

SOCIÁLNE PROCESY A OSOBNOSŤ 2008

Zborník z konferencie

Ústav experimentálnej psychológie SAV

Bratislava 2009

Sociálne procesy a osobnosť 2008

Zborník z konferencie

Editori: Mgr. Lenka Golecká, PhD.
 Mgr. Jitka Gurňáková, PhD.
 Prof. PhDr. Imrich Ruisel, DrSc.

Recenzenti: Mgr. Lucia Adamovová, PhD.
 PhDr. Vladimír Dočkal, CSc.
 Mgr. Denisa Fedáková, PhD.
 Mgr. Peter Halama, PhD.
 Mgr. Iveta Jeleňová, PhD.
 Doc. PhDr. Eva Naništová, CSc.
 RNDr. Zdena Ruiselová, CSc.
 PhDr. Tomáš Sollár, PhD.
 PhDr. Michal Stríženec, DrSc.
 Doc. PhDr. Eva Szobiová, CSc.

Technická podpora: Pavol Purda

Zorganizovanie XI. ročníka konferencie Sociálne procesy a osobnosť 2008, zostavenie a vydanie zborníka z konferencie bolo podporené Centrom excelentnosti výskumu kognícií pri Ústave experimentálnej psychológie SAV – CEVKOG.

Vydal:

© Ústav experimentálnej psychológie SAV, Bratislava 2009

Publikácia neprešla jazykovou korektúrou.

ISBN 978-80-88910-26-8

Obsah

Sekcia: Teória, metodológia a psychodiagnostika	4-108
Sekcia: Osobnosť a procesy zvládania	109-192
Sekcia: Kognície, múdrosť a osobnosť	193-288
Sekcia: Sociálne procesy a osobnosť vo vývine	289-398
Sekcia: Osobnosť, profesia, spoločnosť	399-455
Sekcia: Kvalita života a zdravie	456-508
Sekcia: Postery	509-870

Teória, metodológia a psychodiagnostika

Experimentovanie v psychológii a v ekonómii

Báčová Viera

viera.bacova@savba.sk

Ústav experimentálnej psychológie SAV, Bratislava

Abstrakt

Procesy a javy, s ktorými experimentujú psychológovia a ekonómovia sú veľmi podobné, ak nie rovnaké (v psychológii sociálnej, pracovnej a ekonomickej). Napriek tomu sa experimentálne praktiky a postupy v týchto dvoch disciplínach odlišujú. Príspevok sa zaoberá kritikou, ktorú v poslednom období nastoľujú experimentálni ekonómovia smerom k experimentálnym postupom používanými psychológmi; a tým, čo sa možno z tejto kritiky naučiť.

Kľúčové slová: experimentovanie, psychologické vedy, ekonomické vedy

Grantová podpora: CEVKOG ÚEP SAV Bratislava, VEGA 2/6020/27

1. Metóda experimentu a prax experimentovania

Pri plánovaní experimentu cieľom výskumníčky či výskumníka je overiť teóriu, resp. čiastkové hypotézy. K tomu výskumník v sociálnych vedách vytvára experimentálnu – to znamená kontrolovanú – sociálnu situáciu, ktorá má reprezentovať buď (1) model teórie, ktorú výskumník usiluje overiť, alebo (2) model reálneho životného problému.

V oboch prípadoch výskumník musí robiť viaceré metodologické rozhodnutia. K prvým a možno najdôležitejším patrí rozhodnutie výskumníka, ktoré aspekty skúmaného javu/teórie bude v experimente modelovať (imitovať). Druhým dôležitým rozhodnutím je vybrať spôsob, ako vybrané aspekty javu, resp. teóriu transformovať do modelu experimentálnej situácie. Tieto rozhodnutia výskumníka sa týkajú viac obsahu výskumného problému, ktorý plánuje skúmať prostredníctvom experimentu.

Okrem obsahovej stránky experimentu výskumník potrebuje rozhodnúť aj o zdanlivo čisto technických stránkach implementovania experimentu, v ktorom sú účastní ľudia. Príkladom takýchto „technických“ aspektov experimentu sú:

- vytvorenie fyzického a sociálneho experimentálneho prostredia,
- časové organizovanie priebehu experimentu,
- konkrétna podoba experimentálnej procedúry,
- chápanie „ľudských zdrojov údajov“ a prístup k nim (t. j. ako k účastníkom výskumu alebo ako k „probandom“, „subjektom“ či „pokusným osobám“).

Výsledky experimentu s ľuďmi, t. j. empirické overenie teórie alebo hypotéz v sociálnych vedách, kriticky závisia na metodologických rozhodnutiach výskumníkov pri plánovaní, príprave a implementácii experimentu, bez ohľadu na to, či si to výskumníci uvedomujú alebo nie.

Obsahové a technické aspekty experimentu a rozhodnutia o nich sa v súčasnej literatúre označujú ako „praktiky experimentovania“ (experimental practices). V súčasnosti sa najviac diskutuje o nasledujúcich experimentálnych praktikách v experimentoch s ľuďmi:

- Presné a jasné definovanie požiadaviek, pravidiel, úloh, kritérií plnenia experimentálnej úlohy atď. pre účastníkov experimentu, inými slovami poskytnutie „scenára“ experimentu, v kontraste s experimentálnou situáciou, keď účastníci sú ponechaní v neistote o tom, čo sa od nich vyžaduje, musia si v experimente „domýšľať“ a vo svojom konaní improvizovať.
- Neposkytnutie alebo poskytnutie možnosti účastníkom oboznámiť sa s experimentálnym prostredím, opakovať pokusy, učiť sa experimentálnu úlohu. Patrí k tomu tiež poskytnutie spätnej väzby o správaní či výkone účastníkov.
- Neodmeňovanie, alebo odmeňovanie účastníkov experimentu, či už paušálne alebo na základe presne definovaného výkonu.
- Neinformovanie alebo plné či čiastočne informovanie účastníkov o experimente – nezastieranie, neklamanie (podrobnejšie pozri Hertwig a Ortmann, 2001a, 2001b).

Kým princíp a základné charakteristiky experimentu sú v každej vedeckej disciplíne rovnaké, rôzne sociálnovedné disciplíny majú veľmi odlišné predstavy o tom, čo je dobrá prax experimentu s ľuďmi, t. j. aké sú dobré praktiky experimentovania. Jednotlivé sociálnovedné disciplíny implementujú experiment v rovnakej oblasti výskumných problémov odlišne, najmä v už uvedených experimentálnych praktikách: informovanie

účastníkov, možnosti opakovať experiment a experimentálne úlohy, platenia či neplatenia účastníkov, nezastierania a nepodvádzania o cieľoch experimentu.

Odlíšné konkrétne praktiky experimentovania sa vyvinuli z viacerých dôvodov. Predovšetkým je to skutočnosť, že metodológie rôznych sociálnovedných disciplín sa vyvíjali historicky odlišne. Ak porovnáme ekonómiu a psychológiu, možno pripomenúť, že kým psychológia, vytvorená ako moderná veda koncom 19. storočia, bola od samého počiatku natoľko spätá s experimentálnou metódou, že bola nazvaná ako „experimentálna psychológia“ (Hunt, 2000), v neoklasickej ekonómii prevládalo presvedčenie o nemožnosti experimentovať – súčasná experimentálna ekonómia vznikla až v päťdesiatych rokoch 20. storočia spojením experimentálnych metód používaných v psychológii a vývojom ekonomickej teórie (Guala, 2008).

V porovnaní s ekonómiou psychológia nemá žiadnu jedinú dominantnú teóriu (model) človeka. Táto skutočnosť je markantná z celej histórie psychológie, v ktorej sa striedali rôzne psychologické smeru či prúdy. V ekonómii prevládala dlhé obdobie paradigma neoklasickej ekonómie, ktorá vychádza z predpokladov, že ľudia usilujú maximalizovať svoj úžitok, ich hodnoty a presvedčenia sú stabilné a trh zabezpečuje rovnováhu správania a dôsledkov správania jednotlivcov. Tieto základné rozdiely v psychologických a ekonomických teóriách (teórii) majú zásadný vplyv na tvorbu plánov experimentu a experimentálne praktiky v psychológii a ekonómii.

Pre úplnosť treba uviesť ďalšie rozdiely a ich vplyvy na prax experimentovania: psychológia a ekonómia sa líšili, a doteraz líšia. aj počtom a rôznorodosťou výskumných problémov, ktoré skúmajú experimentálne. Podobne sa odlišujú počtom a silou smerov, prúdov či škôl myslenia, alebo experimentálnymi školami – ich silou, koncentráciou a ďalšími charakteristikami.

Súhrnne, praktiky experimentovania možno definovať ako odbornou komunitou zdieľané zvyky, postupy, konvencie či rituály experimentovania. Keďže veľmi často nie sú explicitne reflektované (mohli by sa nazvať aj ako „etnometódy vedeckého experimentovania“), sú považované za „samozrejmé“, a v konkrétnej vedeckej disciplíne sú odovzdávané z generácie na generáciu ako výskumnícke dedičstvo či výskumnícky know-how. Toto spôsobuje, že vo vnútri komunity nie sú spochybňované, kritickému pohľadu sú podrobené až v prípade porovnania s inými praktikami experimentovania, ktoré si vyvinula iná sociálna veda. A

keďže porovnanie často obsahuje prvky konfrontácie a kritiky, príslušníci vednej disciplíny majú tendenciu brániť svoje postupy ako tie najprimeranejšie podoby organizovania experimentu.

2. Spôsob experimentovania v psychológii v porovnaní s experimentálnou ekonómiou

Psychológ Ralph Hertwig a ekonóm Andreas Ortmann v roku 2001 vo svojej, dnes už klasickej štúdií s názvom „Experimental practices in economics: A methodological challenge for psychologists?“ porovnali na základe prehľadu veľkého počtu výskumov spôsoby experimentovania v experimentálnej ekonómii a v korešpondujúcich oblastiach psychológie (Hertwig, Ortmann, 2001a).

Originálny článok Hertwiga a Ortmana bol publikovaný spolu s komentármi 34 psychológov a ekonómov pracujúcich v oblasti usudzovania, rozhodovania a interakčných hrách (Open Peer Commentary, 2001). Autori potom odpovedali na komentáre svojich kolegov a kolegýň (Hertwig, Ortmann, 2001b). Tým bola do priestoru psychológie a ekonomie uvedená diskusia na tému experimentálnych praktík, ktorá pokračuje doteraz (z mnohých publikácií napr. Croson, 2008).

Hertwig a Ortmann vo svojich tu citovaných článkoch dokumentovali, že v experimentálnej ekonómii výskumníci zdieľajú jednotné štandardy experimentovania, čo jednotlivým výskumníkom –ekonómom neumožňuje priveľmi variovať experimentálne praktiky. V porovnaní s experimentálnou ekonómiou, v psychológii pri experimentovaní v korešpondujúcich problémových oblastiach absentuje štandard jednotnej experimentálnej procedúry pri skúmaní istej oblasti javov.

Mnohé analýzy a hodnotenia súčasného stavu psychologických subdisciplín, ako aj každá učebnica psychologickéj metodológie (presnejšie by bolo psychologických metodológií) dokumentujú, že psychológiu vo všeobecnosti charakterizuje veľká metodologická variabilita, liberálnosť v spôsoboch experimentovania, čiže aj veľká rozmanitosť experimentálnych praktík. V jednej a tej istej oblasti skúmania si každý psychológ – experimentátor vytvára vlastné, od iných výskumníkov odlišné praktiky experimentovania.

Zároveň však je potrebné uviesť, že konštatovanie o veľkej metodologickej rozmanitosti, improvizácie či experimentálnej „kreativite“ neplatí pre všetky oblasti psychológie rovnako. Napríklad v takých oblastiach ako psychofyzika, pociťovanie a percepcia, biologická

psychológia, psychológia učenia a podobných príbuzných oblastiach je štandardizácia experimentovania vyššia. V oblastiach kognitívnej a sociálnej psychológie (napr. sociálne poznanie, riešenie problémov, zdôvodňovanie, rozhodovanie), je experimentovanie – v porovnaní s inými disciplínami, ktoré sa tiež zaoberajú týmito témami – oveľa viac rozmanité a menej regulárne.

3. Dôsledky variabilných experimentálnych praktík v psychológii

Heterogenitu praktík experimentovania a absencia jednotných pravidiel o experimentálnych procedúrach pri skúmaní istého vymedzeného okruhu javov možno chápať a interpretovať rôznymi spôsobmi (celú paletu interpretácií a hodnotení možno nájsť v diskusii k článku Hertwiga a Ortmanna: Open Peer Commentary, 2001). Súčasne s chápaním a označením absencie pravidiel experimentovania ako pozitívnej „metodologickej rozmanitosti“ a „experimentálnej tvorivosti“, mnohí psychológovia sa domnievajú, že práve nekontrolovaná variabilita experimentálnych praktík v psychológii vo veľkej miere prispieva (v negatívnom zmysle) k tomu, že:

- výskumníci v psychológii predkladajú mnoho protikladných a konfliktných experimentálnych zistení,
- experimenty nemožno replikovať,
- nemožno ich ani kumulatívne zhrnúť, pretože sú príliš rôznorodé;
- sú to samotné rozdielne experimentálne praktiky, ktoré vytvárajú variabilitu nameraných empirických výsledkov;
- experimentálne výsledky skúmania v psychológii sa javia ako “efemérne” – prchavé, vágne, nespoľahlivé.

Pri ďalšom rozvíjaní úvah sa vyskytujú aj názory, že tento spôsob experimentovania môže:

- blokovať teoretický pokrok v disciplíne,
- zabraňovať kumulovaniu psychologického poznania z výskumov,
- navodzovať, že v psychológii sa vyskytuje nízky počet vedeckých objavov (podrobnejšie v Hertwig, Ortmann, 2001b).

V porovnaní s viacerými inými vedeckými disciplínami skúmajúcimi človeka sa všetko toto prejavuje v súčasnej psychológii ako nedostatok. V čoraz väčšej miere sa podobnými

úvahami zaoberajú aj psychológovia – výskumníci so zmyslom pre teoretickú a výskumnícku sebareflexiu.

Považujem za veľmi dôležité – okrem iného – aj to, že interdisciplinárna diskusia o experimentálnych praktikách upozorňuje aj na problém kvality výskumných údajov. Psychologické poznanie má totiž takú úroveň, akú úroveň majú údaje, z ktorých svoje poznanie vyvodzujeme.

Sú výskumníci, ktorí realizujú svoje experimentálne výskumy spôsobom, ktorý je rýchly (jednorazové a stručné scenáre), nenáročný (bez finančných incentív) a pohodlný, najľahší (predstieranie, zamlčovanie, dokonca klamanie účastníkov).¹ Ako uvádzajú Hertwig a Ortmann (2001a), na možnostiach uskutočňovať psychologické výskumy podobným, t. j. rýchlym, lacným a pohodlným spôsobom, sa pravdepodobne silne podieľa aj to, že v psychologickom výskume absentujú pevné konvencie a pravidlá. V psychológii veľmi chýba aj teória experimentovania, ktorá by usmerňovala implementáciu experimentálneho testovania teórií.

4. Možnosti ďalšieho vývoja pri experimentovaní v psychológii inšpirované ekonómiou

D. Ariely a M. I. Norton (2007) konštatujú, že nedostatočná komunikácia medzi psychológiou a ekonómiou je zvlášť nešťastná, pretože oblasti, ktoré skúmajú, sú značne podobné a dôležité pre dobrý život jednotlivcov a spoločností. Zároveň sa domnievajú, že súčasne rozdiely v prístupe k experimentovaniu sú podstatné a epistemologické, a ich prekonanie nie je a nebude ľahké.

J. K. Murnighan a A. E. Roth (2006) na základe vlastných skúseností uvádzajú, že spolupráca medzi disciplínami vyžaduje špeciálnu pozornosť, otvorenosť, obojstrannú oporu zúčastnených výskumníkov, vzájomný rešpekt pre ľudí a oblasti skúmania, ochotu sledovať podobne otázky z odlišných perspektív a odlišnými spôsobmi.

R. Hertwig a A. Ortmann sa vo svojich článkoch z roku 2001 usilujú presvedčiť odborné komunity psychológov a ekonómov, že vplyv kľúčových metodologických premenných nemožno chápať ako samozrejmy a tým zanedbateľný. Podľa nich metodologické rozhodnutia o implementácii experimentu majú byť podrobené systematickému experimentovaniu.

¹ To platí nielen pri experimentovaní – stačí pripomenúť veľké množstvo jednorazových „dotazníkových výskumov“ v školských triedach a vysokoškolských učebniach, dotazníky rozdane domov a podobné praktiky.

Znamená to považovať experimentálne praktiky za kľúčové premenné a zahrnúť ich do experimentálneho plánu. Hertwig a Ortmann (2001b) svoj návrh spresnili v odpovedi na komentáre kolegov a kolegýň v takom zmysle, aby všade tam, kde je to len trochu možné, bol v experimente overovaný okrem iných nezávisle premenných aj vplyv rozdielnych praktík experimentovania na výsledky.

Konkrétne navrhujú pravidlo „použiť oba spôsoby“ („do-it-both-ways“ rule), čo znamená udeliť najdôležitejším experimentálnym praktikám status nezávisle premenných. Ak v danej oblasti experimentálne skúmaných javov chýba iná empirická evidencia², experiment – v psychológii aj v ekonómii – je potrebné uskutočniť v dvoch podmienkach – v podmienke a/ a b/:

a/ poskytnúť účastníkom presný scenár situácie a vyžadovaných úloh verzus
b/ nechať účastníkov experimentu samých vysúdiť, čo experimentálna situácia poskytuje a vyžaduje,

a/ umožniť verzus b/ neumožniť účastníkov opakovanie úlohy/správania,

a/ nechať účastníkov oboznámiť sa s experimentálnym prostredím verzus
b/ skúmať správanie ľudí bez skúseností s novým, im neznámym prostredím,

a/ poskytnúť spätné informácie o výkone, správaní a pod. verzus b/ neposkytnúť,

a/ platiť účastníkov na základe dopredu jasne stanoveného kritéria verzus
b/ neplatiť, resp. platiť paušálne.

Okrem návrhov Hertwiga a Ortmanna, ktoré poskytli vo svojich prácach z roku 2001, dovoľujem si ponúknuť psychológom a psychologičkám používajúcim experimentálnu metódu skúmania niektoré ďalšie námety na rozmýšľanie a diskusiu:

Bolo by možné štandardizovať experimentálne postupy a procedúry vo vymedzených oblastiach psychológie – podobne ako v psychológii štandardizujeme podmienky a úlohy pri testovej psychodiagnostike, alebo napríklad tak, ako sú štandardizované psychofyzické metódy merania prahov?

² Viacerí autori napríklad konštatujú, že všetky experimenty v ekonómii obsahujú platenie účastníkom a žiadny experiment v ekonómii neobsahuje zastieranie či klamanie účastníkov (za všetkých napr. Croson, 2006, str. 303).

Bolo by možné v jednotlivých oblastiach psychológie vytvoriť „parametre psychologického experimentovania“ – podobne ako hovoríme o psychometrických parametroch testov a dotazníkov?

Bolo by možné ustanovené pravidlá experimentovania v oblastiach psychológie – bolo by možno vhodné začať tými, ktoré už sú zavedené – spísať do podoby presného a presvedčivého „Manuálu experimentovania“ – v takej podobe ako napr. APA Publication Manual?

Použitá literatúra

- ARIELY, D., NORTON, M.I., 2007, Psychology and experimental economics: A gap in abstraction. *Current Directions in Psychological Science*, 16, 336-339.
- CROSON, R., 2006, Contrasting Methods and Comparative Findings in Psychology and Economics. In: D. De Cremer, M. Zeelenberg, and J.K. Murnighan (Eds.), *Social Psychology and Economics* (pp. 301-317), Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
- DE CREMER, D., ZEELENBERG, M., MURNIGHAN J.K. (Eds.), 2006, *Social Psychology and Economics*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- GUALA, F., 2008, "experimental economics, history of." *The New Palgrave Dictionary of Economics*. Second Edition. Eds. Steven N. Durlauf and Lawrence E. Blume. Palgrave Macmillan, 2008. *The New Palgrave Dictionary of Economics Online*. Palgrave Macmillan. http://www.dictionarofeconomics.com/article?id=pde2008_E000289
- HERTWIG, R., ORTMANN, A., 2001a, Experimental practices in economics: A methodological challenge for psychologists? *Behavioral and brain sciences*, 24, 383-403.
- HERTWIG, R., ORTMANN, A., 2001b, Authors' Response. Money, lies, and replicability: On the need for empirically grounded experimental practices and interdisciplinary discourse. *Behavioral and brain sciences*, 24, 433-451.
- HUNT, M., 2000, *Dějiny psychológie*. Praha: Portál.
- MURNIGHAN, J.K., ROTH, A.E., 2006, Some of the Ancient History of Experimental Economics and Social Psychology: Reminiscences and Analysis of a Fruitful Collaboration. In: D. De Cremer, M. Zeelenberg, and J.K. Murnighan, (Eds.), *Social Psychology and Economics* (pp. 321-333), Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
- OPEN PEER COMMENTARY. *Behavioral and brain sciences*, 24, 403-433.

Bačová, V., 2009, Experimentovanie v psychológii a v ekonómii. In L. Golecká, J. Guňáková, I. Ruisel (Eds) Sociálne procesy a osobnosť 2008. Zborník z konferencie. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, s. 5 – 13, ISBN 978-80-88910-26-8.

Systémový přístup k diagnostikování osobnosti s využitím výpočetní techniky

Mikšík Oldřich

miksiko@volny.cz

Katedra psychologie FF UK, Praha

Abstrakt

Výchozí téze: bez organického využití výpočetní techniky jen stěží uspějeme v úsilí systémově pronikat do osobnosti. Předpokladem je: 1. postihnout možnosti a způsob využití počítačů při diagnostikování osobnosti; 2. ukládat data z hlediska jejich tvůrčího využití „on line“ i perspektivně, jejich revize normotvornými procesy a vztahu k jiným údajům, důležitým pro hodnocení osobnosti; 3. stavebnicové uspořádání, vnitřní i vnější otevřenost systému. Základní kroky v současnosti: - integrovat vyšetřovací nástroje do baterie s jednotným systémem administrace; - vytvořit nadstavbový systém umožňující srovnávací analýzu a integraci nálezů; - zahrnout kritérií, k nimž se vyšetření vztahuje, a možnost pracovat s dalšími nálezy; - budovat systém jako otevřený dalším nosným metodám, - vytvářet centrální databázi, garantující tvorbu a inovace populačních i skupinových norem; - organizovat výměnu zkušeností při aplikaci systému

KPůčové slová: systém poznávání osobnosti, počítačová podpora, kriteria využití počítačů, základní kroky budování systému

Východiska

Při diagnostikování osobnosti usilujeme o postižení psychické potence člověka účinně se vyrovnávat s životní realitou, s vymezenými aktuálními či potenciálními nároky na interakční aktivity. Úspěšnost či poznávací hodnota takového úsilí závisí na přístupu, výchozím modelu, pochopení a studiu lidské psychiky:

- jako komplexního a dynamického interakčního systému psychické regulace (resp. autoregulace) vnitřních i vnějších aktivit

- rozvíjeného a konkretizovaného na bázi vrozených předpokladů
- jako produktu a současně nástroje realizace životní existence daného individua za těch kterých reálných sociálních kontextů.

Jde o to pochopit a postihnout rozhodující vazby a souvislosti mezi proměnnými

jako neoddelitelnými atributy pohledu na tentýž interakční proces a na předpoklad i cestu k proniknutí do psychologických zákonitostí utváření a fungování studovaného systému - tj. psychiky osobnosti.

Postihnout osobnost jako interakční systém, který se rozvíjí a projevuje jako „nástroj“ a „produkt“ interakce člověka s reálnými životními kontexty, je mimořádně obtížné. Znamená to adekvátně se vyrovnat:

1. s nezměrnou individuální rozrůzněností, subjektivně příznačnou svérázností psychických vlastností osobnosti (která je podmíněná bohatou proměnlivostí, různorodostí konkrétních podmínek existence i jejich přetavování do vnitřního světa individua).
2. s vysoce dynamickým projevem psychických potencií daného jedince (v závislosti na subjektivním zpracování aktualizovaných životních či situačních kontextů).
3. s mimořádnou metodologickou obtížností pronikání do psychiky osobnosti (psychické jevy nejsme s to postihovat přímo, ale jedině analýzou vnějších projevů jedince v konkrétních situačních kontextech).

Je tomu devadesát let, co W. Stern obrátil pozornost psychologů na kategorii osobnosti jako na kategorii klíčovou. V letech 1918 až 1924 vydává svazky „Person und Sache“, věnované personologii. Dospívá k názoru, že psychologie je specifickým průsečíkem věd duchovních, sociálních a biologických, a jako taková musí být budována na personologických základech (W. Stern 1935). Zdůrazňoval nezbytnost studovat osobnost v interakčních vztazích (teorie konvergence), nutnost pojímat subjekt v jeho celosti a poznávat na základě jeho životní historie, a při zkoumání osobnosti organicky spojovat hlediska nomotetická, (směřující k odhalování obecně se prosazujících zákonitostí), s hledisky idiografickými (orientovanými na proniknutí do individuálních případů).

Teprve v současnosti, kdy rozvoj výpočetní techniky umožňuje systémově a interakčně sledovat a vyhodnocovat rozsáhlý soubor proměnných, které do utváření, projevů a rozvíjení osobnosti v různých kontextech vstupují a ve své slitině utvářejí jako výsledný produkt osobnost, lze jeho vize o tom, jak se „zvnitřňují“ podmínky bytí („Sein“) ve vědomí („Bewusstsein“), žití („Leben“) v prožívání („Erleben“) vědecky studovat. Předpokladem však je změnit zažitý způsob metodologického uvažování, dnes již tradiční, zakořeněný systém, způsob či projekty a cesty poznávání osobnosti, pronikání do její podstaty a povahy.

Jestliže se psychologie v období svého zrodu rozvíjela jako empirická věda, aplikací jednoduchých, analytických, experimentu dostupných postupů na studium vypreparovaných psychických fenoménů, stojí dnes na prahu vědeckého pronikání do tajemství duševního života lidského jedince. Usiluje pochopit kým člověk jako osobnost je, proč je právě takovou osobností, kým je s to se stát, jak se za určitých okolností zachová a proč, na co má, k čemu je vybaven či uzpůsoben - a k čemu nikoli. K tomu nemůže vést dnes převažující tendence pronikat do osobnosti studiem a jednotlivých, z širších souvislostí vytržených projevů či fenoménů a jejich interpretací jako objektivně zjištěných vlastností či rysů osobnosti „an sich“, aniž by základní úsilí směřovalo k postihování těch osobnostních struktur, o nichž lze předpokládat, že vstupují do celostního fungování osobnosti jako jeho klíčové, rozhodující komponenty. Jestliže akceptujeme, že do osobnosti pronikáme pouze zprostředkovaně (na základě vnějších projevů), musíme brát v úvahu, že projevy jsou specifickým způsobem determinovány aktualizovanými přístupy osobnosti k dané realitě, a že je nezbytné „změřit“ takovou jejich strukturu a dynamiku projevů, která umožní osobnost pochopit.

Východiskem je vytvoření takového modelu, který umožní postihovat systém a základní principy (zákonitosti) fungování modelované entity, osobnosti, studium těch systémů, které rozhodujícím způsobem determinují a představují integritu osobnosti v jednotě všech etáží zobrazujících, integračních a regulačních funkcí a rozhodují o obsahu, povaze a dynamice životních aktivit osobnosti v reálných životních kontextech (O. Mikšík 2007). Lze jedinečně souhlasit s kritikou, kterou vyjádřil D. W. Fiske k oddělování studia struktury a dynamiky osobnosti ve druhé polovině minulého století:

- základním objektem studia, umožňujícím pronikat do struktury osobnosti, je proces interakce, v němž je vždy něco aktualizováno a něco zůstává jen latentní či potenciální (proto se i ten který rys může jen jevově "vyskytovat", tzn. vyjevovat jako příznačný)
- tendence k procesu se u dané osoby vyjevují s relativní frekvencí výskytu pro rozdílné třídy situací; podle povahy situačních proměnných tak lze hovořit o tendencích,

vystupujících v každodenním životě poměrně často, zatím co některé tendence vystupují zřídka (poněvadž nebývá aktualizovaná situace, která by je vyjevila - zůstávají skryty).

Znamená to, že při studiu procesů osobnosti musíme pracovat se stejnými daty jako při studiu rysů osobnosti (D. W. Fiske 1963).

Aktuální problémy metodologické povahy

Psychologie se nachází v mimořádně závažném období svého dalšího rozvoje: proniknout do vztahu „předpoklady daného jedince – podstata, povahu a kvalita jeho interakcí s realitou“.

Pronikáme do něho jen zprostředkovaně, na základě vykazovaných projevů v reálných životních situacích. Tím jsou určeny i podmínky a předpoklady proniknutí do struktury či vlastností osobnosti. Nelze se orientovat na osobnost „an sich“, ale vytvořit takový model jejího poznávání, ve kterém jsou postihovány klíčové interakční souvislosti.

Za základní navzájem úzce spjaté kroky, které je nezbytné při takovém systému pronikání do osobnosti naplnit, považujeme:

1. realizovat integrovaný, systémogenetický přístup k odhalování vlastností osobnosti v makrosystémových kontextech
2. revidovat modely, prostředky a cesty pronikání do osobnosti v souladu s reálnými kontexty jejího fungování
3. aplikovat komplexní a smysluplnou diagnostickou baterii postihující klíčové determinanty vztahu „osobnost – situace – aktivity“
4. adekvátně využívat výpočetní techniku „on line“ s cílem optimalizovat informace pro psychodiagnostickou praxi v aktuálním i potenciálním slova smyslu.

Zabývat se jednotlivými kroky, byť mají v současnosti zásadní povahu, není v rámci tohoto sdělení myslitelné. Omezím se proto na krok poslední, na možnosti a skutečnost využívání výpočetní techniky při pronikání do osobnosti, a k ostatním uvedu pouze několik poznámek principiální metodologické povahy.

Dnes vedle sebe existuje a paralelně se rozvíjí řada alternativních teorií k porozumění osobnosti. Každá z nich je tvořena soustavou navzájem spjatých idejí, konstruktů a principů orientovaných na vysvětlení určité pozorované reality (vytváří hypotézy o tom, jakými lidé vskutku jsou, proč jednají právě tak). Každá z nich je spekulativní, ale je-li konzistentní a využitelná k vysvětlení reálně zjištěných skutečností, je příslušnou vědeckou komunitou (jejími stoupenci) akceptovaná jako validní a věrohodná.

Lze předpokládat, že progresivnost (resp. poznávací síla) a praktická využitelnost různorodých koncepčních přístupů a výzkumných projektů je funkcí toho, nakolik v procesu modelového pronikání do studovaných interakčních vztahů "subjekt - podmínky existence - aktivity" na jakékoli úrovni respektují a postihují:

- že vytvořený konceptuální model psychiky musí být v souladu s reálným "fungováním" objektu studia (psychiky osobnosti) v rámci makrosystému (tj. v procesu lidské životní praxe individua);

- že rozčlenění tohoto modelu na klíčové (určující) vnitřní i vnější komponenty musí odpovídat vnitřní logice fungování daného systému;

- že rozložením na komponenty nepochopíme celek, pokud neodhalíme klíčové vztahy mezi těmito komponentami a na jejich základě vznikající novou, svéráznou kvalitu celku;

- že se jednotlivé komponenty osobnosti projevují za různorodých životních okolností v důsledku vytváření aktuálních, dynamických interakčních struktur specifickým způsobem;

- že studium celého systému nelze redukovat na postihování statické struktury komponent a jejich vazeb (integrovaného celku), ale že je nezbytné odhalovat zákonitosti vzniku a rozvíjení nových potenciálních kvalit v psychice osobnosti v jejich rozhodujících trendech;

- že základní hnací silou tohoto vývoje (změn psychiky vůbec a osobnosti zvláště) je aktivní interakce subjektu s konkrétním sociálním prostředím v procesu společenské životní praxe; motorem systémogeneze je přitom neustále na nové úrovni aktualizované řešení rozporu mezi tím, kým již jedinec je, a tím, kým se má stát.

Z těchto aspektů jsme přistoupili ke koncipování a praktické realizaci interakčního přístupu k pronikání do psychiky osobnosti. Na interakčním přístupu k psychice osobnosti jako dynamickému systému její autoregulace, který se rozvíjí na bázi vrozených předpokladů jako nástroj a produkt životní praxe daného individua, jsme (s rozsáhlým týmem spolupracovníků) koncipovali a verifikovali psychodiagnostický systém DIAROS – PASKO – PSYCHOLAB jako nástroj odhalování klíčových vztahů mezi psychikou osobnosti a životními nároky, studia zdrojů a determinant integrovaného rozvíjení a desintegrace osobnosti, predikce psychické odolnosti a selhávání v reálných životních kontextech (Mikšík O., Boschek P., Vondruška L., 1997).

Více než třicetiletá zkušenost z jeho aplikace prokazuje, že v psychologii dozrála nejen potřeba, ale i možnost integrovaného pronikání do osobnosti jako komplexního a přitom otevřeného interakčního systému a k přeměně rutinní, mnohdy až "řemeslné" vyšetřovací či jiné činnosti v profesionální aktivitu tvůrčí povahy. Ovšem za předpokladu, že máme k dispozici:

1. účinnou, komplexní, ověřenou a využitelnou baterii adekvátního modelového pronikání do interakčních souvislostí "osobnost – situace – aktivity"
2. výpočetní techniku s postačující kapacitou na práci s rozsáhlými datovými soubory a jejich interakčními souvislostmi, a takovou programovou podporou, která umožní optimalizovat informace pro psychodiagnostickou praxi v aktuálním i potenciálním smyslu.

K využití výpočetní techniky

Realizovat komplexní a integrovaný přístup k pronikání do klíčových vlastností, prožitků a interakčních struktur osobnosti není jednoduché. Bylo by iluzorní o něm vůbec uvažovat, aniž by byla možnost takového zpracovávání rozsáhlých souborů dat, které umožňuje soudobá výpočetní technika, a aniž bychom změnili systém a metodologii uvažování, jak organicky a smysluplně tuto možnost pro pronikání do osobnosti jako otevřeného interakčního systému využít.

Osobní počítače dnes konec konců v psychologii zdomácněly. Řada metod orientovaných na diagnostikování osobnosti byla převedena do počítačové podoby. Počítače jsou využívány v systému sběru, vyhodnocování a uchovávání dat. Většinou však beze změny tradičního metodologického uvažování, bez pochopení a využití možností, které výpočetní technika pro kvalitativní přetvoření celého systému pronikání do osobnosti jako otevřeného interakčního systému (resp. pro naplnění těch idejí, které byly již před devadesáti lety vysloveny) nabízí.

Využívání počítačů je tak poplatné tradičnímu způsobu uvažování a složí ke zkvalitnění či zefektivnění činnosti v řešení dosud administrativně náročných prací jejich zadáním pro zpracovávání na počítači. Tento pak funguje v roli:

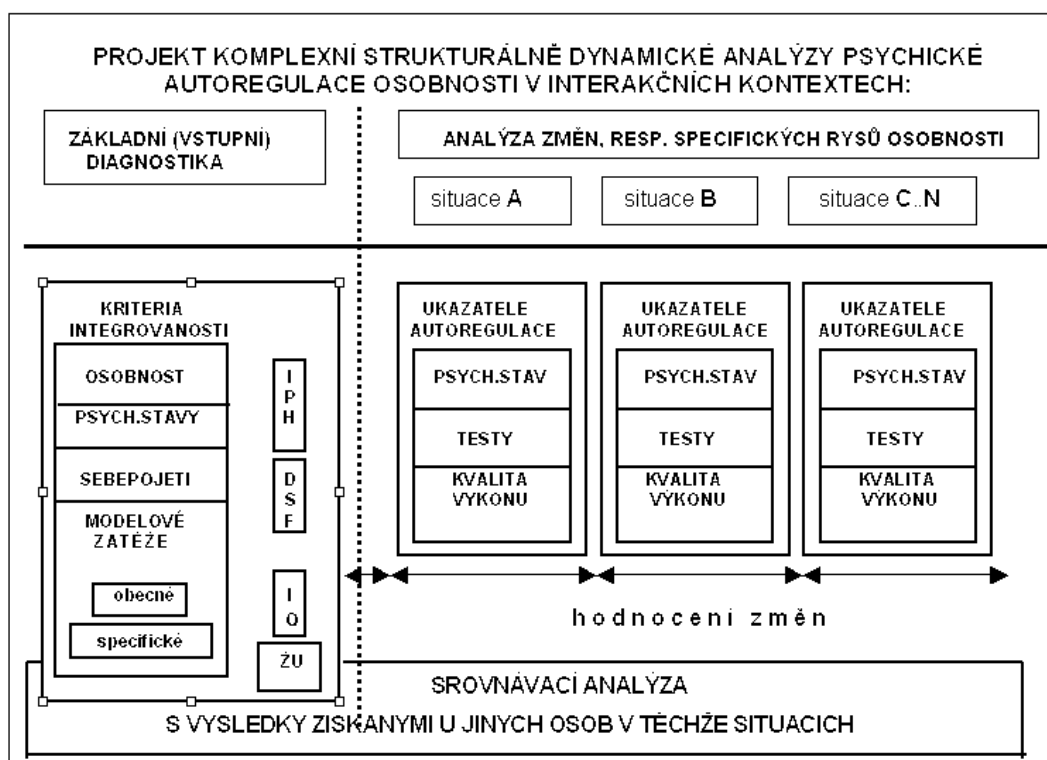
- laborantky (odpadá ruční zpracovávání dat podle šablon a převodů hrubých skóre na standardizované hodnoty, a tyto má psycholog k dispozici v reálném čase)
- kartotéky nálezů u vyšetřených osob (všichni vyšetření jsou evidováni na databázovém principu a je možno kdykoli se vracet k dřívějším nálezům a vyhodnocovat je na základě nového poznání)
- psychologa (jsou programy, které "nahrazují" či simulují odbornou činnost psychologa slovním formulováním nálezů a závěrů - erudovaná profesionální kasuistika je nahrazena převodem nálezů z číselných hodnot na více či méně precizní, ale konec konců schematizující vyhodnocení nomotetické povahy)

- personalisty (jsou dokonce programy, kde celé vyšetření realizuje personalista a ze systému výpovědí respondenta na zadané otázky počítač vychrlí několikastránkový elaborát o jeho osobnostním profilu a předpokladech pro úspěšnou realizaci profese, o kterou se uchází).

Organické využití výpočetní techniky skýtá možnost kvalitativního skoku v pronikání do psychiky osobnosti podmíněně. Je sice na pořadu dne, ale jeho realizace je nemyslitelná bez změny způsobu našeho uvažování, systému naší práce, a hlavně takové vzájemné součinnosti při jeho utváření a rozvíjení, která by vedla k postupnému naplňování dříve uvedených systémových kroků pronikání do osobnosti, završených právě systémem práce s rozsáhlými soubory dat.

Na takovém přístupu jsme koncipovali intenzivní strategii zjišťování příznačných změn autoregulace a integrovanosti osobnosti v interakcích s exponovanějšími životními kontexty (k včasnému odhalování kritických změn psychické integrovanosti, predikce a prevence možného selhání), a to ve vztahu k nálezům u obecnější (resp. specifikované) populace, a ve vztahu k nálezům u téhož jedince za jiných kontextů (O. Mikšík, 2008):

Schéma systémového pronikání do struktury a dynamiky osobnosti

Výchozí podmínkou a předpokladem jeho realizace však je možnost systematické práce se všemi daty, a to ve všech fázích (při vyhodnocování a ukládání dat, vedení databáze a jejího

"on-line" využívání, doplňování, a přehodnocování) v souladu s profesionálními záměry, poznávacími cíli a aktivitami uživatele.

Omezím se na vymezení několika základních kroků, které je podle mého názoru nezbytné a přitom reálné v nejbližší perspektivě v tomto směru učinit či systémově dořešit:

1. realizovat systémový interakční přístup k poznávání osobnosti vymezením:
 - co studovat (smysluplné celky makrosystémové povahy, strukturu a dynamiku projevů (prožitků, aktivit) osobnosti za přesně definovaných situačních kontextů a jejich změn, v nichž se osobnost jednak projevuje, jednak rozvíjí
 - kde osobnost studovat (tam, kde se poznávané vlastnosti v interakčních kontextech se přímo či nepřímo obnažují)
 - jakými cestami proniknout do osobnosti (metodami a postupy, které odpovídají interakční povaze struktury a dynamiky osobnosti, adekvátně operacionalizují podstatu studovaných vlastností a umožňují vyvozovat z vnějších projevů jejich osobnostní zdroje
2. převést ty vyšetřovací nástroje a postupy, které se jeví nosnými, do jednotného systému jejich strojně početní administrace jako samostatně ukládaných, hodnocených a aplikovaných složek vytvářené baterie, s možností mnohostranného kvantitativního i kvalitativního vyhodnocování získaných dat a vypracovat normy podle řady hledisek:
 - vypočítávat normy pro jednotlivé typy populací podle pohlaví, věku, období v němž bylo vyšetření realizováno či podle skupinového zařazení daného jedince, zjištěné nálezy navzájem mnohonásobně (individuálně i skupinově) porovnávat a vyhodnocovat
 - hledat, které primární položky vystupují jako významové výpovědi, determinující podstatu a povahu rozdílů mezi jednotlivými typy populací
 - inovovat normotvorné procesy a systémy posuzování a rozčleňování získaných dat v souladu s nově zjištěnými skutečnostmi, vytvářet pevné normy pro kategorie pohlaví a věku a umožnit kontinuální vytváření a modifikování norem pro specifické populace
3. vytvořit „nadstavbový“ řídicí systém, který umožní realizovat srovnávací analýzu získaných nálezů z jednotlivých vyšetřovacích nástrojů a postupů zařazených do baterie, a to nejen na obecné úrovni, ale i podle různorodých demografických a jiných ukazatelů a hledisek. Umožní pracovat s celou baterií, vyhledávat výsledky toho kterého respondenta napříč všech u něho aplikovaných metod, odhalovat souvislosti mezi nálezy napříč všech metod obsažených v databázi, přidělovat jednotné označení skupin pro všechny aplikované nástroje
4. do hodnotícího systému zařadit i "kriterium" jako specifickou metodu, vytvořenou na stejném principu administrování jako ostatní zařazené metody s tím, že je možné místo škál

obligátních nálezů v tom kterém diagnostickém nástroji vkládat jako kritérium ukazatele, k nimž se realizované psychologické vyšetření vztahuje (např. úspěšnosti a selhávání, typu psychického narušení, výkonnosti aj.), situační proměnné, nálezy jiné povahy (např. sociální status, pořadí narození, vzdělání..) nebo v podobě výsledků získaných pomocí těch metod, které nejsou do dané baterie zařazeny. S těmito údaji je pak možno pracovat jako s kterýmikoli ostatními daty v baterii a pomocí řídicího systému odhalovat vazby, korelace apod. se všemi do systému zahrnutými ukazateli.

5. systém budovat jako otevřený, doplnitelný a soustavně doplňovaný o nové metody jednak z hlediska specifických potřeb psychologů určité profesionální orientace (v dopravě, sportu, klinice, poradenství aj.), jednak z hlediska nově odhalovaných či revidovaných metod, možností a cest pronikání do psychiky. Specifickým rysem otevřenosti systému je možnost spolupráce a výměny poznatků mezi uživateli - včetně možnosti vzájemného přenosu a výměny dat.

6. vybudovat centrální databázi, resp. pracoviště, garantující

- vytváření standardizovaných a stratifikovaných populačních norem a jejich inovaci ve vztahu k novým poznatkům a nálezům,

- zobecňování nálezů i z hlediska specifických skupinových norem a kritériálních vztahů,

- systém kódování jednotlivých vyšetřovaných skupin respondentů k možnosti vytvářet a propojovat normotvorné skupinové procesy jednotlivými uživateli,

- metodickou pomoc při aplikaci systému, výměnu zkušeností, rozvíjení systému o nové postupy, metody, poznatky a zkušenosti.

Takový systém by měl zřejmě být za současných podmínek, kdy sílí tendence k decentralizaci ve vytváření a využívání získaných dat, budován alespoň na úrovni resortních či v dané instituci metodicky řídicích psychologických pracovišť či center. Umožňoval by normotvorný proces pro specifické populace z hlediska potřeb resortu. Současně však neumožňuje analyzovat rozdíly od obecnějšího pohybu populačních norem. Vhodný systém kódování jedinců a skupin by přitom mohl rozvíjení širších populačních norem umožňovat.

Další rozvoj je v rukou psychologů.

Realizace integrovaného proniknutí do psychiky osobnosti je závislá na kooperaci široké obce psychologů a její schopnosti zaangažovat na jeho řešení nápadité programátory a matematiky.

Žádný vydavatel testů není dostatečně angažován na vytváření výše uvedeného systému, ale orientuje se na komerční stránku tvorby, distribuce a inovace vyšetřovacích nástrojů a metod.

Poradenské psychologické instituce (na rozdíl např. od medicíny) mnohdy usilují utajovat své metody, nálezy i cesty pronikání před možnou konkurencí v podnikání.

Řada dnes vydávaných počítačových programů je velmi výrazně zatížena či poznamenána uvedenými zkratek v pronikání do struktury a dynamiky osobnosti.

Zkušenosti získané týmovou spoluprací psychologů, programátorů a matematiků při vytváření a rozvíjení systému DIAROS mě utvrzují v přesvědčení, že hloubka pronikání, integrovanost, odhalování validních a reliabilních cest do nitra osobnosti v interakčních kontextech výrazně závisí na tom, nakolik sjednotíme síly a nalezneme možná koncepční východiska a způsoby jejich řešení.

Použitá literatura

FISKE D.W. (1963): Problems in measuring personality. In "Wepman J.M., Heine R.W. (eds.): Concepts of personality". Chicago, Aldine: 449 - 473

MIKŠÍK O., BOSCHEK P., VONDRUŠKA L. (1997): Program DIAROS – systém psychologického diagnostikování osobnosti s počítačovou podporou. Psychologie v ekonomické praxi, 3-4: 163-178

MIKŠÍK O. (2007): Psychologická charakteristika osobnosti. Praha, Karolinum

MIKŠÍK O. (2008): Osobnost v období závažných životních a společenských změn. Praha, Karolinum

STERN W. (1935): Allgemeine Psychologie auf personalistischer Grundlage. Haag, Nijhoff

Mikšík, O., 2009, Systémový přístup k diagnostikování osobnosti s využitím výpočetní techniky. In L. Golecká, J. Gurňáková, I. Ruisel (Eds) Sociálne procesy a osobnosť 2008. Zborník z konferencie. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, s. 14 – 23, ISBN 978-80-88910-26-8.

Distinkcia v kvalite života: nápoed' z experimentu

Kováč Damián

damian.kovac@savba.sk

Ústav experimentálnej psychológie SAV, Bratislava

Abstrakt

Popisuje sa autorov experiment s rozlišovaním skokovitých a plynulo podprahových zmien. Na základe toho sa vymedzuje distinkcia ako mnémicky perцепčno-senzorický proces na rozdiel od diskriminácie ako perцепčno-senzorického fenoménu. Distinkcia má významný podiel na zhoršovaní kvality života. Demonštruje sa to v dvoch oblastiach, resp. pri vzniku obezity a depresívnej poruchy v kontexte kvality života.

Kľúčové slová: vnímanie, distinkcia, kvalita života, obezita, depresie

Obávam sa, že názov tohto komunikátu je pre väčšinu, ak nie pre všetkých vás, málo zrozumiteľný. A predsa: ide o fenomén, ktorý hocikto už pozná z vlastnej skúsenosti.

Tu je niekoľko nápoedí v otázkach:

- Vieme dobre určiť moment či interval, kedy sa deň (svetlo) zmení na noc (tmu)?
- Dokáže niekto náležite rozoznať hranicu, pri ktorej občasná nevoľnosť v brušnej dutine prerástla do bolestil indikujúcej vážne ochorenie?
- Kedy sme sa vlastne podstatne zmenili vo výraze tváre, teda zostarli, aj keď sa deň čo deň pozeráme do zrkadla?

Ak by ani tieto otázky nenapovedali ešte, o čom distinkcia je, experiment s perцепčným rozlišovaním, ktorý podrobnejšie vyličim, by už mohol doviest' k identifikácii tohto fenoménu.

Z psychofyziky netradične

Keď sme v Psychologickom laboratóriu SAV v 2. polovici 50. r. 20 stor. prekladali svetoznámu učebnicu experimentálnej psychológie R. S. Woodwortha – H. Schlosberga (1959), pokúšali sme sa niektoré poznatky o psychológii vnímania nielen rozširovať ale aj

obohatiť. Priblížim Vám toto úsilie príkladom z málo prebádaného zmyslu experimentom, ktorého výsledky neboli ešte náležite zverejnené.

Proband s vylúčením zrakovej kontroly (šatka na očiach) má za úlohu poťažkávacími pohybmi rúk určiť – porovnať hmotnosť špeciálne upravených „baby-fliaš“ naplnených vodou. Experimentátor ich priložil (zavesil) Pb pomocou držiaka na ukazováky oboch jeho rúk, teda asi takto (názorná ukážka). Vo východiskovej situácii merania bolo v oboch fľaštičkách po 150g vody, o čom sa Pb názorne mohol presvedčiť. Ako premennú sme zvolili uberanie vody z niektorej z nich; v prvom variante staticky – skokovite a v druhom variante experimentovania plynulo – dynamicky. Príklad. Ak experimentátor vložil Pb na ukazováky jednu fľaštičku so 150g a druhú dajme tomu s 120g, ktorýkoľvek Pb pomerne s istotou dokázal rozlíšiť bez zrakovej kontroly, teda perцепčne diskriminovať a vypovedať, ktorá z nich je ľahšia. Ak ale v jednej z fľaštičiek bolo štandardných 150g a v druhej len 145g, výpovede Pb už boli neisté a čo do správnosti náhodné. Opakovaním takýchto a podobných pokusov a omylov odmeral E zónu neistoty-istoty jednotlivých Pb; vyjadrené klasickou metódou psychofyziky zistil „rozdielový prah citlivosti“. Ten sa pre celú skupinu v tomto prípade pohyboval na hranici cca 140g.

V druhom variante sme použili fľaštičky, ktoré boli opatrené ventilmi na gumených hadičkách, čo umožnilo odtekanie vody v malých evidentne podprahových dávkach. O tom boli Pb vopred náležite informovaní, a to takto: „Znovu Vám položím na ukazováky rúk tieto fľaštičky, v ktorých bude opäť 150g vody. Presvedčte sa o tom. Ako vidíte, tentoraz sú obe fľaštičky v dolnej časti opatrené gumenou hadičkou. Je to za tým účelom, aby z nich mohla voda vytekať. To však je už moja záležitosť. Ventilom Vám ju budem pomaly vypúšťať, a to z jednej alebo z druhej fľaštičky. Vašou úlohou je, podobe ako v predchádzajúcom meraní, neustálym poťažkávaním s prikrytými očami, hmatom odhaliť, ktorá z fľaštičiek sa stala ľahšou. Dajte mi pokyn a uveďte, ktorá z fľaštičiek sa stala ľahšou. Akonáhle to zistíte, uveďte, ktorú z fľaštičiek pokladáte za ľahšiu. Naznačte, ktorá je to. Je Vám toto zdanie jasné?“

Úlohu reflektovať, ktorá z fľaštičiek sa stane v tom-ktorom časovom úseku ľahšou, bola pre všetkých Pb náročnejšia. Väčšina z nich napriek zrýchľovaniu frekvencie poťažkávania hlásila rozdiel až vtedy, keď v niektorej z fľaštičiek klesol obsah vody pod 100g, teda nápadne viac ako v predchádzajúcom variante. Ba v jednej skupine Pb s neurotickými symptómami sa našli jedinci, ktorí nedokázali s istotou určiť ľahšiu fľaštičku ani vtedy, keď v jednej ostalo v porovnaní so 150g už len 50g vody!

Fenomén rozlišovania priebežne – v rôznych časových intervaloch prebiehajúcich zmien v podnetovom poli sme neskoršie skúmali v zrakovo-priestorovej experimentálnej situácii. V. Valter mi k tomu zhotovil metodiku umožňujúcu merania s presnosťou na mm a ms (Kováč, 1970, reminiscencia 2007).

Najvšeobecnejší záver z týchto experimentov som svojho času orientoval do psychológie vnímania, resp. potom do rámca kognitívnej psychológie. Bohužiaľ musím konštatovať, že sa doteraz nezohľadnil ani tak povediac doma. Pokúsím sa preto teraz, po desiatkach rokov, v psychologických učebniciach a slovníkoch prezentované chabé poznatky o perцепčnom rozlišovaní skompletizovať, a to vymedzením prinajmenšom troch rozdielnych perцепčných fenoménov. Nimi sú: detekcia, diskriminácia, distinkcia.

DETEKCIA je senzorická schopnosť individua evidovať v psychickej reflexii akúkoľvek zmenu v stimulácii z organizmu a okolia. Po starom (psychofyzika) bol to podnetový prah, po novom (v zmysle teórie detekcie) je to vyčlenenie signálu zo šumu. Prítomnosť detekcie sa spravidla zisťuje odpoveďou, a to verbálnou alebo makromotorickou, na otázku (zadanie) „je alebo nie je“, avizujem aj napr. „bolí – nebolí“.

Od senzorickej detekcie treba však odlišiť mnémickú detekciu, kde otázku (zadanie) tvorí „bolo alebo nebolo?“ Netreba azda rozvádzať, že validita výstupu je tu už podstatne iná, napr. vo svedeckej výpovedi; do psychologickéj literatúry preniklo z medicíny aj chápanie detekcie v zmysle vyhľadávania určitých chorôb za účelom prevencie.

DISKRIMINÁCIA je v psychológii viacvýznamový pojem. Pôvodne, a doteraz v kognitívnej psychológii, je to perцепčná schopnosť evidovať v psychickej reflexii akékoľvek rozdiely v práve prítomnom viackomponentnom podnetovom poli. Na rozdiel od detekcie, perceptionsnú diskrimináciu určujú odpovede (výkony) na otázky (zadania), čo je v zložitom podnetovom poli odlišné, pokiaľ ide o rozmernosť, hmotnosť, pohyb, štruktúru, význam, atď. Po starom (klasicky) sa tento fenomén označil ako rozdielový prah a na základe početných výskumov sa zostavila aj hierarchia perceptionsnej citlivosti v jednotlivých zmyslových modalitách. Ibaže, dodávam, že tieto poznatky sa týkajú náhlych zmien, čo sa v bežnom živote vyskytuje viacej-menej výnimočne.

DISTINKCIA je mnémické senzoricko-perceptionsné rozlišovanie zmien prebiehajúcich podprahovými prírastkami alebo úbytkami v stimulačnom poli organizmu a prostredia. Psychoreflexia takýchto zmien odohrávajúcich sa priebežne, plazivo a pre subjekt v istom čase nepozorovateľne, je v dôsledku podieľania sa pamäti (v porovnaní so senzorickou detekciou ako aj perceptionsnou diskrimináciou) menej validná. Vyplýva to už z bežných

skúseností, ako sme ich už naznačili v úvode, ale evidentne to dokazujú aj naše výskumné zistenia.

K tomu ešte terminologická poznámka.

Distinkcia má svoj pôvod v latinčine, kde „distinctio“ znamená: 1. vyzdobenie 2. rozoznávanie, rozlišovanie 3. rozdiel, rôznosť, rozličnosť, atď. Najbližším ekvivalentom psychologického chápania distinkcie je podľa nás, rozoznávanie.

Distinkcia somatických zmien

Jedným zo superparadoxov v súčasnej svetovej populácii je dlhodobá existencia podvyživených, chudých jedincov (hypotrofia) v protiklade so stále rastúcim počtom presýtených, tlstých jedincov (obezita). Ľudstvo ako celok – to je vlastne chiméra. Nedostatok požívatin v rôznych častiach chudobného sveta je, expresívne vyjadrené, smrteľným hriechom politických vedení krajín, ktoré si prisvojujú hodnotenie vyspelé. Znásobuje ho navyše enormný výskyt obéznych žien, mužov a napokon aj detí. Tento fenomén však nie je púhym dôsledkom konzumizmu – novodobého náboženstva. Ide na vrub solventných jedincov, ich psychickej regulácie správania. Obezita totiž nie je vo veľkej väčšine prípadov dedičná. Avšak čo si počať s konštatovaním či biochemickým vysvetlením, že ju spôsobuje nadmerné hromadenie tukov v podkožnom tkanive?! Hoci jej príčinou môže byť niekedy endokrinná porucha, početné výskumy a všeobecné skúsenosti dosvedčujú, že obezita je spravidla dôsledkom nezdravej výživy. A tá je do značnej miery prepojená s rodinnými tradíciami, aj keď ďalší významný vplyv tu má život jedincov v hektike, strese, ohrození a pod., slovom, ide o nezdravý životný štýl! V tomto zmysle, obezitu nemožno pokladať len za neestetickú; je totiž terénom pre celý rad vážnych ochorení, akými sú srdcovicové, ortopedické, diabetes a d'.

Toto všetko a ďalšie sa, pravdaže, všeobecne dobre vie. Avšak vie sa dobre aj prečo k obezite tak často dochádza napriek tomu, že sotva kto z nás takým chce byť? Môj pokus o istú odpoveď smeruje k predtým rozvádzanému fenoménu distinkcie.

Ako je teda možné, že niekto, kto vo dvadsiatke života mal hmotnosť – dajme tomu – 60 kg, neskoršie – pri päťdesiatke však váži o 10 kg navyše napriek tomu, že nechcel stučniť, ba obéznych jedincov priam nenávidí?! Tu sú paberky z virtuálnej kazuistiky ženy – nazvime ju hoci aj Pinguina.

Pochádza z rodiny, kde ani rodičia, ani jej súrodenci neboli obézni; vyštudovala obchodnú školu a zamestnala sa ako pokladníčka v hypermarkete; hoci má rada šport, ani jeden z nich aktívne nevykonávala. Uprednostňuje pozeranie TV seriálov; v 20. rokoch si

našla vážnu známosť a odsťahovala sa do rodiny svojho priateľa; hoci jeho rodičov možno pokladať za mierne obéznych, sám jej partner - Pinguinus takým spočiatku nebol; budúca svokra bola však vychýrená kuchárka a ako taká, sa Pinguine zaliečala aj „fajnovými“ jedlami; muselo sa to neskôr prejavíť v kilogramoch navyše, čo si Pinguina spočiatku nevšimla. Potom, čo Pinguina otehotnela, priberanie na hmotnosti pokladala, ako aj jej najbližšie okolie, za „normálne“. Ibaže jej spolupracovník raz utrúsil poznámku, že „priberá“ vo svojom vyzrievaní ako žena. Po pôrode, keď sa Pinguine podstatne zmenili hodnotové orientácie života, vlastný imidž pripadal jej zanedbateľným; neskoršie, keď mali ísť na dôležitú návštevu k známym, sa priam rozčertila, pretože hociktoré zo želaných oblečení bolo pre ňu príúžke; a keď na Vianoce dostali mladomanželia do novej domácnosti rozličné pragmatické veci, medzi iným aj osobnú váhu, Pinguina si až teraz naplno uvedomila, že je obézna. Čo však sa už dá teraz s tým robiť?

Distinkcia v psychickej (osobnostnej) realite

Okrem existencie hladujúceho sveta sa superparadoxom súčasného ľudstva stáva aj kvalita či skôr nekvalita života ľudí. Netvorí ju len médiami velehlasné medializovania zhoršovania globálneho environmentu. Naďalej nie sú vo svete zvládané malária, lepra, ebola a ďalšie smrtiace pandémie, k čomu ešte pristúpilo cca 40 miliónov nakazených vírusom HIV – akoby časovaná bomba aj v civilizovaných krajinách. Nekvalitu života stále viac a viac prehľbujú aj problémy v sociálnej sfére jednotlivých krajín: starnutie obyvateľov, rozpadávanie monogamických rodín, rast kriminality, nezamestnanosť, xenofóbia, terorizmus. A nekvalitu života ľudí priemyselno-informačnej spoločnosti napokon doslova korunuje úpadok duchovného života konzumných spoločenských vyznávajúcich „náboženstvo“ materiálno-praktických hodnôt. To všetko nie sú postuláty pesimistov pokroku, ale tvrdé fakty, ktoré dosvedčujú stále nové a novšie vedecké poznatky.

Kvalita života – tento časťou terajšej spoločnosti akoby novoobjavený problém, je od nepamäti mnohoúrovňový a viacrozmerný fenomén. Neprekvapuje preto, že si ho ako svoj skúmajú lekárske, ekonomické, sociologické, environmentálne a ďalšie vedy ako naďalej aj filozofia a teológia. Ibaže psychológii tu prislúcha nezastupiteľné miesto: zjednodušene povedané, ľudský jedinec môže mať kvalitný život nielen podľa kritérií, či je fit, kde a s kým žije, ani len podľa toho, čo má, resp. vlastní. Pre kvalitu života je najvlastnejšie dlhodobé pozitívne prežívanie stavu vlastného života podľa nadobudnutých skúseností a vyznávaných hodnôt jednotlivcov a skupín. Dlhodobosť súčasne znamená prolongovanie pomalých,

plazivých a pre subjekt v istom čase nepozorovateľných zmien; možno ich odhaliť iba distinkciou. Platí to, pravdaže, nielen v procese progresu kvality života ale oveľa evidentnejšie v procese regresu teda v zhoršovaní kvality života. Expresívne vyjadrené - dlho akoby nič a nič a potom akoby zrazu báb.

Napodiv veľkému nárastu empirických zistení v ostatných decéniách (pozri napr. X. európsky kongres psychológie r. 2007 ako aj predchádzajúci taktiež 10. svetový kongres Medzinárodnej spoločnosti pre kvalitu života r. 2006) v skúmaní kvality života chýbajú náležité teoretické zovšeobecnenia. Môj pokus v tomto úsilí má – akoby už mohlo byť odborníkom známe – formu modelu stromu, lampy, kostolnej veže. Východiskom sa tu stalo šesť bazálnych komponentov a od toho odvodených ďalších, vertikálne i horizontálne, a to v rámci troch odlišiteľných úrovní kvality života: všeludskej, individuálno-civilizačnej a kultúrno-duchovnej. Nad nimi, podľa mňa kraľuje jeden – zo všetkých najdôležitejší: je ním zmysel života každého z nás v rozličnej fáze biodromálneho vývinu jedincov (podrobnejšie Frankl, 1997; Křivohlavý, 2006; Halama, 2007).

Čo je však protipólom hľadaného či nájseného zmyslu života? Nezmysel? Alebo azda absencia niektorých – emočných, kognitívnych volitívnych komponentov príslušného celku zmyslu života? Či nebodaj opakom prežívania zmyslu života je nechúť žiť, beznádej, zúfalstvo?

Neviem. Avšak silne predpokladám, že istým proťajškom žitého zmyslu života je depresia. O nej tu aspoň toľko:

Latinsko-etimologický pôvod slova vo význame potlačenie má vo viacerých oblastiach a odboroch špecifický význam. V psychologickej implicite sa depresiou rozumie stiesnenosť, sklúčenosť, skormútenosť; tieto viac-menej archaické výrazy sa však t.č. v bežnej „hantírke“, najmä mladých, nahrádzajú výrazom „depka“, čím sa pomenúvava nedobré cítenie sa. V lekárskejších vedách však figuruje v rámci ostatnej medzinárodnej kategorizácie chorôb depresívna porucha („disorder“) vo význame rôzne intenzívnej poruchy nálady („mood“), ktorej typickým syndrómom je dlhodobé prežívanie zármutku. Etiologicky sa tu predpokladajú isté endogenné determinanty, inokedy ide o dôsledky vážnych, najmä mozgových ochorení, avšak k najčastejším spúšťačom depresívnych stavov sú ťažké konflikty, veľké otrasy, straty, najmä blízkych jedincov (podrobnejšie Heretik et al., 2003).

Čitateľ predtým uvedeného môže byť v rozpakoch, ako to zapadá do pertraktovanej témy – distinkcia v kvalite života!? Moja odpoveď je zatiaľ v podobe parafrázovania vymedzenia tohto fenoménu v úvodnej časti. Distinkcia je rozoznávanie zmien v stimulačnom poli, či už

exogénom alebo endogénom, bez prítomných štandardov, kľúčov v ňom samom; takéto rozlišovanie je v porovnaní so zmenami skokovite prebehnuvšími málo citlivé a slabo validné.

Vznik depresie, a to či už tzv. normálnej – pártýždňovej, ale najmä ambulantnej či doprovodnej psychické ochorenia je „par excellence“ prípadom distinkcie. Depresia evidentne nevzniká „z jedného na druhý deň“, ale jej multietiológický pôvod prebieha v pomalých, spočiatku nepozorovateľných, plazivých zmenách predovšetkým v emočnom prežívaní. Práve preto patria depresívne stavy a najmä depresívne poruchy k najčastejším anti-regulátorom prežívania kvality života.

A teraz, ako v predchádzajúcej časti, pokus o lepšie osvetlenie toho všetkého pomocou virtuálnej kazuistiky. Začal som ju, no obávam sa, že ju teraz náležite nedokážem dokončiť. Pri písaní tohto textu vlúdili sa mi do toho viaceré asociácie s vlastným depresívnym stavom; a ten ešte nepoľavil zo svojej intenzity. Sapiienti sat!

Namiesto toho dve exkurzie do iných oblastí.

Načrtnem experiment, ktorý mi pripomenul vzácny hosť tejto konferencie R. Zucha. Ak žabe umiestnenej v nádobe s vodou začneme vodu postupne, t.j. malými prírastkami zohrievať, úbohá žaba, žiaľ, zahynie. Ak však žabu vhodíme do teplej či horúcej vody, okamžite vyskočí. Sic!

Druhou exkurziou mierim do situácie bežnej v našom živote: je ňou ebrieta. Akiste prevažnú väčšinu z nás poteší konzumovanie vína – nápoja to kráľov. Lenže neraz sa už stalo, že niekto to – ľudsky povedané – preženie, aj keď to nijako nechcel; prosto „opije sa“. Prečo? (Autor k tomu prezentoval dynamický obrázok priebehu pozitívnych emócií, ktorý pripomína sínusový tvar s vrcholom, kedy sa pozitívne emócie v dôsledku svojej prirodzenosti zvrhávajú do negatívnych. Bezprostrednou príčinou toho latentne prebiehajúceho zvratu je distinkcia, v danom prípade nevalidne rozoznávanie postupujúceho účinku alkoholu v krvi psychoreflexiou jedinca).

Ako distinkciu zvládať

je problém, ktorý som pôvodne pri tejto príležitosti avizoval riešiť. Nuž nestane sa to z niekoľkých príčin.

Po opätovnom preštudovaní relevantných prehľadových štúdií (najmä Zd. Ruiselová, ed., 2006) som došiel k záveru, že distinkcia postráda niektoré typické charakteristiky pripisované zvládaniu; napr. nezvyčajnosť a náročnosť situácie, jej rýchlosť a intenzita, priame ohrozenie subjektu atď. Otáznymi sú tu aj podrobne popísané stratégie zvládania. Napokon pojem

zvládanie inkorporuje v sebe aj dajaké špecifické správanie, čo v prípade distinkcie je nateraz sotva pozorovateľné.

Napriek tomu a ďalšiemu v interpretácii distinkcie sa nedokážem celkom zbaviť zvládania ako pojmu s viacerými denotátmi. Aj v distinkcii zavše ide o isté prekonávanie. A už je druhoradá, či to prekonávanie sa aktuálne týka niečoho nežiaduceho, negatívneho, ohrozujúceho. Navrhujem preto rozšíriť pojem zvládanie aj na monitorovanie, psychoreflexívne manažovanie malých, pomalých, v istom čase pre subjekt nepozorovateľných zmien v podnetovom poli, ktoré vedú k identifikácii príslušného fenoménu, t.j. k distinkcii napr. únavy, mikrosprávku, obezity, depresie a ďalšie, teda aj ku zhoršeniu kvality života. Akoby mal v praxi efektívne prebiehať tento proces monitorovania a manažovania, to nateraz neviem. Rozhodne som však presvedčený o tom, že sa ho možno naučiť. Na rade je teda výskum.

LITERATÚRA

FRANKL, V. E., 1997, *Vůle k zmyslu života*. Brno, Cesta.

HALAMA, P., 2007, *Zmysel života z pohľadu psychológie*. Bratislava, SAP.

HERETIK, A., HERETIK, A., Jr., NOVOTNÝ, V., PEČEŇÁK, J., RITOMSKÝ, A., 2003, *Epidemiológia depresie na Slovensku*. Nové Zámky, Psychoprof.

KOVÁČ, D. (Hsbg.), 1970, *Visuelles Wahrnehmen-Sein Anteil am Verhalten*. Bratislava, Vyd. SAV.

KOVÁČ, D., 2007, *Distinkcia – poodhalená neznáma*. In *Psychologie v ekonomickej praxi*, XLII, č. 1-2, 77-79.

RUISELOVÁ, Z. a kol., 2006, *Štýly zvládania záťaže a osobnosť*. Bratislava, Ústav experimentálnej psychológie SAV.

KŘIVOHLAVÝ, J., 2006, *Psychologie smysluplnosti existence*. Praha, Grada.

WOODWORTH, R. S. – SCHLOSBERG, H., 1959, *Experimentálna psychológia*. Bratislava, Vydav. SAV.

ZUCHA, R. O. (osobný komunikát).

Kováč, D., 2009, *Distinkcia v kvalite života: nápo ved' z experimentu*. In L. Golecká, J. Gurňáková, I. Ruisel (Eds) *Sociálne procesy a osobnosť 2008*. Zborník z konferencie. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, s. 24 – 31, ISBN 978-80-88910-26-8.

Regulace emocí v interpersonálních vztazích

Slaměník Ivan, Poláčková Šolcová Iva

ivan.slamenik@ff.cuni.cz

Katedra psychologie FF UK, Praha

Abstrakt

Regulace emocí je proces, který tlumí, zvyšuje nebo udržuje emoční stav. Tento proces se vztahuje ke všem komponentám emocí, ale svůj počátek má ve vyhodnocení situace a připsání významu, který má situace či událost pro jedince. Do vyhodnocení situace se promítají cíle, zájmy, hodnoty, přesvědčení jedince, ale také kulturně dané normy, pravidla, zvyklosti. Nejvýrazněji se regulace emocí projevuje v sociálních interakcích. V nich jedinec sděluje v závislosti na typu interakcí své emoce více či méně řízeným způsobem s určitým záměrem. Schopnost regulovat emoce se utváří během socializace s ohledem na kulturně dané vzorce. Příspěvkem ke sporu o to, zda základní emoce jsou ve všech kulturách a ve vybraných druzích interpersonálních vztahů univerzálně regulovány, je výzkum, který organizačně a metodologicky připravil D. Matsumoto a kterého se mezi 32 zeměmi zúčastnila také Česká republika. V příspěvku budou prezentovány některé výsledky výzkumu u populace ČR a srovnání s ostatními zeměmi.

Klíčové slova: regulace emocí, interpersonální vztahy

Regulace emocí, zejména emočního výrazu, v interpersonálních vztazích je stále diskutovanou otázkou, a to nejen ve smyslu mezikulturní univerzálnosti, ale také z hlediska výskytu jednotlivých emocí. V příspěvku referujeme o výsledcích výzkumu regulace emočního výrazu základních emocí u české populace, který byl součástí poměrně rozsáhlého mezinárodního výzkumu a jenž zároveň umožňuje některá srovnání s jinými kulturami.

Regulace emocí je proces, který tlumí, zvyšuje nebo udržuje emoční stav a jeho případný vnější výraz. Tento proces se vztahuje ke všem komponentám emocí. V souladu s teorií ohodnocení (Arnoldová, 1960; Frijda, 1986; Lazarus, 1966, 1984 aj.) považujeme za rozhodující pro vznik emoce vyhodnocení situace a připsání významu, který má situace či

událost pro jedince. Ohodnocení situace se děje z hlediska cílů, zájmů, hodnot, přesvědčení jedince a rozhoduje o intenzitě a zbarvení emoce. Regulace se týká jak jedincova prožívání, tak emočního výrazu. Nejvýrazněji se regulace emocí projevuje v sociálních interakcích.

V nich se uplatňují kulturně dané normy, pravidla, zvyklosti, které si jedinec osvojuje během socializace. Již v předškolním věku je dítě schopno do značné míry ovládat své emoce ve vztahu k sociálnímu okolí podle kulturně vytvořených vzorců. V dospělosti lidé v běžných každodenních situacích většinou nejen zvládají své emoce, ale jsou schopni řízeně je dávat najevo svému okolí se záměrem dosáhnout určitého efektu. Emoční výraz se tak stává důležitým nástrojem sociální komunikace.

V interpersonálních vztazích jsou emoce projevovány spontánně, ale i regulovaně. To je jeden z vážných problémů především z hlediska interpretace emočního výrazu. Druhým, úzce souvisejícím problémem je, zda a které emoce (ať už projevované spontánně či regulovaně) jsou mezikulturně univerzální a tudíž mající se zřetelem k sociální situaci či události stejný nebo podobný význam v různých kulturách.

Původně se předpokládalo (Darwin, 1872/1964; Ekman, 1973; Ekman, Friesen, 1971 a další), že alespoň u základních emocí (radost, štěstí, smutek, znechucení, opovržení, strach, zlost, překvapení) je jejich výraz stejný a je shodně identifikován bez ohledu na věk, rasu, kulturu, pohlaví a vzdělání. K největším kritikům univerzálnosti výrazu lidské tváře u základních emocí patří Russell (1994, 1997). Nepopírá ani tak jistou univerzálnost znaků vyjadřujících jednotlivé emoce, ale hlavně poukazuje na rozhodující roli sociokulturního kontextu pro jejich interpretaci. Nepřímo tím poukazuje na to, že výraz emocí je závislý a regulovaný v závislosti na sociální situaci.

Kontrola a řízení výrazu emocí se stala v rámci studia emocí samostatným problémem, zabývajícím se adekvátností výrazu emocí v závislosti na prožívaném emočním stavu na jedné straně, na druhé straně v závislosti na situaci a typu interakce. Mnoho autorů zdůrazňuje, že emoce mají sociální funkci, která mimo jiné spočívá v komunikaci, tj. sdělování významů partnerovi v interakci, aniž by emoční výraz byl přímou reflexí psychického stavu (např. Fridlund, 1991; Parkinson, 1996, 1998 aj.).

Příspěvkem k dlouhodobému sporu o to, zda a které emoce jsou univerzální a zda jsou ve všech kulturách a ve vybraných druzích interpersonálních vztahů univerzálně regulovány, je rozsáhlý mezikulturní výzkum, který organizačně a metodologicky připravil David Matsumoto se svými spolupracovníky (Matsumoto, Yoo, Fontaine, 2008). Pro rozlišení kulturního prostředí byla využita Hofstedova (1980) hodnotová dimenze individualismus vs. kolektivismus jako jedna z možných charakteristik kultury. Matsumoto, blízký

spolupracovník Ekmana, použil jím zavedený pojem zobrazovací pravidla, který vyjadřuje kulturní normy určující způsob regulace a modifikace emočního výrazu v závislosti na sociálních okolnostech. Dosud existovalo několik dílčích srovnávacích studií, ale chyběl komplexnější přehled. Autoři se proto rozhodli uskutečnit výzkum, který zahrnuje 32 zemí světa a celkem se jej zúčastnilo 5 361 respondentů (61,6 % žen, 38,4 % mužů, průměrný věk 22,5 roku). Za Českou republiku provedla sběr dat a jejich zpracování u 100 respondentů Iva Poláčková Šolcová.

Z Hofstedeho dimenze individualistická vs. kolektivistická kultura vyplývá několik předpokladů o regulaci emočního výrazu, např. že individualistické kultury se vyznačují obecně vyšší expresivitou emocí, že více vyjadřují emoce v blízkých vztazích a méně mimo ně, že se liší normy pro vyjadřování kladných a záporných emocí atd. (Matsumoto, Yoo, Fontaine, 2008).

Autoři provedli výzkum s pomocí dotazníku (celkem 294 otázek), kdy lidé měli uvést, jak by se zachovali při prožívání 7 základních emocí (hněv, opovržení, znechucení, strach, štěstí, smutek, překvapení) ve 21 interakcích (např. ve vztahu k otci, matce, staršímu bratrovi nebo sestře, blízkému příteli/přítelkyni, ke známému/známé atd.), a to na veřejnosti a v soukromí (např. ve vztahu k otci doma a v restauraci). Každá emoce byla stručně vymezena a doložena příkladem, stejně tak různé typy interakcí (např. kdo je blízký přítel/přítelkyně). Výzkumný design měl tedy podobu 7 (emocí) x 21 (interakcí) x 2 (situace).

Způsob regulace emočního projevu, resp. zjištění norem expresivity probíhal tak, že míra emočního výrazu u každé otázky byla dána nabídkou šesti odpovědí: (1) projeví více než cítím, (2) projeví přesně to, co cítím, (3) projeví emoci, ale zároveň se usmívám, (4) projeví méně než cítím, (5) skrývám své pocity úsměvem, (6) neprojeví nic. Tyto možnosti odpovídají zesílení výrazu (ve smyslu odpovídajícím prožívání), způsoblosti (ve smyslu sociální dovednosti, např. jsem sice smutný, ale úsměvem dávám najevo, že tento pocit překonám), zeslabení, zakrývání a neutralizaci. Nabídnuté možnosti odpovědí představují jisté kontinuum regulace emočního výrazu od zesílení až po úplné potlačení expresivity.

Výsledky ukazují, že emoční výraz i u základních emocí podléhá kulturním pravidlům. U individualistických kultur je obecně vyšší expresivita (v pomyslném žebříčku vedou Zimbabwe, Kanada, USA, na konci je Hongkong; Česká republika se nachází přibližně uprostřed, tj. celková expresivita je blízká průměru mezi zkoumanými zeměmi), přičemž v zesílené míře se dává najevo štěstí a překvapení, naopak se potlačuje smutek. Vyšší expresivita se prokázala také ve vztahu k blízkým osobám oproti jiným typům vztahů, a to u

všech emocí v individualistických i kolektivistických kulturách. Individualistické kultury připouštějí vyšší expresivitu negativních emocí v blízkých vztazích. Zakrývání emocí je nejméně časté vůči rodinným příslušníkům, častější je ve vztahu k osobám pouze známým. Jedním z nejdůležitějších závěrů této rozsáhlé a metodologicky podnětné srovnávací studie je, že ve všech kulturách existují normy pro vyjádření emocí, jež jsou určeny pro různé sociální kontexty. Jednotlivé země se prokazatelně liší v užívání jednotlivých expresivních stylů.

U vzorku české populace I. Šolcová (2005) zjistila, že celková tendence k regulaci emočního výrazu není příliš silná. Jinak řečeno - emočním výrazem dáváme najevo to, co prožíváme. Ve výsledcích sice dominuje odpověď „projevím méně než cítím“, ale je těsně následována odpovědí „projevím přesně to, co cítím“, skrývání emocí se projevuje jen v nepatrné míře. Z jednotlivých emocí jsou nejvíce potlačeny projevy pohrdání, znechucení a *strachu*, naopak adekvátně ve vztahu k prožívání jsou projevovány štěstí a překvapení, které jsou také nejčastěji výrazově zesilovány. Zlost a smutek podléhají regulaci ve smyslu zeslabení projevů. Tyto výsledky odpovídají závěrům Matsumota, Yoo a Fontaine (2008) pro individualistické kultury.

Z hlediska pohlaví se projevují v regulaci emočního výrazu jen nepatrné, statisticky neprůkazné, rozdíly; např. ženy mají větší tendenci než muži neutralizovat pohrdání, muži více neutralizovat strach, který ženy vyjadřují adekvátně apod. Z hlediska vztahu mezi pohlavími, např. v interakci „muž - muž“ oproti interakci „žena - žena“, se častěji vyskytují adekvátní projevy emocí zlosti, znechucení a štěstí. „Muži vůči ženám“ častěji neutralizují znechucení a pohrdání než vůči mužům. „Ženy vůči ženám“ častěji neutralizují pohrdání a znechucení než vůči mužům a naopak častěji v interakcích se ženami reagují adekvátně při smutku a překvapení.

Na otázku, zda jsou emoce více regulovány v soukromí či na veřejnosti, je poměrně jednoznačná odpověď. Celkově platí, že v soukromí jsou emoce vyjadřovány adekvátně, zatímco na veřejnosti je jejich projev tlumen. Na veřejnosti jsou zeslabeny projevy hněvu a smutku, neutralizovány jsou pohrdání, znechucení a strach, štěstí a překvapení jsou vyjadřovány adekvátně prožívání. V soukromí jsou sice rovněž zřetelné tendence k neutralizaci pohrdání a znechucení, ale ostatní emoce jsou projevovány více méně adekvátně.

V interakcích s blízkými osobami jsou emoce projevovány adekvátně, neskrývané, zatímco vůči osobám ve vztahu pouhé známosti jsou emoční projevy zeslabovány (zlost, smutek, překvapení) až neutralizovány (pohrdání, znechucení, strach), jedinou adekvátně projevovanou emocí je štěstí, jehož projevy jsou naopak mírně zesilovány ve vztahu k blízkým lidem. Typ interpersonálního vztahu tedy určuje míru regulace projevů základních

emocí, a to na statisticky významné úrovni a v souladu s celkovým trendem regulace zjištěným mezikulturně Matsumotem, Yoo a Fontaine (2008) pro tyto sociální situace.

V sociálních interakcích se zcela prokazatelně projevují pravidla emočního projevu, a to sice v různé míře, ale napříč kulturami. U českého vzorku, jak konstatuje Šolcová (2005, s. 104), zastoupení četností regulačních stylů expresivity bylo ve všech otázkách obecně nízké; přesto, kdybychom měli vybrat emoce, kterých se jednotlivé málo četné expresivní styly nejvíce týkají, lze konstatovat, že sklony k maskování mívají respondenti u emocí, které nejčastěji neutralizují, tedy u emocí pohrdání, znechucení a strachu, zatímco zesílená exprese se týká nejčastěji emocí, které mají respondenti tendenci projevovat adekvátně, tedy emocí štěstí a překvapení.

Literatura

- ARNOLD, M. B., 1960, *Emotion and personality* (Vol. 1, 2). New York: Columbia University Press.
- DARWIN, CH., 1872, *The expression of the emotions in man and animals*. London: John Murray. čes. *Výraz emocí u člověka a u zvířat*. Praha: Academia 1964.
- EKMAN, P. (Ed.), 1973, *Darwin and facial expression. A century of research in review*. New York: Academic Press.
- EKMAN, P., FRIESEN, W. V., 1971, Constants across culture in the face and motivation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 17, 124–129.
- FRIJDA, N. H., 1986, *The emotions*. New York: Cambridge University Press.
- FRIDLUND, A. J., 1991, Sociality of solitary smiling. Potentiation by an implicit audience. *Journal of Personality and Social Psychology*, 60, 229-240.
- HOFSTEDE, G. H., 1980, *Culture's consequences: Comparing values, behaviors, institutions and organizations across nations* (2nd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.
- LAZARUS, R. S., 1966, *Psychological stress and the coping process*. New York: McGraw-Hill.
- LAZARUS, R. S., 1984, On the primacy of cognition. *American Psychologist*, 39, 124-129.
- MATSUMOTO, D., YOO, S. H., FONTAINE, J., 2008, Mapping expressive around the world: The relationships between emotional display rules and individualism versus collectivism. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 39, 55-74.
- PARKINSON, B., 1996, Emotions are social. *British Journal of Psychology*, 87, 663-683.

PARKINSON, B., 1998, What we think about when we think about emotions. *Cognition and Emotion*, 12, 615-624.

RUSSELL, J. A., 1994, Is there universal recognition of emotion from facial expression? *Psychological Bulletin*, 115, 102-141.

RUSSELL, J. A., 1997, Reading emotions from and into faces: Resurrecting a dimensional-contextual perspective. In J. A. Russell, J. M. Fernández-Dols (Eds.), *The psychology of facial expression* (295-320). Paris: Cambridge University Press.

ŠOLCOVÁ, I., 2005, *Emoce a jejich regulace. Pravidla projevu primárních emocí v sociálních interakcích - česká a mezikulturní perspektiva (rigorózní práce)*. Praha: UK.

Slaměnik, I., Poláčková Šolcová, I., 2009, Regulace emocí v interpersonálních vztazích. In L. Golecká, J. Gurnáková, I. Ruisel (Eds) *Sociálne procesy a osobnosť 2008. Zborník z konferencie*. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, s. 32 – 37, ISBN 978-80-88910-26-8.

Testování adaptability: objektivní testy osobnosti a dotazníkové metody

Klimusová Helena*, Burešová Iva , Svoboda Mojmir

klim@mail.muni.cz

*Psychologický ústav FF MU, Brno

Abstrakt

Cílem našeho příspěvku je informovat o diagnostických a výzkumných možnostech objektivních testů osobnosti při měření schopnosti zvládnání zátěže. Jsou prezentovány předběžné výsledky právě probíhajícího výzkumného projektu, jehož cílem je ověřit psychometrické vlastnosti vybraných objektivních testů osobnosti a provést analýzu jejich využitelnosti, zejména srovnáním se sebesposuzovacími dotazníkovými metodami. Cílovou populací jsou mladí dospělí. Z objektivních testů osobnosti byl použit Test zrcadlového kreslení, Stroopův Color - Word – Test a Witkinův EFT (Embedded - Figures Test).

Klíčová slova: objektivní testy osobnosti, dotazníky, Zrcadlové kreslení, Color-Word-Test

Grantová podpora: Realizace studie byla podpořena Grantovou agenturou ČR (projekt č. 406-07-1343)

Přestože je současný psychologický výzkum osobnosti orientován mj. na zvyšování objektivity měření, jsou objektivní testy osobnosti poněkud opomíjeny výzkumníky i praktickými psychology. Objektivní testy osobnosti, tak jak je chápeme v tomto příspěvku, jsou specifické metody zkoumání osobnostních charakteristik jedince, kdy je proband vystaven úkolu nebo situaci, při jejímž řešení se projeví jeho osobnostní rysy (Svoboda, 1999). Termín objektivní testy bývá spojován se jménem Raymonda Cattella, který je vymezil jako metody, které je možno objektivně skórovat a u kterých proband není schopen určit, co je testem měřeno (Cattell, 1948; Cattell, 1957, cit. podle Kline, 1993). Jak uvádí P. Kline (1993), prakticky jakýkoli objektivně hodnotitelný úkol by bylo možno využít jako objektivní test osobnosti, ale je třeba získat přesvědčivé důkazy o validitě takto konstruovaného nástroje

a doložit jeho racionále. Jak uvádějí J. R. Cohen a M. E. Swerdlik (1999), těchto nástrojů se proto využívá především pro zjišťování osobnostních vlastností, u kterých se předpokládá, že vyšší přesnosti měření bude dosaženo pozorováním projevů probanda než prostřednictvím sebeuposouzení. Důvodem může být tendence vyšetřovaných osob prezentovat se v lepším světle nebo nedostatečná schopnost ohodnotit u sebe určité charakteristiky - např. subjekt nemusí přesně odhadnout, jak by reagoval v zátěžové situaci. Mnohé objektivní metody se orientují právě na měření adaptability, čili schopnosti vyrovnávat se úspěšně se zátěží a frustrací. Zátěž bývá nejčastěji navozena obtížností úkolu, přítomností rušivých podnětů, či extrémně krátkým časem k realizaci zadaného úkolu (Svoboda, 1999).

V nedávno provedeném výzkumu hodnocení psychodiagnostických metod používaných českými psychology se ukázalo, že objektivní testy osobnosti jsou v praxi využívány spíše výjimečně (Svoboda et al., 2004). Příčinou může být složitější procedura administrace a vyhodnocení a také ne vždy zřejmá úroveň psychometrických kvalit tohoto typu metod, především úroveň konstruktové validity. Psychometrické vlastnosti jednotlivých objektivních testů osobnosti byly pochopitelně ověřovány v průběhu jejich konstrukce, výsledky tohoto ověřování jsou však často poměrně neuspokojivé. Mnozí autoři se domnívají (např. Moskowitz, 1986), že preference způsobu měření osobnostních vlastností do značné míry odráží psychologova teoretická stanoviska a jeho „toleranci“ vůči zdrojům ohrožení validity specifickým pro sebeuposouzení, posouzení druhými či pozorování projevů vyšetřované osoby při objektivním testu osobnosti. U mnohých objektivních testů osobnosti není zcela jasné, nakolik je možné probandovy reakce na konkrétní situace či úkolu zobecnit, zatímco u dotazníkových metod se předpokládá, že respondent ve svých odpovědích dokáže integrovat své projevy z mnoha různých situací. Projektivní metody jsou sice odolné vůči zkreslení ze strany vyšetřované osoby, ale kladou velké nároky na zkušenosti psychologa. M. W. Vasey a C. J. Lonigan (2000) užívání objektivních testů jednoznačně doporučují už vzhledem k jejich validizačnímu potenciálu pro jednodušší dotazníkové metody; navrhují, aby objektivní testy byly posuzovány z hlediska jejich inkrementální validity vzhledem k zavedeným metodám a z hlediska jejich klinické využitelnosti. V tomto smyslu zatím nebyly možnosti objektivních testů osobnosti dostatečně prozkoumány.

Cílem našeho projektu je prozkoumat diagnostické možnosti vybraných objektivních testů osobnosti, zejména testů orientovaných na měření adaptability; ověřit jejich psychometrické vlastnosti (konstruktovou validitu, reliabilitu) a provést analýzu jejich využitelnosti v psychologické praxi, především srovnáním s dotazníkovými nástroji. V aktuálním příspěvku prezentujeme dílčí výsledky pilotní studie, jejímž cílem bylo upřesnit skladbu testové baterie

předběžným prozkoumáním vztahů mezi ukazateli adaptability z vybraných objektivních testů osobnosti a dotazníkových metod.

Metoda

Výzkumný soubor sestával z 50 studentů Masarykovy univerzity, z nichž bylo 9 mužů a 41 žen. Byli ve věku 19 až 28 let (Mdn=21 let). Při výběru vzorku byla uplatněna metoda samovýběru – prostřednictvím anonce na tzv. vývěsce v informačním systému MU byli studenti vyzváni k účasti na psychologickém výzkumu, zájemci si prostřednictvím e-mailu poté domluvili s administrátory čas testování. Probandi nebyli za svoji účast finančně odměňováni. Testové metody byly administrovány zaškolenými doktorskými studenty v prostorách Psychologického ústavu FF MU; poté byli probandi vyzváni k vyplnění elektronických verzí dotazníkových metod na speciálně vytvořených webových stránkách.

Z testových metod byly administrovány Stroopův test, Test zrcadlového kreslení a Witkinův EFT (Embedded - Figures Test). Výsledky z EFT nejsou v tomto příspěvku pojednány, proto stručně představíme pouze první dva testy. Mezi použité dotazníkové metody patřil Bochumský osobnostní dotazník, SVF-78 a PROS - Profil osobnosti – opět bude pojednáno pouze o prvních dvou metodách.

Stroopův test pochází již z roku 1935 (Stroop, 1935), využívá se v současné době především ke zjišťování odolnosti vůči psychické zátěži. Testový materiál tvoří tři tabulky. Na první tabulce je černě vytištěno celkem 100 slov označujících barvy (červená, zelená, modrá a žlutá); druhá tabulka obsahuje 100 obdélníčků v uvedených čtyřech barvách; na třetí tabulce je barevně vytištěno 100 slov označujících barvy, avšak význam slova neodpovídá barvě, kterou je vytištěno. Úkolem probanda je co nejrychleji přečíst slova v první tabulce – výsledkem je tzv. S skór, ukazatel osobního tempa (počet sekund potřebný k přečtení). Podobně je tzv. ukazatelem precepce F skór, počet sekund potřebný na pojmenování barev 100 obdélníčků vytištěných na druhé tabulce. Čas potřebný na přečtení třetí tabulky tvoří tzv. SF skór (slova - barvy), skór percepční zátěže. Čtvrtým možným skórem je tzv. SFS skór, ukazatel reakce na zvýšenou zátěž - úkolem probanda je číst třetí tabulku tak, že střídavě čte význam slova a barvu, kterou je slovo vytištěno. Nejvýznamnějším výsledkem Stroopova testu je tzv. index interference - rozdíl mezi skóry SF a F (v našem výzkumu byl počítán ze druhé expozice třetí tabulky). Dále byl počítán index odolnosti vůči zvýšené zátěži jako rozdíl mezi SFS a SF (opět ze druhé administrace). Žádný test nebylo nutno vyloučit z důvodu vysoké chybovosti.

Metoda zrcadlového kreslení, původně používaná zejména ke zjišťování individuálních rozdílů v tempu motorického učení a transferu motorických dovedností, je v české verzi orientována na měření schopnosti vyrovnávat se úspěšně se zátěží a frustrací (Daniel, 1983). Obligátní kresebnou předlohou pro test zrcadlového kreslení je šesticípá hvězdička, jejíž strany jsou zdvojeny a mezi zdvojenými stranami je mezera asi 2 mm široká. Probandovi je předloženo šest bodů, tvořících vrcholy šestiúhelníku, přičemž pořadí úkolů nepostupuje po obvodu. Probandovým úkolem je co nejrychleji spojovat body, které vidí na předloze v zrcadle. Takto je experimentálně navozena situace vytvářející zátěž emočního charakteru. Během celého testu je provedeno šest kreseb (tzv. odměrů), které jsou podnětově shodné. V průběhu testování examinátor pozoruje vyšetřovanou osobu a výsledky observace zapisuje do záznamového protokolu. V našem výzkumu využíváme elektronickou verzi testu. Ve srovnání s klasickou formou testu je zachován postup vyšetření, ale experimentátor se nemusí věnovat měření času a sčítání počtu vybočení a může tak věnovat dostatečnou pozornost observaci chování probanda. Základními ukazateli hodnocení jsou počet vybočení, celkový absolutní čas vybočení a absolutní čas odměru. Kromě toho se hodnotí relativní zlepšení výkonu v základních ukazatelích pátého odměru proti prvnímu. Kromě interpretace kvantitativních údajů je možno provést také hodnocení kvalitativní (Kučera, Smékal, 1986, Svoboda, 1999).

BIP - Bochumský osobnostní dotazník německých autorů Hossiepa a Paschena se orientuje na zjišťování osobnostních rysů relevantních pro úspěšnost v profesní oblasti. Sestává se celkem z 210 položek posuzovaných na šestistupňové škále (od „zcela souhlasí“ po „vůbec nesouhlasí“). Při vyhodnocení jsou položky sdruženy do 14 škál ve čtyřech oblastech: Pracovní orientace (škály Motivace k výkonu, Motivace k utváření, Motivace k vedení), Pracovní chování (škály Svědomitost, Flexibilita, Rozhodnost), Sociální kompetence (škály Senzitivita, Schopnost kontaktů, Sociabilita, Orientace na tým, Schopnost prosadit se) a Psychická konstituce (škály Emocionální stabilita, Odolnost vůči zátěži a Sebevědomí) (Hoskovicová, Vybíralová, 2003). Dotazník vykazuje dobrou vnitřní konzistenci škál, prozatím chybějí studie prediktivní validity nástroje.

Dotazník SVF (Stressverarbeitungsfragebogen) analyzuje strategie zvládání zátěžových situací, konkrétně strategie směřující k redukci stresu (pozitivní strategie) nebo vedoucí k zesílení stresu (negativní strategie). Dotazník Strategie zvládání stresu SVF 78 obsahuje 78 položek zjišťujících chování v různých zátěžových situacích a posuzovaných na pětistupňové škále. Autoři metody W. Janke a G. Erdmannová (2003) vycházejí z předpokladu, že ve způsobech zpracování zátěže se projevují tzv. „habituální“ rysy osobnosti, tj. jsou relativně stabilní v čase a do jisté míry nezávislé na obsahu či druhu zátěžové situace. Dotazník

obsahuje dvě hlavní škály (Pozitivní strategie a Negativní strategie). Mezi pozitivní strategie autoři řadí subškály Strategie přehodnocení a strategie devalvace (tvoří ji subtesty Podhodnocení a Odmítání viny), Strategie odklonu (subtesty Odklon a Náhradní uspokojení) a Strategie kontroly (subtesty Kontrola situace, Kontrola reakcí a Pozitivní sebeinstrukce). Mezi negativní, tj. dysfunkční strategie patří subtesty Úniková tendence, Perseverace, Sebeobviňování a Rezignace. Samostatnou kategorií tvoří tzv. zřídka se vyskytující strategie, zahrnující subtesty Potřeba sociální opory a Vyhýbání se. Předností SVF-78 je vysoká vnitřní konzistence škál.

Výsledky

Vzhledem k malému počtu osob ve výzkumném souboru ($N=50$) a v případě některých proměnných také nenormálnímu rozdělení hodnot jsme vztahy mezi proměnnými analyzovali pomocí neparametrických, Spearmanových koeficientů korelace. Absolutní hodnoty statisticky významných korelací ($p \leq 0,05$) mezi ukazateli z objektivních testů osobnosti a škálami dotazníkových metod se pohybovaly od 0,250 po 0,522, šlo tedy o mírně až středně těsné asociace.

S indexem interference ze Stroopova testu coby ukazatelem odolnosti vůči zátěži pozitivně souvisela strategie Podhodnocení ($r_s=0,292$) z dotazníku SVF, popisovaná jako tendence přisuzovat si menší míru stresu než ostatní, a rovněž škála z BIP nazvaná Schopnost prosadit se ($r_s=0,279$), vyjadřující pohotovost k aktivnímu prosazení navzdory překážkám a potížím; negativně korelovala odolnost vůči zátěži se škálou Orientace na tým ($r_s=-0,283$), postihující ochotu vzdát se vlastní pozice ve prospěch týmové spolupráce. Ukazatel odolnosti vůči zvýšené zátěži (vypočtený jako SFS-SF) negativně koreloval se Strategií odklonu ($r_s=-0,315$), která postihuje jednání směřující buď k odvracení zátěže nebo k navození psychických stavů, které zmírňují stres. Ze škál inventáře BIP vykazoval tento ukazatel pozitivní asociaci se škálou Flexibilita ($r_s=0,250$), zachycující ochotu a schopnost přizpůsobovat se měnícím se situacím a negativní asociaci se škálou Sociabilita ($r_s=-0,350$), postihující snahu o harmonické sociální vztahy a ochotu přizpůsobit se, především s cílem zamezit konfliktům a napětí.

Ukazatelem odolnosti vůči zátěži z testu Zrcadlové kreslení bylo relativní zlepšení výkonu. Co se týče vztahů ke strategiím zvládnání zjišťovaným dotazníkem SVF, pozitivní asociace byly nalezeny pro strategii Kontrola situace ($r_s=0,358$), zaměřenou na analýzu situace a plánování a uskutečnění řešení problému; negativní asociace pak pro strategie

Kontrola reakcí ($r_s = -0,303$), tj. tendenci kontrolovat vlastní reakce při zátěži či jejich projevy, a pro Strategie odklonu ($r_s = -0,296$). Ze škál inventáře BIP pozitivně koreloval tento ukazatel se Schopností prosadit se ($r_s = 0,522$), negativně pak se škálami Senzitivita ($r_s = -0,421$) a Sociabilita ($-0,387$).

Diskuse výsledků a závěr

Zjistili jsme, že vztahy mezi ukazateli odolnosti vůči zátěži, zjišťovanými objektivními testy osobnosti a mezi škálami dotazníkových metod jsou jen mírně až středně těsné. Pokud jde o vztahy s dotazníkově zjišťovanými strategiemi zvládnání zátěže, ukazatele adaptability vykazovaly pozitivní asociace se strategiemi podhodnocení a kontroly situace, negativní se strategiemi odklonu a kontroly reakcí. Ze škál osobnostního inventáře jsou tyto ukazatele spojeny pozitivně se škálou flexibility a schopnosti prosadit se, negativně pak se škálou senzitivity, sociability a orientace na tým. Oproti očekávání nebyly prokázány vztahy s dotazníkovými škálami odolnosti vůči zátěži, emocionální stability, rozhodnosti či motivace k výkonu.

Relativně nízké nebo dokonce žádné korelace mezi výsledky objektivních testů osobnosti a dotazníkových metod byly zjišťovány již ve starších studiích. Např. M. Martinová (1978) nenašla žádné průkazné vztahy mezi výkonem ve Stroopově testu a osobnostními faktory zjišťovanými Eysenckovým osobnostním dotazníkem; Jensenův výzkum (1965) objevil jen velmi slabé vztahy mezi faktorem neuroticismu a nízkou odolností vůči zátěži ve Stroopově testu. Podobně pro test Zrcadlové kreslení byly zjištěny relativně nízké hodnoty korelací např. s ukazateli lability v dotazníku KUD (Svoboda, 1999).

Zjištěné spojení nižší odolnosti vůči zátěži s vyšší mírou „prosociálních“ vlastností (škály senzitivity, sociability a orientace na tým dotazníku BIP) se může jevit překvapivé, ale je ve shodě např. s Brovermanovou studií, zahrnující i studium osobní historie probandů (cit. dle Daniel, 1983), podle níž se odolnost vůči interferenci ve Stroopově testu projevuje ve vyšší míře právě u osob s tendencemi k nezávislosti, osobní nonkonformnosti a interpersonální dominanci.

Výsledky studie je třeba považovat za předběžné a budou dále ověřovány na větším vzorku s vyrovnanějším podílem mužů a žen. Mezi omezení studie patří chybějící kontrola dalších faktorů jako jsou např. kognitivní schopnosti a také využití pouze kvantitativních údajů z měření objektivními testy osobnosti – kvalitativní údaje budou do analýzy začleněny v další fázi projektu.

Seznam literatury

- CATTELL, R.B., 1948, Primary personality factors in the realm of objective tests. *Journal of Personality*, 16, 459-487.
- CATTELL, R.B., 1957, Personality and motivation structure and measurement. New York: World Book.
- COHEN, J.R., SWERDLIK, M.E., 1999, Psychological assessment and testing. Mountain View, CA: Mayfield.
- DANIEL, J., 1983, Stroopov test (příručka). Psychodiagnostické a didaktické testy, n.p. Bratislava: Bratislava.
- HOSKOVCOVÁ, S., VYBÍRALOVÁ, A., 2003, Bochumský osobnostní dotazník - BIP (inventář profesních charakteristik osobnosti) (BIP). Praha: Testcentrum.
- JANKE, W., ERDMANNOVÁ, G., 2003, Strategie zvládnání stresu – SVF 78. Praha: Testcentrum.
- KLINE, P., 1993, Personality: The psychometric view. London: Routledge.
- KUČERA, M. SMÉKAL, V., 1976, Zrcadlové kreslení (příručka). Psychodiagnostika Bratislava: Bratislava.
- MARTIN, M., 1978, Speech recoding in silent reading. *Memory & Cognition*, 6, 108-114.
- Moskowitz, D. S. (1986). Comparison of self-reports, reports by knowledgeable informants, and behavioral observation data. *Journal of Personality*, 54, 294-317.
- STROOP, J.R., 1935, Studies of interference in serial verbal reactions. *Journal of Experimental Psychology*, 28, 643-662.
- SVOBODA, M., 1999, Psychologická diagnostika dospělých. Praha: Portál.
- SVOBODA, M., ŘEHAN, V., VTÍPIL, Z. et al, 2004. Aplikovaná psychodiagnostika v České republice. Brno: MSD, s.r.o. Brno.
- VASEY, M. W., LONIGAN, C. J. (2000). Considering the clinical utility of performance-based measures of childhood anxiety. *Journal of Clinical Child Psychology*, 29, 493-508.

Klimusová, H., Burešová, I., Svoboda, M., 2009, Testování adaptability: objektivní testy osobnosti a dotazníkové metody. In L. Golecká, J. Gurňáková, I. Ruisel (Eds) *Sociálne procesy a osobnosť 2008. Zborník z konferencie*. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, s. 38 – 44, ISBN 978-80-88910-26-8.

Matematika a zdravý rozum pri tvorbe testových noriem

Dočkal Vladimír

dockal@vudpap.sk

Výskumný ústav detskej psychológie a patopsychológie, Bratislava

Abstrakt

Teória i prax psychometriky sa opiera predovšetkým o metódy matematickej štatistiky. Aj aplikáciu týchto metód však treba podriadiť psychologickému mysleniu a "zdravému rozumu". Žiaden matematický model nemôže psychickú realitu plne vystihnúť. Na príkladoch výkonových testov sa ukazuje, ako môže mechanická aplikácia správneho matematického postupu viesť k psychologicky nesprávnym výsledkom. Dobrý štandardizačný postup by mal využiť matematický model v konkrétnych jednotlivostiach korigovaný zdravým rozumom. Testové normy sa "tvoria", nie "počítajú".

Nie som metodológ a už vôbec nie matematik. No ako dlhoročný výskumný pracovník sa s problémami kvantitatívnej metodológie neustále vyrovnávam a ako šéfredaktor odborného časopisu musím dbať aj na to, aby uverejňované výskumné štúdie boli adekvátne metodologicky i štatisticky spracované. Azda preto ma pred dvoma rokmi oslovil predseda Slovenskej psychologickej spoločnosti, aby som vystúpil na seminári Rázcestia psychologickej metodológie. Môj referát bol uverejnený v bulletine Psychofórum (Dočkal, 2007) a je akýmsi mojím metodologickým krédom. Týkal sa zdravého rozumu pri plánovaní a vyhodnocovaní psychologického výskumu i publikovaní jeho výsledkov.

Psychológovia a matematika

Keby som chcel uvažovať o vzťahu psychológov k využitiu matematiky v psychológii, asi by som ich rozdelil do troch skupín. Prví sa na matematické metódy pozerajú rezervovane až odmietavo. Budú to kolegovia, ktorí matematike neveľmi rozumejú, ale aj takí, ktorí jej rozumejú dosť na to, aby videli obmedzenia jej aplikácie vo vzťahu k špecifikám ľudskej psychiky; jednoznačne preto uprednostňujú kvalitatívne metódy (k tomu pozri napr. Bačová,

2000). Druhá skupina psychológov má k aplikácii matematiky vyslovene pozitívny, niekedy až nekriticky pozitívny vzťah. Opäť to môžu byť kolegovia, ktorí matematike dostatočne nerozumejú, v každom prípade jej ale veria ako exaktnej vede a preto očakávajú, že s jej pomocou možno urobiť exaktnou aj psychológiu (k tomu pozri napr. Gould, 1998). Patria sem tiež niektorí kolegovia, ktorí možno dostatočne nerozumejú psychológii, no matematika im svojou exaktnosťou učarovala a preto sa prednostne venujú matematickým metódam. Tretiu skupinu tvoria kolegovia, ktorí si uvedomujú, že psychológia exaktná nie je, a matematike rozumejú natoľko, aby vedeli, že pomocou nej z psychológie exaktnú vedu urobiť nemožno; napriek tomu aplikáciu matematických metód v psychológii akceptujú a využívajú všade tam, kde je to adekvátne; vo vzťahu k obom disciplinám prejavujú zdravý skepticizmus, zvažujú ich klady i zápory (k tomu pozri napr. Ferjenčík, 2002; Silverman, 2005; Dočkal, 2007).

Matematika a psychodiagnostika

V tomto príspevku sa chcem venovať jednej špecifickej oblasti využívania matematiky v psychológii – pri tvorbe psychodiagnostických nástrojov. Matematické metódy sa tu uplatňujú široko, a to predovšetkým pri validizácii testu, overovaní jeho reliability a objektivity a pri štandardizácii a tvorbe testových noriem. Z uvedených okruhov sa zameriam len na ten posledný. Opriem sa pri tom o skúsenosti, ktoré som v posledných rokoch získal pri slovenských štandardizáciách dvoch inteligenčných testov pre deti – WISC-III (pozri napr. Dočkal, 2004) a SON-R 2½-7 (pozri Kopčanová et al., 2007). Stretol som sa pri nich s nutnosťou riešiť otázky, o ktorých metodologické a psychodiagnostické príručky (napr. Říčan, 1977; Halama, 2006) bežne nehovoria.

Všeobecným problémom uplatnenia matematiky v psychodiagnostike je nesporný fakt, že zatiaľ čo matematika poskytuje exaktné postupy, údaje z psychologických vyšetrení (hrubé skóre testov) exaktné nie sú. Pri hodnotení psychických vlastností totiž dochádza k niekoľkým posunom (Dočkal, 2007):

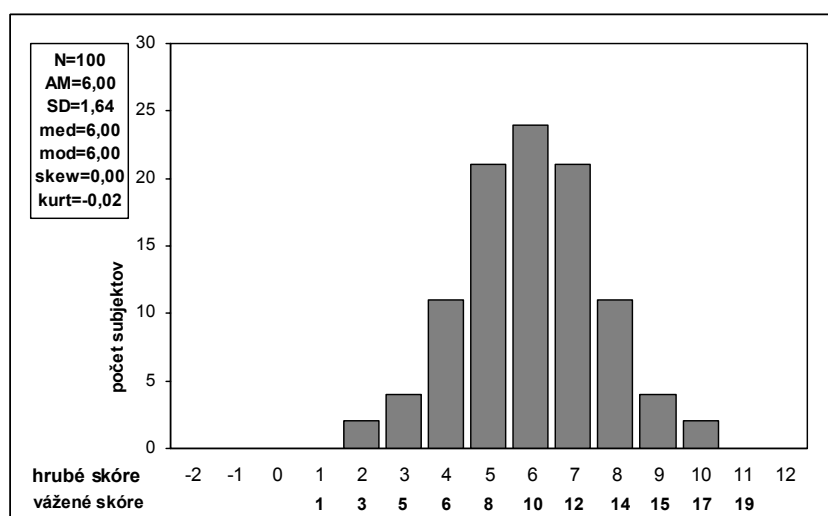
- Z odpovedí v modelovej situácii (teste) usudzujeme na správanie človeka v reálnom živote.
- Z jednorazovo vyplneného testu usudzujeme na obvyklé (opakované) správanie človeka (napr. z výkonu na výkonnosť).
- Z takto odhadovaného správania usudzujeme na psychickú vlastnosť (napr. z výkonnosti na schopnosť).

Vzhľadom na obmedzený priestor tohto príspevku venujem pozornosť iba dvom problémom, s ktorými sa treba vysporiadať pri štandardizácii výkonových testov. Jedná sa o

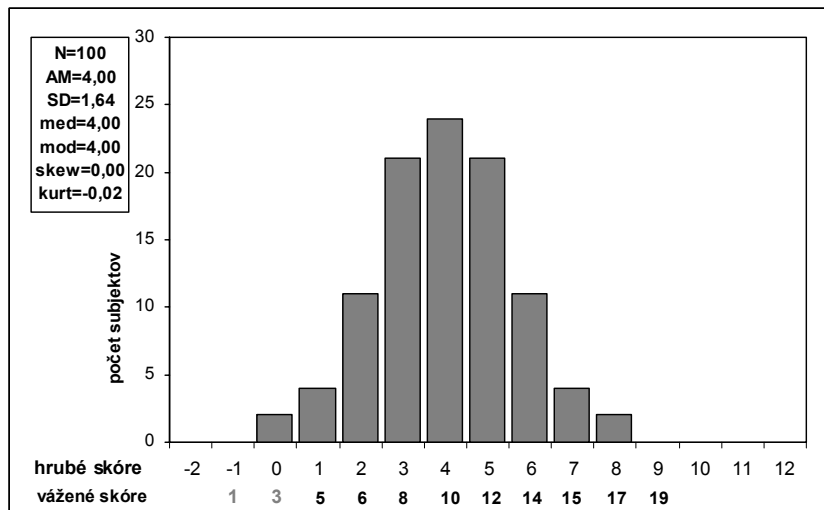
- nulové hrubé skóre a
- posuny pri meraní vývinových zmien.

Nulové hrubé skóre

V niektorých výkonových testoch býva aj nulovému hrubému skóre prisúdená konkrétna hodnota váženého skóre. Týka sa to predovšetkým testov s malým počtom úloh, kde sa častejšie môže vyskytnúť nulový výsledok. Konkrétne sa s takýmto postupom stretáme v subtestoch anglickej i českej verzie WISC-III (Wechsler, 1999, 2002), ako aj v subtestoch holandskej a nemeckej verzie SON-R 2½-7 (Tellegen et. al., 1989, 2007). V niektorých subtestoch SON-R 2½-7 môže v najmladších vekových skupinách nulovému hrubému skóre zodpovedať až štandardné skóre 8 (vyjadrené vo formáte IQ by to činilo IQ=90) – a to sa prisúdi dieťaťu, ktoré nevyriešilo žiadnu úlohu. Celkové IQ sa potom počíta zo súčtu štandardných skóre všetkých subtestov, vrátane tých, kde dieťa získalo nenulové štandardné skóre za nulový výkon. Autori noriem (Boschek, 2000; Tellegen et al. 1998) totiž priradili nulovému výkonu štandardné skóre, ktoré mu prináleží podľa presného matematického výpočtu, a ďalej s ním pracujú ako s ukazovateľom reálneho výkonu. P. J. Tellegen et al. (1998, 2007) iba upozorňujú na tzv. „podlahový efekt“, vďaka ktorému budú mladšie deti v teste nadhodnotené.

Obrázok 1: Hypotetické rozloženie hrubého skóre 100 probandov a jemu zodpovedajúce hodnoty váženého (štandardného) skóre s AM=10 a SD=3

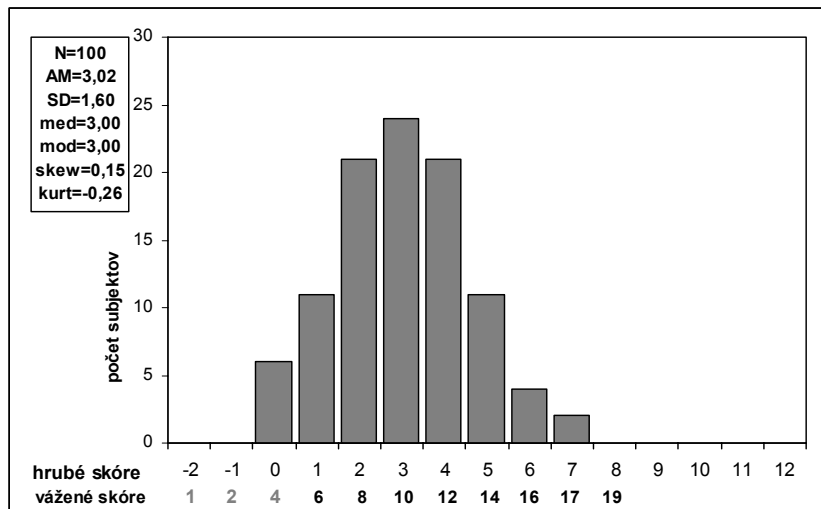
Obrázok 2: Hypotetické rozloženie hrubého skóre 100 probandov, z ktorých niektorí podali nulový výkon, a jemu zodpovedajúce hodnoty váženého (štandardného) skóre s AM=10 a SD=3

Ako je možné, že nulovému výkonu môže zodpovedať aj relatívne vysoké štandardné skóre, vysvetľujú obrázky 1 – 3. Na tom prvom je nasimulovaná situácia, keď 100 detí v teste podá výkony temer ideálne rozložené podľa Gaussovej krivky s priemerom 6 bodov HS. Štandardné skóre bežne používané v subtestoch štruktúrnych testov má AM=10 a SD=3. Na obrázku vidíme hodnoty takýchto štandardných skóre zodpovedajúce jednotlivým hrubým skóre. Z-transformácia umožnila priradiť štandardné skóre aj takému hrubému skóre, ktoré v teste nik zo štandardizačného súboru nedosiahol; v našom prípade je to ŠS=1 pre HS=1 a ŠS=19 pre HS=11. Ak by sa pri reálnom testovaní takéto výsledky vyskytli, možno teoreticky odvodené ŠS použiť.

Obrázok 2 ukazuje hypotetickú situáciu s rovnako elegantným gaussovským rozložením výsledkov, ale s priemerom 4 body HS. V tomto prípade dvaja zo stočlenného súboru podali nulový výkon. Vidíme, že takémuto výkonu zodpovedá ŠS=3. Výpočet umožní priradiť štandardné skóre aj zápornej hodnote hrubého skóre (v našom prípade je to ŠS=1 pre HS= – 1). Keďže hrubé skóre výkonového testu nemôže mať zápornú hodnotu, tieto čísla už tabuľky noriem obsahovať nebudú, ale štandardné skóre 3 pre nulový výkon by autori spoliehajúci sa na matematiku akceptovali a ďalej používali.

Reálne rozloženie výsledkov štandardizačných súborov nikdy nezodpovedá Gaussovej krivke celkom presne. Na obrázku 3 je nasimulovaná situácia, keď test podáme 100 mladším deťom, z ktorých viaceré nevyriešia ani jednu úlohu. Rozloženie výsledkov je zošikmené,

stále sa ale ešte od normálneho rozloženia štatisticky významne nelíši. Nenulové štandardné skóre možno vypočítať nielen pre $HS=0$, ale aj pre $HS=-1$ i $HS=-2$. Keďže HS môžu tvoriť iba prirodzené čísla, do prevodovej tabuľky v príručke sa záporné HS nedostanú. Čo ale znamená $\check{S}S=4$ zodpovedajúce nulovému výkonu?

Obrázok 3: Hypotetické rozloženie hrubého skóre 100 probandov, z ktorých viacerí podali nulový výkon, a jemu zodpovedajúce hodnoty váženého (štandardného) skóre s $AM=10$ a $SD=3$

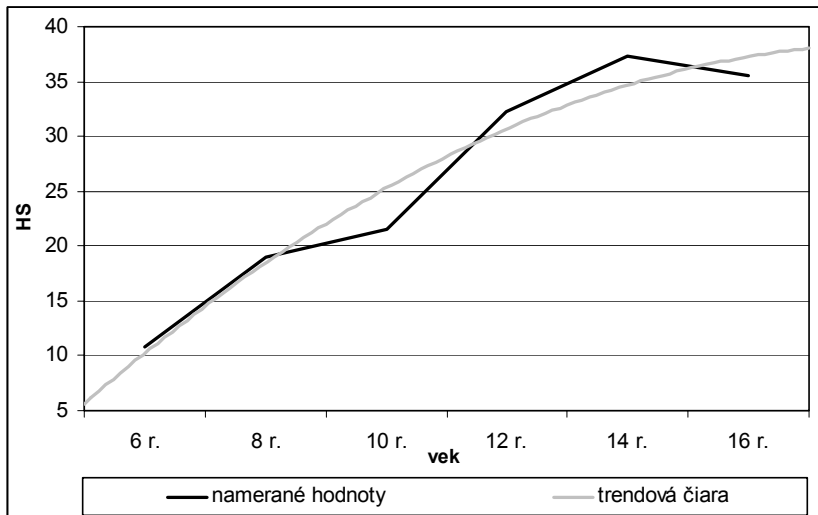
Ak aplikujem na matematicky získané hodnoty zdravý rozum, odvodím dve dôležité zásady:

- Štandardné skóre zodpovedajúce $HS=0$ znamená, že výkonový potenciál testovaného môže byť maximálne taký, ako ukazuje príslušné $\check{S}S$, ale môže byť aj (ľubovoľne) nižší. Test nie je v oblasti nízkeho výkonu dostatočne citlivý, preto neumožňuje vyjadriť sa o reálnej výkonovej úrovni testovaného.
- Takéto štandardné skóre nemožno použiť pre ďalšie výpočty, lebo by sme odhad výkonnosti testovaného nekontrolovateľne nadhodnotili!

Preto sme v slovenskej verzii WISC-III (Wechsler, 2006) nulovému výkonu neprisudzovali vážené skóre a výpočet celkového IQ umožňujeme robiť iba na základe subtestov, v ktorých dieťa vyriešilo aspoň jednu položku. Interpretácia nulového výkonu v tom-ktorom subteste, ako aj interpretácia IQ stanoveného na základe menšieho počtu subtestov je potom vecou klinickej úvahy psychológa. Zdravý rozum tu musí korigovať

„presnosť“ matematiky, ak sú jej výsledky v rozpore s psychologickou podstatou sledovaného javu.

Štandardizačné výskumy vývinových testov sa robia prierezovou metódou s viacerými vekovými skupinami. Tie nikdy nie sú natoľko početné, aby presnosť, s ktorou v nich realizujeme meranie, bola dostatočná. Aj pri veľkých (cca 1000-členných) štandardizačných súboroch sa početnosť jednej vekovej skupiny pohybuje iba okolo 100 probandov (týka sa to všetkých národných štandardizácií, o ktorých hovorím v tomto príspevku). Ak použijem vzorec pre výpočet presnosti, ktorý uvádza R. Reisenauer (1970), zistím, že odhad populačného priemeru, urobený na základe merania v 100-člennej skupine, sa s 95 % pravdepodobnosťou môže od skutočného priemeru populácie (základného súboru) líšiť oboma smermi o hodnotu HS zodpovedajúcu trom bodom IQ. V našich výskumoch sme pracovali iba s 24-člennými (Dočkal, 2004), resp. 28-člennými (Kopčanová et al., 2007) vekovými skupinami, čo znamená až dvojnásobnú možnú chybu odhadu skupinového priemeru. Vďaka tejto nepresnosti nemožno z nameraných údajov zostrojiť ideálnu krivku. Ilustrujem to „vývinovou krivkou“, ktorú sme zaznamenali pri slovenskej štandardizácii subtestu Zoradovanie obrázkov WISC-III (obr. 4). Pred stanovením noriem sa preto zvyknú nerovnosti v empirickej krivke zahľadiť, či už graficky, alebo presným výpočtom podľa regresnej rovnice. Na obrázku 4 je znázornená príslušná polynomickejšia regresná krivka. Ak ako odhad populačného priemeru použijeme priamo nameranú hodnotu, pracujeme s presnosťou zodpovedajúcou veľkosti skupiny, v ktorej sme merali. Ak ale odhad robíme na základe regresie, vstupuje do výpočtu celý štandardizačný súbor, čím sa presnosť odhadu podstatne zvyšuje. (V príklade na obr. 4 sú údaje získané od 144-členného súboru; použili sme ich na porovnávací výskum. Slovenské normy potom vznikli úpravou českých prevodových tabuliek vychádzajúcich z výsledkov 1024-členného súboru.) Výpočet regresie nám umožní doplniť očakávané priemerné hodnoty základného súboru aj v bodoch, v ktorých sme meranie neuskutočnili, vrátane prípadného stanovenia priemerov pre skupiny mladšie i staršie než boli skupiny zahrnuté v štandardizačnom súbore.

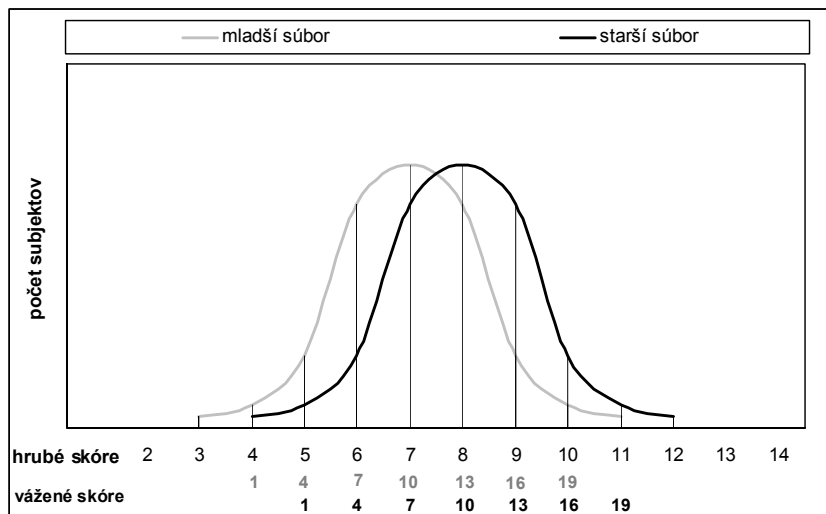

Obrázok 4: Príklad zo slovenskej štandardizácie WISC-III – namerané priemerné HS a vývinový trend (polynomická regresia) v subteste Zoradovanie obrázkov

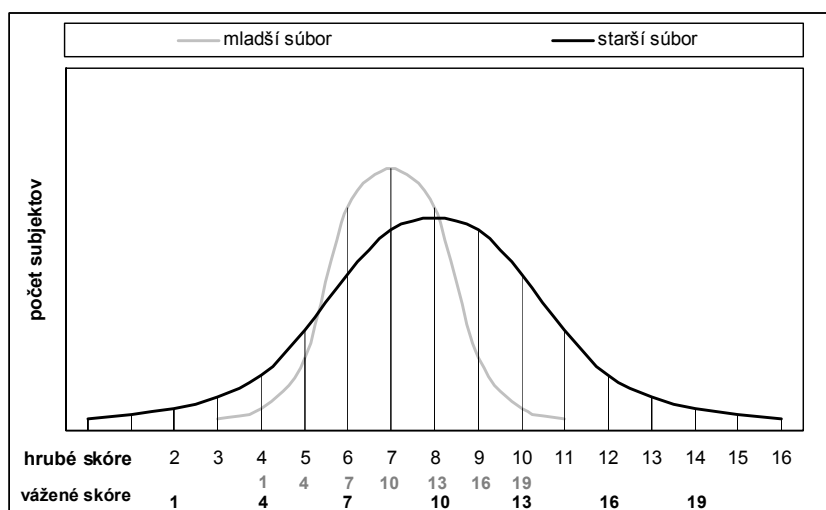
To, že očakávaný výkon s vekom kontinuálne narastá, sa musí prejavovať aj pri konštrukcii noriem. Mali by teda spĺňať nasledovné požiadavky:

- Na získanie rovnakého štandardného skóre musí starší jedinec podať vyšší (minimálne rovnaký) výkon ako mladší jedinec.
- Tomu istému hrubému skóre musí vo vyššom veku zodpovedať nižšie (maximálne rovnaké) štandardné skóre.
- Starší jedinec s rovnakým absolútnym výkonom (HS) musí mať nižšie (maximálne rovnaké) štandardné skóre ako mladší jedinec.

Britské normy testu WISC-III uvedené body spĺňajú (Wechsler, 1992). V českých prevodových tabuľkách (Wechsler, 2002) sa však pri extrémne nízkych HS môžeme stretnúť aj s prípadmi, keď je rovnaký (niekedy aj nižší) výkon získaný v staršom veku hodnotený vyšším štandardným skóre. P. Boschek (2000) uvádza, že všetky údaje sú presne vypočítané, nikde nepoužil približné (napríklad grafické) metódy odhadu. Výsledkom tohto postupu je, že ak napríklad dieťa vo veku 10;8-10;11 rokov získa v subteste Kódovanie hrubé skóre 28 bodov, jeho štandardné skóre bude 2. Ak ten istý výkon podá o štyri mesiace neskôr, jeho štandardné skóre sa bude rovnať trom. Dokonca aj keď sa výkon dieťaťa zníži na 23 bodov HS, získa vo veku 11;0-11;3 rokov $\bar{S}S=3$! Psychológ orientujúci sa podľa štandardného skóre bude konštatovať mierne zlepšenie u dieťaťa, ktorého absolútny výkon v skutočnosti klesol (pozri prevodové tabuľky in Wechsler, 2002). Pri prechode medzi skupinami pod 11 a nad 11 rokov nájdeme takúto nezrovanosť v dvoch verbálnych a piatich neverbálnych subttestoch.

Obrázok 5: Hypotetický príklad vývinového posunu hrubého a váženého skóre (formátu s $AM=10$ a $SD=3$) v prípade rovnakých rozptylov v oboch vekových skupinách

Obrázok 6: Hypotetický príklad vývinového posunu hrubého a váženého skóre (formátu s $AM=10$ a $SD=3$) v prípade dvojnásobnej smerodajnej odchýlky v staršom súbore

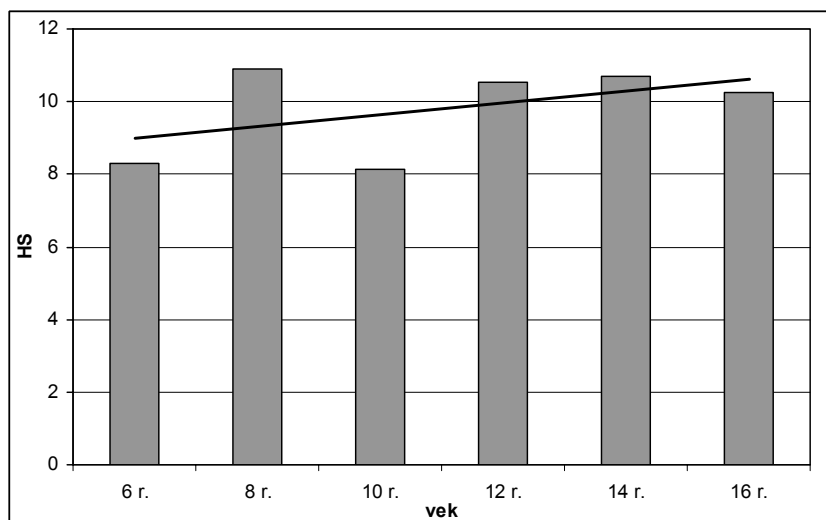
Ako je to možné? Jednoducho: v staršej skupine majú výsledky väčší rozptyl. A zatiaľ čo priemerné hodnoty použité na výpočet noriem boli skupinu od skupiny upravované pomocou regresie, s rozptylmi sa pracovalo tak, ako boli namerané vždy pre celé ročné pásmo (Boschek, 2000) – preto sa neželateľný posun prejavil na zlome ročníka. Aby bol môj výklad zrozumiteľnejší, ilustrujem ho opäť hypotetickými prípadmi.

Na obrázku 5 je zobrazená situácia, keď majú mladšia i staršia štandardizačná skupina rovnaký rozptyl výsledkov. Posun hrubého i štandardného skóre je rovnaký v celom pásme

výkonov vrátane extrémnych hodnôt. Obrázok 6 zobrazuje hypotetickú situáciu, keď je smerodajná odchýlka v staršom súbore v porovnaní s tým mladším dvojnásobná. Priemer starších detí je o bod vyšší, na získanie $\bar{X}=10$ teda musí staršie dieťa získať $HS=8$, zatiaľ čo mladšiemu stačí $HS=7$. Vďaka veľkému rozptylu však už $HS=6$ znamená rovnaké štandardné skóre (7) v oboch skupinách a pri $HS=4$ bude mladšie dieťa hodnotené ako hlboko retardované ($\bar{X}=1$ znamená výkon 3 SD pod priemerom), zatiaľ čo staršie dieťa bude iba v pásme podpriemeru ($\bar{X}=4$ reprezentuje iba AM mínus 1,3 SD). V prípade longitudinálneho sledovania toho istého jedinca takýmto testom sa potom môže stať, že dieťa, ktorého absolútny výkon sa zhorší (napr. zo 4 na 3 body HS), budeme hodnotiť ako relatívne zlepšené (zo $\bar{X}=1$ na $\bar{X}=2-3$)!

K niečomu podobnému by mohlo dôjsť aj pri extrémne vysokých hodnotách HS v prípadne výrazne zníženého rozptylu v staršom štandardizačnom súbore – s takou situáciou som sa ale nestretol, jej možný výskyt minimalizuje jednak fakt vyšších výkonov starších detí, jednak štatisticky zdôvodniteľná tendencia k vyšším rozptylom v skupinách s vyšším priemerom HS. Že však namerané rozptyly môžu skupinu od skupiny značne kolísať, dokumentujem opäť reálnymi výsledkami zo štandardizácie subtestu Zoraďovanie obrázkov WISC-III (obr. 7). Zatiaľ čo postupy na úpravu odhadov (interpoláciu) aritmetických priemerov sú v literatúre opísané (napr. Řičan, 1977), s postupmi vedúcimi k potrebnej úprave odhadu rozptylov som sa v literatúre nestretol. Regresná priamka na obrázku 7 ukazuje, že SD má skutočne tendenciu s vekom (so vzrastajúcim priemerom HS) mierne stúpať. V niektorých prípadoch bude preto na mieste využiť pre odhad veľkosti smerodajných odchýlok v nasledujúcich vekových skupinách lineárnu regresiu, ako to urobili Tellegen et al. (1998).

V prípade z obrázku 7 by ale takýto postup asi správny nebol. Extrémne zvýšenie rozptylu výsledkov v skupine osemročných detí nemožno pravdepodobne pripísať iba nepresnosti merania, ono môže mať aj psychologické príčiny. (V predškolskom veku deti ešte úlohy daného typu riešiť nevedia, preto majú výsledky nízky priemer i rozptyl okolo neho. Po začatí vzdelávania sa ale rozptyl prudko zväčšuje v dôsledku nerovnakého učebného tempa detí. Keď už sa podobné úlohy stanú pre väčšinu detí bežnými, rozptyl opäť klesá a ďalej už iba narastá s vekom.) Lepším než polynomickejšia regresia môže byť v tomto prípade napríklad počítanie vážených priemerov z nameraných hodnôt SD – tendencia ostane zachovaná, ale prudké výkyvy medzi susednými vekovými skupinami sa otupia. To vo väčšine prípadov zamedzí vyššie spomínaným problémom pri stanovovaní štandardného skóre.

Obrázok 7: Príklad zo slovenskej štandardizácie WISC-III – namerané hodnoty smerodajných odchýlok v jednotlivých vekových skupinách štandardizačného súboru v subteste Zorad'ovanie obrázkov a príslušná priamka lineárnej regresie

Ak majú byť testové normy použiteľné v celom rozpätí výkonov, vzťah medzi hrubým skóre, štandardným skóre a vekom by mal byť rovnaký v celom pásme od najslabších po tie najlepšie výkony. Zdravý rozum mi preto hovorí:

- Pri štandardizácii a normalizácii testových skóre nestačí upravovať iba priemery, osobitnú pozornosť treba venovať aj vývinovým zmenám variancie výsledkov.
- Voľba spôsobu matematickej úpravy rozptylov je determinovaná psychologickým úsudkom.
- Kde napriek matematickej úprave získame výsledky nezodpovedajúce psychologickéj realite (napr. zvýšenie ŠS v staršej skupine pri nezvýšenom výkone), musíme normy upraviť manuálne, tak ako to v príručke opísali a pri príprave tabuliek realizovali britskí upravovatelia restu WISC-III (Wechsler, 1992).

Záver

Na záver už iba niekoľko bodov:

- Použitie matematicko-štatistických procedúr je pri štandardizácii a normalizácii testov nevyhnutnosťou.
- Aplikácia matematiky však ani tu neodstráni zásadný problém psychologického merania – do výpočtov vstupujú „soft“ údaje.

- Matematiku treba aplikovať so zdravým rozumom.
- Vypočítané normy musia zodpovedať psychologickej teórii a logike psychologickej praxe.
- Konečným arbitrom správnosti noriem nie je matematika, ale psychologický úsudok.

Literatúra

- BAČOVÁ, V. 2000. Súčasné smery v psychológii. Hľadanie alternatív pozitivizmu. Prešov : FF PU.
- BOSCHEK, P. 2000. Tabulky norem a psychometrické vlastnosti české verze testu WISC-IIIUK. Praha : IPP ČR.
- DOČKAL, V. 2004. Tvorba slovenskej verzie testu WISC-III. Psychológia a patopsychológia dieťaťa, 39, 2-3, 207-214.
- DOČKAL, V. 2005. Zaměřeno na talenty aneb Nadání má každý. Praha : NLN.
- DOČKAL, V. 2007. Rázcestia metodológie alebo o používaní zdravého rozumu pri plánovaní a vyhodnocovaní psychologických výskumov. Psychofórum, 1, 49-61.
- FERJENČÍK, J. 2000. Úvod do metodológie psychologického výskumu. Praha : Portál.
- GOULD, S. J. 1998. Jak neměřit člověka. Praha : NLN.
- HALAMA, P.: Princípy psychologickej diagnostiky. Trnava : FF TU, 2005.
- KOPČANOVÁ, D., FARKAŠOVÁ, E., DOČKAL, V. 2007. SON-R 2½-7: Nový nástroj na diagnostiku neverbálnych schopností detí predškolského veku. In: SARMÁNY-SCHULLER, I. (Ed.): Metanoia – harmónia človeka. Bratislava : Stimul, 398-401.
- TELLEGEN, P.J., WINKEL, M., WIJNBERG-WILLIAMS. B. J., LAROS, J. A. 1998. Sinjders-Oomen Nonverbal Intelligence Test SON-R 2½-7. Manual and Research Report. Lisse : Swets and Zeitlinger.
- TELLEGEN, P.J., LAROS, J. A., PETERMANN, F. 2007. SON-R 2½-7. Non-verbaler Intelligenztest. Testmanulal mit deutscher Normierung und validierung. Göttingen : Hogrefe.
- REISENAUER, R. 1970. Metody matematické statistiky a jejich aplikace v technice. Praha : Práce – SNTL.
- ŘÍČAN, P. 1977. Úvod do psychometrie. Bratislava : Psychodiagnostické a didaktické testy.
- SILVERMAN, D. 2005. Ako robiť kvalitatívny výskum. Bratislava : Ikar.
- WECHSLER, D. 1992. WISC-IIIUK. Manual. London : The Psychological Corporation.
- WECHSLER, D. 2002. WISC-III. Wechslerova intelligenční škála pro děti. Praha : Testcentrum, 2002.

WECHSLER, D. 2006. WISC-III-SK. Wechslerova inteligenčná škála pre deti. Autori slovenskej verzie: V. Dočkal, E. Kretová, B. Kundrátová. B. Sedlačková. M. Tesař. Praha : Testcentrum-Hogrefe.

Dočkal, V., 2009, Matematika a zdravý rozum pri tvorbe testových noriem. In L. Golecká, J. Guňáková, I. Ruisel (Eds) Sociálne procesy a osobnosť 2008. Zborník z konferencie. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, s. 45 – 56, ISBN 978-80-88910-26-8.

Psychosémantické aspekty vybraných fotografií z IAPS

Urbánek Tomáš*, Czekóová Kristína, Pokorná Zuzana

tour@psu.cas.cz

*Psychologický ústav AV ČR, v.v.i. Brno

Abstrakt

International Affective Picture System (IAPS) je rozsáhlý soubor fotografií používaný ve výzkumech a diagnostice v psychologii a lékařských oborech k vyvolávání emocionálních reakcí. V různých studiích se objevuje názor, že velmi důležitým, i když dosud málo prozkoumaným, hlediskem, je sémantický obsah těchto fotografií. Příspěvek je věnován pokusu o postižení sémantického obsahu dvou vybraných kontrastních fotografií z IAPS. Od respondentů (studentů psychologie) byly získány verbální popisy těchto fotografií. Takto získané texty byly kódovány třemi posuzovateli na základě systému významu manželů Kreitlerových (1990). Výsledky studie jsou dvojí – metodologické a věcné. Posouzení shody mezi posuzovateli vede k metodologické reflexi práce s textovými daty, významové profily obou obrázků naznačují možnosti využití podobného postupu ve výzkumu a diagnostice.

Klíčová slova: psychosémantika, IAPS, analýza textových dat

Grantová podpora: Studie je součástí řešení grantu GA ČR č. 406/06/1577 s názvem „Analýza textu jako výzkumný a diagnostický nástroj“ a současně součástí řešení výzkumného záměru Psychologického ústavu AV ČR, v.v.i. č. AV 0Z70250504. Příspěvek je součástí projektu mezinárodní spolupráce Psychologického ústavu AV ČR, v.v.i. a Fakulty společenských věd a zdravotnictva UKF v Nitře, VTS ČR/SR/UKF07 s názvem „Psychometrické a psychosémantické aspekty projektivních metod“.

Abstract

The International Affective Picture System is an extensive collection of photographs used in research and diagnostics in psychology and medical specializations for eliciting emotional responses. A notion that semantic content of these photographs is of considerable importance (although to this date it has not been adequately examined) has recently emerged in various

studies. This study is an attempt to determine semantic content of the two selected photographs. A verbal characterisation of the photographs has been obtained from participants of the research (students of psychology). The texts have been coded by three raters. The rating was based on the meaning system of Kreidler and Kreidler (1990). Results of the study are twofold: methodological and factual. An examination of agreement is leading to a methodological reflection of the work with the data; meaning profiles of both pictures suggest possibilities of employing similar procedure in research and diagnostics.

Keywords: psychosemantics, IAPS, text data analysis

Úvod

International Affective Picture System (IAPS; Lang, Bradley & Cuthbert, 2005) je soubor několika set fotografií, které bývají především v psychologii a neurofyziologii používány jako prostředek pro vyvolání emocí. Obsahuje fotografie zobrazující nejrůznější typy objektů a situací – např. záběry krajiny, běžné předměty z domácnosti, zvířata, rostliny, dopravní prostředky, městské prostředí, tváře lidí, záběry přírodních katastrof, dopravních nehod a válečných konfliktů (včetně drastických záběrů obětí), fotografie násilných scén, erotické fotografie, nemocniční prostředí, jídlo, ale i abstraktní motivy atd.

Autoři předpokládají, že fotografie jsou rozmístěny v prostoru definovaném dvěma dimenzemi – valencí a arousalem. V podstatě se jedná o dimenze konotativního významu (hodnocení a aktivita) (viz Osgood, Suci, Tannenbaum, 1957) a proběhly dokonce pokusy vytvořit jakési normy obsahující pozici každého obrázku v takto definovaném prostoru (Lang, Bradley, Cuthbert, 2005; Libkuman et al., 2007).

Výsledky několika výzkumů z posledních let ale podporují úvahy o dalších proměnných, které by se měly při práci se souborem IAPS brát v úvahu. Objevily se např. snahy detailněji podněty rozlišovat v rámci valence a arousalu – z kategoriálního hlediska (Davis et al., 1995, Mikels et al., 2005). Autoři zmiňovaných studií poukazují zejména na nejednoznačnost skórování pomocí dimenzí (stejný průměrný skór pro různé druhy emocí, i neutrální fotografie vzbuzují slabou emoční reakci apod.). Důležitými se ukazují být i faktory novost a komplexnost fotografií (Britton et al., 2006; Winston et al., 2003) – neočekávané podněty nutí respondenty pokusit se v situaci zorientovat a zahrnout podnět do nějaké obsahové kategorie – tj. najít jeho obecný význam. Zpracování obsahu vizuálního podnětu se podle

neurofyziologických výzkumů zdá být v procesu percepce (v porovnání s afektivním) prvotní a velmi rychlé (např. Anokhin et al., 2006; Storbeck et al., 2006); obsahová diskriminace má odezvu i ve fyziologických ukazatelích (Bernat et al., 2006). Zabývat se sémantickým obsahem fotografií (jejich percipovaným významem) nám tedy připadá velmi zajímavé a žádoucí.

A právě to je hlavním cílem naší studie – pokus o analýzu významu vizuálních podnětů/fotografií. K naplnění tohoto cíle je možné přistupovat různými způsoby, např. na základě sémiotické analýzy obsahu jednotlivých fotografií, prostřednictvím pokusů o nějakou formu klasifikace většího počtu fotografií atd. (Urbánek, 2003).

My jsme se rozhodli postupovat tak, že jsme požádali skupinu respondentů, aby obsah fotografií verbalizovali a následně jsme se věnovali analýze takto získaných textů. Pro účely analýzy textových dat existuje opět více přístupů (např. Urbánek, 2007). Rozhodli jsme se použít systém manželů S a H. Kreitlerových (např. Kreitler, Kreitler, 1990; Urbánek, 2003), který je značně obecný a se kterým již máme jisté zkušenosti z minulých studií (Urbánek, 2003; Pokorná, 2007). To s sebou přineslo další dílčí cíl, vyhodnotit míru shody v kódování textových dat pomocí tohoto systému, popř. identifikovat a vyhodnotit zdroje neshod.

Podrobnosti týkající se kódování textových dat systémem H. a S. Kreitlerových a některé jejich teoretické a metodologické souvislosti jsou uvedeny v jiných pramenech (např. Kreitler, Kreitler, 1990; Urbánek, 2002; Urbánek, 2003). Do této studie se z důvodu omezeného prostoru nevešly.

Metoda

Náš výzkumný soubor tvořilo 20 studentů psychologie (5 mužů a 15 žen). Respondentům byly prezentovány dvě fotografie ze systému IAPS (konkrétně fotografie číslo 2205 a 2091), které byly vybrány na základě kritéria kontrastů: senioři x děti, tmavé x jasné barvy, vzájemná komunikace postav na fotografiích, zdraví x nemoc a taktéž navozované nebo prezentované emoce (viz obr. 1 a 2). Scény sociálních interakcí byly zvoleny proto, že při porovnání s jinými typy obsahů fotografií (např. zvířata, předměty) vyvolávají u respondentů silnější reakce ve smyslu uváděného emočního prožitku než fotografie tento typ interakcí neobsahující (Norris et al., 2004).

Obr. 1. Fotografie č. 2205 z IAPS

Obr. 2. Fotografie č. 2091 z IAPS

Úkolem respondentů bylo písemně reagovat na instrukci: „Napište, jaký je význam obrázku. Zkuste si představit někoho, kdo obrázek nevidí nebo nemůže vidět – komu se snažíte zprostředkovat, co na obrázku je a co to může znamenat.“ Rozsah odpovědí ani čas nebyly nijak limitovány. Takto získaná textová data byla kódována třemi kodéry pomocí systému významu manželů Kreitlerových (Kreitler & Kreitler, 1990). Data byla následně vyhodnocena porovnáním vzájemných shod a diferencí mezi jednotlivými kodéry a mezi podněty.

Metodologická reflexe

Jedním z dílčích cílů studie byla metodologická reflexe týkající se především samotného procesu kódování textových dat do jednotlivých kategorií systému významu (Kreitler, Kreitler, 1990; Urbánek, 2003). Srovnání kódování tří nezávisle na sobě pracujících kodérů bylo provedeno v rámci 4 skupin významových proměnných – Posunů referentu, Dimenzí

významu, Typů vztahu a Forem vztahu. Toto srovnání je možné provést s menší nebo větší mírou detailnosti. Je možné analyzovat:

- celý soubor textových dat,
- textová data vztahující se zvlášť ke každé fotografii,
- textová data zvlášť od každého respondenta,
- textová data zvlášť pro každého respondenta a zvlášť pro každou fotografii.

Kromě toho můžeme zůstat na úrovni významových profilů (tzn. četností výskytu jednotlivých kategorií významových proměnných) nebo se můžeme zabývat (ne)shodami v rámci konkrétních kategorií významových proměnných. Pro účely této studie jsme nejprve porovnali celkové významové profily souboru dat od jednotlivých kodérů a posléze jednotlivé kategorie významových proměnných.

Jako modelový příklad můžeme použít kategorie asi nejproblematictější (a nejkompexnější) významové proměnné Dimenze významu (seznam kategorií viz Kreitler & Kreitler, 1990; Urbánek, 2002; Urbánek, 2003). Za signifikantní míru neshody mezi kodéry (na detailnější úrovni jednotlivých kategorií) jsme pracovníě považovali neshodu v 70% a více významových jednotek. Proměnná Dimenze významu je tvořena celkem 22 kategoriemi. Výraznější neshoda (nad 70%) byla zjištěna u 12 z těchto 22 kategorií. To považujeme za poměrně závažné zjištění, které nás vede k tomu, že se v další práci budeme detailněji zabývat otázkami kódování některých nejproblematictějších kategorií. Na druhou stranu ale po provedení analýzy na méně detailní úrovni (významových profilů celého souboru dat) bylo zjištěno, že neshody v kódování jednotlivými kodéry se projevíly pouze drobnými rozdíly v pořadí nejčastěji se vyskytujících kategorií Dimenzí významu. U ostatních významových proměnných (Posuny referentu, Typ vztahu, Forma vztahu) byly profily celého souboru dat u jednotlivých kodérů téměř totožné včetně pořadí nejčastěji se vyskytujících kategorií.

Na základě tohoto zjištění se domníváme, že můžeme provést minimálně srovnání významových profilů obou obrázků (viz dále). Předtím ale chceme ještě uvést nejpravděpodobnější příčiny neshod mezi jednotlivými kodéry:

- odlišné chápání vstupního podnětu (obrázek jako celek, jeho části, celkový dojem z obrázku),
- odlišný stupeň podrobnosti členění textu na jednotlivé významové jednotky,
- odlišná verze kódování Dimenze významu „Smyslové kvality“ v důsledku použití různých verzí systému,

- odlišné kódování sporných významů (tato příčina bude zřejmě vyžadovat největší díl práce v budoucnu).

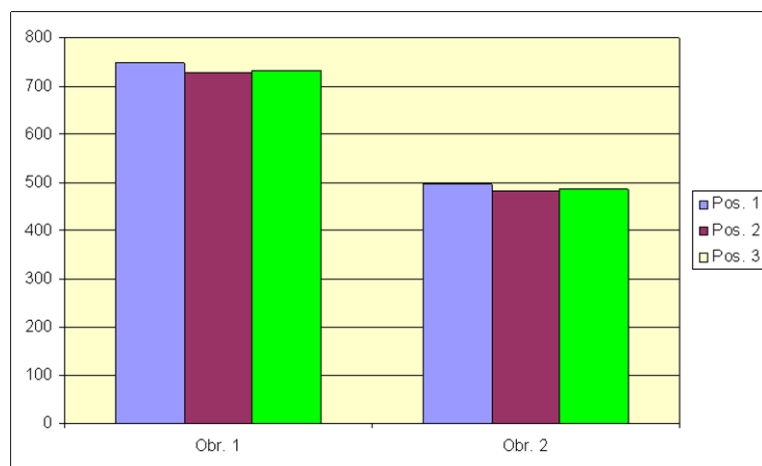
Věcné výsledky

Pokud si vytvoříme profily významu pro každou fotografii zvlášť, všimneme si hned, že v mnoha proměnných významu se texty produkované o obou fotografiích shodují. Zde se budeme opět soustředit hlavně na Dimenze významu, které nejvíce vypovídají o obsahových kvalitách fotografií. Oba snímky vyvolávají v respondentech shodně potřebu zakotvit podnět v pojmech aktivity (Dim 4a, „muž drží“, „děti si hrají“), polohy (Dim 15, „v pozadí“, „u postele“), času (Dim 16, „starý“, „o prázdninách“) a způsobu výskytu (Dim 5, „je vyobrazen“, „společně“). Tyto čtyři dimenze se z hlediska četnosti vyskytly v obou případech na prvních místech.

Objevily se ale i rozdíly. Obrázek první, zobrazující seniory, evokuje častěji potřebu hovořit o stavu (Dim 11, „nemocná“, „vyčerpaný“) a vzbuzuje převážně negativní emoce. Druhá fotografie, na níž jsou děti, je častěji rozkládána na části a kategorie (Dim 2, „děti“, „slunce“) a vzbuzuje hlavně emoce pozitivní.

Výrazný rozdíl je patrný v počtu významových jednotek, kdy první obrázek vzbuzuje výraznou tendenci k rozsáhlejším výpovědím. Zdá se, že toto zjištění koresponduje se závěry z dříve provedených zkoumání (Pokorná, 2007). Opakovaně se tak objevuje souvislost mezi úzkostí a rozsahem výpovědi.

Graf. 1: Počet významových jednotek u obou obrázků kódovaný různými posuzovateli

Pozn.: Obr. 1 – obr. 2205 z IAPS, Obr. 2 = obr. 2091 z IAPS, Pos. 1-3 – posuzovatel (kodér) 1-3

Závěry

Shrneme-li naše výsledky z hlediska metodologického, zjišťujeme nutnost sjednotit pravidla a přístup ke zpracování textových dat, konkrétněji pravidla a postupy kódování. A to i přesto, že neshody mezi kodéry ovlivnily výsledné profily pouze nepatrně.

Z hlediska výzkumu sémantiky obrázků považujeme za vhodné pracovat s podrobnějšími kategoriemi významu, čehož lze dosáhnout např. rozpracováním současných kategorií na subdimenze (jako je tomu např. u Dimenze 20: emoce a pocity, které se dále dělí na pozitivní a negativní, ale možností jejich dělení by bylo více). Sémantický přístup k obrazovému materiálu skýtá možnost uplatnění objektivních sémiotických dimenzí a případně dalších přístupů.

Shrnutí z hlediska věcných cílů naší studie se týká dvou aspektů. Snímky vyvolávaly v respondentech potřebu ukotvit je v pojmech způsobu výskytu a aktivit probíhajících na určitém místě a v určitém čase. Domníváme se, že se potvrdila tendence ke zvýšené produkci verbálních (textových) obsahů týkajících se úzkost vyvolávajícího podnětu.

Do budoucna bychom rádi rozšířili podnětový materiál o další snímky IAPS pro jejich rozmanitý obsah. Také zvažujeme užití podnětových obrázků z Tématicko apercepčního testu pro jejich mnohoznačnost.

Literatura

- ANOKHIN, A. P., GOLOSHEYKIN, S., SIREVAAK, E., KRISTJANSSON, S., ROHRBAUGH, J.W., HEATH, A. C., 2006, Rapid discrimination of visual scene content in the human brain, *Brain Research*, 1093, 167-177.
- BERNAT, E., PATRICK, C. J., BENNING, S. D., TELLEGEN, A., 2006, Effects of picture content and intensity on affective physiological response, *Psychophysiology*, 43, 93-103.
- BRITTON, J. C., TAYLOR, S. F., SUDHEIMER, K. D., LIBERZON, I., 2006, Facial expressions and complex IAPS pictures: Common and differential network? *NeuroImage*, 31 2, 906-919.
- DAVIS, W. J., RAHMAN, M. A., SMITH, L. J., BURNS, A., SENEAL, L., MCARTHUR, D., HALPERN, J. A., PERLMUTTER, A., SICKELS, W., WAGNER, W., 1995, Properties of human affect induced by static color slides (IAPS): dimensional, categorical, and electromyographic analysis, *Biological Psychology*, 41, 229-253.
- KREITLER, S., KREITLER, H., 1990, *The Cognitive Foundations of Personality Traits*. New York: Plenum Press.
- LANG, P.J., BRADLEY, M.M., CUTHBERT, B.N., 2005, International affective picture system (IAPS): Digitized photographs, instruction manual and affective ratings. Technical Report A-6. Gainesville, FL: University of Florida.
- LIBKUMAN, T. M., OTANI, H., KERN. R., VIGER, S. G., AND NOVAK N., 2007, Multidimensional normative ratings for the International Affective Picture System, *Behavior Research Methods*, 39, 2, 326–334.
- MIKELS, J. A., FREDRICKSON, B. L., LARKIN, G. R., LINDBERG, C. M., MAGLIO, S., M., REUTER-LORENZ, P. A., 2005, Emotional category data on images from the International Affective Picture System, *Behavior Research Methods*, 37, 4, 626-630.
- NORRIS, C. J., CHEN, E. E., ZHU, D. C., SMALL, S. L., CACIOPPO, J. T., 2004, The Interaction of Social and Emotional Processes in the Brain, *Journal of Cognitive Neuroscience*, 16, 10, 1818-1829.
- OSGOOD, C. E., SUCI, G. J., TANNENBAUM, P. H., 1957, *The Measurement of Meaning*, Urbana: University of Illinois Press.
- POKORNÁ, Z., 2007, *Osobnost jedinců trpících fobiemi z hlediska významového profilu*. Diplomová práce. Brno: FF MU.

STORBECK, J., ROBINSON, M. D., MCCOURT M. E., 2006, Semantic Processing Precedes Affect Retrieval: The Neurological Case for Cognitive Primacy in Visual Processing, *Review of General Psychology*, 10, 1, 41-55.

URBÁNEK, T., 2002, Psychosémantika v pojetí manželů Kreitlerových. In: F. Baumgartner, M. Frankovský, M. Kentoš, (Eds.), *Sborník Sociálne procesy a osobnosť 2002* (pp. 320-328), Košice: Spoločenský ústav SAV, Ústav experimentálnej psychológie SAV.

URBÁNEK, T., 2003, Psychosémantika. Psychosémantický přístup ve výzkumu a diagnostice. Brno: Psychologický ústav AV ČR a Nakladatelství Pavel Křepela.

URBÁNEK, T., 2007, Přístupy k analýze textových dat v psychologii. *Československá psychologie*, 51, 3, 290-300.

WINSTON, J.S., O'DOHERTY, J., DOLAN, R.J., 2003, Common and distinct neural responses during direct and incidental processing of multiple facial emotions. *NeuroImage*, 20, 1, 84-97.

Urbánek, T., Czekóová, K., Pokorná, Z., 2009, Psychosémantické aspekty vybraných fotografií z IAPS. In L. Golecká, J. Gurňáková, I. Ruisel (Eds) *Sociálne procesy a osobnosť 2008*. Zborník z konferencie. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, s. 57 – 65, ISBN 978-80-88910-26-8.

Birth and Death of the Fear of Hell

Buecheler John

jbinflorida@hotmail.com

Sarasota

Abstract

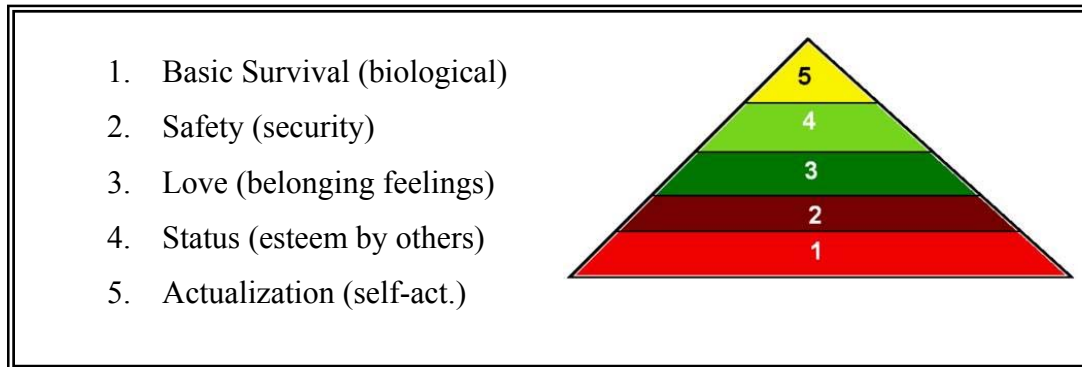
This paper is an appeal toward overcoming fear, specifically to provide a means to the individual believer to eradicate the Fear of Hell for his/her mind. To that end, the causes of the psychical stressors and how they are being nurtured have been described in line with evolution, limitations of the mind and manipulation of the masses. At the macro-level, the elimination of the Fear of Hell from human life might help to bring an end of religious motivated violence, murder, mass destruction and genocide.

Keywords: Basic Needs, Beginning of All Things, Big Bang, Brain Control, Comfort Zone, Concept of Hell, Dealing with Deity, Distorted Perception, End of Hell, Eternal Damnation, Faith-Based Neurosis, Fanaticism, Feared Divinity, Fear of Hell, Fear of Unknown, Genetic Evolution, Gods Made at Our Image, God's Wisdom, God's Love, Information Deletion, Habits are Hard to Die, Ignorance, Indoctrination, Hierarchy of Needs, Marriage Annulment, Mass Manipulation, Mental Limitations, Mental Rigidity, Overcoming Fear, Programmable Brain, Psychical Stressors, Religious Evolution, Religious Motivated Violence, Science and Religion, Systems Theory, Un-baptizing,

INTRODUCTION

Fear, as we all know, may be a blessing in some cases as it might trigger some action that can help to protect us from danger. But fear may also inhibit some of our quality of life by disabling our ability to do things. Fear, in fact, is caused by a threat, imaginary or real, to become subject to severe pain or to lose something, which is very important to us at any level of our needs and wants. We will remember here the hierarchy of needs, as presented to us by

Abraham Maslow (re: Organizational Behavior), and if I may say so, when our most basic needs are threatened, all hell breaks lose!

So, I invite you to join me at a brief journey, starting at the beginning of all things, that is, with some basic functions of the brain and how the Birth of Hell all came about, then traveling along with the concept of Hell and the influential manipulation of people's behavior, until we will reach an opportunity to close the door to Hell itself, the ultimate goal being to eliminate the Fear of Hell as a source of stress to our psyche and at the same time reduce inter-cultural differences that may be a cause for severe conflicts.

The presentation is primarily geared toward our Western culture and I need to emphasize that none of the content is intended against any belief: Religions are in existence for a very, very long time, and though they may evolve over time, they are likely to stay with us in one fashion or another as long as mankind itself will be alive on this planet.

ABOUT PHYSICAL EVOLUTION and MENTAL LIMITATION

Starting at the beginning of time, many scientists seem to agree the universe formed with the occurrence of the Big Bang some 13.7 billion (13700 million) years ago. There are plausible theories as to what happened after the Big Bang, but as of now, we do not know what was before the Big Bang, what created it, and what happened when it happened. Thus, if one should look for God, let us tentatively refer here to Hans Küng's statement, amply described in *The Beginning of All Things*, namely to look for God at the time when the universe was created.

As the universe continued to expand and Planet Earth came into being, there are indications that the first living cell(s) appeared some 3.1 billion years ago (re: Museum of

Natural History, Vienna). And while there are various theories on the appearance of the first living cell(s) there is a speculation that all living creatures may be descendants of a single original cell, formed in an “Original Soup” of characteristics still much under debate. In fact, in spite of intensive research, mankind has not (yet, at least) found the key to the creation of life itself. However, as straightly described in the Dossier pour la Science, assumptions, speculations and experimentation are numerous and research still continues extensively.

Without going into details, evolution and mutations led from the original living cell to the great variety of today’s living creatures. Charles Darwin, some one-and-a-half century ago, taught us about evolution in the Origin of the Species. More recently, Richard Dawkins, in The Selfish Gene, provides us with observations, speculations and models about genetic behavior, or more precisely about genes, with significant implications on our understanding on living creatures’ behavior and how they evolved. Quoting Dawkins, “Apart from its academic interest, the human importance of this subject is obvious. It touches every aspect of our social lives, our loving and hating, fighting and cooperating, giving and stealing, our greed and generosity.” We may find herein the origins of religious needs as well as of the Concept of Hell. But let us first touch some “characteristics of the human brain” before coming back to that subject somewhat further on.

About 80% of the brain is water and again 80% of our blood that goes into the brain is water. The rest is essentially composed of proteins and lipids, with some small quantities of other things. And for something to happen, the brain needs an input of energy, a lot of it, combustibles as a matter of fact.

Now, why bringing this up? It is simply to remind us that the brain is basically a machine, fragile and vulnerable, an apparatus with limited capacity and capabilities, subject to failures and breakdowns, a device that is at least partially programmable and controllable.

On that basis, let us see how our brain copes with the complexity of the environment in which we find ourselves. In Practical Magic, Steve Lankton describes a three steps mechanism of a model that seems to be adapted by the human brain. These steps are:

- (1) Generalization
- (2) Deletion
- (3) Distortion

The first one, Generalization is a simple way to fit a vast amount of information into a “frame” from which there is simple retrieval at a later time.

The second one, Deletion, reduces a world of information to manageable proportion by blocking out what we don't want to hear or see.

The third one, Distortion, allows us to adapt our perceptions so that they fit into our own little comfort zone. Distortions lead to preconceptions.

All-in-all, this mechanism appears effective for the human species to thrive in a safe comfort zone, and whenever a disturbance occurs, our instinct of conservation takes corrective actions and re-establishes the original state.

Further, as the Austrian biologist, Ludwig von Bertalanffy, described in his General Systems Theory, all organisms strive for a steady state or equilibrium. This means that whenever this equilibrium becomes disturbed, the system tends to re-establish this equilibrium, which was the earlier stable condition. This appears in fact as being a genetically dictated mechanism that favors the survival of the species.

And when we take fanaticism into consideration, as identified by Eric Hoffer in the True Believer, one of the characteristics sticks particularly out: That is the "vast ignorance" of the fanatic. The fanatic doesn't even know that he doesn't know, therefore he thinks that he knows while in reality he doesn't know, and that makes it extremely difficult for the fanatic to change course. In fact, we are reaching physical limitations of the brain's capabilities.

All this leads us to what we have discovered a long time ago, namely that habits are hard to die.

This also explains that when challenged by changes, we will rather fight than switch. At first this may be unconscious. But when our habits and beliefs become seriously threatened, then we start to fight consciously: We might at that point go as far as trying to destroy any hard evidence or even to kill. This is efficient, effective, and expeditious, though not necessarily ethical !

Now, how about the mind's memory? As we are born, our brain is still in development and our memory might be essentially empty, except for genetic characteristics. We may thus speculate that it initially absorbs and stores just about any information it gets exposed to, but also that its storing capacity is limited.

Furthermore, as an analogy with computer memories, once stored, it may be difficult or even impossible to wipe out that information entirely without resorting to physical destruction, lobotomy being one example. Let us also keep in mind that we have a long-term memory and a short-term memory, whereas with advancing age, possibly because of

disillusions, disinterest, mind clutter, organic atrophy and disintegration, learning new things becomes more difficult.

With this as a background, we can now enter in the heart of the subject.

THE BIRTH OF THE FEAR OF HELL

Superstition is probably as old as mankind itself, as mankind lived under an inescapable fear of natural disasters, which could neither be predicted nor understood and mastered at the time. Lightning, fire, floods, famines, epidemics, diseases and death, to name just a few. So it stands to reason that early humans attributed the feared powers of nature to a supernatural world and created imaginary beings, spirits, gods and demons. They created them according to their own image, exhibiting a mixture of good and evil attributes as well.

The psychological need for man to have his gods may also lie in the need for a master or hero figure more powerful than himself, who can take care of his fears for him. This may bring men together in groups where they feel more comfortable and safe.

This may have been an opportunity for opportunists, with manipulators thinking about manipulating deity in order to avoid their anger, and also about manipulating their fellow men and women for dealing with deity on their behalf.

From there, we may speculate that it was only a small step to come up with rules to live by that would please the Gods, with the understanding that the Gods reward with Heaven anyone who led a life according to the rules and punish with Hell anyone who did not. The concept of Hell was thus man-made and, as the projected image of Hell was in fact extremely gruesome, the Fear of Hell was born,

Now, whether it is for the people's own good or to satisfy needs and desires of power groups, political and religious entities got involved in the manipulation of people, utilizing methodologies and effectiveness tailored to the capabilities and limitations of the human mind, whereby indoctrination, i.e. ingurgitating dogmas, occupies a prime position. Latter encourages people to believe in things that they are unable to know or to understand.

Thus, indoctrination at children-age is the most effective to lead toward docile masses of adults that may be manipulated at will.

And to "keep people in the box" the concept of Hell is quasi universally used in our culture. In periods of peace and prosperity, the concept helps to maintain social harmony, but

in unhappy times, ignorant and misinformed masses have been unjustly moved in the name of religion, that is in fear of God's punishment.

DEATH OF THE FEAR OF HELL

And so we arrive to religious evolution. We have generally come away from authoritarian regimes of one King (or ruler), one belief, one law and disregarding a minority of Fundamentalists whose ignorance seems to lead into fanaticism, religions are evolving from a "Divinity that was feared" to a "God of compassion and love".

Further, it appears that the gap between Science and Religion is getting smaller. As indicated earlier on, Hans Küng wrote that if we want to search for God, then we have to look at the beginning of all things, that is to look for God at the time of the formation of the universe. This might indicate a move from blind belief toward logical understanding.

In line with evolution, additional recent changes indicate an adaptation to the world's needs. Marriage being a Sacrament, it cannot as such be dissolved. However, the Church came out with a brilliant solution – the "marriage annulment". Though it is not publicized, it is not a rare event and not a very costly undertaking either.

The concept of annulment has now also been expanded to baptism. In a movement of love and compassion, people killed during the Holocaust were baptized "post mortem", in the belief to bring the souls of all the innocent victims' to Heaven. However, an un-baptizing process was initiated after non-Christians expressed resentment and disapproved of the Christianizing of their people.

Also in a move of compassion for the growing number of abortions and the growing number of children who die without being baptized, there is now a belief that these souls that were in a state of Limbo might now be entitled to Heaven too. Pushed to the extreme, one could imagine a "sinner" undergoing a baptism annulment, and thereupon being (re-)baptized in order to eradicate all sins and thus avoiding eternal damnation.

It is therefore quite imaginable that at some time in the future the concept of Hell may change substantially, perhaps even be eliminated entirely. Indeed, considering that God is "Infinite Wisdom" and "Infinite Love", a concept that is fully in line with Jewish, Christian and Islamic beliefs, we could probably accept the idea that God, with his immense love for what he created, would save every soul and Hell would not any more be a place of eternal damnation. Fear of Hell might thus also be on its way to die.

Meanwhile, the psychologist can help to smoothen the transition to the death of the Fear of Hell and to promote cultural tolerance in terms of common beliefs based on compassion and human love.

CONCLUSION

Hell is a delusion. Hell exists only in the mind and the Fear of Hell is a faith-based neurosis.

Fortunately, beliefs in our cultural environment seem to move more and more toward compassion and love, which might have far-reaching implications such as helping to reduce cultural frictions and ultimately helping mankind to end religious motivated violence, murder, mass destruction and genocide. And for the psychologist, the above knowledge provides him with opportunities to further contribute toward a better world.

Bibliography

- BATMANGHELIDJ, FEREDDOON, 2008, The body cries for water. Internet: Web Ring Inc.
- BANDLER, R., GRINDER, J., 1975, The structure of Magic. Palo Alto, CA: Science & Behavior Books.
- BARTLETT, Ch., A., GHOSHAL, S., 1991, Managing Across Borders. Boston: Harvard Business School Press.
- BEHL, Ch., 2008, Ein Wettrüsten, das unser Denken bedroht. Frankfurt: Frankfurter Allgemeine Zeitung of September 10, (p.33)
- BERTALANFFY, L. VON, 1951, General Systems Theory: A New Approach to the Unity of Science. Human Biology 23, December
- CROSBY, Ph. B., 1988, The Eternally Successful Organization. New York: McGraw Hill Book.
- DARWIN, Ch., 1996, The Origin of the Species. Cary, NC: Oxford University Press.
- DAWKINS, R., 2006, The Selfish Gene, 3rd Edition. USA: Oxford University Press.
- DOSSIER, 2008, Où est la Vie? Paris: Pour la Science / French edit of Scientific American, Jul/Sep.
- GIBBON, W., Decline and Fall of the Roman Empire. <http://www.his.com>

HOFFER, E., 1951, *The True Believer*. New York, Harper and Row.

KÜNG, H., 2006, *Der Anfang Aller Dinge*. München Zürich: Piper Verlag.

LANKTON, S., 2003, *Practical Magic*. Palo Alto, CA: Crown House Publishers.

LUTHANS, F., 1998, *Organizational Behavior*, 8th Ed. New York: Irwin McGraw Hill.

MISSLERS, Ch., 2008, *The Creator Beyond Time and Space*.
mypage.direct.ca/g/gcramer/relativity

Questions Concerning Church History. <http://www.earthlink.com/~sdepesa/churhist.html>

SCOTT, W.R., 1998, *Organizations. Rational, Natural, and Open Systems*, 4th Ed. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.

The Holy Bible (New International Version). New York: Harper Paperbacks, 1984

The Koran, 7th edition. Pinguin Classics, 2000

WREN, D.A., 1994, *The Evolution of Management Thought*, 4th Ed. New York: John Wiley & Sons.

WINFIELD, N., 2007, *Pope: Unbaptized Babies Have Hope*. Sarasota, FL: Herald Tribune (Reprint from Associated Press), April 21.

Buecheler, J., 2009, Birth and Death of the Fear of Hell. In L. Golecká, J. Gurnáková, I. Ruisel (Eds) *Sociálne procesy a osobnosť 2008*. Zborník z konferencie. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, s. 66 – 73, ISBN 978-80-88910-26-8.

Trust to people, social institutions and life satisfaction

Výrost Jozef, Kentoš Michal

vyrost@saske.sk

Institute of Social Sciences of SAS, Košice

Despite really existing differences in the study of trust (for instance in psychology with accent on understanding of the essence and sources and in connection with this relations to social influence; in sociology rather with accent on trust to social groups; in political science first of all to the selected political institutions) there is significant convergence in the opinions on the nature of trust: as a mental state which cannot be measured directly. Most often trust can be derived from the behaviour of target person or group to the social object, or is extrapolated more or less precisely from self-reported measures (scales).

Trust in our everyday life has a nature of heuristics, which allows us to take up statements to complex social entities – e.g. social institutions. In this sense, like in a case of stereotype, trust creates a logical abbreviation, which in its essence involves some simplification and schematism (design), which significantly contributes to the dynamics of human decision making in social world. For instance Barbara A. Misztal (1995) points out three basic things that trust does in the lives of people: It makes social life predictable, it creates a sense of community and it makes it easier for people to work together. At the same time trust to people creates the cornerstone for the understanding of this phenomenon (Coleman, 1990).

The aim of this study is to show on the ESS Round 3 data the distribution of the actual level of trust and life satisfaction in comparative, cross-cultural perspective.

Method

Data in this article came from the European Social Survey (ESS) Round 3, and were collected mainly in the time period of September – December 2006. For more details about sampling, questionnaire, timetable etc. see R. Jowell et al., 2007.

Tab.1: ESS Round 3 participants, 1- st data release (19 countries), N=37 043

Country	N	Response rate
Belgium	1798	61,0
Bulgaria	1400	64,8
Cyprus	995	67,3
Denmark	1505	50,8
Estonia	1517	65,0
Finland	1896	64,4
France	1986	64,4
Germany	2916	54,5
Hungary	1518	66,1
Norway	1750	65,5
Poland	1721	70,2
Portugal	2222	72,8
Romania	2139	71,8
Russia	2437	69,5
Slovakia	1766	73,2
Slovenia	1476	65,1
Spain	1876	65,9
Sweden	1927	65,9
Switzerland	1804	51,5
United Kingdom	2394	54,6

Results

From the ESS questionnaire we created a short scale “Trust to People” with 3 items (coefficient of reliability of Cronbach alpha for scale was 0.764, inter-correlation range of items from 0.49 to 0.56): ” 1. Generally speaking, would you say that most people can be trusted, or that you can’t be too careful in dealing with people? 2. Do you think that most people would try to take advantage of you if they got the chance, or would they try to be fair? 3. Would you say that most of the time people try to be helpful or that they are mostly looking out for themselves?” As a response format the 11-point scale was used (from 0, e.g. people mostly look for themselves, to 10, e.g. people mostly try to be helpful).

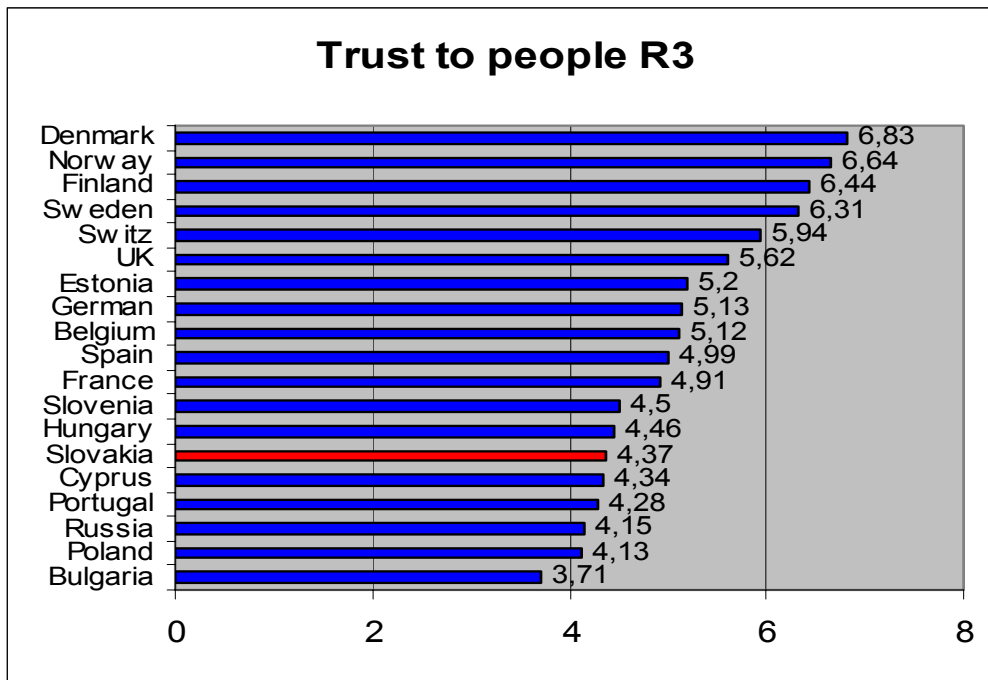

Fig.1: Distribution of ESS Round 3 participating countries in the “Trust to People” scale

For practical reasons we decided to present data in figures, but it would be important to have on mind, that statistical analyses (One-way ANOVA, $F=471.5$, $p<0.0001$,) brought strong evidence of significant differences between countries. Post-hoc comparisons (LSD test) helped to identify 3 subgroups with most trusting responses (from Denmark to UK, see fig.1), medium trust (from Estonia to France) and less trusting responses (from Slovenia to Bulgaria). In “Trust to People” scale respondents from Slovakia in the third group (with lowest trust) can be located.

To measure trust to the selected important social institutions, we created from the ESS questionnaire scales named:

- “Trust to Political Institutions (Country)” with 5 items (coefficient of reliability Cronbach alpha for scale was 0.885, inter-correlation range of items from 0.45 to 0.86): “How much you personally trust each of the institutions: 1.... (country’s) parliament? 2....the legal system? 3. ...the police? 4. ...politicians? 5. ... political parties?”
- “Trust to Political Institutions (Supranational)” with 2 items (coefficient of reliability Cronbach alpha for scale was 0.787, correlation of items was 0.65): “How much you personally trust each of the institutions: 1. the European Parliament? 2. the United Nations?”

As a response format the 11-point scale was used (from 0, e.g. no trust at all, to 10, e.g. complete trust).

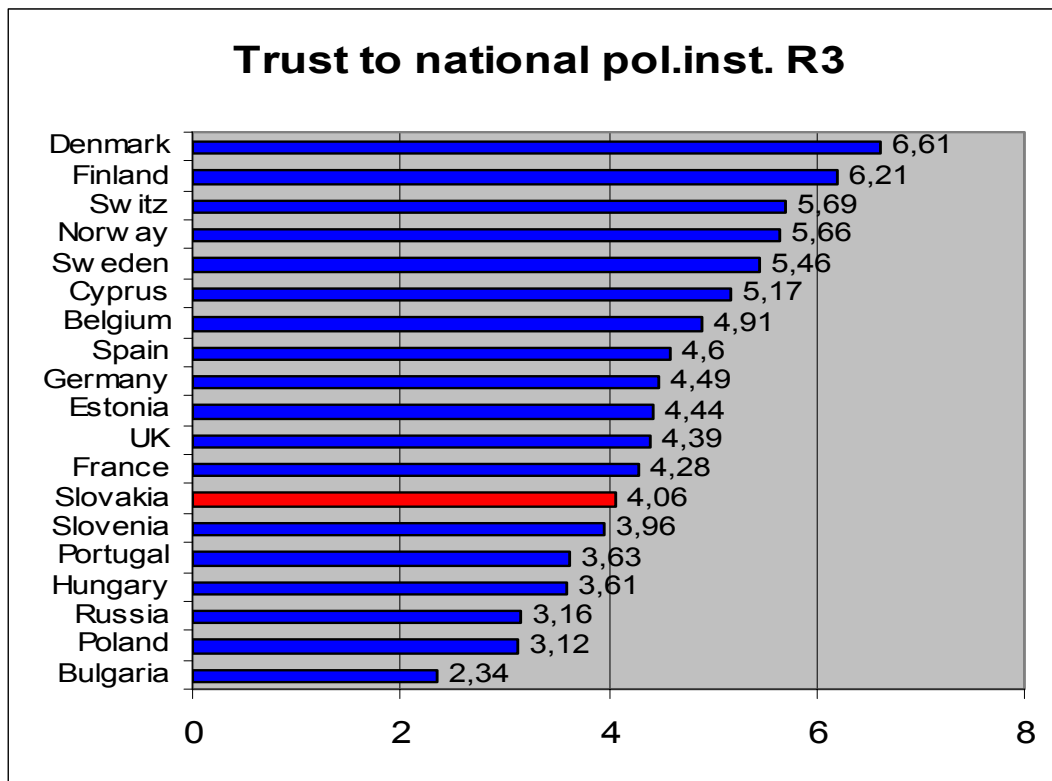

Fig.2: Distribution of ESS Round 3 participating countries in the “Trust to Political Institutions (Country)” scale

Statistical analyses used as above brought strong evidence of significant differences between countries (One-way ANOVA, $F=588.6$, $p<0.0001$). Post-hoc comparisons (LSD test) identified 3 subgroups again with most trusting responses to the country’s political institutions (from Denmark to Belgium, see fig.2), medium trust (from Spain to France) and less trusting responses (from Slovakia to Bulgaria), so again in the “Trust to Political Institutions (Country)” scale respondents from Slovakia were in the third group (with lowest trust).

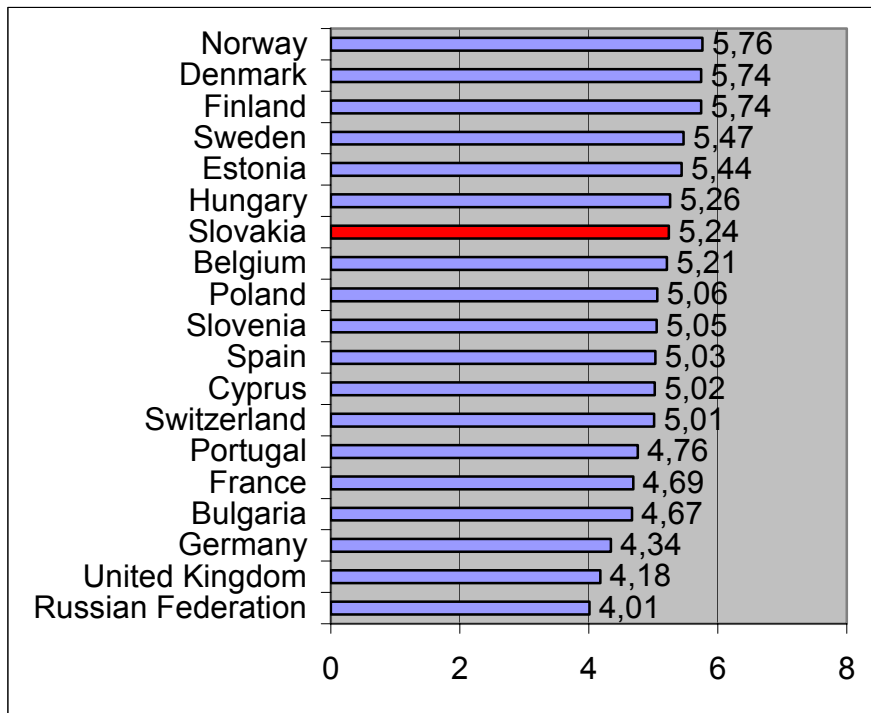

Fig.3: Distribution of ESS Round 3 participating countries in the “Trust to Political Institutions (Supranational)” scale

Statistical analyses again brought the evidence of significant differences between countries, but not as massive as in previous cases (One-way ANOVA, $F=90.2$, $p<0.001$). Post-hoc comparisons (LSD test) identified 3 subgroups again with “most” trusting responses to the supranational political institutions (from Norway to Finland, see fig.3), medium trust (from Sweden to Switzerland) and “less” trusting responses (from Portugal to Russia). In the “Trust to Political Institutions (Supranational)” scale respondents from Slovakia were in the second group (with medium trust).

To measure satisfaction with actual level of the (country) administration of public affairs we created from the ESS questionnaire scale named “Life Satisfaction” scale with 6 items (coefficient of reliability Cronbach alpha for scale was 0.825, inter-correlation range of items from 0.29 to 0.64): ” 1. All things considered, how satisfied are you with your life as a whole nowadays? 2. On the whole how satisfied are you with the present state of the economy in [country]? 3. Now thinking about the [country] government how satisfied are you with the way it is doing its job? 4. And on the whole, how satisfied are you with the way democracy works in [country]? 5. Now please say what you think overall about the state of education in

[country] nowadays? 6. Please say what you think overall about the state of health services in [country] nowadays?”

As a response format the 11-point scale was used (from 0, e.g. extremely dissatisfied, to 10, e.g. extremely satisfied).

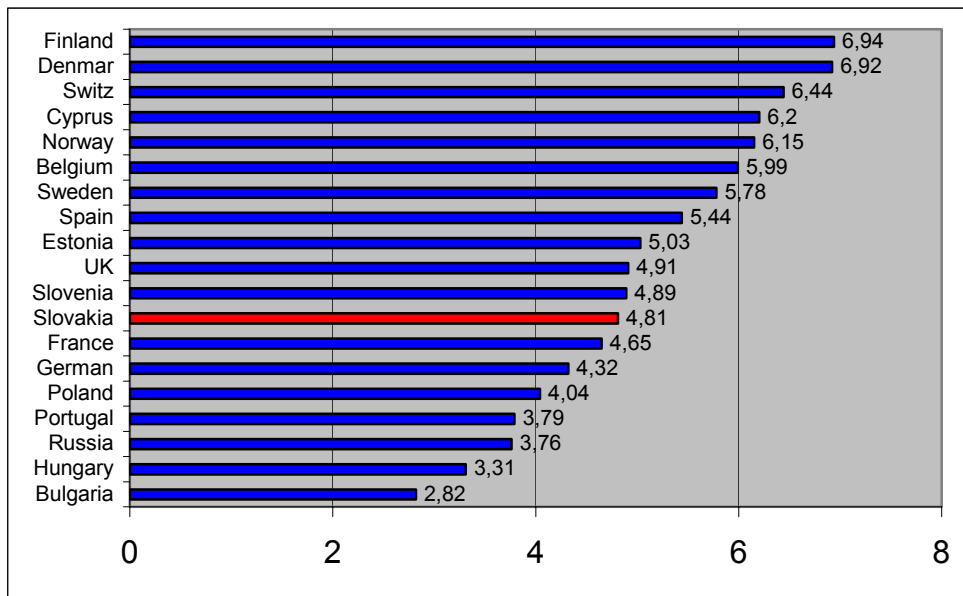

Fig.4: Distribution of ESS Round 3 participating countries in the “Life Satisfaction” scale

Statistical analysis brought strong evidence of significant differences between countries (One-way ANOVA, $F=928.8$, $p<0.00001$). Post-hoc comparisons (LSD test) identified 4 subgroups with highest satisfaction reflecting responses (Finland, Denmark, see fig.4), rather general satisfaction (from Switzerland to Estonia), moderate dissatisfaction (from UK to Germany) to prevalent dissatisfaction (from Poland to Bulgaria). Respondents from Slovakia were in the third group located.

Conclusion

Results based on the ESS data indicate, that perception of ongoing processes in society and social atmosphere by citizens of European countries characterize some extent of similarity in response trends, manifested in trust to the people, (country) political institutions and life satisfaction. Empirical evidence of deep mutual interrelations between measures of life satisfaction and trust can be seen in tab.2:

Tab.2: Inter-correlations of selected measures, 1st data release (19 countries), N=37 043

	Trust to people	Trust to political institutions (country)	Trust to political institutions (supranational)
Life satisfaction	0.479**	0.697**	0.427**
Trust to people		0.480**	0.286**
Trust to political institutions (country)			0.611**

At the same time it is possible to notice, that there is a tendency for some (developed, “old” EU member) countries to gain position on the top (e.g. Denmark) or other (“new” EU member) countries on the bottom (e. g. Bulgaria) of the scales. It confirms the argument of J. F. Hellivell and H. Huang (2006), that “the ability of governments to provide a trustworthy environment, and to deliver services honestly and efficiently, appears to be of paramount importance for countries with worse governance and lower incomes”.

References

- COLEMAN, J.S.,1990, Foundations of Social Theory. Cambridge, Harvard University, Belknap Press.
- HELLIVELL, J.F., HUANG, H., 2006, How's Your Government? International Evidence Linking Good Government and Well-Being., <http://papers.nber.org/papers/w11988>.
- JOWELL, R. and the Central Coordinating Team, 2007, European Social Survey 2006/2007, Technical Report, London: Centre for Comparative Social Surveys, City University. <http://www.europeansocialsurvey.org/>
- MISZTAL, B.A.,1995, Trust in Modern Societies: The Search for the Bases of Social Order, London, Polity Press.

Výrost, J., Kentoš, M., 2009, Trust to people, social institutions and life satisfaction. In L. Golecká, J. Gurnáková, I. Ruisel (Eds) Sociálne procesy a osobnosť 2008. Zborník z konferencie. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, s. 74 – 80, ISBN 978-80-88910-26-8.

Postoje Európanov k (životným) rozhodnutiam žien

Fedáková Denisa

dfedak@saske.sk

Spoločenskovedný ústav SAV, Košice

Abstrakt

Príspevok má za cieľ poukázať na medzikultúrne rozdiely ako aj na rozdiely v kontexte vybraných charakteristík (rod, vzdelanie, vek, prítomnosť detí v domácnosti a iné) v postojoch respondentov 3. kola Európskej sociálnej sondy (2006-2007) k rozhodnutiam žien. Analyzované sú odpovede 17 507 respondentov a respondentiek pochádzajúce z rotujúceho modulu „Časové plány. Rozvrhnutie životnej cesty“. Výsledky potvrdzujú vplyv vybraných charakteristík na mieru postojov, jednotlivé rozhodnutia ako aj tendenciu respondentov častejšie schvaľovať tie rozhodnutia žien, ktoré sa týkajú partnerského spolužitia, než starostlivosti o deti.

Kľúčové slová: postoje, rozhodnutia žien, Európska sociálna sonda

Obsahom príspevku je prezentovanie postojov respondentov a respondentiek 3. kola Európskej sociálnej sondy k rozhodnutiam žien v medzikultúrom kontexte, v kontexte vybraných sociodemografických charakteristík ako aj rozdiely v postojoch Európanov k rozhodnutiam mužov a žien.

Problematika životných rozhodnutí bola jednou z tém, ktoré sa stali súčasťou rotujúceho modulu (bez opakovania v ďalších kolách) dotazníka ESS v jeho treťom kole. Názov modulu znie: „Usporiadanie životnej cesty v Európe“ a kľúčovými slovami modulu sú časové plány v živote, životná cesta, plánovanie kľúčových životných udalostí, postoje k ideálnemu veku, najmladší a najstarší vek pre životné udalosti, plány do dôchodku. Cieľom modulu je rozšíriť porozumenie odborníkov (najmä v spoločenských vedách) názorom a pohľadom Európanov na usporiadanie životnej cesty a ich stratégií ako ovplyvniť a plánovať si vlastný život. Hlavné témy, na ktoré sa modul orientuje sú zhrnuté do nasledujúcich troch otázok: 1) do akej miery občania (ľudia) vnímajú životnú cestu ako štruktúrovaný sled životných etáp a ktoré

udalosti znamenajú prechod z jednej etapy života do druhej? 2) existujú sociálne normy týkajúce sa životnej cesty, a ak áno, do akej miery sú tieto normy sprevádzané sankciami? 3) aké sú očakávania a možnosti ľudí týkajúce sa plánovania životnej cesty?

Autori modulu F. Billari, G. Hagestad, A. Liefbroer, Z. Spéder, na základe teórie životnej cesty, očakávajú, že odpovede na tieto tri otázky budú heterogénne v spoločnostiach s rozdielnymi kultúrami a inštitucionálnym zázemím a že do hry významne vstúpia aj vnútrospoločenské odlišnosti.

Význam spoločenských noriem pre rozhodovanie sa počas životnej cesty sa opakovane zdôrazňuje v odbornej literatúre (napr. Marini, 1984) Tieto normy sa netýkajú len vhodného načasovania špecifických životných udalostí (v akom veku by sa mali vyskytnúť?), ale aj ich usporiadania (v akom poradí by mali nasledovať?), ich prepojenosti (mali by niektoré udalosti závisieť od iných udalostí?) a početnosti ich výskytu (ako často by sa mali vyskytovať?). Podstatné je uvedomiť si aj fakt, že normy môžu pochádzať z rôznych normatívnych jednotiek – na rozličných úrovniach – napr. spoločnosť vo všeobecnosti, rovesnícke skupiny, rodina atď. (Giele, Elder, 1998). Doterajšie štúdie potvrdzujú, že respondenti si uvedomujú vekom ohraničené termíny (age deadlines) ako napr. vek, v ktorom by mal mladý človek opustiť rodičovský dom.

Submodul, v ktorom sa zisťujú aj postoje respondentov a respondentiek k rozhodnutiam je metódou split –ballot design rozdelený tak, že 50% respondentov odpovedá na otázky týkajúce sa žien a 50% respondentov odpovedá na otázky týkajúce sa mužov. Príklady položiek: V akom veku by ste povedali, že je žena/muž príliš mladá/ý na to aby sa stal/a matkou/otcom?, V akom veku by ste povedali, že je muž/žena príliš starý/á na to, aby mal/a prácu na plný úväzok? Nakoľko schvaľujete rozhodnutie muža/ženy nikdy nemať deti?

Z predstaveného modulu sa v príspevok zameriava len na postoje respondentov k rozhodnutiam druhých a hľadá odpovede na otázky:

Premietajú sa medzikultúrne odlišnosti do postojov respondentov a respondentiek k rozhodnutiam žien?

Vplývajú na postoje Európanov k rozhodnutiam žien sociodemografické charakteristiky (rod, vek vzdelanie a skúsenosť so spoločným životom s partnerom/partnerkou bez sobáša?

Sú postoje Európanov k rozhodnutiam mužov a žien rozdielne?

Metóda

Analyzované dáta pochádzajú z 3 kola celoeurópskeho prieskumu Európska sociálna sonda, ktoré bolo realizované v rokoch 2006-2007. Dáta boli zverejnené v apríli 2008 a súbor obsahuje údaje z 21 európskych krajín (Jowell, 2007).

Pre účely príspevku som pracovala s položkami týkajúcimi sa rozhodnutí žien, na ktoré odpovedalo celkovo N= 20 853 respondentov a respondentiek zo všetkých zúčastnených krajín.

V prípade všetkých krajín to boli reprezentatívne vzorky respondentov.

Znenie analyzovaných položiek (otázky o ženách D40-D44) bolo nasledovné:

Do akej miery schvaľujete, ak žena....

...sa rozhodne nikdy nemať deti

...žije s partnerom bez toho, aby bola za neho vydatá

...má dieťa s partnerom, s ktorým žije, ale nie je za neho vydatá

...má prácu na plný úväzok, zatiaľ čo jej deti majú menej ako 3 roky

...rozvedie sa, zatiaľ čo jej deti majú menej ako 12 rokov

Úlohou respondentov a respondentiek bolo vyjadriť svoj postoj k danému rozhodnutiu na 5 bodovej škále, pričom 1 znamenalo rozhodne neschvaľujem a 5 rozhodne schvaľujem.

Výsledky

1. Medzikultúrne rozdiely

V závislosti od predmetu jednotlivých rozhodnutí sa postoje Európanov rôznili, resp. zhodovali. Najmenej jednotní boli respondenti a respondentky pri schvaľovaní rozhodnutia ženy nikdy nemať deti. Výsledky prezentuje tabuľka 1. Nejednotnosť v postojoch respondentov a respondentiek zúčastnených krajín sa potvrdila v najvýraznejšej variancii hodnôt priemerného skóre. Respondenti a respondentky s negatívnym postojom k tomuto rozhodnutiu boli z krajín: Bulharsko, Ukrajina, Rusko, Estónsko, Cyprus, Maďarsko a Slovensko. Naopak, tendenciu schvaľovať takéto rozhodnutie ženy mali respondenti a respondentky z Belgicka, Švédska, Fínska, Holandska, Nórska a Dánska. Celkovo, 13,1% Európanov rozhodnutie ženy nikdy nemať deti rozhodne neschvaľovalo, na druhej strane 11% Európanov toto rozhodnutie rozhodne schvaľovalo.

V prípade posudzovania rozhodnutia ženy pracovať na plný úväzok, zatiaľ čo jej deti nedovŕšili 3 roky už variácia hodnôt priemerného skóre odpovedí respondentov a respondentiek nebola taká výrazná. Negatívne stanovisko k rozhodnutiu vyjadrovali najčastejšie respondenti a respondentky z Ukrajiny, Estónska, Švajčiarska a Rakúska. Pozitívny postoj k rozhodnutiu uvádzali častejšie respondenti z Cypru, Fínska, Nórska a Dánska. Pozri tabuľku 1.

S rozhodnutím ženy rozviesť sa, zatiaľ čo jej deti nedovŕšili 12 rokov najčastejšie nesúhlasili respondenti a respondentky z Bulharska a Ukrajiny (rozvod v týchto krajinách Európy je vnímaný ako stigma). Súhlas s takýmto rozhodnutím ženy najčastejšie vyjadrovali respondenti z Nórska a Dánska.

Variácia hodnôt priemerného skóre odpovedí respondentov a respondentiek v prípade rozhodnutia ženy mať dieťa s partnerom, za ktorého nie je vydatá už nebola taká výrazná ako v predchádzajúcich troch prípadoch. Súhlas najčastejšie vyjadrovali respondenti/ky z Nórska a Dánska, nesúhlas zase respondenti/ky z Cypru a Ukrajiny (pozri tabuľka 1).

Najjednoduchší boli Európania pri schvaľovaní rozhodnutia ženy žiť s partnerom bez sobáša. Až 16,5% zo všetkých opýtaných vyjadrilo rozhodný súhlas s týmto rozhodnutím.

Tabuľka 1: Hodnoty priemerného skóre postojov k rozhodnutiam žien respondentov a respondentiek participujúcich krajín 3.kola ESS

	Rozhodnutie ženy nikdy nemať deti (M)	Rozhodnutie ženy žiť s partnerom bez sobáša (M)	Rozhodnutie ženy mať deti s partnerom, za ktorého nie je vydatá (M)	Rozhodnutie ženy pracovať na plný úväzok, zatiaľ čo jej deti sú mladšie ako 3 roky (M)	Rozhodnutie ženy rozviesť sa, zatiaľ čo jej deti sú mladšie ako 12 rokov (M)
Austria	2,91	3,48	3,34	2,47	2,87
Belgium	3,61	3,91	3,78	3,40	3,25
Bulgaria	1,56	2,96	2,97	2,76	2,36
Cyprus	2,23	2,96	2,61	3,55	3,06
Germany	2,87	3,22	3,11	2,67	2,79
Denmark	4,36	4,47	4,35	3,95	4,01
Estonia	2,08	2,85	2,94	2,45	2,52
Spain	3,19	3,56	3,48	3,29	3,03
Finland	3,73	3,95	3,80	3,61	3,40
France	3,00	3,59	3,57	3,12	2,96
United Kingdom	3,27	3,15	3,00	2,73	2,92
Hungary	2,34	3,26	3,30	2,61	2,87
Switzerland	3,19	3,39	3,21	2,46	2,81
Ireland	3,08	3,04	2,93	3,05	2,76
Netherlands	3,86	3,95	3,84	2,75	3,31
Norway	3,98	4,25	4,26	3,90	3,61
Poland	2,65	3,04	3,09	3,21	2,73
Portugal	3,08	3,36	3,34	3,26	2,96
Russian Fed.	1,82	2,79	2,79	2,51	2,58
Sweden	3,69	3,88	3,85	3,34	3,39
Slovenia	2,93	3,54	3,61	3,20	3,03
Slovakia	2,43	2,87	2,77	2,70	2,59
Ukraine	1,64	2,50	2,54	2,32	2,49

Kultúrne rozdiely medzi opýtanými sa odrážali aj v častosti schvaľovania resp. neschvaľovania jednotlivých rozhodnutí. Napríklad v Bulharsku jednoznačný nesúhlas s rozhodnutím ženy nemať dieťa vyjadrilo až 66,3% respondentov a respondentiek. Naopak, vo Švédsku s týmto rozhodnutím nesúhlasilo len 0,9% opýtaných. Výsledky sú znázornené v tabuľke 2.

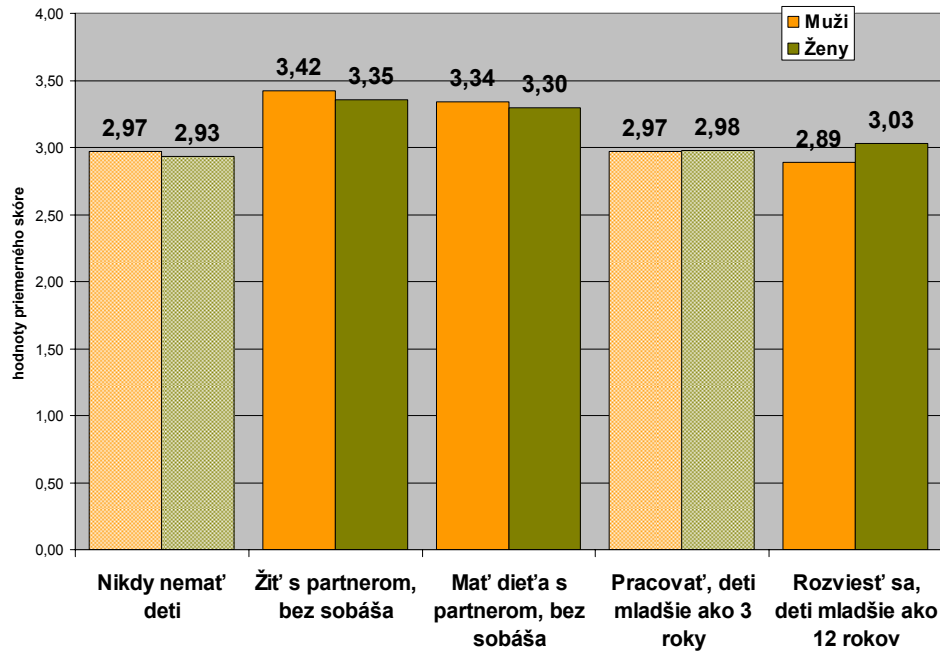
Tabuľka 2: Frekvencie schvaľovania rozhodnutí Európanmi v % (1-rozhodne nesúhlasím, 5-rozhodne súhlasím)

	Rozhodnutie ženy nikdy nemať deti		Rozhodnutie ženy žiť s partnerom bez sobáša		Rozhodnutie Ženy mať deti s partnerom, za ktorého nie je vydatá		Rozhodnutie ženy pracovať na plný úväzok, zatiaľ čo jej deti sú mladšie ako 3 roky		Rozhodnutie ženy rozviesť sa, zatiaľ čo jej deti sú mladšie ako 12 rokov	
	1	5	1	5	1	5	1	5	1	5
Belgium	3,9	24,0	2,3	32,6	3,9	29,7	5,2	16,3	6,0	14,5
Bulgaria	66,3	0,9	20,1	17,2	19,5	17,4	21,2	12,3	28,8	5,9
Cyprus	27,1	0,8	11,9	4,5	18,1	2,6	1,6	13,0	7,0	5,4
Germany	4,9	2,1	1,9	5,7	2,5	3,8	8,4	1,7	5,1	1,3
Denmark	1,7	53,1	1,5	60,6	1,7	56,9	2,5	37,1	1,5	35,8
Estonia	24,4	0,5	4,5	1,9	4,1	1,8	9,2	0,6	8,4	0,4
Spain	4,6	8,3	2,9	17,5	3,2	15,2	2,1	8,8	6,6	7,9
Finland	2,2	25,1	3,8	32,4	3,8	26,7	2,8	15,2	3,8	14,1
France	10,8	12,8	4,2	26,8	4,3	27,2	9,1	16,4	10,9	13,3
United Kingdom	1,2	9,8	4,6	7,7	5,7	5,9	6,7	3,3	3,6	2,8
Hungary	22,6	1,2	4,3	5,6	3,9	6,8	13,4	2,2	5,3	1,8
Switzerland	3,4	8,2	1,8	13,0	3,4	9,5	10,5	2,8	5,3	4,2
Norway	1,4	38,0	1,8	51,2	1,5	48,7	1,8	33,5	4,2	26,6
Poland	11,5	2,9	8,8	4,6	7,9	3,8	4,1	3,9	10,8	2,2
Portugal	5,3	4,0	3,5	8,0	4,1	6,9	3,1	4,2	8,5	2,1
Russian Federation	39,2	0,3	11,3	2,2	11,2	2,0	13,3	1,3	13,4	1,7
Sweden	0,9	21,7	1,3	31,5	1,8	30,6	4,2	14,1	3,2	13,2
Slovenia	8,4	3,4	3,5	7,9	2,5	8,2	3,5	3,0	7,0	4,3
Slovakia	14,1	1,4	8,6	3,4	9,1	2,9	8,7	2,6	12,6	1,7

2. Vybrané sociodemografické charakteristiky

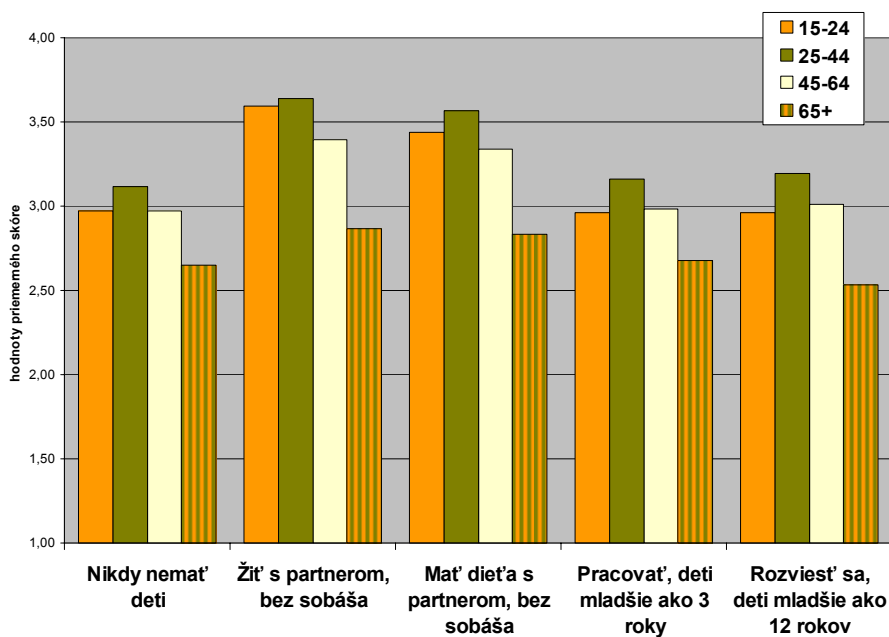
V prípade charakteristiky rod neboli rozdiely v schvaľovaní rozhodnutí žien ženami a mužmi jednoznačné. Muži štatisticky významnejšie častejšie schvaľovali rozhodnutie ženy žiť s partnerom bez sobáša ($p=0,000$) a mať dieťa s partnerom, za ktorého nie je vydatá ($p=0,002$). Ženy signifikantne častejšie schvaľovali rozhodnutia ženy rozviesť sa ($p=0,000$). Výsledky prezentuje graf 1.

Graf 1: Rodové rozdiely v postojoch Európanov k rozhodnutiam žien

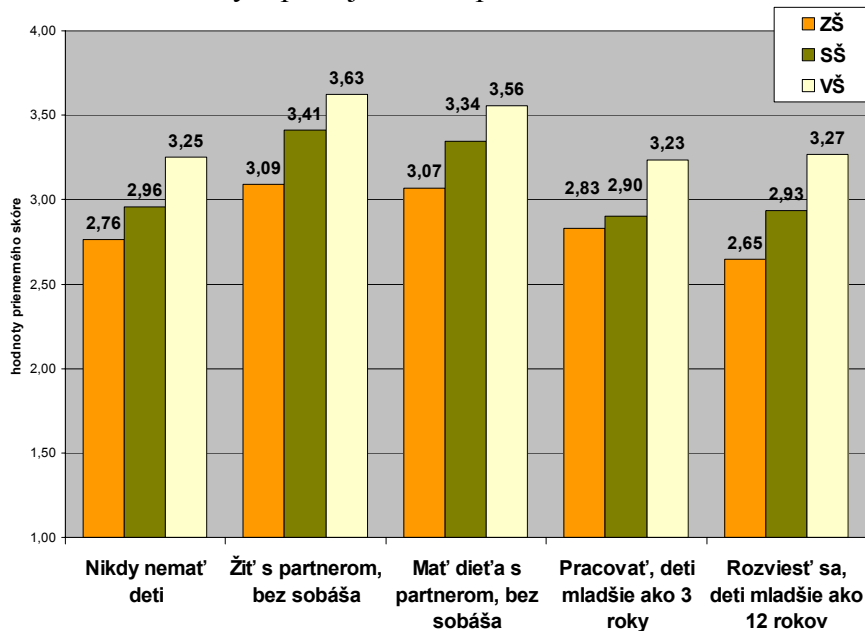
Pri charakteristike vek sa potvrdil jej vplyv na rozdiely v postojoch k rozhodnutiam žien respondentov rôzneho veku. S narastajúcim vekom zaujímali respondenti negatívnejšie stanovisko k rozhodnutiam žien. V prípade všetkých rozhodnutí sa ako najtolerantnejší javili respondenti vekovej kategórie 25-44 rokov (pozri graf 2).

Graf 2: Rozdiely v postojoch Európanov k rozhodnutiam žien v kontexte vekových kategórií

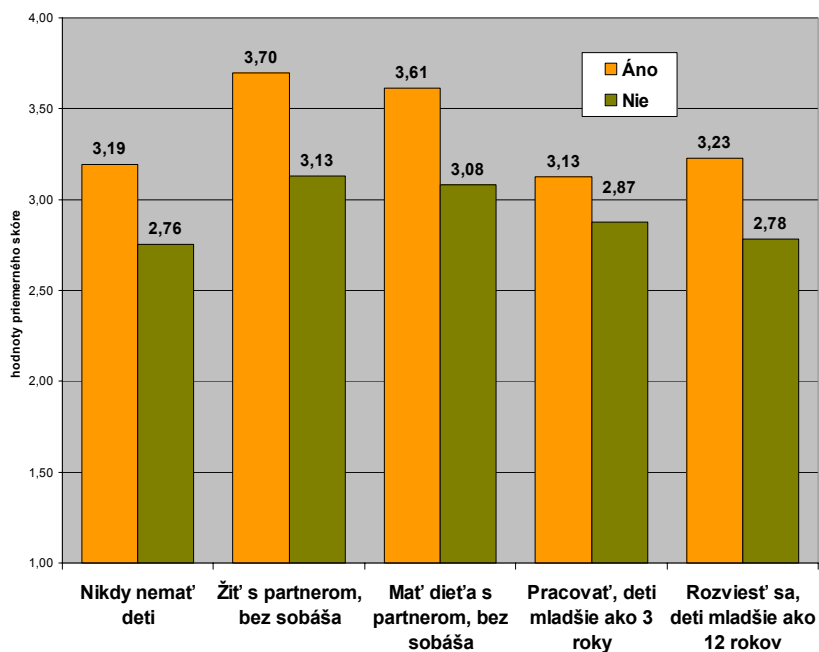
V prípade vzdelania analýzy potvrdili, že čím bol stupeň dosiahnutého vzdelania respondentov vyšší, tým častejšie schvaľovali rozhodnutia žien a rovnaká závislosť platila aj pre roky ukončenej školskej dochádzky. Zistenia znázorňuje graf 3.

Graf 3: Rozdiely v postojoch Európanov k rozhodnutiam žien v kontexte vzdelania

Poslednou vybranou charakteristikou bola vlastná skúsenosť respondentov so spoločným životom s partnerom /partnerkou bez sobáša. Výsledky potvrdili efekt prítomnosti tejto skúsenosti na liberálnejší postoj respondentov k rozhodnutiam žien. Vo všetkých prípadoch signifikantne častejšie vyjadrovali súhlas s rozhodnutiami žien respondenti, ktorí mali skúsenosť so spoločným životom s partnerom/partnerkou bez sobáša. Výsledky zachytáva graf 4.

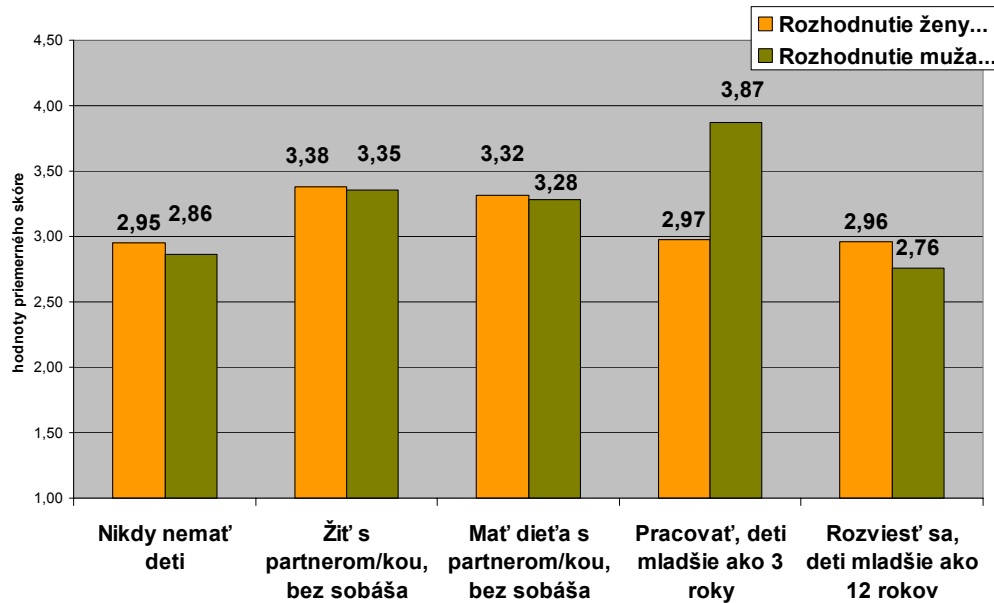
Graf 4: Rozdiely v postojoch Európanov k rozhodnutiam žien v kontexte predchádzajúcej skúsenosti s partnerským spolužitím.

3. Rozhodnutia mužov a žien

Napokon som analyzovala rozdiely v postojoch Európanov v závislosti od toho, či schvaľujú rozhodnutie ženy alebo muža. Výsledky indikujú, že v postojoch Európanov sú signifikantné rozdiely s tendenciou častejšie schvaľovať rozhodnutia žien. Výnimkou je rozhodnutie „pracovať na plný úväzok, zatiaľ čo deti sú mladšie ako 3 roky“, pri ktorom Európania jednoznačnejšie schvaľovali toto rozhodnutie mužom. Pozri graf 5.

Graf 5: Rozdiely v postojoch Európanov k rozhodnutiam mužov a žien.

Záver

V závere možno na základe získaných výsledkov konštatovať, že Európania v globále zaujímajú neutrálne stanovisko k rozhodnutiam žien. Medzikultúrne rozdiely poukázali na isté rozdiely v odpoved'ových tendenciách medzi respondentmi a respondentkami participujúcich krajín.

Nesúhlasný postoj k rozhodnutiam žien najčastejšie vyjadrovali respondenti z Bulharska, Ukrajiny, Ruska a Estónska, teda z krajín, kde postavenie ženy podlieha tradičným rodovým stereotypom a rozvod je predstavuje celoživotnú stigmou (Fedáková, 2006). Liberálny postoj k rozhodnutiam žien častým schvaľovaním ich rozhodnutí najčastejšie vyjadrovali respondenti a respondentky z Dánska, Fínska a Nórska.

Európania veľmi zriedkavo schvaľovali rozhodnutie ženy nemať deti, najmä v krajinách, kde sú deti považované za „stred vesmíru okolo ktorého sa všetko točí“. Predchádzajúce prieskumy o postojoch Európanov k deťom ako stredobodu pozornosti „centrality of children“ poukázali na rozdiely medzi európskymi krajinami a síce, že deti ako stredobod pozornosti sú vnímané napr. v Taliansku a naopak, v Holandsku sú takto vnímané málo (Jones & Brayfield, 1997).

Rozhodnutie ženy žiť s partnerom bez sobáša sa v Európe stretlo v porovnaní s ostatnými rozhodnutiami s najtolerantnejším postojom.

Potvrdil sa predpoklad o vplyve vybraných sociodemografických charakteristík na rozdiely v postojoch Európanov k rozhodnutiam, hoci v prípade charakteristiky rod neboli

výsledky celkom jednoznačné. Liberálnejší postoj k rozhodnutiam žien zaujímali Európania vo veku 25-44 rokov a s vysokoškolským vzdelaním. Ako významná, pri schvaľovaní rozhodnutí žien, sa ukázala byť aj prítomnosť predchádzajúcej skúsenosti respondentov a respondentiek s partnerským spoložitím bez sobáša.

Zistenia ďalej poukázali na tendencia Európanov podporovať viac (životné) rozhodnutia žien ako mužov, s výnimkou rozhodnutia pracovať na plný úväzok, zatiaľ čo deti sú mladšie ako 3 roky, kde jednoznačnejšiu podporu vyjadrili Európania mužom - otcom.

Literatúra:

BILLARI, F.C, HAGESTAD, G.O., LIEFBROER, A.C., SPÉDER, Z., 2005, Rotating module proposal. www.europeasocialsurvey.org

Eurobarometer: 2004, Europeans' attitudes to parental leave.

Zdroj:

http://ec.europa.eu/employment_social/news/2004/sept/EB59_1_parental_leave_rev1_july_en.pdf

FEDÁKOVÁ, D. 2006, Rodová rovnosť a hodnota rodiny v kontexte sociodemografických charakteristík. In : Výrost J. a kol. Európska sociálna sonda (ESS) 2. kolo na Slovensku. Universum, Prešov. ISBN 80-89046-42-8.

GIELE, J.Z., ELDER, G.H.Jr., 1998, Methods of Life course research. Qualitative and Quantitative Approaches. Thousand oaks, Sage.

JONES, R.K., BRAYFIELD, A., 1997, Life's Greatest Joy?: European Attitudes towards the Centrality of Children. Social Forces, Vol. 75, No. 4, 1239-1269.

JOWELL, R. and the Central Co-ordinating Team, European Social Survey 2006/2007, Technical Report, London: Centre for Comparative Social Surveys, City University (2007)

MARINI, M.M., 1984, Age and Sequencing Norms in the transition to Adulthood. Social Forces, Vol. 63, No.1, 229-244.

Fedáková, D., 2009, Postoje Európanov k (životným) rozhodnutiam žien. In L. Golecká, J. Gurňáková, I. Ruisel (Eds) Sociálne procesy a osobnosť 2008. Zborník z konferencie. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, s. 81 – 91, ISBN 978-80-88910-26-8.

Pozícia na trhu práce a preferencia hodnotových orientácií

Ištvániková Lucia, Frankovský Miroslav

istvanik@saske.sk, franky@unipo.sk

Fakulta manažmentu Prešovskej univerzity v Prešove

Abstrakt

Hodnoty a hodnotové orientácie sú jedným zo základných kameňov každej kultúry, podľa viacerých autorov, tvoria jadro osobnosti. V procese vývinu osobnosti majú hodnoty, ktoré jedinec reflektuje a ktorými reguluje svoje správanie, rozhodujúci vplyv. Pri ich skúmaní je potrebné uplatňovať systémový prístup (kontext podmienok, v ktorých sa vyvíjajú), komplexný prístup (neštudovať hodnoty izolovane, ale vo vzájomných vzťahoch), dynamický prístup (zohľadniť situačné a historické determinanty vývinu hodnôt). V prezentovanom príspevku analyzujeme súvislosti medzi pracovnou pozíciou a preferenciou hodnôt so zohľadnením kultúrnych kontextov. Hodnoty boli zisťované na základe Schwartzovho konceptu hodnôt. Analýzy vychádzali z výsledkov, ktoré sme získali v treťom kole European Social Survey. Schwartzov koncept hodnôt je v týchto výskumoch aplikovaný ako stály modul. Získané poznatky interpretujeme z už uvedených hľadísk systémového, komplexného a dynamického prístupu k hodnotám.

Kľúčové slová: hodnoty, hodnotové orientácie, pracovná pozícia, Schwartzov koncept hodnôt

Grantová podpora: Tento výskum bol podporený grantovou agentúrou VEGA (Grant č. 1/3659/06)

Úvod

V procese práce človek pretvára prírodu, ale aj sám seba, vytvára si vlastnú subjektivitu vo svete, ktorý ho obklopuje (Nový, 1997). Práca pomáha jednotlivcom plánovať a organizovať budúcnosť, vytvára ich osobnostnú autonómiu a schému obvyklého životného štýlu, ktorý súvisí hlavne s hodnotami a hodnotovými orientáciami ľudí.

Pri vymedzovaní pojmu práca zdôrazňujú viacerí autori skutočnosť, že je to zmysluplná činnosť, ktorá vytvára nové hodnoty, alebo ako uvádza M. Armstrong (1999), je zdôraznený faktor účelovosti tejto aktivity. Táto účelovosť alebo zmysluplnosť nesúvisí len s materiálnymi benefitmi, ale aj so seberealizáciou, dosahovaním úspechov, prestíže, uznania, pocitu moci, užitočnosti, teda s hodnotami, ktoré považujeme za rozhodujúce v živote človeka.

Prácu však nie je možné stotožniť so zamestnaním. V prípade zamestnania ide len o časť aktivít človeka, ktoré môžeme zaradiť pod pojem práca. Zamestnanie je zjednodušene možné považovať za formu platenej ľudskej práce. Prácu teda nie je možné chápať len v jej ekonomickom rozmere (Forresterová, 2001).

Špecifikácia zamestnania v rámci ľudskej práce neznižuje jeho význam v živote človeka. V zamestnaní ľudia prežívajú podstatnú časť svojho ekonomicky aktívneho obdobia života. Zamestnanie zohráva v našej kultúre významnú úlohu. Spolu vytvára ciele, status, sociálne role ľudí, ale zároveň určuje aj štruktúru a harmonogram nášho života. Zamestnanie zabezpečuje pre ľudí prostriedky nielen pre civilizované prežitie, ale aj pre rozvoj osobnosti v kultúrnych, športových, vzdelávacích a ďalších oblastiach. Rozdiel medzi prácou a zamestnaním nie je ani tak v ich formatívnych vplyvoch, ale skôr v tom, že zamestnanie je riadené určitými právnymi normami, povinnosťami a je, ako sme už uviedli vykonávané za plat. Ľudská práca a zamestnanie sa nerealizujú v umelom, skleníkovom prostredí, práve naopak, sú ovplyvnené existujúcimi celospoločenskými podmienkami, politickými, ideologickými, kultúrnymi, dobovo historickými (Frankovský, Takáčová, 2006) a súvisia tak na strane antecedentov ako aj konzekventov so stabilnými charakteristikami, ako sú hodnoty, hodnotové orientácie.

Hodnoty a hodnotové orientácie sú jedným zo základných kameňov každej kultúry, podľa viacerých autorov, tvoria jadro osobnosti. V procese vývinu osobnosti majú hodnoty, ktoré jedinec reflektuje a ktorými reguluje svoje správanie, rozhodujúci vplyv. Pri ich skúmaní je potrebné uplatňovať systémový prístup (kontext podmienok, v ktorých sa vyvíjajú), komplexný prístup (neštudovať hodnoty izolovane, ale vo vzájomných vzťahoch), dynamický prístup (zohľadniť situačné a historické determinanty vývinu hodnôt).

Podľa S.H. Schwartza (1992) vyjadruje hodnotová orientácia relatívnu dôležitosť jednotlivých hodnôt pre človeka alebo sociálnu skupinu. V. Brožík (1985) uvádza, že hodnotová orientácia je vždy proces komplementárny, kde sa prelínajú, navzájom podmieňujú orientácie hodnotami a orientácie na hodnoty. Preto môžeme hodnotovú orientáciu definovať

ako výberovú zameranosť subjektu na tvorbu a užívanie hodnôt tvoriacich komplex jestvujúcich a očakávaných podmienok jeho spoločenského bytia.

H.C. Triandis a R.W. Brislin (1980) ponímajú hodnotovú orientáciu ako komplexné princípy s jasnou schémou a usporiadaním vyplývajúce z procesu ohodnotenia, ktoré udávajú charakter konaniu a myšlienkam jedinca, a ktoré sú vo vzťahu s riešením základných ľudských problémov. Hodnotová orientácia hovorí o relatívnej primárnosti istých hodnôt pre daného človeka. Zachytáva dynamickú organizáciu jednotlivých hodnôt jedinca alebo sociálnej skupiny. Hodnotová orientácia slúži ako regulátor správania umožňujúci možný či pravdepodobný smer aktivity, pôsobiaci najmä v situácii voľby a spredmetňujúci sa v konkrétnej činnosti človeka.

Práca a zamestnanie na jednej strane vystupujú ako hodnoty v systéme hodnôt, ktoré usmerňujú životný štýl ľudí, a na strane druhej vytvárajú priestor pre rozvoj ďalších hodnôt spätých, ako sme už uviedli, so sebarealizáciou, uznaním a pod.

Podľa P. Mareša (1994) je v súčasných priemyselných spoločnostiach práca, vo vzťahu k vyššie uvedenému kontextu, presnejšie zamestnanie, distribuované prevažne trhom práce.

Trh práce je súčasťou komplexu trhov, ktoré existujú a pôsobia v spoločnosti a je úzko prepojený s trhovým hospodárstvom a jeho zákonitosťami. Podobne ako v na iných trhoch, aj v prípade trhu práce je to priestor, kde sa stretáva ponuka a dopyt, konkrétne ponuka zo strany potenciálnych zamestnancov (pracovná sila) a dopyt zo strany možných zamestnávateľov (voľné pracovné miesta).

V prezentovanom príspevku sme vychádzali z celkom logicky predpokladanej existencie súvislosti medzi zamestnaním, hlavne jeho formatívneho vplyvu na rozhodujúce štruktúry osobnosti, a hodnotovými orientáciami. Pretože v kontexte zamestnania zohráva významnú úlohu trh práce (zamestnaní), analyzujeme v príspevku rozdiely v posudzovaní hodnotových orientácií v súvislosti s pozíciou na trhu práce a v kontexte rodu.

Metóda

Hodnoty boli zisťované na základe S.H. Schwartzovho (1992, 2003) konceptu hodnôt. Analýzy vychádzali z výsledkov, ktoré sme získali v treťom kole European Social Survey. S.H. Schwartzov (2003) koncept hodnôt je v týchto výskumoch aplikovaný ako stály modul. Tento výskum sa opakuje v dvojročnom cykle (2002 – 2011) s účasťou viac ako 20 európskych krajín. Hlavným cieľom tohto projektu je monitorovanie a interpretovanie

postojov, názorov a hodnôt obyvateľov európskych krajín vo väzbe na meniace sa európske inštitúcie a dynamiku európskeho priestoru ako celku.

Na zistenie preferencie hodnotových orientácií sme použili metodiku nazývanú Portrait Values Questionnaire (PVQ), ktorá pozostáva z 21 položiek (deväť hodnôt: sila, benevolencia, tradícia, konformita, sebaurčenie, hedonizmus, stimulácia, úspech a bezpečie sú reprezentované dvoma položkami a jedna hodnota – univerzalizmus – je reprezentovaná položkami tromi). Metodika umožňuje identifikovať štyri hodnotové orientácie (otvorenosť voči zmene, konzervativizmus, sebaupresadzovanie, sebatranscendencia). Tento nástroj je skrátenou verziou pôvodného meracieho nástroja Schwartz Value Survey (SVS, Schwartz, 2003), ktorý má 56 položiek. Vyššie skóre znamená aj vyššiu mieru stotožnenia sa s danou hodnotou, resp. hodnotovou orientáciou.

Príklad položky

Je preňho dôležité vymýšľať nové veci a byť tvorivý. Rád robí vecí vlastným originálnym spôsobom

Veľmi sa mi podobá	Podobá sa mi	Do istej miery sa mi podobá	Málo sa mi podobá	Nepodobá sa mi	Vôbec sa mi nepodobá
1	2	3	4	5	6

Pozícia na trhu práce bola identifikovaná na základe položky dotazníka ESS: „Ktorý z popisov sa hodí na to, čo ste robili počas posledných 7 dní?“ Na základe odpovedí respondentov bolo možné špecifikovať nasledovné pozície na trhu práce:

1. zamestnaní/zamestnané
2. študenti/študentky
3. nezamestnaní/nezamestnané
4. invalidi
5. dôchodcovia
6. ženy v domácnosti

Výskumná vzorka

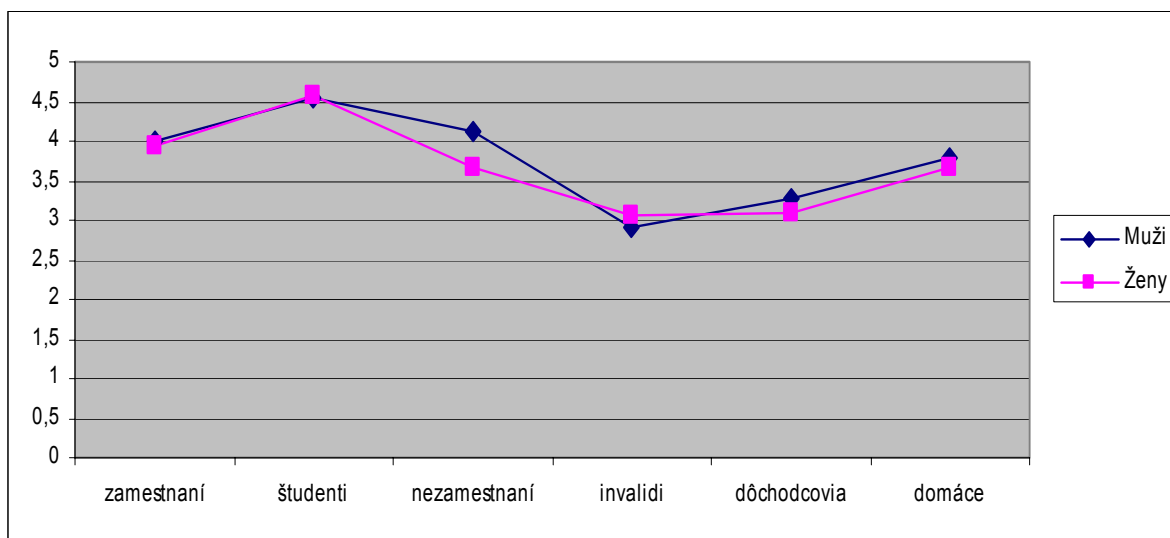
V prezentovanom príspevku analyzujeme údaje získané od 1632 respondentov zo Slovenska. Výber týchto respondentov sa uskutočnil formou jednoduchého náhodného výberu zo základného súboru všetkých obyvateľov krajiny starších ako 15 rokov. Zároveň nebola prípustná žiadna náhrada osôb, ktoré nebolo možné kontaktovať, alebo odmietli vyplnenie dotazníka (tabuľka 1).

Tabuľka 1: Zloženie výskumnej vzorky

Rod		Vek				Celkom
		Do 30 rokov	Od 31 rokov do 45 rokov	Od 46 rokov do 61 rokov	Nad 61 rokov	
Muži	%	31,0%	28,9%	23,0%	17,1%	100,0%
	Početnosť	243	226	180	134	783
Ženy	%	29,0%	26,7%	25,6%	18,7%	100,0%
	Početnosť	246	227	217	159	849

Výsledky

Získané údaje boli spracované multivariačnou metódou analýzy rozptylu z hľadiska pozície na trhu práce a rodu, ako nezávislých premenných, a ich vzájomnej interakcie a pre každú skúmanú hodnotovú orientáciu (otvorenosť voči zmene, konzervativizmus, sebazdôrazňovanie, sebatranscedencia) ako závislú premennú samostatne.

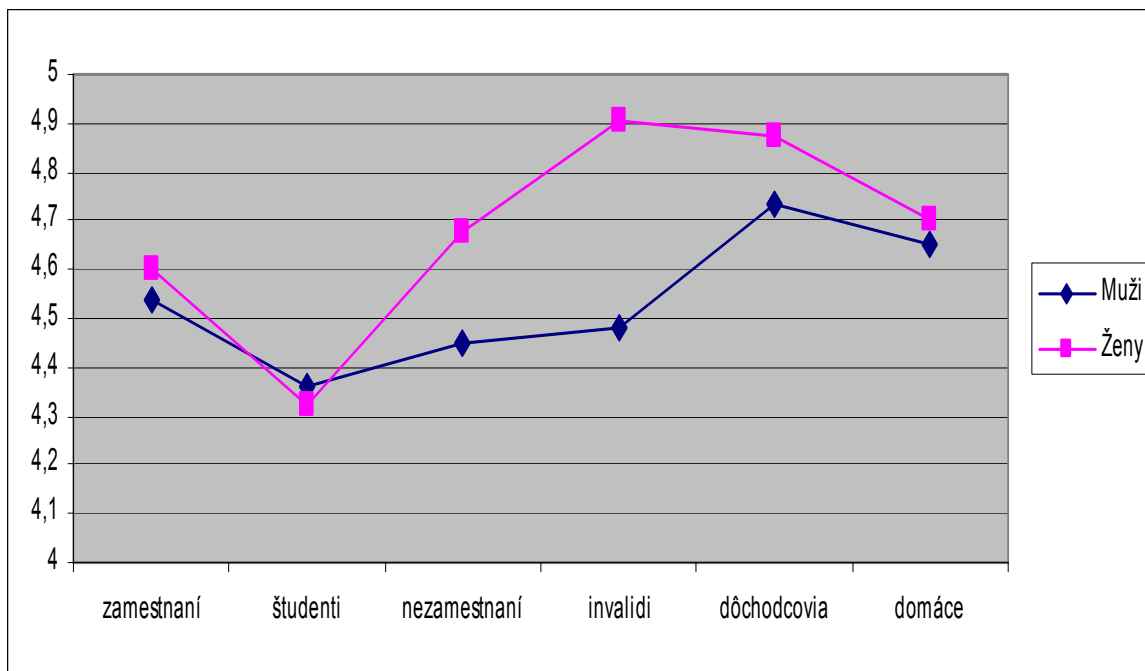

Obrázok 1: Posúdenie hodnotovej orientácie otvorenosť voči zmene z hľadiska pozície na trhu práce a rodu

Tabuľka 2: Posúdenie hodnotovej orientácie otvorenosť voči zmene z hľadiska pozície na trhu práce a rodu

	F - test	Významnosť
Rod	3,180	0,075
Pozícia na trhu práce	80,413	0,000
Rod * Pozícia na trhu práce	1,764	0,117

Uvedená analýza rozptylu potvrdila ako štatisticky významný ukazovateľ vo vzťahu k hodnotovej orientácii otvorenosť voči zmene len pozíciu na trhu práce (tabuľka 2 a obrázok 1). Túto hodnotovú orientáciu najviac preferovali študenti a najmenej invalidi a dôchodcovia.

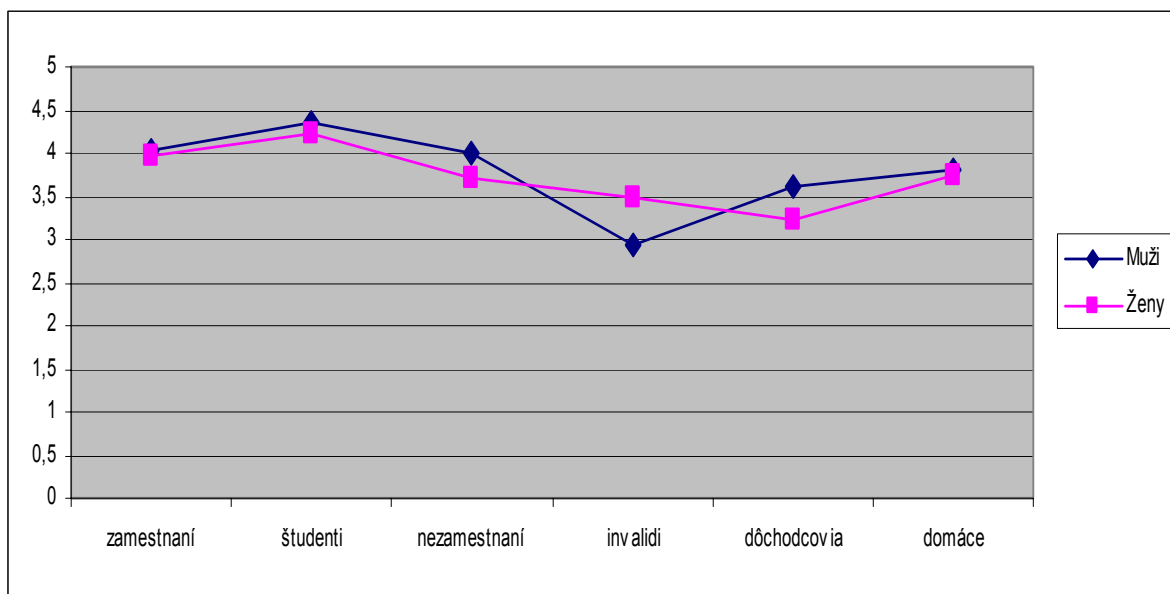

Obrázok 2: Posúdenie hodnotovej orientácie konzervativizmus z hľadiska pozície na trhu práce a rodu

Tabuľka 3: Posúdenie hodnotovej orientácie konzervativizmus z hľadiska pozície na trhu práce a rodu

	F - test	Významnosť
Rod	8,111	0,004
Pozícia na trhu práce	12,604	0,000
Rod * Pozícia na trhu práce	1,289	0,266

V prípade hodnotovej orientácie konzervativizmus, analýza údajov potvrdila štatistickú významnosť rodu aj pozície na trhu práce. Ani v tomto prípade interakcia týchto faktorov nebola štatisticky významná. Ženy, nezávisle na pozícii na trhu práce, skórovali vyššie v tejto hodnotovej orientácii než muži. Vo vzťahu k predošlým výsledkom celkom logicky najnižšie v hodnotovej orientácii konzervativizmus skórovali študenti a najvyššie dôchodcovia muži a invalidky ženy. Najväčší rozdiel medzi mužmi a ženami pri posúdení tejto hodnotovej orientácie bol na pozíciách invalid, nezamestnaný a dôchodca. Na všetkých týchto pozíciách ženy skórovali vyššie než muži (tabuľka 3 a obrázok 2).

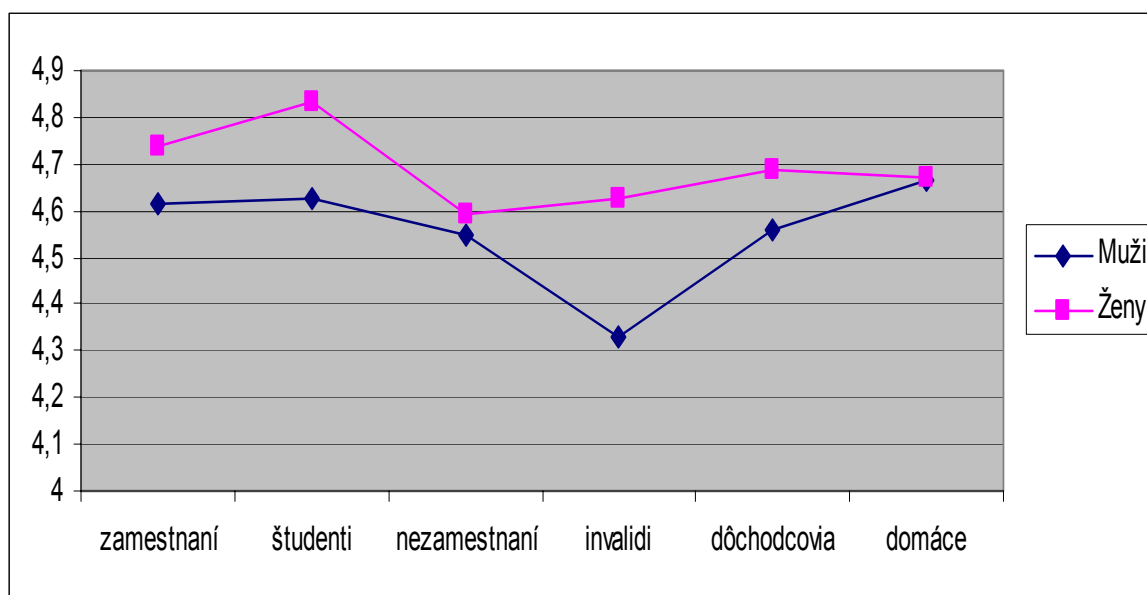

Obrázok 3: Posúdenie hodnotovej orientácie sebaapresadzovanie z hľadiska pozície na trhu práce a rodu

Tabuľka 4: Posúdenie hodnotovej orientácie sebaapresadzovanie z hľadiska pozície na trhu práce a rodu

	F - test	Významnosť
Rod	0,884	0,347
Pozícia na trhu práce	32,733	0,000
Rod * Pozícia na trhu práce	3,103	0,009

Z analyzovaných faktorov sa pri posúdení hodnotovej orientácie sebaapresadzovanie ako štatisticky významná prejavila pozícia na trhu práce a vzájomná interakcia rodu a pozície na trhu práce (tabuľka 4 a obrázok 3). Najvyššiu mieru preferencie s touto hodnotovou orientáciou vyslovili študenti, naopak, najnižšiu mieru invalidi muži a dôchodkyne ženy. Interakciu faktorov môžeme postihnúť hlavne na pozíciách nezamestnaní a dôchodcovia (nižšie skórovali ženy) a invalidi (nižšie skórovali muži).

Obrázok 4: Posúdenie hodnotovej orientácie sebatranscedencia z hľadiska pozície na trhu práce a rodu

Tabuľka 5: Posúdenie hodnotovej orientácie sebatranscedencia z hľadiska pozície na trhu práce a rodu

	F - test	Významnosť
Rod	7,313	0,007
Pozícia na trhu práce	1,974	0,080
Rod * Pozícia na trhu práce	0,525	0,757

Analýza údajov z hľadiska hodnotovej orientácie sebatranscedencia potvrdila len rod ako štatisticky významný ukazovateľ. Vo všeobecnosti ženy pri posúdení tejto hodnotovej orientácie skórovali vyššie ako muži. Najväčšie rozdiely na prejavili na pozíciách študent a invalid. Muži aj ženy ale skórovali najvyššie na pozícii študent a najnižšie muži invalidi a ženy nezamestnané (tabuľka 5 a obrázok 4).

Diskusia a záver

Prezentované zistenia jednoznačne potvrdzujú nevyhnutnosť štrukturovaného pohľadu na analýzu súvislosti medzi pozíciou na trhu práce, rodom a skúmanými hodnotovými orientáciami. Zjednodušený pohľad, len z hľadiska jedného faktora, stiera významné súvislosti medzi skúmanými javmi. Z jednotlivých pozícií na trhu práce chceme upozorniť na

skupinu študentov, ktorí, tak ako sme očakávali, jednoznačne preferujú hodnotovú orientáciu otvorenosť voči zmenám, nízko skórujú v hodnotovej orientácii konzervativizmus, preferujú sebaapresadzovanie, ale aj sebatranscedenciu. Zároveň je potrebné zdôrazniť skutočnosť, že preferencia hodnotových orientácií z hľadiska pozícií na trhu práce je výrazne ovplyvnená rodom. Najvýraznejšie sa to prejavilo pri hodnotovej orientácii sebaapresadzovanie. Môžeme predpokladať, že rovnako zaujímavé zistenia by priniesla analýza interakcie medzi vekom a pozíciou na trhu práce.

Použitá literatúra

ARMSTRONG, M., 2001, Personální marketing. Praha: Grada.

BROŽÍK, V., 1985, Hodnoty a význam. Bratislava: Pravda.

FORRESTEROVÁ, V., 2001, Hospodárska hrôza. Brno: Doplněk.

FRANKOVSKÝ, M., TAKÁČOVÁ, A., 2006, Charakteristiky práce ako indikátory kvality života v medzinárodnom kontexte. In: R. Štefko, M. Frankovský, S. Kireta (Eds.), Management 2006. Management – Theory, Trends and Practice (pp. 209-214). Prešov: Prešovská univerzita.

MAREŠ, P., 1994, Nezamestnanosť jako sociální problém. Praha : Sociologické nakladatelství.

NOVÝ, J., 1997, Sociologie pro economy. Praha: Grada.

SCHWARTZ, S. H., 1992, Universals in the content and structure of values: Theory and empirical tests in 20 countries (pp. 1-65). In: M.P. ZANNA (Ed.), Advances in experimental social psychology, 24. San Diego: Academic.

SCHWARTZ, S. H., 2003, Basic Human Values: Their content and structure across countries. In: A. TAMAYO, J. PORTO (Eds.), Valores e trabalho [Values and work]. Brasilia: Editora Universidade de Brasilia.

TRIANDIS, H. C., BRISLIN, R. W., 1980, Social Psychology. Handbook of Cross – Cultural Psychology. Boston: Allyn and Bacon, Inc.

Ištvániková, L., Frankovský, M., 2009, Pozícia na trhu práce a preferencia hodnotových orientácií. In L. Golecká, J. Gurnáková, I. Ruisel (Eds) Sociálne procesy a osobnosť 2008. Zborník z konferencie. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, s. 92 – 101, ISBN 978-80-88910-26-8.

Prejavy inhibície agresie v konfliktných situáciách

Lovaš Ladislav

ladislav.lovas@upjs.sk

Katedra psychológie FF UPJŠ, Košice

Abstrakt

Na príklade incidentov z pracovného prostredia sú prezentované možnosti využitia modelu nepriameho zisťovania inhibície agresie Smitsa a spolupracovníkov Model rozlišuje inhibíciu tendencie správať sa agresívne a inhibíciu agresívneho správania porovnávaním údajov týkajúcich sa vyvolanej zlosti, tendencie správať sa agresívne a agresívneho správania. Uskutočnený empirický výskum potvrdil možnosť zisťovania inhibície agresie takýmto spôsobom v pracovnom prostredí. Rovnako potvrdil rôznu úroveň inhibície v závislosti od účastníka incidentu (spolupracovník – nadriadený). Prezentované budú možnosti širšieho využitia overovaného modelu v rôznych sociálnych prostrediach.

Súčasťou výskumu agresie v práci je aj zvládanie utrpených negatívnych dôsledkov poškodenou stranou - obeťou. Ide o zisťovanie toho, čo robia ľudia, keď sú obeťou agresívneho správania inej osoby. Odpoveď obeť na agresívny útok je súčasťou agresívnej interakcie. Vzhľadom na to, že častou reakciou na agresiu je protiútok (kontraagresia), je to zároveň súčasť štúdia agresívneho správania jednotlivca.

Zvládanie agresie je špecifickou kategóriou zvládania stresových situácií. Pojem zvládanie (coping) sa chápe ako správanie vyvolané stresovou situáciou a jej prežívanie. Analogicky sa aj v prípade agresie sústreďuje pozornosť na otázku, čo robí a čo prežíva obeť agresie (Björkquist, Österman, Hjelt-Back, 1994). Relatívne malá pozornosť je venovaná tomu, či a do akej miery sa človek v prípade agresívneho útoku snaží ovládať sa a potlačiť nutkanie napadnúť agresora, čo je v širších súvislostiach spojené s procesmi rozhodovania o nasledujúcom správaní v danej situácii. Aktuálnosť tejto otázky súvisí s prirodzenou tendenciou protiútokom sa brániť, pokúsiť sa zastaviť útok, prípadne obnoviť psychologickú rovnováhu v kontexte normy reciprocity vo vzťahoch.

Zaujímavý prístup k zisťovaniu inhibície agresívneho správania prezentoval D. J. M. Smits a jeho spolupracovníci (Smits et al., 2004, 2007). D. J. M. Smits et al. odlišili dva druhy inhibície agresie – inhibíciu tendencie správať sa agresívne a inhibíciu samotného agresívneho správania. Empiricky overili techniku nepriameho zisťovania oboch druhov inhibície v oblasti verbálnej agresie a to porovnaním troch ukazovateľov – intenzity zlosti vyvolanej incidentom, intenzity tendencie (zámeru) verbálne zaútočiť a realizáciou agresívneho správania. Ukazovateľom inhibície tendencie verbálne zaútočiť je rozdiel medzi intenzitou prežívanej zlosti a intenzitou túžby verbálne zaútočiť (zlosť – tendencia zaútočiť). Ukazovateľom inhibície verbálneho agresívneho správania je rozdiel medzi intenzitou túžby a jej naplnením (tendencia zaútočiť – agresívne správanie).

V našom prípade bolo výskumným zámerom overiť do akej miery ovplyvňuje procesy inhibície tendencie správať sa agresívne osoba agresora v pracovnom prostredí. Súčasťou bolo overenie modelu nepriameho zisťovania inhibície verbálnej agresie D. J. M. Smitsa et al. (2004, 2007), ktorého súčasťou je zisťovanie reakcie na agresívny útok v troch rovinách – vyvolanú zlosť, vyvolaný zámer zaútočiť, verbálny útok. Využitie tohto prístupu zároveň umožňuje zistiť rozdiely v senzitivite voči agresívnym incidentom.

Metóda

Výskumu sa zúčastnilo 57 účastníkov výskumu – zamestnaných dospelých, z toho bolo 25 mužov a 32 žien (priemerný vek 39,42 rokov, min. 21, max. 62).

Na identifikáciu premenných potrebných pre nepriame zisťovanie inhibície verbálnej agresie podľa adaptovaného prístupu D. J. M. Smitsa et al. (2004, 2007) bol využitý výskumný dotazník. Zisťovali sa ním tri negatívne reakcie na 10 incidentov: zlosť, želanie vynadať, vynadanie. Krátky popis incidentov tvoril obsah položiek. Pre tieto účely bol urobený výber z položiek dotazníka obťažovania v práci K. Björkquista, K. Östermanovej a M. Hjelt-Backa (1994) a dotazníka SVN (Senzitivita voči nespravodlivosti, Lovaš, 1995). Sada 10 položiek bola posudzovaná trikrát a to z hľadiska vyvolanej zlosti („Nazlostíte sa na spolupracovníka keď ...“), tendencie správať sa agresívne („Máte chuť v práci vynadať spolupracovníkovi keď ...“) a agresívneho správania („Vynadáte spolupracovníkovi keď ...“), pričom druhou osobou v incidente bol spolupracovník. Rovnaká zostava bola pripravená s nadriadeným ako druhou osobou v incidente.

Znenie položiek výskumného dotazníka:

1. ... sa dostanete do problémov preto, lebo Vás neinformoval o dôležitej veci
2. ... Vás v práci opakovane vyrušuje napriek Vašej žiadosti, aby to nerobil
3. ... Vás kvôli malej chybe zosmiešni pred ostatnými
4. ... Vás neobjektívne skritizuje pred ostatnými.
5. ... na Vás nechá neprimerane veľa práce
6. ... keď na Vás začne kvôli maličkosti kričať a nadávať Vám
7. ... keď zistíte, že o Vás šíri nepríjemné klebety.
8. ... keď zistíte, že si prisvojil výsledky Vašej práce, Vaše nápady
9. ... keď zistíte, že Vás podviedol
10. ... keď zistíte, že sa snaží ostatných poštváť proti Vám

Možnosti odpovede boli: 1- Vôbec nie, 2 áno, ale slabo, 3. áno, stredne 4. áno, veľmi silne.

V tomto príspevku sú prezentované výsledky analýz, v ktorých bolo využité celkové skóre pre každú zostavu 10 položiek. Opodstatnenosť tohto kroku bola overovaná zistením vnútornej konzistencie odpovedí na tieto súbory položiek koeficientom reliability. Ako je vidieť z nasledovných údajov, ich vysoká reliabilita umožňuje využívať celkové skóre a pristupovať k súborom položiek ako k škálam na zisťovanie vyvolanej zlosti, tendencie vynadať atď. Reliabilita položiek týkajúcich sa zisťovaných premenných (Cronbach α) bola nasledovná:

Zlosť vyvolaná spolupracovníkom	0,863
Zlosť vyvolaná nadriadeným	0,901
Želanie vynadať spolupracovníkovi	0,856
Želanie vynadať nadriadenému	0,914
Verbálna agresia voči spolupracovníkovi	0,921
Verbálna agresia voči nadriadenému	0,945

Výsledky

Zisťovali sme vplyv formy a pozície viktimizéra na reakciu vyvolanú incidentom. Išlo o vnútrosubjektový projekt. Výsledky boli analyzované ako ANOVA 3x2 (repeated measures). Nezávislými premennými boli forma reakcie (zlosť, želanie, správanie) a pozícia viktimizéra (spolupracovník, nadriadený)

Zistený bol významný vplyv oboch hlavných faktorov, významná bola aj ich interakcia. V prípade faktora forma reakcie to znamená, že medzi zisťovanými formami reakcie na incident (zlosť, túžba, správanie) bol významný rozdiel ($F = 45,009$, $p = 0,0000$). Ako najsilnejšia bola popisovaná vyvolaná zlosť (skóre 29,50), ako slabšia bola popisovaná tendencia vynadať (26,80), najnižšie skóre malo agresívne správanie (22,56). Podľa LSD testu boli významné rozdiely medzi všetkými tromi premennými. Hodnoty LSD testu variovali v rozpätí 0,0003 – 0,00001). Táto tendencia bola zistená aj vtedy, keď sa analyzovali incidenty s rôznymi viktimizérmi zvlášť. V oboch prípadoch bolo najvyššie skóre v premennej zlosť, významne nižšie v premennej želanie a tiež významne nižšie v premennej správanie. Podľa LSD post hoc testu boli významné rozdiely medzi zlosťou, zámermi a správaním v oboch pozíciách. Aj v prípade incidentu so spolupracovníkom, aj v prípade incidentu s nadriadeným sa prejavil rozdiel medzi vyvolanou zlosťou a tendenciou vynadať, a medzi tendenciou vynadať a jej uskutočnením (hodnoty LSD testu variovali v rozpätí od 0,00000 po 0,000253).

Významný sa ukázal aj vplyv pozície (spolupracovník, nadriadený) na výskyt negatívnych reakcií na incident ($F = 12,505$, $p = 0,0008$). Silnejšie boli reakcie voči spolupracovníkovi ako voči nadriadenému.

Tabuľka 1:

Porovnanie reakcií na incidenty so spolupracovníkom a nadriadeným v sledovaných ukazovateľoch (celkové skóre).

Vyvolaná reakcia	Viktimizér		Celkove
	Spolupracovník	Nadriadený	
Zlosť	29,67	29,33	29,50
Želanie	27,61	25,98	26,80
Správanie	24,33	20,79	22,56
Celkove	27,20	25,37	

Rovnako bola zistená významná interakcia oboch faktorov - formy vyvolanej reakcie a pozície ($F = 8,402$, $p = 0,0003$). Znamená to, že rozdiely v reakciách na incidenty sa odlišovali v závislosti od toho, či viktimizérom bol spolupracovník alebo nadriadený. Vo vyvolanej zlosti neboli zistené významné rozdiely medzi incidentmi s nadriadeným a spolupracovníkom (hodnota LSD TESTU 0,5405). Avšak rozdiely medzi nimi v zámere

vynadať a správania boli významné (hodnoty LSD testu variovali od 0,00327 do 0,0000). Tieto rozdiely sme overovali aj prostredníctvom oneway ANOVA testov. Výsledky sú uvedené v tabuľke č. 2.

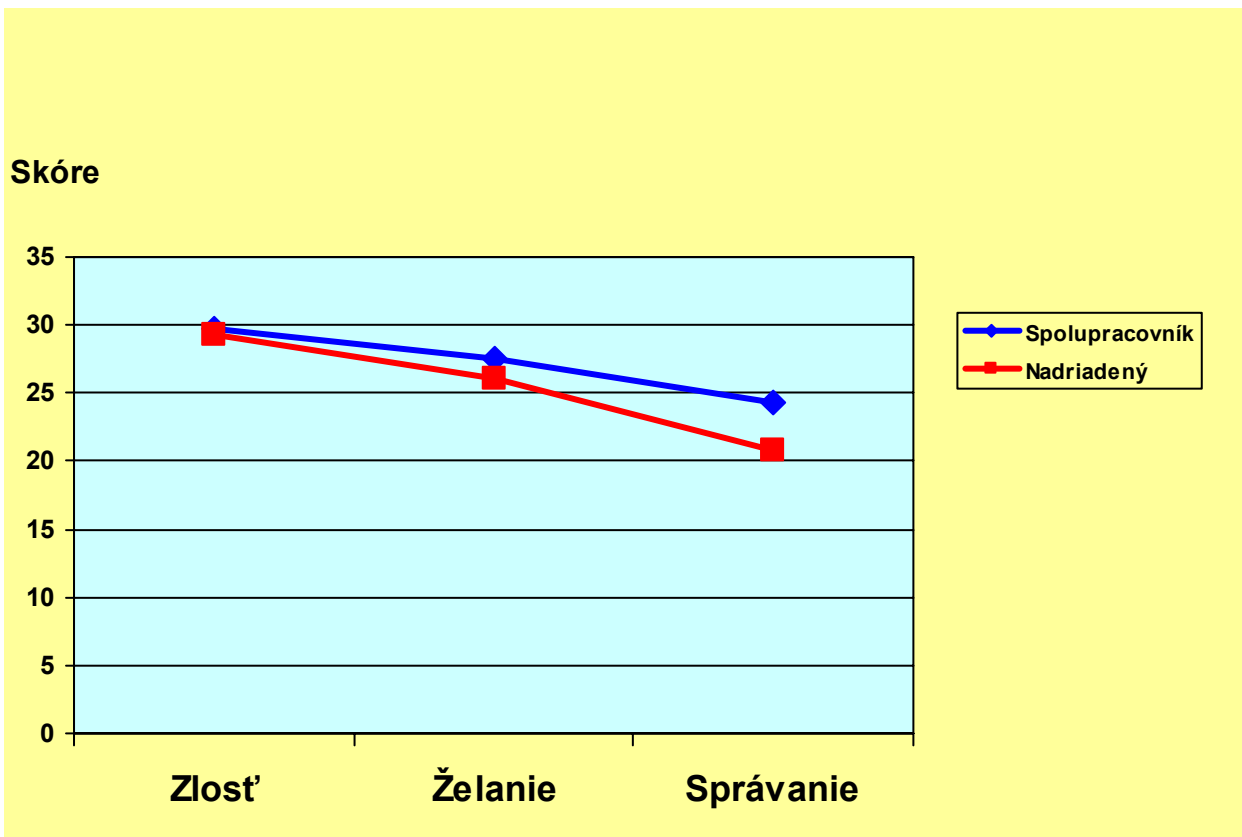
Tabuľka 2:

Významnosť rozdielov v jednotlivých formách reakcií na incidenty so spolupracovníkom a nadriadeným

Vyvolaná Reakcia	Viktimizér		ANOVA F	P
	Spolupracovník	Nadriadený		
Zlosť	29,67	29,33	0,5368	.4668
Želania	27,61	25,98	5,360	.0242
Správania	24,33	20,79	18,072	.0001

Zistený významný vplyv faktora Forma reakcie (zlosť, želanie, správania) a významné rozdiely medzi ukazovateľmi vyvolanej zlosti a želania vynadať indikujú prítomnosť inhibície tendencie správať sa verbálne agresívne. Poukazujú na ňu rozdiely v skóre zlosti a želania vynadať. Na inhibíciu agresívneho správania poukazujú významné rozdiely medzi skóre želania vynadať a skóre týkajúce sa správania. Inými slovami, intenzita vyvolanej zlosti sa nepremiata priamo do intenzity túžby vynadať – tá je o niečo slabšia, čo poukazuje na jej stlmenie. Rovnako sa vyvolaná túžba vynadať nepremiata do verbálneho popisu správania, čo poukazuje na inhibíciu agresívneho správania.

Popri všeobecnej tendencii uvedeného charakteru, sa silnejšia tendencia tlmiť negatívne reakcie prejavila v incidentoch s nadriadeným. Agresívne, nekorektné správania nadriadeného vyvoláva približne rovnakú zlosť ako zhodné správania spolupracovníka. Avšak túžba vynadať nadriadenému je významne slabšia ako túžba vynadať spolupracovníkovi, rovnako je menej popisované verbálne agresívne správania voči nadriadenému.

Obrázok 1: Vplyv pozície viktimizéra (nadriadený, spolupracovník) na vyvolané reakcie

Záver

Analýza získaných údajov podporila predpoklad, že v pracovnom prostredí dochádza k inhibícií agresívneho správania v prípade zamestnaneckých incidentov. V intenciách prístupu D. J. M. Smitsa et al. (2004, 2007) sa inhibícia týka aj tendencie správať sa agresívne, aj agresívneho správania. Zároveň bol podporený predpoklad, že voči nadriadenému sú negatívne reakcie tlmené silnejšie ako voči spolupracovníkovi. Ukázalo sa tiež, že rozdiely v inhibícii sa netýkajú vyvolanej zlosti, ale tendencie správať sa agresívne a najmä uskutočnenia agresívneho správania. Tieto zistenia významne obohacujú poznatky týkajúce výskytu agresie v pracovnom prostredí.

Uskutočnený výskum a získané výsledky signalizujú produktívnosť využívania popísaného postupu pri zisťovaní inhibície agresívneho správania to aj v pracovnom prostredí. Možno ho odporúčať pre ďalší výskum v uvedenej oblasti a to aj v iných prostrediach (v škole, v domácom prostredí atď.).

O využití overovaného postupu je možné uvažovať aj v súvislosti so senzitivitou jednotlivca voči incidentom. Tento postup umožňuje zistiť, ktoré incidenty, resp. aké správanie inej osoby vyvoláva zlosť, želanie (nutkanie) zaútočiť a protiútok. Rovnako umožňuje zistiť kedy a voči komu je protiútok účinnejšie tlmený.

Literatúra

BJÖRKQUIST, K., ÖSTERMAN, K., HJELT-BACK, M., 1994, Aggression among university employees. *Aggressive Behavior*, 20, 174-183.

LOVAŠ, L., 1995, Nespravodlivosť v interpersonálnych vzťahoch. *Čs. psychologie*, 39, 3, 203-212.

SMITS, D.J.M., DE BOECK, P., 2007, From anger to verbal aggression: Inhibition on different levels. *Personality and Individual Differences*, 43, 47-57.

SMITS, D.J.M., DE BOECK, P., VANSTEELANDT, K., 2004, The inhibition of verbally aggressive behavior. *European Journal of Personality*, 18, 537-555.

Lovaš, L., 2009, Prejavy inhibície agresie v konfliktných situáciách. In L. Golecká, J. Guňáková, I. Ruisel (Eds) *Sociálne procesy a osobnosť 2008*. Zborník z konferencie. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, s. 102 – 108, ISBN 978-80-88910-26-8.

Osobnosť a procesy zvládania

Coping a resiliencia (prelínanie a rozdiely)

Ruiselová Zdena

zdena.ruiselova@savba.sk

Ústav experimentálnej psychológie SAV, Bratislava

Abstrakt

Diskutuje sa o základných pojmoch a princípoch v oboch výskumných oblastiach, aj o stave výskumu na Slovensku i v Čechách. Rozoberajú sa individuálne, ale aj kontextové a kultúrne aspekty resiliencie a jej vzťah k osobnostným charakteristikám (Big Five). Problematika sa ilustruje aj vlastnými výskumnými zisteniami, týkajúcimi sa koherencie SOC, a tiež problémov adjustácie adolescentov.

Zvládanie náročných situácií a resiliencia majú veľmi veľa spoločného. Zatiaľ čo zvládanie sa chápe ako „súbor kognitívnych a behaviorálnych snažení, zameraných zvládnuť, redukovať alebo tolerovať vnútorné a vonkajšie požiadavky, ktoré ohrozujú alebo prevyšujú zdroje individua“ (Lazarus, Folkman, 1984), resiliencia reprezentuje „pozitívnu adaptáciu (jej pattern) v kontexte minulej alebo súčasnej nepriazne“ (Masten, 2001).

Kľúčovými pojmami výskumu resiliencie sú:

- nepriazeň (adversity) – zahŕňa podmienky prostredia, ktoré ohrozujú a/alebo interferujú so splnením určitých (napr. vývinových) úloh
- riziko – reprezentuje zvýšenú pravdepodobnosť nežiaduceho výstupu
- rizikové faktory – sú to charakteristiky jednotlivcov, skupín a situácií, predikujúce negatívny výstup podľa určitých, špecifických kritérií
- vulnerabilita – reprezentuje individuálnu náchylnosť k nežiaducim výstupom
- protektívne faktory – sú to charakteristiky jednotlivca, kontextu, alebo ich interakcie, ktoré predikujú lepší výstup
- prednosti (assets), zdroje, kompenzačné faktory – teda charakteristiky jednotlivcov alebo situácií, ktoré predikujú všeobecný alebo špecifický pozitívny výstup.

Ako uvádza H.B. Kaplan (1999), v oblasti výskumov zvládania a resiliencie sa používa veľa podobných pojmov a niekedy dochádza aj k ich konfúziám. Sú to napríklad pojmy adaptácia, adjustácia, mastery, hardiness, resiliencia, rezistencia na stres, invulnerabilita a ďalšie.

Aj chápanie resiliencie u rôznych autorov je rôzne. Niektorí ju chápu ako výstup (odpoveď na stres) – teda pozitívnu adaptáciu pri nepriaznivých podmienkach života (napr. Rutter, Masten, Losel, Bliesener, Kofler), iní ako príčinu výstupu (v termínoch faktorov, ktoré so stresom interagujú a ovplyvňujú výstup – napr. Kobasa).

H.B. Kaplan (1999) uvádza trojaké chápanie resiliencie: ako výstup, ako proces (prekonávanie nepriaznivých podmienok a rizika za pomoci osobnostných aj kontextových facilitačných faktorov a ako črta – pričom sa ale upúšťa od jej statického chápania (t.j. predpokladu rovnakého fungovania vo všetkých situáciách) a do úvahy sa berie vplyv kontextu.

Najväčším obmedzením pojmu resiliencie je určenie toho, čo je vlastne úspešný výstup.

Sociálne žiaduci výstup nemusí byť subjektívne žiaduci a naopak.

Ďalším problémom je normatívne posúdenie čiastkových výstupov. Väčšina výskumov resiliencie sa realizuje na americkom kontinente – s príslušníkmi bielej strednej vrstvy ako kritériom a s nimi sa porovnáva úspešnosť Afroameričanov a hispánskych prisťahovalcov.

Je viac než potrebné štúdium resiliencie zakotviť v kroskultúrnom kontexte a venovať pozornosť rôznemu chápaniu úspešnosti – zodpovedajúcemu skúmaným populáciám.

Podobné zdôraznenie možno vidieť napríklad aj v definícii resiliencie z vývinového hľadiska, ako ju uvádza A. Mastenová (2001) – podľa nej ide o kvalitatívne ohodnotenie fungovania, založené na normatívnych očakávaníach (adaptácie), ktoré variujú vzhľadom na vek a na environmentálny kontext.

Pri opise úspešne prežívajúceho dieťaťa sa napríklad M. Radke-Yarrow a T. Sherman (podľa Kaplan, 1999) zameriavajú na 3 úrovne copingu: biologickú – zvládanie vzhľadom na biologické prežitie a zdravie, psychologickú – správanie (majstrovské), prispievajúce k vlastnému well-beingu a sociálnu – správanie, podporujúce prežitie a subjektívnu pohodu iných.

Podľa U. Staudingerovej et al. (1993) je výstup komplexná množina premenných, ktoré reflektujú interakciu mnohonásobného copingu s adaptáciou na vonkajšie aj vnútorné požiadavky. Rozlíšenie medzi protektívnymi faktormi a mechanizmami, ktoré sú základom resiliencie ako výstupu, môže byť podľa tejto autorky arbitrárne, teda závislé od autora výskumu. Tie isté indexy alebo premenné môžu byť niekedy chápané ako znaky pozitívnej adjustácie a inokedy ako protektívne alebo kompenzačné faktory.

Pri chápaní resiliencie ako charakteristiky osobnosti sa táto dáva do protikladu s vulnabilitou (ako redukovanou flexibilitou alebo adaptačným potenciálom – napr. Rauh, 1989 – podľa Kaplan, 1999).

Ego-resiliencia sa chápe ako dostatok zdrojov adaptácie na meniace sa podmienky a prostredie, a tiež ako flexibilné uplatnenie repertoáru stratégií riešenia problémov, ktoré sú k dispozícii. Opačný pól je reprezentovaný malou adaptačnou flexibilitou, neschopnosťou odpovedať na dynamické požiadavky situácie, tendenciou k perseverácii a ťažkosťami pri zotavení sa po traumatických skúsenostiach (Block, Block, 1980 – podľa Kaplan, 1999).

Kultúrne a kontextové aspekty resiliencie

Už sme spomenuli, že pri výskumoch resiliencie je nevyhnutné zameriavať zvýšenú pozornosť nielen na globálne charakteristiky, ale tiež na kontextové a kultúrne charakteristiky, prispievajúce k resiliencii.

Ako ukazuje napríklad rozsiahly kroskultúrny výskum v 14 kultúrach a subkultúrach (Ungar et al., 2005), tieto vykazujú rôzne veľký vplyv na život jednotlivca v závislosti na špecifickej kultúre (subkultúre) a kontexte, v ktorom sa resiliencia prejavuje. Vytvárajú určité vzorce, reflektujúce kontext a kultúru, v ktorej osoba žije (napríklad pre kultúry s vysokou a nízkou sociálnou kohéziou). Tenzie medzi osobami a kultúrou sa riešia spôsobmi, ktoré reflektujú špecifické vzťahy aspektov resiliencie, pričom za resilientných sa považujú tí, ktorí ich úspešne prekonávajú.

M. Ungar (2006) uvádza 7 takýchto tenzií: dostupnosť materiálnych zdrojov, vzťahy, identita, moc a kontrola, kultúrna adherencia – príklon k hodnotám a presvedčeniam, sociálna spravodlivosť, kohézia.

Kombináciou kvantitatívneho a kvalitatívneho prístupu (interview s dospelými z rôznych kultúr, interview s deťmi a adolescentmi z týchto kultúr, vlastná dotazníková metóda CYRM,

analýza životných príbehov) získal širokospektrálny obraz o tom, čo všetko k resiliencii prispieva a čo všetko je treba brať do úvahy pri jej výskumoch.

M. Ungar et al. (2005) sa teda zameriavajú na 4 oblasti – individuálnu, vzťahovú, komunitnú a kultúrnu. V nich sa skúma:

- oblasť individuálna (asertivita, schopnosť riešenia problémov, self-efficacy, schopnosť spracovať neurčitost', percipovaná sociálna kontrola, optimizmus, empatia, self-awareness-insight, pozitívny výzor, ciele a ašpirácie, rovnováha závislosti a nezávislosti na ostatných, zmysel pre humor, zmysel pre povinnosť, mierne užívanie alkoholu a drog),
- oblasť vzťahová (štýl rodičovskej výchovy, sociálna kompetencia, zmysluplné vzťahy, percipovaná sociálna opora, pozitívny mentor a rolové modely)
- oblasť komunitná (možnosť práce, výskyt násilia, rituály s únosnou mierou rizika, bezpečnosť, percipovaná sociálna rovnosť, prístup ku vzdelaniu, úloha štátnych inštitúcií)
- oblasť kultúrna (kultúrno-spirituálna identifikácia a zakotvenie, životná filozofia, práca na sebe, tolerancia vlastná i rodiny voči iným ideológiám, náboženské organizácie).

Z uvedeného prehľadu skúmaných aspektov v jednotlivých oblastiach je zrejmé, že väčšina premenných je takisto skúmaná vo výskumoch zvládania náročných situácií a že zásadným rozdielom vo výskumoch zvládania a resiliencie je výber skúmanej (v prípade resiliencie znevýhodnenej, rizikovej, trvalo ohrozenej) populácie.

Resiliencia sa vzťahuje na procesy prekonávania rizika, zvládania traumatických skúseností a odvrátenia negatívnych vývinových trajektórií, spájajúcich sa s permanentnou prítomnosťou rizikových faktorov . Rozlišuje sa však od kompetencie (ktorá sa chápe ako jej individuálny podporujúci faktor), pričom sa zdôrazňuje ekologický kontext, t.j. skutočnosť, že externé faktory spolu s kompetenciou môžu pomôcť jednotlivcom vyhnúť sa negatívnym efektom rizika (Fergus, Zimmerman,2005). Títo autori uvádzajú tri typy modelov resiliencie: kompenzačný, protektívny a „výzvoový (challenge)“, podľa toho, akým spôsobom sa podporujúce faktory podieľajú na zmene výstupu v nepriaznivej, rizikovej situácii. Kompenzačné predpokladajú ich pôsobenie v opačnom smere k rizikovým faktorom, protektívne predpokladajú redukujúce, zmierňujúce pôsobenie a pri treťom type ide o to, že vzťah medzi úrovňou rizika a výstupom je nelineárny. Veľmi nízke a veľmi vysoké hladiny rizika sa spájajú s negatívnym výstupom, avšak mierne riziko môže podporiť u jednotlivca využitie jeho kompetencií i zdrojov v pozitívnom smere a viesť k úspešnému zvládaniu, resp. k pozitívnej adaptácii.

Ako ilustráciu celkového rámca resiliencie uvádzame model K. Kumpferovej (1999) , ktorý sa zameriava na šesť hlavných prediktorov resiliencie (obr.1).

1) Stresory alebo výzvy – aktivujú proces resiliencie. Percipovaná úroveň stresu závisí od percepcie, kognitívneho ohodnotenia a interpretácie podnetu ako ohrozujúceho alebo averzívneho.

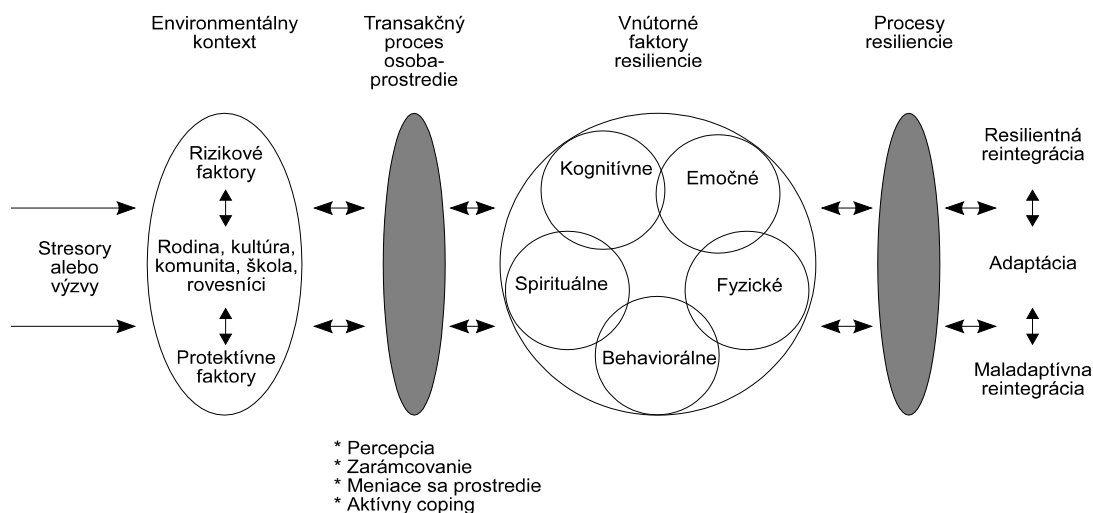
2) Environmentálny kontext – zahŕňa rovnováhu a interakciu rizikových a protektívnych faktorov a procesov v externom prostredí individua v kritických oblastiach vplyvu. Mení sa s vekom, je geograficky a kultúrno-historicky špecifický.

3) Transakčný proces osoba-prostredie – týka sa pasívnych aj aktívnych pokusov o percepciu, interpretáciu a prekonanie hrozieb a výziev a premeny prostredia na protektívnejšie.

4) Vnútorne faktory resiliencie – ide o charakteristiky osobnosti a kompetencie, facilitujúce úspešnosť v rôznych prostrediach, kultúrach alebo vývinových etapách.

5) Procesy resiliencie – zahŕňajú jednotlivé krátkodobé alebo dlhodobé procesy copingu alebo resiliencie, naučené pri postupnom zvyšovaní sa stresu alebo výziev, ktoré pomáha jednotlivcovi zvládať vyššie nároky a dosiahnuť resilientnú reintegráciu.

6) Pozitívny výstup alebo úspešná adaptácia v špecifických vývinových úlohách podporuje pozitívnu adaptáciu v ďalších vývinových obdobiach a zvyšuje pravdepodobnosť dosiahnutia resilientných výstupov v dospelosti aj pri vyššom strese.

Obrázok 1: Rámec výskumov resiliencie (Kumpfer, 1999)

Všetky spomínané prediktory sa podieľajú na dosiahnutí pozitívnej adaptácie a resilientných výstupoch ako jednotlivcov, tak aj skupín, žijúcich v znevýhodnených podmienkach.

Reprezentujú však taký široký výskumný záber, že v celom rozsahu ho takmer nie je možné realizovať. Väčšina výskumov si preto volí z neho len určité výseky, na ktoré zameriava svoju pozornosť.

Antonovského prístup a metóda SOC (sense of coherence)

Od všeobecných úvah, ktoré sa zaoberali vzťahom zvládania a resiliencie, prejdeme teraz k oblasti našich výskumov, ktoré sa k postihnutiu resiliencie (a efektívneho zvládania náročných situácií), resp. k opisu resilientných jednotlivcov tiež snažia prispieť.

Jednou z často používaných charakteristík vo výskumoch resiliencie (i zvládania náročných situácií) je Antonovského koncept zmyslu pre koherenciu (SOC – sense of coherence), pre ktorý sa v slovenčine zaužíval aj názov koherencia SOC. Bol vytvorený v rámci rozvíjania salutogenetického prístupu, zdôrazňujúceho pozitívne aspekty života a zdravie.

Koherencia je globálna charakteristika, zachytávajúca kohéznosť životnej orientácie, chápania sveta ako zmysluplného celku, spoliehanie sa hlavne na seba samého v anticipácii a kontrole udalostí.

Tvoria ju 3 subdimenzie – zrozumiteľnosť, zvládnuteľnosť a zmyslupnosť.

Čo znamená vysoká úroveň koherencie (silné SOC)?

Osoba so silným SOC pravdepodobnejšie identifikuje podstatu a dimenzie problému, pravdepodobnejšie bude problém chápať ako výzvu, pravdepodobnejšie vyberie zo svojho repertoáru zdrojov tie, ktoré sú pre riešenie daného problému adekvátne a racionálne ich použije. Jej flexibilita vo využití zdrojov zvládania situácie je vyššia a správa sa adaptívnejšie z aspektu zachovania zdravia.

S týmto konceptom i s metódou jeho merania – Antonovského 29-položkovým dotazníkom životnej orientácie – sme pracovali už vo viacerých výskumných zámeroch.

Spracovali sme (Ruiselová, Bratská, Fedáková, Frankovský, 2005) aj predbežné slovenské normy.

Tento koncept možno v uvedenej Kumpferovej schéme zaradiť medzi vnútorné faktory resiliencie a týka sa takmer všetkých uvedených oblastí týchto faktorov.

Zahŕňa zložku kognitívnu, emočnú i motivačnú – v rámci subdimenzií zrozumiteľnosti, zvládnuteľnosti a zmyslupnosti.

Na základe metaanalýzy dát mnohých výskumov z celého sveta (458 štúdií a 13 dizertačných prác), ktoré uvádzajú M. Erikssonová a B. Lindstrom (2005, 2008), sa ukázalo, že Antonovského metóda bola do roku 2007 preložená do 44 jazykov. Na základe 124 štúdií s SOC-29 sa zistilo, že Cronbachova alfa sa pohybovala v intervale 0.70 – 0.95, korelácia test –retest po jednom roku bola 0.69 -0.78, po piatich rokoch 0.59 – 0.67 a stabilná zostávala i po 10 rokoch, nie však natoľko ako A. Antonovsky predpokladal, naznačený je rast SOC s vekom. Výsledky, týkajúce sa faktorovej štruktúry sú nejednoznačné, oproti pôvodnému predpokladu jednofaktorovej štruktúry sa v súčasnosti diskutuje o štruktúre viacfaktorovej.

Metaanalýza ukázala aj značné rozpätie v hodnotách priemerov SOC v rôznych vzorkách, od 100.50 (SD=28.50) až po 164.50 (SD=17.10).

Autori na základe výsledkov tejto rozsiahlej analýzy považujú SOC škálu za validný, spoľahlivý a kroskultúrne použiteľný nástroj na meranie toho, ako „ľudia zvládajú stresujúce situácie a zostávajú v pohode“ – ako to pri tvorbe tejto metódy napísal jej autor A. Antonovsky (1988). SOC predikuje pozitívny výstup v dlhodobej perspektíve.

Niektoré naše výskumné zistenia

Vo viacerých štúdiách sa zistilo u nás nižšie priemerné hodnoty SOC mužov aj žien oproti výsledkom zahraničných štúdií, najmä zo Západu.

Oproti poľským a bulharským výsledkom rozdiely nie sú signifikantné. To môže poukazovať na kultúrno – historický vplyv na vývin SOC, ktorý naznačil už Antonovsky (1988).

Vo viacerých štúdiách (Ruiselová, Prokopčáková), (Ruiselová, Ficková) sa potvrdili pozitívne vzťahy SOC s problémovo orientovanými stratégiami zvládania i s copingovým štýlom, orientovaným na self-mastery.

Podobne sa potvrdili významné negatívne vzťahy SOC s úzkosťou, depresivitou, bezmocnosťou i s únikovými stratégiami zvládania náročných situácií.

Vo viacerých štúdiách, týkajúcich sa vzťahu SOC a osobnostných charakteristík, sa potvrdzuje jednoznačne negatívny významný vzťah SOC a neurotizmu. Pozitívne SOC súvisí s extravertiou, so svedomitou a – najmä u žien – aj s príjemnosťou z Big Five.

U Jungových funkcií (výskum pomocou MBTI – Ruiselová, Ruisel) sa ako významná ukázala súvislosť SOC s funkciami myslenia T a posudzovania J.

V súčasnosti sa vo výskumoch kontrafaktového myslenia (ako premýšľania o neuskutočených alternatívach riešenia problému) zisťuje významný negatívny vzťah SOC s výskytom tohto typu myslenia. Za povšimnutia hodné však považujeme aj zistenie, že tí jednotlivci, ktorí si myslia, že im kontrafaktové myslenie pomáha pri riešení budúcich problémov, vykazujú vyššiu úroveň SOC.

Ako sme už spomenuli, spracovali a publikovali sme (Ruiselová et al., 2005) pre SOC škálu aj predbežné slovenské normy. Cronbachova alfa bola rovná 0.84.

Záver

Koherenciu SOC teda považujeme za konštrukt i meráciu metódu, vhodne prispievajúcu k výskumom resiliencie i efektívnosti zvládania náročných situácií. Považujeme však za dôležité brať do úvahy aj kultúrno-kontextové aspekty jej použitia.

Čo sa týka výskumov resiliencie, tieto sú realizované vo veľkom rozsahu najmä v USA, a tiež v krajinách západnej Európy, kde sa týkajú najmä menšín (imigrantov) a ľudí, žijúcich v znevýhodnených podmienkach.

U nás (i v Čechách) sa takejto výskumnej paradigme najviac približujú výskumy, zamerané na štúdium rómskej populácie (a hlavne jej úspešnej časti, prekonávajúcej hendikep znevýhodnených podmienok vývinu).

V našich podmienkach (v Čechách i na Slovensku) prebieha viacero výskumov (prierezových i longitudinálnych) adolescentného vývinu, v rámci ktorých sa porovnáva vývin ohrozených skupín s ostatnou skúmanou populáciou, diskutuje sa o rizikových a protektívnych faktoroch a navrhujú a skúmajú sa rôzne intervenčné programy – orientované najmä na prevenciu závislostí. Ide o typ výskumov, uvádzaných aj v mnohých prehľadových štúdiách o resiliencii, o ktorom sa však diskutuje skôr ako o nepriamom výskume resiliencie.

Z nášho pohľadu považujeme za vysoko perspektívne najmä kroskultúrne výskumy resiliencie, ktoré kombináciou kvantitatívneho a kvalitatívneho prístupu môžu najviac prispieť k vymedzeniu toho, čo vlastne znamená úspešný výstup v kontexte jednotlivých skupín, populácií a kultúr.

Literatúra

- ANTONOVSKY, A., 1988, *Unraveling the mystery of health*. San Francisco, Jossey-Bass.
- ERIKSSON, M., LINDSTROM, B., 2005, Validity of Antonovsky s sense of coherence scale: a systematic review. *Journal of Epidemiology and Community Health*, 59, 460-466
- ERIKSSON, M., LINDSTROM, B., 2008, A salutogenic interpretation of the Ottawa Charter. *Health Promotion International Advance Access published March 20, 2008*
- FERGUS, S., ZIMMERMANN, M.A., 2005, Adolescent resilience: A framework for understanding healthy development in the face of risk. *Annual Review of Public Health*, 26, 399-419
- KAPLAN, H.B., 1999, Toward an understanding of resilience: a critical review of definitions and models. In: Glantz, M.D., Johnson, J.L. (Eds.), *Resilience and development: Positive life adaptations*. New York, Kluwer Academic/ Plenum.
- KUMPFER, K.L., 1999, Factors and processes contributing to resilience: the resilience framework. In: Glantz, M.D., Johnson, J.L. (Eds.), *Resilience and development: Positive life adaptations*. New York, Kluwer Academic/ Plenum.

- LAZARUS, R.S., FOLKMAN, S., 1984, Stress, appraisal, and coping. New York, Springer.
- MASTEN, A.S., 2001, Ordinary magic – resilience processes in development. *American Psychologist*, 56, 227-238.
- RUISELOVÁ, Z., BRATSKÁ, M., FEDÁKOVÁ, D., FRANKOVSKÝ, M., 2005, Antonovského Dotazník životnej orientácie – mapovanie a predbežné normy na Slovensku. Zborník z konferencie Psychologické dni 2005. Bratislava, Stimul.
- STAUDINGER, U.M., MARSISKE, M., BALTES, P.B., 1993, Resilience and levels of reserve capacity in later adulthood: Perspectives from life-span theory. *Development and Psychopathology*, 5, 541-566.
- UNGAR, M., 2006, Resilience across cultures. *British Journal of Social Work Advance Access published October 18, 2006*.
- UNGAR, M. (Ed.), 2005, Handbook for working with children and youth. Pathways to resilience across cultures and contexts. Thousands Oaks, Sage.

Ruiselová, Z., 2009, Coping a resiliencia (prelínanie a rozdiely). In L. Golecká, J. Gurňáková, I. Ruisel (Eds) *Sociálne procesy a osobnosť 2008*. Zborník z konferencie. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, s. 110 – 119, ISBN 978-80-88910-26-8.

Zmysel života ako faktor v procese zvládania záťaže: teoretické koncepty a výskumné zistenia

Halama Peter

peter.halama@savba.sk

Ústav experimentálnej psychológie SAV, Bratislava

Abstrakt

V príspevku je prezentovaný vzťah prežívania zmyslu života k procesom zvládania záťaže. Autor prezentuje základné teoretické prístupy k zvládaniu záťaže, ktoré do svojho uvažovania zahrnuli koncept zmyslu života (napr. Antonovského Sense of coherence), pričom dôraz kladie na koncepty zdôrazňujúce kongruenciu vnútorných zdrojov zvládania a aspektov vonkajšej záťažovej situácie, kde hrá dôležitú úlohu tzv. proces utvárania zmyslu (angl. meaning-making process). Autor tiež prezentuje najdôležitejšie výskumné zistenia týkajúce sa vzťahu prežívania zmyslu v živote a rôznych aspektov zvládania (napr. intenzita vnímaného stresu, preferencia zvládacích stratégií). V závere autor zdôrazňuje, že zmysel života má v procese zvládania záťaže dve základné funkcie: jednak zdroje zmyslu života môžu slúžiť ako zdroj zvládacích stratégií, a jednak vysoká miera zmysluplnosti života môže fungovať ako mediátor prežívania intenzity záťaže (napr. prostredníctvom pozitívnej interpretácie záťažovej situácie).

Vzájomné prepojenie problematiky zmyslu života a zvládania záťaže nie je novou záležitosťou. Viacerí významní autori z oblasti psychológie reflektovali dôležitú úlohu zmyslu života pri odolávaní stresovým podmienkam. Napr. C.G. Jungovi sa pripisuje veta „Zmysel robí veľa vecí znesiteľnejšími – možno všetky.“ V.E. Frankl zdôrazňoval, že otázka zmyslu je v procese zvládania záťaže dominantnou. Svoje tvrdenia dokladal svojimi skúsenosťami z koncentračného tábora, kde ako väzeň strávil niekoľko rokov a mal možnosť pozorovať, ako ľudia, ktorí si dokázali aj napriek utrpeniu uchovať nejaký zmysel a životný cieľ, lepšie znášali každodenné trápenia a ťažkosti (Frankl, 1998). Aj ďalší známy existenciálny terapeut I.D. Yalom (1980) na základe svojho kontaktu s pacientmi tvrdil, že ľudia, ktorí vo svojom živote prežívajú hlboký zmysel, čelia životu lepšie.

Na základe týchto ale aj iných vyjadrení či pozorovaní psychológov sa životná zmyslupnosť ako psychologický konštrukt stala súčasťou viacerých konceptov zvládania a odolnosti. Asi najznámejším z nich je salutogenetický prístup A. Antonovskeho (1987). A. Antonovsky pri hľadaní vnútorných osobnostných zdrojov zvládania prišiel s psychologickou premennou SOC (Sense of Coherence), ktorú chápal ako všeobecný spôsob pozerania na svet, celkovú orientáciu osobnosti, ktorá je stabilizovaná od skorej dospelosti. Obsahuje tri navzájom prepojené komponenty či faktory: zrozumiteľnosť, zvládateľnosť a zmyslupnosť. Zmyslupnosť sa podľa A. Antonovského vzťahuje k miere, v akej jednotliviec vníma nároky, s ktorými sa konfrontuje, ako hodné investovania energie a záväzku. A. Antonovsky tento faktor považuje za najdôležitejší komponent SOC. Bez neho totiž oba ostatné komponenty majú len dočasný charakter a nemôžu trvalo pozitívne ovplyvňovať používanie všeobecných copingových zdrojov. Vysoká miera zmyslupnosti motivuje jednotlivca hľadať usporiadanie a zmysel v situácii, ale aj transformovať jeho copingové zdroje z potenciálnych na aktuálne používané. Práve A. Antonovskeho prístup sa stal najčastejším konceptom, prostredníctvom ktorého sa k problematike zmyslupnosti a zvládania záťaže doteraz pristupovalo, a to v svetovom merítku, ale aj u nás. Za rozšírenie tohto konceptu na Slovensku sa do značnej miery zaslúžila Z. Ruiselová, k dispozícii sú dokonca aj slovenské normy dotazníka merajúceho mieru SOC (Ruiselová et al., 2005). Príbuzným konštruktom je koncept odolnosti (hardinnes) S. Maddiho a S. Kobasovej, ktorý obsahuje tri komponenty - presvedčenia človeka o interakcii medzi ním a svetom. Ľudia so silným komponentom záväzok (commitment) veria, že ich aktívne angažovanie sa vo všetkom, čo sa deje, im pomôže nájsť to, čo je pre nich zaujímavé a hodnotné. Ľudia so silným komponentom ovládanie (control) sú presvedčení, že úsilím môžu ovplyvniť chod vecí okolo. Presvedčenie komponentu výzva (challenge), sa týka viery v to, že všetky zážitky, pozitívne aj negatívne, sú príležitosťou k osobnému rastu. Tento koncept nespomína zmyslupnosť života explicitne, S. Maddi (1998) však zdôrazňuje jeho existenciálne pozadie a prepája zmyslupnosť najmä s komponentom záväzok.

Mnoho štúdií potvrdilo súvis úrovne prežívanej zmyslupnosti s odolnosťou voči záťaži či s pozitívnym zvládaním. Výsledky týchto štúdií sa dajú zhrnúť do týchto štyroch záverov:

- 1) Vysoká miera životnej zmyslupnosti negatívne koreluje s intenzitou prežívaného stresu. S. Zika a K. Chamberlain (1987) v staršom výskume korelovali dotazník zmyslu života PIL so škálou denných starostí, ktorá merala úroveň prežívaného denného stresu, pričom zistili koreláciu -0,33. R.B. Flannery a G.J. Flannery (1990) zase zistili medzi zmyslupnosťou v poňatí A. Antonovského a škálou životného stresu koreláciu -0,51.

2) Vysoká miera životnej zmysluplnosti môže slúžiť ako nárazník voči negatívnym dôsledkom stresu. Podpora pre toto tvrdenie vychádza z viacerých starších aj novších výskumov. M. D. Newcomb a L. L. Harlow (1986) overovali niektoré faktory ovplyvňujúce vzťah medzi výskytom nekontrolovateľných stresových situácií a výskytom alkoholovej či drogovej závislosti u dospelých. Výsledky potvrdili, že osoby s nedostatkom životnej zmysluplnosti reagovali vo väčšej miere na stresové životné udalosti zneužívaním alkoholu či drog. N. Mascaro a D.H. Rosen (2006) zase vo svojom výskume na etnicky rôznorodnej vzorke vysokoškolských študentov zistili pozitívny vzťah medzi mierou denného stresu a úrovňou depresie. Keď hľadali premenné moderujúce tento vzťah, zistili, že u osôb s vyššou úrovňou zmysluplnosti je tento vzťah signifikantne menší, t.j. zmysluplnosť dokáže do určitej miery chrániť človeka pred negatívnymi účinkami denného stresu. Z negatívnej stránky potvrdili tento predpoklad aj H.S. Jim a B.L. Andersen (2007) pri skúmaní osôb, ktoré prežili rakovinu. V ich výskume sa ukázalo, že nedostatok zmyslu života zintenzívňuje dopad psychického a fyzického negatívneho fungovania na človeka.

3) Vysoká miera životnej zmysluplnosti koreluje s pozitívnymi a proaktívnymi spôsobmi zvládania a naopak. Korelačné výskumy vzťahu zmysluplnosti a preferovaných zvládacích stratégií poukázali na to, že vysoká miera zmysluplnosti koreluje pozitívne s pozitívnou interpretáciou a rastom, aktívnym zameraním na riešenie problému, či plánovaním. Naopak, zmysluplnosť negatívne koreluje s popieraním, mentálnym a behaviorálnym vypnutím, agresívnymi reakciami ako aj užívaním alkoholu a drog (Ficková, Ruiselová, 1999; Halama, 2000; Halama, Ficková, 2003).

4) Vysoká miera životnej zmysluplnosti súvisí so širším spektrom používaných zvládacích stratégií. Pre potvrdenie tohto záveru uvádzam dve štúdie. S. Hvozdík (2001) skúmal rozdiely v dotazníku COPE medzi adolescentmi s frustrovanou a naplnenou potrebou zmyslu. Ukázalo sa, že osoby s naplneným zmyslom života používajú viac stratégií na riešenie problému, a to najmä plánovanie, prekonávanie konkurujúcich aktivít, zvládanie sebaovládania a hľadanie inštrumentálnej opory. N. VanRanst a A. Marcoen (2000) sa zamerali na vzťah komponentov zmyslu života ku copingovým stratégiám v staršom veku. Ich výsledky ukázali, že osoby s vysokým uvedomovaním si zmyslu života referovali o širšej škále copingových stratégií. Autori to vysvetľujú tým, že presvedčenie o tom, že život má zmysel aj v neskoršom veku, vedie k mobilizácii všetkých adekvátnych copingových mechanizmov.

Model utvárania zmyslu (meaning-making model)

Dôležitým aspektom vzťahu prežívania zmyslu života a zvládania záťaže však nie je len jednoduchý súvis úrovne zmysluplnosti s rôznymi aspektmi odolnosti. Dôležitou otázkou je aj procesová stránka tohto vzťahu, teda to, ako zmysel života v procese zvládania pôsobí, akú má úlohu, prípadne aké mechanizmy vedú od prežívania zmysluplnosti ku konštruktívnemu zvládaniu záťaže. Dominantným prístupom k tejto otázke sú v súčasnosti koncepty, ktoré tento problém riešia prostredníctvom hodnotenia kongruencie medzi nárokmi záťažovej situácie a vnútornými zvládacími zdrojmi. Tieto prístupy vychádzajú z klasickej a všeobecne veľmi známej transakčnej teórie stresu a zvládania, ktorého autormi sú R. Lazarus a S. Folkmanová (napr. 1987). V tejto teórii sa kladie veľký dôraz na kognitívne hodnotenie (angl. appraisal) stresovej situácie. Toto hodnotenie sa uskutočňuje v dvoch fázach. V prvej fáze človek hodnotí závažnosť situácie a mieru toho, ako je pre neho stresujúca, kontrolovateľná či predikovateľná. Táto fáza sa nazýva primárne hodnotenie. Počas sekundárneho hodnotenia človek hodnotí, či má zdroje aby túto situáciu zvládol, a či a ako ich môže použiť. Prívlastok transakčná v tomto modeli chce povedať, že autori vidia osobu aj jeho prostredie ako dynamický, vzájomne recipročný a obojsmerný vzťah, v ktorom neustále prebieha interakcia motivovaná snahou osoby zvládať požiadavky prostredia (Folkman et al., 1986). Na tento model pri snahe o identifikáciu úlohy zmyslu života v procese zvládania nadviazali viacerí autori. Napr. P.T.P. Wong (1993) vo svojom modeli kongruentných zdrojov zdôrazňuje, že človek na to, aby úspešne zvládol aktuálnu stresovú situáciu potrebuje identifikovať zdroj stresu. Z existenciálneho uhlu pohľadu zdôrazňuje tzv. intrapersonálny stres, ktorý sa vzťahuje k nárokom a tlakom vychádzajúcim z vnútra človeka. Takými môžu byť napr. existenciálne konflikty, často nadväzujúce na životné straty či iné závažné udalosti. Prežívaniu nedostatku zmyslu života ako dôsledku týchto konfliktov môže zamedziť optimizmus, presvedčenie o schopnosti kontrolovať udalosti, ale aj hĺbka samotného zmyslu. Preto je jednou z ciest, ktoré umožňujú zväčšiť svoje vnútorné zdroje, aj budovanie svojho životného zmyslu či práca na svojej osobnej životnej histórii.

V oveľa väčšej miere na transakčný model zvládania stresu nadväzujú C. Parková a S. Folkmanová (1997), čo je pochopiteľné aj z toho dôvodu, že jedna z nich je spoluautorka uvedeného modelu. Vo svojej štúdiu zdôrazňujú, že podstatnou súčasťou procesu hodnotenia záťažovej situácie je aj hodnotenie jej zmysluplnosti. Dá sa povedať, že toto hodnotenie má veľmi dôležitý súvis s celkovým vnímaním stresu v danej situácii. V prípade že je situácia vyhodnotená ako zmysluplná, konkrétne povedané, nároky, ktoré zo životnej situácie

vyplývajú, sú považované za zmysluplné a hodné investovania energie, človek ju vníma ako menej stresujúcu. Okrem toho mu zmysluplnosť nárokov životnej situácie pomáha aktivovať zvládacie zdroje, potrebné na zvládnutie nárokov, ktoré z danej situácie vyplývajú. Intenzívne prežívanie zmyslu vo svojom živote môže prispieť k zmysluplnému hodnoteniu záťažovej situácie a reinterpretácii záťažovej situácie, a to tým, že poskytuje zdroj takejto interpretácii.

Iná situácia môže nastať vtedy, keď je prežívanie zmyslu života slabé, prípadne zmysel života nie je dostatočne stabilný. Vtedy môže dôjsť k tomu, že zmysel života nielenže nedokáže slúžiť ako zdroj zmysluplnej interpretácie záťažovej situácie, ale naopak, intenzívna záťažová situácia napr. traumatickej povahy negatívne ovplyvní prežívanie zmyslu v živote. V psychologických prístupoch k traumám je tento problém pomerne dobre opísaný, za všetkých spomeniem práce R. Janoff-Bulmanovej (napr. Janoff-Bulman, Frantz, 1997; Janoff-Bulman, 1999), ktorá vychádza z predpokladu, že človek si vo svojom vnútornom svete, v najhlbšom základe svojho kognitívno-emocionálneho systému, vytvára určité modely myslenia a uvažovania, ktoré slúžia ako vodiace princípy interakcie jednotlivca so svetom. Dá sa povedať, že ide o akési základné presvedčenia, ktoré definujú zmysel sveta a zmysel vlastného života. R. Janoff-Bulmanová ich nazýva fundamentálne predpoklady (fundamental assumptions). Pri tragických životných udalostiach a traumách dochádza k spochybňovaniu týchto predpokladov a postihnutí často zažívajú hrozbu vlastnej zraniteľnosti ako aj bezmyselnosti a chaosu sveta. Úlohou človeka pri zotavení sa z traumy je rekonštruovať tieto základné predpoklady, a to tak, aby do nich dokázal integrovať aj danú traumatickú udalosť.

Práve už spomínaná C. Parková v horeuvedenej štúdií v spoluautorstve so S. Folkmanovou (Park, Folkman, 1997), ale aj vo svojich ďalších štúdiách (Park, Blumberg, 2002, Park, Ai, 2006) rozvíja špecifický model zvládania, ktorý sa snaží zachytiť komplexnosť procesov zmyslu života v zvládaní záťaže. Tento model nazvala model utvárania zmyslu (angl. meaning-making model), pričom zdôrazňuje vzájomnú interakciu medzi celkovým zmyslom života a interpretáciou záťažovej situácie. Aby lepšie vyjadrila túto interakciu, definovala dve úrovne zmyslu. Globálny zmysel sa týka hlavných cieľov a základných presvedčení konkrétneho človeka o svete a ňom samom. Na druhej strane, situačný zmysel vyjadruje prisudzovanie významu konkrétnej životnej situácii, jej nárokom a dôsledkom. Dôležitým prvkom tejto teórie je moment zhody – kongruencie, ktorej dosahovanie je základným cieľom procesu zvládania. Samotný copingový proces pozostáva z dvoch častí: hodnotenia zmyslu (meaning-appraising) a utvárania zmyslu (meaning-making). V prvej fáze najprv osoba najprv hodnotí význam konkrétnej životnej situácie, ktorá sa jej

prihodila, a porovnáva, či sú globálny a situačný zmysel v kongruencii. Ak sú tieto dva aspekty zmyslu zhodné, stresové prežívanie situácie sa rapídne znižuje. Naopak, inkongruencia a disonancia medzi nimi spôsobuje nepohodlie a distres, a tým aj snahu o jej odstránenie. V takom prípade nastupuje proces utvárania zmyslu, čo je vlastne prehodnocovanie a zmena situačného alebo globálneho zmyslu (príp. oboch), dokiaľ nie sú v kongruencii. Ak je globálny zmysel pevný a stabilný, človek sa snaží meniť situačný zmysel. To zahŕňa reinterpretáciu a dovysvetľovanie situácie v kontexte globálneho zmyslu, napr. jej kauzality (čo a kto ju spôsobil), nájdenie pozitívnych aspektov a úžitku danej situácie atď. Pri skutočne závažných stratách a negatívnych udalostiach, keď je nemožné zmeniť situačný zmysel tak, aby bol v kongruencii s globálnym, prichádza možnosť zmien v globálnom zmysle. Tento proces vedie k revízii základných presvedčení, hodnotového systému a prebudovaniu hierarchie životných cieľov. V prípade, že človek nie je z nejakých dôvodov schopný zrealizovať zmenu ani v oblasti situačného ani v oblasti celkového zmyslu tak, aby došlo ku kongruencii, človek ostáva v intenzívnom zážitku záťaže a nastáva proces ruminácie, t.j. opakované zaoberanie sa negatívnymi aspektmi záťažovej situácie.

Dá sa teda povedať, že proces utvárania zmyslu je v tomto modeli obojsmerný proces pozostávajúci tak z ovplyvňovania situačného zmyslu globálnym, ako aj opačného procesu, ovplyvňovania globálneho zmyslu situačným. Globálny zmysel poskytuje zdroj situačnému zmyslu, napr. prisudzovanie akceptovateľnej kauzality, hľadanie pozitívneho významu záťažovej situácie, vnímanie situácie ako výzvy apod. Naopak, situačný zmysel môže meniť globálny zmysel, ako sa to deje napr. pri zmene životných hodnôt, cieľov, presvedčení tak aby integrovali dôležité aspekty záťažovej situácie.

Validita tohto modelu sa dá nepriamo podložiť niektorými výskumnými štúdiami. Samotná C. Parková (2005) skúmala vysokoškolských študentov, ktorí zažili úmrtie nejakej blízkej osoby, Zistila, že zvládanie pomocou utvárania zmyslu má vzťah k vyššiemu neskoršiemu well-beingu po strate, ale aj k stresom indukovanému rastu. E.B. Foa et al. (1999) overovali na súbore osôb, ktoré prežili sexuálny útok, dotazník posttraumatických kognícií. Ukázalo sa, že neschopnosť dosiahnutia kongruencie medzi globálnym a situačným zmyslom, prejavujúca sa v prisudzovaní negatívneho zmyslu traume, má pozitívny vzťah k rôznym typom distresu, napr. PTSD. Vo svojom kvalitatívnom výskume (Halama, 2006) som analyzoval prepisy rozhovorov s matkami, ktoré stratili dieťa. Ako sa ukázalo, jednotlivé procesy modelu utvárania zmyslu sa v nich dali pomerne dobre identifikovať. V prvej fáze matky často prežívali inkongruenciu medzi globálnym a situačným zmyslom, viditeľnú v zreteľne negatívnom zmysle situácie. Jedna z matiek napr. popisovala svoje pocity takto:

„A že vôbec to nie je spravodlivé, to nie je fér, veď hocijaká, ani nevie ako porodí, ani nevie ako to dieťa donosí...“ Utváranie zmyslu v smere reinterpretácie situačného zmyslu sa dalo identifikovať napr. vo vyjadreniach matky, ktorá oceňovala to, že jej dieťa žilo aspoň nejaký čas: „Povedala jedna rovesníčka, že nám zase odsunuli odchod do dôchodku a tam, hrá rolu aj to, že počet detí ... Vďaka ti, že si sa narodil, a žil aspoň tak dlho, ako si žil. Teraz môžem ísť aspoň o 1 a 1/2 roka skôr na slobodu, ako iné moje rovesníčky, ktoré majú len 1 dieťa. Tak ešte aj to, ja ho takto oslovím, v tom denníku, a sa mu poďakujem, že žil tak dlho, lebo keď sa narodí dieťa a hneď zomrie pri pôrode, to sa normálne nepočíta do dôchodku.“ Inkongruencia medzi globálnym a situačným zmyslom viedla u niektorých matiek aj k samotnej strate globálneho zmyslu. Jedno z najsilnejších vyjadrení v prepisoch formulovala jedna matka takto: „lebo ja som nevidela zmysel, že prečo mám vstať, vôbec mi nedával zmysel, život, hej, lebo ja som pociťovala, že ja mám niekde dieťa a ja musím ísť za ním, bojovala som s touto myšlienkou, že čo ja tu vlastne robím.“ Nakoniec, niektoré matky v dôsledku prežitia straty dieťaťa popisovali aj zmenu svojich hlavných presvedčení, cieľov, teda zmenu globálneho zmyslu. Ako príklad vyberám matku, ktorej dieťa zomrelo na onkologické ochorenie. Dôsledkom tejto udalosti bolo to, že asistovala pri zakladaní detského hospicu. Ako povedala: „Mňa táto myšlienka dlho, dlho, som ju mala v hlave, len nebol nejaký čas a potom ma oslovila doktorka z onkológie a bolo to možno aj preto, ten hospic, lebo, ešte pred tým, ako som ani nevedela, že čo to je tak zďaleka, tak ja som bola matka, ktorá sa s malým hnala domov. Ja som bola presvedčená, doteraz som o tom presvedčená, že to rodinné prostredie bolo pre neho najoptimálnejšie. Aj keď som to ten posledný deň naozaj už nezvládala, lebo potreboval kyslík, takže sme boli nútení. A vtedy som si povedala, že nie, že deti nebudú zomierať v nemocnici.“

Záver

Dá sa povedať, že procesy hľadania a utvárania zmyslu sú v procese zvládania jednej z najdôležitejších. Lepšie porozumenie procesom transformácie v zmysle interakcie medzi globálnym a situačným zmyslom môže pomôcť lepšie porozumieť otázke adaptácie na záťažovú situáciu aj celkovej životnej adjustácie. Ako sa ukazuje na základe uvedených výskumných výsledkov a modelov, procesy súvisiace so zmyslom života majú význam tak pri zvládaní ťažkých životných situácií a tráum, ako aj zvládaní bežných denných starostí. Procesy utvárania zmyslu majú tiež významný súvis s problematikou ziskov súvisiacich so záťažou. Túto problematiku v súčasnosti reflektuje viacero konceptov s rozličnými názvami,

napr. so stresom súvisiaci rast (Park, Fenster, 2004), posttraumatický rast či rozvoj (Tedeschi, Clahoun, 2004, Mareš, 2007) a pod. Práve lepšie pochopenie procesov súvisiacich s utváraním zmyslu života a intervencie založené na tomto pochopení môžu v praktickej rovine napomáhať facilitovaniu takýchto ziskov a prispievať k celkovej lepšej adjustácii.

Literatúra

- ANTONOVSKY, A., 1987, *Unraveling the mystery of health*. San Francisco: Jossey-Bass.
- FICKOVÁ, E., RUISELOVÁ, Z., 1999, Preferencia copingových stratégií adolescentov vo vzťahu k úrovni koherencie. *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*, 34, 4, 291-301.
- FLANNERY, R.B, FLANNERY, G.J., 1990, Sense of coherence, life stress, and psychological distress: a prospective methodological inquiry. *Journal of Clinical Psychology*, 46, 415-420.
- FOA, E.B., EHLERS, A., CLARK, D.M., TOLIN, D.F., ORSILLO, S. M., 1999, The posttraumatic cognitions inventory (PTCI): Development and validation. *Psychological Assessment*, 11, 303–314.
- FOLKMAN, S., LAZARUS, R.S., GRUEN, R.J., DELONGIS, A., 1986, Appraisal, coping, health status and psychological symptoms. *Journal of Personality and Social Psychology* 50, 571–579.
- FRANKL, V.E., 1998, *Napriek všetkému povedať životu áno*. Bratislava: Slovenský spisovateľ.
- HALAMA, P., 2000, Dimensions of life meaning as factors of coping. *Studia Psychologica*, 42, 4, 339-350.
- HALAMA, P., 2006, Existenciálna inteligencia v procese hľadania zmyslu života. In: Ruisel, I. a kol., *Úvahy o inteligencii a osobnosti* (pp. 111-130), Bratislava: ÚEPs SAV.
- HALAMA, P., FICKOVÁ, E., 2003, Životná zmyslupnosť vo vzťahu ku copingovým stratégiám u mladých a starších dospelých. In: Ruiselová, Z. (Ed.) *Zvládanie záťaže a adjustácia v kontexte veku a osobnosti* (pp. 26-37). Bratislava: ÚEPs SAV.
- HVOZDÍK, S., 2001, Vzťah zmyslu života a copingových stratégií u adolescentov. In: Popielski, K., Naništová, E., Stempelová, J. (Eds.) *K psychológii osobného subjektu*. (pp.107-114). Trnava: Inštitút existenciálnej psychológie a noo-logoterapie.
- JANOFF-BULMAN, R., 1999, Rebuilding shattered assumption after traumatic life events: Coping processes and outcomes. In: Snyder, C.R. (Ed.), *Coping. The psychology of what works* (pp. 305-323), New York – Oxford: Oxford University Press.

- JANOFF-BULMAN, R., FRANTZ, C.M., 1997, The impact of trauma on meaning: From meaningless world to meaningful life. In: Power, M., Brewin, C.R. (Eds.), *The transformation of meaning in psychological therapies* (pp. 91-106), New York: John Wiley & Sons.
- JIM, H.S., ANDERSEN, B.L., 2007, Meaning in life mediates the relationship between social and physical functioning and distress in cancer survivors. *British Journal of Health Psychology*, 12, 363-381.
- LAZARUS, R.S., FOLKMAN, S., 1987, Transactional theory and research on emotion and coping. *European Journal of Personality*, 1, 141-169.
- MADDI, S.R., 1998, Creating meaning through making decision. In: P.T.P. Wong, P.M. Fry (Eds.) *The human quest for meaning. A handbook of psychological research and clinical applications* (pp. 3-26), Mahwah – London: Lawrence Erlbaum Associates.
- MAREŠ, J., 2007, Posttraumatický rozvoj u dětí a dospívajících. In: J. Mareš a kol., *Kvalita života u dětí a dospívajících II* (pp. 9-34), Brno: MSD.
- MASCARO, N., ROSEN, D.H., 2006, The role of existential meaning as a buffer against stress. *Journal of Humanistic Psychology*, 46, 168-190.
- NEWCOMB, M.D., HARLOW, L.L., 1986, Life events and substance use among adolescents: Mediating effects of perceived loss of control and meaninglessness in life. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51, 564-577.
- PARK, C.L., 2005, Religion as a meaning-making framework in coping with life stress. *Journal of Social Issues*, 61, 707-729.
- PARK, C.L., AI, A.L., 2006, Meaning making and growth: New directions for research on survivors of trauma. *Journal of Loss and Trauma*, 11, 389-407
- PARK, C.L., BLUMBERG, C.J., 2002, Disclosing Trauma Through Writing: Testing the Meaning-Making Hypothesis. *Cognitive Therapy and Research*, 26, 597-616.
- PARK, C.L., FOLKMAN, S., 1997, Meaning in the context of stress and coping. *Review of General Psychology*, 1, 115-144.
- PARK, C.L., FENSTER, J.R., 2004, Stress-related growth: Predictors of occurrence and correlates with psychological adjustments. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 23, 195-215.
- RUISELOVÁ, Z., BRATSKÁ, M., FEDÁKOVÁ, D., FRANKOVSKÝ, M., 2005, Antonovského Dotazník životnej orientácie – mapovanie a predbežné normy. In: Sarmány Schuller, I., Bratská, M. (Eds.), *Psychológia pre život alebo aká je potrebná metanoia*. 25. Psychologické dni. Zborník príspevkov (pp. 453-458). Bratislava: Pelikán.

- TEDESCHI, R.G., CALHOUN, L.G., 2004, Posttraumatic growth: Conceptual foundations and empirical evidence. *Psychological Inquiry*, 15, 1–18.
- VAN RANST, N., MARCOEN, A., 2000, Structural components of personal meaning in life and their relationship with death attitudes and coping mechanism in late adulthood. In: Reker, G.T., Chamberlain, K. (Eds.) *Exploring existential meaning. Optimizing human development across the life span* (pp. 59-74). Thousand Oaks - London - New Delhi: Sage Publications,
- WONG, P.T.P., 1993, Effective management of life stress: The resource-congruence model. *Stress Medicine*, 9, 51-60.
- YALOM, I.D., 1980, *Existential psychotherapy*. New York: Basic Books.
- ZIKA, S., CHAMBERLAIN, K., 1987, Relation of hassles and personality to subjective well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 53, 1, 155-162.

Halama, P., 2009, Zmysel života ako faktor v procese zvládania záťaže: teoretické koncepty a výskumné zistenia. In L. Golecká, J. Gurňáková, I. Ruisel (Eds) *Sociálne procesy a osobnosť 2008*. Zborník z konferencie. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, s. 120 – 129, ISBN 978-80-88910-26-8.

Činitelé zprostředkující vztah zátěž – spokojenost

Paulík Karel

paulik@osu.cz

Katedra psychologie a sociální práce FF OU, Ostrava

Abstrakt

V odborné literatuře zabývající se blíže zprostředkujícími vlivy ve vztazích mezi podněty a reakcemi v adaptaci na požadavky prostředí se zprostředkující činitelé zpravidla označují jako mediátory a moderátory. Nežádá se mezi nimi v podstatě nerozlišuje. Někteří autoři je však v zájmu subtilnější analýzy a zdůraznění určitých aspektů problému rozlišují. Např. podle Lazaruse a Folkmanové (1984) jsou moderátory proměnné existující již před začátkem stresové situace a jsou tedy na ní i na průběhu zvládnání nezávislé. Moderátory jsou více spojeny s individuálním svérázem jedince, jsou relativně konzistentní a stabilní v čase. Oproti tomu mediátory jsou proměnné, které se tvoří až při vystavení člověka zátěži a poté zasahují do vztahů mezi proměnnými. Tento příspěvek se zabývá zprostředkujícím působením vybraných proměnných z oblasti odolnosti proti zátěži (hardiness, SOC, optimismus) ve vztahu percipované pracovní i mimopracovní zátěže a pracovní a životní spokojenosti.

Klíčové slova: zátěž, spokojenost, moderátory, mediátory

Grantová podpora: Příspěvek vzniknul za podpory grantu GAČR č. 406/06/0796 s názvem „Osobnostní proměnné jako moderátory a mediátory zátěžové odolnosti“.

Určité souvislosti mezi prožívanou zátěží a spokojeností v životě i práci se zdají být pravděpodobné na základě běžné zkušenosti i některých výzkumů (viz např. Paulík, 1999, 2006). V odborné literatuře zabývající se blíže detaily ve vztazích mezi dvěma proměnnými se zprostředkující činitelé zpravidla označují jako mediátory a moderátory. Někteří autoři mezi nimi rozlišují. Např. podle R.S. Lazaruse a S.Folkmanové (1984) jsou moderátory činitelé existující na obou sledovaných proměnných zcela nezávisle. Moderátory jsou více spojeny s individuálním svérázem jedince, jsou relativně konzistentní a stabilní v čase. Na jejich vliv lze soudit, když je působení jedné proměnné na druhou neočekávaně silné, nebo

kolísá podle míry či stupně moderátora. Oproti tomu mediátory se utváří až v souvislosti se sledovaným vztahem dvou proměnných a zasahují do něj tak, že se povaha vztahu mění.

Podobně uvažují také R.M. Baron a D.A. Kenny (1986), kteří pro bližší specifikaci moderačního a mediačního působení určité proměnné navrhuji matematicko statistické postupy citované a uplatňované dalšími autory.

Baron s Kennym považují moderátory za kvalitativní či kvantitativní proměnné ovlivňující vztah mezi podnětem a reakcí co do síly i směru. Moderátory přitom vystupují jako nezávisle proměnné a v kauzalitě vztahu podnětu a reakce mají povahu antecedentu nebo vnějšího činitele. Mediátory ovlivňují podobu i sílu vztahu dvou proměnných a odůvodňují jej co do výsledku (v čem vlastně spočívá a proč je právě takový, jaký je). V kauzálních souvislostech mají podle Barona a Kennyho proměnlivou roli (mohou být příčinou nebo účinkem) podle zorného úhlu prováděné analýzy.

Tento příspěvek se zabývá analýzou možného moderačního či mediačního vlivu vybraných osobnostních proměnných souvisejících se zátěžovou odolností (hardiness, sense of coherence a dispozičního optimismu) na vztahy mezi subjektivně vnímanou pracovní a mimopracovní zátěží a pracovní a životní spokojeností.

Zátěž je zde pojata jako souhrn nároků vycházejících z interakce člověka s prostředím a vyžadujících ke svému zvládnutí určitou míru úsilí. V tomto výzkumu se zaměřuji na subjektivní dimenzi (subjektivní hodnocení a prožívání nároků) zátěže. Spokojenost zde chápu podobně jako v předchozích pracích (např. Paulík, 2001) jako zážitkový jev založený na kognitivním hodnocení zahrnujícím aktuální situaci i celkovou životní situaci jedince. Jako činitele, kteří mohou zprostředkovávat vztah zátěže a spokojenosti jsem pro tento výzkum zvolil proměnné z okruhu odolnosti vůči zátěži: hardiness, SOC a dispoziční optimismus.

Dispoziční optimismus představuje generalizovanou, v čase relativně stabilní osobnostní tendenci k očekávání kladného průběhu a výsledků určitého jednání či události. Je důležitým momentem podněcujícím jedince k vyvíjení úsilí ke zvládnutí nároků i za nepříznivých okolností (výskyt překážek a obtíží riziko, nejistota). Ve výzkumech se např. ukazuje (např. Sarmány Schuller, 1997 aj.), že optimisté jsou při řešení vzniklých problémů aktivnější, zaměřují se zejména na problém sám (problem focusing), jejich zvolené strategie jsou adaptivnější a efektivnější než u pesimistů a při řešení složitých situací reálného života dosahují lepších výsledků.

Hardiness znamená (Kobasa, Madi, Kahn, 1982 aj.) schopnost vytrvale a usilovně bojovat s těžkostmi. Jeho složkami jsou control, commitment a challenge. Vyšší úroveň hardiness zjištěná ve výzkumech (viz např. Paulík, 1999, Křivohlavý, 2001) se spojuje s nižší

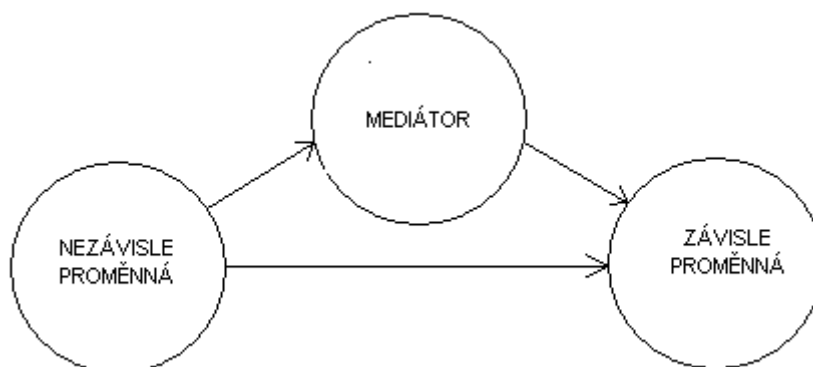
úrovni distresu, častějším aktivním copingem, lepším zdravotním stavem, vyšší spokojeností apod.

SOC, sense of coherence (Antonovsky, 1985, 1987), představuje dlouhodobou osobnostní orientaci s pohledem na svět jako na smysluplný vnitřně soudržný celek. Jeho základem je důvěra, že člověk žije v prostředí, jehož působení je uspořádané, pochopitelné, předvídatelné a zvládnutelné. Základní komponenty SOC jsou manageability, comprehensibility a meaningfulness. Řada výzkumů podporuje předpoklad o pozitivním vlivu SOC na zátěžovou odolnost (viz např. Paulík, 1999, 2006 aj.) i pracovní spokojenost.

Chápeme-li tyto proměnné jako osobnostní znaky prezentující se v interakci s prostředím relativně dlouhodobě a konzistentně, pak se jeví jako pravděpodobnější hypotéza, že ve sledovaném vztahu působí spíše jako moderátory. Určité signály o pravděpodobné platnosti tohoto předpokladu naznačil předchozí výzkum (Paulík, 2007). Pokud připouštíme i pro tyto charakteristiky možnost aktuálních změn v interakci s prostředím, mohla by připadat v úvahu i mediátorová hypotéza.

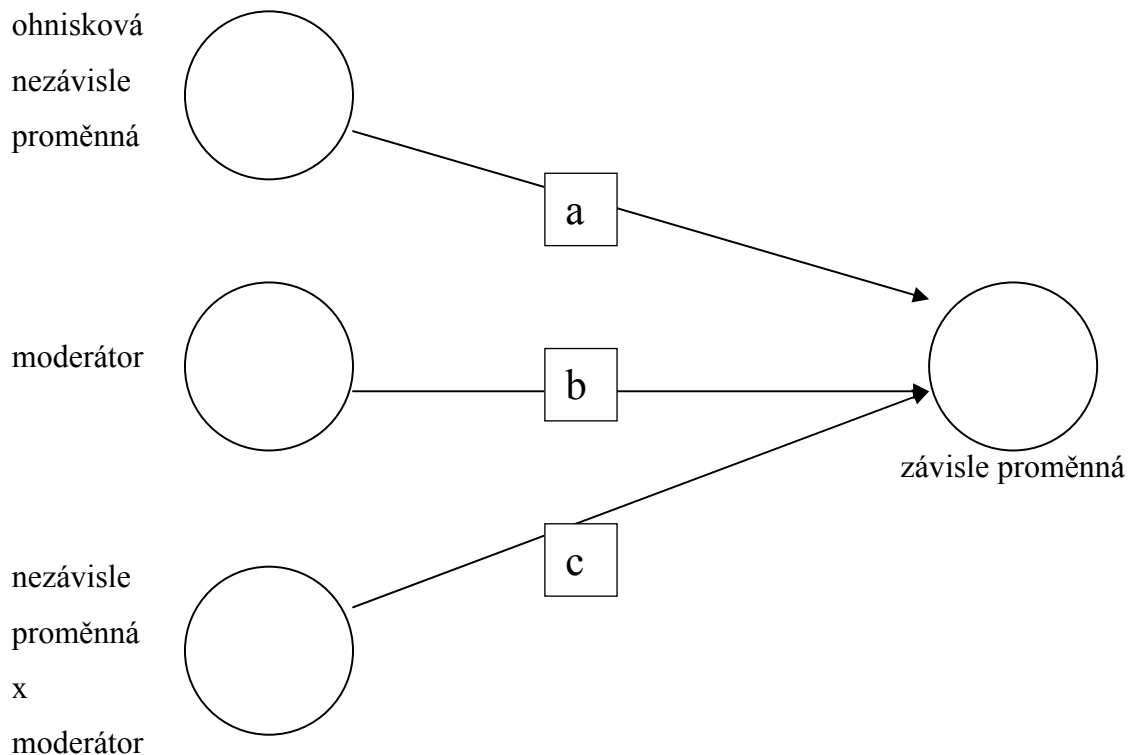
K testování mediačního působení třetí proměnné na vztah nezávisle proměnné x se závisle proměnnou y je podle Barona a Kennyho potřebné odhadnout tři regresní rovnice. V první z nich musí x ovlivňovat y , ve druhé rovnici musí x ovlivňovat mediátor a ve třetí rovnici musí mediátor ovlivnit y . Přitom musí být přímý efekt x na y vyšší než efekt mediátoru na y .

Situaci ilustruje následující schéma:

Ověřování moderátorového účinku podle těchto autorů vyžaduje testovat rozdílné efekty nezávisle proměnné a moderátoru na závisle proměnnou. Způsob, jakým to lze provést, závisí na úrovni měření nezávisle proměnné a moderátora (zda se jedná o veličiny diskrétní nebo spojitě). V ANOVĚ může být moderační efekt reprezentován jako interakce mezi ohniskovou nezávisle proměnnou a moderátorem, který specifikuje vhodné podmínky pro její působení.

Moderátor ve vztahu k závisle proměnné působí vždy jako nezávisle proměnná. Vztahy ohniskové nezávisle proměnné, moderátoru a závisle proměnné názorně přiblíží následující obrázek:

Moderační hypotéza je podpořena, jestliže dráha c je podstatná. Pro testování moderační hypotézy je dále vhodné, aby moderátor s nezávisle proměnnou pokud možno nekoreloval.

V našem případě uvažujeme, že závisle i nezávisle proměnná jsou spojitě. Pokud budeme předpokládat, že efekt nezávisle proměnné na závisle proměnnou se lineárně liší s ohledem na moderátor, pak závisle proměnná je regresně závislá na ohniskové nezávisle proměnné a interakci moderátoru s nezávisle proměnnou tak, že existuje významný efekt c, zatímco a, b jsou omezeny.

Výzkum se realizoval u skupiny dospělých osob ženského pohlaví při různých akcích v rámci vzdělávání dospělých v první polovině roku 2008. K omezení se na jedno pohlaví jsem přistoupil vzhledem k celkové převaze žen mezi respondenty a současně tato volba umožňuje kontrolu možných intersexuálních rozdílů ve zvládnání zátěže. Celkový počet respondentek byl 135. Z nich 84 mělo vysokoškolské a 51 středoškolské vzdělání. Věkový průměr všech byl 36,25 roků při standardní odchylce 8, 76 roku. Účast byla zcela dobrovolná. Až na požadované údaje o věku a vzdělání byl výzkum anonymní.

Základní popisné charakteristiky souboru jsou uvedeny v následující tabulce:

	N	Mean	Std. Deviation
Pracovní zátěž	135	3,09	,821
Mimopracovní zátěž	135	2,68	,760
Životní spokojenost	135	3,94	,592
Pracovní spokojenost	135	3,72	,825
Dispoziční optimismus	135	24,84	3,235
SOC - manageability	135	44,64	8,004
SOC - comprehensibility	135	48,80	7,167
SOC - meaningfulness	135	42,74	6,662
SOC (celkové)	135	135,39	19,443
H - control	135	35,61	5,056
H - commitment	135	34,54	5,705
H - chalange	135	28,71	6,309
Hardines (celkové)	135	98,87	13,405

Metody

1. Škály spokojenosti a zátěže. Hodnotí se vlastní pracovní a mimopracovní zátěž, pracovní spokojenost, a spokojenost se životem vůbec na pětibodových škálách Likertova typu od minimální po maximální hodnotu dané veličiny.

2. Inventář ke zjišťování SOC (Sense of Coherence) A. Antonovského (1993) v překladu J. Křivohlavého obsahuje 29 položek. Respondentky vyjadřovaly svou situaci na sedmibodových škálách, takže celkové skóre má rozpětí od 29 do 203 bodů.

3. Inventář ke zjišťování hardiness (PVS- Personal Views Survey) autorů S.C. Kobasa, S.R Maddi, S., Kahn, 1982, převedený do češtiny rovněž J. Křivohlavým. Možnost odpovědi na 50 položek byla odstupňovaná na čtyřbodové škále (od nesouhlasu po plný souhlas) od nuly do 3. Celkové skóre má tedy možný rozsah od 0 do 150 bodů.

4. AOS Arousalability and Optimism Scale. Autoři: A.L. Comunian. a I. Sarmány-Schuller (1995). Ve vlastní české modifikaci měří dispoziční optimismus a arousabilitu (obecnou vzrušivost). Optimismu se týká 9 tvrzení, ke kterým se respondentky vyjadřovaly na stupnici 1 – 4. Celkové skóre se pohybuje v rozpětí 9 až 36 bodů.

Výsledky

Korelační matice mezi vybranými proměnnými soubor žen (n=135)

	Optimismus	SOC	Hardiness	Pracovní zátěž	Nepracovní zátěž	Životní spokojenost	Pracovní spokojenost
Optimismus	1	,331**	,326**	-,107	-,070	,442**	,286**
SOC		1	,339**	-,126	-,107	,370**	,304**
Hardiness			1	,024	-,170	,168	,224*
Prac.zátěž				1	,147	-,020	-,233*
Neprac. zát.					1	-,216*	-,030
Živ. spok.						1	,423**
Prac. spok							1

* významné na 5% hladině, ** významné na 1% hladině

Uvedené vztahy se vcelku daly více či méně očekávat. Pracovní zátěž negativně korelovala s pracovní spokojeností a mimopracovní zátěž s životní spokojeností. Pracovní spokojenost tedy byla ovlivňována především vnímanou zátěží v zaměstnání a celková životní spokojenost se vázala spíše na zátěž života mimo zaměstnání.

Obě sledované formy spokojenosti byly v určité souvislosti s hardiness, SOC a optimismem (s výjimkou vztahu hardiness a životní spokojenosti).

Testování moderátorové hypotézy napovědělo že, SOC jako celek ani v jednotlivých složkách a dispoziční optimismus v žádném ze sledovaných vztahů vnímané zátěže a spokojenosti nesplnily podmínky, stanovené v souladu s Baronem a Kennym. Nebyly nezávislé na hodnocení pracovní zátěže a ani jejich interakce nepřinášela nejvíce efektu ve sledovaných vztazích. Proto je zde nemůžeme považovat za moderátory. Co se týká hardiness jako celku relativně nejbliže ke splnění podmínek moderátorové hypotézy bylo ve vztahu pracovní zátěž - pracovní spokojenost. Efekt interakce však byl příliš nízký. Podmínky kladené na moderátor byly splněny pouze u jedné komponenty hardiness, a to challenge, ve vztahu pracovní zátěž – životní spokojenost. Čili v našem výzkumu SOC, dispoziční optimismus a s výjimkou jedné komponenty v jedné souvislosti ani hardiness, plně neodpovídají představě moderátoru jako kvality, která existuje jako relativně stabilní znak osobnosti nezávisle na zátěži i spokojenosti. Z kauzálního pohledu výsledky nedokládají, že by změny ve vztahu spokojenost – zátěž byly způsobovány stupněm hardienns, SOC a dispozičního optimismu. Nelze vyloučit ani opačné působení.

Výsledky testování mediátorové hypotézy ukázaly, že sledované proměnné mají v uvažované roli mediátorů vztahů zátěž-spokojenost diferencovanou funkci. Přehledně to přibližuje následující tabulka:

Vztah	Optimismus	Hardiness	SOC
Pracovní zátěž - pracovní spokojenost.	mediátor	-	mediátor
Pracovní zátěž - životní spokojenost	-	-	-
Nepracovní zátěž - pracovní spokojenost.	-	-	-
Nepracovní zátěž - životní spokojenost	mediátor	mediátor	-

Ve vztazích pracovní zátěž - životní spokojenost a nepracovní zátěž - pracovní spokojenost byla vždy jednoduchá regrese mezi zátěží a spokojeností velmi nízká. To znamená, že nebyla splněna vchozí podmínka, aby nezávisle proměnná měla vliv na závisle proměnnou a zkoumání zprostředkujících vlivů dalších proměnných je tedy bezpředmětné.

U vztahu pracovní zátěž - pracovní spokojenost splňují podmínky mediace SOC a dispoziční optimismus, u vztahu mimopracovní zátěž - životní spokojenost hardiness a dispoziční optimismus. V souladu s požadavky, které formulovali R.M. Baron, D.A. Kenny (1986), příslušné koeficienty regrese podporují předpoklad ovlivnění mezi proměnnými a navíc koeficienty jednoduché regrese mezi nezávisle proměnnou (pracovní či nepracovní zátěž) a závisle proměnnou (pracovní či životní spokojenost) byly větší než koeficienty v mnohonásobné regresi spolu s příslušným mediátorem.

Literatura

- ANTONOVSKY, A., 1985, Health, stress and coping. San Francisco: Jossey – Bass.
- ANTONOVSKY, A., 1987, Unravelling the mystery of health. San Francisco: Jossey – Bass.
- ANTONOVSKY, A., 1993, The structure and properties of the sense of coherence scale. *Social Science and Medicine*, 37, 725-733.
- BARON, R.M., KENNY, D.A., 1986, The moderator – mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51, 1173 – 1182.
- COMUNIAN, A.L., SARMÁNY-SCHULLER, I., 1995, Cross-cultural comparison of the Anxiety and Arousal Inventory (AAI). *Studia Psychologica*, 37, 11-19.
- HŘEBÍČKOVÁ, M. URBÁNEK T., 2001, NEO pětifaktorový osobnostní inventář (podle NEO Five-Factors Inventory P. T. Costy a R.. R.. McCrae). Praha: Testcentrum.

- KOBASA, S. C., MADDI, S. R., KAHN, S., 1982, Hardiness and health. A prospective study. *Journal of Personality and Social Psychology* 42, 168 – 177.
- KŘIVOHLAVÝ, J., 2001, *Psychologie zdraví*. Praha: Portál.
- LAZARUS, R. S., FOLKMAN, S., 1984, *Stress, appraisal and coping*. New York: Mc Graw-Hill.
- PAULÍK, K., 1999, *Psychologické aspekty pracovní spokojenosti učitelů*. Ostrava: FF OU.
- PAULÍK, K., 2001, Pracovní spokojenost a její psychologické souvislosti. *Psychologie v ekonomické praxi*, 36, 1-13.
- PAULÍK, K., 2006, Determinace lidského zvládnání zátěže. *Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Ostraviensis*. 228, 11, 5-28.
- PAULÍK, K., 2007, Hardiness, SOC and optimism in coping with work-related stress. X th. European Congress of Psychology. Prague 3-6 July. Poster Section.
- SARMÁNY SCHULLER, I., 1997, Osobnostná črta dispozičného optimizmu a coping. *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*, 32, 172-182.

Paulík, K., 2009, Činitele zprostředkující vztah zátěž – spokojenost. In L. Golecká, J. Gurňáková, I. Ruisel (Eds) *Sociálne procesy a osobnosť 2008*. Zborník z konferencie. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, s. 130 – 137, ISBN 978-80-88910-26-8.

Kontrafaktové myslenie a osobnostné charakteristiky vysokoškoláčok v kontexte zvládania záťažových situácií

Bratská Mária

madabra@stonline.sk

Ústav experimentálnej psychológie SAV, Bratislava

Abstrakt

Príspevok prezentuje čiastkové zistenia z výskumu realizovaného v rámci riešenia grantovej úlohy Vega č. 2/7034/27 zameranej na skúmanie myslenia protirečiaceho faktom. Porovnáva jeho výskyt u dvoch skupín žien – účastníčok programu Konštruktívne riešenie a zvládanie záťažových situácií. Približuje súvislosti s vybranými osobnostnými charakteristikami a stratégiami zvládania náročných životných situácií.

Kľúčové slová: zvládanie záťažových situácií, myslenie protirečiace faktom, counterfactual thinking, osobnostné charakteristiky, ženy, program Konštruktívne riešenie a zvládanie záťažových situácií

Grantová podpora: Vega č. 2/7034/27

Cieľom štúdie je oboznámiť s čiastkovými výsledkami zo skúmania kontrafaktového myslenia a rozdielov v osobnostných charakteristikách u vysokoškoláčok pred a po absolvovaní programu sociálnopsychologického výcviku zameraného na konštruktívne riešenie a zvládanie reálnych záťažových situácií.

Kontrafaktové myslenie (ďalej KTM) spočíva v premýšľaní o nerealizovaných alternatívach riešenia problémov v živote (Ruiselová, Prokopčáková, Kresánek, 2007; Roese, 1997; Byrne, 2002; Ficková, 2008). Výsledky výskumov potvrdzujú, že KTM sa vyskytuje častejšie po prežívaní neúspechu ako úspechu a tiež, že KTM môže byť funkčné (ak lepšie porozumenie vedie k výberu vhodnejšieho riešenia problému) a môže viesť k náprave po neúspešnej skúsenosti. Táto štúdia sa zameriava na to ako často sa skúmané vysokoškoláčky vrátia vo svojich myšlienkach k úspešne alebo neúspešne zvládnutým záťažovým situáciám z

minulosti, pričom uvažujú o ďalších možných východiskách a alternatívach ich riešenia a zvládania.

V rámci celoživotnej prípravy ľudí na život a starnutie potvrdzujú svoju opodstatnenosť intervenčné programy a sociálnopsychologické výcviky rozvíjajúce konštruktívne zvládacie stratégie v reálnych situáciách psychickej záťaže jednotlivcov a skupín (Bratská, 2001).

Výskumný výber

Skúmané osoby patria medzi študentov Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, ktorí si vybrali v školskom roku 2007/2008 povinne voliteľný kurz Konštruktívne riešenie a zvládanie záťažových situácií (ďalej KRZZS). Celkovo ho navštevovalo 30 účastníkov (23 žien a 7 mužov) zaradených do dvoch skupín.

Výskumný výber tvorí 18 študentiek denného štúdia, z rôznych študijných odborov (psychológia, žurnalistika, pedagogika, andragogika). Priemerný vek = 21,94 rokov, SD = 2,86, vekové rozpätie od 19 do 32 rokov. Výber skúmaných osôb bol zámerný, na základe splnenia týchto kritérií: informovaný súhlas s účasťou na výskume; individuálne a skupinové riešenie najmenej piatich reálnych životných záťažových situácií (1 vlastnej a 4 iných účastníkov); úplné vyplnenie batérie metodík pred a po SPV; aktívna účasť a dochádzka počas celého priebehu kurzu.

Priebeh výskumu

Výskum sa realizoval v rozpätí troch mesiacov, február až apríl 2008. Snímanie metodík pred a po výcviku bolo dobrovoľné, anonymné a na základe informovaného súhlasu. Na jednotlivých stretnutiach boli prítomní len účastníci kurzu a realizátorka výskumu - vedúca SPV KRZZS.

Metódy

1. Program Konštruktívne riešenie a zvládanie záťažových situácií (Bratská, 1997, 2001). Program sa realizoval formou sociálnopsychologického výcviku (ďalej SPV KRZZS) v štvorhodinových blokoch, počas siedmich stretnutí, v priebehu letného semestra šk. r. 2007/8.

V priebehu povinne voliteľného kurzu Konštruktívne riešenie a zvládanie záťažových situácií, ktorý realizujem od šk. r. 1990/91 dosiaľ, si účastníci majú možnosť osvojiť a

prehľbiť teoretické poznatky, aj sociálnu kompetenciu. Ide o tieto teoretické okruhy: situácie psychickej záťaže a záťaž; podstata a stupne psychickej záťaže; typy situácií psychickej záťaže; dôsledky situácií psychickej záťaže; zdravie a záťažové situácie; tolerancia, odolnosť na záťaž; ako riešiť situácie psychickej záťaže; zvládacie zdroje a zvládacie stratégie; intervencia a prevencia z hľadiska záťažových situácií; význam situácií psychickej záťaže z hľadiska vývinu a rozvoja osobnosti. V súlade s osvojovaním teoretických východísk obsahové zameranie praktickej časti stretnutí tvoria nasledujúce moduly: 1. Predstavovanie a zoznamovanie, očakávania. 2. Pravidlá činnosti skupiny. Braistorming. 3. Efektívna a konštruktívna spätná väzba. 4. Riešenie modelovej záťažovej situácie individuálne a v malých skupinách. 5. Komunikácia, komunikačné zlozvyky. 6. Riešenie a zvládanie reálnych záťažových situácií individuálne a v malých skupinách (4 – 6 krát). 7. Sebapoznanie a poznávanie iných. 8. Prehrávky riešenia a zvládania reálnych záťažových situácií (s možnosťou využitia kamery a videa.) 9. Opätovné riešenie modelovej záťažovej situácie. 10. Vyhodnotenie programu, očakávania a realita. Počas jedného semestra, na stretnutiach SPV KRZZS účastníci majú možnosť osvojiť si spôsoby efektívnej a konštruktívnej komunikácie; postupy ako lepšie spoznať seba, ako adekvátnejšie vnímať, spoznávať a vedieť sa vcítiť do rozpoloženia iných ľudí; prehľbiť si poznatky o podstate, výskyte a dôsledkoch rôznych typov záťažových životných situácií; učiť sa používať rôzne varianty postupov riešenia a stratégie zvládania psychickej záťaže, v súlade s uvedomovaním si možných dôsledkov; získať spôsobilosti ako utvárať atmosféru spolupráce, konštruktívneho, efektívneho a tvorivého riešenia i zvládania záťažových situácií v skupine; realizovať asertívne správanie v nich; oboznámiť sa so základmi metód prevencie nadmernej psychickej záťaže a možnosťami ako predchádzať látkovým i nelátkovým závislostiam. Opis jednotlivých stretnutí SPV KRZZS (Bratská, 2008).

2. Metodiky snímané pred a po SPV KRZZS

Dotazník životnej orientácie SOC (Antonovsky, 1987) – zisťuje úroveň koherencie SOC – globálnu charakteristiku zvládania zloženú z troch subdimenzií: zrozumiteľnosť (C), zvládnuteľnosť (MA) a zmysluplnosť (ME).

Dotazník NEO-FFI (Costa, McCrae, 1990) – zisťuje osobnostné dimenzie Big Five: neurotizmus, extroverziu, otvorenosť, príjemnosť a svedomitosť.

Multidimenzionálny dotazník copingových stratégií COPE (Carver, Scheier, Weintraub, 1989) – zisťuje stratégie zamerané na problém, stratégie zamerané na emócie a vyhýbacie stratégie.

Škály emocionálnej habituálnej subjektívnej pohody SEHP (Džuka, Dalbert, 2002) – zisťujú pozitívne rozpoloženie a negatívne rozpoloženie (ako zložky subjektívnej pohody).

Dotazník STPI (Spielberger, 1979) – zisťuje úroveň charakteristík: anxiety, zvedavosti, agresivity a depresivity.

Kontrafaktové myslenie CFT (Ruiselová, Prokopčáková, Kresánek, 2007) – 10 otázok zameraných na kvantitatívne a kvalitatívne aspekty premýšľania o neuskutočnených alternatívach riešenia problémov v živote.

Posudzovacie škály zamerané na úroveň celkovej životnej spokojnosti, spokojnosti so sebou samým a spokojnosti s vlastným zdravím (Ruiselová).

Kontrafaktové myslenie v záťažových situáciách KFM ZS (Bratská, 2008) – opisy dvoch reálnych záťažových situácií s pracovným listom. Najskôr v ňom skúmaná osoba uvádza možnosti riešenia a zvládania situácie a potom, prostredníctvom nedokončených viet premýšľa o neuskutočnených alternatívach jej riešenia a zvládania.

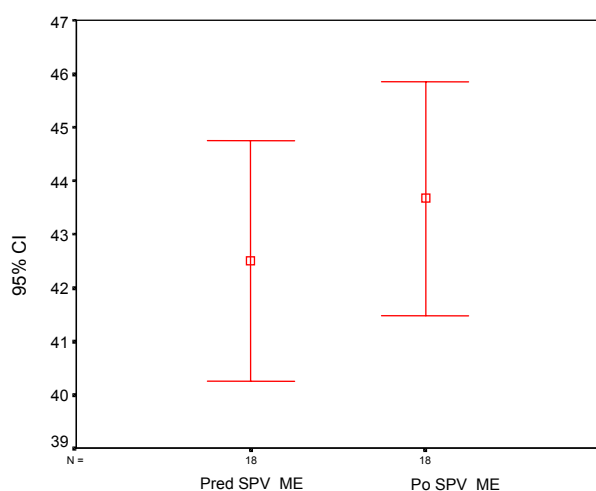
Pre štatistické spracovanie výskumných údajov sme použili program SPSS.

Výsledky

Analýza údajov Dotazníka životnej orientácie SOC (Antonovsky, 1987) snímaných pred a po sociálnopsychologickom výcviku zameranom na konštruktívne riešenie a zvládanie záťažových situácií (ďalej SPV KRZZS) u 18 skúmaných vysokoškoláčok poukázala na štatisticky signifikantný rozdiel v subdimenzii radosť zo zmyslupnosti (ME) (tabuľka 1, obrázok 1). Ďalšie rozdiely v subdimenziách zrozumiteľnosť (C) a zvládnuteľnosť (MA), ako aj v globálnom zvládaní (SOC) sú malé a nevýznamné (tabuľka 1).

Tabuľka 1: Priemery a štandardné odchýlky v úrovni koherencie SOC u skúmaných vysokoškoláčok pred a po SPV KRZZS

Dimenzie SOC	AM	SD	SPV KRZZS
C zrozumiteľnosť	43,31	7,45	pred
	42,44	9,75	po
MA zvládnuteľnosť	47,06	6,78	pred
	47,83	8,46	po
ME zmyslupnosť	42,50	4,54	pred
	43,67	4,41	po
SOC globálne zvládanie	134,25	12,74	pred
	133,94	19,18	po

Obrázok 1: Porovnanie úrovne radosti zo zmyslupnosti (ME) u skúmaných vysokoškoláčok pred a po SPV zameranom na konštruktívne riešenie a zvládanie záťažových situácií

Podľa porovnania dosiahnutých výsledkov v zmyslupnosti (ME), teda v emocionálnej zložke postoja k tomu čo sa deje v živote u skúmaných vysokoškoláčok sme zistili Wilcoxonovým neparametrickým testom štatisticky významný rozdiel ($Z = -2,003$) s $p \leq 0,045$. Po výcviku účastníčky väčšmi chápu ťažkosti ako výzvu k aktivite, viac sa tešia z možností a z vlastnej iniciatívy, väčšiu hodnotu vidia v tvorivom riešení úloh, považujú za možné ovplyvniť chod diania, chcú viac spolupracovať s inými a navzájom sa dopĺňať.

Rozbor výsledkov Dotazníka NEO-FFI (Costa, McCrae, 1990) viedol k nevýznamným rozdielom v osobnostných dimenziách Big Five otvorenosť (O), príjemnosť (P) a svedomitosť (S) u skúmaných účastníčok pred a po absolvovaní výcviku (tabuľka 2).

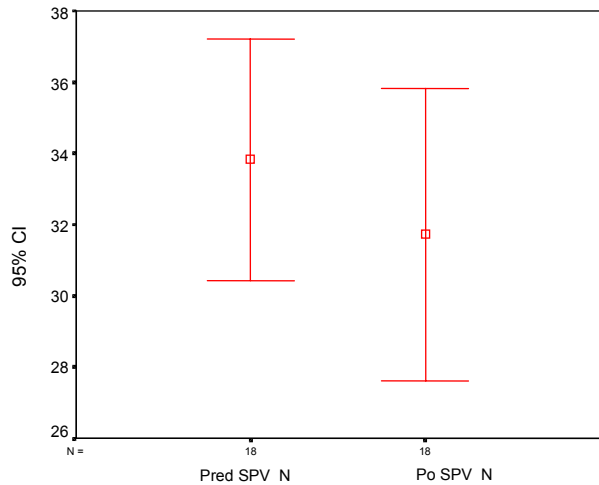
Tabuľka 2: Priemery a štandardné odchýlky v úrovni osobnostných dimenzií neurotizmus (N), extroverzia (E), otvorenosť (O), príjemnosť (P) a svedomitosť (S) u skúmaných vysokoškoláčok pred a po SPV KRZZS

Faktory NEO-FFI	AM	SD	SPV KRZZS
N neurotizmus	33,83	6,83	pred
	31,72	8,23	po
E extroverzia	41,11	6,19	pred
	43,72	5,56	po
O otvorenosť	41,56	7,00	pred
	42,00	7,20	po
P príjemnosť	44,94	4,24	pred
	45,47	5,05	po
S svedomitosť	42,94	9,06	pred
	44,89	9,88	po

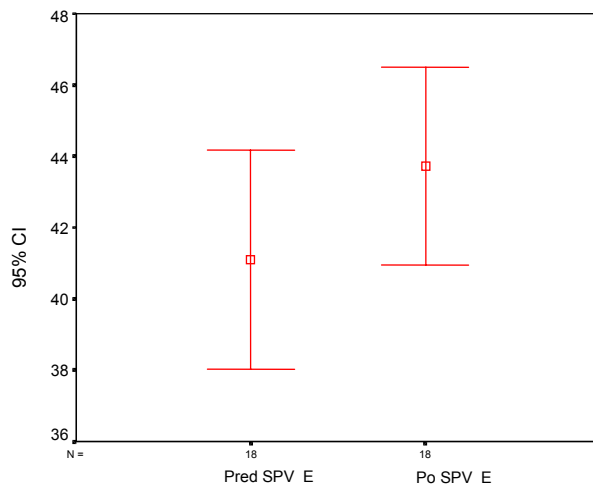
Prostredníctvom porovnania získaných výsledkov v dotazníku Big Five u skúmaných vysokoškoláčok (tabuľka 2, 3, obrázky 2, 3) sme zistili po výcviku štatisticky významne nižšiu úroveň neurotizmu (N) a signifikantne vyššiu úroveň extroverzie (E).

Tabuľka 3: Signifikantné rozdiely v osobnostných dimenziách Dotazníka NEO-FFI u vysokoškoláčok pred a po SPV KRZZS

	Wilcoxon Z	p
N - neurotizmus	- 2,206	,027
E - extroverzia	- 3,041	,002

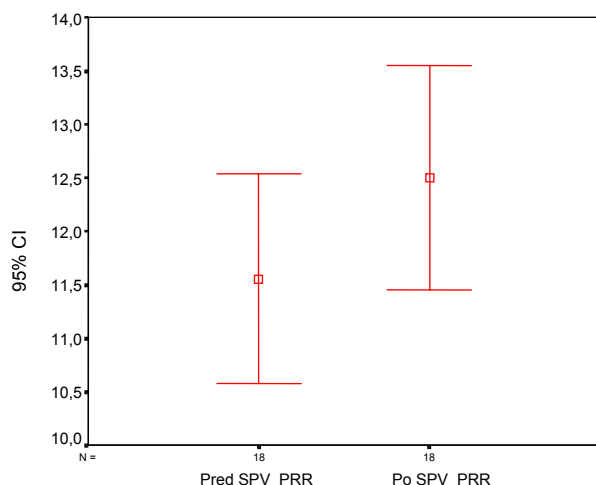

Obrázok 2: Porovnanie úrovne neurotizmu (N) u skúmaných vysokoškoláčok pred a po SPV zameranom na konštruktívne riešenie a zvládanie záťažových situácií

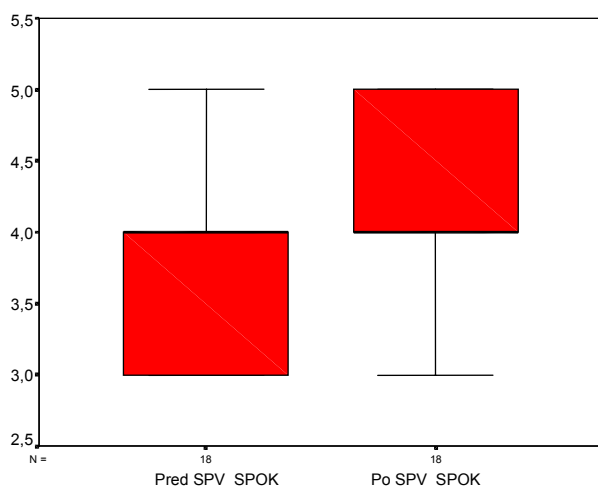
Obrázok 3: Porovnanie úrovne extroverzie (E) u skúmaných vysokoškoláčok pred a po SPV zameranom na konštruktívne riešenie a zvládanie záťažových situácií

Na základe výsledkov získaných multidimenzionálnym dotazníkom copingu COPE je zrejmé, že po absolvovaní siedmich štvorhodinových stretnutí v rámci sociánopsychologického výcviku pri zvládaní záťažových životných situácií skúmané účastníčky signifikantne viac využívali coping zameraný na emócie, konkrétne pozitívnu reinterpretáciu a rast (Wilcoxon $Z = -2,332$; $p \leq 0,020$; pozri obrázok 4). Štatisticky významne častejšie hľadali riešenia na základe poznávania lepšej stránky situácie alebo jej hodnotenia v priaznivejšom svetle (obrázok 4), čo viedlo k pokračovaniu aktívnym zvládaním zameraným na problém.

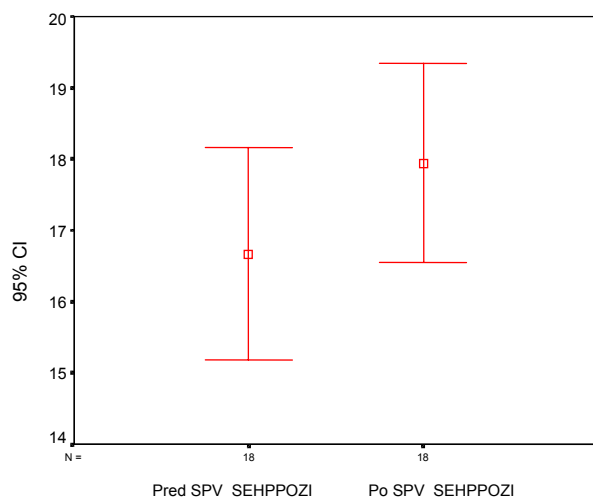
Obrázok 4: Porovnanie úrovne pozitívnej reinterpretácie (PRR) u skúmaných vysokoškoláčok pred a po SPV zameranom na konštruktívne riešenie a zvládanie záťažových situácií

Skúmané študentky po zavŕšení kurzu Konštruktívne riešenie a zvládanie záťažových situácií sú spokojnejšie, výrazne viac sa tešia zo života (Wilcoxon $Z = -2,333$; $p \leq 0,020$), ako pred jeho absolvovaním (obrázok 5).

Obrázok 5: Porovnanie úrovne spokojnosti (SPOK) u skúmaných vysokoškoláčok pred a po SPV zameranom na konštruktívne riešenie a zvládanie záťažových situácií

Analýza výsledkov Škály emocionálnej habituálnej subjektívnej pohody SEHP snímaných pred a po SPV KRZZS potvrdila, že skúmané účastníčky prežívali po výcviku významne lepšie pozitívne rozpoloženie (obrázok 6), ktoré sa prejavilo oveľa vyššou frekvenciou stavov radosti, šťastia, pôžitku i telesnej sviežosti (Wilcoxon $Z = -2,550$; $p \leq 0,011$).

Obrázok 6: Porovnanie úrovne pozitívneho rozpoloženia (SEHP POZI) u skúmaných osôb pred a po SPV zameranom na konštruktívne riešenie a zvládanie záťažových situácií

Frekvencia výskytu premýšľania o nerealizovaných alternatívach riešenia problémov v živote ukázala, že skúmané študentky v rovnakom zastúpení (100 %) pred aj po výcviku sa iba zriedkavo (prípadne nikdy) zaoberajú takýmito myšlienkami. Po porovnaní žien s nízkym a vysokým stupňom anxiety pred absolvovaným kurzom sa preukázala významne vyššia frekvencia kontrafaktového myslenia u úzkostlivejších študentiek.

Obsahovou analýzou voľných odpovedí vysokoškoláčok aj s vysokým stupňom anxiety v opise reálnej záťažovej situácie metodiky KFM ZS sa po sociálnopsychologickom výcviku preukázala funkčnosť a korektívnosť kontrafaktového myslenia. Dôkazom toho je napr. uvažovanie o lepších alternatívach a tiež o tom, ako konštruktívne predchádzať problémom „už vie čo má robiť“. Keď už záťažová situácia nastane treba konať „rozhľadnejšie, nie tak impulzívne“ uvažovať „čo urobiť lepšie“ ako predtým. Zdôrazňuje sa využitie aktívnych zvládacích stratégií zameraných na problém a ovládanie afektívnych reakcií, negatívnych emócií.

Záver

Sociálna kompetencia osobnosti sa prejavuje v úspešnom a efektívnom vyrovnávaní sa so situáciami psychickej záťaže v sociálnom systéme. Ide o všeobecnú schopnosť, ktorej súčasťou je vhl'ad do danej situácie aj prostredníctvom kontrafaktového myslenia, pochopenie motívov správania a konania jej aktérov, voľba účinných foriem postupu, adekvátnych prostriedkov a uváženie možných dôsledkov (získov a strát) nielen z hľadiska vlastnej osoby, ale aj ďalších aktérov a prípadných inštitúcií. Získané čiastkové výsledky u vysokoškoláčok prispievajú k objasneniu účinnosti programu Konštruktívne riešenie a zvládanie situácií psychickej záťaže.

Príspevok prezentuje čiastkové výsledky z výskumu realizovaného v 1. štvrtroku 2008, v rámci riešenia grantovej úlohy VEGA č. 2/7034/27 zameranej na skúmanie myslenia protirečiaceho faktom v záťažových situáciách.

Literatúra

- ANTONOVSKY, A., 1987, *Unravelling the mystery of health*. San Francisco: Jossey-Bass.
- BRATSKÁ, M., 2008, Konštruktívne riešenie a zvládanie záťažových situácií – cesta k múdrosti. In Ruisel, I. *Kognície, osobnosť, múdrosť*. Bratislava: Veda. (21 s. v tlači).
- BRATSKÁ, M., 2001, *Zisky a straty v záťažových situáciách alebo príprava na život*. Bratislava: Trade Leas, spol. s r.o., v Bratislave.
- BRATSKÁ, M., 1997, Group Communication Stimuly and Barriers in Solving and Coping with Psychic Load (Stress) Situations. In Višňovský, E. - Bianchi, G., (eds.) *Human communication studies, vol. 3. Discourse - Intellectuals - Social communication*. Bratislava: Veda, 163-171.
- BYRNE, R.M.J., 2002, Mental models and counterfactual thoughts about what might have been. *Trends in Cognitive Sciences*, 6, 10, 426-431.
- CARVER, C.H.S., SCHEIER, M.F., WEINTRAUB, J.F., 1989, Assessing coping strategies: A theoretically based approach. *Journal of Personality and Social Psychology*, 56, 2, 267-283.
- COSTA, P.T., MCCRAE, R.R., 1990, Personality disorders and the five-factor model of personality. *Journal of Personality Disorders*, 4, 362-371.
- DŽUKA, J., DALBERT, C., 2002, VÝVOJ A OVERENIE VALIDITY ŠKÁL EMOCIONÁLNEJ HABITUÁLNEJ SUBJEKTÍVNEJ POHODY (SEHP). *ČESKOSLOVENSKÁ PSYCHOLOGIE*, 46, 3, 234-250.

FICKOVÁ, E., OSOBNOSTNÉ DIMENZIE AKO MEDIÁTORY KONTRAFAKTOVÉHO MYSLENIA. SOCIÁLNE PROCESY A OSOBNOSŤ 2008. XI. ROČNÍK MEDZINÁRODNEJ VEDECKEJ KONFERENCIE S ÚSTREDNOU TÉMOU OSOBNOSŤ A PROCESY ZVLÁDANIA. 15. – 17. 9. 2008 STARÁ LESNÁ. POSTER.

ROESE, N., 1997, Counterfactual thinking. *Psychological Bulletin*, 121, 133-148.

RUISELOVÁ, Z., PROKOPČÁKOVÁ, A., KRESÁNEK, J., 2007, Counterfactual thinking in relation to the personality of women – doctors and nurses. *Studia Psychologica*, 49, 4, 333-339.

SCHWARZER, R., JERUSALEM, M., 1995, Generalized Self-Efficacy scale. In J. Weinman, S. Wright, & M. Johnston, *Measures in health psychology: A user's portfolio. Causal and control beliefs* (pp. 35-37). Windsor, UK: NFER-NELSON.

SPIELBERGER, C.D., 1979, Preliminary manual for the State-Trait Personality Inventory. Human Resources Institute, University of South Florida, Tampa.

TRAPNELL, P.D., CAMPBELL, J.D., 1999, Private self-consciousness and the Five-factor model of personality: Distinguishing rumination from reflection. *Journal of Personality and Social Psychology*, 76, 2, 284-304.

Bratská, M., 2009, Kontrafaktové myslenie a osobnostné charakteristiky vysokoškoláčok v kontexte zvládania záťažových situácií. In L. Golecká, J. Gurnáková, I. Ruisel (Eds) *Sociálne procesy a osobnosť 2008. Zborník z konferencie*. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, s. 138 – 148, ISBN 978-80-88910-26-8.

Nezdolnost v pojetí SOC (sense of coherence) a životní spokojenost u zaměstnanců hospiců a léčeben dlouhodobě nemocných

Kupka Martin

mkupka@email.cz

Katedra psychologie FF UP, Olomouc

Abstrakt

Důvodem ochranného účinku nezdolnosti je s velkou pravděpodobností kognitivní hodnocení stresogenních situací a jejich obrácení ve smysluplné výzvy. Dalšími protektivním činitelem je prožitek osobní pohody, vyšší podíl pozitivních emocí v prožívání – životní spokojenost jako taková. Výzkumný problém této studie se týkal výše zmiňovaných proměnných, které pomáhají moderovat působení zátěže chronické povahy, se kterou se každodenně setkávají zdravotníci, kteří se věnují paliativní péči. Zkoumaný soubor byl sestaven z žen, které pracují v hospicích a léčebnách dlouhodobě nemocných v pozici středního zdravotnického personálu. Bylo zjištěno, že pracovnice hospiců vykazují vyšší míru nezdolnosti. Dále se prokázalo, že koncept nezdolnosti velmi úzce souvisí s konceptem životní spokojenosti. Spokojenost se zdravím a nezdolnost korelují nejtěsněji. Prognosticky lze předpokládat, že zdravotní sestry v hospicích budou schopni lépe čelit pracovní zátěži vyplývající z jejich profesní orientace.

Klíčové slová: nezdolnost, životní spokojenost, spiritualita, životní smysluplnost.

Úvod

Jedním se základních problémů klinické psychologie a psychologie zdraví je otázka, jakým způsobem se jedinec vyrovnává s obtížnými životními situacemi či podmínkami. Závěry mnoha výzkumů (např. Antonovsky, 1993; Cohen, Edwards, 1993; Sheridan, Radmacher, 1992; Rowe, 1997; Vymětal, 1997; Šolcová, Kebza, 1998), které se zaměřovaly

na tuto oblast, prokázaly souvislost mezi působením zátěže chronické povahy a jejím negativním dopadem na zdraví jako takové.

Většina lidí soudobé společnosti se po většinu života věnuje určitému zaměstnání. Každá profese klade na svého vykonavatele určité nároky, určitou zátěž. Tato zátěž samozřejmě souvisí s charakterem problémů, kterých se dané zaměstnání týká. Z hlediska působení dlouhodobé zátěže chronické povahy při výkonu povolání, jsou nejvíce ohroženi ti lidé, kteří se angažují v pomáhajících profesích (Dunlop, Hockley, 1990; Herbert, Cohen, 1993; Maslach, Goldberg, 1998).

Péče o umírajícího nebo starého imobilního člověka, často s postupující demencí, je pro pečujícího velmi náročná. Zdravotní péče o chronicky nemocné, nevyléčitelné pacienty, se může stát dlouhodobě zatěžující aktivitou. Péče o umírajícího pacienta, práce s rodinnými příslušníky, kterým jejich bližní umírá, je situací extrémní zátěže. Můžeme zde uvažovat o odvrácené straně sociální opory, ať už poskytované profesionálně nebo laicky (Křivohlavý, 1998; Šolcová, Kebza, 1999; Haškovcová, 2002).

Ukazuje se, že práce s lidmi jako taková, vede k emočnímu vyčerpání, které je zapříčiněno nadměrnými psychickými a emočními nároky. Zdravotníci všeobecně, ať lékaři nebo střední zdravotnický personál, jsou lidé, jejichž povolání na ně klade vysoké nároky ve smyslu každodenních situací, se kterými se na svých pracovištích nutně setkávají. Chronicky působící zátěž tohoto druhu, může za určitých okolností vést ke stavu, který označujeme jako syndrom vyhoření. Ten se projevuje ve třech úrovních – psychické, fyzické, sociální. Vždy se jedná samozřejmě o dopad negativního charakteru (Šolcová, Kebza, 1998; Maslach, Goldberg, 1998).

V principu platí, že faktory, které moderují vliv dlouhodobě působící zátěže tohoto druhu na zdraví člověka, moderují i možný vznik vyhaslosti. Klíč k ovlivnění škodlivosti chronicky působícího stresu se stále častěji hledá na úrovni osobnosti jedince a v okolí jedince (sociální opora). Řada autorů definuje určité osobnostní charakteristiky, které poskytují svému nositeli možnost se s chronicky působící zátěží lépe vyrovnat, zvládnout ji, čímž se samozřejmě snižuje riziko negativního dopadu. Jedná se o tzv. protektivní činitele. K nim patří především nezdolnost, jakožto osobnostní nastavení ve smyslu sense of coherence, hardiness, resilience. Pocit osobní pohody – životní spokojenost jako taková (Kobasa, 1979; Antonovsky, 1993).

Osobnostní koncept nezdolnosti (ať už v pojetí Antonovského, Kobasové či Wernerové) má vliv protektivní. Důvodem ochranného účinku nezdolnosti je s velkou pravděpodobností kognitivní hodnocení stresogenních situací v pozitivních termínech a jejich obrácení ve

smysluplné výzvy, důvěra ve vlastní možnosti, prožitek životní smysluplnosti a porozumění.(Křivohlavý, 1990 a 1991; Balcar, 1995).

Životní spokojenost, jakožto subjektivní prožitek, je s velkou pravděpodobností vázána na řadu osobnostních proměnných. Jedná se především o temperamentové vlastnosti a interpersonální charakteristiky a samozřejmě některé sociodemografické koreláty (Blatný, Osecká, 1998; Rodná, Rodný, 2001).

Cíl výzkumu

Cílem našeho výzkumu bylo posouzení souvislostí mezi nezdolností v pojetí A. Antonovského a aktuální prožívanou životní spokojeností. Tyto proměnné pomáhají moderovat chronicky působící zátěž. Zajímají nás nejen souvislosti mezi protektivními proměnnými, ale také posouzení, zda existují významné statistické rozdíly, co se týče jejich zastoupení v rozdílných pracovních skupinách. Obě skupiny participantů byly vytvořeny ze zaměstnankyň pracujících v hospicích a léčebnách dlouhodobě nemocných. Pokusili jsme se nalézt odpovědi na následující otázky:

1. Existuje významný statistický rozdíl ve smyslu pro koherenci (nezdolnost v pojetí A. Antonovského) mezi pracovníci hospiců a léčených dlouhodobě nemocných (dále LDN)?
2. Existuje významný statistický rozdíl v oblastech životní spokojenosti mezi zaměstnankyněmi hospiců a LDN?
3. Existuje souvislost mezi nezdolností a životní spokojeností v jejich jednotlivých oblastech?

Průběh výzkumu a zkoumaný soubor

Výzkumu se zúčastnilo 100 žen. Jednalo se o zaměstnankyně hospiců a léčených dlouhodobě nemocných, které se věnují paliativní péči v pozici středního zdravotnického personálu. Zkoumaný soubor sestával ze dvou částí. První skupina byla tvořena 50 zdravotními sestrami z hospiců. Druhá skupina byla sestavena ze zdravotních sester, které pracují v léčebnách dlouhodobě nemocných, taktéž v počtu 50 osob. Všechny participantky měly dokončené středoškolské vzdělání. Většina z nich vystudovala střední zdravotnickou školu, obor zdravotní sestra. Výzkum proběhl dotazníkovou formou, byl anonymní, účastnice z osobních údajů vyplňovaly pouze věk a dosažené vzdělání. Následuje výčet jednotlivých

hospiciů, které s námi na této výzkumné studii spolupracovali: Hospic na Svatém Kopečku u Olomouce (11 osob), Hospic Anežky České v Červeném Kostelci (12 osob), Dům Léčby Bolesti s Hospicem sv. Josefa v Rajhradu u Brna (11 osob), Hospic sv. Štěpána v Litoměřicích (10 osob), Hospic Štrasburk (6 osob). Další skupina byla sestavena stejným způsobem. V tomto případě se jednalo o střední zdravotní personál léčeben dlouhodobě nemocných (LDN): Fakultní Nemocnice Olomouc (14 osob), Nemocnice Prostějov (11 osob), Nemocnice Přerov (15 osob), Nemocnice Jeseník (10 osob). Průměrný věk žen pracujících v hospicích činil 39 let, nejmladší probandce bylo 19 let, nejstarší 59 let. U zdravotních sester v LDN jsou tyto hodnoty následující: průměrný věk 38 let, nejmladší probandka 19 let, nejstarší 58 let.

Aplikovaná metodika

Každá probandka vyplňovala dva dotazníky. Testová baterie sestávala z Dotazníku životní spokojenosti, dále z dotazníku A. Antonovského SOC – Sense of Coherence.

Autory Dotazníku životní spokojenosti jsou němečtí psychologové Jochen Fahrenberg, Michael Myrtek, Jörg Schumacher a Elmar Brähler. Na českém vydání se podíleli Kateřina Rodná a Tomáš Rodný. Dotazník životní spokojenosti vznikl v rámci výzkumného projektu zabývajícího se psychologickou a lékařskou rehabilitací pacientů s nemocemi srdce a krevního oběhu. Tento diagnostický nástroj zjišťuje úroveň životní spokojenosti v deseti oblastech: Zdraví (ZDR), Práce a zaměstnání (PAZ), Finanční situace (FIN), Volný čas (VLC), Manželství a partnerství (MAN), Vztah k vlastním dětem (DET), Vlastní osoba (VLC), Sexualita (SEX), Přátelé, známí a příbuzní (PZP), Bydlení (BYD). Životní spokojeností je zde míněno individuální posouzení minulých a současných životních podmínek a perspektiv do budoucna. Dotazník umožňuje zachycení individuální spokojenosti v různých životních oblastech. Každá škála obsahuje celkem sedm položek, na něž proband odpovídá na sedmibodové stupnici, kde číslo 1 znamená „velmi nespokojen“ a číslo sedm „velmi spokojen“. Minimálně dosažitelné skóre je tedy 70 bodů, maximum je 490 bodů. Při interpretaci se může hodnotit každá oblast zvlášť, tedy získáme celkem deset skóreů nebo můžeme hodnotit celkovou úroveň životní spokojenosti na základě bodového součtu ze všech deseti oblastí. Pro deset škál byly vypočteny koeficienty konzistence, které leží v oblasti od 0,82 do 0,95 a ukazují vysokou vnitřní konzistenci škál. (Rodná, Rodný 2001). Při vyplňování Dotazníku životní spokojenosti některé respondenky odmítly reagovat na položky týkající se

sexuality. Některé uváděly, že nemají děti, proto nevyplňovaly položky vztahu k vlastním dětem. Oblast spokojenosti s manželstvím a partnerstvím zůstala v některých dotaznících taktéž bez odezvy. Většinou z toho důvodu, že dotyčné ženy byly rozvedené nebo neměly partnera. Z celkového počtu 100 dotazníků, bylo takto neúplně vyplněných 30. Jednalo se o 16 žen pracujících v hospicích a 14 žen pracujících v LDN. Proto při následné statistické analýze byly brány v potaz zbylé oblasti životní spokojenosti (Zdraví, Práce a zaměstnání, Finanční situace, Volný čas, Vlastní osoba, Přátelé, známí a příbuzní, Bydlení) a jejich součtem Celková míra životní spokojenosti.

Další použitou testovou metodou byl dotazník SOC – Sense of Coherence, neboli smysl pro koherenci – osobnostní integritu. Jeho autorem je A. Antonovský. Dotazník měří tzv. smysl pro koherenci, což je globální orientace, která vyjadřuje rozsah všeobecného pohledu a trvalého, avšak dynamického pocitu důvěry, že podněty z nitra i z vnějšku jsou strukturované, předvídatelné a vysvětlitelné, zdroje které má člověk k dispozici, jsou dostatečné k tomu, aby úkoly které přináší život byly zvládnuty, přičemž životní úkoly a požadavky jsou výzvami, které stojí za to, aby se do nich investovala energie a člověk se tak v životě aktivně angažoval. Smysl pro koherenci je taková charakteristika osobnosti, která umožňuje člověku zmírňovat či tlumit negativní vliv nepříznivě působících životních situací.

Tento dotazník obsahuje celkem 29 položek. Osoba která dotazník vyplňuje odpovídá zatržením příslušné číselné hodnoty na sedmibodové škále, kde hodnoty jedna a sedm jsou vyjádřením krajních možností. Minimálně je možno v tomto testu dosáhnout 29 bodů, maximum činí skóre 203 body (Křivohlavý, 1990). V jádru pojetí SOC tak, jak se s ním setkáváme v dotazníku, je respektování tří dimenzí – srozumitelnost (11 položek), zvládnutelnost (10 položek) a smysluplnost (8 položek).

Použité statistické metody

Při hodnocení naměřených údajů jsme vycházeli z následujících, běžně užívaných statistických metod: Fischerův F – test, t - test pro rozdíl výběrových průměrů dvou nezávislých výběrů za podmínky, že rozptyly základního souboru, ze kterých výběry pocházejí, jsou stejné, t - test pro rozdíl výběrových průměrů dvou nezávislých výběrů za podmínky, že mezi rozptyly základního souboru, ze kterých výběry pocházejí, je statisticky významný rozdíl. Pearsonův korelační koeficient.

Přehled hlavních výsledků práce

1. Existuje významný statistický rozdíl ve smyslu pro koherenci (nezdolnost v pojetí A. Antonovského) mezi zaměstnankyněmi hospiců a léčeben dlouhodobě nemocných (LDN)?

Mezi ženami které pracující v hospicích a ženami z léčeben dlouhodobě nemocných existuje významný statistický rozdíl ve smyslu pro koherenci, nebo-li nezdolnosti v pojetí A. Antonovského. Můžeme říci, že na základě získaných údajů a jejich statistického zhodnocení vyplývá, že střední zdravotnický personál pracující v hospicích, vykazuje vyšší míru nezdolnosti. Tento závěr je možné učinit na základě srovnání se středním zdravotnickým personálem léčeben dlouhodobě nemocných. Ze statistického hlediska je tento výsledek vysoce signifikantní. Lze ho potvrdit na 1% hladině významnosti, jak dokládají následující číselné údaje. Na základě provedeného F – testu bylo prokázáno, že mezi rozptyly prvního (hospic) a druhého (LDN) souboru není signifikantní rozdíl. Vypočítaná hodnota $F = 1,4139$. $F(\text{krit.}) = 1,6072$. Dále byl použit T – test pro rozdíly výběrových průměrů dvou nezávislých výběrů za podmínky, že rozptyly základního souboru, ze kterých výběry pocházejí, jsou stejné.

Vypočítaná hodnota $t = 3,9098$ a $t(\text{krit.}) = 1,9844$ dokládají výše uvedené.

2. Existuje významný statistický rozdíl v oblastech životní spokojenosti mezi zaměstnankyněmi hospiců a LDN?

Mezi zaměstnankyněmi hospiců a léčeben dlouhodobě nemocných existuje významný statistický rozdíl ve všech měřených oblastech životní spokojenosti, včetně spokojenosti celkové. Můžeme tedy konstatovat, že střední zdravotní sestry z hospiců, vykazují vyšší míru životní spokojenosti, než jejich kolegyně z léčeben dlouhodobě nemocných. Srovnávané oblasti životní spokojenosti byly následující: Zdraví, Práce a zaměstnání, Finanční situace, Volný čas, Vlastní osoba, Přátelé, známí a příbuzní, Bydlení a Celková spokojenost v těchto kategoriích. Rozdíly v jednotlivých oblastech byly signifikantní na 1% hladině významnosti. Výjimku tvořily kategorie Vlastní osoba a Bydlení. Zde byly rozdíly signifikantní na 5% hladině významnosti. Na základě použití F – testu (viz. tabulka 1) a jeho výsledku jsme poté volili odpovídající t- test (viz. tabulka 2).

Tabulka 1: Vypočítané a kritické hodnoty F – testu.

Tabulka 1 Spokojenost	ZDR	PAZ	FIN	VLC	VLO	PZP	BYD	CS
F - vypočítaná	0,4803	0,6363	0,9172	0,4239	0,9263	0,9959	0,8420	0,8604
F - kritická	0,6221	0,6221	0,6221	0,6221	0,6221	0,6221	0,6221	0,6221

Tabulka 2: Vypočítané a kritické hodnoty t – testu.

Tabulka 2 Spokojenost	ZDR	PAZ	FIN	VLC	VLO	PZP	BYD	CS
t- vypočítaná	4,0873	4,1217	4,5888	3,5896	1,9496	1,9898	1,6921	3,8046
t - kritická	1,9844	1,9844	1,9844	1,9844	1,6605	1,9844	1,6605	1,9844

3. Existuje souvislost mezi nezdolností a životní spokojeností v jejich jednotlivých oblastech?

Souvislost mezi nezdolností (SOC) a životní spokojeností byla potvrzena na zkoumaném souboru 100 osob (50 hospice, 50 LDN). Existuje velmi těsný vztah mezi nezdolností (SOC) a celkovou životní spokojeností (CS) a stejně tak mezi jejími dílčími oblastmi. V jednotlivých oblastech životní spokojenosti koreluje nejtěsněji nezdolnost a spokojenost se zdravím (ZDR), dále následuje spokojenost s vlastní osobou (VLO), poté spokojenost s prací a zaměstnáním (PAZ), dále je to spokojenost s přáteli, známými a příbuznými (PZP), spokojenost s finanční situací (FIN), spokojenost s využíváním volného času (VLC). Nejméně těsný je vztah mezi nezdolností a spokojeností s bydlením (BYD). Všechny vypočítané korelační koeficienty jsou vysoce signifikantní – jak ukazuje tabulka 3.

Tabulka 3: Vypočítané hodnoty korelačních koeficientů (kategorie životní spokojenosti a hodnota SOC).

Tabulka 3 Spokojenost	ZDR	PAZ	FIN	VLC	VLO	PZP	BYD	CS
	x SOC	x SOC	x SOC	x SOC	x SOC	x SOC	x SOC	x SOC
Korelační koeficient	0,69	0,62	0,55	0,54	0,67	0,61	0,38	0,76

Diskuse

Práce v oblasti paliativní péče klade zvýšené nároky na psychickou odolnost zdravotníka. Proto prvořadým záměrem tohoto výzkumu bylo provést srovnání dvou skupin zdravotnic, které paliativní péči poskytují.

Léčebny dlouhodobě nemocných a hospice s lůžkovým zařízením jsou z hlediska poskytované péče podobnými institucemi. Mnohé výzkumy již dříve prokázaly, že poskytování paliativní péče je situací chronicky působící zátěže, která v konečném důsledku může vést k emočnímu vyčerpání a zdravotním problémům, jak na úrovni psychické, tak fyzické i sociální. Chronický stres narušuje zdraví člověka. Každý jedinec je v neustálé interakci se světem. Ovšem člověk není v této interakci pasivním prvkem. Jedinec na základě vlastní svébytnosti uděluje okolnímu světu význam. Jedinec rozhoduje, co je pro něj ohrožující, co je nepříjemné a naopak. Je to právě struktura příjemce, která rozhoduje o tom, jak bude konkrétní podnět vyhodnocen (Maturana, 1988). Osobnostní nastavení ve smyslu nezdolnosti – smyslu pro koherenci, je v pozitivní oblasti tím, co moderuje účinky životní zátěže, co také určuje způsob vyrovnání se s onou zátěží a snižuje tím možná zdravotní rizika (Antonovsky, 1993).

Část výzkumného záměru byla cílena právě na tuto oblast. Potvrdilo se, že střední zdravotnický personál pracující v hospicích je odolnější, tedy má lepší předpoklady čelit pracovní (i jakékoli jiné životní) zátěži, než střední zdravotnický personál léčeben dlouhodobě nemocných. Na otázku proč tomu tak je, tedy z jakého důvodu jsou zdravotní sestry z hospiců nezdolnější, se nabízí několikero alternativ možných odpovědí.

Věřící lidé, pro něž má život kromě bio – psycho – sociálního pole působnosti rozměr spirituální, hledají a nacházejí ve světě okolo sebe smysluplnost a srozumitelnost. Otázka životní smysluplnosti je v současném psychologickém výzkumu stále aktuální (Balcar, 1995; Halama, 2000).

Dimenze smysluplnosti a srozumitelnosti jsou také součástí dotazníku SOC, který byl při tomto výzkumu použit. Prožívání světa a vlastního života jako smysluplného je jednou z několika proměnných, které minimalizují dopad zátěžových situací na zdraví a působí příznivě na jejich zvládnutí.

Většina zaměstnanců hospiců jsou aktivně věřící lidé, hlásící se k tradici křesťanství. Při rozhovorech s řediteli jednotlivých hospiců byl tento fakt potvrzován. Zároveň se ovšem nejedná o pravidlo, to znamená, že nelze dát rovnítko zaměstnanec hospice - věřící člověk. Proměnná náboženského vyznání nebyla v rámci realizace výzkumu zjišťována, což vnímáme

jako opomenutí. Spirituální rozměr života je dle našeho názoru ovšem velmi subjektivní věc. Nelze ho přímo ztotožnit čistě s určitým směrem náboženského vyznání. Většina hospiců fungujících v ČR byla zbudována v součinnosti s aktivní vazbou na křesťanství (Svatošová, 1999). Názvy jednotlivých hospiců to potvrzují – Hospic Anežky České, Dům léčby bolesti s hospicem svatého Josefa, Hospic svatého Štěpána atd.

K podobnému závěru, tedy že prožívání vlastních událostí a vlastních činů ve svém životě jako smysluplných, naplňujících životní hodnoty, což je závažným činitelem ve vztahu k duševní vyrovnanosti, dospěl už C. G. Jung. Tento švýcarský psychoterapeut pokládal jednotlivá náboženství za velmi dobře propracované prvotní psychoterapeutické systémy (Jung, 1993).

Domníváme se tedy, že velké procento žen, které pracují v hospicích se aktivně hlásí ke křesťanskému náboženství. Tento fakt může být s největší pravděpodobností jedním z vysvětlujících činitelů, který odpovídá za zjištěný rozdíl větší nezdolnosti – odolnosti ve srovnání se zaměstnankyněmi léčeben dlouhodobě nemocných.

Dalším faktorem může být rozdílná motivace. Domníváme se, že do hospiců jdou pracovat lidé, kteří o této práci skutečně něco vědí a cítí, že právě pro ně bude tento druh zaměstnání vyhovující. Pro tento závěr svědčí i ta skutečnost, že každý hospic si může své zaměstnance na rozdíl od léčeben dlouhodobě nemocných pečlivěji vybírat. Jinak řečeno, poptávka o zaměstnání v hospici je větší než nabídka. V léčebnách dlouhodobě nemocných je situace spíše opačná. Jedná se o práci s mimořádně obtížným nábořem pracovníků (Jedlička, 1991).

Systém práce, etické normy, supervizní setkávání, péče o zaměstnance jsou v hospicích propracovanější než v léčebnách dlouhodobě nemocných, svědčí o tom dostupná literatura. Zatímco o hospicích se píše knihy, natáčejí dokumentární filmy, vycházejí články, jejich vedoucí pracovníci komunikují s médii, tak konkrétní informace o léčebnách dlouhodobě nemocných nejsou nikde přehledně zpracovány. Díky těmto faktorům se může zaměstnanec hospice se svým povoláním více identifikovat a opět ho prožívat jako smysluplné, hodnotné, což dle našeho názoru může mít pozitivní vliv na jeho sebeprožívání a prožívání okolního světa. Práce je přirozenou součástí života většiny lidí a spokojenost s konkrétním zaměstnáním se odráží pochopitelně i v mimopracovní sféře a naopak.

Tím se dostáváme k dalším výzkumným závěrům. Mezi zdravotními sestrami hospiců a léčeben dlouhodobě nemocných byl zjištěn významný rozdíl v dílčích oblastech životní spokojenosti a logicky tedy i ve spokojenosti celkové. Pracovnice hospiců vykazují vyšší míru spokojenosti se svým životem než jejich kolegyně z léčeben dlouhodobě nemocných.

Signifikantní rozdíl byl zjištěn ve všech měřených oblastech životní spokojenosti a taktéž v celkové spokojenosti.

Paralelu k vysvětlení tohoto výsledku je potřeba hledat opět u nezdolnosti. V této studii bylo prokázáno, že nezdolnost úzce souvisí právě s životní spokojeností. Můžeme říci, že čím více bude jedinec nezdolnější, tím se bude zvyšovat pravděpodobnost jeho prožitku životní spokojenosti. Nezdolnost velmi úzce souvisí se všemi měřenými oblastmi životní spokojenosti – nejtěsnější vztah lze nalézt u spokojenosti se zdravím, dále spokojenosti s vlastní osobou, s prací a zaměstnáním a sociálními vztahy (přátelé, známí, příbuzní). Následuje finanční situace, volný čas a bydlení.

Ohledně konceptu životní spokojenosti panuje jednota v názoru, že kognitivní (bilanční) a afektivní komponenty všech oblastí života mohou přispívat k životní spokojenosti. Životní spokojenost, jakožto dimenze, je dána plněním vytoužených životních cílů. Taktéž se životní spokojenost vztahuje k dlouhodobému pozitivnímu afektivnímu stavu radostnosti, kdy člověk je přesvědčen, že stojí zato dosahovat určitých, pro něj významných životních cílů, že stojí zato investovat do něčeho svou energii, kdy jako vedlejší produkt vzniká prožitek životní smysluplnosti (Frankl, 1996).

Životní spokojenost je vždy do určité míry subjektivní. Lidé nepřichází do styku se světem, který objektivně existuje, ale spíše svět konstruují pomocí pojmů a na základě dřívějších zkušeností. Realita je lidskou subjektivní konstrukcí. Způsob jakým přemýšlíme o světě, rozhodne o tom, v jakém světě budeme žít a zda s tímto světem i sami se sebou budeme spokojeni (Maturana, 1988).

Smysl pro koherenci, nezdolnost v pojetí A. Antonovského, je globální orientace, která vyjadřuje rozsah všeobslhlého pohledu a trvalého, avšak dynamického pocitu důvěry že, podněty z nitra i z vnějšku jsou strukturované, předvídatelné a vysvětlitelné, zdroje které má člověk k dispozici, jsou dostatečné k tomu, aby úkoly, které přináší život, byly zvládnuty, přičemž životní úkoly a požadavky jsou výzvami, které stojí za to, aby se do nich investovala energie a člověk se tak v životě aktivně angažoval. Smysl pro koherenci je taková charakteristika osobnosti, která umožňuje člověku zmírňovat či tlumit negativní vliv nepříznivě působících životních situací.

Dle našeho názoru člověku také umožňuje, být se svým životem spokojen na základě úspěšného překonávání překážek, zvyšování důvěry ve vlastní možnosti, ve svět, ostatní. Tedy „nezdolné“ nastavení člověka ke světu umožňuje více příjemných prožitků a tudíž i prožívání životní spokojenosti, která bude zpětně podporovat právě ono nezdolné nastavení.

A to vše ve smyslu cirkulární kauzality. Způsob jakým přemýšlíme, cítíme a jednáme ve vztahu ke světu, vytváří právě svět, ve kterém žijeme a ten opět zrcadlí nás.

Jako velmi cenný se jeví výsledek korelace mezi nezdolností a spokojeností se zdravím. Osoby na této škále hodnotí spokojenost se svým celkovým zdravotním stavem, se svou duševní i tělesnou kondicí, se svou fyzickou výkonností a odolností proti nemocem. To zahrnuje i případné bolesti. Zdraví, jakožto bio – psycho – sociálně – spirituální celek, může být dlouhodobou psychosociální zátěží oslabováno za předpokladu, že jedinec je toho názoru, že ztrácí kontrolu nad ohrožením a neví si rady. Tento výsledek v podstatě potvrzuje onu pozitivní vazbu zmírňování zdravotních rizik ve vztahu k nezdolnosti. Na základě výsledků naší studie se domníváme, že management zdravotnického zařízení, které poskytuje útěšnou péči, by mohl sledovat při výběru nových zaměstnanců salutoprotektivní faktory osobnosti.

Závěr

Za vnitřní klíčový faktor, který ovlivňuje rezistenci člověka vůči negativním účinkům dlouhodobé zátěže, je pokládána osobnost jedince. Životní spokojenost, jakožto subjektivní prožitek, je s velkou pravděpodobností vázána na řadu osobnostních proměnných. Jedná se především o temperamentové vlastnosti a interpersonální charakteristiky, které mohou také souviset s konceptem nezdolnosti (Costa, McCrae, 1980; Emmons, Diener, 1985; Blatný, Osecká, 1998; Campbell, 1990).

Výzkumný problém této studie se týkal výše zmiňovaných proměnných – nezdolnosti a životní spokojenosti, které pomáhají moderovat působení zátěže chronické povahy, se kterou se každodenně setkávají zdravotníci, kteří se věnují paliativní péči. Zkoumaný soubor byl sestaven z žen, které pracují v hospicích a léčebnách dlouhodobě nemocných v pozici středního zdravotnického personálu.

Bylo zjištěno, že pracovnice hospiců vykazují vyšší míru nezdolnosti a životní spokojenosti než jejich kolegyně z léčeben dlouhodobě nemocných. Dále se prokázalo, že koncept nezdolnosti velmi úzce souvisí s konceptem životní spokojenosti, s celkovou životní spokojeností, tak i s jednotlivými kategoriemi tohoto konceptu. Spokojenost se zdravím a nezdolnost korelují nejtěsněji.

Prognosticky lze předpokládat, že zdravotní sestry v hospicích budou schopny lépe čelit pracovní zátěži vyplývající z jejich profesní orientace na paliativní péči než zdravotní sestry z léčeben dlouhodobě nemocných. Tento závěr lze vyslovit s odvoláním na zjištěné rozdíly v nezdolnosti a životní spokojenosti ve prospěch žen, které pracují v hospicích.

Literatura

- ANTONOVSKY, A., 1993, The structure and properties of the sense of coherence scale. *Social Science and Medicine*, 36, 725 – 733.
- BALCAR, K., 1995, Životní smysluplnost, duševní pohoda a zdraví. *Československá psychologie*, 39, 420 – 424.
- BALCAR, K., 1995, Životní smysluplnost a osobnost. *Československá psychologie*, 39, 496 – 502.
- BALINT, M., 1992, Lékař, jeho pacient a nemoc. Část I. Psychoterapeutické sešity. Praha: Institut psychoterapie.
- BLATNÝ, M., OSECKÁ, L., 1998, Zdroje sebehodnocení a životní spokojenosti: Osobnost a strategie zvládnání. *Československá psychologie*, 42, 385 – 393.
- CAMPBELL, J.D., FEH, B., 1990, Self esteem and perceptions of conveyed impressions: is negative affectivity associated with greater realism? *Journal of Personality and Social Psychology*, 58, 122 – 133.
- COHEN, S., EDWARDS, J., 1989, Personality characteristics as moderators of the relationship between stress and disorder. In: Neufeld, R. W. (Ed.): *Advances in the investigation of psychological stress*. New York: Wiley.
- COHEN, S., UNDERWOOD, L., GOTLIEB, B., 2000, *Social support Measurement and Intervention*. New York: Oxford university press.
- COSTA, P.T., Jr., McCRAE, R.R., 1980, Influence of extraversion and neuroticism on subjective well – being: happy and unhappy people. *Journal of Personality and Social Psychology*, 38, 668 – 678.
- DOSTÁLOVÁ, O., 1986, *Psychoterapeutické přístupy k onkologicky nemocným*. Praha: Avicenum.
- DUNLOP, R.J., HOCKLEY, J.M., 1990, *Terminal care support teams the hospital – hospice interface*. New York: Oxford university press.
- EMMONS, R.A., DIENER, E., 1985, Personality correlates of subjective well – being. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 11, 89 – 97.
- FRANKL, V.E., 1996, *Lékařská péče o duši*. Brno: Nakladatelství Cesta.
- HALAMA, P., 2000, Teoretické a metodologické přístupy k problematice zmyslu života. *Československá psychologie*, 44, 216 – 233.
- HAŠKOVCOVÁ, H., 2002, *Lékařská etika*. Praha: Galén.

- HERBERT, T.B., COHEN, S., 1993, Stress and immunity in humans. *Psychosomatic medicine*, 55, 364 – 379.
- JEDLIČKA, V., 1991, *Praktická gerontologie*. Zlín: Grafa.
- JUNG, C.G., 1993, *Analytická psychologie. Její teorie a praxe*. Praha: Academia.
- KEBZA, V., ŠOLCOVÁ, I., 1998, Burnout syndrom: teoretická východiska, diagnostické a intervenční možnosti. *Československá psychologie*, 42, 429 – 427.
- KOBASA, S.C., 1979, Stressful life events and health, personality and health: An inquiry into Hardiness. *Journal of personality and social psychology*, 37, 1 – 11.
- KŘIVOHLAVÝ, J., 1990, Nezdolnost v pojetí SOC. *Československá psychologie*, 34, 511 – 517.
- KŘIVOHLAVÝ, J., 1991, Nezdolnost typu hardiness. *Československá psychologie*, 35, 59 – 65.
- KŘIVOHLAVÝ, J., 1989, *Jak neztratit nedšení*. Praha: Grada.
- MASLACH, C., GOLDBERG, J., 1998, Prevention of burnout. *New perspectives, applied and preventive psychology*, 7, 63 – 74.
- MATURANA, H., 1988, Poznání – organizace a ztělesnění skutečnosti. *Kontext*, 4, 15 – 25.
- RODNÁ, K., RODNÝ, T., 2001, *Manuál k dotazníku životní spokojenosti*. Praha: Testcentrum.
- SCHERIDAN, C.L., RADMACHER, S.A., 1992, *Health psychology: Challenging the biological model*. New York: John Wiley.
- SVATOŠOVÁ, M., 1999, *Hospic a umění doprovázet*. Praha: Ecce Homo.
- ŠOLCOVÁ, I., KEBZA, V., 1998, Psychoneuroimunologie a zvládání stresu. *Československá psychologie*, 42, 32 – 41.
- ŠOLCOVÁ, I., KEBZA, V., 1999, Sociální opora jako významný protektivní faktor. *Československá psychologie*, 43, 19 – 36.
- VYMĚTAL, J., 1997, Psychické procesy, imunita a psychoterapie. *Československá psychologie*, 41, 181 – 188.

Kupka, M., 2009, Nezdolnost v pojetí SOC (sense of coherence) a životní spokojenost u zaměstnanců hospiců a léčených dlouhodobě nemocných. In L. Golecká, J. Gurnáková, I. Ruisel (Eds) *Sociálne procesy a osobnosť 2008. Zborník z konferencie*. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, s. 149 – 161, ISBN 978-80-88910-26-8.

Zvládání zátěže v adolescenci: stabilita a kontext změn mezi 13. a 15. rokem

Kohoutek Tomáš*, Mareš Jan**, Ježek Stanislav**

kohoutek@psu.cas.cz

*Psychologický ústav AV ČR, Brno

**Institut výzkumu dětí, mládeže a rodiny, FSS MU, Brno

Abstrakt

Příspěvek se zabývá strukturou prožívaných problémů, způsobů jejich zvládání a změnami v průběhu rané adolescence. Čerpá z dat české části longitudinální studie ELSPAC. Na vzorku 150 dětí vyšetřených ve 13 a v 15 letech metodou CTK sledujeme i širší kontext prožívaných problémů a změn struktury zvládání - diskutujeme o možných souvislostech s intelektem, stylem attachmentu, osobnostními rysy a rizikovým chováním.

Klíčové slová: coping, adolescence, osobnost

Grantová podpora: Studie byla podpořena výzkumným záměrem CEZ:AV0Z70250504 (T.K.), participace spoluautorů výzkumným záměrem „Psychologické a sociální charakteristiky dětí, mládeže a rodiny, vývoj osobnosti v době proměn moderní společnosti“ (MSM 0021622406).

Výsledkem rostoucího výzkumného zájmu o zvládání zátěže (coping) v posledních desetiletích je nejen nárůst báze poznatků, ale zároveň i rozdílů v pojetí zvládání a potenciálních překážek ve srovnávání výsledků jednotlivých výzkumů.

Nejinak je tomu i v případě výzkumu zvládání v průběhu adolescence. Zvládání zátěže je komplexní dynamický fenomén, průběžný a proměnlivý proces, prostupující řadou životních domén a zahrnující řadu psychických funkcí. Je intencionální povahy – jeho cílem je změna povahy transakce mezi osobou a prostředím (Lazarus, 1999). V kontextu psychického vývoje na něj lze pohlížet jako na výsledek, projev i činitel. Zřetelné vymezení v rámci procesu adaptace či regulace není jednotné, analogicky je obtížné i uchopení výzkumnými prostředky adekvátními pro statické (např. rysové) konstrukty. V tomto příspěvku bychom chtěli shrnout

relevantní pojetí zvládání zátěže s ohledem na důležité prvky a dimenze procesu zvládání, upozornit na specifika zvládání v adolescenci a na datech z dvojího měření longitudinální povahy demonstrovat možnosti, které pro zachycení dynamické povahy a změn ve struktuře zvládání představuje strukturní modelování jako metoda ověřující vzájemné vztahy mezi více proměnnými.

Charakteristiky zvládání zátěže v relevantních definicích

V patrně nejvlivnější definici R.S. Lazarus a S. Folkmanová (1984) charakterizují zvládání zátěže jako „stále se měnící kognitivní a behaviorální úsilí o zvládnutí specifických vnějších a/nebo vnitřních nároků, které zatěžují nebo přesahují zdroje osoby“ (s. 141). Popisují rovněž podrobně fázi povahu transakce mezi osobou a prostředím, kdy značnou roli hraje kognitivní hodnocení (appraisal) situace a vlastních zdrojů, jehož výsledkem je i emoční kvalita a specifická motivace k řešení cestou na problém a na emoce zaměřených strategií.

Kritické srovnání přístupů ke zvládání zátěže v adolescenci a přehled relevantních výzkumů přináší B.E. Compas ve studiích z let 1987 a 2001. Lazarusovo pojetí zvládání se týká všech záměrných aktivit ke zvládnutí stresu, neomezuje se však na úsilí efektivní. B.E. Compas (1987) upozorňuje na rozdíly vůči širše pojatým definicím v rámci motivačního modelu. Např. R.C. Silverová and C.B. Wortmanová (1980) za zvládání zátěže považují „jakékoli a veškeré reakce jednotlivce při setkání s potenciálně ohrožující situací“ (s. 281). Zvládání v jejich pojetí zahrnuje jak záměrné, tak mimovolní či automatické reakce.

Mezi popsánymi přístupy však panuje shoda v tom, že

- zvládání má povahu procesu
 - uplatňuje se kombinace různých strategií, případně psychických funkcí či domén, na něž se zvládání orientuje
 - podstatné je (subjektivní) hodnocení situace jako náročné
 - proces zvládání je spoluurčován povahou situace i individuálními charakteristikami –
- B.E. Compas (1987) hovoří o interdependentní povaze vztahu mezi stresem a zvládáním, R.S. Lazarus a spolupracovníci (1991) poukazují na relační (Lazarus, 1999) nebo transakční (Lazarus a Folkmanová, 1984) povahu zvládání
- efektivita zvládání závisí na širším kontextu a je relativní.

Pro výzkum v oblasti zvládání zátěže to znamená, že je vhodné sledovat širokou škálu projevů (kombinace, dimenzí problému, reakcí a strategií), srovnávání neomezovat na jednotlivé dílčí škály, ale sledovat společný či sousledný výskyt různých reakcí i povahu situace, na niž osoby reagují. Zvláštní pozornost je třeba věnovat projevům, které jsou součástí adaptační reakce, nikoli však „zvládání“ v užším slova smyslu, a otázce efektivity zvládání – nelze ji posuzovat „a priori“ na základě povahy reakcí, ale vždy vzhledem k dalším kritériím (povaze situace, výsledkům zvládání).

Dimenze zvládání zátěže

Součástí konceptualizace zvládání je identifikace hlavních dimenzí vzhledem k určitým kritériím. Pro teoretické uchopení dynamického jevu i pro interpretaci zjištění je tento přístup velmi důležitý, dimenzionální vyjádření však často zůstává pouze východiskem pro schematizaci tohoto jevu.

B.E. Compas et al. (2001, s. 89) na základě shrnutí několika dílčích přístupů charakterizují zvládání jako „jeden aspekt širší škály procesů, zapojených v reakci na stres... vědomé volní úsilí o regulaci emocí, kognice, chování, fyziologie a prostředí v reakci na stresující události nebo okolnosti“. Jednotlivé aspekty regulace podřazují společnému pojmu seberegulace (self-regulation) a považují je za současně podmíněné i limitované úrovní biologického, kognitivního, sociálního a emočního vývoje jedince. Pojem regulace je centrální také v pojetí N. Eisenbergové a spolupracovníků (1997, dle Compas 2001), kteří rozlišují tři aspekty seberegulace – úsilí přímo regulovat emoce, úsilí regulovat situaci a úsilí regulovat emocemi řízené chování. E.A. Skinnerová a J.G. Wellborn (1984, dle Compas et al. 2001), vymezují jako hlavní oblasti regulaci chování, emocí a orientace – zvládání orientované na chování zahrnuje vyhledávání informací a řešení problému, regulace emocí spočívá v úsilí o zachování optimismu, regulace orientace ve vyhýbání se. Kromě ústředního motivu zvládání, psychologické kontroly, jmenují autoři i motivy či potřeby kompetence, autonomie a vztahovosti.

Mezi (pseudo)dichotomickými modely zmiňme rozlišení zvládání zaměřeného na problém a na emoce (Lazarus a Folkmanová, 1984), příklonových a odklonových strategií, nebo méně často užívané dimenze na osobu (self-focus) a externě (external focus) zaměřeného zvládání, zvládání kognitivního a behaviorálního nebo aktivního a pasivního (Compas et al., 2001). Takto pojaté tendence se ovšem mohou naplňovat řadou dílčích způsobů – tak např. R.S. Lazarus a S. Folkmanová (1984) uvádějí, že obsahem na emoce zaměřeného zvládání mohou

být reakce jako vyjadřování emocí, vyhledávání útěchy nebo sociální opory, nebo snaha vyhnout se zdroji stresu. Podobně jednotlivá strategie může naplňovat více obecných tendencí, a může být dokonce zaměřena zároveň na problém i na emoce (Compas et al., 2001). Relativní samozřejmostí je také kombinace různých přístupů či strategií v reakci na jedinou událost.

Zvláštnosti zpracování dat, týkajících se zvládání

Je zřejmé, že i zpracování dat má určitá specifika oproti datům, zachycujícím statické nebo relativně stabilní charakteristiky. Obtížnější je již konstrukce škál – nelze vždy např. dosti dobře uplatnit obvyklá kritéria reliability jako vnitřní konzistence, teoreticky odvozené škály se nekryjí s faktorově odvozenými (které zachycují kolokace jevů), při porovnání s vnějšími kritérii (např. charakteristiky osobnosti) vycházejí často vyšší korelace pro širše pojaté škály (primární faktory), které simplifikují reálný charakter zvládání, a korelace jsou obecně nízké, protože zvládání je vždy i funkcí situace a jejího širšího kontextu. Statická struktura dotazníku může vést ke zkreslení zvláště tehdy, jsou-li součástí kontextu – a předmětem výzkumného zájmu – změny (jako je tomu i při zkoumání změn v průběhu vývoje – Connor-Smith et al., dle Compas, 2001).

Specifika zvládání zátěže v adolescenci

B.E. Compas (2001) mezi důvody, proč problematice zvládání zátěže v kontextu adolescence věnovat zvláštní pozornost, uvádí, že způsoby zvládání, kterými děti a dospívající disponují, představují důležité mediátory a moderátory vlivu stresu (jako významného rizikového faktoru pro vznik psychopatologie) na aktuální i pozdější úroveň adaptace. Adolescenci lze také považovat za senzitivní období pro rozvoj jak způsobů zvládání, tak různých forem psychopatologie či maladjustace. Rozvoj charakteristických způsobů zvládání může jednotlivce „postavit na start“ více či méně adaptivní vývojové trajektorie, může být prekurzorem vzorců zvládání v dospělosti.

Povaha zvládání zátěže úzce souvisí s úrovní vývoje, což platí zvláště ve vztahu k seberegulačním a sebeaktualizačním funkcím a k úrovni adaptace.

Pozornost, věnovaná v posledním desetiletí specifickým zvládání zátěže v adolescenci, reaguje také na nedostatky předchozího výzkumu. Navzdory tradičně (z důvodu dostupnosti) velmi rozšířenému výzkumu „na adolescentech“ nelze vždy hovořit o „výzkumu adolescentů“

v pravém slova smyslu – dochází k přenášení „dospělých“ modelů zvládání na populaci dospívajících, nerespektování odlišnosti a proměn struktury jak problémů, tak způsobů zvládání (kritiku a návrhy viz např. Compas, 1987, nebo Lazarus, 1999). O specifických procesech, vývojových změnách a „úkölech“, které z mnoha úhlů (schopnosti – zdroje i nároky, prvky měnící strukturu i výsledky sociálního učení) mění během dospívání strukturu zvládání, je přitom k dispozici rozsáhlá klasická literatura (Piaget, Erikson, Marcía... – souhrn viz např. Macek, 1999). Jedna z průkopnických prací G. Spivacka a M.B. Shureové (1982, dle Compas, 1987) se věnuje rozvoji schopností řešení interpersonálních problémů ve vztahu k věku a identifikuje následující podmínky: vytváření alternativ řešení, úvaha o důsledcích sociálního jednání, rozvoj uvažování o vztahu mezi cílem a prostředky, vývoj kauzálního myšlení v sociálním kontextu, citlivost vůči problémům a dynamická orientace.

Novější výzkumy (např. Plancherel, Bolognini a Halfon, 1998) staví vývoj stylu zvládání během adolescence (a proměny mezi adolescencí ranou, střední a pozdní) do souvislosti s rozvojem emocionality a kognitivních i exekutivních funkcí a věnují se specifickému vlivu podmínek a životních událostí v průběhu adolescence jakožto senzitivního období (Frydenberg, 1999).

Studie

V naší studii se zabýváme možnostmi zachycení struktury typů prožívaných problémů a způsobů jejich zvládání v mladší (13 let) a střední adolescenci (15 let) a změn mezi těmito dvěma věkovými úrovněmi. Vycházíme z údajů od 150 dospívajících, longitudinálně sledovaných v rámci české části studie ELSPAC, jimž byla v letech 2005 a 2007 distribuována autorská metodika, obsahující seznam možných problémů včetně indikátorů subjektivně pociťované vývojové změny a seznam reakcí, zahrnující především způsoby zvládání, ale i indikátory míry pociťované zátěže.. Údaje od 340 respondentů byly zpracovány postupy konfirmatorní faktorové analýzy pro věk 13 let a pro každý ze seznamů zvlášť. Pro každou z věkových úrovní pak byla na základě výsledků od 150 respondentů, kteří vyplnili kompletní metodiku bez vynechání kterékoli položky, vytvořena dvojice strukturních modelů (problémy a reakce), v nichž sledujeme vzájemné vztahy mezi proměnnými a vzhledem k teoretickým východiskům interpretujeme jak samotnou strukturu, tak její změny v průběhu vývoje.

Výsledky

Faktorová struktura

V okruhu prožívaných problémů jsme identifikovali následujících sedm faktorů:

- problematické vztahy s vrstevníky a v kolektivu, který pokrývá oblast od absence dobrého kamaráda/ kamarádky, přes vztahy ve třídě, nepřátelské chování po nepochopení s většinou vrstevníků jako takových
- problémy s udržení „osobního prostoru“ – subjektivně málo volného času, nemožnost věnovat se tomu, co chci a co plánuji, pocit omezování ze strany rodičů, neshody s dospělými, špatné vztahy se sourozenci
- problémy týkající se schopností a školní výkonnosti – zvládnutí školní zátěže zahrnuje i aspekt postoje rodičů, vztahu ke škole a představ o vlastní profesní budoucnosti
- neshody s dospělými – nejvíce sytí položky „Často nosím poznámky“ a „mám neshody a problémy s některými z učitelů“, ale týká se i postojů rodičů ke školnímu výkonu, chování a úpravě zevnějšku a neshod s dospělými obecně
- otázky, související se změnou prožívání, sociálních vztahů a identity; tento faktor poněkud překvapivě sytí položky s pozitivním i negativním obsahem (lepší porozumění s mnoha lidmi, změna pohledu na mnoho věcí, stejně jako bezradnost ohledně dosud neznámých pocitů, chuť mnoho věcí změnit, pocit, že nevím, co chci, a potíže s láskou)
- faktor problémů v rodině – nejvíce sytí položky, které identifikují konfliktní vztahy rodičů či sourozenců a respondenta nebo rodičů mezi sebou
- poslední faktor incidence blíže nespecifikované závažné nepříznivé životní události a zdravotních problémů respondenta

Stejným postupem jsme identifikovali faktory reakcí na zátěž a způsobů zvládnutí:

- nejsilnější faktor komplexního úsilí o řešení – zahrnuje položky vlastního aktivního řešení, ale i vyhledávání opory v různé podobě, regulace emocí, vyhledávání informací a pokusů o restrukturuji problému, o změnu vlastního přístupu a případně odčinění vzniklého problému
- faktor odklonu od problému, sytící položky, které vyjadřují snahu vyhnout se problému, neřešit jej, přestat na něj vůbec myslet
- faktor izolace, nejvýrazněji sytící položkami, které vyjadřují skrývání vlastního problému před ostatními

- faktor selhání kontroly vnější (neovládnutí se) i vnitřní (nutnost pořád na problém myslet), sytící negativně i položku „Jsem zvyklý/á řešit věci v klidu“
- faktor aktivního konfrontačního řešení s aspekty aktivity, prosazení vlastní vůle, exprese pocitů, konfrontace s původcem problému
- faktor vyhýbavosti a úniku, zde především od původce problému a směrem do samoty nebo fantazie
- faktor skrývání reakce na problém
- a faktor vyhledávání informací

Průměrný výskyt problémů (podle součtu regresních skóru) s věkem roste ve všech faktorech; relativně nejmenší nárůst je u problémů se školním výkonem a u problémů v rodině ($p > 0.01$; v obou případech může hrát významnou roli, že jde o problémy vyjádřené reakcemi sociálního okolí, nikoli vývojem samotným), nejvyšší nárůst je patrný u okruhu vývojových změn, u problémů s udržením osobního prostoru a u problémů s dospělými. Zvyšuje se i incidence nepříznivých událostí. Posuny v oblasti reakcí na problémy jsou více diferencované – bez průkazného rozdílu zůstává pouze preference aktivní konfrontace, nárůst je patrný u komplexního řešení, vyhledávání informací, a u izolace – skrývání problému jako takového a obecné vyhýbavosti v sociálních vztazích. Klesá preference ostatních dvou „dílků“ odklonových reakcí – skrývání reakce a odklonu od problému.

Strukturní modely

Strukturní model pro okruhy problémů lépe vyhovuje pro věk 13 let (Chi-Square=615.64, df=343, Pvalue=0.0000, RMSEA=0.046), než pro 15 let (Chi-Square=994.34, df=549, Pvalue=0.0000, RMSEA=0.056) srovnání však považujeme za interpretovatelné. Rozdíl lze vysvětlit tím, že s věkem se problémy diferencují, a model je tvořen na základě faktorů odvozených z výsledků třináctiletých.

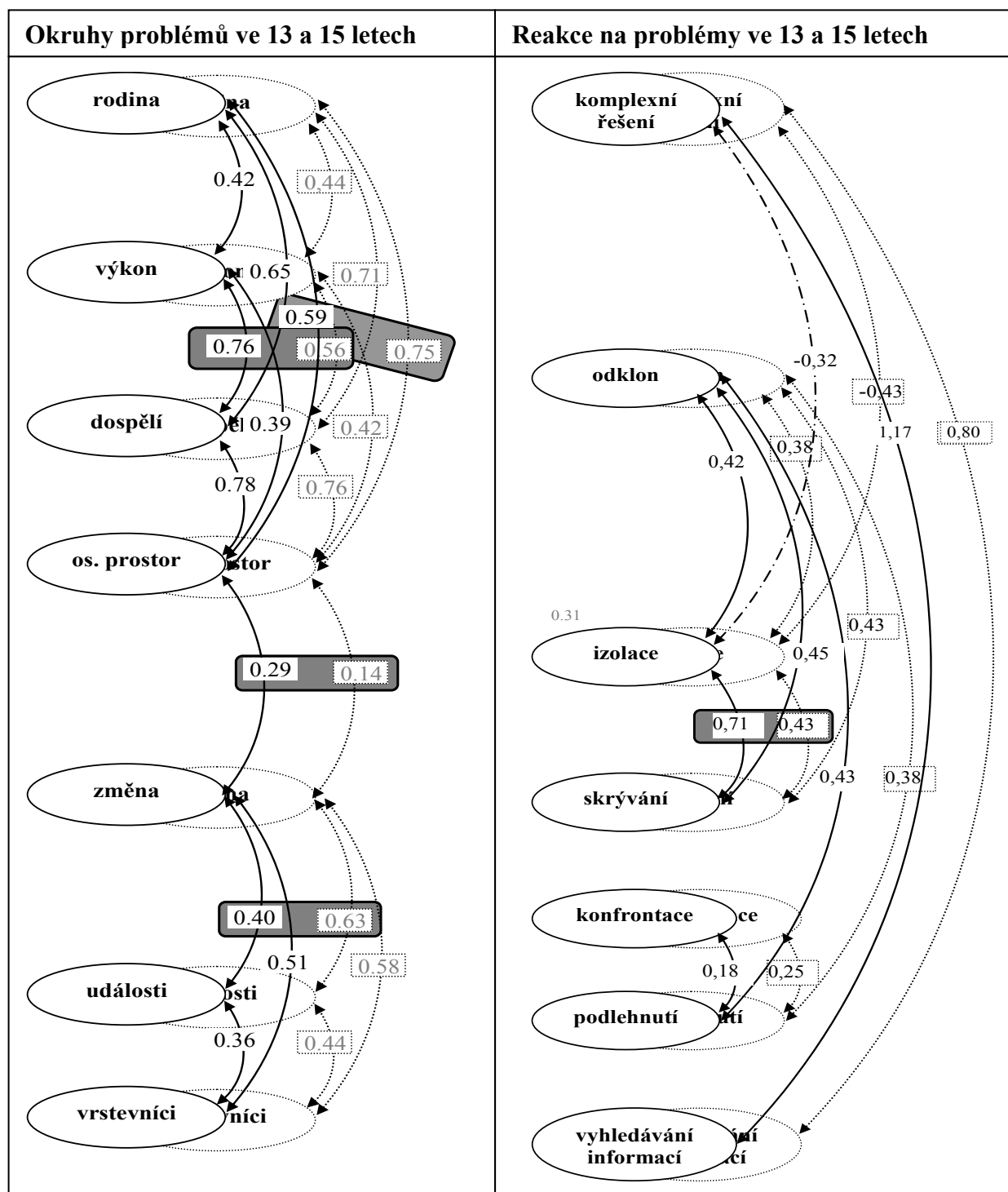
Model zachycuje dvě relativně nezávislé skupiny problémů – do první spadají problémy s rodinnými vztahy, se školním výkonem, s udržením osobního prostoru a problémy s dospělými. Nejsilnější asociace přitom nacházíme mezi problémy s dospělými na jedné straně a problémy v rodině, se školním výkonem a s osobním prostorem na straně druhé, a dále mezi problémy v rodinných vztazích a problémy s osobním prostorem. Většina souvislostí přitom mezi 13 a 15 lety zůstává relativně konstantní, klesá asociace mezi

problémy se školním výkonem a problémy s dospělými a výrazně roste souvislost mezi problémy v rodinných vztazích a problémy s udržení osobního prostoru (autonomie).

Druhá skupina zahrnuje subjektivně pociťované aspekty změny (nejsou tedy korelovány s problémy s dospělými nebo v rodinných vztazích), problémy s vrstevníky a incidenci negativních životních událostí. Určitou „spojnicí“ s předchozí skupinou problémových okruhů představuje asociace pociťovaných změn a problémů s udržení osobního prostoru (ta je však slabá a s věkem dále klesá prakticky k nezávislosti). Roste asociace mezi incidencí životních událostí a pociťovanými změnami (u obou okruhů lze však nárůst předpokládat a rovněž platí, že životní události mohou představovat spouštěč změn), ostatní souvislosti zůstávají relativně stabilní.

Pro reakce na zátěž je shoda modelu s daty srovnatelná v obou věkových kategoriích. (Chí-kvadrát = 1231.22, resp. 994, 34 v 15 letech při $df=549$, $Pvalue=0.0000$ a v obou případech $RMSEA=0.056$). V modelech je relativně samostatný nejsilnější faktor komplexního řešení, s nímž je velmi výrazně asociován nejslabší faktor vyhledávání informací, a středně silně negativně faktor izolace, dále skupina odklonových strategií, zahrnující odklon od problému, izolaci a skrývání reakce, a dvojice opět relativně samostatných (vzájemně však korelovaných) faktorů aktivního konfrontačního řešení a ztráty kontroly. Poslední jmenovaný faktor souvisí středně silně i s odklonem, spíše než za reakci zvládací jej však považujeme za indikátor dopadu problému.

Většina vztahů zůstává i v tomto případě mezi 13 a 15 lety stabilní. Rozvolňuje se souvislost mezi skrýváním a izolací (která se však stává častější a skrývání reakce můžeme považovat za její předstupeň i dílčí součást), narůstá valence záporného vztahu mezi komplexním řešením a odklonem, což lze obecně vyložit v obou směrech závislosti – schopnost komplexního řešení vede k menší potřebě odklonu, vyšší míra odklonu však může vyjadřovat i nižší vynakládání aktivního úsilí.

Obrázek 1: Strukturní modely pro okruhy problémů a reakcí na problémy ve věku 13 a 15 let

Závěr

Výsledky ilustrují posuny, k nimž dochází v období mezi ranou a střední adolescencí – důležitým tématem zůstává autonomie osobního prostoru, roste incidence životních událostí i intenzita pociťované změny, významnější roli sehrávají potíže v rodinných vztazích.

V reakcích přibývá na jedné straně tendenci ke skrývání projevů zátěže, na druhé straně i tendence k aktivnímu konfrontačnímu řešení (v závislosti na hodnocení situace). Změny lze vykládat ve vztahu ke kognitivnímu i sociálnímu vývoji. Faktorová struktura zachycuje nejvýraznější okruhy problémů i reakcí na zátěž, vztahy proměnných i posuny, k nimž dochází mezi 13. a 15. rokem, lze sledovat na strukturních modelech.

Literatura

- COMPAS, B.E., 1987, Coping With Stress During Childhood and Adolescence. *Psychological Bulletin* 1, 3, 393-403.
- COMPAS, B.E., CONNOR-SMITH, J.K., SALTZMAN, H., HARDING THOMSEN, A., WADSWORTH, M.E., 2001, Coping With Stress During Childhood and Adolescence: Problems, Progress, and Potential in Theory and Research. *Psychological Bulletin* 127, 1, 87-127.
- FRYDENBERG, E., 1999, *Learning to Cope: Developing as a Person in Complex Societies*. New York: Oxford University Press.
- HOBFOLL, S.E., 2002, Social and Psychosocial Resources and Adaptation. *Review of General Psychology*, 6, 4, 307 – 324.
- KOHOUTEK, T., JEŽEK, S. MAREŠ, J., 2006, Otázky vztahu stylu zvládnání zátěže mladšími adolescenty a jejich sociální pozice ve školní třídě. In: M. Blatný, D. Vobořil, P. Květon, M. Jelínek, V. Sobotková (Eds.), *Sociální procesy a osobnost 2005* (pp. 185-197), Brno: PsÚ AV ČR.
- LAZARUS, R.S., FOLKMAN, S., 1984, *Stress, Appraisal and Coping*. New York: Springer.
- LAZARUS, R.S., 1999, *Stress and Emotion: A New Synthesis*. London: Free Association Books.
- MACEK, P., 1999, *Adolescence*. Praha: Portál.
- PLANCHEREL, B., BOLOGNINI, M., HALFON, O., 1998, Coping Strategies in Early and Mid-Adolescence: Differences According to Age and Gender in a Community Sample. *European Psychologist*, 3, 3, 192-201.

Kohoutek, T., Mareš, J., Ježek, S., 2009, Zvládnání zátěže v adolescenci: stabilita a kontext změn mezi 13. a 15. rokem. In L. Golecká, J. Gurňáková, I. Ruisel (Eds) *Sociálne procesy a osobnosť 2008*. Zborník z konferencie. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, s. 162 – 171, ISBN 978-80-88910-26-8.

Interakce ve vyšetřování trestné činnosti jako náročná životní situace a její zvládnání

Boukalová Hedvika

hedvika@bouska.cz

Katedra psychologie FF UK, Praha

Abstrakt

Vyšetřování trestných činů je velmi komplexní moment - podílejí se na něm právní aspekty vyšetřování, problematika konkrétní násilné trestné činnosti a nároků jejího objasňování. Specifika konkrétních vyšetřovacích úkonů. Dopady pro vyšetřovaného. Interpersonální interakce (zpravidla) mezi vyšetřovatelem a vyšetřovaným (obviněným, svědkem). Tato interakce má charakter náročné životní situace. Na jejím zvládnání se podílejí osobnostní charakteristiky zúčastněných i profesní dovednosti vyšetřovatele, zvolené postupy i aktuální stav účastníků. V příspěvku jde o mapování těchto komponent a jejich významu pro danou interakci.

Klíčové slová: sociální interakce, vyšetřování trestné činnosti, forenzní psychologie, náročná životní situace

Grantová podpora: Podpořeno z VZ MŠMT 00 21620841

Vyšetřování trestných činů je velmi komplexní moment - podílejí se na něm právní aspekty vyšetřování, problematika konkrétní násilné trestné činnosti a nároků jejího objasňování. Specifika konkrétních vyšetřovacích úkonů. Interpersonální interakce (zpravidla) mezi vyšetřovatelem* a vyšetřovaným (obviněným, svědkem) má charakter náročné životní situace. Na jejím zvládnání se podílí množství faktorů. Proces vyšetřování klade mimořádné nároky i na osobu vyšetřovatele, tento příspěvek je však zaměřen na stranu vyšetřované osoby, a to zejména na svědka a obviněného.

Podmínky vyšetřování (s ohledem na prvky náročné životní situace)

Určitá míra zvýšených nároků, obsažená v procesu vyšetřování trestné činnosti a všech jeho komponentách, je přítomná a nelze se jí vyhnout. Naprostá absence zvýšených nároků je nereálná. Je však možné zaměřit se na strukturu těchto nároků a možnosti jejich ovlivnění.

Lze odlišit jisté obecné principy platné pro všechny vyšetřované případy. Tyto zahrnují např. právní podmínky, v jejichž rámci se v daném státě případ vyšetřuje. Stanovují možnosti a hranice práv účastníků řízení. Povědomí vyšetřované osoby se týká nejen samotných obecných podmínek vyšetřování, ale i jeho možných následků. Objevují se tak obavy z dopadů celého procesu jak na samotnou osobu vyšetřovaného, tak na okolí. Tyto obavy zahrnují nejen strach z potrestání jako takového, ale i obavy ze stigmatizace v rámci sociálního a pracovního okolí.

Konkrétnější podobu pak dostávají tyto otázky ve vyšetřování specifického případu. Hraje zde roli typ (závažnost) vyšetřované trestné činnosti, a to, ať již se to týká svědka či obviněného. S vyšší závažností vyšetřovaného trestného činu roste hrozba trestní sazby i tlak na důležitost přesné svědecké výpovědi. Komunikace o závažnějším trestném činu je větším stresorem, protože se týká často velmi ohrožujících situací.

Ve vyšetřování i v rámci samotné vyšetřovací interakce se lze setkat s celou škálou náročných životních situací. Nachází se zde celá řada stresorů. Může jít o významné fyzické omezení při úkonu či závažněji ještě uvalením vazby. Determinace kontaktů v rámci tohoto prostředí. Omezení přísunu informací i možnosti ovlivňovat okolní dění. Obavy z odhalení dalších, s případem nesouvisejících skutečností. A další. Lze zaznamenat i specifické situace deprivace (např. nedostatek pohybu v rámci vazebního stíhání), silné momenty frustrace (omezení možností ovlivňovat např. situace v rodině a zaměstnání z důvodů vazby) či specifické konfliktogenní situace, ať již se jedná o konflikt intrapersonální (např. v rámci řešení situace zda označit další pachatele trestné činnosti) či interpersonální (neslučitelnost zájmů obviněného s vyšetřováním – reprezentovaným vyšetřovatelem).

Podmínky vycházející z prostředí

Prostředí je velmi účastníky v nejrůznějších momentech vyšetřování citlivě vnímáno a může svými nároky přispívat celkové zátěži plynoucí z vyšetřování.

Důležitým prvkem je prostředí jednotlivých vyšetřovacích úkonů. Ve výslechové místnosti i na místech úkonů (např. rekonstrukce trestného činu či prověrky výpovědi) je

přítomno mnoho podnětů. Reálné prostředí některých úkonů, (např. samotné místo činu) působí jak na pachatele, tak na svědky. Vstupuje do hry i svou možností evokovat u nich emoce spojené s trestným činem. Konkrétní fyzické podmínky také nutí vypovídající osobu k přesnosti ve výpovědi, konfrontují uvedené informace s daným prostorem.

Vyšetřování obvykle probíhá ve speciálních místnostech a v k tomuto záměru určených prostorách. Někdy nejsou nijak zvláště upravovány a působí jejich běžné účelné zařízení. Jindy mohou být speciálně vybaveny aby technicky či takticky odpovídaly požadavkům daného případu a vyšetřovatele. Po technické stránce mohou být vybaveny jednocestným zrcadlem, snímány kamerou, vybaveny počítačem.

Významným prostředkem fyzického omezení vyšetřované osoby je její umístění do vazby. Jde o opatření, jež je ukládáno v zákonem vymezených důvodech a podmínkách. Jde nejen o omezení volného pohybu a aktivit, přichází změna denního režimu a životního rytmu, může docházet k poruchám spánku. Může se objevit i tzv. externí a interní izolace (Soukup, 1973). Přerušování vztahů ve vnějším okolí může způsobovat určitou vnitřní izolaci, která má přímý vliv na mentální funkce. Začíná běžet i tzv. prizonizace, což je přizpůsobování se životu v tomto prostředí (následně zesílené při pobytu ve vězení při výkonu trestu odnětí svobody) (Gillernová a kol., 2006). Přichází nejistota ohledně budoucnosti, často také sociální stigmatizace to i v období nevinu dotyčného. Ve specifických případech uživatelů návykových látek či osob závislých se mohou přidat příznaky z odnětí návykové látky (abstinenční příznaky). Vazba je jednou z okolností, pod jejímž vlivem dochází ke vzniku nepravdivých doznání. Neměla by být prostředkem ke získání důkazů ke vznesení či vyvrácení obvinění, neměla by být použita tak, že vyšetřovatel vědomě riskuje, zda mu tato taktika vyjde či nevyjde. Nesmí být chápána jako stimul k přiznání, omezení možností obhajoby či ulehčení práce vyšetřovatele (Soukup, 1973).

Tyto charakteristiky, týkající se některých primárních potřeb, mohou být výraznými proměnnými, jež hrají roli v procesu vyšetřování.

Podmínky vycházející z kriminalistických postupů

Další úhel pohledu na danou otázku nabízí kriminalistické podmínky interakce a začlenění konkrétních kriminalistických postupů. Určitou roli hraje etapa, v níž se vyšetřování nachází. Bezprostředně po spáchání trestného činu jsou informace živější, což je příznivé pro čerstvost zapamatovaných informací, nicméně emoční vlivy z čerstvého zážitku svědectví či účasti na trestném činu představují zátěž. Fáze vyšetřování souvisí i s časovou linií ve

vyšetřování. Dále také se zkušenostmi vyšetřované osoby. A to jak se zkušenostmi s vyšetřováním, či s pácháním trestné činnosti. Tyto zkušenosti jsou mnohoznačné. Osoby, které mají zkušenost s pácháním trestné činnosti (recidivisté) již mají promyšlené různé postupy k ochraně a alespoň částečně znají různé vyšetřovací postupy, od technických až po vlastní interakci a mohou se pokoušet zahlazovat stopy a vyšetřování bránit. Znají více i vyšetřovatelské postupy a někteří s riziky spojenými s možností potrestání počítají jako s riziky přirozeně začleněnými do „práce“. Naopak prvopachatelé tyto zkušenosti nemají a skutečnost vyšetřování je pro ně větší zátěží. Rovněž svědci mohou vnímat začlenění do vyšetřování různě, v závislosti na informacích z okolí, médií, vlastních zkušenostech i konkrétní situaci v daném případě. V případě, že jde o svědka ze zprávami o ohrožení plynoucím ze svědecké výpovědi, může mít např. obavy z následků. Naopak „zkušený“ svědek si může lépe zapamatovat důležité informace.

Množství a kvalita informací z dalších zdrojů, jako jsou např. materiální stopy z místa činu, výpovědi jiných osob, informace o předchozí trestné činnosti podezřelého a další jsou důležitým kontextem celé vyšetřovací interakce. Mohou působit stresově, v jiných případech zase podporují vyšetřovaného. Je-li důkazů, souběžných informací a podkladů pro vyšetřování dostatek, posiluje tato skutečnost pozici vyšetřovatele, klade menší tlak na získávání informací v rámci interakce s dalšími účastníky. Naopak tomu může být v situaci důkazní nouze, kdy lze podstatné informace získat právě v rámci interakce (komunikace) s podezřelým. V takové chvíli disponuje větší mocí vyšetřovaná osoba, podezřelý, který svou moc v různé míře vnímá a i to ovlivňuje jeho ochotu spolupracovat a informace sdělit (Spurný, 2003). Je to situace, kterou lze vnímat jako konfliktní, zájmy obou stran mohou být v rozporu. Tlak může vytvářet i skutečnost, že k vyšetřované osobě budou dotazováni v souvislosti s vyšetřovaným trestným činem další lidé, kteří mohou nově interpretovat předchozí interakce, např. vzájemné neshody. Vzájemné vztahy i životní situace se ocitají pod jakýmsi drobnohledem, utrpět může i soukromí prozatím nevinného člověka.

Samotná podoba realizace jednotlivých kroků ve vyšetřování prostřednictvím dílčích úkonů představuje důležitý moment ve vyšetřování. Specifický může být první kontakt s policií v rámci vyšetřování případu, zejména pak první výslech v dané věci. Uspořádání úkonu také hraje roli. Stopy po proběhlém ději mohou přinášet výrazný emoční náboj vyšetřovací interakci. Jiný charakter nároků zase klade pohybové omezení v rámci statického uspořádání výslechu.

Určitý typ trestného činu implikuje jistou závažnost, kterou prožívají stupňovaně všichni účastníci trestního řízení. Se závažností obecně roste míra sankčních hrozeb, odpovědnost

svědků i všechny typy investic do vyšetřovacího procesu – jak individuální snahy vyšetřovatele, tak míra sledování případu nadřizenými i médii. Od typu vyšetřovaného trestného činu se odvíjejí užité metody a jejich razance. Tyto skutečnosti hrají roli v míře subjektivního tlaku, který může vyšetřovaná osoba prožívat.

Sociálněpsychologické podmínky

Vyšetřování zasahuje do interpersonálních vztahů vyšetřovaných osob po mnoha stránkách a to často představuje silné nároky.

Vztahy vyšetřovaného jsou ohroženy jak na osobní rovině tak v oblasti profesní. Skutečnost vyšetřování narušuje důvěru v daného člověka. V jeho okolí se mohou vyskytnout obavy z možných kontaktů s osobami zapojenými do kriminální činnosti. Obavy rodiny z odvety pachatelů, z dopadů na celou rodinu. V mírnější podobě mají obavy svědka podobu strachu z nepřesné výpovědi, jež by mohla poškodit ostatní. Svědecké nepřesnosti, vyplývající z různých situací kolem samotného trestného činu i jeho vyšetřování, jsou přirozenou součástí celého procesu, i tak však představují důležitý vliv na svědeckou výpověď.

Pokud je dotyčný vyšetřován v roli podezřelého – posléze obviněného, jsou dopady do okolí ještě mnohem závažnější. Mnohdy jsou s větším zájmem sledovány zprávy o zatčení dotyčné osoby, než zprávy o zastavení stíhání a rozhodnutí o nevině. I osvobozující rozhodnutí soudu mnohdy mohou být pojmána veřejností velmi rezervovaně, často s nedůvěrou.

Interpersonální vztahy jsou omezeny zejména opatřením uvalení vazby na obviněného. Tím je významně determinováno s kým a za jakých (nových sociálních) okolností se dotyčný obviněný bude setkávat. Uvalení vazby zesiluje podezření i pro společenské okolí dotyčného, který dle práva stále zůstává nevinný.

Určitý rámec pro interpersonální interakci ve vyšetřování poskytují nejen postavení jednotlivých účastníků v rámci vyšetřování, neboli jejich zákonem vymezená pozice, ale i očekávání spojená s vlastní rolí a rolí vyšetřovatele. Toto očekávání i faktické možnosti vyšetřovatele se promítají i do aktuální sociální role (Spurný, 2003). Oba účastníci očekávají od svého protějšku určité varianty chování, přístupy k vyšetřování – naplnění role druhou osobou. Sami ale také mají představu naplnění své vlastní role ve vyšetřování. Míra naplnění konkrétních očekávání se může v rámci interakce vyvíjet. Součástí role jednotlivých účastníků je i určitá moc, jež se může vyskytovat na obou stranách a vytvářet tak nerovnováhu. Vyšetřovatel je vůdčím prvkem vyšetřování i výslechových interakcí. Je také

vnímán v různé míře jako autorita, expert. Někdy jako osoba spolehlivá, za každých okolností čestná, poctivá. Tyto důležité atributy mohou jeho pozici posilovat, ale mohou vnášet také různou míru tlaku do vyšetřovací interakce. Ten může směřovat vyšetřované osoby k souhlasu, snaze autoritě vyhovět. Tato snaha však vždy nemusí mít pozitivní dopady na kvalitu poskytovaných informací.

Stejně jako do jakékoli interakce, vstupují i do interakcí v rámci vyšetřování jevy sociální percepce a chyby v nich figurující. V rámci vyšetřovací interakce se tak objevují jak chyby běžně známé, tak takové, které jsou vázány specifičtěji právě na kriminalistickou oblast. Mezi ty běžně známé, obecnější patří např. různé stereotypy (Hayesová, 1998). Důležité jsou také kognitivní rámce (schémata) (Čírtková, Červinka, 1994) zahrnující zkušenosti s vyšetřováním určitého druhu trestné činnosti, kdy vyšetřovatelé aplikují tyto ustálené představy o obvyklém způsobu páchaní daného druhu trestné činnosti, obvyklém pachateli atp. Objevují se nejrůznější implicitní teorie osobnosti a osobní konstrukty (Hayesová, 1998). Velmi svazující může být také tzv. cílově zaměřené hodnocení vyslýchaného (Spurný, 2003), kdy je vyšetřovaný vyšetřovatelem posuzován dle výkonu ve aktuální roli. Je hodnocen podle toho, zda se např. jeví jako kompetentní svědek. Vyšetřovanou osobu může také vyšetřovatel nepřiměřeně porovnávat s vlastními charakteristikami (např. hodnotami) a dopouštět se tzv. „egocentrické chyby“ (Wagnerová, 2001). Jedinci vnímaní jako podobní jsou hodnoceni pozitivněji, což snižuje objektivitu vyšetřování. Výše zmíněné chyby mohou být v rozporu se skutečnými charakteristikami vyšetřované osoby. Mohou vést nejen ke zkreslení informací získaných ve vyšetřování, ale mohou narušit i vlastní interakci s vyšetřovanou osobou, neboť jejich nedostatečná reflexe může vést až ke konfliktnímu nastavení této interakce, působit frustrujícím dojmem na vyšetřovanou osobu.

Osobnostní charakteristiky na straně vyšetřovaného

Zvládání náročných situací v rámci vyšetřování je podporováno určitou odolností jedince, bez maladaptivních, nepřiměřených, patologických reakcí (Soukup, 1973). Tato odolnost a míra adaptace se však může velmi měnit napříč různými podněty, situacemi, v kontaktu s různými osobami. Na straně vyšetřované osoby lze hovořit o podobných významných protektivních faktorech, jako se vyskytují v rámci jiných náročných životních situací. Gudjonssonův - Clarkův model zdůrazňuje důležitost copingových strategií v procesu odolávání sugesci a tlaku během vyšetřovací interakce (Gudjonsson, 2003). Shledává, že sugestibilita je silně propojena s copingovými strategiemi, které mohou lidé užívat, když čelí

požadavkům výslechové situace. Použita je klasifikace, jež dělí kognitivní i behaviorální copingové strategie na 3 skupiny (Billings, Moos, 1981 in Gudjonsson, 2003). Jde o aktivní kognitivní strategii, kdy vyšetřovaní aktivně přistupují k vlastním myšlenkám a hodnotí situaci. Dále o aktivní behaviorální strategii, neboli pokusy vyšetřovaných přímo a kriticky se vypořádat se situací. Poslední sledovanou strategií je vyhýbavé zvládnání, kdy se vyšetřovaní vyhýbají kritickému hodnocení situace. Ti, kdo použili vyhýbavé copingové strategie měli mnohem vyšší skóry sugestibility než ti, kdo byli schopni užít aktivní kognitivní/behaviorální metody. Typická copingová strategie sugestibilního člověka byla taková odpověď, která se zdá konzistentní a vyhovující vnějším poskytnutým vodítkům. Tito lidé se tak příliš nepokoušejí kriticky hodnotit každou otázku, aby mohli dávat definitivní souhlasné odpovědi jen na ty otázky, které si skutečně jasně pamatují. Nesugestibilní copingové strategie zahrnují kritickou analýzu situace a snahu podpořit konkrétní kroky pro řešení problému.

Další sledovanou proměnnou ve vztahu k výslechové interakci byl locus of control. Osoby s vysoce vnitřním locus of control a ti kdo, více věří vlastní paměti jsou schopnější odolat návodným otázkám a tlaku než ti s vnějším místem kontroly a jedinci, kteří postrádají důvěru ve vlastní paměť. Největší rozdíl mezi lidmi s vnějším nebo vnitřním místem kontroly pochází ze studií, kde je výrazné ohrožení svobody a volnosti výběru dané osoby. „Internalisté“ silněji reagují, když jsou konfrontováni s ohrožením ztráty svobody konání, což je činí zvláště odolnými vůči nátlaku v podmínkách vysokého ohrožení. To ovšem nevylučuje ani jakousi přecitlivělou podobu reagování v daných podmínkách.

Mezi dalšími osobnostními charakteristikami, jež mohou např. výrazně zvýšit riziko nekritického přijetí zavádějící informace jsou různé postupy zaměřené na manipulaci sebevědomím podezřelého během vyšetřování. Ti, kdo mají nízké mínění o vlastních schopnostech jsou náchylnější měnit odpovědi v reakci na vnější tlak. Dále také lidé, kteří jsou duševně a fyzicky aktivní, méně dají na návodné otázky, než jejich méně aktivní protějšky (Gudjonsson, 2003).

Důležité „protektivní faktory“ v rámci vyšetřovací interakce tvoří také např. již existující postoje a názory. Více odolávají změně postoje vytvořené na základě přímé zkušenosti, než ty, vytvořené vlivem informací obdržených z jiných zdrojů (Hayesová, 1998). Důležitým aspektem je centralita daného postoje, jeho důležitost, vztah s ostatními postoji a systémem základních hodnot.

Existuje také množství kognitivních charakteristik, které podporují odolnost v rámci vyšetřovací interakce. Kromě vlastní obecné úrovně kognitivních schopností je to např. také tzv. „potřeba kognice“. Lidé, s vysoce vyvinutou touto potřebou se rádi zapojují do myšlení,

přemítání, je pro ně podstatné zastávat přesné názory na konkrétní téma a jsou více a přirozeně motivováni k užití tohoto nástroje v úspěšném zvládnutí náročné vyšetřovací interakce (Davis, O'Donohue, 2003).

Je velmi důležité respektovat důsledky omezené rozumové činnosti vyšetřovaného vlivem emocionálního napětí a nároků vyšetřování. Podle J. Soukupa (1973) může docházet k významným změnám dynamiky myšlení. Objevuje se překotnost myšlení; tendence vyřešit sporný problém, v němž se dotyčný nalézá, co nejrychleji; vytvářet rychle jednostranné závěry. Může se vyskytnout ulpívavost myšlení, určitá setrvačnost a nedostatečná flexibilita myšlení vzhledem k požadavkům situace. Dále také podléhání bezprostřednějším faktorům prostředí či názorům druhých osob, potlačení kritického myšlení a logického uvažování sugestibilitou.

Nelze také nepřihlídnout k významným trvalejším psychickým oslabením na straně vyšetřované osoby, jež mohou narušit vyšetřovací interakci. Patří mezi ně významnější kognitivní defekty, jež se pojí s horším zvládnutím zpracování informací a vyšší sugestibilitou daných jedinců, nebo např. silné úzkostné rysy, jež narušují schopnost daného člověka účastnit se vyšetřování. Celá řada mírnějších i závažných duševních poruch a onemocnění se významným způsobem podílí na kvalitě spolupráce ve vyšetřování (Netík, 1997). Nedostatečné postižení dopadů na interakci, získané informace i na daného jedince může být po mnoha stránkách škodlivé.

Dopady zvýšených nároků na interakci, spolupráci a získané informace

V různé míře zvládnutá náročnost vyšetřovací interakce a jejího velmi specifického kontextu má několik podob dopadů. Ovlivňuje vlastní interakci účastníků. To, jak interakci prožívají, jak jsou nastavení ke spolupráci a jak se daří naplňovat ji. Pozitivní nastavení interakce může mít ovšem podobu např. přílišného „navázání“ vyšetřovaného na osobu vyšetřovatele s nerealistickými očekáváními jak ve vztahu k vyšetřování a jeho výsledkům (osvobození obviněného či očekávání zatčení a tvrdého potrestání pachatele svědkem), tak na osobní vztahové rovině (očekávání přátelství vyšetřovatele). Proto lze říci, že jde o určité optimální vyvážení pozitivního nastavení v interakci a potřeb procesu vyšetřování v rámci respektování profesionálních hranic.

Nereálná očekávání, někdy podporovaná vyšetřovatelem, mohou vést ke zklamání, narušení spolupráce ve vyšetřování. A to nejen v rámci daného vyšetřovaného případu, ale i perspektivně. Každá zkušenost s prací policie, byť zprostředkovaná, má vliv na další ochotu a

spolupráci daného člověka. Situace, v nichž bude jedinec cítit, že policie nevyužila své možnosti ke zmírnění náročnosti situace vyšetřování, výslechu, ale naopak ještě zesílila vlastním postupem náročnost této situace, negativně ovlivní ochotu obracet se na policii a pomáhat jí.

To má vliv nejen na obraz policie ve společnosti a její celkovou úspěšnost, ale také na výsledky konkrétních jednotlivých případů, kdy je tak narušena vlastní snaha dosáhnout kvalitního dořešení jednotlivých případů. Následkem zvýšených nároků vyšetřovací interakce se může vyšetřovaná osoba např. nepravdivě doznat, aby unikla tlaku momentální situace (Davis, O'Donohue, 2003). To může jít proti jádru vlastního snažení v rámci vyšetřovatelské práce.

Výslechové techniky, výzkum a možnosti změny

Vyšetřovací postupy (výslechové techniky) jsou jen jedním z vlivů, jež se podílejí na míře náročnosti výslechové situace. Jde o postupy, které v rámci komunikace vyšetřovatel přináší, a to ve specifických situacích. Je to zejména tehdy, kdy podezřelý (obviněný) zřejmě uvádí nepravdivé informace, popírá svůj předpokládaný podíl na trestné činnosti, zapírá důležité údaje. Vyšetřovatel se vždy nachází na určitém kontinuu jistoty, kdy má různé množství a různou kvalitu souběžných informací, které poukazují na podezření dotyčné osoby. Někdy jsou právě informace od podezřelého, event. jeho doznání v případě klíčové. Aplikováno je ještě mnoho dalších postupů, např. odstranění příčiny motivující lživou výpověď či nízkou spolupráci a další. Výše zmíněnými technikami jsou však určité specifické postupy (prohlášení, pobídky) či celý několikafázový postup. Je možné tyto kroky v úkonech sledovat, vyjadřovat se k jejich působení na vyšetřovanou osobu. Důležitým aspektem může být míra tlaku, jež postupy představují, čímž se zvyšuje celková náročnost vyšetřovací interakce se všemi uvedenými důsledky.

V USA představuje takový postup tzv. Reidova metoda, uváděna ve velmi rozšířených výslechových manuálech autorů F. E. Inbau a kol. (2004). Postupu byly vyučovány desetitisíce policistů po celém světě. Obsahuje jednotlivé kroky (výslechové techniky), které mají předem určené pořadí a návaznost. Je velmi kritizován právě z hlediska míry tlaku přinášené vyšetřovatelem do vyšetřovací interakce. Sledovány jsou možné mechanismy působení tohoto nátlaku (Davis, O'Donohue, 2003, Gudjonsson, 2003). Postup navíc zahrnuje práci s analýzou neverbálních projevů chování za účelem detekce lži a uvádí vodítka, jež

opakovaně nejsou shledávána coby indikativní pro lež mnohými studii (Vrij, 2008, De Paulo a kol., 2003).

Jednotlivé kroky, techniky jsou zkoumány také izolovaně, bez jejich zapojení do celkového postupu (Leo in Gudjonsson, 2003). V našich podmínkách provedený mapující výzkum (Boukalová, 2007) potvrzuje, že jednotlivé kroky vyšetřovatelé znají. Vyjadřují se diferencovaně k možnostem a podmínkám jejich užití. Mezi nejvíce odmítané patří postup předkládání neexistujících důkazů (v Leově studii se však umístil na 8. příčce ze 12 a není tak úplně vynechávaným postupem). Naopak mezi přijímané patří např. hledání vnitřních rozporů ve výpovědi – v R. A. Leově výzkumu se umístil postup na 4. místě ze 12 (Gudjonsson, 2003). Vyšetřovatelé sami v rámci rozhovoru reflektují některé důležité aspekty daných postupů. Zmiňují jejich aplikovatelnost podle typu vyšetřované osoby s ohledem na některé osobnostní charakteristiky, vhodnost a rizika dané techniky. Otázkou však je, zda dostatečně doceňují rizikovost techniky ve vztahu k jejím nárokům, jež na interakci klade.

Další posun pohledu na problematiku výslechových technik by mohlo přinést sledování jejich výskytu v reálných vyšetřovacích úkonech. Mapování jejich výskytu a možného dopadu do interakce, jejich role coby faktoru zesilujícího náročnost dané situace je perspektivní. Jsou totiž takovou podmínkou interakce, jíž lze následně modifikovat. Lze lépe volit podmínky, za nichž bude užívána či se jí v odůvodněných případech úplně vyhnout a tím plánovaně ovlivnit nároky interakce.

* pozn.: pojmy „vyšetřovatel“ a „oběť“ nejsou termíny v souladu se zákonnými úpravami – ty znají výraz „policejní komisař“ a „poškozený“, přesto jsou v textu užity. Slovo vyšetřovatel se úzce vztahuje k jádru činnosti, jež zahrnuje interpersonální interakci.

Literatura

BOUKALOVÁ, H., 2007, Vyšetřovatel a jeho důležité profesní dovednosti. Pražské sociálně vědní studie FFUK, FSV UK, 25 stran.

ČÍRTKOVÁ, L., ČERVINKA, F., 1994, Forenzní psychologie. Praha: Support.

DAVIS, D., O'DONOHUE, W.T., 2003, The road to perdition: Extreme influence tactics in the interrogation room. In: O'Donohue, W., Levensky, E. (Eds.), Handbook of forensic psychology. Academic Press.

DePAULO, B.M., LINDSAY, J.J., MALONE, B.E., MUHLENBRUCK, L., CHARLTON, K., COOPER, H., 2003, Cues to Deception. Psychological Bulletin, vol. 129, 1, s.74-118.

- GILLERNOVÁ, I., BOUKALOVÁ, H. (Eds.), 2006, Vybrané kapitoly z kriminalistické psychologie. Praha: Karolinum.
- GUDJONSSON, G.H., 2003, The psychology of interrogations and confessions. West Sussex: Wiley.
- INBAU, F.E., REID, J.E., BUCKLEY, J.P., JAYNE, B.C., 2004, Criminal Interrogation and Confessions. Fourth edition. Sudbury, Massachusetts: Jones and Bartlett Publishers.
- HAYESOVÁ, N., 1998, Základy sociální psychologie. Praha: Portál.
- NETÍK, K., NETÍKOVÁ, D., HÁJEK, S., 1997, Psychologie v právu. Úvod do forenzní psychologie. Praha: C. H. Beck.
- SOUKUP, J., 1973, Sebeobvinění a nepravdivá doznání. Praha: Ústav kriminalistiky právnické fakulty UK. Tisková, ediční a propagační služba místního hospodářství.
- SPURNÝ, J., 2003, Psychologie výslechu. Praha: Portál.
- VRIJ, A., 2008, Detecting Lies and Deceit. West Sussex: John Wiley and Sons.
- WAGNEROVÁ, I., 2001, Hodnocení pracovníků jako významný nástroj řízení výkonnosti. Disertační práce. Praha: Katedra psychologie, FF UK.

Boukalová, H., 2009, Interakce ve vyšetřování trestné činnosti jako náročná životní situace a její zvládání. In L. Golecká, J. Gurňáková, I. Ruisel (Eds) Sociálne procesy a osobnosť 2008. Zborník z konferencie. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, s. 172 – 182, ISBN 978-80-88910-26-8.

Efekt stresora na výber stratégií zvládania v skupine dospievajúcich s postihnutím

Karaffová Eva

karaffov@fss.muni.cz

Fakulta sociálnych štúdií Masarykovy univerzity, Brno

Abstrakt

Predkladaná štúdia prináša výsledky zisťovania efektu určitého typu stresora na výber konkrétnej stratégie zvládania v skupine 452 respondentov (174 žiakov s telesným postihnutím 2. stupňa ZŠ a 278 žiakov z bežnej školy, bez prítomného telesného postihnutia 2. stupňa ZŠ) meraných dotazníkom Self-Report Coping Scale (D. L. Causey, E. F. Dubow). Škála odhalila preferovanú voľbu stratégie zvládania podľa typu stresora: škola – zlá známka, spor s kamarátom i rodičom, tj. behaviorálne, kognitívne a emočné copingové stratégie. Vo voľbe stratégie zvládania vplyvom stresora výsledky preukázali variabilitu v závislosti od typu stresora, pohlavia a zdravotného stavu u dospievajúcich. Výsledky odhalili v skupine dospievajúcich s postihnutím štatisticky významné rozdiely vo voľbe copingových stratégií priameho riešenia a dištancovania sa od problému i v internalizácii emócií pri pôsobení rozličného typu stresora.

Kľúčové slová: copingové stratégie, efekt stresora, telesné postihnutie, dospievanie

Východiská výskumu.

R. S. Lazarus vyvinul teoretickú koncepciu stresu, ktorá zdôrazňuje subjektívne hodnotenie, zohľadňuje ohrozenia vyplývajúce zo situácií, ako aj osobné zvládacie zdroje. Formuluje transakčnú definíciu stresu založenú na štúdiu interakcií medzi konkrétnou osobou a prostredím. Teória stresu R. S. Lazarusa a S. Folkmanovej je kognitívna a transakčná, zameraná na proces. Výsledkom celého procesu je zvládanie, ktoré sa vzťahuje ku kognitívnemu a behaviorálnemu úsiliu jednotlivca riadiť vnútorné alebo vonkajšie požiadavky transakcie osoba – prostredie (Lazarus, 1993). Cieľom zvládania zameraného na emócie je

kontrolovať vlastný emočný distress spôsobený problémom (situácia je hodnotená ako nezmeniteľná, napr. prijatie postihnutia, ochorenia). Dôsledky zníženej mobility, často i prítomnosť istých psychických zmien zhoršuje adjustačnú a zvládaciú schopnosť jednotlivca – následne vznikajú problémy v osobnej a sociálnej sfére (Pipeková et al., 2006; Raina, 2005). Podľa R. S. Lazarusa je človek aktívnym organizátorom svojej skúsenosti so záťažou a je teda na ňom, akú stratégiu zvládania si zvolí. Je to dané vnímaním situácie, ktorá je pre neho ohrozujúca, ale aj procesom hodnotenia situácie, keď zvažuje ako reagovať – reflexia vlastného potenciálu (Lazarus, 1993). Práve v období dospievania sa zvyšuje pocit ovplyvniteľnosti bežných životných udalostí a tým i frekvencia racionálnych stratégií (Williams, 2000). V súčasnosti chýba zodpovedajúca teória stresu a copingu, ktorá by zohľadňovala špecifiká detského a adolescentného veku, u nás a v zahraničí sa vychádza z teórií týkajúcich sa dospelých (Alvord, Grados, 2005; Greenberg et al., 2001).

Cieľ výskumu.

U dospievajúcich s postihnutím a intaktných (bez telesného postihnutia alebo vážneho chronického ochorenia) odhaliť vplyv stresora na výber stratégií zvládania. Hlbšie skúmať preferenciu stratégií zvládania vplyvom stresora v jednotlivých podskupinách dospievajúcich z hľadiska prítomnosti, či neprítomnosti postihnutia, ako aj medzipohlavné rozdiely vo výbere stratégií zvládania. A poukázať na potrebu prevencie voči negatívnym dôsledkom stresu a na podporu rozvoja konštruktívnych spôsobov copingu.

Skúmaný súbor.

Výskum bol realizovaný na 6 školách v Slovenskej republike, získaný na základe súhlasu riaditeľov škôl zrealizovať výskum. Tvoril spolu 452 žiakov 6.-9. ročníka ZŠ, z ktorého bolo 174 telesne postihnutých zo základných škôl pre telesne postihnuté deti a mládež: 92 chlapcov (TPCH) priemerného veku 13.47 rokov (SD = 1.48) a 82 dievčat (TPD) priemerného veku 13.84 rokov (SD = 1.24) a 278 zdravých dospievajúcich: 126 chlapcov (ZCH) priemerného veku 13.54 rokov (SD = 1.35) a 152 dievčat (ZD) priemerného veku 13.68 rokov (SD = 1.44).

Výskumné metódy.

Voľbu stratégie zvládania vo vzťahu k základným stresorom typickým pre obdobie dospievania zisťovala metodika na podklade koncepcie priblíženie-vyhýbanie – Self-Report Coping Scale; SRCS (Causey, Dubow, 1992). Identifikuje približovacie stratégie: vyhľadávanie sociálnej opory (SO); priame riešenie problému (RP) i vyhýbacie stratégie: dištancovanie (DI); internalizácia (I); externalizácia (E) vo vzťahu k trom stresorom. V originálnej verzii išlo o dve samostatné (34-položkové) škály podľa pôsobiaceho stresora: škola – zlá známka (S), spor s kamarátom (V) a verziu ďalšej škály, kedy stresorom bol spor s rodičom (R) sme prebrali od Ľ. Medved'ovej (Medved'ová, 2001). Škály boli vyplnené anonymne (okrem pohlavia a veku respondenti neuvádzali žiadne obdobné údaje). Získané údaje boli podrobené Studentovým t-testom alebo Mann-Whitneyovým U testom (v prípadoch, kde nebola splnená podmienka normality) v štatistickom programe SPSS.

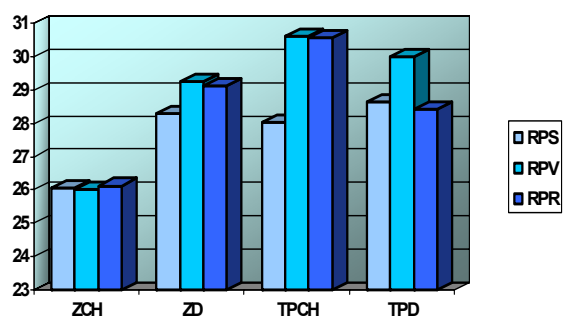
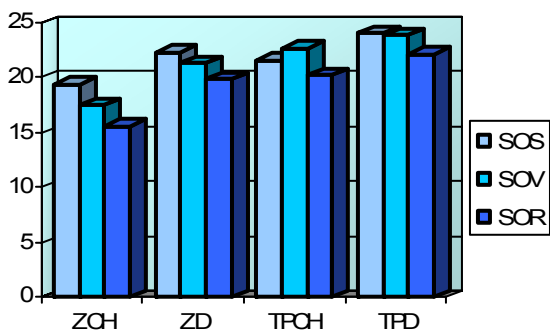
Výsledky.

Dospievajúci s postihnutím majú v porovnaní so zdravými dospievajúcimi vyššie zastúpenie približovacích stratégií copingu bez ohľadu na typ pôsobiaceho stresora a to (štatisticky významne na hladine 0,05) vyhľadávanie sociálnej opory (SOS, $t=2,35$; $p=0,01$; SOV, $t=5,01$; $p=0,00$; SOR, $Z=4,53$; $p=0,00$). Pri pôsobení stresora spor s kamarátom alebo rodičom telesne postihnutí používajú častejšie ako zdraví priame riešenie problému (RPV, $Z=4,27$; $p=0,00$; RPR, $Z=3,14$; $p=0,00$). Vo vyhýbачích stratégiách copingu prevláda dištancovanie, internalizácia a externalizácia emócií pri všetkých typoch pôsobiaceho stresora u telesne postihnutých (DIS, $Z=2,15$; $p=0,03$; DIV, $Z=5,95$; $p=0,00$; DIR, $Z=3,37$; $p=0,00$; IS, $Z=3,82$; $p=0,00$; IV, $t=2,63$; $p=0,00$; IR, $Z=2,93$; $p=0,00$; EV, $Z=2,24$; $p=0,02$).

Vyhľadávanie podpory v podobe hľadania opory pri riešení problému alebo hľadanie emočnej opory (keď chápeme sociálnu oporu ako protektívny faktor vo vzťahu medzi stresom a postihnutím) sa môže uplatniť v priebehu kognitívneho hodnotenia stresogénnych nárokov, výberom a zmenou stratégií, ktoré jednotlivec používa (Moos, 1990), posilnením pocitov sebaúcty a sociálnej kompetencie (Lepore et al., 1991). Niektorí autori predpokladajú, že súčasťou kognitívneho hodnotenia stresogénnej udalosti je percepcia vlastného sociálneho zakotvenia, kde jednotlivec hodnotí možnosti a prístupnosť sociálnej opory spolu s ďalšími zdrojmi zvládania stresu (Holmes, 1999). Štatistickým spracovaním (ANOVA) sa odhalili rozdiely v efekte stresora na výber stratégie zvládania. Ukázalo sa pri spore so školou ako

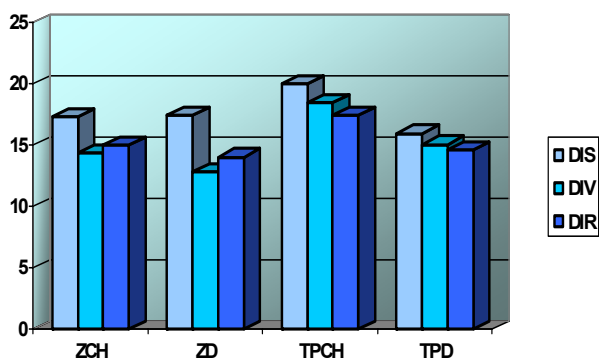
zdraví chlapci používajú najmenej z porovnávaných podskupín hľadanie sociálnej opory (SOS), ktorú najviac používajú telesne postihnuté dievčatá – Graf 1 (MD=4,64*; p= .00).

Graf 1 Vplyv stresora (S/škola, V/kamarát, R/rodič) na výber stratégie – Sociálna opora (SO) Graf 2 Vplyv stresora na výber stratégie – Priame riešenie problému (RP)

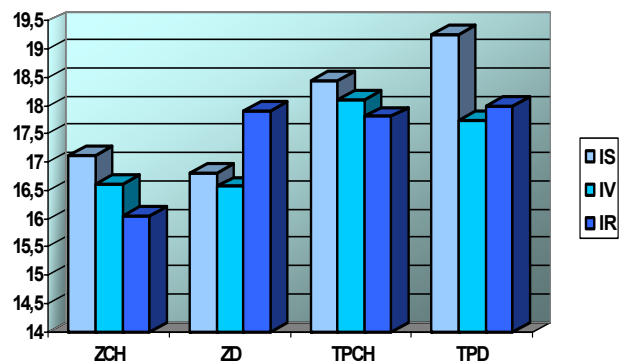

Viacnásobné porovnania (post hoc testy) v priamom riešení problému (Graf 2) pri spore zlá známka (RPS) ukázali najväčší rozdiel v používaní tejto stratégie u dievčat (MD=2,22*; p= .01) v porovnaní so zdravými chlapcami, ktorí používajú priame riešenie problému v škole najmenej. V dištancovaní sa od problémov pri spore zlá známka (Graf 3, DIS) sa preukázala najčastejšia voľba v podskupine chlapcov s postihnutím (MD=4,05*; p= .00) a najmenej u telesne postihnutých dievčat. Internalizáciu emócií pri spore zlá známka (IS) používajú najviac telesne postihnuté dievčatá (MD=2,45*; p= .01) a najmenej zdraví chlapci (Graf 4).

Graf 3 Vplyv stresora na výber stratégie – Dištancovanie (DI)

Graf 4 Vplyv stresora na výber stratégie – Internalizácia emócií – (I)

Externalizáciu emócií pri spore zlá známka (ES) zo všetkých porovnávaných podskupín si najmenej volia zdravé dievčatá a najviac dievčatá s postihnutím (neukázali sa štatisticky významné rozdiely).

Pri spore s kamarátom sa ukázali výrazné rozdiely v používaní copingovej stratégie priame riešenie problému (RPV), ktorú najmenej používajú zdraví chlapci a najviac volia chlapci s postihnutím ($MD=4,60^*$; $p= .00$). Ale rozdiel medzi zdravými dievčatami a dievčatami s postihnutím sa nepreukázal. Skupina s postihnutím (v priemere) má vyššie zastúpenie priameho riešenia problému pri spore s kamarátom (RPV). Najviac sa dištancujú pri spore s kamarátom (DIV) v porovnaní so všetkými podskupinami telesne postihnutí chlapci (Graf 3). Najväčší rozdiel sa ukázal pri porovnaní so skupinou zdravých dievčat ($MD=5,61^*$; $p= .00$).

Pri spore s rodičom v hľadaní sociálnej opory (SOR) je najväčší rozdiel v skupine zdravých chlapcov a telesne postihnutých dievčat (Graf 1). Najmenej hľadajú sociálnu oporu pri spore s rodičom zdraví chlapci v porovnaní so všetkými podskupinami, najviac ju vyhľadávajú telesne postihnuté dievčatá ($MD=6,54^*$; $p= .00$).

Výsledky poukazujú na vplyv postihnutia a pohlavia na výber stratégie vyhľadávania sociálnej opory pri sporoch vzťahových. Telesne postihnutí chlapci priamo riešia problém pri spore s rodičom (RPR), túto stratégiu používajú najviac v porovnaní s ostatnými podskupinami a najmenej ju vyhľadávajú zdraví chlapci ($MD=4,43^*$; $p= .00$). Zaujímavé je porovnanie v tejto dimenzii, kde zdravé dievčatá používajú častejšie priame riešenie problému ako zdraví chlapci ($MD=2,97$; $p= .00$), ale v podskupinách s postihnutím sa ukázal opak. Dievčatá s postihnutím používajú menej priame riešenie problému v porovnaní s postihnutými chlapcami (nie štatisticky významne). Pri spore s rodičom sa najviac dištancujú telesne postihnutí chlapci (DIR, $MD=3,35^*$; $p= .00$) a najmenej zdravé dievčatá (Graf 3). Viacnásobné porovnania v podskupinách odhalili rovnaké rozdiely ako v dištancovaní sa pri spore s kamarátom, tak aj v dištancovaní sa pri spore s rodičom tj. pri sporoch vzťahových. Chlapci používajú častejšie dištancovanie sa oproti dievčatám, ale v porovnaní zdravých chlapcov s dievčatami postihnutými sa v dimenzii dištancovanie sa od sporu s rodičom ukázal len malý rozdiel ($MD=0,43$). Najviac si volia internalizáciu telesne postihnuté dievčatá ($MD=1,93$; $p= .07$) a zdravé dievčatá – Graf 4 ($MD=1,86^*$; $p= .00$). V externalizácii emócií pri spore s rodičom (ER) sa neukázal významný rozdiel v jednotlivých podskupinách. Štatistickým spracovaním analýzou rozptylu (ANOVA), neparametrickým testom (Kruskal Wallis test) sa potvrdila variabilita v používaní stratégií zvládania pri vplyve rôznych stresorov u dospievajúcich.

Diskusia.

V literatúre (Causey, Dubow, 1992; Boekaerts, 1996) sa uvádza variabilita vo výbere jednotlivých copingových stratégií pri zvládaní rozličných stresorov vo výskume zdravých subjektov. Štúdie v skupine zdravotne oslabených a telesne postihnutých sú ojedinelé. Vplyv stresora na preferenciu a úroveň stratégií zvládania v období dospievania sledovala Ľ. Medveďová (2001), kde najväčší vplyv na výber stratégie zvládania pri pôsobení stresora zlá známka a v spore s kamarátom sa odhalila stratégia vyhľadávania sociálnej opory a dištancovanie sa od problému. V našej štúdii sa ukázala aj stratégia priameho riešenia problému, internalizácia pri pôsobení stresora (zlá známka a v spore s kamarátom). Vplyv stresora na výber stratégie zvládania sa skúmal u zdravých dospievajúcich vo viacerých štúdiách. V štúdiách (Causey, Dubow, 1992; Moos, 1990) dospievajúci vo veku 10 až 14 rokov produkovali viac alternatív zameraných na problém pri zvládaní školských stresorov a hodnotili ich aj ako zvláduteľnejšie v porovnaní so sociálnymi. V štúdi M. Boekaertsovej (1996) boli skúmané zvládacie reakcie dvoch skupín probantov (vek 10-12 a 14-15 rokov) tiež v kontexte zvládnuteľnosti školských a interpersonálnych stresových situácií. Aj tu probanti používali viac na problém zameraný coping pri reagovaní na školské stresory. Sú štúdie, v ktorých autori získali aj opačné výsledky (Brodzinsky et al., 1992). V našej vzorke pri skúmaní vplyvu stresora na výber stratégií zvládania používajú sociálnu oporu najmä pri spore s kamarátom a dištancujú sa najčastejšie pri stresore škola. V škole sú telesne postihnutí konfrontovaní s vlastnou výkonnosťou i hendikepom a práve tu si volia vyhýbacie stratégie copingu, dištancovanie sa od problému a nekonštruktívne riešenia stresu pri zlej známke. Z približovacích stratégií zvládania používajú telesne postihnutí priame riešenie problému pri sporoch vzťahových (kamarát, rodič). Z výsledkov dotazníka sa opäť potvrdzuje pre skupinu telesne postihnutých v porovnaní so skupinou intaktných časté vyhľadávanie sociálnej opory bez ohľadu na typ pôsobiaceho stresora. Práve postihnutie je záťažou, ktorá vedie k zvýšenému úsiliu získať podporu. Termín sociálna opora odkazuje k suportívnej forme vzťahu človeka s priateľmi, rodinou a ďalšími osobami. Zahrňuje materiálne a emočné zdroje, ktoré pramenia zo vzťahu s druhými (Feldman, 2002). Ukazuje sa, že vysoký stupeň sociálnej opory je univerzálnym protektívnym faktorom vo zvládaní stresu s dôsledkami v psychickom a fyzickom zdraví. Telesne postihnutí majú menej kontroly nad prostredím, v ktorom žijú. Sú sociálne závislí od dospelých (Koubeková, 2006). Keďže si menej uvedomujú ohrozujúce dôsledky stresorov a viac sa spoliehajú na pomoc dospelých, samotný proces ich zvládania i konkrétne volené stratégie majú častejšie ochranný charakter.

Vo vplyve pohlavia na kvalitu copingu M. Boekaertsová (1996) zistila, že dievčatá v porovnaní s chlapcami používajú pri zvládaní sociálneho stresora viac stratégií zameraných na problém, ale aj viac stratégií zameraných na emócie. Variabilitu zistení pravdepodobne okrem špecifickosti stresora podmieňuje aj použitie odlišných mier zvládania, vývinová úroveň a špecifickosť vzorky. Pokiaľ ide o medzipohlavné odlišnosti, zisťujeme v období dospievania (Medved'ová, 2001), ale aj v adolescencii (Koubeková, 2004) vyššiu úroveň vyhľadávania sociálnej opory u dievčat. V skupine telesne postihnutých zistenia potvrdzujú, že obdobie dospievania je najmä u dievčat s postihnutím zvlášť citlivé na spracovanie a vyrovnanie sa s postihnutím. Preukázali sa aj medzipohlavné rozdiely vo vplyve stresora na výber stratégie zvládania. Dievčatá používajú bez ohľadu na typ pôsobiaceho stresora sociálnu oporu. Chlapci pri pôsobení všetkých troch stresorov sa dištancujú od problémov (najmä pri stresore škola). Vo výsledkoch sa ukazujú isté odlišnosti vo voľbe stratégií copingu pri pôsobení stresorov vzťahových a výkonových. Problémy v škole, ako i problémy vo vzťahoch so spolužiakmi, priateľmi, rodičmi uvádza A. Spirito (1991) ako najfrekvencovanejšie aj u vekovo mladších detí. V súvislosti so školou a sociálne-emočným vývinom u dospievajúcich sa upozorňuje na potrebu podpory a rozvoja sociálnych zručností, ktoré sú spojené s výkonom v škole (Aviles et al., 2006). R. Schenker et al. (2005) hovorí o nedostatočnej participácii zdravotne oslabených a telesne postihnutých na školských aktivitách a úlohách v porovnaní so skupinou zdravých. V skupine telesne postihnutých chlapcov sa vplyv stresora na výber približovacej stratégie zvládania vyhľadávania sociálnej opory výrazný neukázal. Chlapci s postihnutím priamo riešia problém pri stresoroch vzťahových (kamarát, rodič). Pri pôsobení problému so školou najčastejšie volia dištancovanie, odstup od problému a internalizáciu emócií. Najmenej sa dištancujú od problému a internalizujú emócie v spore s rodičom. Pri porovnaní s ostatnými podskupinami chlapci s postihnutím používajú najčastejšie dištancovanie sa od problémov. Dievčatá s postihnutím volia priame riešenie problému pri pôsobení stresora spor s kamarátom a to častejšie ako skupina zdravých dospievajúcich. Najviac sa dištancujú v spore so školou. Stresor vplýva u dievčat s postihnutím na internalizáciu emócií pri spore so školou a najmenej pri spore s kamarátom. Celkovo skupina postihnutých dospievajúcich má výraznú internalizáciu emócií v porovnaní so skupinou zdravých dospievajúcich. Stratégia zvládania – internalizácia emócií, i keď je nepochybne emočnou stratégiou, na rozdiel od externalizácie emócií má pravdepodobne motivačný potenciál pre stratégie, ktoré vedú k úsiliu riešiť problém a zvládnuť stresor. S externalizáciou emócií má zjavne spoločný zdroj vzniku, ale ak sa prvotné napätie (distres) "externalizuje", dôsledkom je skôr vyhnutie sa stresoru. Keď sa

potlačí “internalizuje”, napätie pretrváva a prispieva k tendencii situáciu riešiť, čo si vyžaduje aj podporu a pomoc z okolia. Znížená odolnosť voči záťaži býva u postihnutých podmienená chronickým nahromadením stresových situácií, ktoré môžu podstatne narušiť integritu osobnosti, rovnováhu psychických procesov a vedomú racionálnu reguláciu činnosti (Matějček, 2001). Nevyliešené konflikty narúšajú jednotu osobnosti (niekedy sa však možno stretnúť práve s opačným javom, so zvýšením odolnosti voči záťaži, keďže jednotlivec s postihnutím musí so záťažou častejšie bojovať). Nech je však výsledok kompenzácie akýkoľvek, vždy a za každých okolností vývin skomplikovaný postihnutím je tvorivým procesom (organickým i psychickým) vytvárania i pretvárania osobnosti dieťaťa. Pozitívna svojráznosť postihnutého dieťaťa sa v prvom rade vytvára nie v dôsledku toho, že vypadávajú isté funkcie vyskytujúce sa u dieťaťa bez postihnutia, ale v dôsledku vypadnutia určitej funkcie sa aktivizujú nové útvary, ktoré vo svojej jednote sú reakciou osobnosti na postihnutie (Požár, 1996).

V súvislosti so stresormi je potrebné v budúcnosti odhaliť aj variabilitu stratégií vzhľadom na pohlavie, zdravotný stav (diagnóza) a vek. Zahraničné štúdie (Hampel, Petermann, 2005; Spirito, 1991) poukazujú na trend zmien vo voľbe stratégií zvládania, vplyvom vývinových aspektov i medzipohlavnej variability. Coping môže byť považovaný ako adaptačný proces objavujúci sa vo vzájomných interakciách, ktoré sú ako výzva k individuálnej odpovedi (Compas et al., 2001) smerom k socializácii. Podľa Lazarusovej teórie je coping komplexom reakcií, kde veľké množstvo týchto stratégií používajú ľudia v rôznych záťažových situáciách. Rozhodujúcu úlohu v procese zvládania záťaže a následný výber stratégie k zvládnutiu zohráva to, ako subjekt posudzuje a hodnotí situáciu (Lazarus, 1993). Niektoré stratégie sú stabilnejšie ako iné a jednotlivci ich používajú bez ohľadu na situáciu, iné stratégie naopak na kontexte situácie v podstate závisia. Užitočnosť akéhokoľvek copingového vzorca variuje pri type situácie, ktorá je zdôraznená typom osobnosti.

Záver.

V súvislosti s predpokladmi a cieľmi štúdie môžeme konštatovať potvrdenie medzisituačnej variability používania stratégií zvládania v závislosti od typu stresora. Zvládacie stratégie vykazujú určitú variabilitu v závislosti od stresora, pohlavia a postihnutia. Najväčšiu variabilitu vykazujú stratégie riešenia problému (stresory vzťahové), dištancovanie sa od problému a internalizácia emócií (spor so školou). Najviac odoláva pôsobeniu stresora stratégia vyhľadávania sociálnej opory a externalizácia emócií. Dospievajúci s postihnutím

vyhľadávajú sociálnu oporu v spore s rovesníkmi a v škole. Priamo riešia problém pri stresoch vzťahových. V konfrontácii s možným zlyhaním v škole používajú častejšie vyhýbacie stratégie copingu – dištancovanie sa. Priebežné výsledky výskumu poukazujú na potrebu aplikácie programov na zvyšovanie odolnosti voči záťaži a rozvoj konštruktívnych spôsobov copingu.

Literatúra.

ALVORD, M. K., GRADOS, J. J., 2005, Enhancing Resilience in Children: A Proactive Approach. In: *Professional Psychology: Research and Practice*, vol. 36, no. 3, p. 238-245.

AVILES, A. M., ANDERSON, T. R., DAVILA, E. R., 2006, Child and Adolescent Social-Emotional Development within the Context of School. In: *Child and Adolescent Mental Health*, vol. 1, no. 1, p. 32.

BOEKAERTS, M., 1996, Coping with stress in childhood and Adolescence. In: *Anxiety, Stress and Coping*, vol. 15, no. 4, p. 401-412.

BRODZINSKY, D. M. et al., 1992, Coping scale for children and youth: Scale development and validation. In: *Journal of Applied Developmental Psychology*, vol. 13, p. 195-214.

CAUSEY, D. L., DUBOW, E. F., 1992, Development of a Self-Report Coping Measure for Elementary School Children. In: *Journal of Clinical Child Psychology*, vol. 21, no. 1, p. 47-59. COMPAS, B. E. et al., 2001, Coping With Stress during Childhood and Adolescence Problems, Progress, and Potential in Theory and Research. In: *Psychological Bulletin*, vol. 127, no. 1, p. 87-127.

FELDMAN, D.E. et al., 2002, Waiting time for rehabilitation services for children with physical disabilities. In: *Child: Care, Health & Development*, vol. 28, no. 5, p. 351-358.

GREENBERG, M.T. et al., 2001, The Prevention of Mental Disorders in School-Aged Children: Current State of the Field. In: *Prevention & Treatment*, vol. 4, no. 1.

HAMPEL, P., PETERMANN, F., 2005, Age and Gender Effects on Coping in Children and Adolescents. In: *Journal of Youth and Adolescence*, vol. 34, no. 2, p. 73-83.

HOLMES, C.S., YU, Z., FRENTZ, J., 1999, Chronic and Discrete Stress as Predictors of Children's Adjustment. In: *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, vol. 67, no. 3, p. 411-419.

KOUBEKOVÁ, E., 2004. Duševné zdravie adolescentov s telesným hendikepom – osobnostné determinanty subjektívnej pohody. In: *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*, roč. 39, č. 2-3, s. 121-131.

- KOUBEKOVÁ, E., 2006, Sociálna akceptácia a sociálna opora v kontexte kvality života adolescentov s telesným postihnutím. In: *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*, vol. 41, no. 2, p. 161-173.
- LAZARUS, R. S., 1993, From psychological stress to the emotions. A history of changing outlooks. In: *Annual review of Psychology*, vol. 44, p. 1-21.
- LEPORE, S. J., EVANS, G. W., SCHNEIDER, M., 1991, Dynamic role of social support i the link between chronic stress and psychological distress. In: *Journal Personality Social Psychology*, vol. 61, p. 899-909.
- MATĚJČEK, Z., 2001, *Psychologie nemocných a zdravotne postihnutých detí*. Nakladatelství H a H, s. 147.
- MEDVEĎOVÁ, L., 2001, Vplyv stresora a subjektívnej percepcie jeho zvládnuteľnosti na preferenciu a úroveň stratégií zvládania v ranej adolescencii. In: *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*, roč. 36, č. 4, s. 291-310.
- MOOS, R. H., 1990, *Coping Response Inventory-Youth Forat, Preliminary Manual*. Palo Alto, CA: Stanford University Medical Center.
- PIPEKOVÁ, J., 2006, *Kapitoly ze speciální pedagogiky*. Brno: Paido, 404 s.
- POŽÁR, L., 1996, *Psychológia osobnosti postihnutých*. Bratislava : UK, 110 s.
- RAINA, P. (Eds.), 2005, The Health and Well-Being of Caregivers of Children With Cerebral Palsy. In: *Pediatrics*, vol. 115, no. 6, s. 626-636.
- SCHENKER, R., COSTER, W., PARUSH, S., 2005, Participation and activity performance of students with cerebral palsy within the school environment. In: *Disability & Rehabilitation*, vol. 27, no. 10, p. 539-552.
- SPIRITO, A. et al., 1991, Common problems and coping strategies reported in childhood and early adolescence. In: *Journal of Youth and Adolescence*, vol. 20, p. 531-544.
- WILLIAMS, K., LISI, A., 2000, Coping Strategies in Adolescents. In: *Journal of Applied Developmental Psychology*, vol. 20, no. 4. p. 537-549.

Karaffová, E., 2009, Efekt stresora na výber stratégií zvládania v skupine dospievajúcich s postihnutím. In L. Golecká, J. Gurňáková, I. Ruisel (Eds) *Sociálne procesy a osobnosť 2008*. Zborník z konferencie. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, s. 183 – 192, ISBN 978-80-88910-26-8.

Kognície, múdrosť a osobnosť

Kognitívna psychológia: Súčasný stav a perspektívy

Ruisel Imrich

imrich.ruisel@savba.sk

Ústav experimentálnej psychológie SAV, Bratislava

Abstrakt

Diskutuje sa o alternatívnych významoch pojmu „kognitívna psychológia“ najmä s ohľadom na jej metodológiu. Analyzujú sa historické korene a ich vyústenie v modernú kognitívnu psychológiu. Pozornosť sa venuje vlastnostiam kognitívneho systému najmä z hľadiska komputrovej metafory. Uvádzajú sa aj alternatívne prístupy, mozgová a ekologická metafora. Krátko sa analyzujú hlavné výskumné metódy kognitívnej psychológie (najmä chronometrické a pamäťové metódy, kazuistiky, prierezové štúdie a počítačové modelovanie). Pretože tri hlavné metafory skúmajú tri rozdielne úrovne ľudskej mysle, pre budúcnosť kognitívnej psychológie je nádejná integrácia troch hlavných metafor v jednu celostnú.

Grantová podpora: Práca vznikla za podpory projektu VEGA a projektu Centra excelentnosti výskumu kognícií CEVKOG

Význam pojmu

Kognitívna psychológia v súčasnosti nadobudla prinajmenšom tri rozdielne významy. Prvý sa týka cieleného výberu tematických oblastí, zameraných na pozorovateľné alebo teoreticky vymedzené mentálne javy. Po druhé, kognitívni psychológovia sa snažia vysvetliť inteligentné ľudské správanie pôsobením kognitívneho systému, ktorý intervenuje medzi environmentálnym vstupom a reálnym správaním. Úsilie bádateľov je zamerané na analýzu predpokladov, riadiacich operácie navrhovaného kognitívneho systému. Po tretie, kognitívna psychológia predstavuje zvláštny metodologický prístup k štúdiu poznávania, pri ktorom dominuje empirické vysvetľovanie príčin ľudského správania.

Rámec kognitívnej psychológie

Kognitívna psychológia v súčasnosti zahŕňa široké oblasti, ktoré sa týkajú mnohých rozdielnych problémových okruhov ako sú napríklad pamäť, percepcia, pozornosť, znovupoznanie tvarov, vedomie, neurovedy, reprezentácia poznatkov, kognitívny vývin, inteligencia, kognitívne štýly, reč, myslenie a mnohé ďalšie. Spoločným menovateľom týchto javov je, že reflektujú intelektové operácie, prinajmenšom podľa vymedzenia inteligencie ako schopnosti jednotlivca konať účelne, myslieť racionálne a vzájomne sa efektívne ovplyvňovať s prostredím. Takto sa kognitívna psychológia koncentruje na vysvetľovanie štruktúry a mentálnych operácií inteligencie ako aj jej konatívnych prejavov.

Historické korene kognitívnej psychológie

Pojem kognitívnej psychológie

Pojem kognitívnej psychológie (podľa latinského *cognoscere* a gréckeho *gignoskein* – poznať, vnímať) je pomerne nový. Aj keď príbuzný termín kognícií príležitostne používali psychológovia na konci 19. a na počiatku 20. storočia (napríklad James, Spence a Wundt) na označenie základných prvkov vedomia a ich kombinácií, súčasné významy pojmu kognitívna psychológia sa iba obmedzene odvolávajú na ranné teoretické a filozofické úvahy o ľudskej mysli. Skôr súvisia:

a) s faktom, že výskum kognícií tvoril protiklad voči prevažujúcim behavioristickým názorom v 40. tých a 50. tých rokoch, ktoré vysvetľovali správanie v súlade s predchádzajúcimi environmentálnymi podmienkami existencie človeka a

b) s dostupnosťou nových teoretických pojmov (napr. informačná teória – Shannon, kybernetika – Wiener, teória systémov – von Bertalanffy), ako aj nových praktických počítačov, ktoré ponúkli nové pohľady na podstatu mentálnych premenných, intervenujúcich medzi vonkajším svetom a správaním jednotlivca.

Históriu kognitívnej psychológie možno rozdeliť do štyroch období:

- a) filozofickej,
- b) ranne experimentálnej,
- c) kognitívnej revolúcie a
- d) modernej kognitívnej psychológie.

Ranne filozofické obdobia (starovekí Egypt'ania, grécki filozofi, britskí empiristi) poskytli možnosť porozumieť podstate mysle a jej procesov (napr. asociácií) a identifikovať teoretické problémy, ktoré sa neskôr študovali empiricky (napr. fungovanie vnímania alebo reprezentácia pojmov).

Experimentálne práce začali v 19. storočí, keď Fechner empiricky študoval vzťahy medzi podnetmi (napr. hmotnosťou) a sprievodnými internými pocitmi a najmä, keď r. 1879 Wundt v Leipzigu založil prvé psychologické pracovisko. Ranná experimentálna fáza kognitívnej psychológie sa sformovala okolo r. 1900, keď Donders a Cattell organizovali percepčné experimenty a Bartlett pozoroval pamäť z naturalistického hľadiska.

Moderná kognitívna psychológia

V polovici 50. tých a na počiatku 60. tých rokov kognitívna psychológia prežívala renesanciu. V r. 1967 vyšla v USA učebnica Ulricha Neissera „Cognitive psychology“ o základných princípoch novej psychologickéj disciplíny. Na selekciu, skladovanie, recepciu a manipuláciu s informáciami v kognitívnom systéme Neisser použil komputrovú metaforu. V r. 1966 Hilgard a Bower added v kapitole knihy „Theories of Learning“ ponúkli počítačové programy, ako modely kognitívnych teórií.

V r. 1970 sa objavili prvé časopisy venované novej psychologickéj disciplíne, medzi nimi dominovali najmä „Cognitive Psychology“, „Cognition“, „Memory and Cognition“ a zborníky z „Loyola Symposium on Cognition“ a „Carnegie – Mellon Series“. Budovali sa laboratória na výskum kognícií, usporadúvali sa domáce i medzinárodné konferencie, ako aj kurzy kognitívnej psychológie na univerzitách rôzneho, zväčša exaktného zamerania

V r. 1980 a 1990 sa začali vážne pokusy o identifikáciu neurónových substrátov kognícií - čo viedlo k tomu, že kognitívna psychológia spolu s vedou o počítačoch a neurovedami prispela k formovaniu novej vednej disciplíny zvanej kognitívna veda (ako uvádza Necka et al., 2008, kognitivistika).

Súčasne začali intenzívne diskusie o podstate kognitívnej psychológie. Len na ilustráciu možno uviesť „užšie“ a „širšie“ vymedzenie tejto disciplíny. Na ilustráciu prvého príkladu slúži definícia Necku et al. (2008), ktorí o kognitívnej psychológii uvažovali ako o psychologickéj vedeckej subdisciplíne, zaoberajúcej sa skúmaním procesov a poznávacích štruktúr a tiež všeobecnými zásadami myslenia. Podľa Sternberga (2002) kognitívna psychológia je štúdium toho, ako ľudia vnímajú informácie, učia sa ich, pamätajú si ich a premýšľajú o nich. Širšie vymedzenie ponúkli Ruisel a Ruiselová (1990), ktorí kognitívnu

psychológiu pokladali za aplikovanú oblasť psychológie, ktorá skúma ako človek prijíma, spracováva a využíva informácie.

Vlastnosti kognitívneho systému: počítačová metafora

Súčasný teoretický i empirický výskum v kognitívnej psychológii ovplyvňuje najmä počítačová metafora. Podľa tejto metafory kognitívny systém intervenujúci medzi environmentálnym vstupom a vonkajším výstupom (správaním) možno najlepšie pochopiť podľa analógie so spracovávaním informácií. Základný systém spracovania informácií obsahuje dve zložky - pamäť a procesor - ktoré vzájomne interagujú. Navyše, procesor spolupracuje s prostredím prostredníctvom receptorov a efektorov. Newell a Simon predpokladali, že ľubovoľný fyzikálny symbolický systém ako je napr. systém spracovania informácií má nutné a dostatočné prostriedky na generovanie inteligentného správania.

Rámec spracovania informácií opísali Newell a Simon (1972) prostredníctvom siedmich základných postulátov:

- a) ľudia sú autonómne, intencionálne bytosti, ktoré interagujú s vonkajším svetom,
- b) kognitívny systém je systém, ktorý je všeobecne účelný a spracováva symboly,
- c) medzi procesmi a dátami sa vyskytujú zásadné rozdiely. Dáta reagujú prostredníctvom procesov, ktoré s dátami manipulujú a transformujú ich,
- d) kognitívne procesy vyžadujú určitý čas a preto odpoveďové časy možno validne predikovať vtedy, ak sa predpokladá, že procesy sa vyskytujú v sekvenciách a majú spresniteľnú komplexnosť,
- e) kognitívny systém je procesor s limitovanou kapacitou, ktorý má štrukturálne i zdrojové obmedzenia,
- f) kognitívny systém závisí od neurologického substrátu, ale nie je ním úplne limitovaný,
- g) cieľom psychologického výskumu je špecifikovať procesy a reprezentácie, tvoriace základ inteligentných výkonov v kognitívnych úlohách.

SúčasnÉ témy počítačovej metafory

Úvaha, že ľudský kognitívny systém možno pokladať za zariadenie spracovávajúce informácie, mala dramatický dosah na teoretický i empirický výskum a fungovanie ľudskej mysle. Možno uviesť niekoľko príkladov detailnejšieho využitia tejto metafory.

Procesy riadené dátami alebo pojмами?

Dátami riadený mentálny proces spolieha takmer výhradne na dáta, to je na podnetové informácie, prezentované v prostredí. Zatiaľ čo procesy riadené dátami len málo rozširujú už známe informácie, pojmovo riadené procesy sa na takéto informácie výrazne spoliehajú. Dátami riadené procesy využívajú len informácie obsiahnuté v podnetoch.

Rozdiely medzi dátami a pojmovo riadenými procesmi sa intenzívne študovali, okrem iného, pri znovuzobrazení obrazcov. Percepčné modely sa pokúšajú vysvetliť princíp, podľa ktorého sú obrazce identifikované. Skôr vytvorené modely predpokladali, že tento proces je primárne riadený dátami. Avšak, ako sa neskôr ukázalo, je ovplyvňovaný aj pojmovým procesom prebiehajúcim „zhora – nadol“.

Pozornosť

Pozornosť sa často pokladá za kľúčový psychický proces, ktorý nevyhnutne ovplyvňuje všetky mentálne aktivity. Väčšina teoretikov však predpokladá, že tento proces je limitovaný a že šírka pozornosti, regulujúca poznávanie, vymedzuje počet separátnych procesov, ktoré môžu simultánne prebiehať.

Významné úvahy o úlohe pozornosti vyplývajú aj z časových súvislostí selekcie pozornosti. Dochádzalo k analýze podnetov, ktoré neboli zachytené pozornosťou. Skôr formulované selekčné modely konštatovali, že selekcia prebieha už na relatívne nižšej úrovni kognitívneho systému, to je skôr, než jednotlivec dokáže extrahovať význam podnetu. Túto hypotézu podporilo najmä riešenie úloh vyžadujúcich dichotické počúvanie, pri ktorých poslucháč verbálne opakuje informácie prezentované do jedného ucha, pričom sa mu simultánne predkladajú rozdielne (alebo rovnaké) informácie do druhého ucha. Výsledky naznačujú, že sa reprodukovalo iba malé množstvo informácií prezentovaných do „nepozorného“ ucha. Avšak, neskôr sa zistilo, selekcia pozornosti nie je riadená zásadou

„všetko alebo nič“. Preto, prinajmenšom za určitých okolností, sa aj informácie vyskytujúce sa mimo pozornosti, registrujú na vyšších úrovniach kognitívneho systému.

Problematika selekcie pozornosti vyvolala záujem nielen v štúdiách s intaktnými dospelými, ale tiež s niektorými neuropsychologickými výbermi, u ktorých dochádza k poruchám selekcie pozornosti (napr. u schizofrénii alebo mozgových poškodení).

Separátny alebo unitárny pamäťový systém?

Ako je známe, diskusia o pamäťových typoch má v kognitívnej psychológii pomerne dlhú históriu. Napríklad Atkinson a Shiffrin už r. 1960 navrhli model spracovania informácií, ktorý obsahoval pamäťové sklady senzorickej, krátkodobej a dlhodobej pamäti. Naopak, o niekoľko rokov neskôr Craik a Lockhart ponúkli unitárny pohľad na pamäť. Neskôr sa uvažovalo o rozdieloch medzi pamäťovými systémami deklaratívne/explicitnými (úmyselné spomínanie na predchádzajúce zážitky) a procedurálne/implicitnými (neúmyselné vplyvy na predchádzajúce expozície). V súčasnosti nie je medzi expertmi v tejto problematike zhoda, avšak interdisciplinárne výskumy s amnestickými pacientmi a s mozgovo poškodenými jednotlivcami skôr naznačujú, že pamäť nepôsobí unitárne.

Podstata kognitívnej architektúry

Kognitívni architekti špecifikujú stabilné vlastnosti ľudského kognitívneho systému, ktoré reprezentujú hardvér moderného počítača.

Napríklad podľa Andersona (1995) základom kognitívnej architektúry je pojem ACT (adaptívna kontrola mysle). ACT predpokladá existenciu dlhodobej deklaratívnej pamäti pre základné fakty, ktoré sú vzájomne pospájané do sémantickej siete. Navyše, Anderson navrhol aj inú formu dlhodobej pamäti, to jest procedurálnu, ktorá sa skladá z produktov. Každá produkcia obsahuje množinu podmienok, ktoré testujú prvky pracovnej pamäti a množinu činností, ktoré vytvárajú nové štruktúry v pracovnej pamäti. Ich pevnosť je asociovaná s každým prvkom dlhodobej pamäti (týka sa to uzlov sietí a produktov) ako funkcie ich použitia. Pracovná pamäť sama o sebe je aktiváciou obsahujúcou určitý podiel deklaratívnej pamäti, vrátane deklaratívnych štruktúr.

Aktivácia sa šíri automaticky (ako funkcia pevnosti uzla) prostredníctvom pracovnej pamäti do iných uzlov v deklaratívnej pamäti. Aktivácia spolu s pevnosťou uzlov determinuje rýchlosť priradovania produkcie podnetov.

Nové produkty sa vytvárajú pôsobením sekvencií produkčných aktivít a výberom podnetov z deklaratívnej pamäti. Ak sa v pracovnej pamäti vytvára nový podnet, zvyšuje sa pravdepodobnosť, že bude uložený v deklaratívnej pamäti.

Kognitívne architektúry ako ACT sú dôležité nie len tým, že vytvárajú teórie štruktúrálnych a procesuálnych zložiek ľudského kognitívneho systému, ale tiež preto, že vymedzujú špecifickejšie teórie, ktoré formujú lokálnejšie charakteristiky kognitívneho systému.

Súčasný výzvy pre počítačovú metaforu

V súčasnosti čoraz viac teoretikov odmieta názor, že ľudský kognitívny systém pôsobí ako počítač. Preto sa postupne sformovali dve nové metafory. Podľa prvej sa predpokladá, že ľudský kognitívny systém možno lepšie pochopiť prostredníctvom mozgovej metafory, ktorá predpokladá, že kognitívny systém sa skladá z elementárnych jednotiek, podobných neurónom, ktoré sa spájajú a ovplyvňujú správanie ako celok. Po druhé, prinajmenšom niektoré oblasti kognitívnej psychológie sa vymedzili podľa ekologickej a kontextovej metafory, kde sa argumentuje, že kognitívne systémy je nevyhnutné chápať podľa vzťahov medzi organizmom a prostredím.

Mozgová metafora

Podľa mozgovej metafory kognície možno najlepšie pochopiť podľa vlastností a činnosti mozgu. Táto metafora vyvolala významnú konkurenciu počítačovej metafory.

Základné pojmy, to jest konekcionistické siete, neurónové siete alebo modely paralelne distribuovaného spracovania ako sa obvykle nazývajú, sa významne líšia od pojmov, používaných v rámci počítačovej metafory. Napríklad, podľa počítačovej metafory procesy, o ktorých sa predpokladá, že ovplyvňujú ľudské správanie, je nevyhnutné explicitne opísať. Na druhej strane konekcionistické siete možno do určitej miery „programovať“ tak, že ak sú im určené určité vstupy, naučia sa produkovať špecifické výstupy. Tiež platí, že konekcionistickí teoretici často odmietajú explicitné pravidlá a symboly a používajú distribuované reprezentácie, v ktorých sú pojmy charakterizované ako vzorce aktivácie v sieti.

Súčasný konekcionistické siete majú nasledovné charakteristiky:

a) sieť sa skladá z elementárnych jednotiek alebo z neurónov a uzlov, ktoré sú vzájomne spojené tak, že každá jednotka je spojená s ostatnými,

- b) jednotky ovplyvňujú ostatné jednotky excitáciou alebo inhibíciou,
- c) jednotky obvykle sumarizujú vážené sumy všetkých vstupných spojení a ak suma prekročí určitú prahovú hodnotu, formujú jednotný výstup k inej jednotke,
- d) sieť ako celok charakterizujú vlastnosťami jeho jednotiek, spôsob, akým sú jednotky vzájomne spojené, a algoritmy alebo pravidlá, použité na zmenu pevnosti spojení medzi jednotkami,
- e) siete môžu mať rozdielne štruktúry vrstiev. Môžu obsahovať vrstvu vstupných jednotiek, medzivrstvu (alebo tzv. skryté jednotky) a vrstvu výstupných jednotiek,
- f) reprezentácia pojmu je uložená distribuovaným spôsobom prostredníctvom vzorca aktivácie cez sieť,
- g) rovnaká sieť môže ukladať veľa rôznych vzorcov bez toho, aby sa vzájomne rušili.

Ako pôsobia individuálne jednotky pod vplyvom aktivácie? Každá jednotka môže byť spojená s ostatnými. Súčasne môže vysielat' excitačný alebo inhibičný signál prvej jednotke. Prvá jednotka sumarizuje váženú sumu všetkých vstupov. Ak suma vstupov prekročí určitý prah, potom vzniká výstup a preniká do ostatných jednotiek.

Tento typ siete môže modelovať kognitívne správanie bez návratu k explicitným pravidlám, ktoré dominovali v počítačovej metafore. Siete sú konštruované tak, že asociujú rôzne vstupy s určitými výstupmi a ukladajú vzorce aktivácie do siete. Siete obvykle majú niekoľko vrstiev, ktoré súvisia s komplexným správaním. Jedna vrstva sa skladá zo vstupných jednotiek, ktoré kódujú podnety ako vzorce aktivácie. Iná vrstva je výstupná a produkuje určité odpovede, opäť ako vzorec aktivácie. Ak sa sieť po prezentácii konkrétnych podnetov na vstupnej vrstve naučí formovať konkrétnu odpoveď na výstupnej vrstve, dochádza k správaniu, označovanému ako aplikované pravidlo.

Jedným z kritických aspektov konekcionalistických sietí je pravidlo učenia alebo algoritmus formovania vzorcov aktivácie. Algoritmus, ktorý umožňoval konekcionalistickým sieťam učiť sa, sa nazýva spätným šírením. Na počiatku epizódy učenia je sieť vytvorená tak, že spojenia medzi jednotkami majú náhodné váhy. V priebehu počiatkových stupňov učenia, po prezentovaní vstupného vzorca, výstupné jednotky často produkujú odpoveď, ktorá nie je vyžadovaným výstupným vzorcom. Spätné šírenie porovná tento nedokonalý vzorec so známou vyžadovanou odpoveďou a registruje rozdiely. Tým sa spätne rozširuje aktivácia cez sieť tak, aby jednotky produkovali vyžadovaný vzorec v ďalšom učebnom cykle. Tento proces sa opakuje, pokiaľ sieť neposkytne očakávané odpoveďové vzorce.

Siete sa použili na formovanie pozoruhodných produktov. Napríklad Sejnowski a Rosenberg navrhli konekcionistickú sieť nazvanú NETreč, ktorá prijíma anglický text ako vstup a produkuje zrozumiteľnú anglickú reč ako výstup. Sieť pôsobí dojmom, ako by mala naučené „pravidlá anglickej výslovnosti“, no bez vyžadovania explicitných pravidiel, ktoré kombinujú a kódujú zvuky rôznymi spôsobmi.

Ekologická metafora

Ekologická psychológia sa prednostne zameriava na vzájomné závislosti medzi ľuďmi a ich prostredím, ktoré sa študujú skôr v reálnom živote, než v laboratórnych podmienkach. Tento prístup sa rozšíril prostredníctvom viacerých výskumných línií. Jedna z nich sa zameriava na detailne analýzy perцепčných javov a odvoláva sa na výskumy Brunswicka a Gibsona. Iný prístup sa orientuje skôr na sociálne správanie a nadväzuje na pôsobenie Lewina a Barkera. Aj keď obe línie výskumu spoločne používajú ekologickú perspektívu skúmania funkčných adaptácií organizmov na prostredie, zameriavajú sa skôr na rôzne problémy a používajú odlišné metódy.

Ekologická psychológia podľa Gibsona.

Podľa Gibsona (1979) organizmus a prostredie tvoria neoddeliteľný celok. Kritický aspekt tejto koncepcie spočíva v tom, že prostredie nie je definované nezávisle od organizmu, ani organizmus nezávisle od prostredia.

Gibson predpokladal, že hlavnou úlohou ekologickej psychológie je adekvátny opis prostredia. Prostredie sa skladá z médií, zo substancií a povrchov, oddeľujúcich substancie od médií. Pri úspešnej adaptácii organizmy vnímajú, ktoré aspekty povrchov, substancií a médií pretrvávajú a ktoré aspekty sa menia vzhľadom na špecifické environmentálne prípady.

Ekologický prístup k vizuálnej perцепcii predpokladá, že zmysly reprezentujú vypracované adaptácie k prostrediu organizmov. Tieto adaptácie sa vyvíjali vo vzťahu k tým faktorom prostredia, ktoré prispievajú k prežitiu organizmu. Úspech v evolúcii vyžaduje také senzorické systémy, ktoré priamo a presne zobrazujú prostredie. Kľúčové vlastnosti podnetov, ktoré prispievajú k prežitiu organizmu a ktoré Gibson nazval afordanciami, sú nemenné. Afordancie predstavujú akty alebo formy správania, ktorých vykonanie umožňujú určité predmety, miesta alebo príbehy. Pohľad na rebrík môže vyvolať intenciu vyliezť naň, prípadne pohľad na kreslo zámer sadnúť si doň. Afordancie sa vyskytujú aj pri postihovaní

zložitejších objektov. Podľa Gibsona (1979, s. 139) pozorovanie poštovej skrinky vyvoláva zámer odoslať list inému človeku rovnakej society (je zaujímavé, že len takému, ktorý odpisuje na listy – „to letter –writing human in a a community with postal system“).

Afordancie sa menia vzhľadom na situácie a druhy podnetov a vnímajú sa priamo zo vzorcov stimulov, vyplývajúcich z nich. Nie sú ovplyvnené subjektívnymi želaniami pozorovateľov. Majú súčasne objektívne i subjektívne vlastnosti na úrovni prostredia i správania.

Gibsonov prístup sa niekedy označuje ako teória priamej percepcie, ktorá získala podporu na základe štúdií vývinu vnímanej stability v detstve. Napríklad bádatelia zistili, že jedna z vlastností percepčného učenia a vývinu sa týka extrakcie informácií o stabilných vlastnostiach predmetov.

Ekologická psychológia podľa Barkera

Podľa Barkera správanie je nevyhnutné študovať bez vonkajšej manipulácie alebo zmeny štruktúry. Uprednostňoval prirodzené podmienky, ktoré existujú v reálnom živote a používal metódy, ktoré minimálne ovplyvňovali životné prostredie.

Kvôli systematickému zberu záznamov správania v prirodzenom kontexte presadzoval zakladanie tzv. pozorovacích staníc ako cielených organizačných jednotiek. Napríklad ním založená Stredozápadná pozorovacia stanica v Oskaloose (Kansas) 24 rokov detailne zaznamenávala udalosti v živote miestnej komunity. Pozorovatelia dlhodobo registrovali každodenné aktivity miestnych detí. Barker zo získaných poznatkov odvodil, že ich správanie možno validnejšie predpovedať podľa detailného poznania situácií, v ktorých detí žijú, než podľa ich individuálnych charakteristík.

Barkerová koncepcia ekologickej psychológie spočíva na niekoľkých predpokladoch:

- a) ľudské správanie je nevyhnutné študovať na úrovni, ktorá vyjadruje komplexnosť vzťahov, spájajúcich jednotlivcov a skupiny s ich sociálnym a fyzikálnym prostredím,
- b) systém prostredie – správanie má vlastnosti, ktoré sa formujú v priebehu dlhšieho časového obdobia,
- c) zmena jednej časti systému pravdepodobne ovplyvní iné časti systému,
- d) výzvou pre ekologickú psychológiu je úsilie získať dostatočné porozumenie, na základe ktorého možno predpovedať a riadiť vplyvy plánovaných a neplánovaných intervencií.

Už z krátkého opisu princípov ekologickej psychológie vyplýva, že jej dosah je popri počítačovej a mozgovej metafore slabší, čo však rozhodne možno ľutovať.

Budúcnosť kognitívnej psychológie

Ak je minulosť vhodným prediktorom budúcnosti, ďalší rozvoj kognitívnej psychológie nemožno presne predpovedať. Problémy spočívajú najmä v nedostatočnom prepojení empirických metód s primeranou teoretickou bázou. Ťažkosti vyplývajú aj z nesúladu medzi rôznymi vednými disciplínami skúmajúcimi podstatu mentálneho systému intervenujúceho medzi environmentálnymi vstupmi a správaním. Optimálne vyhliadky do budúcnosti by pravdepodobne predstavovalo splynutie troch opísaných metafor do jedného komplexného celku. Pretože tri uvedené metafory reprezentujú rôzne stavy ľudskej mysle, tento scenár snáď nie je úplne beznádejný.

Použitá literatúra

- ANDERSON, J.R., 1995, Cognitive Psychology and its Implications. Freeman, New York
- GIBSON, J.J., 1979, The ecological approach to visual perception. Houghton Mifflin: Boston
- NECKA, E., ORZECHOWSKI, J., SZYMURA, B., 2008, Psychologia poznawcza. PWN, Warszawa
- NEWELL, A., SIMON, H.A., 1972, Human Problem Solving. Prentice-Hall, Englewood Cliffs
- RUISEL, I., RUISELOVÁ, Z., 1990, Vybrané problémy psychológie poznávania. VEDA: Bratislava
- STERNBERG, R.J., 2002, Kognitivní psychologie. Portál, Praha

Ruisel, I., 2009, Kognitívna psychológia: Súčasný stav a perspektívy. In L. Golecká, J. Gurňáková, I. Ruisel (Eds) Sociálne procesy a osobnosť 2008. Zborník z konferencie. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, s. 194 – 204, ISBN 978-80-88910-26-8.

Novšie prístupy v psychológii myslenia

Stríženec Michal

Katarina.Hornackova@savba.sk

Ústav experimentálnej psychológie SAV, Bratislava

Abstrakt

Psychológia myslenia je u nás značne zanedbanou disciplínou. V zahraničí sa do popredia dostali otázky myslenia a usudzovania v každodenných situáciách. V tejto súvislosti sa rozvíjajú rôzne prístupy (kritické, dialektické, komplementárne a pod. myslenie). Opierajú sa najmä o neformálnu logiku a vymedzuje sa postformálne štádium myslenia dospelého človeka. Najviac úsilia sa venuje skúmaniu neformálneho usudzovania.

Kľúčové slová: myslenie v každodenných situáciách, neformálne usudzovanie

V mojich starších prácach o myslení som sa zameriaval na prístupy k usudzovaniu (Stríženec, 1993a), chybovosť pri usudzovaní (Stríženec, 1993b, Stríženec, 1995, Stríženec, Prokopčáková, 1995). Predchádzali tomu prehľadové práce o vtedajšej psychológii myslenia v zahraničí (Stríženec, 1985, 1986, 1987). Celkový prehľad doterajších príspevkov o myslení od autorov z Ústavu experimentálnej psychológie SAV pozri M. Stríženec (2008).

Psychológia myslenia na Slovensku je v súčasnosti značne zanedbanou disciplínou. Okrem starších učebníc o myslení (Holas, 1970; Košč, 1986) nie je mi známa novšia súborná publikácia z tejto oblasti. Stručný prehľad problematiky myslenia je zahrnutý v monografii I. Ruisela (2004) venovanej inteligencii a mysleniu. Špecifické otázky Bayesovského usudzovania a epistemické regulátory skúma M. Sirota (2008).

Niektorým dielčím otázkam sa venovalo v rámci kognitívnej vedy, resp. na česko-slovenských konferenciách „Kognice“ (konajú sa od r. 2005 každoročne) aj za účasti psychológov.

Okrem toho sa každoročne (od r. 2001) uskutočňujú česko-slovenské konferencie „Kognice a umělý život“ (vystupujú tu prevažne nepsychológovia). Najnovšie vyšiel aj zborník príspevkov o kognícii (Kvasnička, Kelemen, Pospíchal, 2008). Pohľady kognitívnej

vedy a umelej inteligencie na myslenie – pozri V. Kvasnička a kol. (eds.), 2007. Mysleniu sa venuje najmä K. Pstružina (2007) a modulárnej teórii mysle J. Rybár (2005).

V českej psychologickkej literatúre – i keď tu nevznikla väčšia syntetická práca o myslení – sa otázkam myslenia venovalo viacero autorov. Myslením a mentálnym modelom sa venovala M. Sedláková (pozri napr. 2004), monografiu o vytváraní úsudkov dávnejšie publikoval L. Kostroň (1997), psychológiu myslenia sa venuje B. Chalupa (1984) a to najmä tvorivému mysleniu. D. Heller podal podrobný prehľad psychológie myslenia a zameril sa na indukívne myslenie (2001a, b), heuristiky a zložité algoritmy (2006), hypotetické myslenie (2007). Narratívne mysleniu sa venuje I. Čermák (2004). Vyššie uvedené príspevky zväčša vychádzajú z tradičného prístupu k mysleniu. Avšak na nové prístupy k mysleniu upozornila až M. Vágnerová (2007) a v súvislosti s vývojovou psychológiou poukázala na otázku postformálneho myslenia a uviedla jeho charakteristiky v dospelosti.

Popisovať celkovú dnešnú situáciu v psychológii myslenia v zahraničí by si vyžadovalo osobitnú štúdiu. Takýto prehľad poskytujú viaceré publikácie - pozri napr. Holyoak a Spellman (1993); Markman, Gentner (2001). O zvýšenom záujme o otázky myslenia v zahraničí svedčí aj skutočnosť, že od r. 1995 vychádza časopis *Thinking and Reasoning*. Jeho editor (Evans, 1995) v úvodníku prvého čísla poukazuje na rozkvet psychológie myslenia od 80. rokov 20. storočia. Autor z čiste vedeckého hľadiska považuje skúmanie myslenia za rovnako zaujímavé ako výskumy jadrovej fyziky alebo genetiky. V jednotlivých ročníkoch časopisu prevažujú články o usudzovaní.

1. Myslenie

Z vymedzení myslenia uvedieme len niektoré novšie názory.

Myslenie je vyššia kognitívna funkcia a analýza procesov myslenia je súčasťou kognitívnej psychológie. Myslenie zahŕňa mozgovú manipuláciu s informáciou pri vytváraní pojmov, riešení problémov, usudzovaní a rozhodovaní.

Myslenie (thought, thinking) sa napr. vymedzuje (podľa <http://en.wikipedia.org/wiki/Thought>) ako mentálne formy a procesy umožňujúce človeku modelovať svet a účinne s ním narábať podľa svojich cieľov, plánov a prianí.

Usudzovanie (reasoning) je kognitívny proces vytvárania záverov. Rozlišuje sa indukívne, deduktívne, abduktívne (usudzovanie z dôsledku na príčinu), analogické, vedecké usudzovanie.

J. W. Robbins (2000) rozlišuje medzi thought (myslenie, ktoré sa realizuje dospením k určitému poznatku) a thinking (prebieha bez určitosti, bez poznatku).

K zložkám procesu myslenia patrí aj pochopenie (comprehension). Podľa G. Hatano (2001) znamená prijatie koherentnej a plauzibilnej interpretácie kúskov informácie získanej zvonku alebo z mysle. Často sa používa zámenne s understanding.

Niektoré nové koncepcie myslenia

V ďalšom poukážeme len na niektoré už primerane sformované nové koncepcie. Do popredia záujmu psychológov sa dostalo každodenné usudzovanie a myslenie dospelých. Podrobnejšie sa preto budeme venovať postformálnemu mysleniu a to najmä usudzovaniu.

Kritické myslenie

V literatúre sa často objavuje termín kritické myslenie. Rozumia sa tým kognitívne dovednosti alebo stratégie, ktoré zvyšujú pravdepodobnosť dosiahnutia výsledku. Je to systematický spôsob formovania vlastného myslenia, účelné, sebaregulačné posudzovanie, ktorého výsledkami sú interpretácia, analýza, hodnotenie a vysvetlenie priekazných koncepčných, metodologických alebo kontextových úvah, na ktorých sa zakladá posudzovanie. Zaoberá sa ním najmä kognitívna psychológia, ale prispieva tu i pedagogika, filozofia, matematika ap. Autori tohto už nie celkom nového prístupu sa v súčasnosti zameriavajú na navrhovanie a hodnotenie programov, ktoré pomáhajú učiacim sa zlepšiť ich myslenie (Halpern, 2001). Existuje tiež The Critical Thinking Community (pozri <http://www.criticalthinking.org/aboutCT/defining.CT.shtml>). Odhaduje sa (podľa Schafersman, 1998), že menej ako 15 % dospelých Američanov je schopných kriticky myslieť pri každodenných problémoch.

V rámci Critical Thinking Assessment Project (Soderholm, 2004) sa za základné kompetencie kritického myslenia sa považujú napr. hodnotenie dôveryhodnosti zdroja informácií, identifikácia nutných predpokladov, určenie potrebnosti dodatočnej informácie, vytváranie logického konfliktu, kritika analogických argumentov, hodnotenie štatistickej informácie a zovšeobecní. V skutočnosti sa tieto kompetencie čiastočne prekrývajú.

Na otázky kritického myslenia upozornil u nás I. Ruisel (2006) v súvislosti s múdrosťou. Ako zložky modelu kritického myslenia uvádza motiváciu, poznatky o schopnostiach kritického myslenia, tréning štruktúry, metapoznávací monitoring. Posledne menovaná zložka

má regulačnú funkciu a zakladá sa na hodnotení vlastných poznávacích schopností a ich využití pri vyvodzovaní záverov o úrovni vlastného myslenia. Autor podáva aj charakteristiku človeka kriticky mysliaceho v každodennom živote.

Poznatky o kritickom myslení sa v našich podmienkach využívajú najmä v pedagogike a v manažmente.

Laterálne myslenie

Termín laterálne myslenie zaviedol E. de Bono (1970 – podľa www.de.wikipedia.org/wiki/Laterales-Denken). Laterálne myslenie sa líši od vertikálneho, ktoré je tradičným logickým myslením, a je charakterizované alternatívnosťou, nesequenčnosťou, výberovosťou procesov, presunom zamerania.

Dialektické myslenie

Dialektické myslenie vymedzujú K. Peng a D. Ames (2001) ako účelný a náročný mentálny proces uvažovania o faktoroch, názoroch a cieľoch s protikladnými perspektívami. Súvisí s dialektickou logikou – téza dáva vznik antitéze a výsledkom tejto kontradikcie je syntéza. V psychológii sa dialektickým myslením ako prví zaoberali niektorí vývinoví psychológovia pri popise kognitívneho vývinu u dospelých. Zistili sa aj základné kultúrne rozdiely v dialektickom myslení (napr. usudzovanie Číňanov o zdanlivých kontradikciách je odlišné od usudzovania na Západe).

Komplementárne myslenie

Začiatky používania princípu komplementarity súvisia s menom fyzika N. Bohra, ktorý sa venoval kvantovej mechanike a v 30. rokoch minulého storočia komplementaritou vysvetľoval nekonzistentnosti medzi experimentálnymi údajmi a klasickou fyzikou pri vysvetľovaní svetla (vlnenie i častice). N. Bohr navrhoval svoj princíp komplementarity aplikovať aj v psychológii a to na vzťah myseľ – telo (podľa Brody, Openheim, 1969). Dnes sa tento princíp okrem fyziky využíva aj v ekonomike, molekulárnej biológii, v medzinárodnom práve.

Uplatňuje sa tu trojhodnotová logika (pôvodne vytvorená pre kvantovú teóriu), podľa ktorej za jednej podmienky (kontextu) jedna „teória“ má väčšiu explanačnú silu a za inej

podmienky to platí o súperiacej „teórii“. Pri komplementarite ide o koordináciu dvoch teórií, z ktorých každá si nárokuje, že podáva najlepšie vysvetlenie daného javu.

Komplementárne myslenie (Křivohlavý, 2006) sa vymyká aristotelovskej „jedno-jednoznačnosti“ a umožňuje riešiť nesúrodé svetonázorové paradigmy, zosúladiť rôzne teórie o jednej skutočnosti, ak tieto teórie sú parciálne, súbežné, kategoricky odlišné a nie je možné ich vzájomne redukovať.

Na komplementárnosť poukázal už W. James v súvislosti s hystériou. Z konkrétnych aplikácií v psychológii možno uviesť napr. psychofyziku, kde J. G. Baird (1996) popísal vzájomné dopĺňovanie sa teórie sensorických procesov a kognitívnej teórie. A. P. Fiske (2000) pomocou komplementarity vysvetľuje psychológiu kultúrnych odlišností. D. M. Snyder (1990) sa venuje vzťahu medzi psychickými a neurofyziologickými javmi a tiež rozoberá názory viacerých autorov na komplementaritu. Komplementaritu pri náboženskom myslení u adolescentov podrobne rozobral K. H. Reich (1989, 1991).

Kontrafaktové myslenie

U nás sa kontrafaktovému mysleniu podrobne venujú Z. Ruiselová a A. Prokopčáková (2007a, b). Pozri tiež Z. Ruiselová, A. Prokopčáková, J. Kresánek (2007), M. Bratská (2008). Vymedzujú ho ako myslenie o tom, čo by mohlo byť, keby nastala iná alternatíva antecedentu (oproti tej, ktorá v skutočnosti nastala) a o tom, či by situácia dopadla ináč, alebo tak isto ako v skutočnosti dopadla. Je to teda premýšľanie o neuskutočnených alternatívach riešenia problémov v každodennom živote. Uvedené autorky pri svojom výskume u dospelých žien (zdravotné sestry, lekárky, študentky) použili okrem iných aj dotazník, ktorý zostavila Z. Ruiselová. Zamerali sa na vzťah kontraktového myslenia so zvládaním, osobnostnými charakteristikami a každodennou spokojnosťou.

Uvedený prehľad niektorých novo formulovaných „druhov“ myslenia ukazuje, že hoci predstavujú špecifické prvky, majú aj veľa spoločných charakteristík. Prehľad by bolo možné dopĺňať i o ďalšie druhy. Napr. J. St. B. T. Evans (2007) vytvoril teóriu hypotetického myslenia. Vychádzal zo svojej známej heuristicko-analytickej teórie usudzovania. Toto myslenie zahŕňa predstavu rôznych možností a skúmanie ich dôsledkov pomocou procesu mentálnej simulácie. Doteraz však chýba syntetizujúci pohľad na problematiku myslenia.

2. Neformálna logika

Klasická logika je formálny systém na jednoznačnú reprezentáciu poznatkov a usudzovanie s nimi. Okrem tejto klasickej logiky dnes existuje veľa iných neštandardných druhov logík (napr. probabilistická, predikátová, modálna, nemonotónna).

Okolo roku 1980 vznikla v USA neformálna logika, ktorej úlohou je vyvinúť neformálne štandardy, kritéria, procedúry na analýzu, hodnotenie a konštruovanie argumentov v každodennom diskurze. Sústreďuje sa na sociálne, komunikačné uskutočňovanie argumentácie. Príklady usudzovania, argumentácie preberá z masmédií, reklamy, politickej kampane ap. (podľa Informal Logic, 2007). Už 27 rokov vychádza špecializovaný časopis Informal Logic. Pri neformálnom usudzovaní (na rozdiel od tradičnej logiky) premisy sú skôr pravdepodobné a prijateľné než isté. Potom deduktívne dôkazy poskytujú pravdepodobné alebo prijateľné závery. Neformálna logika sa venuje najmä klamným záverom (fallacy), kde schéma nesprávneho usudzovania sa zdá byť schémou správneho usudzovania.

3. Postformálne myslenie

Až do roku 1970 mnohí bádatelia presadzovali piagetovské formálne operácie za najvyšší stupeň individuálneho vývinu usudzovania. Neberie sa pritom do úvahy obsah riešenej triedy problémov (podľa Reich, 2002). Neskôr sa potvrdilo, že usudzovanie niektorých dospelých je komplexnejšie.

Postformálnemu mysleniu sa venovali viacerí autori, pričom vytvorili aj osobitné koncepcie (napr. teória Sinnotta; model hierarchickej komplexnosti myslenia – Commons, Richards; relačné a kontextové usudzovanie – Reich). Názov „postformálne“ znamená, že plne vyvinuté postformálne myslenie vzniká až po zvládnutí piagetovských formálnych operácií. Takéto myslenie organizuje formálne myslenie. Akceptuje sa platnosť viacerých logických formálnych systémov pri danej udalosti, berie sa do úvahy mnohokauzálnosť, existencia viacerých kontradiktonických príčin a riešení, uvedomuje sa vplyv časového kontextu a kontextu prostredia pri rovnakej manipulácii s tou istou premenou. Podľa R. J. Sternberga (2002) postformálne myslenie umožňuje mentálne spracovať rozporuplnosti každodenného života, v ktorých len zriedka sú jasné odpovede a vplýva tu tiež sociokultúrny kontext.

4. Neformálne usudzovanie

Ukazuje sa, že prístup tradičného deduktívneho usudzovania (opierajúceho sa o klasickú logiku) nepostačuje na objasnenie každodenného usudzovania. Pri každodennom alebo neformálnom usudzovaní ľudia vyvodzujú závery z neurčitých premís s rôznym stupňom vierohodnosti (Ohm, 2005). Zistilo sa, že je obťažné oddeliť vlastné presvedčenie od procesu hodnotenia argumentov (prejavuje sa to napr. v popieraní argumentov nezhodných s vlastnou pozíciou). Viacerí autori sa zamerali na experimentálne skúmanie neformálneho usudzovania (E. Ohm – vplyv pohnútok a rád; K. H. Reich – komplementárne usudzovanie; D. Kuhnová – súvislosť medzi neformálnym a vedeckým usudzovaním). K mylnému neformálnemu usudzovaniu dochádza napr. ak sa pri zovšeobecnení neberú do úvahy výnimky; vyvodí sa záver z premís, ktoré nepodporujú tento záver; záver sa dosahuje viacznačným použitím slov. O mylných postupoch, skresleniach pri usudzovaní pozri List... (2008); Evans (1990). Kognitívne omyly podrobne popísal I. Ruisel (2008).

Pokiaľ ide o zácvik v neformálnom usudzovaní bol vytvorený napr. projekt „Reason!“ (Gelder, Bulka, 2000), počítačová simulácia zle štruktúrovaných úloh (Brickel, Ferry, Harper, 2002).

Záver

V snahe prispieť k zvýšeniu záujmu psychológov ale i iných odborníkov o otázky myslenia najmä v realistických situáciách, v každodennom živote, poukázali sme na niektoré hlavné trendy rozvoja psychológie myslenia v zahraničí. Vzhľadom na rozsiahlosť a komplexnosť problematiky a obmedzený rozsah tohto príspevku sústredili sme sa najmä na popis prístupov významných autorov. Poznatky uvedené v tomto prehľade bude nutné naďalej dopĺňať a najmä syntetizovať. Budeme to realizovať v iných pripravovaných príspevkoch. Chceme takto prispieť k aplikácii týchto poznatkov pri hodnotení každodenného usudzovania a argumentovania.

LITERATÚRA

- BAIRD, J.C., 1996, Complementarity theory of psychophysics. Mahwah, N. Y., Erlbaum. (Abstract) <http://www.cognitivepsychologyarena.com/books/Sensation-and-Judgment>
- BONO, E. de, 1970, Lateral thinking: Creativity step by step. N. Y., Harper and Row.

- BRATSKÁ, M., 2008, Premýšľanie o neuskutočnených alternatívach (countefactual thinking) u adolescentiek a senioriek v kontexte osobnosti a zvládania záťažových situácií (v tomto zborníku).
- BRICKELL, G., FERRY, B., HARPER, B., 2002, Developing informal reasoning skills in ill-structured environments. A case study into problem-solving strategies. <http://www.ascilite.org.au/conferences/auckland02/proceedings/papers,094.pdf>.
- BRODY, N., OPPENHEIM, P., 1969, Application of Bohr's principle of complementarity to the mind-body problem. (Abstract). *The Journal of Philosophy*, 66, 4, 97. <http://www.links.jstor.org/sici?>
- ČERMÁK, J., 2004, Narrativní myšlení. *Československá psychologie*, 48, 17–26.
- Bias in human reasoning. Psychology Press. (About the Book.) <http://www.cognitivepsychologyarena.com/books/Bras-in-Human-Reasoning.pdf>
- FISKE, A.P., 2000, Complementarity theory: Why human social capacities evolved to require cultural complements. *Personality and Social Psychology Review*, 4, 1, 76–94.
- GELDER, T. VAN, BULKA, A., 2000, Reason!: Improving informal reasoning skills. In *Proceedings of the Australian Computers in Education Conference, Melbourne July 2000*. <http://www.philosophy.unimelb.edn.a/tgelder/papers/ACEC2000.pdf>.
- HALPERN, D.F., 2001, Critical thinking, Cognitive psychology of. In In Smelser, N. J., Baltes, P. B. (eds.): *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences*, Amsterdam, Elsevier, 2990–2994.
- HATANO, G., 2001, Comprehension, cognitive psychology of. In Smelser, N. J., Baltes, P. B. (Eds.): *International Encyclopedia of the social and behavioral sciences*, pp. 2445-2449, Amsterdam, Elsevier.
- HELLER, D., 2001, Některé charakteristické znaky lidského myšlení z hlediska současné kognitivní psychologie. In *Bulletin PsU AV ČR, Praha*, 7, 1, 1-21(a).
- HELLER, D., 2001, Psychologie induktivního myšlení. In *Bulletin PsU AV ČR, Praha*, 7, 2, 1-19(b).
- HELLER, D., 2007, Hypotetické myšlení. In *Kognice 2007, 28.-30.9.2007, Olomouc* (Abstrakt). <http://www.crabtree.cz/kognice/prog.html>
- HOLAS, E., 1970, Kapitoly zo všeobecnej psychológie. *Myslenie*. Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava.
- HOLYOAK, K.J., SPELLMAN, B.A., 1993, Thinking. *Annual Review of Psychology*, 44, 265–315.
- CHALUPA, B., 1984, Úvod do psychológie myšlení. 2. vyd. UJEP, Brno

- Informal logic, 2007, <http://www.plato.stanford.edu/entries/logic-informal.pdf>
- KOSTROŇ, L., 1997, *Psychologie vytváření úsudku*. Nakladatelství MU, Brno.
- KOŠČ, L., 1986, *Kapitoly zo všeobecnej psychológie. Myslenie a inteligencia*. Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava.
- KŘIVOHLAVÝ, J., 2006, *Psychologie smysluplnosti existence. Otázky na vrcholu života*. Grada, Praha.
- KVASNIČKA, V., 2006, *Kognitivna veda, umelá inteligencia a teória ohraničenej racionality*. In Šikl, R. a kol. (eds.), *Kognice 2006*. Praha: Psychologický ústav AV ČR, pp. 92–95.
- KVASNIČKA, V., KELEMEN, J., POSPÍCHAL, J. (eds), 2008, *Modely mysle*. Europa, Bratislava.
- KVASNIČKA, V., TREBATICKÝ, P., POSPÍCHAL, J., KELEMEN, J. (red.), 2007, *Myseľ, inteligencia a život*. Bratislava, Vydavateľstvo STU.
- List of fallacies http://www.en.wikipedia.org/wiki/List_of_fallacies
- MARKMAN, A.B., GENTNER, D., 2007, *Thinking*. *Annual Review of Psychology*, 52, 223–247.
- OHM, E., 2005, *The relationship between formal and informal reasoning*. (Dissertation) Saskatoon, Department of Psychology, University of Saskatchewan.
<http://www.library2.usaks.ca/theses/available/etd>
- PENG, K., AMES, D., 2001, *Dialectical thinking*, *Psychology of*. In Smelser, N. J., Baltes, P. B. (eds.): *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences*, pp. 3634–3637, Amsterdam, Elsevier.
- PSTRUŽINA, K., 2007, *Pojednání o liském myšlení II*. Praha, Ekopress.
- REICH, K. H., 1989, *Between religion and science: Complementarity in the religious thinking of young people*. *British Journal of Religious Education*, 11, 2, 62–69. (Abstract) <http://www.informaworld.com/smpp/231669457-16624334/content>
- REICH, K.H., 1991, *The role of complementarity reasoning in religious development*. *New directions for child development*, 52, 77–90. (Abstract) <http://www.eric.ed.gov/ERICWebPortal/custom/portlets/record>
- ROBBINS, J.W., 2000, *From thinking to religion: The opening of ideality in 19th century protestant thought*. *Journal for Christian Theological Research*. <http://www.apu.edai/CTFR/article/2000articles/robbins.html>
- RUISEL, I., 2004, *Inteligencia a myslenie*. Bratislava: Pegas.
- RUISEL, I., 2006, *Múdrosť v kontexte kritického myslenia*. In Šikl, R. a kol. (eds.), *Kognice 2006*, Praha: Psychologický ústav AV ČR, 158–160.

- RUISEL, I., 2008, *Osobnosť a poznávanie*. Bratislava: Pegas.
- RUISELOVÁ, Z., PROKOPČÁKOVÁ, A., 2007, Kontrafaktuálne myslenie u zdravotných sestier. In J. Sarmany Schuller (zost.) „Metanoia – harmónia človeka“. 25. Psychologické dni, Trenčín, 6.–8. september 2007, Bratislava, Stimul, 449–453.
- RUISELOVÁ, Z., PROKOPČÁKOVÁ, A., 2007, Výskyt a osobnostné korelaty kontrafaktového myslenia u žien. In *Kniha abstraktov z medzinárodnej konferencie „Osobnosť v kontexte kognícií, emocionality a motivácií*. Bratislava, 15.–16. november 2007, 58 (b).
- RUISELOVÁ, Z., PROKOPČÁKOVÁ, A., KRESÁNEK, J., 2007, Counterfactual thinking in relation to the personality of women – doctors and nurses. *Studia psychologica*, 49, 4, 333–339.
- RYBÁR, J., 2005, *Modulárna teória mysle*. Referát na konferencii Kognice a umelý život, 30.5.-2.6.2005, Smolenice.
http://www.math.chtf.stuba.sk/pub/vlado/CogSci_al_StaraLesna/Rybar.pdf
- SCHAFERSMAN, S. D., 1998, *Critical thinking and its relation to science and humanism*.
<http://www.freeinquiry.com/critical-notes.html>
- SEDLÁKOVÁ, M., 2004, *Vybrané kapitoly z kognitívnej psychológie. Mentálni reprezentácie a mentálni modely*. Praha, Grada.
- SNYDER, D.M., 1990, Complementarity and the relation between psychological and neurophysiological phenomena. *The Journal of Mind and Behavior*, 10, 117–122.
- SODERHOLM, D., 2004, *Critical Thinking Assessment Project*.
[http://www.cdio.org/meetings/june04/critical thinking-im.ppt](http://www.cdio.org/meetings/june04/critical%20thinking-im.ppt)
- STERNBERG, R.Y., 2002, *Kognitívnej psychológie*. Portal, Praha.
- STRÍŽENEC, M., 1985, Principal trends in contemporary psychology of thinking in USSR. *Studia psychologica*, 27, 2, 93–105.
- STRÍŽENEC, M., 1986, *Súčasná psychológia myslenia na Západe*. *Československá psychologie*, 30, 6, 533–543.
- STRÍŽENEC, M., 1987, *Súčasná psychológia myslenia na Západe*. *Československá psychologie*, 31, 6, 439–448.
- STRÍŽENEC, M., 1993a, Current approaches to reasoning. *Studia psychologica*, 35, 2, 101–110.
- STRÍŽENEC, M., 1993b, K otázke chybovosti pri usudzovaní. In Ruisel, I., Ruiselová, Z., PROKOPČÁKOVÁ, A., (eds.), *Praktická inteligencia III*. Bratislava, 26–36, Ústav experimentálnej psychológie SAV.

STRÍŽENEC, M., 1995, Novšie koncepcie o skresleniach pri usudzovaní. Československá psychologie, 39, 2, 143–149.

STRÍŽENEC, M., 2008, Skúmanie myslenia v Ústave experimentálnej psychológie SAV; Retrospektíva a perspektíva. Poster na konferencii „Sociálne procesy a osobnosť“, Stará Lesná, 15.–17. 9. 2008.

STRÍŽENEC, M., PROKOPČAKOVÁ, A., 1995, Qualitative analysis of erroneousess in syllogistic reasoning. Studia psychologica, 37, 1, 21–26.

VÁGNEROVÁ, M., 2007, Vývojová psychologie II. Dospělost a stáří. Praha, Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum.

Stríženec, M., 2009, Novšie prístupy v psychológii myslenia. In L. Golecká, J. Gurňáková, I. Ruisel (Eds) Sociálne procesy a osobnosť 2008. Zborník z konferencie. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, s. 205 – 215, ISBN 978-80-88910-26-8.

Motivačné a kognitívne štýlové faktory v on-line vzdelávaní

Šimúth Jozef*, Sarmány-Schuller Ivan

jsimuth@vsm.sk

*VŠM/City University, Bratislava

Abstract

The impact of cognitive styles preference and of achievement motivation on the intensity of barrier perception in on-line learning was tested on 234 university students sample. We administered a set of 4 questionnaires: On-line learning barrier perception questionnaire (OLB), Achievement motivation questionnaire (DMV), Category width questionnaire (C-W) and Cognitive style index questionnaire (CSI).

The research results don't indicate statistically significant correlations between the achievement motivation and online learning perception. The results also show very low correlation between cognitive styles: the analytic-intuitive and category width cognitive styles and online learning barrier perceptions.

The results indicate that students perceive the limited opportunities to communicate with classmates and the teacher as a potential barrier to online learning. Students also perceived the typically text based study materials and online activities as potential barriers to learning. Based, on the results, the authors proposed core principles for online pedagogy.

Kľúčové slová / Key words: e-learning, online štúdium, kognitívny štýl, motivácia k výkonu, bariéry pri štúdiu

V posledných rokoch sa v rámci dištančného vzdelávania na univerzitách stále viac využívajú nástroje internetu. Internet už neslúži len ako zdroj informácií, ale aj ako prostriedok na komunikáciu medzi vyučujúcim a študentami. Internet sa stáva prostredím pre kompletne univerzitné štúdium - online štúdium (online learning). Online štúdium pomenúva druh elektronického dištančného vzdelávania resp. elektronického učenia (používame termín elektronické učenie podľa J. Mareša (2004) pre anglický výraz e-learning), pri ktorom sa internet používa ako jediný prostriedok komunikácie medzi vyučujúcim a študentami.

Aj napriek veľkému rozšíreniu a popularite online vzdelávania prevážna časť štúdií a výskumov porovnáva online štúdium s denným prezenčným štúdiom, alebo zdôrazňuje potenciál nových online portálov a technológií. Ak sa tento stav nezmení a online vzdelávanie bude naďalej hodnotené z pohľadu technológie, hrozí, že vzdelávanie na univerzitách - školách múdrosti - sa zúži na hrubý prenos informácií. Ako uvádza D. Dobrovská (2004), k tejto situácii dochádza vtedy, ak nestoja v popredí pedagogické a psychologické hodnoty, ale technológia. Internet môže študentovi sprostredkovať informácie, ale emócie a porozumenie mu musia dať ľudia.

Tieto fakty nás motivovali k výskumu súvislostí medzi intenzitou vnímania bariér spojených s online štúdiom a osobnostnými charakteristikami študentov. Vo výskume sme sa zamerali na dve dimenzie kognitívnych štýlov: analyticko-intuitívnu dimenziu a šírku kategorizácie a ako ďalšiu premennú sme vybrali motiváciu k výkonu.

Metóda

Vzorku nášho výskumného súboru tvorilo 234 študentov. 175 študentov denného štúdia vo veku 19–30 rokov ($AM= 21.59$, $SD=0.13$) zo štyroch univerzít a 59 študentov online štúdia vo veku 20 – 35 rokov ($AM= 24$, $SD=0.23$). Výber probantov do výskumného súboru bol zámerný. Kritériá výberu: študenti denného a dištančného štúdia vysokých škôl. Všetci študenti denného štúdia boli pred vyplňaním súboru dotazníkov podrobne informovaní o spôsobe online štúdia administrátorom dotazníkov.

Výskumná skupina 1 – denní študenti humanitných odborov: psychológia, manažment (Univerzita Konštantína a Metoda v Nitre, Vysoká škola manažmentu v Trenčíne, Univerzita Alexandra Dubčeka v Trenčíne). Výskumná skupina 2 – denní študenti technických odborov: (Fakulta strojného inžinierstva STU). Výskumná skupina 3 – študenti online štúdia Vysokej školy manažmentu v Trenčíne, odbor manažment.

Na meranie vnímania úrovne bariér v dištančnom online vzdelávaní sme použili nami vytvorený 18 položkový dotazník (OLB). Dotazník bol vytvorený na základe identifikovania možných bariér v online štúdiu. Jednotlivé položky zisťovali úroveň vnímania bariér na stupnici od 1 do 3. Pričom úroveň 1 predstavovala žiadnu bariéru a úroveň 3 predstavovala veľkú prekážku znemožňujúci štúdium. Úroveň 2 predstavovala miernu prekážku, ale nie takú aby bola dôvodom na prerušenie, alebo ukončenie štúdia. Skúmané bariéry boli rozdelené do piatich kategórií:

Technológia: používanie klávesnice na komunikáciu, používanie internetu ako prostriedku na štúdium, čítanie textu z monitora.

Komunikácia s učiteľom: komunikácia s vyučujúcim iba cez email, alebo diskusné fórum, zriedkavosť komunikácie s učiteľom, oneskorené odpovedanie vyučujúceho na otázky, menej priebežného hodnotenia štúdia.

Komunikácia so spolužiakmi: menej možností komunikovať so spolužiakmi, menej možností porovnať svoje znalosti so spolužiakmi, strata dôvernosti, keďže napísané zostane k dispozícii aj iným.

Študijné aktivity: komplikovanosť inštrukcií v elektronickej podobe, menej priebežného hodnotenia štúdia, pasívne prijímanie informácií, vplyv rôznych rušivých faktorov, musel(a) som štúdium alebo prácu na zadaní často prerušiť, nízka spontánnosť, malá variabilita študijných aktivít.

Študijné materiály: materiál prezentovaný v elektronickej podobe, veľké množstvo teoretických informácií, príliš veľa detailných informácií bez celkového pohľadu na problematiku.

Na meranie motivácie výkonu sme použili dotazník motivácie výkonu PMT (Pardel et al, 1984). Autori dotazníka udávajú internú konzistenciu Alfa koeficient 0.77 – 0.88, v závislosti od jednotlivých škál.

Šírku kategorizácie sme merali slovenskou verziou škály CW (Petigrew, 1958 in Jurčová, Sarmány, 1993).

Analyticko – intuitívnu dimenziu sme merali slovenskou verziou – Index kognitívneho štýlu (AI) (Allinson & Hayes, J.1996 slovenská verzia Sarmány, Bajčík, Wágner). Murphy J. a kol. (1997) uvádzajú internú reliabilitu (Cronbachov alfa koeficient) v pásme 0.75 – 0.85. V štúdií Coffielda a kol. (2004) sa uvádza CSI ako nástroj s najlepšou validitou a spoľahlivosťou z 13 modelov kognitívnych štýlov.

Súbor dotazníkov OLB, PMT, CW a AI sme distribuovali študentom v elektronickej forme prostredníctvom emailu a v tlačenej podobe počas vyučovania. Návratnosť dotazníkov bola 60 %.

Výsledky a diskusia

Na skúmanie možných súvislostí medzi osobnostnými charakteristikami a vnímaním jednotlivých bariér, ktoré online vzdelávanie so sebou môže prinášať sme vytvorili 16 výskumných hypotéz, ktoré sme rozdelili do 6 častí a 6 výskumných otázok.

Výsledky výskumu ukázali, že intenzita vnímania výpočtovej techniky ako bariéry v online vzdelávaní nesúvisela s kognitívnym štýlom v dimenzii analyticko-intuitívnej ($r=0.201$, $p<0.5$, $n=234$) ani s kognitívnym štýlom šírka kategorizácie ($r=0.02$, $p<0.5$, $n=234$) ani s motiváciou k výkonu ($r=-0.15$, $p<0.5$, $n=234$). Študenti vo výskumnom súbore už ovládajú výpočtovú techniku na takej úrovni, že ani jedna z uvedených charakteristík nemohla vplyvať na vnímanie technológie ako prekážky pri štúdiu. Toto sa plne potvrdilo, keďže ani jedna z výskumných skupín nepovažuje technológiu používanú v online štúdiu ako prekážku ($AM=1.32$, $SD=0.41$, $n=234$).

Pri skúmaní sociálnych aspektov online štúdia sme predpokladali, že intuitívni študenti a študenti s preferenciou širokej kategorizácie budú vnímať obmedzenú možnosť spolupráce a komunikácie intenzívnejšie ako bariéry. Tento predpoklad sa nepotvrdil. Nezistili sme významné súvislosti medzi kognitívnym štýlom šírka kategorizácie ($r=0.07$, $p<0.5$, $n=234$) a analyticko-intuitívna dimenziou ($r=0.05$, $p<0.5$, $n=234$), motiváciou k výkonu ($r=0.104$, $p<0.5$, $n=234$), a vnímaním komunikácie s vyučujúcim prostredníctvom elektronickej komunikácie ako prekážky. Podobne sme nezistili významné súvislosti medzi intenzitou vnímania komunikácie ako bariéry so spolužiakmi obmedzenou na písomný styk a sprostredkovanou elektronicke ako prekážky pri online štúdiu a nami sledovanými kognitívnymi štýlmi AI ($r=-0.02$, $p<0.5$, $n=234$) a CW ($r=0.16$, $p<0.5$, $n=234$) a ani s motiváciou k výkonu DMV ($r=-0.004$, $p<0.5$, $n=234$). Napriek očakávaniu sme zistili, že študenti, ktorí mali veľmi vysoké skóre širokej kategorizácie (CW), označili nedostatok komunikácie so spolužiakmi a menej možností porovnávať svoje vedomosti so spolužiakmi ako významne veľkú prekážku pri on-line štúdiu.

Pri overovaní súvislostí medzi meranými osobnostnými charakteristikami a vnímaním študijných materiálov ako aj informácií prezentovaných v elektronickej podobe sme taktiež nezistili významnejšie vzťahy. Predpokladali sme totiž, že príliš veľa detailných a teoretických informácií budú vnímať študenti, ktorí preferujú intuitívny kognitívny štýl ($r=0.104$, $p<0.5$, $n=234$) a sú širokí kategorizátori ($r=0.124$, $p<0.5$, $n=234$) ako bariéru pri online štúdiu. Študenti vnímali tieto aspekty ako mierne prekážky pri štúdiu ($AM=2.04$, $SD=1.3$, $n=234$).

V rámci overovania intenzity vnímania jednotlivých bariér sme zistili, že študenti vnímali oneskorené odpovedanie vyučujúceho ako miernu až veľkú prekážku pri online štúdiu (AM=2.329, SD=0.822, n=234), keď 55.6% študentov označilo túto bariéru ako veľkú prekážku. Študenti označili zriedkavosť komunikácie s vyučujúcim ako miernu bariéru (AM=2.034, SD=0.799, n=234). Tieto výsledky naznačujú, že nedostatok komunikácie študenta s vyučujúcim počas výučby môže znamenať prekážku pri štúdiu. Zistili sme tiež, že študenti vnímali obmedzené možnosti komunikácie so spolužiakmi (AM=2.260, SD=0.778, n=234) a porovnať si s nimi vedomosti (AM=2.137, SD=0.801, n=234) ako mierne bariéry. Z týchto údajov vyplýva, že študenti považovali nedostatočný kontakt so spolužiakmi taktiež ako miernu až veľkú bariéru pri online štúdiu. Tento údaj je mierne skreslený, keďže sme zistili rozdiel medzi výskumnými skupinami 1, 2 – denní študenti (AM=2.38, SD=0.79, n=174) a výskumnou skupinou 3 online študenti (AM=1.91, SD=1.91, n=60). Tento rozdiel pravdepodobne vychádza z iných preferencií sociálnych kontaktov medzi jednotlivými výskumnými skupinami. Aj napriek tomu si dovoľíme konštatovať, že komunikácia medzi študentmi navzájom a s vyučujúcim je vo vzdelávacom procese veľmi dôležitá a technológia ju nemôže nahradiť, ale iba sprostredkovať.

Ďalším faktorom, ktorý môžu študenti vnímať ako prekážku pri štúdiu, sú študijné materiály. Tieto sú prezentované v elektronickej podobe a sú zväčša písomné a teoretické. Vo výskume sa ukázalo, že študenti všetkých výskumných skupín pokladali študijné materiály používané v online vzdelávaní (AM=2.131, SD=0.81, n=234) ako mierne prekážky pri štúdiu. Pri porovnávaní jednotlivých výskumných skupín, sme zistili, že skupiny 1 a 2 (denní študenti) vnímali veľké množstvo teoretických informácií intenzívnejšie ako bariéru (AM=2.14, SD=0.85, n=175) než online študenti z výskumnej skupiny 3 (AM=1.72, SD=0.66, n=59). Medziskupinový rozdiel sa ukázal aj pri položke 17(OLB), kde študenti v skupine 1 a 2 vnímali detailné teoretické informácie intenzívnejšie (AM=2.43, SD=1.89, n=175) ako študenti študujúci online (AM=1.89, SD=0.74, n=59). Predpokladáme, že hlavným dôvodom by mohli byť rozdielne praktické skúsenosti. Študenti v online štúdiu pracujú a teda majú väčšie praktické skúsenosti a pravdepodobne je pre nich ľahšia aplikácia teoretických informácií do praxe, do vlastných skúseností ako u menej skúsených denných študentov. Aj napriek tomu je pri online výuke nutné starostlivo pripravovať a vyberať študijné materiály tak, aby obsahovali informácie rozvíjajúce všetky kompetencie študentov.

Na potvrdenie výsledkov výskumu, sme oslovili dotazníkom voľných výpovedí 60 online študentov. Analýza výpovedí nám potvrdila výsledky hlavného výskumu. Študenti

najčastejšie popísali ako prekážky pri štúdiu nedostatočne pripravené aktivizujúce študijné zadania a materiály ako aj nedostatok komunikácie s vyučujúcim a spolužiakmi.

Záver

Na potvrdenie našich zistení je potrebné overiť jednotlivé závery na väčšej a viac variabilnej vzorke študentov. Za dôležité považujeme zamerať sa aj na iné osobnostné charakteristiky, či už kognitívne, alebo učebné štýly. Veľmi dôležitou pre ďalšie skúmanie sa javí byť skupina študentov, ktorí štúdium predčasne ukončili. Aj napriek nepotvrdeniu hypotéz, výskum naznačil, že psychosociálny faktor je pri vzdelávaní veľmi dôležitý a jeho nedostatok vnímajú študenti ako prekážku pri štúdiu.

Na základe získaných výsledkov konštatujeme, že online vyučovanie vyžaduje posun od tradičných modelov používaných pri kurzoch elektronického učenia. Ako uvádza J. Mareš (2004, str. 254) je fikciou, ak si myslíme, že existujúci program sa len naplní obsahom a hotovo. Nové prístupy by mali byť viac zamerané na študenta a podporujúce jeho študijnú aktivitu. Online pedagogika by mala vychádzať z moderných prístupov k vyučovaciemu procesu a pridržiavať sa zásad humanistického vyučovania ako je to len možné.

Nová online pedagogika by mala vychádzať z nasledujúcich princípov:

Zabezpečiť a podporovať častý a pravidelný kontakt medzi študentmi a učiteľom a študentmi navzájom.

Rozvíjať reciprocitu a spoluprácu študentov pri štúdiu.

Poskytovať študentom promptnú pozitívnu spätnú väzbu

Vytvárať pozitívne a podporujúce študijné prostredie.

Používať techniky podporujúce aktívne učenie.

Rešpektovať rôzne talenty a spôsoby učenia.

Od začiatku vyučovania vytvárať jasné a vysoké očakávania od študentov.

Vytvoriť jasné kritéria hodnotenia.

Tieto princípy by mohli byť chrbtovou kosťou všetkých online kurzov, pretože podporujú interaktivitu, spoluprácu a aktívne učenie sa a smerujú aspoň k čiastočnej humanizácii online vzdelávania. Tieto zásady zároveň umožnia obmedziť vnímanie bariér pri štúdiu ako je nedostatok komunikácie so spolužiakmi a vyučujúcim a z toho vyplývajúca sociálna izolácia v rámci štúdia a pasívne prijímanie informácií.

Literatúra:

- ALLINSON, C. W. & HAYES, J., 1996, The cognitive style index: a measure of intuitionanalysis for organisational research. *Journal of Management Studies*, 33, 119-135.
- COFFIELD, F., MOSELEY, D., HALL, E., ECCLESTONE, K., 2004, Learning styles and Pedagogy in post -16 learning, A systematic and critical review. London, Learning and Skills Research Centre.
- DOBROVSKÁ, D., 2004, Pedagogická a psychologická príprava učiteľů odborných predmetů. ISV, Praha.
- JURČOVÁ, M., SARMÁNY I.,1993, Kognitívny štýl "šírka kategorizácie". *Československá psychologie*, Ročník XXXVII, číslo 1. str. 1-13.
- MAREŠ J., 2004, Elektronické učení a individuální styly učení. In *Československá psychologie*, roč. XLVIII, č.3, s. 248-261.
- MURPHY, H.J. & DOUCETTE, P.A.,1997, The Group Embedded Figures Test: undergraduate business concentration and analytical skills, *Journal of Education for Business*, 73, str.39-43
- PARDEL T., MARŠÁLOVÁ L., HRABOVSKÁ A., 1984, Dotazník motivácie výkonu. *Psychodiagnostické a didaktické testy*. Bratislava.
- PETTIGREW, T.F., 1958, The measurement and correlates of category width as a cognitive variable. *Journal of Personality*, 26, 532-544.

Šimúth, J., Sarmány-Schuller, I., 2009, Motivačné a kognitívne štýlové faktory v on-line vzdelávaní. In L. Golecká, J. Gurňáková, I. Ruisel (Eds) *Sociálne procesy a osobnosť 2008*. Zborník z konferencie. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, s. 216 – 222, ISBN 978-80-88910-26-8.

Overovanie validity Škály na zisťovanie potreby kognitívnej uzavretosti (NFCS Need for closure scale)

Adamovová Lucia, Sollár Tomáš*

lucia.adamovova@savba.sk, tsollar@ukf.sk

Ústav experimentálnej psychológie SAV, Bratislava

*Ústav aplikovanej psychológie, FSVaZ UKF, Nitra

Abstrakt

Konštrukt potreby kognitívneho ukončenia/uzavretia sa snažil empiricky zachytiť A. Kruglanski (Kruglanski, Webster, Klem, 1993). S jeho dotazníkom NFCC (Need for cognitive closure/Potreba kognitívnej ukončenosti/uzavretosti) sme pracovali aj v minulosti a pokúsili sme sa o analýzu reliability slovenského prekladu (Sollár, Adamovová, 2008). Cieľom tejto štúdie je otestovať validitu tejto metodiky. Na výbere predovšetkým vysokoškolských študentov sme zisťovali podobnosti a rozdielnosti s vybranými konštruktami – potrebou štruktúry (Neuberg, Newsom, 1993), s dogmatizmom (Rokeach, 1960), osobnostnými vlastnosťami v rámci päťfaktorového modelu osobnosti (NEO PI-R). Výsledky diskutujeme z pohľadu obsahu a podobnosti, resp. rozdielnosti korešpondujúcich konštruktov.

Kľúčové slová: potreba kognitívneho uzavretia, validizácia

Grantová podpora: VEGA 1/4522/07 (Kognitívne a afektívne aspekty religiozity a spirituality) VEGA 1/3612/06 (Kognitívne vedy a tradičné filozofické teórie) Centrum excelentnosti CEVKOG

V predkladanej štúdii sa budeme sa zaoberať potrebou kognitívnej uzavretosti, dimenziou spôsobujúcou individuálne rozdiely, ktorá sa týka motivácie spracovávania informácií a rozhodovania a ktorú rozpracováva na pozadí teórie laickej epistemológie najmä A.Kruglanski so svojim výskumníckym tímom. Pojem potreba tu označuje skôr motivačnú tendenciu než nedostatok nejakej látky. Termín potreba kognitívneho uzavretia označuje potrebu akejkoľvek odpovede na danú tému, ktorá by zredukovala nepríjemne prežívaný stav nejasnosti a nejednoznačnosti. Táto potreba je nešpecifická, na rozdiel od potreby špecifickej

uzavretosti, kedy napr. jedinec potrebuje odpoveď na konkrétnu otázku, potrebuje mať uzavretú konkrétnu oblasť (napríklad aká je cena letenky na Island na november 2008).

Funkčným protipólom potreby kognitívnej uzavretosti je potreba vyhnúť sa uzavretosti. Tieto dve potreby možno konceptualizovať ako konce kontinua, ktoré siaha od intenzívneho snaženia sa pre uzavretosť po silné odolávanie uzavretosti. Zdrojom potreby vyhnúť sa uzavretosti môžu byť vnímané nevýhody uzavretosti (napr. predpokladané dôsledky chybného uzatvorenia) a vnímané výhody chýbania uzavretosti.

V predchádzajúcom výskume (Sollár, Adamovová, 2008) sme zistili, že výsledky faktorovej analýzy škály NFCS – Potreby kognitívneho uzavretia naznačujú, že merací nástroj NFCS na zachytávanie tejto potreby nie je ideálny a pokračovali sme v ďalších aktivitách v snahe zistiť diskriminačnú validitu škály v snahe zistiť, či NFCS meria špecifickú premennú odlišnú od alternatívnych relevantných konštruktov. Nadväzujúc na naše predchádzajúce zistenia (Sollár, Adamovová, 2008), s NFCS nepracujeme ako s jednou sumárnou premennou, ale s jej jednotlivými dimenziami.

Potreba štruktúry (PNS) a potreba kognitívneho uzavretia (NFCS).

Poznanie v zmysle uchopovania významu je charakterizované ako primárny ľudský cieľ. Bez štruktúrovania množstva podnetov, ktoré na nás pôsobia, do koherentných jednotiek, ktoré poskytujú význam, by bol svet prežívaný ako chaos. S. L. Neuberg a J. Newsom (1993) tvrdia, že ľudia sa významne líšia v rozsahu, v akom sú dispozične motivovaní kognitívne štruktúrovať svoj svet jednoduchými, jednoznačnými spôsobmi, čím zdôrazňujú ich záujem o dispozičný (črtový) prístup. Potreba kognitívnej štruktúry podľa nich hovorí o individuálnych rozdieloch v miere, v akej jednotlivci aktívne vyhľadávajú a preferujú jednoduchú štruktúru. Jednotlivci s vysokou potrebou kognitívnej štruktúry majú tendenciu nazerať na sociálne a nesociálne objekty skôr jednoduchým ako zložitým spôsobom. Tento konštrukt pozostáva z dvoch spojených tendencií: zo želanja (jednoduchšej kognitívnej) štruktúry (napríklad pozitívny afekt ako reakcia na predvídateľnú osobu, alebo dobre organizované udalosti); z reakcie na chýbanie (jednoduchšej kognitívnej) štruktúry (napríklad negatívny afekt ako reakcia na chaotickú, neusporiadanú, neorganizovanú udalosť, alebo nepredvídateľné osoby). Viaceré položky v NFCS škále prevzali autori (Webster, Kruglanski, 1994) z M. Thompsonovej et al. (in Webster, Kruglanski, 1994) PNS škály, preto budeme zisťovať vzťahy medzi jednotlivými dimenziami oboch konštruktov.

Múdrosť a potreba kognitívneho uzavretia (NFCS).

A. Kruglanski s D. Websterovou (1994) zisťovali konštruktívnu validitu potreby kognitívneho uzavretia aj príbuzným konštruktom kognitívnej komplexnosti. Tá býva opisovaná ako schopnosť interpretovať javy a medzi nimi aj (sociálne) správanie viacdimenzionálnym spôsobom, alebo ako schopnosť použiť viacero dimesíí pri rozhodovaní. Vo svojej štúdiu použili na zisťovanie kognitívnej komplexnosti Bieriho REP Test. My sme v našej štúdiu použili namiesto kognitívnej komplexnosti širšie koncipovaný konštrukt múdrosti, ktorý okrem kognitívnej dimenzie zahŕňa v M. Ardeltovej (2003) modely aj afektívnu a reflexívnu dimenziu. R. Sternberg (2005) napríklad vo svojom prehľade prístupov k múdrosti uvádza zistenia S. G. Holliday a M. J. Chandlera o tom, že jednotlivci v severnej amerike a európe implicitne rozumejú múdrosti ako konštruktu zloženému z piatich faktorov, ktoré sú kombináciou kognitívnych a sociálnych schopností – schopnosť výnimočného porozumenia, rozhodovania a komunikačných zručností, všeobecná kompetentnosť, interpersonálne zručnosti a spoločenská nevtieravosť.

Dogmatizmus a potreba kognitívneho uzavretia (NFCS).

Rozsah, v ktorom je jednotlivcov systém presvedčení otvorený alebo uzavretý sa nazýva dogmatizmus (Rokeach, 1960). Potreba uzavretosti môže podporovať uzatvorený systém presvedčení, pretože otvorenosť konfliktným (protirečiacim) informáciám môže ohrozovať stav uzavretosti. Takže potreba uzavretosti a dogmatizmus sú koncepčne príbuzné. V Kruglanského potrebe uzavretosti je poslednou dimenziou dogmatizmus, ktorým rozumie neochotu konfrontovať (a teda udržať bezpečné) poznatky alternatívnymi názormi alebo nekonzistentnými dôkazmi (Webster, Kruglanski, 1994).

Výber

Zber údajov prebiehal v troch nezávislých fázach, pričom nie všetci participanti vyplňali všetky metodiky. Individuálnu mieru potreby kognitívneho uzavretia sme zisťovali u všetkých zúčastnených osôb (dohromady u 152 respondentov). Údaje o potrebe štruktúry sme zistili u 46 respondentov, študentov Slovenskej technickej univerzity vo veku od 19 do 24 rokov (s priemerným vekom 21,6 roka a odchýlkou od priemeru 1 rok), pričom mužov bolo 35 (74,5%) a žien 11 (23,4%). Múdrosť sme zisťovali u 112 respondentov, študentov

Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity vo veku 18 až 26 rokov (s priemerným vekom 20,4 roka a odchýlkou od priemeru 1,4 roka), pričom mužov bolo 13 (11,5%) a žien 99 (87,6%). Úroveň dogmatizmu sme zisťovali u stredoškolákov, pričom gymnazistov cirkevného gymnázia v Trnave bolo 30 (31,3%) a bilingválneho gymnázia v Novom Meste nad Váhom bolo 66 (68,8%). Mužov bolo v tomto výbere 33 (34,4%) a žien 63 (65,6%) a boli vo veku od 15 do 18 rokov (s priemerným vekom 16,7 roka a odchýlkou 0,6 roka).

Metodiky

Škála NFCS – Potreba kognitívneho uzavretia (Need for Closure Scale) bola vyvinutá ako operacionalizácia konštruktu potreby kognitívnej uzavretosti (Webster, Kruglanski, 1994). Ukazuje sa, že škála meria 5 aspektov/faktorov potreby kognitívneho ukončenia: 10 položiek tvorí faktor „Uprednostňovanie poriadku“ (Preference for Order and Structure); 8 položiek tvorí faktor „Uprednostňovanie predvídateľnosti“ (Preference for predictability); 7 položiek tvorí faktor „Rozhodnosť“ (Decisiveness); 9 položiek tvorí faktor „Nepohoda z nejednoznačnosti“ (Discomfort with ambiguity); a 8 položiek tvorí faktor „Uzavretosť mysle: dogmatizmus“ (Closed-mindedness). Škála obsahuje dohromady 42 položiek likertovského typu so šiestimi možnosťami odpovede (1 = silno nesúhlasím, 6 = silno súhlasím).

Škála PNS – Osobná potreba štruktúry (Personal Need for Structure), ktorej autormi sú Megan M. Thompsonová, Michael E. Naccarato a Kevin C. H. Park (podľa Neuberger, Newsom, 1993) predstavuje sebvýpovedňovú škálu, kde má respondent na šesťbodovej stupnici vyjadriť stupeň súhlasu, resp. nesúhlasu (od „vôbec nesúhlasím“ – 1 k „plne súhlasím“ – 6) s tvrdeniami, ktoré sú orientované na štruktúrovanosť prostredia. Škála obsahuje 12 položiek. Päť položiek tvorí faktor Želanie štruktúry (DFS – Desire for Structure). Sedem položiek tvorí faktor Reakcia na chýbanie štruktúry (RLS – Reaction to Lack of Structure). Škála bola do slovenčiny preložená v roku 1993. Preklad realizoval Ivan Sarmány Schuller.

Trojdimenzionálna škála múdrosti, 3D-WS (Ardelt, 2003, Benedikovičová, Ardel, 2008) obsahuje 37 položiek v troch dimenziách, ktoré operacionalizujú latentnú premennú múdrosť. Kognitívna dimenzia múdrosti je tvorená 13 položkami, reflektívna dimenzia 11 položkami a afektívna dimenzia múdrosti je tvorená 13 položkami. Jednotlivé výroky sú hodnotené na 5-bodovej škále (1 – úplne súhlasím/platí to pre mňa úplne; 5 – vôbec nesúhlasím).

Vo výskume bola ďalej použitá Rokeachova Škála postojovej uzavretosti - dogmatizmu, ktorú preložil Sarmány (1978). Pozostáva z 58 položiek, ktoré možno ohodnotiť v miere nesúhlasu, resp. súhlasu na škále od -3 po +3. Celková miera dogmatizmu je súčtom hodnôt jednotlivých položiek. Hrubé skóre dogmatizmu sa môže pohybovať v rozmedzí od -174 po +174 bodov.

Výsledky a diskusia

Potreba kognitívnej uzavretosti a potreba štruktúry.

Výsledky korelácií medzi jednotlivými dimenziami dotazníkov NFCC (Potreba kognitívnej uzavretosti) a PNS (Potreba štruktúry) sú uvedené v nasledujúcej tabuľke.

Tabuľka 1: Korelácie medzi potrebou kognitívnej uzavretosti (NFCC) a potrebou štruktúry (PNS) (n = 46)

NFCC	PNS		
	želanie štruktúry	odpoveď na chýbanie štrukt.	celkové skóre v potrebe štrukt.
Poriadok a štruktúra	0,731**	0,643**	0,746**
Predvídateľnosť	0,671**	0,703**	0,759**
Rozhodnosť	-0,061	0,027	-0,010
Nepohoda z nejednoznačnosti	0,384**	0,341*	0,394**
Dogmatizmus	0,018	0,094	0,069

* $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$; ***

Ako možno vidieť, všetky dimenzie potreby uzavretosti okrem Rozhodnosti a Dogmatizmu korelujú s potrebou štruktúry a jej jednotlivými dimenziami podľa našich očakávaní pozitívne. Kruglanski (Webster, Kruglanski, 1994) prebral do 10-položkovej dimenzie Poriadok a štruktúra 5 položiek z PNS, podobne aj v 8-položkovej dimenzii Predvídateľnosť použil 3 položky z PNS. Oba meracie nástroje sú vytvorené na základe Kruglanskeho teórie laickej epistemológie (1989). Môžeme konštatovať, že PNS a NFCS spolu vysoko korelujú (0,746, resp. 0. 759), teda PNS a škály "Poriadok a štruktúra" a "predvídateľnosť" merajú prakticky to isté. Kruglanski importoval PNS škálu do škály NFCS, ktorá aj teoreticky vychádza zo širšie koncipovaného konštruktú.

Potreba kognitívnej uzavretosti a múdrosť.

Výsledky korelácií medzi jednotlivými dimenziami dotazníkov NFCC (Potreba kognitívnej uzavretosti) a 3D-WS (Trojdimenzionálna škála múdrosti, Ardel, 2003) sú uvedené v nasledujúcej tabuľke.

Tabuľka 2: Korelácie medzi potrebou kognitívnej uzavretosti (NFCC) a múdrosťou (Ardelt) (n = 112)

NFCC	Múdrosť		
	Kognitívna	Reflektívna	Afektívna
Poriadok a štruktúra	-0,196*	-0,088	-0,154
Predvídateľnosť	-0,26**	-0,199*	-0,137
Rozhodnosť	0,103	0,327***	0,107
Nepohoda z nejednoznačnosti	-0,035	-0,308***	-0,088
Dogmatizmus	-0,229*	-0,332***	-0,308**

*p<0,05; **p<0,01; *** p<0,001

Očakávali sme, že jednotlivé dimenzie múdrosti budú negatívne korelovať s dimenziami NFCS, pretože zjednodušený kognitívno-reflektívno-afektívny systém interpretácie prostredia môže byť zdrojom bezpečia alebo stability poskytujúcej uzavretosti. Všetky zistené vzťahy potvrdzujú tento predpoklad, vymyká sa mu len dimenzia NFCS Rozhodnosť, ktorá kladne koreluje s dimenziami múdrosti, pričom za povšimnutie stojí pozitívna korelácia strednej intenzity s Reflektívnou dimenziou múdrosti. Tento vzťah naznačuje, že jednotlivci, ktorým bude otvorená situácia nepríjemná a budú vyvíjať viac-menej naliehavú aktivitu smerujúcu k jej uzatvoreniu majú vyvinutú (alebo vytrénovanú) schopnosť pozrieť sa na javy z viacerých perspektív a naopak. Mohli by sme povedať, že ťažkosti s rozhodnutím, v krajnom prípade až neschopnosť rozhodnúť sa je v pozitívnom vzťahu s reflektívnou zložkou múdrosti, teda so schopnosťou pozrieť sa na javy z rôznych perspektív a odosobniť sa od subjektivistického vnímania situácie. Mohli by výsledky naznačovať, že zvažovanie javov z rôznych perspektív by mohlo sťažovať, niekedy až blokovat samotné rozhodovanie?

Potreba kognitívnej uzavretosti a dogmatizmus.

Výsledky korelácií medzi jednotlivými dimenziami dotazníkov NFCC (Potreba kognitívnej uzavretosti) a Rokeachovým dogmatizmom (1960) sú uvedené v nasledujúcej tabuľke.

Tabuľka 3: Korelácie medzi potrebou kognitívnej uzavretosti (NFCC) a dogmatizmom (Rokeach) (n = 66)

NFCC	Dogmatizmus
Poriadok a štruktúra	0,002
Predvídateľnosť	0,160
Rozhodnosť	-0,287**
Nepohoda z nejednoznačnosti	0,420***
Dogmatizmus	-0,169

* $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$; *** $p \leq 0,001$

V našich podmienkach sme zistili, že Poriadok a štruktúra sú lineárne nezávislé od dogmatizmu (bolo by na mieste v budúcnosti preskúmať nelineárny vzťah a zistiť, či závislosť nemá tvar napríklad U alebo J krivky) a je naznačená slabá pozitívna korelácia s Uprednostňovaním predvídateľnosti a slabá negatívna korelácia s Dogmatizmom a štatisticky významná, avšak nízka korelácia s Rozhodnosťou. Jedinú koreláciu strednej intenzity sme zistili medzi Rokeachovým dogmatizmom a Nepohodou z nejednoznačnosti, naznačujúcu, že čím vyššia bude u jedinca miera dogmatizmu, tým frustrovanejšia bude jeho motivácia uzavrieť situáciu práve pri nemožnosti kognitívneho uzavretia a naopak. Naše výsledky sa líšia od D. Websterovej a A. Kruglanskeho (1994), ktorí zistili korelácie s Rokeachovým dogmatizmom pre Poriadok a štruktúru 0,34, Predvídateľnosť 0,26, Rozhodnosť 0,27, Nepohodu z nejednoznačnosti 0,33 a Dogmatizmus 0,19, teda všetko očakávané, slabé pozitívne korelácie, ktoré poukazujú na obsahovú príbuznosť a súčasne na to, že stále ide o odlišné konštrukty. V našom prevedení je prekvapivá aj negatívna korelácia Rokeachovho dogmatizmu s NFCS-Rozhodnosťou (čím vyššiu neschopnosť sa rozhodnúť sa jedinec prežíva, tým otvorenejší by mal mať systém presvedčení a naopak) a so samotnou dimenziou NFCS-Dogmatizmus, ktorá hovorí o tom, že túžba po bezpečnej uzavretosti môže navodzovať neochotu ku konfrontácii presvedčenia (vedomosti, postoja). Rozhodnosť v zmysle urgentného aktívneho hľadania riešenia otvorenej situácie je ďalej zjavne odlišná od

uzavretej štruktúry presvedčení, pri ktorej sa jedinec v mene nepohody utieka najmä k autoritám a preberá ich rozhodnutia. Zdá sa teda, že je rozdiel medzi Kruglanskeho operacionalizáciou dogmatizmu v NFCS a Rokeachovým Dogmatizmom, ktorý je vlastne súborom obranných mechanizmov osobnosti slúžiacich obrane voči anxiете (Rokeach, 1960) a teda je osobnostnou charakteristikou, ktorá následne ovplyvňuje špecifickou kognitívnu organizáciu postojov aj sociálny život jedinca. Tento rozdiel však môže byť spôsobený aj psychometrickými vlastnosťami slovenského prekladu NFCS škály, ktorá má problematickú reliabilitu práve v dimenzii Dogmatizmus ($\alpha = 0,413$) a preto je potrebné ho ďalej skúmať.

Záver

Štúdiá priniesla prvé výsledky empirického zisťovania slovenskej verzie konštruktu potreby kognitívnej uzavretosti, ktorý vznikol Kruglanskeho teórie laického poznávania (1989) a ktorý je latentnou premennou - motívom nešpecifickej potreby štruktúry - potrebou akejkoľvek odpovede na danú tému, ktorá by zredukovala nepríjemne prežívaný stav nejasnosti a nejednoznačnosti. D.Websterová a A.Kruglanski (1994) na základe tejto teórie vytvorili 5-dimenzionálny dotazník, ktorý v severoamerickom prostredí vykazoval žiaduce psychometrické vlastnosti. My sme v prvom kroku overovali vnútornú konzistenciu slovenského prekladu meracieho nástroja (Sollár, Adamovová, 2008) a v tomto príspevku prinášame prvé výsledky overovania validity.

Na zisťovanie konvergentnej validity sme použili Škálu Potreby osobnej štruktúry PNS (Thompson et al., 2001) a M. Rokeachovu škálu dogmatizmu (Sarmány, 1978) a diskriminačnú validitu sme zisťovali pomocou M. Ardeltovej Trojdimenzionálnej škály múdrosti 3D-WS (Ardelt, 2003, Benedikovičová, Ardel, 2008).

Zistenia poukazujú na obsahovú nejednoznačnosť slovenského prekladu D.Websterovej a A.Kruglanskeho škály Potreby kognitívnej uzavretosti NFCS, ktorá podľa očakávaní konvergovala s Potrebou štruktúry (Thompson et al., 2001), avšak vzťahy s Rokeachovým dogmatizmom (1960) neboli jednoznačné, mohli však byť spôsobené aj nepresným prekladom škál, prípadne nízkou reliabilitou NFCS-Dogmatizmu, rovnako ako aj diskutovaným rozdielom v koncepcii dogmatizmu u Rokeacha a Kruglanskeho. Merací nástroj, ktorý sme použili na zisťovanie divergentnej validity, Trojdimenzionálna škála múdrosti, takisto s NFCS priniesol predpokladané výsledky až na pozitívny vzťah Reflektívnej dimenzie múdrosti s NFCS-Rozhodnosťou.

Teória laického poznávania predpokladá, že sociálne kognície a kognitívne mediovanú sociálnu interakciu ovplyvňuje spôsob, akým jednotlivci spracovávajú informácie a formujú svoje poznanie. V tomto procese zohráva podľa autorov potreba kognitívnej uzavretosti hlavnú rolu, preto hoci doterajšie výsledky týkajúce sa psychometrických vlastností škály potreby kognitívnej uzavretosti NFCS nie sú jednoznačné a generujú otázky týkajúce sa vnútornej štruktúry škály ako aj validity meracieho nástroja, navrhujeme v tejto prínosnej oblasti psychológie pokračovať.

Literatúra

- ARDELT, M., 2003, Empirical assessment of a three-dimensional wisdom scale. *Research on Aging*, 25, 3, 275-324.
- BENEDIKOVIČOVÁ, J., ARDELT, M., 2008, The Three dimensional wisdom scale in cross-cultural contest: A comparison between American and Slovak college students. *Studia Psychologica*, 50, 2, 179-190.
- KRUGLANSKI, A.W., 1989, Lay epistemics and human knowledge. *Cognitive and motivational bases*. New York, London: Plenum Press.
- NEUBERG, S.L., NEWSOM, J., 1993, Individual differences in chronic motivation to simplify: Personal need for structure and social-cognitive processing. *Journal of Personality and Social Psychology*, 65, 113-131.
- ROKEACH, M., 1954, The nature and meaning of dogmatism. *Psychological Review*, 61, 194-204.
- ROKEACH, M., 1960, *The open and closed mind*. New York: Basic Books.
- SARMÁNY I., 1978, Možnosti použitia Rokeachovej Škály postojovej uzavretosti a niektoré jej koreláty. Správa č. 312. Bratislava: ÚEPs SAV.
- SOLLÁR, T., ADAMOVOVÁ, L., 2008, Potreba kognitívnej uzavretosti: Teoretické a empirické skúsenosti v slovenských podmienkach. In Humpolíček, P., Svoboda, M., Blatný, M. (Eds.) *Sociální procesy a osobnost 2007*. Sborník příspěvků. Brno: MSD, 392-398.
- STERNBERG, R., 2005, Older but not Wiser? The relationship between age and wisdom. *Ageing International*, Winter, 30, 1, 5-26.
- WEBSTER, D., M., KRUGLANSKI, A., W., 1994, Individual Differences in Need for Cognitive Closure. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67, 1049-1062.

Adamovová, L., Sollár, T., 2009, Overovanie validity Škály na zisťovanie potreby kognitívnej uzavretosti (NFCS Need for closure scale). In L. Golecká, J. Gurňáková, I. Ruisel (Eds) Sociálne procesy a osobnosť 2008. Zborník z konferencie. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, s. 223 – 232, ISBN 978-80-88910-26-8.

Test pohybovej tvorivosti

Danišková Klaudia

daniskova@fphil.ku.sk

Katedra psychológie, Filozofická fakulta, Katolícka Univerzita v Ružomberku

Abstrakt

Na poli slovenského výskumu evidujeme absenciu metodiky, ktorá by zachytávala pohybovú tvorivosť. Načrtávame pokus o zostrojenie meracieho nástoja na identifikovanie pohybovej tvorivosti. Pozostáva z dvoch subtestov - pohybové asociácie a tvorivosť pohybu. V prvom subteste produkuje proband odpovede na dva neštruktúrované podnety pohybového charakteru, pričom sa skóruje fluencia, flexibilita a originalita odpovedí. Druhý subtest pozostáva z pohybovej improvizácie na zadanú tému (ruža, mačka) a z pohybovej hádanky a zaznamenáva sa výskyt 10 možných kritérií pohybovej tvorivosti. Prvé overovanie v praxi potvrdilo reliabilitu obidvoch subtestov. Diskutujeme oblasti aplikácie metodiky i možné metodologické obmedzenia.

Kľúčové slová: pohybová tvorivosť, test pohybovej tvorivosti, improvizácia, kritéria pohybovej tvorivosti

Úvod do problematiky

Tvorivá činnosť pomocou pohybu alebo tanca je procesom neverbálneho myslenia. Podporovaním pohybu a pohybovej tvorivosti, je takisto podporované tvorivé myslenie a nepriamo tvorivé správanie. Tvorivé schopnosti a tvorivé postoje si jednotliviec formuje tvorivým pohybom a tak ich začleňuje do svojho každodenného života. Tvorivý pohyb a súčasne aj každodenný život zahŕňajú fyzické psychomotorické aktivity, afektívne a kognitívne procesy.

Výskumu pohybovej tvorivosti sa venovalo niekoľko autorov (napr. Torrance, 1981; Alter, 1984; Cleland, 1994). Ich cieľom bolo preskúmať úroveň tvorivosti a jej vzťah k osobnostným charakteristikám, veku, pohlaviu, skúsenosti s pohybom, vývojom hrubej

motoriky detí. Niektoré výskumy potvrdili, že pohybová skúsenosť je silným prediktorom divergentného pohybu (Cleland, Gallahue, 1993; Zachopoulou, Makri, 2005). Výsledky štúdií ukázali, že staršie deti produkovali viac kvalitatívnych aj kvantitatívnych pohybových odpovedí ako mladšie deti, čím sa potvrdil vplyv predchádzajúcej skúsenosti na produkciu divergentných pohybových odpovedí. Môžeme teda konštatovať, že pohybová tvorivosť sa vyznačuje schopnosťou pospájať známe pohybové prvky do prepracovaného nezvyčajného pohybu, ktorý obchádza vymedzené štruktúry pohybových vzorcov.

U detí sa v pohybovej tvorivosti našli protichodné výsledky naznačujúce gender rozdiely, hlavne kvôli odlišným metodologickým prístupom a rôznym skúmaným populáciám. Niektoré výskumy (napr. Cleland, Gallahue, 1993) naznačujú, že u malých detí pohlavie nesúvisí s pohybovou tvorivosťou, hoci v niektorých výskumoch (Scibinetti, Tocci, 2002) chlapci dosahovali vyššie skóre, nie však štatisticky významné. Takisto výskum gréckych autorov E. Zachopoulou, A. Makri (2005) nepotvrdil štatisticky významné gender rozdiely v pohybovej tvorivosti. Zaznamenali o niečo vyššie skóre pohybovej flexibility u chlapcov a o niečo vyššie skóre v pohybovej fluencii u dievčat.

Tvorivosť myslenia zahŕňa kognitívne aspekty fluencie, flexibility a originality. Podobne, tvorivosť prejavovaná v činnosti zahŕňa pohybové (motorické) aspekty pohybovej fluencie, pohybovej flexibility a pohybovej originality. Predškolské deti vyjadrujú svoje myšlienky cez kinetickú modalitu viac ako cez akékoľvek iné modalitty (Torrance, 1981). Konkrétne deti od 4 do 10 rokov, ktoré sa zvyčajne nachádzajú v základnom štádiu motorického vývinu a v procese redefinovania základných pohybových vzorcov. Základné pohybové vzorce sú definované ako všeobecné zručnosti, ktoré formujú základy pre pokročilejšie a špecifickejšie pohybové aktivity, akými sú napríklad športové zručnosti (Cleland, Gallahue, 1993).

Test pohybovej tvorivosti

Tvorivosť sa väčšinou meria verbálnymi a figurálnymi formami. Podľa našich dostupných informácií a zistení na Slovensku neexistuje test, ktorý by zachytával pohybovú tvorivosť. Pohybovej tvorivosti sa u nás v rámci rozvojových programov tvorivosti venovali M. Ďuriček, M. Ďuričeková (1986) a K. Fichnová (2001). Zamerali sa pri tom na populáciu detí predškolského veku. M. Ďuriček (1989) neskôr aplikoval svoje poznatky o tvorivosti v športe a športových hrách. Rozvoju pohybovej tvorivosti žien v ranej dospelosti sa venovala K. Kurkinová (2004), ktorá zostavila test pohybovej improvizácie. Jeho cieľom bolo zachytiť rozvoj tvorivosti psychofyzickými cvičeniami.

Vzhľadom na absenciu metodiky, ktorá by zachytávala úroveň pohybovej tvorivosti sme na jej identifikovanie použili nami zostrojený Test pohybovej tvorivosti (TPT). Kľúčovým východiskom pre zostavenie tejto metodiky bolo teoretické identifikovanie možných kritérií pohybovej tvorivosti, ktoré sme následne empiricky overovali (Danišková, 2007). Test pohybovej tvorivosti sa skladá z dvoch subtestov:

1. subtest: Pohybové asociácie
 1. úloha: „Ryba“
 2. úloha: „Bicykel“
2. subtest: Pohybová improvizácia
 1. úloha: „Mačka“
 2. úloha: „Ruža“
 3. úloha: „Hádanka“

Pohybové asociácie. V prvom subteste sa probandovi predkladajú dva neštruktúrované pohybové podnety. V našom výskume sme ich prezentovali pomocou videonahrávky, ale môžu byť prevedené aj priamo figurantom (napríklad v rámci programu rozvíjania tvorivosti, kde sa s účastníkmi pracuje intenzívne, napr. Kraszková, 1994; Fichnová, 2001). Voľbu figuranta do videonahrávky sme starostlivo zvažovali. Snažili sme sa zabrániť tomu, aby svojim výzorom príliš neupútal respondentov, a tým neodviedol pozornosť od samého pohybového podnetu. Snažili sme sa zachovať čo najväčšiu neutralitu. Figurantom bola mladá žena, ktorá mala vlasy zopnuté, takže jej nepadali do tváre a proband mohol detailne vidieť celú mimiku tváre. Oblečená bola v jednoduchom odevu prírodných farieb. Prvým neštruktúrovaným pohybovým podnetom bol faciálny pohyb, pri ktorom figurant otvára a zatvára ústa bez nejakého vedľajšieho pohybu. Ide o jednoduchý pohyb sánkou smerom hore a dole, nápadne sa podobajúci na rybu (obrázok 1).

Obrázok 1: ryba

Obrázok 2: bicykel

Druhý neštruktúrovaný podnet je prevádzaný celým telom figuranta, ktorý leží na chrbte a pohybuje súčasne oboma nohami aj rukami. Pohyb pripomína šliapanie na bicykli (obrázok.2). Spoločné pre obe úlohy („Ryba“ a „Bicykel“) je, že sa nimi zisťuje schopnosť vytvárať mnohopočetné asociácie na jednoduchý stimul, podobne ako v TTCT v treťom subteste nazvanom Kruhy. Úlohy si vyžadujú schopnosť porušiť, alebo zrušiť už hotovú formu a snahu stimulovať známky divergentného myslenia (originalitu, fluenciu, flexibilitu). Na dané podnety mal proband produkovať čo najviac zaujímavých a rôznorodých odpovedí, pričom presná inštrukcia znela: „Kto alebo čo všetko by sa mohlo takto pohybovať? Na koho alebo na čo všetko sa vám to podobá? Vymyslite čo najviac zaujímavých riešení.“

Ani jeden pohybový podnet sme časovo neobmedzili. Nechali sme ho prebiehať na obrazovke, kým proband nebol schopný produkovať nápady. Vždy, keď sa zdalo, že už nevyprodukuje ďalšiu odpoveď spýtali sme sa ho, či mu ešte niečo prichádza na um. Predpokladali sme, že so stúpajúcou produkciou nápadov sa zvyšuje ich originalita. Pri tomto predpoklade sme vychádzali z názoru M. A. Runca (1999), ktorý uvádza, že nápady produkované neskôr v slede asociácií sú s najväčšou pravdepodobnosťou originálnejšie ako tie, ktoré sa vyskytujú na jeho začiatku.

V prvom subteste sme v každej úlohe hodnotili fluenciu a flexibilitu (podľa kategórií odpovedí, ktorú uvádza M. Jurčová (1984) v praktickej príručke TTCT) a na základe vlastných frekvenčných tabuliek (dostupné v Danišková, 2006) sme hodnotili originalitu.

Pohybová improvizácia. Druhý subtest spočíva vo voľnom pohybovom znázornení na tri zadané témy. Pohybová improvizácia je nezávislý tvorivý pohybový prejav, v ktorom sa vedome vyjadrujú emócie, pocity, vzťahy a myšlienky vo forme tvorivého pohybu (Caf, Kroflič, Tancig, 1997). Je dôležité si uvedomiť, že prostriedok vyjadrovania je tu pohyb.

Pohyb je v tomto ponímaní symbolom, ale i metaforou, pričom používanie metafor si vyžaduje schopnosť vidieť vzťah medzi zdanlivo nepodobnými vecami. Vzhľadom na to, že sú všetky testy tvorivosti citlivé na inštrukciu, nedali sme v ňom odkaz priamo na tvorivosť, ale len na metaforu a symbol, pretože za podstatnú charakteristiku tvorivosti pokladáme vnútornú motiváciu. Predpokladali sme tiež, že proces reagovania pohybom na zadané podnety aktivuje divergentné a aj kritické myslenie (Zachopoulou, Makri, 2005).

Subtest pohybové improvizácie vychádza z programu stimulovania pohybovej tvorivosti K. Kurkinovej (2004), v ktorom majú probandi pomocou pohybových metafor a symbolov stvárať zvieratá a kvety. Považujeme však tieto kategórie za príliš široké a problematické pri zachytávaní pohybových odlišností. Takisto sa znižuje spoľahlivosť komparácie výsledkov. Pohybová tvorivosť sa neprejavuje len v nápadе, ale aj v pohybovom prevedení myšlienky. Preto nás zaujímala pohybová prezentácia jedného konkrétneho zvieratá a jedného konkrétneho kvetu. Predpokladali sme, že ak bude proband tvorivý, obidve stereotypné pohyby daného zvieratá, prekročí hranice tohto pohybu a vloží do svojho pohybového prevedenia nové pohybové prvky.

Pre náš výskum sme zvolili mačku a ružu ako predpokladané stereotypné druhy daných kategórií. Ženy sa najčastejšie prezentujú v projektívnych technikách ako mačky a muži ako mačkovité šelmy. Ruža má charakter polarít v smere dobra a zla. Ruža ako symbol lásky, nehy, romantiky a na druhej strane ako symbol zranenia, smrti, bolesti (tŕne). Presná inštrukcia znela nasledovne:

„Pokúste sa pomocou vlastných pohybových metafor a symbolov vyjadriť svoju predstavu mačky (ruže), t.j. jej vlastnosti, znaky, pohyby, komunikáciu, správanie, čokoľvek, čo vám k nej príde na um.“

V tretej úlohe bolo úlohou probanda vymyslieť pohybovú hádanku. Pomocou pohybu mal znázorniť čokoľvek, čo ho napadne tak, aby daný predmet, činnosť alebo akýkoľvek nápad čo najpresvedčivejšie a najpresnejšie predviedol. Inštrukcia k subtestu pohybová hádanka: „A teraz môžete dávať hádanky vy mne. Ukážete mi nejaký pohyb a ja budem rozmýšľať, čo by to mohlo byť. Ak na nič neprídem, poprosím vás, aby ste mi prezradili riešenie. Pokúste sa vymyslieť takú hádanku, o ktorej si myslíte, že by ju nikto iný nevymyslel.“

Pohybové odpovede sa snímali videokamerou. Následná analýza video materiálu spočívala v zaznamenávaní výskytu možných kritérií pohybovej tvorivosti. Pri pohybovej prezentácii hádanky sa dôraz kládol aj na originalitu nápadu, ktorý bol predmetom hádanky. Hodnotili sme ju na základe frekvencie výskytu pohybových odpovedí všetkých probandov

n =103 (viac v Danišková, 2006).

Test pohybovej tvorivosti s oboma jeho subtestami sme administrovali individuálne. Na testovanie bolo potrebné vyhradiť samostatnú miestnosť – najvhodnejšie je, ak je v nej koberec alebo baletizol. M. Cunningham (podľa Gardnera, 1999) je presvedčený, že tanec predstavuje samostatné umenie, ktoré nepotrebuje žiadny hudobný sprievod. Máme tak podľa neho príležitosť uvidieť telesnú inteligenciu v jej najčistejšej podobe. Preto nebol pohybový prejav probandov v našom výskumnom výbere sprevádzaný hudbou.

Overovanie psychometrických vlastností testu

Test pohybovej tvorivosti si nenárokujeme byť globálnym testom tvorivosti vzhľadom na metodologickú odlišnosť hodnotenia oboch subtestov. Uvažujeme iba o skóre prvého subtestu, ktorý sme pre naše výskumné účely nazvali subtest pohybových asociácií (SPA). Ak vychádzame z výskumov K. Kurkinovej (2004) môžeme hodnoty priradené každému prejavenu kritériu pohybovej tvorivosti sčítať a uvažovať o celkovom skóre druhého subtestu nazvanom subtest tvorivého pohybu (STP).

Pre obidva subtesty sme počítali reliabilitu ich merania. Celková reliabilita subtestu SPA dosiahla hodnotu Cronbachovho koeficientu vnútornej konzistencie $\alpha=,7711$ ($n = 103$, študenti tanečných konzervatórií, športového gymnázia, výtvarnej umeleckej školy, pedagogiky výtvarnej výchovy, hotelovej akadémie; n položiek = 3), čo považujeme, vzhľadom na prekročenie minimálnej hranice 0,7, za spoľahlivé meranie. Z výpočtov reliability v prípade vylúčenia ktoréhokoľvek faktoru pohybovej tvorivosti sa hodnota Cronbachovho koeficientu vnútornej konzistencie α ukázala vo všetkých prípadoch takisto väčšia ako 0,7. Môžeme teda konštatovať, že SPA spĺňa kritéria reliabilného meracieho nástroja.

Celková reliabilita subtestu STP dosiahla hodnotu Cronbachovho koeficientu vnútornej konzistencie $\alpha=,9062$ ($n = 103$, n položiek = 30), čo indikuje spoľahlivosť merania. Ak by sme vymazali ktorékoľvek možné kritérium pohybovej tvorivosti, hodnota Cronbachovho koeficientu vnútornej konzistencie α sa ukazuje vo všetkých prípadoch väčšia ako hranica 0,7 (tab.4), čo potvrdzuje reliabilitu STP.

Odporúčania pre ďalší výskum

Vzhľadom na niektoré metodologické nejasnosti je nevyhnutné test ďalej v praxi overovať. Pri ďalšom použití odporúčame zvážiť niekoľko aspektov.

Zvolenie témy. Pri zadávaní konkrétnej témy odporúčame zvážiť jej neutralitu. V našom výskume sa ukázalo, že podnetová úloha „mačka“ zvyhodňuje svojím genderovým charakterom ženy. Za zváženie by stálo použiť napr. hada plaziaceho sa v tráve.

Technické vybavenie. Z našich skúseností z natáčania a analyzovania získaných pohybových produktov považujeme za vhodné používať pri zbere pohybového materiálu minimálne dve kamery. Jednu statickú na zachytenie komplexného pohybu a druhú pohyblivú, ktorá by zachytila detaily v pohybe, prípadné premiestňovanie sa probanda v priestore. Takisto je veľmi dôležité vybavenie miestnosti na testovanie. V miestnosti by mal byť vhodný povrch.

Hodnotenie si vyžaduje minimálne dvoch hodnotiteľov. Ideálnym riešením hodnotenia by bolo, keby pohybové prezentácie hodnotili aj samotní profesionáli z oblasti pedagogiky či choreografie tanca alebo pedagogiky telesnej výchovy.

Modifikácia. Pri identifikácii pohybovej tvorivosti treba odlišovať tanečníkov a športovcov. Tanečníci sú zvyknutí napodobňovať rôzne postavy (v rámci tanečných predstavení), zatiaľ čo športovci v zápasoch uplatňujú len samotné pohybové manévry. Za tvorivosť v športe sa považuje priestorové myslenie (Gardner, 1999) a originálne riešenie herných situácií (Ďuriček, 1989).

Záver

Tvorivá pohybová činnosť je prirodzeným prostriedkom podporovania fyzického a duševného uvoľnenia. Opustenie výskumného priestoru tvorivosti, ohraničeného prevažne len na testovanie kognitívnych charakteristík a zameranie sa na pohybovú stránku dáva novú perspektívu nazerania na tvorivosť. Z tohto aspektu vnímame význam nášho pokusu o zostavenie testu pohybovej tvorivosti. Test bol zostrojený na výskumné účely identifikácie pohybovej tvorivosti u pohybovo nadaných adolescentov. Vzhľadom na jeho premiérové administrovanie je nevyhnutné test pohybovej tvorivosti ďalej modifikovať a empiricky overovať.

Keďže možno v praxi konštatovať deficit metód na zisťovanie pohybovej tvorivosti v produktoch jednotlivcov, domnievame sa, že by test pohybovej tvorivosti bolo možné efektívne využiť v pedagogickej a psychologickkej praxi. Predpokladáme jeho prínos v oblasti programov rozvíjajúcich tvorivosť, v oblasti výberu tvorivých talentov na umelecké, či športové školy alebo ako kritéria vo výberových konaniach do tanečných súborov alebo ľudových škôl umenia. V neposlednom rade pri zachytávaní tvorivosti malých detí, pretože

podľa E. P. Torranceho (1981) je pre malé deti oveľa pravdepodobnejšie pohybové vyjadrovanie svojej tvorivosti, pretože sa vývinovo nachádzajú v sensomotorickom štádiu a pohyb je pre nich najvhodnejším spôsobom vyjadrenia nápadov a myšlienok.

Literatúra

ALTER, J., 1984, Creativity Profile of University and Conservatory Dance Students. *Journal of Personality Assessment*, 48, 2, pp. 153-158

ALTER, J. B. 1999. Dance and Creativity. In: *Encyclopedia of Creativity*, Vol. 1. London: Academic Press, 1999. p. 469-481. ISBN 0-12-227076-2

CAF, B., KROFLIČ, B., TANCIG, S., 1997, Activation of Hypoactive Children with Creative Movement and Dance in Primary School. *The Arts in Psychotherapy*, Vol. 24, No. 4, pp. 355-365.

CLELAND, F.E., GALLAHUE, D.L., 1993, Young Children's Divergent Movement Ability. *Perceptual and Motor Skills*, 77, pp. 535-544

CLELAND, F., 1994, Young children's divergent movement ability: study II. *Journal of Teaching in Physical Education*, 13, 228-241.

DANIŠKOVÁ, K., 2006, Identifikácia pohybovej tvorivosti a vnútornej motivácie u pohybovo nadaných adolescentov. (Dizertačná práca). Nitra: UKF.

DANIŠKOVÁ, K., 2007, Identifikácia faktorov pohybovej tvorivosti: Teoretické východiská. In: D. Fedáková, M. Kentoš, J. Výrost (Eds.): *Zborník príspevkov z konferencie „Sociálne procesy a osobnosť“* Stará Lesná 2006 (s. 103 -109). Košice: Spoločenskovedný ústav SAV.

ĎURIČEK, M., ĎURIČEKOVÁ, M., 1986, Rozvíjanie pohybovej tvorivosti detí predškolského veku. *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*, 21, č.6, s.525-531.

ĎURIČEK, M., 1989, *Tvorivosť v športových hrách*. Bratislava: Šport.

Fichnová, K., 2001, Program stimulácie tvorivých schopností detí integrovaných do programu výchovy a vzdelávania detí v materských školách: E. Sollárová (Ed.), *Školské psychologicko-intervenčné programy zamerané na rozvoj osobnosti* (s. 92-104). Nitra: UKF.

Gardner, H., 1999, *Dimenzie myšlení*. Praha: Portál, 1999. 398s. ISBN 80-7178-279-3

JURČOVÁ, M., 1983, Torranceho figurálny test tvorivého myšlenia: Príručka. Bratislava: Psychodiagnostické a didaktické testy, n. p.

KRASZKOVÁ, K., 1994, Tvorivé schopnosti detí predškolského veku, ich stimulácia a vzťah k iným psychickým funkciám. (Diplomová práca). Nitra: VŠPg.

- KURKINOVÁ, K., 2004, Vplyv psychofyzických cvičení na tvorivosť študentiek psychológie. (Diplomová práca). Bratislava: UK.
- RUNCO, M. A., 1999, Divergent Thinking. In: Encyclopedia of Creativity, Vol. 2 (p. 577-582), London: Academic Press.
- SCIBINETTI, P., TOCCI, N. 2002, Gender Differences in Motor Creativity od Seven- and Nine-Year-Old Children.:
http://aahperd.confex.com/aahperd/2002/finalprogram/paper_1935.htm
- TORRANCE, E. P., 1981, Thinking creatively in action and movement. Bensenville, IL, Scholastic Testing Service.
- ZACHOPOULOU, E., MAKRI, A., 2005, A Developmental Perspective of Divergent Movement Ability in Early Young Children. Early Child Development and Care, Vol. 175 (1), pp 85-95

Danišková, K., 2009, Test pohybovej tvorivosti. In L. Golecká, J. Gurňáková, I. Ruisel (Eds) Sociálne procesy a osobnosť 2008. Zborník z konferencie. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, s. 233 – 241, ISBN 978-80-88910-26-8.

Kognitívny výkon v záťaži a jeho psychofyziologické koreláty

Brezina Igor

brezina@fphil.uniba.sk

Katedra psychológie, Filozofická fakulta UK, Bratislava

Abstrakt

Štúdia poukazuje na špecifickú problematiku psychofyziologických vzťahov a kognitívnych procesov v záťažových situáciách. Analýze sme podrobili niekoľko tisíc získaných údajov z kognitívnych procesov a záťaže vo vzťahu k psychofyziologickým reakciám (kožno-galvanická reakcia, teplota kože, respiračná frekvencia). Výsledky sú súčasťou interdisciplinárnej grantovej úlohy aplikovaného výskumu.

Kľúčové slová: pozornosťná organizácia, stres, reakčný čas, impedancia a teplota kože, respiračná frekvencia

Grantová podpora: Grantová úloha aplikovaného výskumu č. AV/4/18

1 Vymedzenie problému

Problematika psychofyziologických korelátov kognitívnych funkcií sa stáva v poslednom období - zrejme aj pod vplyvom stále precíznejšej experimentálnej techniky - čoraz viac aktuálnejšia. Aj napriek množstvu údajov, ktoré takto konštruované experimenty prinášajú, rozhodli sme sa o zložitejší experimentálny plán: zakomponovať do sledovania psychofyziologických korelátov kognitívnych funkcií aj premenné, ktorých analýza môže prispieť v budúcnosti k istému vyústeniu do praxe. Ide o premenné záťaže a stresu. Experiment je súčasťou grantu Úlohy aplikovaného výskumu AV4/0018/07.

Najčastejšie používaným ukazovateľom úrovne aktivácie je elektrická vodivosť kože (alebo jej recipročná hodnota, odpor). Ako je známe, kožno-galvanická reakcia, kognitívne procesy, pripravenosť a aktivácia sú vo veľmi tesnom vzťahu.

Kožno-galvanická reakcia a teplota kože sú veľmi dobrými experimentálnymi premennými, pretože odrážajú rôzne stupne aktivácie, pripravenosti konať v rozmedzí od

spánku po agresivitu. Zistenia poukazujú na aktuálnosť psychofyziologických korelátov s premennou stresu (Seidel, 2001 a i.)

Na základe teoretických východísk iných autorov (Audley, 2001, Beilock, Carr, 2001), ako i našich zistení (Brezina, 2006, 2007) sme si stanovili nasledovné výskumné hypotézy:

Hypotéza č.1: Predpokladáme, že navodený stres bude spôsobovať zvýšenú kožno galvanickú reakciu probandov.

Hypotéza č.2: Predpokladáme, že probandi bez stresových podnetov budú mať ustálenú hladinu kožno-galvanickej reakcie s rovnomerným poklesom.

Hypotéza č.3: Predpokladáme, že navodený stres bude spôsobovať pokles teploty kože.

Hypotéza č.4: Predpokladáme, že probandi bez stresových podnetov budú vykazovať stúpajúcu tendenciu teploty kože.

Hypotéza č.5: Predpokladáme diferencovanosť sledovaných fyziologických premenných v závislosti na úrovni stresu.

2 Metóda

2.1 Použitá metodika

V experimente boli použité nasledovné metodiky:

- Softvérový program Neorop II., test distrakčného stresu Speed.
- Inštrumentálne zariadenie na evidovanie kožno-galvanickej reakcie
- Inštrumentálne zariadenie na evidovanie teploty kože z dvoch miest na tele človeka.

a/ Kožno – galvanická reakcia (KGR):

Všeobecne sa chápe KGR ako jeden s ukazovateľov celkovej reaktivity organizmu na exteroceptívne, ako aj interoceptívne podnety. KGR sa prirovnáva k inštinktívnej, mimovoľnej pozornosti. Podľa Weinbergovej teórie stupňov vedomia, KGR je čiastkový reflex autonómneho nervového systému, a je podmienený presunom rovnováhy medzi sympatikom a parasympatikom. Väčšina teórií sa zhoduje s tým, že na reflexe sa zúčastňuje aj emocionálna zložka. Všeobecne možno konštatovať, že KGR má nasledovné charakteristiky:

- Predstavuje psychofyziologickú aktiváciu. Pohybuje sa od nízkej úrovne v spánku až po vysokú v silnej aktivácii.
- Čím viac dochádza k fluktuácii pozornosti, tým viac je osoba aktivovaná.

- Je citlivá na minimálne podnety.
- Vodivosť kože je mierou aktivity sympatiku.

b/ Teplota kože:

Pocit tepla predstavuje jeden z najlepších znakov telesnej relaxácie. Môžeme ho cítiť na rôznych miestach tela, napríklad v hrudi, alebo abdominálnej oblasti. V začiatkoch uvoľnenia sa pocity tepla objavujú v rukách a predlaktí. Sú spôsobené zvýšením prietoku krvi v krvnom riečisti a na koži. K zvýšeniu kožnej teploty dochádza v dôsledku vazodilatácie. Meranie teploty predstavuje ľahko kvantifikovateľnú premennú merajúcu prietok krvi perifériou. (Seidel, 2001)

2.2 Popis experimentu a charakteristika výskumného výberu

- Experiment sa uskutočnil v laboratóriu kognitívnych procesov Katedry psychológie FF UK.
- Experimentu sa zúčastnilo 35 participantov vo veku 19 až 26 rokov, všetci boli študenti FF UK.
- Na experimente participovalo 29 žien a 6 mužov.
- Charakteristika experimentálnych skupín: počet probandov v každej skupine bol 35, teda každý participant absolvoval merania vo všetkých skupinách.

I. skupina: participanti nie sú vystavení podmienkam stresu. Sú maximálne relaxovaní. Pred zberom údajov pokojne sedeli na kreslách a počúvali 10 min. relaxujúcu hudbu.

II. skupina: bez stresových podnetov, bez relaxačnej prípravy, v priebehu zberu dát uskutočňovaná bežná konverzácia orientovaná na bezproblémový rozhovor, v záverečnej fáze ľahké riešenie kognitívnej úlohy (test Speed).

III. skupina: s priemernými stresovými podnetmi: bola vystavená záťažovým podmienkam, ktoré pozostávali z 5 úloh, ktoré museli participanti riešiť simultáne. Každá z nich bola časovo limitovaná.

1. úloha: riešenie testu Speed realizovaný prostredníctvom softvérového programu Neurop-2. Princíp testu spočíval v nájdení a zakliknutí čísel vzostupne od 1 po 10 v číselnom štvorci, v zložitom podnetovom poli, v ktorom boli tieto čísla náhodne rozmiestnené.

2. úloha: odpovede na otázky zo všeobecného prehľadu (kultúrno-spoločenské, geografické, biologické a literárne) s ťažiskom na numerické údaje.

3. úloha: zapamätať si, koľkokrát počas celého pokusu počuli potlesk a klopanie, ktoré realizoval jeden z experimentátorov. Participanti si museli pamätať jednotlivé zvuky situačne, resp. kedykoľvek po opýtaní, ale aj celkovo.

4. úloha: bola rozšírená o sledovanie čísel, ktoré padli v rulete, a čo najrýchlejšie ich vysloviť. Ruletu obsluhoval v pravidelných intervaloch jeden z experimentátorov.

5. úloha: k predchádzajúcim úloham bolo pridané sledovanie presýpasých hodín, tak, aby boli stále v činnosti a len tesne pred ich presypaním ich museli pretočiť - vždy rukou, ktorá bola od hodín vzdialenejšia.

Participantom bolo zdôraznené, že všetkých 5 úloh je rovnocenných a treba ich vyriešiť čo najskôr.

Experiment trval cca 8 minút, pričom v jeho polovici sa zrýchlilo tempo v kladení otázok, vo frekvenciách potlesku a klopania a v točení rulety.

Všetky úlohy boli záťažové v oblasti presnosti percepcie, distribúcie pozornosti, pamäťovej organizácie, myšlienkových operácií a psychomotorickej koordinácie.

IV skupina: Úlohy boli identické, ako pre skupinu III, no na rozdiel od nej, mali sťažené podmienky v nasledujúcich oblastiach:

a/ Participanti vykonávali úlohy vo veľmi hlučnom prostredí, konkrétne išlo o hudbu (90 db), ktorá vychádzala z dvoch zdrojov a bola tematicky odlišná. Popritom zvonil každú minútu telefón a v miestnosti sa voľne pohyboval jeden z experimentátorov, ktorý dotváral hlučnosť rozprávaním a hlasným manipulovaním s predmetmi.

b/ V štvrtej úlohe sa frekvencia výskytu potlesku a klopania zvýšila o polovicu a popritom boli probandi rušení aj iným zvukom z tónogenerátora (250 Hz).

c/ Štvrtá úloha bola sťažená tak, že okrem sledovania čísel v rulete, si museli probandi zapamätať posledné 3 čísla a následne, randomizovane - po vyzvaní ich reprodukovať.

3 Analýza zistení:

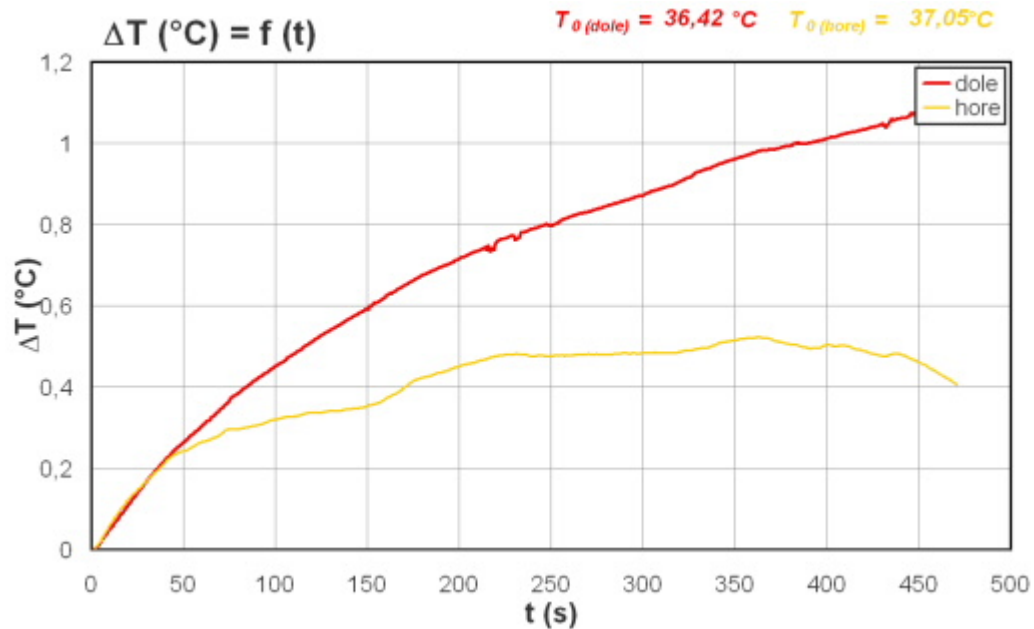
I.skupina (relaxovaní participanti) – kožná teplota

Ako je zrejmé z grafu 1, relaxovaní participanti vykazujú významný, rovnomerný vzostup premennej teploty. Toto zistenie je v intenciách hypotézy č. 4, ako aj s literárnymi prameňmi. Seidel, E.J. (2001).

Žltá krivka (alebo svetlá) (vo všetkých uvádzaných grafoch) sa týka merania teploty na inej časti tela. Služí ako experimentálny podklad pre Katedru mikroelektroniky (spoluriešiteľ

grantovej úlohy) pre konštrukciu novej inštrumentálnej techniky. Je irelevantná k našim zisteniam.

Graf 1: Teplota kože u relaxovaných participantoch

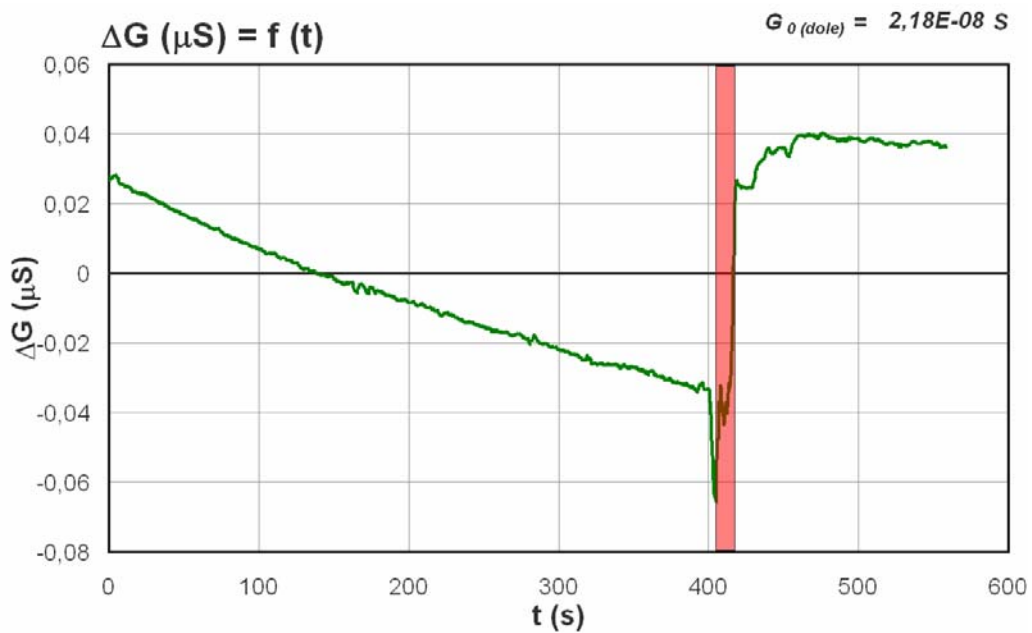

I.skupina (relaxovaní participantí) – KGR

Ako je zrejmé z grafu. 2, relaxovaní participantí vykazujú pokles v priemernej kožno-galvanickej reakcii. Krivka vykazuje všeobecný pokles s časovou premennou. Toto zistenie potvrdzuje hypotézu č. 2, ktorá predpokladá u participantov bez stresových podnetov rovnomerný pokles kožno-galvanickej reakcie.

Krivka vo vertikálnom zväznení zaznamenáva permanentnú chybu v prístroji, ktorá sa prejavila aj pri celkovom hodnotení výsledkov. Priebeh krivky má permanentný pokles od cca $-0,04 \Delta G (\mu\text{S})$.

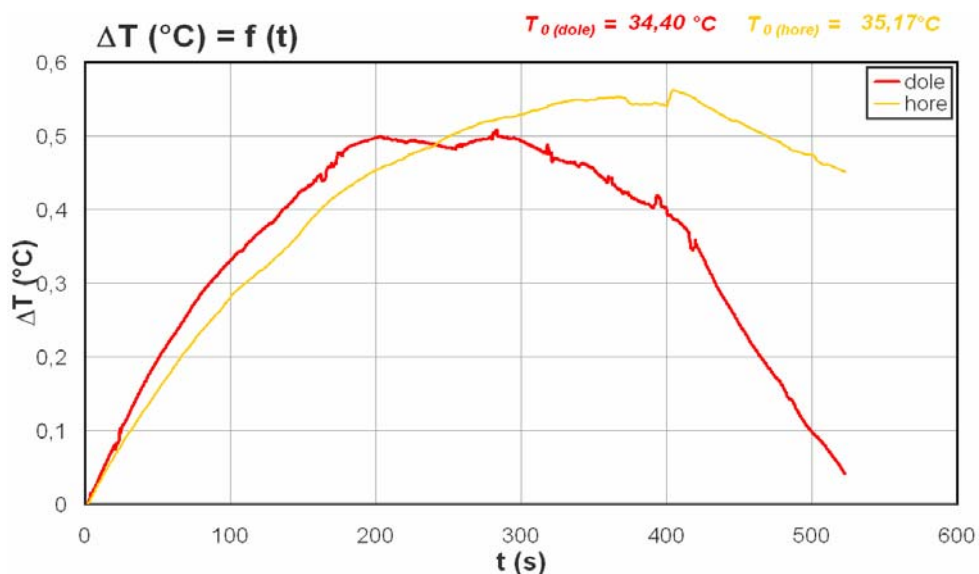
Graf 2: KGR u relaxovaných participantov

II.skupina (minimálna záťaž - mentálne riešenie bežného problému) – kožná teplota

Ako je zrejme z grafu 3, participantii vykazujú rovnomerný vzostup premennej teploty. V čase, kedy mali participantii riešiť mentálny problém, krivka zaznamenala pokles, čo je v intencii našej hypotézy č. 3.

Graf. 3: Teplota kože - minimálna záťaž - mentálne riešenie bežného problému

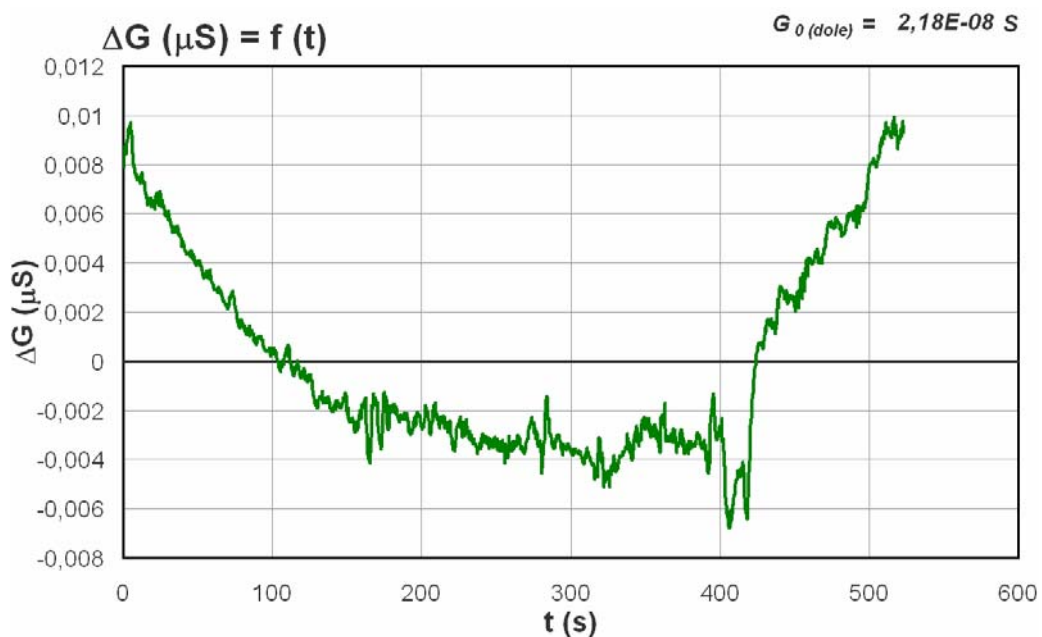

II.skupina (minimálna záťaž - mentálne riešenie bežného problému) – KGR

Z grafu 4 je zrejme, že participantii vykazujú v prvej časti rovnomerný pokles KGR, nasledovaný miernym vzrastom. Menšie výkyvy v čase od cca 150 s do 400 s. sú zrejme

spôsobené myšlienkovou aktivitou pri nenáročnom rozhovore. Vzostup krivky po 400s pravdepodobne dokumentuje mierna záťaž spôsobená riešením mentálneho problému (test Speed). Naše zistenia potvrdzujú základné východiská hypotézy č. 1, kde predpokladáme, že navodený stres (súč i malý- v tomto prípade) je indikovaný so zvýšenou kožno-galvanickou reakciou probandov.

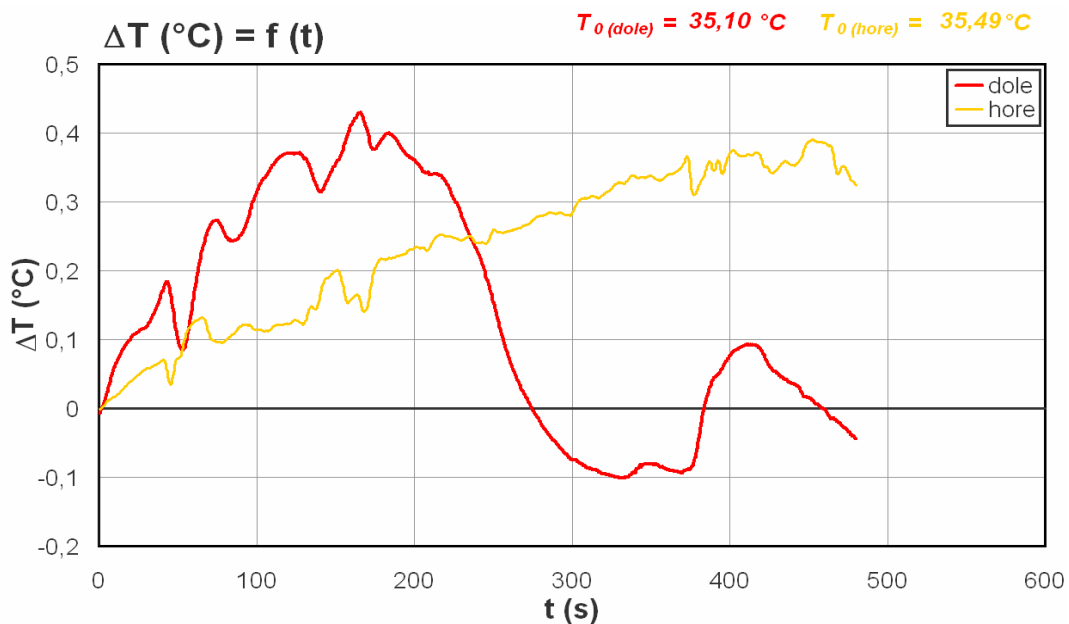
Graf 4: KGR - minimálna záťaž - mentálne riešenie bežného problému

III. skupina: experimentálna skupina, s priemernými stresovými podnetmi – kožná teplota

Participantí vykazujú významný vzostup teploty striedaný následným poklesom a opäť vzostupom. (graf 5). Hypotéza č. 3, kde predpokladáme, že navodená stresová situácia spôsobuje pokles teploty kože, nie je úplne potvrdená. Zistenia zrejme dokumentujú komplikovaný psychofyziologický adaptačný mechanizmus organizmu na stresovú situáciu.

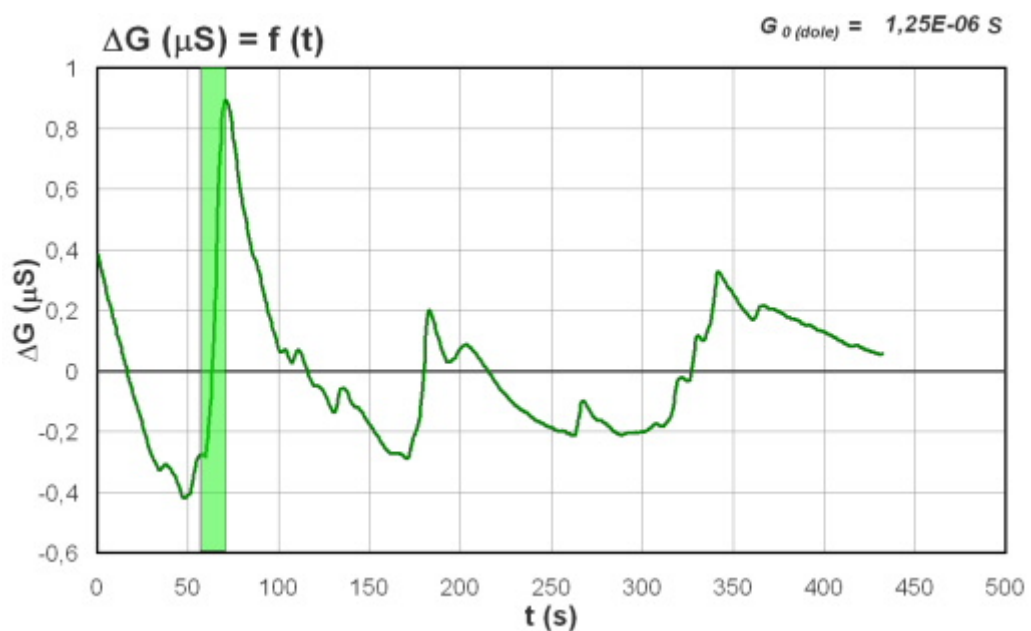
Graf 5: Teplota kože – priemerné stresové podmienky

III. skupina: experimentálna skupina, s priemernými stresovými podnetmi - KGR

Graf 6 dokumentuje fakt, že účastníci vykazujú významné kolísanie kožnej vodivosti), ako reakcie na stresové situácie (extrém je zvýraznený zeleným) Predpokladáme, že táto skutočnosť zrejme dokumentuje adaptačný mechanizmus organizmu na stresovú situáciu. Obe sledované fyziologické charakteristiky (kožno-galvanická reakcia a teplota kože) majú v podmienkach strednej stresovej situácie obdobný priebeh.

Graf 6: KGR – priemerné stresové podmienky

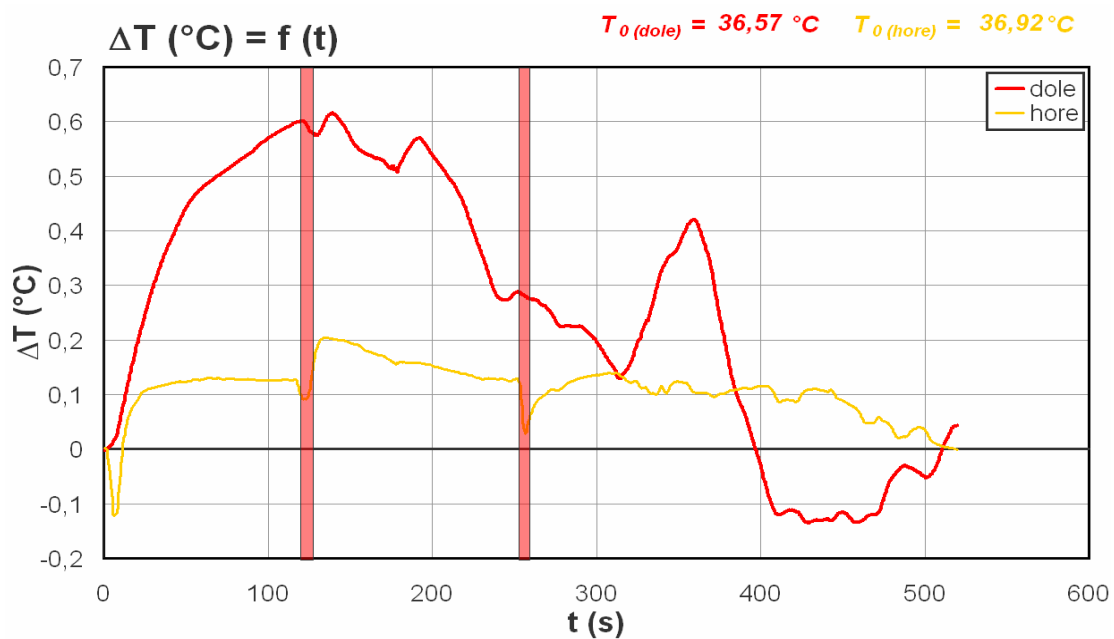

IV skupina: veľká záťaž, stresová situácia – teplota kože

Ako je zrejmé z grafu 7 participanti vykazujú významný, vzostup teploty, striedaný následnými mimoriadne veľkými výkyvmi. Nazdávame sa, že tento fakt dokumentuje adaptačný mechanizmus organizmu na stresovú situáciu, ktorý v konečnom dôsledku, na konci experimentu už má tendencie zlyhania. Hypotéza č. 3, ktorá predpokladá v stresových podmienkach pokles teploty kože nie je jednoznačne potvrdená. Stres a teplota kože sú zrejme tie premenné, ktoré majú zložitejšie koreláty, ako je uvádzané v bežných všeobecných informáciách.

Pozn. Červené (Zrejme len vertikálne pásy, ak v tlači farba nepríde do úvahy) pásy v grafe sú pre psychologickú interpretáciu irrevelantné. Týkajú sa bioelektrických premenných, ktoré sú predmetom analýzy katedry mikroelektroniky.

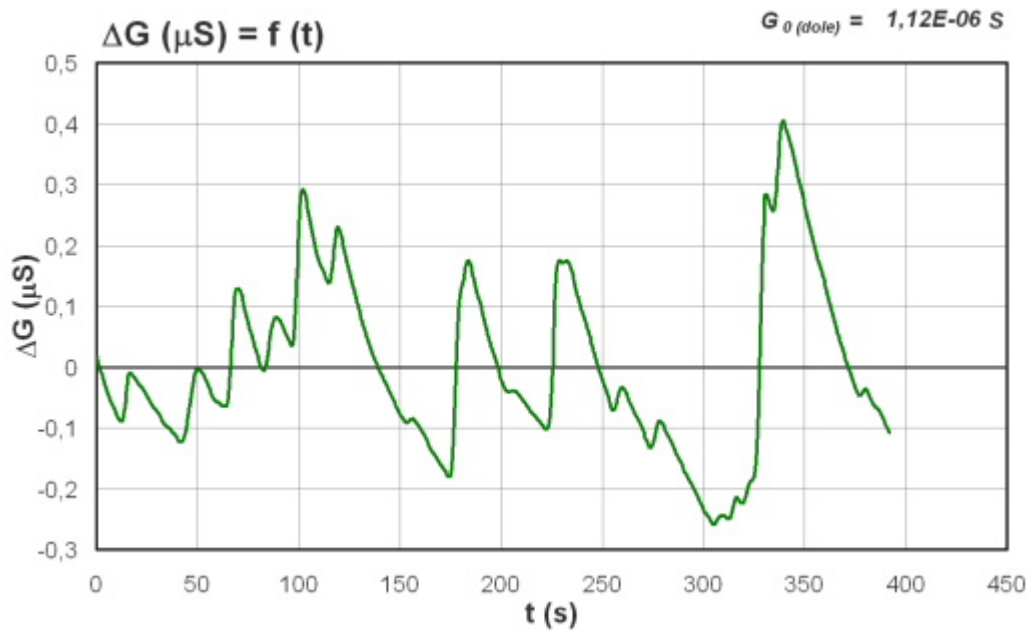
Graf 7 : Teplota kože – veľká záťaž

IV skupina: veľká záťaž, stresová situácia – KGR

Na obrázku grafe 8, participanti vykazujú významné kolísanie kožnej vodivosti (KGR), ako reakcie na stresové situácie. Vzostup je striedaný následným poklesom a opäť vzostupnou tendenciou.. Tento fakt taktiež pravdepodobne dokumentuje adaptačný mechanizmus organizmu na stresovú situáciu, ktorá v závere experimentu nie je už dostatočne zvládnutá.

Graf 8: KGR – veľká záťaž

4 Záver

Stanovené hypotézy experimentu boli čiastočne splnené. Mnohé zistenia budú predmetom ďalších zdelení: subjektívne prežívanie záťaže participantov, zmeny v kognitívnom výkone a i.

Zistenia majú interdisciplinárny charakter. Prispejú pre ďalšie bádanie v tejto nesporne aktuálnej a zaujímavej oblasti, s cieľom konštrukcie miniatúrneho prenosného prístroja pre indikovanie záťažových situácií a zlyhávaniu kognitívnych funkcií, čo je cieľ tohto interdisciplinárneho výskumu.

5 Literatúra

AUDLEY, R.J., ALLAN, K., ROSENTHAL, C.R., 2001, The effect of retrieval monitoring in episodic memory: An electrofysiological study. *Cognitive Brain research*, 12, 289-299.

BEILOCK, S. L., CARR, T.H., 2001, On the fragility of skilled performance: What governs choking under pressure? *Journal of Experimental Psychology: General* 130, 701-725.

BREZINA, I., 2007, Simultaneous performance of double controlled tasks and their impact of psychophysiological processes, X. European kongres of psychology, Book of papers, Prague.

BREZINA, I., 2006, Vplyv stresora na výkon v pamäťových a pozornosťných úlohách. In: Sociálne procesy a osobnosť, Zborník ČAV, Brno.

SEIDEL, E. J., 2001, Zmeny kožnej a hĺbkovej teploty. JLF UK Martin, ISBN: 0375-0922.

Brezina, I., 2009, Kognitívny výkon v záťaži a jeho psychofyziologické koreláty. In L. Golecká, J. Gurňáková, I. Ruisel (Eds) Sociálne procesy a osobnosť 2008. Zborník z konferencie. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, s. 242 – 252, ISBN 978-80-88910-26-8.

Skúmanie dôvery a dôveryhodnosti v binárnom dizajne „hry na dôveru“

Jusková Tatiana

havrilova@unipo.sk

Inštitút psychológie, Filozofická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove

Abstrakt

Vo výskume bola dôvera a dôveryhodnosť skúmaná: 1.analýzou správania sa v binárnom „Trust game experimente“ (podľa Ermischa a Gambettu, 2006) s dizajnom hry v situácii „všetko alebo nič“, kde respondenti (n=64) požičali, resp. vrátili určenú sumu peňazí; 2.sebavýpoveďami na otázky generalizovanej dôvery z Európskeho prieskumu spoločnosti (ESS,2006); 3.odhadmi dôvery, dôveryhodnosti u seba a iných. Bolo predpokladané, že sa respondenti líšia v miere dôvery a dôveryhodnosti z hľadiska veku a rodu, a že zistené ne/dôverujúce a ne/dôveryhodné správanie súvisí s vybranými osobnostnými charakteristikami, optimizmom a ochotou riskovať. Bolo zistené, že dôveryhodní starší respondenti sú viac presvedčení o všeobecnej dôvere a čestnosti ako mladší; dôverujúci sú ochotnejší riskovať vo všeobecnosti ako nedôverujúci, muži viac ako ženy; dôverujúci odhadujú vyššiu dôveryhodnosť u seba aj iných; rozdiely medzi ne/dôverujúcimi a ne/dôveryhodnými v osobnostných premenných a optimizme zistené neboli.

Kľúčové slová: trust game, dôvera, dôveryhodnosť

Grantová podpora: VEGA MŠ SR č. 1/2523/05 Psychologické dimenzie kvality života a rozvoj sociálneho kapitálu

Teoretické východiská

1. Dôvera a dôveryhodnosť

„...dôvera (nedôvera) je špecifickou úrovňou subjektívnej pravdepodobnosti, keď jeden človek hodnotí iného človeka alebo skupinu ľudí, že sa bude správať konkrétnym spôsobom ešte predtým, ako ho pozoruje a v kontexte, v ktorom ovplyvňuje jeho vlastné správanie.“

(Gambetta, 2000, s. 217). Dôveru, dôveryhodnosť možno charakterizovať ako implicitne zváženie pravdepodobnosti, že sa iný bude správať prospešne alebo nepoškodzujúco voči nám. Zároveň si vytvárame presvedčenie o kooperácii s týmto človekom. Dôveryhodnosť znamená vystavenie dôverujúceho implicitnému aj explicitnému prísľubu dôvery, že ten, ktorému dôverujeme, sa bude správať rovnakým, resp. očakávaným spôsobom (Dasgupta, 1988). V prípade nedôvery, nedôveryhodnosti je pravdepodobnosť spolupráce nižšia a kooperovať nebudeme.

D. Gambetta (2000) vo svojej teórii identifikuje a analyzuje komponenty a zdroje odhadovanej „subjektívnej pravdepodobnosti“ o partnerovom potenciálnom správaní. „Slepá“ dôvera je príkladom absolútnej dôvery, keď človek dôveruje inému a ani nevie prečo. Naše správanie je tak závislé na pravdepodobnom správaní sa iného človeka a dôvera je implicitne predpokladaná. Gambetta vo svojej teórii tiež vylučuje tie činitele, ktoré nemajú žiaden vplyv na rozhodnutie dôverujúceho okrem aktuálne prítomnej dôvery. Aktuálna dôvera môže byť zameraná aj na budúce činnosti, ktoré podmieňujú naše aktuálne rozhodnutia. Začína sa otvorenosťou voči jej prejavom a dôverujúcim správaním, až kým si nevytvoríme stabilné presvedčenia na základe dostupných informácií. Kooperácia nie je možná bez dôvery a pred rozhodnutím dôverovať je nevyhnutné dospieť k presvedčeniu o dôvere iných v nás.

Dôvera a riziko - s rozhodnutím dôverovať a s následným dôverujúcim správaním je podľa N. Luhmanna (1988) vždy spojené riziko. Robíme vnútorný odhad vonkajších podmienok, ktoré prinášajú riziko, pričom percepcia a hodnotenie rizika je vysoko subjektívne. Riziko je v tomto prípade komponentom rozhodovania a činnosti. Činnosť je vo vzťahu k špecifickému riziku ako vonkajšia (budúca) možnosť, kým riziko existuje len vtedy, keď si jedinec vyberie možnosť dôvery s potenciálnymi negatívnymi dôsledkami. Dôvera nám dovoľuje prijať aj riskantné rozhodnutia.

R. Falcone a C. Castelfranchi (2001) vychádzajú z predpokladu, že dôverujúci musí mať tzv. „teóriu“ o myslení potenciálne dôveryhodného človeka, o jeho osobnosti, vyznávaných hodnotách, morálnosti a pod. Štruktúra presvedčení, ktoré si človek vytvára, ovplyvňuje stupeň dôvery a odhad rizika. Následné rozhodnutie spoľahnúť sa alebo nespoľahnúť na iných, dôverovať alebo nedôverovať, vychádza z osobného „prahu“ prijímania, resp. vyhýbania sa riziku dôverujúceho správania. Ak je dôverovanie racionálne, jeho základom je racionálny postoj a hodnotenie uvedomovaného rizika. Iracionálne je vtedy, keď je prijímané riziko príliš veľké (vo vzťahu k úrovni dôvery) alebo keď nie je dôvera založená na pozitívnych skúsenostiach. Ďalej tiež dôveru považujú za komplexný duševný postoj dôverujúceho človeka k dôveryhodnému človeku dôležitý pre dosiahnutie cieľa. Vzťahuje sa

vždy k určitým cieľom - osoba má nejaký cieľ, po niečom túži. Ak takýto cieľ nemá, nemôže dôverovať inému človeku. Cieľ je braný ako podnecujúca, motivujúca reprezentácia činiteľa – túžby, motívy, vôľa, potreby, plány, povinnosti. Dôvera sama o sebe pozostáva z presvedčení, konkrétne hodnotení a očakávaní toho, ako sa iný človek bude voči nám správať.

2. Sociodemografické premenné

Vek – E. M. Uslaner (2002) skúmal determinanty dôvery v mnohých prehľadových výskumoch americkej populácie (napr. GSS – General Social Survey, 1987; Trust and Civic Participation Survey, 1996). Optimizmus označuje za najsilnejší determinant generalizovanej aj partikularizovanej dôvery. Medzi stále demografické prediktory interpersonálnej dôvery zaradzuje vek. Zistil, že mladí ľudia dôverujú iným menej ako starší. Podobné výsledky zistili vo výskumoch aj Pennant (2005, podľa Bouma a kol., 2006), R. D. Putnam (2000), E. L. Glaeser a kol. (1999).

Rod – Autori F. Wang a kol. (2005) vo výskume hry na dôveru zistili, že muži dôverovali viac ako ženy, najmä v situácii, kedy svojho spoluhráča nepoznali. Ženy prejavili nižšiu mieru dôvery najmä voči neznámym. To, že muži dôverujú viac ako ženy výskumne potvrdili aj iní výskumníci, napríklad E. L. Glaeser a kol. (1999); N. Buchan a kol. (2003) – muži dôverujú viac ako ženy, avšak u žien je vyššia miera dôveryhodnosti ako u mužov; A. Chaudhuri, L. Gangadharn (2003) – nižší stupeň dôvery u žien vysvetľujú vysokou averziou voči riziku, ktorému sú v situácii hry na dôveru vystavené.

2. Hra na dôveru

Hru na dôveru možno považovať za strategickú hru, ktorá poskytuje behaviorálny dôkaz dôvery a jej vzťah ku dôveryhodnosti (Kiyonari a kol., 2006). Táto hra je postavená na analýze racionálnych rozhodnutí a teórii hier. Slúži na izolovanie základných elementov v dôverujúcej interakcii (Pelligra, 2006).

3. Binárna hra na dôveru

Binárnu hru na dôveru hrajú dvaja hráči. Prvý hráč požičia všetky peniaze druhému - ak dôveruje – pri opätovaní dôvery získa viac peňazí, ak nedôveruje - peniaze si ponechá, z hry odchádza a druhý hráč nezíska nič). Druhý hráč vráti požičané peniaze - ak je dôveryhodný – získa prvý aj druhý hráč, ak nie je dôveryhodný – všetky peniaze si ponechá, odchádza z hry s najvyššou sumou peňazí, prvý hráč nezíska nič. Priebeh hry je bližšie zobrazený na obrázku 1.

Výskumný problém

Ako sa budú ľudia v hre na dôveru správať?

Bude viac ľudí v hre dôverujúcich / dôveryhodných ako nedôverujúcich / nedôveryhodných?

Budú sa (ne)dôverujúci/(ne)dôveryhodní líšiť z hľadiska:

1. veku,
2. rodu,
3. osobnostných premenných
4. výpovedí o dôvere, čestnosti a ochote pomáhať vo všeobecnosti
5. miery riskovania,
6. odhadov dôvery a dôveryhodnosti u seba a iných?

Ciele výskumu

1. analýza dôvery a dôveryhodnosti v behaviorálnom koncepte – analýzou správania sa v binárnom dizajne hry na dôveru.
2. analýza súvislostí medzi preukázanou (ne)dôverou a (ne)dôveryhodnosťou v hre na dôveru, sebvýpoveďami o vlastnej dôvere, mierou vlastného riskovania a odhadmi správania sa v hre na dôveru.
3. analýza úrovne (ne)dôvery a (ne)dôveryhodnosti z hľadiska veku, rodu a vybraných osobnostných premenných.

Hypotézy

1. Predpokladáme, že dôverujúce:
 - a./ ženy budú odhadovať vyššiu dôveryhodnosť (vrátenia peňazí v hre) ako muži
 - b./ muži budú ochotní viac riskovať ako ženy
 - c./ sa nelíšia v premenných z hľadiska veku
2. Predpokladáme, že nedôverujúci a nedôveryhodní sa nelíšia v premenných z hľadiska veku a rodu.
3. Predpokladáme, že dôveryhodné ženy budú presvedčené o dôvere, čestnosti, ochote pomáhať vo všeobecnosti viac ako muži, starší viac ako mladší.

4. Predpokladáme, že dôverujúci:

a./ sú ochotní viac riskovať

b./ odhadujú vyššiu dôveryhodnosť (vrátenia peňazí v hre) u seba aj iných ako nedôverujúci.

5. Predpokladáme, že dôveryhodní odhadujú vyššiu dôveru (poslania peňazí v hre) u seba aj iných ako nedôveryhodní.

6. Dôverujúci a dôveryhodní sú:

a./ optimistickejší,

b./ vykazujú vyššiu mieru extravenzie,

c./ vykazujú nižšiu mieru neuroticizmu,

d./ sú presvedčení o vyššej dôvere, čestnosti, ochote pomáhať vo všeobecnosti ako nedôverujúci a nedôveryhodní.

Výskumná vzorka

Prvú skupinu tvorili študenti a študentky Prešovskej univerzity rôznych odborov (20 - 25 roční), druhú skupinu tvorili pracujúce ženy a muži v produktívnom veku (45-60 roční) z dvoch okresov. Výber účastníkov výskumu bol príležitostný a nenáhodný, s náhodným pridelením do výskumných skupín. V tabuľke 1 sú uvedené vekové charakteristiky prvej skupiny účastníkov výskumu, v tabuľke 2 vekové charakteristiky druhej skupiny účastníkov výskumu.

Tabuľka 1: Prvá skupina účastníkov výskumu

n = 32	n	Vekový priemer	Smerodajná odchýlka
muži	16	22,44	1,26
ženy	16	22,19	1,72

Tabuľka 2: Druhá skupina účastníkov výskumu

n = 32	n	Vekový priemer	Smerodajná odchýlka
muži	16	52,44	4,20
ženy	16	48,94	2,96

Výskumné nástroje

1. Otázky z medzinárodného projektu Európskeho prieskumu spoločnosti (European Social Survey, 3. kolo, 2006) - otázky A8 – A10 na generalizovanú dôveru, dôveru v čestnosť a ochotu pomáhať (11-bodová odpoveďová škála).
2. Otázky na vlastnú ochotu riskovať vo všeobecnosti a voči neznámym ľuďom.
3. Otázky na odhady vlastnej dôveryhodnosti a dôveryhodnosti iných v hre u dôverujúcich a odhady vlastnej dôvery a dôvery iných v hre u dôveryhodných.
4. Dotazník LOT-R (Life Orientation Test – Scheier, Carver, Bridges, 1994) – meria úroveň optimizmu, 10 položiek, 5 - bodová škála (Cronbachova alfa nášho merania: 1. skupina = 0,82; 2. skupina = 0,89)
5. Dotazník EPQ-R (Eysenck, 1992) – meria úroveň extravenzie (23 otázok, Cronbachova alfa nášho merania: 1. skupina = 0,89; 2. skupina = 0,87), neuroticizmu (24 otázok, Cronbachova alfa 1. skupina = 0,90; 2. skupina = 0,84).
6. Hra na dôveru – v každom páre sa hralo so sumou 200 Sk

Postup zberu údajov

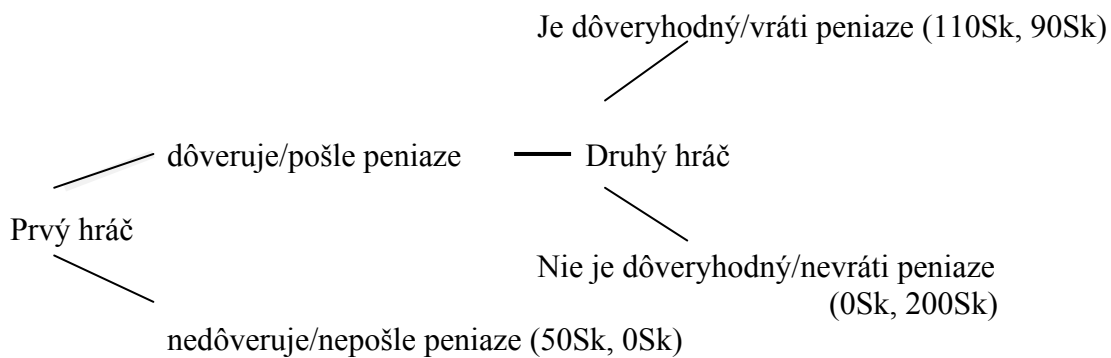
Administrácia a zber údajov v oboch skupinách prebiehal individuálne – za zber ďakujem M. Špaldoňovi.

V 1. fáze – prebiehala administrácia vybraných otázok a dotazníkov v oboch výskumných skupinách - 1. polovici respondentov (n = 32) je daná odmena 50 Sk za účasť vo výskume + možnosť rozhodnúť sa, či požičajú druhej osobe peniaze alebo nie.

V 2. fáze - 2. polovici respondentov (n = 32) je po týždni oznámené rozhodnutie osoby, ktorá im ne/poslala peniaze + rozhodnutie, či peniaze ne/vrátia.

V 3. fáze – vyrovnanie finančnej hotovosti u tých, ktorí dôverovali.

Obrázok 1 prehľadne znázorňuje priebeh hry a možnosti, ktoré mali prvý a druhý hráč v hre na dôveru.

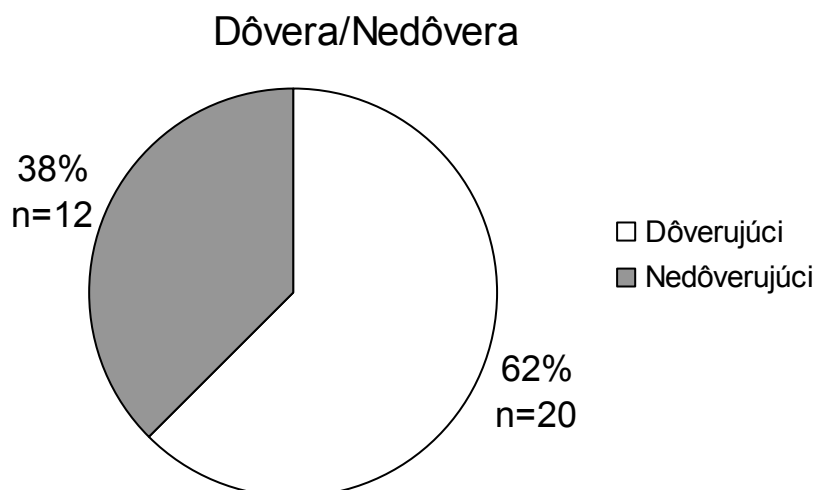
Obrázok 1: Priebeh hry na dôveru

Výsledky

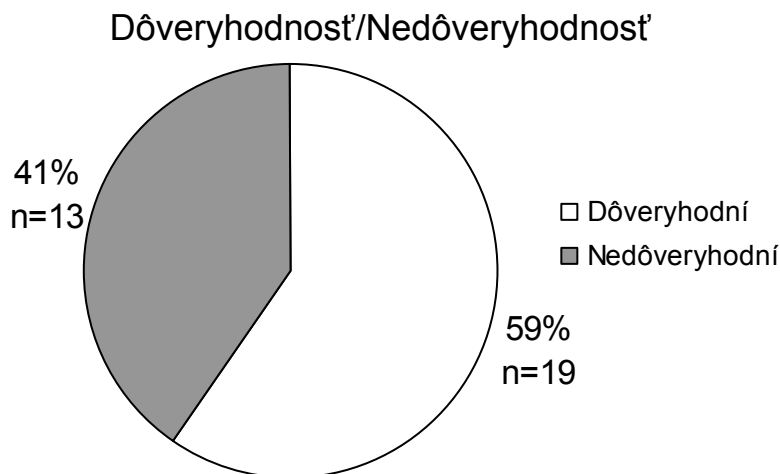
Štatistické spracovanie – bola použitá deskriptívna štatistika, Mann-Whitney U-test a One – Way ANOVA pre porovnávanie dvoch nezávislých výberov. Na overenie normality rozloženia odpovedí položiek v škálach bola použitá hodnota skewness. Podľa rozloženia odpovedí na položky škál boli zvolené techniky parametrickej, resp. neparametrickej štatistiky.

V grafe 1 sú uvedené počty dôverujúcich a nedôverujúcich ľudí a graf 2 opisuje počty dôveryhodných a nedôveryhodných ľudí. Dôverujúcich je viac (62 %) ako nedôverujúcich (38 %) a viac ľudí bolo aj dôveryhodných (59 %) ako nedôveryhodných (41 %). Dôverovalo viac mladších respondentov (spolu 12) ako starších respondentov (spolu 8). Počet dôverujúcich žien (spolu 10) a mužov (spolu 10) bol rovnaký. Dôveryhodných starších respondentov (spolu 10) bolo viac ako mladších (spolu 9). Dôveryhodnosť prejavilo viac žien (spolu 11) ako mužov (spolu 8).

Graf 1:

Graf 2:

1. Rozdiely u dôverujúcich z hľadiska rodu a veku.

V hypotéze 1 sme predpokladali vyššie odhady dôveryhodnosti u žien, vyššiu mieru riskovania u mužov a neprítomnosť významných rozdielov medzi mladšími a staršími dôverujúcimi v skúmaných premenných. Na základe výsledkov v tabuľke 3 možno povedať, že muži sú ochotnejší viac riskovať vo všeobecnosti ako ženy, avšak ich odhady dôveryhodnosti u seba a iných sú rovnaké ako u žien. Rovnako neboli potvrdené významné rozdiely v premenných medzi mladšími a staršími dôverujúcimi.

Tabuľka 3: Rozdiely medzi dôverujúcimi z hľadiska rodu a veku

	Dôvera					
		Muži/ženy n=10/n=10			20-25/45-60 n=12/n=8	
	Mean Rank	Mann-Whitney U	Sig.	Mean Rank	Mann-Whitney U	Sig.
1. Všeob. dôvera	8,55/12,45	30,50	.135	12,08/8,13	29,00	.137
2. Čestnosť	9,65/11,35	41,50	.516	10,17/11,00	44,00	.755
3. Ochota pomáhať	10,25/10,75	47,50	.848	10,25/10,85	45,00	.814
4. Riziko vo všeobecnosti	13,25/7,75	22,50	.034*	11,25/9,38	39,00	.479
5. Riziko voči neznámym	8,20/12,80	27,00	.077	10,50/9,00	36,00	.347
6. Odhad dôveryhodnosti u iných	10,00/11,00	45,00	.702	9,63/11,81	37,50	.412
7. Odhad vlastnej dôveryhodnosti	8,90/12,10	34,00	.215	10,46/10,56	47,50	.968
8. Optimizmus	9,55/11,45	40,50	.472	8,63/13,31	25,50	.082
9. Extraverzia	12,30/8,70	32,00	.169	11,00/9,75	42,00	.640
10. Neuroticizmus	9,95/11,05	44,5	.676	9,00/12,75	30,00	.162

Legenda: * = $p \leq 0,05$; ** = $p \leq 0,01$ (obojsmerná distribúcia)

2. Rozdiely u nedôverujúcich a nedôveryhodných z hľadiska rodu a veku.

V hypotéze 2 sme predpokladali neprítomnosť rozdielov u nedôverujúcich a nedôveryhodných z hľadiska veku a rodu. V tabuľke 4 sú uvedené hodnoty rozdielov medzi skupinami nedôverujúcich z hľadiska rodu a veku. Žiadny zo skúmaných rozdielov medzi skupinami nie je štatisticky významný. V tabuľke 5 sú opísané rozdiely u nedôveryhodných z hľadiska rodu a veku. Medzi nedôveryhodnými mužmi a ženami bol zistený rozdiel v odhadoch vlastnej dôvery. Medzi staršími a mladšími bol zistený významný rozdiel v odhadoch dôvery u iných.

Tabuľka 4: Rozdiely u nedôverujúcich z hľadiska rodu a veku

	Nedôvera		Sig.			Sig.
	Muži/ženy n=6/n=6			20-25/45- 60 n=4/n=8		
	Mean Rank	Mann- Whitney U		Mean Rank	Mann- Whitney U	
1. Všeob. dôvera	7,33/5,67	13,00	.416	6,63/6,44	15,50	.931
2. Čestnosť	5,50/7,50	12,00	.323	5,63/6,94	12,50	.541
3. Ochota pomáhať	8,00/5,00	9,00	.134	7,13/6,19	13,50	.659
4. Riziko vo všeobecnosti	7,08/5,92	14,50	.561	8,50/5,50	8,00	.159
5. Riziko voči neznámym	6,33/6,67	17,00	.870	8,88/5,31	6,50	.098
6. Odhad dôveryhodnosti u iných	7,17/5,83	14,00	.498	7,38/6,06	12,50	.530
7. Odhad vlastnej dôveryhodnosti	4,92/8,08	8,50	.124	7,50/6,00	12,00	.492
8. Optimizmus	5,75/7,25	13,50	.470	5,63/6,94	12,50	.552
9. Extraverzia	7,25/5,75	13,50	.470	7,50/6,00	12,00	.496
10. Neuroticizmus	5,92/7,08	14,50	.572	6,13/6,69	14,50	.797

Tabuľka 5: Rozdiely u nedôveryhodných z hľadiska rodu a veku

	Nedôveryhodnosť		Sig.	20-25/45-60		Sig.
	Muži/ženy n=8/n=5			n=7/n=6		
	Mean Rank	Mann-Whitney U		Mean Rank	Mann-Whitney U	
1. Všeob. dôvera	7,00/7,00	20,00	1.000	8,57/5,17	10,00	.103
2. Čestnosť	5,88/8,80	11,00	.177	7,71/6,17	16,00	.464
3. Ochota pomáhať	6,63/7,60	17,00	.653	8,5/5,25	10,50	.125
4. Riziko vo všeobecnosti	7,31/6,50	17,50	.711	8,07/5,75	13,50	.279
5. Riziko voči neznámym	7,31/6,50	17,50	.709	7,93/5,92	14,50	.344
6. Odhad dôvery u iných	6,50/7,80	16,00	.545	9,71/3,83	2,00	.005**
7. Odhad vlastnej dôvery	5,06/10,10	4,50	.020*	8,43/5,33	11,00	.145
8. Optimizmus	6,63/7,60	17,00	.658	5,93/8,25	13,50	.281
9. Extraverzia	7,25/6,60	18,00	.768	5,86/8,33	13,00	.250
10. Neuroticizmus	6,94/7,10	19,50	.941	5,71/8,50	12,00	.193

Legenda: * = $p \leq 0,05$; ** = $p \leq 0,01$ (obojsmerná distribúcia)

3. Rozdiely u dôveryhodných z hľadiska rodu a veku.

V hypotéze 3 sme predpokladali, že dôveryhodné ženy budú presvedčené o dôvere, čestnosti, ochote pomáhať vo všeobecnosti viac ako muži, starší viac ako mladší. Výsledky sú uvedené v tabuľke 6. Rozdiel bol preukázaný iba v neuroticizme medzi mužmi a ženami a v čestnosti medzi mladšími a staršími dôveryhodnými.

Tabuľka 6: Rozdiely u dôveryhodných dôvere, čestnosti, ochote pomáhať vo všeobecnosti z hľadiska rodu a veku

		Dôveryhodnosť				
		Muži/ženy n=8/n=11				
	Mean Rank	Mann-Whitney U	Sig.	Mean Rank	Mann-Whitney U	Sig.
1. Všeob. dôvera	9,75/10,18	42,00	.866	7,56/12,20	23,00	.066
2. Čestnosť	8,94/10,77	35,50	.474	7,22/12,50	20,00	.037*
3. Ochota pomáhať	7,88/11,55	27,00	.151	8,83/11,05	34,50	.381
4. Riziko vo všeobecnosti	11,25/9,09	34,00	.403	8,56/11,30	32,00	.282
5. Riziko voči neznámym	7,38/11,91	23,00	.080	8,78/11,10	34,00	.364
6. Odhad dôvery u iných	8,88/10,82	35,00	.448	11,67/8,50	30,00	.212
7. Odhad vlastnej dôvery	9,94/10,05	43,50	.966	8,33/11,50	30,00	.211
8. Optimizmus	9,5/10,36	40,00	.740	10,78/9,30	38,00	.565
9. Extraverzia	10,69/9,5	38,50	.649	11,72/8,45	29,50	.205
10. Neuroticizmus	6,81/12,32	18,50	.034*	10,28/9,75	42,50	.837

Legenda: * = $p \leq 0,05$; ** = $p \leq 0,01$ (obojsstranná distribúcia)

4. Rozdiely v miere rizika a odhadoch dôveryhodnosti medzi dôverujúcimi a nedôverujúcimi.

V hypotéze 4 sme predpokladali, že dôverujúci sú ochotnejší viac riskovať a odhadujú iných aj seba za dôveryhodnejších (sú presvedčení o tom, že v hre by oni, aj iní peniaze vrátili) ako nedôverujúci. Tabuľka 7 uvádza významnosti rozdielov medzi dôverujúcimi a nedôverujúcimi. Rozdiel medzi oboma skupinami nebol preukázaný iba v preukázaní rizika voči neznámym ľuďom.

Tabuľka 7: Rozdiely v miere rizika a odhadoch medzi dôverujúcimi a nedôverujúcimi

		ANOVA		
		Dôverujúci/nedôverujúci		
		n=20/n=12		
	Priemer	df	F	Sig.
4. Riziko vo všeobecnosti	6,25/3,75	1	13,522	.001**
5. Riziko voči neznámym	5,30/3,33	1	3,905	.057
6. Odhad dôveryhodnosti u iných	4,60/2,00	1	11,809	.002**
7. Odhad vlastnej dôveryhodnosti	8,0/4,17	1	16,559	.000***

Legenda: * = $p \leq 0,05$; ** = $p \leq 0,01$; *** = $p \leq 0,001$ (obojstranná distribúcia)

5. Rozdiely v odhadoch dôvery u seba a iných medzi dôveryhodnými a nedôveryhodnými.

V hypotéze 5 sme predpokladali, že dôveryhodní odhadujú seba aj iných ako viac dôverujúcich (s vyššou pravdepodobnosťou v hre peniaze pošlú) ako tí, ktorí sú nedôveryhodní. Z výsledkov uvedených v tabuľke 8 je zrejmé, že sa predpokladaný rozdiel medzi dôveryhodnými a nedôveryhodnými v odhadoch dôvery nepreukázal.

Tabuľka 8: Rozdiely v odhadoch seba a iných medzi dôveryhodnými a nedôveryhodnými

		ANOVA		
		Dôveryhodní/nedôveryhodní		
		n=19/n=13		
	Priemer	df	F	Sig.
6. Odhad dôvery u iných	3,37/2,30	1	3,560	.069
7. Odhad vlastnej dôvery	4,47/3,69	1	0,968	.335

6. Rozdiely medzi (ne)dôverujúcimi a (ne)dôveryhodnými v dôvere, čestnosti a ochote pomáhať vo všeobecnosti a osobnostných premenných.

V hypotéze 6 sme predpokladali, že dôverujúci a dôveryhodní sú optimistickejší, vykazujú vyššiu mieru extravenzie, nižšiu mieru neuroticizmu a sú presvedčení o vyššej dôvere, čestnosti, ochote pomáhať vo všeobecnosti ako nedôverujúci a nedôveryhodní. Ako je uvedené v tabuľke 9, jediný potvrdený bol rozdiel medzi dôverujúcimi a nedôverujúcimi v hodnotení čestnosti ľudí vo všeobecnosti.

Tabuľka 9: Rozdiely medzi (ne)dôverujúcimi a (ne)dôveryhodnými v dôvere, čestnosti a ochote pomáhať vo všeobecnosti a osobnostných premenných

	ANOVA							
	Dôverujúci/nedôverujúci				Dôveryhodní/nedôveryhodní			
	n=20/n=12				n=19/n=13			
	Priemer	df	F	Sig.	Priemer	df	F	Sig.
1. Všeob. dôvera	5,10/ 3,58	1	4,021	.054	4,16/ 3,38	1	1,336	.257
2. Čestnosť	5,30/ 3,58	1	5,216	.030*	4,48/ 4,31	1	0,724	.401
3. Ochota pomáhať	4,90/ 3,92	1	2,039	.164	4,68/ 3,77	1	1,510	.229
8. Optimizmus	3,05/ 3,52	1	1,458	.237	3,07/ 3,19	1	0,123	.728
9. Extraverzia	14,30/ 13,75	1	0,077	.783	12,79/ 13,46	1	0,118	.734
10. Neuroticizmus	9,65/ 7,92	1	0,726	.401	9,84/ 9,38	1	0,109	.744

Legenda: * = $p \leq 0,05$; ** = $p \leq 0,01$ (obojsstranná distribúcia)

Záver

V našom výskume viac ľudí dôverovalo (požičali inému peniaze) ako nedôverovalo a zároveň viac ľudí bolo dôveryhodných (pôžičku vrátili) ako nedôveryhodných.

1. Rozdiely u dôverujúcich z hľadiska rodu a veku – bol zistený rozdiel medzi mužmi a ženami v riskovaní - dôverujúci muži sú ochotní viac riskovať ako ženy. V odhadoch dôveryhodnosti sa rozdiel z hľadiska rodu nepotvrdil a zároveň bolo preukázané, že sa dôverujúci mladší a starší v skúmaných premenných navzájom od seba nelíšia. Hypotézu 1 možno považovať za potvrdenú.

2. Rozdiely u nedôverujúcich a nedôveryhodných z hľadiska rodu a veku - nedôverujúci sa z hľadiska veku a rodu od seba v skúmaných premenných nelíšia. Boli však zistené významné rozdiely medzi nedôveryhodnými z hľadiska rodu a veku – nedôveryhodné ženy (nevrátili peniaze) by s väčšou pravdepodobnosťou prejavili v hre dôveru (pošlú peniaze – odhadujú sa ako dôverujúce) ako muži a nedôveryhodná mladšia generácia je viac presvedčená o prejavení dôvery v hre (že by ľudia v hre poslali peniaze) ako staršia generácia. Hypotézu 2 možno považovať za čiastočne potvrdenú.

3. Rozdiely u dôveryhodných v dôvere, čestnosti a ochote pomáhať vo všeobecnosti z hľadiska rodu a veku – medzi dôveryhodnými mužmi a ženami nebol preukázaný rozdiel v skúmaných premenných, avšak bol zistený rozdiel v miere neuroticizmu - dôveryhodné

ženy vykazujú vyššiu emočnú labilitu ako muži. Z hľadiska veku bol preukázaný rozdiel iba čestnosti - dôveryhodná staršia generácia je presvedčená o väčšej čestnosti medzi ľuďmi ako mladšia generácia. Hypotézu 3 možno považovať za nepotvrdenú.

4. Rozdiely v miere rizika a odhadoch dôveryhodnosti medzi dôverujúcimi a nedôverujúcimi – dôverujúci a nedôverujúci sa navzájom líšia v uvedených premenných, rozdiel sa tesne na hranici štatistickej významnosti nepreukázal iba v ochote riskovať voči neznámym ľuďom. Dôverujúci sú však ochotnejší viac riskovať vo všeobecnosti a považujú seba aj iných za dôveryhodnejších (vrátia peniaze v hre) ako nedôverujúci. Hypotézu 4 možno považovať za potvrdenú.

5. Rozdiely v odhadoch dôvery u seba a iných medzi dôveryhodnými a nedôveryhodnými – bolo zistené, že dôveryhodní a nedôveryhodní sa v odhadoch vlastnej dôvery a dôvery iných (o tom, že oni alebo iní ľudia v hre pošlú peniaze) navzájom nelíšia. Hypotézu 5 možno považovať za nepotvrdenú.

6. Rozdiely medzi (ne)dôverujúcimi a (ne)dôveryhodnými v dôvere, čestnosti a ochote pomáhať vo všeobecnosti a osobnostných premenných – dôverujúci a nedôverujúci, dôveryhodní a nedôveryhodní sa štatisticky významne nelíšia miere optimistickej životnej orientácie, extravenzie, neuroticizmu, rovnako ani v dôvere vo všeobecnosti a ochote pomáhať. Jediný preukázaný rozdiel bol v hodnotení čestnosti ľudí medzi dôverujúcimi a nedôverujúcimi - dôverujúci sú presvedčení o väčšej čestnosti medzi ľuďmi ako nedôverujúci. Hypotézu 6 možno považovať za nepotvrdenú.

Literatúra

BOUMA, J., SOEST, D., BULTE, E., 2006, Trust, Trustworthiness and Cooperation: Social Capital and Community Resource Management. Department of Economics. Tilburg University, Netherlands.

BUCHAN, N., CROSON, R., SOLNICK, S., 2003, Trust and Gender in the Investment Game, University of Wisconsin.

DASGUPTA, P. (1988). Trust as a Commodity. In D. Gambetta (Eds.), Trust: Making and Breaking Cooperative Relations. Oxford: Blackwell.

EUROPEAN SOCIAL SURVEY, 2006, Round 3, Main Questionnaire. Retrieved January 20, 2007, from http://www.europeansocialsurvey.org/index.php?option=com_docman&task=cat_view&gid=32&Itemid=80

- EYSENCK, H.J., EYSENCK, S.G. B., 1992, Eysenckove osobnostné dotazníky pre dospelých. Príručka. Bratislava: Psychodiagnostika.
- FALCONE, R., CASTELFRANCHI, C., 2001, Social Trust: A Cognitive Approach. In C. Castelfranchi, Y.H. Tan (Eds.), *Trust and Deception in Virtual Societies* (pp. 55-84), Kluwer Academic Publishers.
- GAMBETTA, D., 2000, Can We Trust Trust? In: D. Gambetta (Eds.), *Trust: Making and Breaking Cooperative Relations* (chap.13), Retrieved February 5, 2007, from <http://www.sociology.ox.ac.uk/papers/gambetta213-237.doc>
- GLAESER, E. L., LAIBSON, D., SCHEINKMAN, J. A., SOUTTER, CH., 1999, What is Social Capital? The Determinants of Trust and Trustworthiness, National Bureau of Economic Research, Cambridge.
- CHAUDHURI, A., GANGADHARN, L., 2003, Gender Differences in Trust and Reciprocity. The University of Melbourne, Department of Economic.
- KIYONARI, T., YAMAGISHI, T., COOK, K., CHESHIRE, C., 2006, Does Trust Beget Trustworthiness? Trust and Trustworthiness in Two Games and Two Cultures: A Research Note. *Social Psychology Quarterly*, 69, 270 - 283.
- LUHMANN, N., 1988, Familiarity, Confidence, Trust: Problems and Alternative. In: D. Gambetta (Eds.), *Trust: Making and Breaking Cooperative Relations* (pp. 94-107), Oxford: Blackwell.
- PELLIGRA, V., 2006, Trust Responsiveness: On the Dynamics of Fiduciary Interactions. Retrieved December 30, 2007, from University of Cagliari, Centre for North South Economic Research Web site: <http://www.crenos.it/working/pdf/06-15.pdf>
- PUTNAM, R. D., 2000, *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon and Schuster.
- SCHEIER, M. F., CARVER, C. S., BRIDGES, M. W., 1994, Distinguishing optimism from neuroticism (and trait anxiety, self-mastery, and self-esteem): A re-evaluation of the Life Orientation Test. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67, 1063-1078.
- USLANER, E. M., 2002, *The Moral Foundations of Trust*. New York: Cambridge University Press.
- WANG, F., YAMAGISHI, T., 2005, Group-based Trust and Gender Differences in China. *Asian Journal of Social Psychology*, 8, 199-210.

Jusková, T., 2009, Skúmanie dôvery a dôveryhodnosti v binárnom dizajne „hry na dôveru“. In L. Golecká, J. Guňáková, I. Ruisel (Eds) Sociálne procesy a osobnosť 2008. Zborník z konferencie. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, s. 253 – 268, ISBN 978-80-88910-26-8.

Mentální reprezentace, trénink a procesy zvládnání

Kulka Jiří

kulka@arcana.cz

Institut pozitivní systémové psychoterapie, Brněnský institut grafoanalýzy, Brno

Abstrakt

Mentální reprezentace mají jak kognitivní, tak emotivní a konativní složky, které se začleňují do výkonové podstruktury osobnosti. Jejich rozvoj je přirozeně bouřlivý v dětském věku, jenž je příhodný také pro jejich formování a trénink, avšak v posledních letech se ukazuje, že mentální trénování je možné také ve velmi pozdním věku a u mnoha neuropatologických diagnóz, vč. Alzheimerovy choroby a různých demencí. Na brněnském institutu ARCANA byl rozpracován a prakticky se aplikuje M-trénink a mozkový jogging. Mentální trénink sestává ze čtyř základních disciplín – procvičování inteligence (IQ-trénink), rozvíjení emocionální inteligence (EQ-trénink), tréninku paměti, vč. kódování informací (MQ-trénink) a rozvoje spirituálních dovedností (SQ-trénink). Bude představena teoretickometodologická základna M-tréninku a probrány zkušenosti z klinickopsychologické praxe.

KLíčové slová: mentální reprezentace, M-trénink, IQ-trénink, EQ-trénink, MQtrénink, SQ-trénink, výkonová struktura osobnosti

Četné anatomické a fyziologické studie neurogeneze realizované v posledním desetiletí ukázaly, že je mozek schopen produkovat nové neurony až do pozdního věku a že i dospělý mozek lze ještě formovat (viz např. Bakalar, 2008 aj.). Navíc je schopen díky své flexibilitě funkčně kompenzovat involuční úbytek nervové tkáně, takže vhodným mentálním cvičením a životosprávou lze udržet jeho činnost na vysoké úrovni až do pozdního stáří. To ovšem předpokládá vytvoření tzv. rezervní mozkové kapacity.

Rezervní kapacita mozku slouží k udržení kvality mentálních reprezentací, přispívá k efektivnějšímu řešení životních problémů a ke zvládnání zátěžových situací do pokročilého věku.

Trénování mozku je v poslední době stále častější nabídkou nejen psychologických institucí, nýbrž i specializovaných organizací, jako je u nás například Česká společnost pro trénování paměti a mozkový jogging. Také Společnost pro zdraví, krásu a duchovní rozvoj ARCANA realizuje program, o jehož původní koncepci nyní chceme referovat.

Trénink, resp. trénování je obecně utvářením schopností a dovedností pomocí instruování, napodobování a pravidelného nacvičování činností. Člověk může trénovat sám anebo může být veden trenérem. Trénování pod vedením kouče je efektivnější. Mentální trénování je teorií a praxí rozvíjení a zlepšování funkce mozku a jeho duševních i duchovních dispozic a procesů. Jeho účelem je zvyšování funkční efektivnosti a cílem je životní štěstí, které je založeno na zdraví těla i ducha, na smysluplnosti bytí a na osobním naplnění v radosti a blaženosti (teorie H).

Program MMT ARCANA ARCA NOVA (tj. tajemná, nová archa) byl vypracován v duchu nových kulturních trendů 21. století, které pojmenoval a popsal D. H. Pink (2008) a které byly načrtnuty v systémových souvislostech také u nás (Kulka, 2006). Důraz klademe na techniky z oblasti všech druhů umění jako prostředků komunikace (Kulka, 2008).

Vývoj lidstva zřetelně sleduje aktuální posun od historické doby informační (znalostní pracovníci) k době koncepční, jejímiž hybateli jsou rostoucí blahobyt, technologický pokrok a globalizace (viz také Lipovetzky, 2007). „High tech“ (nejvyvinutější technologie, která je aktuálně k dispozici) je postupně nahrazována utilitami „high concept“ (schopnost rozpoznat obrazce a zkombinovat i nesourodé ideje do jednoho celku) a „high touch“ (schopnost vcítit se do druhých a přesáhnout hranice všedního života), které jsou reprezentovány dispozicemi známými jako „soft skills“ (sociální dovednosti zařazované pod emocionální inteligenci). Pink je charakterizuje takto: nejen funkčnost, ale i designérství; nejen argumentace, ale i vypravěčství; nejen detaily, ale i symfonie; nejen logika, ale i empatie; nejen vážnost, ale i hravost; nejen hromadění majetku, ale i hledání smyslu. Uvedený koncept je sice založen na přechodu od levohemisférových schopností k pravohemisférovým, logicko-analytické dovednosti však opomenuty nejsou.

Začátek nového tisíciletí začíná zúročovat také to, co světu dala renesance, typicky v osobě Leonarda da Vinciho. Renesanční génius totiž v sobě spojil vědění a umění v jeden celek a stal se tak vzorem naší doby, která požaduje „ode všeho něco“.

Davinciovský heuristický přínos tvořivě shrnul M. Gelb (2006) v sedmi principech: curiosità (přístupuj k životu s nenasytnou zvědavostí a usiluj o celoživotní vzdělávání), dimostrazione (prověřuj své znalosti praktickou zkušeností), sensazione (rozvíjej své smysly), sfumato (doslova „neostrý“, „fuzzy“ – nauč se přijímat nejasnost, nejistotu a paradox),

arte/scienza (rozvíjej rovnováhu mezi uměním a vědou, myslí celým mozkem, oběma hemisférami), corporalità (dbej o své tělo, rozvíjej zdatnost a zručnost) a connessione (dbej na vzájemnou souvislost všech jevů, pěstuj systémové myšlení).

Renesančním ideálem byl „uomo universale“. Takovým všestranně rozvinutým člověkem dneška má být podle Gelba muž nebo žena, kteří jsou počítačově gramotní, mentálně gramotní, tj. znají fungování lidské mysli a konečně globálně uvědomějí (celosvětové propojení komunikace, hospodářství a ekosystémů).

Všem zmíněným požadavkům naší doby slouží MM-trénink ArcaNova. Různé oblasti mentálního trénování se přirozeně prolínají, neboť nelze stanovit jednoznačné hranice fungování jednotlivých složek CNS a jeho psychiky. Východiskem a rámcem pro čtyři základní disciplíny je v systému MMT mozkový jogging, tj. gymnastika mozku. Mozkový jogging staví na somatických a neurofyziologických základech, další tři disciplíny, IQ-, MQ- a EQ trénink, vychází z psychologie, SQ-trénink přibírá na pomoc filozofii a mystiku, stress-management připravuje účastníky tréninku na zvládání zátěže.

Hlavní – a ovšem prolínající se – oblasti MMT jsou:

- 1) Mozkový jogging - gymnastika mozku a zvyšování jeho rezervní kapacity
- 2) MQ-trénink - efektivita paměti
- 3) IQ-trénink - efektivita myšlení a řešení problémů
- 4) EQ-trénink - efektivita praktického jednání
- 5) SQ-trénink - rozvoj spirituality
- 6) Stress-management - zvládání stresu

Mentální trénink je vhodný v každém věku. S ohledem na věkovou úroveň má však svá specifika. Zhruba lze rozlišit MM-trénink pro děti, pro dospělé v produktivním věku a pro seniory. Zvláštní úlohu má tento trénink v psychoterapii, reedukaci a rehabilitaci pacientů s postižením mozku (viz např. lehké mozkové dysfunkce, Alzheimerova choroba, různé formy demence či deteriorace aj.).

1) Mozkový jogging

Do oblasti gymnastiky pro mozek řadíme celou somatickou základnu mentálního tréninku, tj. výživu pro mozek (zdravá výživa a ájurvéda), pohyb pro mozek (fyzická cvičení), relaxační cvičení a správný spánek, konečně pak různá psychofyzická cvičení, jako např. cvičení pro levou či pravou mozkovou hemisféru (tzv. hemisférické integrace).

2) MQ-trénink

Východiskem mentálního tréninku je cvičení paměti. Paměť totiž není žádný pasivní recepční nástroj – je to organizátor informace a jejího ukládání. Mohli bychom říci, že mnéstická funkce „drží vše pohromadě“. Účastní se na rozvoji všech ostatních mentálních funkcí. Velmi důležitý je zde moment kódování informace. Teprve kódovaná informace se ukládá.

Proces paměti má tři fáze: vstípení, uchování a vybavování. Ve fázi fixace dochází k uložení informace v CNS a je zde nutno rozlišit následující procesy: recepci (příjem informace), koncentraci (určení signifikance; selekce a filtrování informace), kódování (zpracování informace, kognitivní organizace) a lokalizaci (uložení informace na správné místo).

Fáze retence zahrnuje časovou etapu, která uplyne od uložení informace do jejího vybavení. Její důležitou součástí je konsolidace paměťové stopy. K ní lze přispět zejména časově rozloženým opakováním.

Fáze vybavování zahrnuje: reprodukci (vybavení v plném rozsahu), reminiscenci (vzpomínání), rekolekci (přerovnávaní shromážděných informací) a rekognici (znovupoznání).

Trénink paměti se soustředí hlavně na fázi fixace. Tu dokážeme nejlépe facilitovat. Přicházíme tak ke tréninku vnímání, pozornosti, kódování a lokalizace. Hlavní myšlenkou je aktivní organizace a reorganizace informací.

Situaci lze popsat pomocí akronymu MKKVLACH (mistr koncertů Karel Vlach). Psychotechnické prostředky zohledňují motivaci, koncentraci, kategorizaci, vizualizaci, lokalizaci, asociaci, city a horlivost (tj. opakování). Se všemi osmi faktory počítá paměťový trénink a jsou na nich také založeny mnemotechnické postupy.

Mnemotechnické pomůcky využívají zvláštní organizaci materiálu (např. podle kategorií a dalších logických vztahů, příběhů apod.), staví na asociacích a na vizualizaci informací. Pracujeme s objekty verbálními i neverbálními, tj. s figurativními podněty, se slovy, symboly a s behaviorálními informacemi. Již u MQ-tréninku se uplatňují všechny druhy obsahů podle modelu SOI (viz Guilford), tj. jednotky, třídy, vztahy, systémy, transformace a implikace. Jsou známy stovky, ne-li tisíce různých cvičení, jimiž posilujeme postřeh a bystrost, soustředění a kódování slovních či neslovních informací, které mají být zapamatovány.

3) IQ-trénink

Trénink inteligence má již svou tradici a každý jeho koncept vychází z nějaké teorie inteligence. Naše pojetí MM-tréninku postavilo do základu teorii Guilfordovu a Gardnerovu. Obě však v jistých aspektech zahrnují také oblasti, které byly později začleněny do tzv. emocionální a spirituální inteligence. IQ-trénink v našem pojetí se zaměřuje na intelekt mimo emocionální a spirituální inteligenci, které jsme vyčlenili do zvláštních kategorií, resp. tréninkových disciplín.

Původní Gardnerova koncepce (1983) rozlišila sedmero inteligencí, k nimž byly později přiřčeny ještě dvě, tedy inteligence lingvistická, logicko-matematická, spaciální, tělesně-kinestetická, muzikální, intrapersonální, interpersonální, ekologická a spirituální.

Gardnerova teorie inteligence postihuje intelekt v celku a lze ji takto akceptovat. Pro účely MM-tréninku je ovšem prakticky užitečné již zmíněnou emocionální a spirituální inteligenci vyčlenit zvlášť.

J. P. Guilford (1988) rozpracoval nejprve 120 faktorový model, který posléze taktéž rozšířil na systém o 180 faktorech. Některé z nich jsou dosud hypotetické, jeho východisko je však systematické a dobře se hodí pro rozvržení intelektuálních cvičení.

Model SOI má – jak známo – následující strukturu: obsahy (vizuální, auditivní, symbolické, sémantické a behaviorální), operace (kognice, paměťový záznam, podržení v paměti, konvergentní myšlení, divergentní myšlení a hodnocení) a produkty (jednotky, třídy, vztahy, systémy, transformace a implikace).

Trénink inteligence tradičně zahrnuje cvičení jazykové inteligence, logicko-matematického myšlení, prostorové představivosti a mnohdy také paměti. Často se opakují úlohy, které známe od tvůrců inteligenčních testů (např. verbální porozumění, fluence, početní schopnosti, prostorová představivost, paměťová schopnost, percepční rychlost a schopnosti usuzování, méně často se objevují zkoušky vědomostí, různé skládky atd.).

Kognitivní operacionalitu členíme v MMT následujícím způsobem:

A. Prosektické operace – koncentrace (intenzita), rozsah (objem), zaměřenost (selektivita), udržitelnost (tenacita, vigilance), kolísavost (oscilace), rozdělitelnost (distribuce) a pružnost (flexibilita).

B. Motorické operace – hrubá a jemná motorika (pro účely MM-tréninku se ukázalo výhodné vyčlenit následující parametry pohybu: energetický, časový, prostorový, tvarový a prožitkový).

C. Perceptivní operace – vjemové diferenciacie, identifikace (rekognice), komparace, analýza a syntéza a vizuální logika.

D. Mnéstické operace – fixace, retence a reprodukce.

E. Imaginativní operace – substanční (např. barvy), tvarové a prostorové (různé modality).

F. Myšlenkové operace – zobecňování, souzení, usuzování, rozhodování, řešení problémů a tvorba.

Uvedené operace se uplatňují při řešení problémů jazykových, logicko-matematických, prostorových, pohybových, hudebních, intra- a interpersonálních, ekologických a spirituálních (analogicky podle Gardnerových druhů inteligence). Intrapersonální, sociální a spirituální problematiku ovšem řešíme v rámci následujících dvou disciplín.

4) EQ-trénink

Pojem „emoční inteligence“ se staví často proti kognitivní inteligenci, ač by se dal snadno zahrnout pod kategorie intrapersonální a interpersonální inteligence, které zavedl H. Gardner (1983). Tento pojem vytvořil D. Goleman (1997), jenž požaduje ustavení harmonického vztahu mezi city a rozumem.

Emoční inteligence představuje souhrn kognitivně-emočních dispozic, které člověku umožňují porozumět sobě samému i jiným a chovat se efektivně v praktickém životě. Jedinec s vysokým IQ může mít naopak EQ (emoční koeficient) nízké a nemusí dosáhnout společenských úspěchů tak, jako se to podaří osobnosti s vysokým EQ.

S podnětným systémem přišla A. von Kanitz (2008), která navazuje na teorii emocí A. Damasia (viz např. 2004). Damasio rozlišuje emoce a city. Emočně významné podněty jsou podle tohoto autora rozlišeny dříve, než se spustí mechanismy výběrové pozornosti, dříve než dojde k uvědomění pocitů. Tato fyziologická cesta se nazývá „low road“. Na úrovni „high road“ vzniká pak pocit, který je „vnímání určitého stavu těla společně s vnímáním určitého způsobu myšlení i myšlenek s určitou náplní“ (op. cit., s. 102). Pocity se tak stávají mentálními reprezentacemi tělesných stavů, tzv. mozkových map. Podle Kanitzové se máme naučit identifikovat včas své emoce v pocitech, abychom mohli regulovat jejich informační obsah, ovlivnit je a tím zvětšit aktivní prostor k jednání.

Za stavební kameny emoční kompetence von Kanitz považuje schopnost identifikovat vlastní pocity a rozumět jim, schopnost ovlivňovat a usměrňovat vlastní pocity, schopnost

exprese (umět prožívat a vyjadřovat pocity), schopnost identifikovat pocity druhých a rozumět jim, schopnost ovlivňovat a řídit pocity ostatních a konečně schopnost utvářet si postoje k pocitům (tj. jak s nimi bude naloženo).

Uvedené schopnosti a dovednosti emoční inteligence je možno různými formami trénovat tak, aby se člověk stal citově uvědomělejší a zralejší, schopný autoregulace i působení na jiné.

5) SQ-trénink

Trénování SQ (spirituálního kvocientu) spočívá ve cvičení duchovních, resp. mystických aktivit. Přispívá k rozšíření mozkové rezervy v oblasti nejvyšších duševních a duchovních funkcí.

Mystika je – obecně řečeno – teoretická i praktická nauka o spojení člověka s něčím vyšším, co jej přesahuje v čase, prostoru, inteligenci a dokonce i v citu. Je to učení a posléze postoj či víra v ideální (nad)skutečnost, v dokonalý rozum a v absolutní lásku.

V mystickém prožitku má člověk pocit, že jej pohltilo něco většího a vyššího, než je on sám, že všechno na světě je částí téhož celku a že tvoří jednotu. Vše se jeví jako oživené, naplněné duchem, rozplyne se vlastní Já a svět je nazírán jakoby odněkud jinud, z místa, jež se nachází mimo něj, ze zászvětí. Tím je odhalen nový pohled na skutečnost a člověk je přesvědčen, že vnímá a prožívá vše hlouběji, přesto méně účastně, zato však ve stavu dokonalého klidu a nevýslovného štěstí.

D. Chopra (1996) formuloval sedm duchovních zákonů úspěchu nebo - lépe řečeno - šťastného života. Jsou jakýmsi vyvrcholením MM-tréninku, a proto je budeme stručně reinterpretovat.

1. Zákon čisté potenciality

“Zdrojem veškerého stvoření je čiré vědomí... dokonalá, čistá potencialita usilující o své sebevyjádření, o přechod z neprojeveného do projeveného. Uvědomíme-li si, že naše pravé Já je onou čistou potencialitou, vcházíme do spojení se silou, jež stojí v pozadí všeho projeveného, co ve vesmíru existuje.”

Čiré vědomí je polem všech možností a nekonečné tvořivosti. Je naší duchovní podstatou. Nekonečnost a neomezenost bytí rovněž znamená čirou radost. Dalšími atributy vědomí jsou čisté vědění a znalost, nekonečné ticho, dokonalá rovnováha, nepřemožitelnost, jednoduchost a blaženost.

2. Zákon dávání

“Vesmír funguje prostřednictvím dynamické výměny... dávání a přijímání jsou různé aspekty energetického toku ve vesmíru. Svoji ochotou dávat, co sami hledáme, si zajišťujeme, aby v našem životě nepřestávala cirkulovat vesmírná hojnost.”

V životě je třeba zajistit plynulou a vyrovnanou výměnu věcí a myšlenek. Nejlepší je výměna myšlenek, neboť když si vyměníme jablko, budeme mít každý opět jen jedno. Když si však vyměníme myšlenku, budeme mít posléze každý myšlenky dvě.

Nejsnazším způsobem, jak získat to, co si přejete, je pomoci ostatním získat, co si přejí oni. Nesmíme ovšem zůstat jen u dávání. Stejně tak je třeba s radostí brát.

3. Zákon „karmy“ neboli příčiny a následku

„Každý čin vyvolává vzednutí energie, která se nám vrací ve formě podobného... co jsme zaseli, to sklídíme. Zvolíme-li si konání přinášející štěstí a úspěch druhým, ovocem naší karmy bude také štěstí a úspěch.”

„Karma“ znamená jak čin, tak důsledek tohoto činu. Je proto odrazem vědomého rozhodování, vědomé volby. V každém okamžiku máme usilovat o vědomou volbu. Ptáme se: „Jaké jsou důsledky tohoto mého rozhodnutí?“ a dále: „Přinese tato volba, toto rozhodnutí, které teď činím, štěstí mně i mému okolí?“

4. Zákon nejmenšího úsilí

“Inteligence Přírody funguje s nenásilnou lehkostí... bezstarostně, harmonicky a láskyplně. Ztotožníme-li se s proudem harmonie, radosti a lásky, dosahujeme úspěchu a štěstí lehce a bez úsilí.”

Je to princip nejmenší akce nebo též nulového odporu. „Dělej méně a dosáhneš více.“ Nejmenší úsilí vynakládáme tehdy, jsou-li naše činy motivovány láskou, neboť příroda drží pohromadě energií lásky.

5. Zákon úmyslu a přání

“Neoddělitelnou součástí každého úmyslu a přání je i mechanismus, jímž se tento úmysl či přání naplňuje... úmysl a přání v poli čisté potenciality mají nekonečnou organizační sílu. A když úmysl vložíme do úrodné půdy čisté potenciality, spouštíme tuto organizující sílu a ona pro nás začíná pracovat.”

Na úrovni kvantového pole neexistuje ve skutečnosti nic jiného než energie a informace. Kvantové pole je pouze jiným názvem pro pole čirého vědomí a čisté potenciality.

Pozornost přináší energii, zatímco úmysl transformuje. Na cokoli upřete svoji pozornost, nabyde ve vašem životě na významu a na síle. Věci, od kterých svoji pozornost odpoutáte,

ochabnou na síle, rozloží se a zmizí z vašeho života. Úmysl naproti tomu startuje procesy přeměny energie a informací. Úmysl organizuje svoje vlastní naplnění.

6. Zákon nepřipoutanosti

“V odpoutání spočívá moudrost nejistoty... v moudrosti nejistoty tkví osvobození od minulosti, od toho, co člověk zná a co je pro něj vězením nazývaným podmíněnost minulostí. Projevem naší ochoty vykročit do neznáma a vstoupit do pole všech možností je pokorné odevzdání se tvořivé mysli, která diriguje vesmírný tanec.”

K tomu, abychom ve fyzikálním vesmíru čehokoli dosáhli, musíme se zbavit připoutanosti k dané věci. Neopouštíme úmysl, ani neopouštíme své přání. Vzdáváme se pouze připoutanosti k výsledku.

Zákon nepřipoutanosti urychluje každé vaše konání. Jakmile tento zákon pochopíte, přestanete cítit potřebu násilných řešení. Když se nějaký problém snažíte za každou cenu vyřešit, vytváříte tím jen další problémy. Jakýkoli problém představuje zárodek možnosti využitelné ke stvoření něčeho prospěšného. Výsledkem bývá to, čemu se často říká „štěstí“. Štěstí není nic jiného než připravenost a její setkání s příležitostí.

7. Zákon „dharmy“ čili účelu života

“Každý má v životě nějaký účel ... nějaký jedinečný dar nebo zvláštní nadání, jímž má obohatit ostatní. Když tento jedinečný talent spojíme se službou ostatním, zažijeme extázi a povznesení vlastního ducha, což je konečný cíl všech cílů.”

S podobnými myšlenkami se setkáme na adrese www.theseecret.tv, jejíž návštěvu lze vřele doporučit.

6) Zvládání stresu

Poslední segment MMT zahrnuje povětšinou známé techniky zvládání stresu (stress-coping), přičemž důraz je kladen na diferenciaci eustresu a distresu, tj. pozitivního a negativního stresu.

Závěr

Mentální trénink přispívá jednak ke zvýšení intelektové kapacity v oblasti koncentrace, percepce, paměti, myšlení a kreativity, ke zlepšení emocionálních a spirituálních schopností, jednak ke zvýšení mozkové rezervní kapacity. Tím na jedné straně rozvíjí připravenost osobnosti zvládat lépe náročnější životní situace a snáze dosáhnout smysluplného životního

šťěstí, na druhé straně díky vytvoření rezervní kapacity mozku zajišťuje tzv. úspěšné stárnutí, které zahrnuje lepší pocit ze sebe sama, větší sociální otevřenost a komunikativnost. Vše pak ústí do ideálního obrazu moudrosti zralé osobnosti.

LITERATURA

BAKALAR, N., 2008, Memory Training Shown to Turn Up Brainpower. The Dana Foundation's BRAIN in the news, p.6.

DAMASIO, A., 2004, Hledání Spinozy. Radost, strast a citový mozek. Praha: dybbuk.

GARDNER, H., 1983, Frames of mind: The theory of multiple intelligences. New York: Basic Books.

GELB, M.J., 2006, Myslet jako Leonardo da Vinci. Sedm kroků ke genialitě. Praha: IKAR.

GOLEMAN, D., 1997, Emoční inteligence. Praha: Columbus.

GUILFORD, J.P., 1988, Some Changes in the Structure-of-Intellect Model. Educational and Psychological Measurement, vol. 48, 1, 1 – 4.

CHOPRA, D., 1996, Sedm duchovních zákonů úspěchu. Praktický návod k naplnění svých snů. Praha: Pragma.

KANITZ, A. von, 2008, Jak rozvíjet svou emoční inteligenci. Praha: GRADA Publishing, a.s.

KULKA, J., 2006, Systémová teorie činností. Brno: ARCANA.

KULKA, J., 2008, Psychologie umění, 2. vyd. Praha: GRADA.

LIPOVETSKY, G., 2007, Paradoxní štěstí. Praha: PROSTOR.

PINK, D.H., 2008, Úplně nová mysl. Proč budoucnost patří pravým hemisférám. Praha: Vydavatelství IDEÁL.

Kulka, J., 2009, Mentální reprezentace, trénink a procesy zvládnání. In L. Golecká, J. Gurňáková, I. Ruisel (Eds) Sociálne procesy a osobnosť 2008. Zborník z konferencie. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, s. 269 – 278, ISBN 978-80-88910-26-8.

Úroveň verbálních schopností rómských dětí z vybraných osád na východnom Slovensku

Ballová Mikušková Eva

eva.mikuskoval@gmail.com

Ústav aplikovanej psychológie FSVaZ UKF, Nitra

Abstrakt

Cieľom výskumu bolo zmapovanie úrovne verbálních schopností rómských dětí z vybraných osád na východnom Slovensku prostredníctvom čítacieho testu (čítanie s porozumením) a verbálních subtestov testu Woodcock Johnson International Edition (verbálne schopnosti). Testy boli administrované 42 polointegrovaným a neintegrovaným rómskym deťom vo veku 8-13 rokov (2. – 4. ročník). Rómske děti podali v čítacom teste aj vo verbálních subtestoch slabé výkony kvôli nízkej úrovni ovládania slovenského jazyka. Čítanie s porozumením sa pozitívne viazalo na výkon v subtestoch obrázkový slovník a verbálne analógie a negatívne na výkon v subteste protiklady. Děti boli schopné základných operácií s bežnými pojmi (pomenovávanie, vytváranie analógií), ale zložitejšia manipulácia s pojmi (vytváranie opozít) bola pre ne veľmi náročná.

Kľúčové slová: verbálne schopnosti, rómske děti

Grantová podpora: Výskum je súčasťou projektu VEGA 1/3666/06 „Praktická inteligencia rómských dětí školského veku“.

Úvod

Úroveň verbálnych schopností rumungro³ rómskych detí na východnom Slovensku sme skúmali v rámci projektu „Praktická inteligencia rómskych detí školského veku“. Väčšina rumungro rómskych detí sa od mala učí po rómsky, a až neskôr (často pri nástupe do školy alebo rok pred nástupom do školy) po slovensky, čo prispieva k faktu, že majú štatisticky signifikantne nižšiu úroveň rečovej činnosti v porovnaní s deťmi z majoritnej populácie (Učeň, 2006). Dôsledkom je znevýhodnenie rómskych detí pri výklade učiva, keď učiteľ používa iný jazyk, inú úroveň jazyka ako je tá, ktorou disponuje dieťať (Matulayová, Rosinský, 2006), čo na druhej strane súvisí s úrovňou podávaných výkonov detí v škole. Jazyková bariéra je najvýraznejšia u izolovaných a segregovaných Rómov, ktorých deti sa prvýkrát stretávajú so slovenčinou na základnej škole. Vzhľadom na to, že učitelia v klasických triedach nemajú priestor ani kompetencie na odstránenie jazykového handicapu rómskych detí (Poláková, 2000) a vzhľadom na to, že prevažná časť výchovy a vzdelávania sa realizuje v škole a má verbálny charakter, je úroveň jazykového repertoára rómskeho žiaka nepostačujúca pre sociálne fungovanie v školskom prostredí.

Nedostatky v jazykovej oblasti môžu vplývať aj na samotný kognitívny vývin, keďže jazyk (ako primárny prostriedok sociálnej komunikácie) je v priebehu vývoja internalizovaný a stáva sa rozhodujúcim nástrojom tvarovania kognitívnych procesov relevantných pre spracovanie abstraktného symbolického systému, ktorý umožňuje ľuďom organizovať myslenie (Ji, Nisbet, Zhang, 2004). Rómske deti majú často problémy s osvojením si vyučovacieho jazyka, pretože dostatočne neovládajú ani materinský jazyk a dorozumievajú sa rómskym dialektom (80% rómskych detí), ktorý je málo diferencovaný a chudobný na výrazy a nuansy (Farkašová, Kretová, 2005; Farkašová, Kundrátová, 2006; Mesárošová, Marušková, 2004). Nízka úroveň ovládania jazyka sa prejavuje tak vo výkonoch v škole ako aj vo výkoch v testoch mentálnych schopností, na základe ktorých sa rozhoduje, či bude dieťa umiestnené do špeciálnej triedy, respektíve školy.

³ Ak sa chceme vyvarovať nepresným informáciám, mali by sme si uvedomiť, že Rómovia netvorili homogénnu skupinu, práve naopak. V našej spoločnosti žijú tri skupiny Rómov: Rumungro Rómovia, Olašskí Rómovia a Sintí. Väčšinu predstavujú dve základné línie: Olašskí Rómovia a Rumungro Rómovia. Rumungro Rómovia sú v literatúre charakterizovaní veľmi striedmo, väčšinou prostredníctvom negatívneho vymedzenia vzhľadom na Olašských Rómov. Z našich predchádzajúcich výskumov (Sollár, Ritomský et al., 2006) vyplýva, že rumungro Rómovia sa zameriavajú primárne na starostlivosť o domácnosť (domáce práce, práce okolo domu, varenie a pod.) a o rodinu (deti, starších, manžela/manželku) a na zber a spracovanie surovín (ísť po vodu, nanosiť a narúbať drevo, zber lesných plodov a pod.).

Všetky vyššie spomínané faktory vplývajú aj na výkon detí v testoch mentálnych schopností. Ďalším významným faktorom vplývajúcim na výkony detí je aj kvalita sociálneho prostredia, v ktorom sa nachádzajú v priebehu svojho vývinu. Negatívne vplýva hlavne sociálne znevýhodnené prostredie (vzhľadom na potreby dieťaťa). Rómske deti, s ktorými sme pracovali spĺňali minimálne tri zo siedmich požiadaviek na zaradenie do tejto skupiny, ktoré uvádzajú Farkašová a Kundrátová (2006):

- rodina žije izolovaná od osídleného prostredia v marginalizovaných lokalitách,
- rodina žije v podštandardných materiálne – ekonomických, bytových a hygienických podmienkach (rodičia sú nezamestnaní),
- v rodine je viac ako štyri deti.

To znamená, že ich môžeme zaradiť do skupiny detí zo sociálne znevýhodneného prostredia⁴, pre ktoré sú charakteristické problémy v učení, postojoch, hodnotách, správaní a pod., čo spôsobuje, že sa často dostávajú už v školskom veku na okraj kolektívu. U detí zo sociálne znevýhodneného prostredia sa navyše zistilo, že sú rečovo zaostalejšie, majú menšiu abstrahovacu schopnosť, je pre ne náročnejšie pracovať s jazykom, ktorý je menej emocionálny a viac abstraktný (Matulayová, Rosinský, 2006).

Vzhľadom na podmienky, v akých rómske deti vyrastali, rozhodli sme sa zmapovať úroveň verbálnych schopností rómskych detí z vybraných osád na východnom Slovensku prostredníctvom čítacieho subtestu (čítanie s porozumením) experimentálnej verzie testu RPST (Test praktických zručností rómskych detí – Roma Practical Skills Test), ktorý vyvíjame v rámci vyššie spomínaného projektu a prostredníctvom verbálnych subtestov testu Woodcock Johnson International Edition. Na základe výsledkov Ferjenčíkovho výskumu (2000), v ktorom zistil priemerný verbálny IQ vo WISC u slovenských rómskych detí 71,9 bodov (SD = 17,55), sme predpokladali, že rómske deti dosiahnu podpriemerné výkony v oboch typoch testov. Keďže obrázkový slovník a verbálne analógie odzrkadľujú slovnú zásobu detí a ich schopnosť vytvárať vzťahy medzi pojmi, očakávali sme, že výkon v týchto subtestoch bude pozitívne korelovať s čítaním s porozumením.

⁴ Ďalšie podmienky, ktoré uvádzajú Farkašová a Kundrátová (2006) a ktoré nespĺňali všetky skúmané deti sú: a) rodičia detí dosiahli základné vzdelanie (úplné alebo neúplné), nemajú odbornú kvalifikáciu alebo absolvovali špeciálnu základnú školu, b) rodičia sú dlhodobo nezamestnaní, tým pádom je rodina závislá na sociálnej podpore, c)- prvé dieťa sa rodičom narodilo, keď aspoň jeden z nich mal menej ako 18 rokov, d) rodinný príslušníci komunikujú rómsky, tým pádom nemá dieťa priamy kontakt so slovenčinou.

Metódy

Administrácia jednotlivých testov prebiehala u každého dieťaťa individuálne. Testovanie rómskych detí prebiehalo na základných školách v Bystranoch a v Markušovciach začiatkom apríla 2008. Pri výbere rómskych detí sme sa zamerali na deti, ktoré pochádzajú z polointegrovaných a neintegrovanej rodín. Ďalšou podmienkou bolo, aby dieťa navštevovalo klasickú triedu na základnej škole, nie špeciálnu triedu.

Výskumná vzorka

Výskumu sa zúčastnilo 36 neintegrovanej a polointegrovaných rumungro rómskych detí⁵ z východného Slovenska vo veku 8 – 13 rokov (respektíve deti z 2. – 4. ročníka základnej školy). Orientovali sme sa rovnako podľa ročníkov aj podľa veku, aby mali deti približne rovnakú úroveň akademických vedomostí, keďže rómske deti zvyknú častejšie opakovať ročník, prípadne do školy nastúpia neskôr ako deti z majority. Priemerný vek detí bol 10,39 rokov (tabuľka 1).

Tabuľka 1: Charakteristiky výskumnej vzorky podľa veku a pohlavia

subtest	N	M	SD
spolu	36	10,39	0,99
chlapec	19	10,58	1,07
dievča	17	10,18	0,88

Použité metódy

Verbálne schopnosti rómskych detí sme mapovali prostredníctvom Woodcock – Johnsonových testov (ďalej WJIE; Ruef, Furman, Muñoz-Sandoval, 2003) a Testu praktických zručností rómskych detí (ďalej RPST, 2008).

Woodcock – Johnsonové testy sú individuálne administrovanou testovou batériou na meranie kognitívnych schopností (Ruef, Furman, Muñoz-Sandoval, 2003). Batéria testov vychádza z vnímania inteligencie ako súboru viacerých kognitívnych schopností. Woodcock –

⁵ Za polointegrované rumungro rómske deti považujeme tie, ktoré pochádzajú z rodín so zníženým sociálnym statusom, kde dospelí neprijali normy uznávané väčšinou spoločnosťou a majú nestabilné zamestnanie. Za neintegrovanej rumungro rómske deti považujeme tie, ktoré majoritná spoločnosť ich odmieta prijať a začleniť do svojho prostredia, žijú v osadách s nevyhovujúcimi sociálnymi a hygienickými podmienkami, uznávajú svoje hodnoty, často pre majoritné okolie neprijateľné (Matulayová, Rosinský, 2006; Vaňo, 2004).

Johnsonové testy reprezentujú teóriu kognitívnych schopností vychádzajúce z Cattella, Horna a Carrolla (teória CHC – Cattell-Horn-Carroll theory of cognitive abilities). Zo všetkých subtestov sme sa zamerali na tie, ktoré mapujú verbálne schopnosti. Ide o subtesty kladúce vysoké nároky na jazykové schopnosti testovanej osoby, pozostávajú zo štyroch subtestov:

- obrázkový slovník (1A): meria lexikálne poznatky,
- synonymá (1B): zachytávajú mieru jazykových poznatkov,
- protiklady (1C): sú doplnkovou mierou slovnej zásoby,
- verbálne analógie (1D): merajú schopnosti vytvárať vzťahy pomocou jazyka.

WJ IE poskytuje možnosť výpočtu viacerých typov skóre, v rámci výskumu sme pracovali so štandardným skóre (priemer 100 a štandardná odchýlka 15; keďže je rovnaká ako väčšina škál používaných v testoch kognitívnych schopností, dá sa použiť pri porovnávaní so skóre iných testov).

Experimentálna verzia Testu praktických zručností rómskych detí⁶ predstavuje explicitný test mapujúci aktuálne praktické schopnosti rómskych detí. Experimentálna verzia sa skladá z piatich častí: Kresba (odhad intelektu, odhad jemnej motoriky), Čítací test (úroveň čítania a porozumenia textu), „Peniaze“ (odhad matematických schopností), „Cukríky“ (odloženie uspokojenia) a Časové preferencie. Z Testu praktických zručností rómskych detí sme sa pre účely tohto príspevku zamerali na subtest Čítací test.

Čítací test obsahuje 10 položiek, pričom jedna položka pozostáva vždy z jednej vety a jednej otázky týkajúcej sa obsahu vo vete. Úlohou dieťaťa je písomne odpovedať na otázky nasledujúce po prečítaných vetách. Sledovali sme počet položiek, ktoré dokážu deti prečítať za 5 minút (rýchlosť čítania) a následne sme vyhodnotili počet správne zodpovedaných položiek (úroveň čítania s porozumením).

Získané dáta boli spracované štatistickým programom SPSS.

Výsledky

Najslabšie výkony (tabuľka 2) podali deti v subteste synonymá a relatívne najlepšie výkony v subteste obrázkový slovník. WJ IE poskytuje možnosť vypočítať index relatívnej výkonnosti (RPI), ktorý poukazuje na predpokladanú kvalitu výkonov v podobnom type úloh. Hodnoty v jednotlivých subtestoch však uvádzame vo forme priemerného štandardného skóre,

⁶ Test praktických zručností rómskych detí – experimentálna verzia. 2008. Interný materiál VEGA 1/3666/06 „Praktická inteligencia rómskych detí školského veku“.

pretože program na výpočet skóre neposkytuje možnosť vypočítať RPI pre jednotlivé verbálne subtesty.

Celkovo vo verbálnych schopnostiach dosiahli rómske deti index relatívnej výkonnosti 6,7 (SD=8,09), to znamená, že u testovaných detí očakávame 6,7% úspešnosť v podobných úlohách, ktoré priemerné dieťa v ich vekovej kategórii zvládajú s 90% úspešnosťou.

Tabuľka 2: Priemerné štandardné skóre vo verbálnych subtestoch testu WJ IE

subtest	N	M	SD
obrázkový slovník_1A	36	9,22	2,28
synonymá_1B	36	0,61	0,96
protiklady_1C	36	3,67	2,45
verbálne analógie_1D	36	1,78	1,76

V čítacom subteste RPST prečítali deti priemerne 6,5 úloh za 5 minút, z toho správne porozumeli 45,6% úloh (tabuľka 3).

Tabuľka 3: Priemerné skóre v čítacom subteste testu RPST

skóre	N	M	SD	podiel
čítanie s porozumením	36	3,00	1,91	45,6%
nesprávne odpovede	36	3,58	2,35	54,4%
prečítané položky za 5 minút	36	6,58	2,78	100%

Korelovaním výkonov detí v oboch testoch sme zistili vzájomné pozitívne závislosti (tabuľka 4):

- medzi výkonom v obrázkovom slovníku a čítaním s porozumením ($r = ,452$),
- medzi výkonom v protikladoch a nesprávnymi odpoveďami, resp. neporozumením textu ($r = ,373$),
- medzi výkonom vo verbálnych analógiách a čítaním s porozumením ($r = ,527$) a celkovým výkonom v čítacom teste, teda prečítané položky za 5 minút ($r = ,389$).

Tabuľka 4: Korelácie výkonov detí vo verbálnych subtestoch testu WJ IE a v čítacom subteste testu RPST

subtesty		čítanie s porozume- -ním	nesprávne odpovede	prečítané položky za 5 minút
obrázkový slovník_1A	r	0,452**	-0,025	0,290
synonymá_1B	r	0,093	0,053	0,108
protiklady_1C	r	-0,122	0,373*	0,231
verbálne analógie_1D	r	0,527**	0,032	0,389*

Pozn.: **korelácia je signifikantná na hladine .01

* korelácia je signifikantná na hladine .05

Diskusia

Rómske deti, tak ako sme predpokladali, dosiahli podpriemerné výkony vo verbálnych subtestoch WJ IE. Celkovo dosiahli rómske deti vo verbálnych schopnostiach (slovník, synonymá, protiklady, analógie) slabé výkony, podľa noriem uvedených vo WJ IE dokonca na úrovni ľahkej mentálnej retardácie. V podobných verbálnych úlohách by boli deti úspešné iba na 6,7%, v porovnaní s ich rovesníkmi nachádzajúcimi sa v pásme priemeru, ktorí by dosiahli 90% úspešnosť. Slabé výkony dosiahli deti najmä kvôli nízkej úrovni ovládania slovenského jazyka, keďže rómske deti nie sú cielene vzdelávané počas školskej dochádzky v slovenskom jazyku a doma a medzi sebou hovoria naďalej rómsky. Navyše, testované deti sa prvýkrát stretli so slovenským jazykom až vo veku 5-6 rokov, takže ho neovládajú na takej úrovni ako rómsky jazyk. Keďže verbálne subtesty vo WJ IE kladú podľa autorov (Ruef, Furman, Muñoz-Sandoval, 2003) veľmi vysoké nároky na jazykové schopnosti testovanej osoby, nemôžeme povedať, že testované deti sú vo verbálnych schopnostiach, tak ako to vychádza podľa noriem, mentálne retardované! Výsledky poukazujú skôr na to, že rómske deti majú značné deficity v ovládaní slovenského jazyka (používanie jazyka, myslenie v jazyku).

Všeobecné a abstraktné pojmy vo verbálnych úlohách robili deťom problémy, mnohé z pojmov neovládali, nepoznali niektoré podnety, čo sa poddialo na nízkych výkonoch tak

vo WJ IE ako aj v čítacom subteste RPST, v ktorom deti neporozumeli viac ako polovici predložených úloh.

Vzájomným korelovaním výkonov detí sme zistili pozitívne vzťahy medzi lexikálnymi poznatkami testovaných detí, schopnosťou detí vytvárať vzťahy medzi slovami a čítaním s porozumením textu. Ako sme predpokladali, bohatšia slovná zásoba a schopnosť vytvárať vzťahy medzi slovami pomáhali deťom lepšie porozumieť textu, ktorý čítali. Schopnosť čítať s porozumením sa prejavila aj v rýchlosti čítania, čím lepšie deti rozumeli textu, tým viac stihli za určený čas prečítať (pozitívny vzťah medzi schopnosťou vytvárať vzťahy medzi slovami a množstvom prečítaných položiek), keďže sa nemuseli vracat' ku každému slovu, respektíve slovnému spojeniu.

Na druhej strane, výkon v protikladoch (doplnkovej miere slovnej zásoby) pozitívne koreloval s nesprávnymi odpoveďami v čítacom teste, čím viac protikladov vedeli deti uviesť, tým horšie si potom viedli v čítacom teste. Príčinu tohto paradoxného pozitívneho vzťahu nepoznáme, predpokladáme, že ide o spolupôsobenie viacerých faktorov vyplývajúcich z charakteristiky testovaného súboru. To že deti dokázali uvádzať protiklady na podnetové slová poukazuje na to, že poznajú základný význam (niektorých) slov. Úmyselne uvádzame základný význam slov, pretože hoci deti vedeli pomenovať opozitá k predkladaným slovám, v subteste synonymá zlyhávali – na podnetové slová uvádzali namiesto synonym opozitá a to aj napriek cvičným položkám a upozorneniu administrátormi. To znamená, že deti síce vedeli, čo jednotlivé pojmy predstavujú, širšie poňatie pojmov však u nich absentuje. To znamená, že testované rómske deti sú v jazykovom vývine pozadu v porovnaní s inými deťmi v ich vekovej kategórii (pochopenie protikladov vo vývine totiž predchádza aktívnemu poznaniu synonym). Navyše, ako vyplýva z čítacieho testu, v kontexte je pre testované rómske deti manipulácia s pojмами náročná, porozumenie čítanému textu je tak na nízkej úrovni.

Zo skúseností a aj na základe výsledkov testov vyplýva, že slovenský jazyk predstavuje závažnú bariéru vo vzdelávaní rómskych detí, čo znižuje ich šance na úspech v škole a neskôr aj v profesionálnom živote. Veľké množstvo rómskych detí stále zlyháva v klasických testoch mentálnych schopností a je následne umiestňované do špeciálnych škôl a to najmä kvôli nízkej úrovni ovládania slovenského jazyka. Systematické vzdelávanie rómskych detí v slovenskom jazyku chýba, takže bludný kruh zlyhávania a preradovania do špeciálnych škôl alebo tried bude pravdepodobne pokračovať ďalej. Navyše špeciálne školy neposkytujú deťom také vzdelanie, s ktorým by sa mohli uplatniť v profesionálnom živote, keďže sa v nich učí podľa zredukovaných učebných osnov (Navrátilová, 2008 podľa Mimovládky žiadajú vládu..., 2008).

Zastávame názor, že pre uplatnenie sa rómskych detí v majoritnej spoločnosti je nevyhnutné systematické vzdelávanie v slovenskom jazyku (v zmysle osvojenia si jazyka a myslenia v jazyku) a to už od predškolského veku. Potrebu zvýšeného počtu a kvality vyučovacích hodín štátneho jazyka vyjadrujú už aj Rómovia (Republiková rada Rómskej iniciatívy Slovenska podľa Rómovia žiadajú viac hodín..., 2008), čoraz viac si totiž uvedomujú, že (iba) s jazykom národnostnej menšiny je uplatnenie sa v profesionálnom živote a v spoločnosti veľmi náročné, ak nie nemožné (Patkoló, 2008 podľa Rómovia žiadajú viac hodín..., 2008).

Literatúra

FARKAŠOVÁ, E., KRETOVÁ, E. 2005. Rómske deti z pohľadu psychológie v prácach VÚDPAP. Bratislava: VÚDPAP, s. 121, ISBN 80-969401-2-0.

FARKAŠOVÁ, E., KUNDRÁTOVÁ, B. 2006. Implementácia psychodiagnostických metodík pre rómskych žiakov do poradenskej praxe. Psychológia a patopsychológia dieťaťa, 41 (2), 135 – 152, ISSN 0555-5574.

FERJENČÍK, J. 2000. Úvod do metodológie psychologického výskumu. Praha: Portál, s. 256, ISBN 80-7178-367-6.

MATULAYOVÁ, T., ROSINSKÝ, R. 2006. Naprindžarde Roma. [online]. Metodický materiál pre učiteľov z oblasti interkultúrnej výchovy. [citované 2006-12-17]. Portable Document Format. Dostupné na <<http://www.euroformes.com/projekty/download/pivr/AKTIVITA%203/Ucitelia%20A3%20Modul%202.pdf>>

MESÁROŠOVÁ, B., MARUŠKOVÁ, M. 2004. [online]. Východiská pre vývoj testov školskej spôsobilosti. [citované 2006-09-17]. Dostupné na <http://home.nextra.sk/vudpap/reintegracia/vychodiska_1.htm>

JI, L. J., NISBET, R.E., ZHANG, Z. 2004. Is It Culture or Is It Language? Examination of Language Effect in Cross - Cultural Research on Categorization. Journal of Personal and Social Psychology, Volume 87 (1), 2004, 57-65.

POLÁKOVÁ, E. 2000. Uplatňovanie rómskeho jazyka na I. stupni ZŠ. [online]. Slovenská akadémia vied: Košice. [civotané 2008-01-29]. Dostupné na <<http://www.saske.sk/cas/1-2000/polakova.html>>.

RUEF, M., FURMAN, A., MUÑOZ-SANDOVAL, A. 2003. Woodcock-Johnson: Medzinárodná Edícia. Príručka pre administrátorov: Slovenská edícia. Nashville: The Woodcock-Muñoz Foundation, 2003, s. 44.

SOLLÁR, T., RITOMSKÝ, A., MIKUŠKOVÁ, E., BELOVIČOVÁ, T. 2006. Analýza obsahov interview zameraných na životný štýl a hodnoty rómskej populácie v SR In zborník abstraktov z konferencie "Teoretické a metodologické otázky skúmania praktickej inteligencie". Nitra: FSVaZ UKF. ISBN 80-8094-071-1

UČEŇ, I. 2006. Meranie niektorých aspektov rečovej činnosti detí zo znevýhodneného sociálneho prostredia. Psychológia a patopsychológia dieťaťa, 41 (2), 153 – 160, 2006. ISSN 0555-5574.

VAŇO, B. 2004. Rómske deti z pohľadu demografie. [online]. Rómske deti v slovenskom školstve. 2004. Kolektív autorov (Ed. Salner, A.), Inštitút pre dobre spravovanú spoločnosť, s. 25-32, ISBN 80-89041-81-7. [citované 2008-03-26]. Portable Document Format. Dostupné na <http://www.governance.sk/assets/files/romske-deti_v-sk-skolstve-www.pdf>

Mimovládky žiadajú vládu, aby odstránila formy diskriminácie vo vzdelávaní Rómov. 2008. [online]. SME, 10.4.2008. [Citované 2008-06-03]. Dostupné na <<http://www.sme.sk/c/3821108/Mimovladky-ziadaju-vladu-aby-odstranila-formy-diskriminacie-vo-vzdelavani-Romov.html>>

Rómovia žiadajú viac hodín štátneho jazyka na národnostných školách. 2008. [online]. SME, 10.5.2008. [Citované 2008-06-03]. Dostupné na <<http://www.sme.sk/c/3869914/Romovia-ziadaju-viac-hodin-statneho-jazyka-na-narodnostnych-skolach.html>>

Ballová Mikušková, E., 2009, Úroveň verbálnych schopností rómskych detí z vybraných osád na východnom Slovensku. In L. Golecká, J. Guňáková, I. Ruisel (Eds) Sociálne procesy a osobnosť 2008. Zborník z konferencie. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, s. 279 – 288, ISBN 978-80-88910-26-8.

Sociálne procesy a osobnosť vo vývine

Časový rozvrh životnej cesty pohľadom vysokoškolákov

Baumgartner František

baumgartner@psu.cas.cz

Psychologický ústav AV ČR, Brno

Abstrakt

Teória životnej cesty (life course theory) predstavuje multidisciplinárnu paradigmu, ktorá vyjadruje prístupy rozličných disciplín k skúmaniu individuálneho ľudského života v sociokultúrnom kontexte. Životná cesta sa chápe ako sekvencia sociálne definovaných udalostí a rolí, ktoré jednotlivec uskutočňuje v čase. Príspevok sa opiera o dáta získané v široko koncipovanom empirickom výskume nastupujúcej dospelosti realizovanom v rozsiahlom súbore študentov MUv Brne. Zameriavame sa na zistenia, ako respondenti časovo rozvrhujú životnú cestu, ďalej sledujeme ako hodnotia dôležitosť niektorých udalostí pre dosiahnutie dospelosti a v akej miere plánujú svoju budúcnosť.

Kľúčové slová: životná cesta, rozvrh udalostí, nastupujúca dospelosť

Grantová podpora: Príspevok vznikol v rámci riešenia projektu GA AV ČR IAA700250702 „Psychologická charakteristika nastupujúcej dospelosti“ a v rámci výskumného zámeru Psychologického ústavu AV ČR reg. č. AV0Z70250504

V poslednom období pozorujeme v psychológii zvýšenie záujmu o skúmanie vývinu osobnosti v dospelosti (pozri Blatný, 2006, 2007, Hamson, Goldberg, 2006 a i.). Na pozadí toho neprekvapuje, že sa vynárajú nové prístupy. Do tejto línie možno zaradiť skúmanie nastupujúcej dospelosti (angl. emerging adulthood). Obdobie vynárajúcej sa dospelosti zahŕňa približne vekovú periódu 20-29 rokov, ktorá predstavuje prechodovú (tranzitívnu) životnú fázu medzi adolescenciou a mladou dospelosťou (Arnett, 2000, 2007). Vývinové obdobie nastupujúcej dospelosti je kultúrne podmienené. Typické je pre rozvinuté krajiny, v ktorých s ohľadom k predĺženiu doby vzdelávania a prípravy na povolanie sa oddaľuje prevzatie rolí spojených s dospelosťou. Dôležitú skupinu nastupujúcich dospelých tvoria teda vysokoškolskí študenti. J.J. Arnett (2000) uvádza päť rozhodujúcich znakov tohto obdobia. Sú

nimi explorácia identity, zameranie na seba, psychická nestabilita, nachádzanie sa v medzistupni medzi dospievaním a dospelosťou a otvorené možnosti rozličných smerovaní svojho života.

Koncept alebo teória životnej cesty (life course theory) predstavuje multidisciplinárnu paradigmu, ktorá vyjadruje prístupy rozličných disciplín (sociológia, demografia, vývinová psychológia, biológia, história, ekonómia) k skúmaniu individuálneho ľudského života v sociokultúrnom kontexte. Životná cesta (dráha) sa chápe ako sekvencia sociálne definovaných udalostí a rolí, ktoré jednotlivec uskutočňuje v čase (Giele, Elder, 1998). Postupnosť preberania jednotlivých rolí a výskyt dôležitých udalostí sa môže diať istým štandardným spôsobom, avšak pre druhú polovicu 20. storočia a najmä pre súčasnosť je charakteristická značná variabilita v postupnosti krokov (individualizácia). Životná cesta je kultúrne segmentovaná, čo znamená, že ľudia sa rozdeľujú do rôznych pozícií a rolí. Jedným z dôležitých kritérií je vek. Pokiaľ ide o vek, rozlišujú sa dve významné tranzitívne periódy v ľudskom živote, sú nimi prechod k dospelosti a prechod k starobe. Presne stanoviť vek, kedy sa človek stáva dospelým, resp. starým nie je možné. Dá sa skôr uvažovať o určitom intervale rokov, do ktorého jedna alebo druhá tranzícia spadá. Inou možnosťou je definovať znaky, ktorými človek disponuje a ktoré ho umožňujú zaradiť k dospelým, či starým. Problematické je však nájsť také znaky, ktoré by bolo možné označiť ako relevantné. Skúmanie životnej cesty je oblasťou otvárajúcou možnosti interdisciplinarity, najmä vo vzťahu k psychológii a sociológii (Shanahan, Porfelli, 2002).

Výskumné otázky

Zamerali sme sa na to, v akom rozsahu je životná cesta percipovaná respondentmi ako štruktúrovaná sekvencia etáp, a to na základe vekového ohraničenia dosiahnutia dospelosti, stredného veku a staroby. Sledovali sme ďalej, aká dôležitosť je prisudzovaná niektorým význačným udalostiam z pohľadu dosiahnutia dospelosti. Zaujímalo nás tiež stanovenie ideálneho veku pre uskutočnenie niektorých životných krokov. Respondenti sa vyjadrili aj k tomu, v akej miere plánujú svoju vlastnú budúcnosť. Pozornosť bola venovaná aj vplyvu rodu a niektorých ďalších sociodemografických znakov.

Metóda

Výskumný súbor pozostával zo študentov MU v Brne – 2961 osôb (1992 žien, 969 mužov). Priemerný vek je 21,8 rokov, rozpätie 18-30 rokov. Zber dát sa uskutočnil prostredníctvom internetu v roku 2007. Dotazník bol administrovaný študentom s využitím informačného systému Masarykovej univerzity (IS MU).

Sada dotazníkov zahŕňala zisťovanie osobnostných charakteristík, hodnôt, subjektívnej pohody, sociálnych spôsobilostí, identity a ďalších. Medzi nimi bola aj časť venovaná časovým plánom v živote. Tieto otázky analyzujeme v príspevku. Otázky sme prevzali z dotazníka ESS (European Social Survey, 3. kolo, www.europeansocialsurvey.org), a to konkrétne z rotujúceho modulu Časové plány v živote.

Obsah otázok:

Stanovenie veku pre dosiahnutie dospelosti, stredného veku, staroby (2x3 otázky osobitne pre mužov/ženy).

Nakoľko je pre dosiahnutie dospelosti dôležité, aby nastali isté udalosti. Hodnotilo sa na 5-bodovej škále (2x4 otázky osobitne pre mužov/ženy).

Stanovenie ideálneho veku pre niektoré významné udalosti v živote (2x3 otázky osobitne pre mužov/ženy).

V akej miere sa uskutočňuje plánovanie budúcnosti (1 otázka, odpovedá sa na 10-bodovej numerickej škále).

Využili sme aj sebaoposúdenie, do akej miery sa cítia dospelými (1 otázka). Zo sociodemografických premenných bol sledovaný najmä vplyv rodu a existencie partnerského vzťahu.

Štatistické spracovanie dát pre potreby tohto textu bolo realizované v programovom systéme SPSS 15.0 for Windows.

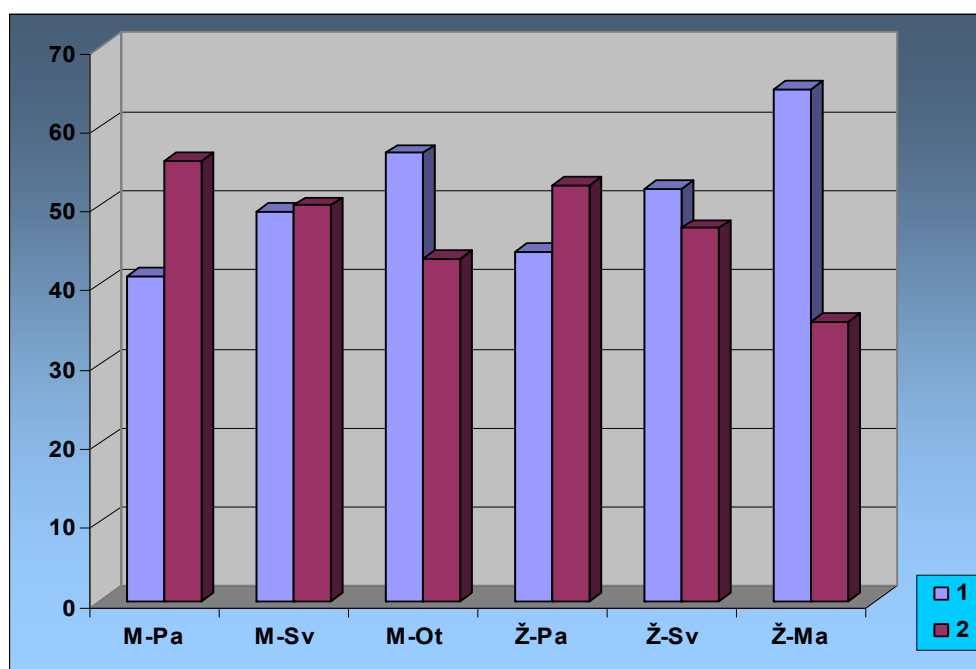
Výsledky

Ľudia v období nastupujúcej dospelosti stanovujú úrovne veku pre dosiahnutie určitých etáp v živote (dospelosť, stredný vek, staroba) vo všeobecnosti nižšie pre ženy ako pre mužov (tabuľka 1). Hranica dospelosti u žien je 21,3; u mužov je to 23,8 rokov. Zároveň platí, že ženy v porovnaní s mužmi posúvajú tieto hranice o niečo vyššie (rozdiely sú signifikantné).

Tabuľka 1: Vek dosiahnutia niektorých dôležitých etáp v živote

Stanovenie veku (priemery)				
	Všetci	Muži	Ženy	t-test (význ.)
Muži				
Dospelosť	23,8	22,4	24,4	11,4***
Stredný vek	40,8	39,7	41,3	6,2***
Staroba	63,3	62,4	63,7	4,2***
Ženy				
Dospelosť	21,3	20,6	21,6	7,8***
Stredný vek	38,6	37,4	39,1	6,9***
Staroba	60,4	58,8	61,2	7,1***

Obrázok 1: Vyjadrenia osôb týkajúce sa možnosti, vs. nemožnosti stanovenia ideálneho veku pre uskutočnenie dôležitých životných udalostí

Poznámky k obrázku 1:

1 – osoby, ktoré uviedli ideálny vek, 2 – osoby, ktoré vyjadrili názor, že ideálny vek neexistuje, M – muži, Ž – ženy, Pa – začiatok partnerského spolužitia, Sv – svadba, Ot – stať sa otcom, Ma – stať sa matkou

Na obrázku 1 znázorňujeme porovnanie rozdelenia osôb podľa toho, či pripúšťajú možnosť stanoviť ideálny vek pre realizovanie niektorých udalostí v živote.

Ako vidíme, platí pre mužov aj ženy, že pokiaľ ide o začiatok partnerského spolužitia väčšina respondentov vyjadrila názor, že takýto vek sa nedá stanoviť (vo vzťahu k mužom to bolo 55,6% a vo vzťahu k ženám 52,5%). Pokiaľ ide o to, stať sa otcom, či matkou, v tomto prípade väčšia časť ľudí sa priklonila k tomu, že ideálny vek sa dá stanoviť (u otcovstva 56,7%, u materstva až 64,7%). Najvyrovnanejší pomer je v posudzovaní ideálneho veku pre vstup do manželstva (u mužov je to 50 na 50, vo vzťahu k ženám 52% tvrdí, že sa dá taký vek určiť).

V tabuľke 2 uvádzame priemerné hodnoty ideálneho veku pre niektoré udalosti opierajúce sa o tú časť respondentov, ktorá akceptovala možnosť takýto vek stanoviť.

Tabuľka 2: Stanovenie ideálneho veku pre uskutočnenie niektorých životných udalostí

Stanovenie ideálneho veku (priemery)				
	Všetci	Muži	Ženy	t-test (význ.)
Muži				
Žiť s partnerkou	22,8	22,1	23,2	5,9****
Oženiť sa	27,8	27,6	27,9	2,2*
Stať sa otcom	29,3	28,8	29,6	4,0****
Ženy				
Žiť s partnerom	21,6	21,0	21,9	5,3****
Vydať sa	25,9	25,5	26,1	3,4**
Stať sa matkou	26,9	26,7	27,1	2,7**

Zaznamenávame obdobný obraz ako pri určovaní veku dosiahnutia tranzitívnych etáp v živote. To znamená, že pre ženy sú hodnoty ideálneho veku nižšie ako u mužov. Ženy sa teda, v porovnaní s mužmi, javia, že sú skôr zrelšie pre začiatok partnerského spolužitia, manželský život aj pre rodičovstvo. Ženy kladú hodnoty ideálneho veku všeobecne vyššie ako muži, pričom rozdiely sú štatisticky významné.

Posudzovanie dôležitosti vybraných kritérií pre dosiahnutie dospelosti poukazuje na nejednoznačný pohľad, keď priemerné hodnoty kolíšu okolo bodu 3 päťbodovej škály (tabuľka 3). Istá miera dôležitosti sa viaže na opustenie rodičovského domu a získanie zamestnania. Viacej sa to týka mužov. Ak sa pozrieme na posudzovanie mužov a žien, sú to ženy, ktoré tieto atribúty štatisticky význame viac akcentujú. Ženy a muži sa nelíšia pokiaľ ide o hodnotenie dôležitosti začiatku partnerského spolužitia a rodičovstva a celkove dávajú týmto udalostiam menšiu dôležitosť.

Tabuľka 3: Niektoré dôležité udalosti v živote ako kritériá dospelosti – porovnanie pohľadu mužov a žien

Miera dôležitosti udalostí				
	Všetci	Muži	Ženy	Význ.
Kedy je možné považovať muža za dospelého?				
Rodičovský dom (odchod)	3,68	3,44	3,79	6,1***
Plný úväzok v práci	3,42	3,17	3,55	6,8***
Partnerské spolužitie	2,86	2,85	2,87	0,2
Stať sa otcom	2,87	2,8	2,9	1,45
Kedy je možné považovať ženu za dospelú?				
Rodičovský dom (odchod)	3,3	3,09	3,4	5,4***
Plný úväzok v práci	3,09	2,86	3,2	6,2***
Partnerské spolužitie	2,83	2,84	2,83	0,3
Stať sa matkou	2,97	2,93	2,98	0,7

Ako ukazuje tabuľka 4 osoby, ktoré žijú v partnerskom vzťahu označujú ako dôležitejšie naplniť isté kritériá dospelosti oproti tým, ktorí nemajú partnera/partnerku. Týka sa to v najväčšej miere opustenia rodičovského domu.

Tabuľka 4: Niektoré dôležité udalosti v živote ako kritériá dospelosti – porovnanie osôb, ktoré nemajú partnera s osobami v partnerskom spoložití

Miera dôležitosti udalostí			
	Som sám/sama	Mám partnera/ku	Význ. (t-test)
Kedy je možné považovať muža za dospelého?			
Rodičovský dom (odchod)	3,55	3,76	3,8***
Plný úväzok v práci	3,33	3,5	3,2**
Partnerské spoložitie	2,77	2,93	2,8**
Stať sa otcom	2,79	2,93	2,1*
Kedy je možné považovať ženu za dospelú?			
Rodičovský dom (odchod)	3,15	3,41	4,7***
Plný úväzok v práci	3,02	3,15	2,5*
Partnerské spoložitie	2,73	2,91	3,3**
Stať sa matkou	2,9	3,01	1,65

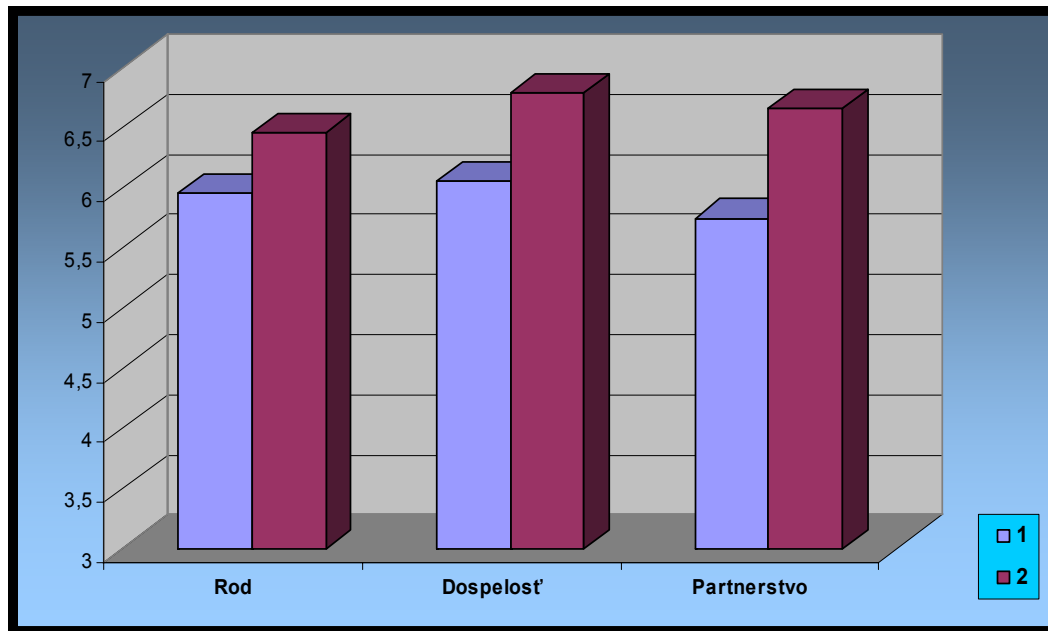
Tabuľka 5 ukazuje, že ľudia, ktorí sa ešte necítia byť dospelými, resp. zdá sa im, že sú v prechodnej fáze, pripisujú vymenovaným udalostiam väčšiu dôležitosť ako tí, ktorí sa už cítia dospelými. Rozdiely sú štatisticky významné a týkajú sa ako mužov, tak aj žien.

Tabuľka 5: Niektoré dôležité udalosti v živote ako kritériá dospelosti – porovnanie osôb, ktoré sa ešte necítia dospelými s tými, ktorí sa už cítia dospelými

Miera dôležitosti udalostí			
	Necítim sa dospelý/á	Cítim sa dospelý/á	Význ. (t-test)
Kedy je možné považovať muža za dospelého?			
Rodičovský dom (odchod)	3,77	3,46	5,3***
Plný úväzok v práci	3,54	3,18	6,4***
Partnerské spoložitie	2,92	2,71	3,5***
Stať sa otcom	2,94	2,71	3,4***
Kedy je možné považovať ženu za dospelú?			
Rodičovský dom (odchod)	3,4	3,08	5,5***
Plný úväzok v práci	3,2	2,85	6,4***
Partnerské spoložitie	2,88	2,72	2,8**
Stať sa matkou	3,06	2,76	4,2***

V plánovaní budúcnosti zisťujeme štatisticky významné rozdiely so zreteľom k niektorým sociodemografickým premenným (obrázok 2). Väčšiu tendenciu k plánovaniu zaznamenávame u žien, ďalej u osôb, ktoré žijú s partnerom a u tých, ktorí sa cítia byť dospelými.

Obrázok 2: Vyjadrenie, do akej miery plánujú svoju budúcnosť – porovnania podľa rodu, dospelosti a partnerstva

Rod: 1 – muži, 2 – ženy; Dospelosť: 1 – necítim sa dospelý, 2 – cítim sa dospelý; Partnerstvo: 1 – bez partnera, 2 – s partnerom

Záver

Výsledky potvrdili užitočnosť zaradenia otázok týkajúcich sa životnej cesty do kontextu skúmania psychologických charakteristík nastupujúcej dospelosti. Prezentované zistenia predstavujú čiastkový pohľad mapujúci časové plány v živote. Ukazuje sa, že sa mladí ľudia líšia v miere štruktúrovanosti životnej cesty. Časť týchto rozdielov sa týka rodu, ide jednak o rozdiely vzťahujúce sa k životu mužov a žien, jednak tiež o rozdiely v pohľade mužov a žien na životnú dráhu a životné udalosti. Počítame s rozsiahlejšími analýzami so zahrnutím ďalších premenných. Otvorená je aj možnosť porovnávania našich zistení s dátami medzinárodného projektu Európskej sociálnej sondy (ESS), ktorý v 3. kole obsahoval tematiku životnej cesty.

Literatúra

ARNETT, J. J., 2000, Emerging adulthood. A theory of development from the late teens through the twenties. *American Psychologist*, 55, 469-480.

ARNETT, J. J., 2007, Suffering, selfish, slackers? Myths and reality about emerging adults. *Journal of Youth Adolescence*, 36, 23–29.

BLATNÝ, M., 2006, Předběžná zpráva z Brněnského výzkumu celoživotního vývoje člověka. In Blatný, M. (Ed.): *Metodologie psychologického výzkumu: Konsilience v rozmanitosti*. Praha: Academia, 110-132.

BLATNÝ, M., 2007, On personality stability and change: Main results of Brno Longitudinal Study on life-span development. *Československá psychologie*, 51, supplement, 37-49.

GIELE, J. Z., ELDER Jr., G. H. (Eds.), 1998, *Methods of Life Course Research. Qualitative and Quantitative Approaches*. Thousand Oaks: Sage.

HAMPSON, S. E. GOLDBERG, L. R., 2006, A first large cohort study of personality trait stability over the 40 years between elementary school and midlife. *Journal of Personality and Social Psychology*, 91, 763–779.

SHANAHAN, M. J., PORFELLI, E., 2002, Integrating the life course and life-span: Formulating research questions with dual points of entry. *Journal of Vocational Behavior*, 61, 398–406.

Baumgartner, F., 2009, Časový rozvrh životnej cesty pohľadom vysokoškolákov. In L. Golecká, J. Gurnáková, I. Ruisel (Eds) *Sociálne procesy a osobnosť 2008*. Zborník z konferencie. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, s. 290 – 298, ISBN 978-80-88910-26-8.

Osobnostní koreláty subjektivní (SWB) a psychologické (PWB) pohody

Blatný Marek, Jelínek Martin, Hřebíčková Martina

blatny@psu.cas.cz

Psychologický ústav AV ČR, v.v.i., Brno, Česká republika

Abstrakt

Jedním z nejpoužívanějších konstruktů v oblasti výzkumu osobní pohody je subjektivní pohoda (Subjective Well-Being, SWB). Podle kritiků je však tento konstrukt poněkud simplicítní a zachycuje pouze hédonickou, prožitkovou složku osobní pohody. Carol Ryff vytvořila alternativní pojetí osobní pohody, ve kterém vychází především z pozic humanistické psychologie. V příspěvku se zabýváme diskriminační validitou subjektivní (SWB) a psychologické (PWB) pohody. Použili jsme data z výzkumu nastupující dospělosti, ve kterém odpovídalo 2.300 vysokoškoláků. Diskriminační validitu jsme zkoumali prostřednictvím vztahů SWB a PWB k řadě psychologických proměnných (osobnost, hodnoty, identita). Zjistili jsme, že 1) PWB má větší počet průkazných vztahů k dalším proměnným, než SWB, 2) PWB má ke všem sledovaným proměnným těsnější vztah, než SWB, přičemž ve dvanácti z patnácti případů je tento rozdíl průkazný; tato skutečnost se odráží i ve statisticky průkazném rozdílu průměrné korelace PWB a SWB k dalším proměnným. Výsledky podporují pojetí PWB jako konstruktů založeného ve větší míře na psychologických proměnných, než je tomu u SWB.

Klíčové slová: subjektivní pohoda, psychologická pohoda, diskriminační validita

Grantová podpora: GA AV IAA700250702

Úvod

V oblasti psychologického studia osobní pohody (well-being) se setkáváme se dvěma hlavními teoretickými a výzkumnými přístupy. První z nich je spojen s pojmem

subjektivní pohoda (subjective well-being, dále SWB), druhý z nich s pojmem psychologická pohoda (psychological well-being, PWB) (Keyes, Shmotkin, Ryff, 2002).

Pojem SWB se poprvé objevuje koncem padesátých let v rámci výzkumu kvality života jako její užitečný indikátor. Jedním z hlavních výstupů výzkumu SWB v počátečních fázích bylo zjištění, že objektivní životní podmínky lidí jen málo souvisejí s jejich subjektivními pocity spokojenosti a štěstí (Andrews, Withey, 1976, Campbell, Converse, Rodgers, 1976). Toto poznání vedlo v následujících letech k rozsáhlému výzkumu psychologických zdrojů SWB. Přehled výsledků přesahuje rámec této studie a není ani jejím předmětem – odkazujeme proto k přehledovým studiím např. E. Dienera a kol. (1999), V. Kebzy a I. Šolcové (2003) nebo M. Hrdličky, J. Kurice a M. Blatného (2006).

V rámci uvedeného výzkumného proudu je SWB poměrně jednoduše definována jako dlouhodobý či přetrvávající emoční stav, ve kterém je reflektována celková spokojenost člověka s vlastním životem (Diener a kol., 1999, Sirgy, 2002). Vzhledem k tomu, že stav osobní pohody je vyjádřen v různých emočních prožitcích a kognitivních obsazích, není považován za jednoduchý konstrukt, ale spíše za širokou kategorii různých psychologických proměnných. Dá se říci, že všechny operacionalizace pojmu SWB, které byly v minulosti ve výzkumech použity (viz následující text), jsou dnes považovány za komponenty SWB.

Podle E. Dienera a kol. (1999) je SWB v nejširším smyslu tvořena dvěma složkami, emoční a kognitivní. Hlavními emočními komponentami osobní pohody jsou dlouhodobě prožívané emoce, jejich frekvence a intenzita; někdy se mluví o pozitivní a negativní afektivitě. Osobní pohoda je dána vysokou mírou pozitivních emocí a nízkou mírou negativních emocí. Další emoční komponentou osobní pohody je štěstí. Pojem štěstí vyjadřuje hodnocení prožitkové stránky vlastního života. Je definováno jako převaha pozitivních emocí nad negativními, velmi jednoduše řečeno jako stav protikladný depresi (Argyle, 1999).

Hlavní kognitivní komponentou osobní pohody je životní spokojenost – vědomé, globální hodnocení vlastního života jako celku. Další kognitivní komponentou je spokojenost v subjektivně významných oblastech života (doménách). Těmi jsou obvykle rodina, přátelé, pracovní prostředí, sociální postavení a ekonomický status. Poslední kognitivní komponentou osobní pohody je sebehodnocení.

Výzkum osobní pohody byl průběžně kritizován, že se orientuje pouze na hédonickou stránku spokojenosti. Podle kritiků je osobní pohoda něčím více, než jen příjemnými prožitky z vlastního společenského postavení, úspěchu, splněných přání, to vše okořeněné troškou vrozeného optimismu. Tito autoři zastávají názor, že skutečné štěstí spočívá v rozvoji

vlastního potenciálu, seberealizaci, naplňování nikoliv jen osobních, ale obecně lidských potřeb, jakou je například potřeba konat dobro či potřeba poznání.

Aby teoretici nesouhlasící s hédonickým pojetím osobní pohody zdůraznili odlišnost svého přístupu, obracejí se k Aristotelovu pojmu eudaimonia, který bývá překládán jako blaženost. Blaženost je stav mysli prostý zla, který spočívá v uskutečňování ctnosti a v jejím dokonalém a stálém užívání, v dokonalém plnění životního úkolu a ve vnitřním zušlechtění. K hlavním proponentům eudaimonického přístupu k osobní pohodě patří zejména současní humanističtí psychologové Carol Ryffová a autorská dvojice Richard Ryan a Edward Deci.

Americká psycholožka Carol Ryffová (1989, Ryff, Keyes, 1995) se ve svém pojetí osobní pohody inspirovala celou řadou teoretických přístupů, například teorií stadiálního vývoje osobnosti Erika Eriksona, teorií základních životních tendencí Charloty Bühlerové a koncepcemi zralosti Gordona Allporta, individuace Carla Gustava Junga a sebeaktualizace humanistických psychologů. Aby zdůraznila zájem o hlubší, skutečně psychologické aspekty osobní pohody, označila svůj koncept jako duševní (psychologická) pohoda – psychological well-being.

Podle C. Ryffové dosahuje člověk osobní pohody tehdy, pokud se mu daří optimálně naplňovat celkem šest oblastí duševního života (Ryffová mluví o pozitivním psychologickém fungování). Dimenzemi duševní pohody podle C. Ryffové jsou:

- sebeakceptace, sebezpřijetí – pozitivní hodnocení sebe a vlastního života;
- osobní růst – pocit nepřetržitého vývoje jako jedince, člověka;
- smysl života – přesvědčení že život má účel a cíl;
- pozitivní vztahy s druhými;
- kontrola prostředí – schopnost efektivně organizovat vlastní život (dobře s ním hospodařit) a zvládat vnější, okolní svět;
- autonomie – pocit či vědomí vlastního sebeurčení.

V tomto pojetí je důležité, že uvedené psychologické oblasti nejsou jen zdroji osobní pohody, ale současně jejími složkami, její integrální součástí.

Cíl studie

Oba koncepty, SWB i PWB, vycházejí z odlišných teoretických pozic, kladou si však stejný cíl – vyjádřit míru prožívané osobní pohody. Cílem naší studie bylo prozkoumat, do jaké míry jsou oba konstrukty příbuzné a zda lze případně jejich teoreticky proponovanou odlišnost podložit i empiricky. Zabývali jsme se tudíž diskriminační validitou obou konceptů,

příčemž jsme zvolili postup, kdy jsou analyzovány vztahy zkoumaných konstruktů k dalším psychologickým proměnným.

Vzhledem k tomuto cíli jsme nepřistupovali k SWB a PWB jako multidimenzionálním proměnným, ale jako k unidimenzionálním konstruktům. Oba teoretické přístupy toto pojetí umožňují.

Podle K. M. DeNeveové a H. Coopera (1998), kteří provedli meta-analýzu 146 studií, v nichž byly zkoumány vztahy mezi SWB a osobnostními charakteristikami, byla osobní pohoda výzkumně operacionalizována nejčastěji (ve 102 případech) jako životní spokojenost. I v našem výzkumu jsme se proto rozhodli pro vyjádření SWB jako životní spokojenosti a k jejímu měření jsme použili jednu z běžně používaných unidimenzionálních škál – konkrétně Škálu životní spokojenosti (Satisfaction With Life Scale; Pavot, Diener, 1993).

C. Ryff vytvořila pro měření PWB vlastní nástroj, Psychological Well-being Scales (PWS; Ryff, 2007). Dotazník má i zkrácenou 18 položkovou verzi, kde každá z šesti dimenzí je zjišťována 3 položkami. Sama C. Ryff nepodporuje zkrácenou verzi používat jako multidimenzionální a doporučuje pracovat pouze s celkovým skóre. Zkrácenou verzi PWS jsme proto použili pro zjištění celkové míry PWB

SWB i PWB jsem poté korelovali s řadou osobnostních, hodnotových a self proměnných.

Metoda

Soubor

Výzkumný soubor tvořilo 2317 studentů Masarykovy univerzity v Brně (68% žen; průměrný věk 22,2 let, směrodatná odchylka 3,4 let). Data byla získaná prostřednictvím internetového dotazníku.

Metody

Pro měření jednotlivých proměnných jsme použili následující metody:

PWB – Škály PWB (Psychological Well-being Scales, PWS; Ryff, 2007); škály byly získány od autorky a přeloženy pro potřeby výzkumu, Crombachovo $\alpha = 0,801$.

SWB – Škála spokojenosti s životem (Satisfaction With Life Scale, SWLS; Pavot, Diener, 1993); škálu jsme použili již v předchozích výzkumech (např. Blatný a kol., 2004), v předkládané studii je její Crombachovo $\alpha = 0,835$.

Self – Rosenbergova škála sebehodnocení (Rosenberg's Self-Esteem Scale; Rosenberg, 1965, česky Blatný, Osecká, 1994), Škála generalizovaného self-efficacy (General Self-Efficacy Scale; Křivohlavý, Schwarzer, Jerusalem, 1993).

Osobnost – NEO pětifaktorový dotazník (NEO-FFI; Hřebíčková, Urbánek, 2001)

Hodnoty – Portrait Values Questionnaire (PVQ, Schwartz a kol., 2001)

Identita – ISI4 (Berzonsky, 1989)

Ve výzkumu jsme použili české adaptace dotazníků PVQ a ISI4, s nimiž jsou již v českém prostředí zkušenosti, proto neuvádíme indexy jejich vnitřní konzistence.

Metody analýzy dat

Vztahy klíčových proměnných (psychologická pohoda PWB a subjektivní pohoda SWB) k ostatním proměnným jsme zjišťovali pomocí Pearsonova korelačního koeficientu. Velikost odpovídajících dvojic korelačních koeficientů byla statisticky porovnána za použití tzv. T_2 statistiky (Williamsova modifikace Hotellingovy T_1 statistiky). Navíc byla také zjištěna průměrná korelace psychologické a subjektivní pohody k ostatním použitým proměnným. Při jejím výpočtu (za použití Fisherovy z-transformace) byly hodnoty korelačních koeficientů brány ve své absolutní hodnotě.

Výsledky

V tabulce jsou uvedeny korelace mezi SWB a PWB a dalšími proměnnými a dále T_2 statistika, která zjišťuje průkaznost rozdílu velikosti dvou korelací se společnou proměnnou. Vzhledem k velikosti souboru (více než 2.000 osob) byly i velmi malé korelace průkazné (např. korelace mezi PWB a sebeposilováním: $r = 0,05$), rozhodli jsme se pracovat pouze s korelacemi $r \geq 0,2$. Výpočty jsme provedli pro celý soubor a zvlášť pro každé pohlaví.

Tabulka. V tabulce jsou uvedeny korelace mezi PWB a SWB a dalšími proměnnými a dále T_2 statistika, která zjišťuje průkaznost rozdílu velikosti dvou korelací se společnou proměnnou. Hvězdičkou jsou označeny korelace $r \geq 0,2$, průkaznost T_2 statistiky uvádíme pro $p \leq 0,001$.

	Celý soubor			Muži			Ženy		
	PWB	SWB	T2	PWB	SWB	T2	PWB	SWB	T2
SWB	0,63*			0,61*			0,64*		
Self-sesteem	0,69*	0,59*	p	0,74*	0,60*	p	0,67*	0,59*	p
Self-eficacy	0,55*	0,39*	p	0,60*	0,44*	p	0,56*	0,41*	p
NEO_Neuroticismus	-0,58*	-0,47*	p	-0,63*	-0,52*	p	-0,58*	-0,49*	p
NEO_Extraverze	0,49*	0,36*	p	0,53*	0,41*	p	0,45*	0,32*	p
NEO_Otevřenost	0,12	-0,03	p	0,18	-0,01	p	0,10	-0,03	p
NEO_Přívětivost	0,18	0,15		0,10	0,09		0,20*	0,16	
NEO_Svědomitost	0,39*	0,30*	p	0,43*	0,32*	p	0,36*	0,27*	p
PVQ_Otevřen. změně	0,22*	0,07	p	0,30*	0,13	p	0,19	0,04	p
PVQ_Sebeposilování	0,04	0,00		0,12	0,01		0,02	0,02	
PVQ_Konzervace	-0,26*	-0,08	p	-0,37*	-0,17	p	-0,20*	-0,05	p
PVQ_Sebepřesažení	0,06	0,00		0,08	0,05		0,03	-0,05	p
ISI4_Informativní styl	0,28*	0,16	p	0,32*	0,14	p	0,26*	0,16	p
ISI4_Normativní styl	-0,16	0,00	p	-0,20*	-0,05	p	-0,14	0,03	p
ISI4_Difúzní styl	-0,35*	-0,19	p	-0,42*	-0,22*	p	-0,31*	-0,16	p
ISI4_Oddanost	0,53*	0,37*	p	0,59*	0,38*	p	0,50*	0,37*	p
Průměrná korelace	0,35*	0,22*	p	0,40*	0,25*	p	0,32*	0,22*	p

I když je korelace mezi SWB a PWB relativně vysoká (0,63; resp. 0,77 po korekci vzhledem k úrovni reliabilit obou nástrojů), nejde o extrémně těsný vztah. Potvrzuje se tedy, že jde sice o dva úzce související, nicméně odlišné konstrukty. Také analýza vztahů SWB a PWB k dalším psychologickým proměnným tuto skutečnost potvrzuje.

Rozdíly ve vztazích SWB a PWB k dalším proměnným nejsou příliš markantní, nicméně určité odlišnosti zde jsou. Lze je rozdělit v zásadě do dvou souvisejících oblastí:

- 1) PWB má větší počet průkazných vztahů k dalším proměnným, než SWB,
- 2) PWB má ke všem sledovaným proměnným těsnější vztah, než SWB, přičemž ve dvanácti z patnácti případů je tento rozdíl průkazný (jak bylo zjištěno pomocí T_2 statistiky); tato skutečnost se odráží i ve statisticky průkazném rozdílu průměrné korelace PWB a SWB k dalším proměnným.

PWB a SWB má shodné (bez ohledu na rozdíl ve velikosti korelace) vztahy k sebehodnocení a self-eficacy a k osobnostním proměnným – SWB a PWB kladně korelují s emoční stabilitou, extraverzí a svědomitostí. Pokud jde o hodnotové zaměření, SWB nemá

k hodnotám žádný průkazný vztah, PWB kladně koreluje s hodnotami vyjadřujícími otevřenost změnám a záporně s konzervací hodnot. Ze stylů utváření identity korelují SWB i PWB kladně s identitou založenou na oddanosti cíli (Commitment). PWB navíc kladně souvisí s identitou založenou na aktivním získávání informací a záporně s difúzním stylem identity.

Uvedené vzorce vztahů platí pro muže i ženy s několika výjimkami: u mužů PWB navíc záporně koreluje i s normativním stylem identity a SWB záporně koreluje s difúzním stylem identity, u žen je PWB spojeno s přívětivostí.

Diskuse

Analýza a interpretace jednotlivé vztahů SWB a PWB k osobnostním, hodnotovým a self-proměnným přesahuje rámec i rozsah předkládané studie a ani nebyla jejím cílem. Cílem práce bylo prozkoumat diskriminační validitu konceptů SWB a PWB, a to pomocí analýzy jejich vztahů k dalším proměnným. Přesto se alespoň stručně zastavíme u jednotlivých vztahů.

Naše studie pouze potvrdila opakovaně nalézané vztahy mezi SWB, PWB a osobnostními proměnnými – extraverte, neuroticismus a svědomitost jsou opakovaně shledávány jako nejlepší prediktory (Blatný a kol., 2005). Skutečnost, že SWB nemá souvislost s žádnou s hodnotových proměnných, zdá se potvrzuje názor, že SWB reflektuje spíše hédonickou stránku spokojenosti – štěstí – a je ve větší míře ovlivňována životními událostmi.

Pokud jde o styly utváření identity, SWB i PWB jsou kladně spojeny s identitou založenou na oddanosti cíli, PWB je navíc kladně spojena s informativním stylem identity a záporně s difúzním stylem identity. K podobným výsledkům dospěli např. T. M. Phillips a J. F. Pittman (2007), kteří zjistili, že difúzní/vyhýbavý styl utváření identity ve srovnání s informativním a normativním stylem souvisí s nižším sebehodnocením, s větší beznadějí a nižší mírou optimismu a self-efficacy

Závěr

SWB a PWB jsou související, avšak odlišné psychologické konstrukty. Výsledky podporují pojetí PWB jako konstruktů založeného ve větší míře na psychologických proměnných, než je tomu u SWB. Můžeme říci, že PWB postihuje tu stránku osobní pohody, která se týká smyslu života, zatímco SWB vyjadřuje prožitkovou stránku osobní pohody, štěstí.

Literatura

- ANDREWS, F.M., WITHEY, S.B., 1976, Social indicators of well-being: America's perception of life quality. New York, Plenum Press.
- ARGYLE, M., 1999, Causes and correlates of happiness. In: D. Kahneman, E. Diener, N. Schwartz (eds.), Well-being: The foundations of hedonic psychology, New York, Russell Sage, 353-373.
- BERZONSKY, M.D., 1989, Identity style: Conceptualization and measurement. *Journal of Adolescent Research*, 4, 268-282.
- BLATNÝ, M., DOSEDLOVÁ, J., KEBZA, V., ŠOLCOVÁ, I. (Eds.), 2005, Psychosociální souvislosti osobní pohody. Brno, Masarykova univerzita a Nakladatelství MSD.
- BLATNÝ, M., JELÍNEK, M., BLÍŽKOVSKÁ, J., KLIMUSOVÁ, H., 2004, Personality correlates of self-esteem and life satisfaction. *Studia Psychologica*, 46, 2, 97-104.
- BLATNÝ, M., OSECKÁ, L., 1994, Rosenbergova škála sebehodnocení: struktura globálního vztahu k sobě. *Československá psychologie*, 38, 481-488.
- CAMPBELL, A., CONVERSE, P.E., RODGERS, W.L., 1976, The quality of American life: Perceptions, evaluations, and satisfactions. New York, Russell Sage Foundation.
- DENEVE, K.M., COOPER, H., 1998, The happy personality: A meta-analysis of 137 personality traits and subjective well-being. *Psychological Bulletin*, 124, 197-229.
- DIENER, E., SUH, E.M., LUCAS, R.E., SMITH, H.L., 1999, Subjective Well-Being: Three Decades of Progress. *Psychological Bulletin*, 125, 276-302.
- HRDLIČKA, M., KURIC, J., BLATNÝ, M., 2006, Krize středního věku: úskalí a šance. Praha, Portál.
- HŘEBÍČKOVÁ, M., URBÁNEK, T., 2001, NEO pětifaktorový osobnostní inventář (podle NEO Five-Factor Inventory P.T. Costy a R.R. McCrae). Praha, Testcentrum.
- KEBZA, V., ŠOLCOVÁ, I., 2003, Well-being jako psychologický a zároveň mezioborově založený pojem. *Československá psychologie*, 47, 333-345.
- KŘIVOHLAVÝ, J., SCHWARZER, R., JERUSALEM, M., 1993, General Self-Efficacy Scale (in Czech). <http://www.yorku.ca/faculty/academic/schwarze/czec.htm>, last accessed in Apr 2002.
- PAVOT, W., DIENER, E., 1993, Review of the Satisfaction With Life Scale. *Psychological Assessment*, 5, 164-172.
- PHILLIPS, T.M., PITTMAN, J.F., 2007, Adolescent psychological well-being by identity style. *Journal of Adolescence*, Vol 30(6), 1021-1034.

- ROSENBERG, M., 1965, *Society and the adolescent self-image*. Princeton: Princeton University Press.
- RYFF, C.D., 1989, Happiness is everything, or is it? Explorations on the meaning of psychological well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57, 1069-1081.
- RYFF, C.D., 2007, *Scales of Psychological Well-Being*. Author, University of Wisconsin.
- RYFF, C.D., KEYES, C.L., 1995, The structure of psychological well-being revisited. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69, 719-727.
- SCHWARTZ, S.H., MELECH, G., LEHMANN, A., BURGESS, S., HARRIS, M., OWENS, V., 2001, Extending the cross-cultural validity of the theory of basic human values with a different method of measurement. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 32, 519–542.
- SIRGY, M.J., 2002, *The psychology of quality of life*. Dordrecht/Boston/London, Kluwer Academic Publishers.

Blatný, M., Jelínek, M., Hřebíčková, M., 2009, Osobnostní koreláty subjektivní (SWB) a psychologické (PWB) pohody. In L. Golecká, J. Gurňáková, I. Ruisel (Eds) *Sociálne procesy a osobnosť 2008*. Zborník z konferencie. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, s. 299 – 307, ISBN 978-80-88910-26-8.

Sociální dovednosti současných vysokoškolských studentů

Gillernová Ilona*, Krejčová Lenka

ilona.gillernova@ff.cuni.cz

*Katedra psychologie FF UK, Praha

Abstrakt

V současné vývojové psychologii se pracuje s koncepcí tzv. nastupující dospělosti, kterou poprvé představil J. J. Arnett. Období je chápáno jako společensky determinovaná životní fáze mladých lidí, jejichž život nabývá na přelomu druhé a třetí dekády odlišných psychosociálních charakteristik, než jaké bylo možno pozorovat u předchozích generací. Příspěvek prezentuje data, která byla získána v rámci rozsáhlé studie mapující charakteristiky nastupující dospělosti v české populaci vysokoškolských studentů. Pozornost byla věnována také sociálním dovednostem zmíněné cílové skupiny. Za tímto účelem byla využita v ČR doposud nepříliš rozšířená metoda „Social Skills Inventory“ (SSI) autora R. E. Riggia.

Klíčová slova: nastupující dospělost, vysokoškolští studenti, sociální dovednosti

Grantová podpora: Podpořeno GAAV IAA700250702

Abstrakt

Current developmental psychology proposes a period of the so-called emerging adulthood, which was first introduced by J. J. Arnett. This life stage is characterized as a culturally constructed period from the late teens through the twenties. It is psychosocially different from the previous adolescence and the following adulthood either. The paper presents data gained in the course of a larger study which focused on characteristics of emerging adults in the Czech society, especially among university students. Apart from other features, the attention was paid to the development of social skills during this life period. The measurement was conducted via Social Skills Inventory created by R. E. Riggio, which is a rather new assessment approach in the Czech Republic.

Key words: emerging adulthood, university students, social skills

Období nastupující dospělosti

Na samém počátku století představil J. J. Arnett (2000) ve vývojové psychologii koncepci nového životního období, které dosud nebylo samostatně popisováno. Nastupující dospělost (v angličtině „emerging adulthood“) přichází po ukončení dospívání přibližně v osmnácti letech a trvá zhruba do poloviny třetí dekády života, kdy plynule přechází do dospělosti. Podle J. J. Arnetta (2000, 2006a,b) je třeba na uvedenou životní etapu pohlížet jako na specifické období, které se liší od předcházející adolescence především větší mírou samostatnosti a zodpovědnosti za svůj vlastní život. Rovněž se odlišuje od dospělosti, která přichází v další fázi života, avšak vyžaduje větší stabilitu a přijetí zodpovědnosti nejen za sebe, ale také za řadu dalších osob, životních událostí i důležitých rozhodnutí.

J. J. Arnett (2006a) uvedl pět stěžejních znaků nastupující dospělosti, jimiž lze tuto životní fázi vymezit vůči předchozím i následujícím obdobím:

1. Hledání identity, které je v této fázi života spojeno především s budováním dlouhodobých interpersonálních vztahů, včetně partnerství, a vznikem pracovních závazků, které doposud neexistovaly.

2. Nastupující dospělost je období značné nestability, což se projevuje mimo jiné častějším střídáním zaměstnání, hledáním profesního uplatnění, opakovaným stěhováním, někdy také změnou studijního oboru.

3. Je pokládáno za životní období „na sebe zaměřené“, což pramení především ze skutečnosti, že se řada jedinců v této etapě života osamostatnila od původní rodiny, avšak svojí vlastní ještě nezaložila. Větší finanční nezávislost jim umožňuje realizovat své zájmy a záliby, přičemž se nemusejí zatím tolik ohlížet na potřeby partnerů a vlastní rodiny.

4. Z řady autorových výzkumů věnovaných nastupující dospělosti, z rozhovorů opakovaně vyplývá, že mladí lidé hovoří o svém současném životě jako o jakémsi mezidobí, v němž vnímají určité rysy dospělosti, ale doposud se za dospělé zcela nepovažují.

5. Nastupující dospělost je chápána jako období značných možností, které vyplývají zejména z nově nabyté nezávislosti, ale také dosažení vrcholu ve vývoji v řadě oblastí.

Významným rysem nastupující dospělosti je její sociální a demografická podmíněnost. Tak jako se na počátku 20. století začalo hovořit o období adolescence, které v minulých stoletích vzhledem k charakteristickým rysům společnosti neexistovalo, tak lze nyní v určitých kulturách sledovat vývoj jedince v období nastupující dospělosti. Jedná se především o země, které umožňují lidem na počátku třetího desetiletí jejich života další studium, tolerují jejich nezávaznost, zájem o objevování a experimentování bez nutnosti striktního přijetí

norem dospělé společnosti, neočekávají od nich, že se ihned usadí, budou zakládat rodiny a setrvají ve stanovené profesi po zbytek života (Arnett, 2000, 2006a; Nelson et al., 2007). Vzhledem k popsaným charakteristikám lze očekávat, že období nastupující dospělosti můžeme pozorovat také v našich podmínkách. Jak J. J. Arnett (2000) zdůrazňuje, nastupující dospělost se od adolescence odlišuje větší mírou samostatnosti, která přichází po ukončení středoškolského studia a zahájení vysokoškolského studia, případně prvními pracovními příležitostmi nebo kombinací obou životních událostí. V českém prostředí tento významný životní zlom nastává ve věku devatenácti, resp. dvaceti let.

Význam rozvoje sociálních dovedností v nastupující dospělosti

Jako každé jiné vývojové období i tato popsaná životní etapa se vyznačuje určitými typickými rysy ve vývoji z hlediska jeho bio-psycho-sociálních charakteristik. Kromě pokračování osobnostního a kognitivního rozvoje sehrává bezpochyby významnou roli také socializace, s níž rozhodně souvisí řada vývojových úkolů. Jak uvádějí N. Zarett a J. Eccles (2006), jeden z předpokladů adekvátního rozvoje od adolescence po nastupující dospělost představuje schopnost aktivně se zapojit do různorodých sociálních skupin. Rozvoj sociálních dovedností pokládají za klíčový také H. Belz a M. Siegrist (2001), kteří zdůrazňují, že bez jejich dostatečně vysoké úrovně čelí dospělí vážným obtížím při hledání uplatnění na trhu práce.

O významu interpersonálních vztahů i rozvoji sociálních dovedností v období nastupující dospělosti hovoří opakovaně také J. J. Arnett (2000, 2006a,b), který konstatuje, že se nastupující dospělost od adolescence liší mimo jiné významným rozvojem dovedností vztahujících se k sociálnímu poznávání. Zatímco dospívání je popisováno jako období spíše egocentrické, po přechodu do nastupující dospělosti stoupá zaměření na druhé osoby, hlubší porozumění jejich názorům, postojům i potřebám (typickým příkladem takového přechodu je změna vztahů s rodiči i jinými autoritami, kdy po různorodých konfliktů nastává uklidnění a hlubší vzájemné pochopení). Zdánlivě paradoxně působí, že přes význam sociálních vazeb a jejich intenzivní budování v době nastupující dospělosti, se současně ukazuje, že v tomto období mladí lidé tráví množství svého volného času sami (Larson, podle Arnett, 2006b). Jedinou další skupinou s obdobnou mírou osamělosti ve volném čase jsou podle autora senioři. V kontextu popsaného životního období se však můžeme domnívat, že jistá forma samoty může plnit z vývojového hlediska významnou funkci.

Výzkumný projekt

Prezentovaná studie je součástí výzkumného projektu, který si klade za cíl popsat významné charakteristiky nastupující dospělosti v sociokulturních podmínkách České republiky. Záměrem popisovaného dílčího úkolu výzkumného projektu bylo zmapovat úroveň rozvoje sociálních dovedností mladých lidí v období nastupující dospělosti a přispět k nalezení klíčových sociálních a interpersonálních determinant jejich dalšího vývoje.

Realizace části výzkumného šetření prezentovaného v následujícím textu stavěla na následujících předpokladech:

- Znaky dospělosti (samostatné bydlení, zaměstnání, finanční zabezpečení aj.) povedou k posílení rozvoje sociálních dovedností.
- Úroveň jednotlivých složek sociálních dovedností se bude lišit z hlediska pohlaví.

Výzkumný vzorek

Výzkumný soubor respondentů tvoří vysokoškoláci, studenti Masarykovy univerzity v Brně.

Tabulka 1 – rozložení souboru respondentů podle věku a genderových charakteristik

Věk	N - muži	N - ženy	Σ
18 - 25	655	1409	2064

Tabulka č.1 ukazuje rozložení sledovaného souboru z hlediska věku i pohlaví. Výběr respondentů probíhal nenáhodně. Kompletní diagnostická baterie, která byla využita v rámci celého výzkumného projektu byla administrována online prostřednictvím intranetu Masarykovy univerzity. Ačkoli celkové množství respondentů činilo bezmála tři tisíce, v souladu s věkovou hranicí nastupující dospělosti byli do výzkumného souboru zahrnuti pouze respondenti, kteří uvedli věk 18-25 let.

Metoda

Ve výzkumu byla použita původní metoda R. E. Riggia „Social skills inventory“ (dále SSI), která doposud není v České republice příliš rozšířená a nebyla pro českou populaci prozatím standardizována. Originální americká verze byla přeložena do českého jazyka a na základě získaných dat byla provedena položková analýza (další kroky ke standardizaci metody se plánují). Americká verze vykazuje vysokou míru reliability (test-retest reliability pro jednotlivé škály se pohybovala v rozmezí $r = ,81 - ,96$; pro celkový skóre SSI činila $r = ,94$). Metoda byla validizována za využití několika desítek diagnostických metod určených pro měření osobnostních charakteristik (mj. Eysenckův dotazník EPI a Cattellův dotazník 16PF) a různých složek emocionality. Většina použitých metod potvrdila validitu SSI (Riggio, Carney 2003).

SSI vychází ze dvou stěžejních rovin sociálních dovedností, jak je definuje R. E. Riggio (1986, 2003), tj. emocionální složka, jejíž projevy jsou neverbálního charakteru, a sociální složka, která staví na verbálním vyjadřování. Obě klíčové komponenty jsou dále specifikovány užitím tří různých charakteristik – vyjadřování, vnímavost vůči okolí a kontrola. Jejich vzájemnou kombinací je definováno šest škál, které tvoří celou metodu:

1. Emocionální vyjadřování (škála EE = emotional expressivity, Cronbachova α pro český vzorek = ,74), zaměřuje se na dovednosti neverbálního sdělování emocí.
2. Emocionální vnímavost (škála ES = emotional sensitivity, Cronbachova α pro český vzorek = ,77) charakterizuje dovednosti přijímat a interpretovat neverbálně sdělované informace emocionálního charakteru.
3. Emocionální kontrola (škála EC = emotional control, Cronbachova α pro český vzorek = ,77) je zaměřena na regulaci vlastních neverbálních emocionálních projevů.
4. Sociální vyjadřování (škála SE = social expressivity, Cronbachova α pro český vzorek = ,90) sleduje dovednosti verbalizace a zapojení do komunikace na verbální úrovni.
5. Sociální vnímavost (škála SS = social sensitivity, Cronbachova α pro český vzorek = ,82) měří dovednosti interpretovat verbální sdělení druhých osob.
6. Sociální kontrola (škála SC = social control, Cronbachova α pro český vzorek = ,83) postihuje dovednosti adekvátní sebereprezentace a chování v rozličných sociálních situacích.

Zpracování dat bylo realizováno za použití multivariační dvoufaktorové analýzy variance, zkoumaný faktor byl sledován v interakci s kontrolní proměnnou pohlaví. V případě signifikantního nálezu byly testovány dílčí efekty pro jednotlivé škály SSI.

Sociální dovednosti respondentů byly sledovány z hlediska vybraných sociodemografických charakteristik:

- Především byly porovnávány rozdíly mezi studenty, kteří současně pracují a těmi, kteří se doposud věnují pouze studiu.

- Dále byla věnována pozornost finanční nezávislosti respondentů (tj. zda jsou v tomto smyslu zcela samostatní, jsou stále závislí na rodičích, případně využívají své vlastní zdroje, ale stále je rodiče zčásti podporují).

- V souvislosti s původní rodinou byly sledovány sociální dovednosti v závislosti na skutečnosti, zda respondenti bydlí stále u rodičů, nebo žijí samostatně.

- Další kategorií představovaly partnerské vztahy, kde byly porovnány sociální dovednosti jedinců sezdáných, bez partnera, s partnerem (dále členěno dle informace, zda respondenti s partnerem bydlí, nebo s partnerem tzv. „chodí“).

- Zajímavé výsledky přineslo také rozdělení respondentů dle jejich odpovědi na dotaz, zda jsou se svým současným způsobem života spokojeni.

- Poslední sledované charakteristiky souvisely s navazováním a udržováním interpersonálních vztahů. Respondenti odpovídali, zda mají zájem vstupovat do nových důvěrných přátelství a zda jsou se současným počtem svých důvěrných přátel spokojeni.

Výsledky

Výsledky uvedené tabulce⁷ č.2 ukazují signifikantní rozdíly ve výsledcích mezi pohlavími i v závislosti na odpovědích v rámci jednotlivých sledovaných proměnných. Naopak sledované interakce mezi pohlavím a příslušnou proměnnou nebyly téměř nikdy statisticky významné. Výjimku tvoří výsledky na škále sociální kontroly v případě zájmu o navazování nových přátelství [$F(df = 1, 2054) = 13,46; p < ,000$]. Zatímco sociální kontrola významně klesá u mužů, kteří nemají zájem vstupovat do nových interpersonálních vztahů, u žen směřuje tato tendence přesně v opačném směru. Obdobně v otázce spokojenosti se současným počtem důvěrných přátel na škále emocionální kontroly [$F(df = 1, 2058) = 10,81; p < ,001$] je výsledek u mužů, kteří odpověděli záporně nižší než u mužů, kteří odpověděli kladně. U žen naopak skór u záporných odpovědí stoupá.

⁷ V případě zájmu autorky rády poskytnou veškerá další statistická data. V textu jsou s ohledem na rozsah uváděny pouze základní údaje – tj. celkové skóry naměřené SSI, avšak zajímavé informace poskytly i dílčí výsledky v jednotlivých škálách.

Při porovnání dílčích výsledků jednotlivých škál metody SSI se u všech sledovaných proměnných ukázala jako specifická škála emocionální kontroly, v níž muži skórovali významně výše než ženy (u všech sledovaných proměnných byl rozdíl statisticky významný – $p < ,000$), zatímco ve všech ostatních škálách měly výsledky opačnou tendenci.

Pozoruhodná se jeví také škála sociální vnímavosti. Zatímco skóry ostatních škál SSI mají v závislosti na jednotlivých odpovědích u všech sledovaných charakteristik stejnou tendenci, výsledky ve škále sociální vnímavosti míří v opačném směru. Například v oblasti finančního zabezpečení u jedinců, kteří jsou nezávislí, stoupá míra jejich sociálních dovedností v porovnání s respondenty, které podporují rodiče. Pouze ve škále sociální vnímavosti je výsledek opačný – respondenti, kteří se žijí samostatně skórovali významně níž než ti, kteří jsou finančně závislí na rodičích. Výsledky se ukázaly statisticky významné jak při porovnání jednotlivých odpovědí respondentů [$F(df = 3, 2008) = 6,31; p < ,000$], tak v závislosti na pohlaví [$F(df = 1, 2008) = 24,56; p < ,000$].

Tabulka 2 - celkový skór SSI pro jednotlivé sledované proměnné (kontrolní proměnná = pohlaví)

	ženy		muži		F	p
	hrubý skór SSI	s	hrubý skór SSI	s		
pracující studenti	51,16	8,42	47,42	8,76	5,80	,000
"pouze" studenti	47,87	8,24	46,27	9,10		
bez partnera	47,61	8,67	46,33	9,10	2,35	,001
vdané/ženatí	48,25	8,37	46,96	8,25		
s partnerem nebydlí	48,56	8,02	46,84	9,08		
s partnerem bydlí	48,20	8,30	47,50	8,58		
finančně závislí na rodičích	47,42	8,28	45,76	9,24	4,08	,000
zčásti závislí na rodičích	48,85	8,11	47,25	8,76		
finančně nezávislí	47,76	8,69	47,57	8,67		
bydlí u rodičů	47,76	8,47	45,90	9,19	3,68	,000
bydlí napůl u rodičů	48,31	8,11	46,91	8,95		
bydlí samostatně	48,17	8,52	47,01	8,88		
spokojenost se současným životem - zcela	48,68	8,36	47,44	9,27	8,75	,000
spokojenost se současným životem - spíše ano	48,10	8,04	46,86	8,79		
spokojenost se současným životem - ne	46,90	9,02	45,23	8,86		
zájem o nová přátelství	48,39	8,31	47,56	8,73	15,20	,000
nezájem o nová přátelství	47,64	8,36	44,84	9,23		
spokojenost se současným počtem přátel	48,29	8,22	46,95	9,00	9,64	,000
nespokojenost se současným počtem přátel	47,19	8,64	45,56	9,00		
rozdíl z hlediska pohlaví $p < ,000$ pro všechny sledované proměnné						

Obdobné výsledky se ukázaly u otázky bydlení. Zatímco ostatní sledované sociální dovednosti narůstají, jestliže respondenti žijí samostatně, ve složce sociální vnímavosti dochází k poklesu její úrovně – u žen dokonce ještě výrazněji než u mužů [$F(df = 1, 2055) = 83,28; p < ,000$]. Stejný vzorec, ale v opačném směru se ukazuje u spokojenosti s počtem stávajících důvěrných přátel. Zatímco souhlasnou odpověď uváděli jedinci, jejichž skóry na škálách SSI byly vyšší, pouze ve sféře sociální vnímavosti se výsledky obracejí. Nižší skór sociální vnímavosti se ukázal u jedinců, kteří jsou se současným počtem přátel spokojeni [$F(df = 1, 2058) = 18,06; p < ,000$].

Z dílčích výsledků se dále jeví zajímavá tematika partnerských vztahů, kde u mužů roste schopnost verbalizace, jestliže s partnerkou žijí, případně jsou již ženatí. U žen dochází na stejné škále dle očekávání k vzestupu výsledků, pokud partnera mají, avšak jestliže s ním bydlí nebo jsou vdané, jejich sociální vyjadřování je nižší než u těch, které s partnerem pouze „chodí“. Úroveň na sledované škále se přibližuje úrovni partnera, s nímž sdílejí domácnost. Rozdíly ve výsledcích nejsou statisticky významné, avšak naznačují zajímavý trend.

Další zajímavou oblast představuje také sociální kontrola v partnerských vztazích. Její nejvyšší hodnoty byly konstatovány u sezdaných respondentů bez ohledu na pohlaví. U mužů však výsledky naznačují, že jejich sociální kontrola významně roste nejen pokud jsou ženatí, ale také jestliže s partnerkou žijí ve společné domácnosti. Ačkoli z hlediska pohlaví nejsou rozdíly statisticky významné, potvrdila se jejich signifikace [$F(df = 3, 2033) = 9,31; p < ,000$] z hlediska typu partnerského vztahu, resp. soužití.

Stručná diskuze a závěry

U všech sledovaných charakteristik se lišily celkové skóry testu z hlediska pohlaví i kvality dané charakteristiky. S výjimkou škály emocionální kontroly jsou dílčí výsledky na vyšší úrovni u žen než u mužů. Z hlediska celkového hodnocení sociálních dovedností lze konstatovat, že jejich rozvoj se nachází na jiné úrovni pro každé pohlaví, což je v souladu se stanoveným předpokladem. S ohledem normy SSI (jde o normy populace USA, které jsou jediné k dispozici) se výsledky jeví zcela standardní, včetně rozdílu ve škále emocionální kontroly i rozdílů mezi pohlavími.

Rovněž první stanovený předpoklad se ve značné míře potvrdil. Jedinci, kteří pracují, mají partnera, bydlí sami a jsou finančně nezávislí, vykazovali větší míru sociálních dovedností. Specifické výsledky se ukázaly pouze u škály sociální vnímavosti. Vzhledem ke skutečnosti, že celý výzkumný projekt, jehož je prezentovaná studie součástí, má ambice pokračovat jako longitudinální studie, domníváme se, že ve škále sociální vnímavosti nastanou v budoucím životě respondentů výrazné změny (např. po založení rodiny).

Získané výsledky přinesly množství zajímavých až pozoruhodných informací o úrovni sociálních dovedností mladých lidí ve vývojovém období nastupující dospělosti. Pro získání uceleného obrazu o této životní etapě by však bylo vhodné doplnit výzkumný soubor také respondenty, kteří nestudují vysokou školu a jsou již zaměstnaní na plný úvazek.

V průběhu dalších etap projektu je plánováno, že budou získaná data analyzována v kontextu dalších testů využitých ve výzkumné baterii – např. srovnání výsledků SSI

s výsledky dotazníku IDEA, což je originální metoda vytvořená J. J. Arnettem, která sleduje rozsah nástupu dospělosti, resp. nastupující dospělost. V kontextu předchozích výzkumů bude zajímavé rovněž srovnání s osobnostními charakteristikami, které byly ve výzkumné baterii měřeny prostřednictvím metody NEO-FFI. Opakovaně se ukazuje, že osobnostní rysy představují stabilní charakteristiku, zatímco různorodé dovednosti vstupující do interpersonálních vztahů se vyvíjejí a mění (Hatton et al., 2008; Sturaro et al., 2008).

Získané výsledky naznačují směr dalšího výzkumu a vyžadují další zpracování, ale už nyní poskytují cenné podněty a popisují (ne)očekávané trendy vývoje. V neposlední řadě pokládáme za nezbytné metodu SSI standardizovat na českou populaci, neboť ji lze bezpochyby v budoucnu nadále využívat ve výzkumné i poradenské praxi.

Literatura

ARNETT, J. J., 2000, Emerging Adulthood: A Theory of Development From the Late Teens Through the Twenties. *American Psychologist*, 55, 5, 469-480.

ARNETT, J. J., 2006a, Emerging Adulthood: Understanding the New Way of Coming of Age. In: Arnett, J. J., Tanner, J. L. (eds.) *Emerging Adults in America. Coming of Age in the 21st Century* (pp 3-19), Washington: American Psychological Association. ISBN 1-59147-329-2

ARNETT, J. J., 2006b, The Psychology of Emerging Adulthood: What Is Known, and What Remains to Be Known. In: Arnett, J. J., Tanner, J. L. (eds.) *Emerging Adults in America. Coming of Age in the 21st Century* (pp 303-330), Washington: American Psychological Association. ISBN 1-59147-329-2

BELZ, H., SIEGRIST, M., 2001, Klíčové kompetence a jejich rozvíjení. *Východiska, metody, cvičení a hry*. Praha: Portál. ISBN 80-7178-479-6.

HATTON, H. et al., 2008, Family and Individual Difference Predictors of trait Aspects of Negative Interpersonal Behaviors During Emerging Adulthood. *Journal of Family Psychology*, 22, 3, 448-455.

NELSON, J. L. et al., 2007, If You Want Me to Treat You Like an Adult, Start Acting Like One! Comparing the Criteria That Emerging Adults and Their Parents Have for Adulthood. *Journal of Family Psychology*, 21, 4, 665-674.

RIGGIO, R. E., 1986, Assessment of Basic Social Skills. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51, 3, 649-660.

RIGGIO, R. E., CARNEY, D. R., 2003, Social Skills Inventory Manual. Menlo Park: Mind Garden.

STURARO, C. et al., 2008, Person-Environment Transactions During Emerging Adulthood. *European Psychologist*, 13, 1, 1-11.

ZARETT, N., ECCLES, J., 2006, The Passage to Adulthood. Challenges of Late Adolescence. *New Directions for Youth Development*, 111, 13-26.

Gillernová, I., Krejčová, L., 2009, Sociální dovednosti současných vysokoškolských studentů. In L. Golecká, J. Gurnáková, I. Ruisel (Eds) *Sociálne procesy a osobnosť 2008*. Zborník z konferencie. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, s. 308 – 318, ISBN 978-80-88910-26-8.

Výkonová motivácia v staršom školskom veku

Bavolár Jozef

jozef.bavolar@upjs.sk

Katedra psychológie FF UPJŠ, Košice

Abstrakt

Cieľom nášho výskumu bolo zmapovať oblasť výkonovej motivácie u detí na druhom stupni základnej školy. Sledovali sme motív úspechu (snahu dosiahnuť úspech) a motív neúspechu (snahu vyhnúť sa neúspechu) a celkový motív výkonu u žiačok a žiakov piateho a deviateho ročníka. V príspevku prezentujeme rodové a vekové porovnanie týchto premenných, ako aj ich vzťah k vybraným osobnostným, kognitívnym a výkonovým charakteristikám.

Kľúčové slová: výkonová motivácia, starší školský vek

D. McClelland (1953) definoval výkonový motív ako opakujúcu sa potrebu zlepšovať vlastné schopnosti a uspieť (podľa štandardu vynikajúcej kvality). H. A. Murray (1938, s. 80-81) popísal výkonovú motiváciu ako túžbu „dokázať niečo obtiažne...prekonať prekážky a dosiahnuť vysoký štandard; prekonať sa“. Najvyčerpávajúcejšiu definíciu výkonového motívu podal H. Heckhausen (1965, s. 604), ktorý ho definoval ako „úsilie stupňovať vlastnú schopnosť alebo ju udržiavať na vysokej úrovni v takých činnostiach, v ktorých kvalitatívne kritérium možno presne určiť, teda majú tú vlastnosť, že možno presne stanoviť, či sa ich realizácia podarila, resp. nepodarila“.

D. McClelland (1953) rozlišuje dva aspekty výkonového motívu:

- a) motív úspechu (nádej na úspech – hope of success),
- b) motív neúspechu (obava zo zlyhania – fear of failure).

Výkonový motív patrí do implicitného motivačného systému (podobne ako motívy moci, afiliácie a intimity). Podobne ako ostatné motívy tohto systému má funkciu orientačnú, selektívnu a energetizujúcu.

Výskum

Cieľ výskumu

Cieľom výskumu bolo poskytnúť prehľad o úrovni výkonovej motivácie u žiakov druhého stupňa základných škôl s poukázaním na rozdiely v závislosti od rodu a veku, ako aj zistiť vzťahy medzi výkonovou motiváciou a vybranými vlastnosťami osobnosti, výkonovými charakteristikami a všeobecnou kognitívnou schopnosťou. Porovnávali sme dievčatá a chlapcov, ako aj žiakov a žiačky 5. a 9. ročníka. Výkonovú motiváciu sme sledovali vo vzťahu k trom „klasickým“ (Eysenckovým) osobnostným charakteristikám – neurotizmus, extroverzia, psychotizmus (Eysenck, 1987). Skúmanou kognitívnou premennou bola všeobecná inteligencia. Výkonové charakteristiky zobrazovali ukazovatele výkonu v škole – koncoročné známky z hlavných predmetov.

Vzorka

Výskum bol realizovaný na 148 žiakoch dvoch základných škôl v Košiciach. Popis vzorky je v tabuľke 1.

Tabuľka 1: Popis vzorky výskumu.

	5. ročník	9. ročník	
Dievčatá	37	35	72
Chlapci	36	36	72
Rod neidentifikovaný		4	4
	73	75	N = 148

Meracie nástroje

Výkonová motivácia – sledovali sme ju pomocou vlastnej metodiky, vytvorenej pre účely tohto výskumu. Obsahuje osem situácií z bežného života školákov, pre ktoré sa ponúkajú dve riešenia. Pravdepodobnosť úspechu jedného riešenia je približne 50% - reprezentuje motív úspechu, úspech pri zvolení druhej možnosti riešenia je takmer istý – reprezentuje motív

neúspechu. Žiaci si vybrali z týchto riešení na päťstupňovej škále, ktorej stred označoval nerozhodnosť, vyhnutie sa rozhodnutiu. Jeden okraj škály reprezentoval motív úspechu, druhý (s možnosťou, ktorej dosiahnutie bolo takmer isté) motív neúspechu, a boli kvantifikované dvoma bodmi, možnosť znamenajúca nerozhodnutia sa počítala za 0 bodov. Jedno skóre reprezentuje motív úspechu (snaha dosiahnuť úspech), druhé motív neúspechu (snaha vyhnúť sa neúspechu). Výsledkom sú teda dve skóre, ako aj výsledná výkonová motivácia nimi tvorená, vypočítaná ako rozdiel motivácie úspechu a motivácie neúspechu.

Osobnostné charakteristiky – boli zisťované pomocou Eysenckovho osobnostného dotazníka pre deti – B-JEPI (Eysenck et al., 1987) Obsahuje škály na meranie troch osobnostných charakteristík – neurotizmu, extroverzie a psychotizmu.

Všeobecná kognitívna schopnosť – bola zisťovaná pomocou neverbálneho inteligenčného testu Test intelektového potenciálu (Říčan, 1971).

Výkonová charakteristika – bola reprezentovaná koncoročnými známami na vysvedčení z hlavných predmetov.

Výsledky

Tabuľka 2 zobrazuje rozloženie premenných popisujúcich výkonovú motiváciu.

Tabuľka 2: Základné charakteristiky premenných popisujúcich výkonovú motiváciu.

	Priemer	Median	Minimum	Maximum	Dolný kvartil	Horný kvartil	Štand. odchýlka
MÚ	6,64	6	1	14	4,5	8	2,97
MN	5,2	5	0	12	3	7	2,6
VM	1,45	1	-10	12	-2	4	5,1

Tieto údaje však, najmä vzhľadom na novosť použitej metodiky, veľa o úrovni výkonovej motivácie v skúmanej vzorke nepovedia, preto sa sústredíme najmä na jej porovnanie s ostatnými sledovanými premennými.

Nasledujúce tabuľky 3, 5 a 7 zobrazujú výsledky analýzy rozptylu troch premenných popisujúcich výkonovú motiváciu so sledovaním vplyvu rodu a veku. V tabuľkách 4, 6 a 8 sú uvedené priemerné hodnoty podskupín 5. a 9. ročníka, chlapcov a dievčat.

Tabuľka 3: Analýza rozptylu motívu úspechu.

	F	p
Ročník	11,21	0,0007*
Rod	2,19	0,1276
ročník x rod	0,55	0,3817

* $p < 0,05$

Tabuľka 4: Priemerné hodnoty motívu úspechu v jednotlivých podskupinách vzorky.

5	9	M	F
0,00	2,85	2,1	0,75

Tabuľka 5: Analýza rozptylu motívu neúspechu.

	F	P
Ročník	8,9810	0,0032*
Rod	1,9338	0,1667
ročník x rod	1,3308	0,2506

Tabuľka 6: Priemerné hodnoty motívu neúspechu v jednotlivých podskupinách vzorky.

5	9	M	F
5,82	4,59	4,89	5,5

Tabuľka 7: Analýza rozptylu výkonovej motivácie.

	F	p
Ročník	12,1577	0,0006*
Rod	2,4788	0,1176
ročník x rod	1,0461	0,3082

Tabuľka 8: Priemerné hodnoty výkonovej motivácie v jednotlivých podskupinách vzorky.

5	9	M	F
0,00	2,85	2,1	0,75

Ako je možné vidieť v tabuľkách 3, 5 a 7, ročník (teda vek) vystupuje ako premenná so štatisticky významným vplyvom na úroveň výkonovej motivácie vo všetkých troch

premenných. Na vysvetlenie tejto skutočnosti sa ponúkajú rôzne možnosti. Jedným z faktorov podieľajúcich sa na tomto rozdiel môže byť faktor času. Zber dát bol vykonávaný v júni 2007, tesne pred koncom školského roka, ale zároveň aj po snahe žiakov 9. ročníka dostať sa na vybranú strednú školu. Bolo to teda po období snahy o dosiahnutie niečoho, čo mohlo vyvolať zvýšnú aktiváciu výkonového motívu v 9. ročníku.

Iné vysvetlenie môže vychádzať zo špecifik obdobia, ktorým sledovaná vzorka práve prechádzala – puberty. Tá je charakteristická veľkými a náhlymi telesnými i psychickými zmenami, z ktorých v súvislosti s našim výskumom zdôrazňujeme najmä zmeny kognitívne a motivačné. Pre obdobie puberty je okrem iného charakteristická snaha skúšať nové veci, situácie vnímať ako výzvy, snažiť sa o ich zvládnutie (Vágnerová, 2000), čo sa mohlo prejavovať aj vo väčšej miere dôverovania si v prezentovaných úlohách.

Nepreukázanie štatistickej významnosti rodu vo výkonovej motivácii je v súlade so súčasnými poznatkami a potvrdením trendu posledných rokov. Približne do polovice 20. storočia sa vo väčšine výskumov uvádzala väčšia výkonová motivácia u chlapcov ako u dievčat, postupne ale dochádza k zmenšovaniu, možno až k miznutiu rozdielov (Jenkins, 1987). Je to vysvetľované najmä pôsobením dvoch faktorov, pričom je však možné na jeden z nich nahliadať aj ako na podmnožinu druhého. Faktorom s väčším stupňom všeobecnosti je spôsob, najmä zmena spôsobu a priebehu socializácie chlapcov a dievčat. Rodové rozdiely v spôsobe socializácie už nie sú také veľké ako v minulosti, týka sa to aj socializácie výkonových noriem, motívov, očakávaných ašpiračných úrovní. Druhým faktorom je prevládajúci spôsob zisťovania výkonovej motivácie v minulosti. Ten bol zameraný najmä na motiváciu k akademickej činnosti, k čomu boli tradične viac vedení chlapci ako dievčatá, k miznutiu rozdielov dochádza až postupne.

Okrem rodových a vekových rozdielov sme sa zaujímali aj o vzťah výkonovej motivácie s vybranými osobnostnými, kognitívnymi a výkonovými premennými. Výsledky tohto porovnávania prezentujeme v tabuľkách 9, 10 a 11.

Tabuľka 9: Porovnanie inteligencie, osobnostných charakteristík a koncoročných známok 1. a 4. kvartilu motívu úspechu.

	Priemer 1. kvartilu	Priemer 4. kvartilu	t	P
IQ	107,7778	106,9286	0,23114	0,81787
Psychotizmus	3,52	5,04	-1,82643	0,07205
Extroverzia	13,2	16,07	-3,41371	0,001062*
Neurotizmus	10,27	10,82	-0,51484	0,608265
Slovenský jazyk	1,96	2,23	-1,2343	0,2213
Cudzí jazyk	1,71	1,92	-0,7937	0,4301
Dejepis	1,47	1,96	-2,4045	0,0189*
Zemepis	1,60	1,96	-1,5033	0,1373
Matematika	1,96	2,12	-0,6416	0,5233
Prírodopis	1,60	2,00	-1,7897	0,0779
Fyzika	1,69	2,23	-1,4134	0,1669
Chémia	1,85	1,95	-0,3115	0,7574
Priemerná známka	1,72	2,04	-1,4855	0,1420

Tabuľka 10: Porovnanie inteligencie, osobnostných charakteristík a koncoročných známok 1. a 4. kvartilu motívu neúspechu.

	Priemer 1. kvartilu	Priemer 4. kvartilu	t	p
IQ	105.46	106.07	-0.1687	0.8665
Psychotizmus	4,24	3,10	1,5954	0,1155
Extroverzia	15,36	14,17	1,3126	0,5920
Neurotizmus	9,64	10,24	-0,5385	0,5920
Slovenský jazyk	2,18	2,10	0,3730	0,7104
Cudzí jazyk	1,89	1,73	0,6537	0,5156
Dejepis	1,74	1,53	0,9892	0,3262
Zemepis	1,84	1,80	0,1726	0,8635
Matematika	2,11	2,10	0,0215	0,9829
Prírodopis	1,87	1,63	1,1369	0,2597
Fyzika	2,16	2,11	0,1150	0,9091
Chémia	1,96	2,11	-0,4167	0,6797
Priemerná známka	1,95	1,83	0,5720	0,5692

Tabuľka 11: Porovnanie inteligencie, osobnostných charakteristík a koncoročných známk 1. a 4. kvartilu celkovej výkonovej motivácie.

	Priemer 1. kvartilu	Priemer 4. kvartilu	t	P
IQ	109,06	105,5	0,9538	0,3436
Psychotizmus	3,16	4,25	-1,5174	0,1340
Extroverzia	12,72	16,22	-4,6067	0,0000*
Neurotizmus	10,5	9,7	0,7512	0,4552
Slovenský jazyk	2,03	2,14	-0,5027	0,6169
Cudzí jazyk	1,75	1,86	-0,4310	0,6679
Dejepis	1,41	1,78	-2,0169	0,0478*
Zemepis	1,63	1,81	-0,7851	0,4352
Matematika	1,97	2,06	-0,3550	0,7237
Prírodopis	1,53	1,86	-1,5875	0,1172
Fyzika	1,38	2,13	-2,0030	0,0546
Chémia	1,38	1,96	-1,6716	0,1054
Priemerná známka	1,73	1,92	-0,9725	0,3344

Ako môžeme vidieť v tabuľkách 9, 10 a 11, zo sledovaných osobnostných charakteristík sa rozdiel medzi jedincami s rozdielnou úrovňou výkonovej motivácie len v jednej – extroverzii. O štatisticky významných rozdieloch nemôžeme hovoriť ani pri úrovni inteligencie, taktiež ani pri koncoročných známkach. Na základe uvedených výsledkov môžeme teda predpokladať, že okrem osobnostnej charakteristiky extroverzie ostatné sledované osobnostné vlastnosti nie sú vo vzťahu s výkonovou motiváciou, taktiež ľudia s odlišnou úrovňou inteligencie sa neodlišujú vo výkonovej motivácii. Neočakávali sme však, že žiačky a žiaci s odlišnou výkonovou motiváciou sa nebudú odlišovať ani vo výkonovej charakteristike – koncoročných známkach, keď jediný rozdiel bol zaznamenaný v známke z dejepisu. Danú skutočnosť si vysvetľujeme tým, že sme výkonovú motiváciu nesledovali špecificky vo vzťahu k školskej činnosti, ale všeobecne vo viacerých oblastiach súvisiacich s bežným životom detí skúmaného veku, aj keď to je do istej miery v rozpore s názorom na výkonovú motiváciu ako všeobecnú tendenciu, prejavujúcu sa vo všetkých oblastiach.

Záver

Prezentovali sme výsledky deskriptívneho i induktívneho prístupu k výkonovej motivácii. Okrem uvedenia distribúcie tejto premennej v skúmanej populácii žiakov 5. a 9. ročníka základnej školy sme skúmali aj vplyv veku a rodu na ňu, ako aj vzťah s vybranými osobnostnými, výkonovými a kognitívnou charakteristikou. Kým vplyv veku bol štatisticky významný, u rodu to tak nebolo. Zistili sme významný vzťah osobnostnej charakteristiky extroverzie s nami sledovanými ukazovateľmi výkonovej motivácie. Takéto vzťahy sa neukázali v súvislosti s inteligenciou ani so školskými známami ako ukazovateľmi výkonu žiakov.

Použitá literatúra

- EYSENCK, H. J., EYSENCK, J. G. B., SENKA, J., 1987, B-JEPI, Bratislava, Psychodiagnostické a didaktické testy.
- HECKHAUSEN, H., 1965, Leistungsmotivation. In H. Thoma (Hrsg.), Handbuch der Psychologie, Vol. II, pp. 602 – 702, Göttingen: Hogrefe.
- JENKINS, S. R. 1987, Need for achievement and women's careers over 14 years: Evidence for occupational structure effects. *Journal of Personality and Social Psychology*, 53, 922-932.
- MCCLELLAND, D., ATKINSON, J., CLARK, R., LOWELL, E., 1953, The achievement motive, New York: Appleton-Century-Crofts.
- MURRAY, H. A., 1938, Explorations in personality, New York: Oxford University Press.
- ŘÍČAN, P., 1971, Test intelektového potenciálu, Bratislava: Psychodiagnostické a didaktické testy.
- VÁGNEROVÁ, M., 2000, Vývojová psychologie, Praha: Portál.

Bavoľár, J., 2009, Výkonová motivácia v staršom školskom veku. In L. Golecká, J. Gurňáková, I. Ruisel (Eds) *Sociálne procesy a osobnosť 2008*. Zborník z konferencie. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, s. 319 – 327, ISBN 978-80-88910-26-8.

Význam rodiny pri formovaní hodnotovej orientácie u agresorov šikanovania v období adolescencie

Dědová Mária

maria.dedova@gmail.com

Katedra psychológie FF TU v Trnave

Abstrakt

V príspevku sa zaoberáme šikanovaním, ako sociálno-patologickým javom, ktorý má v súčasnosti vzrastajúcu tendenciu. Na uskutočňovaní tohto správania sa podieľa predovšetkým osobnosť agresora šikanovania, ako i primárne rodinné prostredie. Jedným z najdôležitejších aspektov duševného vývinu a zdravia sú hodnoty. Ovplyvňujú a usmerňujú správanie človeka, postihujú význam pre zdravé fungovanie človeka a konštatujú rozvíjanie sa patologického správania v prípade ich nedostatku, realizovania len niektorých z nich alebo ich eliminovania zo života. Vychádzajúc z vymedzených premenných, v príspevku sa zaoberáme najdôležitejšími hodnotami adolescentných agresorov šikanovania. Poukazujeme, že medzi najdôležitejšie hodnoty patria hodnoty Zamerané na seba, konkrétne Hedonistické a Materiálne hodnoty.

Kľúčové slová: agresor, šikanovanie, hodnoty, zmysel života

Grantová podpora: VEGA1/4521/07

V súčasnosti sme svedkami, ako sa u mnohých mladých ľudí dostávajú do centra pozornosti rôzne extravagantné vzory, ktoré modelujú ich systém hodnôt i spôsob správania. Nekritické prijímanie názorov na životný štýl, ktorý ponúka braková literatúra, filmy plné brutality a násilia, kde sa problémy vzájomných vzťahov riešia pomocou fyzickej sily, spôsobujú neadekvátne nazeranie na hodnoty a povrchnosť prelínajúcu sa celým životným štýlom.

Rodina má pre človeka nezastupiteľný význam, umožňuje mu jeho telesnú, duševnú, duchovnú existenciu a rozvoj, dáva mu pocit istoty a bezpečia, domova v kruhu najbližších. V rodine človek poznáva základné hodnoty a normy, rozvíja sociálne a morálne cítenie

(porov. Dunovský a kol., 1999). Rodina je nenahraditeľná pre zdravý vývin, výchovu, socializáciu a zmysluplný život jednotlivcov. Súčasní mladí ľudia túžia po istote a bezpečnom citovom zázemí, ktoré i dnes môže poskytnúť len rodina (porov. Potočárová, 1999).

Na formovaní hodnôt sa podieľajú viaceré socializačné vplyvy (charakteristiky výchovného prostredia, príslušnosť k mikrosocietám, masmédiá), avšak medzi najdôležitejšie patrí rodina. Nepochybne rodina zohráva významnú úlohu i v priebehu adolescencie, kedy nastáva proces formovania identity, adolescenti začínajú prežívať svoju vlastnú individualitu, postupne dochádza k ich zakotveniu v spoločnosti dospelých (Hrková, 1999). I keď v období adolescencie kľúčovou a rozhodujúcou úlohou je emancipácia od rodiny (porov. Macek, 2003; Langmeier, Krejčířová, 2006; Vágnerová, 2005), rodina je miestom, kde je dôležité porozumieť dospievajúcim, podporiť ich pri hľadaní základných hodnôt, nachádzaní osobnej orientácie a životných cieľov. Výchovné prostredie rodiny je v tom zmysle pre rozvoj osobnosti človeka jednou z nevyhnutných životných podmienok, s osobitnými pravidlami pri uplatňovaní, tvorbe, priebehu i smerovaní hodnôt (porov. Potočárová, 1999).

Obdobie adolescencie je vývinovým obdobím, ktoré má z biodromálneho hľadiska pre človeka často rozhodujúci význam. Nie je len prípravou na dospelosť, je samostatným životným obdobím, ktoré má u každého jednotlivca svoj konkrétny obsah, a človek by ho mal vedieť hodnotne prežiť. Niektoré vývinové aspekty v období dospievania predstavujú rizikový potenciál, ktorý sa môže za nepriaznivých okolností výrazne podieľať na vzniku rôznych foriem neprimeraného správania, medzi ktoré nepochybne patrí i šikanovanie. Často pozorujeme, že si jednotlivci vytvárajú postoj k hodnotám sprostredkované, pričom sa identifikujú s hierarchiou hodnôt uznávanou v skupine, ku ktorej majú nejaký vzťah, resp. sú jej členmi. Výsledkom tohto pôsobenia je často agresia, šikanovanie, kriminalita a celková životná kríza.

Ako sme už vyššie uviedli, hodnoty sú prenášané, ovplyvňované a získavané v priebehu socializačného procesu. Viacerí autori (porov. Macek, 2003; Vágnerová, 2005 a iní) uvádzajú, že vzťahy a väzby v pôvodnej rodine zostávajú vplyvným faktorom dospievajúcich. Výber hodnôt podľa J. Boroša (1996) u mladých ľudí je výrazne determinovaný výchovou, najmä v rodine, ale i v škole. Práve v súlade s týmito vplyvmi (resp. v protiklade s nimi) si konkrétni jednotlivci vytvárajú určitú preferenciu hodnôt. Zvláštnu úlohu však zohrávajú i vrstovnicke vzťahy, správanie vrstovníkov v skupine, ktoré sú zdrojom štandardov správania i pri šikanujúcom správaní. Vzťahy k rodičom, vrstovníkom, či iným autoritám majú svoje opodstatnenie v období adolescencie. V tejto súvislosti cieľom nášho výskumu bolo zistiť, kto ovplyvnil formovanie hodnôt u adolescentných agresorov šikanovania. Následne sme

formulovali výskumnú otázku : Kto mal rozhodujúci vplyv na formovanie hodnôt adolescentných agresorov šikanovania?

Výskumný súbor

Výskumný súbor tvorilo spolu 231 žiakov ôsmych a deviatych ročníkov základných škôl, vo veku od 13 do 16 rokov, z troch rôznych okresných miest: Trnavy, Hlohovca a Nitry, ktorí boli vybraní jednoduchým náhodným výberom. Z celkového počtu žiakov bolo 41,1 % (n=95) dievčat a 58,9 % (n=136) chlapcov. Identifikovaných bolo 8,6 % (n= 20) agresorov šikanovania, z toho bolo 19 chlapcov a 1 dievča.

Výskumné metódy

V našom výskume sme použili metodiku zameranú na identifikáciu agresorov šikanovania v triede, škole, ďalej pološtrukturované interview.

Dotazník o šikanovaní pre žiakov základných škôl (Dan Olweus, 2006) je medzinárodne uznávanou metodikou na zisťovanie šikanovania v škole. Dotazník obsahuje 38 otázok orientovaných na vyjadrenie pocitov, či skúseností, ktoré sa u jednotlivcov spájajú so školou. Prvá časť označená ako „Šikanovanie ostatnými žiakmi“ s podtitulom Bol si šikanovaný týmito spôsobmi? obsahuje 20 otázok, ktoré sú zamerané na odhalenie obetí šikanovania. Druhá časť dotazníka nazvaná „O šikanovaní iných žiakov v škole“ s podtitulom Šikanoval si v škole žiaka/žiakov v priebehu posledných mesiacov niektorými z uvedených spôsobov?, obsahuje 16 otázok, pomocou ktorých možno identifikovať agresorov šikanovania. Dotazník obsahuje otvorené otázky spolu so štyrmi až jedenástimi možnosťami odpovedí, z ktorých si respondent môže vybrať vždy iba jednu odpoveď, ktorá najlepšie vystihuje situáciu, v ktorej sa nachádza.

Pološtrukturované interview. Spôsoby, ako je možné zistiť, ktoré hodnoty sú pre jednotlivca dôležité a kto mal rozhodujúci vplyv na ich formovanie, sú rôzne. Opodstatnenie využitia pološtrukturovaného rozhovoru vidí J. Křivohlavý (2006) v tom, že v súčasnej dobe sa ukazuje ako relatívne najvhodnejší spôsob vychádzať zo slovných prejavov daného jednotlivca (Křivohlavý, 2006). Východiskom poznania hodnôt a vplyvu na ich formovanie je to, čo daná osoba o sebe hovorí, vypovedá, o osobách, ktoré uvádza, ktoré významným spôsobom osoby ovplyvnili, ktoré osoby považuje za dôležité a ktoré nie. Využitie kvalitatívneho prístupu v našom výskume sa zdá byť vhodné, vďaka snahe pochopiť

subjektívne poňatie hodnôt a osôb, ktoré ovplyvnili formovanie hodnôt, tak ako ho daná osoba subjektívne chápe, ako ho ona sama vidí a prežíva. Uvedené skutočnosti potvrdzuje i D. Silverman (2005), ktorý uvádza, že interview sa využíva v mnohých výskumoch na skúmanie toho, ako respondenti vnímajú určité veci.

Výsledky výskumu a ich interpretácia

Analýzou výsledkov získaných z Dotazníka o šikanovaní žiakov základných škôl od všetkých respondentov sme odhalili agresorov šikanovania v škole. Následne sme s identifikovanými agresormi uskutočnili pološtrukturované interview, v ktorom sme sa okrem iného zamerali na osoby, ktoré mali na formovanie ich hodnôt vplyv. Získaným výsledkom budeme teraz venovať pozornosť.

Pri kvalitatívnej analýze sme zároveň zohľadňovali úroveň noodynamiky. Agresori šikanovania v porovnaní s bežnou populáciou, ktorú reprezentovalo 80 respondentov v období strednej adolescencie, dosahovali nízku (ďalej NTND) a strednú (ďalej STND) úroveň noodynamiky.

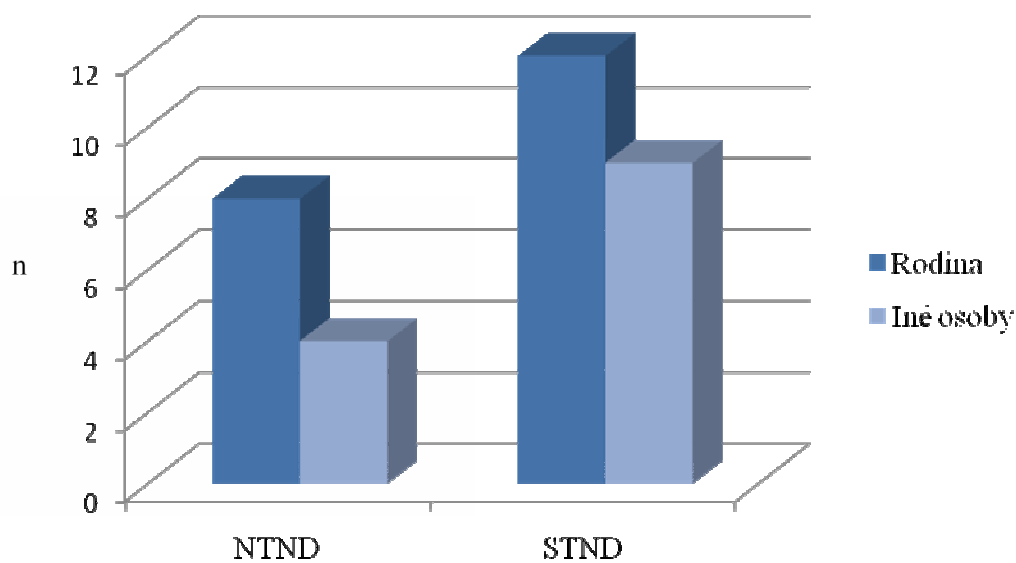
V snahe poznať osoby, ktoré ovplyvnili hodnotovú orientáciu adolescentných agresorov šikanovania, sme si položili výskumnú otázku: „Kto mal rozhodujúci vplyv na formovania hodnôt adolescentných agresorov šikanovania?“ Na základe výskumných dát, ktoré sme získali kvalitatívnou analýzou sme vymedzili dve Tendencie odpovedí: Rodina, Iné osoby. Tendencia Rodina obsahovala Kategórie: Rodičia, Len mama, Starí rodičia, Súrodenci a Samého seba. Tendenciu Iné osoby tvorili Kategórie: Kamaráti, Spolužiaci a Iní ľudia.

Z Grafu 1 vyplýva, že z Tendencie Rodina, 62,5 % (n=5) respondentov s NTND uviedlo rodičov ako osoby s výrazným vplyvom na formovaní ich hodnôt. U 50 % (n=4) respondentov s NTND sú rodičia rozvedení a žijú v druhom manželstve, preto až 37,5 % (n=3) respondentov sa vyjadrilo, že na odovzdávaní hodnôt sa podieľa iba matka. Rovnaké percento uviedli i Seba samého. Obsahom tendencie Iné osoby boli Kamaráti, ktorí sa 50 % (n=4) podieľali na formovaní hodnôt respondentov s NTND, Spolužiaci 25 % (n=2) a Iní ľudia (matkina šéfka) 12,5 % (n=1). Podobne Rodičia z Tendencie Rodina boli u 2/3 (n=8) respondentov s STND identifikovaní ako najvplyvnejšie osoby pri formovaní hodnôt. Skupina respondentov s STND obsahovala väčší počet osôb, ktorí participovali na rozvíjaní hodnôt v porovnaní s respondentmi s NTND. Na formovaní hodnôt respondentov s STND sa podieľali 25 % (n=3) Súrodenci a Starí rodičia. Samých seba spomenulo 16,7 % (n=2)

respondentov. Z Tendencie Iné osoby, najviac respondentov ovplyvnili Kamaráti 33,3 % (n=4), Spolužiaci 25 % (n=3), Iní ľudia sa v tejto skupine respondentov nevyskytli.

Najväčší vplyv na formovanie hodnôt u adolescentných respondentov oboch skupín mala Rodina, z ktorej najpočetnejšiu Kategóriu tvorili Rodičia. Napriek tomu, že adolescenti sú kritickí voči názorom, správaniu rodičov, reagujú na nich rebelujúcim spôsobom, ukázalo sa, že Rodina má zvláštne a nezastupiteľné postavenie v procese formovania hodnotového systému.

Graf 1 Osoby, ktoré sa podieľali na formovaní hodnôt respondentov

Úroveň noodynamiky

Legenda:

NTND – skupina respondentov s nízkou úrovňou noodynamiky

STND – skupina respondentov so strednou úrovňou noodynamiky

Diskusia

Asi 2/3 agresorov šikanovania s nízkou úrovňou noodynamiky považujú Rodinu, konkrétne Rodičov za osoby, ktoré výrazne ovplyvnili formovanie ich hodnôt. Podobne Rodičia boli u agresorov šikanovania so strednou úrovňou noodynamiky identifikovaní ako najvplyvnejšie osoby pri formovaní hodnôt.

Výskumy ďalších autorov nielen potvrdili význam Rodiny, konkrétne Rodičov, pri formovaní hodnotového systému, ale túto skutočnosť ešte viac zvýraznili, pretože Rodina je

nenahraditeľná pre zdravý vývin a socializáciu detí. M. Potočárová (1994) potvrdzuje, že Rodina je kľúčovým faktorom, kde sa dieťa väčšinou po prvýkrát učí vnímať vlastnú hodnotu i hodnotu svojich blízkych. Rodičia výchovou bezprostredne ovplyvňujú hodnotovú orientáciu detí. Rodina vytvára základ pre tvorbu hodnotového systému. Podobné výsledky uvádza i P. Macek (2003), keď zdôrazňuje, že adolescenti sa svojou hodnotovou orientáciou viac podobajú vlastným rodičom než svojim priateľom. To sa týka predovšetkým tzv. cieľových hodnôt, ktoré súvisia s ich osobnou perspektívou. Adolescenti vnímajú svojich rodičov ako skutočne dôležité osoby, ktoré ich najviac ovplyvňujú. Ich dôležitosť ako referenčných osôb pre sebahodnotenie zostáva veľmi vysoká. Čo sa mení, sú súvislosti, v ktorých si dospievajúci dôležitosť vlastných rodičov uvedomujú. I keď vplyv vrstovníkov na každodenný život, bežné denné problémy a starosti narastá, pre významné rozhodnutia a pre krízové situácie zostávajú poslednou inštanciou častejšie rodičia. Na podobné výsledky upozorňuje i E. Klčovanská (2005), ktorá uvádza, že najväčší vplyv na formovanie hodnôt adolescentov mala Rodina. Zistenia opätovne potvrdzujú nesmierny význam rodiny, jej nenahraditeľnú funkciu v živote mladých ľudí. Pre mnohých z nich práve rodina predstavuje najvýznamnejší formačný zdroj, významnú hodnotu.

Náš výskum zistil, že 50 % respondentov s nízkou úrovňou noodynamiky má rozvedených rodičov, čo vysvetľuje, že 37,5 % uviedlo ako najvplyvnejšiu osobu Iba matku, nakoľko otec v rodine chýbal. V tejto súvislosti možno hovoriť o rizikovej rodinnej štruktúre (rodiny v rozvedenom manželstve), ktorá potenciálne ohrozuje duševnú rovnováhu mladých, vývin mravných čŕt a hodnotovej orientácie ich osobností (porov. Harineková, 2004). Šikanujúce správanie u agresorov môže byť dôsledkom i rozvodu rodičov, nakoľko títo mladí ľudia vykazovali osobnostné charakteristiky, ako emocionálna labilita, znížená tolerancia na záťažové situácie, poruchy sociability a sebavedomia (porov. Elliottová, 1995; Harineková, 1999), ktorými sú charakteristickí aj agresori šikanovania. Psychologická literatúra poukazuje na nezastupiteľné miesto otca v rodine. Ukazuje sa, že neprítomnosť otca v rodine má úzky súvis aj s agresívnym, šikanujúcim správaním. Neprítomnosť otca v rodine i jeho neuspokojivé vzťahy s matkou sa odrážajú v horšom sociálnom správaní mladých, zhoršujú citovú atmosféru rodinného prostredia, rodinné interakcie v živote, ako i systém sociálnej siete rodiny, čo pôsobí na dospievajúcich a ovplyvňuje jeho ďalší vývin. V rodinách, kde nie je otec, chlapcom chýba vzor, s ktorým by sa mohli identifikovať a dievčatám model mužského správania. Dôležitosť otcov pri výchove zdôraznili i C. J. Patterson, J. B. Kupersmidt, P. C. Griesler (1990), ktorí odhalili, že sociálne neprijaté deti s agresívnymi tendenciami, dostali menej náklonnosti, kamarátstva a lásky od svojich otcov v porovnaní

s inými deťmi. Agresori vnímali otcov, s ktorými boli v kontakte, ako viac mocných, vplyvných v porovnaní s matkami (Bowers, Smith a Binney, 1992). Nedávny výskum (in: Řičan, 1993) potvrdil najsilnejšiu súvislosť medzi správaním otca k chlapcovi a účasťou na šikanovaní. Chlapci mali nepriateľských, chladných otcov, ktorí brzdili autonómiu dieťaťa. Vzťah šikanovania k správaniu matky nebol u chlapcov významný. Šikanujúce dievčatá videli svojich otcov tiež ako hostilných, navyiac i ako direktívnych a neposkytujúcich autonómiu. Vzťahy k správaniu matky boli i tu nevýznamné. Agresori považujú vzťahy v rodine za menej vrele, láskavé, srdečné, s výrazne nízkou celkovou súdržnosťou, s viac hierarchicky štruktúrovanými mocenskými vzťahmi. Jedno z vysvetlení je, že to môže byť spôsobené tým, že u 50 % agresorov nežije biologický otec s nimi v jednej domácnosti. Otec je zárukou matkinej spokojnosti i oporou vo výchove dieťaťa. Ak nemá matka oporu v partnerovi a na vzťah s ním rezignuje, prenáša tento negatívny postoj i na vzťah k dieťaťu. Odmietavý postoj partnera následne pôsobí nepriaznivo na ďalší vývin mladého človeka. Nepochybne neúplná rodina a rozpad manželstva postihujú správanie adolescentov. Výskum (Balharová, Šporcrová, 2002) potvrdil, že deti matiek bez partnera, či bez jeho citovej opory k matke, sa správali sociálne odlišne od detí matiek s citovou oporou v partnerovi. Tiež zistili, že neprítomnosť otca a nedostatok citovej opory k matke sa odrazil v horšom sociálnom správaní detí. Chlapci reagovali na zhoršené rodinné zázemie inak ako dievčatá. Chlapci sa prejavovali skôr agresivitou navonok, dievčatá vyjadrovali rivalitu napr. žiarlivosťou, závisťou. I podľa E. Gajdošovej (2006) je neprítomnosť jedného z rodičov v rodine rizikovým faktorom šikanovania.

Rovnako dôležitými osobami, ktoré ovplyvnili agresorov šikanovania v oboch skupinách, sú Iné osoby, konkrétne Kamaráti. Potvrdzuje sa, že napriek dôležitosti Rodiny, vrstovníci sa stávajú stále dôležitejšími, predstavujú zdroj emocionálnej a sociálnej opory. Ich opodstatnenosť vyplýva z potreby priateľstva a vytvárania organizovanejšej partie (porov. Vágnerová, 2005). Dôležitosť Kamarátov ako významných osôb v ich živote nie je prekvapujúca, najmä ak hovoríme o šikanovaní. Šikanujúce správanie sa uskutočňuje za podpory iných žiakov, ktorí iniciátora v násilnom správaní podporujú. Relatívne vysoké percento činov agresie (30 %) pochádza z posilňovania od vrstovníkov (Tapper, Boulton, 2005). 39 % vrstovníkov podporilo agresorov v nepriamej verbálnej agresii a 17 % pri fyzickej agresii. Celkovo podporilo agresorov 24 % vrstovníkov, smialo sa 7 %. Nijako nezareagovalo 39 % (42 % pri fyzickej agresii, 49 % pri verbálnej agresii a 28 % pri nepriamej agresii). Priama a nepriama agresia je väčšinou výsledkom podpory agresorov od

ich vrstovníkov. Priama agresia medzi žiakmi základných škôl môže byť hlavne udržiavaná, pozitívne posilnená od vrstovníkov a/alebo negatívne posilnená od obetí.

Zároveň u agresorov s nízkou úrovňou noodynamiky sme zaznamenali užší výber osôb (Rodina, Kamaráti), ktoré ich ovplyvnili, absentovala Kategória Súrodenci, Starí rodičia. Tieto zistenia sú v zhode so zisteniami E. Klčovanskej (2005), ktorá u adolescentov s nízkou úrovňou noodynamiky odhalila menšiu variabilitu osôb (len Rodinu) podieľajúcu sa na formovaní hodnôt.

Záver

V Rodine sa vytvára hodnotová orientácia človeka, v nej sa formujú vzťahy k iným ľuďom. Psychologická literatúra uvádza (porov. Potočárová, 1994; Macek, 2003; Klčovanská, 2005 a iní) a naše výskumné zistenia potvrdzujú skutočnosť, že najdôležitejšími osobami ovplyvňujúcimi formovanie hodnôt sú konkrétne Rodičia, Rodina. Nedostatočne trávený čas s adolescentnými agresormi šikanovania pre pracovné vyťaženie, umožňuje agresorom šikanovania naplňať čas podľa svojich túžob, odporúčaní kamarátov, ktorých vplyv v účasti na šikanujúcom správaní nie je prekvapujúci (porov. Tapper, Boulton, 2005).

Opätovne sa potvrdilo, že rodina zohráva dôležitú úlohu pri výchove detí, preto, je dôležité, aby všetci, ktorí vychovávajú mladých ľudí si uvedomili to, čo švajčiarsky pedagóg a mysliteľ J. H. Pestalazzi uviedol v jednom zo svojich citátov: „Výchova detí nech nikdy nie je len vecou rozumu, ale nech nadhlo ostane vecou zmyslov a srdca.“ Kiežby tieto múdre a pravdivé slová prenikli každého rodiča. Určite by sa to odrazilo nielen vo výchove mladých ľudí, ale aj v celom našom živote.

Zoznam použitej literatúry

BALHAROVÁ, J., ŠPORCROVÁ, I., 2002, Role otce při utváření sociálních vlastností dítěte. Psychológia a patopsychológia dieťaťa, 37, 1, 36-50.

BOROŠ, J., 1996, K problematike hodnôt adolescentov. Pedagogická revue, 48, 5-6, 257-266.

BOWERS, L., SMITH, P. K. and BINNEY, V., 1992, Cohesion and power in the families of children involved in bully/victim problems at school. Journal of Family therapy, 14, 371-387.

DUNOVSKÝ, J. a kol., 1999, Sociální pediatrie. Praha: Grada Publishing.

ELLIOTTOVÁ, M., 1995, Jak ochránit své dítě. Praha: Portál.

- GAJDOŠOVÁ, E., 2006, Uplatnenie programu rozvoja tolerance u žiakov II. Stupňa ZŠ Holíčska v Bratislave. In: Gajdošová, E., Rapavá, E. Rozvíjanie súdržnosti a tolerance žiakov základných škôl ako prevencia agresie a šikanovania. Bratislava: Filozofická fakulta Univerzity Komenského.
- HARINEKOVÁ, M., 1999, Postoje adolescentov k násiliu z aspektu regulácie mravného správania. *Acta Psychologica Tyrnaviensia*, 3, 23-35.
- HARINEKOVÁ, M., 2004, Psychologické ohrozenie detí v rizikových štruktúrach rodiny. *Acta Psychologica Tyrnaviensia*, 8, 92-104.
- HRKOVÁ, G., 1999, Životné hodnoty dospievajúcich. *Psychiatria*, 6, 3, 158-161.
- KLČOVANSKÁ, E., 2005, Axiologická dimenzia v psychologickom myslení (habilitačná práca). Trnava: Katedra psychológie FF TU.
- KŘIVOHLAVÝ, J., 2006, Psychologie smysluplnosti existence. Praha: Grada.
- LANGMEIER, J., KREJČÍŘOVÁ, D., 2006, Vývojová psychologie. Praha: Grada Publishing.
- MACEK, P., 2003, Adolescence. Praha: Portál.
- OLWEUS, D., 2006, Dotazník o šikanovaní pre žiakov základných škôl (slovenský preklad realizovaný autorkou).
- PATTERSON, C. J., KUPERSMIDT, J. B., GRIESLER, P. C., 1990, Children's Perceptions of Self and of Relationships with Others as a Function of Sociometric Status. *Child Development*, 61, 1335-1349.
- POTOČÁROVÁ, M., 1994, Hodnotová výchova v rodine. *Pedagogická revue*, 46, 5-6, 221-226.
- POTOČÁROVÁ, M., 1999, Hodnoty slovenskej rodiny. *Pedagogická revue*, 51, 3, 204-214.
- ŘÍČAN, P., 1993, Šikanování jako psychologický problém. *Československá psychologie*, 37, 3, 208-217.
- SILVERMAN, D., 2005, Ako robiť kvalitatívny výskum. Bratislava: Ikar.
- TAPPER, K., BOULTON, M. J., 2005, Victim and Peer Group Responses to Different Forms of Aggression Among Primary School Children. *Aggressive behavior*, 31, 238-253.
- VÁGNEROVÁ, M., 2005, Vývojová psychologie I. Dětství a dospívání. Praha: Karolinum.

Dědová, M., 2009, Význam rodiny při formování hodnotové orientace u agresorů šikanování v období adolescence. In L. Golecká, J. Gurňáková, I. Ruisel (Eds) *Sociální procesy a osobnost 2008. Zborník z konferencie*. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, s. 328 – 336, ISBN 978-80-88910-26-8.

Skôr než vojdeme do triedy (Lektori v programe rozvoja sociálnych zručností žiakov)

Dobeš Marek

md@saske.sk

Spoločenskovedný ústav SAV, Košice

Abstrakt

V roku 2008 sme začali riešiť trojročný projekt APVV na výskum interakcie lektorov a lektorovaných skupín žiakov v rámci rozvoja sociálnych zručností žiakov na základných školách.

Jedným z najdôležitejších krokov v projekte bolo vybrať vhodných lektorov, ktorí by s deťmi pracovali každý týždeň počas celého školského roka. V tomto článku popisujem proces, ktorým sme pri výbere a školení lektorov prešli.

Kľúčové slová: rozvoj sociálnych zručností, lektor

Grantova podpora: Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV-0274-07 v rámci projektu „Výskum interakcie lektorská dvojica – skupina v programe zvyšovania sociálnej kompetencie žiakov“.

Úvod

Projekt APVV „Výskum interakcie lektorská dvojica – skupina v programe zvyšovania sociálnej kompetencie žiakov“ je zameraný na výskum toho, ako efektívne spolu pracujú jednotlivé typy lektorov a typy skupín žiakov. Neoddeliteľnou súčasťou projektu je pravidelné stretávanie sa lektorov a skupín žiakov počas celého školského roka. Na týchto stretnutiach sa dáva žiakom priestor hovoriť o svojich problémoch, pracuje sa s atmosférou v triede, robia sa aktivity na rozvoj schopností riešiť konflikty, rozvíjať pocit vlastnej sebahodnoty a podobne. Podrobnejšie informácie o projekte možno nájsť na jeho internetovej stránke www.saske.sk/stredisko

Význam lektorov

Význam lektorov pri vedení skupín na rozvoj sociálnych zručností, význam osobnosti terapeuta pri úspešnej psychoterapii, význam charakteristík učiteľa pri rozvoji žiakov boli dokumentované na mnohých miestach (pozri napr. Gillernová, Štětovská, 2001, Najavitsová, Weiss, 2006, Kyriacou, 1996).

Lektori pôsobia na žiakov viacerými spôsobmi:

- pôsobia ako vzor, ktorý žiaci môžu napodobňovať
- vytvárajú vzťah dôvery a priateľstva
- riešia krízové situácie
- prinášajú nové informácie a učia nové zručnosti
- chvália
- kritizujú ubližujúce správanie
- nahlas hovoria o veciach, o ktorých ostatní z rozličných dôvodov mlčia

Preto je dôležité mať v triede kvalitných lektorov s pozitívnym vzťahom k žiakom. Naopak, nekompetentný lektor môže deťom spôsobiť nemalú ujmu. Lektor je najsilnejším nástrojom zmeny. Od neho vo veľkej miere závisí vzťah, ktorý si so žiakmi vytvorí a vzťah je podmienkou zmeny.

Výber lektorov

Na prvý rok nášho projektu sme získali 28 lektorov z viacerých miest Slovenska. Už výberom lektorov sme sa snažili zabezpečiť maximum vlastností, ktoré sme potrebovali pre vedenie skupiny. Oslovili sme najmä psychológov z pedagogicko-psychologických poradní. Takých, s ktorými sme mali dobré skúsenosti z podobných projektov v minulosti a takých, ktorí nám boli odporúčaní. V rámci úvodného rozhovoru sme zisťovali aké majú skúsenosti s prácou s deťmi a aký je ich vzťah k deťom našej cieľovej vekovej skupiny.

Školenie lektorov

Aby sme lektorov pripravili pre program, zorganizovali sme sériu seminárov. Semináre trvali dva až tri dni a zúčastnilo sa na nich vždy maximálne dvanásť budúcich lektorov. Semináre mali takýto obsah:

Administrácia dotazníkov

Pre potreby nášho projektu sme zisťovali niektoré údaje o lektoroch, ktoré použijeme neskôr pri vyhodnocovaní interakcie lektorov a skupiny. Zamerali sme sa na úroveň empatie, prežívanie vlastnej sebahodnoty, trénerský štýl, osobnostné charakteristiky a tvorivé myslenie.

Štruktúra programu

S lektormi sme prebrali aktivity Programu na rozvoj sociálnych zručností (Program sa nachádza na adrese <http://pcl.tuke.sk/program>). Lektori sa aktívne zapájali do vybraných aktivít, pohybových i sebareflexívnych.

Diskusia o vybraných témach

Súčasťou programu sú i témy, o ktorých so žiakmi diskutujeme. Mnoho z nich je náročných, a preto sme spolu s lektormi debatovali o témach Drogy, Láska a vzťahy, Sexualita, Ako si nenechať ubližovať, aby sme si vyjasnili prípadné problematické otázky.

Rolové hry záťažových situácií

Pri práci so žiakmi sa vyskytuje mnoho záťažových situácií, ktoré však zároveň dávajú možnosť na prácu s dynamikou skupiny. Na našich seminároch sme cvičili niekoľko typov takýchto situácií:

- žiaci sú nedisciplinovaní
- žiaci sú agresívni medzi sebou
- niektorý zo žiakov plače
- žiaci útočia na lektora

- žiaci tvrdia, že veci, ktoré lektor hovorí, nie sú v skutočnosti tak
- žiaci sú apatickí

Sebareflexia

S lektormi sme rozoberali ich osobné motívy pre prácu s deťmi. Preberali sme ich reakcie na záťažové situácie a na žiakov s problémovým správaním. Pred vstupom do triedy je pre každého lektora dôležité zodpovedať si na nasledujúce otázky:

Aká je naša skutočná motivácia?

Ako zvládame konfliktné situácie?

Nakoľko sme agresívni, nakoľko sme empatickí?

Aký typ žiakov (ľudí) nemáme radi a ako s nimi vychádzať?

Zvládneme „nový typ triedy“ s nižšou disciplínou a rešpektom?

Vieme byť k deťom dostatočne rózni? A dostatočne láskaví?

Záver

Ukázalo sa, že je veľký rozdiel medzi prečítaním si programu a samotným vykonávaním aktivít, ktoré sú v ňom uvedené. Lektori sa do aktivít zapájali a na seminároch vládla veľmi dobrá atmosféra. Zároveň lektori odhaľovali, ktoré aktivity im idú horšie, tiež sa vedeli lepšie vcítiť do kože detí, s ktorými tieto aktivity budú vykonávať.

Rolové hry a sebareflexia viedli k debatám a vzájomnému zdieľaniu skúseností o tom, ako najlepšie takéto situácie riešiť. Seminára tak boli spoločnou skupinovú prácou lektorov a prispeli aj k ich lepšiemu spoznaniu sa.

Je dôležité si uvedomiť, že ak chcem meniť iných, musím meniť i seba. Takisto, ak je v triede problém, lektor musí v prvom rade zvládnuť svoje vlastné prežívanie, aby mohol pracovať s prežívaním detí v skupine.

Literatúra

GILLERNOVÁ, I., ŠTĚTOVSKÁ, I., 2001, Pravidla a podmínky provádění sociálněpsychologického výcviku. In: Komárková, R., Slaměník, I., Výrost, J.: Aplikovaná sociální psychologie III. Praha: Grada.

KYRIACOU, Ch., 1996, Klíčové dovednosti učitele. Praha: Portál.

NAJAVITS, L.M., WEISS, R.D., 2006, Variations in therapist effectiveness in the treatment of patients with substance use disorders: an empirical review. *Addiction*, 89, 6, 679-688.

Dobeš, M., 2009, Skôr než vojdeme do triedy (Lektori v programe rozvoja sociálnych zručností žiakov). In L. Golecká, J. Gurnáková, I. Ruisel (Eds) *Sociálne procesy a osobnosť 2008*. Zborník z konferencie. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, s. 337 – 341, ISBN 978-80-88910-26-8.

Používanie internetu adolescentmi: únik od reality alebo hľadanie seba samého?

Holdoš Juraj

holdos@fphil.ku.sk

Katedra psychológie FF KU, Ružomberok

Abstrakt

Adolescenti patria medzi najčastejších používateľov internetu. Ich „surfovanie“ po internete však prináša mnohé psychické a sociálne konsekvencie. Tento príspevok sa niektorým z nich venuje. Ide napríklad o fenomén správanie sa bez zábran, ale tiež o možnú súvislosť medzi používaním internetu a prežívaním religiozity. Príspevok čerpá aj zo zatiaľ ešte nepublikovaných výskumov autora.

Kľúčové slová: používanie internetu, disinhibované správanie, religiozita, adolescenti

Možnosti internetu dostávajú čoraz širší rozmer. Túto skutočnosť azda najlepšie reflektujú adolescenti, ktorí patria medzi najčastejších používateľov internetu. Internet sa stáva pre mladých ľudí nepostrádateľnou záležitosťou, no ich „surfovanie“ po internete prináša aj mnohé psychické a sociálne konsekvencie. To, že patria medzi najčastejších používateľov internetu reflektujú aj aktuálne výskumy. Reprezentatívny výskum z roku 2007 Mediaresearch Slovakia zistil, že 72 % ľudí vo veku 15 - 24 rokov použilo internet aspoň jeden krát v priebehu jedného mesiaca. Penetrácia na Slovensku ale stále nedosahuje stav v západnej Európe, severnej Amerike, Japonsku či Južnej Kórei, kde dostupnosť internetu u adolescentov pomaly speje k tzv. totálnemu pokrytiu (Internet World Stats, 2008). Náš prieskum, ktorý bol robený na vzorke 228 stredoškôľakov v 2. a 3. ročníku s priemerným vekom 17,02 rokov (SD 0,75), ktorú tvorilo 35,5% mužov a 64,5% žien ukázal, že 87% opýtaných stredoškôľakov používalo internet častejšie ako raz za mesiac. 40% respondentov využíva internet každý deň, 46% viac krát v týždni alebo každý deň. Tomuto stavu iste napomohol aj projekt informatizácie základných a stredných škôl „Infovek“. Natíska sa otázka, čo adolescenti na internete vlastne robia? Výsledky viacerých domácich (Správa o

slovenskom internete, 2007) aj zahraničných výskumov (Internet Statistics Compendium, 2008) sú pomerne podobné. V našom výskume bola najčastejšou motiváciou pre používanie internetu komunikácia. (Išlo hlavne o chat, mail, posielanie sms správ a stále viac sa presadzujú rôzne formy sociálnych sietí a blogov.) Druhú priečku obsadilo surfovanie – vyhľadávanie informácií týkajúcich sa hudby a videa (samozrejme, veľkú časť vyplňa sťahovanie hudby a videa), potom nasleduje položka zábava (ide najmä o zábavné portály) a s odstupom šport. Tretie miesto zaujalo flirtovanie a zoznamovanie sa a aktivity spojené s cybersexom. Štvrté miesto získalo hranie on-line komunitných hier (napr. World of Warcraft a Counter Strike), ktoré omnoho častejšie hrajú chlapci. Medzi ďalšie aktivity, ktorými adolescenti trávajú čas na internete patrí vyhľadávanie aktuálnych podujatí, ponuky práce, informácie o zdraví, cestovaní, mystike a náboženstve atď.

Internet je spojením protikladov, kombináciou ducha s technikou. Súčasne sa vyskytujú stránky zaoberajúce sa náboženstvom, duchovnom a mystikou a zároveň stránky preplnené pornografiou, explicitným násilím a obsahom na hrane či za hranou zákona. Práve tieto protiklady nás viedli k položeniu si otázky: Líšia sa respondenti v úrovni prežívania religiozity a rôznymi intenzitami používania internetu? V prvom rade išlo o exploračný záujem, pretože sme v odbornej literatúre na vedecký opis podobného rozdielu nenatrafili. Indície, ktoré nás viedli ku skúmaniu spomenutého rozdielu sú iba nepriame. V prvom rade ide o mnohokrát overený vedecký fakt (Joinson, 2007; Cook, Doyle, 2002; Suler, 2004) vplyvu disinhibovaného správania na komunikáciu prostredníctvom internetu. Komunikácia prostredníctvom internetu postráda niektoré psychologické a sociálne zábrany komunikácie tvárou v tvár. Ide najmä o otvorenosť, ochotu riskovať, uvoľnenosť, ale aj vulgárnosť, povrchnosť, nezáujem o druhých, egoizmus, exhibicionizmus. Spomenuté vlastnosti môžu súvisieť s individuálnym prežívaním religiozity. Druhou indíciou sú práce popisujúce fenomén on-line identity (Turkle, 1994; Wallace, 1999; Šmahel, 2003). Možnosť tvorenia identity prostredníctvom internetu by mohla viesť k zmene religiózných preferencií. Tretou indíciou sú teoretické práce opisujúce kyberpriestor internetu ako duchovné miesto (Emery, 2000; MacWilliams, 2002; Cambell, 2005; Zasepa, Olekšák, 2006 a iní) a empirické zistenia o množstve používateľov internetu vyhľadávajúcich náboženský obsah. Poslednou indíciou ku skúmaniu rozdielu medzi prežívaním religiozity a intenzitou používania internetu sú špecifiká spojené so samotným vekom adolescentov, ich citlivosťou, hľadaním seba samého. V kombinácii so skoro neobmedzenými možnosťami internetu a hodinami strávenými v kyberpriestore môžu mať vplyv na prežívanie religiozity. Spomenuté indície nás viedli

k presvedčeniu o logickosti otázky o existencii rozdielu medzi prežívaním religiozity a rôznou intenzitou používania internetu. Je možné, že používanie internetu má priamy vplyv na prežívanie religiozity? Toto kauzálne tvrdenie je však značne špekulatívne z dôvodu, že prežívanie religiozity ovplyvňuje veľké množstvo iných premenných.

Metóda

Na zisťovanie prežívanej religiozity sme zvolili dotazník Sros - švédsku škálu náboženskej orientácie. Autorkou tohto dotazníka je Maria Hovemyr (1994), švédka psychologička zaoberajúca sa problematikou religiozity ako psychologického fenoménu. Svoju škálu vytvorila v roku 1994 na základe pôvodného dotazníka ROS (Religious Orientation Scale) autorov Allporta a Rossa (1967). Pôvodná škála obsahuje 21 položiek a umožňuje rozlíšiť vonkajškovú a zvnútornenú náboženskú orientáciu. Švédka škála náboženskej orientácie vychádza z ROS, je však adaptovaná na európske pomery. Škála má 28 položiek, na ktoré sa odpovedá na 5 stupňovej Likertovej škále. Zachytáva vonkajšiu náboženskú orientáciu (12 položiek), zvnútornenú orientáciu (10 položiek) a orientáciu s názvom „hľadanie“ (6 položiek). Škálu validizoval na slovenskú populáciu M. Stríženec (2006) na vzorke 287 stredoškolákov. Na zistenie informácií o používaní internetu adolescentmi sme vytvorili vlastný dotazník, pričom sme zohľadnili viaceré špecifiká výskumnej vzorky. Pri tvorbe niektorých položiek sme vychádzali z už použitých dotazníkov, respektíve nepublikovaných výskumov zameraných na výskum používateľov internetu a taktiež z osobnej skúsenosti s cieľovou skupinou respondentov. Dotazník má 24 položiek, v ktorých sa respondenti vyjadrujú k téme používania internetu. Opisovanej časti výskumu sa týkali najmä položky pokrývajúce častosť a intenzitu používania internetu.

Samotný výskum bol realizovaný v čase horizontu február - apríl 2007. Bol uskutočnený na stredných školách okresu Ružomberok. Do výskumu boli vybraté štyri stredné školy cirkevného aj štátneho typu, súkromné stredné školy do výskumu neboli zaradené pre ich zriedkavosť v danom okrese. Respondenti, študenti 2. a 3. ročníkov stredných škôl boli požiadaní o anonymné vyplnenie testovacej batérie. Výskumu sa zúčastnilo 236 respondentov, 8 respondentov bolo pre neúplnosť vyplnenej testovej batérie vylúčených.

Výsledky

Pre potreby štatistického testovania sme položku „Ako často sa dostanete na internet?“ rekódovali do dvoch skupín - na tých, ktorí sa k internetu pripájajú (dostanú) v priebehu týždňa častejšie a tých, ktorí sa k internetu dostanú menej často. Skupinu označenú ako menej často sa pripájajúcich k internetu tvoria osoby, ktoré sa pripájajú maximálne 1-2x do týždňa. Skupina často sa pripájajúcich k internetu je tvorená osobami, ktoré sa pripájajú k internetu 3-5x do týždňa alebo každý deň. Kombináciou položky „Ako často sa dostanete na internet?“ a položky „Keď sa dostanete na internet, koľko času na ňom v priemere strávite?“ sme vytvorili položku „priemerný čas strávený pri internete za týždeň“. Túto položku, nazvanú časová intenzita použitia internetu, sme rekódovali do dvoch skupín - na intenzívnych používateľov internetu (heavy users) a menej intenzívnych používateľov internetu (lightly users), a to rozdelením frekvenčnej tabuľky na tretiny a vybratím iba krajných hodnôt. Skupinu označenú ako menej intenzívne využívajúcu internet tvoria osoby, ktoré používajú internet maximálne 1,25 hodiny do týždňa. Skupinu označenú ako intenzívnejšie využívajúcu internet tvoria osoby, ktoré používajú internet minimálne 5,25 hodiny do týždňa alebo viac. Tento štatistický postup zaručil porovnávanie iba veľkých rozdielov v intenzite používania internetu.

Na overovanie hypotéz sme použili Studentov t-test pre nezávislé súbory. Tam, kde pre jeho použitie nebola splnená podmienka normálneho rozloženia použili sme neparametrický Mann-Whitneyho U-test.

Zisťovali sme či sa respondenti líšia v miere prežívania zvnútornej religiozity a častým a menej častým používaním internetu. Za časté používanie internetu sme pokladali danú položku v testovej batérii. Skupinu, ktorú sme označili ako menej často používajúcich internet tvoria osoby, ktoré sa k pripájali maximálne 1-2x do týždňa. Skupina často sa pripájajúcich k internetu je tvorená osobami, ktoré sa pripájali k internetu 3-5x do týždňa alebo každý deň. Za zvnútornenú religiozitu sme pokladali hrubé skóre v dimenzii zvnútornená religiozita v teste SROS. Pretože sme zistili, že hrubé skóre zvnútornej religiozity vykazuje symetrickosť distribúcie, použili sme parametrický Studentov t-test pre nezávislé súbory. Hodnota Studentovho t-testu pre nezávislé súbory na hladine významnosti 0,05 bola $t = 2,573$, počet stupňov voľnosti $df = 226$, $p = 0,011$. To znamená, že osoby, ktoré sa pripájajú k internetu v priebehu týždňa menej často vykazujú signifikantne vyššiu zvnútornenú religiozitu ako tí, ktorí sa pripájajú často.

Taktiež sme zisťovali či sa skúmaní respondenti líšia v miere prežívania dimenzie religiozity „hľadanie“ a častým a menej častým pripojením k internetu. Za častosť pripojenia

pokladáme danú položku v testovej batérii. Za „hľadanie“ sme pokladali hrubé skóre v dimenzii „hľadanie“ v teste SROS. Pretože dimenzia „hľadanie“ nespĺňala podmienku normality, použili sme neparametrický Mann-Whitneyho U-test. Hodnota Mann-Whitneyho U-testu bola $Z = -2,051$, $p = 0,04$. To znamená, že na hladine významnosti 0,05 existuje rozdiel medzi častotou pripojenia k internetu a nami zisťovanou dimenziou „hľadanie“ dotazníka SROS, v prospech menej často sa pripájajúcich. Inak povedané, osoby, ktoré sa pripájajú k internetu v priebehu týždňa menej často vykazujú signifikantne vyššie „hľadanie“, ktoré je dimenziou náboženskej orientácie ako osoby, ktoré sa pripájajú často.

Podobne sme overovali či sa líšia respondenti v miere prežívanej zvnútornej religiozity a intenzívnym a menej intenzívnym používaním internetu. Za intenzitu pripojenia sme pokladali kombináciu položky na zistenie častosti pripojenia a času stráveného pri internete v testovej batérii. Za zvnútornenú religiozitu sme pokladali hrubé skóre v dimenzii zvnútornená religiozita v teste SROS. Použili sme parametrický Studentov t-test pre nezávislé súbory. Hodnota Studentovho t-testu pre nezávislé súbory na hladine významnosti 0,05 bola $t = 3,067$, počet stupňov voľnosti $df = 145$, $p = 0,003$. To znamená, že existuje signifikantný rozdiel v prežívaní zvnútornej religiozity a intenzívnym a menej intenzívnym používaním internetu v prospech menej intenzívneho používania internetu.

Diskusia

Čo spôsobuje, že adolescenti používajúci internet častejšie vykazujú nižšiu zvnútornenú religiozitu oproti svojim vrstovníkom, ktorí používajú internet málo často? Interpretácia tohto zistenia je mimoriadne náročná, pretože v hre je množstvo faktorov, ktoré môžu ale nemusia mať vplyv jednak na používanie internetu a tiež na prežívanie religiozity. V prvom rade by mohlo ísť o efekt disinhibovaného správania sa na internete. Disinhibované správanie na internete by sa dalo zhrnúť ako správanie, ktoré je menej brzdené ako porovnateľné správanie v skutočnom živote. Možno predpokladať, že u častých používateľov internetu je disinhibované správanie viac prítomné a prejavuje sa výraznejšie svojimi negatívami, napr. zvýšenou agresivitou, vulgárnosťou, vyhľadávaním aktivít súvisiacich s cybersexom, povrchnosť, nezáujmom o druhých, egoizmom a exhibicionizmom. Tieto negatíva sú v priamom rozpore s prejavmi zvnútornej religiozity, medzi ktoré Stríženec (2001) okrem iných zaraďuje aj dodržiavanie morálnych a etických noriem, ktoré hlása ich náboženstvo, dôveru voči iným, empatické pochopenie iných, väčšiu otvorenosť a tolerantnosť. Túto vysvetľujúcu hypotézu signifikantného rozdielu medzi prežívaním zvnútornej religiozity

a intenzity používania internetu by mohlo potvrdiť aj zistenie neexistencie rozdielu medzi vonkajškovou religiozitou a intenzívnym a menej intenzívnym používaním internetu. Vonkajšková religiozita je typická svojím zameraním na formálne prejavy a použitia náboženstva na nenáboženské ciele (Striženec, 2001). Na druhej strane pozitívne prejavy disinhibovaného správania ako väčšia otvorenosť, uvoľnenosť, absencia alebo aspoň redukcia úzkosti zo sociálnych situácií, zvýšená potreba združovania sa a zverovania sa, by mali skupinu vykazujúcu vysokú zvnútornenú religiozitu k internetu priťahovať. Z výsledkov výskumu možno ale tvrdiť, že tomu tak nie je. Ďalším možným vysvetlením môže byť fakt, že adolescenti menej používajúci internet pochádzali z menších sídel, kde je prístup k internetu horší ako v mestách, ale na druhej strane sú v malých sídlach tradične vedení k religiozite, a to aj k zvnútornenej. Nezodpovedanou otázkou tiež zostáva problém príčiny a následku. Je to časté a intenzívne používanie internetu, ktoré spôsobí, že adolescenti prežívajú nižšiu zvnútornenú religiozitu alebo je to vysoká zvnútornená religiozita, ktorá vplýva na menej intenzívne používanie internetu? Na každú z týchto dvoch alternatív možno nájsť vysvetlenia. Zvolený výskumný dizajn však na to nedokáže odpovedať, čo je aj možnou výzvou pre ďalší výskum.

Zaujímavým zistením je potvrdenie rozdielu medzi dimenziou „hľadanie“ a častým a menej častým pripojením k internetu. Inak povedané, osoby, ktoré používali internet v priebehu týždňa menej často vykazovali vyššie skóre v dimenzii „hľadanie“ ako osoby, ktoré internet používali často. Dimenzia „hľadanie“ znamená podľa Striženca (2001) otvorenosť novým smerom a zmene, dialóg s existenciálnymi otázkami, sebakritickosť, oslobodenie sa od väzby na doktrínu, flexibilnú otvorenú myseľ, sebaaktualizáciu, toleranciu voči iným a citlivosť na ich potreby. Dimenzia „hľadanie“ sa v niektorých charakteristikách približuje ku zvnútornenej religiozite. Ide najmä o túžbu po transcendentne, otvorenosť existenciálnym otázkam, sociálne a altruistické zameranie. Na druhej strane sa od zvnútornenej religiozity významne odlišuje v prístupe k náboženskej doktríne v tom, že ľudia so zvnútornenou religiozitou už našli svoju cestu a považujú ju za správnu a hľadajúci ju ešte, naopak, hľadajú. Internet sa s ponúkanými neprebernými možnosťami, slobodou, decentralizáciou a akceptáciou každého názoru na prvý pohľad javí ako ideálne miesto pre každé (aj náboženské) hľadanie. Možným vysvetlením, prečo nie je ideálnym miestom hľadania internet je to, že hľadanie je len prechodnou vývinovou fázou mladých ľudí smerujúcich ku zvnútornenej religiozite. (Striženec, 2001). Táto hypotéza by ponúkala vysvetlenie rozdielu hľadania s intenzívnym používaním internetu, v prospech menej

intenzívneho používania internetu, na rovnakej báze ako signifikantný rozdiel so zvnútornenou religiozitou, tak isto v prospech menej intenzívneho používania internetu.

Výsledky výskumu považujeme za zaujímavé a podnetné. Treba ho však vnímať ako úvodný prieskum s množstvom nejasností, zistenia ešte čakajú na svoje potvrdenie a overenie. V prvom rade ide o nie ideálne psychometrické vlastnosti dotazníka Sros.(Crombachova Alfa v našom výskume vyšla pre zvnútornenú religiozitu: 0,886; vonkajškovú religiozitu: 0,596; a pre dimenziu hľadanie: 0,684) V budúcnosti by bolo vhodné zaradiť do výskumu aj iné metodiky merajúce religiozitu, respektíve spiritualitu. V metodike zisťovania používania internetu by bolo adekvátne rozšíriť položky týkajúce sa používania internetu aj na štýl používania. Možnou cestou je skúmať podrobnejšie disinhibované správanie vo vzťahu k prežívanej religiozite a iným osobnostným charakteristikám ako napr. zvládanie. Zaujímavé by bolo metodiku kombinovať s testom internetovej závislosti. Veľkosť a výber výskumnej vzorky tiež nedovoľujú ponúkať ďalekosiahle interpretácie.

V nadpise článku sme si položili provokatívnu otázku: Používanie internetu adolescentmi: únik od reality alebo hľadanie seba samého? Odpovedať sa nám dosiaľ nepodarilo, ale domnievame sa, že aj skúmanie rozdielu v prežívaní religiozity a intenzity používania internetu môže byť cestou k odpovedi.

Literatúra

- ALLPORT, G. W. , Ross, M, 1967, Personal religious orientation and prejudice. *Journal of Personality and Social Psychology*, 5, 432-442
- CAMPBELL, H., 2005, Considering spiritual dimensions within computer-mediated communication studies. *New Media & Society*, 7, 110-134.
- COOK, J. E., DOYLE, C., 2002, Working Alliance in Online Therapy as Compared to Face-to-Face Therapy: Preliminary Results. *CyberPsychology & Behavior*. Volume 5, Number 2, 95-105.
- EMERY, E., 2000, The Postmodern Desert: Solitude and Community in Cyberspace by Obl.OSB Cam <http://www.osb.org/aba/aba2000/emery.html>
- HOVEMYR, M., 1994, A Swedish religious orientation scale. In: Reports from the Department of Psychology, Stockholm University, Nr. 787,
- INTERNET STATISTICS COMPENDIUM – JULY, 2008.
<http://www.e-consultancy.com/publications/internet-stats-compendium/>
Internet World Stats, 2008. <http://www.internetworldstats.com/stats.htm>

JOINSON, A. N., 2007, Disinhibition and the Internet. In: GACKENBACH, J.(Ed.), Psychology and the Internet – Intrapersonal, interpersonal, and Trnaspersonal Implication (pp. 76-90), San Diego, CA: Academic Press

MACWILLIAMS, M. W., 2002, Virtual Pilgrimages on the Internet. Religion., 4, 315-335

Správa o slovenskom internete, 2007:
http://www.itnews.sk/buxus_dev/generate_page.php?page_id=47873

STRÍŽENEC, M., 2001, Súčasná psychológia náboženstva. Bratislava: Iris.

STRÍŽENEC, M., 2006, Prehľad niektorých u nás dostupných zahraničných mier religiozity a spirituality IN HALAMA, P. - ADAMOVOVÁ, L. - HATOKOVÁ, M. - STRÍŽENEC, M.,: Religiozita, spiritualita a osobnosť. Vybrané kapitoly zo psychológie náboženstva. Bratislava: SAV.

SULER, J., 2004, Online Disinhibition Effect. CyberPsychology & Behavior. Volume 7, Number 3, 321-326.

ŠMAHEL, D., 2003 Psychológia a internet, deti dospelými, dospelí deťmi. Praha: Triton.

TURKLE, S., 1994, Construction and Reconstruction od self in VR: Plying in the MUD's. mind. Culture and Acticita, 1, 158 -167

WALLACE, P. , 1999, The psychology of the Internet. Cambridge: Cambridge University Press.

ZASEPA, T., OLEKŠÁK, P., 2006, Internet a globalizácia, Ružomberok, Ružomberok: FFKU

Holdoš, J., 2009, Používanie internetu adolescentmi: únik od reality alebo hľadanie seba samého? In L. Golecká, J. Gurňáková, I. Ruisel (Eds) Sociálne procesy a osobnosť 2008. Zborník z konferencie. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, s. 342 – 349, ISBN 978-80-88910-26-8.

Rozvoj osobnosti a procesy zvládania dieťaťa aplikáciou psychologických intervenčných programov v súčinnosti s hipoterapiou

Kopasová Dorota

kopasova@inethome.sk

Výskumný ústav detskej psychológie a patopsychológie, Bratislava

Abstrakt

Výber tvorí N= 17 detí, vo vekovom rozpätí FV= 4, 00 - 18 rokov, z toho 12 dievčat a 5 chlapcov s nasledovnými diagnózami - DMO, MR, autizmus, žiarlivosť na mladších súrodencov, rozvod rodičov a pod. V účinnosti sa u nich realizujú psychologické intervenčné programy a hippoterapia. Experiment sa realizoval v priebehu školského roku 2007/2008. Analýza priebežných výsledkov poukázala na zdokonalenie prejavov správania i rozumových schopností a pozitívny rozvoj emocionálnych a osobnostných vlastností. Ide najmä o prehĺbenie empatie, zvýšenie úrovne zdravého sebavedomia i zdokonalenie fyzických zručností a hlboké prežívanie toho, čo kôň poskytuje každému človeku, pocit slobody, voľnosti a nezávislosti.

Kľúčové slová: dieťa, intervenčné programy, hippoterapia

Členovia IAHAIO (International Association Human Animal Interaction Organization) prijali na zasadnutí rady, ktoré sa uskutočnilo 5.9.1995 v Ženeve, ženevskú deklaráciu IAHAIO, ktorú tvorí 5 rezolúcií. Základom všetkých piatich rezolúcií je, aby zvieratám bolo dobre s ľuďmi a ľuďom, aby bolo dobre so zvieratami. Jedna z nich umožňuje zaručiť oficiálny štatút zvieratám, ktoré sú začlenené do terapeutických programov a vycvičené k službe telesne postihnutým osobám. Podporovať rozvoj takýchto aktivít a zahrnúť ich do základného výcviku profesionálnych ošetrovateľov. Ide o to, aby sa terapeutické programy robili odborne a pristupovalo sa pri ich tvorbe i realizácii interdisciplinárne.

V súčasnom svete sú deti vystavené mnohým rizikovým faktorom. Táto skutočnosť stavia pred lekárov, psychológov, pedagógov, dôležitú úlohu, nájsť interdisciplinárne možnosti

prevencie. A práve i kontakt so zvieratami môže pomôcť znížiť pôsobenie jednotlivých negatívnych faktorov (McGormick, 1990). Zviera nie je užitočné len hospodársky, jeho prítomnosť môže tiež človeku zbaviť sa psychických potiaží (Straková, Hučín, 2000). Prítomnosť zvierat'a znižuje pocit úzkosti, čo môže byť významné najmä vo vyhrotených situáciách, a tiež pri prežívaní osamelosti a smútku. Zvieratá sú významným sociálnym katalyzátorom a kognitívnym stimulátorom, lebo udržiavajú dieťa v činnosti (Straková, Hučín, 2000).

Podľa S.A. Corsona, E.O.L. Corson (1978), má terapia pomocou zvierat (Pet – facilitated psychotherapy) byť podporou a nie nahradením iných foriem psychoterapie. Môže byť cenným nástrojom v psychoterapeutickom procese a je významným nástrojom resocializácie. Úspech tejto terapie je podporovaný faktom, že deti často akceptujú lásku zvierat'a omnoho ľahšie, než náklonnosť ľudí. Prírodný vzťah s koňom sa stáva príčinou zvýšenia pocitu zodpovednosti dieťaťa, sebaocenenia i istoty. Nielenže vďaka interakcii so zvierat'om a jeho reakciami je posilňovaný vlastný systém sebahodnotenia dieťaťa, ale zároveň si dieťa začína byť vedomé limitov vlastného správania a zákonitostí vzájomného pôsobenia.

Kôň znamená – krásu, silu, slobodu. Hipoterapia zasa spočíva vo využití koňa k liečbe klienta. Táto forma terapie nachádza svoje uplatnenie najmä preto, že jej hlavným cieľom je podpora sebadôvery dieťaťa prostredníctvom cvičenia odvahy, samostatnosti, obratnosti, alebo naopak, pri tlení agresivity a pri výchove k zodpovednosti (Straková, Hučín, 1999). Tu je priestor pre využívanie pedagogicko-psychologického jazdenia a tzv. voltížneho jazdenia (Palmeri, Moody, 1994; Pulcová, 2000).

Vývinová psychológia nám hovorí i o vzťahoch dieťaťa ku zvieratám, konkrétne ku koňom v jednotlivých vývinových obdobiach.

Obdobie novorodenca a kojenca – (do jedného roku života dieťaťa) – ide o obdobie diferenciacie a separácie vlastného „ja“ je organizované na nižšej úrovni. V tomto období ide o základné zakotvenie v mikroprostredí spojené s pocitmi známosti, percepcie a istoty.

Až, či už, v predškolskom veku, od troch rokov fyzického veku života dieťaťa, je možné začať s dieťaťom realizovať pedagogicko-psychologické jazdenie. Ide o to, aby hipoterapia bola súčasťou, či časťou iných terapií a bola realizovaná interdisciplinárne (psychológ, hipológ, lekár, rehabilitačný pracovník) a malo by ísť o koňa veľmi kľudného. Postaranie o koňa musí byť v spolupráci s hipoterapeutom, prípadne rodičom.

V mladšom školskom veku (6 – 10 rokov) sa dieťa už o starostlivosť o koňa podieľa vo veľkej miere, ale nemôže byť starostlivosť o koňa ponechaná len na neho, ale potrebuje radu, či pomoc dospelého.

V staršom školskom veku (10 – 15 rokov), potrebuje dieťa rovnocenného partnera a môže ho nachádzať i v koňovi, pokiaľ nemá súrodencov.

Adolescenti (15 – 18 rokov) sa už aktívne podieľajú i na výcviku a sú schopní o koňa sa zodpovedne starať.

Hipoterapiou, liečbou pomocou koňa (Hollý, Hornáček, 1998) sa zvyčajne odstraňujú, či zmierňujú nasledovné zdravotné postihnutia: autizmus, ľahká mozgová dysfunkcia, detská mozgová obrna, mentálna retardácia, Downova choroba, schizofrénia, psychosomatické ochorenia, školská neúspešnosť, anorexia, bulímia, mutizmus.

V rámci riešenia interdisciplinárneho výskumu sa nám podarilo významne ovplyvniť i deti s balbuties, agresivitou, žiarlivosťou, výchovnými problémami, konštatuje Kopasová (2002).

V súčasnosti ide o kauzistické znázornenie longitudinálneho psychologického sledovania detí, ktoré navštevujú hipoterapiu z dôvodu svojich postihnutí. Je to 7 detí s diagnózou DMO; 2 autisti; 2 deti s MR; 1 Down; 4 deti trpiace žiarlivosťou; 1 dieťa – rozvod rodičov;+ dieťa s ekzémom, alergiou a 1 dieťa počaté umelým oplodnením. Výber tvorí N = 19, z toho D = 11 a Ch = 8 vo veku od 3 do 18 rokov.

1. kazuistika –

Dievča, P.P., 18 ročná, navštevuje gymnázium. Doteraz samé jednotky. Intelektová úroveň je v pásme priemeru, normy populácie jej rovesníkov. Dominancia ľavej ruky. DMO. V mojej psychologickej starostlivosti je 12 rokov. Je na vozíčku. O to viac miluje jazdu na koni. Je obézna. Chce byť prekladateľkou z angličtiny. Pomalé individuálne tempo. V súčasnosti psychologickú starostlivosť nepotrebuje. Stačí jej hipoterapia. Výrazne zlepšená.

2. kazuistika –

Dievča, P.P., 16-ročná, študentka gymnázia. Školská úspešnosť – samé jednotky. DMO. V mojej psychologickej starostlivosti od roku 2000. Reč čistá. Intelektová úroveň v pásme vyššieho priemeru. Na úrovni priemerne dospelý III. Má rozvinutú slovnú zásobu a logické uvažovanie. Na úrovni priemerne dospelého je rozvinuté matematické uvažovanie a chápanie významu abstraktných slov. Priestorová predstavivosť, geometrická predstavivosť sú mierne znížené. Dominancia pravej ruky. Zrak korigovaný okuliarmi. Horší vízus na pravom oku (7 dioptrií). Neurotické prejavy správania. Chce byť spisovateľkou. Rada číta. Baví ju informatika. Na vozíčku a na barlách. Zatiaľ úspešná. Interdisciplinárny prístup – psychológ, hipoterapia, rehabilitácia.

3. kazuistika –

Dievča, L.B., 15-ročná, je v mojej psychologickej starostlivosti od roku 2001. Intelektová úroveň je v pásme nadpriemeru našich detí jej veku. DMO. Dominancia ľavej ruky, ale ako

náhradný mechanizmus. Dysgraphia; dysorthographia; dyskalkúlia – nie v numerickom, matematickom, logickom uvažovaní, len z hľadiska priestorovej predstavivosti – v oblasti geometrie. Je potrebné aj v škole, aj doma používať a využívať kalkulačku. Nie kvôli počtovým výkonom a úkonom, ale kvôli zdokonaleniu jemnej motoriky rúk a koordinácie oko – ruka. Reč čistá, s krásnym zafarbením hlasu. Zrak pôvodne korigovaný okuliarmi, sa v súčasnosti nekoriguje okuliarmi, pretože ide o slabozrakosť, ktorú si, v prípade potreby koriguje sama, lupou a v prípade potreby i inými pomôckami. Nystagmus. Individuálne tempo činnosti je pomalé. Akceptovať. Písmo je roztrásené. Používa laptop. Od septembra 2008 bude navštevovať 1. ročník 5-ročného denného štúdia na gymnáziu v bilingválnej slovensko – talianskej sekcii. Bola prijatá. Hipoterapia. Miluje slobodu, ktorú zažíva na koni, rozlet, voľnosť. V súčasnosti psychologickú starostlivosť nepotrebuje.

4. kazuistika –

Dievča, P.R., 8-ročná, integrovaná, úspešne ukončila 1. triedu ZŠ. Matka ako asistentka dcéry v škole. V mojej psychologickej starostlivosti od roku 2005. Darí sa jej. Jej matka je priveľmi ambiciózná. Dievčatko cíti, že nespĺňa očakávania matky. DMO. Reč čistá. Intelektová úroveň v pásme normy. Slovná zásoba rozvinutá na 10 rokov. Dominancia ľavej ruky. Akceptovať pomalé individuálne tempo. Aplikovaná hipoterapia. Rozvíjať kresebný prejav. Rehabilitácia. Medena Centrum – regenerácia pohybovej sústavy. Výrazne zlepšená.

5. kazuistika –

Dievča, A.M. L., 7-ročná, absolvovala 1. triedu ZŠ – veľmi úspešne, i keď začiatok bol veľmi ťažký. V mojej psychologickej starostlivosti od roku 2005. DMO. Problém má v písaní. Nespĺňa očakávania otca. Chodí sama. Negativistická, sebakpresadzujúca sa, ponáhľa sa, nespokojná. Dominancia pravej ruky. Chodí na rehabilitáciu, hipoterapiu. Intelektová úroveň je nadpriemerná. Na začiatku, keď nebola sama so sebou spokojná, bola rozptýlená, nemala vždy požadovanú koncentráciu pozornosti. Pôsobením psychoterapeutickej starostlivosti sa upokojila v súčinnosti s ďalšími interdisciplinárnymi pôsobeniami. A vie uplatniť úroveň svojho intelektu. V súčasnosti psychologickú starostlivosť nepotrebuje.

6. 7. kazuistika –

Ide o gemini – chlapca a dievča. 5-roční, DMO, dyslália. V mojej psychologickej starostlivosti od roku 2008. Intelektová úroveň v pásme normy, priemeru populácie našich detí ich veku. Chodia samostatne, ale nie správne. Hipoterapia, rehabilitácia, muzikoterapia, arteterapia. Naďalej potrebujú súčinnosť interdisciplinárneho prístupu. Aplikované intervenčné programy reči, grafomotoriky.

8. kazuistika –

Chlapec, A.S., 21-ročný, autista. V mojej psychologickej starostlivosti od roku 2005. Zmaturoval. Nevenuje sa však svojej profesii. Učarovali mu kone, hipoterapia a venuje sa tejto oblasti i pracovne celým svojim bytím. Neurotické prejavy správania. Úzkostný. Pri koňoch však šťastný a krásne uvoľnený. V súčasnosti psychologickú starostlivosť nepotrebuje. Stačia mu kone.

9. kazuistika –

Chlapec, L.V., 16 rokov, autista, mentálna retardácia. V mojej psychologickej starostlivosti je od roku 2005. Navštevuje ŠZŠ. Používa veľa českých výrazov. Matka to vysvetľuje tým, že pozerajú českú televíziu. Inak reč agramatická. Nevie čítať. Rozlišuje však všetky písmenká abecedy. Vie napísať svoje meno, len tlačeným písmom. V hipoterapii sa realizuje. Tam je uvoľnený a šťastný. V mojej psychologickej starostlivosti je naďalej. Snažíme sa naučiť čítať a písať, pomocou Scrabble, počítača a elektrického písacieho stroja. A písaným písmom trénujeme podpis.

10. kazuistika –

Chlapec, S.K., 7-ročný, mentálna retardácia. V mojej psychologickej starostlivosti od roku 2007. Prejavy negativizmu, impulzívnosti, agresivita – fyzická i slovná, znížená a oscilujúca koncentrácia pozornosti, perseverácia, dominancia ľavej ruky. Kresebný prejav treba rozvíjať. Aplikovaný Program rozvíjania prosociálneho správania. Zrak korigovaný okuliarmi. Chodí na hipoterapiu. Tam sa cíti šťastný. Z psychologickej stránky nezlepšený.

11. kazuistika –

Dievča, K.N., 9-ročná, navštevuje ŠZŠ. V mojej psychologickej starostlivosti je od roku 2005. Mentálna retardácia. Napriek tomu, že ukončila 2. triedu ŠZŠ, nevie čítať. Písať vie len písmenká M, A, K, N. Dyslália, chodí na logopédiu. Kresebný prejav treba zdokonaľovať. Aplikovaný intervenčný program vývinu reči, grafomotoriky. Chodí, ale nie celkom správne. Chodí na rehabilitáciu do Harmony. Chodí na hipoterapiu. Zlepšená je koncentrácia pozornosti. Interdisciplinárnu starostlivosť naďalej potrebuje.

12. kazuistika –

Chlapec, V.P., Downova choroba a nález na srdci. V mojej psychologickej starostlivosti od roku 2000. Nehovorí, ale rozumie a počuje. Chodí do ŠZŠ. Logopédia, rehabilitácia a hipoterapia. Zo začiatku sa koňa bál, ale potom strach prekonal a rád jazdí.

13. kazuistika –

Chlapec, Š.P., žiarlivosť na dvoch mladších súrodencov. V mojej psychologickej starostlivosti od roku 2008. Intelektová úroveň v rámci normy, priemeru populácie našich detí

jeho veku. Negativistický, so sklonom prispôsobovať sa mladším súrodencom v správaní. Psychoterapeutické pôsobenie na neho i na rodičov a hipoterapia urobili pozitívne zmeny.

14. kazuistika –

Chlapec, D.H., 3-ročný, žiarlivosť na dvoch súrodencoch. V mojej psychologickej starostlivosti od roku 2008. Úroveň intelektu je v rámci normy. Dyslália primeraná fyzickému veku. Napodobňuje najmladšieho súrodenca - chce plienky, chce fľašu s cumľom, chce cumieť a nechce chodiť do MŠ. Psychoterapeutické pôsobenie na neho i na rodičov a hipoterapia priniesli svoje ovocie. Sloboda koňa ho oslobodila, dala mu voľnosť. V súčasnosti realizuje už iba hipoterapiu. Psychologickú starostlivosť teraz nepotrebuje.

15. kazuistika –

Dievča, M.M., 19-ročná, žiarlivosť. V mojej psychologickej starostlivosti je od roku 2000. Intelektová úroveň je v pásme vysokého nadpriemeru. Jej mentálny vek je vyšší o 3 roky a 5 mesiacov vyšší vzhľadom k jej fyzickému veku. Slovná zásoba je rozvinutá na úrovni nadpriemerne dospelý 2. Dominancia pravej ruky. Ako dospelá chce pomáhať v stajni pri koňoch. Chodila na výcvik agility so psom. Miluje psov, ale napriek tomu bola osamelá. V škole, v triede, ju nechceli, lebo vraj smrdí, lebo spávala so psami. Teraz je to iné, jazdí každodenne na koni a študuje veterinu. Mladšia sestra – vlastná a nevlastné sestry – dvojčičky držia pokope, ale teraz, keď našla sama seba, ju to netrápi. Otec s mamou tvoria samostatnú skupinu. Majú chovnú stanicu psov. Nevlastný otec je veterinár a matka má obchod s potrebami pre zvieratá. Hipoterapia a psychoterapeutická starostlivosť jej pomohli. Psychologickú starostlivosť v súčasnosti nepotrebuje.

16. kazuistika –

Chlapec, M.A., 17-ročný. Žiarlivosť. V mojej psychologickej starostlivosti od roku 2000. U mladšieho brata bola diagnostikovaná rakovina lokalizovaná v močovom mechúri. Neoperabilná. Starostlivosť oboch rodičov bola upriamená o choré dieťa. Starší bol ponechaný v starostlivosti starej mamy. Bola dobrá, ale nestačila mu. Zhoršila sa školská úspešnosť, v škole na seba upozorňoval nie dobrými výkonmi, ale náhradne – agresívnosťou a impulzívnosťou. Psychoterapeutická starostlivosť a hipoterapia mu najviac pomohli v ťažkých chvíľach. V súčasnosti je všetko v poriadku. Mladší súrodenec sa vyliečil a rodina je zasa plnofunkčná. Koňom však zostal verný.

17. kazuistika –

Dievča, M.M., 9-ročná. Rozvod rodičov. V jej prípade rozvod jej matky s jej nevlastným otcom. Ona nevie, že je jej nevlastný otec. V mojej psychologickej starostlivosti od roku 2007. Intelektová úroveň je nadpriemerná. V ZŠ i v ZUŠ hrá na klavíri, má samé jednotky.

Bojí sa. Má v noci vidiny. Pomáha psychoterapeutické pôsobenie a hipoterapia, špeciálne voltíž. V oboch pokračujeme.

18. kazuistika –

Dievča, A.C., 5-ročná, ekzém, alergia. V mojej psychologickej starostlivosti od roku 2007. Intelektová úroveň v pásme priemeru. Dominancia pravej ruky. Reč čistá. Neurotické prejavy správania. Krásne kreslí. Psychoterapeutické pôsobenie, hipoterapia, arteterapia, muzikoterapia sa ešte realizujú. Navyše má psíka. V súčasnosti vyrovnaná a pokojná. Neškrabe sa. Niet už čo. Vie písať písmená abecedy. Bavia ju aj dinosaury.

19. kazuistika –

Dievča, N.P., 3-ročná, počatá umelým oplodnením. V mojej psychologickej starostlivosti od roku 2005. Nevhodné prejavy správania niekedy, niekedy impulzívne správanie. Intelektová úroveň je v pásme vyššieho priemeru. Mentálny vek je vyšší vzhľadom k fyzickému veku o 8 mesiacov. Kresebný prejav je primeraný veku. Dominancia pravej ruky. Počíta v poradí do 5. Nadpriemerné. Vie napísať tlačeným písmom písmeno H, nadpriemerné. Ak má dostatok podnetov, veľmi krásne spolupracuje. Vie prečítať niektoré písmená, nadpriemerné. Rada spoznáva a učí sa ovládať nové činnosti. Dyslália – primeraná veku. Chodí na hipoterapiu. Nádherne jazdí na koni. Je potrebné pokračovať v hipoterapii, pretože jazda na koni ju robí šťastnou. Kôň jej dáva pocit slobody, voľnosti a nezávislosti. Mamička v súčasnosti čaká druhé dieťaťko. V mojej psychologickej starostlivosti bude potiaľ, pokiaľ to bude potrebovať.

Záver

Kvalitatívna analýza priebežných výsledkov poukázala na zdokonalenie i rozumových schopností a pozitívny rozvoj emocionálnych a osobnostných vlastností. Ide najmä o prehĺbenie empatie a zvýšenie úrovne zdravého sebavedomia i zdokonalenie fyzických zručností a hlboké prežívanie toho, čo kôň poskytuje každému človeku – pocit slobody, voľnosti a nezávislosti.

Literatúra

- CORSON, S.A., CORSON, E.O.L., 1978, Pets as mediators of therapy. *Curr. Psychiatric Ther.*, vol. 18, p. 195-205.
- HOLLÝ, K.; HORNÁČEK, K., 1998, *Hipoterapia. Liečba pomocou koňa*. Bratislava: TCIMA.
- KOPASOVÁ, D., 2002, Naše skúsenosti s využitím hipoterapie v rámci starostlivosti o deti. *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*, 37, 3, 242-246.
- MCGORMICK, A.V.R., 1990, Peruvian paso horse. *Americas*, 42, 3, 124-128.
- PALMERI, CH, MOODY, R., 1994, Transitional learning community /Galveston, Tex./: Head wounds and injuries – treatment. *Forbes*, 154, 8, 50-52.
- PULCOVÁ, M., 2000, Hipoterapia s bielohrivými haflingami. *Dieťa*, č. 5-6, s. 28.
- STRAKOVÁ, Š., HUČÍN, J., 2000, Zvíře pomáhá najít vztah k lidem. *Psychologie dnes*, 4, 8-11.
- STRAKOVÁ, Š., HUČÍN, J. (Eds.), 1999, *Zvíře jako partner a průvodce člověka*. Praha: Ekumenická akademie.

Kopasová, D., 2009, Rozvoj osobnosti a procesy zvládania dieťaťa aplikáciou psychologických intervenčných programov v súčinnosti s hipoterapiou. In L. Golecká, J. Gurňáková, I. Ruisel (Eds) *Sociálne procesy a osobnosť 2008*. Zborník z konferencie. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, s. 350 – 357, ISBN 978-80-88910-26-8.

Význam koheze školní třídy

Krejčová Lenka*, Gillernová Ilona

lenka.krejcova@ff.cuni.cz

*Katedra psychologie FF UK, Praha

Abstrakt

Vstup na střední školu je pro dospívající náročným životním obdobím, v němž čelí nutnosti adaptovat se na nové prostředí, přijmout zvýšené nároky školního vzdělávání a budovat množství nových interpersonálních vztahů. Současně narůstá význam školy jako instituce, v níž probíhá podstatná část jejich psychosociálního vývoje. Opakovaně se potvrzuje, že posílení sociálních dovedností žáků má též vliv na jejich kognitivní rozvoj a školní úspěšnost.

Příspěvek prezentuje výsledky longitudinálního projektu, jehož cílem bylo posílit kohezi sociálních skupin dospívajících na SŠ a rozvíjet jejich sociální dovednosti. Ve vybraných školních třídách probíhal sociálně psychologického výcviku, jehož účinnost byla prověřována za využití kvantitativních i kvalitativních přístupů.

Klíčová slova: Adolescence, sociální skupina, školní třída, sociální dovednosti

Grantová podpora: Podpořeno GAČR 406/07/0276

Abstract

The transition to secondary school means a demanding life period when adolescents are forced to adapt to new environment; they face more demanding education and build new interpersonal relationships. A significant part of adolescent psychosocial development occurs within school environments. The role of social skills development has proved to have impact on cognitive development and school achievement either.

The paper introduces results from a longitudinal study. Its purpose was to support social group cohesion among secondary school students and also develop their social skills. Several classes participated in a continuous psycho-social training in the course of a school year. Its effect was observed via both qualitative and quantitative methods.

Key words: Adolescence, social group, class, social skills

Školní třída jako sociální skupina

Školní třída představuje specifickou sociální skupinu. Ačkoli vykazuje většinu znaků tradičních skupin, jak je charakterizuje sociální psychologie (Výrost – Slaměník, 1997; Hewstone – Stroebe, 2006), je při práci se třídou třeba zohlednit také řadu charakteristických rysů této skupiny. Patří mezi ně mimo jiné:

1. Množství žáků ve třídě, které je zpravidla tak vysoké, že ji lze označit za středně velkou sociální skupinu. Přitom školy nezdědka očekávají, že se třídní kolektivy dokážou samostatně řídit a spolupracovat. Paradoxně není neobvyklé, že pedagogické sbory škol čítají méně členů než jednotlivé třídy a přitom není jejich vzájemná soudržnost a kooperace zajišťována.

2. Vývojovou fází jednotlivých členů skupiny (žáků a studentů) a v této souvislosti také jejich individuální potřeby. Třídy se formují od období raného školního věku po pozdní adolescenci a práce s každou takovou skupinou je odlišná v závislosti na psychologických i sociálních charakteristikách daného vývojového období.

3. Období trvání skupiny, které je poměrně dlouhé, zpravidla několik let, během nichž se struktura skupiny z hlediska svých členů příliš nemění. Málokterá jiná sociální skupina s takovým množstvím členů jako má školní třída, existuje v relativně neměnné struktuře tak dlouhou dobu.

4. Intenzitu vztahů ve skupině, která je vzhledem ke každodenní návštěvě školy, velmi silná. Členové skupiny vstupují do každodenních interakcí, tráví ve společném prostředí značnou část dne a také v průběhu svých mimoškolních aktivit a dalších vrstevnických interakcí jsou ovlivňováni svými zkušenostmi ze školních tříd.

5. Vedení skupiny, které probíhá na několika hierarchicky uspořádaných úrovních a v průběhu každého dne se u žáků a studentů vyšších ročníků a středních škol mění. Pro skupinu to znamená, že se téměř každou hodinu přizpůsobuje jiné formě práce v závislosti na aktuálním způsobu vedení učitele, s nímž nezdědka souvisejí také do jisté míry odlišné skupinové normy. Současně se stále přizpůsobuje řízení a normám, které jsou dány vyššími úrovněmi vedení – třídním učitelem a ředitelem školy. Přitom se i jejich představy o chodu skupiny mohou lišit.

6. S ohledem na velikost skupiny a její dynamiku je vysoce pravděpodobné, že si třídy paralelně s formálně určenými charakteristikami vytvářejí své vlastní neformální – z hlediska norem, vedení, skupinových cílů atd.

V následujícím projektu je věnována pozornost prostředí středních škol, které navštěvují studenti ve vývojovém období tzv. pozdní adolescence (Vágnerová, 2005). V uvedeném období většina dospívajících zahajuje novou etapu svého vzdělávání, vstupují do nové vzdělávací instituce a stávají se členy nové sociální skupiny. Sociální prostředí a vrstevnická skupina sehrávají v tomto věku klíčovou roli a významně ovlivňují výkon dospívajících ve škole i jejich motivaci ke školní práci (Cotterell, 2007; Eccles et al., 1993; Vágnerová, 2005; Zarrett – Eccles, 2006). Akademická úspěšnost studentů je často velmi úzce spjata s rozvojem jejich sociálních dovedností (Eccles et al., 1993; Wenzel, 1991), vnímanou kvalitou klimatu školy, resp. školní třídy (Bonny et al., 2000; Roeser et al., 1996), která souvisí s kvalitou a rozvojem interpersonálních vztahů mezi spolužáky (Fuligni et al., 2001) i pedagogickým působením učitelů (Gillernová, 2007).

Pozoruhodný přístup prezentují B. Doll et al. (2004), kteří hovoří o tzv. resilientních školních třídách, v jejichž prostředí se daří uspět i žákům „slabším“ nebo z různých důvodů ohroženým. Autoři definují šest základních charakteristik, které je třeba posilovat, aby se rozvíjela psychická odolnost kolektivů tříd: 1. vnímaná akademická účinnost, tj. přesvědčení studentů o úrovni svých školních dovedností a možnostech akademické úspěšnosti; 2. sebekontrola, neboli schopnost pracovat na zadaných úkolech bez přímého dohledu autority; 3. odhodlání ke školní práci, zaměření na celý učební proces a aktivní zapojení do plnění zadaných úkolů; 4. pozitivní vztah pedagoga a studentů; 5. plnohodnotné a efektivní vrstevnické vztahy; 6. spolupráce a funkční vztahy mezi školou a rodinami studentů.

Zatímco první tři předpoklady resilience školních tříd úzce souvisejí s aktivováním individuálních charakteristik žáků a studentů, další tři opět poukazují na význam interpersonálních vztahů a zdůrazňují nutnost vytváření pevných a trvalých sociálních sítí v prostředí školy. Popsaný přístup k tzv. resilientním třídám mimo to klade značný důraz na celou sociální skupinu. Jestliže je nutné intervenovat ve třídě nebo poskytnout jakoukoli pomoc jednotlivým studentům, vždy jsou zvažovány principy fungování celého kolektivu. Veškeré zásahy a změny jsou vždy pojímány v kontextu celého systému skupiny, v níž nastávají (Doll et al., 2004).

Podpora a rozvoj soudržnosti kolektivů školních tříd se tedy jeví jako významný prediktor akademické úspěšnosti žáků a studentů. S ohledem na velikost skupin a vývojové

charakteristiky jejich členů je však zcela nevyhnutelné, aby se na životě třídy podílel pedagog. Ten žákům a studentům poskytuje adekvátní vedení a rozvíjí nejen jejich kognitivní schopnosti a odborné znalosti, ale přispívá také k zvyšování jejich sociálních kompetencí. Jak uvádí J. Cotterell (2007), při pedagogickém působení na třídu jako celek jsou významným způsobem podporovány především sociální dovednosti žáků a studentů. Naopak každého člena skupiny individuálně rozvíjí pedagog zejména ve smyslu osvojování učební látky.

Pedagogické vedení třídy sehrává významnou roli také jako prevence sociálně patologických jevů, zj. šikany. Současné přístupy kladou značný důraz především na preventivní působení na jednotlivé třídy i klima celé školy, které je realizováno prostřednictvím posilování sociálních dovedností všech členů vzdělávacího procesu (Kyriacou, 2005; Orpinas – Horne, 2006). V souvislosti s tématem koheze školních tříd je nutné věnovat pozornost jejímu cílenému rozvoji za účelem podpory celého procesu vzdělávání. O soudržnosti lze v negativním smyslu hovořit také v případech, kdy si třída stanoví své vlastní normy a hodnoty, které šikanu podporují a akceptují (Chang, 2004; Kolář, 2001). Takové situace nezdědka nastávají, jestliže celkové klima školy podobné sociální normy toleruje a třída má složení členů, které uvedené projevy sociální skupiny posílí. Skupinová koheze následně staví na přijetí rolí obětí, agresorů a přihlížejících a vzájemných interakcích mezi nimi.

Výzkumný projekt

Prezentovaná studie byla realizována v několika etapách a jejím cílem bylo vytvořit model nácviku sociálních dovedností adolescentů, který lze využívat v prostředí středních škol. V první fázi projektu proběhlo pilotní ověření zvolených postupů práce se studenty a vybraných diagnostických metod k popisu interpersonálních vztahů ve školních třídách a k ověření efektivity postupů. Ukázala se nutnost zaměřit pozornost jen na nově vzniklé školní třídy v prvních ročnících středních škol. Dlouhodoběji existující třídy vykazovaly množství charakteristik, s nimiž bylo nutné pracovat dle jiných kritérií, než stanovil výzkumný záměr.

V druhé etapě projektu byly získány popisné charakteristiky zúčastněných škol. Pro sběr dat byly využity diagnostické metody „Dotazník motivace k výkonu“ (LMI), dotazník stylů pedagogického vedení „Žák o učiteli“ a „Učitel o sobě“ a metoda sémantického diferenciálu pro zjišťování školního klimatu (podrobněji Krejčová, 2007). Výsledky potvrdily, že školy zapojené do projektu vykazují tradiční charakteristiky středních škol a vyloučily nadměrný výskyt sociálně patologických jevů, které by průběh projektu i jeho výsledky mohly ovlivnit.

Mimo to poukázaly na významné souvislosti mezi stylem vedení pedagogů a motivací studentů ke školní práci a současně také motivací studentů i pedagogů a vnímaným klimatem školy. (Další informace – Krejčová, 2007).

Finální část projektu proběhla v průběhu školního roku 2007/2008 a účastnily se jí školní třídy prvních ročníků spolupracujících škol. Klíčovou aktivitou třetího období projektu byla realizace sociálně psychologického výcviku dospívajících v prostředí škol, která byla doplněna sběrem diagnostických údajů a průběžným zúčastněným pozorováním vývoje tříd.

Předpoklady výzkumu

Před zahájením sociálně psychologického výcviku ve třídách byly stanoveny následující předpoklady:

Kontinuální práce se školní třídou posílí interpersonální vztahy v této školní skupině.

Sociálně psychologický výcvik pozitivně ovlivní klima školní třídy.

Sociálně psychologický výcvik přispěje k rozvoji sociálních dovedností dospívajících.

Sociálně psychologický výcvik zapůsobí jako prevence šikany.

Výzkumný soubor

Výzkumného projektu se účastnily tři střední školy, jejichž výběr probíhal nenáhodně. Vzhledem k organizační náročnosti projektu byly školy zařazeny do projektu na základě jejich dobrovolného rozhodnutí o účasti. Práce probíhala pouze se třídami prvních ročníků, jejichž studenti nově zahájili studium v daných školách.

Tabulka č. 3 – informace o respondentech v experimentální a kontrolní skupině

	N studentů	N tříd	gymnázia	SOŠ	N setkání se třídami
Experimentální skupina	148	6	30	118	5-6
Kontrolní skupina	154	6	28	126	0

Tabulka č. 1 ukazuje množství zúčastněných studentů a jejich zapojení v průběhu školního roku. Projektu se účastnily dvě střední odborné školy se zaměřením na technické, ekonomické a administrativní obory a jedno gymnázium všeobecného zaměření. Stejně složení z hlediska typu škol i jejich oborového zaměření měly rovněž školy v kontrolní skupině. Cílem bylo rovněž zvolit školy v regionech s podobnými demografickými charakteristikami, jaké měly

školy v experimentální skupině. Přesto byl výběr kontrolních škol rovněž nenáhodný, hlavním kritériem byla opět ochota škol participovat v projektu. Možnost stanovit kontrolní třídy přímo ve školách, které se projektu již účastnily, byla vyloučena. Důvody byly jednak etického charakteru (bylo nepřijatelné, aby některé třídy školy v projektu participovaly a jiné nikoli), jednak oborové zaměření jednotlivých tříd bylo odlišné, případně ve spolupracujícím gymnáziu nebyla paralelní třída.

Metoda

Na počátku školního roku, avšak v době, když se studenti již vzájemně znali, proběhlo diagnostické měření všech tříd v experimentální i kontrolní skupině. Byly využity sociometrické metody Dotazník vztahů ve třídě B-3 R. Brauna a Dotazník sociální akceptace (D.S.A.) J. Juháse.

Metoda B-3 je rozdělena do pěti částí, v nichž žáci vyjadřují své sympatie a antipatie vůči konkrétním spolužákům, které přímo jmenují, reflektují své vlastní postavení ve třídě, hodnotí kvalitu kolektivu a vzájemných interakcí ve třídě a uvádějí jména spolužáků, které pokládají za výjimečné (je dáno pět relativně pozitivních a pět relativně negativních charakteristik, k nimž mají uvést jméno spolužáka). Na položky v dotaznících odpovídají žáci jednak uvedením jména spolužáka, jednak odpovědí ano-ne, kolektiv hodnotí mimo to přiřazením hodnoty na škále 1-7 k příslušné charakteristice, své postavení konstatují na základě volby odpovědi. Pro tuto metodu nejsou k dispozici normy. Výsledky ukazují jedince, kteří jsou na okraji skupiny, naznačují vnímanou kvalitu vztahů, poukážou na studenty, kteří mají v různém smyslu významné postavení ve třídě.

Dotazník sociální akceptace obsahuje tvrzení, k nimž se žáci vyjadřují formou nucené volby. Odpovědi vystihují různou míru intenzity, s níž respondent s uvedenou položkou souhlasí. Dotazník je rozdělen do čtyř škál: první se zaměřuje na vztah ke spolužákům a jejich hodnocení (aniž by byla uváděna jména); druhá vyjadřuje názory jedince na kolektiv třídy; třetí se týká individuálního emocionálního prožívání jedince v prostředí třídy; čtvrtá se soustředí na vztah rodinného zázemí a školy. Jedná se o standardizovanou psychologickou metodu určenou pro populaci dospívajících ve věku 12-16 let.

Statistické zpracování dat získaných oběma diagnostickými metodami po jejich finálním sběru bylo uskutečněno chí-kvadrát testem homogenity (nezávislosti) v případě kategoriálních znaků. Pro kvantitativní a pořadová data byl využit Mann-Whitneyho U-test.

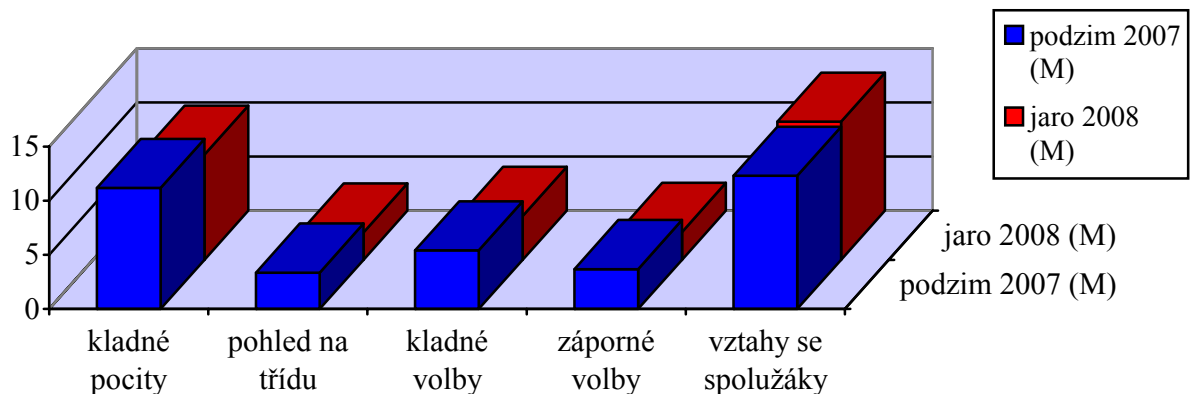
Při závěrečném sběru dat byl ve třídách experimentální skupiny administrován rovněž evaluační dotazník, jehož vyplněním studenti hodnotili společná setkání v průběhu výcviku. Během sociálně psychologického výcviku bylo realizováno zúčastněné pozorování a práce každé třídy byla zachycena individuálně formou terénních poznámek.

Metoda sociálně psychologického výcviku byla realizována v souladu se svými principy (Hermonchová, 1982; Komárková et al., 2005) prostřednictvím systematické práce s celou sociální skupinou. Cílem jednotlivých aktivit bylo rozvíjet a posilovat skupinovou soudržnost, vzájemnou kooperaci, úspěšné vzorce komunikace ve skupině a přispět k případnému vyřešení vzniklých konfliktů. Po celý školní rok byly jednotlivé aktivity výcviku začleněny s ohledem na vývojovou úroveň respondentů, postupný vývoj skupiny jako celku i v závislosti na individuálních potřebách jednotlivých tříd.

Výsledky

V průběhu výzkumného projektu byla získána kvantitativní i kvalitativní data. Při srovnání vývoje v rámci experimentální skupiny se ukázal statisticky významný rozdíl ve výsledcích obou použitých diagnostických metod. Graf 1 ukazuje charakteristiky, jejichž vývoj se v průběhu školního roku významně změnil. Údaj označený jako „kladné pocity“ ($M_1 = 11,18$; $M_2 = 9,71$; $p < 0,01$) vyplývá z výsledků metody B-3 a vypovídá o hodnocení atmosféry ve třídě. Dílčí charakteristiky byly hodnoceny na škále 1-7, kdy číslo jedna představuje jasně pozitivní ocenění atmosféry. Klesající tendence ve výpovědích studentů nasvědčuje, že prostředí třídy hodnotili na konci školního roku jako více spolupracující, přátelské a bezpečné, v němž převládají důvěra a tolerance.

Graf č. 1 - vývoj ve školních třídách v experimentální skupině, výsledky metody B-3

Položka pohled na třídu ($M_1 = 3,36$; $M_2 = 2,52$; $p < 0,00$) hodnotí dílčí charakteristiky skupinových procesů ve třídě (mj. přítomnost ohrožených jedinců, spory a způsob jejich řešení, motivaci k návštěvě školy a pocit zázemí ze strany spolužáků). Respondenti vyjadřovali souhlas s tvrzením a jejich odpovědi byly skórovány hodnotou 0 a 1. Zcela pozitivní pohled na třídu je v dané části testu hodnocen nejvyšším skórem. V průběhu školního roku tedy došlo ke kritičtějšímu hodnocení.

Údaje o kladných ($M_1 = 5,41$; $M_2 = 4,05$; $p < 0,00$) a záporných ($M_1 = 3,68$; $M_2 = 2,56$; $p < 0,01$) volbách uvádějí průměrné množství jedinců, kteří byli pozitivně či negativně hodnoceni svými spolužáky. V případě obou sledovaných proměnných došlo k poklesu. Zatímco u záporných voleb nebyli při druhém sběru dat u některých položek uváděni žádní spolužáci, u kladných voleb je pokles pravděpodobně způsoben odpovědí „všichni“, kterou nebylo možné adekvátně kódovat při vyhodnocení. Vývoj vztahů s vrstevníky ve smyslu jejich pozitivního přijetí ukazuje poslední proměnná zmíněná v grafu, jejíž výsledky byly získány z dotazníku D.S.A. Vztahy s vrstevníky ($M_1 = 12,30$; $M_2 = 12,75$; $p < 0,01$) jsou zjišťovány první škálou dotazníku. Na pětiprocentní hladině významnosti byly vysledovány rozdíly rovněž ve výsledcích čtvrté škály dotazníků, v níž respondenti hodnotili vzájemné vztahy mezi školou a rodinou ($M_1 = 9,41$; $M_2 = 9,85$; $p < 0,05$), avšak vzhledem k nižší statistické významnosti ji interpretujeme spíše jen jako podporu předchozích výsledků. Při porovnání výsledků měření v experimentální a kontrolní skupině se však ukázalo, že žádné rozdíly nejsou statisticky významné.

V průběhu projektu byla na základě zúčastněného pozorování a evaluačních dotazníků získána také kvalitativní data, která byla rozšířena o příslušné výsledky z dotazníku B-3.

Obsahová analýza terénních poznámek naznačuje, že v průběhu práce se studenty došlo k pokroku v jejich schopnosti sebereflexe i reflexe skupinových procesů ve školní třídě, komunikaci s vrstevníky, vzájemné spolupráci a toleranci. Opakovaně se v různých školních třídách podařilo úspěšně zvládnout řešení vzniklých konfliktů. Studenti oceňovali příležitost hovořit o skupinové dynamice, vyjadřovali potřebu společně hledat řešení různých situací, neboť si uvědomovali množství času, který ve skupině tráví a nutnost skupinové soudržnosti a klidné atmosféry pro školní práci. Prostřednictvím sociálně psychologického výcviku se v průběhu roku opakovaně naskytla možnost podpořit rozvoj interpersonálních vztahů ve směru posílení vzájemné tolerance a minimalizace rizika rozvoje šikany potenciálních obětí. V dotazníku B-3 se na konci školního roku zvýšil počet respondentů, kteří uváděli, že se do školy těší a domnívají se, že se ve třídě naleznou spolužáci, kteří jim v případě potřeby pomohou.

Rovněž v evaluačním dotazníku vyjadřovali studenti především pozitivní hodnocení projektu. Oceňovali možnost více se ve skupině poznat a sblížit, podporu spolupráce a zkvalitnění atmosféry ve třídě. Současně kladli důraz na příležitost řešit problémy, o nichž by se za běžných okolností ve školní skupině nehovořilo, avšak ovlivňovaly by její atmosféru. Studenti mimo to opakovaně kladli důraz na vedení skupiny, které umožnilo společné diskuse a zaměřilo pozornost na skupinový život. Negativně studenti v dotaznících hodnotili především nízké množství setkání v rámci sociálně psychologického výcviku a v některých případech také vznik konfliktních situací ve třídě v průběhu diskusí, ač byly v závěru stabilizovány.

Diskuze k výsledkům a závěry

Výsledky projektu přinesly data, která v jistém smyslu podporují naše předpoklady. Při vzájemném porovnání experimentální a kontrolní skupiny se neprokázal statisticky natolik významný vztah, který by potvrzoval významný rozvoj sociálních vztahů ve školních třídách, s nimiž byla realizována průběžná práce po celý školní rok. Je možné se domnívat, že výsledky byly ovlivněny nízkou frekvencí práce se studenty, která sice vedla k podnícení rozvoje skupinových procesů v adekvátním směru, avšak diagnostické metody nebyly dostatečně citlivé, aby změny dokázaly registrovat. Příčinou může být také celkové prostředí školy. Kontinuitu práce se skupinou je třeba zajistit také v období mezi realizací výcvikových setkání, což nebylo možné ve všech participujících třídách.

Nezřídka se ukazuje, že se efekt podobných programů, jaký byl realizován v rámci projektu, měří velmi komplikovaně (Doll et al., 2004; Komárková et al., 2005; Orpinas – Horne, 2006). Svoji roli sehrávají individuální charakteristiky každé sociální skupiny i prostředí instituce, v níž se nachází. Uvedení autoři doporučují, aby sledovaná sociální skupina byla sama sobě také kontrolní skupinou. Také běžně používané nástroje ke zjišťování efektivity práce se skupinou nejsou dostatečně citlivé.

S ohledem na vývoj vzájemných vztahů v experimentální skupině lze naopak konstatovat, že se stanovené předpoklady potvrdily. Ve sledovaných školních třídách došlo k posílení interpersonálních vztahů, studenti hodnotili atmosféru ve skupině pozitivněji než na počátku školního roku, jejich sociální dovednosti se jevily na vyšší úrovni než při zahájení spolupráce. Mimo to sami respondenti uváděli souvislost mezi vývojem vztahů ve svých třídách a realizací sociálně psychologického výcviku.

Na první pohled paradoxní se jeví výsledky hodnocení atmosféry ve třídě a dílčích charakteristik třídy. Zatímco skupinové klima bylo v průběhu školního roku hodnoceno pozitivněji, dílčí informace o třídě se ukázaly kritičtější. Domníváme se, že výsledek je ovlivněn prohloubením vhledu do skupinových procesů, ke kterému vedla účast v projektu. Detailnější a komplexnější uvažování o interakcích v rámci skupiny mohlo vést k jejich kritičtějšímu hodnocení. Obdobný efekt konstatovala E. Bidlová (2005) při práci s pedagogy. Respondenti jejího projektu (učitelé základních škol) po ukončení intervence hodnotili vybrané sociální dovednosti kritičtěji, ačkoli v rozličných aspektech jejich práce došlo naopak k významnému rozvoji a okolí jejich práci hodnotilo pozitivněji (zejména samotní žáci).

Zajímavou se jeví otázka prevence šikany. V žádné z participujících skupin nedošlo k jejímu rozvoji. Na základě předchozích zkušeností s uvedenou problematikou se lze domnívat, že ve třídách byli tzv. rizikovní jedinci ve smyslu potenciálních obětí i agresorů. Měření a hodnocení prevence je však obtížné a zůstává otázkou, zda by došlo k rozvoji šikany bez implementace programu sociálně psychologického výcviku.

Výsledky poukazují rovněž na význam dospělého, který předkládá a zprostředkovává dospívajícím takové metody práce a takové postupy, které umožňují jak jejich individuální rozvoj, tak posilují kohezi skupiny. Vzhledem ke specifickým charakteristikám školních tříd pokládáme za nutné zajistit dospívajícím takové podmínky, aby jim další rozvoj byl umožněn. Bylo by velmi nerealistické očekávat, že dospívající dokážou za daných podmínek ve skupině samostatně dojít k obdobným cílům bez podpory dospělých. Jejich rozvoj však nastává zpravidla velice rychle, pokud jsou jim nabídnuty vhodné příležitosti a adekvátní podmínky.

Ačkoli je zřejmé, že výzkumný projekt má množství limitů, přesto lze konstatovat, že prokázal nutnost tohoto typu práce v prostředí středních škol i smysluplnost posilování skupinové soudržnosti ve třídách. Výsledky naznačují pozitivní vliv sociálně psychologického výcviku na vzdělávací proces dospívajících, který se tímto stává ucelenější a v souladu s aktuálními pedagogickými přístupy připravuje absolventy škol na další akademickou či pracovní kariéru.

Literatura

- BIDLOVÁ, E., 2005, Sociální dovednosti učitele a možnosti jejich rozvíjení. Disertační práce. Praha: Univerzita Karlovy, Filozofická fakulta, katedra psychologie.
- BONNY, A. E. et al., 2000, School Disconnectedness. Identifying Adolescents at Risk. *Pediatrics*, 106, 5, 1017-1021.
- BRAUN, R., 2008, Dotazník pro zjišťování vztahů a klimatu ve třídě B3. <http://www.diagnosotikaskol.cz>
- CHANG, L., 2004, The Role of Classroom Norms in Contextualizing the Relations of Children's Social Behaviors to Peer Acceptance. *Developmental Psychology*, 40, 5, 691-702.
- COTTERELL, J., 2007, Social Network in Youth and Adolescence. London, New York: Routledge. ISBN 978-0-415-35950-5
- DOLL, B., ZUCKER, S., BREHM, K., 2004, Resilient Classrooms. New York: The Guilford Press. ISBN 1-59385-001-8
- ECCLES, J. S. et al., 1993, Development During Adolescence. *American Psychologist*, 48, 2, 90-101.
- FULIGNI, A. J. et al., 2001, Early Adolescent Peer Orientation and Adjustment During High School. *Developmental Psychology*, 37, 1, 28-36.
- GILLERNOVÁ, I., 2007, Proměny edukačního prostředí dospívajících. In: Humpolíček, P., Svoboda, M., Blatný, M. (Eds.), Sociální procesy a osobnost 2007 (p. 112-121), Brno: MSD. ISBN 978-80-7392-016-6
- HERMOCHOVÁ, S., 1982, Sociálně psychologický výcvik. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- HEWSTONE, M., STROEBE, W., 2006, Sociální psychologie. Praha: Portál. ISBN 80-7367-092-5
- JUHÁS, J., 1990, Dotazník sociálnej akceptácie. Bratislava: Psychodiagnostické a didaktické testy.

- KOLÁŘ, M. , 2001, Bolest šikanování. Praha: Portál. ISBN 80-7367-014-3.
- KOMÁRKOVÁ, R., SLAMĚNÍK, I., VÝROST, J. (eds.), 2005, Aplikovaná sociální psychologie III: Sociálněpsychologický výcvik. Praha: Grada Publishing. ISBN 80-247-0180-4
- KREJČOVÁ, L., 2007, Střední škola jako významný činitel rozvoje sociálních dovedností adolescentů. In: Humpolíček, P., Svoboda, M., Blatný, M. (Eds.), Sociální procesy a osobnost 2007 (pp. 233-240). Brno: MSD. ISBN 978-80-7392-016-6
- KYRIACOU, C., 2005, Řešení výchovných problémů ve škole. Praha: Portál. ISBN 80-7178-945-3.
- ORPINAS, P., HORNE, A.M., 2006, Bullying Prevention. Washington: American Psychological Association. ISBN 1-59147-282-2
- ROESER, R. W., MIDGLEY, C., URDAN, T. C., 1996, Perceptions of the School Psychological Environment and Early Adolescents' Psychological and Behavioral Functioning in School: The Mediating Role of Goals and Belonging. *Journal of Educational Psychology*, 88, 3, 408-422.
- VÁGNEROVÁ, M., 2005, Vývojová psychologie I. Dětství a dospívání. Praha: Karolinum. ISBN 80-246-0956-8
- VÝROST, J., SLAMĚNÍK, I., 1997, Sociální psychologie. Praha: ISV – nakladatelství. ISBN 80-85866-20-X
- WENTZEL, K. R., 1991, Relations between Social Competence and Academic Achievement in Early Adolescence. *Child Development*, 62, 1066-1078.
- ZARRETT, N., ECCLES, J., 2006, The passage to adulthood: Challenges of late adolescence. *New Directions for Youth Development*, 111, 13-28.

Krejčová, L., Gillernová, I., 2009, Význam koheze školní třídy. In L. Golecká, J. Gurnáková, I. Ruisel (Eds) Sociálne procesy a osobnosť 2008. Zborník z konferencie. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, s. 358 – 369, ISBN 978-80-88910-26-8.

K výzkumu prosociálního chování a jeho korelátů u vysokoškolských studentů pomáhajících oborů

Mlčák Zdeněk

zdenek.mlcak@osu.cz

Katedra psychologie a sociální práce FF OU, Ostrava

Abstrakt

Příspěvek podpořený projektem GA ČR č. 406/06/0861 rekapituluje hlavní závěry výzkumu vysokoškolských studentů vybraných pomáhajících a technických oborů, který se podrobně věnoval úrovni, komparaci a vzájemným vztahům prosociálních, empatických a afiliativních tendencí se zřetelem k jejich dobrovolnickým zkušenostem a bezplatnému dárcovství krve.

KLíčové slová: prosociální chování, altruismus, empatie, afiliace, pomáhající obory, dobrovolnictví

Grantová podpora: Příspěvek byl podpořen projektem GA ČR. č. 406/06/0861 „Prosociální chování se zřetelem k altruismu, afiliaci a empatii“.

Cílem tohoto příspěvku je stručná informace o některých vybraných výsledcích výzkumu, jehož dílčím snahou bylo zjistit, zda se osobnost vysokoškolských studentů pomáhajících oborů významně liší od osobnosti studentů oborů technických a ekonomických. z hlediska prosociálních, empatických a afiliativních tendencí. Toto sdělení vzniklo v rámci širší teoreticky podložené výzkumné aktivity, jejíž některé výsledky byly již publikovány (viz Mlčák, Zášková 2008).

Výzkumná metodika

K dosažení výše deklarovaného dílčího cíle bylo využito baterie dotazníků, která mimo jiné diagnostické metody zahrnovala také PTM – Dotazník prosociálních tendencí, IRI –

Index interpersonální reaktivity, IOS – Škálu interpersonální orientace a MCSDS – Marlow – Crowneho škálu sociální desirability.

PTM – Dotazník prosociálních tendencí G. Carla a B. A. Randallové (2002) zahrnuje 23 položek, jež respondenti hodnotí pomocí pětibodové stupnice Likertova typu (1 – vůbec mě nevystihuje, 2 – trochu mě vystihuje, 3 – více mě vystihuje, 4 – dobře mě vystihuje, 5 – naprosto mě vystihuje). Položky dotazníku jsou na základě výsledků faktorové analýzy uspořádány do šesti níže uvedených subškál prosociálního chování.

1) Subškála anonymního chování – AN (anonymous) zahrnuje 5 položek, které se vztahují k pomáhání, vykonávané bez vědomí těch, jimž je adresováno a bez účasti jiných přihlížejících osob. Toto pomáhání je většinou motivováno pozitivně prožívanými pocity související s tím, že byl vykonán dobrý skutek.

2) Subškála veřejného prosociálního chování – PU (public) obsahuje 4 položky, které se týkají pomáhání, k němuž dochází za účasti publika, a které je pravděpodobně alespoň částečně motivováno přáním získat akceptaci a respekt druhých. Pomáhání prováděné před jinými lidmi bývá někdy také spojeno s některými motivy zaměřenými na vlastní osobu aktéra, tj. např. s motivy získat prestiž a uznání, chovat se sociálně žádoucím způsobem a pozitivně prezentovat vlastní osobu. Tento typ pomáhání nemusí souviset s vyšší úrovní morálního usuzování ani s tendencí orientovat se na druhé na základě soucitu či přijímání perspektivy osob, které se nacházejí v situacích nouze.

3) Subškála altruistického chování – AL (altruism) zahrnuje 5 položek, jež se vztahují k dobrovolnému pomáhání motivovanému primárně zájmem o potřeby a prospěch druhé osoby, často vyvolávanému soucitem a internalizovanými morálními normami či principy. Protože pomáhající subjekt je primárně koncentrován na potřebu druhého, jeho chování někdy vede k jeho vlastním nákladům či ztrátám.

4) Subškála vyžádaného chování – CO (compliant) má 2 položky definované jako pomáhání druhým, které je motivováno reakcí na jejich verbální nebo nonverbální žádost. Tento druh pomáhání, založený na ochotě jedince vyhovět druhým, se ve společnosti vyskytuje obecně mnohem častěji než spontánní pomáhání. Zdá se, že vyšší úroveň kompliance souvisí s vyšší úrovní morálního usuzování orientovaného na dosahování sociálního uznání, ale i s vyšší úrovní přijímání perspektivy a soucitu.

5) Subškála emocionálního chování – EM (emotional) je tvořena 4 položkami, které zjišťují tendenci pomáhat druhým v emocionálně nabitých situacích (např. krvácející a bolestivé zranění jiné osoby). Tyto situace mohou u přihlížejících osob vyvolávat soucit, ale i

vysokou úroveň vzrušení a osobního distresu. Ukazuje se, že pomáhání pod vysokým emocionálním tlakem je silně motivováno soucitem, který odpovídá tendenci pomáhajících orientovat se více na druhé než na vlastní osobu, a také vysokou úroveň empatie.

6) Subškála krizového chování – DI (dire) obsahuje 3 položky, které měří tendenci pomáhat lidem, kteří se nalézají ve vážných, naléhavých či emergentních situacích.

Multidimenzionální škálu empatie, která byla nazvána IRI – Index interpersonální reaktivity (IRI – Interpersonal Index reactivity) sestavil M. H. Davis (1980, 1983, 1996) na základě teoretického východiska, podle něhož empatické odpovědi zahrnují jak kognitivní, tak afektivní komponenty. Empatii tento autor obecně chápe jako soubor konstruktů, které se vztahují k reakcím na pozorované prožitky druhých. Škálu tvoří 28 položek roztríděných do 4 subškál, z nichž každá obsahuje sedm položek. Každá škála měří specifickou komponentu empatického procesu nebo jeho důsledků, a to spíše ve smyslu tendence než ve smyslu čisté schopnosti. Položky, které měří různé aspekty kognitivní i emocionální empatie, jsou respondenty posuzovány na pětibodové Likertově škále 0 = nevystihuje mě dobře až 4 = vystihuje mě velmi dobře. Aplikace faktorové analýzy umožnila autorovi rozčlenit položky škály do 4 odlišných, ale souvisejících subškál.

1) Subškála přijímání perspektivy – PT (perspective taking) měří tendenci přijímat hledisko druhých, které je založeno na nonegocentrickém myšlení a snahu přizpůsobit psychologický náhled na druhé osoby v každodenním životě.

2) Subškála empatického zájmu – EC (empathic concern) zjišťuje tendenci prožívat vřelost, soucit, sympatii a zájem o druhé osoby, které se ocitly v nepříznivých podmínkách.

3) Subškála osobního distresu – PD (personal distress) diagnostikuje tendenci prožívat na vlastní osobu orientované pocity úzkosti, neklidu či diskomfortu při percepci jiných osob, které se ocitly v naléhavých či nouzových situacích.

4) Subškála fantazie – FS (fantasy) hodnotí tendenci imaginativně se přesunout do pocitů a jednání fiktivních postav v knihách, hrách a filmech a uvědomovat si jejich situaci.

IOS – Škála interpersonální orientace (IOS – Interpersonal Orientation Scale), kterou vytvořila C. A. Hillová (1987, s. 1011), je podložena teorií afiliativní motivace či teorií motivace člověka k sociálnímu kontaktu. Autorka při její konstrukci respektovala teoretický předpoklad, že motivace člověka k sociálnímu kontaktu s druhými lidmi je podněcována, řízena a současně posilována tím, že v průběhu sociální interakce jedinec získává čtyři druhy incentív či odměn, které odpovídají obsahu níže uvedených subškál. Škála interpersonální

orientace obsahuje 26 položek, které respondenti hodnotí s využitím 5-ti bodové stupnice Likertova typu. Položky byly na základě výsledů faktorové analýzy rozčleněny do 4 subškál.

1) Subškála emocionální opory – ES (emotional support, 6 položek) – měří tendenci redukovat negativní pocity jedince prostřednictvím kontaktu s jinými lidmi a získávat od nich citovou podporu.

2) Subškála pozornosti – AT (attention, 6 položek) zjišťuje tendenci jedince získávat pozornost, zájem, pochvalu, respekt a uznání od druhých.

3) Subškála pozitivní stimulace – PS (positive stimulation, 9 položek) diagnostikuje snahu dosáhnout podnětů, které vyplývají z interpersonální blízkosti a sociálního přijetí druhých osob.

4) Subškála sociálního srovnávání - SC (social comparison, 5 položek) zjišťuje tendenci jedince srovnávat své chování a prožívání s druhými lidmi a získávat od nich informace o své osobnosti.

MCSDS – Marlow – Crowneho škála sociální desirability (MCSDS – Marlow–Crowne Social Desirability Scale), jejímiž autory jsou D. P. Crowne a D. Marlowe (1960), vychází z předpokladu, že měření, která jsou založena na sebevýpovědi (self-reportu) respondentů ovlivňuje i určité zkreslení, jež vychází z jejich tendence odpovídat tzv. sociálně žádoucím způsobem, stylizovat se, „dělat se lepším“ či disimulovat. Jejich škála obsahuje 33 položek, které respondent hodnotí z hlediska jejich subjektivní pravdivosti (pravda – nepravda).

Výzkumný soubor

Výzkumný soubor byl tvořen vysokoškolskými studenty 1. – 3. ročníku prezenčního studia (N = 940) některé z deseti fakult dvou nejvýznamnějších ostravských vysokých škol, tj. Ostravské univerzity v Ostravě a Vysoké školy báňské – Technické univerzity v Ostravě. Soubor sestával z podsouboru studentů pomáhajících oborů OU tvořeného studenty sociálních a pedagogických oborů a podsouboru studentů různých technických a ekonomických oborů VŠB – TU. Složení výzkumného souboru z hlediska pohlaví a zaměření oborům. shrnuje tabulka 1.

Tabulka 1 Složení výzkumného souboru z pohlaví a zaměření oborů

	Kategorie	Abs. čet.	Rel. čet.
Pohlaví	Muži	331	35,2
	Ženy	609	64,8
	Celkem	940	100%
Muži	Pomáhající obory	90	27,2%
	Technické obory	241	72,8%
	Celkem	331	100%
Ženy	Pomáhající obory	373	61,2
	Ekonomické obory	236	38,8
	Celkem	609	100%

Výsledky výzkumu

Výzkumné výsledky, získané prostřednictvím aplikace t – testů mezi podsouborem studentů pomáhajících oborů a studentů technických a ekonomických oborů, jsou shrnuty v níže uvedených tabulkách 2 a 3. Podrobná legenda k tabulkám je uvedena pod tabulkou 2.

Tabulka 2 Statistická komparace závisle proměnných u podsouboru mužů pomáhajících oborů a podsouboru mužů technických oborů

	Muži, pomáhající obory N = 90		Muži, technické obory N = 241		Sig. F	t	Sig. t
	M	SD	M	SD			
AN	11,66	4,96	10,66	4,16	0,016	1,687	0,094
PU	7,20	2,51	7,64	2,58	0,540	-1,400	0,162
AL	20,51	3,02	19,82	3,35	0,333	1,722	0,086
CO	7,71	1,45	7,69	1,80	0,004	0,116	0,907
EM	11,31	3,44	10,95	3,60	0,600	0,822	0,412
DI	9,39	2,44	8,74	2,55	0,688	2,088	0,038+
PTM	67,78	9,03	65,50	9,11	0,759	2,027	0,043+
EC	15,90	3,37	15,57	3,53	0,414	0,769	0,442
PT	16,59	4,28	15,79	4,18	0,953	1,539	0,125
PD	11,12	5,05	11,65	4,66	0,404	-0,898	0,370
FS	13,58	6,16	12,72	5,87	0,404	1,170	0,243
ES	12,26	4,83	12,58	4,75	0,911	-0,545	0,586
AT	11,50	4,55	11,61	4,39	0,921	-0,208	0,835
PS	18,71	6,98	17,69	6,71	0,586	1,215	0,225
SC	9,82	3,68	10,42	3,42	0,876	-1,383	0,168
IOS	52,29	16,49	52,30	15,60	0,663	-0,007	0,994
MCS	19,48	4,46	19,04	4,35	0,853	0,807	0,420

Legenda k tabulce 2 a 3 : AN – anonymní chování; PU – veřejné chování; AL – altruistické chování; CO – vyžádané chování; EM – emocionální chování; DI – krizové chování; PTM – prosociální tendence; EC – empatický zájem; PT – přijímání perspektivy; PD – osobní distres; FS – fantazie; ES – emocionální opora; AT – pozornost; PS – pozitivní stimulace; SC – sociální srovnávání; IOS – interpersonální orientace; MCS – sociální žádoucnost; M = aritmetický průměr; SD = směrodatná odchylka; Sig. F = statistická signifikance F – testu; t = hodnota t – testu; Sig. t = statistická signifikance t – testu.

Tabulka 3 Statistická komparace závisle proměnných u podsouboru žen pomáhajících oborů a podsouboru žen ekonomických oborů

	Ženy, pomáhající obory N = 373		Ženy, ekonomické obory N = 236		Sig. F	t	Sig. t
	M	SD	M	SD			
AN	11,47	4,66	10,48	4,14	0,064	2,667	0,008++
PU	6,28	2,14	6,30	2,32	0,226	-0,097	0,923
AL	21,64	2,84	21,05	2,93	0,517	2,455	0,014+
CO	8,10	1,69	7,72	1,84	0,046	2,558	0,011+
EM	12,20	3,71	10,62	3,79	0,865	5,073	0,000++
DI	9,46	2,59	8,25	2,82	0,036	5,307	0,000++
PTM	69,15	9,35	64,42	10,27	0,100	5,850	0,000++
EC	18,30	3,21	16,92	3,40	0,272	5,061	0,000++
PT	18,32	3,85	15,99	4,21	0,278	7,020	0,000++
PD	14,23	4,36	14,65	4,52	0,639	-1,150	0,251
FS	16,26	5,78	14,86	5,61	0,521	2,931	0,004++
ES	14,06	4,32	13,29	4,44	0,692	2,129	0,034
AT	10,24	4,56	10,58	4,47	0,549	-0,908	0,364
PS	18,95	6,60	17,37	6,51	0,753	2,887	0,004++
SC	9,94	3,40	9,79	3,26	0,681	0,515	0,607
IOS	53,18	15,14	51,03	15,21	0,778	1,705	0,089
MCS	19,76	4,49	20,08	4,90	0,085	-0,824	0,410

Studenti i studentky pomáhajících oborů vykazují statisticky vyšší úroveň celkových prosociálních tendencí než studenti technických oborů a studentky ekonomických oborů. Současně se ukazuje že u studentek pomáhajících oborů jsou rozdíly mezi jednotlivými typy prosociálního chování ve srovnání se studentkami ekonomických oborů četnější než v případě statistické komparace studentů pomáhajících oborů a studentů technických oborů.

Studentky pomáhajících oborů disponují statisticky vyšší úrovní empatických tendencí, než studentky ekonomických oborů, což však neplatí u studentů pomáhajících oborů ve srovnání se studenty technických oborů.

Studenti ani studentky pomáhajících oborů se statisticky neliší od studentů technických oborů a studentek ekonomických oborů v úrovni afiliace, kterou je možné považovat za základ sociability. Studenty a studentky pomáhajících oborů nevykazují obecně vyšší úroveň sociability než studenti technických a studentky ekonomických oborů.

Studenti ani studentky pomáhajících oborů se statisticky neliší od studentů technických oborů a studentek ekonomických oborů v úrovni sociální žádoucnosti, takže výsledky nebyly zásadně tímto faktorem ovlivněny ve prospěch některého ze zkoumaných podsouborů, což zvyšuje jejich validitu.

Závěr

Studium pomáhajících oborů je přípravou pro kvalifikovaný výkon v oblasti tzv. pomáhajících profesí, které je možné vymezit jako množinu povolání, jejichž dominující obsahovou komponentu tvoří specifické pracovní aktivity.

Tyto rozhodující pracovní aktivity jsou primárně orientovány na materiální, finanční, informační, kognitivní, emocionální či jiný prospěch klientů a realizují se především na bázi přímé sociální komunikace a interakce, která je charakteristická vysokou úrovní osobnostní autenticity a emocionální angažovanosti pracovníků a současně také vysokým stupněm akceptace klientů.

Jak vyplývá z názvu těchto profesí, jedná se o povolání, jež jsou založena na procesech pomáhání, jejichž efektivita je rozhodujícím způsobem podmíněna především odpovídající strukturou osobnosti disponující vysokou úrovní kompetence v oblasti prosociálního chování, afiliace a empatie.

Výzkumné výsledky byly získány na podkladě záměrně vybraného souboru respondentů a vycházejí pouze z introspektivních výpovědí respondentů. Na druhé straně jsou však podloženy poměrně početným souborem pokusných osob (N = 940). Lze se proto domnívat, že celkově potvrzují oprávněnost užívání pojmu pomáhající obory, protože osobnostní profil těchto studentů a studentek je již během jejich vysokoškolské přípravy odlišný od studentů technických oborů a studentek ekonomických oborů, a to díky celkově vyšší úrovni prosociálního chování (tj. pomáhání) u obou pohlaví. U podsouboru studentek pomáhajících oborů byla prokázána také vyšší úroveň dispoziční empatie než u studentek ekonomických oborů.

Nicméně dosažené výsledky provokují řadu nezodpovězených otázek, týkajících se optimální úrovně prosociálních, empatických a afiliativních tendencí u studentů pomáhajících

a technických oborů, nebo problému, nakolik tyto jsou tyto osobnostní aspekty formovány ontogenetickým vývojem a nakolik k jejich rozvoji či naopak stagnaci přispívá samotné zaměření vysokoškolského studia.

Literatura

- CARLO, G., RANDALL, B.A., 2002, The development of a measure of prosocial behaviors for late adolescents. *Journal of Youth and Adolescence*, 31, 1, 31-44.
- CROWNE, D.P., MARLOWE, D.A., 1960, A new scale of social desirability independent of psychopathology. *Journal of Consulting Psychology*, 24, 349-54.
- DAVIS, M.H., 1980, A multidimensional approach to individual differences in empathy. *JSAS Catalog of Selected Documents in Psychology*, 10, 85-104.
- DAVIS, M.H., 1983, Measuring individual differences in Empathy: Evidence for multidimensional approach. *Journal of Personality and Social Psychology*, 44, 115-126.
- Davis, M.H., 1996, *Empathy: A social psychological approach*. Boulder: Westview.
- HILL, C.E., 1987, Affiliation motivation: People who need people...But in different ways. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52, 5, 1008-1018.
- MLČÁK, Z., ZÁŠKODNÁ, H., 2008, Analysis of relationships between prosocial tendencies, empathy and the five factor personality model in students of helping professions. *Studia Psychologica* 50, 2, s. 201-216.

Mlčák, Z., 2009, K výzkumu prosociálního chování a jeho korelátů u vysokoškolských studentů pomáhajících oborů. In L. Golecká, J. Gurňáková, I. Ruisel (Eds) *Sociálne procesy a osobnosť 2008*. Zborník z konferencie. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, s. 370 – 378, ISBN 978-80-88910-26-8.

Hľadanie súvislostí medzi osobnostnými premennými adolescentov a ich postojom k manželstvu

Ruttmarová Gabriela

g.ruttmar@gmail.com

Katedra psychológie TU, Trnava

Abstrakt

Vytvorenie partnerského vzťahu je dôležitou vývinovou úlohou mladého človeka nachádzajúceho sa na prahu dospelosti. Na jeho rozhodnutie, akú formu bude mať tento partnerský vzťah vplýva veľké množstvo rozličných faktorov. Na jednej strane sú to širšie kultúrne a spoločenské faktory. Na druhej strane sú to faktory užšieho sociálneho či interpersonálneho prostredia (rodina a blízke vzťahy adolescenta). V príspevku sme sa zamerali len na úzky výsek danej problematiky - skúmanie možných súvislostí medzi osobnostnými charakteristikami adolescentov a ich postojom k manželstvu.

Kľúčové slová: rodina, manželstvo, adolescent

Grantová podpora: Tento príspevok vznikol v rámci riešenia grantovej úlohy Vega č.1/3657/06.

Rodina je vo všeobecnosti považovaná za základnú bunku spoločnosti. Stabilná rodina vytvára vhodné prostredie na výchovu ďalších generácií, mnohými autormi je považovaná za najlepšiu alternatívu pre narodenie a výchovu detí.

Súčasná vedecká i laická verejnosť hovorí o neutíchajúcej kríze rodiny prezentovanej vysokou mierou rozvodovosti, znižujúcim sa počtom sobášov, nárastom kohabitácií, nízkou pôrodnosťou a zvyšujúcim sa pomerom detí narodených mimo manželstva. Tieto javy, spolu s hodnotovými a ideovými zmenami, charakterizujú fenomén druhej demografickej revolúcie (Pastor, 2006). Na Slovensku sa skúmaniu tejto oblasti venujú J.Matulník, A. Ritomský a K. Pastor.

Na tvorbe postojov k manželstvu sa podieľa veľké množstvo faktorov. Niektoré z nich sú viac, iné menej ovplyvniteľné. Môžeme medzi nimi odlíšiť širšie kultúrne a spoločenské faktory a interpersonálne faktory (osobne blízke vzťahy). Ďalším dôležitým prvkom je

samotná osobnosť adolescenta, ktorá si daný postoj tvorí. Zaujíma nás, či prítomnosť určitých osobnostných premenných predisponuje adolescenta k istému postoju k manželstvu. Našou snahou je identifikovať súvislosti, ktoré ovplyvňujú postoje k manželstvu. Vytvorené postoje následne predisponujú mladých ľudí na výber konkrétnej formy partnerského vzťahu v čase, keď sa táto voľba stane aktuálnou. V rámci dlhodobého horizontu sa pokúsime nájsť odpoveď na otázku, prečo sa niektorí ľudia ešte i v dnešných časoch chcú viazať celoživotným záväzkom manželstva, zatiaľ čo iní ho odmietajú. V tomto príspevku sa však venujeme len úzkemu výseku danej problematiky.

Vymedzenie pojmového priestoru

Keď hovoríme o rodine ako o základnej bunke ľudskej spoločnosti a priestore pre výchovu detí, poskytujúcom istotu a nemenné zázemie, máme na mysli rodinu založenú na manželskom zväzku dvoch ľudí opačného pohlavia, a to i napriek tomu, že mnohí autori pri definovaní rodiny nekladú dôraz na manželský zväzok (Kramer, 1980 in: Sobotková, 2001; Plaňava, 2000). Ak má rodina plniť funkciu trvale stabilného prostredia potrebného pre zdravú výchovu detí, vzhľadom na nižšie uvedené fakty, nezosobášené partnerstvo nespĺňa toto kritérium stabilného zväzku. Manželstvo je jediná aktuálna forma inštitucionalizácie partnerského vzťahu; je zároveň sociálnym potvrdením kvality tohto vzťahu a jeho výlučnosti (Vágnerová, 2000).

Vplyv ekonomického rozmachu a silnejúcich individualistických tendencií narúša viaceré úlohy manželstva, pre ktoré bola táto inštitúcia dlhodobo výlučným prostredím na ich realizáciu. Medzi tieto úlohy radíme vytvorenie stabilného priestoru pre rodenie detí, socializáciu jedinca, organizáciu rodinnej činnosti ako i rozdelenie rodinných prostriedkov. Rodina bola zároveň prepojením medzi jednotlivcom a širšou spoločnosťou (Musick, Bumpass, 2006).

Viackrát spomíname manželské spolužitie v protiklade s nemanželským spolužitím - kohabitáciou. Definovanie tohto pojmu sa stretá s pomerne veľkou nejednotnosťou. Vo všeobecnosti sa kohabitáciou nazýva partnerstvo dvoch ľudí opačného pohlavia, ktorí zdieľajú spoločnú domácnosť, žijú v intímnom vzťahu, pričom ich vzťah nie je legitímne potvrdený uzavretím manželstva (Mc Lanahan, Knab, 2006). Kohabitujúce dvojice sú diverzifikované vo viacerých oblastiach: a) vo svojich budúcich zámeroch; b) v spôsobe bývania; c) v dôvodoch pre tento spôsob života. Niektoré páry považujú kohabitáciu za

alternatívu k manželstvu, iní za istý prekursor manželstva, resp. skúšobnú fázu manželstva alebo ďalší za alternatívu k randeniu (Casper, Sayer in McLanahan, Knab, 2006).

Ak je kohabitácia považovaná za medzistupeň medzi slobodným životom a životom v manželstve; je často prejavom dvoch protichodných potrieb:

a) potreba trvalejšieho a naplneného partnerstva a neochota odkladať uspokojenie tejto potreby na neskôr;

b) potreba odložiť definitívne rozhodnutie na neskôr (Vágnerová, 2000).

V súvislosti s kohabitáciou výskumy vykazujú niekoľko negatívnych dopadov. Kohabitujúce páry zažívajú viac depresií, viac sexuálnej aktivity mimo vzťahu, menej sexuálneho uspokojenia, viac komplikácií v komunikácií a pri riešení problémov a horšie vzťahy s rodičmi v porovnaní so zosobášenými pármí (Brown, 2000; Cohan, Kleinbaum, 2002; Giesen, Treas, 2000; Popenoe, Whitehead, 2002). Riziko fyzického a sexuálneho týrania a vraždy je vyššie u jedincov žijúcich v kohabitácii (Popenoe, Whitehead, 2002; Shackelford, 2001).

Interdisciplinárny pohľad na manželstvo a kohabitáciu

Problematike rodiny a výskumu jednotlivých ukazovateľov krízy rodiny, medzi ktoré zaradujeme okrem poklesu sobášnosti a nárastu kohabitácií i pokles pôrodnosti a nárast rozvodovosti (Parker, 2005; Martin, Martin, Martin, 2001; Matulník, 2004; Pastor, 2006), sa venujú viaceré vedné disciplíny (psychológia, sociológia, právo...). Multifaktoriálna podmienenosť samotnej tvorby postojov k manželstvu ako i finálneho správania jedinca si vyžaduje toto interdisciplinárne nazeranie na danú problematiku.

Sociológovia hodnotia fakt nárastu kohabitácií a poklesu sobášnosti v rámci širšieho fenoménu – oslabenia rodiny, ako dôsledok transformácie spoločnosti, ktorá nastala najmä po roku 1989. Aspoň v stručnosti opíšeme niektoré javy, ktoré súvisia s touto transformáciou:

- vysoký podiel detí narodených mimo manželstva svedčí o vzrastajúcom počte kohabitácií a ich spoločenskej akceptácii (Pastor, 2002). Zvýšenú toleranciu voči kohabitácii potvrdzujú viaceré sociologické výskumy (Matulník, Ritomský, Pastor, 2003; Paloncyová, 2003; Mistríková, Heřmanová, Volná, 1998).

- finančná nedostupnosť bytov pre mladé rodiny a nefungujúca pro-rodinná politika je často uvádzaná ako jedna z prekážok uzavretia manželstva a založenia rodiny.

- vplyvom rozširujúcich sa možností vzdelávania i sebarealizácie v pracovnej oblasti, sa založenie rodiny odkladá na neskorší vek, niekedy až na čas, kedy už založenie rodiny nie je možné. Vtedy ide o nedobrovoľné prispôsobenie sa vonkajším neprajným podmienkam (Mistríková, Heřmanová, 2004).

Manželstvo a rodina v hierarchii hodnôt

Napriek všetkým týmto negatívnym vplyvom ohrozujúcim stabilitu rodiny, sa však postoj slovenského obyvateľstva nedá hodnotiť ako „antimanželský“ alebo „antirodinný“. Ľ. Mistríková a D. Heřmanová (2004) poukazujú na medzinárodný výskum európskych hodnôt, podľa ktorého až 95,3 % obyvateľov Slovenska si myslí, že dieťa pre svoj šťastný vývoj potrebuje domov s obidvoma rodičmi – čo naznačuje veľký význam úplnej rodiny. Hodnota manželstva a šťastnej rodiny stále zostáva na prvých priečkach v mnohých výskumoch. Založenie si stabilnej rodiny patrí stále medzi priority adolescentov (Moore, Stief, 1991), zároveň však vyjadrujú silné obavy z toho, že sa im to nepodarí.

Predmetom českého výskumu Rodina 2001, ktorý uskutočnil Výskumný ústav práce a sociálnych vecí v spolupráci so Strediskom empirických výskumov, boli zmeny rodinného správania sa v Českej Republike. Výskumníci pracovali so vzorkou 1257 respondentov, ktorými boli osoby staršie ako 18 rokov. Výskum ukázal, že rodina, t.j. mať spoľahlivého partnera, spokojné, manželstvo, mať a vychovávať deti, patrí stále medzi najvyššie životné priority mladých ľudí. Napriek tomu sa zistilo evidentné oslabenie pozície rodiny, najmä u mladých žien so stredoškolským a vysokoškolským vzdelaním. Tieto kládli na manželstvo menší dôraz ako ženy s učňovským vzdelaním (Paloncyová, 2003). Podobné zistenia sa objavili aj v dlhodobom výskume rodín a domácností (United States National Survey of Family and Households), kde ženy, ktoré nedokončili stredoškolské vzdelanie, odsudzovali nemanželské spolužitie bez plánov na uzavretie manželstva viac ako dvojnásobne v porovnaní s vysokoškolsky vzdelanými ženami (Edin, Kefalas, Reed, 2004).

Väčšina mladých ľudí by si ešte stále radšej zvolila manželstvo, život so stálym partnerom bez sobáša by si zvolila jedna pätina opýtaných. Ako dôležité okolnosti sobáša však uvádzajú možnosť samostatného bývania, dobrý finančný príjem a spolužitie pred manželstvom (Paloncyová, 2003).

V priebehu rokov, kedy tieto výskumy prebiehali, sa mladí ľudia stali tolerantnejšími ku kohabitáciám i k výchove detí mimo manželstva. To môže nasvedčovať tomu, že mladí ľudia síce chcú mať šťastné manželstvo a rodinný život, ale keď budú konfrontovaní s možnosťou

výberu medzi manželstvom a kohabitáciou, väčšina z nich nebude mať v sebe dostatočne pevné presvedčenie, že manželstvo im ponúkne plnohodnotnejší a stabilnejší život. V čase rozhodovania sa pre konkrétnu formu partnerského života, sa kohabitácia často stáva jasnou voľbou pre svoju finančnú nenáročnosť a zároveň možnosť naplnenia potreby intimity a opory - v porovnaní s randením (Seltzer, 2004). Pri výbere manželstva ako formy partnerského života treba uvažovať aj o nepripravenosti partnerov na spoločný manželský život, čo značne oslabuje vyhliadky manželstva na stabilitu a funkčnosť (Pastor, 2002).

Prediktory postojov k manželstvu

Pochopenie týchto fenoménov do hĺbky si nevyhnutne vyžaduje aj iný ako celospoločenský kontext. Domnievame sa, že v analýze vplyvov prostredia na tvorbu postojov, má svoju nezastupiteľnú úlohu samotná osobnosť adolescenta. Samozrejme súhlasíme s tým, že na formovanie celej osobnosti, a teda i postojov, má vplyv najmä rodinné prostredie, a to už od raného detstva. V období adolescencie práve tento vplyv slabne. Jedinec sa oslobodzuje od viazanosti na rodinu a protest voči autorite prestáva byť hlavným motivačným prvkom správania (Vágnerová, 2000). Nový význam nadobúda vlastné hľadanie zmyslu – človek hľadá vlastné normy a princípy, podľa ktorých chce žiť. Jedinec si hľadá svoju životnú dráhu – zaoberá sa „ideálnymi hodnotami“ (Piaget, Inhelderová, 2000).

Jedinec nie je ochotný robiť záväzné rozhodnutia súvisiace s dospelosťou, čo často demonštrujú potrebou voľnosti a slobody (psychosociálne moratórium). Vo svojom správaní však často preferujú rýchle a zásadné riešenia, pričom kompromis je pre nich nežiadúci. Tieto charakteristiky môžu zohrávať významnú úlohu pri formovaní si postojov k partnerskému životu. Vytvárajú si obraz svojho „ideálneho vzťahu“ a vlastného „životného príbehu“. V tomto procese zohráva dôležitú úlohu i referenčný rámec jedinca.

Ďalšie súvislosti danej problematiky odhalíme pri skúmaní z hľadiska mikrosociálneho prostredia a individuálneho prežívania - presnejšie očakávaní a potrieb v súvislosti s vytváraním vzťahov.

J. Gillis (2004) predpokladá, že ľudia sa prikláňajú ku kohabitácii, aby týmto spôsobom vyriešili svoje nadmerné očakávania spájané s manželstvom. Navyše sa v tejto fáze vzťahu ocitnú často ľudia, ktorí ešte nie sú ochotní, resp. schopní zobrať a zároveň poskytnúť partnerovi istotu vo forme celoživotného záväzku. Vzhľadom na to, aké veľké množstvo mladých ľudí pochádza z rozvrátených manželstiev, resp. sú svedkami rozvodov vo svojom širšom okolí, je ich nedôvera v trvácnosť manželstva viac ako pochopiteľná.

Rastúcim počtom rozvodov vzrastá i počet detí, ktoré boli svedkami rodinných rozvratov (často spojenými s dlhodobým konfliktným prostredím a celoživotnými traumatickými zážitkami). Rozvedení rodičia často začínajú nadväzovať nové vzťahy veľmi skoro po rozvode (Martin, Martin, Martin, 2001), pričom mnohí rozvedení rodičia dávajú prednosť kohabitácii pred manželstvom (Tasker, Richards, 1994). Vzhľadom na nestabilitu kohabitácie ide často o niekoľko za sebou nasledujúcich kohabitácií. Ak sú deti svedkami takéhoto „hľadania“ si nového partnera, môže to mať výrazný vplyv na vytváranie si postojov k manželstvu (Edmondson, 1997). Tento predpoklad potvrdzuje ďalší výskum (Kozuch, Cooney, 1995), ktorý uvádza, že akceptácia predmanželskej kohabitácie je výrazne vyššia u adolescentov, ktorí boli vystavení závažnému rodičovskému konfliktu alebo rozvodu.

Ďalší z výskumov sa zaoberal skúmaním postojov k manželstvu u dospelých ľudí vo veku 33 rokov. Vzhľadom na tradičné postoje k manželstvu (ktoré boli predmetom výskumu) boli zistené pozitívne korelácie s religiozitou, negatívne korelácie s vysokými neverbálnymi zručnosťami v detstve, pitím alkoholu a fajčením v dospelosti, no nezistila sa žiadna súvislosť so štruktúrou a zázemím v pôvodnej rodine. Ďalej boli zistené významné postojové rozdiely medzi pohlaviami: pre 33 – ročné ženy je prítomnosť partnera významným prediktorom tradičných postojov k manželstvu; u mužov je podobne významným prediktorom prítomnosť detí, absencia vzdelania a momentálna nízka socio-ekonomická úroveň (Fluori, Buchanan, 2001).

Výskumy v Taliansku ukazujú, že jedným z hlavných dôvodov, prečo v Taliansku nie sú kohabitácie také rozšírené ako v ostatnej Európe, je význam rodičovskej podpory. Vo výskumnom výbere 23 – 27 –ročných slobodných ľudí žijúcich v domácnosti s rodičmi bol postoj vlastných rodičov ku kohabitácii identifikovaný ako jeden z najdôležitejších vplyvov pri rozhodovaní sa, či začať život v kohabitácii alebo nie (Di Giulio, Rosina, 2006).

N. D. Glenn (1990 in Ayles, 2004) zistil, že kohabitácia pred manželstvom má negatívny vplyv na kvalitu manželstva. Nie je však jasné, či je tento efekt spôsobený samotným faktom spoločného života alebo typom osobnosti u tých ľudí, ktorí majú tendenciu žiť v kohabitácii pred manželstvom (Ayles, 2004). Autor ďalej uvádza, že na základe zistených negatívnych korelácií medzi predmanželskou kohabitáciou a manželskou spokojnosťou sa dá usudzovať, že tendencia ku kohabitácii môže byť výsledkom istých osobnostných premenných.

Na základe získaných informácií sme vytvorili skupinu premenných, ktoré sú možnými prediktormi postojov k manželstvu a ku kohabitácii. Skúmanie vzájomných vzťahov týchto premenných bude predmetom nášho záujmu v blízkej budúcnosti. Na záver uvádzame konkrétne premenné, ktorým sa budeme ďalej výskumne venovať:

Hodnoty

Jedným z predpokladaných prediktorov postojov k manželstvu sú hodnoty. Pre ujasnenie vzťahu postojov a hodnôt uvádzame rozdiely medzi nimi ako ich vymedzujú V. Řehan a P. Cakirpaloglu (2000): a) hodnoty tvoria centrálnu časť osobnosti – sú súčasťou osobnostnej štruktúry, a teda sú odolnejšie voči zmenám v porovnaní s postojmi; b) hodnoty sú abstraktnejšie ako postoje. Hodnoty tvoria základ pre tvorbu určitých postojov. Na túto všeobecnosť a transsituačnosť a centrálnosť hodnôt v porovnaní s postojmi upozorňuje i M. Rokeach (1973 in: Kavalír, 2005)

Iracionálne presvedčenia

Hoci sme v dostupnej literatúre nenašli žiadne výskumy, ktoré by sa týkali súvislosti konkrétnych osobnostných premenných a postojov k partnerstvu, predsa niektorí autori poukazujú na možnosť osobnostnej predispozície k pozitívnym postojom ku kohabitácii A. DeMaris a G. R. Leslie (1984, in: Ayles, 2004). Predmetom nášho záujmu však bude zistiť, či sú určité osobnostné premenné prediktorom pozitívnych postojov k manželstvu alebo ku kohabitácii. V súvislosti so skúmaním osobnostných premenných sa chceme bližšie zamerať na iracionálne presvedčenia, ktoré sú istými subjektívnymi determinantami vnímania okolitej reality. Oni ovplyvňujú spôsob, ktorým si jedinec interpretuje realitu a aký postoj k nej zaujme (Kondáš, Kordáčová, 2000). Jedná sa o myšlienkové návyky, neadekvátne postoje a osvojené modely uvažovania v podobe pravidiel či návodov na život. Ide o dogmatické presvedčenie, že veci MUSIA byť usporiadané istým spôsobom; majú teda vyžadujúcu a absolutizujúcu povahu (Kordáčová, 2006).

Religiozita

Religiozita ako osobný a kladný vzťah k náboženstvu (Bohu) zahŕňa komplex javov, myslenia, prežívania a konania (Stríženec, 2001). Pri posudzovaní zrelosti religiozity nie sú ujasnené kritériá hodnotenia.

Ak vychádzame z popisu dimenzie zvnútornenej religiozity podľa G. W. Allporta, kde hlavným princípom správania človeka je učenie cirkvi, ktorá predmanželské spolužitie striktne odmieta (KKC, 1999, s. 576), predpokladáme, že u týchto jedincov sa bude vyskytovať pozitívny postoj k manželstvu a negatívny postoj ku kohabitácii. Na pozitívne

korelácie religiozity a postojov k manželstvu sa výskumne potvrdili na dospeljej populácii (Fluori, Buchanan, 2001).

Záver

Množstvo výskumov, ktoré sa zaoberajú témou rodiny a manželstva u nás i v zahraničí, má zväčša sociologický charakter. Ich zistenia prinášajú cenné údaje o názoroch a správaní obyvateľstva, čím nám vytvárajú kvalitnú platformu pre ďalší výskum - hľadanie príčin konkrétneho správania sa na úrovni jednotlivca, ako i skúmanie postojov, ktoré ho v danom správaní ovplyvňujú.

V tomto príspevku sme chceli zosumarizovať zistenia z dostupných výskumov z oblasti manželstva, rodiny a kohabitácií. Na základe týchto zhromaždených údajov sme si zadefinovali niekoľko premenných, ktoré sú možnými prediktormi postojov k manželstvu. Skúmaniu týchto vzťahov sa chceme zaoberať v blízkej budúcnosti.

Použitá literatúra

- AYLES, C., 2004, Biographical determinants on marital quality. London: One Plus One.
- BROWN, S., 2000, The effect of union type on psychological well-being. *Journal of Health and Social Behavior*, 41, 3, 241 – 255.
- COHAN, C. L., KLEINBAUM, S., 2002, Toward a greater understanding of the cohabitation effect: Premarital cohabitation and marital communication. *Journal of Marriage and Family*, 64, 180 – 192.
- DI GIULIO, P., ROSINA, A., 2006, Intergenerational family ties and the diffusion of cohabitation in Italy. MPIDR Working Paper WP 2006-038.
- EDIN, K., KEFALAS, M. J., REED, J. M., 2004, A peek inside the black box: What marriage means for poor unmarried parents? *Journal of Marriage and Family*, 66, 4, 1007 – 1014.
- EDMONDSON, B., 1997, New life stage: Trial marriage. *Forecast*, 17, 7.
- FLUORI, E., BUCHANAN, A., 2001, What predicts traditional attitudes to marriage? *Children and Society*, 15, 263 – 271.
- GIESEN, D., TREAS, J., 2000, Sexual infidelity among married and cohabiting Americans. *Journal of Marriage and Family*, 62, 1, 48 – 60.
- GILLIS, J., 2004, Marriage of the mind. *Journal of Marriage and Family*, 66, 4, 988 – 991.
- KAVALÍŘ, P., 2005, K problematice výzkumu hodnot a hodnotových preferencí.

Československá psychologie, 49, 4, s.333-341.

KNAB, J. T., MCLANAHAN, S., 2006, Measuring cohabitation: Does when, who, and how you ask matter. In: Hofferth, S., Casper, L. (Eds.), Handbook of Measurement Issues in Family Research (19 – 33), Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum & Associates.

KONDÁŠ, O., KORDÁČOVÁ, J., 2000, Iracionalita a jej hodnotenie. Bratislava: Stimul.

KORDÁČOVÁ, J., 2006, Problém kvality myslenia v kontexte kvality – nekvality života. Zborník z konferencie „Psychosociálne a zdravotné aspekty nekvality života“. Prešov, 15 - 21.

KOZUCH, P., COONEY, T. M., 1995, Young adults' marital and family attitudes: The role of recent parental divorce and family and parental conflict. Journal of Divorce and Remarriage, 23, 45 – 62.

MARTIN, P. D., MARTIN, D., MARTIN, M., 2001, Adolescent premarital sexual activity, cohabitation, and attitudes toward marriage. Adolescence, 36, 143, 601 – 609.

MATULNÍK, J., RITOMSKÝ, A., PASTOR, K., 2003, Analýza makrospoločenských faktorov súčasného vývoja pôrodnosti na Slovensku. Trnava: Fakulta humanistiky Trnavskej univerzity.

MISTRÍKOVÁ, E., HEŘMANOVÁ, D., VOLNÁ, A., 1998, Populačné zámery vysokoškolských študentov v kontexte druhej demografickej revolúcie. Sociológia, 30, 499 – 520.

MISTRÍKOVÁ, E., HEŘMANOVÁ, D., 2004, Reprodukčné správanie, hodnota manželstva a životný štýl. In: Sociálne a zdravotné dôsledky zmien demografického správania na Slovensku ako výskumný problém. Trnava: Trnavská univerzita, 75-95.

MOORE, K. A., STIEF, T. M., 1991, Changes in marriage and fertility behavior: Behavior vs. Attitudes of young adults. Youth and Society, 22, 3, 362 – 386.

MUSICK, K., BUMPASS, L., 2006, Cohabitation, marriage, and trajectories in well-being and relationships. CCPR Working Paper CCPR-003-06, Los Angeles: University of California.

PALONCYOVÁ, J., 2003, Změny české rodiny: Mladá generace a demografický vývoj. Bulletin ČICSO, 9, 11 – 13.

PARKER, R., 2005, Perspective on the future of marriage. Family Matters, 72, 78 – 82.

PASTOR, K., 2002, Rodina a politika v druhej demografickej revolúcii. In: Rodina v ohrození – výzva pre sociálne vedy. Trnava: Fakulta humanistiky Trnavskej univerzity.

PASTOR, K., 2006, Rodina, manželstvo a populačný vývoj. In: Rodina na prelome tisícročia. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa.

- PIAGET, J., INHELDEROVÁ, B., 2000, Psychologie dítěte. Praha: Portál.
- PLAŇAVA, I., 2000, Manželství a rodiny. Brno: Doplněk.
- POPENOE, D., WHITEHEAD, B. D., 2002, Should we live together? What Young Adults Need to Know About Cohabitation Before Marriage: A Comprehensive Review of Recent Research. New Jersey: Rutgers University, National Marriage Project.
- ŘEHAN, V., CAKIRPALOGLU, P., 2000. Sociální status a hodnotová orientace mladé generace. Československá psychologie, 44, 3, s.202-215.
- SELTZER, J. A., 2004, Cohabitation in the United States and Britain: Demography, kinship and the future. Journal of Marriage and Family. 66, 4, 921 – 928.
- SHACKELFORD, T., 2001, Cohabitation, marriage, and murder. Aggressive Behavior, 27, 284 – 291.
- SOBOTKOVÁ, I., 2001, Psychologie rodiny. Praha: Portál.
- STRÍŽENEC, M., 2001, Súčasná psychológia náboženstva. Bratislava: IRIS.
- TASKER, F. L., RICHARDS, M. P., 1994, Adolescents' attitudes toward marriage and marital prospects after parental divorce: A review. Journal of adolescent research, 9, 340 – 362.
- VÁGNEROVÁ, M., 2000, Vývojová psychologie. Praha: Portál.
- Katechizmus Katolíckej Cirkvi, 1999. Trnava: Spolok sv. Vojtecha.

Ruttmarová, G., 2009, Hľadanie súvislostí medzi osobnostnými premennými adolescentov a ich postojom k manželstvu. In L. Golecká, J. Guňáková, I. Ruisel (Eds) Sociálne procesy a osobnosť 2008. Zborník z konferencie. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, s. 379 – 388, ISBN 978-80-88910-26-8.

Výchovný štýl rodičov a tvorivosť ich detí

Szobiová Eva, Uhlíková Martina

eva.szobiova@fphil.uniba.sk

Katedra psychológie FFUK Bratislava

Abstrakt

Cieľom štúdie bolo preskúmať ako deti v súčasnosti vnímajú výchovný štýl svojich rodičov a zistiť akým spôsobom vplýva výchovný štýl na tvorivosť. Výskum sa uskutočnil na súbore 112 detí ZŠ vo veku 12,5 roka. Na zisťovanie tvorivosti sa použil figurálny Urbanov test tvorivého myslenia a Guilfordov verbálny test Dôsledkov. Výchovný štýl sa meral Čáповým a Boschekovým Dotazníkom spôsobov výchovy v rodine. Skúmali sa vzťahy medzi silou riadenia a tvorivosťou na jednej strane a prepojenie emocionálnych vzťahov rodičov s tvorivosťou ich detí. Z výsledkov vyplynulo, že najvyššie zastúpenie má výchovný štýl s rozporným riadením a záporným emočným vzťahom. Najnižšie skóre tvorivosti sa zistilo u detí s rozporným riadením. Deti so slabým riadením boli výrazne ideačne fluentnejšie i flexibilnejšie a deti so stredným riadením originálnejšie vo verbálnej oblasti. Vo figurálnej tvorivosti dosiahli významne lepšie výsledky deti z rodín, u ktorých prevláda kladný emočný vzťah.

Kľúčové slová: výchovný štýl, riadenie a emocionálny vzťah, figurálna a verbálna tvorivosť

Spomedzi sociálnych faktorov, ktoré ovplyvňujú tvorivosť sa ako najdôležitejší ukázal vplyv rodinného prostredia, resp. štýl rodinnej výchovy (Domino, 1979; Dacey, Lennon, 2000). Význam životných modelov rodičov a ich výchovný prístup v zmysle úcty, slobody, miernej citovej uzavretosti, hodnôt namiesto pravidiel, ocenenia tvorivosti, vízie do budúcnosti a humoru zdôrazňujú pre tvorivosť B. Clarcková (1988) i T. Amabileová (1989). Na dôležitosť podpory a povzbudenie k nezávislosti zo strany rodičov alebo iných významných dospelých upozornil už G. Domino (1979), B. Bloom (1985), neskôr H.

Gardner (1993), D. Feldman (1999) a i. Na základe uvedených poznatkov sme predpokladali, že štýl rodinnej výchovy má významný vplyv na úroveň tvorivosti detí a mladistvých.

Termín štýl alebo spôsob výchovy vyčleňuje zo súboru výchovných procesov emočné vzťahy dospelých a detí, ich spôsob komunikácie, množstvo požiadaviek na dieťa, spôsob ich kladenia a kontroly. Je to celkové výchovné pôsobenie na dieťa alebo mladistvého a spôsob reagovania naň (Čáp, Boschek, 1994). Štýl výchovy v rodine vykazuje štatisticky významné vzťahy s rôznymi aspektami osobnosti dieťaťa. Zistilo sa, že pôsobí okrem iného aj na rozvoj kreativity. Na optimálny vývin osobnosti dieťaťa priaznivo účinkuje taký výchovný štýl, ktorého charakteristickými znakmi sú kladný emocionálny vzťah k dieťaťu zo strany oboch rodičov a výchovné riadenie bez extrémov silných požiadaviek alebo veľkej voľnosti (Tausch, Herrman in Čáp, Boschek, 1994). J. Čáp a P. Boschek (1994) vytvorili model spôsobov výchovy, v ktorom rozlíšili komponent:

- 1) kladný – predstavuje kladný až extrémne kladný emočný vzťah rodičov k dieťaťu,
- 2) záporný – vyjadruje záporný emočný vzťah rodičov k dieťaťu,
- 3) požiadaviek – označuje množstvo nárokov kladených na dieťa,
- 4) voľnosti – hovorí o stupni kontroly týchto požiadaviek.

Zo vzájomného pomeru kladného a záporného komponentu zvlášť pre každého rodiča vo vzťahu k dieťaťu, môžeme vyjadriť emočný vzťah na rôznych kvalitatívnych úrovniach: záporný, stredný, kladný a extrémne kladný. Podobne pomer medzi hodnotami reprezentujúcimi požiadavky a voľnosť, udáva stupeň riadenia: silné, stredné, slabé, rozporné. Kombináciou týchto komponentov vznikol model deviatich polí, z ktorých každé je charakteristické určitou kvalitou emočného vzťahu a istým stupňom riadenia.

V našej štúdii vychádzame z uvedeného Modelu deviatich polí J. Čápa a P. Boscheka (1994). Deväť polí sme pre naše výskumné účely rozdelili na základe dvoch dimenzií do menších podskupín:

A) Z hľadiska emocionálneho vzťahu rodiny k dieťaťu rozlišujeme výchovné štýly s pozitívnym a so záporným vzťahom k dieťaťu (pozri tabuľku 1). Do podkategórie štýlov s negatívnym vzťahom k deťom zaraďujeme polia, ktoré sa vyznačujú tým, že jeden alebo obaja rodičia dávajú najavo chladný postoj, nepriateľstvo, nedostatok lásky (polia č. 1, 2, 3, a 9). Do druhej podkategórie štýlov s pozitívnym emocionálnym vzťahom k dieťaťu sme zaradili polia, ktoré sú charakteristické tým, že vo vzťahu rodičov prevláda kladný postoj, dostatok lásky a akceptácie dieťaťa (polia č. 4, 5, 6, 7 a 8).

B) Podľa sily riadenia v rodine rozlišujeme spôsob výchovy so silným riadením. Sem sme zaradili polia č. 1 a č. 4 (pozri tabuľku 1). Ďalej sme stanovili podkategóriu stredného riadenia v rodine a priradili sme jej štýly č. 5 a č. 9. Treťou je subkategória slabého riadenia a patria sem štýly č. 2, 6 a 8. Poslednú podskupinu tvoria štýly charakteristické rozporným riadením jedného alebo oboch rodičov (č. 3 a 7).

Cieľ výskumu

Cieľom nášho výskumu bola identifikácia tých kategórií výchovných štýlov, s ktorými sa spája vyššia úroveň tvorivosti: išlo nám pritom o porovnanie jednotlivých podkategórií z pohľadu emocionálneho vzťahu k dieťaťu a z pohľadu sily riadenia v rodine. Predmetom nášho záujmu bola komparácia štýlov s pozitívnym vs. negatívnym emocionálnym vzťahom rodičov k dieťaťu. Rovnako sme porovnávali v úrovni figurálnej a verbálnej tvorivosti aj štýly so slabým, stredným, silným a rozporným riadením.

Výskumné otázky a hypotézy

Ktorý výchovný štýl bude mať najväčšie zastúpenie vo výskumnom súbore?

Akú úroveň figurálnej a verbálnej tvorivosti identifikujeme u detí z rôznych výchovných štýlov z hľadiska emocionálneho vzťahu rodičov k deťom?

Akú úroveň figurálnej a verbálnej tvorivosti identifikujeme u detí z rôznych výchovných štýlov z hľadiska sily riadenia v rodine?

Stanovili sme nasledovné výskumné hypotézy:

H1: Predpokladáme, že deti z výchovných štýlov s pozitívnym emocionálnym vzťahom budú tvorivejšie vo figurálnej tvorivosti v porovnaní s deťmi z výchovných štýlov s negatívnymi emocionálnymi vzťahmi rodičov.

H2: Predpokladáme, že deti z výchovných štýlov s pozitívnym emocionálnym vzťahom budú dosahovať vyššiu úroveň v dimenziách verbálnej tvorivosti než deti z výchovných štýlov poznačených negatívnymi emocionálnymi vzťahmi.

H3: Predpokladáme signifikantné rozdiely v úrovni figurálnej tvorivosti u detí s rôznym stupňom riadenia v rodine.

H4: Predpokladáme signifikantné rozdiely v úrovni verbálnej tvorivosti u detí s rôznym stupňom riadenia v rodine.

Výskumný súbor

Predstavovalo 112 žiakov siedmych ročníkov zo 6 bežných základných škôl (5 škôl v Piešťanoch a 1 škola v neďalekej obci). V našom výbere sa nachádzalo 47 chlapcov a 65 dievčat. Priemerný vek probandov bol 12,5 roka.

Použité metódy

Na zistenie tvorivosti vo figurálnej oblasti sme použili Urbanov test tvorivého myslenia (TSD–Z), ktorý okrem kognitívnych zahŕňa aj osobnostné charakteristiky: komplexnosť pohľadu, odvahu riskovať, humor a afektivita, nekonvenčnosť (Urban, Jellen, Kováč, 2002).

Na zistenie verbálnej tvorivosti sme použili Guilfordov test Dôsledky (1980) ktorý zachytáva ideačnú fluenciu. Okrem toho sme hodnotili flexibilitu a originalitu. Podnetová situácia na 10 minútovú produkciu dôsledkov bola: „Čo by sa stalo, keby ľudský život na zemi pokračoval bez smrti?“.

Cieľom Dotazníka spôsobov výchovy v rodine (Čáp, Boschek, 1994) je identifikovať výchovný štýl v rodine dieťaťa. Celkovo obsahuje 40 položiek opisujúcich pestrú paletu situácií medzi rodičmi a deťmi. Úlohou žiaka bolo posúdiť na základe vlastných skúseností, ako tieto situácie rieši otec a ako matka. Dotazník je založený na modeli 9 polí, z ktorých každé reprezentuje iný výchovný štýl. Každý štýl výchovy je založený na dvoch dimenziách: na emočnom vzťahu rodičov k dieťaťu a na riadení.

Výsledky

Štatistické spracovanie dát sme uskutočnili prostredníctvom programu SPSS WIN 11.1. Najskôr sme zisťovali rozloženie výchovných štýlov vo výskumnom súbore. Prostredníctvom funkcií štatistickej deskripcie sme znázornili frekvenčnú tabuľku absolútnych a percentuálnych hodnôt výskytu jednotlivých štýlov výchovy (tabuľka 1).

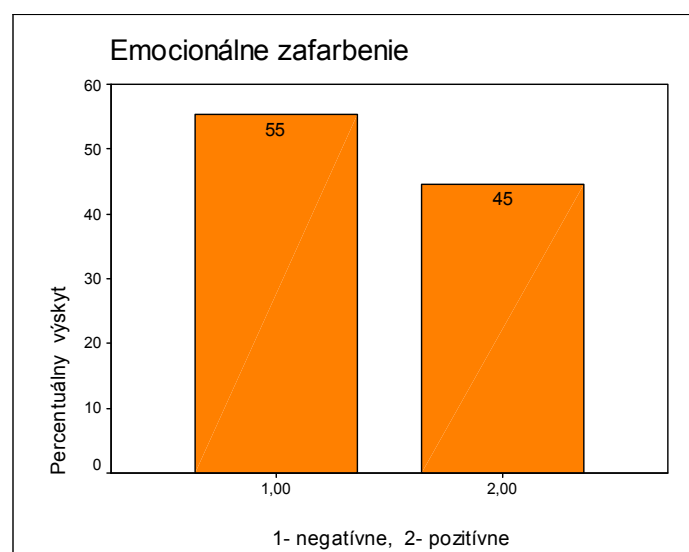
Tabuľka 1: Zastúpenie výchovných štýlov vo výskumnom súbore.

Štýl výchovy v rodine	Frekvencia výskytu	Percento výskytu
Pole 1 (silné riadenie + záporný vzťah)	6	5,3
Pole 2 (slabé riadenie + záporný vzťah)	12	10,7
Pole 3 (rozpor. riadenie + záporný vzťah)	38	33,9
Pole 4 (silné riadenie + kladný a extr. kladný vzťah)	4	3,5
Pole 5 (stredné riadenie + klad. a extr. klad. vzťah)	9	8
Pole 6 (slabé riadenie + kladný vzťah)	21	18,7
Pole 7 (rozpor. riadenie + klad. a extr. kladný vzťah)	11	9,8
Pole 8 (slabé riadenie + extr. kladný vzťah)	5	4,4
Pole 9 (všetky formy riad. + záporne-kladný vzťah)	6	5,3
Spolu	112	100 %

Z tabuľky 1 je zrejmé, že najväčšie percento výskytu má rozporné riadenie s negatívnym emocionálnym vzťahom k dieťaťu, teda pole č. 3. Naopak najmenšie zastúpenie má spôsob výchovy, pri ktorom sa uplatňuje silné riadenie s kladným až extrémne kladným vzťahom, teda pole č. 4.

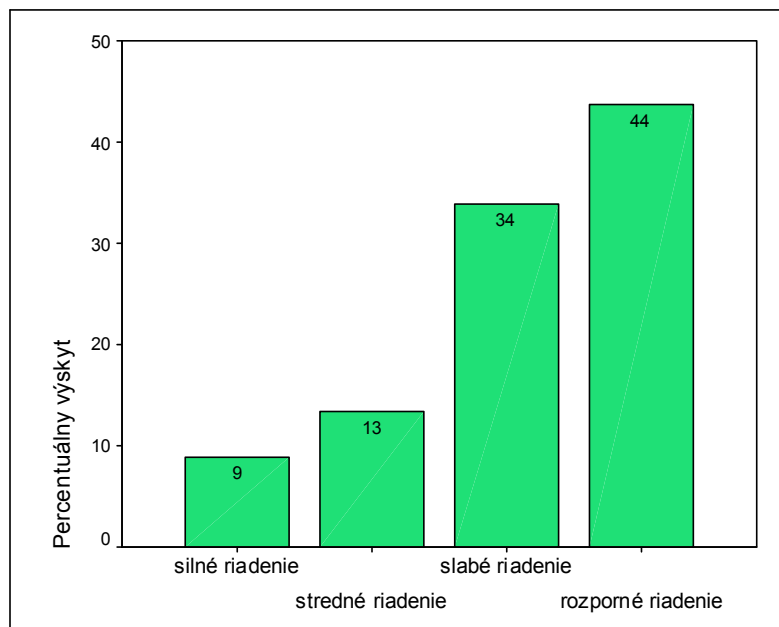
Pre ľahšiu orientáciu uvádzame aj grafickú podobu rozdelenia spôsobov výchovy. Zlúčili sme viaceré polia a vytvorili sme členenie podľa kvality emocionálneho vzťahu k dieťaťu a podľa sily riadenia.

Graf 1: Rozdelenie výchovných štýlov podľa emocionálneho vzťahu k dieťaťu.

Vo výskumnom súbore sa nachádzalo 55% štýlov s negatívnym emocionálnym vzťahom k dieťaťu (polia č. 1, 2, 3 a 9) a 45% tvorili spôsoby výchovy s pozitívnym emocionálnym vzťahom (polia č. 4, 5, 6, 7, a 8).

Graf 2: Rozdelenie výchovných štýlov podľa sily riadenia v rodine.

Z grafu 2 je zrejmé, že najmenšie zastúpenie v našom súbore mali žiaci so silným riadením rodičov. Naopak, najviac (44%) detí patrí do výchovného štýlu s rozporným riadením. Rodič v tomto prípade vydáva príkazy, ale už nekontroluje ich plnenie, alebo jeden z rodičov uplatňuje silné riadenie a druhý slabé.

Kategorizácie štýlov výchovy podľa emocionálneho vzťahu a podľa sily riadenia sa budeme pridržovať aj v ďalšej analýze výskumu. Z tohto hľadiska budeme porovnávať vzniknuté podkategórie v úrovni figurálnej a verbálnej tvorivosti, ako sme už uviedli vyššie.

K overeniu H1: Predpokladali sme, že deti z výchovných štýlov s pozitívnym emocionálnym vzťahom budú tvorivejšie vo figurálnej tvorivosti v porovnaní s deťmi z negatívnym vzťahom.

Tabuľka 2: Porovnanie priemerov jednotlivých kategórií figurálnej tvorivosti (TSD-Z) medzi žiakmi z výchovných štýlov s pozitívnymi a negatívnymi emocionálnymi vzťahmi rodičov (Mann-Whitneyho test)

Kategórie figurálnej tvorivosti	ŠTÝLY S POZIT. VZŤAHOM		ŠTÝLY S NEGATÍV. VZŤAHOM		P
	AM	SD	AM	SD	Dvojstranná signifikancia
Použitie predložených prvkov	5,48	0,54	5,46	0,61	,923
Dokreslenie	4,92	0,89	4,7	1,04	,318
Nové prvky	3,62	2,24	3,08	2,36	,287
Grafické prepojenie	1,1	1,54	0,66	1,1	,189
Tematické prepojenie	2,56	2,34	1,33	1,95	,006**
Prekroč. hran. Závislé	3,12	3,02	3,09	3,02	,968
Prekroč. hran. nezáv.	1,54	2,62	1,16	2,38	,432
Perspektíva	2,7	2,98	2,41	2,96	,607
Humor	3,5	0,97	3,22	0,94	,036*
Nekonvenčnosť	2,74	2,25	2,7	2,55	,672

AM – priemer, SD – štandardná odchýlka, * - signifikantné na hladine $p \leq 0,05$ ** - signifikantné na hladine $p \leq 0,01$

Ako vyplýva z tabuľky 2, žiaci, ku ktorým majú rodičia vo výchove pozitívny emocionálny vzťah, dosiahli vo všetkých hodnotených kategóriách figurálnej tvorivosti vyššie hodnoty v porovnaní so žiakmi s negatívnymi vzťahmi. Štatistická signifikancia však bola potvrdená pri 2 kategóriách Urbanovho testu. Bol to Humor a emocionalita ($p < 0,05$) a Tematické prepojenie, kde sme zistili $p < 0,01$.

K overeniu H2: Predpokladali sme, že žiaci z výchovných štýlov s pozitívnym emocionálnym vzťahom dosiahnu lepšie výsledky vo faktoroch verbálnej tvorivosti.

Priemerné hodnoty fluencie, flexibility a originality, ako ukazuje tabuľka 3, boli v súbore detí s kladnými emocionálnymi vzťahmi vyššie než u detí s negatívnymi vzťahmi. Štatistickú signifikanciu sme dosiahli vo faktore flexibility ($p = 0,42^*$).

Tabuľka 3: Porovnanie priemerov jednotlivých faktorov verbálnej tvorivosti medzi žiakmi z výchovných štýlov s pozitívnymi a negatívnymi emocionálnymi vzťahmi rodičov.

Faktory verbálnej tvorivosti	ŠTÝLY S POZIT. EMOČNÝM VZŤAHO M		ŠTÝLY S NEGATÍV. EMOČNÝM VZŤAHO M		P
	AM	SD	AM	SD	Dvojstranná signifikancia
Fluencia	4,7	2,25	4,08	2,54	,086
Flexibilita	3,66	2,31	2,74	2,056	,042*
Originalita	1,48	2,38	0,85	1,69	,09

AM – priemer, SD – štandardná odchýlka, * - signifikantné na hladine $p \leq 0,05$

Ku H3: Predpokladali sme, že sa medzi výchovnými štýlmi s rôznym stupňom riadenia objavujú signifikantné rozdiely v kategóriách figurálnej tvorivosti. Na základe výsledkov konštatujeme, že hypotéza sa nám nepotvrdila. Medzi jednotlivými skupinami riadenia sa vyskytli rozdiely v úrovni figurálnej tvorivosti, avšak neboli štatisticky významné. Hodnotu blížiacu sa štatistickej signifikantnosti sme našli v kategórii Tematické spojenie $p = 0,065$. Rozdiel sa týkal slabého a rozporného riadenia. Deti z rodín so slabým riadením dosiahli vyššiu úroveň Tematického prepojenia v Urbanovom teste v porovnaní so žiakmi z rozporného riadenia.

K overeniu H4: Predpokladali sme, že budú signifikantné rozdiely v úrovni verbálnej tvorivosti medzi žiakmi s rôznym stupňom riadenia v rodine.

Tabuľka 4: Porovnanie priemerov jednotlivých faktorov verbálnej tvorivosti medzi žiakmi z výchovných štýlov s rôznym stupňom riadenia.

Faktory verbálnej tvorivosti	AM				Dvojstranná signifikancia
	SILNÉ	STREDNÉ	SLABÉ	ROZPOR.	
Fluencia	4,89	4,8	5,3	3,65	,029*
Flexibilita	3,73	3,4	4	2,44	,026*
Originalita	0,69	2,13	1,44	0,6	,028*

AM – priemer, SD – štandardná odchýlka, * - signifikantné na hladine $p \leq 0,05$

Konštatujeme, že na hladine významnosti $\alpha = 0,05$ sa nám hypotéza potvrdila. Identifikovali sme signifikantné rozdiely medzi výchovnými štýlmi vo všetkých faktoroch verbálnej tvorivosti. Neparametrickým Mann-Whitneyho testom sme testovali, medzi ktorými štýlmi sa tieto rozdiely vyskytujú.

A) V prvom faktore fluencie sme zistili štatisticky významné rozdiely ($p = 0,029^*$) medzi slabým a rozporným riadením. Žiaci z výchovných štýlov so slabým riadením prejavili oveľa vyššiu ideačnú fluenciu v Teste dôsledkov než ich spolužiaci, ktorých rodičia riadia vo výchove rozporne.

B) V druhom faktore flexibility sa prejavili signifikantné rozdiely ($p = 0,026^*$) medzi slabým a rozporným riadením. V tomto prípade sú žiaci vyrastajúci v slabom riadení flexibilnejší oproti svojim rovesníkom z rodín s rozporným riadením, ktorí dosiahli vo verbálnej flexibilitate najnižšie skóre.

C) Vo faktore originality sa taktiež potvrdili významné rozdiely ($p = 0,028^*$), a to medzi stredným a rozporným riadením v rodine. Deti vychovávané strednou intenzitou riadenia sú omnoho originálnejšie vo verbálnej produkcii, než deti z výchovných štýlov s rozporným riadením, ktoré opätovne dosiahli aj vo faktore originality najnižšie skóre.

Záver

V prezentovanom výskume sme pristupovali k výchovným štýlom z hľadiska emocionálneho vzťahu k dieťaťu (pozitívne a negatívne výchovné štýly) a z hľadiska sily riadenia v rodine (silný, stredný, slabý a rozporný štýl). V takto vytvorených kategóriách sme porovnávali deti v úrovni figurálnej a verbálnej tvorivosti. Zistili sme, že: deti z výchovných štýlov s pozitívnym emočným vzťahom významne častejšie vytvárajú v Urbanovom teste tvorivého myslenia celostné tematické kompozície a vkladajú do nich emotívny výraz a humor. Taktiež sú verbálne flexibilnejšie, dokážu vytvárať významne väčší počet rôznych dôsledkov v Teste dôsledkov. Z hľadiska sily riadenia sme zistili, že nie je významný vzťah medzi figurálnou tvorivosťou a silou výchovného riadenia, ale vzťah medzi verbálnou tvorivosťou a silou výchovného riadenia sa potvrdil. Ukázalo sa, že deti zo slabého riadenia skórujú vyššie vo verbálnej fluencii a flexibilitate oproti deťom z rozporného riadenia a taktiež deti zo stredného riadenia sú originálnejšie oproti deťom z rozporného riadenia.

Použitá literatúra

- AMABILE, T. M., 1989, *Growing up Creative*. New York: Crown Publishers.
- BLOOM, B., 1985, *Developing talent in young people*. New York, Ballantine.
- CLARCK, B., 1988, *Growing up gifted*. 3. ed. New York: MacMillan Publishing Co.
- ČÁP, J., BOSCHEK, P., 1994, *Dotazník pro zjišťování způsobu výchovy v rodině*. Příručka. Brno, Psychodiagnostika, s.r.o.
- DACEY, J.S., LENNON, K.H., 2000, *Kreativita*. Praha: Grada.
- DOMINO, G., 1979, *Creativity and Home Environment*. *Gifted Child Quarterly*, 23, 4, 818-828.
- FELDMAN, D.H., 1999, *The Development of Creativity*. In: R.J. Sternberg, (ed). *Handbook of Creativity*. New York: Cambridge University Press, 169-186.
- GARDNER, H., 1993, *Creating minds: An anatomy of creativity seen through the lives of Freud, Einstein, Picasso, Stravinsky, Eliot, Graham, and Gandhi*. New York: Basic Books.
- GUILFORD, J. P., GUILFORD, J., 1980, *Consequences manual*. Orange: Sheridan Psychological Services.
- URBAN, K.K., JELLEN, H.G., KOVÁČ, T., 2002, *Urbanov figurálny test tvorivého myslenia (TSD-Z)*. Příručka. Bratislava: Psychodiagnostika.

Szobiová, E., Uhlíková, M., 2009, *Výchovný štýl rodičov a tvorivosť ich detí*. In L. Golecká, J. Gurnáková, I. Ruisel (Eds) *Sociálne procesy a osobnosť 2008*. Zborník z konferencie. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, s. 389 – 398, ISBN 978-80-88910-26-8.

Osobnosť, profesia, spoločnosť

Význam neverbálnych komunikačných spôsobilostí v živote človeka a spôsoby ich merania

Hrončová Adriána

adrya.hron@gmail.com

Katedra psychológie FF TU, Trnava

Abstrakt

Neverbálna komunikácia predstavuje neoddeliteľnú súčasť medziľudskej komunikácie. To, ako človek komunikuje neverbálne, prejavuje svoje emócie, pocity a postoje, či a akým spôsobom reguluje svoje neverbálne prejavy, alebo dokáže skryť pred druhými skutočne prežívané emócie, ako vníma svoju neverbálnu komunikáciu a interpretuje neverbálne prejavy u druhých ľudí, sa významne podieľa na efektívite sociálnej komunikácie, kvalite medziľudských vzťahov a vôbec úspešnosti človeka v sociálnom styku. V prvej časti príspevku poukážeme na význam a funkciu neverbálnych komunikačných spôsobilostí v živote človeka a v rámci druhej časti sa pokúsime priblížiť niektoré z metód, metodík a postupov, prostredníctvom ktorých možno posudzovať kvalitu neverbálnej komunikácie jednotlivca, resp. úroveň jeho neverbálnych komunikačných spôsobilostí.

Kľúčové slová: neverbálna komunikácia, neverbálne komunikačné spôsobilosti, metódy a metodiky merania

Význam, funkcia a vymedzenie neverbálnych komunikačných spôsobilostí

Človek, ako tvor spoločenský, sa vyznačuje permanentnou potrebou kontaktu s druhými ľuďmi – potrebou utvárať a udržiavať interpersonálne vzťahy, ktoré mu umožňujú nielen uspokojiť širokú škálu svojich potrieb, ale aj napĺňať hlbokú existenciálnu túžbu po osobnom vzťahu. Nevyhnutným predpokladom, ako aj priamym regulátorom existencie medziľudských vzťahov, je interpersonálna komunikácia, ktorej efektívnosť úzko súvisí s kvalitou komunikačných spôsobilostí účastníkov komunikačného procesu. Túto skutočnosť dokazuje i celý rad štúdií (pozri Spitzberg, 2003; Hargie, 2007), ktoré poukazujú na úzky vzťah medzi dobre rozvinutými komunikačnými spôsobilosťami (vo verbálnej a neverbálnej oblasti) a so

spokojnosťou v živote človeka, s profesionálnymi úspechmi, odolnosťou voči stresu, či dokonca s etiológiou a prognózou duševných porúch a pod.

Dobrá komunikácia sa však nevyznačuje iba verbálnou obratnosťou, bohatou slovnou zásobou, schopnosťou aplikovať adekvátne termíny a silné argumenty v tej správnej chvíli atď. Na efektívite sociálnej komunikácii sa vo významnej miere podieľa i to, ako človek komunikuje neverbálne, prejavuje svoje emócie, pocity a postoje; či - a akým spôsobom - reguluje svoje neverbálne prejavy, alebo dokáže skryť pred druhými skutočne prežívané emócie; ako vníma svoju neverbálnu komunikáciu a interpretuje neverbálne prejavy u druhých ľudí. Teda pre „kompetentného“, resp. „zručného“ komunikátora je podľa J. K. Burgoona a A. E. Bacuea (2003) charakteristické „majstrovské“ ovládanie oboch spôsobov komunikácie, verbálneho i neverbálneho.

Hoci najväčší „boom“ neverbálna komunikácia zaznamenala v 70-tych a 80-tych rokoch minulého storočia, i v súčasnosti môžeme pozorovať značný záujem o poznatky z tejto oblasti, zvlášť o problematiku interpretácie neverbálnych prejavov a jej využitia v rôznych vedných disciplínach. J. K. Burgoon a A. E. Bacue (2003) vidia opodstatnenie enormného záujmu o neverbálne komunikačné spôsobilosti v tom, že predstavujú silné prediktory úspechu či neúspechu prakticky vo všetkých sociálnych oblastiach – personálnej, sociálnej, profesijnej alebo politickej. Podobne R. E. Riggio (2006) uvádza, že neverbálne komunikačné spôsobilosti a schopnosti sú dôležité pre úspech v rôznych aspektoch sociálneho života. Konkrétne ich význam môžeme vidieť napríklad pri iniciovaní a udržaní sociálnej interakcie, vyvíjaní interpersonálnych vzťahov a v riadení vlastného dojmu. Okrem iného, uvedené spôsobilosti tiež úzko súvisia so zvládaním stresu a úspechom v kariére v rôznych oblastiach biznisu (tamtiež).

Pojem „komunikačné spôsobilosti“ súvisí s množstvom príbuzných termínov (napr. sociálne alebo interpersonálne spôsobilosti, emocionálne, sociálne alebo interpersonálne kompetencie, či sociálne zručnosti alebo schopnosti atď.), pričom prevažná časť literárnych prameňov medzi jednotlivými pojmami spravidla nerozlišuje. Popri pojmovej nejednotnosti sa rovnako stretávame aj s rozmanitosťou pri definovaní uvedených pojmov, čo je často zapríčinené rôznorodosťou teórií a modelov, z ktorých autori jednotlivých definícií vychádzajú. Napriek uvedenému, možno medzi vymedzeniami pozorovať isté spoločné znaky. Napríklad, komunikačné spôsobilosti sú často definované ako úmyselné, opakovateľné správanie, resp. postupnosti a spôsoby v správaní, zamerané na dosiahnutie istých cieľov v interakcii s druhými (Spitzberg, 2003). Interagovať s druhými ľuďmi pritom znamená, uskutočniť to spôsobom, ktorý je primeraný (t.j. aktérovo správanie neprekračuje sociálne

normy, hodnoty alebo očakávania a nie je druhými posudzované ako negatívne) a efektívny (t.j. aktér prostredníctvom tohto správania a v tejto interakcii dosiahne, alebo uskutoční zamýšľané ciele) (Segrin, Givertz, 2003).

Na rozdiel od všeobecných vymedzení komunikačných spôsobilostí alebo kompetencií, ktoré sa spájajú prevažne s produkciou správy, odborníci na neverbálnu komunikáciu majú tendenciu uprednostňovať širší pohľad na neverbálne komunikačné spôsobilosti, pri ktorých zohľadňujú aj význam prijímania, resp. senzitivitu voči neverbálnym podnetom. Preto neverbálne komunikačné spôsobilosti sú vo všeobecnosti často charakterizované ako individuálne diferencie v schopnostiach posielat' (resp. zakódovanie) a/alebo prijímať (resp. dekódovanie) neverbálne správy. V súvislosti s chápaním neverbálnych komunikačných spôsobilostí často dochádza k zúženému pohľadu na ne ako na emočné znaky interpersonálnych interakcií. Avšak, hoci má oblasť výskumu neverbálnej komunikácie pevné korene v štúdiu emócií a pocitov, neverbálne komunikačné spôsobilosti siahajú ďalej za oblasť emócií. Ich výskyt sa nespája len so samotným výrazom a prejavom emócií, ale prítomnosť spôsobilostí a schopností v neverbálnom posielaní a prijímaní správ je spätá predovšetkým s lepším priebehom sociálnej interakcie a s úspešnou realizáciou cieľov interakcie (Burgoon, Bacue, 2003).

Vzhľadom na uvedené skutočnosti, pri analýze a skúmaní problematiky interpersonálnej komunikácie a komunikačných spôsobilostí, je potrebné si uvedomiť, že jednotlivé teoretické termíny patriace do tejto oblasti môžu byť jasne definované a objasnené iba v rámci a v súlade s kontextom určitej komunikačnej teórie (Wilson, Sabee, 2003).

Metódy, metodiky a postupy merania neverbálnych komunikačných spôsobilostí

Hoci schopnosť reči a užívanie jazyka predstavuje univerzálny ľudský fenomén, môžeme tak v priebehu detstva, ako i počas dospelosti, pozorovať medzi jednotlivcami rozdiely v bohatosti slovnej zásoby, v štylistickej úrovni, v tempe reči, v mimike, gestikulácii a rovnako aj diferencie v oblasti komunikačných spôsobilostí alebo kompetencií (Nakonečný, 1998; Plaňava, 2005).

Je zrejmé, že úroveň komunikačných spôsobilostí nie je nemenná a že dochádza k jej postupným zmenám v priebehu celého vývinu jednotlivca. V tejto súvislosti O. Škvareninová (2004, s. 207) uvádza, že „schopnosť komunikovať vzrastá do veku 25 – 30 rokov. Vtedy sa človek najefektívnejšie dorozumieva.“ Postupne vekom sa však komunikačné spôsobilosti zhoršujú, klesá rýchlosť reči a reakcií na partnerove prejavy, dĺžka trvania komunikácie i jej

intenzita atď. (Škvareninová, 2004). Zvláštnosťou neverbálnej komunikácie je, že predstavuje v ľudskom živote prvý a často i posledný spôsob komunikovania (Křivohlavý, 1986).

S vývinovým faktorom sa na kvalite komunikačných spôsobilostí výrazne spolupodieľa nadobudnutá skúsenosť. Preto, podľa I. Plaňavu (2005), ak sa dieťa nenaučí verbálne aj neverbálne správne komunikovať, vďaka včasným a primeraným podnetom zo sociálneho prostredia, samotné predpoklady (hoci nadpriemerné) kvalitného komunikanta nestvoria. R. E. Riggio (2006) vidí význam neverbálnych komunikačných spôsobilostí zvlášť v tom, že na rozdiel od osobnostných čŕt môžu byť nadobudnuté skúsenosťou a zdokonaľované, čo jednotlivcovi umožňuje zlepšiť sa v tejto oblasti vhodným výcvikom.

V súlade s celostnými – multidimenzionálnymi teóriami osobnosti môžeme teda konštatovať, že každý človek je jedinečná neopakovateľná bytosť, s vlastnou genetickou výbavou, minulosťou a skúsenosťami, čo sa odráža i v úrovni jeho komunikačných spôsobilostí a teda v komunikácii s druhými, resp. v jeho úspešnosti v sociálnom svete vôbec. Podľa I. Plaňavu (2005) každý máme šancu tieto spôsobilosti rozvíjať, obohacovať, alebo ich zanedbávať. Na druhej strane i umenie komunikovať možno považovať za dar, s ktorým sa človek narodí a výchovné pôsobenie môže komunikačné dispozície ovplyvniť v obmedzenej miere (tamtiež). Je teda zrejmé, že komunikáciu a komunikačné spôsobilosti možno do určitej miery rozvíjať a zlepšovať, ale ako hovorí istý americký predajca a rečník Zig Ziglar, i najpodrobnejšia mapa sveta vás nikam nedoviedie, keď nevíete, kde sa práve nachádzate.

Problematike výcviku a rozvoja komunikačných spôsobilostí a kompetencií však predchádza otázka zisťovania úrovne neverbálnych komunikačných spôsobilostí a výberu adekvátnych spôsobov a postupov merania. V súčasnosti existuje veľké množstvo rôznych metód a metodík prameniacych z rôznych teórií. Ale ktorá z metód je najefektívnejšia, resp. ktorý z nástrojov merania neverbálnej komunikácie je kedy vhodné aplikovať?

C. H. White a J. Sargent (2005) v tejto súvislosti uvádzajú, že predtým, ako sa rozhodneme pre konkrétnu metodiku a pristúpime k samotnému skúmaniu a analýze neverbálnej komunikácie, mali by sme si odpovedať na niekoľko otázok, napríklad: Kto bude skúmaný? Aký typ interakcie sa bude skúmať? Kde sa uskutoční skúmanie? Ako bude výskum navrhnutý? Ktoré správanie bude preskúmané? Ako dlho bude správanie pozorované? Alebo: Z akej teórie a modelu zvolená metodika vychádza a čo v skutočnosti meria? Ako interpretuje zistené výsledky? A prirodzene ďalšie otázky týkajúce sa validity a reliability potenciálnej metodiky. Už len samotná analýza týchto odpovedí nás nasmeruje k výberu adekvátnej metódy a metodiky a pomôže nám vytvoriť predstavu o najvhodnejších

spôsoboch a postupoch merania vytýčeného predmetu skúmania, resp. o prednostiach a nedostatkoch aplikácie zvolenej metodiky.

V nasledujúcej časti sa pokúsime stručne priblížiť niektoré z metód a metodík využívaných pri skúmaní neverbálnej komunikácie a úrovne jej spôsobilostí a poukázať na niektoré výhody a nevýhody ich aplikácie.

1. Sebapozudzovacie nástroje merania

Ich cieľom je predovšetkým (a) získať informácie o neverbálnom správaní participanta, ktoré sa prejavuje v prirodzených podmienkach v rámci sociálnej interakcie, (b) spoznať zmysel prejavov správania prisúdený pozorovateľmi, alebo (c) ohodnotiť s komunikáciou spojené schopnosti a spôsobilosti v rôznom kontexte (White, Sargent, 2005).

Pri skúmaní neverbálnej komunikácie, a predovšetkým úrovne neverbálnych komunikačných spôsobilostí, sú často výskumníkmi preferované dotazníky pre svoju pomerne jednoduchú aplikáciu a relatívne nízku finančnú náročnosť. Ďalšou prednosťou sebapozudzovacích metodík je, že poskytujú prístup k širokej palete interakcií, ktoré nemôžu byť dostupné iným spôsobom. Výhodou dotazníkov môže byť i to, že participanti nemusia odpovedať na otázky hneď na mieste, čo ich môže viac motivovať k participácii na výskumu, no na druhej strane viesť aj k poklesu percenta návratnosti dotazníkov. Iným kladom dotazníkov je, že niektoré sa vyznačujú silnou reliabilitou a pozitívne korelujú s posudzovacími škálami nezávislých posudzovateľov (tamtiež). V minulosti totiž predstavovali skôr núdzové riešenie ako posudzovať neverbálnu komunikáciu, pokiaľ sa nezačali vyvíjať dotazníky založené na „performance measures“ (Riggio, 2006).

Napriek mnohým prednostiam využitia sebapozudzovacích meraní pri skúmaní neverbálnej komunikácie a jej spôsobilostí, treba si povšimnúť i množstvo limitácií v súvislosti s aplikáciou metodík tohto typu. Jedným z hlavných nedostatkov je spoliehanie sa na vlastný pohľad a postoj k vlastnej neverbálnej komunikácii, či k neverbálnym prejavom u druhých, čím sa vytvára priestor pre vznik mnohých nepresností a rizík (napr. menšia presnosť popisu a neraz skreslenosť svojho neverbálneho správania, zaujatosť, sociálna žiaducnosť atď.). Navyše, vynára sa tu otázka, či sebapozudzovacie metódy nezaznamenávajú skôr neurčité ako aktuálne neverbálne správanie. Okrem toho, participanti bývajú často zdrvení množstvom otázok, čo môže viesť k zníženej motivácii odpovedať svedomito (White, Sargent, 2005). No a napokon sú tu ešte otázky týkajúce sa poznania samého seba a vlastnej

komunikácie, pochopenie položky, interkultúrne rozdiely pri prekladaných metodikách, či otázka teoretických východísk a metodikou skutočne posudzovaných oblastí a pod.

Medzi najznámejšie dotazníky posudzujúce neverbálnu komunikáciu patria, napríklad: Perceived Decoding Ability (PDA) a Perceived Encoding Ability (PEA) (Zuckerman & Larrance); The Social Skills Inventory (SSI; Riggio, 1989), The Touch Avoidance Measure (Andersen & Leibowitz), Touch Log Record (Jones & Yarbrough), The Affective Communication Test (ACT; Friedman et al.) a mnohé ďalšie (pozri Spitzberg, 2003; Manusov, 2003; Riggio, 2006; Hall, Bernieri, 2001).

2. Pozorovanie

Hoci môžeme získať množstvo informácií o medziľudskej interakcii práve vďaka introspekcii a uvažovaniu participantov o vlastnom správaní a správaní iných, takáto reflexia nemôže vždy poskytnúť detailné informácie o početných prejavoch v správaní, ktoré sa aktuálne vyskytujú v priebehu komunikácie (White, Sargent, 2005). Uvedené skutočnosti ovplyvňuje množstvo faktorov, ako sú správnosť a presnosť percepcie svojho správania a správania druhých, rozpomätanie sa na svoje bežné alebo konkrétne prejavy počas interakcie, či správanie iných v danej situácii a pod.

Nakoľko neverbálna komunikácia pozostáva so sprievodných navonok viditeľných prejavov, považujeme za vhodnú metódu skúmania tejto oblasti pozorovanie. Na rozdiel od sebaopisovacích nástrojov merania, kde sa v prevažnej miere spoliehame na vlastnú percepciu participanta, prostredníctvom pozorovania možno zistiť nielen to, ktoré špecifiká správania, resp. prejavy, sa opakovali, ale tiež opísať ich zmysel a význam. Pozorovanie umožňuje pozorovateľovi jednak sústrediť svoju pozornosť na aktuálne správanie participanta a jednak preskúmať, aké významy a pocity sú manifestované v sledovanej interakcii. Tým výskumy neverbálnej komunikácie, ktoré využívajú pozorovanie ako výskumnú metódu, môžu poskytnúť hlbšie preniknutie do mnohých komunikačných a vzťahových procesov (White, Sargent, 2005).

Napriek uvedenému, i pozorovanie má mnohé úskalia a pri jeho realizovaní je nevyhnutné venovať pozornosť niekoľkým otázkam, ako napríklad, voľba miesta skúmania (t.j. prirodzené verus laboratórne prostredie), špecifikácia pozorovaného správania (t.j. čo presne budeme pozorovať) a spôsob samotného pozorovania a zaznamenávania (posudzovacie škály, vzorkovanie), účasť posudzovateľov a ich tréning, chyby na strane posudzovateľa, dynamika

pozorovaného správania počas interakcie, či zabezpečenie validity a reliability a pod. (viac pozri Manusov, 2005)

3. Nástroje merania zamerané na výkon, resp. interpretáciu neverbálnej komunikácie (performance measures)

„Performance measures“ predstavujú metodiky, ktoré sa snažia posudzovať neverbálnu komunikáciu a jej spôsobilosti formou testovej (výkonnostnej) skúšky.

Patria sem metodiky, ktorých súčasťou sú emočne ladené obrázky, klipy, video- a/alebo audionahrávky, ktoré zobrazujú určité sociálne situácie a interakcie, jednotlivcov prežívajúcich isté emócie atď., pričom úlohou participanta je posudzovať manifestované neverbálne správanie protagonistov nahrávok, resp. interpretovať ich prejavy neverbálnej komunikácie, dekódovať základné emócie, čo sa odohralo v sledovanej interakcii a pod. (Riggio, 2006; Bernieri, 2001).

Prevažne sú zamerané za zisťovanie presnosti a citlivosti neverbálnej senzitivity, resp. na správnosť porozumenia významu emočných podnetov vyjadrených napr. tvárou, telom a hlasom alebo ich kombináciou (Riggio, 2006; Bernieri, 2001).

Okrem toho, že ich vývin sa spája so značnými finančnými nákladmi, sú náročné aj na čas pri administrovaní, čo často vedie výskumníkov k preferovaniu sebaopisovacích nástrojov merania. Ďalšou nevýhodou, ktorá je týmto metodikám vytýkaná, sú limitácie prezentovaných ukážok, ktoré obyčajne zobrazujú len časť neverbálneho správania (Riggio, 2006). Inou otázkou, smerujúcou k úvahám o kvalite týchto metodík je napr. diferencovanie medzi verbálnym a neverbálnym kanálom pri audionahrávkach (Bernieri, 2001), či autenticnosť protagonistov ukážok atď.

Medzi najznámejšie metodiky patria, napríklad, The Brief Affect Recognition Test (BART; Ekman & Friesen), The Communication of Affect Receiving Ability Test (CARAT; Buck); The Diagnostic Analysis of Nonverbal Accuracy (Nowicky & Duke), The Profile of Nonverbal Sensitivity (PONS; Rosenthal, Hall, DiMatteo, Rogers & Archer), The Interpersonal Perception Test (Archer, Constanzo, Akert et. al.) a ďalšie (pozri Spitzberg, 2003; Manusov, 2005; Riggio, 2006; Hall, Bernieri, 2001).

4. Modelové situácie

Predstavujú alternatívu k „performance measures“ a sú využívané najmä personálnymi agentúrami pri výberoch z uchádzačov o zamestnanie, najčastejšie na manažérske a obdobné funkcie, ktoré vyžadujú dobré komunikačné spôsobilosti. Obyčajne ide o navodzovanie situácií blízkych tým, ktoré sa vyskytujú priamo pri výkone daného povolania, resp. sú s ním úzko spojené. Teda úlohou uchádzača je simulovať isté činnosti (ako napr. vedenie telefonického rozhovoru, skupinová diskusia, formálna prezentácia projektu skupine ľudí), počas ktorých je jeho výkon hodnotený skúseným pozorovateľom, resp. pozorovateľmi (Riggio, 2006).

Čo sa týka limitácií, súvisiacich s aplikáciou tejto metódy, patrí sem napr. potreba tréningu v oblasti hodnotenia a interpretácie neverbálneho správania a ďalšie, ktoré sú podobné ako pri „performance measures“ (Riggio, 2006).

5. Fyziologické merania

Najčastejšie sa uplatňujú pri skúmaní miery niektorých emocionálnych stavov, ktoré sa nemusia vždy prejaviť i navonok. Z toho vyplýva, že nezávislý pozorovateľ a ani sám participant prostredníctvom sebaopisovacích metodík ich nemôžu spozorovať. Zaraďujeme sem, napríklad, meranie tepu srdca, vodivosť kože, teplota tela a hormonálne výkyvy. Obyčajne predstavujú doplnkové informácie o povahe istého typu správania a sú často výskumníkmi využívané vo vzťahu s reagovaním participanta alebo s jeho percepciou interakcie (White, Sargent, 2005).

Záver

Neverbálna komunikácia predstavuje nevyhnutnú súčasť našej každodennej komunikácie a kvalita, resp. úroveň našich neverbálnych komunikačných spôsobilostí sa významne podieľa na jej efektívnosti. Zanedbávanie a nevnímanosť voči neverbálnym prejavom druhých ľudí, nedostatočné znalosti v oblasti neverbálnej komunikácie vo všeobecnosti, v oblasti vlastných neverbálnych komunikačných spôsobilostí (t.j. svojich predností a rezerv) a/alebo ich nízka úroveň, to všetko môže významne participovať na mnohých nedorozumeniach v interakcii s druhými, na neúspechoch v profesijnej oblasti, ale aj na neuspokojivých či disharmonických medziľudských vzťahoch. Je zrejmé, že neverbálna komunikácia sa značne podieľa na

celkovej kvalite života človeka, čo je dôvodom, prečo poukazujeme na nutnosť venovať pozornosť neverbálnej komunikácii a jej spôsobilostiam v rámci výskumnej činnosti. Myslíme si, že na to, aby sme mohli neverbálnu komunikáciu zlepšovať a ďalej rozvíjať, je potrebné poznať úroveň neverbálnych komunikačných spôsobilostí a vôbec ďalej prehĺbovať poznatky v tejto oblasti. Nakoľko jedným z predpokladov úspešného výskumu je aplikovanie adekvátnych metód a metodík vzhľadom na predmet skúmania, považujeme za dôležité pred plánovaním samotného výskumu analyzovať výhody a limity zamýšľaných metodík a neobmedzovať sa na aplikáciu len jednej z nich, ale naopak, snažiť sa využiť viacero spôsobov, ktoré by umožnili dôkladnejšie preskúmať zložitý konštrukt, ktorým neverbálna komunikácia skutočne je.

Použitá literatúra

- BERNIERI, F. J., 2001, Toward a Taxonomy of Interpersonal Sensitivity. In: Hall, J. A., Bernieri, F. J. (Eds.), *Interpersonal Sensitivity. Theory and Measurement* (3-20). Mahwah, NJ: Erlbaum.
- BURGOON, J. K., BACUE, A. E., 2003, Nonverbal communication skills. In: Greene, J. O., Burleson, B. R. (Eds.), *Handbook of communication and social interaction skills* (pp. 179-219). Mahwah, NJ: Erlbaum.
- HALL, J. A., BERNIERI, F. J. (Eds.), 2001, *Interpersonal Sensitivity. Theory and Measurement*. Mahwah, NJ: Erlbaum.
- HARGIE, O. (Ed.), 2007, *The handbook of communication skills*. 3rd Edition. London: Routledge.
- KŘIVOHLAVÝ, J., 1986, *Já a ty. O zdravých vztazích mezi lidmi*. Praha: Avicenum.
- MANUSOV, V. (Ed.), 2005, *The Sourcebook of Nonverbal Measures. Going Beyond Words*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- NAKONEČNÝ, M., 1998, *Základy psychologie*. Praha: ACADEMIA.
- PLAŇAVA, I., 2005, *Průvodce mezilidskou komunikací. Přístupy – dovednosti – poruchy*. Praha: Grada.
- RIGGIO, R. E., 1986, Assessment of basic social skills. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51, 649–660.
- Riggio, R. E., 2006, Nonverbal skills and abilities. http://www.sagepub.com/upm-data/12330_Chapter5.pdf

RIGGIO, R. E., 1989, Social Skills Inventory. Manual. U.S.A.: Consulting Psychologists Press.

SPITZBERG, B. H., 2003, Methods of interpersonal skill assessment. In: Greene, J. O., Burleson, B. R. (Eds.), Handbook of communication and social interaction skills (pp. 93-134). Mahwah, NJ: Erlbaum.

ŠKVARENINOVÁ, O., 2004, Rečová komunikácia. Bratislava: SPN.

WILSON, S. R., SABEE, CH. M., 2003, Explicating communicative competence as a theoretical term. In: Greene, J. O., Burleson, B. R. (Eds.), Handbook of communication and social interaction skills (pp. 03-50). Mahwah, NJ: Erlbaum.

WHITE, C. H. & SARGENT, J., 2005, Researcher Choices and Practices in the Study of Nonverbal Communication. In Manusov, V. (Ed.), The Sourcebook of Nonverbal Measures. Going Beyond Words (pp. 3–21). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

Hrončová, A., 2009, Význam neverbálnych komunikačných spôsobilostí v živote človeka a spôsoby ich merania. In L. Golecká, J. Gurňáková, I. Ruisel (Eds) Sociálne procesy a osobnosť 2008. Zborník z konferencie. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, s. 400 – 409, ISBN 978-80-88910-26-8.

Výzkum profesní identity začínajících učitelů

Juklová Kateřina

katerina.juklova@uhk.cz

Katedra pedagogiky a psychologie PdF Univerzita Hradec Králové

Abstract

The report presents research findings of professional identification process. Research sample consisted of 12 novice-teachers, 6 women, 6 men with 1-5 years work experience. Data were collected by semistructured interview. The process of professional identification is seen as work on teachers' professional Self in the context of current and specific conditions. Professional Self together with working conditions are the key factors impacting the novice-teachers professional identification process. The most significant appears to be the period right after practice entry.

Key words: Novice-teacher, identity, qualitative methodology, semistructured interview, professional identification process, professional Self, context, strategies

Úvod

Obecně panuje shoda v názoru, že efektivita práce a profesionalita učitelů je determinována nikoli pouze získáním formálního vzdělání, ale zejména souborem osobně vyznávaných přesvědčení, hodnot a proměnných, mezi jejichž elementy patří „self“, vztah k profesi (commitment), motivace, self-efficacy a profesní spokojenost (NIAS, 1986, KELCHTERMANS, VANDENBERGE, 1994). Všechny tyto aspekty jsou ve vztahu k chápání povahy a budování profese a tedy i k procesu konstruování identity.

Termín identita původně vyjadřoval především totožnost a její dosažení ve smyslu vývojového úkolu (viz např. ERIKSON, 2002). V tomto smyslu je zkoumána u učitelů v řadě studií akcentujících úzkou souvislost identity zejména s osobními a profesními hodnotami (KELCHTERMANS, 1993 a BEIJAARD, 1995).

Novější práce akcentují širší významy termínu, např. ve smyslu autenticity, integrity, kontinuity, relativní stejnosti v čase, sebedefinování, definování jinými, odlišnosti od jiných, uvědomění si odlišnosti, afiliace s lidskými společenstvími (BAČOVÁ, 2008). V souladu s těmito divergujícími pojetími jsou také prezentovány výsledky pozdějších studií popisujících identitu jako „méně stabilní a soudržnou než se původně ve výsledcích výzkumů tvrdilo“ (MACLURE, 1993, s. 320). Hovoří se o „komplexech příležitostných identit mobilizujících se jako odpovědi na měnící se kontext“ (STRONACH, CORBIN, MCNAMARA, STARK a WARNE, 2002, s. 117). Tendence k vícečetnosti identit je obecně stavěna do souvislosti s postmodernistickou proměnou společnosti a zvyšujícími se tlaky a požadavky na výkon učitelů (DAY, ELLIOT, KINGTON, 2005). Identita učitelů tedy již není výlučně produktem jejich individuality, ale spíše „výsledkem interakce mezi osobními zkušenostmi a sociálním, kulturním a institucionálním prostředím, ve kterém každodenně fungují“ (VANDENBERGE, 2002, s. 579).

Zkoumat identitu učitelů znamená zajímat se o způsob, jakým pedagogové chápou, prožívají a reflektují své každodenní profesní úsilí, úspěchy, neúspěchy a výzvy v aktuálních podmínkách současné společnosti. Porozumění těmto vnitřním obsahům může přinést podněty pro všechny, kteří se snaží o podporu práce učitelů a zvýšení efektivity jejich profesionalizačního procesu.

Výzkum profesní identity začínajících učitelů: operacionalizace

Jak již bylo poukázáno výše, pojem identita je v současnosti mnohoznačný, v různých výzkumech vystupuje v různých významech a proto bude nutné si jej pro účely našeho výzkumu operacionalizovat. Považujeme za klíčové, že konstrukt identity rozšiřuje tradiční pohled na profesní vývoj učitelů ve smyslu nabývání vědomostí a dovedností. Zdůrazněním osobnosti a individuality a akcentuje roli implicitních obsahů v procesu profesního vývoje. Pro účely výzkumu je identita chápána jako:

- proces a zároveň výsledek procesu (stav), přičemž identita ve smyslu procesu může být označena termínem identifikování se s profesí
- autentické jednání, vycházející z individuality jedince a navenek se projevující zejména v sebereflexi („Jak jsem to mohl udělat? To mi není vůbec podobné!“)
- aktivní úsilí, které je třeba vyvinout na základě reflexe zkušenosti a vědomého rozhodnutí

- proces a výsledek dávající smysl jednání jedince a vysvětlující oddanost nějaké činnosti i přes nedostatečnou zpětnou vazbu a ocenění okolím
- výsledek procesu identifikace jako produktem osobnosti a její interakce s konkrétním prostředím v konkrétním čase
- stav potenciálně a nevyhnutelně dočasný a proměnlivý
- identita ve vztahu k profesi jako jedna z velkého množství identit
- subjektivní pojetí vnitřního obsahu profesní role (formované okolím) a procesů, kterými se toto pojetí utváří

Výzkumný cíl

V centru zájmu tohoto výzkumu stojí procesy utváření vztahu k profesi u začínajících učitelů ve smyslu formování jejich profesní identity včetně podmínek sociálního, kulturního a institucionálního prostředí a výsledků tohoto procesu. Takto obecně vymezený cíl byl konkretizován do dílčích výzkumných otázek:

- Které strategie učitelé v procesu identifikace s profesí používají?
- Které faktory tento proces ovlivňují?
- Které další důležité okolnosti do procesu identifikace s profesí vstupují?

Metoda a výzkumný vzorek

Za účelem realizace výzkumného cíle byl zvolen kvalitativní přístup. Hlavní metodou sběru dat se stalo hloubkové semistrukturované interview retrospektivně mapující důležité vlivy, motivy, momenty související s vývojem vztahu začínajících učitelů k profesi. Všechny rozhovory byly zaznamenány na diktafon a doslovně přepsány. Ke zpracování dat byly použity vybrané postupy zakotvené teorie.

Výzkumný vzorek tvořilo 12 učitelů 2. stupně základních škol v Královéhradeckém kraji. Klíčovým kritériem uplatňovaným při výběru zkoumaných osob byla snaha o získání co největší variability proměnných u jednotlivých učitelů. Vzorek byl tvořen 6 muži a 6 ženami s rovnoměrným rozložením s hlediska délky pedagogické praxe, která se lišila od jednoho do pěti let. Vzorek byl dále vyrovnán z hlediska lokalizace a velikosti školy, na které učitelé působí. Vlastnosti výzkumného vzorku sumarizuje následující tabulka:

Tab. 1: Vlastnosti zkoumaného vzorku učitelů

Učitelé	Délka pedagogické praxe	Velikost školy (malá x velká)	Lokalizace školy (město x venkov)
Petr	1 rok	Malá	Město
Zbyněk	1 rok	Velká	Venkov
Veronika	1 rok	Velká	Město
Klára	1 rok	Malá	Město
Pavel	3 roky	Velká	Město
Přemysl	3 roky	Velká	Město
Kamila	3 roky	Malá	Venkov
Jitka	3 roky	Malá	Venkov
Jiří	5 let	Velká	Město
František	5 let	Velká	Město
Petra	5 let	Malá	Venkov
Jana	5 let	Malá	Venkov

Výsledky

Utváření profesní identity u začínajících učitelů je proces permanentní a vlivem neustálého přílivu nových vnějších a vnitřních podmínek, které do něho vstupují, také velmi proměnlivý a obtížně předvídatelný. Výzkumné šetření přineslo výsledky, které byly rozděleny podle perspektiv, z jakých je profesní identita u začínajících učitelů nahlížena – výsledky týkající se procesuality, interindividuální variability a kontextových podmínek. V rámci tohoto příspěvku se omezíme na prezentaci výsledků vztahujících se k procesualitě ve formování identity s tím, že významné kontextové podmínky budou pouze stručně naznačeny.

Otevřené kódování přineslo z hlediska procesuality následující kategorie: profesní Já, kontexty a strategie.

Profesní Já

Mladí učitelé vstupující do praxe nejsou „nepopsanými listy“. V průběhu profesní přípravy si osvojují odborné znalosti a dovednosti. Důležitou součástí jejich připravenosti však kromě teoretické a didaktické odbornosti je také soubor ideálů, představ, argumentů a hodnocení pedagogické profese a sebe jako učitele. Tyto fungují jako filtr zkušeností, který jim uděluje význam a ovlivňuje rozhodování o budoucím jednání. Jakékoli události jsou tedy

na úrovni osobnosti zpracovávány určitým systémem hodnot, na základě kterých je posuzován jejich dopad a význam.

U zkoumaného souboru začínajících učitelů byly jako významné složky profesního Já identifikovány: motivace volby, zralost a angažovanost.

Zdá se, že motivace volby profese odráží významnou roli v procesu budování identity u začínajících učitelů. Z tohoto hlediska byly u sledovaného vzorku učitelů 2. stupně základních škol identifikovány následující typy: zapálený specialista (učitel, jehož motivace se odvíjí od zájmu o vystudovaný obor); idealistický paidotrop (učitel, u něhož je na prvním místě láska k dětem, altruismus a studovaný obor je až druhotný) a sběratel zkušeností (učitel, jehož přesvědčení o vhodnosti volby profese není nikterak silné, nicméně ji vnímá jako výzvu k práci na sobě, uplatnění domnělých schopností a dovedností.)

Z hlediska délky zájmu o profesi lze identifikovat dva vyhraněné typy: studenti, jejichž zájem o profesi učitele sahá až do dětství

„nebyly to ani momenty ani události, ani osoby, v podstatě jsem se jako učitelka už narodila. Protože odmalička komanduju všechny, řídím a v podstatě jako nestarší vnouče z hodně široké rodiny jsem vždycky měla všechny na starost...já mám pocit, že učím odmala.“ (VERONIKA)

a studenti, jejichž zájem o učitelství je poměrně mladého data.

„bylo to někdy na konci gymnázia, a ne přímo jako učitel, to jsem hledal nějaké uplatnění a protože jsem celý život sportoval, tak mě nic jiného nenapadlo, než jít za tím sportem, tak jsem si vystudoval FTVS...“ (MOJMÍR).

Zralost (profesního Já) považujeme v souvislosti s profesní identifikací za jednu z jeho klíčových dimenzí. Jedná se o převážně kognitivní obsahy související s obrazy sebe jako učitele, včetně ideálů, reálných požadavků i hodnocení vlastních profesních kompetencí. Úroveň zralosti souvisí s množstvím zkušeností, ale i také se schopností zvládat emoční prožívání, schopností dobrého sebepoznání, sebejistoty a celkovým citovým postojem k životu. Nepochybně se v rámci této subkategorie střetávají a mísí složky dispoziční (typ temperamentu, psychická odolnost, míra neuroticismu) s vlivy biografickými (životní zkušenosti, odborná příprava).

„Tak víceméně jsem tam neměl problém, protože jsem byl dobře připravený, ale zároveň ty děcka, co já učím, skutečně potřebují minimální informace, co po nich vyžaduju, a ještě jim to dělá problém, takže co se týká odbornosti – tak zatím dobrý. Samozřejmě to představuje přípravu a opakování si toho, co jsem se učil na vejšce a co prostě člověk zapomene, takže se přece jenom musí někam podívat do nějaký knížky, aby vědě.... Ale neviděl bych to jako závažný problém, protože učím to, co mám vystudovaný, neženu se do předmětů, který jsou mimo můj rámec...“(MIROSLAV)

Angažovanost (profesního Já) označuje soubor faktorů, které bývají v anglosaské literatuře označovány termínem commitment. (KUČERA, 1994) Jde o konativní aspekt vztahu k profesi, způsob, jakým se tento vztah odráží v jednání budoucího učitele.

„Určitě nás ovlivňovali samotní učitelé.... Hodně jsem koukali na to, jestli oni to, co učí, taky dodržují...Třeba v té didaktice a tak..“(KLÁRA)

Kořeny profesního Já nacházíme mnohem hlouběji nežli sahá studium pedagogické fakulty. U mnohých učitelů objevujeme ranné zkušenosti, které se zdají hrát ve vztahu k jejich profesi významnou roli. Jedná se zejména o vliv učitelů jako vzorů a o vlastní obraz vzpomínek učitele na roli žáka. Ve zkoumaném vzorku se významně často objevují učitelé, jejichž blízcí příbuzní (zejména rodiče a prarodiče) vykonávali pedagogickou profesi. Obeznamnost s pedagogickou realitou zejména skrze optiku svých rodičů, s možnostmi ale i úskalími je u této skupiny učitelů mnohem větší, mnohdy, jako děti učitelů jsou její součástí. V průběhu rozhodování o volbě povolání obvykle automaticky zvažují alternativu učitelství a mnozí z těch, kteří ji nejprve zamítnou, se k ní později vrátí.

Další zdroj informací zakomponovaných v profesním Já představují zkušenosti související s rolí žáka a studenta. Takřka každý z učitelů má zkušenost s poměrně velkým a pestrým množstvím učitelek a učitelů, z nichž někteří figurují jako pozitivní, jiní naopak negativní identifikační vzor a stávají se pak součástí jejich obrazu ideálního učitele.

Pozorované vztahy mezi vybranými aspekty profesního Já sumarizuje následující tabulka:

Tab.2: Profesní Já: vztahy mezi aspekty

Typ profesní orientace studenta	Motiv volby	Délka zájmu o učitelství	Zralost Já	Angažovanost Já
„Zapálený specialista“ (orientace na obor)	Získat odborné znalosti	Krátkodobá, obvykle na konci střední školy	Nízká – vysoká	vysoká
„Idealistický paidotrop“ (orientace na žáky)	Pracovat s dětmi a mládeží	Dlouhodobá, často od dětství	vysoká	Vysoká
„Sběratel zkušeností“ (orientace na titul, zkušenosti)	Získat vysokoškolské vzdělání, zkušenosti, potvrdit si schopnosti	Minimální	Minimální	Minimální - nízká

Proces identifikace: kontexty a strategie

V chování začínajících učitelů pozorovat určité pravidelnosti, které lze vysvětlit vzhledem ke kontextu působících podmínek, ve kterém se právě nacházejí. Tyto souhrny podmínek mohou být označeny jako fáze či stadia, přičemž však jejich přítomnost ve vývoji začínajících učitelů nemusí být vždy obecně platná. Chování a zejména prožívání učitelů typické pro určité kontexty podmínek budeme nazývat strategie. Jedná se o vědomé i neuvědomované procesy na úrovni Já (self), kterými učitelé definují a konstruují svou profesní identitu.

Z hlediska těchto procesů byly identifikovány následující kontexty: výzva, konfrontace, úspěch, selhání, progrese, regrese, expanze a stagnace.

První kontext podmínek byl označen jako výzva. Jde o období ještě před zahájením pedagogické praxe. Učitelé, kteří se rozhodnou vstoupit do praxe jsou odhodláni přijmout výzvu okusit si výkon pedagogické profese, zjistit, „jestli na to mám“, „jestli bych to dokázal(a)“. Na úrovni ega dochází k aktivaci profesního Já, zejména ideálního profesního Já. Učitelé si vytváří představy, jak budou na žáky působit a vycházejí z dosud ideálního obrazu o tom, jak by to mělo být. Jejich nadšení je motivované touhou konečně si ověřit svou profesní kompetenci, potvrdit si své kvality.

„Nejdůležitější momenty? Asi ze začátku takové to odhodlání, když jsem přišla první týden, viděla děti a říkala si, jak na ně nebudu ani přísná, ani hodná, a tak nějak nasadím přátelskou linii...“ (VERONIKA)

Po vstupu do praxe záhy nastává kontext konfrontace, období prověřování ideálů realitou praxe. Obvykle velmi náročné období konfrontace učitelových očekávání s realitou, (ideálních) představ o sobě jako učiteli s požadovaným a reálným výkonem. Často se objevuje šok z reality plynoucí z propasti mezi jednotlivými reprezentacemi doprovázený negativními emocemi jako jsou pocity ohrožení, znepokojení, nejistoty, napětí a úzkosti. Přestože u většiny učitelů byl průběh tohoto stadia poměrně dramatický a negativně prožívaný, nepochybně byl zdrojem velkých, z hlediska vývoje užitečných změn. Nespokojenost a další negativní emoce vyvolávají potřebu a prostor pro sebereflexi a seberegulaci. Učitelé procházející si řadou změn jsou nuceni revidovat svá profesní Já, opustit nefunkční idealizované představy a konstruovat nové obrazy. V okamžicích zpochybnění jejich stávajících jistot a obrazů jsou velmi zranitelní.

„Já jsem teda moc očekávání od toho neměl.... Chtěl jsem se vyvarovat toho, že člověk přijde a jak se říká, že má ideály a že ty ideály ztratí. Tak jsem si nic nemaloval v růžových barvách, ale bohužel i přesto jsem byl zklamán....i když jsem žádné iluze neměl, tak přesto jsem o ně přišel..... ne, bylo to opravdu špatný...“ (VLADIMÍR)

Klíčovou úlohu v dalším průběhu tohoto procesu hraje několik faktorů. Jednak je to samotný charakter profesního Já (motivace volby, zralost a profesní angažovanost) a dále je to charakter reakcí z prostředí. Zdá se, že vysoká zralost a angažovanost učitele působí jako „tlumič“ negativních zkušeností. Dalším faktorem je reakce významných osob z prostředí. Destabilizované Já hledá posílení z prostředí od významných osob, ať už jde o ředitele školy, kolegy či samotné žáky. Výsledkem je oscilace mezi dvěma kontexty: úspěch a selhání. Situace úspěchu je balzámem na rozkolísané sebepojetí, příslibem pozitivního budoucího vývoje a potvrzením vlastního profesního Já. Dává smysl a energii do dalšího snažení se a zvyšuje sebejistotu. Impulsem pro aktivaci kontextu úspěchu může být posílení na různých úrovních, uznání od ředitele, pozitivní zpětná vazba od kolegů či projev ocenění práce od žáků.

„ Ačkoli to zpočátku byla velká zátěž, tak si myslím, že jsem se nakonec zavedl celkem dobře...“ (MIROSLAV)

Naopak úsilí bez zážitku posílení jakéhokoli druhu vytváří specifický kontext percepcce reality, selhání. Je doprovázen negativními emocemi a ztrátou motivace do dalšího úsilí. Významnou roli hrají atribuce tedy způsoby, jakými si začínající učitelé své selhání vysvětlují. Způsob interpretace neúspěchu se může stát popudem k dalšímu úsilí o dosažení úspěchu, zároveň však také strategií, jak se vyhnout budoucímu selhání. Profesionální Já může být natolik oslabené, že se spustí řada strategií obrany ega.

„Jsem dost zklamaná, leckdy až znechucená. Cítím bezmocnost....Moje představy, jak bych to chtěla dělat, a realita jsou ve značném rozporu...“ (PETRA)

Kontexty úspěchu a selhání vytvářejí „řečiště“ pro další následující kontexty. Sled opakovaných zážitků úspěchu jsou důležitým posílením a utvrzují mladého učitele o správnosti jeho působení. Přestože jej čeká ještě mnoho práce, po tomto sebezpotvrzení je ochoten investovat další čas a energii a jeho rozhodnutí může mít již charakter přijetí závazku k profesi (identifikace s profesí) Kontext jsme nazvali progrese.

„Hm.. tak tady v tom procesu získávání zkušeností v podstatě jsem denně překvapen a rozčarován zároveň. Chvilkami mě to strašně uspokojuje a strašně mě to dodává i energii a do určitý míry radost a na druhou stranu to okamžitě padá a jsem strašně naštvanej, že najednou tam něco je špatně.... Ale jakoby nedegraduje to tu situaci na to, že bych od toho chtěl utéct, naopak spíše mě to motivuje k tomu říct si sakra tak a jak na vás třeba příště...“ (PŘEMYSL)

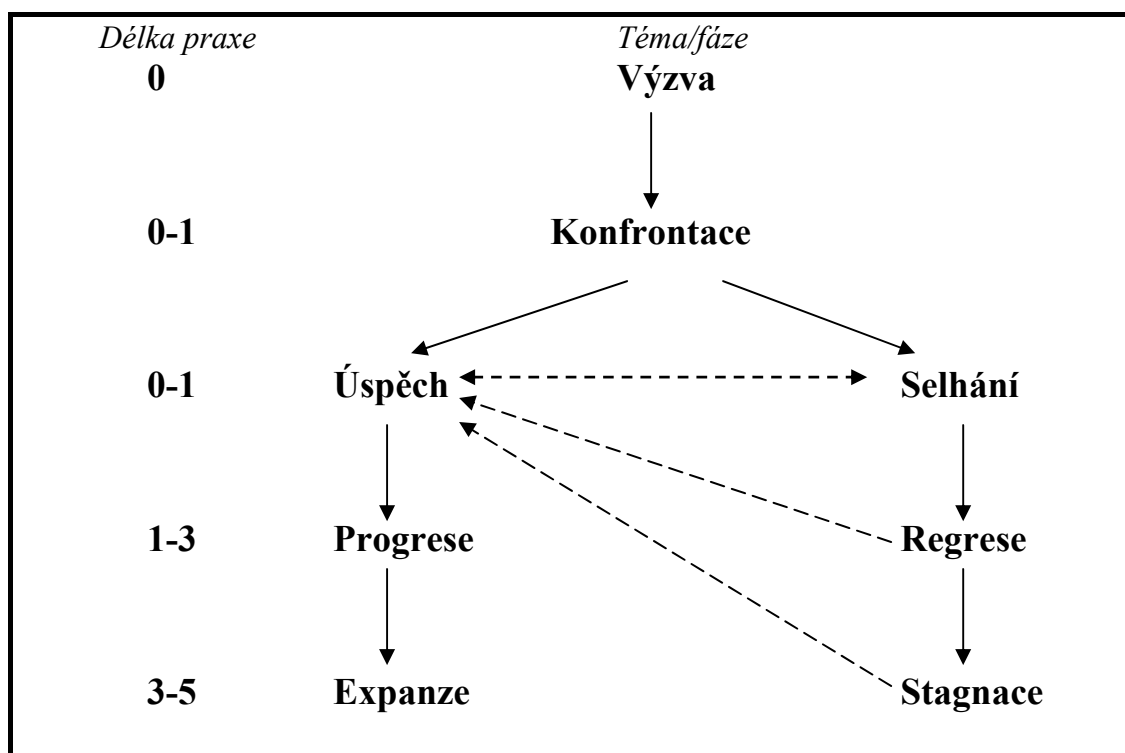
Pokračováním progresivní tendence ve vývoji se učitel dostává do kontextu expanze. Typické pro toto období je pracovní postup, uznání od kolegů i žáků. V této fázi již o sobě učitelé však neuvažují jako o novicích, opouští identitu začínajícího učitele.

Absence úspěchu a pozitivních posílení v práci učitele aktivuje kontext regrese. Profesionní Já je nadále ohrožováno potenciálními selháními, plné rozporů a negativních emocí a je nuceno budovat další obrany. Mladý učitel ztrácí motivaci, trpí nedostatkem sebedůvěry, mnohdy upadá do pocitů bezmocnosti a zvažuje další setrvání v profesi. Tento moment může však paradoxně nastartovat pomyslné odražení se ode dna a vývoj k lepšímu.

„Řekla bych, že hodně přemýšlím o tom, jaký jsem si vybrala povolání, jakým způsobem to budu řešit, co budu dělat, jakým způsobem se přenesu přes to zklamání, protože zatím jsme v tom stádiu, kdy se cítím podvedená, zklamaná, úplně bez iluzí, nemotivovaná, takže řeším, jakým způsobem se s tím srovnat, aby ze mne ve třiceti nebyla zatrpklá učitelka, jak dál v profesi fungovat...“ (PETRA)

Ztráta motivace a pocity nejistoty mohou časem vygradovat do stagnace. Opět záleží na atribuci neúspěchů. Jsou-li přisuzovány vnitřním proměnným, tedy vlastní kompetentnosti zvládnout profesi, pak to obvykle vede k úvahám o opuštění profese. Převažují –li naopak atribuce externí, učitelé zvažují např. změnu pracovního prostředí (školy).

Návaznost jednotlivých kontextů znázorňuje následující obrázek:

Obrázek 1: Kontexty procesu identifikace u začínajících učitelů

Obrázek zároveň naznačuje kontexty z hlediska vývoje profesního Já, ve kterých jsou uplatňovány výše uvedené typické strategie. Časové údaje jsou uvedeny orientačně, k potvrzení jejich platnosti by bylo vhodnější využít longitudinálního sledování.

Diskuse a závěr

Utváření profesní identity je proces permanentní, úzce spjatý s životním příběhem učitele, v průběhu kterého si pod vlivem neustále měnících se vnitřních i vnějších podmínek učitel vyjasňuje a formuje vztah k profesi. Období vstupu do profese je počátkem tohoto vývoje, počátkem, který odkazuje na významnost období zkušeností a událostí daleko dřívějších a mnohdy náhodných, nicméně počátkem, který je jedinečný z hlediska zdroje podnětů a

informací, které začínající učitel dostává a ke skutečnému vývoji identity potřebuje. Zatímco období studia je možné považovat za jakési období „nanečisto“, období zahalené rouškou mnohdy idealistických představ a falešných očekávání, vstup do praxe je realitou ve smyslu kontaktu se zkušenostmi silně osobními a z toho důvodu mnohdy realitou drsnou a ohrožující.

Proces profesní identifikace je možné nahlížet jako práci na vlastním profesním Já v kontextu konkrétních aktuálních podmínek prostředí. Profesní Já se ukazuje vedle pracovních podmínek učitele jako klíčový faktor procesu utváření identity u začínajících učitelů. Proměňuje se pod vlivem podmínek prostřednictvím výše popsaných strategií, které jsou učitelem v jednotlivých kontextech podmínek uplatňovány.

Za povšimnutí stojí kontext nazvaný konfrontace, tedy přibližně období prvního roku učitelovy praxe. Je zdrojem prvotních zkušeností jejichž dopad, uchopení a zpracování může rozhodnout o tom, zda bude či nebude vývoj pokračovat. Klíčovou úlohu v dalším průběhu tohoto procesu hraje několik faktorů. Jednak je to zejména profesní angažovanost a dosavadní zkušenosti učitele (jako faktory jeho profesního Já) a dále charakter reakcí významných osob z prostředí. Zdá se, že vysoká angažovanost a zralost profesního Já učitele působí jako „tlumič“ negativních zkušeností učitele a pohání jej k další práci na sobě. V tomto citlivém období je zároveň pro začínající učitele nezbytné potvrdit profesní Já oceněním. Sebepotvrzení může být čerpáno z reakce ředitele školy, uvádějícího učitele, kolegů v kabinetě či od samotných žáků. Tento typ podpory je faktorem budoucího identifikačního procesu a jeho zavedení do praxe by mohlo znamenat usnadnění a zefektivnění procesu profesní identifikace u začínajících učitelů.

Literatura

- BAČOVÁ, V. Identita v sociální psychologii. In Výrost, J. Slaměnik I. (Eds.) Sociální psychologie, 2., přepracované a rozšířené vydání. Praha, Grada, 2008.
- BEIJAARD, D. Teachers' prior experiences and actual perceptions of professional identity. In *Teacher and Teaching: Theory nad praktice*, 1, 1995, pp. 281-294.
- DAY, Ch., ELLIOT, B., Kington, A. Reform, standards and teacher identity: Challenges of sustaining commitment. In *Teaching and Teacher Education* 21 (2005, pp. 563-577)
- ERIKSON, E. H. *Dětství a společnost*. Praha: Argo, 2002.
- KELCHTERMANS, G. Getting the story, understanding the lives: From career stories to teachers' professional development. In *Teaching and Teacher Education*, 9(5/6), 1993, pp. 449-450.

- KELCHTERMANS, G., VANDENBERGE, R. Teachers' professional development: A biographical perspective. In *Journal of Curriculum Studies*, 26(1), 47, 1994.
- KUČERA, M. Pedagogická fakulta očima studenta. Výzkumná zpráva. Praha, SVI PedF UK, 1994.
- MacLURE, M. Arguing for your self: Identity as an organising principle in teachers jobs and lives. In *British Education Research Journal*, 19(4), 1993, pp. 311-332.
- NIAS, J. Teacher socialization, Deakin University, Victoria, Australia, 1986.
- STRONACH, I., CORBIN, B., McNAMARA, O., STARK, S., WARNE, T. Towards an uncertain politics of professionalism teacher and nurse identities influx. In *Journal of Education Policy*, 17(1), 2002, pp. 109-138.
- VANDENBERGE, R. Teachers' meanings regarding educational praktice. In *Review of Educational Research*. 72(4), 2002, pp. 577-625.

Juklová, K., 2009, Výzkum profesní identity začínajících učitelů. In L. Golecká, J. Gurňáková, I. Ruisel (Eds) *Sociálne procesy a osobnosť 2008*. Zborník z konferencie. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, s. 410 – 421, ISBN 978-80-88910-26-8.

Manažéri a štyri motivačné typy osobnosti

Kollárik Teodor, Lisá Elena, Hannelová Katarína

teodor.kollarik@fses.uniba.sk, elena.lisa@fses.uniba.sk, katarina.hannelova@fses.uniba.sk

Ústav aplikovanej psychológie, FSEV UK, Bratislava

Abstrakt

Príspevok sa zaoberá zastúpením štyroch (dva + dva) motivačných typov osobnosti v skupine manažérov. Vychádza z Herzbergovej dvojfaktorovej teórie motivácie a z upraveného modelu Kollárikových štyroch typov motivátorov osobnosti. Výsledky potvrdzujú väčšiu jednotnosť zložiek vnútorných motivátorov ako vonkajších a väčšiu dôležitosť vonkajších motivátorov.

Kľúčové slová: motivácia

Úvod

Medzi najčastejšie uvádzané teórie motivácie v pracovnej a organizačnej psychológii patrí teória F. Herzberga a jeho spolupracovníkov B. Maussnera a B. Snydermana (Kollárik, 2002; Letovancová, 2002). Táto teória je známa pod názvom dvojfaktorová teória pracovnej spokojnosti. Vysvetľuje spokojnosť a nespokojnosť s prácou odlišným pôsobením dvoch skupín motivačných faktorov. Faktory, ktoré prispievajú k spokojnosti, dostali názov motivačné, kým faktory, ktorých dôsledkom býva nespokojnosť, sú tzv. hygienické. Herzbergova teória podnietila mnohé výskumy spokojnosti s prácou v rôznych oblastiach ľudskej činnosti, ako napríklad u učiteľov (Medved, 1982), u zamestnancov ústavu pre mentálne postihnutých (O'Neal, 2001), technických zamestnancov energetiky (Tamosaitis, Schwenker, 2002). Autori uvedených štúdií potvrdzujú význam diagnostikovania motivácie pracovníkov a ich spokojnosť s prácou.

Z myšlienky o rozdielnom pôsobení dvoch skupín motivačných faktorov v Herzbergovej teórii vychádza v svojej koncepcii štyroch typov motivačnej orientácie manažérov T. Kollárik (2007). Podľa autora tohto modelu sa manažéri odlišujú z hľadiska preferencie motivačnej

orientácie. Prejavuje sa to buď v osobnostnej orientácii alebo v orientácii na prácu. Uvedené rozdielne faktory v motivačnej orientácii determinujú manažéra v práci, čo má svoje dôsledky aj pre organizáciu / firmu.

Osobnostná orientácia vplýva na manažéra a jeho výkon pozitívne a je pre organizáciu prospešnejšia. Ľudia preferujúci osobnostnú orientáciu formujú pozitívnu štruktúru u členov pracovnej skupiny a zvyšujú tým ich efektívnosť, výkonnosť a spokojnosť; pozitívne a efektívne formujú vývin manažérov v organizácii, ponúkajú podriadeným aj iným zamestnancom efektívnu schému; ich motivácia je stálejšia, dlhodobejšia a pre organizáciu prospešnejšia. Osobnostná orientácia môže byť zameraná na osobný profit, kde sa považuje za dôležité mať úspech, uznanie, postup, realizovať osobný rast a dosiahnuť sebarealizáciu. Druhým zameraním osobnostnej orientácie je moc, keď pre manažéra je dôležité mať autoritu, prestíž, právomoc, zodpovednosť, nezávislosť. Tieto faktory ovplyvňujú vzťah k práci, motivujú k zlepšovaniu pracovného výkonu a vedú k pracovnej spokojnosti.

Orientácia na faktory práce môže mať nepriaznivý vplyv na organizáciu. Takto orientovaní ľudia sú motivovaní len na krátky čas a s podmienkou externej odmeny. Títo pracovníci zlyhávajú v núdzovej situácii, keď sa organizácia nemôže zaoberať faktormi práce; ponúkajú motivačné charakteristiky ako schému, ktorú si majú osvojiť aj ich podriadení; vytvárajú atmosféru zainteresovanosti na vonkajšej odmene. Orientácia na prácu berie do úvahy charakter práce a sociálnu atmosféru. Ak manažér preferuje orientáciu na charakter práce, sú pre neho dôležité faktory pracovného prostredia, stupeň zaujímavosti práce, plat, istota, podniková a firemná kultúra. Preferovanie sociálnej atmosféry sa týka vzťahov s kolegami, s nadriadenými, podriadenými, štýlu vedenia. Ak manažér preferuje faktory orientácie na prácu, ktoré majú dočasný charakter, tieto len minimálne pôsobia na jeho spokojnosť s pracovnými výsledkami.

Na zisťovanie preferencie konkrétnej motivačnej orientácie manažérov vypracoval T. Kollárik (2007) dotazníkovú metódu, ktorá je založená na výpovedi o sebe, pričom subjekt sa vyjadruje k dôležitosti jednotlivých faktorov na 5-bodovej stupnici: 1 - veľmi dôležitý, 2 - dosť dôležitý, 3 - stredne dôležitý, 4- málo dôležitý, 5 - vôbec nie je dôležitý.

Cieľom štúdie je overiť niektoré interpretačné možnosti škály pracovnej motivácie.

Z cieľa vyplývajú i výskumné otázky, ktoré sme si položili: Aké sú interpretačné možnosti jednotlivých motivačných faktorov? Zaujímalo nás, aké sú popisné priemerné hodnoty motivačných faktorov v súbore slovenských manažérov a študentov a to, či sa líšia

preferencie mužov a žien vo vybraných súboroch. Ďalej sme sa zaoberali súvislosťami zvládania záťaže a preferencie vo faktoroch motivácie v práci. Poslednou sledovanou oblasťou boli súvislosti extravenzie / introverzie s preferenciou faktorov motivácie.

Metóda

Výskumný súbor

Súbor I tvorí 145 manažérov, spolu 86 mužov (59%) a 59 žien (41%). Priemerný vek skupiny je 45,5 roka (SD=10), v rozpätí od 22 do 64 rokov. Manažéri boli z rôznych organizácií a rôznych pozícií. Pre zaradenie do výskumného súboru bolo podmienkou vedenie aspoň dvoch členov tímu.

Druhou skupinou (súbor II) bola skupina študentov - 74 participantov, z toho bolo 18 mužov a 56 žien. Všetci boli študentmi druhého stupňa denného štúdia univerzity. 45 participantov, z toho 12 mužov a 33 žien, bolo študentmi Obchodnej fakulty Ekonomickej univerzity. 29 participantov, z toho 6 mužov a 23 žien, bolo študentmi Fakulty sociálnych a ekonomických vied Univerzity Komenského.

Metodiky

V oboch súboroch sme administrovali T. Kollárikovu úpravu Herzbergovej škály motivácie v práci (Kollárik, 2007), ktorá je zameraná na zisťovanie vplyvu dvoch skupín motivačných faktorov: 1. osobnostná orientácia – a/ osobný profit, b/ moc; 2. orientácia na prácu – a/ charakter práce, b/ sociálna atmosféra. Na 5-bodovej škále sa participant vyjadruje k tomu, nakoľko je pre neho daný faktor dôležitý, pričom veľmi dôležitý faktor má hodnotu 1, faktor, ktorý pre neho nie je vôbec dôležitý, má hodnotu 5.

V súbore I (manažéri) bola administrovaná metóda CSI – Coping strategy indicator (Amirkhan, 1990). Škála meria tri stratégie zvládania záťažových situácií. Prvou je konštruktívne zvládanie záťaže, tzv. inštrumentálna stratégia. Druhou je hľadanie sociálnej opory. Treťou stratégiou zvládania záťaže je vyhýbanie sa riešeniu, v zmysle fyzickom i psychickom. Inštrumentálne stratégie spolu s hľadaním sociálnej opory patria k efektívnym stratégiám. Vyhýbanie je neefektívny prístup k zvládaniu záťažových situácií.

Z dotazníka GPOP (Golden, 2005) sme vybrali škálu extravenzie a introverzie, ktoré sú charakterizované podľa štandardného C. G. Jungovho prístupu. Tento dotazník absolvovalo

61 manažérov zo súboru I. Škály introverzie a extravenzie v dotazníku GPOP sú formulované osobitne, teda nie ako dva póly jednej škály. (Ide o alternatívu dotazníka MBTI, ktorá sa upravuje na vzorke slovenských manažérov.)

V súbore II. sme administrovali FPI – Freiburský osobnostný dotazník (Kollárik, Poliaková, Ritomský, 1984).

Údaje sme spracovávali kvantitatívne. Štúdia ponúka prvé pohľady na možnosti interpretácie výsledkov škály pracovnej motivácie.

Výsledky

Hodnoty motivačných faktorov

V tabuľke 1 a 2 sú údaje o nameraných hodnotách motivačných faktorov v skupine manažérov u mužov a žien (súbor I). V tabuľke 3 uvádzame rozdiely medzi mužmi a ženami v súbore I. V dvoch hlavných dimenziách orientácie (osobnostná / na prácu) bolo možné získať najviac 50 bodov a najmenej 10 bodov. V jednotlivých štyroch faktoroch bolo možné získať najviac 25 bodov a najmenej 5 bodov. Výsledky sú uvádzané opačne, čo znamená, že čím vyššie skóre respondent dosiahol, tým menej je preňho dimenzia dôležitá.

Prvé výsledky ukazujú, že ženy považujú hygienické faktory (sociálna atmosféra, pracovné podmienky – spolu orientácia na prácu) za dôležitejšie ako muži. Muži – manažéri považujú v práci možnosť osobného profitu za dôležitejšiu, než ženy - manažérky.

Tabuľka 1: Priemerné hodnoty faktorov motivácie v skupine manažérov - mužov

	N	Minimum	Maximum	Priemer	Štandardná odchýlka
1. osobnostná orientácia	82	12,00	35,00	22,39	5,36
a/ osobný profit	83	5,00	21,00	11,07	2,78
b/ moc	83	6,00	20,00	11,27	3,32
2. orientácia na prácu	83	11,00	32,00	19,10	4,47
a/ charakter práce	83	5,00	16,00	10,06	2,47
b/ sociálna atmosféra	84	5,00	17,00	9,04	2,61

Tabuľka 2: Priemerné hodnoty faktorov motivácie v skupine manažérov - žien

	N	Minimum	Maximum	Priemer	Štandardná odchýlka
1. osobnostná orientácia	58	10,00	32,00	20,79	4,70
a/ osobný profit	58	5,00	18,00	10,15	2,80
b/ moc	59	5,00	16,00	10,59	2,47
2. orientácia na prácu	59	10,00	30,00	16,66	3,85
a/ charakter práce	59	5,00	15,00	8,55	2,28
b/ sociálna atmosféra	59	5,00	17,00	8,10	2,36

Tabuľka 3: Medzipohlavné rozdiely vo faktoroch motivácie u manažérov (súbor I)

	1. osobnostná orientácia	a/ osobný profit	b/ moc	2. orientácia na prácu	a/ charakter práce	b/ sociálna atmosféra
Mann-Whitney U	1988,00	1902,50	2259,50	1650,50	1563,00	1953,50
Wilcoxon W	3699,00	3613,50	4029,50	3420,50	3333,00	3723,50
Z	-1,65	-2,13	-,78	-3,31	-3,69	-2,17
Asymp. Sig. (2-tailed)	,098	,033	,431	,001	,000	,030

V súbore II (študenti) sa medzipohlavné rozdiely potvrdili v prípade sociálnej atmosféry a celkovo v škále orientácie na faktory práce (pozri tabuľku 6). Rovnako ako u manažérov, sú tieto faktory dôležitejšie pre ženy. Muži študenti a ženy študentky sa však nelíšia medzi sebou v oblasti osobnostnej (čiže vnútornej) motivácie (pozri bližšie tabuľku 4 až 6).

Tabuľka 4: Priemerné hodnoty faktorov motivácie v skupine študentov - mužov (súbor II)

	N	Minimum	Maximum	Priemer	Štandardná odchýlka
1. osobnostná orientácia	18	10,00	30,00	21,33	6,24
a/ osobný profit	18	5,00	15,00	9,61	3,07
b/ moc	18	5,00	17,00	11,72	3,65
2. orientácia na prácu	18	14,00	40,00	22,11	5,80
a/ charakter práce	18	6,00	13,00	9,50	1,91
b/ sociálna atmosféra	18	8,00	30,00	12,61	5,11

Tabuľka 5: Priemerné hodnoty faktorov motivácie v skupine študentov - žien (súbor II)

	N	Minimum	Maximum	Priemer	Štandardná odchýlka
1. osobnostná orientácia	57	12,00	34,00	22,22	4,78
a/ osobný profit	57	5,00	17,00	9,36	2,63
b/ moc	58	7,00	23,00	12,87	2,70
2. orientácia na prácu	58	12,00	30,00	18,44	3,57
a/ charakter práce	58	6,00	15,00	8,96	2,01
b/ sociálna atmosféra	58	6,00	17,00	9,48	2,27

Tabuľka 6: Medzipohlavné rozdiely vo faktoroch motivácie u študentov (súbor II)

	1. osobnostná orientácia	a/ osobný profit	b/ moc	2. orientácia na prácu	a/ charakter práce	b/ sociálna atmosféra
Mann-Whitney U	480,50	485,50	444,00	296,50	431,50	270,00
Wilcoxon W	651,50	2138,50	615,00	2007,50	2142,50	1981,00
Z	-,40	-,34	-,96	-2,76	-1,12	-3,11
Asymp. Sig. (2-tailed)	,686	,731	,335	,006	,262	,002

Motivácia a zvládanie záťaže

Korelačná analýza v súbore manažérov ukázala, že čím menej manažérom záleží na osobnom raste a na preberaní moci a zodpovednosti, tým menej konštruktívne sa stavajú k riešeniu záťaže (významne negatívne vzťahy s inštrumentálnymi stratégiami zvládania záťaže a so stratégiou vyhľadávania sociálnej opory). Zároveň, čím menej manažérom záleží

na pracovných podmienkach, tým menej aplikujú vyhýbavé stratégie pri zvládaní záťaže (tab.7).

Tabuľka 7: Vzťahy motivačných faktorov a stratégií zvládania záťaže u manažérov (súbor I)

	1. osobnostná orientácia	a/ osobný profit	b/ moc	2. orientácia na prácu	a/ charakter práce	b/ sociálna atmosféra
Inštrumentálne zvládanie záťaže	-,25**	-,19*	-,24**	-,09	-,05	-,12
Vyhľadávanie sociálnej opory	-,21*	-,21*	-,15	-,15	-,16 ⁺	-,10
Vyhýbavé stratégie zvládania záťaže	-,08	-,04	-,09	-,16	-,17*	-,10

Motivácia a osobnosť

Korelačná analýza osobnostných preferencií správania manažérov s faktormi motivácie ukázala na významné vzťahy medzi osobnostnou orientáciou manažérov a introverziou a extravertiou (tabuľka 8). Extravertovanejší preferujú viac osobnostnú orientáciu. Čím bol manažér viac introvert, tým menej považoval osobný rast a získavanie moci (osobnostná orientácia = vnútorná motivácia) za dôležitý. Poznámka: Pozor, škály motivačných preferencií sú tým vyššie, čím sú pre manažéra menej dôležité.

Tabuľka 8: Vzťahy motivačných faktorov a introverzie / extravertie u manažérov (súbor I)

	1. osobnostná orientácia	a/ osobný profit	b/ moc	2. orientácia na prácu	a/ charakter práce	b/ sociálna atmosféra
Introverzia	,38**	,43***	,29*	,07	,10	,02
Extravertia	-,42***	-,47***	-,32*	-,12	-,12	-,08

V prípade študentov korelačná analýza ukázala na vzťah zdržanlivosti s vnútornými motívami osobnosti a so sociálnou atmosférou (pozri tabuľku 9).

Tabuľka 9: Osobnosť a motivácia u študentov (súbor II)

	Zdržanlivosť
1. Osobnostná orientácia	,293(*)
a/ Osobný profit	,275(*)
b/ Moc	,238(*)
2. Orientácia na prácu	-,217
a/ Charakter práce	,041
b/ Sociálna atmosféra	-,307(**)

Na základe interpretácie výsledkov skóre jednotlivých dimenzií osobnosti (Kollárik, Poliaková, Ritomský, 1984), možno povedať, že prejavy typické pre participantov, ktorí uprednostňujú faktor orientácie na sociálnu atmosféru, sú nasledujúce: Participantí sú skôr zdržanliví, hanbliví, mierne nesmelí, zdržanliví pri styku s inými, v skupinách mávajú ťažkosti s kontaktom, môže sa vyskytovať tréma, nízka podnikavosť, neistota v rozhodovaní, malá priebornosť, telesné ťažkosti pri niektorých príležitostiach alebo vzrušení (nepokoj, tras, slabosť v kolenách, nutkanie na močenie, stolicu).

Vybrané prejavy typické pre participantov, ktorí uprednostňujú faktory osobnostnej orientácie, sú nasledujúce: Participantí sú nenútení, ľahko schopní nadviazať kontakt, sebaistí, sebavedomí, nezávislí na iných ľuďoch, majú isté vystupovanie a konanie, sú

pripravení k nasadeniu, radi experimentujú a podnikajú, majú slabé telesné napätie pri očakávaní.

V súbore II nebola žiadna z motivačných škál vo vzťahu s extraverziou meranou FPI. Zdržanlivosť súvisí s nervozitou ($r=0,25^*$). Zároveň čím menej uprednostňujú študenti faktor moci (autorita, prestíž, zodpovednosť...), tým vykazujú vyššiu mieru nervozity a psychosomatického narušenia ($r=0,31^{**}$).

Záver a diskusia

Ako sa ukázalo, nedá sa povedať, že by pracovníci a študenti všeobecne uprednostňovali faktory osobnostnej motivácie pred faktormi orientovanými na prácu. Zdá sa, že faktor osobnostnej orientácie poskytuje širšie interpretačné možnosti. Manažéri, ktorí považujú osobnostnú orientáciu za menej dôležitú, sa pri rozhodovaní v záťažových situáciách menej sústreďujú na konštruktívne riešenie problémov. Ukázalo sa, že čím je manažér

extravertovanejší, tým viac je v práci motivovaný osobnostne. Interpretácií by mohlo byť niekoľko. Je to preto, že si vytvára viac príležitostí???

Výsledky tiež potvrdili, že škála použitá na skupine študentov ponúka iné interpretačné možnosti v porovnaní so skupinou manažérov. V skupine študentov sa ukázalo, že ak študenti nepreferujú osobný profit a preberanie moci, súvisí to s vyššou zdržanlivosťou až psychosomatickou labilitou. V skupine študentov sa žiadne významné vzťahy s mierou extravenzie / introverzie neukázali.

Na záver by sme si položili niekoľko otázok na zamyslenie. Platí to, že introverti neusilujú o osobný rast? Ako je vnímaný osobný rast, kariéra, zodpovednosť a moc v našom sociálnom prostredí? Sú menej spoločenský manažéri menej orientovaní na osobný rozvoj a moc?

Aké interpretačné možnosti ponúka štvorfaktorová škála motivačných typov? Myslíme, že by bolo vhodné rozšíriť vzorku manažérov a pokúsiť sa o vytvorenie národných noriem orientácie na prácu a osobnostnú orientáciu. Diagnostické možnosti škály by obohatil i kvalitatívny rozbor položiek škály, ktorý by ozrejmil chápanie jednotlivých faktorov v očiach manažérov. Takýto postup by prispel k poznaniu toho, ako manažéri vnímajú osobný rast jednotlivca a ako prejavujú úsilie o osobný rast navonok.

Literatúra

AMIRKHAN, J.H. 1990, A Factor Analytically Derived Measure of Coping: The Coping Strategy Indicator. *Journal of Personality and Social Psychology*, 59 (5), pg. 1066.

GOLDEN, J.P. 2005, Golden personality type profiler. Preliminary technical manual. USA: Harcourt Assessment.

KOLLÁRIK, T., 2002, Sociálna psychológia práce. Bratislava: UK.

KOLLÁRIK, T., 2007, Diagnostika manažérov na báze Herzbergovej teórie. *Psychologica*, 347 - 355.

KOLLÁRIK, T., POLIAKOVÁ, E., RITOMSKÝ, A., 1984, Freiburský osobnostný dotazník. Bratislava: Psychodiagnostické a didaktické testy.

LETOVANCOVÁ, E., 2002, Psychológia v manažmente. Bratislava: Univerzita Komenského.

MEDVED, J.A., 1982, The applicability of Herzberg's Motivation - Hygiene Theory. *Educational Leadership*, vol. 39, Issue 7, p. 555.

O'NEAL, K., 2001, Hygiene and Motivator Factors (Herzberg) considered important by employees of a state-operated facility for adult individuals with mental retardation. Bell & Howell Information and Learning Copany.

TAMOSAITIS, W.L., SCHWENKER, M.G., 2002, Recruiting and retaining technical personnel at a contractor-operated government site. Engineering management Journal, Vol. 14, No. 1, pp. 29 - 34.

Kollárik, T., Lisá, E., Hannelová, K., 2009, Manažéri a štyri motivačné typy osobnosti. In L. Golecká, J. Gurňáková, I. Ruisel (Eds) Sociálne procesy a osobnosť 2008. Zborník z konferencie. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, s. 422 – 431, ISBN 978-80-88910-26-8.

Způsoby obrany obětí domácího násilí

Sedlák Jiří, Janský Karel, Kunová Jana, Paňáková Zdeňka

jirisedlakdrsc@seznam.cz, karel@jansky.cz,

KunovaJana@seznam.cz, zpanakova@seznam.cz

Psychologická poradna, Brno

Abstrakt

Oběti domácího násilí používají při obraně násilnických činů pěti různých strategií. Jako východisko mohou použít novelu trestního zákona 140/1966 Sb., § 215a. Při posuzování jsme vyšli z definice domácího násilí podle Světové zdravotnické organizace. Během 17 roků jsme vyčlenili pět komplexních typů obranných reakcí obětí. Nejdůležitější příčiny odlišných voleb obrany proti násilí jsou v pevně zafixovaných sociálně psychologických stereotypech obou aktérů, závady až poruchy psychosociálního charakteru a jejich různé struktury postojů.

Klíčová slova: hlavní znaky domácího násilí, § 215a trestního zákona 140/1991 Sb, příčiny řešení problémů, obranné typy řešení potíží u obětí.

Úvod

Oběť domácího násilí se rozhoduje dlouho, než se začne aktivně nebo pasivně bránit domácímu násilníkovi. Trvá to mnohdy dlouhá léta. Proč tomu tak je? Jak to, že se tak dlouho rozhodují než se obrátí o pomoc buď sousedů nebo nějaké poradny či sociálního odboru nebo policie? Většina se ale rozhodne vůbec o pomoc nepožádat a do poradny nejít. DN probíhá nejdříve snižováním důstojnosti oběti ze strany agresora, pokračuje fackami, dochází na ohrožení zdraví a někdy i na ohrožení života. Oběť nemá možnost včas poznat agresi. Ta se projeví až později při soužití. Když dostane oběť první facku, považuje to za ojedinělý čin agresora. Facka je už nepřijatelná aktivita násilníka. Po prvních fyzických „trestech“ už považujeme ženu nebo dítě z psychologického hlediska za osobu „ohroženou.“ DN pokračuje s přestávkami. Vznikají až kritické situace. I když se stupňují, oběť

donekonečna věří, že se partner změní. U domácího násilí se však situace sama od sebe nezmění. Paradoxně záleží v první řadě na oběti, aby se vůbec rozhodla a aby se rozhodla včas (Sbírka ...,1994, Šámal, 2004). I když se začne oběť DN aktivně bránit, naráží na řadu problémů, které sama většinou nedokáže překonat, protože násilí obecně i násilí domácí se v ČR podceňuje díky vlivu neoliberální teorie (Mikl-Horka, 2004, 2005, Fevré, 2003, Figstein, 2001, Sedlák a spol., 2008).

Faktory ovlivňující rozhodování oběti

Pokud oběť zvolí takovou cestu, že nic neoznámí a pomoc nehledá, pak jí není pomoci. Pokud se ohrožená žena dostaví do poradny, její odborníci vyslechnou od ní popis činů násilníka. Dozví se, že byla psychicky a fyzicky napadána, sociálně omezována, že jí agresor nadával, vyhrožoval, snižoval její důstojnost apod. Ty příběhy se však na poradnách registrují jen zběžně, většinou vůbec ne, převážně jen administrativním způsobem, popisně, nezaznamenávají se žádné podrobnosti, neregistrují se vyslechnuté příběhy např. formou kazuistik. Proč? Posláním poradny je pouze oběť uklidnit a dát jí právnícké a psychologické rady a také ji odkázat na další instituce. To je pro poradnu dostačující aktivita. Jenom v některých poradnách se tím nespokojí. Kromě vyslechnutí oběti DN, psychické pomoci při respektování jejího psychického stavu a provedení hrubé diagnostiky vztahu, individuálního přístupu, jí nabízejí v první etapě další konzultace, při nichž probíhá většinou racionální psychoterapie. Dále poskytují podporu jejímu sebevědomí, odkazují na sociálněprávní poradenství, na další pomocné organizace státního i nestátního charakteru. To ovšem nemůže oběti účinně pomoci v její strastiplné a dlouhodobé obranné činnosti při hájení vlastních práv.

Oběti domácích násilníků mají v ČR daleko méně práv než jejich pachatelé. V ČR dochází každý rok v průměru k 50 činům, kdy se oběti staly cílem agresorů a kdy se případ řeší dokonce až soudní cestou. Pachatelé mají v ČR bohužel u soudu větší zastání a větší práva než jejich oběti. Je jim totiž okamžitě poskytnuta přednostně právní pomoc a také rady od právníka. V případě obětí tomu tak není. Obětem není od státu zajištěna anonymita. Zveřejňovat údaje o osobních datech oběti, o jejich jménu, bydlišti a také zveřejnění fotografií oběti lze jenom se souhlasem oběti. To se často nedodrжуje. Kromě toho dospělý zástupce nezletilé oběti není účastníkem trestního řízení. Na rozdíl od sociálního pracovníka nemá právo nahlížet do spisu, nemá právo klást u soudu dotazy na svědky, nemá právo

používat opravné prostředky, nemá právo požadovat po pachateli náhradu za nemateriální újmu, tedy za újmu psychickou, osobnostní. To všechno bez ohledu na to, že oběti mají značné psychické problémy (Sedlák, 2007, 2008).

Domníváme se, že je to vlivem neoliberální teorie, podle níž se má každý postarat sám o svoje věci. Odborníků, kteří by to všechno mohli zaštit'ovat je velmi málo (srov.: Kubálková 2008). Stereotypy osoby násilné a stereotypy osoby ohrožené DN jsou obvykle úzce spojeny a mnohdy bývají protikladné. Stereotypy nejen ve fyzické, ale i v psychické, sociální, ekonomické a sexuální oblasti obou subjektů se vytvářely v ontogeneze samostatně a dlouhou dobu. Dotvářely se ovšem během společného soužití buď v partnerském nebo v manželském vztahu. Nelze tedy očekávat, že se změní okamžitě nebo v krátké době. Oběti DN svoje práva většinou neznají, takže např. nevědí, že je tzv. „důkazní břemeno“ na nich, nikoli na agresorovi. Oběti podporují sice v poradnách psychicky i sociálně, neboť práva obětí byla porušena, trpí pocitem bezmocnosti. Bohužel se povětšinou setkávají s administrativní řešením, kdy mnohdy chybí citlivý přístup těchto orgánů. Odborníků, kteří by jim mohli zaštit'ovat v ČR účinnou pomoc, je velmi málo (Křivohlavý, 2004).

V poradenské praxi jsme se setkávali s několika typy osobnosti obětí, jejichž reakce při řešení vzniklých problémů měly různé formy, různý průběh a nejrůznější důsledky. Pokusili jsme je utříditi podle hlavních znaků do pěti skupin.

První typ.

Oběť DN tohoto typu se chová pro své okolí nepochopitelným způsobem. Své útrapy zapírá či bagatelizuje, agresora omlouvá, obviňuje sama sebe. Jedná se ale o přirozenou reakci – nevyhnutelnou odezvu lidského organismu a lidské psychicky vystavené nepřetržitému týrání. Týraná žena je často okolím považována za méněcennou, neschopnou, neboť prý „selhala“ ve své roli vést funkční partnerství nebo manželství. Příbuzní, kolegové, přátelé velmi často myšlenku osobního selhání oběti podsouvají. Oběť pak tyto jimi popsané reakce a pocity přijímá za své (Ženy bez násilí, 2008). Prožité násilí zanechává obvykle hluboké rány na tělesném a především na duševním stavu konkrétní oběti. Ta následně propadá depresivním náladám a pocitům strachu, závislosti na násilníkovi. Domnívá se, že neexistuje nikdo, kdo by jí mohl pomoci, a že v dané situaci pro ni není žádné východisko. V důsledku těchto nálad postižená týraná osoba na svoji situaci rezignuje.

Aby se dokázaly oběti vyrovnat s depresemi a stavy úzkosti, jsou často nuceny užívat léky na jejich ztlumení. To jsou důvody, proč některé oběti DN skrývají své potíže spojené s agresivitou v domácím prostředí. Zatajují je dlouhá léta svým rodičům, sourozencům, přátelům, známým. Nikdy nenavštíví poradnu nebo odborníka, aby získaly pomoc a podporu.

V letech 1992, 1996 a 2000 byla realizována analýza 3.082 záznamů, shromážděných během pěti roků (Martinková a spol., 2007). I když zahrnovala vybrané druhy deliktů, násilí téměř dvě třetiny zkoumaných nenahlásili. Od 1.6. 2004 je v trestním zákoně (§ 215a) zakotvena možnost stíhat domácí násilí. Poradny by měly informovat oběti o možnostech tohoto zákona využít, případně využít zákona o vykazání násilníka z bytu. Jaké procento obětí domácího násilí nenahlásilo trestnou činnost násilníků v rámci uvedeného průzkumu, není známo. Odhady uvádění, že je to většina případů. Oběti buď neznají žádnou organizaci, která by jim mohla pomoci nebo nedůvěřují policii a orgánům činným v trestním řízení, že by byla jejich pomoc účinná. Tento typ oběti je vysloveně pasivní, problém domácího násilí neřeší (Novák, Průšová, 2005).

Druhý typ.

Oběť DN navštíví některou z poraden. Pravděpodobně svoje problémy předtím popsala členům vlastní rodiny, sousedům, známým. Cítila potřebu se svěřit se svými problémy. V poradně se setká s právníkem a psychologem. Během sezení v poradně se chce „vypovídat.“ Opakuje v poradně totéž co vypověděla svým známým. Popíše jim svoje potíže, které doma prožívala několik roků se svým partnerem. Její líčení je citově podbarveno, mnohdy zachází do podrobností a je doprovázeno pláčem. Oba odborníci ji s porozuměním a s účastí vyslechnou. Poskytnou jí rady právního a psychologického charakteru. Oběť se např. dozví, že se má obrátit na policii, má zajít také na sociální oddělení, pokud byly děti přítomny týrání matky nebo byly také samy týrány. Má vyhledat lékařskou pomoc. Podat návrh policii, neboť jde pravděpodobně o podezření z páchání trestného činu. Má si najít svého právního zástupce. Oběť odejde z poradny nejen uklidněna, mnohdy i s úsměvem. Vrací se však do stejného prostředí, ze kterého se přišla poradit.

Takové počínání evokuje baladu K. H. Borovského O králi Lávrovi. V ní, jak je známo ze školní četby, se holič Kukulín, když se dozvěděl o dlouhých uších svého krále při stříhání jeho dlouhých vlasů, měl zákaz o tom hovořit. Onemocněl. Svěřil se babce kořenářce a podle

její rady své tajemství pošeptal do vykotlané vrby. Balada je zakončena tím, že tajemství krále vyjevila basa na bále. Analogie počínání Kukulína a oběti je zřejmá. Oběti tohoto typu stejně v poradně jako dříve u přátel, postačuje vypovídat se a tím se uklidnit. Všechny starosti z ní jakoby na čas spadnou. Jde v podstatě o formu autopsychoterapie. Podání podnětu na stíhání agresora je však spojeno s řadou potíží, je třeba dodržovat určitá pravidla a jednotlivé výpovědi o písemné informace o násilí je třeba dokládat hodnověrným způsobem. O těch oběť téměř nic neví. Ani po nich nepátrá. Nikdo ji o nich neinformuje. Oběť se v našem případě o vlastní aktivní řešení z různých důvodů ani nepokusí. Tento typ oběti DN sice projeví určitou aktivitu, ta je však velmi omezená a nevede k cíli, zastavit nebo omezit formy DN (Pospíšil, 2007).

Třetí typ.

Třetí typ oběti DN vynakládá určitou dobu jistou aktivitu. Je tedy po jistou dobu aktivní. Také v tomto případě se oběť též potřebuje někomu svěřit. Vybere si poradnu. Když v poradně vyslechne rady, poděkuje, odejde a z rad realizuje obvykle jen část. Např. opakovaně navštíví obvodního lékaře, vyžádá si zprávy o zranění. Požádá i psychiatra nebo odborného psychologa o záznam, který se týká forem fyzické, psychické a sociální újmy na zdraví. Totéž realizuje u dítěte. Záznamy předloží policii na obvodním oddělení. Policisté se pozvou násilníka, který všechno popře, navíc oběť osočí, pomluví. Vystupuje sebevědomě, policistům se jeví jako důvěryhodná osoba, přesto však provedou ověřování jeho údajů, případně si vyžádají zprávu od soudního znalce. Další aktivity však oběť DN buď nedokáže provádět nebo je neumí provádět. Zdají se jí buďto moc složité nebo neuskutečnitelné, či nevěří v jejich úspěch, nebo ze strachu před partnerem další aktivity zastaví a v aktivitě nepokračuje.

Zábran se vyskytuje celá řada. Je to např. neznalost vlastních práv či práv nezletilých, absence uplatňování práv u sociálních pracovníků, u policistů, nevyžadování záznamů o jednání, vlastní kontrola uvedených záznamů, právo k záznamům dodávat písemné doplňky, připomínky, námítky. To všechno vyžaduje dovednosti, které nejčastěji oběti chybí. Motivy této částečné činnosti-nečinnosti existují u dospělých i u nezletilých dospívajících obětí DN. Ty by se daly např. v poradně zjistit, protože oběti by o nich samy v poradně mohly vypovídat. Z jejich spontánních výpovědí by se u obětí mohlo na jejich motivaci usuzovat. Avšak když samy oběti pomoc nevyhledají nebo ji vyhledají a realizují jen částečně a laicky,

je situace pro ně často bezvýchodná. Kdyby v poradně oběti DN o své motivaci nemlčely, a také sdělily motivaci násilníka, bylo by možné jim pomoci. Oběti buď samy nebo na podnět poradce jako motivy svých pasivních nebo aktivních počínání vůči násilníkovi uvádějí lásku, přehlížení násilí, ochranu rodiny, zvyk na týrání, nedostatek odvahy, smíření s osudem apod. (Strnadová, 2008). Otázka motivace obětí je samostatný problém, stejně jako otázka manipulace násilníků.

Čtvrtý typ.

Je to také aktivní typ. Tento typ oběti DN plně využívá svých práv. Často se radí s odborníky. Zaplatí si právníka. Pod dohledem a kontrolou, případně za aktivní pomoci odborníků napíše zprávy např. policii, sociálnímu pracovníkovi, vyžaduje od nich zápisy. Dobře ví, že prosazování vlastních práv a práv dítěte se rovná vytrvalému a dlouhodobému úsilí, které vyžaduje důslednost, trpělivé a přesné shromažďování písemných dokladů, které pak předloží jako důkazy pro svá tvrzení. Povinnost předkládat důkazy, tzv. důkazní břemeno je na oběti, nikoli na agresorovi, který může bez důkazů předkládat soudu cokoli. Může klidně lhát a není za to postižitelný. Z tohoto důvodu se často většina kauz buď před soud nedostane nebo je sice řešena, ale nepatrné procento končí potrestáním násilníka.

Všechny obtíže se oběti podaří překonat. 1. Policie přijme její návrh na podezření. Vyslechne podezřelého, případně příbuzné oběti, sousedy apod., v případě nejasností požádá soudního znalce o zprávu. Jestliže se podezření potvrdilo, podá návrh na stíhání. Státní zástupce návrh policie potvrdí nebo odloží. Odložení neznámá uložení případu ad akta, ale může se provádět prověřování zjištěných skutečností. Odložení neznámá, že se skutek nestal, ale proto, že nešlo o trestný čin. Je třeba prokázat, že pachatel – DN jednal úmyslně a aktivně, když oběť slovně a fyzicky napadal. Oběť musí prokázat, že případná zranění a psychická újma u ní nemohla být způsobena opomenutím nebo neúmyslným jednáním či jinou osobou. Za přitěžující okolnost se považuje to, že se DN nepříčinil o odstranění následků svého agresivního jednání, že svých činů nikdy nelitoval, ba naopak očerňoval jiné osoby a sváděl na ně vinu. Takže neměl na dřívější situace náhled. Opakovaně tvrdil, a to bez předložení důkazů, že se chování, které se stalo, nezpůsobil. Na to na všechno musí být oběť DN připravena a musí jednat. V ČR poškozený nemá žádná práva a ani se nemůže v trestním řízení odvolat proti vině a trestu. Odvolat se může pouze obžalovaný a státní zástupce. Oběť dokonce ještě v předvolání oběť upozorní na to, že na jednání k soudu nemusí ani chodit..

Poslední typ

Jde o speciální typ oběti DN. Tento typ se projevuje dvojím způsobem řešení. První způsob je násilné odstranění násilníka z tohoto světa, druhý typ volí sebepoškozování různého stupně. V ČR se prvý i druhý způsob vyskytl v několika případech. První způsob: oběť DN vezme řešení problémů s partnerem do svých vlastních rukou. Aktivně se fyzicky brání, partnera násilníka buď těžce zraní nebo promyšleně usmrtí. Vnucuje se otázka. Byla k vraždě partnera donucena jeho násilnostmi nebo patřila ona sama k typu osobnosti, u kterého byla agresivita latentní? Z psychologického hlediska na tyto otázky neznáme odpovědi, i když existují metody ke včasnému odhalení agresivity, a to nejen u násilníka, ale i u oběti. Případy prvního typu se v ČR vyskytly a byly soudně řešeny, oběti byly podle zákona potrestány. Případy pro tisk a pro televizi byly prezentovány formou „černé kroniky“ a také tak byly veřejností chápány.(Kubálková, 2008). Šlo např. o známou kauzu K. Velikovské (2007) aj.

Některé oběti DN řešily své problémy sebeagresi. Kvůli manželským neshodám, které vyvrcholily rozvodem, se matka (38) pokusila svým dvěma synům (9 a 13) i sobě podat léky s cílem usmrtit je i sebe. Soudní znalec zjistil, že brala drogy. Žena to vysvětlovala pitím tvrdého alkoholu braním léků, kvůli psychickým problémům. Staršího navíc pořezala na ruce když spal. (Bednář, 2007, Rychetský, 2007, Štos, 2005, Velikovská, 2007).

Známy případ prvního typu je např. Michal Baitler (17), Daniel Čermák z Prahy 6, aj. Sebepoškozování jako druhý typ, který patří do naší typologie obětí DN se mnohdy vyskytuje u dospívajících, jak to tom svědčí jeden z případů, který jsme řešili v naší poradně (duch, 2008, Sedlák, 2007).

Závěr

Příčiny, proč některé oběti domácího násilí buď svoje problémy vůbec neřeší nebo se je sice pokouší řešit, ale aktivity, které přitom používají, jsou víceméně nedokonalé a kusé, nejsou často dovedeny do konce, mají celou řadu závad. Ty způsobují, že je jejich snažení neúspěšné. Příčinou je skutečnost, že je nikdo z existujících poraden ani nikdo z orgánů činných v trestním řízení přesně a úplně neinformoval, a to nejen o jejich právech, ale i problémech během řešení a během trestního stíhání agresora, ale ani jim nikdo nevypracuje

např. podání o podezření z páchaní trestního činu. Většina obětí DN neumí sepsat žádost, nepožaduje zápisy z jednání. Jen málokteré oběti jsou schopny uplatnit všechna práva, a svého agresora dát potrestat. Výjimečně některé oběti berou neoprávněně zákon do svých rukou a samy se dopustí násilí buď proti sobě a svým blízkým nebo proti násilníkovi, či dokonce proti vlastní osobě.

Literatura

- BEDNÁŘ, J., 2007, Za pokus o vraždu manžela podmínka. Právo 17, 7.
- DUCH, 2008, „Do roka a do dne manžel zemře,“ MFD 19, 66, C 1.
- FEVRÉ, R., 2003, The new sociology of economic behavior. London.
- FINGSTEIN, H., 2001, The architecture of markets. Princeton.
- KŘIVIHlavÁ, J., 2004, Jak přežít vztek, zlost a agresi. Praha.
- KUBÁLKOVÁ, P., 2008, Oběti zločinů budou mít víc práv. LN 27. 4.
- MARTINKOVÁ, M., 2007, Zkušenosti obyvatel ČR s některými delikty. Praha, Institut pro kriminologii a sociální prevenci.
- MIKL-HORKE, G., 2005, OEKONOMISCHE UNGLEICHHEIT UND POLITISCHE DISZIPLINIERUNG: ANMERKUNGEN ZU FOLGEN DES NEOLIBERALISCHEN KAPITALISMUS, Internationale Zeitschrift Sozialpsychologie und Gruppendynamik in Wirtschaft und Gesellschaft 30, 111/2, 12-26.
- MIKL-HORKE, G., 2004, Globalisation transformation and the diffusion of management. Innovations. In: Journal for east european management studies 9, 98-122.
- MIKL-HORKE, G., 2005, Die Diffusion von Unternehmens- und Managementkonzepten als Aspekt der Globalisierung. In: Mayerhopper (eds.), Globalisierung und Diffusion, Frankfurt, IKO.
- NOVÁK, T., PRŮŠOVÁ, B., 2005, Předrozvodové a rozvodové poradenství. Praha, Grada.
- OBĚŤ DOMÁCIHO NÁSILÍ, 2008, Praha, Ženy bez násilí.
- POSPÍŠIL, M., 2007, Řešení konfliktů a stresů, manipulace v komunikaci, Plzeň.
- RYCHETSKÝ, J., 2007, Postavila se teroru manžela a teď je šťastná. Právo 27.10.2007, 7.
- SBÍRKA SOUDNÍCH ROZHODNUTÍ A STANOVISEK NS ČR, 1994.
- SEDLÁK, J., 2007, Bariéry při pomáhání obětem domácího násilí. Prešov, Zborník.
- SEDLÁK, J., 2007, Domácí násilí. In: Pospíšil, M.: Řešení konfliktů a stresů, manipulace v komunikaci. Plzeň, Kalous a Skřivan, 295-303.

- SEDLÁK, J., MUSILOVÁ, M., MÁDEROVÁ, L., 2005, Skryté formy nekvalitného fungovania rodín. Medzinárodná konferencia "Psychosociálne a zdravotné aspekty nekvality života. Prešov, Prešovská univerzita, 45-51.
- SEDLÁK, J., 2008, Mýty a bariéry o obětech domácího násilí. Universitas 40, **3**, 18-21.
- SEDLÁK, J., KOHOUTEK, R., BŘEZINA, M., 2007, Nové mýty o domácím násilí. Universitas 39, 1, 18-21.
- ŠÁMAL, P., 2004, Novela trestního zákona. Kvalifikovaný výklad k § 215a. Zpravodaj BKB.
- ŠTOS, J., 2005, Za objednání vraždy dostala žena deset let. Zabití muže zadala u agenta policie. MFD 16, 16, C 4.
- VELIKOVSKÁ, K., 2007, Svobodná, i když za mřížemi. Praha, XY nakladatelství.
- ŽENY BEZ NÁSILÍ, 2008. Oběť domácího násilí, Praha.

Sedlák, J., Janský, K., Kunová, J., Paňáková, Z., 2009, Způsoby obrany obětí domácího násilí. In L. Golecká, J. Gurňáková, I. Ruisel (Eds) Sociálně procesy a osobnost' 2008. Zborník z konferencie. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, s. 432 – 440, ISBN 978-80-88910-26-8.

Osobnost obětí domácího násilí

Kunová Jana, Janský Karel, Sedlák Jiří

KunovaJana@seznam.cz, info@usa.cz, irisedlakdrsc@seznam.cz

Psychologická poradna, Brno

Abstrakt

Charakteristika viktimologie (obecně vědy o oběti). V rámci domácího násilí jsou popisovány vztahy mezi zvláštnostmi osobnosti agresora (osoby ohrožující) a zvláštnostmi osobnosti jeho oběti (victima, neboli osoby ohrožené). Příčiny vzniku agrese jsou mnohočetně podmíněny. Výčet a charakteristika podmínek. Fáze prožívání újmy ze strany oběti domácího násilí.

KLíčové slová: osoba ohrožující, osoba ohrožená, typ schizoid-depresivní, typ hysterik-obsedantní.

Úvod

Cílem příspěvku je zvýraznit skutečnost, že oběti domácího násilí je možno klasifikovat i na základě psychopatologických a psychiatrických hledisek. Na vznik domácího násilí mají vliv také rozdíly v typech osobnosti partnerů. Osobnost nezletilého je agresivitou domácího násilníka poškozována. Jednak tím, že se fyzické ataky násilníka promítají do psychiky oběti a zanechávají v ní dlouhodobé stopy. Označuje používání forem psychického týrání, které oběť prožívá jako jednání kruté, bolestivé, bezohledné, tedy jako těžké příkoří. Trestní zákon v § 215a je od 1.7.2006 samostatnou skutkovou podstatou, protože se týká jen kategorie domácího násilí jako samostatného a specifického znaku tohoto trestného činu. Zahrnuje charakteristiku týrání ve společně obývaném bytě nebo domě, charakteristiku blízké týrané osoby, takže existují úzké a těsné vztahy mezi agresorem a jeho obětí. Označuje také intenzitu násilného činu, jeho pokračování po delší dobu a možnost aktivity vůči více obětem, kdy je na nich páčán trestný čin. Bere v úvahu, že je násilím zasažena tělesná i psychická

stránka oběti. Domácí násilí zařazujeme do skryté kriminality a do sociálně patologických jevů.

Naší Psychologickou poradnou prošlo několik desítek nezletilých obětí. Šlo o děti ve věku mezi 15-18 roky. Zaznamenávali jsme nejen jejich prožitky po násilných akcích domácího agresora, ale i okolnosti v širších souvislostech. V individuálních řízených rozhovorech jsme se dozvíдали i o jejich navazování styku s druhým pohlavím. Ptali jsme se také na jejich rodiče, na vztahy mezi nimi. Vypracovali jsme řadu zpráv pro soud a měli jsme možnost vyšetřit jejich osobnost.

I když je při domácím násilí podstatně zasažena osobnost dítěte, tj. nejen jeho tělesná stránka, ale i jeho psychika, v soudní praxi se k tomu přihlíží málokdy a jen v některých případech, většinou v souběhu s fyzickým násilím velké intenzity a závažného poškození fyzické integrity oběti. V pozadí zůstávají nerozlišeny a tudíž neřešeny následky ani po fyzicky mírném týrání, ani po častých a středně těžkých následcích po domácí násilné agresivitě jednoho z rodičů, ani po dlouhodobém buďto psychickém, sociálním či ekonomickém týrání oběti. Uvedenými problémy se zabývá relativně nová vědní disciplína viktimologie.

Viktimologie jako vědní disciplína

Viktimologie je zaměřena na oběti trestných činů. Jeden ze zakladatelů této disciplíny H.von Hentig (sr. Zapletal, 1975) prosazoval již na přelomu 19. století názor, že existuje nejen pachatel, ale že i oběť spoluvytváří „svého“ pachatele. J.H. Schneider v r. 1997 definoval viktimologii jako vědu o oběti. Jde o interdisciplinární oblast vědy kriminologické, sociologické, psychologické a psychiatrické. Viktimologie chápe kriminální chování jako výsledek dynamického procesu interakce pachatele a oběti. Zajímá se oběťmi nejen v době trestného činu, ale i před ní a po trestném činu. Zajímá ji, jakou roli hraje oběť v motivaci pachatele a jakým způsobem se spolupodílí na interakci s pachatelem před a v průběhu trestného činu.

Terminologicky se rozlišuje viktima jako oběť trestného činu, viktimia jako predispozice k tomu, stát se obětí trestného činu a viktimizaci, jako proces, ve kterém se člověk stává obětí trestného činu. Viktimita je predispozice, náchylnost člověka k tomu, a by se stal obětí

trestného činu. Jde o souhrn biologických, sociálních a psychologických znaků, zvyšující pravděpodobnost stát se obětí trestného činu (sr. Baštecký a spol., 19978).

Dynamický model zdůrazňuje interakční psychologický model s akcentem na analýzu sociální interakce, v jejímž průběhu se z jednoho člověka stává pachatel a z druhého oběť. U domácího násilí jde o osoby s hlubokými, citově zakotvenými vztahy (sr. Sedlák, 2002). Někteří autoři rozlišují tři skupiny viktimgenních faktorů, které se podílejí na možném vzniku rizik stát se obětí a které jsou spojeny s individuálními zvláštnostmi člověka. Jsou to sociální faktory jako je profese, sociální vrstva, pozice v rodině, patologie v rodině a pod, dále osobnostní faktory jako je konstelace osobnostních rysů, která činí jedince náchylným pro oběť a behaviorální faktory, tj. rizikové chování, vyhledávání viktimgenních lokalit, provokující jednání apod.

Viktimizace je proces, ve kterém se subjekt stává obětí. Podílí se na něm chování pachatele, chování oběti, reakce sociálního okolí, způsob přijetí role oběti. V primární viktimizaci čili při přímém poškození oběti při trestném činu dostává člověk tzv. primární rány – poškozen. Počítáme sem fyzickou, psychickou, sociální újmu, finanční újmu a emocionální újmu které mají široké spektrum podoby. Sekundární rány jsou výlučně psychologického rázu a dochází k nim v průběhu sekundární viktimizace (způsobená reakcí okolí, vyšetřování trestného činu, subjektivní zpracování faktu, že se stal obětí) a jsou tvořeny trojicí pocitů Je to pocit nespravedlnosti, pocit nedůstojnosti a pocit izolace.

Prožívání újmy má svou dynamiku. Celá událost je pak prožívána jako krize, která ohrožuje jádro osobnosti. Říká se tomu „neviditelné rány“ a sem patří především pocit zneuctění vyjádřený ztrátou vnitřní rovnováhy, ztráta pocitů důvěry jak k sobě tak i okolí, ztráta pocitu autonomie. Ve výjimečných případech může dojít u oběti i k použití násilí vůči agresorovi (sr. Zapletal, 1975).

Zpravidla prochází prožívání újmy několika fázemi: je to fáze šoku, fáze nastupující adaptace a fáze konečné adaptace. V první fázi je jedinec zaskočen kritickou událostí, úlek bývá vystřídán dezorganizací, uplatňují se obranné mechanismy zejména popření nebo regrese, jindy to bývá netečnost. Člověk není schopen racionálně uvažovat. Délka této fáze je individuální. Může trvat několik hodin až několik dnů. Ve fázi adaptace se začíná oběť s událostí vyrovnávat, zpracovává prožité trauma. Prožitkově se k události vrací a bývá pod

vlivem silných emocí smutku či zloby, odporu i pocitu viny. Ke konci této fáze již o prožitém nemluví, snaží se popřít své pocity a spíše se uzavírá do sebe.

Touto dynamikou se vysvětlují změny nálad a postojů obětí. Jedinec se smiřuje se situací, nastupuje racionální zpracování, které ještě nebývá konečné. V poslední fázi adaptace jedinec dochází ke konečnému zpracování prožitého traumatu, kde se velkou měrou uplatňuje jeho osobnostní založení na délce a způsobu začlenění jak do pracovního tak i společenského života.

Oba dva aktéři a to oběť a násilník mají k sobě velmi citově blízko, jedná se o partnerské dvojice.

Zvláštnosti osobnosti obětí

Při pochopení vztahů mezi obětí a násilníkem je možno použít rozlišení F. Riemanna (1998), jeho teoretickou konstrukci. Záleží v charakteristice čtyř známých psychopatologických obrazů: 1. schizoidní porucha, 2. deprese 3. obsedantní neuróza a hysterie.

Obvykle se vždy struktury osobnosti doplňují, i když to jsou protiklady. Často se navzájem instinktivně přitahují, jsou jedna druhou fascinovány, neboť nic obvykle nefascinuje silněji, než když druhý člověk přesvědčivě žije to, co my sami v sobě také tušíme jako možnost, ale snad jsme to potlačili, nebo se to nenaučili, resp. nesměli uplatňovat. Zdá se, jako bychom skrze příslušný opačný typ chtěli dospět k celosti, k úplnosti, která nás má osvobodit z naší individuální omezenosti, jednostrannosti, a to také tvoří podstatnou část fascinace druhým pohlavím. V tomto smyslu se obvykle navzájem přitahují na jedné straně schizoidní a depresivní, na druhé straně nutkavé a hysterické osobnosti. Každý se většinou pokouší přimět druhého, aby šel jeho cestou, chce si ho co možná nejvíce připodobnit, a tím mohou vznikat neshody, konflikty až neúprosné boje.

Jestliže se schizoidní a depresivní partneři instinktivně přitahují, má to většinou následující pozadí. Schizoid tuší u depresivního člověka jeho ochotu a schopnost milovat, jeho ochotu obětovat se, jeho snahu vcítit se do druhého a sám zůstává v pozadí. Na druhé straně fascinuje depresivního člověka na schizoidním to, že schizoidní osobnost žije jiným

způsobem, čeho on se nikdy neodvážil, respektive co žít nesměl. Současně cítí, že je zde někdo, kdo potřebuje pochopení, podporu a lásku. Pokud jsou tyto osobnostní struktury vyhraněné, schizoidní člověk chápe touhu depresivního člověka přitáhnout ho k sobě a pevně se ho držet. Navozuje to jeho ústřední úzkost, strach ze ztráty. Pak se právě oba jejich obranné postoje vyhrocují v nekonečné tragické neporozumění (sr. Zapletal, 1975)

Nutkavého člověka fascinuje barevná pestrost, spontánnost, radost z rizika a otevřenost pro vše nové, která je typická pro opačný hysterický typ, protože ten sám kladně hodnotí to, co je obvyklé, a lpí na tom. Vždycky dává přednost jistotě. Uvědomuje si, že zbytečně omezuje svůj život. Člověk s hysterickými rysy osobnosti je fascinován svým protikladným typem, který ztělesňuje stabilitu, solidnost, důslednost a spolehlivost, uspořádaný život. To všechno sám postrádá. Opět však může docházet k tragickým zápletkám a nepochopení, když se každý pokouší, pomocí svých stereotypů a podněcován svou specifickou úzkostí, vnucovat tomu druhému svůj způsob jednání i řešení problémů. Pak bude nutkavý člověk ještě více stupňovat partnerovu hysterii svou důsledností a malichernými výtkami, svou neústupností a mocenskými nároky, svým sklonem všechno si vynutit. Jeho partner má z jeho chování pocit, že nemůže dýchat. Hysterický partner prožívá život s ním jako naprogramovaný, určený, bez lesku a bez změny, bez improvizace, kterou však potřebuje. Také potřebuje, aby mu partner potvrdil správnost jeho jednání, aby mu je schválil a potvrdil. Bohužel má partner obavu, že by ho rozmazlovat (sr. Rieman, 1998).

Hysterický člověk se rozčiluje a zneklidňuje, je úzkostlivý, ustrašený. Nutkavého partnera ze strachu stále více rozčilovat a zneklidňovat. Nutkavý pak může rezignovat, protože partner se chová nepochopitelně, nelogicky, rozporuplně a má projevy nezávaznosti, používanými vědomě jako prostředky obrany. Když rezignuje, nároky hysterického partnera ho provokují a nutí k větší přísnosti.

U všech jmenovaných vyhraněných typů se časem objeví znepokojení a rozhořčení, které může vést až ke krajním situacím. K tomu, aby přinutil druhého k požadovanému jednání, použije násilí. Vyžaduje, aby se partner naprosto podřídil.

Závěr

Ve výběru partnera hraje roli různorodost typů osobností. Ta vede časem ke krizovým situacím. V partnerském vztahu existuje mnoho příčin při vzniku domácího násilí. Mezi nimi jsou různé kombinace typů osobností. Při soužití se každý snaží předělat partnera podle svých představ. Překážkou jsou zafixované stereotypy a postoje, které vedou ke konfliktům, které se posléze opakují a stupňují.

Literatura

- BAŠTECKÝ, J. a spol., 1997, *Základy soudní psychiatrie a psychologie*. Praha. Institut postgraduálního vzdělávání ve zdravotnictví.
- ČÍRTKOVÁ, L., 2004, *Forensní psychologie*. Plzeň.
- ČÍRTKOVÁ, L., 2000, Je opakovaná viktimizace náhoda ? Zpravodaj BKB, č. 2, s.8-10.
- ČÍRTKOVÁ, L., 2008, Konference na téma predikce a prevence násilí. Zpravodaj BKB 17, č. 1, s. 4-5.
- HENTIG, H., von – In: M. Martinková, 2007, *Zkušenosti obyvatel ČR s některými delikty*. Praha, Institut pro kriminologii a sociální prevenci.
- Novelizace trestního zákona § 215a. Týrání osoby žijící ve společně obývaném bytě nebo domě 2004.
- RIEMAN, F., 1998, *Základní formy strachu*. Praha, Portál.
- SEDLÁK, J., 2002, *Determinanty domácího násilí na nezletilých*. Brno, nákladem vlastním.
- SCHNEIDER, H.,J., 1975, *Viktimologie. Wissenschaft vom Verbrechen*. Tübingen, Mohr.
- Trestní zákon č. 140/1961 Sb.
- ZAPLETAL, J., 1975, *K viktimologii vraždy*. Praha, Sb. ref. soudní psychiatrické a psychologické konference, s. 168-173.

Kunová, J., Janský, K., Sedlák, J., 2009, *Osobnost obětí domácího násilí*. In L. Golecká, J. Gurňáková, I. Ruisel (Eds) *Sociálne procesy a osobnosť 2008*. Zborník z konferencie. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, s. 441 – 446, ISBN 978-80-88910-26-8.

Prosazování „syndromu zavrženého rodiče“

Michalicová Gerta, Paňáková Zdeňka, Janský Karel, Sedlák Jiří

410kopretinka@seznam.cz, zpanakova@seznam.cz, karel@jansky.cz,

jirisedlakdrsc@seznam.cz

Psychologická poradna, Brno

Abstrakt

Posuzování styku s násilným rodičem soudním znalcem v současné době zvládá bez chyby málokterý odborný psycholog v ČR. I když již zde trvá pomoc obětem domácího násilí více než deset roků, chybí normy pro hodnocení fyzických, psychických a sociálních příznaků u dětí. Nechuť až odpor dětí stýkat se s násilným rodičem se obvykle velmi často chybně považuje za výsledek manipulace prvního rodiče. Nebere se v úvahu vliv možného předchozího domácího násilí. Děti jsou umísťovány do krizových center i jiných zařízení, kde psychologové předělávají pomocí psychoterapie a dalších metod jejich postoje. Negativní úlohu přitom hrají všichni odborníci, kteří se podílejí na mýtu. Často nejde o syndrom zavrženého rodiče, ale o vliv agresivního dlouhodobého jednání jednoho z rodičů.

Klíčové slová: sociální styk, násilný rodič, normy příznaků, manipulace, syndrom zavrženého rodiče, krizové centrum

Úvod

Kolem problému syndrom tzv. „zavrženého rodiče“ (dále jen SZR) se v ČR rozvířil a dosud trvá diskuse. Tento pojem má své zastánce a své protivníky. První skupina jej prosazuje, druhá ho zavrhuje. Utvořila se i třetí skupina, která navrhuje přesně diferencovat případy, kdy je možno a kdy je chybné používat tohoto termínu při posuzování nezletilých. Posouzení osobnosti, hodnověrnosti, výchovné způsobilosti apod. soud vyžaduje tehdy, když jde o spor rodičů při určování péče o dítě, a také když jde o případy, že se nezletilý odmítá stýkat s druhým rodičem. Odborníci vycházejí ze zákona o rodině (zákon č. 94/1963 Sb), ze zákona o sociálně právní ochraně dětí (zákon č. 359/1999 Sb.) a z občanského zákoníku (zákon č. 40/1964 Sb.). Posouzení SZR (správněji syndromu odcizeného rodiče – dále jen

SOR) se vyžaduje od psychologa také tehdy, pokud nezletilý nekomunikuje s jedním z rodičů nebo se s ním odmítá setkávat. Do roku 1996 byl znám SZR jen několika specialistům jako jsou dětské lékaři, psychologové a psychiatři (Hloušková, 2007). V této oblasti dosud panuje nejednota a určitý zmatek (Mach, 2007).

První skupina

Diagnóza SZR nebyla v ČR pojata mezi diagnózy. Přesto se v praxi „diagnóza“ syndrom podle původní verze R. Gardnera (1992, 1996) provádí. Mnohým soudním znalcům postačuje třeba jen jeden nebo dva znaky, např. že jeden rodič druhému zamezoval styk s druhým rodičem a tím prý způsobil, že s dítětem druhý rodič nemohl komunikovat. Avšak nebere v úvahu, že jde o případ, kdy bylo dítě svědkem patologického chování druhého rodiče, došlo k napadání druhého rodiče za přítomnosti dítěte a navrhuje realizovat nucený styk dítěte s rodičem, a to na základě uvedené „diagnózy.“

Styk s oběma rodiči je zaručen zákonem o rodině.

Podle tohoto zákona je nesprávné, aby bylo dítě izolováno od jednoho z rodičů. Konkrétní řešení jednotlivých případů je velmi složité, protože každý případ je jiný. Vyžaduje to citlivý přístup a zodpovědné vybírání metod při zkoumání nezletilých (Matějček, 1992). Kromě toho je hodnocení zatíženo subjektivním přístupem. Mnozí odborníci se striktně přidrží uvedených zákonů i staršího, původního vymezení pojmu R. Gardnerem (Bakalář, 1996, 2002). Uplatňují ho, aniž podrobněji a zaměřeně zkoumali, zda příznaky a výpovědi nezletilého, případně přítomnost dalších příznaků naplňuje „syndrom.“ Řešení podobných případů v poslední době bylo navrženo mnohokrát. Např. to byl případ Michala Baitlera (17), případ Jana Skrbka (7), případ Fialy (14), případ Michala Šulce (16) aj. (Hloušková, 2007, Vaca, 2006, Sedlák, 2007, Janoušek, 2008). Podle R. Gardnera projevy SZR mají osm typických projevů: 1. dítě popíše špatné chování odmítavého rodiče. Většinou reprodukuje, často doslovně, výroky rodiče. 2. dítě slabě zdůvodnění své odmítání. Svou nenávist zdůvodňuje absurdním způsobem, 3. druhý rodič je podle názoru dítěte vzorný, druhý je špatný. 4. dítě je přesvědčeno, že se rozhodlo samo, chybí ambivalence, takže má černobílé hodnocení. 5. vzniká reflexivní podpora programujícího rodiče. Pokud dojde k jakémukoliv sporu, dítě absolutně a jednostranně podporuje pouze jednu stranu, 6. dítě nepochybuje o správnosti svého postupu, nevyskytují se u něho žádné náznaky viny vůči zavrženému rodiči,

zlepšit s ním kontakty považuje za obtěžování, nemá pocit viny, 7. informace od druhého rodiče dítě vnímá jako vlastní prožitky, rodiče „papouškuje,“ 8. nepřátelství dítě rozšiřuje na další příbuzné. Toto rozšíření nepřátelství na členy původní rodiny zavrženého rodiče je typické. Jednoznačné diagnostikování SZR je v praxi časté. Přitom k popisu dynamiky vztahů rozvrácené rodiny jsou vhodnější běžně užívané diagnostické kategorie. První skupina odborníků je přesvědčena často o tom, že je dítě systematicky manipulováno tak, aby u něho vznikl nepřátelský postoj vůči druhému rodiči. Ne vždy to dokládají hodnověrně. Poukazují na to, že většinou pracují pouze s oběťmi. Děti se pak snaží v krizových centrech „předělat.“ V takových případech se realizuje psychologická pomoc (Krejčová, 2008). Je ovšem otázkou, zda jsou do krizových center umisťovány všechny případy, které tam skutečně patří. Nelze ovšem obvinít z násilí rodiče, který vyžadoval např. zhasnout při odchodu z místnosti světlo, zavřít vodu po umytí rukou, zavřít ledničku po vyndání potravin, když požaduje po dítěti aby se učilo. Záleží ovšem na tom, jakou ten rodič použil metodu při vyžadování uvedených činností. Pokud dítěti nafackoval, strčil do něho až upadlo nebo použil jiného prostředku k donucení např. nějakého předmětu, kterým dítěti ubližoval, potom jde o násilí. Zavržení druhého rodiče, pokud se to prokáže, je důsledkem podle zkoumaných osob (Janský, 2008) vždy výsledkem manipulace. Rodiče protestují, protože v uváděných případech nemohl strach u dítěte vzniknout, když je dítě vůbec nevidělo, nebo které svého otce vidělo tehdy, když mu bylo několik měsíců. Strach proto nemůže vyplývat z jejich vlastní zkušenosti, je vysoce pravděpodobné, že byl navozen druhým rodičem.

Druhá skupina

V souvislosti s uplatňování syndromu v těch případech, kdy to syndrom není, zaměřuje se právo nezletilého na styk s oběma rodiči a především s rodičem, se kterým se nechce oprávněně stýkat, za jeho povinnost. A uvedená tzv. povinnost se pak vynucuje. Takové donucování naráží na potíže. Aby se tyto potíže eliminovaly, zřizují se reintegrační centra, v nichž je dítě od rodičů dočasně izolováno a v nich se má pod dozorem s nimi stýkat. Někdy je vhodné aplikovat mediaci oběma rodičům, když ještě žijí společně. Mediace bez přítomnosti nezletilého by měla být buď nabídnuta oběma rodičům, aby se naučili spolu komunikovat. Jestliže je však jeden z rodičů násilník, nastává v tom případě zcela nová situace, která by měla být řešena jinými způsoby. Kvůli sporu mezi rodiči, kteří po rozvodu žijí odděleně, by nemělo být dítě v žádném zařízení izolováno. Žádné takové zařízení totiž nemůže být pro dítě neutrálním prostředím, protože je v něm vždy jako dozor cizí osoba.

Dopad na psychiku dítěte je v podobných případech negativní a dítě poškozuje. Nejsou řídké případy, že se nezletilý sám zraní (Sedlák, 2008) na protest nebo ze zařízení uteče, případně při styku s druhým rodičem odejde (Veselá, 2008, Sedlák, 2008). K problému zavrženého rodiče se vyjádřili v průzkumu K. Janského (2008) někteří rodiče, kteří neuznávali název syndrom zavržení a použití slova „odcizení.“ Odmítali jej jako velmi nepřesný a především zavádějící. Odcizení rodiče podle nich probíhá oboustranně, až během rozvodu odcizení probíhá jednostranně. Tvrzení, že je násilníkem ten z rodičů, který se po rozvodu chce o své děti starat, by mělo být ve zprávě soudního znalce podrobně zdůvodněno a vzato v úvahu, pokud se nevyskytlo z jeho strany DN.

R. Gardner (1992), který tento termín zavedl, ve své pozdější publikaci svou původní interpretaci upřesnil takto: „SZR lze použít pouze tehdy, když rodič nezavdal nezletilému příčinu k tomu, aby jej dítě oprávněně nenávidělo. Dojde-li k tomu, že rodič nezletilého týral a je to hodnověrné, je odmítání tohoto rodiče dítětem oprávněné a koncept SZR není platný.“ Uvedené vyjádření zřejmě posuzovatelé buď neznají a proto uplatňují dřívější nesprávnou formulaci o SZR, nebo je pro ně jednodušší syndrom konstatovat. To ale děti poškozuje. Odpůrci SZR správně poukazují na to, že existuje zcela jiná situace v těch případech, vzniklo-li podezření ze spáchání tr. činu domácího násilí jednoho z rodičů. Také v těchto případech aniž byla provedena příslušná odborná zkoumání, vyslovují se soudy, většinou na základě návrhu soudního znalce, o potřebnosti rodinné mediace. Doporučuje se i v takových případech, kdy došlo mezi partnery k jednostrannému násilí a kdy vzniklo podezření z páchaní tr. činu DN. Taková chybná doporučení vydávají běžně nejen sociální odbory, ale i soudní znalci a tím oběti poškozují (Krejčová, 2008). Zaměřuje se právo nezletilého na styk s rodičem, se kterým se nechce oprávněně stýkat za jeho povinnost. Požaduje se, aby se uvedená tzv. povinnost soudem na dítěti vynutila. Takové donucování dosud v minulosti naráželo na četné potíže, i kdy se konalo pod dozorem odborníka. T. Novák a B. Průchová (2004, 2006) považují na jedné straně za pravděpodobné, že jeden z rodičů v rozvodových konfliktech popouzí dítě proti druhému rodiči. Popouzení může být přímé nebo nepřímé, vědomé nebo nevědomé. Intenzita uvedených aktivit je různá. Patří k ní např. jen občasné povzdech rodiče, vyprávění smyšlených příběhů o druhém rodiči, předkládání různých dokladů. Dítě je sugestibilní, nechá se ovlivnit. Jde o manipulaci s dítětem. Možnosti obrany druhého rodiče jsou mizivé. Pak dojde k omezování styku. Přesto se oba autoři kloní k americké a k české praxi dítě odebrat a umístit je v neutrálním prostředí, ve kterém by měl rodič navázat kontakt s dítětem, provádět pouze pozitivní komunikaci, nehájit se, nic

nevysvětlovat. Metodika takového postupu zavrženého rodiče známa není. Na druhé straně správně dovozují: má-li vzniknout tzv. SZR, muselo by být traumatizování dítěte zákazy a manipulacemi systematické, opakované, dlouhodobé a prokazatelné. Manipulující rodič mívá typické disharmonické rysy osobnosti, je schizoidní, vztahovačný, histriónský, narcistický, závislý.

Třetí skupina

V diskusi o vztahu domácího násilí k syndromu zavrženého rodiče se angažovala Koordona, která se zabývá přímou a nepřímou pomocí ženám, obětem domácího násilí. Těmto obětem, ať už jde o svědky domácího násilí nebo o týraní dospělého, hrozí ohrožování psychického a fyzického zdraví. Proto členové Koordony navrhuje, aby se vypracovaly standardy pro posuzování obětí domácího násilí, aby je bylo možno použít v poradenských i v azylových zařízeních. Spolupracují na státní, krajské i komunální úrovni a společně se státními i nestátními institucemi a organizacemi hledají efektivní způsoby řešení. Z činnosti vyplývá také požadavek diferencovat případy, kde je odpor nezletilého stýkat se s jedním rodičem oprávněný a hodnověrně doložený. Soudní znalci však často vyslovují názor, že u nezletilého jde o tzv. syndrom zavrženého rodiče. Ve skutečnosti se v mnoha případech se o syndrom nejedná. Mnozí odborníci neoprávněně hovoří o tzv. syndromu zavrženého rodiče i tam, kde došlo přímo na dítěti k domácímu násilí. V takových případech u dítěte nevznikl syndrom, ale jde o vlastní záporné zkušenosti dítěte, které se projevují odmítáním až odporem nezletilého vůči druhému rodiči. Je třeba odmítnout násilné vymáhání styku s dětmi i proti jejich vůli ze strany násilných partnerů, které je často podporované i rozhodnutími soudů v prospěch agresorů. Česká republika zatím nemá pro tyto další následky domácího násilí dostatečné legislativní a institucionální nástroje. Zcela zásadně jí chybí akční plán boje proti domácímu násilí, který by sjednotil názory, podmínky a možnosti komplexní pomoci obětem domácího násilí, ale i určil směr pro pomoc násilným jedincům, resp. adekvátní postih jejich jednání.

To ovšem zcela nevylučuje aplikovat běžné doporučení provádět poradenství obou rodičů. Jde však o takové případy, kdy nedošlo k rozvodu, rodina je úplná, lze očekávat její zachování. To v takových případech, že i když došlo k jednostrannému týraní jednoho rodiče, existuje naděje, že lze usměrnit chování agresora. Jsou to řídké případy, ale existují. Cílem je, aby oba změnili své postoje, aby byli oba ochotni je změnit, oba chtít učit se

klidnější komunikaci. Toho je možno dosáhnout použitím celé řady metodicky vedených kroků, které se v praxi používají ojediněle. Oběť je vedena k tomu, aby si ujasnila, zdali je partner schopen trvale změnit svoje chování. Pokud ne, doporučuje se ukončit soužití (Krejčová, 2008).

Od května 2005 funguje v Brně na jednom policejním oddělení ve středu města specializovaná skupina jen pro domácí násilí. Existuje v rámci služby kriminální policie. Tvoří ji dvanáct policistů, kteří se zabývají veškerými incidenty, které mají znaky domácího násilí. Jde o kvalifikované policisty, kteří opakovaně školí policisty hlídkové služby a konají konference pro veřejnost Takových center by bylo zapotřebí zřídit více (srov.: Vaněk 2008).

Proklamativní respektování práv nezletilého:

Nezletilý má právo vyjádřit svůj názor. Toto právo podporuje velmi silně nejen mezinárodní Úmluva o lidských právech, jež naše vláda odsouhlasila, podporuje ji, měla by ji v praxi také hlídat a prosazovat. Práva nezletilých vymezuje a zajišťují i další mezinárodní dokumenty, jako např. Úmluva o právech dítěte. Podle ní by mělo být právo dítěte upřednostňováno před právem rodiče. Uvedeme příklad (Sedlák a spol., 2007), který svědčí o opaku. Soud měl rozhodnout, komu z rodičů připadne povinnost pečovat o nezletilého (16). Prvním rozhodnutím soudu byl nezletilý po rozvodu určen do péče matky. Žil rok se svou matkou, mladším bratrem a s jejím přítelem, který převzal nezákonně roli vychovatele a k nezletilému se choval nepřátelsky, bil ho otevřenou dlaní po hlavě a po krku i po ruku, způsoboval mu modřiny, házel po něm předměty, bil ho po hlavě lahví, hrubě mu nadával, ponižoval ho před cizími lidmi. Poroučel mu a když chlapec ihned neuposlechl, následovaly fyzické tresty. To probíhalo celý rok. Ve zprávách, přístupných ve spisu bylo uvedeno: nezletilý(16) byl vícekrát svědkem opakovaného pití alkoholu matky (48) i jejího partnera (45) buď v bytě nebo v restauraci. Byl svědkem jejich opakovaného nákupu alkoholických nápojů. Konzumace alkoholu vedla u nich k projevům agrese. To ústně dosvědčil nezletilý nejdříve na sociálním oddělení, potom v psychologické poradně a konečně před soudem. Byl také svědkem týrání druhého mladšího sourozence (10). Byl opakovaně týrán fyzicky (střední stupeň), psychicky (silný stupeň) a sociálně. Týrání u něho zanechalo modřiny na ruku, na krku, v obličeji, kolem očí. Viděl je také psycholog v poradně a učitel ve škole. Před soudem nezletilý potvrdil svůj negativní vztah k matce. Tyto skutečnosti jsou v příkrém rozporu se závěry, které uvedla soudní znalkyně a později další znalkyně. Nezletilý od své matky každý

den slyšel, že je jeho otec zlý, špatný, že je psychopat, že je nemocný, že měl jít na psychiatrii, že je psychicky nemocný. Matka často říkala: „K otci nepůjdeš!“ Když byl jednou nezletilý zbit tak, že měl na těle viditelné stopy, otec jej zavezl do dětské nemocnice, která pořídila dokonalou dokumentaci a splnila ohlašovací povinnost. Po propuštění z nemocnice byl chlapec určen na základě předběžného opatření do péče otce. V posudku soudních znalců byl ovšem návrh, aby se dítě pro rozpory rodičů po rozvodu umístilo ihned na neurčenou dobu do krizového centra. Soudní znalci ve své zprávě napsali, že se u matky nezletilého (16) vyskytuje syndrom zavržené matky. Neuvedli, že by byl nezletilý přímo ovlivňován proti své matce otcem. Na syndrom usuzovali nepřímo z projevů nezletilého, který moc nemluvil, protože byl introvert. Řada skutečností svědčila o tom, že o SZR (přesněji „odcizeného“ rodiče) nešlo. Dokonce SOR bylo možno vyloučit. Přesto na základě předběžného rozhodnutí soudu byl nezletilý umístěn do krizového centra. Otcí byl podle našeho názoru chybně zakázán na měsíc styk se synem. Matka ho navštěvovala každý den. Nesměl na vánoční svátky za otcem, musel nuceně zůstat v krizovém centru, a to až do doby, kdy krajský soud rozhodl o jeho návratu k otci. Nezletilý nezískal během svého pobytu (nyní již víc než tříletého) u otce žádné záporné postoje ke všem členům rodiny ani ke druhému prarodiči. Naopak. Často navštěvoval prababičku ze strany matky i oba prarodiče ze strany otce a aktivně jim pomáhal v jejich domácnosti. Znaky tzv. SZR které uvádí R. Gardner, se v daném případě u nezletilého nevyskytly. Postoj nezletilého byl pevný a delší dobu se nezměnil, a to ani v krizovém centru, kde se pokoušeli „zlomit“ jeho odpor k matce. To mělo „probíhat tak dlouho, až buď jej změní nebo pokud jej nezmění, bude podle přání matky donucen násilně k návratu do bytu matky,“ bez ohledu na to, že nezletilý chce být ve svých 16 letech pořád u otce. Matka usilovala zcela nepřipustně a proti vůli nezletilého všemi prostředky, včetně četných pokusů s použitím manipulace o naprosté vyloučení otce z výchovy nezletilého a o změnu ve výchově nezletilého, i když byly její návrhy dvakrát odmítnuty jak městským, tak krajským soudem.

Jsme přesvědčeni o tom, že se jeho postoj a přání měl plně respektovat. Pokud by se zamítnutí jeho postoje soudními znalkyněmi zdůvodňovalo, údajně trvalými a vážnými poruchami psychiky otce, bylo by třeba jejich závěry ověřit, neboť jde o velmi závažné návrhy, dostatečně z odborného hlediska nepodložené, nepodpořené celou řadou dalších významných a důležitých faktů, které soudní znalkyně nejen nevyužily, tj. opomenuly a ani se nepokusily opačné názory seriózně vyvrátit nebo zpochybnit. Právo nezletilého by se mělo vážně brát v úvahu.

Závěr

Přikláníme se k názoru třetí skupiny odborníků. Pokud jsou nezletilí fyzicky nebo psychicky týráni, zavražďováni nebo jinak ovlivňováni agresivním rodičem nebo jeho partnerem, pak i po pobytu v léčebně nebo na psychiatrii či v krizovém centru, nebude s ním chtít vůbec komunikovat. Pokud k něčemu takovému dojde, je nezletilý v psychickém stresu ze setkání s tímto rodičem. Špatně ho snáší. Psycholog by měl v takovém případě navrhnout, aby byly styky zrušeny. Není možné dítě nutit ke styku. Dochází k pochybení soudní znalkyně z oboru psychologie a psychiatrie, sociální pracovnice, matky, jejího partnera, soudce. Rozhodnutí o tom, zda byl postup soudních znalkyň vůči nezletilému a jeho otci správný či nikoli, náleží soudu. Posouzení o tom, zda postupovaly soudní znalkyně v intencích soudního znaleství, náleží Krajskému soudu, do jehož nomenklatury soudní znalci patří.

Literatura

- BAKALÁŘ, E. a spol., 2002, Průvodce otcovstvím aneb bez otce se nedá dobře žít. Praha, Vyšehrad.
- BAKALÁŘ, E. a spol., 1996, Průvodce rozvodem pro všechny zúčastněné. LN.
- BAKALÁŘ, E., 1996, Syndrom zavrženého dítěte. Praha, MPSV.
- BAKALÁŘ, E., NOVÁK, D., 1996, Syndrom zavrženého rodiče v České republice. Rodinné právo, 4.
- CERQREIROVÁ, A., 2007, Právo dítěte na oba rodiče není povinností. HaNo 17, 250, 13.
- GARDNER, R.A., 1992, The Parental Alienation Syndrome. New Jersey, Cresskill Creative Therapeutics.
- GARDNER, R. A., 1996, Syndrom zavrženého rodiče. Praha, MPSV ČR.
- HLOUŠKOVÁ, L., 2007, Léčebna urychlila Terezčinu pubertu. Právo 17, 272, 3.
- JANOUSEK, A. 2008, Děti to nemají jednoduché. MFD 19, 173, A 5.
- JANSKY, K., 2008, Zjevné zločiny českých soudů a jejich důsledky na úseku rodinného práva. Brno, Institut mezioborových studií, UTB, FHS.
- KREJČOVÁ, D., 2008, Domácí násilí řeší i manželská a rodinná poradna. Brněnský Metropolitan 3, Červen, 6.
- KOZÁKOVÁ, P., 1998, Syndrom zavrženého rodiče. Praha, Evangelická akademie, diplomová práce.

- MACH, J., 2007, Komunikace s nezletilým pacientem a jeho zákonnými zástupci. *Tempus medicorum* 16., 7-8, 36-37.
- MATĚJČEK, Z., 1992, Dítě a rodina v psychologickém poradenství. Praha, SPN.
- MATĚJČEK, Z., DYTRYCH, Z., 1996, Krizové situace v rodině očima dítěte. Praha.
- NOVÁK, T., PRŮCHOVÁ, B., 2004, Jak přežít rozvodové peklo. Brno, Jota.
- NOVÁK, T., PRŮCHOVÁ, B., 2005, Předrozvodové a rozvodové poradenství. Praha.
- SEDLÁK, J., 2007, Styk s násilným rodičem. *Universitas* 39, 2007, č. 4, s. 3-6.
- SEDLÁK, J., KOHOUTEK, R., BŘEZINA, M., 2007, Nové mýty o domácím násilí. *Universitas*: 39, 3, 18-21.
- TRNKA, V., 1974, Děti a rozvody. Praha, Avicenum.
- Usnesení vlády ČR čís. 1.108 z roku 2004
- VACA, J., 2006, „Děti se mnou nechtějí mluvit, zažalují stát.“ Mirka Prodělalová se tak dlouho soudí o své děti, až ji odmítají. Proto se chce nyní soudit ve Štrasburku. *MFD* 17, 184, A 2.
- VESELÁ, J., 2008, Týraní si útěky promýšlejí. *LN* 7.6. 6.
- Zákon č. 94/1963, Sb., Zákon č. 40/1964 Sb., Zákon č. 359/1999 Sb, Zákon čís. 140/1961 Sb.

Michalicová, G., Paňáková, Z., Janský, K., Sedlák, J., 2009, Prosazování „syndromu zavrženého rodiče“. In L. Golecká, J. Gurňáková, I. Ruisel (Eds) *Sociálne procesy a osobnosť* 2008. Zborník z konferencie. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, s. 447 – 455, ISBN 978-80-88910-26-8.

Kvalita života a zdravie

Kvalita života osob pečujících dlouhodobě o člena rodiny s těžkým zdravotním postižením – abstrakt výzkumné zprávy

Michalík Jan*, Valenta Milan

jan.michalik@upol.cz

*Katedra speciální pedagogiky PdF UP, Olomouc

Abstrakt

Príspevek je zaměřen na výzkum stresujících a resilientních faktorů osob pečujících o osobu se zdravotním postižením na území hl. města Prahy. Jsou v něm zahrnuty selektivní výsledky studie z výzkumu realizovaného týmem odborníků z katedry speciální pedagogiky PdF UP Olomouc.

Klíčová slova: kvalita života, osoby se zdravotním postižením, pečující osoby, stupně závislosti, SEIQoL metodika, dotazníková explorace.

Uvedení do problematiky, předmět a cíle šetření

Předmětem šetření zde publikovaného se staly psychosociální charakteristiky členů cílové skupiny, tj. osob pečujících o osobu se zdravotním postižením na území Prahy. Jedná se o charakteristiky, jež významným způsobem korelují s působením stresujících a resilientních faktorů na cílovou skupinu a korespondují s její kvalitou života.

Řešitelé si jako cíl projektu vytyčili přinést nové a dosud nezjištěné údaje o situaci těchto osob v indikované oblasti. Vycházeli přitom z premisy, že dlouhodobá péče (deset, ale i dvacet a více let) zpravidla znamená výrazné znevýhodnění (či přímo ireverzibilní exkluzi) v potencionálním návratu na trh práce. Cílová skupina šetření (osoby dlouhodobě pečující o osobu se zdravotním postižením) stála dosud mimo pozornost odborných pracovišť (kdy sporadické a dílčí výzkumy se týkaly primárně samotných osob s postižením). Např. je možno jmenovat šetření zaměřené na kvalitu života nemocných léčených úplnou domácí enterální výživou¹⁾ nebo šetření zaměřené na vztah různých společenských nebo sociálních událostí a vznik (průběh) určitého onemocnění - opět s použitím pojmu kvality života²⁾. Nebo studii

sledující kvalitu života nemocných onemocněním pankreatu a diabetu³⁾ stejně jako pacientů nemocných inkontinencí⁴⁾ Lze však konstatovat, že i jiní autoři ve svých pracech sledujících de facto obecné aspekty tzv. kvality života, operují (více-méně automaticky) s pojmem zdraví, který chápou jako zásadní součást tvořící kvalitu života sledovaných jedinců.⁵⁾ V posledních letech se systematicky kvalitě života (s důrazem na děti a dospívající) věnuje v ČR Jiří Mareš.⁶⁾

V oblasti kvality života, ať již vázané na fenomén zdraví či další faktory demografického, ekonomického, psychologického a kulturního charakteru můžeme nepochybně hovořit až o „výzkumném boomu“ poslední dekády (u nás i ve světě). Autorům této statě však není v současnosti znám žádný z domácích i zahraničních výzkumů, jež by sledovat kvalitu života osob pečujících (care-giver) a to ve vztahu k jejich pracovním kompetencím a interakcí stresujících a resilientních faktorů v jejich životě. Přitom zdůrazňují, že se jedná o širší chápání pojmu kvality života – nikoliv jen jeho traktovanou souvislost s pojmem (existencí) zdraví. Proto bylo připraveno šetření, jehož dílčí výsledky jsou předkládány na tomto místě.

Uvedené šetření si kladlo za cíl:

- a) vypracovat metodiku (metodologii) pro posuzování daného jevu
- b) provést cílený výzkum – šetření u daného vzorku respondentů
- c) vyhodnotit zjištěné údaje s dílčími cíli mezi něž patřila oblast psychosociální (in) stability respondentů v závislosti na délce péče o osobu blízkou

Metodologie šetření

Řešitelé zvolili kvantitativní metodologii šetření postavenou na výběru reprezentativního vzorku probandů, na dotazníkovém šetření a statistickém zpracování dat s tříděním prvního a druhého stupně a se stanovením statistické významnosti nasbíraných dat (metodou chí-kvadrát při stanovené hladině významnosti 0,05, jednotlivé tabulky metodiky a testová kritéria, popř. jejich kritické hodnoty jsou z tohoto textu vypuštěny).

Výzkumný soubor byl vybrán ze základního souboru osob pečujících o osobu se zdravotním postižením (operacionalizovaně – o osoby pobírající příspěvek na péči) na území hlavního města Prahy formou kontrolovaného – proporcionálního a stratifikovaného výběru.

Dalším tříděním bylo stanovení počtu dotazníků distribuovaných dle jednotlivých stupňů závislosti na péči. Celkem bylo distribuováno 605 dotazníků, z nichž se vrátilo na zpracování dat 225 dotazníků (tj .37,8%). Stratifikace uživatelů – osob pobírajících příspěvek -byla realizována na základě demografického rozložení těchto na území hl.města Prahy (autoři

vycházeli z údajů příslušných sociálních odborů úřadů jednotlivých pražských obvodů – úřednice těchto obvodů pak dotazníky distribuovaly svým klientům), poměrovost kopírovala počet osob pobírajících jednotlivé stupně – příspěvky (tj. I. až IV. stupeň závislosti na péči) v těchto obvodech. Výběr respondentů byl tedy kontrolovaný a tato stratifikace a poměrovost se váže na rozeslané dotazníky (605), návratné dotazníky (225) tomuto kontrolovanému výběru již nepodléhají, což ovlivňuje reprezentativnost výběru.

Vlastní nástroj měření byl tvořen víceúrovňovým anonymním dotazníkem zahrnujícím jak vlastní obsahové položky, tak i položky kontaktní, funkcionálně psychologické, kontrolní zpracované většinou strukturovanou (uzavřenou) a částečně nestrukturovanou (otevřenou) formou, dále byly využity ratingové škály a standardizovaná SEIQoL metodika.

Dotazník byl konstruován do několika úrovní:

- část I. – informační a demografická data
- část II. – psychosociální a ekonomické charakteristiky a perspektivy
- část III. – položky oblasti pracovních kompetencí (nepublikováno v tomto textu)
- část IV. – SEIQoL metodika (nepublikováno v tomto textu)

Vybrané výsledky šetření, komentáře, interpretace

I. část – demografické údaje o respondentech.

První ze sledovaných parametrů potvrdil vysoké procento žen, které se stávají pečující osobou. V našem výzkumu se jednalo o plných 81,3%, přičemž mužů pečovalo pouze 42, tj. 18,7%. Potvrdilo se tak očekávání. Snad jen míra tohoto zastoupení je přeci jen velmi vysoká – osm z deseti pečujících osob jsou ženy–. Z uvedeného počtu respondentů žilo v partnerství nebo v manželství 68,9 %, bez partnera 30,7 % a neodpovědělo 0,4 %. Z hlediska bydliště se jednalo o obyvatele měst (výzkum probíhal v Praze!), celkem 93,3 žije přímo ve městě, na vesnici 2,2 % a neodpovědělo 4,5%. Věk respondentů: do 20 let: 0%, do 30 let: 4,9%, do 40 let: 19,6 %, do 50 let: 17,3 %, do 60 let: 20 %, do 70: 23,5 %, nad 70 let: 13,8%. Ukazuje se, že pečující osoby byly nejčastěji středního a staršího věku. U vzdělání respondentů uvedlo základní vzdělání 10,2 %, středoškolské 56,1%, vyšší odborné má 12,4% , vysokoškolské 17,8%, neodpovědělo nebo jinou odpověď mělo 3,5%. Prakticky 90% pečujících osob tak můžeme označit za osoby se vzděláním (středoškolské a výše). Tento výsledek neodpovídá průměrnému rozložení vzdělanost v populaci. Zde se tak např. může jednat o vyšší motivaci

této skupiny respondentů účastnit se relativně rozsáhlého výzkumu. Může se však i jednat o potvrzení (zatím však validně neověřeného) faktu, že osoby s vyšším vzděláním méně „odkládají“ své příbuzné do zařízení s celoročním pobytem – viz dále odpovědi na položku „typ zařízení, které osoba se zdravotním postižením navštěvuje“. Zaměstnání respondentů v současné době: nyní pracuje 17,8%, na částečný úvazek pracuje 8%. Vůbec nepracuje 71,5%. Neodpovědělo 2,7%. Tyto údaje jsou nepochybně ovlivněny vyšším věkem pečujících osob. Velmi důležitým kritériem sledovaným v rámci výzkumu byl stupeň postižení osoby o níž je pečováno. Využili jsme „nové“ klasifikace zákona o sociálních službách, která umožňuje poměrně přesnou stratifikaci osob z hlediska jejich závislosti na péči jiné osoby. Stupeň postižení člena rodiny: I. stupeň + II. stupeň 21,8%, III. stupeň + IV. stupeň 72,9%, neodpovědělo nebo jiná odpověď 5,3% z celkového počtu respondentů. Stáří člena rodiny, o něž pečují: do 6 let 5,3%, do 20 let 28,4%, do 40 let 11,6%, do 65 let 10,7%, více než 65 let 41,8%, neodpovědělo nebo jiná odpověď 2,2%. Převažuje tedy péče o děti – cca do 20 – 30 let a poté péče o rodiče a manžele, cca nad 40 let věku. Velmi důležitým údajem byla délka dosavadní péče o člena rodiny. Na otázku jak dlouho pečují o člena rodiny uváděli respondenti: do 6 let 38,7%, do 10 let 22,7%, do 15 let 12%, do 20 let 12,9%, do 30 let 4%, více než 30 let 6,2%, neodpovědělo nebo jiná odpověď 3,5%. V rámci výzkumu převažovali (logicky) respondenti pečující o osobu s postižením v domácnosti. Proto jen 4% z nich uvedly, že osoba, o níž pečují je v celoročním či týdenním pobytu, celodenní pobyt v domácnosti či návštěvu např. denního stacionáře uvedlo 92,4 % osob.

II. část - názory a postoje respondentů k vybraným otázkám jejich života

V druhé části dotazníku byly zařazeny první položky sledující nikoliv fakta a skutečnosti, nýbrž názory, postoje a hodnocení respondentů k vybraným otázkám jejich života. K těm, jež se váží, mají svůj původ či dopad v dlouhodobé péči o člena rodiny. V části A – první skupině položek se jednalo o obecné a pozitivně vnímané hodnoty osobnosti, které na jedné straně jsou ze strany většinové společnosti pečujícím lidem „přisuzovány“, na straně druhé obsahem dlouhodobé péče může skutečně dojít k modifikaci jejich vnímání ze strany pečující osoby.

Tabulka 1: Obecné a pozitivně vnímané hodnoty osobnosti*

Sledovaná oblast/relativní četnost	Zvýšila se	Zůstala stejná	Snížila se	Neodpověděli /jiná odpověď
Míra spirituality	21,8	49,3	10,7	18,2
Míra altruismu	36,4	45,8	4,4	13,3
Míra tolerance	43,1	41,3	6,7	8,9
Míra klidu a vyrovnanosti	18,7	29,8	40,9	10,7
Míra víry v lidskou solidaritu	15,1	44	27,1	13,8
Míra životního optimismu	14,2	35,2	41,3	9,3
Míra pokory k tomu, co život přináší	41,8	34,2	9,8	14,2

* údaje v tabulce v procentech s celkového počtu 225 respondentů.

Stručným shrnutím odpovědí na část A dotazníkového šetření můžeme konstatovat následující skutečnosti. Největší zvýšení tzv. „pozitivních“ hodnot (konvenujících do značné míry s obecnými představami laické veřejnosti o pečující osobě) uváděli respondenti u míry tolerance (zdůrazněme jejich tolerance vůči okolí). Naopak nejvíce uváděli snížení u položky „míra životního optimismu“. Z předpokládaných důvodů nejčastěji (18,2%) neodpověděli respondenti otázku zasahující do světonázorové sféry a u téže položky jsme rovněž zaznamenali skupinu, která v důsledku dlouhodobé péče jakékoliv změny v oblasti duchovního vnímání a prožívání nepozorovala.

B. Výskyt negativních psychických stavů u pečujících osob

V uvedené oblasti jsme zkoumali, v kterých oblastech, rovněž dle našeho názoru ovlivněných existencí dlouhodobé péče, dochází ke změnám, resp. zda jevy a stavy předpokládané již u pečujících osob nastaly... Výsledky jsou přehledně zobrazeny v tabulce č. 2.

Tabulka 2: Výskyt negativních psychických stavů u pečujících osob*

Sledovaná oblast/ existence stavu / relativní četnost	Stav trvá	Občas nastává	Již netrvá	Neodpověděli /jiná odpověď
Ztráta pocitu, že mám věci pod kontrolou	10,2	28	10,2	51,6
Masivní nástup deprese a beznaděje	8	29,4	17,3	45,3
Pocit velké únavy	33,3	34,7	6,2	25,8
Ztráta schopnosti užít si volné chvíle	29,8	19,6	12,4	38,2
Ztráta schopnosti radovat se	13,8	24	16,4	45,8
Ztráta osobních životních perspektiv	35,2	17,3	9,3	38,2

* údaje v tabulce v procentech s celkového počtu 225 respondentů.

Shrňme-li výsledky odpovědí respondentů na část B dotazníkového šetření, která sledovala názory respondentů na existenci či průběh tzv. negativních pocitů a jevů týkajících se dlouhodobé péče jako je únava, ztráta schopnosti užít si volné chvíle, ztráta schopnosti radovat se, nástup deprese apod., pak zjišťujeme následující: U těchto položek respondenti odpovídali daleko více kategoricky (než tomu bylo u „pozitivních“ položek části A dotazníku) a využívali možnosti uvádějící „ztráty, vymizení či neexistence pozitivních prvků života“. Často až v nadpoloviční většině případů uvádějí, že k těmto negativním pocitům a stavům u nich dochází. Nejmarkantnější je to vidět u položky sledující pocity velké únavy. Ovšem i více než třetina respondentů uvedla, že v minulosti či v současnosti u nich dochází k masivním atakům deprese a beznaděje! Doprovodíme-li toto zjištění i skutečností, že nejčastěji uvedenou položkou, která trvá v současné době je ztráta osobních životních perspektiv, vidíme, že aktuální socio-psychická stabilita pečujících osob není velká.

C. Vybrané osobnostní a související charakteristiky – změny u pečujících osob

V další, velmi rozsáhlé části šetření jsme sledovali vybrané osobnostní, sociální, zdravotní a ekonomické aspekty u nichž v důsledku dlouhodobé péče o blízkou osobu (člena rodiny se zdravotním postižením) předpokládáme existenci změn. (jejich míra nebyla vzhledem k danému typu šetření předmětem úvah). Vzhledem k rozsahu příspěvku uvádíme pouze vybrané charakteristiky, které shledáváme pro cílovou oblast výzkumu i pro účastníky odborné konference za zajímavé či přínosné.

Tabulka 3: Položky sledující míru zhoršení vybraných aspektů života rodiny a pečující osoby*

Tvrzení a vyjádřený souhlas či nesouhlas	Ano a spíše ano	Nezměnilo se	Spíše ne a ne	Bez odpovědi
Společenský život rodiny se zhoršil	56,9	13,3	18,2	11,6
Moje izolace od ostatních lidí se zvýšila	55,5	12,0	19,6	12,6
Ekonomická úroveň rodiny se zhoršila	51,1	15,1	23,1	10,7
Můj zdravotní stav se zhoršil	44,9	22,2	19,6	13,3
Vztahy mezi členy rodiny se zhoršily	20,5	23,1	44,0	12,4
Cítím se situací obohacen	36,4	-	47,6	16

* údaje v tabulce v procentech s celkového počtu 225 respondentů.

U tvrzení „Moje izolace od ostatních lidí se zvýšila“ se jednalo o první položku sledující nejen vnitřní psychický stav u pečující osoby, ale i postižení role a místa této pečující osoby, ve společenských vztazích. Těmi je zejména sociální interakce s nejbližším okolím i širším okolím rodiny postiženého člověka, o něhož je pečováno. V rámci první položky jsme se zajímali o názor respondenta na míru izolace od ostatních, tzv. zdravých jedinců. Je nepochybným faktem, že při současném stupni rozvoje podpůrných sociálních služeb typu respitní péče a různých odlehčovacích služeb, leží největší břímě starosti o osobu se zdravotním postižením na pečující osobě. A vzhledem k charakteru zkoumaného vzorku leží na bedrech zejména žen, ať už v roli matek postižených dětí, nebo žen, které naopak pečují o někoho ze svých rodičů. Fakt společenské izolace a toho, že v průběhu péče došlo k jejímu zvýšení, potvrzuje celých 55% respondentů. Uvádějí, že dlouhodobá péče o člověka s postižením je vzdálila ostatní společnosti, znemožnila jim obvyklé a běžné kontakty, které prožívají jejich vrstevníci.

V položce „Můj zdravotní stav se zhoršil“ zvolili respondenti následující stanoviska: 19,1% respondentů uvádí, že se zdravotní stav zhoršil, 25,8% respondentů, že se spíše zhoršil, 22% respondentů se domnívá, že zdravotní stav se nezměnil. Nesouhlas s tímto tvrzením vyjádřilo necelých 20% respondentů. Opět tedy platí, že plných 45% respondentů uvádí zhoršení zdravotního stavu, 22% jeho setrvání a 20% uvádí, že jejich zdravotní stav se nijak nezhoršil. Toto číslo je opravdu velmi vysoké a potvrzuje známá, ale stále ne dosti zdůrazňovaná fakta o nesmírné náročnosti dlouhodobé péče a obrovských dopadech této péče na biopsychickou integritu pečujícího jedince.

V položce „ Ekonomická úroveň rodiny se zhoršila“ potvrdilo zhoršení ekonomické úrovně 28% respondentů, spíše ano – tento názor zastává 23% respondentů. Souhrnně nadpoloviční většina 51,1% uvádí zhoršení ekonomické úrovně rodiny v důsledku dlouhodobé péče. Důvodů je řada. Tyto rodiny bývají velmi často charakterizovány jako rodiny tzv. jednopříjmové, to znamená, že pečující osoba, právě v důsledku péče, zůstává doma a její příjem z ekonomické aktivity v rodině chybí. Dosažené procento respondentů potvrzujících snížení ekonomické úrovně rodin pečujících o osobu závislou je alarmující. Platí tedy stále dřívější situace, která znamenala: v případě, že by pečující rodina umístila svého jedince do zařízení s celoročním pobytem, její ekonomická úroveň by mohla být zachována, či by se dokonce mohla zvýšit. Připomeňme, že ve sledovaném souboru respondentů 92% pečujících osob, pečovalo o osobu, která byla buď zcela v domácnosti, nebo využívala pouze služeb denního zařízení. Můžeme konstatovat, že český stát stále vděčí těmto pečujícím osobám, za to, že jsou ochotny svou aktivitou a svou silou nahrazovat nedostatečné finanční pokrytí náročnosti této péče. V případě, kdy rodina volí umístění svého člena v ústavním zařízení, přebírá plně ekonomické zajištění této osoby stát!

Položka „Společenský život rodiny se zhoršil“ je zaměřena na možnosti společenského života rodiny se zdravotně postiženým členem jako celku. Vysoké procento 32% respondentů uvedlo položku „ano“, tedy potvrdili, že společenský život rodiny se v důsledku péče zhoršil. Názor spíše ano zastává 25% respondentů. Souhrnně tedy téměř 57%, vysoce nadpoloviční většina respondentů, potvrdila zhoršení společenských možností života rodiny. V dané oblasti „negativních“ změn pozorovaných v průběhu dlouhodobé péče získala tato položka nejvyšší skóre.

Jistou protiváhu neustále projevovaným negativním hodnocením představuje část dotazníku sledující vnitřní vztahy v rodině – položka „vztahy mezi členy rodiny se zhoršily“.

Je nesporné, že dlouhodobá péče o člověka s postižením modifikuje vztahy uvnitř členů rodiny a to i vztahy mezi jedinci, kteří přímo péči nevykonávají. Přítomnost člověka s postižením v rodině klade nároky na schopnost přizpůsobení, korekce vlastních zájmů a aktivit nejen pečující osoby, ale i dalších, kteří bydlí ve společné domácnosti s osobou s těžkým zdravotním postižením. Přesto zhoršení vztahů mezi členy rodiny v důsledku péče přiznalo necelých 12% respondentů, spíše ano – tento názor zastává 8,9% respondentů, 23% explicitně říká, že se vztahy nezměnily a 12,9% se vyjádřilo pro položku spíše ne. 31% respondentů kategoricky uvádí, že se vztahy v důsledku péče nezhoršily.

Konečně lze ve sledované oblasti uvést i výsledky odpovědí respondentů, kterými vyjadřovali míru ztotožnění s výrokem „Cítím se touto situací obohacen“. Jedná se o položku, která bývá velmi často obsažena v komentářích řady prací psychologické, speciálněpedagogické a obdobné provenience. Autoři těchto publikací vychází z názoru, že péče o člověka s postižením rozvíjí u pečující osoby a osob blízkých i celou řadu pozitivních a společensky hodnotných vlastností. Některé z nich byly předmětem zkoumání, jako je altruismus, víra v lidskou solidaritu, schopnost pomáhat apod. Lze říci, že tato tvrzení, bývají často pronášena bez znalosti skutečných „nákladů a výnosů“, které tato péče přináší. S názorem, že dlouhodobá péče obohacuje pečující osobu, souhlasí pouze 12% respondentů, opatrný souhlas – spíše ano volí 24,4% respondentů, ale do záporných hodnot se přiřadilo daleko větší procento, celkem 48% respondentů volí položku spíše ne, nebo úplně ne. Tedy v důsledku dlouhodobé péče tato neznamená žádné obohacení. Je tedy vidět, že tváří v tvář náročnosti domácí péče zůstávají obecné proklamace některých odborníků poněkud mimo hlavní proud toho co bychom mohli nazvat pečovatelskou realitou. Samozřejmě je nutno počítat s „efektem proměny“, který může nastat po skončení této péče. Tato šetření je však nutno provádět longitudinálně, případně jinými metodami.

Závěr

Předložené šetření bylo koncipováno jako úvodní studie (pro autory svého druhu pilotní), která přesto svým rozsahem a obsahem přinesla nové a v některých případech dosud neuváděné poznatky a údaje. Zásadní přínos tohoto šetření je shledáván v jeho potenciálně využitelné roli při přípravě, organizování systémových nástrojů, které jsou způsobilé život rodin a osob pečujících o člena rodiny s těžkým zdravotním postižením ovlivnit – explicitně uvedeno: ulehčit. V dalších interpretacích výsledků dle II. třídění bude sledována statistická (a faktická) významnost v odpovědích respondentů dle jednotlivých skupin. Dominantními budou hlediska časová – délka péče o osobu s těžkým postižením a náročnosti, vyplývající z hloubky postižení člena rodiny, o nějž je pečováno.

Literatura

BUREŠ, J., ŽIVNÝ, P., PECHAROVÁ, H., aj. Quality of Life Among Patients Treated by Home Total Eenteral Nutrition, <http://www.tigis.cz/dmev/DMEV199/06bures.htm>.

K tomu např. studie HNILICOVÁ, H., HNILICA, K. Negativní životní události a karcinom kůže nebo K životnímu stylu a kvalitě života astmatických pacientů I. a II. týchž autorů, In. PAYNE, J., a kol. Kvalita života a zdraví. Praha: Triton, 2005.

J. KOŽNAROVÁ, R., HRACHOVINOVÁ, T., SAUDEK, F., aj. Vliv úspěšné transplantace ledviny a pankreatu na kvalitu života diabetiků 1. typu., <http://mail.tigis.c/DMEVSUP1/15htm>.

HUVAR, I. Kvalita života při močové inkontinenci. Prakt. Gynekol., 2003, č. 1, s. 18.

KOUDELKOVÁ, A. Pojetí kvality života a metody jejího měření. In: Nová generace na prahu milénia, sborník celouniverzitní studentské vědecké konference, Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2001.

MAREŠ, J. a kol. Kvalita života u dětí a dospívajících I. Brno:MSD,2006. a MAREŠ, J. a kol. Kvalita života u dětí a dospívajících II. Brno:MSD,2007.

MICHALÍK, J., VALENTA, M. Výzkum stresujících a resilientních faktorů a tendencí osob pečujících o osobu se zdravotním postižením na území hlavního města Prahy. In: Speciální pedagogika. – Roč.2008, č.2 (2008), s.149-169.

Michalík, J., Valenta, M., 2009, Kvalita života osob pečujících dlouhodobě o člena rodiny s těžkým zdravotním postižením – abstrakt výzkumné zprávy. In L. Golecká, J. Gurnáková, I. Ruisel (Eds) Sociálne procesy a osobnosť 2008. Zborník z konferencie. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, s. 457 – 466, ISBN 978-80-88910-26-8.

Možnosti využitia MDZT u osôb s vybranými psychosomatickými ochoreniami

Radačovská Lenka, Belovičová Zuzana*, Sollár Tomáš*

lradacovska@gmail.com, zbelovicova@gmail.com, tsollar@gmail.com

Katedra psychologických vied FSVaZ UKF, Nitra

* Ústav aplikovanej psychológie FSVaZ UKF, Nitra

Abstrakt

V príspevku sa zaoberáme možnosťami zachytenia prejavov osobnosti jednotlivca trpiaceho psychosomatickým ochorením v kresebnej produkcii Blochovho Viacdimenzionálneho kresebného testu (der Mehrdimensionale Zeichentest – MDZT). Sústreďujeme sa konkrétne na kožné psychosomatické ochorenia, medzi ktoré zaraďujeme aj atopický ekzém -neurodermatitídu. Z pohľadu klasickej medicíny ide o chronické alebo chronicky recidivujúce neinfekčné zápalové ochorenie kože, ktoré je dedične podmienené, často sa združujúce s inými atopickými chorobami (alergózami) včasného typu precitlivenosti. Na vznik a priebeh ochorenia majú vplyv aj psychosociálne faktory. Stav pokožky môže neočakávane ovplyvniť osobnosť, ale ani spätný mechanizmus napriek svojej nejasnosti nemožno vylúčiť. Výsledky poukazujú na možnosti zachytenia špecifických znakov kresieb v skupine jednotlivcov trpiacich dermatózami, ktoré odrážajú prejavy alexitýmie, emočnú instabilitu a nezrelosť v psychosociálnej oblasti.

Kľúčové slová: psychosomatika, psychodermatovenerológia, atopický ekzém, emočná labilita, alexitýmia, psychosociálna nezrelosť

Grantová podpora: MVTS

Úvod

Kožné ochorenia predstavujú nielen závažný zdravotný, ale aj spoločenský a psychologický problém. Podnetom pre zaoberanie sa uvedenou problematikou je uvedomenie si významného vplyvu psychosomatiky na priebeh kožných ochorení a úzke

prepojenie psychického prežívania a fyziologického prejavu kože. Koža (integumentum commune) tvorí dialektickú jednotu medzi prejavmi na koži a zmenami vnútorného prostredia, ktoré sa navzájom ovplyvňujú. Je to orgán kontaktu s vonkajším životným prostredím a tvorí obal, ktorý chráni proti jeho najrôznejším nepriaznivým vplyvom (Lévy, 2001).

Koža doslova upevňuje medziľudské vzťahy, ale môže ich aj pokaziť. Dôležitú úlohu hrajú dotyky kože. Koža, pery, vlasy a nechty majú funkciu psychosociálneho monitoru a sú symbolom atraktivity. Z tohto vidíme, že koža s nami žije, nemožno ju oddeliť od tela ani od psychiky (Pánková, 2004).

Psychosomatická orientácia v dermatovenerológii zahŕňa všeobecné pojmy psychosomatiky ako somatizácia psychologického problému, psychosomatická anamnéza, ale aj špeciálne pojmy psychodermatológie: význam mimoslovnej, neverbálnej komunikácie, viditeľnosť kožných reakcií vyvolaných emóciami, hmatové vnímanie kože, sexuálna funkcia kože, vývoj od bežnej starostlivosti k prehnanej, ktorá ju poškodzuje (Baštecký, Šavlík, Šimek, 1993). Z tohto pohľadu zaraďujeme medzi psychosomatické kožné poruchy, čiže medzi dermatózy ovplyvňované psychosociálnymi faktormi aj atopický ekzém, na ktorý sústreďujeme našu pozornosť.

Podľa Novotného (1993) tvoria atopici významne najpočetnejšiu skupinu pacientov, ktorí pozorujú negatívny vplyv stresu na stav pokožky. Rozsiahle a viditeľné dermatózy sú obvykle spojené s narušeným správaním v psychosociálnej oblasti. Treba brať však do úvahy fakt, že takéto chronické ochorenie kože silne ovplyvňuje kvalitu života človeka – pacienta. Môže prerušiť jeho osobné aktivity, zasahuje do vykonávania práce, do spánkového a stravovacieho režimu. Viditeľné príznaky dermatózy zvyšujú sociálnu citlivosť a môžu byť príčinou sociálnej stigmatizácie (Radačovská, Sollár, 2007). Medzi identifikovanú poruchu sebakoncepcie pri posúdení chorých s kožným ochorením zahrňujeme narušenie obrazu tela, zmeny v plnení rolí a narušenie osobnostnej identity. Kožné ochorenia ako atopický ekzém sa objavujú často u ľudí so zvýšenou emočnou citlivosťou (Pánková, 2004). V štruktúre osobnosti sa prejavuje zvýšená úzkosť, depresívne ladenie, vzťahovačnosť, nadmerná citlivosť na kritiku. Ďalším prejavom je oneskorenie emočne - sociálneho zrenia a zvýšená závislosť na rodine (Chvála, Trapková, 2004).

Aj výsledky realizovaného výskumu (Radačovská, Sollár, 2007) podporili odlišnosti v osobnostných premenných v skupine ekzematikov v porovnaní so zdravou populáciou. Cieľom prezentovaného výskumu bolo identifikovanie možností zachytenia paralel kožného ochorenia v psychike človeka trpiaceho chronickým kožným ochorením prostredníctvom

Viacdimenzionálne kresbené testu (ďalej MDZT). MDZT je grafickou projektívnou metodikou (bližšie pozri časť Metodika, resp. Gawlik, 1994). I keď je primárne určený na diagnostiku depresí, porúch osobnosti, schizofrénii a neuróz, PhDr. Gawlik (2008) – autor testového manuálu, ktorý sa používa v Čechách a na Slovensku (Gawlik, 1994) uvažuje o teste aj ako o možnom psychodiagnostickom nástroji na zachytenie psychosomatických stavov. Zaraďuje ich medzi psychosomatické neurózy, pričom vychádza z Franklovho rozdelenia neuróz. Tvrdí (Gawlik, 1994), že o prianiach a konfliktoch sa nedozvieme obyčajne z kresieb psychosomatických pacientov veľa podstatného. Z testu je však možné pochopiť patologické zvláštnosti emocionality, zachytiť depresívnu symptomatológiu, psychosociálnu nezrelosť, afektívne napätie, poruchy vzťahov, čo sú znaky odrážajúce prítomnosť psychosomatického ochorenia v MDZT. Vo výskume sme sa zamerali na skúmanie konkrétnych premenných a znakov kresby MDZT vo vzťahu k spomínaným prejavom psychosomatického ochorenia v MDZT.

Metódy

Participantí

Výskum sme realizovali v spolupráci s dermatovenerológom na kožnej ambulancii v Poprade. Výskumu sa zúčastnilo 10 pacientov s diagnózami: eczema atopicum, psoriasis vulgaris, urticaria chronica. Jeden pacient bol hospitalizovaný, ostatní boli v ambulantnej liečbe. Pacienti obdržali pozvánky na vyšetrenie, niektorí boli kontaktovaní telefonicky.

Priemerný vek participantov bol 30 rokov, pričom najnižšia veková hranica bola 18 rokov a najvyššia 51 rokov. Trpeli rôznymi stupňami závažnosti ochorenia, ale vzhľadom na chronicitu ochorenia bola väčšina z nich v dlhodobej liečbe a ich stav bol dobre vykompenzovaný medikamentóznou liečbou. Z toho dôvodu prevládali vo vzorke participantí s miernym stupňom závažnosti, alebo so žiadnymi aktuálnymi prejavmi ochorenia. Dekompenzácia ochorenia so závažnou aktuálnou symptomatológiou bola zaznamenaná len u 3 participantov, ktorých subjektívne zaradenie sa do vzorky podľa stupňa závažnosti korešpondovalo s objektívnym stavom ich ochorenia získaného vyšetrením.

Tabuľka 1:

Charakteristika participantov z hľadiska pohlavia, kraja a stanovenej diagnózy		N
Pohlavie	Žena	8
	Muž	2
Diagnóza	Eczema atopicum	7
	Psoriasis vulgaris	2
	Urticaria chronica	1
Kraj	Košický	3
	Prešovský	7

Metodika

Pri zbere dát bol použitý Viacdimenzionálny kresebný test (Gawlik, 1994). MDZT je kresebným projektívnym testom, pričom participant má k dispozícii 30 listov a jeho úlohou je pod vplyvom časového tlaku (na jednu kresbu má k dispozícii jednu minútu) vytvoriť kresby pomocou farebných fixiek bez tematického obmedzenia. Testovým materiálom sú farebné fixky strednej sily (žltá, oranžová, červená, modrá, zelená, hnedá a čierna) a papierový blok formátu A6 (nelinajkový). Testová inštrukcia znie: „Nech sa páči, tu máte blok a fixky. Kreslite, čo chcete, čo Vám príde práve na myseľ. Fixky môžete pre svoje kresby používať, ako chcete. Na každú kresbu máte jednu minútu. Keď minúta uplynie, poviem Vám – ďalší –, Vy odtrhnete list a začnete hneď ďalšiu kresbu. Môžete začať.“

Po ukončení kreslenia sme využili krátky rozhovor (tzv. dopytovanie), ktorý slúži na ujasnenie obsahu kresieb. Testovanie bolo doplnené pozorovaním, rozhovorom zameraným na aktuálne i celkové prežívanie ochorenia zo strany jednotlivca a ambulantným vyšetrením.

Získané kresby sme analyzovali z dvoch pohľadov, ktoré sa uplatňujú pri vyhodnocovaní kresieb MDZT – kvalitatívneho a kvantitatívneho. Pri vyhodnocovaní kresebných znakov sme sa sústredili na niekoľko okruhov prejavov v kresbách, ktoré Gawlik (1994) považuje za indikátory psychosomatického ochorenia v MDZT:

- Spôsob a voľba farieb v MDZT. Samotný výber a použitie farieb pri kreslení je mimoriadne dôležité pri celkovej interpretácii MDZT. Na základe rôzneho uhla pohľadu cez optiku konkrétnych premenných MDZT (pozri Gawlik, 1994) sa vyjadrujeme k možnej depresívnej symptomatológii, vieme zachytiť afektívne napätie, identifikovať pre jednotlivca konfliktné obsahy a pod.

- Bohatosť obsahov v kresbách. Kresby psychosomatických pacientov sú charakteristické navonok chudobnosťou obsahov kresieb. Obsahy sú ako keby povrchné, málo podnetné a jednoduché, čo patrí aj medzi prejavy alexitýmie.

- Zobrazenie ľudí v kresbách. Spôsob znázornenia ľudí (resp. ľudských obsahov) v kresbách nám veľa napovie o charaktere a kvalite vzťahov jednotlivca k ostatným, ale aj k sebe samému. Vzhľadom k možnej prítomnosti psychosomatického ochorenia sa pri analýze kresieb zameriavame na celkový počet ľudských obsahov, ako aj prevažujúci spôsob ich kreslenia, napr. človek volí karikatúry, znázornenie osôb z profilu, ktoré má diagnostický význam.

- Zobrazenie zvierat v kresbách. Svedčí o pudovom nastavení osobnosti jednotlivca a podobne ako pri ľudských obsahoch si všímame počet a spôsob znázornenia zvierat v kresbách.

Výsledky sme konzultovali aj s PhDr. Gawlikom z dôvodu zabezpečenia nezávislého hodnotenia kresieb.

Analýza dát

Podľa Gawlika (1994) sa pri diagnostike psychosomatických stavov hodnotia prevažne kvalitatívne testové symptómy, ktoré kvantitatívnymi znakmi len dopĺňame. Vzhľadom na tento poznatok a vzhľadom na nízky počet participantov má kvantitatívne hľadisko našich výsledkov málo výpovednú hodnotu. Napriek tomu sme previedli deskripciu získaných údajov.

Pre potreby príspevku sme sa rozhodli pre individuálnu interpretáciu kvantitatívnych i kvalitatívnych znakov v kresbách 1 participanta – 24 ročného muža trpiaceho atopickým ekzémom vo forme kazuistiky. Komplexnejší pohľad na osobnosť participanta sme podporili výsledkami z pozorovania a rozhovoru.

Výsledky

U 8 z 10 participantov rad kresieb nenaznačoval prítomnosť významných konfliktov, resp. prítomnosť psychopatológie vzhľadom na diagnostický zámer MDZT. Obsahy boli chudobné, neosobné, málo vypovedajúce o prežívaní, čo môže u participantov podporovať prejavy alexitýmie.

Znaky svedčiace o depresívnej symptomatológii sme zachytili u 8 z 10 participantov. Používali menej farieb, využitie plochy obrázku bolo nesmelé využitie plochy a objavilo sa aj tzv. zlyhanie – neschopnosť produkcie, kedy odovzdali prázdny papier.

Zvýšené napätie sme na základe kresbnej produkcie zaznamenali u 6 participantov. V prípade jednej ženy, u ktorej bola prítomnosť napätia zjavná, škriabala sa počas celej testovej situácie, čo ustúpilo po skončení testovania, kresby napätie nevykazovali.

Zvýšené percento zvieracích obsahov v kresbách sme zaznamenali v kresbách 4 participantov. Na základe spoluvýskytu s korešpondujúcimi premennými môžeme v 2 prípadoch usudzovať afektívne pudové nastavenie osobnosti.

Ani v jednom prípade nevykazovali premenné MDZT poukazujúce na vzťah k ľuďom a sociálne väzby extrémne hodnoty, avšak v 7 prípadoch na základe spoluvýskytu s korešpondujúcimi premennými môžeme usudzovať narušenú psychosociálnu oblasť, eventuálne oneskorenie emočne sociálneho zrenia (prítomnosť karikatúr, osoby z profilu).

Kazuistika

Muž, 23 rokov, študent VŠ, Košický kraj, Dg: eczema atopicum.

Obrázok 1:

Muž počas rozhovoru otvorene a s veľkým záujmom reflektoval osobné skúsenosti s ochorením. Ako sám udáva, ochorením trpí od detstva a zaoberá sa ním do posledných detailov. Na základe svojho sebazpozorovania je presvedčený o významnom vplyve psychiky na priebeh ochorenia. Dekompenzáciu stavu dáva do súvisu s emočnou záťažou a disharmóniou v prežívaní. Zaoberá sa psychologickými aspektmi ochorenia, pôsobí otvorene voči skúsenostiam, zvýšenou sebareflexiou, často sa vyjadruje v symboloch so sklonom k filozofovaniu. Udáva psychickú nepohodu v dôsledku stresu a zhoršenie ochorenia v priebehu 1 mesiaca, zhoršenú kvalitu spánku ako následok silného pocitu svrbenia, spojeného so škrabaním sa. V súčasnosti je bez medikamentóznej liečby.

Počas testovej situácie pracuje samostatne, bez snahy o komunikáciu, so záujmom, pokojne. Jednotlivé obsahy v kresbách sú izolované, bez vzťahu k okoliu, prípadne sa vyskytuje v kresbe len jeden obsah (v jazyku premenných MDZT svedčí o tzv. afunkčnosti obsahov). Celkovo využíva nízky počet farieb v porovnaní s hodnotami noriem MDZT. Prevláda čierna farba, ku ktorej sa vracia aj po farebnejších kresbách. Kresby vykazujú znaky depresívneho ladenia osobnosti. Pudové ladenie osobnosti je podporené vysokým počtom zvieracích obsahov vzhľadom na normy. Rovnako je z kresieb pozorovateľný nekľud a napätie v prežívaní jednotlivca. Celkovo ľudské obsahy využil 7-krát, z čoho 3-krát na zobrazenie zvolil karikatúry a raz znázornil osobu z profilu. Aj celkový dojem a charakter kreslenia ľudí naznačuje nezrelosť a nízku kvalitu psychosociálnych vzťahov a zníženú schopnosť sociálnej interakcie. Po obsahovej stránke sa v kresbách často opakuje motív veľkých očí (v prípade ľudských a zvieracích obsahov). Aj sám participant udáva časté, až uľpievavé pozorovanie svojho ochorenia. Domnievame sa, že neúspech v nadväzovaní vzťahov v sociálnej oblasti, môže byť odrazom projekcie svojho sebazpozorovania do sociálnej oblasti, kde sa pacient cíti byť pozorovaný. Osobnosť je pravdepodobne emočne nezrelá. Zároveň však s bohatým prežívaním a silnou introspekciou.

Napriek tvrdeniam odborníkov najmä v medicínskej oblasti, že atopický ekzém je primárne konštitučná záležitosť sekundárne ovplyvnená psychikou, sa domnievame, že u tohto participanta je táto kauzalita otázna. Minimálne sa môžeme vyjadriť k reciprocite vzťahu osobnosti participanta a jeho ochorenia. Prílišné zaoberania sa vlastným ochorením môže byť spúšťačom prejavov na koži, ktoré spätne môžu narúšať jeho sebaobraz a jeho sebazpozorovanie. Participant sám uvádza, že v období psychickej nepohody sú prejavy na koži intenzívnejšie.

Diskusia

Ak uvažujeme o teste MDZT ako o možnom psychodiagnostickom nástroji na zachytenie psychosomatických stavov, podporujeme tvrdenie Gawlika (1994), že pri ich diagnostike je nutné zamerať sa na hodnotenie prevažne kvalitatívnych testových symptómov, ktoré kvantitatívnymi znakmi len doplníme. Na základe kresieb bolo možné u participantov zachytiť prvky podporujúce prítomnosť psychosomatického ochorenia. Ako uvádza Wike (2005), títo pacienti sa intenzívne zaoberajú svojimi telesnými symptómami a vyhýbajú sa vedomému prežívaniu psychických konfliktov. Na základe získaných údajov usudzujeme, že okrem alexitómie je možné prostredníctvom MDZT zachytiť v prežívaní osobnosti psychosomatika i zvláštnosti emocionality. Na tieto zvláštnosti, ako i na narušenú psychosociálnu oblasť však môžeme poukázať len vtedy, ak sa nachádzajú v kontexte s ostatnými korešpondujúcimi znakmi a teda v širších súvislostiach ochorenia. Domnievame sa, že využívanie MDZT v diagnostike psychosomatických ochorení, je vhodným doplnkom pre utvorenie si celistvejšieho obrazu osobnosti v kontexte jej ochorenia. Keďže koža je výrazovým prostriedkom pocitových pochodov ako je smiech, plač, rozladenie, napätie, aj typického spôsobu správania sa človeka, považujeme za potrebné skúmanie ďalších spojitostí kožného ochorenia a psychického prežívania psychosomatikov. Stredom záujmu by malo byť zvýšenie kvality psychoterapeutickej intervencie ako aj celkovej spolupráce lekárov a psychológov, ktorá by poskytla komplexnejšiu a plnohodnotnejšiu starostlivosť o človeka trpiaceho nielen kožným, ale akýmkoľvek iným ochorením.

Použitá literatúra

- BAŠTECKÝ, J., ŠAVLÍK, J., ŠIMEK, J., 1993, Psychosomatická medicína. Praha: Grada.
- CHVÁLA, V., TRAPKOVÁ, L., 2004, Rodinná terapie psychosomatických poruch. Praha: Portál.
- GAWLIK, K., 1994, Blochův vícedimenzionální kresební test MDZT. Nové Zámky: Psychoprof.
- GAWLIK, K., 2008, Diagnostika psychosomatických stavů pomocí MDZT. Zborník príspevkov z 12 konferencie psychosomatickej medicíny v Liberci – v tlači.
- LÉVY, A., 2001, Neurodermatida – vulkán v miniatúre. In: DANZER, G., Psychosomatika (s. 113-120), Praha: Portál.
- NOVOTNÝ, F., 1993, Ekzemová onemocnění v praxi. Praha: Grada Avicenum.

PÁNKOVÁ, R., 2004, Současná dermatovenerologie a psychosomatické myšlení. http://www.psychosomatika.cz/psychosom/Soubory/Psychosomy_pdf/Psychosom_20074.pdf

RADAČOVSKÁ, L., SOLLÁR, T., 2007, Psychologické aspekty atopického ekzému. Bakalárska práca. Nitra: FSVaZ UKF.

WIKE, E., 2005, K pozici katatymne – imaginativní terapie v teorii a praxi psychosomatické medicíny. Psychosom, roč. 3., č. 3-4. (s.101-115), Liberec: Liberecký institut rodinné terapie a psychosomatické medicíny.

Radačovská, L., Belovičová, Z., Sollár, T., 2009, Možnosti využitia MDZT u osôb s vybranými psychosomatickými ochoreniami. In L. Golecká, J. Gurňáková, I. Ruisel (Eds) Sociálne procesy a osobnosť 2008. Zborník z konferencie. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, s. 467 – 475, ISBN 978-80-88910-26-8.

Vybrané psychosociálne faktory diagnózy „syndróm dráždivého čreva“ – osobnosť, coping, kvalita života

Tomeková Mária

meritom@gmail.com

Katedra psychológie FF TU, Trnava

Abstrakt

Syndróm dráždivého čreva (SDČ) je chronická funkčná gastrointestinálna porucha, ktorou trpí podľa zistení priemerne 15% populácie. Pri vzniku a pretrvávaní poruchy majú významnú rolu aj faktory psychosociálneho charakteru. Dôležitú úlohu zohráva osobnosť pacienta a jeho copingové kapacity a stratégie. Predstavíme výskumné zistenia a klinické implikácie, ktoré sa týkajú práve týchto dvoch premenných v rôznych kontextoch. Sférou záujmu mnohých výskumných štúdií je aj kvalita života pacientov. U pacientov s SDČ sa v tejto súvislosti hovorí najmä o kvalite života spojenej so zdravím. Dôležitosť, pripisovanú zisťovaniu kvality života spojenej so zdravím, dokumentuje napr. zostrojenie dotazníkov určených špeciálne pre pacientov s SDČ a ich preklad do viacerých jazykov.

Kľúčové slová: syndróm dráždivého čreva, psychosociálne faktory, osobnosť pacienta, coping, kvalita života

Syndróm dráždivého čreva

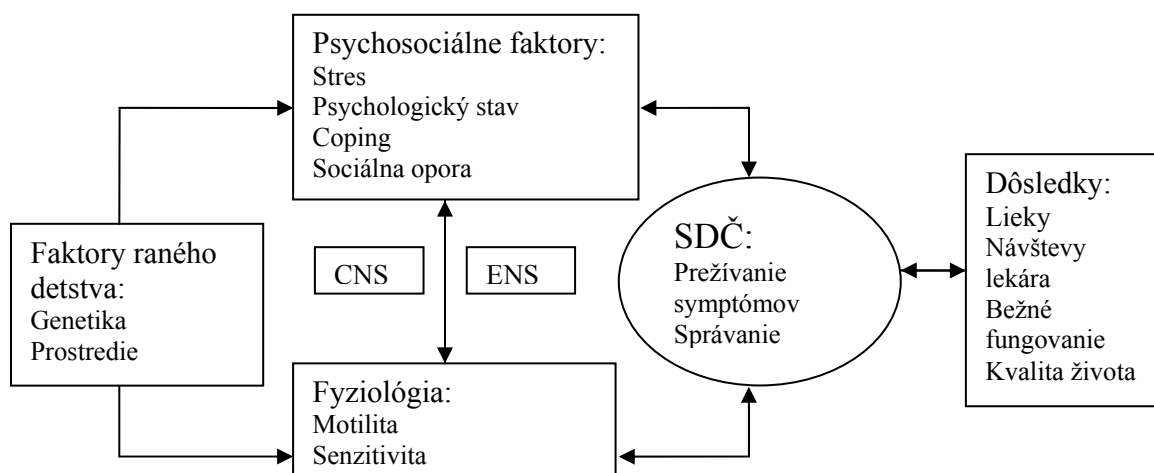
Syndróm dráždivého čreva je chronická funkčná gastrointestinálna (GI) porucha prejavujúca sa bolesťou alebo diskomfortom v dolnej časti brucha, poruchovou defekáciou v smere hnačky, zápchy alebo striedania oboch. Okrem týchto hlavných symptómov sú časté aj flatulencia, pasáž hlienu, pocity neúplnej evakuácie stolice, brušná distenzia. Tieto kolonické symptómy sú sprevádzané aj mnohými extrakolonickými symptómami (napr. bolesti spodnej časti chrbta, urinárne problémy, dysmenorea, dyspareunia, dyspepsia, zvýšená únava, migréna) (Agrawal, Whorwell, 2006). Pokiaľ sa lekár rozhodne postupovať formou pozitívnej diagnostiky, podľa najnovších Rímskych kritérií III. je pre SDČ typické, že: bolesť

sa znižuje po defekácii, nástup bolesti je spojený so zmenou frekvencie alebo formy stolice (Drossman, 2006). Podľa údajov z rôznych epidemiologických štúdií má symptómy konzistentné s SDČ asi 10 – 20% populácie, hoci nie všetci kvôli nim kontaktujú lekára.

Pojem funkčná porucha naznačuje, že diagnostika poruchy je zložitá, nakoľko neexistujú žiadne organické ani biochemické anomálie, ktoré by boli diagnostickým znakom. O túto poruchu je za posledných cca 30 rokov v zahraničných vedeckých kruhoch záujem, z funkčných gastrointestinálnych porúch azda najvyšší. Napriek tomuto záujmu sa doposiaľ nepodarilo presne vysvetliť faktory či mechanizmy vzniku a pretrvávania tejto poruchy.

Jedným z najprepracovanejších modelov, ktorý komplexne zachytáva zatiaľ známu etiológiu a patofyziológiu SDČ je Drossmanov „bio-psycho-sociálny model SDČ“ (Drossman, 1998). Podľa tohto modelu genetická predispozícia spolu s faktormi prostredia v ranom vývine spoluovplyvnia neskorší psychosociálny vývin a fyziologické fungovanie. Od interakcie fyziológie a psychosociálnych faktorov, ktorá sa uskutočňuje cez CNS a ENS závisí vnímanie a prežívanie symptómov pacientom, jeho správanie sa v súvislosti s chorobou a nakoniec aj výsledky a priebeh liečby. Výsledok liečby (resp. manažmentu) zase spätne ovplyvňuje závažnosť poruchy (Drossman, 1998; Drossman, Lembo, 2002).

Pre psychológov je relevantné, že pacienti, najmä so závažnými symptómami, vykazujú zvýšené hladiny distresu až psychopatológie, v ich anamnézách môžeme nájsť vážne traumy. Vo výskumoch účinnosti psychoterapie a aj v klinickej praxi sa ukazuje, že táto je jednou z možností efektívneho manažmentu poruchy, na ktorú zatiaľ neexistuje liek (Drossman, Chang, 2003). Táto diagnóza sa nachádza aj v MKCH 10 pod označením F45.3 – Somatoformná autonómna dysfunkcia.

Drossmanov Bio-psycho-sociálny model SDČ (1998).

Väčšina výskumných štúdií o SDC pracuje s psychosociálnymi premennými, čo podčiarkuje ich dôležitosť a zároveň plne legitimizuje účasť psychológa vo výskume a pri liečbe. Všeobecne akceptovaným názorom je, že psychosociálne faktory ako napr. zneužívanie, stres, copingové stratégie, traumy, sociálna opora, osobnosť ovplyvňujú vyhľadanie zdravotnej starostlivosti. Navyše sa experti zhodujú aj na tom, že zásadným spôsobom určujú priebeh a závažnosť nielen poruchy, ale aj liečby (potvrďuje to napr. Ringel et al., 2004; Chang, Drossman, 2005; Drossman, 1998). V ďalšej časti by sme chceli bližšie charakterizovať význam niektorých psychosociálnych premenných, ktoré majú svoje miesto nielen vo výskume, ale aj praktické implikácie pre manažment SDC.

Osobnosť

Snáď nikto nepochybuje o dôležitosti výskumu osobnostných charakteristík pacientov trpiacich rôznymi chorobami. Zvlášť kľúčový význam má poznanie osobnosti pacienta pri psychosomatických chorobách. Osobnosť pacienta je spojená s mnohými ďalšími premennými, ktoré sa podieľajú na vzniku a priebehu SDC. Podľa W. Salta a N. Neimarka (2002) má osobnosť, spolu s genetickými faktormi a faktormi prostredia vplyv na subjektívne vnímanie stresu. Stres títo autori delia na skutočný (real) = fyzický stres a stres vnímaný (perceived) = psychologický. Každý človek vníma inú situáciu ako stresovú a to najmä v kontexte psychologického stresu. Osobnosť pacienta, podľa D. Drossmana a L. Changovej (2003) spoluutvára aj správanie súvisiace s pacientovým vnímaním choroby (illness behavior). Podľa D. Drossmana (1991) by sa toto správanie dalo definovať ako rôzne spôsoby pacientovho vnímania, hodnotenia a správania v reakcii na určitú chorobu.

Odborníci, ktorí sa vyjadrujú k charakteristikám osobnosti pacienta s SDC, sa zhodujú v niekoľkých momentoch. Podľa nich sa v testoch ukazuje úzkosť a trvalo vyššie skóre v črte neurotizmus, ďalej perfekcionizmus, puntičkárstvo, potreba úspechu, potreba sociálneho potvrdenia zo strany okolia. Dôležitá sa ukazuje aj potreba kontroly a zlé zvládanie neistoty. Dôraz kladú na prácu a výkonnosť na úkor medziľudských vzťahov a zábavy (Baštecký, Šavlík, Šimek, 1993; Lackner, 2007; Szeliga, 2002). Na ilustráciu uvádzame aj niekoľko konkrétnych štúdií.

Štúdia z Iránu (Farnam et al., 2007) porovnávala 150 pacientov s SDC (bez psychiatrickej komorbidity) a zdravú iránsku populáciu. Použili NEO FFI. Výsledky opäť ukázali, že pacienti sa od zdravej populácie líšia signifikantne vyšším skóre v neurotizme a svedomitosti

a nižším skóre v otvorenosti pre skúsenosť. Autori podotýkajú, že zvýšený faktor svedomitosť je spojený so zvýšeným rizikom pocitov inferiority.

Aj štúdia z Nórska (Tanum, Malt, 2001) sa zamerala na zistenie vzťahu medzi osobnosťou a symptómami funkčných gastrointestinálnych porúch. Použili NEO FFI, EPQ, dotazník na hostilitu, bolesť a fyzické symptómy. Z výsledkov vyplýva, že pacienti (n=56) dosiahli signifikantne vyššie skóre v neurotizme a v agresivite (signifikantné iba u žien, najmä v skrytej/nepriamej agresivite) ako zdraví participanti (n=55). Podľa autorov môžu byť tieto črty pokladané za markery vulnerability a je menej pravdepodobné, že vznikajú ako dôsledok života s poruchou.

J. Lackner a M. Gurtman (2005) sa zamerali na sociálnu stránku osobnosti - interpersonálne problémy pacientov s SDČ. Porovnávali 174 pacientov s minimálne stredne závažnými symptómami a 59 zdravých ľudí. Použili Inventár interpersonálnych problémov (IIP) a Inventár symptómov (Brief Symptom Inventory). Model, z ktorého vychádza IIP (Horowitz et al., 2000) predpokladá dve základne dimenzie: afiliáciu a dominanciu. Na základe týchto dvoch dimenzií vznikajú štyri kvadranty: hostilne-dominantný, priateľsky-dominantný, hostilne-submisívny a priateľsky-submisívny. Z výsledkov autori uzatvárajú, že pacienti s SDČ podľa ich zistení majú problémy s asertivitou a sociálnou inhibíciou.

Coping

V literatúre o SDČ sa pojem coping uvádza v niekoľkých súvislostiach. Ako už bolo spomenuté, psychosociálne faktory sú spájané s vyhľadáním zdravotnej starostlivosti. Na dôležitosť copingu upozorňuje napr. D. Drossman (1991), ktorý sa vyjadril, že osoba s dobrými copingovými schopnosťami a sociálnou oporou nemusí vôbec kontaktovať lekára, kým iný človek s rovnako silnými symptómami, no s traumou v anamnéze konzultuje s lekárom často.

D. Mechanic (1977) sa zamýšľa nad tým, že choroba môže byť aj únikom od starostí a konfliktov v živote, alebo aj spôsob získania pozornosti a sympatií. Vo svojej novšej štúdií D. Mechanic (1995) stotožňuje chorobu s určitým módom copingu. Ako dôležité komponenty adaptívnej odpovede na závažnú alebo chronickú chorobu D. Mechanic (1977) uvádza: hľadanie zmyslu, sociálnu atribúciu a sociálne porovnávanie. Pacient potrebuje dať zmysel situácii, v ktorej sa nachádza a potrebuje ju zaradiť do nejakej známej schémy. Ako sme už spomenuli na začiatku, SDČ je funkčná porucha bez orgánovej patológie, s nejasnými

etiologickými a patofyziologickými mechanizmami, neexistujúcou kompletnou liečbou, čo pacientovi proces zvládania poruchy značne sťažuje.

D. Drossman et al. (2000) skúmali vzťah medzi kvalitou copingu a GI poruchami u pacientiek s funkčnou alebo organickou GI poruchou (n=174). Konkrétne zisťovali ako rôzne copingové stratégie pôsobia na zdravie a akým spôsobom modifikujú efekt edukácie, typu GI poruchy, neurotizmu a zneužívania na nízky zdravotný status. Použili NEO PI (neurotizmus) a dotazníky zamerané na rôzne stratégie copingu - CSQ (Coping Strategies Questionnaire – kognitívne stratégie pri bolesti), WCQ (Ways of Coping Questionnaire – na problém zamerané/ na emócie zamerané stratégie). Efekt na zdravotný status zisťovali po jednom roku. Ako prediktory nízkeho zdravotného statusu sa ukázali najmä vyššie skóre v Škále katastrofizovania a nižšie skóre vo Vnímaní vlastnej schopnosti zmierniť symptómy. Ako najdôležitejšie prediktory nízkeho zdravotného statusu autori uvádzajú zneužitie v minulosti a spomínané maladaptívne copingové stratégie. K nízkemu zdravotnému statusu prispievali aj menšia miera edukácie, funkčná GI porucha, vyššie skóre v neurotizme, no efekt týchto premenných zredukovali práve premenné copingu. Preto vidia opodstatnenosť psychoterapie, konkrétne kognitívno-behaviorálnej. Aj podľa C. Northa, B. Honga a D. Alpersa (2007) je cieľom psychoterapie podporiť copingové kapacity, stratégie riešenia problému, zvýšenie pacientovho well-beingu a schopnosti fungovať v bežnom živote.

W. Paterson et al. (1999) uvádzajú indikátory copingových ťažkostí: nedostatočný vhl'ad, neschopnosť vyjadrovať emócie, komorbídne stavy, zneužitie v anamnéze či iné silné stresory, mnoho somatických sťažností a neštandardné správanie sa spojené s vnímaním choroby, katastrofizovanie, nedostatočná sociálna opora.

Aj spojenie copingu a zneužívania v anamnéze púta pozornosť odborníkov. D. Drossman et al. (2003) upozorňujú, že u žien s abúзом v anamnéze sú gastrointestinálne symptómy najčastejšie uvádzané. Možné vysvetlenie môže spočívať v troch bodoch: včasná trauma vedie k hypervigilancii telesných pocitov, vyvíjajú sa neúčinné copingové mechanizmy, znižuje sa prah bolesti (fyziologicky) (Szeliga, 2002). D. Drossman et al. (2003) ďalej podotýkajú, že abúzus je vo väčšine prípadov súčasťou nezdravého sociálneho prostredia, v ktorom sa neskôr vyvíjajú aj nesprávne copingové stratégie.

F. Creed et al. (2006) poukazujú na dôležitosť kognitívnych prvkov ako je katastrofizovanie alebo špecifická gastrointestinálna (GI) anxieta. Katastrofizovanie v sebe zahŕňa pocity bezmocnosti, anticipáciu prehnane závažných následkov, neschopnosť odpútať pozornosť. Špecifickú GI anxieta vysvetľujú ako zvýšenú citlivosť a strach z gastrointestinálnych pocitov, ktoré sa objavujú v súvislosti s anxieta (napr. palpitácie). Oba

tieto prvky môžu súvisieť ešte so selektívnou pozornosťou, pričom všetky tri sú aspektami slabého copingu.

Kvalita života pacientov

Kvalita života spojená so zdravím je multidimenzionálna premenná, ktorá v sebe zahŕňa biologické, psychologické a sociálne fungovanie pacienta v bežnom živote. Vo výskume aj v klinickej praxi vystupuje buď ako vstupná premenná miery dopadu určitej poruchy na život pacienta, alebo ako výstupná premenná na vyjadrenie miery úspešnosti manažmentu poruchy. Aj keď SDČ nie je život ohrozujúca porucha, vážne narúša denné aktivity pacientov. Pacienti častejšie navštevujú lekára (pre gastrointestinálne aj non-gastrointestinálne problémy), majú zvýšené výdavky na zdravotnú starostlivosť (Chang, 2004). Ďalším rizikom ohrozujúcim kvalitu života je aj zvýšené percento nepotrebných chirurgických úkonov na pacientoch s SDČ (IFFGD, n.d.).

Znížená kvalita života, podľa autorov I. Wiklund a H. Glise (1998), sa týka prevažne bolesti, vitality, vnímania vlastného zdravia, bežného fungovania. Pacienti s SDČ sa sťažujú aj na ťažkosti s jedením, spánkom, koncentráciou a sexuálnym fungovaním. Podľa zistení C. Danceyovej et al. (2002) ženy trpia skôr závažnosťou symptómov, kým kvalita života u mužov je znižovaná viac pod vplyvom sociálnej stigmy.

Štúdie, ktoré boli venované zisťovaniu kvality života u pacientov s SDČ, priniesli niekoľko zaujímavých zistení. Výsledky opakovane ukazujú, že kvalita života pacientov s SDČ je znížená (Hahn, Yan, Strassels, 1999; El-Serag, Olden, Bjorkman, 2002; Amouretti et al., 2006; Drossman et al., 2007). Kvalita života u pacientov s touto poruchou je porovnateľná s inými chronickými chorobami (napr. anginou pectoris) (Dumitrascu et al., n.d.; El-Serag, Olden, Bjorkman, 2002). Dve štúdie potvrdili korelácie medzi závažnosťou symptómov a kvalitou života (čím sú symptómy závažnejšie, tým je kvalita života nižšia), pohlavím a kvalitou života (ženy vykazujú nižšiu kvalitu života ako muži) (Coffin, Dapoigny, Cloarec, 2004; Amouretti et al., 2006).

V hodnotení kvality života sa používajú najčastejšie dva druhy meracích nástrojov. Sú to generické dotazníky (SF-36, SIP) a dotazníky zamerané priamo na konkrétnu poruchu, alebo skupinu porúch, pričom berú do úvahy príslušné symptómy poruchy. Špeciálne pre SDČ sú to: Irritable Bowel Syndrome - Quality of Life (IBS-QOL), ktorý bližšie predstavíme, Irritable Bowel Syndrome Quality of Life Questionnaire, Functional Digestive Disorders Quality of Life Questionnaire a Irritable Bowel Syndrome Questionnaire.

Dotazník IBS-QOL (Patrick, Drossman et al., 1998) má 34 položiek, ktoré vznikli na základe konceptuálneho modelu dopadov na zdravie (Patrick, Erickson) a kvalitatívnych rozhovorov s pacientmi. Faktorová analýza naznačuje 8 dimenzií:

1. dysfória („ Kvôli svojim črevným problémom mám pocit straty kontroly nad svojim životom“),
2. narušená aktivita („ Kvôli mojim črevným problémom je cestovanie pre mňa veľmi zložité“),
3. body image („ Cítim sa tučný kvôli svojim črevným problémom“),
4. obavy o zdravie („ Bojím sa, že sa moje črevné problémy zhoršia“),
5. vyhýbanie sa jedlu („ Cítim sa frustrovaný, pretože kvôli svojim črevným problémom nemôžem jesť kedy chcem“),
6. sociálna reaktivita („ Obávam sa, že si ľudia myslia, že zveličujem svoje symptómy“),
7. vzťahy („ Kvôli mojim črevným problémom sa bojím byť v spoločnosti ľudí, ktorých nepoznám“),
8. sexualita („ Črevné problémy znižujú moju sexuálnu túžbu“).

Dotazník je dostupný v početných jazykových prekladoch, no podľa našich informácií slovenský preklad zatiaľ chýba.

Na záver by sme chceli ešte raz zdôrazniť význam uvedených premenných pri vzniku, priebehu a v manažmente tejto funkčnej poruchy. Osobnosť súvisí so subjektívnym vnímaním poruchy a vôbec stresu ako takého. V praxi určuje osobnosť pacienta prístup k nemu a výber liečebných prostriedkov. Dobré copingové kapacity pomáhajú zmierňovať dopad chronickej poruchy na kvalitu života. Preto sa zdôrazňuje podpora copingových kapacít ako jeden z hlavných cieľov psychoterapie. Keďže SDČ je funkčná porucha, kvalita života slúži nielen ako miera dopadu poruchy na život pacienta, ale aj ako miera efektu celkového manažmentu alebo jednotlivej liečby.

Literatúra

AGRAWAL, A., WHORWELL, P.J., 2006, Irritable bowel syndrome: diagnosis and management. *BMJ*, 332, 280–283.

AMOURETTI, M., LE PEN, C., GAUDIN, A., BOMMELAER, G., FREXINOS, J., RUSZNIEWSKI, P., POYNARD, T., MAUREL, F., PRIOL, G., EL HASNAOUI, A., 2006, Impact of irritable bowel syndrome (IBS) on health-related quality of life (HRQOL). *Gastroentérologie Clinique et Biologique*, 30, 2, 241-246.
<http://www.ncbi.nlm.nih.gov.libproxy.lib.unc.edu/sites/entrez>

BAŠTECKÝ, J., ŠAVLÍK, J., ŠIMEK, J., 1993, *Psychosomatická medicína*. Praha: Grada Avicenum.

CHANG, L., 2004, Review article: epidemiology and quality of life in functional gastrointestinal disorders. *Alimentary Pharmacology & Therapeutics*, 20, 7, 31–39.

CHANG, L., DROSSMAN, D.A., 2005, Psychotropic drugs and Management of Patients with Gastrointestinal Disorders. In: Bayless, T.M., Diehl, A. (Eds), *Advanced Therapy in Gastroenterology and Liver Disease*, 5th Edition. Canada: BC Decker, 260-265.

COFFIN, B., DAPOIGNY, M., CLOAREC, D., COMET, D., DYARD, F., 2004, Relationship between severity of symptoms and quality of life in 858 patients with irritable bowel syndrome. *Gastroentérologie Clinique et Biologique*. 28, 1, 11-15.
<http://www.ncbi.nlm.nih.gov.libproxy.lib.unc.edu/sites/entrez>

CREED, F., LEVY, R.L., BRADLEY, L.A., FRANCISCONI, C., DROSSMAN, D.A., NALIBOFF, B.D., OLDEN, K.W., 2006, Psychosocial Aspects of Functional Gastrointestinal Disorders. In: Drossman, D.A., Carazziari, E., Delvaux, M., Spiller, R.C., Talley, N.J., Thompson, W.G., Whitehead, W.E. (Eds.), *RomeIII. The Functional Gastrointestinal Disorders (Third edition)*. McLean: Degnon Associates, 295-368.

DANCEY, C.P., HUTTON-YOUNG, S.A., MOYE, S., DEVIN, G. M., 2002, Perceived stigma, illness intrusiveness and quality of life in men and women with irritable bowel syndrome. *Psychology, Health & Medicine*, 7, 4, 381-395.

DROSSMAN, D.A., 1991, Illness Behavior in the Irritable Bowel Syndrome. *Gastroenterology International*, 4, 2, 77-81.

DROSSMAN, D.A., 1998, Gastrointestinal Illness and the Biopsychosocial Model. *Psychosomatic Medicine*, 60, 3, 258-267.

DROSSMAN, D.A., 2006, The Functional Gastrointestinal Disorders and the Rome III Process. In: Drossman, D.A., Carazziari, E., Delvaux, M., Spiller, R.C., Talley, N.J., Thompson, W.G., Whitehead, W.E. (Eds.), *RomeIII. The Functional Gastrointestinal Disorders (Third edition)*. McLean: Degnon Associates, 1-29.

DROSSMAN, D.A., CHANG., L., 2003, Psychosocial factors in the care of patients with gastrointestinal disorders. In Yamada, Alpers, Kaplowitz, Laine, Owyang, Powell (Eds.), Textbook of Gastroenterology, 4th edition. Philadelphia: Lippincot Williams & Wilkins, 636-654.

DROSSMAN, D.A., LEMBO, A.J., 2002, Contemporary Diagnosis and Management of Irritable Bowel Syndrome. Newtown: Handbooks in Health Care Co .

DROSSMAN, D. A., LESERMAN, J., ZHIMING, L., KEEFE, F., HU, Y.J. B., TOOMEY, T. C., 2000, Effects of Coping on Health Outcome Among Women With Gastrointestinal Disorders. Psychosomatic Medicine, 62, 3, 309-317.

DROSSMAN, D.A., MORRIS, C.B., HU, Y, TONER, B.B., DIAMANT, N., WHITEHEAD, W.E., DALTON, C.B., LESERMAN, J., PATRICK, D.L., BANGDIWALA, S.I., 2007, Characterization of Health related Quality of Life (HRQOL) for Patients with Functional Bowel Disorder (FBD) and Its Response to Treatment. American Journal of Gastroenterology, 102, 1442-1453.

DROSSMAN, D.A., RINGEL, Y., VOGT, B.A., LESERMAN, J., LIN W., SMITH J.K., WHITEHEAD, W., 2003, Alterations of Brain Activity Associated With Resolution of Emotional Distress and Pain in a Case of Severe Irritable Bowel syndrome. Gastroenterology, 124, 754-761.

DUMITRASCU, D.L., STANCULETE, M., FARCAS, A., NECHIFOR, D., n.d., The Psychosocial adjustment to Illness in Irritable Bowel Syndrome. International Foundation for Functional Gastrointestinal Diseases.

<http://www.giresearch.org/Dumitrascu.html>

EL-SERAG, H.B., OLDEN, K., BJORKMAN, D., 2002, Health-related quality of life among persons with irritable bowel syndrome: a systematic review. Alimentary Pharmacology & Therapeutics 16, 1171-1185.

FARNAM, A., SOMI, M.H., SARAMI, F., FARHANG, S., YASREBINIA, S., 2007, Personality factors and profiles in variants of irritable bowel syndrome. World J Gastroenterol, 13, 47, 6414-6418.

HAHN, B.A., YAN, S., STRASSELS, S., 1999, Impact of irritable bowel syndrome on quality of life and resource use in the United States and United Kingdom. Digestion, 60, 1, 77-81.

IFFGD - International Foundation for Gastrointestinal Disorders, n.d., The Burden of Illness.

<http://www.aboutibs.org/Publications/IBSBurden.html>

- LACKNER, J.M., 2007, Controlling IBS the Drug – free Way: A 10 – step Plan for Symptom Relief. New York: Stewart, Tabori & Chang.
- LACKNER, J.M., GURTMAN, M.B., 2005, Patterns of interpersonal problems in irritable bowel syndrome patients A circumplex analysis. *Journal of Psychosomatic Research*, 58, 523–532.
- MECHANIC, D., 1977, Illness behavior, social adaptation, and the management of illness. *The Journal of Nervous and Mental Disease*, 165, 2, 79-87.
- MECHANIC, D., 1995, Sociological dimensions of illness behavior. *Social Science and Medicine*, 41, 9, 1207-1216.
- NORTH, C.S., HONG, B.A., ALPERS, D.A., 2007, Relationship of functional gastrointestinal disorders and psychiatric disorders: Implications for treatment. *World Journal of Gastroenterology*, 13,14, 2020-2027.
- PATERSON, W.G., THOMPSON, W.G., VANNER, S.J., FALOON, T.R., ROSSER, W.W., BIRTWHISTLE, R.W., MORSE, J.L., TOUZEL, T.A., and the IBS Consensus Conference Participants, 1999, Recommendations for the management of irritable bowel syndrome in family practice. *Canadian Medical Association Journal*, 161, 154-160.
- PATRICK, D.L., DROSSMAN, D.A., FREDERICK, I.O., DICESARE, J., PUDER, K.L, 1998, Quality of Life in Persons with Irritable Bowel Syndrome. *Digestive Diseases and Sciences*, 43, 2, 400 – 411.
- RINGEL, Y., WHITEHEAD, W.E., TONER B., DIAMANT, N.E., HU, Y., JIA, H., BANGDIWALA, S.I., DROSSMAN, D.A., 2004, Sexual and physical abuse are not associated with rectal hypersensitivity in patients with irritable bowel syndrome. *Gut*, 53, 838-842.
- SALT, W.B., NEIMARK, N.F., 2002, Irritable Bowel Syndrome and the MindBodySpirit Connection. Ohio: Parkview Publishing.
- SZELIGA, P., 2002, Psychologické aspekty syndrómu dráždivého čreva. *Slovenský lekár*, 9, 10, 373-378.
- TANUM, L., MALT, U.F., 2001, Personality and physical symptoms in nonpsychiatric patients with functional gastrointestinal disorder. *Journal of Psychosomatic Research*, 50, 139-146.
- WIKLUND, I.K., GLISE, H., 1998, Quality of Life in Different Gastrointestinal Conditions. *Eur J Sur*, 582, 56–61.

Tomeková, M., 2009, Vybrané psychosociálne faktory diagnózy „syndróm dráždivého čreva“ – osobnosť, coping, kvalita života. In L. Golecká, J. Gurňáková, I. Ruisel (Eds) Sociálne procesy a osobnosť 2008. Zborník z konferencie. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, s. 476 – 486, ISBN 978-80-88910-26-8.

Mírná konzumace alkoholu jako mediátor chování matky k dítěti

Tyrlík Mojmír, Brémová Martina

tyrlik@phil.muni.cz

Psychologický ústav FF Masarykovy univerzity v Brně

Abstrakt

Cílem je ověření souvislosti mezi tolerovaným příležitostným pitím matek a jejich chováním k dítěti v batolecím věku. Metoda Data byla získávána pomocí poštou zasílaných dotazníků. Soubor tvořilo 3569 matek s dětmi ve věku 18 měsíců. Výsledky: Abstinovalo 621 matek, 2913 matek konzumovalo alkohol nejvýše jednou týdně, 35 žen uvádělo každodenní konzumaci. Zatímco z hlediska neuroticismu jsou příležitostné konzumentky shodné s abst., z hlediska rizika úrazu, péčí o hygienu a bezpečné prostředí a negativních reakcích v zátěžových situacích vyvolaných dítětem, se hodnoty konzumentek liší od abstinetek. Skupiny se nelišily ve zvládnání běžných projevů dítěte ani v aktivitách s dítětem. Děti konzumentek jsou naopak méně vystaveny hyperprotektivnímu chování matek, jsou sociálně zdatnější, lépe navazují kontakt s cizími lidmi. Závěr: Dětem konzumentek spíše než od matky hrozí rizika spíše z kontaktu s prostředím, v němž se pohybují více než děti více hyperprotektivních abstinetek.

KPůčové slová: vztah matka dítě, konzumace alkoholu

Grantová podpora: GAČR 406/07/1196

Nadužívání a závislost na alkoholu je dlouhodobě sledovaným psychologickým, sociálním a zdravotním problémem. Přestože naprostá většina individuálních, rodinných i sociálních tragedií způsobených alkoholem začala více-méně pravidelnou konzumací menšího množství alkoholu, je střídmé pití nejen společností tolerováno, ale svým způsobem také propagováno. Nemusí jít jen o reklamu na alkoholické nápoje a na podniky, které se jejich prodeji věnují, ale také poměrně častou nekritickou medializací vědeckých studií věnovaných vlivu mírné konzumace alkoholických nápojů na organismus, které prezentují blahodárný účinek

alkoholických nápojů - ne snad vždy přímo alkoholu, ale dalších látek obsažených v rozšířených alkoholických nápojích jako je pivo a víno.

Vysoké rozšíření a tolerance mírné konzumace alkoholu ve společnosti na straně jedné, a nesmírná problémovost nadužívání alkoholu spojeného se závislostí na něm na straně druhé, vedly k zaměření psychologického výzkumného zájmu zejména na tuto odvrácenou stránku jeho konzumace. Naopak, ze vzrůstajícího počtu biomedicínských studií věnovaných zdravotním rizikům mírné konzumace alkoholu (pro přehled např. Meyerhoff et al, 2005) je patrný zájem o tuto stránku problému u lékařů, v psychologii a je mírné pití zkoumáno spíše jako předstupeň abusu s cílem odhalit biologické, psychologické a sociální spouštěče přechodu k patologickému pití.

Cílem naší práce je naopak představit mírné pití alkoholu jako jev, který ovlivňuje chování a vztahy matky k dítěti. Zjednodušeně, formulujeme otázku, zda střídmé pití jako pomyslný (zlatý) střed na škále vymezené abstinencí na straně jedné a nadměrným pitím na straně druhé, tvoří při zkoumání vlivu na chování matky k dítěti kontinuální přechod mezi jedním a druhým pólem, nebo zde spíše musíme hledat kvalitativní změnu, podobnou přechodu od abstinence k nadměrnému pijáctví. Pokud by platil druhý předpoklad, pak je nutno odpovědět na otázku, zdali jsou důsledky střídmého pití na chování srovnatelné spíše s abstinencí, nebo nadměrným pitím.

Z hlediska biologického vlivu v těhotenství, studie sledující možné změny plodu vlivem konzumace alkoholu matkou v prenatalním období ukazují jednoznačnou rizikovost spíše nadměrného pití na velikost plodu a jeho abnormality (Roset et al, 1983), depresivní symptomy u dítěte (O'Connor, Paley, 2006) nebo neurologický stav (Walpole et al, 1991). U mírného pití je zjišťován jen malý nebo žádný vliv (O'Callaghan et al, 2003). Někdy soubor mírně pijících tvoří přímo referenční rámec pro zjištění rizik nadměrného pití. Výsledky studovaného vlivu mírného pití na kognitivní vývoj, zejména na vývoj schopností v dětském věku, jsou nejednoznačné (Willford, Leech, Day, 2006).

Oproti tomu chování matky k dítěti můžeme v porovnání s fyziologií vidět jako komplexněji podmíněný jev, v němž se některé napohled marginální a samostatně těžko zjištělé psychologické důsledky mírné konzumace alkoholu mohou navzájem posilovat a sčítat. Následně pak mohou ovlivňovat vztah matky a dítěte. V této souvislosti je často zkoumaným faktorem attachment. Byl prokázán vztah mezi nejistým připoutáním a alkoholismem u matek a otců (Eiden, Edwards, Leonard, 2002; Edwards, Eiden, Leonard, 2004). Z textů je ale patrné, že tento vztah je dán spíše variabilitou vyšších hodnot konzumace alkoholu.

Výše uvedené výzkumy spíše potvrzují předpoklad, že nadměrné pití se kvalitativně odlišuje od abstinence a mírného pití, než že by tvořilo kontinuální přechod mezi nimi. My se zaměříme na tři oblasti chování matky k dítěti: starost o jeho bezpečnost, péče o hygienu dítěte a společné aktivity s dítětem. Pokusíme se explorativně zjistit jak případné rozdíly mezi skupinami v těchto oblastech, tak i povahu střední skupiny mírných pijáků vzhledem k oběma vyhraněným skupinám.

Soubor a metodika

Data byla získána v rámci longitudinálního výzkumu ELSPAC, jehož soubor tvoří všechny děti s trvalým bydlištěm v městě Brně a okrese Znojmo, které se narodily od 1.3.1991 do 30.6.1992. V této práci jsou využita data od 3569 žen, která byla získána v 18 měsících věku dítěte. Dotazníková data byla získávána korespondenčně. Nezávisle proměnná byla kategorizována na základě odpovědí na otázku: Jak často pijete alkohol?

Starost matky o bezpečnost dítěte jsme operacionálně vyjádřili jako výskyt vybraných typů úrazů, a to: opaření dítěte, pád dítěte a spolknutí předmětu dítětem. Zda situace nastala jsme zjišťovali bipolární dichotomickou škálou, kde hodnotu 1 má nepřítomnost situace a hodnotu 2 přítomnost situace během posledních 12 měsíců.

Frekvence péče matky o hygienu dítěte byla vyjádřena na pořadové škále. U položek: „mytí obličeje“, „mytí rukou“ byla škála čtyřbodová a hodnotu 1 má nepřítomnost situace během normálního dne, hodnotu 2 pak výskyt situace 1 – 2x během dne, hodnotu 3 výskyt 3 – 4x a hodnotu 4 výskyt 5x za den a více. U položky „mytí rukou před jídlem“ je škála pětibodová. Hodnotu 1 nabývá odpověď „nikdy“ a hodnotu 5 odpověď „vždy“. Odpovědi na položky „koupání“ a „čištění uší“ jsou také pětibodové. Hodnotu 1 nabývá odpověď „zřídka“, hodnotu 5 odpověď „více než jednou denně“.

Četnost společných aktivit s dítětem vyjadřovaly položky s pětibodovou pořadovou škálou: „zpívání s dítětem“, „ukazování obrázků v knížkách“ a „hra s dítětem s hračkami“, „mazlení“, „fyzické hry“ (například tleskání nebo převalování, zvedání atd. dítěte) a „procházký s dítětem“. Hodnotu 1 nabývala odpověď „nikdy“, hodnotu 4 odpověď „často“.

Všechny tři skupiny současně byly porovnávány Kruskal – Wallisovým pořadovým testem. Kontrasty dvojic skupin jsme zjišťovali Mann – Whitneyovým pořadovým testem. Pro větší názornost uvádíme v tabulkách jako střední hodnoty průměry pro jednotlivé skupiny. Pro analýzu byl použit program SPSS v. 13.

Četnosti v jednotlivých skupinách tříděných podle nezávisle proměnné byly stanoveny na základě odpovědí na pravidelnost, frekvenci a množství vypitého alkoholu.

	N	%
Nikdy nepije alkohol	621	17,4
Velmi zřídka (méně než jednou týdně)	2217	62,1
Příležitostně (alespoň jednou týdně)	696	19,5
Piji 1-2 skleničky téměř každý den	32	0,9
Piji 3-9 skleniček každý den	2	0,1
Pije nejméně 10 skleniček denně	1	0

Uvedené podskupiny byly dále sloučeny, takže jsme získali 3 skupiny, které jsme dále porovnávali:

Abstinentky	(1. skupina)	621
Mírné konzumentky (MK)	(2. a 3. skupina)	2913
Vyšší konzumentky (VK)	(4. – 6. skupina)	34

Výsledky

Při porovnání všech tří skupin jsme zjistili signifikantní rozdíly u dvou položek vyjadřujících výskyt poranění dítěte (vyjma spolknutí předmětu) (viz tab. 1), u čtyř položek vyjadřujících frekvenci hygieny dítěte (vyjma mytí rukou) (viz tab. 2) a u položek vyjadřujících domácí edukativní aktivity s dítětem (zpívání, ukazování obrázků a hraní s hračkami) (viz tab. 3). Ve všech případech (vyjma zpívání) tvoří hodnoty mírných konzumentek střed mezi abstinentkami a většími konzumentkami.

Rozdíly jsme naopak nezjistili u fyzických aktivit s dítětem (mazlení, tleskání, převalování) a u frekvence procházek.

Pozoruhodně konzistentní výsledek jsme zjistili při hledání odpovědi na otázku, zdali jsou mírné konzumentky bližší abstinentkám nebo vyšším konzumentkám. Vyloučíme-li výše uvedené fyzické aktivity s dítětem, u nichž nebyl zjištěn rozdíl mezi skupinami podle konzumace alkoholu, pak jsme zjistili signifikantní rozdíly mezi abstinentkami a konzumentkami ve dvou položkách vyjadřujících poranění dítěte (vyjma spolknutí předmětu) (tab. 1), ve všech položkách vyjadřujících frekvenci hygieny dítěte (tab. 2) a ve třech položkách vyjadřujících edukativní aktivity s dítětem.

Oproti tomu, rozdíl mezi mírnými konzumentkami a vyššími konzumentkami je ve všech těchto položkách (vyjma spolknutí předmětu) nesignifikantní.

Tabulka 1: Porovnání tří skupin podle výskytu poranění dítěte

		ABST. –						
		TŘI SKUPINY			MK	MK - VK		
		N	m	SD	K-W χ^2 (p<)	M-W Z (p<)	M-W Z (p<)	
Opaření	abstinentka	616	1,09	0,29		-2,00 (0,05)		
	mírná konz.	2893	1,12	0,32	4,30 (n.s.)			
	vyšší konz.	35	1,14	0,36			-0,42 (n.s.)	
Pád	abstinentka	611	1,48	0,50		-3,09 (0,005)		
	mírná konz.	2860	1,55	0,50	10,72 (0,005)			
	vyšší konz.	35	1,63	0,49			-0,92 (n.s.)	
Spolknutí předmětu	abstinentka	614	1,05	0,22		-0,80 (n.s.)		
	mírná konz.	2875	1,06	0,23	5,92 (0,05)			
	vyšší konz.	34	1,15	0,36			-2,23 (0,05)	

Tabulka 2: Porovnání tří skupin podle frekvence hygieny dítěte

		ABST. –						
		TŘI SKUPINY			MK	MK - VK		
		N	m	SD	K-W χ^2 (p<)	M-W Z (p<)	M-W Z (p<)	
Mytí obličeje	abstinentka	615	2,91	0,71		-2,45 (0,05)		
	mírná konz.	2885	2,84	0,69	7,79 (0,05)			
	vyšší konz.	35	3,00	0,80			-1,23 (n.s.)	
Mytí rukou	abstinentka	612	3,80	1,12		-2,09 (0,05)		
	mírná konz.	2885	3,70	1,11	4,61 (n.s.)			
	vyšší konz.	35	3,63	1,14			-0,40 (n.s.)	
Mytí rukou před jídlem	abstinentka	616	4,16	0,86		-4,77 (0,001)		
	mírná konz.	2896	3,98	0,88	25,98 (0,001)			
	vyšší konz.	35	3,69	1,08			-1,63 (n.s.)	
Koupání	abstinentka	614	3,75	0,64		-3,87 (0,001)		
	mírná konz.	2894	3,53	0,69	15,41 (0,001)			
	vyšší konz.	35	3,43	0,85			-0,49 (n.s.)	
Čištění uší	abstinentka	617	2,90	0,88		-4,25 (0,001)		
	mírná konz.	2895	2,74	0,84	18,15 (0,001)			
	vyšší konz.	35	2,74	0,78			-0,03 (n.s.)	

Tabulka 3: Porovnání tří skupin podle frekvence aktivit s dítětem

					ABST. –		
		TŘI SKUPINY			MK	MK - VK	
		N	m	SD	K-W χ^2 (p<)	M-W Z (p<)	M-W Z (p<)
Zpívání	abstinentka	620	3,53	0,77		-3,16 (0,005)	
	mírná konz.	2892	3,43	0,78	10,97(0,005)		
	vyšší konz.	35	3,56	0,82			-1,09 (n.s.)
Ukazování obrázků	abstinentka	620	3,79	0,50		-3,3 (0,001)	
	mírná konz.	2890	3,73	0,50	11,30 (0,005)		
	vyšší konz.	35	3,77	0,49			0,57 (n.s.)
Hraní s hračkami	abstinentka	619	3,77	0,50		-3,88 (0,001)	
	mírná konz.	2893	3,70	0,51	16,12 (0,001)		
	vyšší konz.	35	3,57	0,70			-0,87 (n.s.)
Mazlení	abstinentka	620	3,92	0,33		-0,04 (n.s.)	
	mírná konz.	2892	3,93	0,28	3,30 (n.s.)		
	vyšší konz.	35	3,86	0,36			-1,81 (n.s.)
Fyzické hry (tleskání)	abstinentka	619	3,70	0,59		-1,45 (n.s.)	
	mírná konz.	2889	3,69	0,54	2,16 (n.s.)		
	vyšší konz.	35	3,69	0,53			-0,15 (n.s.)
Procházky	abstinentka	619	3,94	0,29		-0,71 (n.s.)	
	mírná konz.	2890	3,94	0,27	2,44 (n.s.)		
	vyšší konz.	35	3,89	0,32			-1,34 (n.s.)

Diskuse

Naše výsledky poměrně přesvědčivě potvrzují dva předpoklady. Mírné konzumentky v chování vůči dítěti, a to zejména v chování spojeném s bezpečností dítěte, jeho hygienou a podporou kognitivních aktivit dítěte, tvoří střed či přechod mezi lepším chováním abstinentek a poněkud horším chováním vyšších konzumentek. Druhé závažné zjištění ukazuje, že mírné konzumentky se svým chováním blíží spíše vyšším konzumentkám než abstinentkám.

Jestliže hovoříme o „lepším“ a „horším“ chování, je z hodnot uvedených v tabulkách patrné, že rozdíly jsou velmi subtilní a byly statisticky prokazatelné jen díky rozsahu našeho souboru. Rozsahem souboru a jednotlivých skupin (vyjma skupiny vyšších konzumentek) můžeme také do jisté míry kompenzovat nedostatky korespondenčního získávání dat. Přestože je skupina vyšších konzumentek relativně menší, oprávněnost její věcné srovnatelnosti s velkými skupinami abstinentek a mírných konzumentek můžeme opřít o minimální rozdíly v hodnotách směrodatných odchylek u většiny položek (Směrodatná odchylka u pořadové

škály samozrejme nevyjadruje variabilitu sledovaného javu, ale variabilitu užítí jednotlivých odpovedí.).

Literatura

EIDEN, R., EDWARDS, E.P., LEONARD, K.E., 2002, Mother-infant and father-infant attachment among alcoholic families. *Development and Psychology*, 14, 253 – 358.

EDWARDS, E. P., EIDEN, R. D., LEONARD, K.E., 2004, Impact of Fathers' Alcoholism and Associated Risk Factors on Parent-Infant Attachment Stability From 12 to 18 Months. *Infant Mental Health Journal*. Vol 25(6), 556-579.

MEYERHOFF, D.J., BODE, CH., NIXON, S.J., DE BRUIN, E. A., BODE, J. CH., SEITZ, H. K., 2005, Health Risks of Chronic Moderate and Heavy Alcohol Consumption: How Much Is Too Much? *Alcoholism: Clinical & Experimental Research*. 29(7):1334-1340.

O'CALLAGHAN, F.V., O'CALLAGHAN, M., NAJMAN, J.M., WILLIAMS, G.M., BOR, W., 2003, Maternal alcohol consumption during pregnancy and physical outcomes up to 5 years of age: A longitudinal study. *Early Human Development*. 71(2)(pp 137-148).

O'CONNOR, M., PALEY, B., 2006, The Relationship of Prenatal Alcohol Exposure and the Postnatal Environment to Child Depressive Symptoms. *Journal of Pediatric Psychology*. Special Issue on Prenatal Substance Exposure: Impact on Children's Health, Development, School Performance, and Risk behavior. 31(1):50-64.

ROSETT, H. L., WEINER, L., LEE, A., ZUCKERMAN, B., DOOLING, E., OPPENHEIMER, E., 1983, Patterns of Alcohol Consumption and Fetal Development. *Obstetrics & Gynecology*. 61(5):539-546.

WALPOLE, I.R., ZUBRICK, S., PONTRE, J., LAWRENCE, C., 1991, Low to moderate maternal alcohol use before and during pregnancy, and neurobehavioural outcome in the newborn infant. *Developmental Medicine and Child Neurology*. 33(10)(pp 875-883).

WILLFORD, J.A., LEECH S.L., DAY N.L., 2006, Moderate prenatal alcohol exposure and cognitive status of children at age 10. *Alcoholism: Clinical and Experimental Research*. 30(6)(pp 1051-1059).

Tyrlík, M., Brémová, M., 2009, Mírná konzumace alkoholu jako mediátor chování matky k dítěti. In L. Golecká, J. Gurňáková, I. Ruisel (Eds) *Sociálne procesy a osobnosť 2008*. Zborník z konferencie. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, s. 487 – 493, ISBN 978-80-88910-26-8.

Zvládanie onkologického ochorenia vybratou skupinou žien - pacientok (porovnanie skupiny pacientok počas hospitalizácie a po "prekonaní" ochorenia)

Bubeniková Milina, Miškociová Katarína, Koňarčíková Mária

bubenikova@jfmed.uniba.sk

Univerzita Komenského Bratislava, Jesseniova lekárska fakulta Martin, Ústav nelekárskych
študijných programov

Abstrakt

Onkologické ochorenie sa ešte stále spája s prežívaním ohrozenia života, resp. s výraznými zmenami v rôznych oblastiach života. Aké spôsoby zvládania preferujú pacientky počas liečby onkologického ochorenia – „akútna“ skupina a ako je to v súbore „neakútnej“ skupiny, čiže u žien, ktoré sú dlhšiu dobu po liečbe. Význam sociálnej a emocionálnej opory pri zvládaní nádorového ochorenia, kým je poskytovaná a v dostatočnej miere?

Kľúčové slová: zvládanie, nádorové ochorenie, mastektómia, sociálna opora, emocionálna opora

Grantová podpora: VEGA 1/0039/08

Coping umožňuje človeku udržať psychosociálnu adaptáciu v stresovom období (Tap, 2001). Problémom je miera a kvalita záťaže a jej primeranosť vzhľadom k adaptačným možnostiam jednotlivca. Odlišujeme sa v tom, čo je pre nás prijateľnou alebo neprijateľnou záťažou. Problematika záťaže úzko súvisí s problematikou adaptácie. To, či sa budeme správať „primerane“ alebo „neadaptívne“, závisí tak na záťažovej situácii samotnej, tak aj na osobnostných charakteristikách jednotlivca (Bartošíková, Jičínsky, 2000). Po zhodnotení situácie ako stresovej sa u každého človeka aktivizujú dva paralelné copingové procesy: emočný a inštrumentálny odpoveďový systém. Emočný sa podieľa na fyziologickej odpovedi organizmu a prežívaní emócií, vyvolaných hodnotením situácie. V tomto procese si uvedomujeme, že stresor existuje. Inštrumentálny odpoveďový systém sa podieľa na zvládaní

stresu, s cieľom dosiahnutia riešenia problému ovplyvnením alebo eliminovaním stresora (Ficková, 2001).

Koncept obrany má svoj pôvod vo Freudovej definícii obrany. Freud objasňuje obranu ako nevedomú reakciu individua. Koncept zvládania je pojmovo mladší. V. Tschuschke (2004) uvádza, že zvládanie je označenie pre vedomé reakcie na stresové a ohrozujúce situácie. Obrana slúži ako nevedomý filter pre prichádzajúce informácie týkajúce sa ochorenia, ktoré komplikujú, zabraňujú primeranej reakcií, tzn. zvládaniu. V porovnaní s obranou, zvládanie sa snaží vyrovnať so situáciou (napr. chorobou), pretože pracuje s reálne danými faktami.

Zvládanie a onkologické ochorenie

Problematike zvládania pri nádorových ochoreniach sa v posledných rokoch venuje väčšia pozornosť. Hľadá sa vzťah medzi zvládaním a prežívaním chorých. Zvládanie v psychoonkológii sa chápe ako kognitívna a behaviorálna reakcia na ochorenie - na nádorové ochorenie. Tieto reakcie človeka zahŕňajú hodnotenie, reakciu a afektivitu. Pri hodnotení človek posudzuje aký osobný význam má pre neho prítomné nádorové ochorenie. Po hodnotení nasleduje reakcia, tzn., že človek myslí a robí, tak aby eliminoval tlak, ktorý so sebou diagnóza rakoviny prináša. Afektívne reakcie obsahujú napr. strach, depresiu, hnev a pod. (Tschuschke, 2004).

Oznámenie a následné prijatie diagnózy je najťažším a z psychologického hľadiska zásadným obdobím, ako ďalej bude pacient zvládať liečbu, ako bude na ňu reagovať. Z. Chovancová a J. Vašková (1998) upozorňujú na prehlbujúcu sa osamelosť a neinformovanosť, čo zvyšuje úzkosť a citlivosť pacienta. Postupne sa pacient vo svojej izolovanej informovanosti alebo neinformovanosti stáva málo pochopiteľným pre zdravotnícky personál, i pre najbližších a aj on sám svojmu okoliu rozumie menej a menej. Stav nevedomej izolácie ho vzdáľuje od seba samého a okolia natolko, že to môže ohroziť i úspešný priebeh liečby.

V. Tschuschke (2004) uvádza výsledky štúdie S. Greera a jeho pracovnej skupiny, ktorá sledovala pacientky s karcinómom prsníka. Zistili, že pacientky s tzv. bojovým nastavením prežívali dlhšie ako tie, ktoré cítili beznádej, bezmocnosť a používali popretie. Ženy s bojovým nastaveným vykazovali optimistický postoj, snažili sa získať, čo najviac informácií o svojej chorobe. Častejšie sa vyjadrovali, že svoju chorobu „porazia“.

Povzbudzovali sa slovami: „to zvládnem“, „musím tým prejsť“. K podobné výsledky prezentuje aj T. G. Hislop a kol.

Veľa výskumov poukazuje na pozitívny vzťah medzi sociálnou oporou a prežitím rakoviny, sociálna opora znižuje riziko úmrtnosti. Očakávania, ktoré majú pacienti od svojho užšieho sociálneho okolia sú skôr emocionálneho charakteru. V Ulskej štúdií pacientov po transplatacii kostnej drene bola stratégia zvládania „sociálna opora“ jedna z najdôležitejších. Len pacienti, ktorí spontánne hovorili o zažívaní „emocionálnej opory“ ešte pre liečbou, boli v skupine tých, ktorí dlhodobo prežili. Emocionálna opora ako špecifická forma sociálnej opory má väčší význam, ako ostatné typy sociálnej opory (Tschuschke, 2004)

Prieskum

Prezentuje výsledky dvoch záverečných prác, ktorých cieľom bolo zistiť najčastejšie používané spôsoby zvládania. Prieskum sa realizoval u pacientok s nádorovým ochorením. Prvú skupinu tvorili pacientky, ktoré v čase prieskumu boli ambulantne liečené na nádorové ochorenie, druhá skupina boli ženy po liečbe rakoviny prsníka (členky Venuše).

Tabuľka 1: Charakteristika súborov podľa veku

	Liečené pacientky	Členky Venuše
Počet	20	59
Priemerný vek	52,3	56,86
Najnižší vek	34	38
Najvyšší vek	69	80

V prvej skupine bolo 20 ambulantne liečených pacientok s priemerným vekom 52,3 roka. Druhá skupina žien po liečbe (členky Venuše) bola početnejšia (59), s vyšším priemerným vekom (56,86 roka), čo bolo spôsobené väčším rozdielom medzi najmladšou (38 rokov) a najstaršou (80 rokov) respondentkou, ale aj väčším zastúpením žien vo vyššom veku.

Tabuľka 2: Čas od operačného zákroku – súbor 2

Po operačnom zákroku prsníka	Počet
Menej ako rok	2
1 – 5 rokov	24
6 – 10 rokov	19
11 – 15 rokov	8
16 rokov a viac	6
Minimálna hodnota	10 mesiacov
Maximálna hodnota	38 rokov
Priemer	8,14

Respondentky druhého súboru boli po operácii od 10 mesiacov až do 38 rokov. Priemerná doba od operácia bola 8,14 roka. V čase prieskumu neboli liečené.

Na zistenie používaných copingových stratégií sme si vybrali BRIEF COPE, ktorý zisťuje 14 copingových stratégií.

Výsledky prieskumu

Tabuľka 3: Výsledky prieskumu obidvoch súborov

Stratégia	Liečené pacientky	Členky Venuše
Sebarozptýlenie	3,45	3,45
Aktívny coping	3,43	3,25
Popieranie	2,70	2,28
Alkohol, drogy	1,03	1,14
Potreba emočnej podpory	3,85	3,04
Inštrumentálna podpora	3,50	3,17
Behaviorálne vypnutie, odpútanie sa	2,50	2,41
Prejavovanie emócií, ventilovanie	2,55	2,95
Pozitívna rekonštrukcia a rast	2,20	3,13
Plánovanie	2,40	3,26
Humor	2,20	2,39
Prijatie, akceptácia	3,73	3,78
Náboženstvo, viera	2,60	2,99
Sebaobviňovanie	1,08	2,07

V Tab. 3 uvádzame výsledky obidvoch súborov. Pri porovnaní získaných výsledkov sú rozdiely medzi najčastejšie používanými stratégiami liečených pacientok a žien po ukončenej liečbe. Pacientky ambulantne liečené na nádorové ochorenie najčastejšie využívali stratégie:

Potreba emočnej podpory, Prijatie, akceptácia, Sebarozptýlenie, Inštrumentálna podpora a Aktívny coping.

Počet stratégií používaných členkami Venuše bol väčší: Prijatie, akceptácia, Sebarozptýlenie, Plánovanie, Aktívny coping, Inštrumentálna podpora, Pozitívna rekonštrukcia a rast a Potreba emočnej podpory.

Pri porovnaní rozdielov medzi priemernými hodnotami oboch skupín sú významné rozdiely v používaných stratégiách skupín. Liečené pacientky (oproti členkám Venuše) častejšie používali: Emočnú podporu, Inštrumentálnu podporu, Popieranie a Aktívny coping. Členky Venuše používali „vhodnejšie“ stratégie zvládania: Pozitívnu rekonštrukciu a rast, Plánovanie, Prejavovanie emócií, ventilovanie. V druhej skupine, v porovnaní s liečenými pacientkami častejšie využívali aj Vieru a Sebaobviňovanie.

Keď používané stratégie rozdelíme podľa zamerania, ako to uvádzajú P. Halama a E. Ficková (tab. 4), členky Venuše častejšie používali stratégie zamerané na problém a emócie v porovnaní s pacientkami počas liečby.

Tabuľka 4: Rozdelenie copingových stratégií podľa zamerania (Halama, Ficková, 2003)

Stratégie zamerané na problém	Stratégie zamerané na emócie	Vyhýbacie stratégie
Aktívny coping	Potreba emočnej podpory	Popieranie
Plánovanie	Prijatie (akceptácia)	Použitie alkoholu
Použitie inštrumentálnej podpory	Viera	Sebarozptýlenie
	Pozitívna rekonštrukcia	Odpútanie sa (stiahnutie sa)
	Ventilovanie	Humor
	Sebaobviňovanie	

Obidve skupiny najmenej používali stratégiu - Použitie alkoholu, čo môže byť ovplyvnené príslušnosťou k pohlaviu, ale aj vedomým alebo nevedomým cenzurovaním. Menšie používanie tejto stratégie môže byť ovplyvnené aj vekom respondentiek.

Diskusia

Získané výsledky skupiny liečených pacientok a skupiny žien po liečbe poukazuje na určité rozdiely. Ženy, ktoré boli po operačnom zákroku používali „vhodnejšie“ stratégie. V literatúre sa uvádza, že zvládanie je proces, kde dochádza k zmenám využívaných stratégií, väčšinou od menej vhodných k vhodnejším.

Liečené pacientky používali Popieranie, ktoré patrí práve k „menej vhodným“ stratégiám vo väčšej miere ako členky Venuše. Môžeme to byť ovplyvnené časom, ktorý uplynul od zistenia diagnózy a realizovania liečby, ale aj štruktúrou osobnosti, podporou okolia a pod. Niektoré stratégie: Potreba emočnej podpory, Potreba inštrumentálnej podpory používali ako členky Venuše, aj keď v menšej miere.

Členky Venuše v porovnaní s liečenými pacientkami viacej využívali „vhodnejšie“ spôsoby zvládania ako sú: Pozitívna rekonštrukcia a rast; Plánovanie. Častejšie boli používané aj Náboženstvo, viera, čo môže byť ovplyvnené vekom pacientok, ale aj tým (ako sa uvádza aj v literatúre), že sa ženy častejšie „obracajú“ k Bohu v záťažových a krízových situáciách. Zaujímavé bolo zistenie, že táto skupina častejšie používala aj Sebaobviňovanie, čo by sme nepredpokladali. Nakoľko to boli ženy po amputácii prsníka, je možné, že si uvedomujú význam prevencie pre skoré zistenie patologických zmien.

Uvedomujeme si, že výsledky je potrebné brať s určitou rezervou, nakoľko je rozdiel v počte respondentiek v našich súboroch. Zistené rozdiely môžu byť spôsobené aj tým, že pre ženu je amputácia prsníka vážnejší problém. „Zasahuje“ do identity ženy, ovplyvňuje vnímanie vlastného tela, ale môže negatívne ovplyvniť správanie životného partnera. Naše výsledky potvrdzujú závery uvádzané v literatúre, že v procese zvládania dochádza k zmenám, skôr v smere k „lepšiemu“.

Záver

Zvládanie je proces, v ktorom sa môžu meniť používané spôsoby od menej „vhodných“ ku „vhodnejším“. Rozdiel, ktorý je medzi našimi súbormi môže byť práve výsledkom tohto procesu. Najmä častejšie využívanie plánovania a pozitívnej rekonštrukcie, stratégií zameraných na problém a emócie a menej často vyhybacích stratégií, u žien ktoré sú už dlhšiu dobu po zákroku. Ženy počas liečby viacej „využívali“ popieranie a emocionálnu podporu, čo tiež môže byť výsledkom tohto procesu. Zmeny nie je možné pripisovať len jednému faktoru.

Potrebné je uvažovať aj vplyve iných faktorov, ako je napr. vek, prežitie ochorenia, podpora sociálneho prostredia a iné.

Použitá literatúra

BARTOŠÍKOVÁ, I., JIČÍNSKY, V., JOBÁNKOVÁ, M., KVAPILOVÁ, J., 2000, Kapitoly z psychológie pro zdravotnícké pracovníky. Brno: Institut pro další vzdělávání pracovníku ve zdravotnictví, 2000, s. 203

FICKOVÁ, E., RUISELOVÁ, Z., 2001, Intersexuálne rozdiely v koherencii a zvládání stresu u adolescentov. In: Ficková, E., (Ed.): Osobnosť a zvládanie stresu. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, 2001.

FICKOVÁ, E., 2003, Vekové rozdiely v zvládání stresu a osobnosti žien. In: Z. Ruiselová (Ed.). Zvládanie záťaže a adjustácia v kontexte veku a osobnosti. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, 2003. s. 73 – 78.

HALAMA, P., FICKOVÁ, E., 2003, Životná zmyslupnosť vo vzťahu ku copingovým stratégiám u mladých a starších dospelých. In: Z. Ruiselová (Ed.). Zvládanie záťaže a adjustácia v kontexte veku a osobnosti. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, 2003. s. 30 – 31.

CHOVANCOVÁ, Z., VAŠKOVÁ, J., 1998, Diagnóza nádor a co dál... : průvodce životem nemocného rakovinou. Praha: Grada Publishing, 1998. 104 s.

TAP, P., 2001, Zvládání krizových situací a personalizace. In: Psychologie dnes, 2001, roč. 7, č. 11, s. 28-31.

TSCHUSCHKE, V., 2004, Psychoonkologie: psychologische aspekty vzniku a zvládání rakoviny. 1. vyd. Praha: Portál, 2004. 216 s.

Bubeníková, M., Miškociová, K., Koňarčíková, M., 2009, Zvládanie onkologického ochorenia vybratou skupinou žien - pacientok (porovnanie skupiny pacientok počas hospitalizácie a po "prekonaní" ochorenia). In L. Golecká, J. Gurňáková, I. Ruisel (Eds) Sociálne procesy a osobnosť 2008. Zborník z konferencie. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, s. 494 – 500, ISBN 978-80-88910-26-8.

Erekttilná dysfunkcia: jej obraz a jej publikum

Masaryk Radomír

dzimejl@gmail.com

Katedra psychológie a patopsychológie

Pedagogická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Abstrakt

Príspevok sa venuje téme erektilnej dysfunkcie a spôsobom, ako sa odborné poznanie v tejto oblasti mení na laické a ako prebieha horizontálna a vertikálna difúzia expertného poznania. Vychádza z dát, ktoré generovali tri série výskumov s využitím metódy fókusových skupín doplnených dotazníkmi z rokov 2000, 2003 a 2008. Načrtáva paralely s modelom difúzie, ktorý navrhol hlavný protagonistu teórie sociálnych reprezentácií S. Moscovici v publikácii „Psychoanalýza: jej obraz a jej publikum“.

Kľúčové slová: erektilná dysfunkcia, teória sociálnych reprezentácií, horizontálna a vertikálna difúzia, odborné poznanie, laické poznanie

Grantová podpora: Pfizer

1. Úvod

Cieľom tejto štúdie je pokúsiť sa pozrieť sa na problém erektilnej dysfunkcie pohľadom teórie sociálnych reprezentácií (Moscovici, 2001). Budem vychádzať predovšetkým z publikácie *La Psychoanalyse: Son Image et Son Public* z roku 1961, ktorá v roku 2008 prvýkrát vyšla v angličtine pod názvom *Psychoanalysis: Its Image and Its Public* (Moscovici, 2008). Publikácia hovorí o vnímaní psychoanalýzy vo francúzskej tlači, a mapuje hlavne spôsob, akým na tento koncept reaguje komunistická a katolícka tlač.

Koncept erektilnej dysfunkcie ma zaujíma preto, že ide o relatívne nový medicínsky konštrukt, ktorý výrazne ovplyvnil vnímanie sexuality. Nielenže ovplyvnil konkrétne medicínske praktiky či praktiky v oblasti starostlivosti o vlastné zdravie, ale priamo

zarezoval aj v rámci širších diskurzov mužskej identity a dotýka sa aj otázok zmien v paradigme poskytovania zdravotnej starostlivosti (cf. Masaryk & Petrjánošová, 2004 a 2005).

2. Teória sociálnych reprezentácií

Aj keď koncept sociálnych reprezentácií S. Moscoviciho prešiel počas rokov vývojom (cf. Moscovici, 2001), vo svojej publikácii o obraze a publiku psychoanalýzy ich definuje ako takmer hmotné entity, ktoré nepretržite obiehajú v našom každodennom svete. Stretávajú sa a kryštalizujú cez slová, gestá, stretnutia. Impregnujú väčšinu sociálnych vzťahov, ktoré zakladáme; objektov, ktoré produkujeme či konzumujeme; a komunikácie, ktorú si vymieňame. Korešpondujú so symbolickou substanciou, ktorá bola základom ich vytvorenia, a s praxou, ktorá túto substanciu produkuje – tak, ako veda a mýty korešpondujú s vedeckou či mýtickou praxou (Moscovici, 1961/2008, s. 3). Nejde o názory na niečo či obrazy niečoho, ale o sui generis 'teórie' či 'kolektívne vedy' používané pri interpretácii a utváraní reality (ibid., s. 10). Reprezentovať niečo podľa S. Moscoviciho neznamená len reduplikáciu, repetíciu či reprodukciu, ale rekonštrukciu, reštaurovanie a zmenu pôvodného textu daného javu (ibid., s. 16).

3. Expertné poznanie: erektilná dysfunkcia

V roku 1992 sa delegáti konferencie národných inštitútov zdravia rozhodli nahradiť dovtedy používaný pojem „impotencia“. Cieľom tohto rozhodnutia bolo redukovať jeho pejoratívny význam (NIH, 1993). Podľa medicínskeho konsenzu je erektilná dysfunkcia „neschopnosť dosiahnuť alebo udržať erekciu dostatočnú k pohlavnému styku“ (NIH, 1993). Prevalencia erektilnej dysfunkcie sa podľa Massachusetts Male Aging Study v skupine mužov od 40 do 70 rokov odhaduje na 52% (Feldman et al., 1994). Do roku 1998 sa ako tradičné formy terapie odporúčali psychoterapia; mechanické prostriedky ako vákuové pumpy; invazívne chirurgické techniky ako napríklad penilné endoprotézy; a účinná, avšak diskomfortná technika intrakavernózných injekcií (cf. Kockott & Fahrner, 2000/2001; Máthé, 2003). Od roku 1998 je k dispozícii perorálna liečba v podobe sildenafilu (obchodný názov Viagra). V priebehu rokov 2003 a 2004 sa do distribúcie dostali ďalšie lieky - tadalafil (Cialis), vardenafil (Levitra, Vivanza), apomorfin (Uprima). Počet liekov bude v budúcnosti rásť – okrem farmaceutického výskumu je dôvodom aj expirácia patentovej ochrany vyššie uvedených liekov a príchod generík.

4. Laické poznanie: zdroj dát

V roku 2000 sme realizovali 3 mužské, 1 ženskú a 2 špeciálne fókusové skupiny zamerané primárne na tému kvality sexuálneho života so špeciálnym dôrazom na funkčné sexuálne poruchy mužov (Masaryk & Máthé, 2001). V roku 2003 sme pokračovali realizáciou 8 mužských skupín (Masaryk & Petrjánošová, 2004 a 2005). Najnovšie sme v roku 2008 viedli 7 mužských a 1 ženskú skupinu.. Celkovo sa celej série v priebehu 8 rokov zúčastnilo 192 účastníkov, z toho 159 mužov.⁸

5. Erektálna dysfunkcia a psychoanalýza: porovnanie

Ak porovnáme koncepty psychoanalýzy a erektilnej dysfunkcie, môžeme medzi nimi nájsť určité paralely. Sú to koncepty expertov, ktorý prešli do každodenného diskurzu. Boli to diskontinuálne inovácie⁹, ktoré zásadne zmenili praktiky v danej oblasti. Súčasne zmenili spôsob, akým verejnosť celú oblasť vníma. Priniesli nové spôsoby správania sa a úplne nové stratégie zvládania určitých problémov. Ich významným komponentom je sexualita. Napokon, S. Moscovici uvádza, že na psychoanalýzu reagovala francúzska tlač humorom, vtipmi a zveličovaním (cf. Moscovici, 2008, s. 219; s. 235). Niečo podobné sme mohli pozorovať aj ako prvú reakciu na koncept erektilnej dysfunkcie - hlavne v súvislosti s príchodom Viagry.

Špecifickú reakciu spoločnosti na psychoanalýzu môže objasniť pozorovanie S. Moscoviciho, že psychoanalýza vstúpila do francúzskeho diskurzu v čase, kedy táto spoločnosť prechádzala významnými zmenami (Moscovici, 2008, s. 150). Niečo podobné môže platiť aj v súvislosti s erektilnou dysfunkciou a zmenami medicínskej paradigmy.

Na druhej strane, psychoanalýza je omnoho širší koncept. Je to skôr škola či filozofia, zatiaľ čo erektilná dysfunkcia je len jednou z diagnóz v rámci určitého klasifikačného

⁸ Zber dát podporila spoločnosť Pfizer Luxembourg SARL, o.z., zastúpenie pre Slovensko.

⁹ Pred príchodom psychoanalýzy existovali podľa Moscoviciho (2008) dve stratégie riešenia určitého typu psychických problémov – medicínska intervencia a spoveď. Psychoanalýza priniesla úplne nový spôsob. Podobne, erektilná dysfunkcia priniesla úplne nový spôsob zvládania porúch erekcie. Pred príchodom perorálnej terapie ju postihnutí muži a príslušní experti riešili buď psychoterapiou, prírodnými medicínskymi produktmi, magickými prostriedkami (pričom táto kategória niekedy splyvala s predchádzajúcou), a agresívnymi chirurgickými či mechanickými metódami. Diskontinuita sa však nevzťahuje len na intervenčné stratégie, ale na celkový diskurz. Pojem impotencia pokrýval celkovú stratu erekcie, kým nový pojem erektilná dysfunkcia pokrýva aj nedostatočnú reakciu či nedostatočnú kvalitu sexuálneho zážitku. Vďaka tomu plní dvojitú úlohu – je to liek tradičnej medicíny, súčasne však aj prostriedok v rámci medicíny životného štýlu.

systému (aj keď s presahom mimo hranice medicíny). Erektálna dysfunkcia sa priamo týka len mužov, aj to nie všetkých – zatiaľ čo koncepty psychoanalýzy ako komplexy, penisová závisť či nevedomie sa týkajú celej populácie. Ďalším rozdielom je vzťah k náboženstvu. S. Moscovici (1961/2008) popisuje špecifickú reakciu katolíckej tlače na koncept psychoanalýzy; v našich skupinách sme však žiadne religiózne referencie nezaznamenali, čo je vzhľadom na tradičné prepojenie religióznych a reprodukčných diskurzov pozoruhodné.

A záverom, voči psychoanalýze sa vymedzujú rôzne oponentné diskurzy či konkurenčné prístupy, zatiaľ čo koncept erektilnej dysfunkcie spochybňuje málokto. Boj prebieha akurát na poli konkurencie jednotlivých liekov. Hlasy spochybňujúce erektilnú dysfunkciu sú ojedinelé a nevyskytujú sa v laickom diskurze, skôr v odborných publikáciách.¹⁰

6. Laické poznanie: ako naši respondenti vnímajú erektilnú dysfunkciu

Je zjavné, že poruchy erekcie tu boli skôr ako erektilná dysfunkcia. Naši respondenti používali na interpretáciu a klasifikáciu sexuálnych dysfunkcií rôzne registre (cf. Moscovici, 2008, s. 5), či už to bola ľudová medicína (napríklad zlepšovanie erekcie konzumovaním orechov, zeleru, červeného vína); prepojenie kvality vzťahov a sexuálnej funkcie (poukazovanie na neatraktivitu partnerky ako príčinu porúch erekcie, a zdôrazňovanie, že pri novej, mladšej, atraktívnejšej partnerke by sa funkcia rýchlo a hladko obnovila); prepojenie sexuality a natality (bezdetnosť vnímali ako ukazovateľ erektilnej poruchy); či predpoklady o prirodzených zmenách v súvislosti s vekom (pokles či úplný výpadok erektilnej funkcie bol vnímaný ako prirodzený dôsledok veku).

Pozoruhodné bolo aj vnímanie psychosomatických a somatických funkcií vo vzťahu k erektilnej dysfunkcii. Zdá sa, že v laickom poznaní zohráva v tejto oblasti kľúčovú úlohu pojem stres, ktorý často účastníci situovali do kauzálneho vzťahu so sexuálnymi dysfunkciami. Zo somatických funkcií to boli predovšetkým srdce a krvný tlak. Kardiologické diagnózy vnímajú z tohto dôvodu ako niečo, čo a priori znemožňuje ďalšiu sexuálnu aktivitu. Sexualita je podľa účastníkov úzko prepojená s krvným tlakom, a lieky proti erektilnej dysfunkcii sú vnímané ako niečo, čo umožňuje sexuálnu funkciu zvýšením tlaku – čo je

¹⁰ Napr. S. Bordo (1999) dáva koncept erektilnej dysfunkcie do súvisu s marketingom Viagry. Tvrdí, že tento koncept sexualitu mechanizuje, posúva jej význam od potešenia k výkonu zdôrazňovaním funkcie.

v protiklade s popisovaným účinkom týchto liekov a je to potenciálne nebezpečné nedorozumenie.

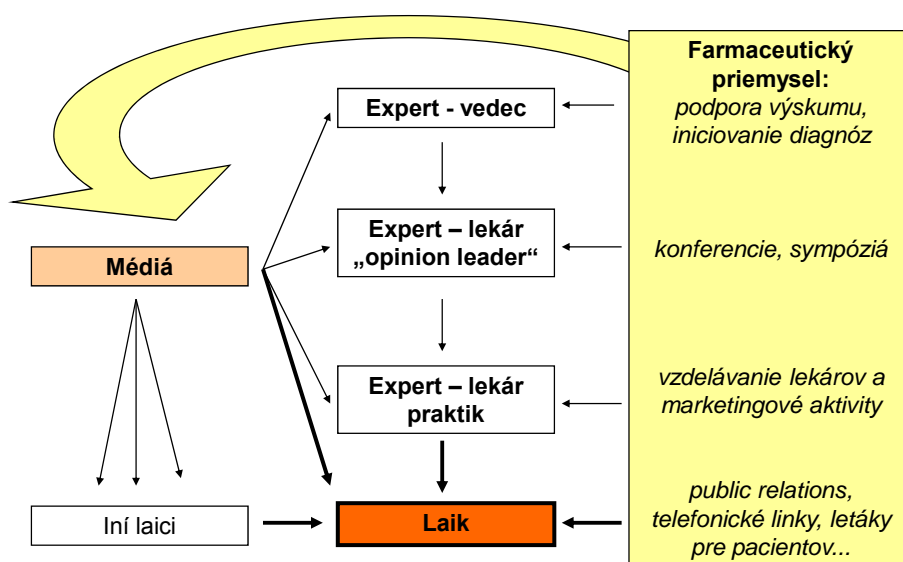
Stratégia reakcie mužov záviseli od miery závažnosti poruchy - ale napríklad aj od sociálneho statusu. Kým v roku 2000 však muži považovali za primerané intervenovať v oblasti sexuálnej funkcie len pri závažných somatických problémoch a pri mužoch s vysokým sociálnym statusom a potrebou uspokojiť výrazne mladšie partnerky, v roku 2008 je už nákladnosť intervencie len marginálnou prekážkou.

7. Vertikálna difúzia erektilnej dysfunkcie

Ak sa pokúsím uplatniť koncept difúzie S. Moscoviciho na erektilnú dysfunkciu, môžeme pri difúzii uvažovať o štyroch hladinách v rámci vertikálne usporiadaného systému. Na najvyššej úrovni sú experti, ktorí vytvárajú rôzne produkty (lieky, koncepcie, diagnostické systémy). S ich poznaním pracuje v prvom rade vrstva lekárov, ktorí sa zúčastňujú medzinárodných konferencií a väčšinou patria vo svojich krajinách k „názorovým lídrom“. Poznanie týchto ľudí sa potom prostredníctvom národných konferencií, kongresov či vzdelávacích aktivít dostáva k lekárom – špecialistom (v tomto prípade predovšetkým psychiatri a urológovia) a k praktickým lekárom. Štvrtou úrovňou v rámci systému je úroveň laických pacientov, ktorí spravidla pracujú s poznatkami od lekárov (čo potvrdzujú aj odpovede respondentov v našich skupinách – lekár je naj dôveryhodnejšia autorita, ktorej rozhodnutie v oblasti formy terapie sa nezvykne spochybňovať).

Na tento navrhovaný systém vertikálnej difúzie vplývajú dva významné komponenty. Keďže jedným z jadrových komponentov celého komponentu erektilnej dysfunkcie je perorálna terapia, zohrávajú dôležitú úlohu výrobcovia týchto liekov. Podporujú základný výskum ako aj konferencie či vzdelávacie aktivity, a cez svojich reprezentantov priamo komunikujú s jednotlivými praktickými či odbornými lekármi. S pacientmi môžu farmaceutické spoločnosti komunikovať len prostredníctvom podlinkových aktivít v priestoroch ordinácií či čakární; nadlinková reklama liekov na predpis u nás nie je povolená. Na druhej strane však môžu komunikovať s médiami prostredníctvom rôznych aktivít (podujatia, tlačové konferencie, spracovávanie rôznych tém, podpora anonymných konzultačných služieb). Tie samozrejme ovplyvňujú všetky hladiny systému, avšak najviac pacientov – laikov.

Významnou súčasťou celého procesu je aj horizontálna difúzia. Najväčšiu rolu však podľa mňa zohráva na úrovni laikov – pacientov, kde môžeme hypotetizovať, že akceptácia terapie súvisí s množstvom priamych či nepriamych referencií v rámci vrstvníckej či inej referenčnej skupine.

Obrázok 1: Vertikálna difúzia erektilnej dysfunkcie

8. Záver

Čoraz viac používame technológie, ktorým nerozumieme – a to nielen v oblasti komunikačných či zábavných technológií, ale aj v oblasti zdravotníctva. S príchodom oblasti „lifestyle medicine“ (cf. Egger, Binns & Rossner, 2007) budú však laici čoraz častejšie musieť realizovať samostatné rozhodnutia bez spoliehania sa na lekársku autoritu. Nepochopenie zdravotníckych technológií môže mať nepriaznivý dosah na zdravie - či už vo forme nevyužitia existujúcej možnosti, alebo aktívneho poškodenia vzhľadom k nepochopeniu mechanizmu účinkov liekov.

Na druhej strane, podobný typ pohľadu môže priniesť aj cenné poznatky v širšom kontexte. Tak, ako publikácia S. Moscoviciho s odstupom času vypovedá o špecifikách katolíckeho a komunistického diskurzu v istej krajine a v určitom historickom období,

podobne môže aj skúmanie vnímania erektilnej dysfunkcie priniesť zaujímavé poznatky o širších sociálnych procesoch.

Z týchto dôvodov sa domnievam, že sledovanie toho, ako laici vnímajú vedecké koncepty môže byť v tomto kontexte veľmi dôležitou (staro)novou úlohou pre sociálnu psychológiu.

9. Literatúra

BORDO, S., 1999, *The Male Body*. New York : Farrar, Straus and Giroux.

EGGER, G., BINNS, A. & ROSSNER, S., 2007, *Lifestyle Medicine*. Sydney: McGraw-Hill.

FELDMAN, H.A., GOLDSTEIN, I., HATZICHRISTOU, D.G., KRANE, R.J., MCKINLAY, J.B., 1994, Impotence and its medical and psychological correlates: Results of the Massachusetts Male Aging Study. *Journal of Urology*, Vol. 151, s. 54-61.

KOCKOTT, G., FAHRNER, E.-M., 2001, *Sexuálne poruchy u muža*. Trenčín: Vydavateľstvo F. Prvé vydanie 2000.

MASARYK, R., MÁTHÉ, R., 2001, Kvalita života mužov a poruchy erekcie. *Sexuológia - Sexology*, 1/2001, s. 19-28.

MASARYK, R., PETRJÁNOŠOVÁ, M., 2004, Výsledky kvalitatívneho výskumu sociálnych reprezentácií erektilnej (dys)funkcie u mužov v strednom veku. *Sexuológia – Sexology*, 1/2004, s. 21-26.

MASARYK, R., PETRJÁNOŠOVÁ, M., 2005, Vnímanie erektilnej dysfunkcie slovenskými mužmi v strednom veku a dôsledky pre terapeutickú intervenciu. *Československá psychologie*, 49, 4, 2005, s. 357-362.

MÁTHÉ, R., 2003, *Návrat normálneho sexuálneho života – muž po štyridsiatke a sexualita*. Nové Zámky: Psychoprof.

MOSCOVICI, S., 2001, *Social Representations – Explorations in Social Psychology*. New York: New York University Press.

MOSCOVICI, S., 2008, *Psychoanalysis: Its Image and Its Public*. Cambridge: Polity Press. Prvé vydanie 1961.

NIH (National Institutes of Health), 1993, Consensus Development Panel on Impotence: Impotence. *JAMA* 270, 1993, s. 83-90.

Masaryk, R., 2009, Erektlná dysfunkcia: jej obraz a jej publikum. In L. Golecká, J. Guňáková, I. Ruisel (Eds) Sociálne procesy a osobnosť 2008. Zborník z konferencie. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, s. 501 – 508, ISBN 978-80-88910-26-8.

Postery

Ekonomická psychológia - minulosť, súčasnosť a budúcnosť

Bavolár Jozef

jozef.bavolar@upjs.sk

Katedra psychológie FF UPJŠ, Košice

Abstrakt

V príspevku prezentujeme krátku, ale bohatú históriu ekonomickej psychológie ako spojiva psychologickéj a ekonomickej teórie. Uvádžeme základné dôvody vzniku tejto vednej disciplíny, oblasti jej aplikačných možností a výzvy, pred ktorými stojí. Poukazujeme taktiež na dôležitosť interdisciplinárneho pohľadu na (nielen) ekonomické správanie a rozhodovanie.

Kľúčové slová: ekonomická psychológia

Čo je ekonomická psychológia

V priebehu dňa sa často a mimovoľne, že si to ani neuvedomujeme, sústreďujeme na veľké množstvo ekonomických záležitostí. Každý deň vykonávame množstvo ekonomických rozhodnutí, pričom určite nereagujeme len na ekonomickú realitu (ceny, príjmy, suma v peňaženke), ale skôr na naše vnímanie týchto aspektov ekonomického sveta. Možno ešte viac sme však ovplyvnení faktormi, ktoré za ekonomické nepovažujeme – emóciami, estetickými preferenciami, učením, zvykmi, vplyvom rodiny, sociálneho ako aj fyzikálneho okolia, fyziologickým stavom. Aj keď si tieto skutočnosti každý z nás uvedomuje, vo svete vedy sa im dostalo len málo pozornosti. V predvedeckom období psychológie (do 1879) aj ekonómie (do 1776) dochádzalo k prirodzenému spájaniu záujmu o ekonomické a psychologické otázky v rámci filozofie. K odklonu od tohto integrujúceho prístupu dochádza po snahe oboch vedných disciplín vymedziť sa ako samostatné oblasti vedeckého skúmania, pričom čerpali z odlišných zdrojov – psychológia z prírodných vied, so snahou o používanie exaktných metód, najmä experimentu, ekonómia sa snažila o matematizáciu, matematické vyjadrenie postulovaných vzťahov. Aj keď na potrebu spoločného postupu bolo

často upozorňované, na vznik samostatnej vedeckej disciplíny bolo potrebné počkať až do druhej polovice 20. storočia.

Ekonomická psychológia sa zaoberá ekonomickým správaním sa ľudí. Pod ekonomickým správaním rozumieme správanie zákazníkov (spotrebiteľov, občanov), ktoré zahŕňa ekonomické rozhodnutia, ako aj ich determinanty a dôsledky (van Raaij, 1981).

Ekonomické rozhodnutia zahŕňajú peniaze, čas a úsilie na získanie produktov, služieb, práce, zábavy, voľbu medzi alternatívnymi produktmi, rozhodnutia medzi spotrebou a šetrením. V skutočnosti môžu byť za ekonomické rozhodnutia považované všetky rozhodnutia, ktoré zahŕňajú voľby alternatív alebo investíciu, ktorá prinesie budúce zisky alebo výhody. Dajú sa charakterizovať obetovaním niečoho zo strany ich pôvodcu, odhadom súčasných alebo budúcich prínosov z terajších nákladov (kam sa počíta aj šetrenie), odhadom očakávaných prínosov jednotlivých alternatív, a relatívne konkrétnym vzorcom správania.

Determinantmi ekonomického správania sú osobné, kultúrne, situačné a všeobecno-ekonomické faktory, ktoré stimulujú alebo inhibujú ekonomické rozhodnutia.

Osobné faktory – osobnostné (psychologické) charakteristiky zákazníka, charakteristiky domácnosti, normy a hodnoty spoločnosti, subkultúry.

Kultúrne a náboženské hodnoty.

Situačné faktory – podmienky obmedzujúce ekonomické rozhodnutia – disponibilný príjem, veľkosť rodiny, situácia na trhu.

Všeobecné ekonomické faktory – vnímaná spravodlivosť distribúcie príjmov, hodnota inflácie, úroková miera, miera nezamestnanosti. Generujú optimistické alebo pesimistické názory a očakávania, ktoré ovplyvňujú ich ochotu k spotrebe, resp. k šetreniu.

Príčiny vzniku ekonomickej psychológie

Od začiatku vedecká psychológia rovnalo sa experimentálna psychológia. Hlavné témy čerpala skôr z filozofie a sociológie než z bežného života. Zaoberala sa najmä vzťahom tela a mysle, čo položilo dobré základy pre psychofyziku, ale ostatné oblasti ponechalo skôr pre teoretické špekulácie. Klasickí a neoklasickí ekonómovia teda v psychológii našli len málo užitočného, čo by pomohlo osvetliť oblasť ich záujmu.

Ekonomická psychológia predstavuje pokus aplikovať psychologické metódy a teórie na štúdium ekonomického správania. Koncept predstavil francúzsky sociálny psychológ G.Tarde v roku 1881 (v roku 1902 vydal knihu „Psychologie Economique“), pozornosť si však získal až v 40-tych a 50-tych rokoch, keď najmä vďaka práci G.Katonu došlo k nárastu počtu

výskumov v tejto oblasti. Ekonomická psychológia tak čerpala ako z experimentálnej tradície (napr. psychofyzika), tak z teórií učenia či teórií spracovania informácií, kognitívnej a sociálnej psychológie. Najvýznamnejšími postavami stojacimi pri zrode ekonomickej psychológie boli G. Katona a H. Simon.

Podľa G. Katonu (1963) psychologické premenné prispievajú k lepšiemu porozumeniu správania sa ekonomických subjektov. Nie ekonomické podmienky, ale vnímané ekonomické podmienky ovplyvňujú ekonomické správanie. Psychologické premenné dopĺňajú ekonomické premenné pre lepší popis alebo predpoveď ekonomického správania.

H. Simon (1963) považuje ekonómiu za vedu, ktorá popisuje a predikuje správanie „ekonomického človeka“. Ekonomickými ľuďmi sú spotrebiteľia, producenti, podnikatelia, obchodníci, zamestnanci, investori. Všetci robia ekonomické rozhodnutia o výdavkoch, očakávaných výhodách či ziskoch, obrate, príjme, kariére, výnosnosti investície. V rámci hraníc svojich znalostí, aspirácií, schopností sa pokúšajú o optimálne rozhodnutia.

Potreba skúmania správania v ekonómii (už vtedy prijatá a akceptovaná) bola podľa H. Simona (1963) eliminovaná dvoma ekonomickými princípmi – racionálnym správaním sa ekonomického človeka a úplnou konkurenciou. Podľa K. E. Bouldinga (1956) tradičná ekonómia sa nesústredila na ľudské správanie, ale na „správanie“ sa produktov. Vzťahy medzi objektívnymi ekonomickými premennými sú vyjadrené v „zákonoch“ „správania sa“ cien, úrokových mier, nezamestnanosti, vnímaných ako neosobné fenomény ekonomického prostredia (Katona, 1963). Ekonomická psychológia sa naproti tomu sústreďuje na správanie sa ľudí, ktorí určujú ceny a ktorých konanie spôsobuje vyššie alebo nižšie úrokové miery, miery inflácie či nezamestnanosti.

Experimentálna tradícia je však cudzia ekonómii, tá začala používať experimentálnu metódu až v 50-tych rokoch 20. storočia, kedy boli vykonané prvé experimentálne štúdie trhovej situácie a strategických hier v USA a v Európe najmä v Nemecku. Experimentálna psychológia je tak čiastočne používaná pre špecifikáciu jednotlivých ekonomických modelov, čiastočne ako nový spôsob empirického testovania teórií. Podľa súčasného smerovania v experimentálnej ekonómii je potrebné vytvoriť nové, behaviorálne teórie, ktoré je možné testovať použitím terénnych údajov či laboratórných experimentov. Táto škola experimentálnej ekonómie je najviac otvorená psychologickému prístupu a tvorí oblasť najväčšieho záujmu ekonomickej psychológie. Týka sa najmä spochybňovania (a zreálnovania) tradičného predpokladu úplnej racionality človeka pri rozhodovaní.

Podľa iného smeru experimentálnej psychológie je potrebné len presnejšie špecifikovať podmienky a hranice ekonomického rozhodovania, k čomu môže napomôcť psychológia, čím sa však jej úloha aj končí.

Vo všeobecnosti sa dá povedať, že prevládajú ekonomické problémy riešené použitím psychologických poznatkov, teda psychológia je skôr v menejcennom postavení.

Podľa L. L. Lopesa (1994) psychológovia a ekonómovia vidia svet z odlišnej perspektívy, a aj keď je možné naučiť sa niečo jedni od druhých navzájom, nie je možné vidieť svet simultánne z oboch perspektív. Odzrkadľuje to aj rozpor v pomenovaní, keď sa nazýva (ekonómami, so začiatkom v USA) behaviorálna ekonómia alebo (psychológmi, so začiatkom v Európe) ekonomická psychológia.

K nárastu záujmu o výskum oblastí, ktorým sa venuje ekonomická psychológia, prispelo udelenie Nobelovej ceny za ekonómiu v roku 2002 izraelskému psychológovi pôsobiacemu v USA Danielovi Kahnemanovi. Ten sa venuje najmä obmedzeniam racionality rozhodovania a usudzovania, je (spolu s A.Tverskym) tvorcom alternatívnej teórie úžitku – teórie vyhliadok (prospect theory).

Významným dátumom v histórii ekonomickej psychológie je rok 1982, kedy vznikla Medzinárodná asociácia pre výskum v ekonomickej psychológii (International Association for Research in Economic Psychology, IAREP). V súčasnosti v nej majú zastúpenie reprezentanti vedcov z 31 krajín, za Českú republiku je to Karel Riegel z Karlovej Univerzity v Prahe, za Slovensko nikto, pritom reprezentantov majú všetky okolité krajiny (Poľsko, Ukrajina, Maďarsko, Rakúsko). Pritom práve v susednej krajine – Rakúsku – pôsobili jedni z predchodcov ekonomickej psychológie – rakúska ekonomická škola (T. Veblen, J. Schumpeter) a silnú pozíciu vo výskume v tejto oblasti má aj teraz.

Najvýznamnejšou aktivitou IAREP je každoročná konferencia, posledná sa konala 3.-6.9.2008 v Ríme (2005 bola v Prahe). Vedci združení v IAREP majú významný podiel aj na vzniku a vydávaní základného časopisu ekonomickej psychológie - Journal of Economic Psychology (vychádza od roku 1981). IAREP je najmä európska organizácia, v USA je podobná Society for Advancement of Behavioural Economics (založená 1982).

V Českej a Slovenskej republike nie je ekonomická psychológia veľmi rozvinutá, najvýznamnejšou postavou je už spomínaný Karel Riegel. Prvou literatúrou vydanou v našich krajinách venujúcou sa tejto oblasti bol preklad knihy Psychologie ekonomického chování autorov S.E.G. Lea, R.M. Tarpy a P. Webley (Praha, Grada, 1994). Pôvodnú publikáciu predstavuje dielo K. Riegela Ekonomická psychologie (Praha, Grada, 2007).

Oblasti záujmu ekonomickej psychológie

V chápaní predmetu ekonomickej psychológie nastáva samozrejme časom určitý posun. Pre ilustráciu súčasného stavu sme zvolili prehľad oblastí, ktorým sa venoval Journal of Economic Psychology, ako aj kľúčové oblasti v základných súčasných literárnych zdrojoch. E. Kirchler a E. Holzl (2006) zmapovali, akým oblastiam sa venovali autori za 25 rokov dovedejšej existencie Journal of Economic Psychology. Ich prehľad ponúkame v tabuľke 1.

Tabuľka 1: Oblasti, ktorým sa venovali autori článkov v Journal of Economic Psychology v rokoch 1981-2005 (Kirchler, Holzl, 2006).

Oblasť	Počet
Teória a história	49
Rozhodovanie individua	91
Kooperácia a súťaženie	66
Socializácia, laické teórie	35
Peniaze, mena, inflácia	48
Finančné správanie, investovanie	77
Spotrebiteľské postoje	39
Spotrebiteľské správanie	118
Očakávania spotrebiteľov	55
Firmy	21
Správanie sa na trhu, marketing, reklama	39
Trh práce	53
Dane	59
Enviromentálne správanie	44
Vláda, politika	40
Ostatné	20
Spolu	854

Alan Lewis sa (ako editor) v The Cambridge handbook of psychology and economic behavior (2005) venuje nasledovným oblastiam:

Financie – finančné trhy, šetrenie, požičiavanie, finančné rozhodovanie domácností, zodpovedné investovanie

Spotrebiteľské správanie – spotreba a identita, bohatstvo a šťastie

Spotrebiteľské správanie vo verejnom sektore – vnímanie ekonomickej aktivity vlády,
dane

Životné prostredie – udržateľná spotreba, enviromentálna morálka

Biologický pohľad – možnosti neurovedy v ekonómii, evolučná psychológia

K.Riegel sa v Ekonomickej psychológii (2007) venuje týmto témam:

Kúpa a predaj

Práca

Konkurencia

Nedostatok, vzácnosť

Chudoba

Bohatstvo

Dopyt a ponuka

Dary

Sporenie

Dane

Ekonomická socializácia

Gambling, stávky

Podľa P. Lunta (1996) už nie je v ekonomickej psychológii možné hovoriť o jednotnej oblasti výskumu. Podľa neho sa ekonómovia sa zaoberajú skôr kognitívnou neuropsychológiou, jej úlohou pri racionalite v rozhodovaní, psychológovia sociálnymi aspektmi ekonomických presvedčení a ekonomického správania.

Napriek vymedzeniu predmetu ekonomickej psychológie je ťažké o niekom povedať, že je ekonomickým psychológom. Skôr ide o ekonómov snažiacich sa zachytiť aj psychologické premenné pri výskume ekonomických javov, a psychológov, ktorí sa zo svojej pozície snažia vysvetliť ekonomické javy. Napriek tomu sa však objavujú spoločné témy, ktoré sú záujmom vedcov z oboch strán. Sú nimi napr. interpersonálna interakcia, vzájomná závislosť, hry, usudzovanie, rozhodovanie, spotrebiteľské správanie. Rovnako sa dá hovoriť o rovnakých alebo podobných metódach – sú preferované laboratórne experimenty a terénne dáta. Ekonómovia v porovnaní s minulosťou viac využívajú metódy sociálnych vied ako sú dotazníky, introspektívne otázky na emócie, motívy, osobnosť. Psychológovia napr. hry (skúmanie ekvilibria ako rovnovážneho stavu).

Platformu pre vymieňanie si najnovších poznatkov z ekonomickej psychológie tvoria okrem Journal of Economic Psychology aj iné časopisy s podobným zameraním, ako sú Games and Economic Behavior, Journal of Economic Behavior and Organization, Organizational Behavior and Human Decision Processes, Academy of Management Journal, Journal of Behavioral Economics, Journal of Socio-Economics, Journal of Consumer Research, či Psychology and Marketing.

Fórum pre výmenu poznatkov tvoria okrem konferencie IAREP aj konferencia Subjektívna pravdepodobnosť a úžitok v rozhodovaní (Subjective Probability and Utility in Decision Making, SPUDM), Spoločnosť pre usudzovanie a rozhodovanie (Society for Judgment and Decision Making, SJDM), Ekonomické a psychologické perspektívy v rozhodovaní (Economic and Psychological perspectives on decisions) , či Tilburské sympóziu psychológie a ekonómie (Tilburg Symposium on Psychology and Economics).

Základné body, ktoré by mali tvoriť jadro výskumného programu v ekonomickej psychológii (axiomatické základy), sa pokúsil zosumarizovať P.E. Earl (2005). Ide o súbor predpokladov o ekonomickom správaní sa človeka.

1. Náklady príležitostí a obmedzenia sú osobnými konštruktmi. Správanie závisí na vnímaní situácie rozhodovateľom, nie na situácii.
2. Akékoľvek pôsobenie má inherentne sociálnu štruktúru. Pozornosť sa má venovať ako individuálnym charakteristikám, tak aj ich sociálnym prejavom.
3. Nálada spotrebiteľa môže byť významne ovplyvnená neekonomickými premennými.
4. Rozhodovanie je normálne charakterizované ohraničenou racionalitou.
5. Voľba je uspokojujúcou aktivitou, ktorá sa pokúša dosiahnuť úroveň aspirácie, ale úroveň aspirácie sa môžu prispôbovať v závislosti na tom, čo sa zdá ako dosiahnuteľné. Psychológia môže pomôcť porozumieť, prečo sa snažíme o niektoré ciele, ako aj aké sú naše reakcie pri ich nedosiahnutí.
6. Pozornosť nemôže byť optimálne alokovaná, ale to čo ju upúta, môže mať závažný vplyv na voľbu, takisto môže spôsobiť jej kolísanie.
7. Percepcie a úsudky pri neistote sú bežne ovplyvnené heuristikami a predpojatosťou, ktoré sú v rozpore s prevládajúcim spôsobom analýzy a štatistickými postupmi.
8. Rozhodovatelia sú náchylní ponímať budúcnosť hyperbolicky, nie exponenciálne.
9. Voľby môžu byť založené na racionalite podľa pravidiel rozhodovania alebo na emóciách, ale voľby zahŕňajúce usudzovanie nie sú možné bez emocionálneho ukotvenia. Pri každom rozhodnutí musíme počítať s úlohou emócií.

10. Formy, aké naberajú pravidlá rozhodovania pri jednotlivých rozhodnutiach, môžu značne variovať v závislosti na vnímaní kontextu rozhodovateľom.

11. U rozhodovateľov dochádza následkom zmeny vnímania sveta k učeniu, ale spôsob ich vnímania sveta môže ohraničovať ich schopnosť zmeny vnímania.

12. U spotrebiteľov alebo na pracovisku nie sú nezvyčajné do istej miery patologické formy správania. Patrí sem napr. obsesívno-kompulzívne správanie či averzia k istým produktom alebo aktivitám.

13. Voľby produktu/značky sú obmedzené voľbami (vyššej úrovne) vyplývajúcimi zo životného štýlu, ktoré sú tvarované spotrebiteľovou osobnosťou a jeho pohľadom na svet.

14. Ľudia sa nesprávajú stále sebecky.

Čomu sa má ekonomická psychológia venovať

Časť o súčasných oblastiach záujmu v ekonomickej psychológii nás privádza k otázke o jej ďalšom rozvoji. P. Webley a R. Wahlund (1997) uvádzajú v súčasnej ekonomickej psychológii 3 hlavné trendy, kam smeruje dnešný výskum. Sú to:

Metodologické otázky

Vláda, politika

Teória ekonomickej psychológie (všeobecné modely)

K. Riegel (2007) vyčleňuje perspektívy rozvoja ekonomickej psychológie v nasledujúcich oblastiach, pričom je potrebné rozvíjať základný i aplikovaný výskum:

Motivačné faktory

Hodnotové orientácie

Sociálne porovnávanie

Sociálne ovplyvňovanie

Učenie v podmienkach úspechu a neúspechu

Etické otázky

Psychologický výklad makroekonomických problémov – inflácia, nezamestnanosť (ako problém systému), monetárna (menová) a fiškálna (rozpočtová) politika, prechod na euro

Použitá literatúra

- BOULDING, K.E., 1956, *The image*. Ann Arbor, MI: University of Michigan Press.
- EARL, P.E., 2005, Economics and psychology in the twenty-first century. *Cambridge Journal of Economics*, 29, 909-926.
- HANDGRAAF, M.J.J., van RAAIJ, W.F., 2005, Fear and loathing no more: The emergence of collaboration between economists and psychologists. *Journal of Economic Psychology*, 26, 387-391.
- KATONA, G., 1963, *Psychological analysis of economic behavior*, New York: McGraw-Hill.
- KIRCHLER, E., HOLZL, E., 2006, Twenty-five years of the *Journal of Economic Psychology* (1981-2005): A report on the development of an interdisciplinary field of research. *Journal of Economic Psychology*, 27, 793-804.
- LEA, S. E. G., TARPY, R. M., WEBLEY, P., 1994, *Psychologie ekonomického chování*. Praha: Grada.
- LEWIS, A., 2005, *The Cambridge handbook of psychology and economic behavior*. Cambridge: Cambridge University Press.
- LOPES, L. L., 1994, Psychology and economics: Perspectives on risk, cooperation, and the marketplace. *Annual Review of Psychology*, 45, 197–227.
- LUNT, P., 1996, Rethinking the relationship between economics and psychology. *Journal of Economic Psychology*, 17, 275-287.
- van RAAIJ, W. F., 1981, Economic psychology. *Journal of Economic Psychology*, 1, 1-24.
- RIEGEL, K., 2005, *Ekonomická psychologie*. Praha: Grada.
- SIMON, H.A., 1963, Economics and psychology. In S. Koch (Ed.), *Psychology: A study of a science*, Vol. 6, pp. 685-72,. New York, NY: McGraw-Hill.
- WEBLEY, P., WAHLUND, R., 1997, Perspectives in economic psychology. *Journal of Economic Psychology*, 18, 153-156.

Bavolár, J., 2009, Ekonomická psychológia - minulosť, súčasnosť a budúcnosť. In L. Golecká, J. Gurnáková, I. Ruisel (Eds) *Sociálne procesy a osobnosť 2008*. Zborník z konferencie. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, s. 510 – 518, ISBN 978-80-88910-26-8.

Osobnosť ako súčasť formálneho, resp. neformálneho prostredia vo verejných a súkromných organizáciách

Bolfiková Eva

eva.bolfikova@upjs.sk

Katedra sociálnych vied, Fakulta verejnej správy UPJŠ, Košice

Abstrakt

Príspevok je zameraný na prezentáciu výsledkov analýzy, ktorej cieľom bolo zistiť význam formálneho, resp. neformálneho prostredia pre pracovníkov, v porovnaní podmienok vo verejných a súkromných organizáciách. Výskumný plán bol konštruovaný ako systém opakovaného merania (vnútrosubjektový faktor: prostredie - 1. formálne, 2. neformálne) na štyroch operacionalizovaných úrovniach (slúžiacich ako indikátory): 1. komunikácia, 2. vzťahy, 3. pravidlá, 4. kontrola a dvoch subúrovniach: 1. voči nadriadenému, 2. voči spolupracovníkom. Diferencie vo vnímaní významu formálneho, resp. neformálneho prostredia na jednotlivých úrovniach a subúrovniach boli sledované pomocou 8 položiek, spracované ako MANOVA 2 x 2 x 4 x 8.

Kľúčové slová: organizácie, formálne prostredie, neformálne prostredie, komunikácia, pravidlá, kontrola, vzťahy v organizácii, verejné organizácie, súkromné organizácie

Grantová podpora: VEGA 1/3589/06

Abstract

The paper is aimed at the presentation of the results of the analysis, that was intended to the foundation of the formal, resp. informal setting importance for the employees, in the comparison of the public organization conditions and business ones. The research plan was constructed as a system of the repeated measure (intrasubject factor: setting- 1. formal, 2. informal), at the four degrees (indicators): 1. communication, 2. relationships, 3. rules, 4. control and at two subdegrees: 1. to authority, 2. to colleagues. The differentiations in the importance of the formal, resp. informal setting in organizations at the designed degrees was measured by the eight items – problems, situations, proceeded as MANOVA 2 x 4 x 2.

Key words: organizations, formal setting, informal setting, communication, rules, control, relationship in organization, public organizations, business organizations

Východiská a zameranie výskumu

Vnútorne prostredie organizácií predstavuje v rôznych variantoch štrukturovaný priestor a jeho výskum sa zvyčajne orientuje na štandardné systémové kritériá. Klasické členenie formálneho a neformálneho prostredia je vzťahované najmä k parametru štruktúr organizácie (Bozeman, 1982), ale v systémovom rámci (Vancouve, 1996, Machado, Burns, 1998) možno tento pohľad „rozšíriť“ a uvažovať o formálnom, resp. neformálnom prostredí, ktoré môže zahŕňať aj ďalšie významné súčasti vnútorného prostredia organizácií (Aiken, Bacharach, 1980, Bowles, 1990). V tomto zmysle najčastejšie sú orientácie na štúdium a analýzy komunikácie (Pullen, 1992, Tucker, Zwije-Koning, 2005 a ďalší), kontrolných mechanizmov (Herath, 2007) a sietí, či vzťahov (Nassimbeni, 1998, Kunnanatt, 2004).

Štúdium organizačných mechanizmov často poukazuje na niektoré diferencie, ktoré súvisia s charakterom organizácie, s ohľadom na cieľové zameranie a ich funkčnosť v prostredí verejného, resp. súkromného sektora (Alt, 2000, Boyne, 2002), keď prevažná časť analýz sleduje mieru „koncentrácie“ byrokratických, resp. nebyrokratických nástrojov riadenia a spôsob práce s administratívnymi prostriedkami (najmä pravidlami a postupmi).

Hlavný cieľ analýzy:

Zistiť charakter formálneho a neformálneho prostredia v súkromných a verejných organizáciách

Čiastkové ciele:

1. Zistiť charakter komunikácie na úrovni neformálneho a formálneho prostredia v súkromných a verejných organizáciách
2. zistiť charakter vzťahov na úrovni neformálneho a formálneho prostredia v súkromných a verejných organizáciách
3. Zistiť význam pravidiel na úrovni neformálneho a formálneho prostredia v súkromných a verejných organizáciách
4. zistiť charakter kontrolných mechanizmov na úrovni neformálneho a formálneho prostredia v súkromných a verejných organizáciách

Metóda a spracovanie údajov

Výskumná metodika – Metodika Ne-Fo-1 - bola štrukturovaná s ohľadom na výskumné ciele v 2 blokoch:

- A formálne prostredie,
- B neformálne prostredie.

Charakter organizačného prostredia bol sledovaný na 4 úrovniach a 2 subúrovniah, identických pre obidva bloky:

úrovne:

- 1 komunikácia,
- 2 vzťahy ,
- 3 pravidlá,
- 4 kontrola,

subúrovne:

- a vo vzťahu k nadriadeným,
- b vo vzťahu ku spolupracovníkom.

Charakter organizačného prostredia bol sledovaný pomocou operacionalizovaných položiek (8) – vybrané situácie, problémy:

- 1. potrebujete získať podporu pre svoje návrhy o nových postupoch práce
- 2. kvôli osobným problémom meškáte s prácou
- 3. chcete spolupracovať s niekým, koho si vážite
- 4. ste porušili pracovnú disciplínu
- 5. existujú nezhody vo vašom pracovnom tíme
- 6. chcete získať lepšie ocenenie svojej práce
- 7. nesúhlasíte s riešením závažných problémov v tíme
- 8. máte vážne kritické pripomienky k riadeniu tímu

Úlohou respondentov bolo pomocou 7 – stupňovej škály (1 = rozhodne áno, 7 = rozhodne nie) uviesť, do akej miery hodnotia svoje správanie ako formálne, resp. neformálne v predložených situáciách na sledovaných úrovniach vo vzťahu k nadriadeným a vo vzťahu k spolupracovníkom. Hodnota Crombachova α na rôznych úrovniach štruktúry metodiky = od 0,81, do 0,92.

Empirické údaje boli spracované pomocou jednoduchej analýzy rozptylu - ONEWAY a multidimenzionálnej analýzy rozptylu – MANOVA 2 x 4 x 2. V analýze boli použité primárne údaje a súhrnné priemerné skóre.

Výskumná vzorka

Výskumnú vzorku tvorili pracovníci verejných a súkromných organizácií. Kritériom pre výber výskumnej vzorky bol jeden znak – charakter organizácie.

Súkromné organizácie: FIRES, s.r.o., Tatra Clima, s.r.o., Baliarne Obchodu Poprad, a.s.

Verejné organizácie: Mestský úrad Svit, Obecný úrad Šuňava, Obecný úrad Batizovce, Obvodný úrad Policajného zboru Svit, Základná škola ulica Mieru, Rímsko - Katolícky úrad Svit.

Výskumného šetrenia sa zúčastnilo celkom 202 respondentov z lokality mesta Svit a okolitých obcí, z toho 52,97% mužov a 47,03% žien. Vo verejnej správe bolo zamestnaných 47,03% respondentov a v súkromných firmách 52,97% respondentov. Charakteristiky výskumného súboru boli sledované pomocou identifikačných znakov: pohlavie, vek, vzdelanie, sféra pôsobnosti a postavenia pracovníka.

Tabuľka 1: Štruktúra výskumnej vzorky podľa pohlavia a veku (v %)

Pohlavie	VEK							Spolu
	18-20	21-25	26-30	31-40	41-50	51-60	60 a >	
Muži	0,93	11,21	17,76	35,51	25,23	7,48	1,87	100
Ženy	0,00	7,37	25,26	34,74	24,21	8,42	0,00	100
SPOLU	0,50	9,41	21,29	35,15	24,75	7,92	0,99	100

Tabuľka 2: Štruktúra výskumnej vzorky podľa pohlavia a vzdelania (v %)

POHLAVIE	VZDELANIE					SPOLU
	základné	Odb. bez maturity	Odb. s maturitou	Všeob. s maturitou	Vysokoškolské	
Muži	2,80	12,15	36,45	14,95	33,64	100
Ženy	0,00	3,16	21,05	37,89	37,89	100
SPOLU	1,49	7,92	29,21	25,74	35,64	100

Výsledky výskumu

Zisťovanie existencie a charakteru diferencií vo významnosti formálneho, resp. neformálneho prostredia viedlo k poznaniu o tom, že celkovo sú tieto diferencie vysoko štatisticky významné ($F=174,93$, $p=0,00$) a že pri riešení problémov je pre respondentov vo formálnych organizáciách významnejšie formálne prostredie (použitie formálnych prostriedkov), než neformálne, čo sa výraznejšie prejavuje v štátnych, než v súkromných organizáciách.

Tabuľka 3: Diferencie vo významnosti formálneho vs. neformálneho prostredia (MANOVA – vnútrosubjektový faktor: prostredie)

Vnútrosubj. faktor	F	P	M	
			Formálne	Neformálne
Prostredie	174,93	0,00	3,24	4,67

Tabuľka 4: Diferencie v hodnotení významu formálneho a neformálneho prostredia v organizácii vzhľadom na typ organizácie- súhrnné skóre (ONEWAY).

Prostredie organizácie	F	P	M	
			Štátne	Neštátne
Formálne	23,47	0,00	2,96	3,49
Neformálne	11,74	0,00	4,92	4,46

Tabuľka 5: Diferencie v hodnotení významu formálneho a neformálneho prostredia celkovo v organizácii vo vzťahu k nadriadeným a vo vzťahu k spolupracovníkom - súhrnné skóre (ONEWAY).

Postavenie pracovníka	F	P	M	
			Štátne	Neštátne
Nadriadený	0,00	0,98	4,03	4,03
Spolupracovníci	0,97	0,33	3,84	3,91

Pokiaľ ide o diferencie v tom, aký je vzťah respondentov k nadriadeným a k spolupracovníkom medzi štátnymi a neštátnymi organizáciami, sledované zvlášť v prostredí formálnom a neformálnom, diferencie sú štatisticky významné. Použitie formálnych prostriedkov riešenia problémov naznačuje, že významnejšie je postavenie

nadriadených, najmä v štátnych organizáciách, zistená bola aj nižšia významnosť spolupracovníkov v neštátnych organizáciách v sledovaných súvislostiach. V neformálnom prostredí, ktoré je celkovo menej významné pri riešení problémov, tiež boli zistené štatisticky významné diferencie medzi štátnymi a neštátnymi organizáciami. Priemerné skóre poukazuje na zjavne významnejšie postavenie spolupracovníkov v neštátnych organizáciách.

Hlavné zistené trendy významnosti diferencií možno sledovať na všetkých úrovniach – komunikácie, vzťahov, pravidiel a kontroly, pri všetkých operacionalizovaných položkách (vo všetkých riešených situáciách).

Tabuľka 6: Diferencie vo významnosti formálneho vs. neformálneho prostredia v organizácii na sledovaných úrovniach a subúrovniach“ (MANOVA – vnútrosubjektový faktor: PROSTREDIE)

Úroveň a subúroveň	F	P	M	
			Formálne	Neformálne
komunikácia - nadriadený	171,84	0,00	3,13	4,74
vzťahy - nadriadený	70,19	0,00	3,49	4,63
pravidlá - nadriadený	152,60	0,00	3,17	4,65
kontrola – nadriadený	72,14	0,00	3,46	4,68
komunikácia spolupracovníci	195,47	0,00	3,04	4,60
vzťahy spolupracovníci	155,90	0,00	3,21	4,68
pravidlá spolupracovníci	201,57	0,00	3,08	4,64
kontrola spolupracovníci	144,26	0,00	3,31	4,78

Diferencie vo významnosti formálneho, resp. neformálneho prostredia na sledovaných úrovniach súhrne sú vysoko štatisticky významné. Najvýznamnejšie diferencie boli zistené na úrovni dodržiavania „pravidiel“ vo vzťahu k spolupracovníkom ($F=201,57$, $p=0,00$), keď tieto sú zjavne významnejšie na formálnej ako na neformálnej úrovni.

Tabuľka 7: Diferencie v hodnotení významnosti formálneho a neformálneho prostredia v organizácii medzi štátnymi a neštátnymi organizáciami – súhrnné skóre pre sledované úrovne a subúrovne (ONEWAY).

Úroveň a subúroveň	F	P	M	
			Štátne	Neštátne
F-komunikácia - nadriadený	16,44	0,00	2,84	3,39
F- komunikácia – spoluprac.	20,84	0,00	3,10	3,83
F- vzťahy – nadriadený	11,27	0,00	2,94	3,38
F-vzťahy – spolupracovníci	17,19	0,00	3,12	3,77
F- pravidlá – nadriadený	13,17	0,00	2,81	3,25
F-pravidlá – spolupracovníci	9,63	0,00	2,99	3,41
F-kontrola – nadriadený	11,51	0,00	2,86	3,27
F-kontrola – spolupracovníci	18,10	0,00	2,99	3,60
Nf-komunikácia - nadriadený	2,52	0,11	4,87	4,62
Hf-komunikácia - spolupracovníci	11,31	0,00	4,90	4,38
Nf-vzťahy – nadriadený	1,93	0,17	4,76	4,55
Nf-vzťahy – spolupracovníci	16,20	0,00	5,03	4,37
Nf-pravidlá – nadriadený	5,25	0,02	4,81	4,42
Nf-pravidlá – spolupracovníci	16,61	0,00	5,02	4,37
Nf-kontrola – nadriadený	7,16	0,01	4,88	4,43
Nf-kontrola – spolupracovníci	12,53	0,00	5,07	4,52

Sledovanie interakcií: typ organizácie x prostredie x úroveň poukazuje na to, že vzájomné interakcie týchto faktorov nie sú štatisticky významné, keď podľa výsledkov spracovania údajov štatisticky významné vzájomné pôsobenie bolo zistené pre typ organizácie x prostredie a pre prostredie x úroveň. Podľa priemerného skóre je pre obidva typy organizácií významnejšie formálne prostredie a formálne nástroje, viac pre štátne organizácie ako pre

neštátne organizácie. Významnosť formálneho prostredia bola vyššia na úrovni komunikácie a pravidiel, než na úrovni vzťahov a kontroly.

Tabuľka 8: Interakcie: typ organizácie x prostredie x úroveň (MANOVA 2 x 2 x 4)

FAKTORY	RAO s R	p
typ organizácie (štátne, neštátne)	2,20	0,01
prostredie (formálne, neformálne)	17,34	0,00
úroveň (komunikácia, vzťahy, pravidlá, kontrola)	1,21	0,19
typ organizácie x prostredie	3,34	0,00
typ organizácie x úroveň	0,83	0,76
prostredie x úroveň	1,64	0,01
typ organizácie x prostredie x úroveň	0,81	0,79

Tabuľka 9: Interakcie: typ organizácie x prostredie x úroveň (MANOVA 2 x 2 x 4) pre subúroveň „nadriadení“

FAKTORY	RAO s R	p
typ organizácie (štátne, neštátne)	1,71	0,9
prostredie (formálne, neformálne)	33,92	0,00
úroveň (komunikácia, vzťahy, pravidlá, kontrola)	1,03	0,42
typ organizácie x prostredie	3,57	0,00
typ organizácie x úroveň	0,87	0,63
prostredie x úroveň	1,30	0,16
typ organizácie x prostredie x úroveň	0,74	0,79

Celkovo výrazne najmenej významné sú neformálne nástroje riešenia problémov na úrovni kontroly (neformálna kontrola, najmä zo strany spolupracovníkov) a na úrovni komunikácie (neformálna komunikácia, najmä vo vzťahu k nadriadeným).

Diskusia a záver

Analýza charakteru formálneho, resp. neformálneho prostredia viedla k poznaniu o tom, že vo všeobecnosti sa pri riešení predložených problémov zamestnanci formálnych organizácií orientujú na využívanie formálnych nástrojov. Táto tendencia je zjavná v oboch sledovaných typoch organizácií – štátnych a neštátnych, ale vysoká miera formalizácie je príznačná najmä pre štátne organizácie. Ide o prirodzené potvrdenie

výraznejšej miery byrokracie v štátnych organizáciách, kde dôraz na inštitucionalizáciu tých modelov, ktoré sú „usporiadané“ v štandardnom, formálnom limite, predstavuje kľúčový mechanizmus fungovania a zároveň základný definičný atribút.

Prekvapujúce je zistenie, že zamestnanci pri riešení problémov využívajú skôr formálne ako neformálne nástroje aj vo vzťahu ku spolupracovníkom a kolegom, dokonca výraznejšie, než vo vzťahu k nadriadeným (čo vysoko korešponduje s chápaním byrokratického ritualizmu Croziera (1964)) Toto zistenie naznačuje existenciu diskrepancie medzi tým ako by zamestnanci chceli (mohli) fungovať a tým aká je situácia v skutočnosti (ktorú hodnotili vo výskume). Predchádzajúce analýzy totiž poukazujú na to, že na úrovni regulácie správania ľudí sú vo všeobecnosti účinnejšie neformálne ako formálne mechanizmy.

Literatúra

- AIKEN, M., BACHARACH, S.B., 1980, Organizational Structures, Work Process, and Proposal Making in Administrative Bureaucracies. *Academy of Management Journal*, 4, 631-652
- ALT, F.T., 2000, The Public and Private Sector: Goose and Gander or Apples and Oranges. *Public Manager*, 4, 25-28
- BOZEMAN, B., 1982, Organization Structure and the Effectiveness of Public Agencies. *International Journal of Public Administration*, 3, 235-296
- BOWLES, M.L., 1990, Recognizing Deep Structures in Organizations. *Organization Studies*, 3, 395-412
- BOYNE, G., 2002, Public and Private Management: What s the Difference. *Journal of Management Studies*, 1, 97-129
- CROZIER, M., 1964, *Le phénomène bureaucratique*. Paris, Seuil
- HERATH, S.K., 2007, A Framework for Management Control Research. *Journal of Management Development*, 9, 895-915
- HICKSON, M. III., 1973, The Open Systems Model: Auditing the Effectiveness of Organizational Communication, 3, 7-14
- KUNNANATT, J.T., 2004, Emotional Intellingence: The New Science of Interpersonal Effectiveness. *Human Resource Development Quarterly*, 4, 489-495
- MACHADO, N., BURNS, T.R., 1998, Complex Social Organization: Multiple organizing Modes, Structures Incongruence, and Mechanisms of Integration. *Public*, 2, 355-385

NASSIMBENI, G., 1998, Network Structures and Co-ordination Mechanisms. *International Journal of Operations and Production Management*, 5/6, 538-555

PULLEN, W., 1992, Managing the Message: An Approach to Communications Management in the Public Sector. *International Journal of Public Sector Management*, 1, 45-53

TUCKER, M.L., MEYER, G.D., 1996, Organizational Communication: Development of Internal Strategic Competitive Advantage. *The Journal of Business Communication*, 1, 51-69

VANCOUVER, J.B., 1996, Living Systems Theory as a Pradigm for Organizational Behavior: Understanding Humans, Organizations, and Social Processes, 3, 165-194

ZWIJE-KONING, K., 2005, Auditing Information Structures in Organizations: A Review of Data Collection Techniques for Network Analysis. *Organizational Research Methods*, 4, 429-453

Bolfiková, E., 2009, Osobnosť ako súčasť formálneho, resp. neformálneho prostredia vo verejných a súkromných organizáciách. In L. Golecká, J. Gurňáková, I. Ruisel (Eds) *Sociálne procesy a osobnosť 2008*. Zborník z konferencie. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, s. 519 – 528, ISBN 978-80-88910-26-8.

Komparatívny prístup k zisťovaniu kvality života nezamestnaných

Frankovský Miroslav, Ištvaniková Lucia

franky@unipo.sk, istvanik@unipo.sk

Fakulta manažmentu Prešovskej univerzity v Prešove

Abstrakt

Ak uvažujeme o kvalite ako o charakteristike, ktorou sa nejaký jav, stav procesu odlišuje od iného javu, stavu procesu, potom komparatívny koncepčný rámec presne zodpovedá takémuto vymedzeniu. Komparatívne modely kvality života sú definované skôr metódou postupu analýzy ako obsahom. V rámci tohto koncepčného rámca sú porovnávané napr. očakávania a aktuálna skúsenosť, vnímanie potrieb a ich napĺňanie, vlastný život vo vzťahu k iným ľuďom atď. V príspevku prezentujeme prvé výsledky vývoja dotazníka KŽK (Kvalita života – komparatívny koncept). Uvádzame výsledky faktorovej analýzy a základné psychometrické parametre tejto metodiky. Zároveň analyzujeme rozdiely v posudzovaní kvality života medzi zamestnanými a nezamestnanými, získané aplikáciou tohto dotazníka.

Kľúčové slová: kvalita života, nezamestnaní, komparatívny koncept

Grantová podpora: Tento výskum bol podporený grantovou agentúrou VEGA (Grant č. 1/3659/06)

Úvod

Zamestnanie je zdrojom nielen materiálneho zabezpečenia existencie človeka, ale je aj zdrojom rozvoja osobnosti človeka a zmysluplnosti jeho života. Vytvára a potvrdzuje identitu človeka vo vzťahu k spoločnosti, vytvára symbolický a zároveň aj reálny svet, v ktorom človek žije.

Zamestnanie je často, hlavne v bežnom živote, spájané s pojmom práca. Prácu však nie je možné stotožniť so zamestnaním. V prípade zamestnania ide len o časť aktivít človeka, ktoré

môžeme zaradiť pod pojem práce. Zamestnanie je zjednodušene možné považovať za formu platenej ľudskej práce.

Zamestnanie je priestorom, v ktorom ľudia majú možnosť nadviazať množstvo nových kontaktov, stretávať sa s inými ľuďmi, vytvárať si formálne a neformálne vzťahy. Majú možnosť získať inú sociálnu skúsenosť ako v rodine alebo medzi priateľmi vo svojom voľnom čase. Sociálna integrácia v zamestnaní je významným determinantom psychickej pohody a zdravia. Zamestnanie je takto významným faktorom socializácie človeka v období jeho ekonomicky aktívneho veku. Umožňuje budovať a rozvíjať predpoklady jednotlivca realizovať sa ako tvorivá, zrelá a sociálne citlivá osobnosť. Zároveň zamestnanie definuje denný režim a bežný životný stereotyp ľudí.

A. Giddens (1989) charakterizuje šesť podstatných prejavov platenej práce (zamestnania): finančný príjem, formovanie a rozvíjanie kompetencií človeka, vstup do nových sociálnych kontextov, organizovanie denného režimu, vytváranie nových sociálnych vzťahov, vytváranie osobnej identity, hodnoty samého seba.

Strata zamestnania, hodnotu ktorého si podobne ako v prípade zdravia uvedomíme predovšetkým vtedy, keď ju stratíme, sa dotýka všetkých A. Giddensom (1989) uvedených charakteristík. Nezamestnanosť postihuje mužov aj ženy, ľudí v rôznom veku, s rôznym vzdelaním, v rôznom sociálnom postavení. Nezavinená strata zamestnania, neúspech pri hľadaní zamestnania, ako aj obavy zamestnaných ľudí zo straty zamestnania, majú negatívne dôsledky ekonomické, sociálne, psychické aj zdravotné. Súvisia teda s oblasťou, ktorú ako celok nazývame kvalita života človeka. Nezamestnanosť je závažnou zmenou každodenného spôsobu života nezamestnaných, ktorá človeka posúva z pozície aktívneho subjektu do pozície pasívneho objektu (Fedáková, 2003). Strata zamestnania spôsobuje výraznú zmenu v hodnotení súčasného, aktuálneho života v porovnaní s minulosťou. Zároveň neumožňuje vytvárať reálne a dosiahnuteľné predstavy o budúcnosti, o ambíciách a cieľoch, ktoré by človek mohol naplňať.

Pojmy nezamestnanosť a kvalita života sa v bežnom, každodennom živote, ale aj v odborných analýzach vyskytujú často vo vzájomnej väzbe. Výskumy nezamestnanosti sa len zriedka nedotýkajú aj problematiky kvality života a naopak, skúmanie kvality života nemôže ignorovať špecifickú skupinu ľudí, ktorá je tvorená nezamestnanými. Skúmanie týchto dvoch problematík môžeme charakterizovať v tom zmysle, že nezamestnanosť vo väčšine prípadoch znamená zníženie kvality života človeka, či už z hľadiska objektívnych, alebo subjektívnych kritérií hodnotenia.

Existujúce definície pojmov nezamestnanosť (Buchtová, 2001) a kvalita života (Kováč, 2001) poukazujú zhodne na ich multidimenzionálnu štruktúru a interdisciplinárny charakter skúmania týchto problematík.

Tieto skutočnosti, ako aj neexistujúci konsenzus ohľadom domén kvality života, vyprodukovali veľké množstvo prístupov a metodík, ktoré sa venujú oblasti posudzovania kvality života (Babinčák, 2007, Kentoš, 2006).

V prezentovanom príspevku sme sústredili pozornosť na jeden dôležitý aspekt, ktorý sa vyskytuje pri posudzovaní kvality a to je komparácia, porovnávanie. Ak uvažujeme o kvalite ako o charakteristike, ktorou sa jeden jav alebo proces odlišuje od iného javu, procesu, potom aj pri posudzovaní kvality života je možné využiť uvedený koncepčný rámec. Tento komparatívny postup je možné aplikovať pri skúmaní rôznych obsahov kvality života. Takto boli skúmané napr. očakávania a aktuálna skúsenosť, vnímanie potrieb a ich napĺňanie (Calman, 1984 podľa Fayers, Machin, 2001). V tejto súvislosti chceme upozorniť na nasledovné možné rozmery posudzovania kvality života z hľadiska komparatívneho prístupu (Frankovský, 2004):

- komparácia vlastného života vo vzťahu k spoločnosti,
- komparácia vlastného života vo vzťahu k iným ľuďom,
- komparácia vlastného života vo vzťahu k vlastnej minulosti
- komparácia vlastného života vo vzťahu k vlastným očakávaniam

V tomto koncepte môžeme v podstate rozlíšiť dve základné dimenzie. Časová charakteristika spája minulosť – aktuálny stav – budúcnosť. Sociálna dimenzia vytvára kontext pre porovnávanie s inými ľuďmi, so spoločnosťou. Predpokladáme, že obidve tieto dimenzie pôsobia pri komparácii spoločne. To znamená, ak bol z hľadiska určitého indikátora kvality života vnímaný rozdiel vo vzťahu k iným ľuďom v minulosti, predpokladáme, že ovplyvňuje táto komparácia aj porovnávanie s inými ľuďmi v súčasnosti, pravdaže z hľadiska daného indikátora.

Metóda

V príspevku uvádzame prvé zistenia získané na základe použitia metodiky KŽK (Kvalita života – komparatívny koncept), základné psychometrické údaje faktorovej štruktúry metodiky KŽK.

Metodika KŽK obsahuje 20 položiek, ktoré sú respondentmi posudzované na 6 – bodovej škále Likertovho typu. Úlohou respondentov bolo vyjadriť mieru súhlasu, resp. mieru nesúhlasu s každým výrokom.

Skórovanie jednotlivých položiek je orientované tak, že nižšie skóre identifikuje nižšiu úroveň kvality života. Formálny stred použitej odpoveďovej škály, ktorý rozdeľuje súhlasné a nesúhlasné odpovede je vymedzený hodnotou 3.5.

Príklady položiek:

V súčasnosti mám pocit väčšieho nedostatku, ako v minulosti.

1	2	3	4	5	6
rozhodne súhlasím	súhlasím	skôr súhlasím ako nesúhlasím	skôr nesúhlasím ako súhlasím	nesúhlasím	rozhodne nesúhlasím

Väčšina ľudí sa má v súčasnosti lepšie, než sa mám ja.

1	2	3	4	5	6
rozhodne súhlasím	súhlasím	skôr súhlasím ako nesúhlasím	skôr nesúhlasím ako súhlasím	nesúhlasím	rozhodne nesúhlasím

Spoločnosť mi neumožňuje zvyšovať kvalitu môjho života.

1	2	3	4	5	6
rozhodne súhlasím	súhlasím	skôr súhlasím ako nesúhlasím	skôr nesúhlasím ako súhlasím	nesúhlasím	rozhodne nesúhlasím

Nedarí sa mi naplňovať moje očakávania.

1	2	3	4	5	6
rozhodne súhlasím	súhlasím	skôr súhlasím ako nesúhlasím	skôr nesúhlasím ako súhlasím	nesúhlasím	rozhodne nesúhlasím

Analyzované údaje boli získané na výskumnej vzorke 367 respondentov (190 mužov a 177 žien) s priemerným vekom 32.2 rokov, so smerodajnou odchýlkou 11.67 rokov. Podrobnejšie zloženie výskumnej vzorky z hľadiska rodu a veku (štrukturovaného do 5-tich kategórií) uvádzame v tabuľke 1.

Tabuľka 1: Zloženie výskumnej vzorky z hľadiska veku a rodu

Rod		Vek				
		do 20 rokov	od 21 rokov do 30 rokov	od 31 rokov do 40 rokov	od 41 rokov do 50 rokov	od 51 rokov do 60 rokov
Muži	%	25,3%	29,5%	18,4%	17,9%	8,9%
	Početnosť	48	56	35	34	17
Ženy	%	16,9%	28,8%	26,0%	21,5%	6,8%
	Početnosť	78	107	81	72	29

Výsledky

Prezentované výsledky umožnili charakterizovať metodiku KŽK z hľadiska psychometrických ukazovateľov (faktorovú štruktúru, parametre jednotlivých faktorov, obsahovú špecifikáciu extrahovaných faktorov, reliabilitu, interkorelácie faktorov a celkového skóre) a deskriptívnych charakteristík faktorov a celkového skóre.

Na základe získaných údajov bola uskutočnená faktorová analýza použitej metodiky KŽK a následne spresnená špecifikácia jednotlivých extrahovaných faktorov. Metódou faktorovej analýzy Principal components s následnou Varimax rotáciou sme extrahovali štyri faktory (tabuľka 2, obrázok 1) s eigenvalues F1 – 6.637, F2 – 1.942, F3 – 1.536, F4 – 1.160, ktoré spolu vysvetľovali 56.4% variancie.

Uvedené faktory môžeme obsahovo špecifikovať nasledovne (uvádzame aj ich pracovné názvy):

F1 – Moja minulosť a moja súčasnosť – tento faktor sýtili položky ako: Predpokladal som, že sa budem mať v súčasnosti lepšie, než na tom teraz v skutočnosti som, V minulosti som sa mal lepšie, ako sa mám teraz, So životom som v súčasnosti spokojnejší, ako v minulosti a pod. Spoločným menovateľom týchto položiek a teda aj obsahom tohto faktora je komparácia minulosti a súčasnosti. Porovnávanie minulosti a súčasnosti z rôznych uhlov pohľadu. Tento faktor môžeme považovať na základe získaných ukazovateľov (eigenvalues – 6.637, vysvetlený rozptyl – 33.2%) za dominantný (obrázok 1).

F2 – Ja a iní ľudia – tento faktor je sýtený položkami ako: Väčšina ľudí sa má v súčasnosti lepšie, než sa mám ja, Kvalita života v našej spoločnosti je vyššia, ako kvalita

môjho života, Väčšina ľudí si môže dovoliť viac, ako ja a pod. Obsahom faktora je komparácia vlastnej osoby s inými ľuďmi, opäť z rôznych uhlov pohľadu.

F3 – Ja a spoločnosť – tento faktor bol špecifikovaný položkami ako: Spoločnosť mi neumožňuje zvyšovať kvalitu môjho života, Ciele, ktoré spoločnosť stavia, nemôžem dosiahnuť a pod. Obsahové zameranie tohto faktora vychádza z porovnania vlastnej osoby a spoločnosti ako celku, vnímania jej požiadaviek a možností.

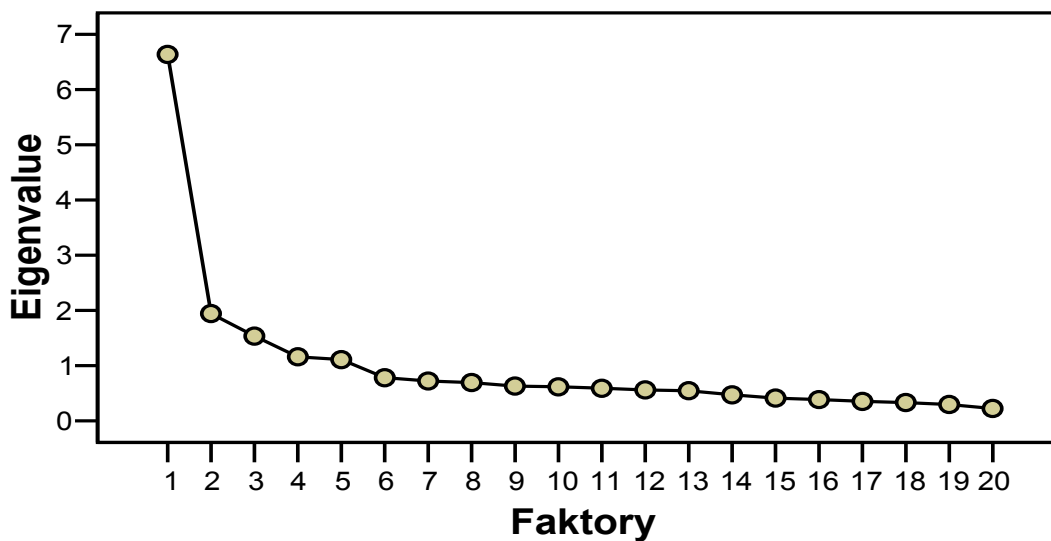
F4 – Očakávania – tento faktor bol extrahovaný na základe položiek ako: Očakávam od života viac, Nedarí sa mi naplňať moje očakávania, Moje očakávania od života sú príliš vysoké a pod. V centre tohto faktora je komparácia očakávaní a ich naplňania.

Vnútoraná konzistencia medzi jednotlivými položkami v rámci extrahovaných faktorov ako aj celkového skóre bola zisťovaná pomocou Cronbach Alpha. Výsledky tejto analýzy uvádzame v tabuľke 3. Úroveň hodnôt tohto ukazovateľa vnútornej konzistencie škál je v prípade prvých troch faktorov a celkového skóre metodiky uspokojivá. Posledný štvrtý faktor vykazuje menšiu vnútornú konzistenciu položiek, ktoré ho sýtia.

Následne po analyzovaní Cronbach Alpha sme pre jednotlivé faktory vypočítali ich priemerné hodnoty a smerodajné odchýlky údajov (tabuľka 4). Nižšie skóre v našej metodike, ako sme už uviedli, indikuje nižšiu úroveň kvality života. Položky, ktorých sýtenie jednotlivých faktorov malo negatívny koeficient, sme pred výpočtom Cronbach Alpha a deskriptívnych charakteristík jednotlivých faktorov, ako aj celkového skóre, prekódovali.

Tabuľka 2: Sýtenie jednotlivých extrahovaných faktorov položkami metodiky KŽK (uvádzame len položky, ktoré sýtli faktory)

Položky/Faktory	F1	F2	F3	F4
Predpokladal som, že sa budem mať v súčasnosti lepšie, než na tom teraz v skutočnosti som.	,582			
V minulosti som sa mal lepšie, ako sa mám teraz.	,801			
Väčšina ľudí sa má v súčasnosti lepšie, než sa mám ja.		,778		
Kvalita života v našej spoločnosti je vyššia, ako kvalita môjho života.		,707		
Nedari sa mi naplňať moje očakávania.				,379
V súčasnosti mám pocit väčšieho nedostatku, ako v minulosti.	,669			
Mám oveľa menšie možnosti realizovať svoje želania, než iní ľudia.			,481	
Spoločnosť mi neumožňuje zvyšovať kvalitu môjho života.			,528	
So životom som v súčasnosti spokojnejší, ako v minulosti.	-,794			
Ciele, ktoré spoločnosť stavia, nemôžem dosiahnuť.			,686	
Darí sa mi naplňať všetky moje predstavy.				-,578
Mám oveľa viac možností realizovať sa, ako v minulosti.	-,482			
Nepoznám nikoho, kto sa má horšie, ako ja.			,660	
Očakávam od života viac.				,605
Kvalita života ľudí je v súčasnosti vyššia, než v minulosti.	-,385			
Väčšina ľudí si môže dovoliť viac, ako ja.		,829		
Môžem využívať len málo z toho, čo život ponúka.			,427	

Obrázok 1: Scree plot pre extrahované faktory metodiky KŽK

Tabuľka 3: Hodnoty Cronbach Aplha pre jednotlivé faktory extrahované v rámci metodiky KŽK

Faktory	F1	F2	F3	F4	Celkové skóre
Cronbach Aplha	.812	.791	.760	.561	.893

Tabuľka 4: Priemerné skóre a smerodajná odchýlka pre jednotlivé faktory a celkové skóre metodiky KŽK

Deskriptívne charakteristiky/Faktory	F1	F2	F3	F4	Celkové skóre
Priemerná hodnota	3.54	3.46	3.84	3.12	3.54
Smerodajná odchýlka	.947	1.904	.895	.818	.765

Z prezentovaných výsledkov je zrejmé, že najnižšiu úroveň kvality života respondenti posúdili vo vzťahu k vlastným očakávaniam. Naopak, najvyššiu mieru kvality života posúdili v oblasti komparácie svojej osoby a spoločnosti. Je potrebné upozorniť, že ak za stred škály (6-bodovej) považujeme hodnotu 3.5, tak priemerná hodnota vnímania kvality života

z hľadiska komparácie ja a iní ľudia a ja a minulosť sa nachádza veľmi blízko tejto stredovej hodnoty.

Tabuľka 5: Korelácie medzi jednotlivými faktormi navzájom a výsledným skóre v metodike KŽK

	F1	F2	F3	F4	Kvalita života komparácia
F1	1	,495(**)	,591(**)	,446(**)	,802(**)
F2	,495(**)	1	,596(**)	,398(**)	,821(**)
F3	,591(**)	,596(**)	1	,476(**)	,845(**)
F4	,446(**)	,398(**)	,476(**)	1	,695(**)
Kvalita života komparácia	,802(**)	,821(**)	,845(**)	,695(**)	1

** štatistická významnosť na .01 hladine významnosti

Medzi jednotlivými faktormi metodiky KŽK boli zistené významné a dosť vysoké interkorelácie. Rovnako významné a vysoké korelácie boli zistené medzi jednotlivými faktormi a výsledným skóre v metodike KŽK.

Diskusia a záver

Prezentovaný prístup komparatívneho postupu zisťovania kvality života ani tak nevstupuje do diskusie o tom, čo je indikátorom, ukazovateľom kvality života, skôr chceme prispieť do tejto diskusie v rovine, akým postupom (viac menej nezávisle na výbere určitého ukazovateľa) skúmať kvalitu života. Komparácia, ktorá je podľa nášho názoru v pozadí rozhodovania o akejkoľvek kvalite (porovnávanie buď s konkrétnym produktom alebo s určitou normou), je jedným z možných prístupov k skúmaniu kvality života. Otázkou je, čo a ako je potrebné porovnávať, aby sme dostali relevantné informácie o kvalite života. Ako sme už uviedli, podstata komparatívnej metódy zisťovania kvality života je vymedzená skôr metódou postupu analýzy, ako obsahom.

Navrhnutá metodika KŽK, ktorú chápeme ako prostriedok bazálneho overenia našich predpokladov, priniesla zaujímavé zistenia. Potvrdil sa predpoklad o nevyhnutnosti uvažovať

o multidimenzionálnej štruktúre aj v rámci metódy skúmania kvality života, tak ako je to pri jej obsahovom vymedzení. Otázka úrovne generalizácie jednotlivých štruktúrnych prvkov je, podobne ako aj pri iných analýzach, jednou z podstatných. Ak sme v tejto metodike napr. extrahovali len dva faktory, rozdiely medzi nezamestnanými a zamestnanými sa neprejavili. Ak sme v tejto štruktúre špecifikovali štyri faktory, spomínané rozdiely sa prejavili.

Vhodnosť tohto prístupu sa potvrdila aj analyzovanými psychometrickými parametrami, ktoré až na Cronbach Aplha pre štvrtý faktor boli uspokojivé.

Použitá literatúra

- BABINČÁK, P., 2007, Psychologické modely kvality života. In: D. Fedáková, M. Kentoš, J. Výrost (Eds.), Sociálne procesy a osobnosť 2006 (pp. 9-16). Košice: SVU SAV.
- BUCHTOVÁ, V., 2001, Sociální psychologie nezaměstnanosti. In: J. Výrost, I. Slaměník (Eds.), Aplikovaná sociální psychologie II (pp. 81-112), Praha: Grada Publishing.
- FAYERS, P., MACHIN, D., 2001, Quality of life assessment, analysis and interpretation. Chichester: Wiley.
- FEDÁKOVÁ, D., 2003, Nezamestnaní a dôsledky nezamestnanosti. Človek a spoločnosť, internetový časopis pre pôvodné, teoretické a výskumné štúdie z oblasti spoločenských vied, 4. <http://www.saske.sk/cas>.
- FRANKOVSKÝ, M., 2004, Evaluation of selected attributes of unemployment and quality of life. In: B. Buchtová (Ed.): Psychology and unemployment: Experience and practice (pp 94-90). Brno: Ekonomicko-správní fakulta MU.
- GIDDENS, A., 1989, Sociology. Cambridge: Polity Press.
- KENTOŠ, M., 2006, Možnosti skúmania kvality života nezamestnaných. In: A. Tokárová, J. Kredátus, V. Frk (Eds.), Kvalita života a rovnosť príležitostí. Prešov: FF PU.
- KOVÁČ, D., 2001, Kvalita života – naliehavá výzva pre vedu nového storočia. Československá psychologie, 1, 34-44.

Frankovský, M., Ištvaníková, L., 2009, Komparatívny prístup k zisťovaniu kvality života nezamestnaných. In L. Golecká, J. Gurňáková, I. Ruisel (Eds) Sociálne procesy a osobnosť 2008. Zborník z konferencie. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, s. 529 – 538, ISBN 978-80-88910-26-8.

Využívanie internetu na pracovisku a pracovná spokojnosť

Jeleňová Iveta

iveta.jelenova@upjs.sk

Katedra sociálnych vied, Fakulta verejnej správy UPJŠ, Košice

Abstrakt

Príspevok prezentuje zistenia v akom rozsahu zamestnanci využívajú prístup na internet na pracovisku na účely, ktoré nesúvisia s plnením ich pracovných povinností. Pre lepšie pochopenie faktorov ovplyvňujúcich využívanie internetu na osobné účely sme skúmali efekt pracovnej spokojnosti. Dáta boli získané od 194 respondentov a respondentiek, ktorí majú v práci prístup na internet. Výsledky naznačujú, že pracovná spokojnosť nie je vo vzťahu s frekvenciou využívania internetu a e-mailu na pracovisku na súkromné účely.

Kľúčové slová: využívanie internetu na súkromné účely, pracovná spokojnosť, internet, prevalencia

Grantová podpora: Príspevok vznikol s podporou VEGA MŠ SR a SAV v rámci projektu č.1/3652/06 s názvom „Sociálnopsychologické aspekty organizačných deviácií“

Abstract

This study examined the extent to which employees use access to Internet at the workplace to purposes not related to their work. For better understanding of the factors influencing personal web usage, effect of job satisfaction was examined. Data were collected from 194 respondents who had access to the Internet at work. Results indicated that job satisfaction is not related with frequency of personal web usage.

Key words: personal web usage, job satisfaction, Internet, prevalence

Úvod

V ostatných rokoch narastá pozornosť venovaná využívaniu prístupu na internet na pracovisku, a to nie len ako prostriedku na vyhľadávanie informácií, komunikáciu v organizácii i organizácie s klientom, ale aj jeho využívaniu na mimopracovné účely. Využívanie internetu na súkromné účely alebo „kyberzaháľanie“, z anglického cyberloafing, sa spája s každým úmyselným aktom, kedy zamestnanec počas pracovnej doby využíva firemný prístup na internet na surfovanie, ktoré nesúvisí s jeho prácou, či prijímanie a odosielanie s prácou nesúvisiacich e-mailov (Lim, Teo, Loo, 2002; Lim, 2002).

Empirický výskum využívania internetu na pracovisku na súkromné účely sa, okrem iného, zameriava na zisťovanie prevalencie a vnímanie závažnosti kyberzaháľania (Lim, Teo, 2005), ako aj na dôsledky využívania internetu na osobné účely, nazerajúc na tento fenomén nielen ako potenciálne dysfunkčný, ale tiež potenciálne konštruktívny (Anandarajan, Simmers, 2004). Niektorí výskumníci zamerali svoju pozornosť na štúdium príčin využívania internetu na súkromné účely, a to osobnostných (Everton, Mastrangelo, Jolton, 2005), vplyv psychického stavu – nudy a stresu (Eastin, Glynn, Griffiths, 2007), behaviorálnych antecedentov (Woon, Pee, 2004), alebo príčin tohto javu všeobecne (Galletta, Polak, 2003).

Viacerí manažéri si myslia, že takéto využívanie internetu je neproduktívne a snažia sa ho obmedziť rôznymi spôsobmi, napríklad využívaním špeciálneho softvéru na monitorovanie činnosti zamestnancov, reštrikciou prístupu na vybrané webové stránky, obmedzením času alebo vytváraním pravidiel pre používanie prístupu na internet a používanie e-mailu.

Ak sa zaujímate o produktivitu, dôležitou otázkou je pracovná spokojnosť. D. F. Galletta a P. Polak (2003) zistili, že pracovná spokojnosť je jedným z prediktorov zneužívania internetu na pracovisku, pričom nižšia pracovná spokojnosť zvyšuje zneužívanie internetu. W. J. Everton et al. (2005) však vo svojom výskume nenašli žiaden vzťah medzi pracovnou spokojnosťou a využívaním počítača v práci na osobné účely. Podobne aj v ich ďalšom výskume (Mastrangelo, Everton, Jolton, 2006) sa nezistil vzťah medzi neproduktívnym a kontraproduktívnym využívaním internetu a pracovnou spokojnosťou. Zaznamenali však vyššiu pracovnú spokojnosť u zamestnancov, ktorí si neboli vedomí monitorovania počítačov na ich pracovisku.

Cieľom nášho výskumu bola analýza vzťahu medzi využívaním internetu a e-mailu na osobné účely a pracovnou spokojnosťou. V štúdiu sa zameriavame aj na vplyv postojov k využívaniu prístupu na internet na pracovisku na účely nesúvisiace s prácou na pracovnú spokojnosť.

Vzorka

Výskumu sa zúčastnilo 194 respondentov a respondentiek, získaných príležitostným výberom z rôznych miest Slovenska (prevažne z Košického a Prešovského kraja), ktorí majú na pracovisku prístup na internet. Priemerný vek respondentov a respondentiek bol 42.98 roka ($SD = 9.5$). 72.1 % respondentov boli ženy, 50 % respondentov uviedlo minimálne vysokoškolské vzdelanie 1. stupňa. Približne 71 % respondentov pracuje v štátnej správe, 11 % v samospráve, 5 % v školstve, 4 % v zdravotníctve, v súkromnom sektore 2 % a v inej oblasti 5 % respondentov.

Metodika

Dotazník využívania internetu na pracovisku (VInP) na osobné účely bol vytvorený úpravou položiek dotazníka V. K. G. Limovej a T. S. H. Tea (2005). Pozostával zo štyroch častí: prevalencia využívania internetu na osobné účely, vnímanie závažnosti, regulácia využívania internetu na osobné účely a demografické údaje. Prevalencia osemnástich činností bola zisťovaná pomocou 5-bodovej Likertovskej škály od 0 (nikdy) po 4 (často, aspoň raz za deň).

Na zisťovanie pracovnej spokojnosti sme použili dotazník Job Satisfaction Survey (JSS), ktorého autorom je P. E. Spector (1985). JSS je 36-položkový nástroj, ktorý poskytuje celkové skóre pracovnej spokojnosti a zároveň meria 9 aspektov pracovnej spokojnosti, a to spokojnosť s finančným ohodnotením, možnosťou pracovného postupu, nadriadeným, poskytovaním zamestnaneckých výhod, uznaním, pracovnými podmienkami, charakterom práce, komunikáciou na pracovisku a spokojnosť vo vzťahu k spolupracovníkom. Všetky položky využívajú 6-bodovú Likertovskú odpoveďovú škálu v rozpätí od 1 = veľmi silne nesúhlasím do 6 = veľmi silne súhlasím.

Výsledky

V priemere naši respondenti a respondentky strávia v práci 5.17 hod za týždeň ($SD = 6.7$) využívaním internetu na aktivity súvisiace s ich prácou a 1.32 hod ($SD = 2.1$) využívaním internetu na súkromné účely.

Tabuľka 1 sumarizuje odpovede respondentov označujúcu frekvenciu, s akou počas pracovnej doby využívajú prístup na internet na vybrané typy webových stránok.

Respondenti a respondentky najčastejšie využívajú internet na surfovanie po stránkach ponúkajúcich správy, prijímajú súkromné e-maily, kontrolujú takéto e-maily a surfujú po rôznych iných webových stránkach, ktoré nesúvisia s ich pracovnou náplňou. Najmenej často bolo referované navštevovanie blogov, stránok pre dospelých so sexuálne explicitným obsahom a on-line zoznamiek.

Vzťahová analýza pracovnej spokojnosti a využívania internetu na osobné účely preukázala štatisticky významný vzťah iba čiastočne.

Pri analýze vzťahu celkového skóre pracovnej spokojnosti na jednej strane sa ako štatisticky signifikantný preukázal iba pozitívny vzťah k využívaniu internet bankingu ($\gamma = .17$, $p = .028$).

Tabuľka 1: Uvádzané percentá pre využívanie internetu na osobné účely počas pracovnej doby usporiadané od najvyššej prevalence

Položky	možnosti odpovede ^a				
	0	1	2	3	4
správy	14.1	10.8	21.6	32.4	21.1
príjem súkrom. e-mailov	19.9	21.0	21.5	21.0	16.7
rôzne iné stránky	23.9	21.2	22.8	23.4	8.7
posielanie e-mailov	23.9	21.3	25.5	22.3	6.9
kontrola e-mailov	31.0	12.8	12.3	24.6	19.3
informácie o cestovaní	31.3	41.8	20.9	4.4	1.6
informácie o zdraví	33.0	28.6	26.5	9.2	2.7
zábavné stránky	50.8	22.4	16.9	7.7	2.2
hľadanie práce	64.6	17.7	12.2	3.3	2.2
Internet banking	66.9	6.6	11.0	11.6	3.9
šport	74.2	11.0	4.9	8.2	1.6
sťahovanie (MP3, video...)	75.1	16.0	6.1	1.1	1.7
on-line nakupovanie	79.7	11.5	6.0	0.5	2.2
on-line hry	84.1	7.1	4.9	3.3	0.5
chatovanie	84.4	6.7	1.1	5.6	2.2
blogy	88.8	4.5	4.5	2.2	0.0
stránky pre dospelých	91.7	2.8	3.9	1.7	0.0
on-line zoznamky	94.4	2.2	0.6	0.6	2.2

^a Kotvy pre možnosti odpovede sú nasledujúce (0) nikdy, (1) raz za pár mesiacov alebo menej, (2) približne raz za mesiac, (3) aspoň raz do týždňa, (4) aspoň raz za deň. Súčet percent nemusí byť 100 kvôli zaokrúhľovaniu. N sa rovná od 179 do 188 pre jednotlivé položky.

Vzťah jednotlivých aspektov pracovnej spokojnosti a vnímanej prevalencie prístupu na rôzne webové stránky už nebol tak jednoznačný. K niekoľkým štatisticky signifikantným vzťahom patria negatívne vzťahy medzi spokojnosťou s finančným ohodnotením na jednej strane a prezeraním webových stránok poskytujúcich správy ($\gamma = -.14$, $p = .017$), hľadaním práce ($\gamma = .15$, $p = .043$) a prezeraním zábavných webových stránok ($\gamma = -.16$, $p = .014$) na strane druhej. Spokojnosť s finančným ohodnotením je v kladnom vzťahu s používaním internet bankingu ($\gamma = .18$, $p = .011$).

Spokojnosť s možnosťou pracovného postupu je v negatívnom vzťahu s prezeraním zábavných stránok ($\gamma = -.16$, $p = .017$) a v kladnom vzťahu s prezeraním ponúk cestovných kancelárií ($\gamma = .14$, $p = .029$). Nižšia spokojnosť s nadriadeným sa spája s vyššou návštevnosťou blogov ($\gamma = -.24$, $p = .037$) a hľadaním práce ($\gamma = -.15$, $p = .045$). Spokojnosť s poskytovaním zamestnaneckých výhod je v inverznom vzťahu s prezeraním športových stránok ($\gamma = -.17$, $p = .034$). Spokojnosť s uznaním, ako ďalší aspekt pracovnej spokojnosti, je v kladnom vzťahu s internet bankingom ($\gamma = .20$, $p = .006$), chatovaním ($\gamma = .24$, $p = .016$), blogmi ($\gamma = .38$, $p = .001$) a návštevou iných webových stránok nesúvisiacich s prácou ($\gamma = .12$, $p = .049$). Nižšia spokojnosť s uznaním sa spája s hľadaním práce ($\gamma = -.14$, $p = .047$).

Vyššia spokojnosť s pracovnými podmienkami je vo vzťahu s častejším on-line nakupovaním ($\gamma = .33$, $p = .0004$), častejším prístupom na stránky s blogmi ($\gamma = .24$, $p = .044$), častejšou návštevou stránok pre dospelých ($\gamma = .29$, $p = .032$) a návštevou iných webových stránok nesúvisiacich s prácou ($\gamma = .13$, $p = .028$). Vzťah medzi spokojnosťou vo vzťahu k spolupracovníkom a prístupom na vybrané typy webových stránok nesúvisiacich s prácou nie je štatisticky významný.

Tabuľka 2: Rozdiely v miere pracovnej spokojnosti podľa odpovede na otázku „Myslíte si, že je prijateľné využívať prístup na internet na pracovisku na účely, ktoré s prácou nesúvisia, počas pracovnej doby?“

Spokojnosť s	priemer		t
	áno	nie	
finančným ohodnotením	10,09	11,27	-1,91
možnosťou pracovného postupu	11,92	12,57	-1,23
nadriadeným	15,04	15,32	-0,69
poskytovaním zamestnaneckých výhod	12,14	13,85	-2,72**
uznaním	11,64	12,30	-1,34
pracovnými podmienkami	12,29	12,09	0,47
vo vzťahu k spolupracovníkom	16,52	17,62	-2,03*
charakterom práce	16,27	16,71	-0,77
komunikáciou na pracovisku	15,12	16,15	-1,74
celková spokojnosť	120,21	125,98	-1,78

pozn.: * p < .05, ** p < .01

Vyššia spokojnosť s charakterom práce sa spája s častejším využívaním služieb internet bankingu ($\gamma = .17$, $p = .018$), ako aj chatovaním ($\gamma = .20$, $p = .042$) a menej častou návštevou zábavných portálov ($\gamma = -.14$, $p = .035$). Nakoniec, spokojnosť s komunikáciou na pracovisku je v negatívnom vzťahu s chatovaním ($\gamma = -.27$, $p = .010$).

Zaujímalo nás tiež, ako sa líši pracovná spokojnosť respondentov podľa toho, či považujú využívanie internetu na súkromné účely v práci za prijateľné (Tab. 2). Respondenti, ktorí považujú takéto využívanie prístupu na internet za neprijateľné, sú spokojnejší s poskytovaním zamestnaneckých výhod ($t = -.2.72$, $p = .007$) a vo vzťahu k spolupracovníkom ($t = -2.03$, $p = .044$).

Diskusia a záver

Cieľom tejto štúdie bolo analyzovať charakter vzťahu medzi pracovnou spokojnosťou a využívaním internetu na pracovisku na súkromné účely. Respondenti a respondentky uvádzali, že v priemere využívajú v práci internet 6.53 hod týždenne. Viac ako pätinu tohto času predstavuje využívanie prístupu na internet a e-mailu na mimopracovné účely.

Výsledky naznačujú, že v tomto čase zamestnanci najčastejšie využívajú internet na surfovanie po stránkach ponúkajúcich správy, prijímajú súkromné e-maily, kontrolujú takéto e-maily a surfujú po rôznych iných stránkach, ktoré nesúvisia s ich prácou. Podobne aj V. K. G. Limová a T. S. H. Teo (2005) zaznamenali najvyššiu vnímanú prevalenciu u stránok nesúvisiacich s prácou, stránok ponúkajúcich správy všeobecne, nasledované boli prijímaním a kontrolovaním e-mailov.

Pri analýze vzťahu celkového skóre pracovnej spokojnosti na jednej strane sa ako štatisticky významný preukázal iba pozitívny vzťah k využívaniu internet bankingu počas pracovnej doby. Častejšie využívanie služieb internet bankingu v práci je tiež vo vzťahu s tromi aspektmi pracovnej spokojnosti, a to spokojnosťou s finančným ohodnotením, uznaním a charakterom vykonávanej práce. Podobne W. J. Everton et al. (2005) nenašli žiaden vzťah medzi pracovnou spokojnosťou a využívaním počítačov na osobné účely. P. Mahatanankoon a M. Igbaria (2004) vo svojej štúdii predpokladali, že využívanie internetu na osobné účely by mohlo mať pozitívny vplyv na pracovnú spokojnosť. Vo svojom modeli zistili iba slabý vplyv jedného z troch typov aktivít využívania internetu na osobné účely na pracovnú spokojnosť, a to osobných e-komerčných aktivít, ktoré zahŕňali investovanie, internet banking a on-line nakupovanie. Nie všetky nimi sledované aktivity viedli k pracovnej spokojnosti.

Pri podrobnejšej analýze vzťahu využívania internetu na súkromné účely a jednotlivých aspektov pracovnej spokojnosti sme odhalili iba niekoľko štatisticky významných vzťahov, pričom, vychádzajúc z absolútnej hodnoty korelačných koeficientov, ide o slabé vzťahy. Niektoré korelácie, ako negatívne vzťahy medzi hľadaním práce s využitím internetu na jednej strane a spokojnosťou s finančným ohodnotením, spokojnosťou s nadriadeným a spokojnosťou s uznaním na strane druhej, nie sú prekvapujúce. Poukazujú na vzorec, kedy nižšia spokojnosť s istými aspektmi práce vedie k túžbe zmeniť prácu a s tým súvisiacim aktivitám. Vo všeobecnosti vzťahy, kedy nižšia spokojnosť sa spája s častejším využívaním internetu, možno interpretovať ako nezainteresovanosť v niektorých aspektoch práce a túžbu nahradiť ich inými aktivitami. Zaujímavý je kladný vzťah medzi spokojnosťou respondentov s pracovnými podmienkami a návštevou sexuálne explicitných webových stránok. Tento výsledok naznačuje, že zamestnanci si (možno) cenia podmienky umožňujúce vyšší stupeň súkromia.

Využívanie internetu na pracovisku je v súčasnosti bežné, v mnohých prípadoch sa stáva nevyhnutnosťou. Zároveň, podobne ako iné technológie, môže byť zamestnancami prístup na

internet aj zneužívaný. V tejto štúdii sme sa zamerali na zisťovanie rozsahu využívania internetu na pracovisku na súkromné účely, ako aj jeho vzťahu k pracovnej spokojnosti.

Výskum využívania internetu na pracovisku je zatiaľ skromný. Štúdium faktorov, ktoré vedú k častejšiemu využívaniu prístupu na internet na mimopracovné účely môže pomôcť manažérom lepšie pochopiť tento jav a znížiť rozsah neproduktívneho využívania internetu ich zamestnancami.

Literatúra

- ANANDARAJAN, M., SIMMERS, C. A. (Eds.), 2004, *Personal Web Usage in the Workplace: A Guide to Effective Human Resources Management*. Information Science Publishing.
- EASTIN, M. S., GLYNN, C. J., GRIFFITHS, R. P., 2007, Psychology of communication technology use in the workplace. *CyberPsychology & Behavior*, 10, 436-443.
- EVERTON, W. J., MASTRANGELO, P. M., JOLTON, J. A., 2005, Personality correlates of employees' personal use of work computers. *Cyber Psychology & Behavior*, 8, 143-153.
- GALLETTA, D. F., POLAK, P., 2003, An empirical investigation of antecedents of Internet abuse in the workplace. *Proceedings of the Second Annual Workshop on HCI Research in MIS*, Seattle, WA, 47-51.
- LIM, V. K. G., 2002, The IT way of loafing on the job: cyberloafing, neutralizing and organizational justice. *Journal of Organizational Behavior*, 23, 675-694.
- LIM, V. K. G., TEO, T. S. H., 2005, Prevalence, perceived seriousness, justification and regulation of cyberloafing in Singapore. An exploratory study. *Information & Management*, 42, 1081-1093.
- LIM, V. K. G., TEO, T. S. H., LOO, G. L., 2002, How do I loaf here? Let me count the ways. *Communication of the ACM*, 45, 66-70.
- MAHATANANKOON, P., IGBARIA, M., 2004, Impact of personal Internet usage on employee's well-being. In: M. Anandarajan, C. A. Simmers (Eds.), *Personal Web Usage in the Workplace: A Guide to Effective Human Resources Management* (pp. 246-263), Information Science Publishing.
- MASTRANGELO, P. M., EVERTON, W., JOLTON, J. A., 2006, Personal use of work computers: Distraction versus destruction. *CyberPsychology & Behavior*, 9, 730-741.
- SPECTOR, P. E., 1985, Measurement of human service staff satisfaction: Development of the Job Satisfaction Survey. *American Journal of Community Psychology*, 13, 693-713.

WOON, I. M. Y., PEE, L. G., 2004, Behavioral factors affecting Internet abuse in the workplace – an empirical investigation. Proceedings of the Third Annual Workshop on HCI Research in MIS, Washington, D.C., 80-84.

Jeleňová, I., 2009, Využívanie internetu na pracovisku a pracovná spokojnosť. In L. Golecká, J. Guňáková, I. Ruisel (Eds) Sociálne procesy a osobnosť 2008. Zborník z konferencie. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, s. 539 – 547, ISBN 978-80-88910-26-8.

Oddanosť povolaniu u lekárov štátnej a súkromnej nemocnice a učiteliek štátnej a cirkevnej základnej školy

Urbančíková Ivana

ivana.urbancikova@upjs.sk

Katedra psychológie, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach

Abstract

This research has been carried out to find out whether there is a relation between the aspects of Occupational Commitment and variables as organization (hospital/ school), public or private owned organization and age of the respondents.

The sample represented 92 female doctors, 42 is employed in public Hospital, 50 is employed in a private Hospital and 104 female teachers, while 44 works for the public school and 60 for the private church school.

Data were collected from responses to a questionnaire, evaluated by factor analysis and Anova.

Keywords: Occupational commitment, school, hospital, private, public, doctor, teacher, Anova

Oddanosť povolaniu vyjadruje vernosť a zaangažovanie sa človeka pre povolanie, ktoré vykonáva. V najnovších výskumoch autori definujú oddanosť povolaniu ako „psychologickú väzbu medzi človekom a jeho zamestnaním, ktorá je založená na afektívnej reakcii človeka voči svojmu povolaniu“ (Lee, Carswell, a Allen, 2000). Osoba s vysokou mierou tejto oddanosti sa silne identifikuje s vlastným povolaním a prežíva v súvislosti s ním príjemné pocity (Goswami, Mathew, Chadha, 2007).

Podľa P.C. Morrow a R.E. Wirtha (1989) je oddanosť povolaniu podmienená: zmyslupnosťou práce, vierou v hodnoty povolania a ich akceptáciou a napokon úsilím o zotrvanie v rámci daného povolania.

J.P. Meyer, N.J. Allen a C.A. Smith (1993) poskytli empirické dôkazy o trojdimenzionálnej štruktúre oddanosti povolaniu a navrhli v súčasnosti najuznávanejší tzv.

„multidimenzionálny prístup“, pôvodne aplikovaný na oblasť oddanosti organizácii, ktorý neskôr zovšeobecniť aj na oddanosť profesii. J.P. Meyer a N.J. Allenová (1984, 1991) predpokladajú, že oddanosť je komplexnejšia ako len emocionálna väzba, alebo vnímanie strát asociovaných s odchodom z organizácie/profesie. Zastávajú názor, že pracovná oddanosť sa vyvíja na základe kombinácie troch komponentov: afektívneho, kontinuálneho a normatívneho, súhrnne označených ako tzv. „trojdimenzionálny model“.

Prvou dimenziou je afektívna oddanosť definovaná ako „pozitívny pocit identifikácie, pripútania a zaangažovania sa s prácou organizácie“ (Meyer a Allenová, 1984, s. 375). Takto oddaný človek zostáva pracovať v organizácii, lebo tam zostať chce.

Druhou dimenziou je kontinuálna oddanosť definovaná ako „miera, v akej je zamestnanec pripútaný k organizácii účinkom nákladov asociovaných s odchodom (investície, alebo nedostatok iných príležitostí)“. Týmto spôsobom oddaný človek v organizácii zostáva pracovať, lebo musí.

Tretou dimenziou je tzv. normatívna oddanosť, charakterizovaná ako pocit povinnosti zotrvať v organizácii. Takto oddaný človek zostáva v organizácii, pretože by mal.

Zovšeobecňujúc na oddanosť povolaniu je afektívna oddanosť emocionálna väzba človeka k svojmu povolaniu, normatívna oddanosť je pocit povinnosti zotrvať vo vykonávaní daného povolania a kontinuálna oddanosť zahŕňa človekom vnímané straty asociované s odchodom zo zamestnania (Meyer, Allenová a Smith, 1993).

Vychádzajúc z týchto komponentov je oddanosť psychologický stav, ktorý:

- a) charakterizuje vzťah zamestnanca k organizácii,
- b) má vplyv na rozhodovanie, či zotrvať, alebo odísť z organizácie.

Afektívna oddanosť povolaniu sa vyvíja, ak povolanie prináša človeku pocit uspokojujúcich zážitkov. Osoba, ktorá je vysoko afektívne oddaná povolaniu je odhodlaná zotrvať v danej profesii a má potrebu profesionálne rásť v rámci svojho povolania. Normatívna oddanosť sa vyvíja v čase a má charakter vštípeného pocitu povinnosti zotrvať v povolaní. V kontraste na afektívnu a normatívnu oddanosť povolaniu sa vyvíja kontinuálna oddanosť. Je založená na negatívnych dôsledkoch asociovaných s potenciálnym opustením povolania. Patria tu finančné straty, alebo strata rôznych, časom naakumulovaných výhod. Ľudia kontinuálne oddaní svojmu povolaniu na rozdiel od afektívne a normatívne oddaných, nemajú sklon propagovať príslušnosť k svojmu povolaniu na verejnosti, alebo zastávať jeho profesionálne štandardy (Meyer, Allenová a Smith, 1993).

V tomto výskume sa nám javilo ako zaujímavé zahájiť skúmanie problematiky oddanosti povolaniu s využitím prístupov a poznatkov aplikovaných doteraz takmer výhradne v U.S.A.

Rozhodli sme sa skúmať oddanosť povolaniu na súbore lekárk zamestnaných v štátnej a súkromnej nemocnici a súbore učiteľiek zamestnaných v štátnej, ako aj cirkevnej základnej škole. Teoreticky vychádzame z trojdimenzionálneho modelu J.P. Meyera a N.J. Allenovej a okrem organizácie, v ktorej sú naše respondentky zamestnané sme sa rozhodli zamerať sa aj na ich vek a jeho potenciálnu súvislosť s oddanosťou povolaniu.

Ciele

Primárnym cieľom nášho výskumu bolo zistiť, či sa J.P. Meyerom a N.J. Allenovou zmieňovaná faktorová štruktúra oddanosti povolaniu potvrdí aj v našich podmienkach (mimo U.S.A.) a u nami zvoleného výskumného súboru. Porovnávali sme dve rozdielne povolania, učiteľky a lekárky. Našími ďalšími cieľmi bolo zistiť, či lekárky zo štátnej, alebo súkromnej nemocnice prejavujú v porovnaní s učiteľkami v štátnych, alebo cirkevných školách rozdielnu mieru a povahu oddanosti k svojmu povolaniu. Zaujímalo nás taktiež, či oddanosť povolaniu súvisí s vekom respondentiek.

Výskumný súbor a Metodika

Výskumný súbor tvorilo 196 respondentiek. 92 respondentiek vykonáva povolanie lekárky, pričom 50 v súkromnej a 42 v štátnej nemocnici. 104 respondentiek pracuje ako učiteľka, pričom 44 na súkromnej (cirkevnej) a 60 na štátnej základnej škole.

Tabuľka 1: Vzorka respondentiek v rámci vekových skupín a príslušnosti k organizácii

	do 30r.	31-50	nad 51r.
súkromná nemocnica	9	31	10
štátna nemocnica	10	21	11
súkromné (cirkevné) školy	18	19	7
štátne školy	2	41	17

Vo výskume boli použité položky z J.P. Meyerovho a N.J. Allenovej (1993) dotazníka „Affective, Continuance and Normative Commitment Scale“, zameraného na oddanosť organizácii ako aj oddanosť povolaniu.

Prostredníctvom faktorovej analýzy sme najskôr získali faktory reprezentujúce „povahu“ oddanosti organizácii a oddanosti povolaniu a pomocou analýzy rozptylu Anovy, sme neskôr zisťovali vzťah oddanosti povolaniu s vekom respondentiek a tým, či sú zamestnané v štátnej/súkromnej nemocnici, resp. štátnej/súkromnej (cirkevnej) škole.

Výsledky

Oddanosť povolaniu

Tabuľka 2: Výsledok faktorovej analýzy oddanosti povolaniu

Položka	Faktor	Faktor
	1	2
Lutujem, že som si vybrala povolanie, ktoré vykonávam (afektívna)	,770906*	-, 099060
Myslím, že človek by mal zostať pôsobiť v oblasti, ktorú vyštudoval (normatívna)	,282383	,508670*
Som zanietená pre povolanie, ktoré vykonávam (afektívna)	,663590*	,130132
Nepocitujem žiadnu povinnosť zostať pracovať v oblasti, v ktorej momentálne pôsobím (normatívna)	,497551	,265893
Som hrdá, že pôsobím v tejto oblasti (afektívna)	,732130*	,103205
Nie som stotožnená s povolaním, ktoré vykonávam (afektívna)	,788110*	-, 082857
Mala by som aj naďalej vykonávať toto povolanie (normatívna)	,717646*	,212682
Svoju prácu robím viac menej z vernosti k tomuto povolaniu (kontinuálna)	-, 265640	,607883*
Pre toto povolanie som obetovala príliš mnoho nato, aby som uvažovala o jeho zmene (kontinuálna)	,077599	,775530*
Zmenou povolania by som veľa stratila (kontinuálna)	,271460	,667633*
Moje povolanie je súčasťou mojej osobnosti (afektívna)	,750374*	,221469
Expl. Var	3,747431	1,884703
Prp.Totl	,340676	,171337

Prostredníctvom faktorovej analýzy sme získali dva faktory súvisiace s oddanosťou povolaniu u lekárk a učiteliek. Prvý faktor je tvorený šiestimi položkami, pričom väčšina z nich vyjadruje afektívnu oddanosť k povolaniu, budeme preto tento faktor označovať za afektívnu oddanosť. Druhý faktor je tvorený štyrmi položkami, pričom väčšina z nich sa vzťahuje ku kontinuálnej oddanosťi k povolaniu, označujeme ho preto ako kontinuálna oddanosť.

Znamená to, že sa na nami vybranej vzorke J.P. Meyerov a N.J. Allenovej trojdimenzionálny model oddanosťi povolaniu nepotvrdil. Výsledky faktorovej analýzy sú uvedené v tabuľke č.2 obsahujúcej položky sýtiace jednotlivé faktory a mieru v akej tieto faktory sýtia.

1. Afektívna oddanosť povolaniu

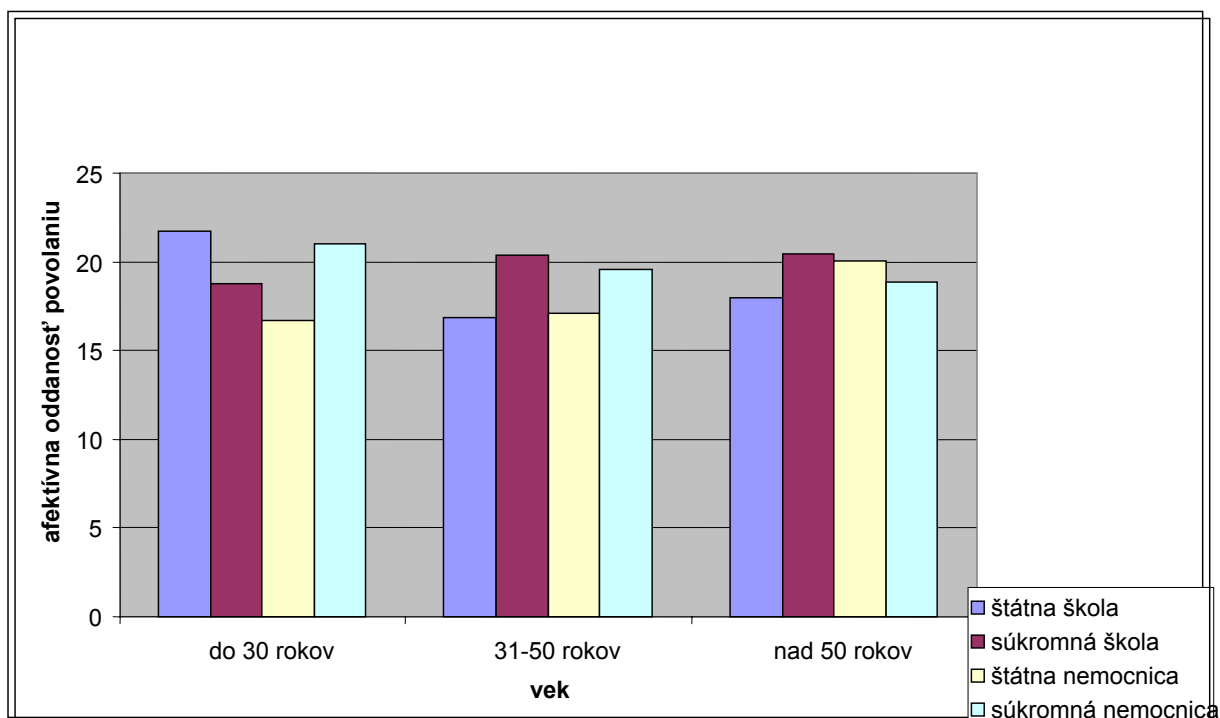
Tabuľka 3: Analýza rozptylu afektívnej oddanosťi povolaniu

Zdroj rozptylu	MS	F	p
Typ organizácie	6,51153	,574317	,449513
Štátna/súkromná	57,88417*	5,105391*	,025018*
vek	16,80211	1,481948	,229879
Typ organizácie x štátna/súkromná x vek	52,42492*	4,623884*	,010976*

p<0,05

Analýzou rozptylu sme zistili vzájomný vzťah afektívnej oddanosťi povolaniu a premenných ako: typ organizácie, vek a zamestnanie (v štátnej a súkromnej nemocnici). Výsledky analýzy rozptylu sú uvedené v tabuľke č.3 a pre lepšiu prehľadnosť sú znázornené v grafe 1.

Graf 1: Afektívna oddanosť povolaniu u lekárk a učiteliek súkromných a štátnych organizácií v súvislosti s vekom

Graf 1 znázorňuje afektívnu oddanosť povolaniu u lekárk a učiteliek štátnych a súkromných organizácií v jednotlivých vekových kategóriách. Najvyššiu mieru afektívnej oddanosti povolaniu dosahujú učiteľky štátnej školy, ktoré majú do 30 rokov. V období stredného veku ich oddanosť klesá, pričom po 50 roku života naberá opäť stúpajúcu tendenciu. Afektívna oddanosť povolaniu u učiteliek súkromnej (cirkevnej) školy má s rastúcim vekom mierne rastúci charakter. Do 30 roku sú afektívne oddanejšie svojmu povolaniu učiteľky štátnej školy, s rastúcim vekom sa situácia mení a oddanejšie svojmu povolaniu sú učiteľky súkromnej (cirkevnej) školy. V štátnej nemocnici sú lekárky afektívne oddané svojmu povolaniu v najnižšej miere, s rastúcim vekom má ich oddanosť tiež rastúci charakter. Na rozdiel od nich, lekárky súkromnej nemocnice sú afektívne oddané do 30 roku života, pričom ich oddanosť s rastúcim vekom klesá.

2. Kontinuálna oddanosť povolaniu

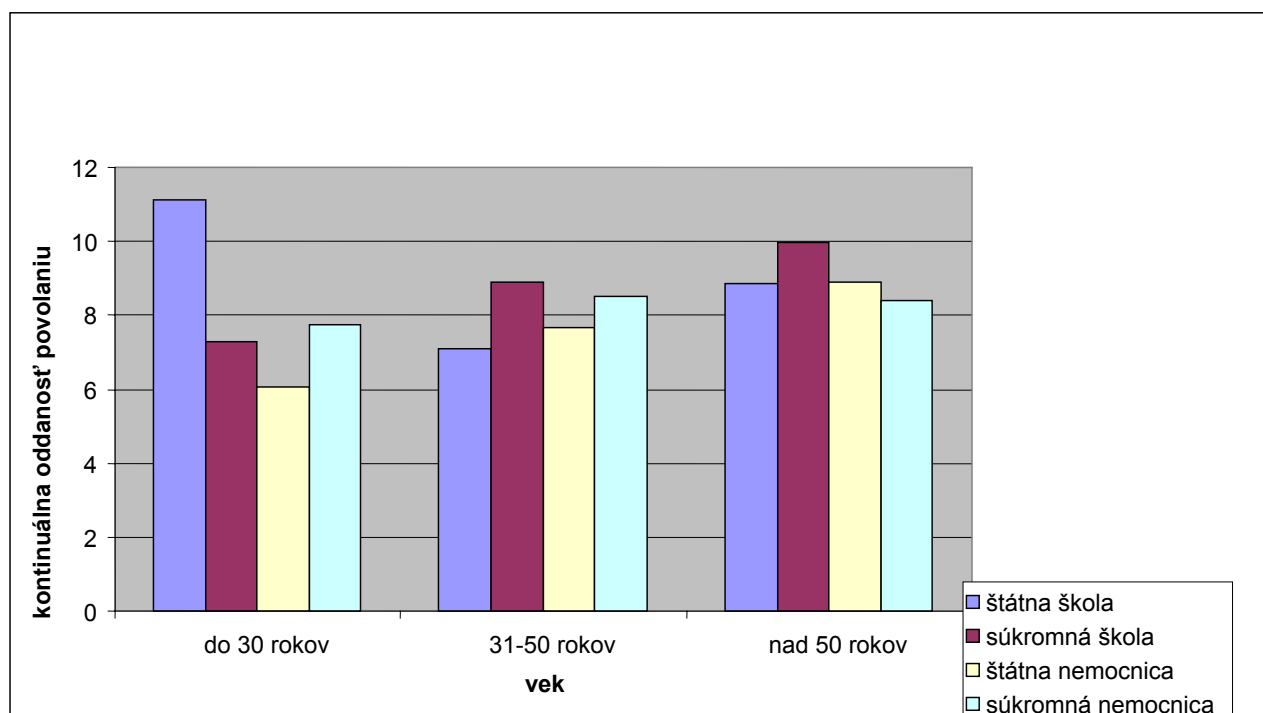
Tabuľka 4: Analýza rozptylu kontinuálnej oddanosti povolaniu

Zdroj rozptylu	MS Effect	F	p
Typ organizácie	27,19421*	6,151550*	,014023*
Štátna/súkromná	1,04074	,235424	,628105
vek	14,59109*	3,300623*	,039043*
Typ organizácie x štátna/súkromná x vek	26,00995*	5,883661*	,003332*

p<0,05

Analýza rozptylu druhého faktora poukázala na vzťah v miere oddanosti povolaniu z hľadiska typu organizácie (škola, nemocnica), zamestnania v štátnej resp. súkromnej organizácii a z hľadiska vekových skupín.

Graf 2: Kontinuálna oddanosť povolaniu u lekárk a učiteliek súkromných a štátnych organizácií v súvislosti s vekom

Kontinuálna oddanosť sa v najvyššej miere spomedzi ostatných vyskytuje u učiteliek štátnej školy. V strednom veku klesá a neskôr po 50 roku naberá opätovne rastúcu tendenciu.

Kontrastne, u učiteliek súkromnej (cirkevnej) školy kontinuálna oddanosť rastie spolu s vekom a po 50 roku dosahuje najvyššiu hodnotu spomedzi všetkých. Rast kontinuálnej oddanosti s vekom sa objavuje aj u lekárk pracujúcich v štátnej nemocnici, dosahuje ale nižšie hodnoty aké sú u učiteliek súkromnej (cirkevnej) školy. V súkromnej nemocnici sú lekárky kontinuálne oddané svojmu povolaniu v najvyššej miere v strednom veku, neskôr u nich tento typ oddanosti klesá.

Záver

Z uvedených výsledkov vyplýva, že „trojdimenzionálny model“ J.P. Meyera a N.J. Allenovej (1993), z ktorého teoretickej koncepcie vychádzame, sa v našich podmienkach a vzorke respondentiek nepotvrdil. Na základe faktorovej analýzy sme vyvodili dva faktory oddanosti povolaniu. Oddanosť afektívnu, vyjadrujúcu pocit zaangažovania, identifikácie, pozitívnej emocionálnej väzby a oddanosť kontinuálnu vyplývajúcu z výhod a investícií počas dlhšieho časového obdobia a z nedostatku iných príležitostí.

Dôkladnejšou analýzou vyvedených faktorov sme dospeli k zisteniam, že do 30 roku veku sú afektívnejšie oddané učiteľskému povolaniu a silnejšie pozitívne identifikované s povolaním, učiteľky štátnej školy oproti učiteľkám súkromnej (cirkevnej) školy. Táto situácia sa s rastúcim vekom mení a v období tzv. stredného veku od 31-50 rokov sú učiteľky súkromnej školy v porovnaní s učiteľkami štátnej afektívne oddanejšie vo vyššej miere. Znamená to, že ich pracovné skúsenosti sú konzistentné s ich očakávaniami (Meyer, Allenová a Smith, 2000) a uspokojujú tak svoje potreby, čím si vytvárajú silné afektívne puto s povolaním.

V povolaní lekárk prekvapila s vekom rastúca tendencia afektívnej oddanosti v štátnej nemocnici a klesajúca miera afektívnej oddanosti v súkromnej nemocnici. Ako vysvetlenie sa naskytá názor, že v súkromnej nemocnici sa vyskytujú určité neuspokojujúce faktory, napr. vysoký tlak na výkon zamestnancov, na ktorý je adaptabilnejší človek v mladšom veku.

U lekárk štátnej nemocnice kontinuálna oddanosť povolaniu s rastúcim vekom rastie, čo súvisí s časom nahromadenými výhodami (Becker, 1960), ktoré sa v prípade zmeny zamestnania transformujú na „straty“. Tento výsledok súvisí taktiež s obmedzenými kariérnymi možnosťami u starších a skúsených zamestnancov (Lee, Carswell, a Allenová, 2000). Povaha väzby kontinuálne oddaných zamestnancov v porovnaní s afektívne oddanými je iná. Zamestnanci v tomto prípade nemajú sklon propagovať príslušnosť k svojmu

povolaniu na verejnosti, alebo zastávať jeho profesionálne štandardy (Meyer, Allenová a Smith, 1993)

Najväčší rozdiel medzi lekárkami štátnej a súkromnej nemocnice v miere kontinuálnej oddanosti povolaniu sa vyskytol do 30 roku veku. Tento rozdiel sa s rastúcim vekom respondentiek znižuje a vo veku nad 50 rokov prejavujú lekárky súkromnej nemocnice už vyššiu mieru kontinuálnej oddanosti povolaniu oproti lekárkam štátnej nemocnice.

Literatúra

BECKER, H. S., 1960, Notes on the Concept of Commitment. *The American Journal of Sociology*, 66, 1, 32-40.

GOSWAMI, S., MATHEW M., CHADHA N.K., 2007, Differences in Occupational Commitment amongst Scientists in Indian Defense, Academic, and Commercial R&D Organizations.

LEE, K., CARSWELL, J., & ALLEN, N., 2000, A meta-analytic review of occupational commitment: Relations with person and work related variables. *Journal of Applied Psychology*, 85, 799-811.

MEYER, P. J., ALLEN, J. N., 1984, Testing the side bet theory of organizational commitment: Some methodological considerations. *Journal of Applied Psychology*, 69, 372-378.

MEYER, P. J., ALLEN, J. N., 1991, A three-component conceptualization of organizational commitment. *Human Resource Management Review*, 1, 61-89.

MEYER, P. J., ALLEN, J. N., SMITH, C.A., 1993, Commitment to organizations and occupations: Extension and test of a three-component conceptualization. *Journal of Applied Psychology*, 78, 538-551.

MEYER, P. J., ALLEN, J. N., 1997, *Commitment in the workplace: Theory, research, and application*. Thousand Oaks: Sage.

MORROW, P.C., WIRTH R.E., 1989, Work Commitment among Salaried professionals. *Journal of Vocational Behaviour*, 34, 40-56.

Urbančíková, I., 2009, Oddanosť povolaniu u lekárk štátnej a súkromnej nemocnice a učiteľiek štátnej a cirkevnej základnej školy. In L. Golecká, J. Gurňáková, I. Ruisel (Eds) *Sociálne procesy a osobnosť 2008. Zborník z konferencie*. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, s. 548 – 556, ISBN 978-80-88910-26-8.

Osobnostné charakteristiky a zvládanie u vysokoškoláčov a poslucháčok Univerzity tretieho veku

Bratská Mária, Prokopčáková Alexandra

madabra@stonline.sk

Ústav experimentálnej psychológie SAV, Bratislava

Abstrakt

Autorky vo svojom príspevku uvádzajú čiastkové výsledky výskumu, ktorého cieľom bolo poukázať na súvislosti medzi vybranými osobnostnými charakteristikami a zvládaním záťažových situácií u ľudí v rôznom veku. Sústredili sa na porovnanie výskytu, stratégií zvládania a dôsledkov záťažových situácií u žien, pričom vychádzali zo zistenej úrovne anxiety.

Kľúčové slová: záťažové situácie, zvládanie, osobnostné charakteristiky, anxiety

Grantová podpora: Vega č. 2/7034/27

V odbornej literatúre sa môžeme stretnúť s tromi skupinami zvládacích zdrojov, salutorov. Medzi ne patria: - vnútorné (interné) zdroje zvládania, niekedy označované aj ako osobné psychické zdroje zvládania; - vonkajšie (externé) zdroje zvládania alebo podľa niektorých autorov sociálne zdroje zvládania; - situačné charakteristiky, ktoré závisia tak od premenných prostredia ako aj od premenných jednotlivca. Všetky tri skupiny sú dôležitými predpokladmi úspešného zvládania, pretože eliminujú stresory alebo napomáhajú adaptovať sa na tieto činitele, konštruktívne riešiť situácie psychickej záťaže, a zdolať ich dôsledky (bližšie pozri napr. Bratská, 2001, s. 121-155). Štúdia sa zaoberá významnými rozdielmi medzi študentkami denného štúdia a poslucháčkami Univerzity tretieho veku v osobnostných charakteristikách a zvládaní záťažových životných situácií.

Cieľ výskumu

Zistiť a porovnať signifikantné rozdiely v osobnostných charakteristikách a zvládání záťažových životných situácií u vysokoškoláčok a poslucháčok Univerzity tretieho veku (ďalej UTV) študujúcich na Univerzite Komenského v Bratislave. Vychádzajúc z teoretických záverov danej problematiky a v súlade s výsledkami publikovaných výskumných štúdií predpokladáme:

H1: Štatisticky významne vyššie zastúpenie anxiety, zvedavosti, agresivity a nižšie depresivity u vysokoškoláčok v porovnaní s poslucháčkami UTV.

H2: Signifikantne vyššiu celkovú úroveň zvládania (SOC), ako aj sebaúčinnosti zvládať rôzne zložité situácie v živote u poslucháčok UTV v porovnaní s vysokoškoláčkami.

H3: Častejší výskyt premýšľania o neuskutočnených alternatívach riešenia u mladších vysokoškoláčok v porovnaní so staršími poslucháčkami UTV.

Metódy

Výskumné výbery

1. Vysokoškoláčky: $n = 62$, priemerný vek = 20,35 rokov, $SD = 1,36$.
2. Poslucháčky UTV: $n = 60$, priemerný vek = 47,61 rokov, $SD = 9,18$.

Výskum sme uskutočnili v januári a februári 2008. Snímanie metodík bolo dobrovoľné, anonymné a na základe informovaného súhlasu respondentiek. Výber skúmaných osôb bol zámerný.

Metodiky

Dotazník STPI (Spielberger, 1979) – zisťuje úroveň charakteristík: anxiety, zvedavosti, agresivity a depresivity.

Škála sebaúčinnosti GSES (Schwarzer, Jerusalem, 1995) - zisťuje úroveň sebaúčinnosti, t. j. viery v schopnosť účinne zvládať rôzne zložité situácie v živote.

Dotazník životnej orientácie SOC (Antonovsky, 1987) – zisťuje úroveň koherencie SOC – globálnu charakteristiku zvládania zloženú z troch subdimenzií: zrozumiteľnosť (C), zvládnuteľnosť (MA) a zmyslupnosť (ME).

Dotazník NEO-FFI (Costa, McCrae, 1990) – zisťuje osobnostné dimenzie Big Five: neurotizmus, extraverziu, otvorenosť, príjemnosť a svedomitosť.

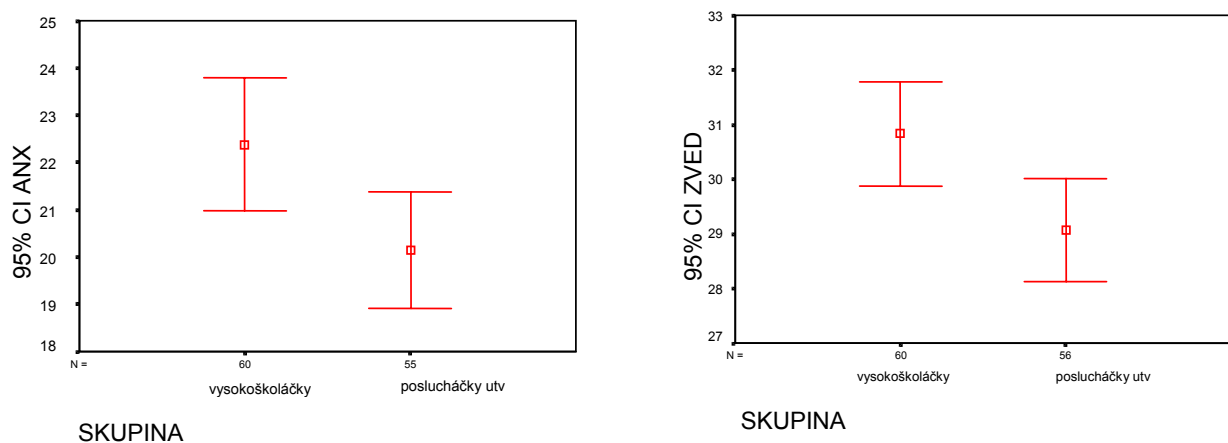
Kontrafaktové myslenie CFT (Ruiselová, Prokopčáková, Kresánek, 2007) – 10 otázok zameraných na kvantitatívne a kvalitatívne aspekty premýšľania o neuskutočených alternatívach riešenia záťažových situácií.

Dotazník ruminácie a reflexie RRQ (Trapnell, Campbell, 1999) – obsahuje dve subškály: rumináciu a reflexiu. Ruminácia predstavuje mieru, v akej sa jednotliviec opakovane a až nezdravo zaoberá v myšlienkach sám sebou a vecami, ktoré urobil (najmä ich negatívnymi aspektami). Reflexia predstavuje úroveň motivácie zisťovať nové informácie o sebe.

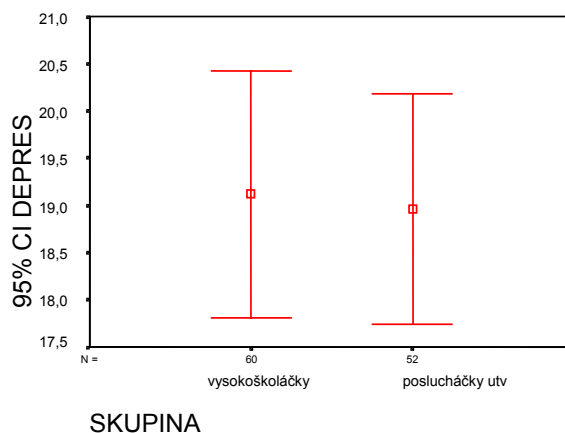
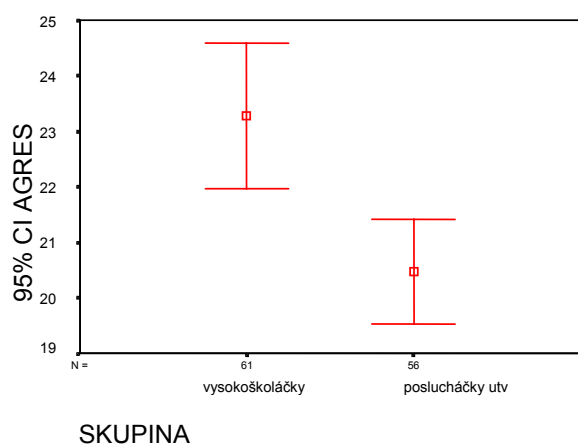
Pre štatistické spracovanie výskumných údajov sme použili program SPSS.

Výsledky

Porovnaním dosiahnutých výsledkov v Dotazníku STPI (Spielberger, 1979) u skúmaných dvoch výberov respondentiek sme zistili (obrázky 1 – 4) štatisticky významne vyššiu úroveň anxiety ($t = 2,38$) s $p \leq 0,019$, zvedavosti ($t = 2,63$) s $p \leq 0,010$ a agresivity ($t = 3,44$) s $p \leq 0,001$ u vysokoškoláčok v porovnaní s poslucháčkami UTV a približne rovnakú úroveň depresivity v oboch výskumných výberoch. Prvú hypotézu považujeme za čiastočne potvrdenú.

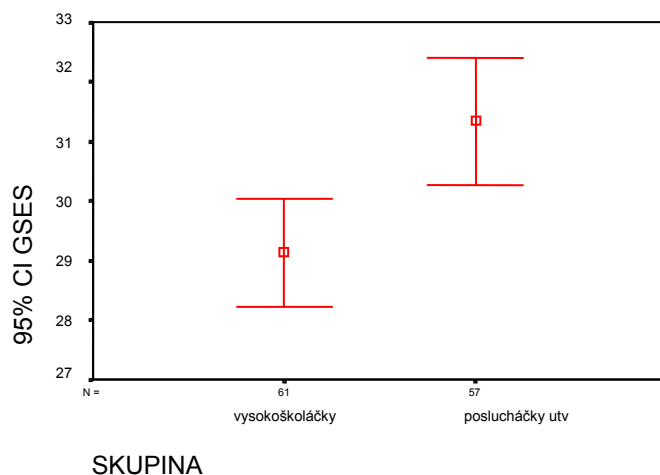
Obrázky 1 - 2: Porovnanie úrovne anxiety a zvedavosti u vysokoškoláčok a poslucháčok UTV

Obrázky 3 – 4: Porovnanie úrovne agresivity a depresivity u vysokoškoláčok a poslucháčok UTV

Na základe porovnania získaných výsledkov v škále sebaúčinnosti GSES (Schwarzer, Jerusalem, 1995) u skúmaných respondentiek (obrázok 5), preukázali poslucháčky UTV štatisticky významne vyššiu úroveň sebaúčinnosti, t.j. viery v schopnosť účinne zvládať rôzne zložité situácie v živote než o generáciu mladšie vysokoškoláčky denného štúdia ($t = 3,15; p \leq 0,002$).

Analýza údajov Dotazníka životnej orientácie SOC (Antonovsky, 1987) poukázala na nevýznamné rozdiely v subdimenziách zvládnuteľnosť (MA) a zmyslupnosť (ME) u oboch skúmaných výberov respondentiek (tabuľka 1, obrázky 7, 8).

Obrázok 5: Porovnanie úrovne sebaúčinnosti u vysokoškoláčok a poslucháčok UTV

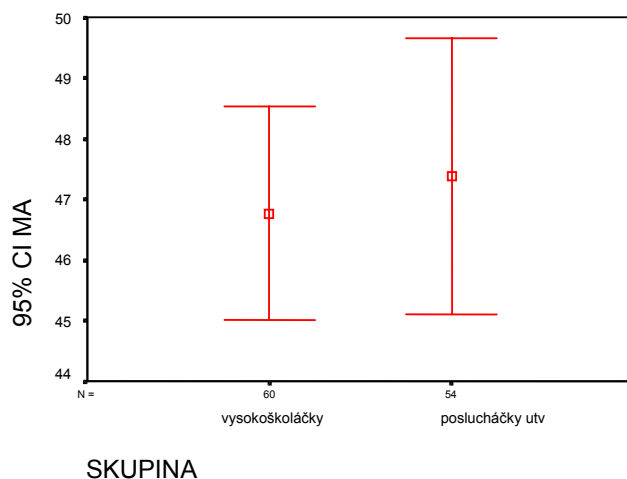
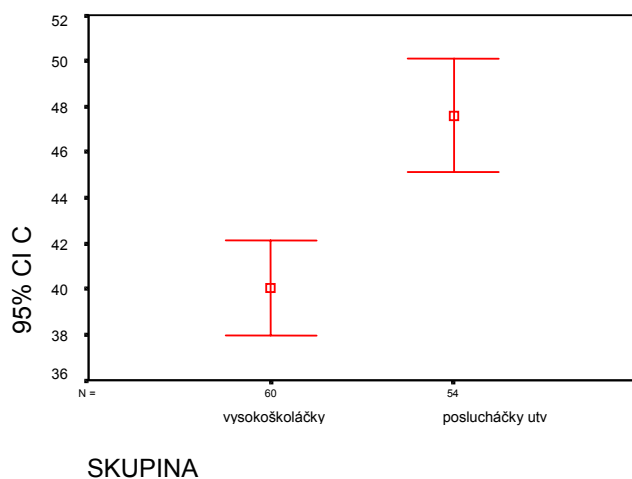
Tabuľka 1: Priemery a štandardné odchýlky v úrovni koherencie SOC u skúmaných výberov žien

	Výbery	n	AM	SD
C	VŠ	60	40,07	8,04
	UTV	54	47,61	9,18
MA	VŠ	60	46,77	6,81
	UTV	54	47,39	8,34
ME	VŠ	60	42,17	7,00
	UTV	54	41,89	7,27
SOC	VŠ	60	129,26	18,34
	UTV	54	136,89	21,49

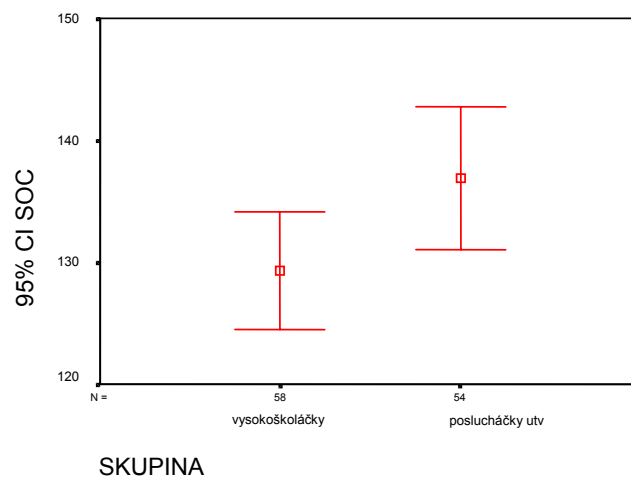
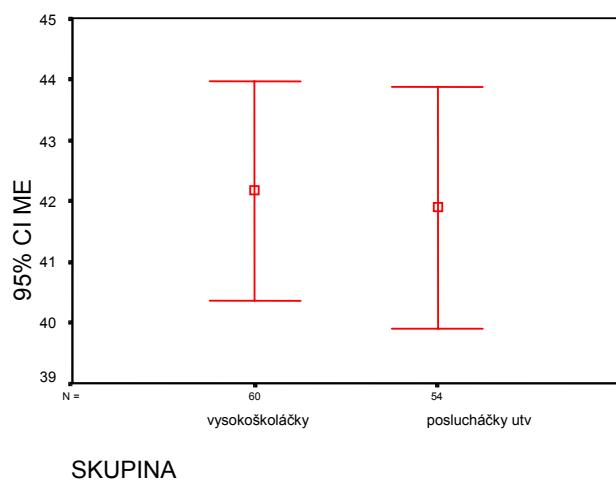
Podľa porovnania dosiahnutých výsledkov v Dotazníku životnej orientácie SOC (Antonovsky, 1987) u skúmaných dvoch skupín respondentiek (obrázky 6, 9) sme zistili štatisticky významne vyššiu úroveň zrozumiteľnosti (C) ($t = 4,68$) s $p \leq 0,000$ a globálnej charakteristiky zvládania SOC ($t = 2,03$) s $p \leq 0,045$ u poslucháčok UTV v porovnaní s vysokoškoláčkami.

Získané výsledky v škále sebaúčinnosti GSES a v Dotazníku životnej orientácie SOC potvrdzujú

Predpoklad uvedený v druhej hypotéze - signifikantne vyššiu celkovú úroveň zvládania (SOC), ako aj sebaúčinnosti zvládať rôzne zložité situácie v živote u starších poslucháčok UTV v porovnaní s mladšími vysokoškoláčkami.

Obrázky 6 – 7: Porovnanie úrovne zrozumiteľnosti (C) a zvládnuteľnosti (MA) u vysokoškoláčok a poslucháčok UTV

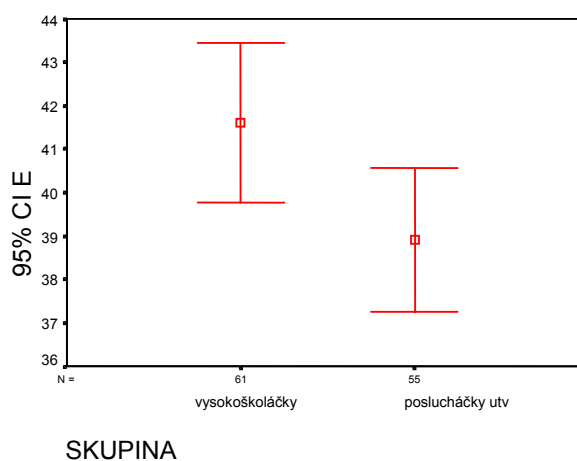
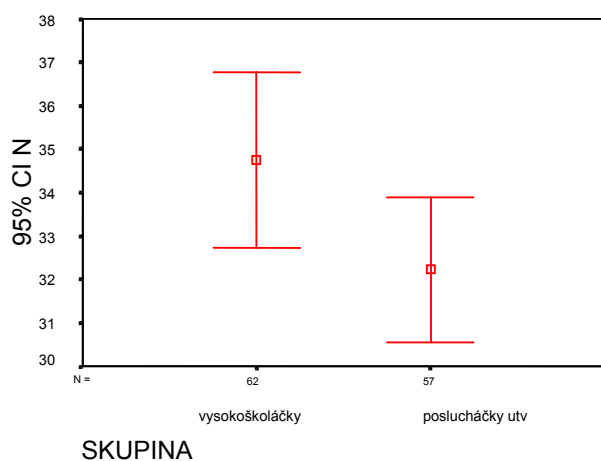
Obrázky 8 – 9: Porovnanie úrovne zmysluplnosti (ME) a celkovej úrovne SOC u vysokoškoláčok a poslucháčok UTV

Rozbor výsledkov Dotazníka NEO-FFI (Costa, McCrae, 1990) viedol k nevýznamným rozdielom v osobnostných dimenziách Big Five neurotizmus (N) a otvorenosť (O) u oboch skúmaných výberov respondentiek (tabuľka 2, obrázky 10, 12).

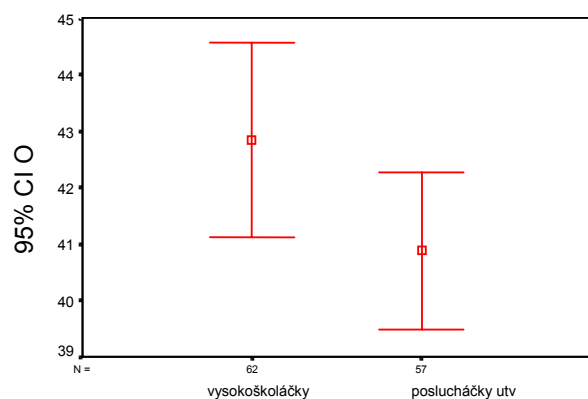
Tabuľka 2: Priemery a štandardné odchýlky v úrovni osobnostných dimenzií neurotizmus (N), extraverzia (E), otvorenosť (O), príjemnosť (P) a svedomitosť (S) u skúmaných výberov žien

NEO-FFI	Výbery	n	AM	SD
N	VŠ	62	34,74	7,99
	UTV	57	32,23	6,33
E	VŠ	61	41,64	7,19
	UTV	55	38,91	6,09
O	VŠ	62	42,84	6,78
	UTV	57	40,88	5,22
P	VŠ	62	42,61	4,89
	UTV	56	45,50	3,89
S	VŠ	61	41,95	6,86
	UTV	55	47,93	5,29

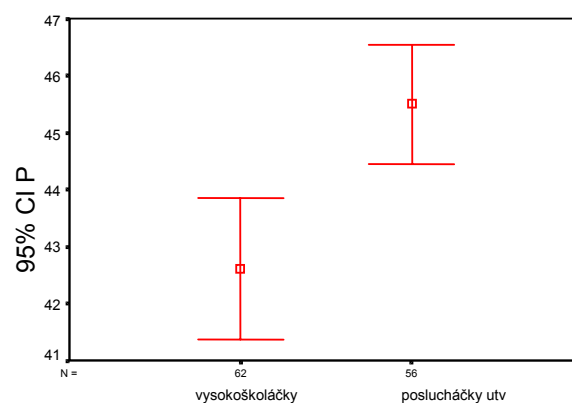
Prostredníctvom porovnania získaných výsledkov v dotazníku Big Five u skúmaných respondentiek (obrázky 11, 13, 14) sme zistili u poslucháčok UTV štatisticky významne nižšiu úroveň extraverzie (E) ($t = 2,17$) s $p \leq 0,032$, signifikantne vyššiu úroveň príjemnosti (P) ($t = 3,53$) s $p \leq 0,001$ a svedomitosti (S) ($t = 5,21$) s $p \leq 0,000$ ako u vysokoškoláčok denného štúdia.

Obrázky 10 – 11: Porovnanie úrovne neurotizmu (N) a extraverzie (E) u poslucháčok VŠ a UTV

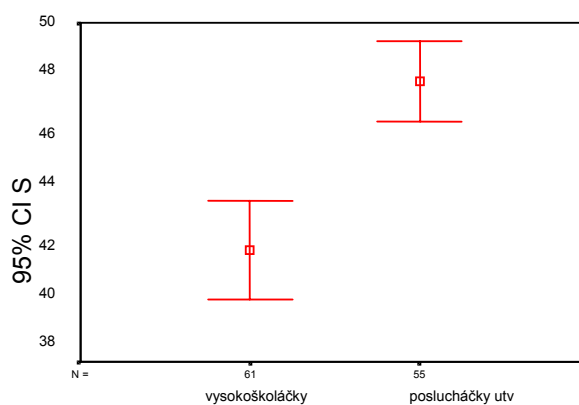

SKUPINA

SKUPINA

Obrázky 12 – 13: Porovnanie úrovne otvorenosti (O) a príjemnosti (P) u poslucháčok VŠ a UTV

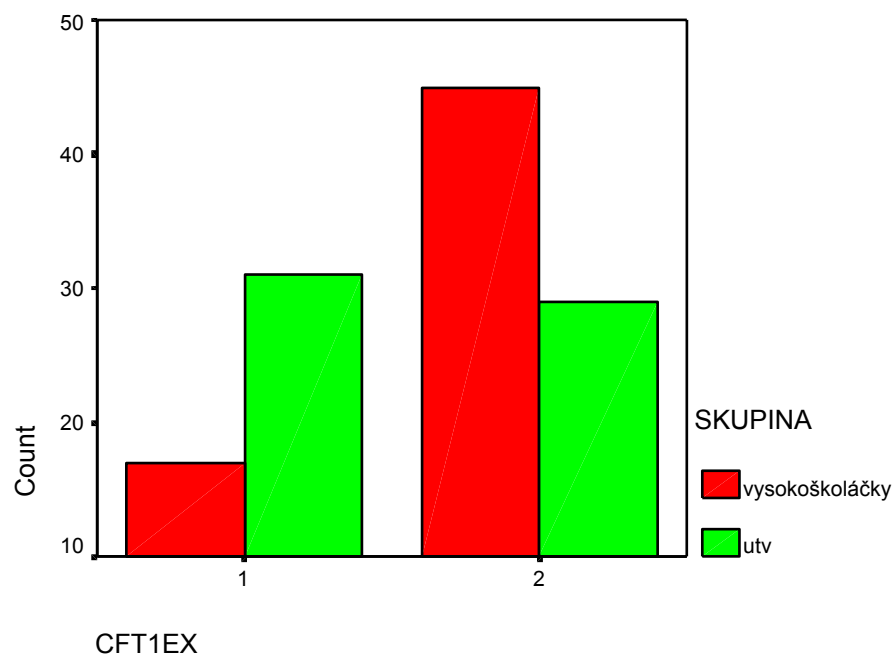

SKUPINA

Obrázok 14: Porovnanie úrovne svedomitosti (S) u poslucháčok VŠ a UTV

Tabuľka 3: Porovnanie výskytu premýšľania o neuskutočnených alternatívach riešenia

CFT	Skupina	VŠ	UTV	χ^2	p
CFT1	1 - nízka frekvencia	n = 17 35,4 %	n = 31 64,6 %	7,512	,006
	2 - vysoká frekvencia	n = 45 60,8 %	n = 29 39,2 %		

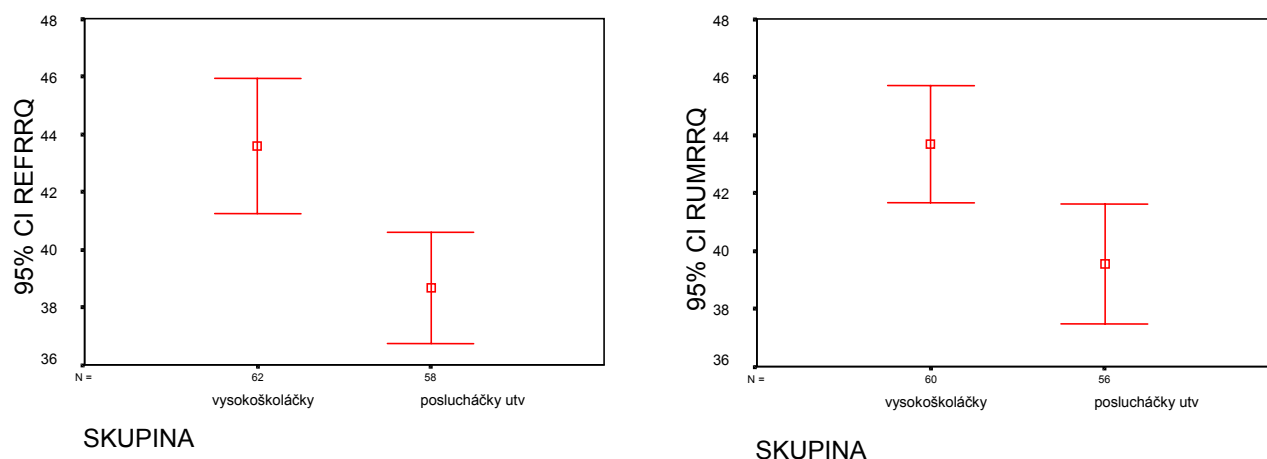
Obrázok 15: Porovnanie výskytu premýšľania o neuskutočnených alternatívach riešenia

Výsledky uvedené v tabuľke 3 a v obrázku 15 potvrdzujú, že v prvej skupine so zriedkavejším výskytom premýšľania o neuskutočnených alternatívach riešenia v záťažových situáciách mali vyššiu frekvenciu zastúpenia poslucháčky UTV a v druhej skupine s častejším výskytom premýšľania o neuskutočnených alternatívach riešenia boli viac zastúpené vysokoškolačky. Týmto považujeme tretiu hypotézu za potvrdenú.

Na základe porovnania získaných výsledkov v Dotazníku ruminácie a reflexie RRQ (Trapnell, Campbell, 1999) u skúmaných respondentiek (obrázky 16, 17), preukázali poslucháčky UTV štatisticky významne nižšiu úroveň reflexie ($t = 3,21$; $p \leq 0,002$), t. j. motivácie zisťovať nové informácie o sebe a tiež ruminácie ($t = 2,87$; $p \leq 0,005$), ktorá predstavuje mieru, v akej sa jednotliviec opakovane a až nezdravo zaoberá v myšlienkach sám sebou a vecami, ktoré urobil (najmä ich negatívnymi aspektami).

Vysokoškolačky s frekventovanejším kontrafaktovým myslením vykazovali vyššiu hodnotu ruminácie v porovnaní so študentkami, ktoré používali tento typ myslenia len zriedkavo.

V skupine poslucháčok UTV sa zistil podobný výsledok, ale okrem toho mali poslucháčky UTV s frekventovanejším kontrafaktovým myslením aj signifikantne vyššiu hodnotu reflexie.

Obrázky 16 – 17: Porovnanie úrovne reflexie a ruminácie u poslucháčok VŠ a UTV

Čo sa týka efektívnosti zvládania (koherencie SOC), vyššiu hodnotu koherencie SOC a všetkých jej zložiek vykazovali poslucháčky UTV so zriedkavým používaním kontrafaktového myslenia. U mladých vysokoškoláčok sa signifikantný rozdiel preukázal len v zložke SOC – zvládnuteľnosti.

Záver

Vysokoškoláčky v porovnaní s poslucháčkami UTV preukázali signifikantne vyššiu úroveň extravenzie, anxiety, zvedavosti, agresivity a opakovaného zaoberania sa v myšlienkach sebou a vecami, ktoré urobili, ako aj vyššiu úroveň motivácie zistiť nové informácie o sebe. Poslucháčky UTV skórovali vyššie v globálnej charakteristike zvládania SOC, v úrovni sebaúčinnosti, viery v schopnosť účinne zvládať rôzne zložité životné situácie, a taktiež sa prejavili ako príjemnejšie a svedomitejšie. V skupine so zriedkavejším výskytom premýšľania o neuskutočnených alternatívach riešenia v záťažových situáciách mali vyššiu frekvenciu zastúpenia poslucháčky UTV a v skupine s častejším výskytom premýšľania o neuskutočnených alternatívach riešenia boli viac zastúpené vysokoškoláčky. Získané výsledky potvrdili zistenie, že efektívne zvládanie sa spája skôr s menej frekventovaným kontrafaktovým myslením (najmä u starších žien).

Príspevok prezentuje čiastkové výsledky z výskumu realizovaného v 1. štvrtroku 2008, v rámci riešenia grantovej úlohy VEGA č. 2/7034/27 zameranej na skúmanie myslenia protirečiaceho faktom v záťažových situáciách.

Literatúra

- ANTONOVSKY, A., 1987, *Unravelling the mystery of health*. San Francisco: Jossey-Bass.
- COSTA, P.T., MCCRAE, R.R., 1990, Personality disorders and the five-factor model of personality. *Journal of Personality Disorders*, 4, 362-371.
- BRATSKÁ, M., 2001, *Zisky a straty v záťažových situáciách alebo príprava na život*. Bratislava: Trade Leas, spol. s r.o., v Bratislave
- RUISELOVÁ, Z., PROKOPČÁKOVÁ, A., KRESÁNEK, J., 2007, Counterfactual thinking in relation to the personality of women – doctors and nurses. *Studia Psychologica*, 49, 4, 333-339.
- SCHWARZER, R., JERUSALEM, M., 1995, Generalized Self-Efficacy scale. In J. Weinman, S. Wright, & M. Johnston, *Measures in health psychology: A user's portfolio. Causal and control beliefs* (pp. 35-37). Windsor, UK: NFER-NELSON.
- SPIELBERGER, C.D., 1979, *Preliminary manual for the State-Trait Personality Inventory*. Human Resources Institute, University of South Florida, Tampa.
- TRAPNELL, P.D., CAMPBELL, J.D., 1999, Private self-consciousness and the Five-factor model of personality: Distinguishing rumination from reflection. *Journal of Personality and Social Psychology*, 76, 2, 284-304.

Bratská, M., Prokopčáková, A., 2009, Osobnostné charakteristiky a zvládanie u vysokoškoláčok a poslucháčok Univerzity tretieho veku. In L. Golecká, J. Gurnáková, I. Ruisel (Eds) *Sociálne procesy a osobnosť 2008. Zborník z konferencie*. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, s. 557 – 567, ISBN 978-80-88910-26-8.

Stratégie a spôsoby zvládania záťažových situácií v škole u detí so špecifickými poruchami učenia

Čornák Ľubomír, Popelková Marta

lcornak@ukf.sk

Katedra psychologických vied FSVaZ UKF, Nitra

Abstrakt

Príspevok sa venuje skúmaniu stratégií, ktoré používajú deti so špecifickými poruchami v učení (ŠPU) k zvládnutiu školských záťažových situácií, spojených s ťažkosťami v učení. K tomuto cieľu bola administrovaná projektívne – naratívna metóda, pozostávajúca z tvorenia (písania) príbehov na zadanú tému na základe predložených obrázkov z TAT. Výskumný súbor tvorili žiaci druhého stupňa ZŠ (vekové rozpätie 12-15 rokov) so špecifickými poruchami učenia integrovaní v bežných triedach základných škôl a žiaci so špecifickými poruchami učenia integrovaní v špeciálnych triedach pre deti s ŠPU. Z celkového počtu spôsobov zvládania ťažkostí v učení, ktoré deti s ŠPU opisovali v príbehoch, tvoria pozitívne stratégie 81,1 % a negatívne 18,9 %.

Kľúčové slová: špecifické poruchy učenia, školská záťažová situácia, stratégie zvládania záťažových situácií.

Úvod

Pod pojmom záťažová situácia rozumieme situáciu, keď sa človek stretáva so záťažou. Väčšinou je to situácia, ktorá je pre človeka nepríjemná a náročná. Človek sa stretáva so záťažovými situáciami už od samého detstva. Dieťa je vystavené záťažovým situáciám už pri nástupe do školy. Zdrojom záťažových situácií môžu byť napríklad učitelia, rodičia, spolužiaci, povinné činnosti spojené so školou, tempo a kvalita týchto činností atď. Nie všetky deti sú vždy schopné vyhovieť požiadavkám, ktoré sú na ne kladené zo strany školy.

J. Mareš (in Čáp, Mareš, 2001) hovorí o školskej záťažovej situácii a charakterizuje ju ako situáciu, ktorá:

- sa primárne dotýka žiaka ako jednotlivca alebo skupiny žiakov
- sa vyskytuje v škole, alebo s ňou úzko súvisí
- má rôznorodé zdroje (vonkajšie - vnútorné, žiakom ovplyvniteľné - neovplyvniteľné, stabilné - nestabilné atď.)
- pôsobí na žiaka dlhodobo alebo krátkodobo, spojito alebo prerušovane
- je aktuálna (funguje reálne), alebo potenciálna (funguje ako hrozba)
- máva trojakú podobu: zvyčajných požiadaviek, nárokov, či závažnejšej výzvy, alebo dokonca ohrozenia bio-psycho-sociálnej sféry žiaka
- býva sprevádzaná nepríjemnými alebo negatívnymi psychickými stavmi žiaka
- máva dvojaký účinok: buď sa jej pôsobenie postupne kumuluje, až dosiahne kritickú hranicu, alebo predstavuje momentálny nápor na žiaka
 - dá sa hodnotiť objektívne, ale oveľa dôležitejšie je to, ako ju vníma, prežíva a hodnotí konkrétny jednotlivec.

Na tom to mieste uvádzame príklady školských záťažových situácií dieťaťa so špecifickými poruchami učenia očami žiakov 6-9 ročníka základnej školy v Kalnej nad Hronom (Čornák, 2005):

- dieťa je nútené riešiť úlohu, ktorá presahuje jeho možnosti - „Jedného dňa dala pani učiteľka na úlohu naučiť sa vybrané slová. Malý Erik sa tomu veľmi nepotešil, lebo má problémy s učením. ...Vyšiel pred tabuľu a povedal jej tam jedno slovo... Mami učil som sa to, ale som dostal päťku.”
- dieťa musí riešiť úlohu tempom, na ktoré nestačí - „...Nevie sa naučiť rýchlo, aby stihala aj ostatné veci, ktoré potrebuje do školy. Učenie jej trvá dlhšie...”
- dieťa je často vystavované kriku učiteľa - „... Nevedela jej povedať, tak pani učiteľka začala na ňu kričať...”
- dieťa sa musí vyrovnáť s tým, že ho spolužiaci považujú za neoblíbeného, často sa mu vysmieávajú a nadávajú mu – „...Cíti sa ako nechcený žiak v triede...”, „... a v škole sa jej za to smejú a nadávajú jej...”

Najväčším zdrojom stresu v škole je skúšanie, tlak na výkon a očakávanie hodnotenia (Medved'ová, 2004). Deti so špecifickými poruchami učenia často vopred očakávajú, že nedosiahnu výkony, ktoré od nich očakáva ich okolie (rodičia, pedagógovia...). Ďalej nasledujú požiadavky učiteľov, prostredie triedy a konfrontácia s rovesníkmi (Medved'ová, 2004). Deti so špecifickými poruchami učenia sa stretávajú s pokarhaním zo strany rodičov a učiteľov, trestom a s úvahami o preradení do špeciálnych tried alebo do iného typu škôl.

Výskumníci (Brown, O'Keefe, Sanders, Blaker (1986; podľa Skinner, Wellborn, 1997); Compas, Malcarne, Fondacaro, 1988), ktorí sa venovali skúmaniu stratégií, ktoré deti používali na zvládanie záťažových situácií v škole, vypracovali viacero zoznamov detských stratégií zvládania školskej záťaže. Jeden z takých zoznamov vypracoval J.M. Brown so svojimi spolupracovníkmi (1986; podľa Skinner, Wellborn, 1997).

Tabuľka 1: Ukážka stratégií, ktoré používajú deti na zvládnutie školských záťažových situácií (Brown a kol. 1986; podľa Skinner, Wellborn, 1997).

Pozitívne stratégie	Negatívne stratégie
Ukľudňovanie a povzbudzovanie seba samého	Sústredenie sa na negatívne stránky
Odvedenie pozornosti od nepríjemných vecí	Snaha vyhnúť sa problému alebo uniknúť
Relaxovanie, dýchanie zhlboka	Strach z nepríjemných následkov
Prestať sa neustále zaoberať problémom	Strach z reakcií ostatných ľudí
Sústredenie sa na úlohu	Pripisovanie viny iba sebe samému
Hovorenie s niekým, kto je po ruke	Úzkostné anticipovanie ďalšieho priebehu udalostí
Riešenie problému	Vtievavé myšlienky, neplodné zaoberanie sa negatívami

Dôležité je zdôrazniť, že subjektívne vnímanie situácie ako záťažovej je individuálne. Nutné je tiež uvedomiť si, že každé dieťa používa danú stratégiu zvládania záťaže v súlade s kontextom svojej sociálnej situácie a s ohľadom na svoje predchádzajúce skúsenosti.

Výskumný cieľ

Zistiť aké stratégie (postupy) aplikujú deti so špecifickými poruchami v učení na zvládanie problémov, ktoré sú spojené s ich poruchou alebo na vyrovnanie sa s týmito problémami.

Použitá metóda a výskumný súbor

Inšpirujúc sa predchádzajúcimi výskumami realizovanými v zahraničí (Höhnová, 1967; Málková, 2001) sme administrovali projektívne – naratívnu metódu, ktorá pozostávala z

tvorenia (písania) príbehov na zadanú tému na základe predložených obrázkov z TAT: pre chlapcov obrázok B1, pre dievčatá obrázok 3GF (Murray, 1943). Príbehy získané od probandov sme podrobili obsahovej analýze. Pri obsahovej analýze sme postupovali podľa kategorizačného (obsahového) kľúča, ktorý sme si vytvorili pri čítaní príbehov. Pri obsahovej analýze sme sa zamerali na kvantitatívnu a kvalitatívnu analýzu, pričom sme použili analytické metódy (metóda zachytenia vzorcov, vytárania kategórii, jednoduchého vyjadrenia početností, kontrastov a porovnaní a užívania metafor). Výskumnú súbor tvorili žiaci šiesteho, siedmeho, ôsmeho a deviateho ročníka ZŠ (vekové rozpätie 12-15 rokov) so špecifickými poruchami učenia (dyslexia, dysgrafia, dysortografia) integrovaní v bežných triedach základných škôl a žiaci so špecifickými poruchami učenia integrovaní v špeciálnych triedach pre deti s ŠPU Z dôvodu, že sme pracovali so špecifickou skupinou (s deťmi s ŠPU) boli sme nútení aplikovať zámerný výber. Výskumný súbor pozostáva spolu zo 139 probandov.

Výsledky

Najčastejšie uvádzanou stratégiou zvládania ťažkostí v učení v príbehoch detí s ŠPU je snaha o zlepšenie (oprava známok). Snaha o zlepšenie tvorí 41,5 % všetkých stratégií opisovaných v príbehoch a reflektuje snahu žiaka s ŠPU zlepšiť si známky, zlepšiť sa v činnostiach ako je čítanie, písanie alebo počítanie a tým sa začleniť do kolektívu. Druhou najčastejšie uvádzanou stratégiou je vyhľadanie, prijatie pomoci (28,3 %). Žiaci s ŠPU vyhľadávajú v príbehoch pomoc učiteľov, spolužiakov, kamarátov, rodičov a iných rodinných príslušníkov. Tretiu najčastejšie uvádzanú stratégiu a najčastejšiu negatívnu stratégiu predstavuje stratégia únik (15,1 %). Únikové stratégie majú v príbehoch podobu záškoláctva, túlania sa, úteku z domu a úniku k príjemným činnostiam. Stratégia zdôveriť sa, porozprávať sa s niekým predstavuje 9,4 % všetkých stratégií zvládania záťažových situácií spojených s ťažkosťami v učení. Žiaci s ŠPU sa v príbehoch zdôverujú so svojím problémom rodičom, učiteľom a psychológom. Takmer 4 % stratégií zvládania záťažových situácií spojených s ťažkosťami v učení predstavuje samovražda. Najmenej uvádzanú stratégiu zvládania záťažových situácií spojených s ťažkosťami v učení predstavuje stratégia odreagovanie sa, ktorá tvorí 1,9 % všetkých copingových stratégií opisovaných v príbehoch.

Tabuľka 2: Stratégie a spôsoby zvládania ťažkostí v učení sa žiakov s ŠPU, ktoré deti s ŠPU opisovali v príbehoch.

Spôsob zvládania ťažkostí v učení sa žiaka s ŠPU	Koľkokrát žiaci uviedli (n=139)	
	Σ=53	Stĺpcové %
Snaha o zlepšenie (oprava známky)	22	41,5
Vyhľadanie, prijatie pomoci	15	28,3
Únik (útek z domu, alkohol, záškoláctvo, túlanie sa,..)	8	15,1
Zdôveriť sa, porozprávať sa s niekým	5	9,4
Samovražda	2	3,8
Odreagovanie sa	1	1,9

Priblíženie obsahu výrokov:

- Snaha o zlepšenie (oprava známky)

„...Ale ja sa naozaj snažím v škole čo najviac a keď prídem domou tak si sadnem za stôl a učím sa a nechodím sa zabávať s priateľmi von. Vždy keď prídem do školy tak im chcem ukázať že som ako oni....Ale ja som si povedala že ja chcem v živote niečo dosiahnuť , a že sa nebudem ľutovať. Môžem dokázať v živote viac to že sa aspoň snažím učiť sa a nie sa chodiť zabávať s priateľmi von. To je moje víťazstvo!!! Možno raz moji spolužiaci a rodičia pochopia že nie som taká za akú ma považovali....“

- Vyhľadanie, prijatie pomoci

„...Prišiel som domov najedol som sa, pozrel som si televízor, a išiel som sa učiť. No len asi po piatich minútach som zistil že to neviem urobiť rozmýšlal som ako to vyriešiť. Chcel som si to pozrieť v zadu v knihe ale pomyslil som si že to není dobrý nápad lebo oklamem iba sam seba. Tak som išiel za sesternicou a ona mi vtom pomohla.“

- Únik

„...Raz jeden den keď to už nanho bolo veľa tak utiekol z domu, lebo to už psychicky nevydržal! Tulal sa nikto nejavyl onho záujem, proste všetci naňho kašľaly zvisoka! Tak sa tulal pookoly a plakal. Už bol večer a stále sa túlal, už mu bolo tak zle že sa zastavyl a chitil sa tíče a chitil sa za hlavu že aký je trulo ze sa musí vratit' domou!...“

„...Prišiel dom oceli zničení zo slzickami v očiach. Sadol si otvoril matematiku a plaka. Keď to chlapca nebavilo zobral mp3 a počuva až kým nešie do školi a za D.Ú. dostal guľu a od vtedi nad matika sedi s mp3.“

- Zdôveriť sa, porozprávať sa s niekým

„...Raz dostal odvahu a povedal to mame ta došla do školi a poprosila aby jej syna preložili do špecialnej triedy....“

„...A tak sa rozhodla že sa pôjde porozprávať zo psychologičkou. Katke to veľmi pomôhlo a chodí tam pravidelne....“

- Samovražda

„...nemohol to vydržať ukončil to celé svojou smrťou. išiel na najbližší železničný most a padol na vlak.....Keď sa to dozvedel jeho otec trpkou olutoval že ho bil.“

- Odreagovanie sa

„Rozmišlam nad životom nad tým že by som mal dobrý rozum a viac by som chcel biť tak ako moji spolužiaci a vyjadriť sa k nim slušne a rozumne potom ma budú chcieť mať radi za kamoša to bude veľmi dobré ale čo z dievčatami oni bima nechceli mať za kamoša ale ja ano...A keď sme kamoši tauž chodime do parku sa hrať alebo chodime na trenigi Hokeja no ale sa to vyslovuje NHL. A chodine aj na turnaje hokeja a sme spolu dobrí dali sme spolu 3 gole a vyhrali sme 1,2,3 tretine a to je vsetko o hokeji...“

Záver a diskusia

Spôsoby zvládania ťažkostí v učení sa žiakov s ŠPU, ktoré žiaci s ŠPU opisovali v príbehoch, môžeme rozdeliť na pozitívne (snaha o zlepšenie (oprava známky), vyhľadanie pomoci, prijatie pomoci, zdôveriť sa, porozprávať sa s niekým, odreagovanie sa) a negatívne (únik, samovražda). Z celkového počtu spôsobov zvládania ťažkostí v učení sa detí s ŠPU tvoria pozitívne stratégie 81,1 % a negatívne 18,9 %.

V príbehoch, sa objavovali najmä pozitívne stratégie. Najčastejšie uvádzanou stratégiou zvládania ťažkostí v učení je snaha o zlepšenie (oprava známok), ktorá reflektuje snahu žiaka s ŠPU zlepšiť si známky, zlepšiť sa v činnostiach ako je čítanie, písanie alebo počítanie, čo môže pomôcť dieťaťu začleniť sa do kolektívu. Druhou najčastejšie uvádzanou stratégiou je vyhľadanie, prijatie pomoci. Žiaci s ŠPU vyhľadávajú v príbehoch pomoc učiteľov, spolužiakov, kamarátov, rodičov a iných rodinných príslušníkov. Hľadanie pomoci svedčí o žiakovom racionálnom prístupe a o jeho zaangažovanosti na vyriešení ťažkostí v učení. Vyhľadávanie pomoci je konanie, ktoré iniciuje sám žiak a je orientované na určitý problém alebo úlohu. Tretiu najčastejšie uvádzanú stratégiu predstavuje únik, ktorý považujeme za negatívnu stratégiu zvládania záťaže. Únikové stratégie mali v príbehoch podobu záškoláctva, túlania sa, úteku z domu a úniku k príjemným činnostiam. Stratégie vyhľadanie, prijatie

pomoci a zdôverenie sa, porozprávanie sa s niekým reflektujú potrebu a vyhľadávanie sociálnej opory žiakov s ŠPU. Sociálnu oporu môžeme charakterizovať ako súbor vzťahov, ktoré žiak vníma ako subjektívne významné pri riešení bežných i náročných situácií. Ide o pomoc, podporu zo strany iných, ktorá uľahčuje a zmierňuje negatívne následky záťaže a stresu (Sarason a kol., 1999; in: Koubeková, 2000). Sociálna opora zahŕňa emocionálnu, inštrumentálnu, informačnú pomoc a hodnotenie (House, 1981) a uľahčuje a zmierňuje negatívne následky záťaže spojenej s ťažkosťami v učení (Koubeková, 2000). Podľa E. Koubekovej (2000) má sociálna opora priamy účinok na zdravie žiaka aj v prípade, keď nie je vystavený stresu. Ch. Dunkel-Schetterová a kol. (1987) uvádzajú pozitívny vzťah medzi percipovanou úrovňou stresovej udalosti a veľkosťou sociálnej siete, ako i úrovňou (rozsahom a intenzitou) emocionálnej a informačnej opory. Najprirodzenejším zdrojom zvládania záťaže spojenej s ťažkosťami v učení je pre deti sociálna opora poskytovaná rodičmi. Sociálna opora poskytovaná rodinou ovplyvňuje okrem iného aj školské sebaocenenie (Cauce, Felner, Primavera, 1982) a znižuje úzkosť (Koubeková, 2000). Rodičia, ktorí prejavujú záujem, porozumenie, akceptujú dieťa, pozitívne ovplyvňujú sebaúctu dieťaťa a sú dôležitým zdrojom adaptívneho zvládania stresu (Koubeková, 2000). Zdrojom zvládania záťaže spojenej s ťažkosťami v učení je alebo by mala byť aj pomoc poskytovaná učiteľmi, školskými psychológmi a spolužiakmi. Druhou negatívnou stratégiou zvládania záťažových situácií spojených s ťažkosťami v učení opisovanou v príbehoch bola samovražda. Ťažkosti v učení sa žiakov s ŠPU a s nimi spojené problémy v škole a v rodine vyvolávajú u žiakov nadmerné trápenie sa, smútok, depresívne príznaky a negatívne myšlienky, ktoré ich vedú k suicidiám. Z psychodynamického hľadiska je suicidálne správanie výsledkom interakcie vnútorných, osobnostných dispozícií, spôsobov ako sa dieťa vyrovnáva so stresom a vonkajšími vplyvmi (Koutek, Kocourková, 2003). Suicidium reflektuje vo väčšine prípadov prejav slabosti, bezradnosti, pocit zúfalstva, nešťastia, bezmocnosti a trápenie sa. Školské problémy a dlhodobé konflikty v rodine sú najčastejšími motívmi samovražedného správania detí. V roku 2000 sa v Českej republike z dôvodu školských problémov pokúsilo o samovraždu sedem detí a dospelých (Koutek, Kocourková, 2003). Význam ťažkostí v škole je závislý od rodinnej situácie od vzťahov medzi deťmi a rodičmi. Uvedené motívy však nemusia byť jediným dôvodom suicidálneho správania. Príčinou suicidií je často kombinácia viacerých faktorov. Prevencia suicidálneho správania detí sa zameriava na podporu duševného zdravia. Cieľom prevencie je oslabiť rizikové faktory samovražedného správania a posilniť ochranné faktory na strane dieťaťa, rodiny a prostredia, v ktorom dieťa vyrastá (Koutek, Kocourková, 2003). Preventívne programy môžu byť zamerané na dieťa aj na rodičov, učiteľov, a iné

osoby, ktoré pracujú s dieťaťom. Starostlivosť o duševné zdravie detí je úlohou rodiny, školy, odborníkov z oblasti medicíny a psychológov. Najmenej uvádzanou stratégiou bolo odreagovanie sa. Odreagovaním sa žiak s ŠPU aspoň na chvíľu zabúda na problémy spojené s ťažkosťami v učení. V príbehoch sa odreagovanie objavilo vo forme športu. Šport predstavuje príležitosti na prežívanie flow (príval, zahltenie) ktorý pomáha dieťaťu okrem iného precítiť plnosť života, prežívať intenzívnu radosť zo spojenia s iným človekom, činnosťou, so sebou samým, s prírodou atď. Flow je stav, v ktorom jednotlivec natoľko zaujatý svojou činnosťou, že sa nestará o nič iné. Teší ho samotné prežívanie činnosti (Macková, 2003). Šport umožňuje dieťaťu s ŠPU aspoň na chvíľu zabudnúť na ťažkosti v učení a s nimi spojené problémy. Sprievodným znakom športu je prežívanie radosti z telesnej aktivity. Najmä kolektívne hry otvárajú pre dieťa svet spolupráce, ale i súperenie v skupine rovesníkov. Kolektívne hry vytvárajú prostredie, v ktorom sa jednotlivec usiluje nájsť svoje miesto, podobne ako je to v rodine medzi súrodencami a v škole medzi spolužiakmi. Jednotlivec sa cíti v skupine chránený, ale súčasne bojuje o svoje postavenie. Športové hry a šport vo všeobecnosti ponúkajú dieťaťu s ťažkosťami v učení možnosť uvoľniť sa, odreagovať sa, zabaviť sa a vyniknúť v kolektíve. Šport umožňuje nielen telesný pohyb, ale aj duševný. Na duševnej úrovni sa pohyb prejavuje vo všetkých psychických procesoch, teda v pociťovaní, vnímaní, predstavovaní si, pamätaní si, myslení, cítení, v motivácii nášho správania, vo vôľovom konaní i učení, vytváraní si obrazu o sebe atď. (Macková, 2003). Šport môže mať okrem iného aj terapeutický charakter. Podnecuje aktivitu jednotlivca, zvyšuje sebaúctu, asertivitu, internalitu, zmysel pre humor, altruizmus, kreativitu (Medved'ová, 2004) a znižuje úzkosť, depresívne príznaky, vnímanie stresu a schopnosť reagovať na stres, zvyšuje odolnosť voči záťaži, má euforizačné účinky atď. Ako súčasť liečby sa používa pri špecifických poruchách učenia a poruchách správania.

Literatúra:

CAUCE, A.M., FELNER, R.D., PRIMAVERA, J., 1982, Social support in high – risk adolescents. Structural components and adaptive impac. American Journal of Comunity Psychology, 10, 417- 428.

COMPAS, B. E., MALCARNE, V. L., FONDACARO, K. M., 1988, Coping with stressful Events in Older Children and Young Adolescents. Journal of Consulting and Clinical Psychology. 56, 405-411.

ČÁP, J., MAREŠ, J., 2001, Psychologie pro učitele. Praha: Portál.

- ČORNÁK, L., 2005, Psychosociálne postavenie žiakov so špecifickými poruchami učenia: Rigorózna práca. Nitra: FSVaZ Univerzita Konštantína filozofa.
- DUNKEL – SCHETTER, CH., FOLKMAN, S., LAZARUS, R.S., 1987, Correlates of Social Support Receipt. *Journal of Personality and Social Psychology*, 53, 1, 78-80.
- HOUSE, J.S., 1981, *Work stress and social support* Reading, MA: Addison-Welsey.
- HÖHN, E., 1967, *Der schlechte Schüler*. München: Piper.
- KOUBEKOVÁ, E., 2000, Zvládacie stratégie vo vzťahu k niektorým psychologickým charakteristikám telesne handicapovaných detí. In: D. Heller, J. Šturma, (Eds.), *Psychologie pro třetí tisíciletí. Zborník medzinárodnej konferencie. Psychologické dny 1998* (pp. 261-264), Olomouc: Testcentrum.
- KOUTEK, J., KOCOURKOVÁ, J., 2003, *Sebevražedné chování*. Praha: Portál.
- MACKOVÁ, Z., 2003, *Šport ako duševný zážitok: Nové trendy v športovej psychológii*. Bratislava: FTVŠ UK.
- MÁLKOVÁ, G., 2001, *Psychologické a sociální aspekty školního neúspěchu dětí: Diplomová práca*. Praha: PF UK.
- MEDVEĎOVÁ, L., 2004, Zdroje stresu a zdroje jeho zvládania deťmi a adolescentmi. *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*, 39, 2-3, 108-120.
- MURRAY, H. A., 1943, *Thematic Apperception Test Manual*. Cambridge: Harvard University Press Cambridge.
- SKINNER, E.A., WELLBORN, J.G., 1997, Children's Coping in the Academic Domain. In: S.A. Wolchik, I.N. Sandler, (Eds.), *Handbook of Children's Coping. Linking Theory and Intervention* (pp. 387-422), New York: Plenum Press.

Čornák, L., Popelková, M., 2009, Stratégie a spôsoby zvládania záťažových situácií v škole u detí so špecifickými poruchami učenia. In L. Golecká, J. Gurnáková, I. Ruisel (Eds) *Sociálne procesy a osobnosť 2008. Zborník z konferencie*. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, s. 568 – 576, ISBN 978-80-88910-26-8.

Skúmanie myslenia v Ústave experimentálnej psychológie sav: retrospektíva a perspektíva (venované životnému jubileu RNDr. Zdeny Ruiselovej-Droppovej, CSc.)

Stríženec Michal

Katarina.Hornackova@savba.sk

Ústav experimentálnej psychológie SAV, Bratislava

Abstrakt

Popisujú sa počiatky skúmania myslenia v ústave a podrobne sa rozoberajú témy, ktorým sa venovala jubilatka (mentálne zobrazovanie, pochopenie problému, myslenie a zvládanie a pod.). Pokiaľ ide o perspektívy, naznačuje sa potreba skúmať každodenné, neformálne usudzovanie. Prvé príspevky v tomto smere podala Z. Ruiselová so spolupracovníkmi svojimi výskumami kontrafaktuálneho myslenia.

Kľúčové slová: myslenie, Z. Ruiselová, UEP SAV

V rámci dlhodobého zamerania ústavu na poznávacie procesy po skúmaní vnímania a pamäti sa začalo skúmanie myslenia.

Počiatky koncentrovanejšieho skúmania myslenia v ústave súviseli s rozvojom inžinierskej psychológie. Išlo o skúmanie myšlienkovvej činnosti operátora a prvé príspevky siahajú do r. 1967 (Stríženec, 1967) a síce vo forme referátu na medzinárodnom ergonomickom kongrese v Anglicku a v r. 1968 to bol článok v Československej psychológii (Stríženec, 1968). Potom nasledovali príspevky v *Studia psychologica* a v interných Správach ústavu ako i vo viacerých zahraničných časopisoch. Teoretické i výskumné poznatky z uvedenej oblasti boli zhrnuté v doktorskej dizertačnej práci (Stríženec, 1982a).

Z. Droppová najprv publikovala príspevok o formalizácii postupu riešenia úloh (1975) a od r. 1977 sa dlhodobo venovala mentálnemu zobrazovaniu (Droppová, 1977). Okrem prehľadových a teoretických príspevkov (zahrňujúcich aj väzby na pamäť, myslenie a umelú inteligenciu) realizovala aj početné výskumy. Najprv zisťovala vhodnosť rôzneho podnetového materiálu ako i obťažnosť viacerých mentálnych transformácií objektu.

V laboratórnej situácii sa spočiatku používala matica 6x6 bielych krúžkov, v ktorej sa vytvárali kombinácie 5 čiernych krúžkov. Vytvorilo sa 15 podnetových schém a od probanda sa vyžadovali nasledovné transformácie: posunutie štruktúry o riadok, resp. stĺpec, otočenie o 90°, resp. 180°, naloženie štruktúr na seba, zrkadlové prevrátenie okolo horizontálnej, resp. vertikálnej osi. Pri skúmaní pamäťovej reprodukcie sa použila Taylorova figúra. Výsledky transformácii bezzmyselných schém budov ukázali, že najjednoduchšou transformáciou bolo zrkadlové prevrátenie okolo vertikálnej osi. Najhorší výkon bol pri skladaní s rotáciou. Zistili sa tiež korelácie výkonu najmä s neverbálnou inteligenciou. Ďalej sa tiež preukázala interfunkčná súvislosť percepcie i pamäti pri vytváraní mentálneho zobrazenia. Pri zapamätaní podnetových schém probandi preferovali verbálne kódovanie a pri transformáciách schém bol presun preferencie ku tvarovému kódovaniu. Neskôršie prišlo k realistickejšej podnetovej situácii – použila sa v literatúre uvádzaná úloha „Netvory“ (ide o stanovenie poradia prenášania gúľ, ktoré držal „netvor“ – ide o úlohu izomorfnú so známou hanojskou vežou). Vytvorila sa tiež nová úloha „Pozývanie na návštevu“. Pri úlohe „Netvory“ u probandov s matematickou erudíciou prevládalo verbálne zobrazenie a úlohu riešili za kratší čas. Teoretická analýza ukázala, že na rozdiel od rôznych myšlienkových operácií pri mentálnom zobrazení je v popredí regulačná funkcia (vymedzenie cieľa, overovanie vhodných prostriedkov, voľba smeru, hľadanie riešenia) a zobrazovacia funkcia (fixovanie výsledkov v abstraktnej forme). Obsahom mentálneho zobrazenia môžu byť údaje, poznatky, predstavy o vonkajšej skutočnosti, o sebe i o priebehu ľudskej činnosti a o jej výsledkoch.

Dosiahnuté poznatky z teoretických analýz i z uvedených výskumov sú obsiahnuté v nasledujúcich prácach: Z. Droppová 1975, 1977, 1980, Z. Ruiselová 1983a,b, M. Stríženec, Z. Droppová 1978, 1979, Stríženec 1982b.

Prehľad problematiky myslenia z pohľadu kognitívnej psychológie podali I. Ruisel a Z. Ruiselová v svojej monografii (1990). Zamerali sa najmä na riešenie problému a Z. Ruiselová tu popisuje svoje experimenty o využití schém pri konštrukcii mentálneho zobrazenia a riešení problému (ako úlohy sa použili príbehy a následne riešenie úloh, napr. Stuhý, Žiarenie, Generál, Naftová veža). Novšie I. Ruisel (2004) v časti venovanej mysleniu, popísal jeho vývin, vzťah myslenia a jazyka, sociálnych vzťahov, morálne myslenie, iracionálne myslenie ako aj otázku umelej inteligencie.

Ďalej M. Stríženec a Z. Ruiselová experimentálne (s využitím metodiky hlasitého myslenia pri riešení problému „Dedičstvo“) skúmali pochopenie problému, pričom sa porovnali výsledky dosiahnuté poslucháčmi fyziky, humanitných odborov a vedúcimi pracovníkmi chemického závodu). Skúmali tiež – v spolupráci s MUDr. J. Kresánkom –

procesy stanovenia medicínskej diagnózy u lekárov v súvislosti so stupňom ich expertnosti (Ruiselová, Kresánek, 1992; Ruiselová, Stríženec, Kresánek, 1993).

Na mentálne zobrazenie bol zameraný aj článok M. Stríženca (1982b) a riešenie problému sa skúmalo tiež u programátora počítača (Stríženec, Sirotová, 1974).

Dlhoročný výskum inteligencie v ústave by si vyžadoval osobitné zhodnotenie. Na tomto mieste poukážeme stručne len na prínos Z. Ruiselovej k tejto problematike. Poukázala na prelínanie praktickej inteligencie, myslenia a zvládania (Ruiselová, 1992) a k metodickým aspektom skúmania praktickej inteligencie prispela popisom a výskumným použitím simulačných úloh (Ruiselová, Ruisel, 1992a), dotazníka heuristickej kompetencie (Ruiselová, Ruisel, 1992b), Antonovského dotazníka SOC (Ruiselová, 1992b) ako i Frankfurtských škál sebaobrazu (Ruiselová, 1992c). Zamerala sa tiež na vzťah praktickej inteligencie a expertného výkonu (Ruiselová, 1993), dimenziu kontroly a koherencie (Ruiselová, Prokopčáková, 1993) ako aj na riešenie problému a rozhodovanie v kontexte prežívania a zvládania (Ruisel, Prokopčáková, Ruiselová, 1993).

Podobné platí aj o ďalších témach súvisiacich s myslením, ako je tvorivé myslenie (M. Jurčová), iracionálne presvedčenia (J. Kordačová).

V snahe začleniť výskumy myslenia v ústave do širšieho medzinárodného kontextu M. Stríženec publikoval prehľady o psychológii myslenia v zahraničí (západné krajiny, bývalý Sovietsky zväz, NDR – Stríženec, 1985b, 1986, 1987). Venoval sa tiež otázkam umelej inteligencie (Stríženec, 1985a). Neskôr došlo k zameraniu na špecifickú oblasť myslenia – usudzovanie. Analyzovali sa zahraničné práce v tejto oblasti (Stríženec, 1993a) a vlastný výskum bol zameraný na chybovosť, resp. skreslenie (zaujatosť) pri deduktívnom usudzovaní (Stríženec, 1993b; Stríženec, Prokopčáková, 1995). Skúmal sa tiež vplyv realistického obsahu úlohy (programovanie výkonu lekárov a poslucháčov fyziky a matematiky – Stríženec, 1993).

Potiaľto retrospektívny pohľad na doterajšie výskumy myslenia v ústave. Obmedzený rozsah tohto príspevku neumožňuje detailnejšie rozobrať jednotlivé témy výskumu, avšak pripojená podrobná – i keď len výberová – bibliografia poslúži záujemcom o hlbšie oboznámenie sa s danou problematikou. Podobne ako inteligencia (venoval sa jej najmä I. Ruisel) aj kognitívne štýly (I. Sarmány Schuller) by si vyžadovali osobitný prehľad.

Teraz niečo k perspektíve. Už dávnejšie (Stríženec, 1993) sme poukázali na rozdiel medzi formálnym a každodenným usudzovaním a to na základe zahraničnej literatúry. Avšak v poslednom desaťročí stále výraznejšie sa presadzuje tendencia skúmať myslenie a v rámci neho najmä usudzovanie v bežných životných situáciách. Bolo publikovaných veľa prác o neformálnom usudzovaní. Tu je dôležité objasniť vplyv mimologických faktorov na ľudské

myslenie. Avšak aj v oblasti logiky došlo k výraznému posunu – vznikla neformálna logika. Zaoberá sa usudzovaním a argumentovaním v bežnom jazyku, ktoré sa vyskytuje pri osobnej výmene názorov, v politickej diskusii, v reklame, právnej argumentácii a pod. Ciele tejto logiky sa prelínajú s cieľmi hnutia kritického myslenia. Úlohou tohto odvetvia logiky je vytvoriť neformálne štandardy na analýzu, hodnotenia a konštruovanie argumentovania v každodennom diskurze. Zameriava sa najmä na schémy „zlého“ usudzovania vedúceho ku klamným záverom (fallacy). Neformálne chyby súvisia s obsahom, nie so štruktúrou dôkazu.

Vráťme sa však k neformálnemu usudzovaniu. Čo sa týka samotného usudzovania, jedno z vymedzení uvádza, že usudzovanie je psychická aktivita spočívajúca v transformácii danej informácie (súbor premís) za účelom dospenia k záveru. Pri každodennom usudzovaní premisy obvykle nie sú úplne k dispozícii a osoba musí hľadať relevantnú informáciu a rozhodovať o jej relevantnosti (zväčša ide o tzv. zle definované problémy). Neformálne usudzovanie súvisí s vývinovým štádiom postformálnej operácie. Toto štádium rozširuje Piagetovu koncepciu, pretože sa zistilo, že usudzovanie niektorých dospelých je komplexnejšie, než formálne operácie popísané Piagetom (poukázal na to aj A.J. Sternberg, 2002). Pre mnohé teórie postformálneho usudzovania je spoločným konštatovanie, že postformálne správanie zahŕňa jednu alebo viac z nasledujúcich zložiek: vnímanie, usudzovanie, poznávanie, pociťovanie, komunikovanie. Postformálne myslenie umožňuje mentálne spracovať rozporuplnosti každodenného života, v ktorých len zriedka sú jasné odpovede. Treba tu brať do úvahy aj sociokultúrne súvislosti. V medzinárodnej encyklopédii sociálnych a behaviorálnych vied sa uvádza, že neformálne usudzovanie sa vyskytuje v situáciách, kde informácia a vyvodenia majú premenlivú určitosť alebo akceptovateľnosť. K prvým pokusom v ústave sledovať vyševedené trendy patria napr. zdôraznenie súvislosti kritického myslenia s múdrosťou (Ruisel, 2006) ako i náš príspevok (Stríženeč, 2007), kde pri analýze kognitívnych aspektov religiozity sme stručne poukázali na posformálnu kogníciu a komplementárne myslenie. Výrazný posun k empirickému uchopeniu dielčej témy z tejto novej oblasti reprezentujú príspevky Z. Ruiselovej a A. Prokopčákovej (2007a, b) ako i článok Z. Ruiselovej, A. Prokopčákovej a J. Kresánka (2007) o kontrafaktovom myslení. Je to myslenie o tom, čo by mohlo byť keby nastala iná alternatíva minulej udalosti (oproti tej, ktorá v skutočnosti nastala). Ide teda o premýšľanie o neuskutočnených alternatívnych riešeniach problémov v každodennom živote. Pri výskume sa použilo i 10 otázok, ktoré zostavila Z. Ruiselová. Výskumné súbory zahŕňovali zdravotné sestry, detské lekárky a študentky. Získané výsledky poukazujú na súvislosť tohto myslenia s osobnostnými charakteristikami a zvládaním.

Keďže postformálna kognícia a najmä neformálne usudzovanie sú dôležitou zložkou rozhodovania, ktoré má byť ďalšou etapou skúmania kognitívnych procesov v ústave, bolo by perspektívne sledovať vyševedené trendy aj u nás. Doterajšie výskumy myslenia v ústave vytvárajú predpoklady aj na komplexné štúdium problematiky rozhodovania.

LITERATÚRA

- DROPPOVÁ, Z., 1975, Možnosti formalizácie postupu riešenia úloh. Správy ÚEP SAV, 226.
- DROPPOVÁ, Z., 1977, Proces vytvárania mentálneho zobrazenia a možnosti jeho opisu. Správy ÚEP SAV, Bratislava.
- DROPPOVÁ, Z., 1977, On role of memory in creation and transformation of mental representation. *Studia psychologica*, 22, 2, 145-152.
- RUISEL, I., 2004, Inteligencia a myslenie. Bratislava, Pegas.
- RUISEL, I., RUISELOVÁ, Z., 1990, Vybrané problémy psychológie poznávania. Bratislava, Veda.
- RUISEL, I., PROKOPČÁKOVÁ, A., RUISELOVÁ, Z., 1993, Riešenie problému a rozhodovanie v kontexte prežívania a zvládania. In: Ruisel, I., Ruiselová, Z., Prokopčáková, A. (eds.), *Praktická inteligencia III.* s. 87-104, Bratislava, Ústav experimentálnej psychológie SAV.
- RUISELOVÁ – DROPPOVÁ, Z., 1983a, Mentálne zobrazenie v kontexte myslenia a pamäti. *Československá psychologie*, 27, 3, 279-287.
- RUISELOVÁ, Z., 1983b, Interfunkčnosť mentálneho zobrazenia – väzby na pamäťové procesy. In *Československá psychologie*, 27, 5, 349-357.
- RUISELOVÁ, Z., 1992a, Praktická inteligencia, riešenie problémov a coping. In: Ruiselová, Z., Ruisel, I. (eds.), *Praktická inteligencia I.*, s. 33-47, Bratislava, Ústav experimentálnej psychológie SAV.
- RUISELOVÁ, Z., 1992b, Dotazník životnej orientácie. In: Prokopčáková, A., Ruisel, I. (eds.), *Praktická inteligencia II.*, s. 52-58, Bratislava, Ústav experimentálnej psychológie SAV,
- RUISELOVÁ, Z., 1992c, Franfurcké škály sebaobrazu. In Prokopčáková, A., Ruisel, I. (eds.), *Praktická inteligencia II.*, s. 91-103, Bratislava, Ústav experimentálnej psychológie SAV.
- RUISELOVÁ, Z., 1993, Praktická inteligencia a expertný výkon. In: Ruisel, I., Ruiselová, Z., Prokopčáková, A., (eds.), *Praktická inteligencia III.*, s. 58-65, Bratislava, Ústav experimentálnej psychológie SAV.

- RUISELOVÁ, Z., KRESÁNEK, J., 1992, Subjective and objective aspects of problem solving. *Studia psychologica*, 36, 4-5, 359-366.
- RUISELOVÁ, Z., PROKOPČÁKOVÁ, A., 1993, Dimenzie kontroly a koherencie ako možný príspevok ku štúdiu praktickej inteligencie. In: Ruisel, I., Ruiselová, Z., Prokopčáková, A., (eds.), *Praktická inteligencia III.*, s. 76-86, Bratislava, Ústav experimentálnej psychológie SAV.
- RUISELOVÁ, Z., PROKOPČÁKOVÁ, A., 2007a, Kontrafaktuálne myslenie u zdravotných sestier. In: *Zborník abstraktov 25. Psychologické dni „Metanoia – harmónia človeka“*. Trenčín, 6.-8 september 2007. Bratislava, Slovenská psychologická spoločnosť, pri SAV, s. 14.
- RUISELOVÁ, Z., PROKOPČÁKOVÁ, A., 2007b, Výskyt a osobnostné koreláty kontrafaktuálneho myslenia u žien. In: *Kniha abstraktov z medzinárodnej konferencie „Osobnosť v kontexte kognícií emocionality a motivácií“*. Bratislava, 15.-16. november 2007, s. 58.
- RUISELOVÁ, Z., PROKOPČÁKOVÁ, A., KRESÁNEK, J., 2007, Counterfactual thinking in relation to the personality of women – doctors and nurses. *Studia psychologica*, 49, 4, 333-339.
- RUISELOVÁ, Z., RUISEL, I., 1992a, Praktická inteligencia a komplexné riešenia problémov (simulačné úlohy). In: Prokopčáková, A., Ruisel, I. (eds.), *Praktická inteligencia II.*, s. 5-8, Bratislava, Ústav experimentálnej psychológie SAV
- RUISELOVÁ, Z., RUISEL, I., 1992b, Dotazník heuristickej kompetencie. In: Prokopčáková, A., Ruisel, I. (eds.), *Praktická inteligencia II.*, s. 9-19, Bratislava, Ústav experimentálnej psychológie SAV.
- RUISELOVÁ, Z., STRÍŽENEC, M., KRESÁNEK, J., 1993, Riešenie problému ako prejav praktickej inteligencie. *Československá psychologie*, 37, 5, 398-406.
- STERNBERG, R. J., 2002, *Kognitívni psychologie*. Praha, Portál.
- STRÍŽENEC, M., 1967, Analysis of operator's thinking activity. Paper at 3rd Intern. Congr. on Ergonomics, Birmingham, 11.-15.9.1967.
- STRÍŽENEC, M., 1968, Analýza myšlienkovvej činnosti operátora. *Československá psychologie*, 12, 3, 276-281.
- STRÍŽENEC, M., 1982a, Regulačná funkcia myslenia v činnosti operátora. Bratislava Ústav experimentálnej psychológie SAV (Doktorská dizertačná práca).
- STRÍŽENEC, M., 1982b, Mentálne zobrazenie. *Československá psychologie*, 26, 6, 534-546.

- STRÍŽENEC, M., 1985a, Cognitive psychology and artificial intelligence. *Kybernetika*, 20, 1, 3-11.
- STRÍŽENEC, M., 1985b, Principal trends in contemporary psychology of thinking in USSR. *Studia psychologica*, 27, 2, 93-105.
- STRÍŽENEC, M., 1986, Súčasná psychológia myslenia na Západe. *Československá psychologie*, 30, 6, 533-543.
- STRÍŽENEC, M., 1987, Súčasná psychológia myslenia v NDR. *Československá psychologie*, 31, 6, 439-448.
- STRÍŽENEC, M., 1988, The contemporary psychology of thinking and expert systems. *Computers and Artificial Intelligence*, 7, 4, 339-346.
- STRÍŽENEC, M., 1993a, Current approaches to reasoning. *Studia psychologica*, 35, 2, 101-110.
- STRÍŽENEC, M., 1993b, K otázke chybovosti pri usudzovaní. In: Ruisel, I., Ruiselová, Z., Prokopčáková, A., (eds.), *Praktická inteligencia III.*, s. 26-36, Bratislava, Ústav experimentálnej psychológie SAV,
- STRÍŽENEC, M., 1995, Novšie koncepcie o skresleniach pri usudzovaní. *Československá psychologie*, 39, 2, 143-149.
- STRÍŽENEC, M., DROPOVÁ, Z., 1978, K otázke výskumu myšlienkového zobrazenia úlohy u programátora. *Psychologie v ekonomické praxi*, 13, 1, 23-27.
- STRÍŽENEC, M., DROPOVÁ, Z., 1979, Certain results concerning mental transformation. *Studia psychologica*, 21, 1, 45-51.
- STRÍŽENEC, M., PROKOPČÁKOVÁ, A., 1995, Qualitative analysis of erroneousness in syllogistic reasoning. *Studia psychologica*, 37, 1, 21-26.
- STRÍŽENEC, M., SIROTOVÁ, V., 1974, Použitie experimentálnych zadaní pri výskume myslenia operátora. *Správy ÚEP SAV*, č. 191.

Stríženec, M., 2009, Skúmanie myslenia v Ústave experimentálnej psychológie sav: retrospektíva a perspektíva (venované životnému jubileu RNDr. Zdeny Ruiselovej-Droppovej, CSc.). In L. Golecká, J. Gurňáková, I. Ruisel (Eds) *Sociálne procesy a osobnosť 2008. Zborník z konferencie*. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, s. 577 – 583, ISBN 978-80-88910-26-8.

Morálna kompetencia a spokojnosť so životom adolescentov

Klimešová Mária, Babinčák Peter

babincak@unipo.sk

Inštitút psychológie FF PU v Prešove

Abstrakt

Jednou z nových výziev pre výskum kvality života je objasnenie prepojenia medzi spokojnosťou so životom a rôznymi aspektmi socio-morálnej štruktúry spoločnosti. Možno predpokladať, že úsudky o spokojnosti so životom v nejakej podobe zahŕňajú aj morálne usudzovanie o človeku samotnom a živote, ktorý žije. V predkladanej štúdii sa zaujímame o vzťah medzi morálnou kompetenciou (použitá metodika - Moral Judgement Test) a spokojnosťou so životom (Satisfaction with Life Scale) na vzorke adolescentov. Korelačná analýza nepotvrdila lineárnu súvislosť medzi sledovanými ukazovateľmi. Preverované boli taktiež rodové rozdiely v morálnej kompetencii i spokojnosti so životom a úroveň týchto ukazovateľov v porovnaní s inými vzorkami osôb z iného socio-kultúrneho prostredia.

Kľúčové slová: morálne usudzovanie, morálna kompetencia, kvalita života, spokojnosť so životom

Grantová podpora: KEGA č. 3/5210/07

Objasnenie prepojenia medzi spokojnosťou so životom a rôznymi aspektami socio-morálnej štruktúry spoločnosti je jednou z nových výziev, ktorá sa ponúka pre výskum kvality života v sociálnych vedách. V psychologickej literatúre je málo štúdií venujúcich sa tejto problematike a absentuje ucelená teória, integrujúca subjektívnu kvalitu života a konštrukty, ktoré psychológia používa na pomenovanie a vysvetľovanie morálky. Základným predpokladom tejto štúdie je očakávanie, že úsudky o spokojnosti so životom v nejakej podobe zahŕňajú aj morálne usudzovanie o človeku samotnom a živote, ktorý žije. Vychádzame pritom z nasledovného:

- Samotná podstata pojmu kvality života v sebe zahŕňa morálny aspekt. R. Veenhoven (2003) pri vyjasňovaní podstaty kvality života rozlišuje medzi dvoma podobami dobrého

života – moralistickou a hedonistickou. Z moralistickej perspektívy možno o dobrom živote hovoriť vtedy, ak vyhovuje morálnym zásadám, princípom. Podľa povahy týchto princípov možno diferencovať: život podľa pravidiel (predstavuje životnú cestu zahŕňajúcu oddanosť k istým špecifickým pravidlám správania), život podľa ideálu/ov (v tomto prípade dobrý život predstavuje snahu o dosiahnutie určitého ideálu; ten môže byť diktovaný náboženskou ideológiou, ale môže predstavovať aj určitý životný štýl) alebo cieľavedomý život (život podľa vlastného životného plánu, ktorý je predovšetkým autentickým žitím; je to objavovanie pravdy o sebe a žitie podľa vlastných pravidiel). Druhou podobou dobrého života je hedonistický život, užívanie si života. Z dvoch variant hedonizmu je jedna užšie zameraná na príjemné zážitky, druhá zahŕňa spokojnosť so životom a šťastie. Predmetom skúmania v sociálnych vedách je práve hedonistická podoba dobrého života. Viaceré filozofické koncepcie kvality života však zahŕňajú do jej podstaty tiež také aspekty ako sú užitočnosť života, pridržanie sa morálnych zásad, slušnosť a pod.

- Významní odborníci naznačujú perspektívnosť bádania prepojenia kvality života a konštruktov s morálnym obsahom. Okrem Veenhovena tiež E.Diener (ako snáď najznámejší autor publikujúci o subjektívnej pohode) uvažujúc o perspektívnych témach v problematike kvality života uvádza práve vzťah subjektívnej pohody k morálnym štruktúram ako oblasť, ktorá má potenciál prinášať nové myšlienky do štúdia kvality života (Diener, Tov, 2005).

- Výskumné zistenia sú rozporuplné. Napriek teoretickým predpokladom empirické overovanie potvrdzuje len slabý alebo žiadny vzťah medzi skúmanými komponentami morálky a spokojnosti. B.Slováčková (2001) konštatuje síce významný ale slabý korelačný vzťah medzi morálnou kompetenciou a spokojnosťou so životom. Morálne presvedčenia na základe údajov European Social Survey sa v regresnom modeli vysvetľujúcom spokojnosť so životom nepresadili (Babinčák, 2007). Podobne to platí i pre ďalšie konštrukty, ktoré možno voľne priradiť k oblasti psychológie morálky. Napríklad zhovievavosť/odpúšťanie len veľmi slabo súvisí so spokojnosťou (Sastre, Vinsonneau, Neto, Girard, Mulet, 2003).

Pri definovaní konštruktov morálky vychádzame z koncepcie G.Linda (2004), ktorý popisuje tri základné definície morálky používané / použiteľné v psychologickom výskume:

Morálka ako konformita (podrobenie sa pravidlám).

- Je spojená s behavioristickou tradíciou; objektom záujmu je morálne správanie, nie morálne usudzovanie.

- Za morálne sa považuje dodržiavanie pravidiel a noriem, charakteristických pre danú spoločnosť či náboženstvo.

- Morálne konanie je merané počtom prípadov, v ktorých osoba prezentuje morálne korektné správanie a vyhne sa morálne nevhodnému správaniu.

Morálka ako intencia/e.

- Indikátorom morálky sú morálne úmysly – zámery.

- Morálne dobré správanie vychádza z morálne dobrých postojov a hodnôt, motívov a cieľov.

Morálka ako kompetencia.

- Morálna kompetencia je schopnosť robiť rozhodnutia a súde, ktoré sú morálne (to znamená založené na vnútorných princípoch) a na ich základe konať (Kohlberg, 1964 podľa Lind, 2004).

Podstatu kompetencie v morálnom usudzovaní vysvetľuje Lind dvoj-aspektovou teóriou. Podľa nej je morálne správanie výsledkom spojenia dvoch zložiek. Prvou sú morálne princípy a idey, ktoré človek preferuje, považuje ich za dôležité. Tieto predstavujú afektívnu zložku kompetencie. Druhý aspekt obsahuje schopnosť jedinca odôvodniť správanie založené na týchto princípoch, čo je kognitívna zložka kompetencie.

Morálnu kompetenciu sme si vybrali ako tú časť morálneho usudzovania, ktorá je vhodná pre empirické bádanie. Druhým kľúčovým konštruktom výskumu je spokojnosť so životom, ktorú považujeme sa spoľahlivý ukazovateľ kvality života. Na najvyššej úrovni všeobecnosti možno kvalitu života chápať na viacerých rovinách. R.Veenhoven (2000) dokonca hovorí o štyroch samostatných kvalitách života, ktoré sú obsiahnuté v tradičnom chápaní kvality života (schematické znázornenie pozri v prílohe). Jeho delenie je založené na dvoch dichotómiách - životné šance verzus výsledky a vnútorné verzus vonkajšie kvality. Vychádza z toho, že dobré možnosti pre život ešte neznamenajú dobrý život žitý. Vnútorné a vonkajšie kvality predstavujú kvalitu individua a kvalitu prostredia. Vzájomnou kombináciou vznikajú štyri kvadranty:

1. Životodarnosť prostredia - vypovedá o dobrých podmienkach pre život.
2. Životaschopnosť osoby - vystihuje vnútorné životné možnosti osoby (adaptívny potenciál, zdravie, účinnosť alebo spôsobilosť....).

3. Užitočnosť života, jeho význam či zmysel - tento kvadrant zahŕňa prístupy rešpektujúce názor, že dobrý život má byť dobrý pre niečo viac, než pre samého seba. Predpokladá nejakú vyššiu hodnotu, externú užitočnosť, ktorá nemusí byť nutne uvedomená.

4. Radosť zo života - predstavuje subjektívne oceňovanie života. Do kvadrantu spadajú pojmy ako subjektívny well-being, životná spokojnosť, šťastie.

Veenhoven prezentuje skeptické stanovisko k zisťovaniu jednej celkovej, vyčerpávajúcej, všeobecnej kvality. Nemožno spájať vonkajšie a vnútorné kvality, šance a výsledky a nemožno prvé tri kvadranty zisťovať vyčerpávacím spôsobom. Predmetom zmysluplného odhadovania by mal byť posledný kvadrant oceňovania života (Veenhoven, 2000, 2005). Celkové, globálne hodnotenie/ocenenie života je možné zisťovať prostredníctvom otázky na spokojnosť so životom ako celkom. Túto možnosť tiež podporuje skutočnosť, že vlastnosti konštruktu spokojnosti so životom sú v teórii sú dobre popísané. Homeostatická teória kontroly subjektívnej pohody potvrdzuje stabilitu hodnôt životnej spokojnosti (Cummins, 2003). Dynamiku spokojnosti so životom a vzťahy medzi celkovou spokojnosťou a spokojnosťou v jednotlivých subdoménach života vystihujú spillover modely (Sirgy, 2006).

K empirickému overovaniu sme stanovili niekoľko cieľov:

- Preskúmať distribúciu hodnôt spokojnosti so životom a morálnej kompetencie na danej vzorke účastníkov/čok výskumu a porovnať ju s hodnotami iných obdobných vzoriek.
- Overiť silu korelačného vzťahu medzi spokojnosťou so životom a morálnou kompetenciou.
- Preveriť rodové špecifiká v prípade spokojnosti so životom, morálnej kompetencie a ich vzájomného prepojenia.

Skupinu účastníkov/čok výskumu tvorili žiaci (N = 19) a žiačky (N = 35) dvoch tried gymnázia v Lipanoch vo veku 15-16 rokov (priemer 15,814) s rodovou distribúciou typickou pre tento typ školy.

Pre meranie morálnej kompetencie sme zvolili Moral Judgement Test (MJT; Test morálnej kompetencie; Lind, 2004; autorský preklad). Osobe sú v ňom prezentované dve morálne dilemy a úlohou je posudzovať kladné a záporné argumenty zdôvodňujúce konanie aktérov príbehu. Hodnotený výstup metodiky je C index, ktorý vypovedá o tom, ako konzistentne osoba používa morálne argumenty. C nadobúda hodnoty od 1 do 100.

(Orientačné posúdenie hodnôt : 1-9 veľmi nízke; 10 – 19 nízke; 20 – 29 stredné; 30 – 39 vysoké; 40 – 49 veľmi vysoké; nad 50 nezvyčajne vysoké hodnoty). K zisťovaniu spokojnosti so životom bola použitá Škála spokojnosti so životom (SWLS; Satisfaction with Life Scale; Pavot, Diener, 1993). Tvorí ju päť otázok na celkovú spokojnosť so životom ($\alpha = 0,621$). Hodnotí sa celková suma položiek v rozpätí hodnôt od 5 do 35 (Orientačné posúdenie hodnôt : 5 - 9 extrémna nespokojnosť; 10-14 nespokojnosť; 15-19 mierna nespokojnosť; 20 neutrálny počet bodov; 21-25 mierna spokojnosť so životom; 26- 30 spokojnosť so životom; 31 a viac - vysoká spokojnosť so životom).

V tabuľkách 1 a 2 uvádzame distribúciu hodnôt oboch metodík a s nimi hodnoty z iných výskumných zistení na vzorkách, umožňujúcich porovnanie.

Tabuľka 1: Distribúcia hodnôt spokojnosti (ilustratívne porovnanie s inými vzorkami)

Zdrojové údaje	Výskumná vzorka; N=54	Slovinsko, dve SŠ vzorky; N ₁ =462;N ₂ =179*	Univerzitné vzorky v USA; N=130-358 **	Slovenská univerzitná vzorka; N=51***
Priemer	25,83	23,40 / 22,38	23,0 – 25,2	23,04
Odchýlka	2,59	5,67 / 6,53	5,8 – 6,4	4,87

* Pečjak, Košir, 2007

** Pavot, Diener, 1993

*** Čmáriková, 2004

Priemerné hodnoty spokojnosti účastníkov/čok výskumu sa nachádzajú v strednom pásme hodnôt, čo zodpovedá aj výsledkom z iných vzoriek. Žiaden špecifický trend nie je naznačený. Priemerná hodnota je mierne vyššia, ako je to v porovnateľných vzorkách, s pomerne nízkou odchýlkou. K porovnaniu uvádzame dve slovinské vzorky (stredoškolskí/é študentí/ky starší/ie o 2 roky) a niekoľko univerzitných (študenti/ky nižších ročníkov).

Tabuľka 2: Distribúcia hodnôt morálnej kompetencie (ilustratívne porovnanie s inými vzorkami)

Zdrojové údaje	Výskumná vzorka N=54	Iná slovenská vzorka adolescentov N=204*	Belgická SŠ vzorka N=338**	Obdobná vzorka, Thajsko N=88***	Česká univerzitná vzorka, 1.roč. N=60****
Priemer	21,2	20,33	23,66	16,42	29,7
Odchýlka	11,4	12,95	17,55	12,90	15,6

* Lajčiaková, 2007

** Duriez, Soenens, 2006

*** Lerkiatbundit, Utaipan, Laohawiriyanon, Teo, 2006

**** Slováčková, 2001

Priemerná hodnota C-indexu morálnej kompetencie spadá do pásma stredu rozpätia hodnôt. Podobné hodnoty namerali autori/ky ďalších štúdií, na inej slovenskej vzorke participantov identického veku bola nameraná nepatrne nižšia hodnota a na podobnej belgickej vzorke (s identickým vekovým priemerom, ale s vekovým rozpätím od 14 do 20 rokov) hodnota vyššia; v pomere k variabilite C indexu sú tieto rozdiely zanedbateľné. Opierajúc sa o kognitivistické prístupy k vývinu morálneho usudzovania sme očakávali, že hodnoty morálnej kompetencie v skupinách adolescentov budú navzájom podobné a nižšie ako u vysokoškolákov. Tento trend je pri porovnaní priemerných hodnôt zjavný. Nižšiu priemernú hodnotu zaznamenali autori na thajskej vzorke (mladší participanti – 14 až 16 r.) a výrazne vyššia priemerná hodnota C indexu náleží k českej univerzitnej vzorke študentov/iek v druhom semestri štúdia.

Súvislosť hodnôt spokojnosti a morálnej kompetencie bola overovaná jednoduchou korelačnou analýzou. Zistili sme len nevýznamný korelačný vzťah; $r = -0,102$ ($p=0,462$) medzi premennými. Podobne korelácie jednotlivých položiek SWLS a celkového skóre sú nízke a nevýznamné ($r = -0,221$ až $-0,003$). Rozdiely v morálnej kompetencii a spokojnosti sme nepotvrdili pri porovnaní hodnôt mužov a žien. Podobne sa podstatne nelíšia v týchto podskupinách ani korelácie medzi sledovanými premennými.

Tabuľka 3: Rodové špecifiká

	N	MJT C-index (priemer)	SWLS (priemer)	MJT x SWLS (r)
Ženy	35	21,94	25,86	-0,214
Muži	19	19,84	25,79	0,027

Všetky rodové rozdiely sú štatisticky nevýznamné (t-test)

Diskusia a záver

Hodnoty spokojnosti so životom účastníkov/čok výskumu sú porovnateľné s údajmi obdobných výskumných vzoriek (resp. výskumných vzoriek starších študentov/iek) a s teóriou. Stredné hodnoty spokojnosti spadajú do pozitívneho pólu spokojnosti s malým rozptylom hodnôt (aj v porovnaní s inými vzorkami).

Podobne namerané hodnoty morálnej kompetencie sú porovnateľné s výsledkami iných výskumov s podobným zložením výskumnej vzorky. Priemerné hodnoty sa nachádzajú v pásme stredy. Naznačený nárast hodnôt v súvislosti s vekom zodpovedá vlastnostiam meraného konštruktú morálnej kompetencie.

Korelačná analýza nepotvrdila súvislosť medzi hodnotami spokojnosti so životom a morálnou kompetenciou. Hodnota korelačného koeficient je nízka a súvislosť je nevýznamná. Nepotvrdili sa očakávania založené na údajoch vekovo staršej skupiny osôb (Slováčková, 2001), kde bola nameraná síce nevysoká, ale štatisticky významná súvislosť.

Zisťovanie rodových rozdielov sa opieralo o predpokladanú nezávislosť hodnôt morálnej kompetencie na rode (Slováčková, Slováček, 2007) a o naznačené rozdiely v hodnotách spokojnosti so životom v prospech žien (v teórii v tomto prípade nepanuje konsenzus). Žiadne signifikantné rozdiely medzi mužmi a ženami sme nezistili.

Hlavná otázka, či sú osoby vyznačujúce sa istou kvalitou morálneho usudzovania spokojnejšie so životom, ktorý vedú, nemá na základe realizovaného výskumu jednoznačnú odpoveď. Korelačná súvislosť nebola preukázaná. Pre detailnejšie overenie výskumného

problému je však nutné aplikovať komplexnejší výskumný plán, ktorý umožní odhadnúť prediktívnu silu morálnej kompetencie vzhľadom k hodnotám spokojnosti so životom.

Použitá literatúra

BABINČÁK, P., 2008, Prediktory spokojnosti so životom v údajoch European Social Survey. In: V. Bačová (Ed.), *Kvalita života a sociálny kapitál – psychologické dimenzie*, Prešov: FF PU, 175-201.

CUMMINS, R.A., 2003, Normative life satisfaction: measurement issues and a homeostatic model. *Social Indicators Research*, 64, 225–256.

ČMÁRIKOVÁ, A., 2004, O vzťahu zmyslu života a kvality života. In: J. Džuka (Ed.), *Psychologické dimenzie kvality života*. Dostupné online : <http://www.pulib.sk/elpub/FF/Dzuka3/index.htm>

DIENER, E., TOV, W., 2005, Culture and Subjective Well-Being. In: S. Kitayama, D.Cohen (Eds.), *Handbook of Cultural Psychology*. New York: Guilford.

DURIEZ, B., SOENENS, B., 2006, Religiosity, moral attitudes and moral competence: A critical investigation of the religiosity–morality relation. *International Journal of Behavioral Development*, 30 (1), 76–83.

LAJČIAKOVÁ, P., 2007, Morálne úsudky adolescentov. In: P. Humpolíček, M. Svoboda, M. Blatný (Eds.), *Sociální procesy a osobnost 2007*, Brno: MDS, 268-272.

LERKIATBUNDIT, S., UTAIPAN, P., LAOHAWIRIYANON, Ch., TEO, A., 2006, Impact of the Konstanz Method of Dilemma Discussion on Moral Judgment in Allied Health Students. *Journal of Allied Health*, 35, 101-108.

PAVOT, W., DIENER, E., 1993, Review of the Satisfaction with Life Scale. *Psychological Assessment*, 5, 164-172.

PEČJAK, S., KOŠIR, K., 2007, Personality, Motivational Factors And Difficulties In Career Decision-Making In Secondary School Students. *Psihologijske teme*, 16, 1, 141-158.

LIND, G., 2004, The meaning and measurement of moral judgement competence: A dual-aspect model. Retrieved March 27, 2008, from University of Konstanz

Website http://www.uni-konstanz.de/ag-moral/pdf/Lind-2004_meaning-and-measurement.pdf

SASTRE, M.T.M., VINSONNEAU, G., NETO, F., GIRARD, M., MULLET, E., 2003, Forgivingness and Satisfaction With Life. *Journal of Happiness Studies*, 4, 323–335.

SIRGY, M.J., 2006, History of qol studies from an industrial/organizational psychology

and management perspectives. In: M.J. Sirgy, A.C. Michalos, A.L. Ferriss, R.A. Easterlin, D. Patrick, W. Pavot, The Quality-of-Life (QOL) Research Movement: Past, Present, and Future. *Social Indicators Research*, 76, 422–429. (rukopis zaslaný via mail)

SLOVÁČKOVÁ, B., 2001, Morální kompetence a morální postoje u studentů lékařské fakulty Univerzity Karlovy v Hradci Králové. *Psychiatrie*, 5, 2. Dostupné online : www.tigis.cz/psychiat/Index.htm

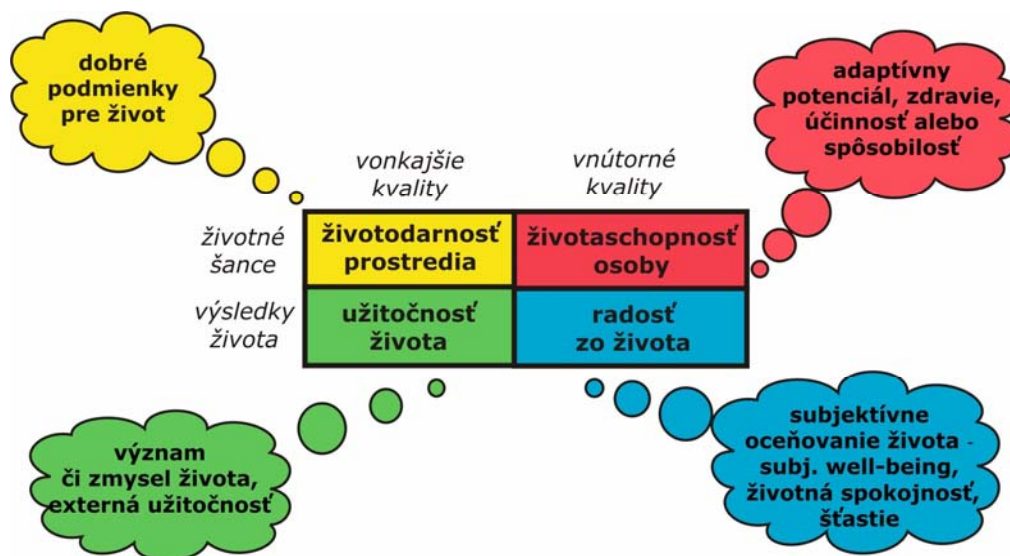
SLOVÁČKOVÁ, B., SLOVÁČEK, L., 2007, Moral Judgement Competence and Moral Attitudes of Medical Students. *Nursing Ethics*, 14 (3), 321-328.

VEENHOVEN, R., 2000, The four qualities of life. Ordering Concepts and Measures of the Good Life. *Journal of Happiness Studies*, 1, 1-39.

VEENHOVEN, R., 2003, Arts-of-living. *Journal of Happiness Studies*, 4, 373–384.

VEENHOVEN, R., 2005, Is Life Getting Better? How Long and Happy Do People Live in Modern Society. *European Psychologist*, 10, 330-343.

Príloha :

Obrázok 1: Štyri kvality života (Veenhoven, 2000) – schematické znázornenie

Klimešová, M., Babinčák, P., 2009, Morálna kompetencia a spokojnosť so životom adolescentov. In L. Golecká, J. Gurňáková, I. Ruisel (Eds) *Sociálne procesy a osobnosť 2008*. Zborník z konferencie. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, s. 584 – 592, ISBN 978-80-88910-26-8.

„Miesto, kam sa stále rád vraciam“: kvalitatívna analýza významnosti miesta u slovenských adolescentov

Naništová Eva*, Halamová Júlia

enanist@gmail.com

*Katedra psychológie FF TU, Trnava

Abstrakt

V procese celoživotného vývinu má pre človeka existenciálny význam miesto odkiaľ pochádza, ku ktorému sa vzťahuje, ale najmä miesto, kam patrí. Autorky uvádzajú výskumné zistenia z prieskumu, do ktorého sa zapojilo 140 stredných škôl z ôsmich regiónov Slovenska. Podkladovými materiálmi kvalitatívnej analýzy bola jedna zo štyroch tém písomnej práce internej časti maturitnej skúšky zo slovenského jazyka pre školský rok 2006/2007 s názvom „Miesto, kam sa stále rád vraciam“, pričom celkovo boli získané podklady zo 430 maturitných esejí na túto tému. V príspevku sú analyzované rozdiely medzi krajinami, interpohlavné diferencie a špecifiká súvisiace s výberom miesta. Autorky v závere zdôrazňujú multidimenzionálny prístup k analýze významu miesta, teoretické východiská k rôznym typom analýz konceptu miesta, ako aj fakt, že kultivácia vnímavosti na miesto začína byť dôležitou najmä v súvislosti s rezidenčnou mobilitou a migračnými trendmi v globalizujúcich sa spoločnostiach zjednocujúcej Európy.

Grantová podpora: Štúdia bola vypracovaná s finančnou podporou grantu VEGA 1/3657/06

Východiskové tézy

V procese celoživotného vývinu má pre človeka existenciálny význam miesto odkiaľ pochádza, kde patrí a ku ktorému sa vzťahuje/smeruje, ako aj miesto s ktorým sú späté jeho významné životné a vývinové úlohy. Podľa R. Haya (1998) významnosť miesta vyjadruje druh optimálnej psychologickéj vzdialenosti medzi self a miestom, ktorá vedie k výraznejšiemu oceňovaniu miesta, prežívaniu bezpečia a pocitu domova. Zo sociokultúrnej

perspektívy symbolizuje miesto lokálne/národné dedičstvo, kontinuitu životnej cesty generácií (rodu), rekreačné možnosti, prírodné scenérie, spoločné hodnoty, významné obydliá alebo sakrálné miesta. M. Sanger (1994) v tejto súvislosti konštatuje, že významnosť miesta súvisí s osobnou skúsenosťou, podmienenou dôverným oboznámením sa s prírodnými podmienkami a procesmi, s komunitou ako aj s históriou určitého miesta. Výrazná zmena alebo strata takýchto miest často spôsobuje skupinový „pocit bez-miestia“ a disociáciu významu od miesta (porovnaj Naništová, 2002).

Analýza psychologických procesov kontaktu človeka s miestom je možná skúmaním environmentálnej percepcie, s dôrazom na rozsiahlu scenériu. Percepcia určitého miesta (napr. prírodná krajina, mestské prostredie) je podmienená jeho objektívnymi atribútmi i jeho kognitívnou reprezentáciou. Percipient býva v procese environmentálnej percepcie definovaný ako aktívna osoba, ktorá je spravidla súčasťou daného miesta, vníma ho v jeho celistvosti a má v celkovom kontexte miesta určitý cieľ alebo zámer, ktorý chce realizovať. Všeobecné teoretické problémy, týkajúce sa vzťahov medzi percipientom a vnímaným obsahom, sú analyzované v štúdiách hodnotenia a preferencie konkrétnych miest, pričom miesto sa opisuje výlučne objektívne, alebo v zmysle vnímaných obsahov a významov. Z prehľadu literatúry o prístupoch k percepcii krajiny je možné identifikovať tri základné metodologické stratégie: (1) objektívne meranie premenných vo fyzikálnych rámcoch, (2) využívanie posudkov na definovanie premenných v rámcoch prostredia a (3) popis krajiny z fenomenologickej perspektívy. Oceňovanie životného prostredia (environmental appraisal) teda zdôrazňuje afektivitu, súvisí s dojmom, ktorý u jednotlivca určité miesto vyvoláva, približuje proces ako si osoby subjektívne cenia prostredie a do akej miery sa to mení v závislosti od iných premenných.

Cieľ projektu a výskumné otázky

V príspevku uvádzame čiastkové výskumné zistenia z celoslovenského prieskumu. Podkladovými materiálmi bola jedna zo štyroch tém písomnej práce internej časti maturitnej skúšky zo slovenského jazyka a literatúry pre školský rok 2006/2007 s názvom „Miesto, kam sa stále rád vraciam“. Naším cieľom bolo na základe obsahovej analýzy písomných prác kategorizovať osobne významné miesta adolescentov a porovnať tieto zistenia v závislosti od pohlavia a regiónu. V súvislosti s týmto cieľom sme formulovali výskumné otázky:

1. Aké typy miest preferujú adolescenti pri výbere osobne významného miesta ?
2. Existujú interpohlavné rozdiely v preferencii typov osobne významných miest ?
3. Existujú rozdiely v preferencii typov osobne významných miest medzi regiónmi ?

Výskumný súbor

V rámci reprezentatívneho prieskumu vo všetkých ôsmich regiónoch Slovenska¹¹ sme zozbierali kópie 432 písomných maturitných prác v slovenskom jazyku na tému „Miesto, kam sa stále rád vraciam“. Vzhľadom na rozsah a náročnosť spracovania takto rozsiahleho súboru predkladáme v príspevku čiastkové výsledky analýzy dát z troch regiónov, ktoré reprezentujú západné Slovensko (Bratislavský región: n=74 z toho 29 mužov a 45 žien), stredné Slovensko (Banskobystrický región: n=22, z toho 5 mužov a 17 žien) a východné Slovensko (Košický región: n=28, z toho 10 mužov a 18 žien).

Metóda výskumu

Zozbierané dáta sme spracovali formou kvalitatívnej analýzy, so zameraním na (a) identifikáciu a špecifikáciu kategórií osobne významných miest, (b) ich environmentálnu percepciu, (c) mentálnu reprezentáciu, (d) lokalizáciu v geografickom priestore a (e) celkový rozptyl výberov miesta. Doplnujúce štatistické postupy ako frekvenčná a korelačná analýza zistených kategórií a subkategórií boli východiskom pre základnú komparáciu a grafickú analýzu. V príspevku uvádzame len čiastkové výsledky celého projektu.

Výsledky analýzy

(A) Preferované typy osobne významných miest u adolescentov a ich kategorizácia

Kvalitatívnou analýzou písomných prác boli identifikované základné kategórie – typy miest, ktoré respondenti opisovali ako miesta, ktoré pre nich sú osobne významné, obľúbené

¹¹ Z podkladov Štátneho pedagogického ústavu sme spracovali databázu všetkých stredných škôl v Slovenskej republike, ktoré realizovali internú časť maturitnej skúšky zo slovenského jazyka a literatúry formou písomnej práce v slovenskom jazyku. Následne sme oslovili koordinátorov maturitných skúšok na týchto školách a požiadali ich o spoluprácu (1) pri štatistickej analýze výberu jednotlivých maturitných tém v závislosti od pohlavia (v tejto fáze sme spracovali dáta od 12.327 študentov) a (2) pri zbere dát – kópií maturitných prác k téme „Miesto, kam sa stále rád vraciam“ (v tejto fáze sme zozbierali 432 kópií maturitných prác).

a na ktoré sa radi vracajú (pozri Tabuľku 1). Základné kategórie preferovaných miest reprezentujú:

Tabuľka 1: Preferencia osobne významných miest u adolescentov troch vybraných regiónov Slovenska (n=124)

T y p m i e s t a	výber miesta v %	poradie
Domovina	4,0 %	8. – 9.
Domov – lokalita	10,6 %	4.
Domov – súčasné bydlisko	17,7 %	2. – 3.
Dedina „rodu“	20,2 %	1.
Dom / byt – typ bývania	9,7 %	5.
Chata	8,1 %	6.
Prírodné miesta	17,7 %	2. – 3.
Krajinné oblasti doma	5,6 %	7.
Mestá doma	0,8 %	11.
Zahraničné oblasti	4,0 %	8. – 9.
Iné	1,6 %	10.
Spolu	100 %	

Domovina (opisovaná atribútmi rodná vlasť, rodná zem, Slovensko); Domov-lokalita (konkretizovaná ako domov cez rodisko, rodný kraj, rodné hniezdo); Domov-súčasné bydlisko (definované cez rodné mesto a rodnú dedinu); Dedina „rodu“ (návrat do bydliska/domu starých rodičov na dedine, do dediny odkiaľ pochádza mama alebo otec, do dediny kde respondent prežil detstvo a kde vyrastal); Dom-typ bývania (opis miesta v rodičovskom dome, byte, alebo vo vlastnej izbe); Chata (opis miesta vlastnej chaty, lokalizovanej v prírodnej krajine – v lese, v horách, pri jazierku, v prírode a pod.); Prírodné miesta (opis prírodných scenérií s dôrazom na flóru, faunu, horstvo alebo vodné zdroje); Krajinné oblasti doma (konkrétne oblasti ako Vysoké Tatry, Nízke Tatry, Malé Karpaty, Orava, Kysuce); Mestá doma (Kremnica, Banská Štiavnica); Zahraničné oblasti (prímorské oblasti Chorvátska, Grécka, Talianska a Španielska); Iné (špecifické opisy miest).

Výsledky korelačnej analýzy dát z početnosti výberov v rámci jednotlivých kategórií/typov miest (použitý Pearsonov korelačný koeficient) poukazujú na štatisticky významné pozitívne vzťahy medzi preferenciou miesta Domovina (rodná vlasť) a Domov (rodný kraj) ($r=0,738$); miesta Domov (rodný kraj) a Súčasné bydlisko ($r=0,927$); miesta Zahraničná oblasť s miestami Dom ($r=0,883$), Chata ($r=0,891$) a Dedina „rodu“ ($r=0,924$); a miesta Krajinné oblasti doma s miestami Dom ($r=0,845$) a Chata ($r=0,843$).

(B) Rozdiely v preferencii osobne významných miest v závislosti od pohlavia

Výsledky naznačujú, že v preferenciách adolescentov bolo osobne najvýznamnejším miestom Dedina „rodu“ (dedina starých rodičov, rodisko matky, ich pôvodné rodisko), a to jednak v celom súbore (Tabuľka 1), ako aj nezávisle u mužov i žien (Tabuľka 2). Za rovnako dôležité miesto považujú muži nášho súboru svoje rodné mesto alebo rodnú dedinu v ktorej teraz žijú, zatiaľ čo ženy viac preferujú prírodné lokality, predovšetkým krajinné scenérie s výskytom flóry (lúky, háje, lesy, stromy) a vodnými zdrojmi (napr. potôčik, jazierko, studnička). Najvýraznejšie rozdiely v preferenciách medzi oboma pohlaviami sme zistili vo vzťahu k Domovine (rodná zem, rodná vlasť, Slovensko), ktorú oveľa častejšie opisovali muži než ženy (pozri v Tabuľke 2).

Tabuľka 2: Preferencia osobne významných miest v závislosti od pohlavia

Typ miesta	Muži (n=44) v %	Ženy (n=80) v %	Diferencia [d]
Domovina	9,1 %	1,2 %	[7,9]
Domov – lokalita	11,4 %	10,0 %	[1,4]
Domov – súčasné bydlisko	18,2 %	17,5 %	[0,7]
Dedina „rodu“	18,2 %	21,3 %	[3,1]
Dom / byt – typ bývania	11,4 %	8,8 %	[2,6]
Chata	9,1 %	7,5 %	[1,6]
Prírodné miesta	13,6 %	20,0 %	[6,4]
Krajinné oblasti doma	6,8 %	5,0 %	[1,8]
Mestá doma	2,2 %	0 %	[2,2]
Zahraničné oblasti	0 %	6,2 %	[6,2]
Iné	0 %	2,5 %	[2,5]
Spolu	100 %	100 %	

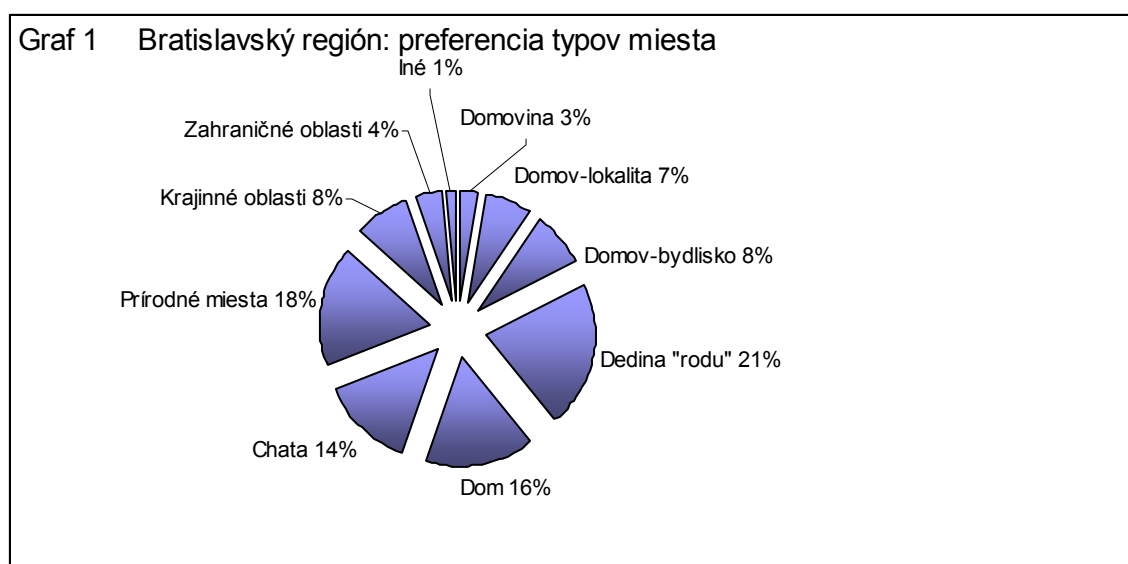
(C) Rozdiely v preferencii osobne významných miest v závislosti od regiónu

Po realizovaní kvalitatívnej analýzy dát a frekvenčnej analýzy preferencií konkrétnych miest sme zostavili grafické „profily osobne významných miest“ pre každý región. Výsledky uvádzame v Tabuľke 3 a grafoch.

Tabuľka 3: Porovnanie preferencie osobne významných miest vo vybraných regiónoch Slovenska

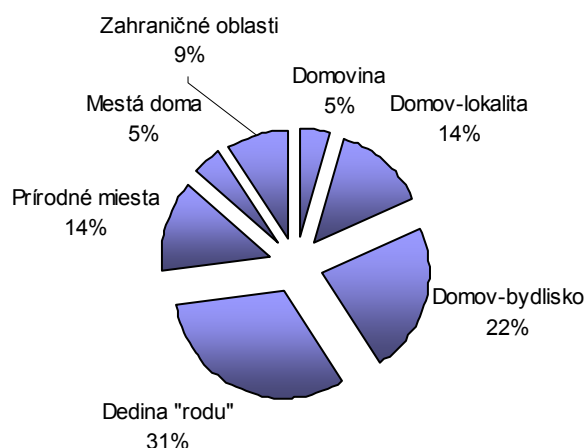
Typ miesta	Bratislavský región n=74	Banskobystrický región n=22	Košický Región n=28
Domovina	2,7 %	4,5 %	7,1 %
Domov – lokalita	6,8 %	13,7 %	17,9 %
Domov – súčasné bydlisko	8,0 %	22,7 %	39,3 %
Dedina „rodu“	21,6 %	31,8 %	7,1 %
Dom / byt – typ bývania	16,2 %	0%	0%
Chata	13,6 %	0%	0%
Prírodné miesta	17,7 %	13,7 %	21,4 %
Krajinné oblasti doma	8,0 %	0%	3,6 %
Mestá doma	0%	4,5 %	0%
Zahraničné oblasti	4,0 %	9,1 %	0%
Iné	1,4 %	0%	3,6 %
Spolu	100 %	100 %	100 %

U respondentov z Bratislavského regiónu sme na základe kódovania výberov miesta a frekvenčnej analýzy kategorizovaných dát definovali profil miesta s dominanciou Dediny „rodu“ a výrazným podielom miest spojených s vlastníctvom (Dom/Byt a Chata). Na približne rovnakej úrovni sa nachádzala i preferencia Prírodných miest (detailnejšie Graf 1).

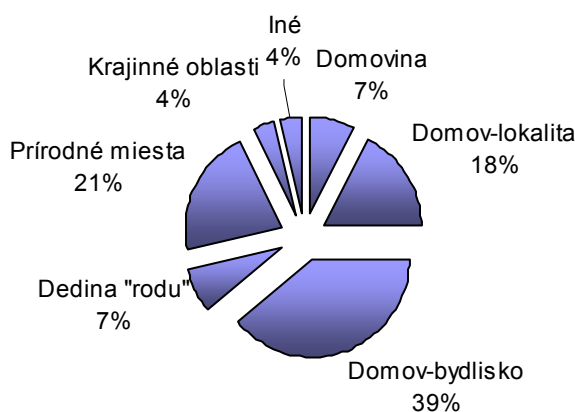

Pre respondentov z Banskobystrického regiónu bola v profile osobne významného miesta najviac zastúpená kategória Dedina „rodu“ a kategória Domov-bydlisko (Graf 2). V Košickom regióne v profile osobne významného miesta jednoznačne dominovala preferencia Domova-bydliska (detailnejšie v Grafe 3).

Graf 2 Banskobystrický región: preferencia typov miesta

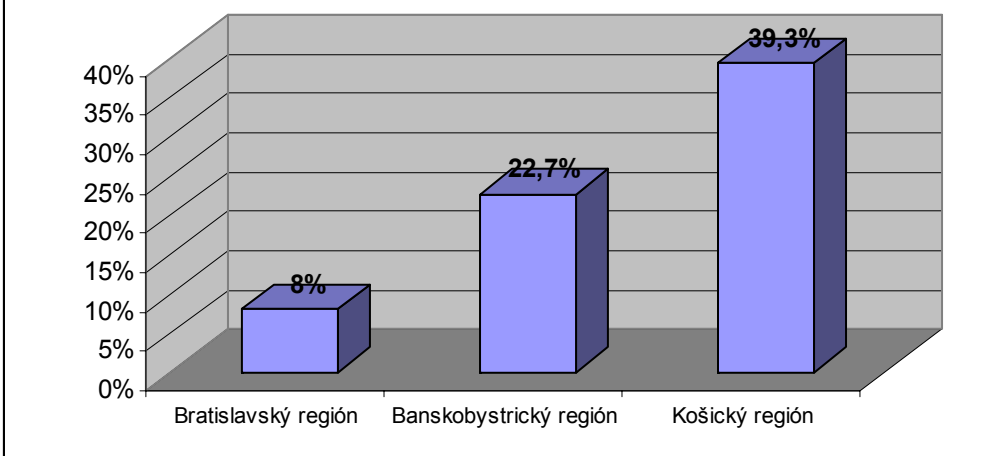

Graf 3 Košický región: preferencia typov miesta

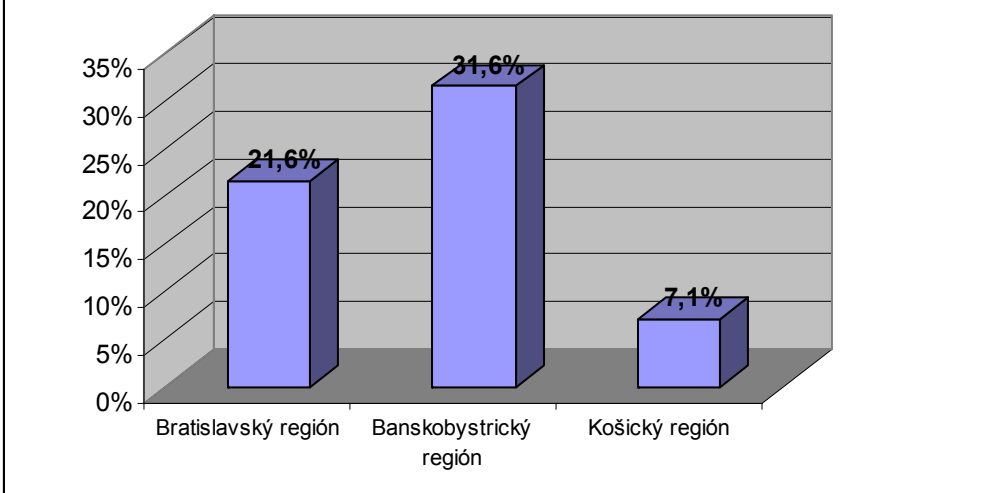

Pri porovnaní kategórií, ktoré vykazovali najväčšie diferencie, môžeme konštatovať, že respondenti v Košickom regióne v porovnaní s ďalšími dvoma regiónmi vykazujú najvyššie preferencie rodného mesta alebo dediny ako miesta ich súčasného bydliska, ktoré je pre nich osobne významné. Je zaujímavé, že najmenej je tento typ miesta preferovaný respondentmi Bratislavského regiónu (Graf 4). Na druhej strane, respondenti Košického regiónu majú v porovnaní s ostatnými najnižšie preferencie pokiaľ ide o kategóriu Dedina „rodu“, teda návrat na miesto rodiska svojich rodičov, návrat k starým rodičom, resp. na miesto rodisko, kde prežili svoje detstvo. Najvyššie preferencie v tejto kategórii sme zistili u respondentov zo stredného Slovenska (pozri Graf 5).

Graf 4 Porovnanie preferencie miesta súčasného bydliska

Graf 5 Porovnanie preferencie miesta "dedina rodu"

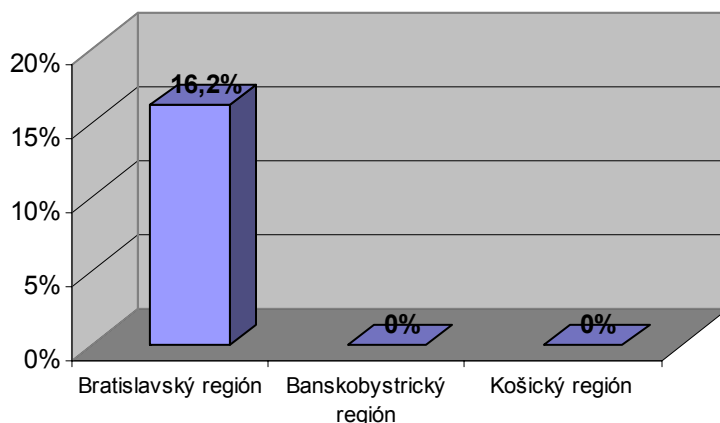

Na výsledky, ktoré môžu byť inšpiráciou k ďalším úvahám i výskumom, poukazujú i zistenia týkajúce sa preferencie miesta rodičovského domu, bytu, resp. vlastnej izby¹², ktoré sú prítomné – a v porovnaní s inými kategóriami i dostatočne vysoké len u respondentov z Bratislavského regiónu (pozri v Grafe 6). Pokiaľ ide o preferencie prírodných prostredí, percentuálne hodnoty preferencií v jednotlivých krajoch sú približne rovnaké¹³ (Graf 7).

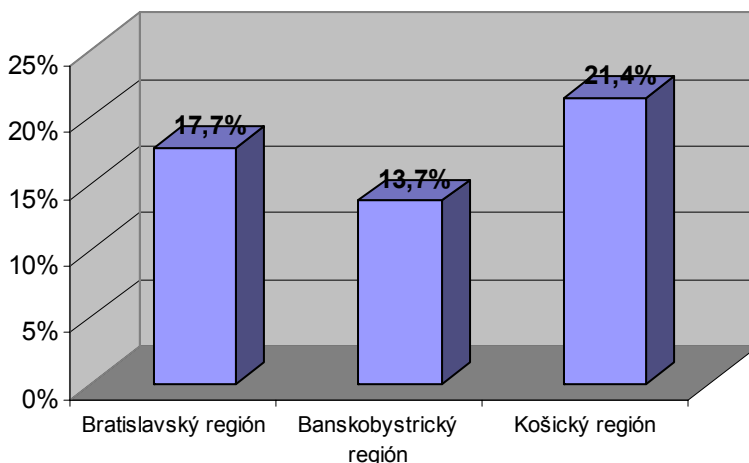
¹² Uchýlenie sa do súkromia vlastného domova a izby s obmedzením kontaktov so susedmi sa uvádza ako jedna z dominantných charakteristík vývinového obdobia adolescencie (pozri Mesárošová, Naništová, 2007).

¹³ Výskumy manželov Kaplanovcov (podľa Peron et al., 1998) poukazujú na fakt, že v preferenciách pri percepcii rozličných typov krajiny dominujú scény, zobrazujúce vodu a iné prírodné prvky, zatiaľ čo scény zobrazujúce extenzívne, človekom navodené zmeny, sú preferované oveľa menej. K podobným výsledkom, prostredníctvom kognitívnej analýzy preferencie prostredí s lesnými porastmi, vodnými tokmi a horským prírodným prostredím, dospel aj T. Herzog (1984, 1985, 1987).

Graf 6 Porovnanie preferencie miesta vlastného domu/bytu

Graf 7 Porovnanie preferencie prírodných miest

Záverom

Osobne významné miesta nesú bohatú škálu významov, ktoré sa odlišujú medzi jednotlivcami i skupinami. V našom výskume sme na základe kvalitatívnej analýzy opisov osobne významných miest identifikovali tieto základné tendencie pri vymedzovaní typov miesta:

Tendencia 1: Väzba na rodnú vlasť, rodný kraj a svoje rodisko ako domov.

Tendencia 2: Väzba na „dedinu rodu“ (druhý domov), predovšetkým na bydlisko starých rodičov, rodisko jedného z rodičov, jednoznačne v rurálnom prostredí (na vidieku/dedine).

Tendencia 3: Závislosť na type konkrétneho bývania, ktoré je spojené s vlastníctvom (napr. vlastný dom, byt v paneláku, chata, izba).

Tendencia 4: Vyhľadávanie exkluzívnych krajinných oblastí doma (najmä horské prostredie) a v zahraničí (najmä more).

Tendencia 5: Environmentálna percepcia a významnosť miesta o sebe z hľadiska estetického (prírodné prvky ako fauna, flóra, horstvo, voda).

Tendencia 6: Abstrahovanie od konkrétneho miesta a všeobecné opisy krajinskej scenérie alebo atmosféry miesta.

Tendencia 7: Mystifikácia resp. transcendencia miesta s dôrazom na tajomnosť a fantáziu.

V súčasnosti mnohí autori poukazujú na fakt, že pluralistický stav postmodernej spoločnosti kráča ruka v ruke s rozkladom tradičného pojmu miesta, ktoré sa stalo obeťou priestorovej homogenity a stratilo svoje topologické vymedzenie. V súvislosti s rezidenčnou mobilitou a migračnými trendmi v globalizujúcich sa spoločnostiach zjednocujúcej sa Európy začína byť dôležitou práve kultivácia vnímavosti na miesto. Prínosom k tejto špecifickej problematike môžu byť aj priebežné výstupy našej práce, ktoré poukazujú na významnosť a osobitosť miesta v preferenciách adolescentov na Slovensku.

Literatúra

- HAY, R., 1998, Sense of Place in Developmental Context. *Journal of Environmental Psychology*, 18, 5-29.
- HERZOG, T.R., 1984, A Cognitive Analysis of Preference for Field-and-Forest Environments. *Landscape Research*, 9, 10-16.
- HERZOG, T.R., 1985, A Cognitive Analysis of Preference for Waterscapes. *Journal of Environmental Psychology*, 5, 225-241.
- HERZOG, T.R., 1987, A Cognitive Analysis of Preference for Natural Environments: Mountains, Canyons, and Deserts. *Landscape Journal*, 6, 2, 140-152.
- MESÁROŠOVÁ, B., NANIŠTOVÁ, E., 2007, Významnosť miesta z hľadiska psychosociálneho vývinu. In: E. Naništová, E. Klčovanská (Eds.), *Psychológia pre život* (zborník z vedeckej konferencie). Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, 234-239.
- NANIŠTOVÁ, E., 2002, Koncept miesta v environmentálnej psychológii. Trnava: Lagúna.
- PERON, E. et al., 1998, Models and Preference for Outdoor Scenes. *Environment and Behavior*, 30, 3, 282-305.

SANGER, M., 1997, Sense of Place and Education. *Journal of Environmental Education*, 29, 1, 4-9.

Naništová, E., Halamová, J., 2009, „Miesto, kam sa stále rád vraciam“: kvalitatívna analýza významnosti miesta u slovenských adolescentov. In L. Golecká, J. Gurňáková, I. Ruisel (Eds) *Sociálne procesy a osobnosť 2008*. Zborník z konferencie. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, s. 593 – 603, ISBN 978-80-88910-26-8.

Analýza medzigeneračných vzťahov v kontexte prežívania zmysluplnosti života dospievajúcich

Ráčzová Beáta

raczova@zoznam.sk

Katedra psychológie FF UPJŠ, Košice

Abstrakt

Hlavnou témou štúdie je vhl'ad do problematiky sociálnej opory percipovanej dospievajúcimi zo strany starých rodičov a odhalenie možných súvislostí s ich prežívaním zmysluplnosti života. Výskumnú vzorku tvorilo 30 pubescentov/iek, navštevujúcich základnú školu a 30 adolescentov/iek, vysokoškolských študentov/tiek. Vo výskume bol použitý dotazník POSR (Gecková, 2003) a Škála životnej zmysluplnosti (Halama, 2002). Výsledky výskumu odhalili, že starí rodičia sú v období pubescencie vyhľadávaný intenzívnejšie v porovnaní s obdobím adolescencie, pričom sa v obidvoch vzorkách potvrdili rodové rozdiely. Častejší kontakt so starým rodičom súvisí s vyššiou úrovňou percipovanej sociálnej opory. Analýza údajov potvrdila signifikantné rozdiely v prežívaní zmyslu života medzi pubescentmi/kami i adolescentmi/kami. Tak u adolescentov/iek ako aj u pubescentov/iek sa vyššia miera percipovanej sociálnej opory zo strany starých rodičov vzťahuje k vyššej miere prežívania zmysluplnosti vlastného života.

Kľúčové slová: medzigeneračné vzťahy, adolescencia, puberta, zmysel života

Grantová podpora: Štúdia vznikla ako súčasť grantovej úlohy Vega č. 1/0410/08

V súčasnosti nie je prekvapivé hovoriť o starnutí populácie (Gee, 1987, in Rosenthal a Gladstone, 2000)., pričom sa čoraz väčšie percento ľudí dožíva seniorského veku. Tento fakt vypovedá o tom, že v súčasnej spoločnosti, bude mať taktiež čoraz viac ľudí potenciálnu šancu stať sa starým rodičom a to vzhľadom na dĺžku ich života. Taktiež z toho môžeme usudzovať, že pre súčasnú populácia detí a dospievajúcich to znamená, že doba, ktorú môžu reálne žiť spolu so svojimi starými rodičmi sa oproti minulosti výrazne predĺžila.

Starorodičovstvo ako nová rola, stavia pred seniorov ďalšie životné výzvy. Na pozadí toho, ako prebieha ich biodromálny vývin osobnosti, na pozadí ich osobnej histórie ale aj histórie celej rodiny sa táto rola môže realizovať úspešne, menej úspešne, či neúspešne. E. Šimová (2002) chápe starorodičovstvo ako výbornú šancu pre oboch participantov tohto vzťahu, no musí byť splnená podmienka optimálneho priebehu starnutia v zmysle biodromálneho ponímania dozretia osobnosti do integrity. Ak to človek dokáže a pochopí, že jeho život je práve v období staroby zavŕšením jeho doterajšej existencie, prijme aj rolu starorodičovstva ako možnosť naplniť vlastnú generativitu.

Z pohľadu fungovania rodinného systému je potrebné vnímať funkciu starých rodičov s dôrazom na ich komplementaritu, pričom vykonávajú funkciu akejsi „psychosociálnej poistky. Vzťah medzi starými rodičmi a ich vnukmi, či vnučkami nadobúda svoje špecifické kvality. Existuje viacero perspektív, ktoré približujú vplyv starých rodičov na života vnukov a vnučiek. J. Langmeier a D. Krejčířová (1998) uvádzajú, že starí rodičia predstavujú významný zdroj pokračujúcej socializácie dieťaťa. Taktiež sú zdrojom odlišnej sociálnej skúsenosti a iný druh spätnej väzby (Šimová, 2002). Zvyčajne nie sú v časovej tiesni a venujú viac času načúvaniu, pozorovaniu maličkosti, týkajúcich sa života ich vnúčat (Hillman, 1999; Kornhaber, 1996, in Ochiltree, 2006). Nezanedbateľný je aj fakt, že starí rodičia sú sprostredkovateľmi histórie, vedomostí o kultúre, tradícií, rodinných a sociálnych hodnôt, vystupujú ako dôverníci, validátori (Rosenthal, Gladstone, 2000).

Starí rodičia v sociálnej sieti dospievajúcich vnúčat a ich vzájomný vzťah.

V záujme väčšej zrozumiteľnosti chceme hneď v úvode podotknúť, že v našej štúdiu používame pojem adolescencia na označenie celistvého obdobia dospievania, teda obdobia približne od 13 –18 rokov (pribl.22 rokov) (Čačka, 2000). Z našej perspektívy tvorí obdobie puberty prvú etapu dospievania, tzv. skorú adolescenciu (13 – 15 rokov), naplnenú odlišnými vývinovými úlohami, poznačenými najmä fyziologickými zmenami a intrapsychickou disharmóniou, v porovnaní s obdobím tzv. pravej adolescencie (16 – 22 rokov), ktorá je fázou postupného vytýčenia a stabilizácie východísk sebariadenia. Z toho vyplývajú i naše výskumné predpoklady o existencii rozdielov medzi pubescentami a adolescentami v nižšie uvedených skúmaných premenných.

V období dospievania, v súlade s biodromálnou koncepciou, dochádza ku kumulácii najväčšieho počtu vývinových úloh, no centrálnou úlohou je nájdenie si vlastnej identity. Hoci mnohé výskumy potvrdzujú, že na zvládnutie spomínaných úloh je dôležitá sociálna sieť

adolescentov/iek, ktorá je bohatá a zastúpená mnohými vzťahmi (Gecková a kol., 2001, Rešovský a kol., 2000 in Šimová, 2002), vyvstáva otázka kvality týchto väzieb. V prípade, že kvalita vzťahu k primárnym kontaktným osobám nemusí spĺňať očakávania, v jeho sociálnej sieti sa môžu vyskytovať ďalšie osoby, a teda aj starí rodičia, ktoré môžu tento nedostatok kompenzovať. A. Gecková a kol., (2003) v svojom výskume uvádzajú, že štvrtina (25,4%) adolescentov/iek zaradila starých rodičov do svojej sociálnej siete. Štúdia kanadských autorov (Boon, Brussoni 1996, 1998 in Rosenthal a Gladstone, 2000) priniesla poznanie, že čím viac vnuci a vnučky veria, že zdieľajú silné, emocionálne naplnené vzťahy s ich najbližšími starými rodičmi, tým viac vnímajú týchto svojich starých rodičov ako významne vplývajúcich na ich životy. N. Ross (2005) vo svojom výskume poukazuje na to, že obe generácie vidia vzťah ako emocionálne významný, vzájomne sa podporujúci a dôležitý aspekt ich identity.

Je zřejmé, že sociálna interakcia medzi adolescentami a ich starými rodičmi je ovplyvňovaná mnohými faktormi. Z doteraz napísaného je však možné odvodiť predpoklad, že starí rodičia môžu zohrávať svoju rolu pri vnímaní zmysluplnosti života adolescentov/iek a to v prípade, že budú súčasťou podpornej sociálnej siete, ktorá je potrebná pre splnenie vývinovej úlohy nájsť odpovede na existenciálne otázky a v konečnom dôsledku pomôžu vytvoreniu a prežívaniu zmyslu vlastného života.

Prežívanie zmyslu života u adolescentov/tiek v kontexte mikroprostredia

Zmysel života je dynamický konštrukt. Je to nepretržitý proces interpretácie a reinterpretácie života a životných udalostí, ktorý prebieha na pozadí osobnej individuálnej histórie, na pozadí vývinových zmien a to počas celého života jedinca (Halama, 2000a). D. Yalom (2006) uvádza, že typy životného zmyslu sa v priebehu života menia a až splnením vývinových úloh môže dôjsť k vývoju zmyslu.

Mnoho výskumov, venujúcich sa problematike zmysluplnosti života už dlhú dobu potvrdzuje, že práve pocit zmysluplnosti a jej prežívanie sa stáva dôležitou súčasťou vývoja osobnosti mladého človeka a vplýva tak na jeho zdravie a kvalitu života (Görlitz, 2006; Ventegodt, 2003, in Tavel, Kanálik, 2008). P. Halama (2000b) v tejto súvislosti uvádza, že práve adolescencia je obdobím zvýšeného záujmu a konfrontácie s existenciálnymi otázkami života. Tento jav P Halama (2000b) nazýva fenoménom existenciálneho prebudenia. Avšak je nutné podotknúť, že prvé náznaky hľadania zmyslu života možno nájsť už v detstve. Takéto fragmenty zmyslu života však nie sú výsledkom existenciálneho hľadania, ktorému deti ešte celkom nedorástli, ale skôr sprostredkovaným chápaním sveta a vzťahov odovzdanými

rodičmi, prípadne inými dospelými či sociálnym okolím (Halama, 2007). Napriek tomu, že skutočný rozvoj potreby zmyslu života prichádza až s rozvojom abstraktného myslenia v období adolescencie, Balcar (1997; in Halama, 2000 a)) potvrdzuje existenciu faktorov ktorých prítomnosť v detstve môže pozitívne ovplyvniť neskoršie priame vyrovnávanie sa s potrebou zmyslu života. Ide hlavne o vzor blízkych dospelých, medzi iným i starých rodičov, vo výbere a angažovaní sa v pozitívnych hodnotách, tiež vlastné zážitky a skúsenosti pozitívneho naplnenia v konkrétnych situáciách s inými. Dostávame sa teda k otázke sociálneho prostredia.

Mikroprostredie, ktorého súčasťou je jedinec počas dospievania predstavuje významný činiteľ, ktorý sa podieľa na vzniku atribútov podmieňujúcich prežívanie zmysluplnosti života. Starí rodičia ako súčasť mikroprostredia môžu byť v rámci rodinných väzieb aj v období dospievania (v období puberty najmä prostredníctvom osobného kontaktu) pretrvávajúcim zdrojom istôt a opory pri zvládaní vývinových úloh tohto obdobia. Môžu byť mediátorom vzťahu medzi adolescentom a jeho rodičmi a podieľať sa tak na zdravom fungovaní rodiny. Ako vplyvy na vzájomné pôsobenie medzi starými rodičmi a vnúčatami sa uvádzajú predovšetkým kontextové vplyvy vrátane rodu, rodovej línie, taktiež podstatná je blízkosť a častosť kontaktu (Ross, 2005; Gecková, 2002), čo bolo aj pre nás inšpiráciou a uvedené premenné sme pri analýze zohľadnili.

Vo výskume tejto práce sme smerovali predovšetkým k analýze medzigeneračných vzťahov, a to v oblasti problematiky sociálnej opory poskytovanej starými rodičmi vo vzťahu k hľadaniu zmysluplnosti života dospievajúcich. Východiskovým faktorom bolo ponímanie dospievania ako obdobia charakteristického zvýšenou potrebou sociálne žiadúcich vzorov, obdobia, kedy sa jedinec výraznejšie zaoberá otázkami zmyslu, predovšetkým vo vzťahu k vlastnej existencii i zmyslu života ako takého. Vychádzali sme ďalej z toho, že v tomto procese dozrievania pôsobia starí rodičia ako kľúčové postavy vo vývine mladého jedinca i v utváraní jeho identity, no najmä ako podporný faktor prispievajúci k utváraniu a nachádzaniu zmyslu života. Zaujímalo nás vývinové hľadisko, o ktorom sme predpokladali, že sa odrazí v porovnaní pubescentov a adolescentov. Cieľom výskumu tejto práce bolo overenie týchto predpokladov a ich vzájomných vzťahov.

Cieľ výskumu: čiastočná analýza medzigeneračného vzťahu starých rodičov a ich dospievajúcich vnúčat. Zamerali sme sa najmä na problematiku sociálnej opory v súvislosti s prežívanou zmysluplnosťou života. Konkrétne, do akej miery dospievajúci vyhľadávajú starých rodičov ako adekvátne a naplňujúci zdroj sociálnej opory, či je táto opora nimi

prijímaná, a ako tento zdroj pôsobí predovšetkým v oblasti prežívania životnej zmysluplnosti u jedincov v období puberty (nazývaná tiež ako skorá adolescencia) a neskôr v období adolescencie.

Hypotézy:

H1. Predpokladáme, že v puberte bude starý rodič - ako zdroj sociálnej opory, vyhľadávaný intenzívnejšie v porovnaní s jedincom v období adolescencie.

H2. Predpokladáme, že vo vyhľadávaní zdrojov sociálnej opory, teda aj v orientácii na starého rodiča ako zdroj sociálnej opory - budú prítomné rodové rozdiely.

H3. Predpokladáme rozdiely v prežívanej úrovni zmysluplnosti života medzi pubescentmi a adolescentmi.

H4. Predpokladáme, že dospelievajúci s vyššou úrovňou prijímanej sociálnej opory zo strany starého rodiča bude prežívať vyššiu úroveň zmysluplnosti života.

H5. Predpokladáme, že častejší kontakt so starým rodičom pozitívne koreluje s vyššou úrovňou prežívanej zmysluplnosti života.

Výskumná vzorka: Výskum bol realizovaný na vzorke 60 respondentov/tiek, pričom skupinu pubescentov tvorilo 30 žiakov základnej školy vo veku od 13 do 16 rokov (14 dievčat a 16 chlapcov) a skupinu adolescentov predstavovalo 30 študentov/tiek VŠ vo veku od 18 do 22 rokov. Pri výbere vzorky bolo zohľadnené kritérium prítomnosti aspoň jedného starého rodiča. Zber dát prebiehal skupinovo.

Metodiky a spracovanie údajov: Vo výskume sme použili 2 základné metodiky. Na meranie prežívanej zmysluplnosti života sme využili Škálu životnej zmysluplnosti (ŠŽZ, Halama, 2000a), ktorá pozostáva z 18 položiek (6 je formulovaných negatívne) rozdelených do 3 dimenzií. Každú dimenziu tvorí 6 položiek. Kognitívnu dimenziu tvoria položky týkajúce sa celkového životného nasmerovania, pochopenia života či životného poslania (napr. „Svoj život považujem za hodnotný a užitočný“), motivačnú dimenziu položky, týkajúce sa cieľov, plánov, ako aj sily a vytrvalosti angažovania sa v nich (napr. „V mojom živote sú veci v ktorých sa naplno angažujem“), a afektívnu dimenziu položky týkajúce sa životnej spokojnosti, naplnenosti, optimizmu, či v negatívne rovine znechutenia, pocitov jednotvárnosti atď. (napr. „Som so svojim životom spokojný aj keď je niekedy ťažký“). Respondent posudzuje na 5 – stupňovej škále položky týkajúce sa jeho života i života všeobecne, a to od 1- silného nesúhlasu po 5- úplný súhlas, pričom škála zahŕňa možnosť 3–

neviem sa rozhodnúť. Celkové skóre môže nadobúdať hodnoty v rozmedzí 18 – 90, pre každú dimenziu 6-30, pričom vyššie skóre indikuje vyššiu úroveň prežívanej zmysluplnosti, resp. väčšie rozvinutie danej dimenzie. Autor na štandardizačnej vzorke uvádza Cronbachovu alfu pre celú škálu 0,87

Pre skúmanie problematiky sociálnej opory som použila dotazník sociálnej opory prijmanej od starých rodičov (POSR) – autorov E. Šimovej, A. Geckovej, J.P. van Dijka (Gecková, 2003). POSR pozostáva z 8 položiek mapujúcich prítomnosť starých rodičov, vybrané aktivity adolescentov spoluzdieľané so starými rodičmi, konkrétne telefonický kontakt, osobný kontakt, spoločne vykonávaná práca, spoločné prechádzky alebo výlet, spoločné angažovanie sa v kultúrnom živote, spoločný rozhovor. Účastníci výskumu majú na 5 - stupňovej škále uviesť častosť už spomínaných spoluzdieľaných aktivít so starým rodičom. Výsledkom je sumárne skóre, pričom vyššie skóre indikuje častejší kontakt so starými rodičmi a pozitívnejší postoj adolescentov k spoločným aktivitám (rozpätie bodov 7-17 indikuje nízku mieru, 18-24 indikuje strednú mieru a 25 a viac indikuje vysokú mieru percipovanej opory starých rodičov). Priemerné skóre bolo 21,6. Výskumné dáta boli analyzované v štatistickom programe SPSS a to: deskriptívnou štatistikou, korelačnou analýzou a prostredníctvom ANOVY.

Vybrané výsledky a ich interpretácia:

A Miera percipovanej sociálnej opory

Výsledky ANOVY potvrdili predpokladané rozdiely (hypotéza H1) v miere percipovanej sociálnej opory medzi adolescentmi a pubescentmi ($F=4,885$; $p<0,05$). V súvislosti so skúmanou sociálnou oporou sme sa zamerali na frekvenciu telefonického a osobného kontaktu dospievajúceho so starým rodičom, ktorí sme vnímali ako indikátor percipovanej sociálnej opory u pubescentov a adolescentov. Výsledky poukazujú na to, že pubescenti v porovnaní s adolescentmi využívajú telefonický kontakt so starým rodičom (príp. starými rodičmi) vo vyššej miere. Konkrétne 46,7 % pubescentov je s nimi v kontakte každý týždeň. Zdá sa, že narastajúcim vekom sa potreba takéhoto kontaktu znižuje, keďže najväčšie zastúpenie vzorky (36,7 %) adolescentov udržuje so starými rodičmi telefonický kontakt najmenej raz za mesiac a 23,3% z nich len 3 – 4 krát za rok. Výsledky analýzy taktiež signalizujú pokles osobného kontaktu so starým rodičom vzhľadom k narastajúcemu veku dospievajúceho. Najviac pubescentov (36,7 %) je v osobnom kontakte so starým rodičom

viackrát za týždeň. V rovnakom percentuálnom zastúpení adolescenti udržiavajú osobný kontakt so starými rodičmi minimálne raz za mesiac. Tento fakt možno vysvetliť jednak prechodom na vysokú školu, do zamestnania, prípadne do zahraničia, ale v značnej miere to môže byť spôsobené zvýšeným odpútavaním sa od rodinných väzieb v tomto vývojovom štádiu a väčšie vyhľadávanie kontaktov vo vzťahoch, priateľstvách. Potvrdila sa teda hypotéza (H1), že v pubescencii bude starý rodič vyhľadávaný intenzívnejšie než v období adolescencie.

B Miera prežívania životnej zmyslupnosti

Výsledky ukázali, že pubescenti a adolescenti sa v prežívanej úrovni zmyslupnosti života významne odlišujú ($F= 8,546$; $p<0,01$). Tieto zistenia (ktoré naznačujú aj priemerné hodnoty uvedené v tabuľke 1), z ktorých vyplýva, že pubescenti vykazujú nižšiu úroveň prežívania zmyslupnosti života v porovnaní s adolescentami.

Tabuľka 1: Priemerné hodnoty v jednotlivých metodikách podľa rodu a vývinového obdobia.

	N	POSR priem.	POSR	SD	ŠŽ Z priem.	ŠZZ	SD
Pubescenti	16	22,595	21,19	4,764	66,625	63,25	8,544
	14		24	3,258		70	8,412
Adolescenti	16	19,665	16,19	5,788	72,83	71,87	9,612
	14		23,14	4,589		73,79	5,250

POSR - dotazník prijímanej sociálnej opory od starých rodičov, ŠŽZ - Škálu životnej zmyslupnosti

Tieto výsledky sa dajú pravdepodobne vysvetliť odlišným vnímaním a chápaním sveta v období puberty, ktoré je výrazne ovplyvnené najmä fyzickou a psychickou nerovnováhou so zameraním sa na vlastné telo a pohlavné dozrievanie (Čačka, 2000). V ďalšom období dospievania, kde sú prioritné procesy personalizácie, socializácie, autokultivácie a otázky vlastného JA, sa postupne mení ponímanie života všeobecne i vlastnej existencie, čo vedie adolescenta k hlbšiemu uvažovaniu a prežívaniu zmyslu vlastného života. Práve s narastajúcim vekom sa dospievajúci omnoho intenzívnejšie zaoberá otázkami zmyslu svojho bytia. „Adolescenti teda už riešia otázku zmyslu života, premýšľajú o hodnotách, s ktorými sa

stretávajú, skúmajú ich hĺbku, trvalosť a význam pre život.“ (Čačka, str.287). Takto možno vysvetliť aj odlišnú úroveň prežívania v tejto oblasti, vzhľadom k veku. Možno konštatovať potvrdenie hypotézy 3, v ktorej sme rozdiely predpokladali.

C Vzťah percipovanej sociálnej opory a úrovne životnej zmyslupnosti

Na overenie vzťahu sme použili korelačnú analýzu. Skúmané premenné vykazujú značnú súvislosť, konkrétne vzťah medzi celkovou úrovňou percipovanej sociálnej opory starých rodičov a úrovňou prežívanej zmyslupnosti života udáva signifikantne významnú pozitívnu koreláciu ($r=0,61$). Obe, už spomínané položky v dotazníku POSR, telefonický kontakt a osobný styk, vykazujú len miernu koreláciu s celkovou úrovňou prežívaného zmyslu života. Podstatná je tu však všeobecná úroveň percipovanej sociálnej opory. Z uvedených výsledkov konštatujeme potvrdenie hypotézy 4, v ktorej sme predpokladali, že dospievajúci s vyššou úrovňou sociálnej opory prijímanej zo strany starých rodičov, budú prežívať vyššiu úroveň zmyslu života.

U pubescentov bola zistená signifikantne významná korelácia medzi úrovňou percipovanej sociálnej opory starých rodičov a úrovňou prežívanej zmyslupnosti života ($r=0,64$). Pubescenti vo vzťahu k úrovni prežívaného zmyslu života vykazujú vyššiu koreláciu s častotou osobného styku so starým rodičom. Vzorka adolescentov taktiež udáva významnú pozitívnu koreláciu celkovou úrovňou percipovanej sociálnej opory starých rodičov a úrovňou prežívanej zmyslupnosti ($r=0,53$). V tomto prípade je však zjavná vyššia korelácia s častotou telefonického kontaktu so starými rodičmi.

Uvedené výsledky možno interpretovať najmä vzhľadom k vývinovým zákonitostiam. Väčšia významnosť osobného styku so starým rodičom je u pubescentov dôsledkom ich častejších osobných stretnutí, návštev, v porovnaní s nie v takej miere častým telefonickým kontaktom, keďže pubescenti vo svojom veku sú ešte prevažne žiakmi základnej školy a bývajú spolu s rodičmi, čo sa často spája aj s väčšou fyzickou blízkosťou starých rodičov, ich častejších stykov, návštev. U adolescentov sa prechodom na vysokú školu (do iného mesta) či do zamestnania redukuje osobný kontakt a uprednostňuje sa kontakt nepraimy. Získané údaje by som zhrnula v konštatovaní, a to, že nie je podstatná samotná forma kontaktu, dôležitý je tu kontakt so starými rodičmi ako taký, ten pozitívne koreluje s pocíťovanou zmyslupnosťou života. Potvrdila sa nám teda hypotéza 5, v ktorej sme tento vzťah predpokladali.

D Rodové rozdiely

Pre úplnosť analýzy sme zisťovali i existenciu rodových rozdielov v oboch metodikách. Ako významné (ŠZZ.....F=3,646; POSRF=14,153, $p<0,001$) sa potvrdili rodové rozdiely iba na úrovni percipovanej sociálnej opory zo strany starých rodičov (POSR - chlapci priemerné skóre 18,7 dievčatá priemerné skóre 23,6 a to celkovo v priebehu dospievania). Z uvedeného je zrejmé, že sociálna opora je intenzívnejšie percipovaná dievčatami a starý rodič je nimi pravdepodobne výraznejšie vnímaný ako významný zdroj opory v rámci ich sociálnej siete. Vývinovým prechodom z pubescencie do obdobia adolescencie u dievčat nenastáva výrazný pokles v úrovni percipovanej sociálnej opory starých rodičov. Výsledky výskumu vykazujú u dievčat v pubescencii priemerné skóre POSR hodnotu 24,0; v adolescencii len mierny posun (23,1).

U chlapcov však zaznamenávame omnoho výraznejší pokles práve v adolescencii, kedy dochádza z priemernej úrovne 21,2 (POSR) v pubescencii k poklesu na 16,2 (POSR) v priebehu adolescencie. Môžeme predpokladať, že uvedené rozdiely súvisia jednak s odlišnosťou výchovy a prístupu k chlapcom v ich vývine, resp. odlišným potrebám sociálne žiadúcich vzorov, či identifikačných vzorov chlapcov práve počas ich dospievania. V tomto období sú už viac orientovaní na svoje záujmy, koníčky, rovesníkov, partiu, v ktorej začínajú tráviť stále viac času. U dievčat väčšinou trvá takéto odpútavanie sa zo sociálnych rodinných väzieb dlhšie, pričom sa predpokladá väčšia emocionálna spätosť dievčat s osobami, ktoré v ich vývine pôsobili v istej miere ako identifikačné vzory, s osobami, ku ktorým si predtým vytvorili určité citové väzby, ktoré vo väčšine prípadov pretrvávajú aj napriek narastajúcemu veku. Týmto možno potvrdiť predpoklad v nami stanovenej hypotéze 2.

Záver:

Výsledky poukazujú na nasledovné zistenia:

1. Výsledky štúdie naznačujú, že percipovaná opora dospievajúcich zo strany starých rodičov, má vplyv na pociťovanie zmysluplnosti života týchto mladých ľudí
2. V prežívaní zmysluplnosti života existuje medzi adolescentmi a pubescentmi významný rozdiel. Adolescenti preukázali, že svoj život vnímajú ako zmyslupnejší v porovnaní s pubescentami.

3. Pubescenti vyhľadávajú starých rodičov ako zdroj sociálnej opory intenzívnejšie v porovnaní s adolescentami. Z našich výsledkov možno ďalej konštatovať, že v puberte je častosť osobného styku so starým rodičom intenzívnejšia ako v adolescencii, kde dochádza k výraznejšiemu poklesu v miere osobných kontaktov.

4. Významné vzťahy sa potvrdili medzi celkovou úrovňou vnímanej sociálnej opory starých rodičov a prežívanou úrovňou zmysluplnosti života. V tomto kontexte je však podstatná všeobecná úroveň percipovanej sociálnej opory. Vyhľadávanie starého rodiča ako zdroj sociálnej opory vykazuje pozitívnu koreláciu s úrovňou prežívania zmyslu života u dospievajúcich. Chceli by sme zdôrazniť vyššiu koreláciu medzi častotou osobného styku so starým rodičom vo vzťahu k prežívaniu zmysluplnosti u pubescentov, v porovnaní s adolescentmi, u ktorých je zjavná vyššia korelácia s častotou telefonického kontaktu so starými rodičmi. Pri interpretácii týchto zistení je potrebné zohľadniť vývinové zákonitosti.

5. Štúdia odhalila významné rodové rozdiely v úrovni vnímanej sociálnej opory, pričom sociálna opora starých rodičov je intenzívnejšie vnímaná dievčatami, čo sa dá vysvetliť ako výraznejšie vnímanie starého rodiča ako významný zdroj sociálnej opory v rámci ich sociálnej siete.

Použitá literatúra:

ČAČKA, O., 2000, Psychologie duševního vývoje dětí a dospívajících s faktory optimalizace. Brno. Nakladatelství Doplněk.

GECKOVÁ, A., PUDELSKÝ, M., DIJKA, J. P., 2001, Vplyv percipovanej sociálnej opory na zdravie a socio-ekonomické rozdiely v sociálnej opore adolescentov. Československá psychologie, 1, 7- 18.

GECKOVÁ, A., 2002, Inequality in health among Slovak adolescents. Michalovce. PeGaS.

GECKOVÁ A. A KOL., 2003, Starí rodičia ako zdroj sociálnej opory. Československá psychologie, 1, 31-41.

HALAMA, P. , 2000 a), Teoretické a metodologické prístupy k problematike zmyslu života. Československá psychologie, 3, 216-236.

HALAMA, P. , 2000 b), Zvládanie existenciálnej úzkosti adolescentov pomocou utvárania zmyslu života. Psychológia a patopsychológia dieťaťa, 3, 222-232.

HALAMA, P., 2007, Zmysel života z pohľadu psychológie. Bratislava. SAP.

LANGMEIER, J., KREJČÍŘOVÁ, D., 1998, Vývojová psychologie. Praha: Grada Publishing.

- MATĚJČEK, Z., DYTRICH, Z. , 1997, Radosti a strasti prarodičů aneb když máme vnoučata. Praha: Grada Publishing.
- OCHILTREE, G., 2006, The changing role of grandparents. <http://www.aifs.gov.au/afrc/pubs/briefing/briefing2.html>.
- ROSS, N., et al., 2005, Grandparents and Teen Grandchildren: Exploring Intergenerational Relationships. ESRC.
- ROSENTHAL, C. J., GLADSTONE, J., 2000, Grandparenthood in Canada. <http://www.vifamily.ca/library/cft/grandparenthood.html>.
- ŠIMOVÁ, E., 2002, Rodina a starnutie. In: Bačová, V.(eds.), Psychológia rodiny a psychológia starnutia. (zborník z konferencie, CD-verzia). Prešov: FFPU.
- TAVEL, P., KANÁLIK, T., 2008, Praktické možnosti psychologické práce s témou zmyslu života u detí a mládeže. <http://e-psycholog.eu/pdf/tavel-et-al.pdf>.
- YALOM, I. D., 2006, Existenciální psychoterapie. Praha: Portál.

Ráčzová, B., 2009, Analýza medzigeneračných vzťahov v kontexte prežívania zmyslupnosti života dospelujúcich. In L. Golecká, J. Gurňáková, I. Ruisel (Eds) Sociálne procesy a osobnosť 2008. Zborník z konferencie. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, s. 604 – 614, ISBN 978-80-88910-26-8.

Adolescenti – normy a správanie (švédsko – slovenské porovnanie)

Urbánek Tomáš, Ruiselová Zdena*

zdena.ruiselova@savba.sk

Psychologický ústav AV ČR, Brno

*Ústav experimentálnej psychológie SAV, Bratislava

Abstrakt

Štúdia má za cieľ porovnanie vplyvov vlastného, rodičovského a rovesníckeho hodnotenia normy-porušujúceho správania na vlastné normy a správanie 15-ročných adolescentov – chlapcov a dievčat. Výskum sa uskutočnil paralelne pomocou rovnakých metód (dotazníkov autorov Magnussona a Dunéra) vo Švédsku a na Slovensku s kompletnou populáciou 15-ročných adolescentov v rovnako veľkých mestách (cca 100000 obyvateľov). Štúdia využíva modelovanie pomocou štruktúrnych rovníc (SEM) na overenie, či model konštruovaný na báze modifikovanej teórie odôvodneného konania TRA (Chinapah, 2000) je v súlade so švédskymi aj so slovenskými získanými dátami. Normové dimenzie v modeli sa týkajú oblastí domova, školy a voľného času adolescentov.

Kľúčové slová: adolescenti, správanie, SEM model

Grantová podpora: Účasť Tomáša Urbánka bola podporovaná výskumným zámerom Psychologického ústavu AV ČR, v.v.i. č. AV 0Z70250504. Účasť Zdeny Ruiselovej bola podporovaná grantovým výskumným projektom VEGA 2/7034/27.

Vzťahy adolescenta s jeho blízkym okolím, najmä v rodine a s rovesníkmi, ale aj v škole a v (širšej) spoločnosti sú jednou z hybných síl vývinu v adolescencii.

Od najdôležitejšieho – rodinného vplyvu v detstve sa v adolescencii postupne zosilňuje najmä vplyv rovesníkov. Tejto problematike sa venuje veľké množstvo výskumov v celom svete. Prevládajú štúdie venujúce sa výskumom adolescentov (belochov, strednej vrstvy) v USA, existuje tiež mnoho európskych štúdií, pochádzajúcich najmä zo západoeurópskych a škandinávskych krajín.

Veľká pozornosť sa venuje výskumu rizikového správania adolescentov. V súvislosti s ním sa často spomína všeobecne akceptovaná problem behavior theory a tzv. „risk behavior syndrome“ (Jessor, Jessor, 1977, Jessor et al., 1991), zahrňujúci viaceré typy rizikového správania vyskytujúce sa súčasne. Túto teóriu sami autori deklarujú ako interakcionistickú.

Dôležitosť vzťahov s rodičmi aj ich vplyv na názory, postoje, správanie aj well-being adolescentov sa na základe výsledkov mnohých výskumov adolescentného vývinu potvrdzuje (napr. Raaijmakers et al., 2002, Bogenschneider et al., 1998 a ďalší).

Kvalita vzťahu rodič-adolescent sa všeobecne považuje za základný aspekt tohto vzťahu a za kontext, v ktorom vzájomná komunikácia prebieha. Podľa mnohých autorov (napr. Dekovič, 1999, Dekovič et al., 2004, Stattin, Kerr, 2000 a ďalších) negatívna kvalita takéhoto vzťahu (tj. vysoká úroveň konfliktnosti a nízka emočná väzba), ale aj slabá komunikácia s rodičmi a nízka úroveň otvorenosti (disclosure) adolescenta voči rodičom sa spája s vyšším výskytom antisociálneho, a tiež normyoporušujúceho správania.

V adolescencii sa postupne najdôležitejšou referenčnou skupinou jednotlivca stávajú rovesníci (peers). Vzťahy s rovesníkmi (najmä s deviantnými) sa ukázali vo viacerých výskumoch ako relevantný prediktor vyššieho výskytu normyoporušujúceho správania, užívania drog, školských problémov a všeobecne frekventovanejšieho antisociálneho správania (Dekovič et al., 2004, Gardner, Steinberg, 2005, Pilgrim et al., 1999, Steinberg et al., 2001).

Rastie počet štúdií, overujúcich vplyvy rodičov a rovesníkov v medzikultúrnych výskumoch s rôznymi národnými, prípadne etnickými skupinami. Zisťujú, či rovnaký teoretický model vplyvu rodičov a rovesníkov na problémové správanie možno aplikovať na rôzne etniká (napr. Dekovič et al., 2004). Z hľadiska našich výskumných zámerov je zaujímavé najmä delenie, vyskytujúce sa vo viacerých medzikultúrnych štúdiách – porovnanie skupín s prevažujúcou individualistickou orientáciou (autonómia a nezávislosť od iných ako hodnota) a kolektivistickou orientáciou, kde sa vysoko hodnotí sociálna harmónia, vzájomné vzťahy, ale do značnej miery aj konformita. Tieto orientácie samozrejme súvisia aj s historickým pozadím, sociálno-ekonomickým prostredím i s religiozitou skúmaných populácií, resp. etník.

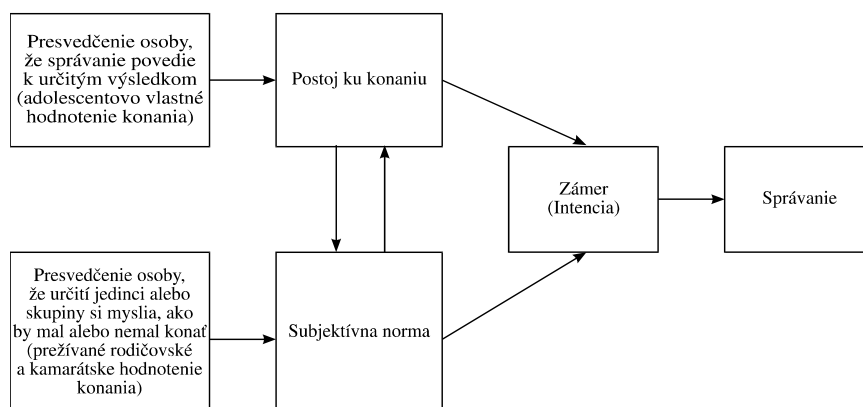
Naša štúdia je súčasťou švédsko – slovenského medzikultúrneho výskumu normyoporušujúceho správania, postojov a maladjustačných symptómov 15-ročných adolescentov, pričom v tejto štúdií sa zaoberáme porovnaním veľkosti spomínaných vplyvov rodičov a rovesníkov v slovenskej a švédskej adolescentnej vzorke.

Je „druhým dielom“ analýzy – nadväzuje na štúdiu, uverejnenú v zborníku z konferencie SPO 2007 v Telči, ktorá sa sústredila na overenie plauzibilitnosti uvádzaného SEM modelu v slovenskej vzorke.

Teoretický prístup, z ktorého vychádzame je holistický interakcionizmus (Magnusson, 1988) – za základ správania sa považuje interakcia osobnosti a situácie. Na strane osobnosti ide o kognitívne, emočné a motivačné charakteristiky a na strane situácií – o psychologický význam situácie (to, ako je situácia vnímaná a hodnotená subjektom).

Teoreticko-metodologickým východiskom overovaného modelu je modifikovaná teória odôvodneného konania (TRA – Ajzena a Fishbeina, podľa Chinapah, 2000, resp. Chinapah et al., 1998).

Teoretické východisko: Modifikácia teórie odôvodneného konania m-TRA (Theory of Reasoned Action - Fishbein, Ajzen) - podľa E. Chinapah, 2000

Obrázok 1

Podľa tejto teórie sa intencie ku konaniu chápu ako centrálny element, postihujúci motivačné faktory ovplyvňujúce správanie a ako determinanty konania. Intencie sú pritom reprezentované ako funkcie postojov individua a subjektívnej normy (určovanej tendenciou individua vyhovieť názorom významných blízkych osôb).

V overovanom modeli je pojem postoja reprezentovaný adolescentovým vlastným hodnotením daného typu správania (VH) a subjektívna norma je reprezentovaná adolescentovým percipovaným hodnotením rodičovským a kamarátskym, týkajúcim sa toho istého typu (normy porušujúceho) správania (PRH, PKH).

Cieľom výskumu je štúdium:

- adolescentových vlastných hodnotení správania v konkrétnych situáciách a jeho intencií ku konaniu,
- percepcie hodnotenia a intencií rovesníkov,
- percepcie očakávaní rodičov, týkajúcich sa adolescentovho správania,
- adolescentových očakávaní sankcií pri porušení noriem.

Cieľom je tiež štúdium medzirodových rozdielov vo vplyve rovesníkov a rodičov na utváranie vlastných noriem adolescentov.

Metódy výskumu

Dva originálne švédske dotazníky (autori: Magnusson a Dunér) zamerané na:

- analýzu intencií k správaniu a skutočného správania v konkrétnych situáciách rôzneho typu,
- analýzu toho, ako súvisia vlastné hodnotenia normy porušujúceho správania adolescenta s hodnoteniami jeho kamarátov a rodičov.

Situácie, použité vo výskume (obsiahnuté v dotazníkoch 1 a 2):

- opisovať na skúške
- fajčiť marihuanu
- zostať vonku dlho večer bez dovolenia
- ulievať sa zo školy
- opit' sa
- drobné krádeže v obchode
- "vykašľať sa" na zákaz rodičov
- potulovať sa po meste každý večer

Výskumná vzorka

1) Kompletná populácia 15-ročných chlapcov aj dievčat zo slovenského mesta strednej veľkosti (cca 100 tisíc obyvateľov), $n = 1843$ adolescentov, z toho je 891 chlapcov a 952 dievčat.

2) Porovnáva sa s výsledkami, získanými rovnakými metódami a postupom spracovania dát autorkou E. Chinapah vo švédskej vzorke, reprezentujúcej kompletnú populáciu 15-ročných adolescentných chlapcov aj dievčat z rovnako veľkého švédskeho mesta – $n = 1172$, z toho je 602 chlapcov a 570 dievčat.

Výsledky

Analýza dát

Dáta pre slovenských chlapcov a dievčatá boli analyzované pomocou programu Amos 4. Pre odhad parametrov modelu bola použitá metóda maximálnej vierohodnosti (ML). Model bol odhadnutý dvakrát - pre súbory chlapcov a dievčat osobitne.

Špecifikácia modelu

Jedná sa o rekurzívny model s 22 fixovanými a 67 voľnými (odhadovanými) parametrami. Na obrázkoch nie sú pre zjednodušenie uvedené voľné korelácie (kovariancie) reziduálnych premenných. Reziduálnym premenným v rámci skupín premenných D (doma), S (v škole) a VC (vo voľnom čase) je povolené korelovať.

Výsledky analýz

V prvej časti tabuľky 1 sú obsiahnuté základné údaje a vybrané indexy zhody modelu so slovenskými dátami, ktorá sa dá prehlásiť za uspokojivú (lepšia je pre podsúbor chlapcov).

Na obrázkoch nie sú uvedené reziduálne korelácie (boli by príliš neprehľadné). Všetky parametre uvedené na obrázkoch sú štatisticky významné.

V druhej časti tabuľky 1 sú uvedené analogicky získané a spracované (pomocou programu LISREL) údaje pre švédsku vzorku (podľa Chinapah, 2000).

Tabuľka 1: Indexy zhody modelu a údajov

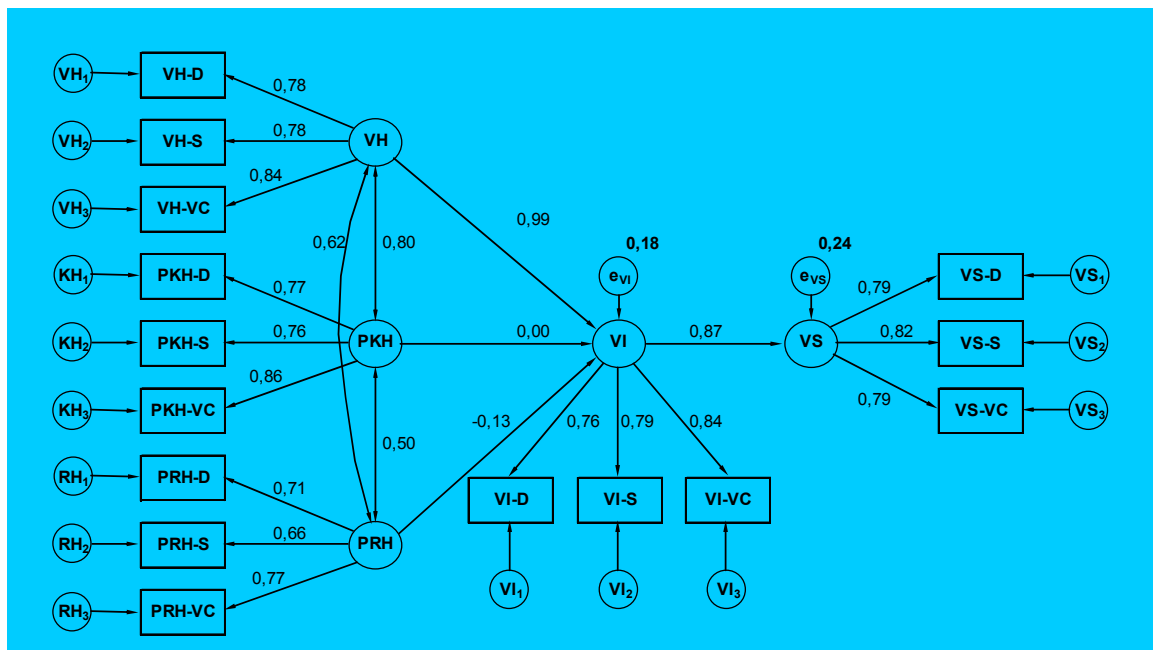
Indexy	Slovensko		Švédsko	
	Chlapci	Dievčatá	Chlapci	Dievčatá
N	891	952	602	570
χ^2	103,75	163,228	87,42	127,20
Df	53	53	53	53
P	0,000	0,000	0,002	0,000
Chi-kvadrát/df	1,958	3,08	1,649	2,400
GFI	0,985	0,978		
RMSEA	0,033	0,047	0,036	0,050
Hoelter 5%	610	414		
Minimálna reziduálna korelácia	0,174	0,143		
Maximálna reziduálna korelácia	0,487	0,471		

Porovnanie švédskych a slovenských výsledkov

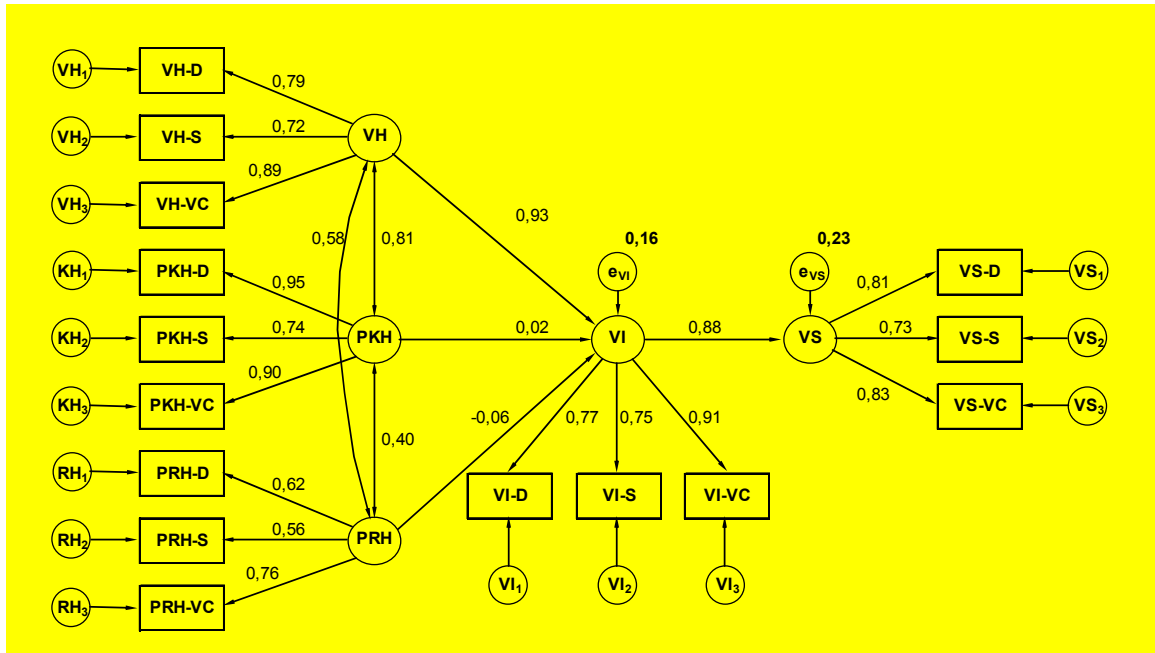
Modely sa v značnej miere zhodujú a navzájom sa podporujú.

Vo všetkých modeloch boli povolené korelácie reziduálnych premenných, príslušných u jednotlivých manifestných premenných v kontextoch domova (D), školy (S) a voľného času (VC). Celkom sa jedná o 30 korelácií reziduálnych premenných.

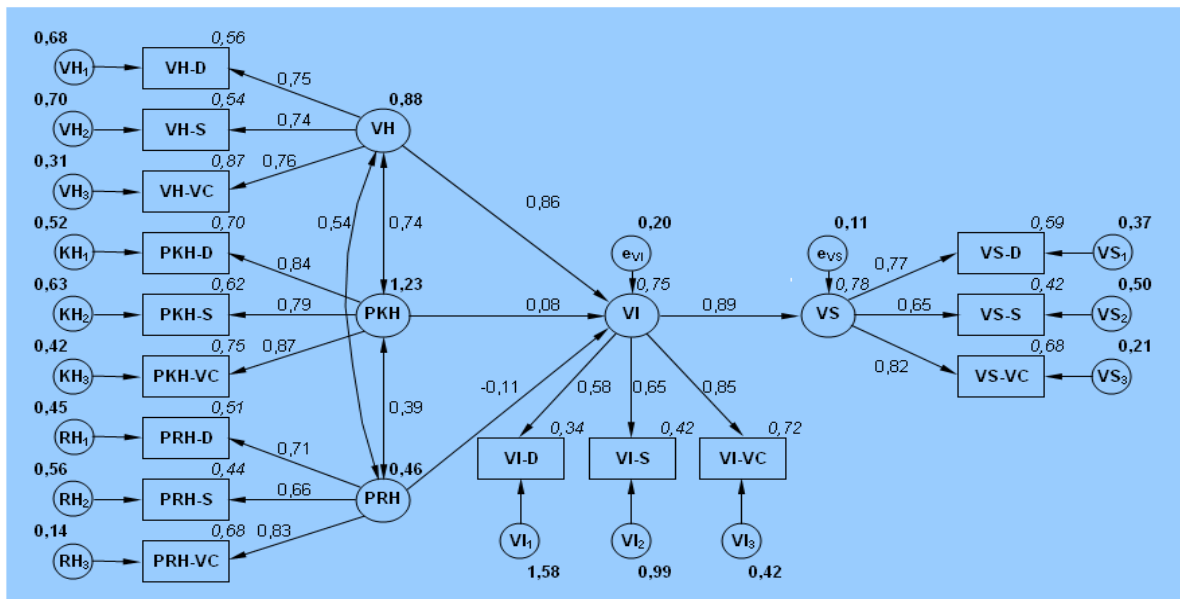
Dva hlavné závery: Model sa dobre zhoduje s dátami a odchýlky v jeho podobe v jednotlivých podskupinách sú zrejme kultúrnej povahy.

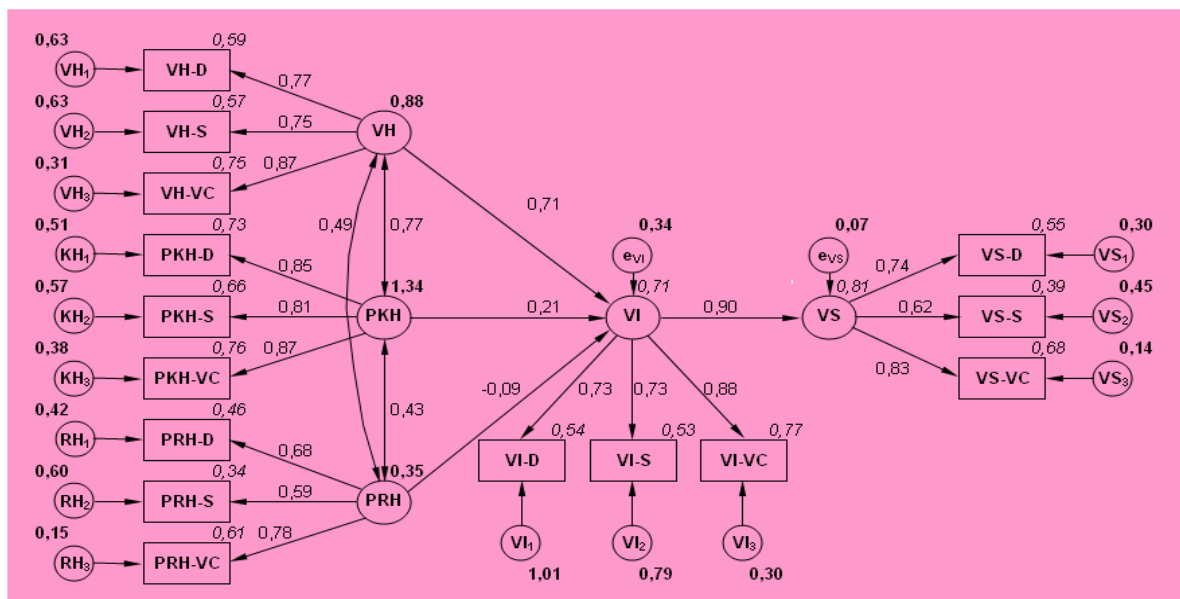
Obrázok 2: Výsledky odhadu modelu pre švédskych chlapcov

Obrázok 3: Výsledky odhadu modelu pre švédske dievčatá

Obrázok 4: Výsledky odhadu modelu pre slovenských chlapcov

Obrázok 5: Výsledky odhadu modelu pre slovenské dievčatá

Legenda k modelom

VH – vlastné hodnoty

VS – vlastné správanie

PKH – prežívané kamarátske hodnoty

D – doma

PRH – prežívané rodičovské hodnoty

S – v škole

VI – vlastné intencie

VC – vo voľnom čase

Čísla normálnym písmom – regresné koeficienty alebo korelácie

Čísla tučným písmom – rozptyly

Čísla kurzívou – štvorce mnohonásobných korelácií

Závery

- Potvrdil sa vysoký stupeň zhody výsledkov pre slovenskú aj švédsku vzorku. Použitý model sa teda ukazuje ako vhodný, čo potvrdzujú aj indexy zhody modelu s dátami vo všetkých 4 výberoch.

- Subjektívne normy (reprezentované premennými PKH a PRH) v súhlase s teoretickým východiskom (modifikovanou teóriou m-TRA) vplyvajú na intencie i na správanie adolescentov. Ukazuje sa, že tento vplyv nie je však priamy, ale uskutočňuje sa cez ovplyvnenie adolescentovho vlastného hodnotenia (a postojov) v konkrétnych situáciách

normy porušujúceho správania. Porovnanie švédskych a slovenských výsledkov potvrdzuje toto zistenie pre obe krajiny.

- Koeficienty v modeloch pre chlapcov aj pre dievčatá potvrdzujú očakávania – vplyv prežívaných kamarátskych hodnôt i prežívaných rodičovských hodnôt na vlastné hodnoty adolescenta (vysoké hodnoty PKH-VH, PRH-VH) a ich nízky priamy vzťah k intenciam (zámerom) správania (nízke hodnoty PKH-VI, PRH-VI).

- V oboch krajinách je vplyv percipovaných kamarátskych hodnotení normy porušujúceho správania (reprezentovaný koeficientom PKH – VH) silnejší oproti vplyvu percipovaných rodičovských hodnotení takéhoto správania (koeficient PRH-VH), a to u chlapcov aj dievčat. Oba vplyvy (kamarátsky aj rodičovský) sú však vysoko signifikantné.

- V našej dievčenskej vzorke je koeficient (PKH-VI) vyšší než vo švédskej, čo naznačuje, že slovenské dievčatá aj pri zámeroch svojho správania viac prihliadajú na jeho prežívané kamarátske hodnotenie (možno tu uvažovať o vyššej konformite), avšak pomerne nízka absolútna hodnota koeficientu naznačuje celkovo nízky vplyv.

- Koeficienty (VH-VI, VI-VS) pre obe krajiny hovoria teda o vysoko dominantnom vplyve vlastných hodnotení adolescenta na intencie aj na jeho správanie - v oblasti domova, školy i voľného času.

Literatúra

BOGENSCHNEIDER, K., WU, M., RAFFAELLI, M., TSAY, J. C., 1998, Parent influences on adolescent peer orientation and substance use: The interface of parenting practices and values. *Child Development*, 69, 1672-1688.

DEKOVIČ, M., 1999, Risk and protective factors in the development of problem behavior during adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, 28, 667-685.

DEKOVIČ, M., WISSINK, I.B., MEIJER, A.M., 2004, The role of family and peer relations in adolescent antisocial behaviour: comparison of four ethnic groups. *Journal of Adolescence*, 27, 497-514.

GARDNER, M., STEINBERG, L., 2005, Peer influence on risk taking, risk preference and risky decision making in adolescence and adulthood: An experimental study. *Developmental Psychology*, 41, 4, 625-635.

CHINAPAH, E., 2000, *Tonarsnormer i förändring?* Stockholm Universitet, Stockholm.

- CHINAPAH, E., CARLSON, M., BERGMAN, L.R., MAGNUSSON, D., 1998, Modelling the relationship between values, intentions, and behavior. A simultaneous LISREL analysis over time. Reports from the Department of Psychology, Stockholm University, No.854.
- JESSOR, R., JESSOR, S.L., 1977, Problem behavior and psychosocial development. Academic Press, New York, San Francisco, London.
- JESSOR, R., DONOVAN, J. E., COSTA, F. M, 1991, Beyond adolescence. Cambridge University Press, Cambridge.
- MAGNUSSON, D., 1988, Individual development from an interactional perspective. L.Erlbaum, Hillsdale.
- PILGRIM, C., LUO, Q., URBERG, K.A., FANG, X. ,1999, Influence of peers, parents, and individual characteristics on adolescent drug use in two cultures. http://findarticles.com/p/articles/mi_qa3749/is_199901/ai_n8840487
- RAAIJMAKERS, Q., ter BOGT, T., van WEL, F., 2002, Changes in the parental bond and the well-being of adolescents and young adults. <http://www.encyclopedia.com/doc/1G1-89942834.html>
- RUISELOVÁ, Z., 1998, Adolescenti, normy a správanie I. Ústav experimentálnej psychológie SAV, Bratislava.
- RUISELOVÁ, Z., 2001, Adolescenti, normy a správanie II. Ústav experimentálnej psychológie SAV, Bratislava.
- STATTIN, H., KERR, M., 2000, Parental monitoring: A reinterpretation. *Child Development*, 71, 1072-1085.
- STEINBERG, L., SHEFFIELD MORRIS, A., 2001, Adolescent development. *Annual Review of Psychology*, 52, 83-110.
- URBÁNEK, T., 2000, Strukturální modelování v psychologii. Psychologický ústav AVČR a Nakladatelství Pavel Křepela, Brno.

Urbánek, T., Ruiselová, Z., 2009, Adolescenti – normy a správanie (švédsko – slovenské porovnanie). In L. Golecká, J. Gurňáková, I. Ruisel (Eds) *Sociálne procesy a osobnosť 2008*. Zborník z konferencie. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, s. 615 – 624, ISBN 978-80-88910-26-8.

Úroveň kreativní imaginace studentů středních škol výtvarného a matematického zaměření

Vidláková Ivana

Ivana.Vidlakova@seznam.cz

Psychologický ústav FF MU, Brno

Abstrakt

Príspevek je venován analýze úrovně imaginativních schopností studentů s odlišným studijním zaměřením zjišťované pomocí Škály kreativní imaginace (CIS), která sestává z deseti neautoritativně formulovaných sugescí.

Hlavním cílem bylo zjistit, jak se liší úroveň imaginativních schopností u studentů matematického gymnázia a výtvarné školy. Výzkum se zabývá i genderovými rozdíly ve zkoumaných oblastech a srovnáním výsledků našeho souboru s americkou, polskou a českou populací.

Klíčová slova: kreativní imaginace, představivost, sugestibilita, Škála kreativní imaginace (CIS)

Abstract

The present study is dedicated to an analysis of imaginative abilities level of students with different study specialization examined with The Creative Imagination Scale (CIS) which consists of 10 suggestions.

The goal of this study was to verify the discrepancy in the level of mental imagery between the students of mathematical grammar school and the art school students. Next the results of gender differences and our group, Polish, Czech and American population comparison are brought out.

Key words: creative imagination, imagery, suggestibility, The Creative Imagination Scale (CIS)

1. Cíl výzkumu

V rovině teoretické, mezi odborníky, kteří se věnují výzkumům v oblasti imaginativních aktivit, byla až téměř do současnosti fantazie považována za průvodní jev neboli epifenomén jiných psychických procesů. Nárůst počtu odborníků věnujících se systematicky této oblasti však nepřinesl očekávané ucelení informací.

Designéři, biochemici, fyzici a mnoho dalších vědců a technologů užívá představy v průběhu uvažování o rozmanitých strukturách a procesech i při překonávání překážek na poli činnosti, kde působí. Umělci připisují imaginaci důležitou roli v procesu tvorby. Jejich představa je pro ně nejcennějším zdrojem inspirace, představuje skutečnost, z níž čerpají při tvoření díla, žijí v její atmosféře.

Je milným a neobyčejně zavádějícím předsudkem myslet si, že fantazie, představivost a obrazotvornost je pouze výsadou umělců. Matematici i fyzici musí mít velice dobrou představivost, aby dokázali pracovat s abstraktními pojmy. Neboť jakou fantazii člověk potřebuje na to, aby z čistě formálního zápisu, s nímž tito vědci naprosto běžně pracují, získal nějaký názor a alespoň přibližnou představu.

Za hlavní cíle předkládané studie tedy považujeme posouzení úrovně kreativní imaginace studentů střední školy umění a designu a studentů gymnázia se zaměřením na matematiku.

2. Soubor

Výzkumný soubor tvořilo 53 studentů gymnázia se studijním zaměřením na matematiku, z toho 12 žen a 41 mužů, a 46 studentů výtvarné školy, z toho 29 žen a 17 mužů. Věkové rozpětí zkoumaných osob se pohybovalo od 16 do 21 let (průměr = 17,7; SD = 0,98; medián = 18).

3. Metoda

Administrovali jsme Škálu kreativní imaginace (CIS), která byla po krátkém slovním úvodu přehrávána z magnetofonové pásky. Škála dvojice autorů Wilsonové a Barbera, publikovaná v roce 1978, leží na pomezí hypnotických a imaginativních metod. Deset neautoritativně formulovaných sugescí vedou klienta k užití jeho kreativních schopností pro vyvolání sugerovaných jevů. Po skončení procedury skórují probandi svoje pocity na pětibodové škále (0 – 4).

4. Výsledky a jejich interpretace

4.1 Celkové kvantitativní výsledky

A) Pro celý soubor

Úroveň imaginativních schopností studentů s matematickým a výtvarným zaměřením dosáhla v průměru 20,88 bodů a vypovídá o poměrně dobré schopnosti představy daných situací a stavů.

V tabulce 1 je uvedena úspěšnost jednotlivých položek u součtu obou souborů. Průměrného skóru větší než 2 bylo dosaženo u šesti položek.

Tabulka 1: Pořadí jednotlivých položek podle úspěšnosti jejich realizace

Pořadí	Položka	Průměrný skór
1	tíha paže	2,56
2	halucinace hudby	2,52
3	olfaktoricko-gustat. halucinace	2,34
4	věková regrese	2,25
5	tělesná a duševní relaxace	2,22
6	halucinace tepla	2,07
7	halucinace vody	1,76
8	zvedání ruky	1,75
9	distorze času	1,73
10	prstová anestézie	1,62

Jak ukazuje tabulka 1, poněkud větší obtíže činily probandům imaginace položek „prstová anestézie“, „distorze času“ a „zvedání ruky“. Naopak snadno si navodili představu tíhy paže, hudby. Snáze se objevovaly i olfaktoricko – gustatorické halucinace.

B) Porovnání souboru studentů matematického gymnázia se souborem studentů výtvarné školy.

Mezi porovnávanými skupinami rozdělenými podle studijního zaměření se rozdíly v celkové úrovni kreativní imaginace neprokázaly jako statisticky významné (tabulka 2). Studenti s matematickým zaměřením dosáhli průměrného skóru 18,89 (SD = 6,01), studenti s výtvarným zaměřením dosáhli průměrného skóru 23,02 (SD = 7,02). Rozdíl v průměrném skóru kreativní imaginace se blíží k hranici významnosti ($p = 0,08$).

Tabulka 2: Rozdíly mezi studenty matematické a výtvarné školy v testu CIS

	Zaměření	N	Průměr	SD	F	p
CIS	matematické	53	18,89	6,01	3,04	0,08
	výtvarné	46	23,02	7,02		

Zajímavou informací z porovnání souborů napříč studijním zaměřením a v závislosti na pohlaví je, že dosažené maximum bodů (32 ze 40) bylo shodné ve třech skupinách. Ženy z umělecké školy, které dosáhly nejvyššího celkového průměrného skóru, převýšily maximum ostatních skupin o 3 body. Co se týče minima, dosáhli muži 6 bodů bez ohledu na studijní zaměření. Ženy matematicky měly nejnižší skór 14 a ženy výtvarnice 11 bodů. Znamená to, že žádná z žen se nezařadila do pásma nízké úrovně kreativní imaginace. Muži matematici dosáhli v průměru nejnižšího celkového skóru.

Podrobná analýza skórů v jednotlivých položkách ukázala, že v případě představy prstové anestézie a halucinace vody byl rozdíl mezi skupinami ve prospěch výtvarníků průkazný na 5% hladině významnosti. V případě sugesce věkové regrese byl rozdíl signifikantní dokonce na 1% hladině významnosti. Uvedené výsledky naznačují, že úroveň imaginativních schopností není stejná u obou pozorovaných skupin. U 9 položek z 10 dosáhli výtvarníci vyššího skóru než matematici. Pouze položka „Čichové – chuťové halucinace“ nedoznala žádných rozdílů mezi skupinami.

Položky jednotlivých skupin podle úspěšnosti vyvolání sugerovaných jevů byly v následujícím pořadí u studentů:

S výtvarným zaměřením:

1. Halucinace hudby ($M = 2,76$), 2. Tíha paže ($M = 2,67$), 3. Věková regrese ($M = 2,65$),
4. Duševní a tělesná relaxace ($M = 2,57$), 5. Čichové a chuťové halucinace ($M = 2,46$),
5. Halucinace vody ($M = 2,15$), 7. Halucinace tepla ($M = 2,07$), 8. Zvedání ruky ($M = 1,93$),
9. Prstová anestézie ($M = 1,89$), 10. Distorze času ($M = 1,87$).

S matematickým zaměřením:

1. Tíha paže ($M = 2,45$), 2. Halucinace hudby ($M = 2,30$), 3. Čichové a chuťové halucinace ($M = 2,25$),
4. Halucinace tepla ($M = 2,08$), 5. Duševní a tělesná relaxace ($M = 1,92$),
6. Věková regrese ($M = 1,91$), 7. Distorze času ($M = 1,60$), 8. Zvedání ruky ($M = 1,58$),
9. Halucinace vody ($M = 1,42$), 10. Prstová anestézie ($M = 1,38$).

Přední místa obsadily položky, které více podněcovaly k vyvolání daných jevů. Halucinace hudby a představa tíhy paže byly popisovány studenty jako hodně podobné skutečnosti, jako by opravdu slyšeli hudbu i tíhu ve své ruce. U obou skupin se zdařila i duševní a tělesná relaxace. Cítění vůně i chuti pomeranče, pocit tepla při dopadání paprsku na hřbet ruky i zážitek, že čas se zpomaluje, tyto představy byly snáze vyvolány u skupiny matematiků. Zatímco pocit, že jsou žáky první třídy základní školy, jako i navození duševní a tělesné relaxace a pocit, že pijí studenou vodu z horského potůčku, byl výše ohodnocen studenty výtvarné školy. S velice nízkým vyjádřením míry shody mezi představou a instrukcí popisovanou realitou skončily položky, při nichž si měli probandi představovat zvedání ruky a anestézii prstu po vstříknutí novocainové injekce.

C) Porovnání souborů mužů a žen

Tabulka 3: Rozdíly mezi muži a ženami v testu CIS

	Pohlaví	N	Průměr	SD	F	p
CIS	muži	58	18,78	6,35	7,52	0,01**
	ženy	41	23,68	6,40		

** Rozdíl signifikantní na 0,01 úrovni

Jak ukazuje tabulka 3, ženy dosáhly vyšší úrovně představivosti než muži. Rozdíl mezi oběma skupinami je průkazný, a to na úrovni 0,01.

Ve všech položkách škály CIS byly ženy úspěšnější ve vytváření sugerovaných jevů, které poté hodnotily jako velmi podobné reálnému zážitku. Nejmarkantnější rozdíl, průkazný na 1% hladině významnosti, se projevil u položek „tíha paže“, „halucinace tepla“, „duševní a tělesná relaxace“.

Pořadí jednotlivých položek bylo u obou skupin téměř shodné. Pouze lepšího uvolnění po psychické i fyzické stránce dosáhly ženy. Tato sugesce pro ně představovala nejúspěšnější část celého testu. Naopak pro muže byla tato sugesce jen trochu podobná zážitkům při skutečné relaxaci. Položka v jejich případě obsadila až šesté místo. Zkouška distorze času u mužů získala více bodů než položky halucinace vody a zvedání ruky, zatímco u žen se zpomalení času objevilo až za těmito položkami.

4.2 Srovnání výsledků našeho souboru s americkými, polskými a českými normami

Procentuální zastoupení jednotlivých úrovní kreativní imaginace studenty celého souboru a obou souborů zvláště obsahuje tabulka 4. U celého souboru 42 % studentů spadá do nižší střední úrovně kreativní imaginace. O něco méně studentů (36 %) dosáhlo na vyšší střední úroveň kreativní imaginace. V porovnání s českými normami je tento počet studentů vyšší o celých 17 %. Taktéž počet studentů dosahující vysoké nebo naopak nízké úrovně představivosti se výrazně odlišuje od českých norem. Zatímco kategorii nízké úrovně pokrývá obvykle okolo 34 % studentů, v našem souboru je to pouze 7 %. Velice překvapivým výsledkem je, že studenti s vysokou mírou představivosti v našem souboru tvoří až 14 %, přitom normou jsou pouhá 3 %.

Tabulka 4: Rozdělení jednotlivých skupin podle úrovně kreativní imaginace

Kreativní imaginace	Počet bodů	Zaměření		Celkový počet studentů v %	České normy v %
		Matematické (% PO)	Výtvarné (% PO)		
vysoká	40 - 29	3,8	26	14,1	2,6
vyšší střední	28 - 21	37,7	34,8	36,4	19,4
nižší střední	20 - 11	47,2	37	42,4	44
nízká	10 - 0	11,3	2,2	7,1	34

Rozdělení souboru dle studijního zaměření přineslo zajímavá zjištění. Plných 26 % studentů výtvarné školy vykazuje vysokou míru sugestibility, zatímco u studentů matematického gymnázia pouhá 4 %. Úroveň vyšší střední sugestibility je zastoupena rovnoměrně, a to poměrně vysokým číslem 35 %. Do kategorie nižší střední úrovně připadá téměř polovina z celého souboru gymnazistů. U studentů uměleckého zaměření zhruba třetina respondentů. Zbývá 2 % výtvarníků a 11 % matematiků spadají do kategorie s nízkou úrovní imaginace.

Grafické srovnání amerických, polských a českých norem s výsledky celého souboru dohromady a s výsledky obou souborů zvlášť přináší graf 1.

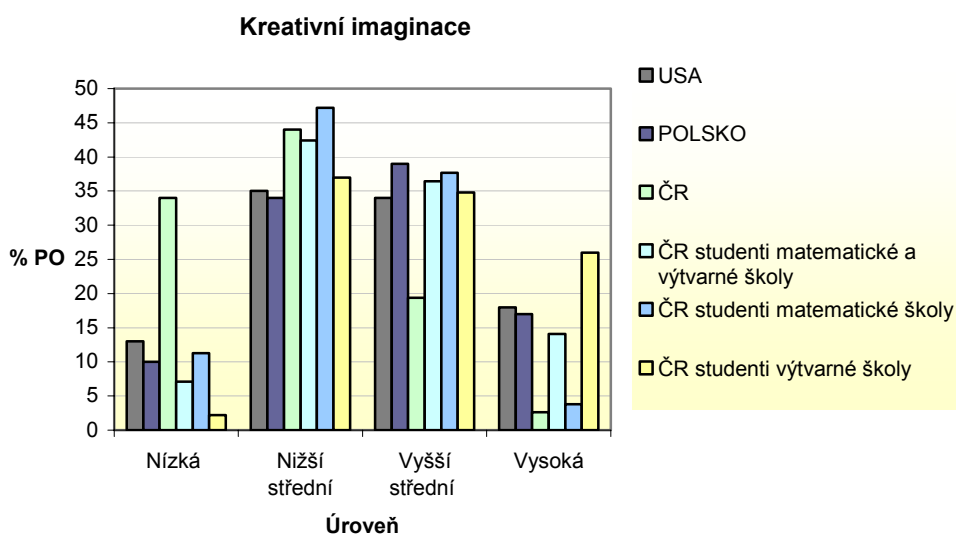
Velmi vyrovnané procentuální zastoupení vykazují soubory americké a polské. Jejich procentuální zastoupení v případě nízké úrovně je mezi 10 – 13 %. Nižší střední úroveň se pohybuje okolo 35 %. Zastoupení vyšší střední úrovně sugestibility je ještě o něco vyšší (USA 34 %, Polsko až 39 %). Počet probandů s vysokou úrovní sugestibility pak prudce klesá na 18 %.

Podíváme-li se blíže na normy české, vidíme, že největší procentuální zastoupení studentů připadá na nízkou (34 %) a nižší střední úroveň (44 %). Zdá se, že v České republice respondenti hodnotí svoje schopnosti kreativní imaginace podstatně níže než v obou jmenovaných zemích. V porovnání i s našimi soubory dosahují v největší míře právě nejnižší úrovně sugestibility. A naopak zanedbatelné procento respondentů dosahuje vyšší střední a vysoké míry sugestibility.

Rozestoupení studentů matematické školy do jednotlivých kategorií opisuje téměř Gaussovu křivku. Ze všech souborů právě matematici dosáhli u největšího počtu případů (47 %) nižší střední úrovně sugestibility. Nízká a vyšší střední úroveň je srovnatelná s americkými a polskými normami. Jak můžeme vidět, jen velice malá část studentů matematického gymnázia dosáhla oproti ostatním (USA, Polsko, ČR, výtvarníci) vysoké úrovně.

Nejpozoruhodnějším výsledkem je zde výrazný náskok v počtu výtvarně zaměřených studentů, dosáhnuvších kategorie vysoké sugestibility (26 %). Nejen že svými schopnostmi předčili studenty matematiky, ale překračují i americké a polské normy. V případě vyšší i nižší střední úrovně sugestibility je výsledek srovnatelný s americkým i polským souborem. Opět zřejmý rozdíl se projevil v nízké úrovni sugestibility, kde počet respondentů výtvarně zaměřených studentů klesl až na 2 %.

Graf 1: Srovnání studentů matematické a výtvarné školy s americkými, polskými a českými normami

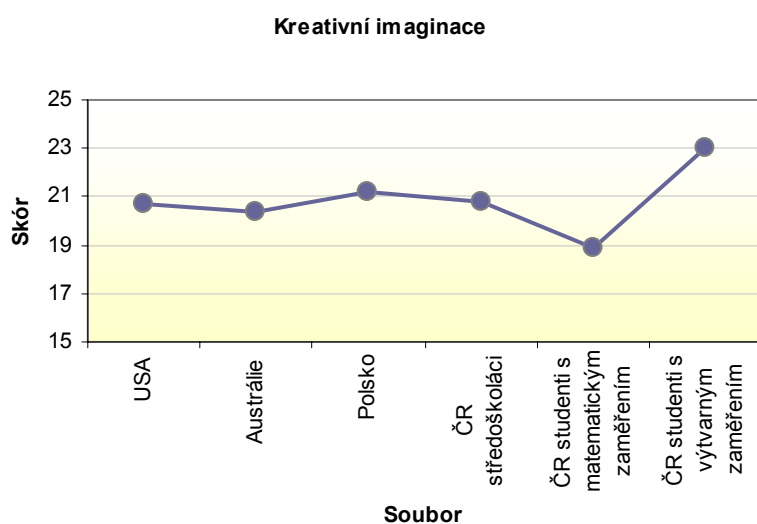

Graf 2 obsahuje celkový skór dosažený v testu CIS u těchto výzkumných souborů:

1. americký vzorek (Wilsonová & Barber, 1978; cit dle Svoboda, 1989) je tvořen 217 studenty;
2. australský soubor (Sheehan et al., 1978; cit dle Svoboda, 1989) sestává z 305 studentů;
3. polský soubor (Siuta, 1987; cit dle Svoboda, 1989)

4. český soubor se skládá z 99 studentů středních škol se zaměřením na matematiku a výtvarné umění;
5. druhý český vzorek sestávající z 53 studentů matematického gymnázia;
6. třetí český vzorek sestávající ze 46 studentů střední výtvarné umělecké školy.

Graf 2: Rozdíly mezi soubory v celkovém skóru škály CIS

V celkovém skóru škály CIS dosáhli nejvýraznějšího výsledku čeští studenti střední školy umění a designu. Naopak nejslabšího výsledku dosáhli čeští studenti matematického gymnázia. Pokud sečteme údaje obou souborů, dostaneme srovnatelný výsledek v porovnání s americkým, australským i polským souborem, jejichž průměrná hodnota celkového skóru se pohybuje okolo hranice 20 bodů.

Závěrem můžeme konstatovat, že mezi porovnávanými skupinami se rozdíly v průměrném skóru kreativní imaginace neprokázaly jako statisticky významné. Rozdíl se však projevil v závislosti na pohlaví. Ženy dosáhly vyšší úrovně kreativní imaginace než muži. Celkově soubor dosahoval nadprůměrných výkonů v tomto testu ve srovnání s českými normami. Plných 26 % studentů výtvarné školy vykazovalo vysokou míru sugestibility, zatímco u studentů matematického gymnázia jen 4 %. Do kategorie nízké úrovně imaginace se zařadilo 11 % matematiků a pouhých 2% výtvarníků. Ve srovnání s americkými, polskými a českými normami v celkovém skóru škály CIS dosáhli nejvýraznějšího výsledku čeští studenti umění a designu. Studenti matematiky dosáhli naopak nejslabšího výsledku.

Z údajů zahraničních výzkumů vyplývá, že výsledky zkoumání úrovně imaginace do značné míry závisí na volbě měřících nástrojů. Za přínosné proto považujeme obohatit testovou baterii dalších výzkumů o performační testy, které by mohly být vhodným nástrojem pro měření kognitivních procesů vizuálně prostorové imaginace.

Literatura

SHEEHAN, P.W., MCCONKEY, K. M., LAW, H.G., 1978, Imagery facilitation and Performance on the Creative Imagination Scale. *Journal of Mental Imagery*, 2, 265 – 274. (Cit. podle M. Svoboda, 1989, Československé normy Harvardské skupinové škály hypnability, formy A, *Československá psychiatrie*, 85, 89 – 96.)

SIUTA, J., 1987, Normative and Psychometric Characteristics of a Polish version of the Creative Imagination Scale. *International journal of Clinical and Experimental Hypnosis*, 1, 51 – 58. (Cit. podle M. Svoboda, 1989, Československé normy Harvardské skupinové škály hypnability, formy A, *Československá psychiatrie*, 85, 89 – 96.)

SVOBODA, M., 1989, Československé normy Harvardské skupinové škály hypnability, formy A. *Československá psychiatrie*, 85, 89 – 96.

WILSON, S.C., BARBER, T.X., 1978, The Creative Imagination scale as a Measure of Hypnotic Responsiveness: Applications to experimental and Clinical hypnosis. *American Journal of Clinical Hypnosis*, 20, 235 – 249.

Vidláková, I., 2009, Úroveň kreativní imaginace studentů středních škol výtvarného a matematického zaměření. In L. Golecká, J. Gurnáková, I. Ruisel (Eds) *Sociálne procesy a osobnosť 2008*. Zborník z konferencie. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, s. 625 – 634, ISBN 978-80-88910-26-8.

Zmysel života vysokoškolských študentov a študentiek

Žiaková Eva, Kubičárová Lenka

eva.ziakova@gmail.com

Katedra sociálnej práce, Filozofická fakulta UPJŠ, Košice

Abstrakt

Práca pojednáva o zmysle života vysokoškolákov v súvislosti so štúdiným odborom a navštevovaným ročníkom. Cieľom príspevku je objasniť rozdiely medzi študentmi a študentkami pedagogiky, práva a medicíny 1. a 5. ročníka. Príspevok tiež poukazuje na súvislosť medzi úrovňou pociťovania zmyslu života a psychosomatickými poruchami. Výskumnú vzorku tvorilo 90 študentov. Jednotlivé komponenty zmyslu života boli skúmané pomocou Škály PIL. Výsledky potvrdili, že existujú rozdiely medzi študentami jednotlivých študijných odborov vo vybraných komponentoch pociťovania zmyslu života. Celkový priemer pociťovania zmyslu života vo všetkých študijných odborov sa však ukázal ako znížený. Výskum potvrdil významný vzťah úrovne pociťovania zmyslu života a psychosomatickými ťažkosťami.

Kľúčové slová: pociťovanie zmyslu života, afirmácia života, postoje k smrti, hodnoty adolescentov a adolescentiek

Hľadanie zmyslu života a racionálne formulovanie jeho koncepcie patrí k najzložitejším stránkam života adolescenta (a nielen jeho). Mladý človek sa vyrovnáva s rolami vyžadovanými spoločenskou štandardizáciou a snaží sa pritom vyvíjať úsilie o vlastnú identitu. Dá sa povedať, že utváranie zmyslu života, ktorý môžeme definovať ako systém hodnôt, cieľov a presvedčení, umožňujúci človeku prežívať svoj život ak o účelný, koherentný a naplňujúci, je hlavnou zložkou budovania identity. Tento proces si žiada sebarealizáciu, využitie svojich daností, ponúkaných možností, predpokladov a schopností, svojich ambícií a cieľov. Takto si adolescent vytvára postoj k životu, vlastnú životnú filozofiu. Jedným z prejavov adolescentného obdobia je aj zvýšený záujem a konfrontácia

s existenciálnymi otázkami. Vytvorenie zmyslu života pomáha človeku čeliť existenciálnym hrozbám vyvolávaným existenciálnu úzkosť.

Prežívanie účelovosti vlastného života ho chráni pred strachom zo smrti a bezzmyselnosti, prítomnosť hodnôt a cieľov mu umožňuje dať svoju slobodu do služby v ich napĺňaní a dosahovaní, vedomie zmysluplnosti a koherencie mu dáva možnosť cítiť sa časťou celku a chráni ho pred pocitom izolácie (Balcar, 1997). Preto sa práve v adolescencii stretávame so silnou potrebou po životnom zmysle.

Zmysel života sa stáva predmetom mnohých teoretických, výskumných a klinických štúdií, ktoré zdôrazňujú význam zmysluplnosti v plnohodnotnom a kvalitnom živote človeka.

Tento význam zmysluplnosti života je skúmaný v súvislosti s rôznymi významnými životnými udalosťami človeka ako je napr. výber profesionálnej orientácie mladého človeka, jeho predstavy o napĺňaní hodnôt a životných cieľov, ale aj v súvislosti so zmenou ich zdravotného stavu. Už Antonovsky (podľa Křivohlavého, 2001) naznačil tri základné aspekty zdroja zdravotnej sily: zmysluplnosť (meaningfulness), zvládnuteľnosť úloh (manageability) a schopnosť chápať dianie, v ktorom sa človek nachádza (comprehensibility). S podobnou koncepciou ponímania zdravia sa stretávame u Maddiho a Kobasovej (podľa Křivohlavého, 2001), kde za základnú charakteristiku je označený termín nezdolnosť (hardiness). Jej zložky tvoria oddanosť, nezdolnosť a chápanie životných úloh ako výziev. V štúdiách sa ukázalo, že vyššie hodnoty v dimenzii hardiness súviseli s lepším psychickým zdravím, aktívnejšími stratégiami hľadania riešenia problému, lepšou starostlivosťou o seba, častejším vyhľadávaním sociálnej opory a pod.

Tu by sme v súvislosti so zmyslom života chceli podotknúť, že práve absencia pocitu zmysluplnosti, nezrozumiteľnosť sveta či neschopnosť zvládnuť požiadavky, ktoré sú na jedinca kladené, často majú za následok stres, úzkosť, zvýšené prežívanie záťaže, čo môže viesť k výskytu psychosomatických porúch.

Definície zmyslu života

Definície zmyslu života vychádzajú zo svojho teoretického pozadia. Ako uvádza Tavel (2007) existuje viac ako 170 definícií zmyslu života. Najväčšiu zásluhu o rozšírenie pojmu zmysel života psychológii má V.E. Frankl. V. E. Frankl (1996,1997) termín zmysel života priamo nedefinuje, ale chápe ho v intenciách životného cieľa, zamerania, úlohy či najlepšej možnej hodnoty v konkrétnej situácii. J. Křivohlavý (2006, s. 116) podáva Lukasovej definíciu zmyslu: „Zmysel je samo ľudské snaženie a ľudský životný boj. Zmysel je

projekciou ľudského hľadania a ľudskej vôle“. V definíciách s existenciálnym pozadím je zrejmá snaha zdôrazniť prítomnosť životných cieľov. G.T. Reker (1997, podľa Halamu 2000) definuje zmysel ako stav, keď má človek životné ciele, pocit smeru, poriadku a dôvodu pre existenciu. Pričom autor rozoznáva dva významy slova zmysel: implicitný- všeobecne chápaný, nevyslovený, apriórne daný a existenciálny - ako udalosti v našom živote spolu súvisia a navzájom zapadajú do širšieho obrazu, kontextu nášho života (Křivohlavý, 2006). P.T.P. Wong (1998, podľa Halamu, 2000) zasa definuje zmysel života ako individuálne konštruovaný kognitívny systém, ktorý dáva životu osobnú hodnotu.

Dittmanová (2000, podľa Křivohlavého, 2006) hovorí, že je dobré rozlišovať dva významy slova zmysel: 1. Zmysel ako idea. Zmyslupnosť života je potom možné chápať ako interpretáciu udalostí a života ako celku, t.j. hľadanie ideí vlastného života. 2. Zmysel ako cieľ. V tomto prípade má zmyslupnosť života význam ujasnenia si toho, ktoré ciele a účely človek má, prípadne by mal mať v živote a zamyslenie sa nad tým, čo to vlastne znamená žiť zmyslupne svoj život.

Zmyslupnosť života chápeme v psychológii ako psychologický konštrukt. Neexistuje všeobecne prijateľná definícia ani všeobecne prijatá teória. G.T. Reker a P.T.P. Wong (2000, podľa Křivohlavého, 2006) tvrdia, že: „Zmyslupnosť života je výrazom hodnoty, ktorú prisudzujeme udalostiam a behu života, i význam, ktorý prisudzujeme vlastnej existencii. Zmyslupnosti ide o poznávanie poriadku, súdržnosti a účelu vlastnej existencie, hľadanie a realizáciu hodnotných cieľov, a to všetko sprevádza pocit naplnenia“. Podľa Křivohlavého (2006), tam kde je ľudské vedomé jednanie a rozhodovanie v ňom zamerané k určitému, pre daného človeka hodnotnému cieľu, t.j. tam, kde je toto jednanie z úmyslu a vôle daného človeka cieľavedomé, tam je možné hovoriť o účelnej a zmyslupnej činnosti.

Druhy zmyslu a dimenzie zmyslu života

Môžeme rozlíšiť dva druhy zmyslu života. Osobný zmysel je špecifický, každodenný zmysel života. Je súhrnom bežných denných aktuálnych cieľov, činností a hodnôt, ktoré človek naplňa a realizuje. Dá sa nazvať horizontálnym, pretože sa týka horizontu (obzoru) nášho života. Jednotlivé aktuálne ciele a hodnoty môžu byť krátkodobé aj dlhodobé. Ontologický (konečný) zmysel predstavuje hodnotu, prípadne životný rámc, ktorý sa vzťahuje k životu ako celku a jeho úlohou je interpretovať zásadné a konečné otázky ľudskej existencie. Dá sa nazvať vertikálnym zmyslom života, týka sa totiž hlbokého a podstatného zamerania v živote človeka. Tieto dva druhy zmyslu života sa navzájom prelínajú, najmä

ontologický zmysel ovplyvňuje osobné ciele, či aktivity, ktoré si konkrétny jedinec vyberá, čo spôsobuje, že nie všetci autori ich rozlišujú (Halama, 2003).

V súvislosti s prežívaním svojho života ako zmysluplného vystupujú do popredia dva aspekty tohto procesu. Tým prvým je zmysel života ako chápanie, porozumenie životu, teda akási interpretácia života takým spôsobom, aby bol pre človeka zmysluplný. Tým druhým je realizácia životných cieľov. Tento aspekt zmyslu života súvisí s intencionalitou človeka, jeho zameranosťou na cieľ. Keďže je zrejmé, že tieto dva aspekty sú vzájomne závislé, objavila sa potreba integrovať uvedené dva prístupy k zmyslu života. To malo za následok snahu o chápanie zmyslu života ako viacdimezióneho konštruktú, ktorý sa skladá z niekoľkých komponentov (Halama, 2002). Najrozšírenejšou koncepciou štruktúry zmyslu života je viacdimezióne model troch komponentov G. T. Rejera a P. T. P. Wonga (podľa Halamu, 2000). Model obsahuje tri komponenty prežívania zmyslu života: Kognitívny komponent sa vzťahuje k životným postojom, presvedčeniam a interpretáciám životných udalostí. Motivačný komponent sa týka úsilia o dosahovanie cieľov, napĺňanie hodnôt a realizáciu zámerov. Afektívny komponent zahŕňa pocity spokojnosti, naplnenosti a šťastia, ktoré súvisia s dosahovaním cieľov, realizáciou hodnôt, ale aj vedomie zmysluplnosti svojho života. Autori tohto modelu zdôrazňujú vzájomnú závislosť komponentov a ich ovplyvňovanie.

Zaujímavý je aj komponentný model Cz. Cekiera (1994, podľa Ryš, Mausch, 2006), ktorý rozlíšil 6 komponentov zmyslu života: 1. afirmácia žitia, 2. sebaakceptácia, 3. stanovenie cieľov, 4. prežívanie slobody, 5. hodnota budúcnosti, 6. postoj k smrti.

Afirmácia žitia predstavuje podľa autora silu žitia, teda snahu o sebazachovanie na jednej strane a rozvoj svojho žitia na strane druhej. Nie menej je dôležitý význam samostatnosti, odvahy žiť, zmierenia sa s plynutím času, teda so starnutím a zmenami, ktoré prináša, dôveru v seba a svoj život, ako aj zmierenie sa s ambivalenciou vlastnej prirodzenosti (Tilich, 1994 podľa Ryš, Mausch, 2006). Sebaakceptácia alebo sebaocenenie znamená jednotu seba samého potrebnú na zachovanie emocionálnej rovnováhy a sociálneho fungovania človeka. Viaže sa s rozvojom vlastného ja vo všetkých jeho štruktúrach (Reykowski, 1982 podľa Ryš, Mausch, 2006). Sloboda sa spája so zodpovednosťou človeka za svoj vlastný svet, život, činy a voľby. V existenciálnom zmysle znamená sloboda absenciu vonkajšej štruktúry, chýbanie pevnej pôdy pod nohami, prázdnotu (Yalom, 2006). Smrť je prejavom konečnosti ľudského života. Človek ako jediný tvor je konfrontovaný s uvedomením si nevyhnutnosti smrti. Preto je pre neho pohľad do budúcnosti nie vždy jednoznačne

pozitívny. Štádium, v ktorom si začne uvedomovať nevyhnutnosť tejto konfrontácie sa nazýva primárna trauma, v dôsledku ktorej vzniká archaický strach – strach z vlastnej smrti. Ten môže viesť k narušeniu integrity osobnosti, k prežívaniu úzkosti, strate chuti do života, dôvery v život a to všetko ovplyvniť tvorbu koncepcie zmyslu svojho života (Boroš, 2000).

Výsledky výskumu

V našom výskume sme sa okrem iných cieľov a predpokladov zamerali na hľadanie odpovede na otázku ako sa líši úroveň zmyslu života u vysokoškolských študentov a študentiek v závislosti od zvoleného študijného odboru. Tento predpoklad je založený na tom, že mladí vysokoškoláci si vyberajú svoju budúcu profesionálnu kariéru v závislosti od vybraných a uznávaných hodnôt. Predpokladali sme, že je možný rozdiel medzi vysokoškolákmi medikmi, právnikmi a pedagógmi v závislosti od ich rôznych hodnôt a životných cieľov. Ďalším cieľom je poukázať na súvislosť medzi úrovňou zmyslu života a výskytom psychosomatických porúch a ťažkostí.

Výskumnú vzorku tvorilo 90 študentov a študentiek vysokých škôl troch vybraných odborov: pedagogika, právo a medicína. Išlo o študentov a študentky Lekárskej a Právnickej fakulty UP JŠ v Košiciach a Pedagogickej fakulty PU v Prešove vybraných nenáhodným príležitostným výberom. Väčšiu časť výskumnej vzorky tvorili ženy (N=70), mužov bolo podstatne menej (N=20). Vek respondentov sa pohyboval v rozpätí od 18 do 26 rokov.

Pri realizácii nášho výskumu sme použili dva výskumné nástroje: Škálu PIL od J. Crumbaugh a L. Maholicka (podľa Halamu, 2000) a Dotazník psychosomatických porúch (Mausch, 2000). PIL ma pomerne vysokú reliabilitu. Reliabilita v zmysle vnútornej konzistencie slovenského prekladu PIL overovaná výpočtom Crombachovho alfa koeficientu je podľa výsledkov Halamovho výskumu pomerne vysoká (0.85) (Halama, 2008). Test životného cieľa sa skladá z troch častí. Prvá časť obsahuje 20 položiek, ktoré sa hodnotia na sedem bodovej škále. U každej položky je hodnota 4 uvádzaná ako neutrálna a pre hodnoty 1 až 7 sú uvádzané rôzne popisné formy. Čím vyššie číslo, tým je relatívne vyšší príklon ku kladnému postoju k životu a jeho zmyslu. Výsledok sa uvádza číselnou hodnotou, ktorú dostaneme keď spočítame všetkých 20 zakrúžkovaných čísel. Najnižšie možné skóre je 20, najvyššie 140 bodov. Koeficient reliability (alpha) zistený na našej vzorke bol 0.80.

Dotazník psychosomatických porúch vymenováva 39 druhov psychosomatických porúch, vybraných na základe autorových predchádzajúcich skúmaní. Autorom je poľský psychológ

Karol Mausch (2000). Zoznam obsahuje poruchy subjektívne pociťované človekom, ktoré sa vyskytujú pomerne často a najmä v stresovej situácii. Poruchy sa týkajú krvného obehu (napr. bolesť, pichanie srdca), tráviacich ťažkostí (napr. bolesť žalúdka), nervového systému (napr. stavy úzkosti) a iných porúch (napr. sexuálne poruchy, fyzická bolesť, skony k somatizácii). Skúmaná osoba má na výber tri možné odpovede, konkrétne, či sa daná psychosomatická porucha vyskytuje – často(3), zriedkavo(2) alebo nikdy(1). Svoju odpoveď vyznačí krížikom. Výsledok sa získa po spočítaní všetkých bodov, ktoré predstavujú osobou subjektívne pociťované psychosomatické ťažkosti. Celková reliabilita zisťovaná na našej vzorke má hodnotu 0.89.

Údaje v tomto výskume boli spracované pomocou štatistického programu SPSS 8.0. (Statistical Package for Social Sciences). Najprv sme vypočítali priemerné hodnoty pre každú osobu v dotazníku psychosomatických porúch a v dotazníku PIL osobitne pre každú škálu. Ďalej sme pracovali s týmito priemerami. Ďalej sme urobili analýzu rozloženia odpovedí na itemy z hľadiska normality. Vo všetkých prípadoch sa hodnoty skewness nelíšili od normálneho rozloženia, preto sme použili parametrickú štatistiku. Pri výpočtoch sme použili analýzu variancie (jednocestnú a dvojfaktorovú Anovu), Scheffeho post hoc test a koreláciu. Opis skúmaných premenných sme uskutočnili pomocou deskriptívnej štatistiky (priemery a štandardné odchýlky). Rozdiely medzi jednotlivými študijnými odbormi z hľadiska skúmaných premenných sme testovali pomocou jednocestnej Anovy a Scheffeho post hoc testu. Predpokladaný vzťah medzi úrovňou zmyslu života a psychosomatickými poruchami sme overovali pomocou Spearmanovho korelačného koeficientu.

Úroveň zmyslu života a študijný odbor

Tabuľka 1 znázorňuje priemerné hodnoty a štandardné odchýlky zistenej úrovne zmyslu života v jednotlivých študijných odboroch. Výsledky štatistického spracovania poukazujú na štatisticky významné rozdiely v úrovni zmyslu života medzi študentmi a študentkami medicíny a práva na jednej strane a študentmi a študentkami pedagogiky na strane druhej ($F=12,94$, $p=0,000$). Medzi medikmi a študentmi/kami práva neboli zistené štatisticky významné rozdiely.

Tab 1 Priemerné hodnoty a štandardné odchýlky úrovne zmyslu života pre jednotlivé odbory

Štud.odbory	Priemer	Št.odchýlka
Medicína	113.03	1.80
Právo	108.30	2.10
Pedagogika	93.40	1.66
1.ročník	103.22	1.87
4.ročník	106.60	2.10
Spolu	104.91	13.34

Zmysel života je subjektívny fenomén utváraný v sociokultúrnom rámci jednotlivca. A tiež je to dynamický konštrukt, charakterizovaný nie ako statický systém, ale ako neustály proces konštruovania a rekonštruovania hodnotového systému, ako aj interpretácie a reinterpretácie života a životných skúseností (Halama, 2000).

Výber profesionálnej orientácie a budúceho smerovania mladého človeka v jeho profesii vychádza z výberu hodnôt a životných cieľov, ktoré chce mladý človek v svojom živote naplňovať. Predpokladáme, že výber štúdia medicíny kladie na mladého medika zvýšený tlak na hľadanie odpovedí hlavne v oblasti postojov k smrti a záchrany života, zodpovednosti a jeho sebaakceptácie, bez ktorej je ťažké sa presadiť v tak náročnej profesii akým medicína je. Výber štúdia práva zase kladie zvýšené nároky na uvedomenie si hodnôt spravodlivosti a slobody a núti budúcich právnikov a právničky k zamýšľaniu sa a zaoberaniu sa týmito otázkami, ktoré sa potom pretavujú do hľadania a nájdenia zmyslupnosti svojho života. Odlišnosť „profesionálneho“ sociálneho prostredia jednotlivých študijných odborov nastoľuje aj iné podmienky na formovanie osobnosti mladých vysokoškolákov. Predpokladáme, že aj rôzna náročnosť štúdia a tým aj rozdielne nároky na sebarealizáciu mohli spôsobiť rozdielnosť uvedomenia si zmyslupnosti života a jeho naplňania medzi študentmi a študentkami jednotlivých študijných odborov. Uvedené zistenia korešpondujú s výsledkami iných autorov, ktorí uskutočnili obdobný výskum v Poľsku (Ryś, Mausch 2006) a v Českej republike (Žuchová, 2006).

Bude rozhodne zaujímavé zaoberať sa hlbšie príčinami týchto rozdielov kvalitatívnou analýzou, ktorú plánujeme v tejto súvislosti uskutočniť na viacerých vysokých školách na Slovensku. Príčinu nášho zvýšeného záujmu vidíme aj v tom, že sme zistili súvislosť medzi úrovňou zmyslu života a subjektívnym prežívaním psychosomatických ťažkostí u mladých ľudí. Domnievame sa, že je to dosť významné vzhľadom nato, že ide ľudí vo veku 18-26 rokov.

Tab 2 Korelácia a deskriptívna štatistika skúmaných premenných

	Priemer	Št. odchýlka	Spearmanov korelačný koeficient
Úroveň pociťovania ZŽ	5.25	0.67	
Subj. pociťovanie PSP	1.71	0.33	-0.54**

Poznámka: ** p znamená < 0.01, ZŽ- zmysel života, PSP- psychosomatické poruchy

Z korelačného koeficientu vidíme, že existuje štatisticky významný negatívny vzťah medzi úrovňou zmyslu života a subjektívnym pociťovaním psychosomatických porúch. Čím je skóre v jednej škále vyššie, tým sú hodnoty v druhej škále nižšie. Môžeme teda konštatovať, že čím sú hodnoty úrovne pociťovania zmyslu života vyššie, tým je nižší výskyt subjektívne pociťovaných psychosomatických porúch. Platí to aj obrátene - teda, čím je vyšší výskyt subjektívne pociťovaných porúch, tým je úroveň pociťovania zmyslu života nižšia.

K. Popielski (2005) hovorí, že život ľudí, ich existencia, prebieha nielen v chápaní funkcií psychiky či vo vzťahu k civilizačnému komfortu, ale aj v sociálnom a kultúrnom živote a v kontexte nimi navrhovaných hodnôt. Ochudobnenie existencie o najvyššie hodnoty kultúrneho a následne aj sociálneho, rodinného a individuálneho života vedie k existencionálnej dezorientácii a manifestuje sa v prejavoch individuálnej a kolektívnej neurózy i v poruchách v sfére sociálneho života, až k efektu psychosomatizácie.

Podobný názor uvádza aj K. Balcar (1997), ktorý zistil kladný vzťah medzi stupňom existenciálnej frustrácie a stupňom zakúsenej celkovej citovej nepohody. Tieto závery potvrdzujú aj výskumy, ktoré uvádza J. Křivohlavý (2006) keď tvrdí, že ľudia, ktorí majú vyššiu mieru subjektívne vnímanej zmysluplnosti života, sú psychicky zdravší. Naopak ľudia, ktorí majú neistotu o zmysluplnosti svojho života, majú výrazne vyššiu mieru depresie.

Výsledky teda upozorňujú na jeden významný fakt, že zmyslupnosť života je dôležitá vo viacerých smeroch, nielen ako prejav sociálnej zrelosti mladého človeka, ale aj ako základ jeho psychického aj somaticky zdravého života. Napriek tomu, že sme to neskúmali, domnievame sa, že si mladí ľudia súvislosť medzi úrovňou zmyslu života a svojim zdravím, neuvedomujú. O to nástojčivejšie vystupuje do popredia výskum zmysluplnosti života mladých ľudí.

Použitá literatúra

BALCAR, K., 1997, Logoterapeutická péče o děti a dospívajících. In: Říčan. P, Krejčířová, D. Ed.. Dětská klinická psychologie. Praha : Grada Publishing, 1997.

- BOROŠ, J., 2000, Psychologické aspekty zmyslu a kvality života (so zreteľom na stredoškólkov, vysokoškólkov a dôchodcov). Pedagogická revue, 1,2, 25-32.
- FRANKL, V. E., 1996, Lékařská péče o duši. Brno: Cesta.
- FRANKL, V. E., 1997, Vúle k smyslu. Brno: Cesta.
- HALAMA, P., 2000, Teoretické a metodologické prístupy k problematike zmyslu života. Československá psychologie, 44, roč. 3, s. 216-236.
- HALAMA, P., 2002, Vývin a konštrukcia škály životnej zmyslupnosti. Československá psychologie, 46, 3, 265-275.
- HALAMA, P., 2003, Meaning and hope – two factors of positive psychological functioning in late adulthood. Studia psychologica, 45, 2, 103-110.
- KŘIVOHLAVÝ, J., 2006, Psychologie zmyslupnosti existence. Otázky na vrcholu života. Praha: Grada Publishing.
- KŘIVOHLAVÝ, J., 2001, Psychologie zdraví. Praha : Portál.
- POPIELSKY, K., 2005, Noetická dimenzia osobnosti. Psychologická analýza pocitu zmyslu života. Trnava : KP FF TU..
- RYŚ, E., MAUSCH, K., 2006, Sytuacja egzystencjalna człowieka. Pomoc psychoterapeutyczna w zaburzeniach poczucia sensu życia. Zeszyty Naukowe. Studia Pedagogica Universitatis Stetinensis, 6, 80-88.
- VODÁČKOVÁ, D.a kol., 2002, Krizová intervence. Praha, Portál.
- TAVEL, P., 2007, Smysl života podle Viktora Emanuela Frankla. Praha: Triton.
- ŽUCHOVÁ, S., 2006, Attitudes of medical students towards people suffering from mental illness – comparison of quantitative and qualitative experimental methods. Studia psychologica, 48, 4, 349-359.
- YALOM, I. D., 2003, Chvála psychoterapie. Praha: Portál.

Žiaková, E., Kubičárová, L., 2009, Zmysel života vysokoškólkových študentov a študentiek. In L. Golecká, J. Gurňáková, I. Ruisel (Eds) Sociálne procesy a osobnosť 2008. Zborník z konferencie. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, s. 635 – 643, ISBN 978-80-88910-26-8.

Vplyv úrovne múdrosti na zvládanie stresu u adolescentov

Ficková Emília

emilia.fickova@savba.sk

Ústav experimentálnej psychológie SAV, Bratislava

Abstrakt

V príspevku prezentujeme výsledky skúmania preferencie stratégií zvládania stresu vo vzťahu k vysokej a nízkej úrovni múdrosti adolescentov. Pre identifikáciu reaktívnych copingových stratégií zameraných na problém, na emócie a na vyhýbanie sa problému sme použili dotazník COPE (Carver et al., 1989). Proaktívne stratégie zvládania stresu – proaktívny coping, reflektívny coping, strategické plánovanie, preventívny coping, vyhľadávanie inštrumentálnej a emočnej opory, vyhýbanie sa riešeniu problému – sme zisťovali Dotazníkom proaktívneho zvládania stresu (Greenglassová et al., 1999). Múdrost' sme skúmali pomocou Trojdimenzionálnej škály múdrosti (Ardelt, 2003), ktorá zahŕňa kognitívnu, reflektívnu a afektívnu dimenziu definované ako charakteristiky osobnosti. Analýza výsledkov ukázala, že chlapci aj dievčatá s vysokou úrovňou múdrosti (v porovnaní s chlapcami, resp. dievčatami s nízkou úrovňou múdrosti) preferovali nevýznamne častejšie stratégie zamerané na problém a významne častejšie stratégie zamerané na emócie a proaktívne stratégie. Chlapci a dievčatá s nízkou úrovňou múdrosti používali významne častejšie vyhýbacie stratégie.

Kľúčové slová: adolescenti, dimenzie múdrosti, praktická múdrost', zvládanie stresu

Grantová podpora: Grant VEGA č. 2/6020/27

Problematike múdrosti sa u nás venuje najmä I. Ruisel početnými štúdiami (napr. 2005, 2006), za významný prínos považujeme jeho monografiu "Múdrost' v zrkadle vekov" (2005), ale aj J. Výrost (2006), I. Brezina (2007) J. Benedikovičová a M. Ardeltovej (2008).

V našom výskume vychádzame z teórie M. Ardeltovej (2003), ktorá definuje múdrost' ako kombináciu kognitívnych, reflektívnych a afektívnych charakteristík osobnosti

(analyzovaných aj v implicitných teóriách múdrosti). Vychádza z výsledkov štúdie V.P. Claytonovej a J.E. Birrena (1980; cit. Ardeltová, 2003), ktorí objasnili multidimenzionálnu podstatu múdrosti – integráciu kognitívnej, reflektívnej a afektívnej zložky. Autorka zostavila z položiek metodík rôznych autorov a z vlastných položiek Trojdimenzionálnu škálu múdrosti (3D-WS, Three-Dimensional Wisdom Scale), ktorou možno skúmať tri osobnostné aspekty múdrosti.

1. Kognitívna dimenzia zahŕňa hlboké, jasné porozumenie životu a túžbu poznať pravdu (chápanie významu, zmyslu javov a udalostí, najmä pokiaľ ide o intrapersonálne a interpersonálne záležitosti), uvedomenie si a akceptáciu pozitívnych a negatívnych aspektov ľudskej podstaty, základných limitov poznania, životnej nepredvídateľnosti a neistoty.

2. Reflektívna dimenzia, resp. sebareflexia sa týka vnímania javov a udalostí z rôznych hľadísk, pričom vyžaduje sebaanalýzu, sebauvedomenie, seba porozumenie, prekonávanie subjektivity a vlastných predstáv (tendencia obviňovať iných ľudí alebo okolnosti za vznik vlastnej situácie a pocitov).

3. Afektívna dimenzia predstavuje príjemné a citlivé vzťahy k iným ľuďom, prejavovanie pozitívnych emócií v správaní sa k iným, teda bez indiferentných a negatívnych emócií.

Uvedené dimenzie sú navzájom závislé, koncepcne nie sú identické, ale u múdreho človeka sa musia prejavovať súčasne všetky tri. Rozhodujúcou je však reflektívna dimenzia, ktorá podporuje vývin kognitívnej a afektívnej dimenzie.

Proaktívne stratégie zvládania stresu zamerané na zvládanie problémov v budúcnosti sme skúmali dotazníkom E. Greenglassovej et al. (1999). Autori opisujú sedem stratégií:

1. Proaktívny coping – vytýčenie vlastných cieľov, uvažovanie a správanie sa zamerané na ich dosiahnutie.

2. Reflektívny coping – premýšľanie nad možnými variantmi konania, porovnávanie ich efektívnosti a vytváranie plánov pre ďalší postup.

3. Strategické plánovanie – realizácia plánov akcií dôležitých pre dosiahnutie cieľa a rozdelenie zložitých problémov, úloh na menšie časti.

4. Preventívny coping – zameranie sa na výskyt možných stresorov v budúcnosti a plánovanie potrebných akcií predtým, než začne pôsobenie týchto stresorov.

5. Vyhľadávanie inštrumentálnej opory – získavanie rád, informácií a spätnej väzby súvisiacich s problémovou situáciou od iných ľudí.

6. Vyhľadávanie emočnej opory – prejavovanie vlastných pocitov, vyvolávanie empatie, hľadanie kontaktu a pomoci v okruhu svojich blízkych a známych za účelom zvládnutia stresu.

7. Vyhýbanie sa riešeniu problému – odkladanie zaoberania sa problémovou situáciou a jej riešenia na neskoršie obdobie.

Cieľom štúdie je analýza a) rozdielov medzi chlapcami, resp. dievčatami s nízkou a vysokou úrovňou múdrosti v preferencii reaktívnych a proaktívnych stratégií zvládania stresu, b) rozdielov medzi chlapcami a dievčatami s nízkou, resp. vysokou úrovňou múdrosti v preferencii skúmaných stratégií zvládania stresu, c) vzťahov copingových stratégií s tromi dimenziami a celkovým skóre múdrosti chlapcov, resp. dievčat s nízkou a vysokou úrovňou múdrosti.

Metóda

Výber

Študenti 1. a 3. ročníka gymnázií, 90 chlapcov a 110 dievčat (N=200): 1. ročník – N = 112, 51 chlapcov, 61 dievčat, 15–17-roční (priemer veku 15,8), 3. ročník – N = 88, 39 chlapcov, 49 dievčat, 16–18-roční (priemer veku 17,6).

Metodiky

Trojdimenzionálna škála múdrosti (3D-WS, Three-Dimensional Wisdom Scale; Ardeltová, 2003; do slovenčiny preložila Ficková). Pozostáva z 39 položiek pre 3 dimenzie: 1. Kognitívna dimenzia (14 položiek), 2. Reflektívna dimenzia (12 položiek), 3: Afektívna dimenzia (13 položiek).

COPE – multidimenzionálny dotazník copingu (Carver et al., 1989; slovenská verzia Ficková, 1992), ktorý identifikuje reaktívne stratégie zamerané na problém, stratégie zamerané na emócie a vyhýbacie stratégie. Obsahuje 60 položiek, štyri pre každú stratégiu. Umožňuje skúmať situačné a dispozičné zvládanie stresu; my sme použili dispozičnú verziu inštrukcie.

PCI – multidimenzionálny Dotazník proaktívneho zvládania stresu (Proactive Coping Inventory; Greenglassová et al., 1999; slovenskú verziu vypracovala Ficková) zahŕňa 55

položiek s ich odlišným počtom (uvedený v zátvorke) pre sedem škál, resp. stratégií: Proaktívny coping (14), Reflektívny coping (11), Strategické plánovanie (4), Preventívny coping (10), Vyhľadávanie inštrumentálnej opory (8), Vyhľadávanie emočnej opory (5), Vyhýbanie sa riešeniu problému (3). Pre štatistické spracovanie výskumných dát sme použili program SPSS.

Výsledky a diskusia

Reliabilitu použitých metodík sme overovali pomocou Cronbachovej alfy. Hodnoty pre dimenzie a celkové skóre múdrosti Trojdimenzionálnej škály múdrosti uvádzame v tab. 1. Pre jednotlivé stratégie dotazníka COPE sme zistili hodnoty alfy porovnateľné s výsledkami autorov dotazníka (Carver et al., 1989), a to v rozmedzí od 0,40 (Aktívny coping) do 0,94 (Náboženstvo), pre 60 položiek COPE $\alpha = 0,83$. Pre stratégie Dotazníka proaktívneho zvládania stresu (PCI) boli hodnoty alfy relatívne vysoké v rozmedzí od 0,86 (Reflektívny coping) do 0,73 (Strategické plánovanie) s výnimkou 3-položkovej stratégie Vyhýbanie sa riešeniu problému s alfou 0,62, pre 55 položiek PCI $\alpha = 0,91$; podobnú reliabilitu PCI zistili aj I. Šolcová et al. (2006) z výsledkov výberu českých vysokoškolákov.

Podľa porovnania výsledkov celého výberu chlapcov a dievčat (pred delením na skupiny s odlišnou úrovňou múdrosti) dosahujú v Trojdimenzionálnej škále múdrosti (3D-WS; tab. 1.) chlapci nevýznamne vyššiu úroveň reflektívnej dimenzie, dievčatá nevýznamne vyššiu úroveň kognitívnej dimenzie, významne vyššiu úroveň afektívnej dimenzie a celkového skóre múdrosti. Porovnanie priemerných hodnôt dimenzií múdrosti u chlapcov a u dievčat ukazuje, že chlapci skórujú najvyššie v kognitívnej a najnižšie v reflektívnej dimenzii, dievčatá najvyššie v afektívnej a najnižšie tiež v reflektívnej dimenzii.

V zhode s našimi výsledkami zistili J. Benedikovičová a M. Ardel (2008) v skupine slovenských vysokoškoláčok významne vyššiu úroveň afektívnej dimenzie a celkového skóre múdrosti. Pre celý výber 18 – 21-ročných slovenských vysokoškolákov ($N = 212$) zistili najvyššiu úroveň afektívnej ($AM = 3.69$, $SD = 0.38$) a najnižšiu úroveň reflektívnej ($AM = 3.42$, $SD = 0.47$) dimenzie múdrosti; hodnoty pre kognitívnu dimenziu ($AM = 3.49$, $SD = 0.45$), pre celkové skóre 3D-WS ($AM = 3.53$, $SD = 0.33$).

My sme však zistili pre celý výber 15 –18-ročných stredoškolákov (N = 200) najvyššiu úroveň kognitívnej (AM = 3,35, SD = 0,48) a zhodne najnižšiu úroveň reflektívnej (AM = 3,09, SD = 0,49) dimenzie múdrosti. Pre afektívnu dimenziu celého výberu adolescentov AM = 3,29, SD = 0,49, pre celkové skóre 3D-WS sa AM = 3,25, SD = 0,38.

I. Brezina (2007) skúmal múdrosť vo vzťahu k životnej spokojnosti u 18–32-ročných arabských študentov vlastným dotazníkom. V porovnaní s mužmi zistil u žien nevýznamne väčšiu životnú spokojnosť a v zhode s našimi výsledkami tiež vyššie úrovne múdrosti.

Tabuľka 1: Priemery, štandardné odchýlky, t-hodnoty a Cronbachova alfa pre dimenzie múdrosti všetkých chlapcov a dievčat skúmaného výberu

DIMENZIE MÚDROSTI (3D-WS)	Chlapci (N=90)		Dievčatá (N=110)		t	p	Alfa
	AM	SD	AM	SD			
Kognitívna dimenzia	3.30	0.49	3.39	0.47	1.31	0.191	0.71
Reflektívna dimenzia	3.11	0.49	3.08	0.50	0.43	0.670	0.72
Afektívna dimenzia	3.14	0.50	3.42	0.44	4.25	0.000	0.73
Celkové skóre – Σ 3D-WS	3.19	0.38	3.30	0.38	2.17	0.031	0.84

Pre určenie skupín chlapcov a dievčat s nízkou a vysokou úrovňou múdrosti (tab. 2) sme použili hodnoty vypočítané z priemerov celkového skóre 3D-WS ± 1 sigma uvedených v tab. 1. Výsledné hodnoty skupín chlapcov boli 2,81 (nízka úroveň) a 3,57 (vysoká úroveň), skupín dievčat 2,92 (nízka úroveň) a 3,68 (vysoká úroveň).

Tabuľka 2: Charakteristiky porovnávaných skupín

	AM-3D	SD-3D	Vek	AM-vek	N
Chlapci s nízkou Σ 3D-WS	2,63	0,16	15 – 18	16,16	19
Chlapci s vysokou Σ 3D-WS	3,72	0,14	16 – 18	17,27	15
Dievčatá s nízkou Σ 3D-WS	2,71	0,17	15 – 18	16,47	17
Dievčatá s vysokou Σ 3D-WS	3,89	0,16	15 – 18	16,74	19

Porovnaním preferencie reaktívnych a proaktívnych stratégií zvládania stresu chlapcami s nízkou a vysokou úrovňou múdrosti (Tab. 3) sme zistili, že: Chlapci s nižšou múdrosťou preferujú zo stratégií zameraných na emócie prejav emócií navonok, z vyhýbacích stratégií popieranie, behaviorálne aj mentálne odpútanie sa od problému (COPE) a vyhýbanie sa riešeniu problému (PCI). Chlapci s vyššou múdrosťou preferujú častejšie všetky stratégie

zamerané na problém z COPE aj z PCI (prvé štyri), viac používajú alkohol a humor (COPE) a vyhľadávajú inštrumentálnej aj emočnej opory (PCI).

Tabuľka 3: Priemery, štandardné odchýlky, t-hodnoty pre reaktívne (COPE) a proaktívne (PCI) stratégie zvládania stresu u chlapcov s nízkou a vysokou úrovňou múdrosti

STRATÉGIE ZVLÁDANIA STRESU	Chlapci (N=19) Nízka múdrosť		Chlapci (N=15) Vysoká múdrosť		t	p
	AM	SD	AM	SD		
COPE						
01. Aktívny coping	10,47	1,47	10,73	1,53	0,50	0,619
02. Plánovanie	10,11	2,33	10,47	2,00	0,48	0,636
03. Prekonanie konkurujúcich aktivít	8,84	2,14	10,13	2,00	1,80	0,082
04. Coping sebaovládaním	9,26	1,28	10,13	1,85	1,55	0,134
05. Inštrumentálna sociálna opora	10,05	3,52	11,27	1,83	1,30	0,205
06. Emočná sociálna opora	9,00	3,28	10,07	1,71	1,14	0,263
07. Pozitívna reinterpretácia	10,53	2,17	12,47	1,60	2,90	0,007
08. Akceptácia	10,16	2,65	10,47	1,92	0,38	0,707
09. Náboženstvo	5,32	2,19	6,47	3,18	1,25	0,221
10. Prejav emócií navonok	9,74	2,26	7,67	1,11	3,50	0,002
11. Popieranie	8,37	1,42	6,13	1,46	4,50	0,000
12. Behaviorálne uvoľnenie sa	7,68	1,80	5,80	1,42	3,32	0,002
13. Mentálne uvoľnenie sa	10,42	2,04	8,00	1,36	3,95	0,000
14. Užívanie alkoholu/drog	4,53	0,90	5,27	2,05	1,30	0,209
15. Humor	9,05	2,99	9,33	2,69	0,28	0,778
PCI	AM	SD	AM	SD	t	p
01. Proaktívny coping	38,21	7,16	43,27	5,26	2,29	0,029
02. Reflektívny coping	29,00	6,47	33,47	4,34	2,29	0,029
03. Strategické plánovanie	9,79	2,30	11,73	2,19	2,50	0,018
04. Preventívny coping	28,11	5,25	31,13	4,14	1,83	0,077
05. Vyhľadávanie inštrumentál. opory	21,42	3,78	25,07	2,34	3,27	0,003
06. Vyhľadávanie emočnej opory	12,42	2,95	15,40	2,59	3,08	0,004
07. Vyhýbanie sa riešeniu problému	8,21	2,18	7,53	1,64	1,00	0,325

Výsledky dievčat s nízkou a vysokou úrovňou múdrosti (Tab. 4) ukazujú, že: Dievčatá s nízkym skóre múdrosti preferujú častejšie z reaktívnych stratégií zameraných na problém prekonanie konkurujúcich aktivít (na hranici významnosti), nevýznamne viac sebaovládanie a inštrumentálnu sociálnu oporu, na emócie zamerané náboženstvo, prejav emócií navonok a všetky vyhýbacie stratégie. Dievčatá s vysokým skóre múdrosti preferujú viac na problém zameraný aktívny coping a plánovanie, na emócie zameranú emočnú sociálnu oporu, pozitívnu reinterpretáciu, akceptáciu (COPE) a všetky proaktívne stratégie okrem vyhýbania sa riešeniu problému (PCI).

Tabuľka 4: Priemery, štandardné odchýlky, t-hodnoty pre reaktívne (COPE) a proaktívne (PCI) stratégie zvládania stresu u dievčat s nízkou a vysokou úrovňou múdrosti

STRATÉGIE ZVLÁDANIA STRESU	Dievčatá (N=17) Nízka múdrosť		Dievčatá (N=19) Vysoká múdrosť		t	p
	AM	SD	AM	SD		
COPE						
01. Aktívny coping	9,53	1,50	10,16	1,86	1,11	0,277
02. Plánovanie	10,24	2,11	10,37	1,77	0,21	0,838
03. Prekonanie konkurujúcich aktivít	9,00	1,97	7,89	1,24	1,99	0,057
04. Coping sebaovládaním	9,35	1,97	9,11	2,00	0,37	0,711
05. Inštrumentálna sociálna opora	11,88	2,12	11,00	1,70	1,39	0,175
06. Emočná sociálna opora	11,12	2,64	12,00	2,69	0,99	0,329
07. Pozitívna reinterpretácia	9,53	2,07	13,16	2,24	5,03	0,000
08. Akceptácia	10,00	2,65	11,37	1,98	1,77	0,086
09. Náboženstvo	7,94	3,83	6,26	2,79	1,51	0,139
10. Prejav emócií navonok	10,53	1,94	9,21	1,58	2,24	0,031
11. Popieranie	9,29	2,26	6,11	1,41	5,14	0,000
12. Behaviorálne uvoľnenie sa	8,65	1,90	6,11	1,76	4,16	0,000
13. Mentálne uvoľnenie sa	9,71	2,23	9,16	1,30	0,89	0,383
14. Užívanie alkoholu/drog	6,12	2,89	4,53	1,26	2,10	0,048
15. Humor	8,24	3,38	8,16	2,22	0,08	0,937
PCI	AM	SD	AM	SD	t	p
01. Proaktívny coping	35,35	7,52	41,63	6,61	2,67	0,012
02. Reflektívny coping	27,59	5,26	30,95	7,37	1,56	0,129
03. Strategické plánovanie	8,47	1,94	11,00	2,45	3,41	0,002
04. Preventívny coping	25,53	4,95	28,95	5,26	2,00	0,054
05. Vyhľadávanie inštrumentál. opory	23,47	3,37	25,79	3,21	2,11	0,042
06. Vyhľadávanie emočnej opory	15,24	3,19	17,32	2,58	2,16	0,038
07. Vyhýbanie sa riešeniu problému	8,12	1,93	7,11	1,52	1,76	0,088

Z porovnania chlapcov a dievčat s nízkou úrovňou múdrosti (Tab. 5) vyplýva, že: Chlapci s nízkou múdrosťou preferujú viac na problém zameraný aktívny coping, na emócie zameranú pozitívnu reinterpretáciu a akceptáciu, vyhýbacie stratégie mentálne uvoľnenie sa a humor (COPE), proaktívne stratégie zamerané na riešenie problémov v budúcnosti, ale aj vyhýbanie sa riešeniu problému (PCI). Dievčatá s nízkou múdrosťou preferujú častejšie všetky reaktívne stratégie zamerané na problém, na emócie zameranú sociálnu oporu, náboženstvo a prejav emócií, vyhýbacie stratégie popieranie, behaviorálne uvoľnenie sa a užívanie alkoholu (COPE), proaktívne vyhľadávanie inštrumentálnej aj emočnej opory.

Tabuľka 5: Priemery, štandardné odchýlky, t-hodnoty pre reaktívne (COPE) a proaktívne (PCI) stratégie zvládania stresu u chlapcov a dievčat s nízkou úrovňou múdrosti

STRATÉGIE ZVLÁDANIA STRESU	Chlapci (N=19) Nízka múdrosť		Dievčatá (N=17) Nízka múdrosť		t	p
	AM	SD	AM	SD		
COPE						
01. Aktívny coping	10,47	1,47	9,53	1,50	1,91	0,065
02. Plánovanie	10,11	2,33	10,24	2,11	0,18	0,862
03. Prekonanie konkurujúcich aktivít	8,84	2,14	9,00	1,97	0,23	0,820
04. Coping sebaovládaním	9,26	1,28	9,35	1,97	0,16	0,871
05. Inštrumentálna sociálna opora	10,05	3,52	11,88	2,12	1,91	0,065
06. Emočná sociálna opora	9,00	3,28	11,12	2,64	2,12	0,042
07. Pozitívna reinterpretácia	10,53	2,17	9,53	2,07	1,41	0,168
08. Akceptácia	10,16	2,65	10,00	2,65	0,18	0,859
09. Náboženstvo	5,32	2,19	7,94	3,83	2,49	0,020
10. Prejav emócií navonok	9,74	2,26	10,53	1,94	1,12	0,269
11. Popieranie	8,37	1,42	9,29	2,26	1,49	0,146
12. Behaviorálne uvoľnenie sa	7,68	1,80	8,65	1,90	1,56	0,128
13. Mentálne uvoľnenie sa	10,42	2,04	9,71	2,23	1,01	0,322
14. Užívanie alkoholu/drog	4,53	0,90	6,12	2,89	2,18	0,043
15. Humor	9,05	2,99	8,24	3,38	0,77	0,447
PCI	AM	SD	AM	SD	t	p
01. Proaktívny coping	38,21	7,16	35,35	7,52	1,17	0,251
02. Reflektívny coping	29,00	6,47	27,59	5,26	0,71	0,481
03. Strategické plánovanie	9,79	2,30	8,47	1,94	1,85	0,073
04. Preventívny coping	28,11	5,25	25,53	4,95	1,51	0,140
05. Vyhľadávanie inštrumentál. opory	21,42	3,78	23,47	3,37	1,71	0,097
06. Vyhľadávanie emočnej opory	12,42	2,95	15,24	3,19	2,75	0,009
07. Vyhýbanie sa riešeniu problému	8,21	2,18	8,12	1,93	0,14	0,894

Porovnanie chlapcov a dievčat s vysokou úrovňou múdrosti (Tab. 6) ukazuje, že: Múdri chlapci preferujú častejšie všetky reaktívne (COPE) aj proaktívne (PCI) stratégie zamerané na problém, na emócie zameranú stratégiu náboženstvo a z vyhýbacích stratégií popieranie, užívanie alkoholu a humor (COPE) aj proaktívne vyhýbanie sa riešeniu problému. Múdre dievčatá používajú viac na emócie zameranú sociálnu oporu, pozitívna reinterpretáciu, akceptáciu a prejav emócií, vyhýbacie stratégie behaviorálne aj mentálne odpútanie sa od problému, a tiež proaktívne vyhľadávanie inštrumentálnej a emočnej opory.

Tabuľka 6: Priemery, štandardné odchýlky, t-hodnoty pre reaktívne (COPE) a proaktívne (PCI) stratégie zvládania stresu u chlapcov a dievčat s vysokou úrovňou múdrosti

STRATÉGIE ZVLÁDANIA STRESU	Chlapci (N=15) Vysoká múdrosť		Dievčatá (N=19) Vysoká múdrosť		t	p
	AM	SD	AM	SD		
COPE						
01. Aktívny coping	10,73	1,53	10,16	1,86	0,97	0,342
02. Plánovanie	10,47	2,00	10,37	1,77	0,15	0,880
03. Prekonanie konkurujúcich aktivít	10,13	2,00	7,89	1,24	3,80	0,001
04. Coping sebaovládaním	10,13	1,85	9,11	2,00	1,54	0,133
05. Inštrumentálna sociálna opora	11,27	1,83	11,00	1,70	0,44	0,664
06. Emočná sociálna opora	10,07	1,71	12,00	2,69	2,42	0,021
07. Pozitívna reinterpretácia	12,47	1,60	13,16	2,24	1,01	0,321
08. Akceptácia	10,47	1,92	11,37	1,98	1,34	0,191
09. Náboženstvo	6,47	3,18	6,26	2,79	0,20	0,844
10. Prejav emócií navonok	7,67	1,11	9,21	1,58	3,20	0,003
11. Popieranie	6,13	1,46	6,11	1,41	0,06	0,955
12. Behaviorálne uvoľnenie sa	5,80	1,42	6,11	1,76	0,55	0,590
13. Mentálne uvoľnenie sa	8,00	1,36	9,16	1,30	2,52	0,017
14. Užívanie alkoholu/drog	5,27	2,05	4,53	1,26	1,23	0,233
15. Humor	9,33	2,69	8,16	2,22	1,40	0,172
PCI	AM	SD	AM	SD	t	p
01. Proaktívny coping	43,27	5,26	41,63	6,61	0,78	0,440
02. Reflektívny coping	33,47	4,34	30,95	7,37	1,17	0,250
03. Strategické plánovanie	11,73	2,19	11,00	2,45	0,91	0,371
04. Preventívny coping	31,13	4,14	28,95	5,26	1,32	0,197
05. Vyhľadávanie inštrumentál. opory	25,07	2,34	25,79	3,21	0,73	0,470
06. Vyhľadávanie emočnej opory	15,40	2,59	17,32	2,58	2,15	0,040
07. Vyhýbanie sa riešeniu problému	7,53	1,64	7,11	1,52	0,79	0,438

Záver

Na základe porovnania výsledkov skupín chlapcov s nízkou a vysokou úrovňou múdrosti a skupín dievčat s nízkou a vysokou múdrosťou možno konštatovať, že múdrejší chlapci aj dievčatá (v porovnaní s chlapcami a dievčatami s nižšou múdrosťou) preferujú: a) významne častejšie z reaktívnych stratégií pozitívnu reinterpretáciu problémovej situácie, významne viac prejavujú emócie, z vyhýbacích stratégií používajú častejšie popieranie existencie problému a behaviorálne uvoľnenie sa, b) významne viac z proaktívnych stratégií proaktívny coping, strategické plánovanie, vyhľadávanie inštrumentálnej aj emočnej opory. Porovnanie výsledkov skupín chlapcov a dievčat s nízkou oproti chlapcom a dievčatám s vysokou úrovňou múdrosti ukazuje podstatne menej zhodných preferencií stratégií. a) Dievčatá s nízkou aj dievčatá vysokou múdrosťou (pri porovnaní s chlapcami s nízkou a chlapcami s

vysokou múdrosťou) používajú významne zhodne častejšie reaktívnu stratégiu emočná sociálna opora a proaktívnu stratégiu vyhľadávanie emočnej opory, b) chlapci s nízkou aj chlapci s vysokou úrovňou múdrosti (pri porovnaní s dievčatami s nízkou a dievčatami s vysokou múdrosťou) preferujú nevýznamne zhodne reaktívnu stratégiu aktívny coping a z proaktívnych stratégií proaktívny, reflektívny a preventívny coping, a tiež vyhýbanie sa riešeniu problému.

Literatúra

- ARDELT, M., 2003, Empirical assessment of a three-dimensional wisdom scale. *Research on Aging*, 25, 3, 275-324.
- BENEDIKOVIČOVÁ, J., ARDELT, M., 2008, The Three Dimensional Wisdom Scale in cross-cultural context: A Comparison between American and Slovak college students. *Studia Psychologica*, 50, 2, 179-190.
- BREZINA, I., 2007, Sebahodnotenie múdrosti vo vzťahu k životnej spokojnosti v arabskej populácii. In D. Fedáková, M. Kentoš, J. Výrost (Eds.), *Sociálne procesy a osobnosť 2006*. Košice: Spoločenskovedný ústav SAV, CD-ROM, 45-49.
- CARVER, C.S., SCHEIER, M.F., WEINTRAUB, J.K., 1989, Assessing coping strategies: A theoretically based approach. *Journal of Personality and Social Psychology*, 56, 2, 267-283.
- FICKOVÁ, E., 1992, Multidimenzionálny dotazník copingových stratégií. In Prokopčáková, A., Ruisel, I. (Eds.), *Praktická inteligencia II. Vybrané metodiky*. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, Bratislava, 59-68.
- GREENGLASS, E.R., SCHWARZER, R., TAUBERT, S., 1999, The Proactive Coping Inventory (PCI): A multidimensional research instrument. [On-line publication]. Available at: <http://www.psych.yorku.ca/greenglass/pci.php>.
- RUISEL, I., 2005, *Múdrost' v zrkadle vekov*. Bratislava: Ikar, ISBN 80-551-1059-X, 293 s.
- RUISEL, I., 2005, Wisdom's role in interactions of affects and cognition. *Studia psychologica*, 47, 4, 277-289.
- RUISEL, I., 2006, About the effect of rational, dialectical and critical thinking on wisdom. *Studia psychologica*, 48, 2, 81-93.
- ŠOLCOVÁ, I., LUKAVSKÝ, J., GREENGLASS, E., 2006, Dotazník proaktivního zvládání životních nároků. *Československá psychologie*, 50, 2, 148-162.
- VÝROST, J., 2006, Sociálne kontexty múdrosti. In I. Ruisel (red.), *Múdrost' – inteligencia – osobnosť*. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, 58-64.

Ficková, E., 2009, Vplyv úrovne múdrosti na zvládanie stresu u adolescentov. In L. Golecká, J. Gurnáková, I. Ruisel (Eds) Sociálne procesy a osobnosť 2008. Zborník z konferencie. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, s. 644 – 654, ISBN 978-80-88910-26-8.

Vztah mezi sebepojetím a zvládáním zátěže

Slavíková Kateřina, Blatný Marek*, Kohoutek Tomáš*

slakat@seznam.cz

Psychologický ústav FF, MU Brno, * Psychologický ústav AV ČR, Brno

Abstrakt

V naší práci jsme se zabývali vztahem mezi aspekty sebepojetí (sebehodnocením, jasností sebepojetí, vědomím vlastní účinnosti), subjektivní pohodou a výběrem copingové strategie. Pro zjištění jednotlivých aspektů sebepojetí jsme použili sebesuzovací škály: Rosenbergovu škálu sebehodnocení (Rosenberg, 1965), Škálu jasnosti sebepojetí (Campbell a kol., 1996), Škálu vědomí vlastní účinnosti (Křivohlavý, Schwartz a Jerusalem, 1993) a Škálu subjektivní pohody (Pavot a Diener, 1993). Copingové strategie, které používáme v zátěžových situacích jsme zjišťovali pomocí dotazníku SVF 78 autorů W. Jankeho a G. Erdmannové, který byl přeložen a upraven J. Švancarou (2003). U všech aspektů sebepojetí jsme shledali pozitivní korelace s pozitivními strategiemi a negativní korelace s negativními. Subjektivní pohoda pozitivně ovlivňuje volbu pozitivních strategií při zvládání zátěžových situací.

Klíčová slova: coping, osobnost, sebepojetí

Úvod

V dnešní době představují stres, úzkost a coping aspekty každodenního života. Copingové strategie se významným způsobem podílejí na tělesné i duševní pohodě (well-being) v situacích, kdy je jedinec konfrontován se stresujícími životními událostmi. Ve dvacátém století se v rámci copingu nejvýrazněji prosadily tři přístupy, mezi které patří přístup psychodynamický, transakční model a v 90. letech opět návrat k zájmu o osobnostní souvislosti zvládání. Psychodynamický přístup ztotožňuje zvládání s dynamickou stránkou osobnosti v psychoanalytickém duchu, přesněji s ego-obrannými mechanismy. Podobně dispoziční přístup chápe zvládání jako stabilní predispozici reagovat na stres určitým

způsobem. Předpokládá existenci určité intraindividuální stability v preferování strategií zvládání a zároveň interindividuální diferenciaci mezi lidmi. Mezi zastánce tohoto přístupu patří například C. S. Carver, M. F. Scheier, J. K. Weintraub (1989), kteří se domnívají, že lidé v zátěžových situacích reagují na základě stabilních copingových stylů a používají jimi preferovanou a fixovanou sadu postupů zvládání, přetrvávajících nezávisle na čase a měnících se podmínkách. V kontextu dispozičního přístupu se řada výzkumů zaměřila na zkoumání vlivu osobnostních charakteristik. Výsledky přinesly například zjištění, že lidé s vyšší úrovní sebeúcty se častěji spoléhají na strategie orientované na problém v porovnání s jedinci s nízkým stupněm sebeúcty (Holahan, Moos, 1987). Lze předpokládat, že s tím souvisí i důvěra ve své vlastní schopnosti daný problém vyřešit.

V 60. letech 20. století začali R. S. Lazarus a jeho kolegové upozorňovat na důležitost copingového chování (oproti nevědomým obranným procesům a rysům) a jeho kognitivní a situační determinanty, čímž se odklonili od dispozičního přístupu. Coping pojímali jako transakční proces, tedy jako výměnu mezi jedincem a prostředím s důrazem spíše na procesuální povahu než na osobnostní rysy (Lazarus, 1966). Výsledkem byl transakční model, který zdůraznil situační determinanty chování v zátěžových situacích a prakticky odmítl úlohu osobnostních dispozic kvůli jejich malé prediktivní hodnotě. Osobnost není zcela vyškrtuta, avšak pozornost je soustředěna pouze na její kognitivní, resp. zkušenostní složku: jedinec se na výběru strategie zvládání podílí primárním hodnocením události či stresoru a sekundárním hodnocením vlastních možností a zdrojů zvládání. Situace, které daný jedinec chápe jako přístupné ke změně, jsou spíše řešeny strategií zaměřenou na problém, zatímco situace pojímány jako relativně nezměnitelné, vyvolávají především strategie zaměřené na emoce.

V současné době převládá přístup interakční, jehož určitým východiskem bylo během 70. a 80. let 20. století studium specifitějších rysů, u nichž se předpokládá poměrně výrazná časová konzistence a zároveň úzká vazba k adaptačním funkcím a zvládáním. Spolu s rozvojem rysového přístupu k osobnosti se rozšířilo i studium široce pojatých osobnostních dimenzí. Interakční přístup klade důraz na interakci osobnosti a situace. Osobnost zde hraje aktivní úlohu, především její kognitivní, motivační a emocionální faktory, které determinují chování daného jedince. V případě situace představuje determinační faktor psychologický význam situace, tedy tak jak ji vnímá a prožívá daný subjekt. Současně se podílí i celkový kontext, do kterého je situace zasazena. Konkrétní forma copingové odpovědi závisí nejen na povaze určité situace, ale i zdrojích, osobnosti, potřebách a schopnostech daného člověka. Avšak žádná z těchto podmínek o samotě nedokáže zdůvodnit volbu určité strategie. Při hodnocení se dostávají do interakce vlastnosti situace nejen jako objektivní reality, ale i jako

subjektivně viděného světa, s osobnostními charakteristikami (např. extravertí, neuroticismem, nezdolností, lokalizací kontroly apod.). Tyto podmínky ovlivňují jednak výběr copingové strategie, její realizaci a jednak následné přehodnocení jejího přínosu (Blatný, Osecká, 1998). Výzkum osobnosti vedl ke zjištění, že osobnostní charakteristiky vysvětlují přibližně stejné procento rozptylu chování v zátěži jako situační proměnné (Suls, David, Harvey, 1996). D. Kenrick a D. C. Funder (1988; cit. dle Balaščíková a Blatný, 2003) zjistili, že mezi osobnostními rysy a specifickým chováním je korelace 0,30 – 0,40, což potvrzuje, že vyrovnání se s určitou situací je výsledkem nejen dané situace, ale i osobnostních rysů.

Cíle a východiska výzkumu

V našem výzkumu jsme se věnovali vztahu mezi aspekty sebepojetím (sebehodnocením, jasností sebepojetí, vědomím vlastní účinnosti), subjektivní pohodou a volbou copingových strategií, které používáme v zátěžových situacích. Jejich souvislosti jsme sledovali pomocí sebesupozovacích škál. Výběr copingové strategie jsme zjišťovali prostřednictvím SVF 78 nejen na úrovni jednotlivých subtestů, ale také na úrovni sekundárních hodnot.

Výzkumný soubor

Výzkumný soubor tvořilo 119 vysokoškolských studentů Masarykovy Univerzity v zastoupení 33 mužů a 86 žen. Převážná část navštěvuje denní studium na Filozofické fakultě, zejména obor Psychologie. Věkové rozpětí testovaného vzorku sahalo od 19 do 55 let, průměrný věk byl 22 let, modus 20 a medián 21 (směrodatná odchylka 4,35). Studenti se výzkumu zúčastnili dobrovolně s vědomím zachování anonymity.

Metody

Strategie zvládání stresu – SVF 78

Dotazníky SVF (Stressverarbeitungsfragebogen) umožňují zachytit variabilitu způsobů, které jedinec rozvíjí a uplatňuje při zpracování a zvládání zátěžových situací. Nová verze SVF 78 (Janke & Erdmann, 2003) je zkrácenou verzí původního dotazníku SVF 120. V SVF 78 bylo ponecháno 13 škál: podhodnocení, odmítání viny, odklon, náhradní uspokojení, kontrola

situace, kontrola reakcí, pozitivní sebeinstrukce, potřeba sociální opory, vyhýbání se, únikové tendence, perseverace, rezignace a sebeobviňování. Vyhodnocení SVF 78 probíhá jednak na úrovni jednotlivých třinácti subtestů, jednak na úrovni sekundárních hodnot (pozitivní a negativní strategie). Konceptualizace SVF navazuje na vlivnou Lazarusovu teorii psychologického stresu. Dotazník Strategie zvládání stresu SVF 78 zahrnuje 78 položek, zjišťujících chování v různých zátěžových situacích. Všechny položky jsou ve formě výroku typu: „Když jsem něčím nebo někým poškozen(a), vnitřně rozrušen(a), nebo vyveden(a) z míry...“ doplněným určitou aktivitou, přičemž respondent volí odpověď na škále čítající 5 variant (vůbec ne – spíše ne – možná – pravděpodobně – velmi pravděpodobně).

Škály sebepojetí a Škála subjektivní pohody

Proměnné sebepojetí (sebehodnocení, vědomí vlastní účinnosti a jasnost sebepojetí) jsme měřili pomocí sebesuzovacích škál. Pro zjištění úrovně sebehodnocení (self-esteem) jsme aplikovali Rosenbergovu škálu sebehodnocení (Rosenberg, 1965), která měří celkovou úroveň globálního vztahu k sobě. Původně byla vytvořena pro adolescenty, ale používá se i u širší populace (Svoboda, 1999). Škála je jednodimenzionální a zahrnuje deset položek. Míru souhlasu s jednotlivými položkami vyjadřovali respondenti na čtyřbodové škále od 1 do 4. Škály jsou skórovány tak, že vysoké skóre znamená také vysokou úroveň sledované charakteristiky.

Jasnost sebepojetí jsme zjišťovali pomocí výzkumné verze škály J. D. Campbellové (Self-concept clarity scale, Campbell a kol., 1996). Jasnost sebepojetí je chápána jako míra, do jaké jsou obsahy sebepojetí jasně a přesvědčivě definovány, jak jsou vnitřně konzistentní a časově stabilní. Metoda obsahuje 12 položek, míra souhlasu s jednotlivými položkami vyjadřovali respondenti na pětibodové škále od 1 do 5, přičemž 1 znamená naprostý nesouhlas a 5 úplný souhlas s položkou.

Pro zjišťování úrovně vědomé vlastní účinnosti jsme použili škálu J. Křivohlavého, R. Schwartzer a M. Jerusalema (1993). Škála vychází z toho, jak respondent dokáže vyhodnotit svou minulou zkušenost a zda na základě toho získá pocit, že má dostatek dovedností, které může uplatnit při řešení obtíží (Macek, 1999; cit. dle Balaštíková a Blatný, 2003). Metoda zahrnuje 10 položek, míru souhlasu s jednotlivými položkami zaznamenávali respondenti na čtyřbodové škále od 1 (naprostý nesouhlas) do 4 (úplný souhlas s položkou).

Subjektivní pohodu jsme určovali pomocí Škály subjektivní pohody (Pavot a Diener, 1993), která obsahuje 5 položek. Míru souhlasu vyjadřovali respondenti na sedmibodové

škále, kde 1 představuje naprostý nesouhlas a 7 úplný souhlas s položkou. Škála je skórována tak, že vysoké skóre znamená také vysokou úroveň subjektivní pohody.

Výsledky

Naším hlavním cílem bylo vystihnout vzájemné vztahy mezi aspekty sebepojetím, subjektivní pohodou a výběrem copingové strategie, které jsme identifikovali pomocí korelační analýzy. Výsledky jsou popsány pro celý soubor (tabulka 1).

Tabulka 1: Výsledky korelační analýzy mezi složkami sebepojetí a strategiemi zvládání – ženy a muži (N=119)

	Sebehodnocení	Jasnost sebepojetí	Vědomí vlastní účinnosti	Subjektivní pohoda
Podhodnocení	0,39**	0,32**	0,37**	0,21*
Odmítání viny	0,32**	0,13	0,14	0,31**
Odklon	0,06	0,00	0,12	0,22*
Náhradní uspokojení	0,06	0,03	0,00	0,18
Kontrola situace	0,17	0,29**	0,29**	0,11
Kontrola reakcí	0,25**	0,11	0,27**	0,30**
Pozitivní sebeinstrukce	0,29**	0,23*	0,32**	0,25**
Potřeba sociální opory	0,04	0,13	-0,14	0,11
Vyhýbání se	-0,11	-0,02	-0,02	-0,06
Únikové tendence	-0,33**	-0,35**	-0,35**	-0,26**
Perseverace	-0,31**	-0,19*	-0,22*	-0,20*
Rezignace	-0,52**	-0,48**	-0,45**	-0,41**
Sebeobviňování	-0,47**	-0,43**	-0,13	-0,42**
POZ-pozitivní strategie	0,35**	0,26**	0,34**	0,37**
POZ1	0,44**	0,29**	0,33**	0,32**
POZ2	0,07	0,02	0,06	0,23*
POZ3	0,29**	0,26**	0,36**	0,28**
NEG-negativní strategie	-0,54**	-0,49**	-0,38**	-0,44**

* výsledky na 5% hladině významnosti

** výsledky na 1% hladině významnosti

Z tabulky 1 lze vyčíst, že sebehodnocení vykazuje významný pozitivní vztah k pozitivním strategiím (POZ), POZ1 – strategiím podhodnocení a devalvace (na úrovni dílčích strategií s podhodnocením a odmítáním viny) a s POZ3 – strategiemi kontroly (kontrolou reakcí a pozitivní sebeinstrukcí). Negativní vztah byl dále zjištěn u negativních strategií (NEG) a to i úrovni jednotlivých subtestů: únikových tendencí, perseverace, rezignace a sebeobviňování

(vše na 1% hladině významnosti). Nejtěsnější vztah jsme zaznamenali na úrovni sekundární hodnoty NEG – negativních strategií (-0,54).

Jasnost sebepojetí pozitivně koreluje s pozitivními strategiemi (POZ), POZ1 – strategiemi podhodnocení a devalvace (podhodnocením), POZ3 – strategiemi kontroly (kontrolou situace, pozitivní sebeinstrukcí). Negativně je spojováno s negativními strategiemi (NEG), i na úrovni jednotlivých subtestů: únikových tendencí, perseverace, rezignace a sebeobviňování. Uvedené korelace byly zjištěny na 1% hladině významnosti, kromě dílčích strategií pozitivní sebeinstrukce a perseverace, které byly prokázány na 5% hladině významnosti. Nejtěsnější vztah byl opět zachycen s NEG – negativními strategiemi (-0,49).

Vědomí vlastní účinnosti významně pozitivně ovlivňuje pozitivní strategie (POZ), POZ1 – strategie podhodnocení a devalvace (podhodnocení), POZ3 – strategie kontroly (kontrola situace, kontrola reakcí, pozitivní sebeinstrukce). Negativní vztah byl zaznamenán u negativních strategií (NEG) i na úrovni některých subtestů: únikových tendencí, perseverace (5% hladina významnosti), rezignace. Až na strategii perseverace jsou všechny vztahy průkazné na 1% hladině významnosti. Nejtěsnější vztah s vědomím vlastní účinnosti představuje strategie rezignace (-0,45).

Subjektivní pohoda pozitivně souvisí s pozitivními strategiemi (POZ), POZ1 – strategiemi podhodnocení a devalvace (podhodnocením a odmítáním viny), POZ2 – strategiemi odklonu (odklonem) a POZ3 – strategiemi kontroly (kontrolou reakcí a pozitivní sebeinstrukcí). Negativně pak koreluje nejen s negativními strategiemi (NEG), ale i na úrovni jednotlivých subtestů (únikové tendence, perseverace, rezignace, sebeobviňování). Strategie podhodnocení, odklon, perseverace a POZ2 – strategie odklonu jsou průkazné na 5% hladině významnosti, všechny ostatní pak na 1% hladině významnosti. Nejtěsnější vztah jsem zjistili u NEG – negativních strategií (-0,44).

Diskuze

V našem výzkumu jsme se zaměřili na souvislosti charakteristik sebepojetí, subjektivní pohody a volby copingových strategií. Sebehodnocení významně ovlivňuje sekundární hodnoty pozitivních strategií, strategií podhodnocení a devalvace (podhodnocení, odmítání viny) a strategií kontroly (kontrola reakcí, pozitivní sebeinstrukce). Dále byl prokázán významný negativní vztah ke všem negativním strategiím jednak na úrovni jednotlivých subtestů, jednak na úrovni sekundárních hodnot. K podobnému zjištění dospěli např. M. Blatný a L. Osecká (1998) či V. Balaščíková a M. Blatný (2003). Osoby s vysokým

sebehodnocením jsou dominantní, emočně stabilní (kontrola reakcí) a v zátěžových situacích nemají tendence využívat maladaptivní strategie (obviňovat se, utíkat či rezignovat). S kladným hodnocením vlastní osoby se váže přesvědčení o schopnostech a dovednostech, kterými daný jedinec disponuje (pozitivní sebeinstrukce). Takoví jedinci si obtížněji přiznávají, že by mohli udělat chybu či něco nezvládnout (podhodnocení a odmítání viny).

Jasnost sebepojetí koreluje se sekundárními hodnotami pozitivních strategií, strategiemi podhodnocení a devalvace (podhodnocení) a strategiemi kontroly (kontrolou situace, pozitivní sebeinstrukcí). Negativně se vztahuje k sekundární hodnotě negativních strategií (i na úrovni všech negativních subtestů). Naše výsledky odpovídají zjištění V. Balaščíkové a M. Blatného (2003). Jasnost sebepojetí souvisí s dobrým sebepoznáním a ve svém důsledku vede k větší sebejistotě a celkově kladnému emočnímu postoji k sobě (podhodnocení). Sebejistota se váže k tendenci mít situaci pevně ve svých rukou (kontrola situace) a případné komplikace řešit s důvěrou ve své schopnosti a dovednosti, tedy dodáváním si odvahy (pozitivní sebeinstrukce). J. D. Campbellová (1990) dospěla k závěru, že jasnost sebepojetí souvisí s vyšší úrovní sebehodnocení. Spjatost mezi vyšší hodnotou sebehodnocení a jasností sebepojetí dokládají i námi zjištěné korelace. Podobně jako u sebehodnocení také jedinci s jasným sebepojetím nemají potřebu volit negativní strategie.

Vědomí vlastní účinnosti významně ovlivňuje sekundární hodnoty pozitivních strategií, strategií podhodnocení a devalvace (podhodnocení) a strategií kontroly (kontrola situace, kontrola reakcí, pozitivní sebeinstrukce). Negativní vztah byl zaznamenán u sekundárních hodnot negativních strategií (také na úrovni únikových tendencí, perseverace, rezignace). V. Balaščíková a M. Blatný (2003) paradoxně zjistili kladný vztah mezi vědomím vlastní účinnosti a vyhýbáním se problémům. V naší studii jsme s vyhýbavými tendencemi zaznamenali korelace negativní. Jedinci s vysokým vědomím vlastní účinnosti věří ve své kompetence, a proto využívají strategie kontroly, případně podhodnocení, čímž se nemusí uchýlovat k úniku či rezignaci. Subjektivní představa vlastní schopnosti řídit a kontrolovat běh událostí pomáhá jedinci ovlivňovat okolí a dosahovat žádoucích cílů. Víra své kompetence je vede k tomu, že se podporují při řešení obtížných situací (pozitivní sebeinstrukce), neboť jsou přesvědčeni, že si s nimi dokáží poradit. Tito jedinci si jsou jistější sami sebou a raději se problému postaví čelem. Pokud má člověk pocit, že chod dění drží pevně ve svých rukou, lépe pak zvládá vlastní emocionální stav (kontrola reakcí) a aktivně bojuje s nepříznivými životními vlivy. Naše závěry odpovídají výsledkům, ke kterým dospěla P. Janušová (2002).

Subjektivní pohoda vykázala významný vztah se sekundárními hodnotami pozitivních strategií, strategií podhodnocení a devalvace (podhodnocením, odmítáním viny), strategií odklonu (odklonem) a strategií kontroly (kontrolou reakcí, pozitivní sebeinstrukcí). Negativně pak koreluje se sekundární hodnotou negativních strategií (i na úrovni všech subtestů). Námi zjištěné vztahy nejsou překvapující. Pokud se člověk sám cítí „v pohodě“, nahlíží na věci pozitivněji a svůj pocit uplatňuje i během zvládání různých těžkostí. Subjektivní pocit pohody mu dodává sílu řešit obtížné situace přímo, ať už kontrolou situace či pozitivní sebeinstrukcí. Nemá potřebu od daného problému, utíkat, obviňovat se, rezignovat či ho stále dokola „přežvykovat“. Těžko si přiznává vlastní vinu a spíše bude mít tendence hodnotit se příznivěji v porovnání s ostatními (podhodnocení) či se bude snažit navodit si kladné emoce (odklon), které budou kongruentní s jeho subjektivní pohodou. Vysoká úroveň sebehodnocení i životní spokojenost je spojena především s těmi strategiemi, které jsou orientovány na přímé řešení problému, zatímco nízké sebehodnocení a životní spokojenost s užíváním strategií vyhýbání se problému (např. Blatný a Osecká, 1998; Blatný, 2001).

Závěr

Na zvládání stresu se podílí řada různých faktorů jako například osobnostní charakteristiky daného jedince, styly zvládání, strategie zvládání, které je možno si osvojit, využívání vnějších zdrojů atd. Zvládání stresu a obtížných životních situací je pojímáno jako dynamický proces, během něhož se uskutečňují vzájemné interakce mezi člověkem a stresovou situací. Abychom získali komplexní pohled na danou problematiku, je třeba brát v úvahu nejen s určitého jedince, jeho zdroje, možnosti, hodnoty, potřeby, schopnosti a osobní zaměření, ale také prostředí, které ho určitým způsobem formuje a klade na něj různé požadavky.

Literatura

- BALAŠTIKOVÁ, V., BLATNÝ, M., 2003, Determinanty výběru strategií zvládání zátěže: Osobnost, vnímání situace, sebepojetí. Zprávy – Psychologický ústav AV ČR, 9(2).
- BLATNÝ, M., 2001, Osobnostní determinanty sebehodnocení a životní spokojenosti: Mezipohlavní rozdíly. Československá psychologie, 45(5), 385-392.
- BLATNÝ, M., OSECKÁ, L., 1998, Zdroje sebehodnocení a životní spokojenosti: Osobnost a strategie zvládání. Československá psychologie, 42(5), 385-394.

- CAMPBELL, J. D., 1990, Self-esteem and clarity of self-concept. *Journal of personality and social psychology*, 59(3), 538-549.
- CAMPBELL, J. D., TRAPNELL, P. D. HEINE, S. J., KATZ, I. M., LAVALLEE, L. F., LEHMAN, D. R., 1996, Self-concept clarity: Measurement, personality correlates, and cultural boundaries. *Journal of personality and social psychology*, 70(1), 141-156.
- CARVER, Ch. S., SCHEIER, M. F., WEINTRAUB, J. K., 1989, Assessing coping strategie: A theoretically based approach. *Journal of personality and social psychology*, 56(2), 267-283.
- HOLAHAN, Ch. J., MOOS, R. H., 1987, Personal and contextual determinants of coping strategies. *Journal of personality and social psychology*, 52(5), 946-955.
- JANKE, W., ERDMANNOVÁ, G., 2003, Strategie zvládání stresu (přeložil a upravil J. Švancara). Praha: Testcentrum.
- JANUŠOVÁ, P., 2002, Situačně kognitivní osobnostní faktory výběru strategií zvládání. Diplomová práce. Filozofická fakulta, Brno.
- KŘIVOHLAVÝ, J., SCHWARZER, R., JERUSALEM, M., 1993: <http://www.yorku.ca/faculty/academic/schwarze/czec.htm> (2002, 24.4.).
- LAZARUS, R. S., 1966, Psychological stress and the coping process. New York: McGraw-Hill.
- PAVOT, W., DIENER, E., 1993, Review of the Satisfaction with life scale. *Psychological Assessment*, 5(2), 164-172.
- ROSENBERG, M., 1965: <http://www.atkinson.yorku.ca/~psyctest/rosenbrg.pdf> (2007, 12.1.).
- SULS, J., DAVID, J. P., HARVEY, J. H., 1996, Personality and coping: Three generations of research. *Journal of Personality*, 64(4), 711 – 735.
- SVOBODA, M., 1999, Psychologická diagnostika dospělých. Praha: Portál.

Slavíková, K., Blatný, M., Kohoutek, T., 2009, Vztah mezi sebepojetím a zvládáním zátěže. In L. Golecká, J. Gurnáková, I. Ruisel (Eds) *Sociálne procesy a osobnosť 2008*. Zborník z konferencie. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, s. 655 – 663, ISBN 978-80-88910-26-8.

Súvislosti medzi doslovnou a symbolickou akceptáciou (resp. odmietaním) transcendentna, spiritualitou a múdrosťou. Prvé výsledky

Adamovová Lucia

lucia.adamovova@savba.sk

Ústav experimentálnej psychológie SAV, Bratislava

Abstrakt

V poslednom desaťročí psychologický výskum religiozity a spirituality reaguje na zmeny v obsahu týchto pojmov v povedomí jednotlivcov a výskumníci prichádzajú s novými nástrojmi na ich meranie. V našom výskume sme použili Škálu post-kritických náboženských presvedčení, ktorá zisťuje mieru, v akej jednotlivec akceptuje alebo odmieta transcendentnu a či to robí na základe doslovného, resp. symbolického súhlasu alebo nesúhlasu s predmetným obsahom. Symbolická akceptácia transcendentna sa potom teoreticky blíži konceptu spirituality, ktorý býva zjednodušene chápaný ako príklon k transcendentnosti, ktorá môže ale nemusí byť viazaná na konkrétne náboženské vyznanie. Po stáročia sa náboženstvo a spiritualita v náboženskej literatúre viazalo na životnú múdrosť. V tejto výskumnej sonde sme sa preto zamerali na dve otázky. Poprvé, či zistíme príbuznosť medzi spiritualitou na jednej strane a jednotlivými formami akceptácie/odmietania transcendentna. Podruhé, aký je súvis medzi jednotlivými formami akceptácie/odmietania transcendentna a spiritualitou na jednej strane a múdrosťou na druhej strane. Výskum sme realizovali na výbere 49 vysokoškolákov (5 mužov a 44 žien) vo veku 18-26 rokov. Z pohľadu jednotlivých koncepcií religiozity, spirituality a múdrosti diskutujeme aj zistené vzťahy medzi religiozitou/spiritualitou a múdrosťou.

Kľúčové slová: transcendentno, spiritualita, múdrosť

Grantová podpora: VEGA 1/4522/07 a CEVKOG

V poslednom desaťročí psychologický výskum religiozity a spirituality reaguje na zmeny v obsahu týchto pojmov v povedomí jednotlivcov a výskumníci prichádzajú s novými nástrojmi na ich meranie. Nedávno predstavil D. Wulff (1997) nový pohľad na religiozitu. Podľa neho môžu byť všetky postoje k náboženstvu sumarizované v rámci dvojdimenzionálneho modelu. Vertikálna os, dimenzia vylúčenia versus zahrnutia transcendentna špecifikuje mieru, v akej je predmetu náboženského záujmu priznaná spojitosť s transcendentnou realitou (vzťahuje sa tým na rozdelenia byť/nebýť náboženským alebo spirituálnym). Horizontálna os, doslovná versus symbolická dimenzia indikuje, či predmetné vyjadrenia a symboly sú interpretované doslovne alebo symbolicky. Táto dimenzia sa teda týka sociálnych kognícií a má priamy vzťah k spôsobu spracovávanía náboženských obsahov, teda buď doslovne alebo symbolicky. V tomto modeli teda existujú štyri kvadranty, pričom každý z nich opisuje špecifický postoj k náboženstvu: Doslovné prijatie, Doslovné odmietnutie, Symbolické prijatie a Symbolické odmietnutie. Doslovná akceptácia hovorí o tom, že je potvrdená doslovná existencia náboženskej sféry. Doslovné odmietnutie hovorí o pozícii, v ktorej jedinec neverí doslovnému významu náboženských slov ani možnosti, že môžu mať aspoň symbolický význam. Symbolické odmietnutie reprezentuje pozíciu, v ktorej je existencia náboženskej reality odmietnutá, ale pripúšťa sa možnosť, že náboženský obsah by mohol mať symbolický význam. Symbolická akceptácia hovorí o tom, že existencia náboženskej reality je potvrdená a jedinec sa snaží zahrnúť a transcendovať napr. Freudovu a Marxovu kritiku náboženstva, aby našiel symbolický význam v náboženskom jazyku, ktorý by mal preňho osobný význam. Keďže sa snaží ísť za kritiku náboženstva, takto vymedzený postoj môže byť nazvaný ako post-kritické presvedčenie.

Z tohto teoretického rámca vychádzal D. Hutsebaut (1996) pri konštrukcii Škály post-kritických náboženských presvedčení (PCBS), ktorú vytvoril tak, aby zachytávala štyri prístupy ku kresťanstvu. Dôkladné psychometrické analýzy škály, najmä zisťovanie konštruktivej validity (napr. Duriez, Fontaine, Hutsebaut, 2000) potvrdili, že štyri subškály korešpondujú s Doslovnou akceptáciou, Doslovným odmietaním, Symbolickou akceptáciou a Symbolickým odmietnutím.

Symbolická akceptácia transcendentna sa teoreticky blíži konceptu spirituality, ktorý býva zjednodušene chápaný ako príklon k transcendentnu, pričom spiritualita môže, ale nemusí byť viazaná na konkrétne náboženské vyznanie.

Spiritualita a religiozita sú kľúčovými konceptami v psychológii náboženstva. V nedávnom prehľade prác tejto oblasti R.A. Emmons and R.F. Paloutzian (2003) zaznamenali

zvyšujúci sa záujem o tieto konštrukty v posledných 15 rokoch v aplikovanom aj v základnom výskume. Do výskumov v oblasti spirituality zasiahli významne najmä R. Piedmont, R.A.Emmons a D.A.MacDonald.

R. Piedmont (1999) vytvoril v snahe zachytiť spiritualitu, ktorá by nebola viazaná na kresťanské pozadie Škálu spirituálnej transcencie STS (Spiritual Transcendence Scale), ktorá je vo svojej podstate nenedominačná. Operacionalizoval spiritualitu ako motivačnú silu, ktorá smeruje jedinca k tvorbe osobného životného zmyslu. Škála STS pozostáva z troch korelujúcich subškál – univerzálnosť (presvedčenie o univerzálnej podstate života), naplnenie modlitieb (radosť a spokojnosť z výsledkov osobných stretnutí s transcendentnou realitou) a vzťahovosť (angl. connectedness; presvedčenie, že jedinec je súčasťou väčšej ľudskej reality prechádzajúcej generácie a skupiny). Spirituálna transcendencia ako široko postavená afektívna sila je v pozadí náboženského úsilia akejkoľvek viery a motivuje všetko náboženské správanie.

R.A. Emmons (1999) vychádza vo svojej koncepcii spirituality z existenciálnej teológie P. Tillich, ktorý vidí podstatu náboženstva v posledných veciach. Tento prístup umožňuje chápať spiritualitu ako dynamický proces, ktorý môže meniť svoju intenzitu a výraz v rôznom čase a rôznych situáciách. Hrubý ukazovateľ spirituality je podiel spirituálnych snažení v celkovom systéme dosahovania cieľov človeka a kladne súvisí s mierami subjektívnej pohody.

D.A. MacDonald (2000) považuje spiritualitu za multidimenzionálny konštrukt. Na základe faktorovej analýzy údajov získaných z viacerých škál spirituality zistil nasledujúcich päť veľkých dimenzií spirituality: kognitívna orientácia na spiritualitu, skúsenostno-fenomenologická, existenciálna pohoda, paranormálne presvedčenia, religiozita. Kognitívna orientácia na spiritualitu (kognitívno-percepčné prejavy, presvedčenia a postoje k podstate spirituality, vnímanie osobnej dôležitosti spirituality) nezahŕňa religiozitu alebo prejavy viery náboženskými prostriedkami, hoci je s nimi príbuzná. Skúsenostno-fenomenologická dimenzia zahŕňa zážitky, ktoré boli v psychológii popísané ako spirituálne, náboženské, mystické, peak (vrcholové), transcendentné a transpersonálne. Hoci sa zdá, že vyjadruje neobyčajné skúsenosti a zmenené stavy vedomia, empirická skúsenosť potvrdzuje, že tento konštrukt je identifikovateľný a odlišiteľný od ostatných podobných. Existenciálna pohoda sa týka oblastí, akými sú zmysel života, účel existencie, vnímania seba ako schopného zvládnuť ťažkosti a obmedzenia ľudskej existencie. Paranormálne presvedčenia zahŕňajú vieru v mimozmyslové vnímanie, prenos myšlienok, bosorky, či duchov. Religiozita ako dimenzia spirituality sa v tomto dotazníku zameriava najmä na židovsko-kresťanské formy – tzv.

západnú religiozitu a ide o zameranie sa na zvnútornenú religiozitu ako protiklad vonkajškovej. Táto dimenzia zisťuje nielen vieru a postoje, ale aj správanie a náboženskú prax.

Po stáročia sa náboženstvo a spiritualita v náboženskej literatúre viazali na životnú múdrosť.

Múdrosť v zmysle poznania existenciálnych problémov vrátane poznania zmyslu života a popri nej vzdelanectvo, sa od staroveku rozvíjali najmä v rámci náboženských systémov a filozofie. V náboženskej literatúre býva múdrosť spájaná najmä s transcendentnými hodnotami, kým sekulárne aspekty múdrosti zdôrazňujú viac poznanie neistoty a rôznorodosť hodnôt (pozri bližšie napr. Ruisel, 2005).

Spomedzi viacerých psychologických snáh o vymedzenie múdrosti sme sa zamerali na koncepciu M. Ardeltovej (2003), v ktorej je okrem kognitívnej dimenzie kladený dôraz aj na nekognitívne dimenzie osobnosti. Jej model zahŕňa tak kognitívne, ako aj nekognitívne dimenzie osobnosti a vymedzuje múdrosť ako latentnú premennú kognitívnych, reflektívnych a afektívnych osobnostných charakteristík. Na základe operacionalizácie troch dimenzií múdrosti bola vytvorená Trojdimenzionálna škála múdrosti, 3D-WS (Ardelt, 2003), ktorá sa javí ako validný a reliabilný nástroj na ohodnotenie múdrosti. Kognitívna doména zahŕňa schopnosť porozumieť životu, porozumieť významu fenoménov a udalostí a pochopiť ich hlbší zmysel vzhľadom na intra a interpersonálne otázky. Zahŕňa vedomie tak pozitívnych, ako aj negatívnych aspektov ľudskej podstaty, a vedomie neodmysliteľných limitov ľudskeho poznania a vedomostí, životnej nepredvídanosti a neurčitosti. Ďalšou dimenziou múdrosti je dimenzia reflektívna. Pre hlbšie pochopenie fenoménov a udalostí je nevyhnutný pohľad na fenomény z rôznych perspektív. Trénovanie takého to pohľadu redukuje egoizmus, vnášanie subjektivity a projekcie. Afektívna dimenzia zahŕňa zníženú sústredenosť na seba a širšiu mieru porozumenia variabilite ľudskeho správania, zároveň prítomnosť afektívnych emócií a správania voči ostatným v prejavoch súcitnej a empatickej lásky. Tieto tri dimenzie múdrosti (reflektívna, kognitívna a afektívna) spolu súvisia, ale zároveň sa koncepčne odlišujú. Najdôležitejšiu úlohu v multidimenzionálnom konštrukte múdrosti zohráva reflektívna dimenzia, ktorá zásadne vplýva na kognitívnu a afektívnu dimenziu a je podmienkou ich rozvinutia.

Keďže múdrosť, náboženstvo a spiritualita sú historicky previazané, v tejto výskumnej sonde sme sa v psychologickvej rovine skúmania zamerali na dva ciele: Zaujímalo nás, či

zistíme príbuznosť medzi spiritualitou na jednej strane a jednotlivými formami akceptácie/odmietania transcendentna. Ďalej sme sa pokúsili zistiť, aký je súvis medzi jednotlivými formami akceptácie/odmietania transcendentna a spiritualitou na jednej strane a múdrosťou na druhej strane.

Výber

Výber bol v tejto výskumnej sonde tvorený 48 univerzitnými študentami humanitného zamerania, pričom mužov bolo 5 (10,4%) a žien bolo 43 (89,6%). Respondenti boli vo veku 18 až 26 rokov s priemerným vekom 20,6 roka.

Metodiky

Použili sme tri metodiky – Škálu postkritických náboženských presvedčení (Post-critical belief scale PCBS, Hutsebaut, 1996), škálu na zisťovanie prejavov spirituality ESI (Expressions of spirituality, MacDonald, 2000) a Trojdimenzionálnu škálu múdrosti 3D-WS (3-dimensional Wisdom scale, Ardel, 2003, Benedikovičová, Ardel, 2008).

Škála postkritických náboženských presvedčení PCBS pozostáva z 33 položiek a reprezentuje všetky štyri Wulffom teoretizované prístupy k náboženstvu, s ktorými korešpondujú jednotlivé subškály: Ortodoxia (korešponduje s doslovnou akceptáciou náboženstva, tvorí ju 8 položiek), Vonkajšia kritika (korešponduje s Wulffovým doslovným odmietaním náboženstva, pozostáva z 9 položiek), Relativizmus (korešponduje s Wulffovým symbolickým odmietaním náboženstva, 8 položiek) a Second Naiveté (korešponduje s postkritickou symbolickou akceptáciou náboženstva; má 8 položiek). Jednotlivé výroky ú hodnotené na 7-bodovej škále (1 – úplne súhlasím; 7 – vôbec nesúhlasím).

Škála ESI (Expressions of Spirituality Inventory) pochádza od autora D.A. MacDonalda (2000). Revidovaná verzia škály pozostáva z 30 položiek, v ktorých respondent vyjadruje na 5-bodovej škále svoj súhlas, resp. nesúhlas s tvrdeniami (1-silno nesúhlasím, 5-silno súhlasím). Škála ESI zachytáva päť dimenzií spirituality: COS – kognitívnu orientáciu na spiritualitu, EPD – skúsenostno-fenomenologickú dimenziu, EWB – existenciálnu pohodu, PAR – paranormálne presvedčenia a REL – religiozitu (jednotlivé dimenzie sú popísané v predchádzajúcom texte).

Trojdimenzionálna škála múdrosti, 3D-WS (Ardel, 2003) obsahuje 37 položiek v troch dimenziách, ktoré operacionalizujú latentnú premennú múdrosť. Kognitívna dimenzia

múdrosti je tvorená 13 položkami, reflektívna dimenzia 11 položkami a afektívna dimenzia múdrosti je tvorená 13 položkami. Jednotlivé výroky sú hodnotené na 5-bodovej škále (1 – úplne súhlasím/platí to pre mňa úplne; 5 – vôbec nesúhlasím).

Výsledky a diskusia

Všetky nástroje merania mali aj v tomto malom výbere dobrú vnútornú konzistenciu položiek.

Vzťahy medzi akceptáciou, resp. odmietaním transcendentna (PCBS Škála) a spiritualitou (ESI dotazník) uvádzame v tabuľke 1.

Tabuľka 1: Korelácie medzi religiozitou (PCBS škála) a spiritualitou (ESI škála)

Spiritualita	Religiozita			
	Ortodoxia	Vonkajšia kritika	Relativizmus	Second naivete
COS	0,190	-0,229	-0,044	0,371**
EPD	0,509***	-0,793***	-0,271	0,677***
EWB	-0,187	0,255	0,235	-0,189
PAR	-0,029	-0,018	0,003	0,170
REL	0,704***	-0,815***	-0,468**	0,734***

* $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$; $p \leq 0,001$

COS – kognitívna orientácia na spiritualitu; EPD – skúsenostno-fenomenologická dimenzia spirituality; EWB – existenciálna pohoda; PAR – paranormálne presvedčenia; REL - religiozita

Kognitívna orientácia na spiritualitu, charakteristická rozpoznaním dôležitosti spirituality v živote jedinca je v pozitívnom vzťahu so symbolickou akceptáciou náboženstva. Človek, ktorý uznáva dôležitosť spirituality vo svojom živote je schopný v prvoplánovo dobovo možno neaktuálnych náboženských obrazoch hľadať a vidieť univerzálne posolstvo.

Jedinec, ktorý zažil vo svojom živote vrcholné zážitky, alebo zážitky mystické, transcendentné či transpersonálne (skúsenostno-fenomenologická dimenzia spirituality) nebude doslovne kritizovať ani relativizovať obsah náboženského učenia, naopak, zistili sme pozitívnu koreláciu medzi touto dimenziou spirituality a dimenziou religiozity ortodoxia ako aj second naivete. Takže transcendentný zážitok podporuje ako doslovnú, tak aj symbolickú akceptáciu náboženstva (a naopak).

Existenciálna pohoda – vedomie zmyslu života, vnímanie seba ako osoby schopnej zvládnuť ťažkosti a obmedzenia ľudskej existencie – nie je v štatisticky významnom vzťahu

ani s jednou s dimenzií religiozity a zistené korelácie sú nízke, hoci môžeme sledovať naznačené negatívne vzťahy medzi existenciálnou pohodou a akceptáciou (doslovnou alebo symbolickou) náboženstva/transcendentna a pozitívne vzťahy medzi existenciálnou pohodou a odmietaním.

Dimenzia spirituality charakteristická presvedčením a skúsenosťou s paranormálnymi javmi – mimozmyslovým vnímaním, prenosom myšlienok, viery v existenciu bosoriek či duchov – ako jediná nedosahovala požadovanú úroveň reliability a korelácie s jednotlivými dimenziami religiozity poukazujú na absenciu vzťahu. Nulové korelácie môžu byť spôsobené nezávislosťou jednotlivých dimenzií, v tomto prípade sa však prikláňame k názoru, že sú skôr spôsobené nejednotnosťou položiek, ktoré v podmienkach tejto výskumnej sondy de facto nie sú zastrešené v jednej dimenzii.

Religiózna dimenzia spirituality, najmä zvnútornená religiozita židovsko-kresťanských foriem, je v tesnom vzťahu s dimenziami religiozity a to podľa očakávaní negatívne koreluje s odmietaním transcendentna/náboženstva a pozitívne koreluje s akceptáciou náboženstva (doslovnými či symbolickými).

Vo všeobecnosti možno povedať, že so spiritualitou (presnejšie s mierou dosiahnutou v jednotlivých dimenziách spirituality) súvisí viac dimenzia inklúzia, resp. odmietanie transcendentna/náboženstva v živote jedinca než to, či tak činí doslovne (ortodoxia alebo vonkajšia kritika) alebo na základe historickej neplatnosti tvrdení (relativizmus) či na základe schopnosti jednotlivé náboženské príbehy či obrazy interpretovať za rámec udalosti, do ktorej sú zasadené a či v nich dokáže vidieť univerzálne platnú pravdu (second naiveté). Existenciálno-fenomenologická a religiózna dimenzia spirituality sú domény, ktoré s religiozitou meranou Škálou post-kritických náboženských presvedčení systematicky korelujú: pokiaľ v nich jedinec skóruje vysoko, bude do svojho svetonázoru zahrňovať transcenciu/religiozitu – či už to bude robiť doslovne alebo symbolicky. Z opačnej strany možno povedať, že u veriaceho človeka (inklúzia transcendentna) sa budú vyskytovať vrcholové či transcendentné zážitky a religiózna zložka spirituality. U jedincov s nízkou úrovňou existenciálno-fenomenologickej a religióznej zložky spirituality to bude analogicky, avšak v opačnom smere: transcenciu a religiozitu budú zo svojho názoru vylučovať (či už doslovne alebo na základe historického relativizmu).

Aký je teda vzťah medzi jednotlivými formami akceptácie/odmietania transcendentna a spiritualitou na jednej strane a múdrosťou na druhej strane, môžeme vidieť v tabuľke 2.

Tabuľka 2: Korelácie medzi jednotlivými dimenziami religiozity (PCBS), spirituality (ESI) a múdrosťou (3D-WS)

Religiozita	Múdrost' - dimenzie		
	kognitívna	reflexívna	afektívna
ortodoxia	0,097	-0,002	0,260
vonkajšia kritika	-0,372**	-0,084	-0,374**
relativizmus	-0,045	-0,137	-0,140
second naivete	0,180	-0,071	0,370*
Spiritualita			
COS	0,140	0,168	0,197
EPD	0,313*	0,327*	0,430**
EWB	0,038	0,426**	-0,004
PAR	-0,047	0,154	0,032
REL	0,291*	0,199	0,484***

* $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$; *** $p \leq 0,001$

COS – kognitívna orientácia na spiritualitu; EPD – skúsenostno-fenomenologická dimenzia spirituality; EWB – existenciálna pohoda; PAR – paranormálne presvedčenia; REL - religiozita

Žiaľ, v podmienkach tohto pilotného počítačného výskumu nevieme vysledovať vzorec, podľa ktorého by sme mohli povedať, že doslovnosť alebo symbolickosť (kognitívna stránka), odmietanie alebo akceptácia transcencie/religiozity do svetonázoru (teda pohľadu na svet, v ktorom majú priestor transcendentálnosť, spiritualita, religiozita – nemateriálne aspekty života) súvisia so všetkými zložkami múdrosti.

Ortodoxia (a fundamentalizmus) nesúvisia so žiadnou z tohto modelu múdrosti, podobne ani relativizmus – symbolické odmietanie náboženstva. Doslovnosť v odmietaní transcencie negatívne súvisí s kognitívnu a afektívnu zložkou múdrosti, teda so schopnosťou kognitívne uchopiť život, porozumieť mu, chápať význam udalostí v širšom kontexte (individuálneho aj spoločenského života) a so schopnosťou odpútať sa z orientácie na seba, ktorá prináša súcitu a empatiu s druhými.

Symbolické zahrnutie náboženstva, snaha interpretovať zakódované posolstvo v jednotlivých náboženských podobenstvách (second naivete) je v pozitívnom vzťahu s afektívnu zložkou múdrosti, teda so schopnosťou empatického prežívania.

Čo sa týka jednotlivých zložiek spirituality, zaujímajú nás najmä dimenzie, ktoré korelovali s použitým modelom religiozity, teda skúsenostno-fenomenologická dimenzia

a religiózna dimenzia spirituality. Ako možno vidieť v tabuľke 2, tieto dimenzie aj najviac korelujú s múdrosťou. Skúsenostno-fenomenologická dimenzia spirituality, teda otvorenosť a schopnosť prežívať mystické, transcendentné, vrcholové zážitky je v pozitívnom vzťahu so všetkými dimenziami Ardeltovej modelu múdrosti – so schopnosťou porozumieť životu, zmyslu javov v širšej perspektíve, so schopnosťou pohľadu na veci z rôznych uhlov, so schopnosťou (a ochotou) pozrieť sa na životné udalosti aj z iného než subjektivistického pohľadu, teda z iného uhla ako z uhla vlastných motívov a potrieb a súvisí aj s afektívnou dimenziou múdrosti – empatiou a súcitom s druhými.

Religiózna zložka spirituality je v pozitívnom vzťahu s kognitívnou a s afektívnou zložkou múdrosti.

Silný pozitívny vzťah je aj medzi existenciálnou pohodou (schopnosťou vnímať zmysel života a samého seba ako kompetentného žiť svoj život) a reflexívnou zložkou múdrosti (schopnosť nadhľadu na dianie, pohľadu z rôznych uhlov, prekročenia vlastnej subjektivity pri hodnotení situácií), ktorú M. Ardel (2003) považuje za primárnu pre rozvoj ostatných jej zložiek.

Záver

Možno povedať, že v podmienkach tejto výskumnej sondy, realizovanej na obmedzenom výbere – nízky počet vysokoškolských študentov s prevahou žien – sa ukazujú niektoré vzťahy medzi modelom religiozity, ktorý zahŕňa postmodernú európsku mentalitu, spiritualitu a múdrosť.

Istý prienik medzi dimenziami D. Wulffovho modelu religiozity a D.A. MacDonaldovym modelom spirituality možno vidieť v existenciálno-fenomenologickej a religióznej dimenzii spirituality, ich miera rastie spolu s akceptáciou (doslovnou alebo symbolickou) náboženstva a klesá s vylúčením transcendentna zo svetonázoru. Pri symbolickej akceptácii transcendentna (second naivete) vzrastá kognitívna orientácia na spiritualitu a naopak, pri rozpoznaní dôležitosti miesta transcendentna v živote jedinca u neho vzrastá schopnosť a miera ochoty metaforickej a symbolickej interpretácie náboženského textu.

Čo sa týka vzťahov medzi religiozitou, spiritualitou a múdrosťou, vo všeobecnosti možno zhrnúť, že kým jednotlivé dimenzie múdrosti sú v negatívnom vzťahu s doslovným odmietaním náboženstva (vonkajšia kritika), sú v pozitívnom vzťahu s dimenziami spirituality a religiozity, ktoré možno nájsť u jedincov schopných a ochotných „ísť za“ predkladaný podnet – či už text, problém, situáciu (second naiveté), ktorí sú otvorení veciam, ktoré

presahujú momentálny okamih (transcendencia), a sú ochotní ukotviť svoju spiritualitu/schopnosť transcencie vo formálnom učení náboženského spoločenstva (religiózna dimenzia spirituality).

Všetky výsledky treba samozrejme brať ako výsledky prvej sondy, ktorá nabáda k ďalšiemu zberu údajov a k ich následnej zovšeobecniťnej interpretácii.

Literatúra

ARDELT, M., 2003, Empirical assessment of a three-dimensional wisdom scale. *Research on Aging*, 25, 3, 275-324.

BENEDIKOVIČOVÁ, J., ARDELT, M., 2008, The Three dimensional wisdom scale in cross-cultural contest: A comparison between American and Slovak college students. *Studia Psychologica*, 50, 2, 179-190.

DURIEZ, B., FONTAINE, J. R. J., & HUTSEBAUT, D., 2000, A further elaboration of the Post-Critical Belief scale: Evidence for the existence of four different approaches to religion in Flanders-Belgium. *Psychologica Belgica*, 40, 153-181

EMMONS, R.A., PALOUTZIAN, R.F., 2003, The psychology of religion. *Annual Review of Psychology*, 54, 377–402.

HUTSEBAUT, D., 1996, Post-critical belief. A new approach to the religious attitude problem. *Journal of Empirical Theology*, 9, 48-66.

PIEDMONT, R.L., 1999, Does spirituality represent the sixth factor of personality? Spiritual transcendence and the five-factor model. *Journal of Personality*, 67, 985–1013.

RUISEL, I., 2005, *Múdrosť v zrkadle vekov*. Bratislava: Ikar.

WULFF, D.M., 1997, *Psychology of religion: Classic & contemporary*. New York: Wiley.

Adamovová, L., 2009, Súvislosti medzi doslovnou a symbolickou akceptáciou (resp. odmietaním) transcendentna, spiritualitou a múdrosťou. Prvé výsledky. In L. Golecká, J. Gurňáková, I. Ruisel (Eds) *Sociálne procesy a osobnosť 2008*. Zborník z konferencie. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, s. 664 – 673, ISBN 978-80-88910-26-8.

Aktéři života

Blatný Marek*, Zábrodská Kateřina, Jelínek Martin***

blatny@psu.cas.cz

*Psychologický ústav Akademie věd ČR, v.v.i., Brno, Česká republika

** Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity, Brno, Česká republika

Abstrakt

Studie se zabývá tématem osobní autonomie a svobodné volby jako výrazných definujících znaků střední dospělosti. K analýze byly využity rozhovory s účastníky Brněnské longitudinální studie celoživotního vývoje člověka (83 osob ve věku 38 – 44 let, 35 mužů a 48 žen). Hlavní otázka zněla: kdo je aktérem vyprávěného příběhu? Identifikace aktérů života byla provedena na základě kvalitativní analýzy všech 83 volně vyprávěných životních příběhů. Jsou jimi: já, osud, povaha života, povaha světa, zamlčený aktér, náhoda/štěstí, vnější okolnosti a druzí lidé. Nejčtenější kategorií aktérů je „já“, druhou nejčtenější kategorií jsou „vnější okolnosti“. Na takto získaných kategoriích aktérů jsme provedli shlukovou analýzu. Získali jsme tři typy osob, které se liší v míře, do jaké se cítí být aktéry vlastního života nebo svůj život pocítují jako ovlivňovaný vnějšími okolnostmi. Zjištění jsou diskutována v souvislosti s Rotterovým konceptem Locus of Control.

Úvod

Téma osobní autonomie patří k základním otázkám psychologie osobnosti. Volní jednání, nezávislost, zodpovědnost patří k základním předpokladům adaptovaného psychologického a sociálního fungování člověka. Osobní autonomie je proto jedním z hlavních pojmů v rámci řady klasických teorií vývoje osobnosti (Erikson, 2002, Havighurst, 1953) a také v mnoha aplikovaných oblastech psychologie osobnosti, jakou je např. psychologie morálky (Piaget, 1932, Kohlberg, 1975).

Erik Erikson (2002) klade počátky rozvoje vůle a pocitu autonomie již do batolecího období. E. Erikson nazývá toto období svalově-anální a rozvíjení vůle klade do souvislosti s osvojováním základních hygienických návyků souvisejících s vylučováním.

Hlavním vývojovým úkolem se dosažení osobní autonomie však stává až ve starším školním věku a zejména v adolescenci. Velkou pozornost věnoval vývojovým úkolům Robert J. Havighurst (1953). Vývojový úkol charakterizuje jako úkol, který se objevuje v průběhu určitého období jedince a jehož úspěšné zvládnutí vede k pocitu spokojenosti a k úspěšnému zvládnutí dalších úkolů. Zvládnutí vývojového úkolu v určitém věku je následováno zvládnutím podobných úkolů v následujících letech (Millová, 2008).

Podle R. J. Havighursta patří dosahování osobní nezávislosti k základním vývojovým úkolům v mladším školním věku (6 – 12 let, do nástupu puberty). V tomto období by se měl jedinec stát autonomní osobou, která je schopna tvořit plány a jednat v přítomnosti nebo bezprostřední budoucnosti nezávisle na rodičích anebo jiných dospělých. V následujícím vývojovém období (12 – 18 let, adolescence) by měl člověk svou autonomii odvozenou od kognitivní schopnosti jednat nezávisle doplnit o emoční nezávislost na rodičích a jiných dospělých. V následujících obdobích mladší dospělosti (18 – 30 let) a střední dospělosti (30 – 60 let) má člověk dospět k plné autonomii nejen v oblasti kognitivní a emoční, ale také sociální (společenské) – dle Havighursta má člověk v průběhu mladší a střední dospělosti přijmout své občanské povinnosti a závazky a dosáhnout dospělé společenské zodpovědnosti.

Význam pocitu osobní autonomie pro percipovanou osobní pohodu empiricky doložila C. Ryffová. Podle C. Ryffové (1989a, Ryff, Keyes, 1995) dosahuje člověk osobní pohody tehdy, pokud se mu daří optimálně naplňovat celkem šest oblastí duševního života, jimiž jsou: sebeakceptace/sebepřijetí, osobní růst, smysl života, pozitivní vztahy s druhými lidmi, schopnost efektivně organizovat vlastní život a osobní autonomie.

C. Ryffová (1989b, 1991) ve dvou studiích porovnávala tři věkové skupiny dospělých: mladé dospělé (průměrný věk 19 let), dospělé ve středním věku (průměrný věk 46 let) a starší dospělé (průměrný věk 73 let). Ve zdrojích osobní pohody zjistila tyto rozdíly: pocit osobního růstu zažívaly ve větší míře obě mladší věkové skupiny, než skupina starších dospělých; starší věkové skupiny (starší dospělí a dospělí ve středním věku) uváděly větší pocit kontroly nad prostředím (zážitek mistrovství ve zvládnutí životních situací), než mladí dospělí; a skupina dospělých ve středním věku měla ve srovnání s mladší i starší věkovou skupinou největší pocit autonomie.

V předkládané studii jsme se zaměřili na téma osobní autonomie a svobodné volby jako výrazných definujících znaků střední dospělosti. K analýze jsme využili rozhovory s účastníky Brněnské longitudinální studie celoživotního vývoje člověka. Rozhovor byl věnován zejména zpracování a organizaci životní zkušenosti a byl volně inspirován metodou čáry života Jiřího Tyla (Tyl, 1985) a principy vedení narativního interview (např.

Czarniawska-Joerges, 2004). Naším cílem bylo identifikovat, kdo je aktérem vyprávěného příběhu, popřípadě zda je možné aktéry dále kategorizovat.

Soubor

Soubor tvořilo 83 osob (35 mužů a 48 žen) ve věku od 38 do 42 let, které se v dětství zúčastnily longitudinálního výzkumu psychického vývoje dětí a které se rozhodly pokračovat v navazujícím longitudinálním výzkumu dospělých. Analyzováno však bylo pouze 78 rozhovorů. S některými z respondentů nebyl z časových důvodů rozhovor proveden, některé nahrávky neměly potřebnou zvukovou kvalitu nebo nebyly kompletní

Krok 1: Kvalitativní analýza textů, identifikace aktérů života

Na základě předběžného čtení materiálu byla navržena hlavní výzkumná otázka: kdo je aktérem vyprávěného příběhu? Na základě této otázky byla provedena detailní analýza všech rozhovorů a bylo vymezeno 7 typů aktérů: „osud“ (O), „povaha života“ (PŽ), „já“ (JÁ), „povaha světa“ (PS), „zamlčený aktér“ (ZA), „náhoda/štěstí“ (N-Š) a „vnější okolnosti“ (VO). Posléze byl doplněn 8. aktér „druzí lidé“ (DL), který se ve většině rozhovorů vůbec neobjevil, avšak v několika málo byl natolik relevantní, že jsme považovali za důležité ho mezi aktéry zařadit. Vymezení 8 aktérů bylo spojeno s jejich popisem/charakteristikou a s výběrem pro ně nejtypičtějších výroků (viz Tabulky 1 a 2).

Krok 2: Analýza četnosti aktérů života

Následovalo zpracování údajů o počtu zmínění jednotlivých aktérů a o jejich celkovém počtu v každém rozhovoru, a to včetně vztahů k danému aktérovi (zjednodušeno na kladný, neutrální, záporný).

Tabulka 1: Schéma aktérů vyprávěného příběhu

	Aktér životního příběhu	Charakteristika aktéra	Vztah k aktérovi (následně rozděleno na kladný (K), neutrální (N), záporný (Z))
1.	Osud O	- štěstěna, vyšší moc, nepředvídatelnost, má hlubší význam osudovosti - znamení, horoskopy	1. zdroj obav 2. zdroj vděčnosti 3. zdroj tajemného poznání, moudrosti 4. zdroj napjaté očekávání, nejistoty (naděje i obav)
2.	Povaha života (přirozený běh života) PŽ	- jak to v životě běžně chodí, co je dané, co patří k životu	1. akceptace, od neutrálního vztahu po smířlivé přijetí (povaha života je pak více negativní, je těžší ji zvládat) 2. zdroj poučení Chybí odmítnutí ve smyslu nepřijetí.
3.	Já JÁ	- mé záliby, má přání, mé potřeby: co mi vyhovuje - má rozhodnutí, mé názory: co si volím - má povaha: danost toho, jaký/á jsem (v tomto případě spíše neovlivnitelné) - zahrnuje všechny výroky, kde je aktérem „já“ (já jsem studovala, já jsem spolupracoval, ...)	1. přijetí pozitivní 2. přijetí neutrální 3. zdroj úzkosti, pochyb o sobě, morálních konfliktů, zdroj chyb 4. zdroj hrdosti, schopnosti zvládat obtížný svět
4.	Povaha světa PS	- jak to chodí ve světě (potřeba uživit rodinu, politické machinace, realita peněz) - jak se co dělá („člověk musí...“). - jaká je dnešní doba či minulá doba Je oddělenější od osoby než přirozený běh života. Dělí se na to, jak to chodí s obecnou platností, nebo se vztahuje pouze ke specifické době (před či po 1989).	1. neutrální akceptace 2. nesouhlas, ale akceptace 3. ocenění kvalit doby (před či po 1989)
5.	Zamlčený aktér = aktérem je sám život ZA	- věci se dějí, rozhodnutí vznikají, situace se stabilizuje, ... Akty mají původce, který je zamlčený, nejvíce odpovídá popisu: aktérem je sám život.	1. očekávání, většinou neutrálního typu 2. dominuje negativní vztah (život se nedaří, úmrtí).
6.	Náhoda/štěstí N-Š	- náhodný výsledek, který ale na rozdíl od osudu postrádá tajemství, poselství, osudovost	1. kladný vztah, zdroj pozitivních změn, příznivého nasměrování života (dominuje) 2. smůla (negativně však pouze 1x)
7.	Vnější okolnosti VO	- události, které proběhly nezávisle na vyprávějících a nespádají do předchozích kategorií. Okolnosti, o nichž se vyprávějíci domnívají, že je nemohou ovlivnit (nejčastěji nemoc, nečekaná událost jako rozpad firmy, uvěznění, apod.).	1. neutrální postoj, bez hodnocení 2. záporné hodnocení (převažuje) 3. kladné (výjimečně)
8.	Druzí lidé DL	- za vyprávějíci tu jednají konkrétní druzí (neovlivňují, ale přímo jednají: vystěhují, vyhodí z práce, okradou). Jedná se o blízké, konkrétní lidi, jinak by výroky patřili do vnějších okolností.	1. záporný vztah, zdroj neštěstí (dominuje) 2. kladný akt, ale se špatným koncem (udělal mě vedoucím, ale pak mě vyhodil)

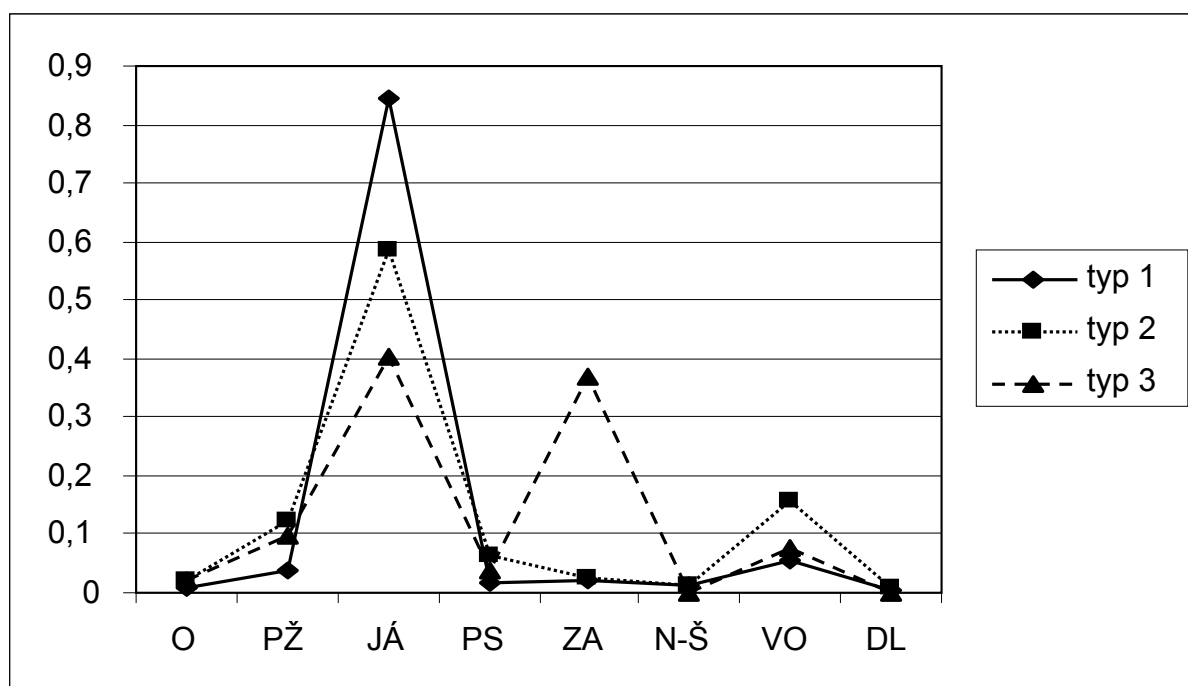
Tabulka 2: Typické výroky charakterizující aktéry vyprávění

1. O	Nechtěla bych to zakřiknout, klep, klep, klep. Musím to zaklepat (radši to zaklepu). Zaplat'pánbůh. Bylo mi dáno určité poznání a člověk je od té doby jiný. Osudové setkání. To byl zlom, kdy si člověk uvědomí... Prostě to tak asi nemělo být. Přejde nějaké znamení. Hlubší setkání s Bohem. Asi to tak mělo být. Ono to tak nemuselo být, ten osud. To je prostě osud.
2. PŽ	Asi jako každý jsem... To si každý prožil. Je to život, o tom to je. S tím člověk musí počítat. Přišlo to samo v průběhu života. Jednou nahoře, jednou dole. To se na manželství musí podepsat. Člověk je dítě a nemá vůbec představu. Život člověka naučí. Jablko nepadne daleko od stromu. Byli jsme oba mladí. Takhle člověk dopadne. Člověk se musel obrnit, stal se z něho cynik. Je to takové, jaké to mají všichni. Normální dětství jako normální kluk. Průměrný život průměrného dítěte. Manželství je složitá záležitost, někdy to jde, někdy to nejde. Tam došlo bohužel k tomu, jak to v životě chodí. To se tak v životě stává.
3. JÁ	To si zase chráním, daří se mi, že..., já jsem se rozhodl/a, já jsem chtěl/a, ne/bavilo mě to, chci dosáhnout. Co člověk neudělá, to nemá. Člověk musí mít cíl, jinak je nulový člověk pro mě. Chtěl jsem jít nahoru. Musím říct, že tohle se mi opravdu povedlo. Člověk má život takový, jaký si ho udělá. Dosáhla jsem toho velice, velice hodně. Já jsem dělala svoji kariéru a šla jsem nahoru. To byla největší životních chyba, že jsem... Možná to byl životní omyl, že jsem... Čas ukázal, že jsem se spletla. Nic z toho mi nevyšlo, jak jsem si představovala.
4. PS	To víte, dneska je doba taková, že... Člověk, jak je u vesla, tak jede pod sebe. Tenhle systém nepřevrátím, takhle to bude vždycky. Petr nebo Pavel, stejně musím udělat tu práci, to člověk nezmění. Člověk musí to a to, je potřeba, aby... Doba byla taková, že.. Kdybych to chtěl dneska dělat, už to bude o penězích. Tenkrát to nebylo o penězích. Byla totalita, tak si člověk moc vyskakovat nemohl. V dnešní době vám bez záruky nikdo nic nedá. Nešlo to, doba byla v tomhle jiná. Politická situace se změnila, tak mě to povolili.
5. ZA	Život šel jakžtakž dál, život se dal do svých kolejí. Dítě se narodilo, dítě zemřelo. Nemůže to jít takhle věčně, musí se to změnit. Pořád čekám, kdy se to zlepší. Situace se stabilizovala. Pak už to člověk vzdal, člověku se nechtělo. Postupně to vymizelo, vyšumělo. Ono to tak nějak běží. Ono se to nějak vyvrbí. Člověk žije tím, co je. Nechávám tomu volný průběh. Přišlo to nějak samo v průběhu života. Život není takový, jak by si člověk představoval. Ten život se pomalu ztrácí. Život se vyvíjel podle předpokladů. Přišlo zásadní rozhodnutí. Škoda, že [ten zlom] nepřišel dřív, ale dobře, že přišel.
6. N-Š	Vždycky jsem měla štěstí na lidi. Zatím jsem měla v životě štěstí. Měla jsem štěstí, že jsem se dostala tam a tam, a to mě bavilo. Neměla jsem štěstí na tu práci. Byla to shoda náhod. Zatím mě to přálo. To byla shoda nešťastných náhod.
7. VO	Když potřebovali, tak jsem šla. Nebyly na to podmínky. Musely se zohlednit aspekty. Bylo to ovlivněné skutečnostmi, které nastaly. Když to jinak nejde, nedá se nic dělat. Musel jsem odejít. Zavřeli mě a přišel jsem úplně o všechno. Zkrátka to nešlo.
8. DL	Přišel jsem o práci, to je když děláte u kamaráda. Musel jsem vždycky dělat, co mi druzí dali. Hodně lidí mě potom okradlo. Bylo mi naznačeno, že už tam nebudu bydlet. Naši mě dotlačili.

Krok 3: Shluková analýza

Na základě údajů o počtu jednotlivých typů aktérů vyskytujících se v rozhovoru byly identifikovány tři typy osob pomocí nehierarchické metody shlukové analýzy (metoda k-průměrů). Údaje o počtu aktérů byly nejprve převedeny na podíl jednotlivých typů aktérů v individuálních rozhovorech. Popis identifikovaných typů je uveden v následující Grafu 1.

Graf 1: Výsledky shlukové analýzy.

Typ 1 (47 osob) je charakteristický naprostou převahou typu aktéra „Já“. Typ 2 (26 osob) se od typu 1 odlišuje nižším podílem výskytu aktéra „Já“ v rozhovoru a zvýšeným podílem „vnějších okolností“ – VO. Nejméně zastoupený typ 3 (5 osob) je charakteristický vyrovnaným zastoupením aktéra „Já“ a „zamlčeného aktéra“ – VZ. Jednotlivé typy se výrazněji neliší z hlediska zastoupení mužů a žen.

Závěr

Hlavním výstupem provedené analýzy je identifikace aktérů volně vyprávěných příběhů nad čarou života a jejich typologie. Kromě aktéra „Já“, který je logicky nejčetnější kategorií, jsme identifikovali dalších sedm aktérů. Jsou jimi: osud, povaha života, povaha světa,

zamlčený aktér, náhoda/štěstí, vnější okolnosti a druzí lidé. Následně provedená shluková analýza nám umožnila identifikovat 3 typy osob podle podílu jednotlivých typů aktérů v individuálních rozhovorech. Nejvíce zastoupený typ je charakteristický naprostou převahou typu aktéra „Já“, druhý a třetí typ se od prvního typu odlišují nižším zastoupením aktéra „Já“ a větším zastoupením „vnějších okolností“, případně „zamlčeného aktéra“. Výsledky korespondují např. s teorií J. Rottera (1982), který předpokládá dva základní typy osob podle toho, zda události ve svém životě připisují spíše vnějším vlivům (externalisté, lidé s vně lokalizovaným „locus of control“) nebo svým vlastním vnitřním zdrojům (internalisté, lidé s vnitřním „locus of control“).

Literatura

CZARNIAWSKA-JOERGES, B., 2004, *Narratives in Social Science Research*. Thousand Oaks, CA: Sage.

ERIKSON, E.H., 2002, *Dětství a společnost*. Praha: Argo.

HAVIGHURST, R.J., 1953, *Human development and education*. New York: Longmans.

KOHLBERG, L., 1975, Moral education for a society in a moral transition. *Educational Leadership: Journal of the Department of Supervision and Curriculum Development*, 32, 46 – 54.

MILLOVÁ, K., 2008, *Teorie celoživotního vývoje člověka*. Nepublikovaný rukopis. Brno, Psychologický ústav AV ČR.

PIAGET, J., 1932, *The moral judgment of the child*. London: Routledge & Kegan Paul.

ROTTER, J. B., 1982, *The development and applications of social learning theory*. New York: Praeger.

RYFF, C.D., 1989a, Happiness is everything, or is it? Explorations on the meaning of psychological well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57, 1069-1081.

RYFF, C.D., 1989b, In the eye of the beholder: Views of psychological well-being in middle-aged and older adults. *Psychology and Aging*, 4, 195-210.

RYFF, C.D., 1991, Possible selves in adulthood and old age: A tale of shifting horizons. *Psychology and Aging*, 6, 286-295.

RYFF, C.D., KEYES, C.L., 1995, The structure of psychological well-being revisited. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69, 719-727.

TYL, J., 1985, Časové horizonty. Příspěvek k problematice pojmu životního času a metodám jeho zkoumání, nepublikovaná diplomová práce. Praha, Filozofická fakulta Karlovy univerzity.

Blatný, M., Zábrodská, K., Jelínek, M., 2009, Aktéři života. In L. Golecká, J. Gurňáková, I. Ruisel (Eds) Sociálne procesy a osobnosť 2008. Zborník z konferencie. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, s. 674 – 681, ISBN 978-80-88910-26-8.

Odmietaný obraz seba

Gurňáková Jitka

jitka.gurnakova@savba.sk

Ústav experimentálnej psychológie SAV, Bratislava

Abstrakt

V predchádzajúcich štúdiách sme sa zaoberali ideálnym a reálnym obrazom seba z hľadiska rodových stereotypov u adolescentov a v rámci nich výskytu najfrekvencovanejších - želaných charakteristík. Pritom sme ale viackrát narazili na otázku validity škál maskulinity a feminity, ktoré sú tvorené takmer výhradne sociálne žiaducimi charakteristikami. Preto boli do nasledujúcej škály začlenené aj sociálne menej žiaduce položky, reprezentujúce hostilitu a neurotizmus ako protipóly sociálne žiaducej maskulinity a feminity. Predložená štúdia analyzuje v závislosti od veku a pohlavia tie charakteristiky sebaobrazu, ktoré si probandi pripisujú menej často a ktoré by v rámci ideálneho obrazu seba chceli mať v nižšej miere, než je tomu v súčasnosti, ako aj ich vplyv na sebaúctu.

Kľúčové slová: sebaobraz, ideálne ja, reálne ja, sociálne nežiaduce charakteristiky

Grantová podpora: Príspevok vznikol za podpory Centra excelentnosti CEVKOG a grantovej agentúry VEGA 2/6021/27 (Expresívne formy tvorivosti a ich implicitné funkcie)

Vymedzenie sebaobrazu (self-konceptu) ako multifacetovej kognitívnej štruktúry (Markus, Wurf, 1987) podnietilo rozvoj mnohých, teraz už klasických teórií sebaobrazu, ktoré sa venovali tak charakteristikám obsahu, ako aj samotnej štruktúry obrazu seba. E. T. Higginsovej seba-diskrepančná teória (1987), o ktorú sa opierame v tejto štúdii, v sebe kombinuje obidva prístupy. E. T. Higginsová, vychádzajúc z prác viacerých predchodcov (Moretti and Higgins, 1990) predpokladala, že pre zisťovanie úrovne sebaúcty je dôležité poznať nielen aktuálny obraz seba, ale aj podobu ideálneho obrazu seba, ktorý by osoba rada vlastnila. Rozlišuje pritom minimálne tri skupiny seba-koncepcií: tie ktoré vyjadrujú aktuálne – reálne self, tie ktoré reprezentujú ideálne, želané self (atribúcie ktoré by osoba rada

vlastnila), a tie, ktoré reprezentujú self aké si osoba myslí, že by malo byť (podľa noriem spoločnosti či signifikantných druhých).

Ďalší autori doplnili toto rozlíšenie o negatívne koncepcie seba, ktoré sú vlastné nie len depresívnym, ale aj jednotlivcom s vysokým sebahodnotením, a ktoré sú podľa nich kľúčovými faktormi v iniciácii procesov na zmenu self-konceptu (Markus, Wurf, 1987).

Podľa pôvodnej seba-diskrepančnej teórie by mala veľkosť rozdielu medzi tým, aký si človek myslí, že je (reálne Ja), a aký by podľa svojho názoru chcel alebo mal byť (ideálne Ja), prípadne nechcel/nemal byť (neželané Ja) súvisieť s úrovňou jeho sebaúcty.

V predchádzajúcich štúdiách (Gurňáková 2007, 2008) sme sa zaoberali vzťahmi medzi sebaúctou a diskrepanciou ideálneho a reálneho obrazu seba z hľadiska rodových stereotypov a v rámci nich najfrekvencovanejších - želaných charakteristík. Pritom sme ale viackrát narazili na otázku validity škál maskulinity a feminity, ktoré sú tvorené takmer výhradne sociálne žiaducimi charakteristikami. V snahe vybalansovať sociálnu žiaducnosť tzv. maskulínnych a feminínnych položiek, sme do nasledujúcej analýzy zaradili aj položky reprezentujúce hostilitu a neurotizmus ako sociálne menej žiaduce (predpokladané) protipóly klasických rodových stereotypov. Pre úplnosť treba povedať, že tento zásah neobsiahol všetky dimenzie možných negatívnych sebakoncepcií, ale len tie, ktoré sa javili ako relevantné z hľadiska rodových stereotypov, takže naše závery o vzťahoch neželaných charakteristík self-konceptu so sebaúctou nie sú vyčerpávajúce. Ako neželané charakteristiky v sebaobraze označujeme jednak tie, ktoré si probandi pripisujú menej často, ako aj tie, ktoré by chceli mať v nižšej miere ako je tomu v súčasnosti.

Predmetom tejto štúdie je posledný z vyššie zmienených vzťahov – rozdiely v ideálnom a reálnom výskyte niektorých sociálne menej žiaducich charakteristík a ich vzťah k sebaúcte adolescentov.

Súbor

Dve skupiny probandov tvorilo 107 študentov stredných škôl (40 chlapcov a 67 dievčat) z dvoch gymnázií v Nitre vo veku od 14 do 17 rokov (Mean=15,74; SD = ,84) a 89 študentov vysokých škôl (45 mužov a 44 žien) v priemernom veku 21,48 rokov (SD=1,759), z troch rôznych smerov štúdia – sociálna a misijná práca (9 mužov; 22 žien), technika (25 mužov; 5 žien) a hudobná výchova (11 mužov; 17 žien).

Metódy

Pre posudzovanie úrovne sebaúcty bola použitá Rosenbergova škála sebahodnotenia (RSES, Rosenberg, 1965, preklad Ficková), pozostávajúca z 10 položiek, hodnotených respondentmi na štvorbodovej stupnici od vôbec nesúhlasím po úplne súhlasím. Inverzne bolo skórovaných 5 položiek a pre účely tejto práce bolo použité celkové skóre sebahodnotenia.

Okrem toho, 52 osobnostne relevantných adjektív, tvoriacich položky experimentálnej verzie Škály ideálneho a reálneho self-konceptu (Gurňáková, 2007) bolo respondentmi posudzovaných na 5-bodovej stupnici výskytu daného prežívania/správania (od „vôbec alebo takmer vôbec“ po „vždy alebo skoro vždy“) v dimenziách ich reálneho a ideálneho self-konceptu. 30 sociálne žiaducich adjektív reprezentujúcich maskulinitu a feminitu prevzatých zo Škály mužskosti a ženskosti (ŠMŽ, Kusá, 2000) bolo doplnených 22 sociálne nežiaducimi adjektívami zastupujúcimi prejavy hostility a neurotizmu. Položky boli respondentmi posudzované dva krát - raz ako odpoveď na otázku „Ako často sa cítite/správate uvedených spôsobom?“ (Reálne Ja) a druhý raz „Ako často by ste sa chceli cítiť/správať uvedeným spôsobom“ (Ideálne Ja) na 5 bodovej škále (od vôbec alebo takmer vôbec – po vždy alebo skoro vždy).

Výsledky

Položky v škále sebaobrazu boli generované tak, aby sme ku sociálne žiaducim charakteristikám maskulinity a feminity doplnili aj ich možné protipóly – hostility a neurotizmus. Ako sociálne nežiaduce označujeme tie položky, ktorých ideálna miera výskytu je podľa našich respondentov nižšia, než tá, ktorá je u nich momentálne prítomná (reálne ja) a pri ktorých súčasne uvádzajú, že by sa uvedeným spôsobom chceli cítiť/správať od stredne často (skóre 3), po vôbec, alebo takmer vôbec (skóre 1).

Najmenej často prisudzované charakteristiky v sebaopise mužov a žien

Z údajov v tab. 1a vyplýva, že najzriedkavejšie sa vyskytujúcou charakteristikou v sebaobraze chlapcov SŠ je položka špinavý, ženský a nepriateľský, u mužov VŠ položky špinavý, neúprimný a zlomyseľný. V ideálnom obraze seba by sa podľa chlapcov SŠ mali

v čo najobmedzenejšej miere vyskytovať charakteristiky špinavý, ženský, ale aj sebecký, zbabelý, nezodpovedný a neistý. Pre mužov VŠ sú v ideálnom sebaobrazu najmenej žiaduce položky špinavý, zbabelý, neúprimný a zlomyseľný. Takmer všetky rozdiely medzi reálnou a ideálnou mierou sledovaných charakteristík (diskrepancia) boli podľa neparametrického U-testu signifikantné, s výnimkou položiek špinavý, ženský, nepriateľský, krehký, ústupčivý u chlapcov SŠ a v položkách ženský, drsný, ústupčivý u mužov VŠ.

Tabuľka 1a: Priemerné zastúpenie neželaných charakteristík v reálnom a ideálnom obraze seba u chlapcov stredoškóľakov a mužov vysokoškóľakov (min = 1, max = 5)

	Reálny obraz seba				Ideálny obraz seba			
	chlapci SŠ	SD	muži VŠ	SD	chlapci SŠ	SD	muži VŠ	SD
Špinavý	1,58	,874	1,53	,786	1,35	,949	1,2	,548
Ženský	1,7	1,137	2,11	1,005	1,55	1,239	1,91	1,062
Nepriateľský	2	,934	2,04	,796	1,83	1,259	1,62	,960
Neúprimný	2,32	,797	1,91	,874	1,78	1,097	1,36	,773
Bezohľadný	2,35	,949	2,22	,765	1,65	1,167	1,6	,889
Hrubý	2,4	,871	2,18	,860	1,85	,975	1,62	,860
Zlomyseľný	2,4	1,128	2	,707	1,78	1,143	1,36	,570
Zbabelý	2,17	,958	2,02	,965	1,58	1,152	1,24	,570
Drsný	2,43	,874	2,36	,857	2,98	1,187	2,38	1,029
Sebecký	2,33	,944	2,13	,944	1,57	,903	1,64	,933
Mäkký	2,18	,931	2,51	1,014	1,75	1,104	2	,953
nezodpovedný	2,65	1,027	2,38	1,072	1,6	,928	1,6	1,031
Úzkostlivý	2,3	,723	2,6	,889	2	1,038	2	,929
Krehký	2,4	,871	2,82	,936	2,42	1,035	2,51	1,121
Neistý	2,7	,883	2,76	,933	1,6	1,081	1,67	1,044
Ústupčivý	2,68	,859	2,93	,915	2,5	,961	2,84	,928
Zraniteľný	2,85	,834	3,07	,751	1,83	1,010	2,18	,984
Lenivý	3,4	1,128	3,27	1,095	1,88	1,090	1,71	1,036

Reálny sebaobraz chlapcov a mužov zo sledovaných výberov sa líšil štatisticky významne v položkách ženský, krehký, neúprimný a takmer signifikantne aj úzkostlivý; ideálny sebaobraz sa podľa týchto dvoch skupín odlišuje v položkách ženský, neúprimný, zraniteľný, a drsný. Ak porovnáваме veľkosti samotnej diskrepancie medzi reálnym

a ideálnym obrazom seba u chlapcov a mužov v sledovaných charakteristikách, jediný signifikantný rozdiel je v položke drsný (tab. 1a). Ideálna miera drsnosti by podľa chlapcov SŠ mala byť vyššia, než je tomu v ich reálnom obraze seba, kým podľa mužov VŠ sa jej ideálna miera tejto charakteristiky nelíši od tej reálnej (pričom úroveň drsnosti je v reálnom sebaobraze chlapcov a mužov takmer rovnaká). Úvahy o tom, prečo je to tak, uvedieme v diskusii.

Tabuľka 1b: Priemerné zastúpenie neželaných charakteristík v reálnom a ideálnom obraze seba u dievčat stredoškolačiek a žien vysokoškolačiek (min = 1, max = 5)

	Reálny obraz seba				Ideálny obraz seba			
	dievčat á SŠ	SD	ženy VŠ	SD	dievčat á SŠ	SD	ženy VŠ	SD
Špinavá	1,42	,581	1,27	,727	1,1	,354	1,14	,632
Mužná	1,51	,766	1,59	,871	1,52	,927	1,32	,561
Nepriateľská	2,04	,860	1,82	,843	1,28	,545	1,18	,390
Neúprimná	2,03	,921	2,02	,762	1,31	,608	1,45	,791
Bezohľadná	2,04	,767	1,91	,858	1,52	,785	1,41	,816
Hrubá	2,1	,837	1,86	,824	1,52	,859	1,27	,451
Zlomyselná	2,22	1,042	1,91	,858	1,57	,802	1,3	,553
Zbabelá	2,3	,835	2,2	,823	1,49	,786	1,45	,999
Drsná	2,16	,994	2,07	,950	1,72	,831	1,77	,886
Sebecká	2,35	,953	2,39	,868	1,54	,804	1,61	,841
Mäkká	2,36	,949	2,95	1,219	2,04	1,248	1,89	,813
nezodpovedná	2,39	,852	2,57	1,149	1,4	,780	1,45	,951
Úzkostlivá	2,63	,902	2,98	1,151	2,25	1,035	1,61	,841
Krehká	3,01	1,080	3,05	1,033	2,81	1,004	2,7	1,173
Neistá	2,94	,998	2,98	,952	1,75	,959	1,77	1,008
Ústupčivá	3,09	1,041	3,07	1,021	3	1,015	2,91	,910
Zraniteľná	3,16	1,009	3,77	,961	2,12	,913	2,02	,902
Lenivá	3,55	1,179	3,43	1,065	1,78	,966	1,45	,663

Podobne ako u maskulínnej časti výberu, najzriedkavejšou charakteristikou v reálnom obraze seba u dievčat a žien bola položka špinavá a rodovo nesúrodá charakteristika mužná, u dievčat SŠ potom nasledovali položky neúprimná, nepriateľská a bezohľadná, u žien VŠ položky nepriateľská, hrubá, bezohľadná a zlomyselná (Tab. 1b). V predstavách o ideálnom

obraze seba sa obe skupiny zhodujú v najnižšom výskyte charakteristiky špinavá, u dievčat SŠ potom nasledujú ako najmenej žiaduce položky nepriateľská, neúprimná, nezodpovedná a zbabelá, u žien VŠ sa najťažšie akceptujú položky nepriateľská, hrubá, zlomyseľná a mužná.

Podobne ako u mužov, diskrepancie reálnych hodnôt a ideálnych predstáv o sebe boli vo väčšine sledovaných charakteristík štatisticky významné, s výnimkou položiek mužná, krehká a ústupčivá u dievčat SŠ, a položiek špinavá, krehká, ústupčivá u žien VŠ.

Reálny obraz seba u dievčat a žien sa líši významne v položkách špinavá, zraniteľná, mäkká; ideálny sebaobraz v položke úzkostlivá. Diskrepancia medzi ideálnym a reálnym obrazom seba sa u dievčat a žien štatisticky významne líši v položkách zraniteľná, úzkostlivá a mäkká.

U chlapcov, mužov, dievčat i žien boli najčastejšie sa vyskytujúcimi (pravdepodobne aj najľahšie prisudzovanými) charakteristikami reálneho obrazu seba položky lenivý/á, zraniteľný/á a ústupčivý/á. Znamená to, že sú v našej kultúre v porovnaní s ostatnými nežiaducimi charakteristikami ľahšie akceptované?

Vplyv neželaných charakteristík v obraze seba a ich diskrepancie na úroveň sebaúcty

Z množstva korelačných vzťahov medzi nežiaducimi položkami reálneho sebaobrazu a sebaúctou sa v regresnej analýze potvrdili ako štatisticky významné prediktory sebaúcty položky zraniteľný a neistý u chlapcov SŠ, zbabelý, neistý a bezohľadný u mužov VŠ, úzkostlivá a nezodpovedná u dievčat SŠ a zbabelá, bezohľadná a nezodpovedná u žien VŠ (tab. 2).

Keď sme do regresného modelu zaradili namiesto charakteristík reálneho obrazu seba hodnoty ich diskrepancií v ideálnom a reálnom obraze seba, percento rozptylu sebaúcty, ktoré sa týmto modelom vysvetľovalo bolo vo všetkých skupinách nižšie, ako v predchádzajúcom modeli. To, že hodnoty charakteristík reálneho sebaobrazu sú pre predikciu úrovne sebaúcty významnejšie ako hodnoty samotných diskrepancií, naznačuje aj pokus o spoločný model regresnej analýzy metódou step-wise, ktorý testoval význam oboch typov týchto premenných (tab. 3.). S výnimkou chlapcov SŠ, kde rozdiel medzi ideálnou a reálnou úrovňou zlomyseľnosti a úzkostlivosti predikčnú hodnotu prvého regresného modelu

zvyšuje, hodnoty diskrepancií v neželaných charakteristikách sebaobrazu u ostatných skupín jeho efektívnosť nezlepšujú.

Domnievame sa, že v obsahu charakteristík, ktoré sa pre predikciu úrovne sebaúcty ukázali v regresných modeloch ako významné, sa premieta nie len neistota a úzkostlivosť, ako prejavy neurotizmu, bežne spojeného s nižšou sebaúctou, ale aj odlišné hodnoty jednotlivých skupín respondentov: zodpovednosť/nezodpovednosť u dievčat a žien v porovnaní s mužmi, ohľaduplnosť/bezohľadnosť u študentov vysokých škôl v porovnaní so skupinou stredoškôlkov.

Tabuľka 2: Nežiaduce charakteristiky reálneho sebaobrazu ako prediktory sebaúcty (regresná analýza, metóda step-wise, std. beta koeficient)

Chlapci SŠ		Muži VŠ		Dievčatá SŠ		Ženy VŠ	
Zraniteľný	-,325**	Zbabelý	-,253	Úzkostlivá	-,483***	Bezohľadná	-,422***
Neistý	-,312**	Bezohľadný	-,313*	Nezodpovedná	-,245*	Zbabelá	-,438***
		Neistý	-,314*			Nezodpovedná	-,258*
Adj. R ²	,228**	Adj. R ²	,385***	Adj. R ²	,274***	Adj. R ²	,563***

Tabuľka 3: Spoločný model regresnej analýzy - nežiaduce charakteristiky reálneho sebaobrazu a ich diskrepancie s ideálnym obrazom seba ako prediktory sebaúcty (regresná analýza, metóda step-wise, std. beta koeficient)

Chlapci SŠ		Muži VŠ		Dievčatá SŠ		Ženy VŠ	
Zraniteľný	- ,435**	Zbabelý	-,309*	Úzkostlivá	- ,483***	Bezohľadná	- ,422***
Dzlomyseľný	,371*	Bezohľadný	-,294*	Nezodpovedná	-,245*	Zbabelá	- ,438***
Dúzkostlivý	-,320*	Neistý	-,358*			Nezodpovedná	-,258*
		Ženský	,283*				
Adj. R ²	,317**	Adj. R ²	,450***	Adj. R ²	,274***	Adj. R ²	,563***

Diskusia a záver

Cieľom predloženej štúdie bola prvá prieskumná sonda do tienistej stránky reálneho a ideálneho obrazu seba – jeho najmenej sociálne žiaducich a želaných charakteristík. Ako

sme upozornili už na začiatku – jej obmedzením bola špecifická zostava sledovaných charakteristík, ktorá vychádzala z pôvodného záujmu vyvážiť sociálne žiaduci charakter rodových stereotypov maskulinity a feminity (podľa Bem, 1974 a Kusá, 2000) inými – sociálne menej žiaducimi charakteristikami, ktoré sa s maskulinnou priebornosťou a femininnou citlivosťou podľa nás spájajú. Do škály sa tak dostali dve skupiny sociálne nežiaducich charakteristík: položky reprezentujúce hostilitu a neurotizmus ako odvrátené stránky maskulinity a feminity a mimo týchto dimenzií položky špinavý a lenivý. Škála v tejto štúdií neobsahovala dimenziu kognitívnych ne/schopností, fyzického vzhľadu, výkonnosti a iných charakteristík, ktoré sa v sebaobrazu jednotlivca tiež objavujú, preto náš model predikcie sebaúcty na základe skúmaných charakteristík sebaobrazu nemôže byť úplný.

Ďalším obmedzením interpretácie je samotné označovanie niektorých položiek ako sociálne žiaducich, resp. nežiaducich. Valencia položiek reprezentujúcich maskulinitu a feminitu, ktoré sú vo všeobecnosti považované za sociálne žiaduce, sa v závislosti od kontextu môže meniť. Sporná je z tohto hľadiska sociálna žiaducnosť niektorých položiek obvykle reprezentujúcich feminitu – krehký/á, mäkký/á a ústupčivý/á, ktoré sa v našej škále spájajú s faktorom neurotizmu. Položky ženská/á a mužný/á sú problematické v tom, že ich význam respondenti interpretujú rôzne – raz biologickým, inokedy rodovým spôsobom. Preto by mali byť z ďalšej verzie škály vylúčené. Reálna úroveň maskulínnej drsnosti, ktorá je pre dievčatá a ženy nežiaduca a chceli by jej mať menej, je pre mladých mužov vysokoškolačkov vyhovujúca a pre chlapcov stredoškolačkov je naopak žiaduca – radi by jej mali viac ako je tomu v súčasnosti. Otázka „Prečo je to tak?“ ponúka viacero špekulatívnych odpovedí. Keďže výber vysokoškolačkov v našom súbore nebol vyváženým protipólom študentov stredných škôl, tieto rozdiely nemusia súvisieť len s rozdielnou fázou fyzického a psychického vývoja, ale aj s odlišnými charakteristikami osobnosti, hodnotami, záujmami, skúsenosťami a prostredím respondentov. Nech už je odpoveď akákoľvek, nie je možné sa k nej dopátrať prostredníctvom výsledkov v tejto štúdií a akékoľvek zovšeobecňovanie na širšie časti populácie alebo iné ako tu skúmané javy by bolo predčasné.

Čo sa týka frekvencií nežiaducich charakteristík v reálnom obraze seba, mužská i ženská časť výberu sa zhoduje v najsilnejšom odmietaní položky špinavý, po nej nasleduje rodovo nesúrodá charakteristika - ženský u mužov, mužná u žien, a za nimi položky reprezentujúce hostilné tendencie – bezohľadnosť, neúprimnosť a nepriateľnosť. V ideálnom obraze seba sa

na najmenej žiaduce priečky tohto rebríčka posúvajú okrem toho aj položky z iných dimenzií – napr. prejavy zbabelosti či neistoty u chlapcov a mužov.

Z nich práve reálna úroveň zbabelosti, prejavov neistoty, u staršej vekovej skupiny aj bezohľadnosti a u ženskej časti výberu nezodpovednosti, sú tými sociálne nežiaducimi položkami, ktoré sa pre nižšiu úroveň sebaúcty ukazujú v tomto výbere ako najvýznamnejšie. Ako však bolo uvedené vyššie, tento model obsiahol iba jednu špecifickú časť popisu vlastnej osobnosti a je vysoko pravdepodobné, že iné premenné, ktoré sme do neho nezaradili, by jeho prediktívnu hodnotu podstatne zvýšili.

Dôkazy o tom, že hodnota diskrepancie ideálneho a reálneho obrazu seba nemusí byť pre sebaúctu natoľko významná, ako predpokladala teória E. T. Higginsovej (1987) sú uvádzané u viacerých autorov. Integrovanie čiastkových výsledkov na túto tému bude úlohou nasledujúcich štúdií.

Literatúra

BEM, S. L., 1974, The measurement of psychological androgyny. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 42, 2, 155-162.

GURŇÁKOVÁ, J., 2008, In the capture of ideals: real and ideal self-concept, gender stereotypes and its influence on the level of self-esteem. Pre-conference Workshop on Self and Identity, 15th General Meeting of the European Association of Experimental Social Psychology, Opatija, Croatia, June 9, 2008 (poster)

GURŇÁKOVÁ, J., 2007, V tieni ideálov: Reálny a ideálny obraz seba, rodové stereotypy a ich vplyv na úroveň sebaúcty adolescentov. *Psychologica*, Zborník z medzinárodnej konferencie Osobnosť v kontexte kognícií, emocionality a motivácií. 15.-16. november 2007, Bratislava, Slovenská Republika (R), vydal Stimul-FiFUK, Bratislava, 2008, 247- 255.

HIGGINS, E.T., 1987, Self-Discrepancy: A theory relating self and affect. *Psychological Review*, 94, 319-340.

KUSÁ, D., 2000, Psychologická androgýnia – evergreen v chápaní maskulinity a femininity? In: D. Heller, J., Šturma (red.), *Psychologie pro třetí tisíciletí*, Testcentrum Praha, 129-132.

MARKUS, H., WURF, E., 1987, The Dynamics Self-Concept: A Social Psychological Perspective. *Annual Review of Psychology*, 38, 299-337.

MORRETI, M.M., HIGGINS, E.T., 1990, Relating Self-Discrepancy to Self-Esteem: The Contribution of Discrepancy beyond Actual Self-Ratings. *Journal of Experimental Social Psychology*, 26, 108-123.

Gurňáková, J., 2009, Odmietaný obraz seba. In L. Golecká, J. Gurňáková, I. Ruisel (Eds) *Sociálne procesy a osobnosť 2008. Zborník z konferencie*. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, s. 682 – 691, ISBN 978-80-88910-26-8

Možnosti teoretického a metodologického uchopenia dôvery

Benedikovičová Jana

janabene@gmail.com

Ústav experimentálnej psychológie SAV, Bratislava

Abstrakt

Dôveru z odborného pohľadu neskúma len psychológia, ale aj iné vedy o človeku. Z pohľadu psychológie uskutočňuje jednotlivец rozhodnutie o dôvere v situácii neistoty. Môže mať pritom buď benefit, alebo škodu v závislosti od rozhodnutia niekoho iného a prežívanie škody bude silnejšie ako prežívanie rovnakej hodnoty benefitu (Deutsch, 1962). V psychológii sa dôvera skúma predovšetkým ako vlastnosť osobnosti a ako súčasť dyadických (partnerských, priateľských, obchodných) a sociálnych vzťahov. Autorka prechádza od pohľadu rôznych vedných disciplín do špecifickejšieho psychologického vymedzenia a prínosu psychológie k problematike; analyzuje rôzne prístupy k hodnoteniu dôvery. Príspevok vyúsťuje do diskusie o možnosti ich kombinácie.

Typy dôvery z pohľadov rôznych vedných disciplín

Dôvera je nepretržite prítomnou podmienkou života v sociálnej interakcii. Bez dôvery v „chod sveta“ podľa určitých pravidiel by bolo ohrozené i bazálne denné fungovanie. Keď sociológovia polemizujú o neexistencii, dôvery hovoria o strate efektivity a dynamiky (Golembiewski & McConikie, 1995), alebo o nevyhnutnom kolapse spoločnosti (Lagenspetz, 1992). N. Luhmann (1979) uvádza, že bez dôvery by sme ráno nemohli vyjsť z domu.

Čo je teda dôvera, ak má taký veľký vplyv na život jednotlivcov a spoločnosti? Zasadená do špecifickejšieho domény nadobúda iný rozmer z pohľadu odlišnej vednej disciplíny. Skúma ju filozofia, sociológia, politológia, ekonómia, andragogika, pedagogika, sociálna antropológia, kulturológia, fyziológia, masmediálna veda, vedy o športe, religionistika, teológia, informatika, digitálna technológia.... A nakoniec aj v literatúre sa vyskytuje i názor, že existuje mnoho pohľadov na dôveru, pretože existuje mnoho typov samotnej dôvery (Shapiro, 1987, Deutsch, 1973).

Vo vedách o človeku prechádza dôvera od vplyvu na reguláciu sociálnej interakcie (mezo až makro rovina) až po dôveru s dôrazom na individuálne charakteristiky, ako sú pocity, emócie, hodnoty (mikrorovina). Každá z vedných disciplín a každý z pohľadov však považuje dôveru za sociálny fenomén, súčasť spoločenského kontextu. Podľa šírky zaangažovania sociálneho kontextu dôvery môžeme rozlíšiť nasledovné kategórie:

Makrorovina

V literatúre sa stretávame s pohľadmi, ktoré chápu dôveru predovšetkým na úrovni koordinácie spoločenského fungovania a sociálneho života. Dôvera je základ ľudského života v kontexte fungovania v spoločnosti (Luhmann, 1979); poskytuje porozumenie komplexnosti spoločnosti (Argyle, 1991); je fenoménom koordinujúcim spoločenský život (Luhmann, 1979); predpoklad akceptovania autorít (Deutsch, 1962).

Mezorovina

Mezorovina zameriava dôveru do života sociálnych skupín; dôvera na úrovni regulovania sociálnych vzťahov v rámci malých sociálnych skupín, dôvera v užších sociálnych – priateľských, partnerských vzťahoch (Argyle, 1991); dôvera ako schopnosť kooperovať (Argyle, 1991, Deutsch, 1962); dôvera na získanie vzájomného prospechu (Golembiewski, McKonkie, 1975); kolektívna úroveň dôvery, dôvera v členov organizácie, soc. skupiny (Kramer, 1999).

Mikrorovina

V mikrorovine je dôvera viazaná na špecifický prejav osobnosti v zmysle osobnostných vlastností, presvedčení, zvnútornených noriem; dôvera ako dimenzia osobnosti (Swope at al. 2005); dôvera ako relatívne stabilná charakteristika osobnosti s dôrazom na vplyv vývinových špecifik na vývin dôvery ako osobnostnej charakteristiky (Erikson in: Coles, 1970); dôvera na základe racionálneho rozhodnutia po zvážení vlastností a schopností jednotlivca (Lumse, MacKay, 2006).

Dôvera z pohľadu psychológie

Špecifické miesto psychológie pri skúmaní dôvery spočíva poukázaní na individuálne charakteristiky a osobnostné špecifiká jednotlivcov. Napriek množstvu otázok, ktoré evokuje takto chápaná dôvera sa jej výskumne venuje nepomerne viac sociológov ako psychológov.

T3 Group¹⁴ vo svojom prehľade uvádza v psychologických teóriách sa o dôvere hovorí prevažne ako o presvedčení. Presvedčenie obsahuje subjektívne hodnotiaci aspekt a pôsobí motivačne na ľudské konanie; je poznávacía kategória s dopadom na prežívanie i správanie (Kondáš, Kordáčová, 2000). Dôvera ako presvedčenie je teda hodnotiaci myšlienkový obsah, kognícia; systém, ovplyvňujúci percepciu, interpretáciu aspektov života a má vplyv i na správanie (Kondáš, Kordáčová, 2000). Tak, ako všetky kognície, i dôvera je subjektívna a je silnejším regulátorom percepcie, prežívania a interpretácie, ako objektívne podmienky.

Rozhodnutie dôverovať sa deje na základe subjektívnej analýzy zisku a straty, ovplyvnenej predovšetkým hodnotovým systémom. Jednotlivcovo rozhodnutie dôverovať je (podľa niektorých teórií – Williamson, 1985, James, 2002) subjektívnym vyhodnotením možného zisku a možnej straty, teda vplyv hodnotového systému v tomto procese je evidentný a v širšom kontexte dôvery ho treba zohľadniť.

Jedným z mála psychológov, ktorí sa dôvere venujú je M. Deutsch. V jeho vymedzení (M. Deutsch, 1964) uskutočňuje jednotlivec rozhodnutie o dôvere, keď (1) sa nachádza v situácii neistoty; (2) môže mať zo situácie buď benefit (Va+), alebo škodu (Va-) v závislosti od rozhodnutia niekoho iného (jednotlivec nemá vplyv na toto rozhodnutie; (3) – prežívanie škody (Va-) bude silnejšie ako prežívanie rovnakej hodnoty benefitu (Va+). Autor zdôrazňuje¹⁵ možnú a prítomnú subjektivitu vo vnímaní situácie dôvery.

Metodologické uchopenie

1. Sebaposudzovacie metodiky; údaje získavané prieskumovou formou

V rámci psychologického bádania je najbežnejšou metódou zisťovania dôvery séria sebvýpoved'ových otázok na zistenie dôverujúcich postojov, pričom sa priamo ráta s konaním, odvodeným od postojov prejavovaných v škále. Príkladom takejto metodiky je Rosenbergova škála (Faith in people scale, 1957) ako aj Rotterova škála (Interpersonal trust scale, 1967).

¹⁴ Trust: Theory and Technology, ISTC (Institute of Cognitive Sciences and Technologies), CNR (National Research Council), Italy, <http://www.istc.cnr.it/T3/>

¹⁵ Pomocou niekoľkokrát použitého „perceives“.

Typ otázok, ktoré sa používajú na ohodnotenie dôvery týmto spôsobom napríklad sú (Fehr et.al., 2002):

– Myslíte si, že ľudia sa snažia získať výhodu na Váš úkor, keď s nimi komunikujete, alebo sa snažia byť fér?

Alebo je v otázkach zahrnuté: Do akej miery súhlasíte, alebo nesúhlasíte s nasledujúcimi výroky:

- Vo všeobecnosti sa ľuďom dá veriť.
- Dnes sa už nedá nikomu veriť.
- Keď sa dohadujete s cudzincami, je lepšie mať sa na pozore.

Zostáva otázne, nakoľko odpovede na tieto otázky vypovedajú o reálnom konaní respondenta. S otázkami tohto typu sa však v rámci skúmania dôvery uskutočnili rozsiahle, i kroskultúrne porovnania na veľkých reprezentatívnych súboroch.

Iným, používaným typom metódy na zisťovanie dôvery je jednopoložkový merací nástroj. Rozsiahle prieskumy sa realizujú v rámci General Social Survey (GSS) a v Európe European Social Survey (ESS)¹⁶ na rozsiahlych vzorkách; v Európe bola ESS robená doposiaľ v 30 krajinách. Reprezentatívnou otázkou na zisťovanie miery dôvery je „Povedali by ste, že väčšine ľudí možno veriť, alebo že sa treba mať na pozore, keď sa jedná¹⁷ s ľuďmi?“ (Prosím, odpovedzte na škále od 0 po 10, kde 0 znamená, že sa treba mať na pozore a 10 znamená, že väčšine ľudí sa dá veriť).

2. Behaviorálne hry

Alternatívne k tomuto prístupu existuje spôsob ohodnotenia dôvery pomocou experimentálnej metódy – behaviorálnymi hrami, ktoré zahŕňajú finančnú odmenu. Najznámejším typom experimentu na zisťovanie dôvery je tzv. Trust game (Berg, Dickhouth, McCabe, 1995). Experiment vyzerá nasledovne: Participanti sú rozdelení do dvoch miestností. V miestnosti A dostane každý participant vstupnú dotáciu 10 USD. Každý z nich sa môže rozhodnúť, či a akú veľkú časť z tejto vstupnej dotácie pošle svojmu spoluhráčovi

¹⁶ Škála sociálnej dôvery v ESS pozostáva z troch otázok: 1. Povedali by ste, že väčšine ľudí možno veriť, alebo že sa treba mať na pozore, keď sa komunikuje s ľuďmi? 2. Myslíte si, že väčšina ľudí by sa pokúsila získať výhodu na úkor Vás, keby mala príležitosť, alebo by sa snažili byť féroví? 3. Povedali by ste, že väčšinu času sa ľudia snažia byť nápomocní, alebo sa starajú o seba?

¹⁷ Na Slovensku sa táto otázka výskumne použila v preklade s českým „jedná“ (Výrost, Baumgartner, 2004). Navrhujeme alternatívny slovenský výraz „komunikuje“, napriek nepochybnnej výstižnosti českého pojmu.

do miestnosti B, pričom sú obaja informovaní že každý dolár, ktorý pošlú spoluhráčovi bude experimentátorom strojnásobený a nahrané peniaze sú ich ziskom z hry. Kooperácia a dôvera v spoluhráčove rozhodnutie v prospech vyššej vrátenej sumy predpokladá vyšší zisk pre oboch. Participanti v miestnosti B sa môžu rozhodnúť, koľko z obdržaných peňazí (obdržali strojnásobené množstvo, ktoré im spoluhráč z miestnosti A poslal) si ponechajú a či a koľko pošlú naspäť spoluhráčovi.

Z perspektívy teórie racionálnej voľby participanti, ktorí poslali peniaze očakávajú, že sa im táto voľba vyplatí a to, čo sa im vráti bude po odrátaní sumy, ktorú poslali ziskom. Ak by predpokladali nekooperatívne správanie, pravdepodobne peniaze nepošlú. Dôvera je v tomto experimente autormi považovaná za ekvilibrium, dosiahnuté v opakovanej hre a vybudovaná v jednotlivých sekvenciách hry. Merateľným vyjadrením dôvery je množstvo peňazí, ktoré odosielateľ pošle prijímateľovi. Odosielateľ dôveruje prijímateľovi, že pošle späť sumu, ktorou obaja spoluhráči (po znásobení experimentátorom) profitujú. Regulovanie vráteného množstva je prejav dôveryhodnosti.

Tento scenár je v rôznych obmenách základným princípom merania dôvery pomocou experimentálnych hier. Autori používajú vlastné obmeny trust game vzhľadom na svoje ciele a najnovšie zistenia (Fehr, Fischbacher, von Rosenblad, Schupp, 2002; Berg, Dickhaut, McCabe, 1995; Ben-Ner, Halldorsson, 2007; Glaeser, Laibson, Scheinkman, Soutter, 2000).

3. Kombinácia metód

V posledných rokoch sa objavilo niekoľko štúdií, ktoré sa zaoberajú kombináciou metód na ohodnotenie dôvery. Hoci výsledky neukazujú jednoznačné zistenia, kombinácia metód prináša ďalšie otázky a sponchybuje to, čo sa zdalo byť objasnené.

E. L., Glaeser et. al. "Measuring Trust"

Bližšie sa zastavíme pri alternatíve „trust game“ v experimente E. Gleasera et. al (2000). Experiment bol reprodukován na brazílskom súbore (Lazzarini et.al., 2004).

Dôvera je hodnotená pomocou upravenej varianty trust game a Glaeserov tím porovnával výsledky s inými meracími nástrojmi; dôveru merali pomocou postojov, pomocou minulých dôverujúcich zážitkov a ďalšieho vlastného experimentálneho prístupu – „envelope game“ (bližšie Glaeser, 2000). Hlavným prínosom štúdie je zistenie, že meranie minulého dôverujúceho správania, narozdiel od postojov dôvery, koreluje s dôverou prejavenu

v behaviorálnej hre. Čo sa týka dôverujúcich postojov, zistilo sa, že nekorelujú signifikantne s dôverou, ale s dôveryhodnosťou prejavenu v behaviorálnej hre.

S.G.Lazzarini et. al. "Measuring Trust: An Experiment in Brazil"

S.Lazzarini et al. (2004) s miernymi obmenami zopakoval experiment Glaeserovho tímu. Experiment uskutočnil s Brazílskymi obyvateľmi, ktorí sú známi tým, že v GSS trvalo preukazujú najnižšiu dôveru v porovnaní všetkých skúmaných krajín. Vyššie skóre dôvery ohodnotenej pomocou GSS korelovalo s množstvom vrátených peňazí v „trust game“, čo je prejavom dôveryhodnosti.

E.Fehr et. al. "A Nation-wide Laboratory Examining Trust and Trustworthiness by integrating Behavioral Experiments into Representative Surveys"

Fehr et. al. (2002) analyzoval rôzne metodologické prístupy k ohodnoteniu dôvery a dospel k záveru o vhodnosti kombinovania experimentálnej metódy s interview a dotazníkovou metódou. Pokúsil sa implementovať verziu „trust game“, ktorá sa vykonáva prieskumovou formou – vo svojej štúdií takúto kombináciu metód nazýva „strategy method“. Vo výsledkoch uvádza, prieskumové otázky¹⁸, ktorých odpovede majú súvis s množstvom peňazí poslaných v trust game a sú pravdepodobne silnejším prediktorom dôverujúceho konania ako iné používané otázky, zisťované prieskumovou formou. Potvrdilo sa aj, že otázky o minulom dôverujúcom konaní sú najspôľahlivejším prediktorom dôvery prejavenej v experimentálnej situácii. Na rozdiel od predtým popísaných výsledkov experimentu Glaeserovho tímu sa nepotvrdilo, že otázka ESS¹⁹ nie je prejavom dôvery, ale dôveryhodnosti. V tomto experimente táto korelovala s v množstvom peňazí poslaných v trust game.

¹⁸ Otázka 7. a) Všeobecne sa ľuďom dá veriť. b) V dnešnej dobe sa nedá spoliehať na nikoho iného len na seba. c) Keď sa komunikuje s cudzincami, je lepšie byť opatrný kým sa im začne dôverovať. Otázka 10. Ako často sa Vám stalo a) že ste priateľom požičali osobné veci (CD-čka, knihy, auto, bicykel atď.), b) že ste priateľom požičali peniaze, c) že ste nechali odomknuté dvere.

¹⁹ „Povedali by ste, že väčšine ľudí možno veriť, alebo že sa treba mať na pozore, keď sa komunikuje s ľuďmi.“ V tomto experimente v znení „Všeobecne sa ľuďom dá veriť“.

A.Ben-Ner, F.Halldorsson “Measuring trust: which measure of trust can be trusted?”

Tím skúmal vzťah rôznych prieskumových otázok na meranie dôvery s dôverou prejavenu v „trust game“. Pre účely tohto experimentu bola vytvorená škála, pozostávajúca zo sebvýpoved'ového hodnotenia dôvery v troch bodoch – všeobecná dôvera, dôverujúci postoj a dôverujúce interakcie²⁰. Zistilo sa, že táto škála predikuje množstvo poslaných peňazí v trust game. Ale keďže množstvo poslaných peňazí v trust game a dôvera ohodnotená autormi vytvorenou škálou nekorelujú s tými istými premennými, autori upozorňujú na to, že metodiky zachytávajú rozličné dimenzie dôvery a pri interpretáciách výsledkov „trust game“ a dotazníkovej metódy treba byť opatrní.

Záver

Sumárne by sa dalo povedať, že dôvera je presvedčenie jednotlivca o tom, že druhý jednotlivec bude konať v súlade s tým, čo je prospešné pre neho. Z tohto rozhodnutia môže mať väčší, či menší benefit, alebo škodu a na rozhodnutie nemá priamy vplyv. V mikrorovine sa chápe ako špecifický prejav osobnosti v zmysle osobnostných vlastností, presvedčení, zvnútornených noriem; dôvera ako relatívne stabilná charakteristika osobnosti s dôrazom na vplyv vývinových špecifik, na vývin dôvery ako osobnostnej charakteristiky.

Tu popísané štúdie ukázali, že kombinácia experimentálnej metódy a prieskumu je jedným z efektívnych prístupov ku dôvere. Hlavnou výhodou je, že o participantovi prinesú väčšie množstvo údajov, ktoré umožňujú tvorivejšie spracovanie. Viaceré metódy na zachytenie toho istého konštruktu zároveň slúžia ako nástroj kontroly. Takýmto postupom sa preukázalo, že odpoveď na otázku ESS vypovedá o dôveryhodnosti a nie o dôvere; Glaeserovmu tímu (Glaeser et.al, 2000) a následne aj brazílskemu tímu (Lazzarini et.al., 2004) sa podarilo vyvrátiť tézu, že „množstvo poslaných peňazí v „trust game“ a otázka z ESS sú alternatívnymi nástrojmi na meranie dôvery“. Metódy ohodnotenia dôvery nepredstavujú uspokojivo preskúmanú oblasť a z niekoľkých existujúcich porovnateľných a kvalitných štúdií sa zdá, že kombinácia rôznych metód na ohodnotenie dôvery je možná a užitočná. Limity jednotlivých, samostatne použitých metód môžu byť prekonané ich súčasnou kombináciou. Kombinovanie metód sa ukazuje byť prospešné aj pre identifikovanie sebvýpoved'ových otázok na zisťovanie dôvery, (korelujú s údajmi, získanými v experimente) a tak rýchlejšim spôsobom získavať údaje reprezentatívnych vzoriek. Napriek

²⁰ Škála nie je pripojená ku štúdiu, takže bližšie detaily o položkách zatiaľ nie sú nám známe.

tomu, že existujú už i takéto výsledky, ich nekonzistentnosť čaká na potvrdenie alebo vyvrátenie v ďalšom skúmaní.

Literatúra

ARGYLE, M., 1991, *Cooperation: The Basis of Sociability*. London: Routledge. Association for Computing Machinery. ACM Code of Ethics and Professional Conduct. Communications of the ACM, 35(5), 94-99.

BEN-NER, A., HALLDORSSON, F., 2007, "Measuring Trust: Which Measure Can Be Trusted?," Working Papers 0207, Industrial Relations Center, University of Minnesota (Twin Cities Campus).

BERG, J., DICKHAUT, J., MCCABE, K., 1995, "Trust, Reciprocity, and Social History," *Games and Economic Behavior*, 10(1), 122-142, July.

COLES, ROBERT. ERIK H. ERIKSON, 1970, *The Growth of His Work*. Boston: Little, Brown & Co.

ROTTER, J. B., 1971, Generalized Expectancies for Interpersonal Trust, *American Psychologist*, 26, 443-450.

DEUTSCH, M., 1962, Cooperation and Trust: Some Theoretical Notes. In Jones, M. R. (ed.), *Nebraska Symposium on Motivation*. Nebraska University Press.

FEHR, E., FISCHBACHER, U., VON ROSENBLAD, B., SCHUPP, J., 2002, A Nation-Wide Laboratory: Examining trust and trustworthiness by integrating behavioral experiments into representative surveys. CESifo Working Paper Series No. 866; IZA Discussion Paper No. 715 Available at <http://ideas.repec.org/p/zur/iewwpx/141.html> on the 3. September 2008.

FUKUYAMA, F., 1995, *Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity*. New York: The Free Press.

GAMBETTA, D., 1990, Can We Trust Trust? In D. Gambetta, ed., *Trust: Making and Breaking Cooperative Relations*, pp. 213-238. Basil Blackwell. Oxford.

GLAESER, E.L., LAIBSON, L.I., SCHEINKMAN, J.A., SOUTTER, CH.A., 2000, Measuring Trust, *The Quarterly Journal of Economics*, MIT Press, 115(3), 811-846, August.

GOLEMBIEWSKI, ROBERT T., & MCCONKIE, MARK., 1975, The Centrality of Interpersonal Trust in Group Processes. Chap. 7, 131–185 of: Cooper, Cary L. (ed), *Theories of Group Processes*. Wiley.

JAMES, H. S., 2002, The Trust Paradox: A Survey of Economic Inquiries Into The Nature of Trust and Trustworthiness. *Journal of Economic Behavior and Organization* 47 (3). 291-307.

- KONDÁŠ, O., KORDÁČOVÁ, J., 2000, Iracionalita a jej hodnotenie. Stimul, Bratislava.
- KRAMER, R. M., TYLER T. (Eds.), 1996, Trust in Organizations. Thousand Oaks, CA: Sage.
- LAGENSPETZ, OLLI., 1992, Legitimacy and Trust. Philosophical Investigations, 15(1), 1–21.
- LAZZARINI, S. G., MADALOZZO, R. C., ARTES, R., SIQUEIRA, J. O., 2004, "Measuring trust: An experiment in Brazil," Ibmec Working Papers wpe_40, Ibmec Working Paper, Ibmec São Paulo.
- LUHMANN, N., 1979, Trust and Power. Chichester: Wiley.
- VÝROST, J., BAUMGARTNER, F, 2004, Európske sociálne skúmanie (ESS) – aktuálny stav riešenia medzinárodného výskumného projektu a analýza doterajších zistení. In Ruisel, I., Lupták, D., Falat, M.: Sociálne procesy a osobnosť 2004. 22.-24. september 2004, Stará Lesná. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie.
- WILLIAMSON, O. E., 1985, The Economic Institutions of Capitalism. The Free Press. New York.

Benedikovičová, J., 2009, Možnosti teoretického a metodologického uchopenia dôvery. In L. Golecká, J. Gurnáková, I. Ruisel (Eds) Sociálne procesy a osobnosť 2008. Zborník z konferencie. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, s. 692 – 700, ISBN 978-80-88910-26-8.

Implicitné teórie múdrosti: hodnoty múdreho človeka v medzikultúrnej perspektíve

Brezina Ivan, Ritomský Alojz*

expsivan@savba.sk

Ústav experimentálnej psychológie SAV, Bratislava

*Fakulta Sociálnych a Ekonomických vied UK, Bratislava

Abstrakt

Súbor prístupov k laickým konceptom, ako aj vybrané explicitné teórie ponímajú múdrosť ako spôsob integrácie kognitívnej, emocionálnej a osobnostnej zložky jednotlivca. Napriek tomu, že významná časť autorov publikujúcich k téme zastáva presvedčenie o spojitosti múdrosti s hodnotovým systémom, táto sféra poznania ostáva emiricky neprebádaná. 646 študentov kultúrne výnimočne diverzných zázemí odpovedalo aj na otázku „akými hodnotami sa vo svojom živote riadi múdry človek?“. Na základe výsledkov, hinduisti prejavujú tendenciu dávať múdrosť do súvislosti s hodnotami práce a poznatkov, moslimovia spájajú múdrosť skôr so zdravím a rodinou, odpovede budhistov ostávajú v danom porovnaní menej vyhranené, s preferenciami na strane poznatkov a rodiny.

Kľúčové slová: múdrosť, implicitné presvedčenia, hodnoty, kultúra

Úvod

A. Implicitné presvedčenia o múdrosti, hodnotách múdreho človeka.

Imrich Ruisel (2005, s.115) uvádza, že v protiklade s inými formami poznania, múdrosť:

- a) neanalyzuje prechodné javy, ale trvalé univerzálne pravdy
- b) nie je špecializovaná, avšak snaží sa pochopiť, ako rôzne aspekty reality vzájomne súvisia
- c) nepôsobí mimo hodnotového systému človeka, ale zahŕňa hierarchické zoradenie právd a činností, zameraných na tieto pravdy.

Explicitné teórie aj implicitné výskumy múdrosti v odbornej literatúre prinášajú informácie vo forme detailnejších odkazov na zložky, ktoré reprezentujú

a) analýzu trvalých univerzálnych právd :

- „Schopnosť usudzovania“ – komponent múdrosti, stanovený za základe implicitného výskumu Roberta Sternberga (2003)

- „Spôsob spracovania informácií“ – jedno z piatich explicitných kritérií múdrosti Paula Baltesa (in Sternberg, 1990, s. 94). Ruisel (2005), pre porovnanie, kritérium prekladá ako „Pragmatizmus života ako obsahová oblasť odbornosti“.

- „Všeobecné kompetencie“ – faktor implicitného výskumu Hollidaya, Chandlera (1990) založeného na analýze pojmov vyjadrujúcich múdrosť

b) porozumenie vzťahom medzi rôznymi aspektmi reality (opozitum špecializovanosti)

- Organicizmičká koncepcia – teoretické východiská D.A. Kramerovej (1990, in Ruisel, 2005)

- Integrácia – základný aspekt múdrosti (explicitne), S. Ying-Yang (2001)

- „Bytrosť“ – komponent múdrosti na základe Sternbergového implicitného výskumu, Ruisel (2005) prekladá ako „Dôvtip“

Ohľadom spätosti múdrosti s hodnotovým systémom jednotlivca (spoločnosti) v literatúre nenachádzame bližší, detailnejší odkaz a to tak v oblasti implicitných výskumov, ako aj explicitných teórií (vid'. c. nepôsobí mimo hodnotového systému človeka).

B. Implicitné presvedčenia o múdrom človeku v rôznych kultúrnych kontextoch.

Ying-Yang (2001) uvádza, že múdrosť je v odlišných kultúrnych kontextoch definovaná rozlične a poukazuje na presvedčenie, že koncept múdrosti nebude nikdy celkom pochopený bez toho, aby zahŕňal porozumenie odlišností vzhľadom na kultúrne prostredia, v ktorých je manifestný. To, že múdrosť je ponímaná v rozličných populáciách odlišne je zdokumentované v súvislosti s rodovými rozdielmi (Orwollová, Perlmutterová, 1990), vekom (Claytonová, Birren, 1980 in Yang, 2001), vzdelaním a profesným zameraním (Sternberg, 2003). Aj keď viaceré výskumy implicitných definícií psychologických pojmov príbuzných múdrosti (inteligencia, spiritualita) boli realizované medzikultúrne (Yang, Sternberg – 1997, Nisbett, Miyamoto, 2005, Takahashi a Ide, 2003 in Takahasi, Overton, 2005), len veľmi málo prác

(Takahasi, Overton, 2005 uvádzajú „handful“ – v preklade hŕstka) si dalo za cieľ skúmať implicitné teórie múdrosti za konvenčným rámcom európsko-americkej populácie (in Takahasi, Overton, 2005, s. 39).

Očakávania R. Sternberga ohľadom „radikálnych medzikultúrnych rozdielov v laických presvedčeniach všeobecne“ (Sterbnerg, 1990, s. 150) sa na základe zistení, ktoré máme k dispozícii v oblasti múdrosti, zatiaľ potvrdzujú. Výsledky výskumov Takahashiho, Bordiu (2000), Yanga (2001) ako aj Takayamu (2002) naznačujú, že je možné uvažovať o koncepte západnej múdrosti založenej na dominancii racionality, poznatkov a rozumu a východných prístupoch k múdrosti charakteristických dôrazom na emócie, intuitíciu a v neposlednom rade, transcendentálnu oblasť.

V rámci výskumu sme vykonali tri konkretizácie, konkretizáciu:

- a) ľudských hodnôt - (poznatky, rodina, zdravie, šťastie, práca, priateľstvo a peniaze)
- b) kultúry - štyri kultúrne kontexty (ranný islam, neskorý islam, hinduizmus a budhizmus)
- c) nositeľov implicitných presvedčení (participanti) - (vysokoškolskí študenti v určených kultúrnych kontextoch)

Výskumné ciele.

Naším cieľom bolo nájsť odpovede na nasledujúcich päť okruhov výskumných otázok:

1. Aké majú vysokoškolskí študenti presvedčenia o hodnotách múdreho človeka? Aké sú diferencie medzi skúmanými kultúrami v implicitných presvedčeniach o hodnotách múdreho človeka?
2. Aká je vnútorná štruktúra (faktory) presvedčení vysokoškolských študentov o hodnotách múdreho človeka? Ako tieto faktory vysvetľujú presvedčenia o hodnotách múdreho človeka?
3. Akú úroveň majú identifikované faktory v skúmaných kultúrach?
Ako vysvetľujú faktory v skúmaných kultúrach presvedčenia o hodnotách múdreho človeka?
4. Aké sú empirické typy študentov z hľadiska ich presvedčení o hodnotách múdreho človeka:
 - aká je interpretácia týchto empirických typov študentov z hľadiska ich presvedčení o hodnotách múdreho človeka?
 - aká je interpretácia týchto empirických typov z hľadiska faktorov presvedčení?

5. Aká je skladba kultúr podľa empirických typov? Aká je interpretácia kultúr pomocou empirických typov študentov charakterizovaných presvedčeniami o hodnotách múdreho človeka? Aká je interpretácia kultúr pomocou empirických typov charakterizovaných silou faktorov presvedčení?

Metódy

Participanti

Na výskume participovalo 646 študentov ($N = 646$) denného štúdia humanitných smerov (57,9% žien, $M_{vek}=20,9$, $SD_{vek}=2,38$; 42,1% mužov, $M_{vek}=22,2$, $SD_{vek}=3,00$). Vzorku tvorili prevažne moslimovia, hinduisti a budhisti. Najpočetnejšie etnické skupiny predstavovali Arabi, Indovia, Tibetania, Malajci a Číňania.

Vzorku sme rozčlenili do 4 kultúrnych skupín: Budhisti predstavovali 37,3%, hinduisti 30,5% a 32,2% moslimovia (8,5 ranný islam, 23,7 neskorý islam). Skupinu ranných moslimov vymedzujeme vzorkou arabských študentov z Perzského zálivu, neskorí moslimovia sú prezentovaní veriacimi z tropických oblastí JV Ázie, kam sa náboženstvo rozšírilo až mnoho storočí po jeho vzniku. Kompozícia skupín z nášho presvedčenia, že zvyčajný prístup národných porovnaní nespĺňa kritéria kladené snahou o hlbšie porozumenie medzikultúrnych javov, v štúdiách, ktorých ambície sú tiež

a. pracovať zo vzorkou populácie tvorenej z jazykovo, nábožensky a etnicky diverzných skupín, ktorých historický vývoj prebiehal z veľkej časti nezávisle – dnes sú však zjednotené pod jednou vlajkou, hymnou a politickou správou krajiny

b. analyzovať procesy, na utváraní ktorých sa zjavne väčšou mierou podieľa iná premenná kultúry, než národná príslušnosť.

Nazdávame sa, že v oblasti vymedzenia hodnôt v rámci jednotlivých kultúrnych okruhov zohráva významnú rolu náboženstvo a je možné predpokladať, že tento vzťah naberá v kontexte výrazne religióznych populácií Ázie na intenzite.

Metodika, indikátory

Časť nami vytvoreného dotazníka je zameraná na mapovanie implicitných presvedčení o múdrosti. Úlohou participantov bolo zostaviť hierarchiu prezentovaných hodnôt,

v závislosti na tom, aký stupeň dôležitosti jednotlivé hodnoty predstavujú pre múdreho človeka v jeho každodennom živote (použili sme 9-stupňovú škálu). Súbor hodnôt pozostával z položiek: zdravie, práca, šťastie, rodina, poznatky, peniaze, priateľstvo.

Na univerzitách, kde angličtina je jediným jazykom výuky (59,4% participantov) bol dotazník administrovaný v anglickom jazyku. Spätný preklad bol vytvorený z pôvodnej dotazníkovej verzie v anglickom jazyku do Arabčiny aj Indonézského jazyka (40,6%).

Procedúry

Zber dát sa uskutočnil medzi marcom 2006 a aprílom 2007 na pôde desiatich univerzít vo viacerých krajinách ázie (India, Indonézia, Malajzia, Spojené Arabské Emiráty).

Účastníci výskumu participovali dobrovoľne, ich účasť bola anonymná a prvý autor článku sa osobne účastnil každej administrácie dotazníku.

V analýze dát sme použili index dôležitosti hodnoty múdreho človeka. Vyjadruje hodnotu mediánu transformovanú na škálu s min.=0 a max.=100 bodov. Rozdiely medzi kultúrami z hľadiska názorov na dôležitosť hodnôt múdreho človeka sme testovali Kruskal-Wallisovym testom. Korelačnú maticu hodnôt sme skúmali faktorovou analýzou. V explorácii empirických typov sme použili hierarchickú klastrovú analýzu, vzdialenosti medzi participantmi sme merali euklidovskou metodikou. Pre identifikáciu klastrov sme použili Wardovú metódu. Rozdiely medzi kultúrami, resp. medzi empirickými typmi z hľadiska faktorov sme skúmali metódou ANOVA. Skladba kultúr podľa empirických typov sme porovnávali chí-kvadrát testom homogenity.

Výsledky

1. Presvedčenia o hodnotách múdreho človeka.

Pre múdreho človeka - podľa presvedčení našich participantov - sú z vybranej skupiny hodnôt najdôležitejšou hodnotou poznatky. Rodina predstavuje ďalšiu veľmi dôležitú hodnotu, o čosi menej dôležité sú zdravie a šťastie. Najnižšiu úroveň dôležitosti spomedzi nich majú peniaze (pozri tab. 1).

Tab.1: Indexy dôležitosti hodnôt múdreho človeka podľa 4 kultúr.

Kultúry	poznatky	rodina	zdravie	šťastie	práca	priateľstvo	peniaze
Islam ranný	88,3	80,4	77,6	53,9	60,1	54,1	29,0
Islam neskorý	79,6	85,6	71,0	65,5	47,6	56,6	30,0
Hinduizmus	90,2	71,4	64,0	73,4	66,0	49,0	27,4
Budhizmus	82,7	80,8	72,3	69,4	63,0	48,5	27,0
Spolu	84,2	81,1	71,5	64,9	55,7	52,9	28,9

Participantí jednotlivých skúmaných kultúr majú svoje špecifické rebríčky hodnôt múdreho človeka. Kultúra participantov diferencuje pozície hodnôt, najmä prácu, rodinu a šťastie. Hinduisti predpokladajú že práca má pre múdreho človeka oveľa vyššiu dôležitosť než moslimovia z trópov (neskorí). Moslimovia, na rozdiel od hinduistov, považujú rodinu za najdôležitejšiu hodnotu múdreho človeka. Ranní moslimovia vidia šťastie na rebríčku hodnôt múdreho človeka výrazne nižšie ako hinduisti. Pohľad participantov rôznych skúmaných kultúr sa pomerne zhodujú v názore na dôležitosť peňazí a priateľstva pre múdreho človeka.

2. Skupiny hodnôt a explanácia ich štruktúry

Kvantitatívnou vzťahovou analýzou dôležitosti hodnôt, metódou exploračnej faktorovej analýzy, sme z korelačnej matice extrahovali metódou hlavných komponent a následne varimaxnou rotáciou 3 faktory (hypotetické konštrukty), ktoré vyčerpávajú 59,8% celkovej variancie (1. faktor 21,4%, 2. faktor 19,5% a 3. faktor 18,9%). Identifikovali sme tri zoskupenia hodnôt: 1. zoskupenie - práca, poznatky a šťastie, 2. zoskupenie - peniaze a priateľstvo a 3. zoskupenie - zdravie, rodina a šťastie. Ich existenciu môžeme hypoteticky vysvetliť (zdôvodniť) pomocou jednotlivých latentných faktorov ako ich empirický prejav.

3. Faktory štruktúr hodnôt z hľadiska kultúr.

Hoci faktory sú latentné, ich vzťah k dôležitosti vybraných hodnôt nám umožňuje odhadnúť, číselne vyjadriť ich stav u každého participanta. Každý participant má teda svoje hodnoty faktorov. Faktory majú približne normované gaussovské rozloženie ($M=0$, $SD=1$). Nič nám nebráni porovnať úroveň jednotlivých faktorov (pomocou priemerov) podľa štyroch skúmaných kultúr (pozri tab. 2).

Tab. 2: Porovnanie úrovne faktorov (M) podľa kultúr.

Kultúry	F1	F2	F3
Islam ranný	,19	,01	,26
Islam neskorý	-,19	-,15	,13
Hinduizmus	,16	,10	-,46
Budhizmus	,03	,20	-,12
Spolu	,00	,00	,00

Najviac diferencuje skúmané kultúry tretí faktor, menšiu diferenciačnú silu má prvý faktor a najmenšiu tretí faktor.

4. Empirická typológia participantov na základe hodnôt, prisudzovaných múdreho človeku.

Našich participantov si môžeme predstaviť v sedemrozmernom priestore vybraných hodnôt. Metódou dvojstupňového zoskupovania (TwoStep Cluster) participantov v tomto priestore sme identifikovali tri empirické typy (vo vnútri typu sú participantí veľmi podobní, participantí z rôznych typov sú medzi sebou výrazne odlišní). Profily indexov dôležitosti ukazujú obsah a charakter typov, nielen participantí jednotlivých skúmaných kultúr majú svoje špecifické rebríčky hodnôt múdreho človeka, ale aj participantí ako príslušníci rôznych empirických typov (pozri tab. 3).

Tab. 3: Indexy dôležitosti hodnôt múdreho človeka podľa 3 empirických typov.

Hodnoty	Empirické typy			Spolu
	A	B	C	
poznatky	77,2	82,4	92,4	84,1
rodina	86,8	83,0	67,6	81,1
zdravie	87,8	48,9	64,1	71,6
šťastie	60,1	77,9	59,4	65,0
práca	50,9	45,5	82,8	55,6
priateľstvo	42,6	79,6	45,9	52,8
peniaze	27,9	21,1	55,8	29,0

Hlbší pohľad na empirické typy získame ich zobrazením v trojrozmernom priestore faktorov presvedčení (tab. 4).

Tab. 4: Porovnanie úrovne faktorov (M) podľa empirických typov

Typy	F1	F2	F3
Typ A	-,15	,09	,72
Typ B	-,37	-,97	-,53
Typ C	,57	,83	-,50
Spolu	,00	,00	,00

5. Porovnanie empirických typov podľa štyroch kultúr.

Na každú zo skúmaných kultúr sa môžeme pozeráť aj ako na určitý "mix" empirických typov. Z tab. 5 môžeme vyčítať, napríklad, že moslimovia (ranní aj neskorí) sú najviac "nasýtení" typom "A". U hinduistov v suchej klíme dominuje typ "C". Ranní moslimovia sa výrazne líšia od neskorých moslimov zastúpením typu "B". Naopak, ranní moslimovia sú približne rovnako zastúpení typom "B" ako budhisti. Rozdielne indexy dôležitosti hodnôt múdreho človeka v skúmaných štyroch kultúrach (tab.1) možno vykladať aj z pohľadu ich zloženia podľa empirických typov. Rôzne kultúry môžeme interpretovať silou faktorov empirických typov.

Tab. 5: Skladba kultúr podľa empirických typov.

		Typ A	Typ B	Typ C	Spolu
Islam ranný	počet	64	28	45	137
	%	46,7	20,4	32,8	100,0
Islam neskorý	počet	114	91	46	251
	%	45,4	36,3	18,3	100,0
Hinduizmus	počet	33	35	48	116
	%	28,4	30,2	41,4	100,0
Budhizmus	počet	48	25	43	116
	%	41,4	21,6	37,1	100,0
Spolu	počet	259	179	182	620
	%	41,8	28,9	29,4	100,0

Chí-kvadrát(6) = 35,903 p < 0,001 V = 0,170

Záver

Výsledky prezentovanej štúdie v zjednodušenej forme naznačujú, že zatiaľčo hinduisti prejavujú tendenciu dávať múdrosť do súvislosti s hodnotami práce a poznatkov, moslimovia spájajú múdrosť skôr so zdravím a rodinou, odpovede budhistov ostávajú v danom porovnaní menej vyhranené, s preferenciami na strane poznatkov a rodiny. Spojitosť je možné nájsť v prebiehajúcej transformácii indickej spoločnosti (po troch tisícročiach je kastový systém vystavený zmenám ktoré prináša otvorenie trhu), tradicionalizme dnešnej moslimskej kolektivistickej spoločnosti (viď. Tureček – Světla a stíny islamu, knižní klub, 2007, prípadne Brezina – Postoje k múdrosti a moderné technológie, Kognice a umělý život, 2008) a „neutrálnych“ odpovediach budhistov vyznávajúcich učenie zlatej strednej cesty.

Získané data spracované formou empirickej typológie v porovnaní s faktormi štruktúry hodnôt ponúkajú náhľad na vzťah hodnôt a kultúry v širšej perspektíve. Absencia publikácií v oblasti prieniku tématických okruhov hodnôt a múdrosti predstavuje výzvu pre budúci výskum – spomedzi mnohých zaujímavých výskumných otázok, vzťah hodnotového rebríčka participanta a hodnotového rebríčka prototypu múdrej osoby, zostáva naďalej jednou s mnohých tém ktoré tvoria biele miesta na mapách empirického poznania v psychológii.

Literatúra

- CHANDLER, J. Michael, HOLLIDAY Stephen – Wisdom in postapocalyptic age. In: Sternberg, R.J. (Ed.): *Wisdom: Its nature, origins and development*. New York: Cambridge University Press, 1990
- KITAYAMA, S., & DUFFY, S. (2004). Cultural competence—Tacit, yet fundamental Self, social relations, and cognition in the US and Japan. In: R. J., Sternberg, & E. L. Grigorenko, (Eds.), *Culture and competence*. Washington, DC: American Psychological Association.
- KRAMER, D., A. – Conceptualizing wisdom: the primacy of affect-cognition relations. In: Sternberg, R.J. (Ed.): *Wisdom: Its nature, origins and development*. New York: Cambridge University Press, 1990
- LABOUVIE-VIEF, G. (1990). Wisdom as integrated thought: Historical and developmental perspectives. In R. Sternberg (Ed.), *Wisdom: Its nature, origins and development* (pp. 52-83). Cambridge: Cambridge University Press.
- MEACHAM, J.A. (1990). The loss of wisdom. In: Sternberg, R.J. (Ed.): *Wisdom: Its nature, origins and development*. New York: Cambridge University Press, 1990
- NISBETT, E., MIYAMOTO Y. (2005). The influence of culture: Holistic versus analytic perception. *Trends in cognitive sciences*. Vol. 9, No.10, Oct. 2005. El-Sevier.
- ORWOLL, L. and PERLMUTTER, M. (1990). The study of wise persons: Integrating a personality. Perspective. In: Sternberg, R.J. (Ed.): *Wisdom: Its nature, origins and development*. New York: Cambridge University Press, 1990
- PASCUAL-LEONE Juan (1990). An essay on wisdom: toward organismic processes that make it possible. In: Sternberg, R.J. (Ed.): *Wisdom: Its nature, origins and development*. New York: Cambridge University Press, 1990
- RUISEL, Imrich (2005). *Múdrosť v zrkadle vekov*, Pegas, Bratislava.
- STERNBERG, Robert, J. (2003). *Wisdom, creativity and intelligence synthesized*. Cambridge University Press, Cambridge, UK.
- TAKAHASHI, Masami, OVERTON, Willis, F. (2005). Cultural foundations of wisdom: An integrated developmental approach. In: Sternberg, R. J., Jordan, J. (Ed) - *A Handbook of wisdom*, Cambridge University Press, New York.
- TAKAHASHI, M., BORDIA, P. (2000). The concept of wisdom: A cross-cultural comparison. *International journal of psychology*, 35 (1), 1-9.
- YANG, S.-Y. (2001). Conceptions of wisdom among Taiwanese Chinese. *Journal of cross-cultural psychology*, Vol. 32 No. 6, November 2001 662-680

Brezina, I., Ritomský, A., 2009, Implicitné teórie múdrosti: hodnoty múdreho človeka v medzikultúrnej perspektíve. In L. Golecká, J. Gurňáková, I. Ruisel (Eds) Sociálne procesy a osobnosť 2008. Zborník z konferencie. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, s. 701 – 711, ISBN 978-80-88910-26-8.

Interkultúrne rozdiely v štruktúre rozumových schopností detí predškolského veku

Dočkal Vladimír

dockal@vudpap.sk

Výskumný ústav detskej psychológie a patopsychológie, Bratislava

Abstrakt

Zistenia vychádzajú z porovnania údajov zo štandardizačných výskumov testu SON-R uskutočnených v Holandsku, Nemecku, Českej republike a na Slovensku. Ukazujú sa interetnické rozdiely nielen v úrovni, ale aj v štruktúre schopností. V profile slovenských detí prevládajú schopnosti abstraktného myslenia, v profile holandských a nemeckých detí schopnosti konkrétneho myslenia. Malí Slováci zlyhávajú v úlohách zameraných na praktické situácie, nemecké deti v nich naopak vynikajú. Intelektový profil českých predškolákov je najvyrovnanejší. Rozdiely sú aj vo faktorovej štruktúre detských výkonov. Kým v holandskom a nemeckom súbore sa za výkonmi rysujú dva faktory: performačný a usudzovania, v českom sú výsledky nejednoznačné a v slovenskom možno všetky výkony vysvetliť jediným faktorom všeobecnej inteligencie. Rozdiely naznačujú, že formovanie schopností je silno kultúrne ovplyvňované už v predškolskom veku.

Kľúčové slová: intelektové schopnosti, predškolský vek, vplyv kultúry, interetnické porovnanie

Grantová podpora: CEVKOG SAV

Holandská psychologička Nan Snijdersová vytvorila v štyridsiatych rokoch minulého storočia neverbálny inteligenčný test, ktorý sa stal základom ďalších testových metodík. Poslednú revíziu určenú pre deti predškolského veku – test SON-R 2½-7 sme vlani štandardizovali aj na Slovensku (Kopčanová et al., 2007) a tohto roku je pripravená na vydanie v nakladateľstve Hogrefe-Testcentrum.

Autori testu (Tellegen et al., 1998) ho pokladajú, aspoň v rámci Európy, za kultúrne nezávislý. Naše skúsenosti však hovoria o inom. Preukázali sme, že testové výsledky

slovenských detí sú ovplyvnené vzdelaním ich rodičov (Dočkal et al., 2007b) i veľkosťou sídla, v ktorom žijú (Dočkal, 2007b). A zistili sme tiež nenáhodné rozdiely medzi výkonmi detí testovaných v Holandsku, Nemecku, Českej republike a na Slovensku (Dočkal, 2007a).

Štruktúra testu SON-R 2½-7

Test tvorí šesť neverbálnych subtestov:

- Vzory (kreslenie čiar a tvarov podľa predlohy),
- Mozaiky (skladanie abstraktných obrazcov podľa predlohy),
- Skladačky (skladanie konkrétnych obrázkov a plošných objektov),
- Situácie (dopĺňanie chýbajúcich častí obrázkov),
- Kategórie (triedenie a priradovanie obrázkov),
- Analógie (výber tvarov podľa pravidla $x : y = X : Y$).

V poradí, v ktorom ich tu uvádzam, sú prvé dva zamerané na priestorový vhl'ad, ďalšie dva na konkrétne a posledné dva na abstraktné myslenie; faktorovoanalyticky sa však takáto štruktúra nepreukázala (Tellegen et al., 1998).

Národné štandardizácie SON-R 2½-7

Test bol v rokoch 1993-94 štandardizovaný v Holandsku, štandardizačný súbor tvorilo 1124 detí (Tellegen et al., 1998). V rokoch 2004-05 prebehla nemecká štandardizácia na 1027 deťoch (Tellegen et al., 2007). V Českej republike a na Slovensku sa štandardizačné výskumy uskutočnili súbežne v rokoch 2006-07. Realizovali ich pracovníci pražského Institutu pedagogicko-psychologického poradenství ČR a bratislavského Výskumného ústavu detskej psychológie a patopsychológie. Veľkosť súborov stanovil P. J. Tellegen na 450 českých a 252 slovenských detí. Repezentatívnosť národných štandardizačných súborov zaručuje spôsob výberu zohľadňujúci demografické kritériá, ktoré sú opísané v jednotlivých príručkách.

Slovenský štandardizačný súbor

Súbor bol rozdelený do deviatich 6-mesačných vekových pásem od 2;7 do 7;0 rokov. V každej vekovej skupine bolo 28 detí vybraných podľa nasledovných stratifikačných kritérií:

- pohlavie (rovnaký počet dievčat a chlapov),
- región (západ, sever, juh a východ Slovenska – po 25 % detí),
- veľkosť sídla (do 1500 obyvateľov, 1501-10 tis. obyvateľov, 10-50 tis. obyvateľov a nad 50 tis. obyvateľov – tiež po 25 %, čo zodpovedá reálnemu rozloženiu slovenského obyvateľstva podľa tejto demografickej premennej).

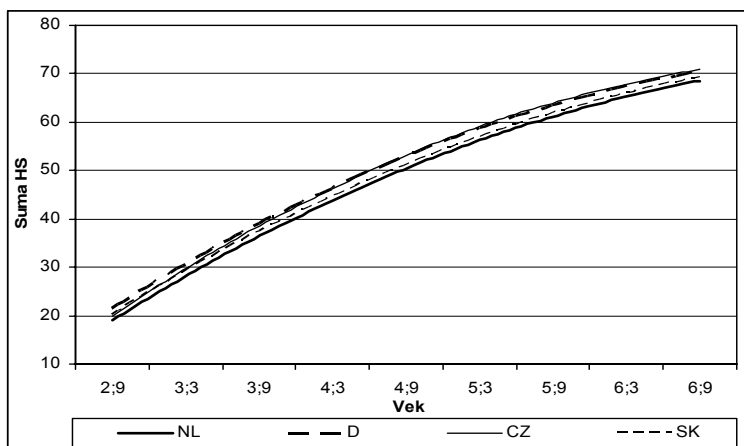
Kontrolovali sme vzdelanie rodičov, návštevu materskej školy, úplnosť rodiny, etnické zloženie súboru a rodičmi subjektívne vnímaný sociálno-ekonomický status rodiny, ktoré tiež približne zodpovedajú charakteristikám slovenskej populácie.

Interetnické rozdiely v celkovom testovom výkone

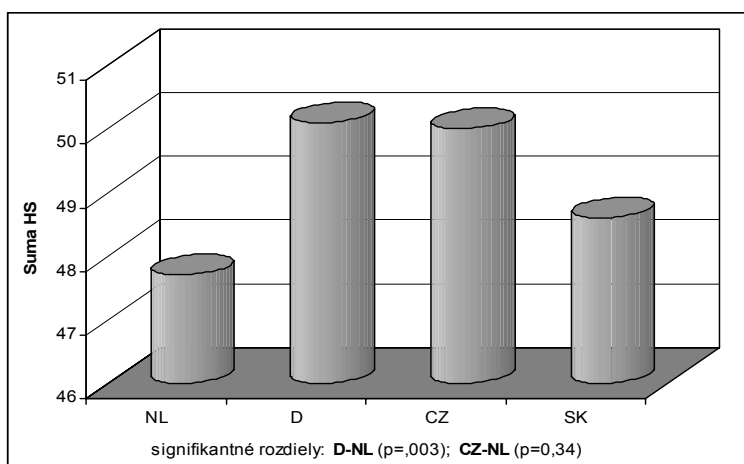
V celom sledovanom vekovom rozsahu podali nemecké a české deti signifikantne vyššie výkony, než deti holandské a slovenské (obr. 1 a 2). Nižšie priemerné skóre holandských detí v porovnaní s ostatnými bolo možné očakávať vzhľadom na to, že štandardizácie v SRN, ČR a SR sa realizovali o 11-13 rokov neskôr než v Holandsku. Výkony malých Čechov a predovšetkým Nemcov sú však vyššie, než by zodpovedalo tzv. Flynnovmu efektu (nárast o 3 body IQ za 10 rokov – Flynn, 1987), výkony malých Slovákov naopak nižšie (pozri obrázok 3).

Za zistenými rozdielmi možno vidieť najmä rozdiely v spôsobe výchovy detí v sledovaných krajinách. Vyššie výkony mladých Nemcov v neverbálnych skúškach vyžadujúcich sústredenie, dôslednosť až istú mieru perfekcionizmu sme pomocou testu WISC-III zaznamenali aj v školskom veku (Dočkal, 2006). Rozdiely pripisujeme kultúrnym vplyvom, nie národnosti ako takej. Pri analýze údajov získaných v slovenskom štandardizačnom súbore sa napríklad vplyv etnicity v jeho rámci neprejavil (Dočkal et al., 2007a).

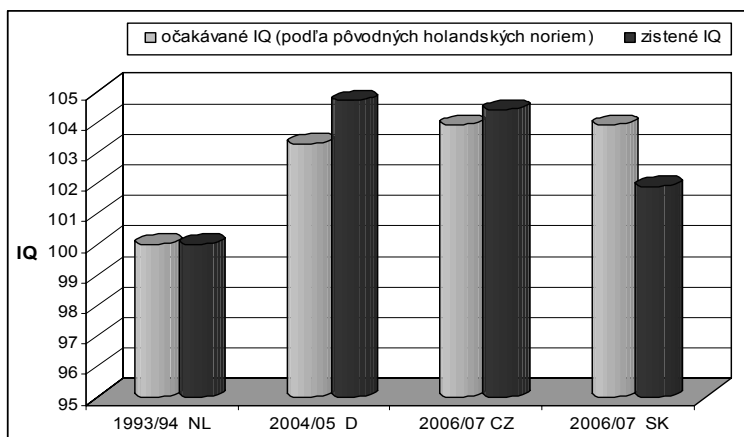
Graf 1: Trendy vývinu celkového hrubého skóre sledovaných národných súborov v teste SON-R 2½-7

Graf 2: Rozdiely v priemerných výkonoch (HS) národných súborov ako celku (2,5-7 rokov) v teste SON-R 2½-7

Graf 3: IQ sledovaných národných skupín v teste SON-R 2½-7 podľa pôvodných holandských noriem – očakávané vzhľadom na Flynnov efekt a skutočne zistené

Interetnické rozdiely v štruktúre schopností

Okrem celkového výkonu nás zaujímala aj štruktúra schopností detí jednotlivých národných súborov. Sledovali sme ju dvoma postupmi:

Faktorovou analýzou výkonov v jednotlivých subtestoch;

Porovnaním profilov schopností podľa jednotlivých subtestov.

Medzikultúrne rozdiely vo faktorovej štruktúre SON-R 2½-7

Metóda analýzy hlavných komponentov odhalila za výkonmi holandských a nemeckých detí dva faktory, ktoré sa potvrdili v celom súbore aj v jednotlivých vekových skupinách. Autori ich nazvali (Tellegen et al., 1998, 2007):

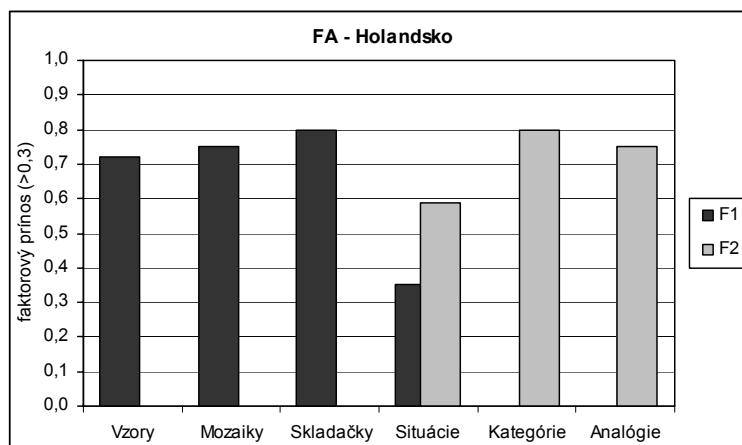
F1 – performačný faktor;

F2 – faktor usudzovania.

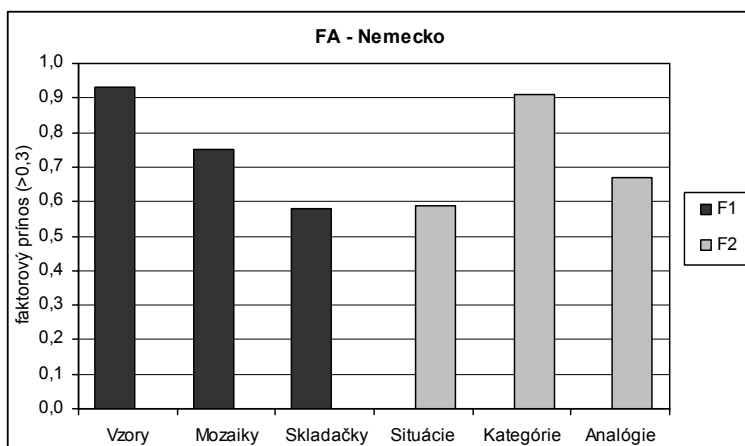
Faktorové prínosy jednotlivých subtestov vyššie než 0,3 uvádzame na grafoch 4 a 5. Dvojfaktorová štruktúra sa potvrdila aj v podsúboroch členených podľa veku (v prípade holandskej štandardizácie aj podľa niektorých demografických kritérií), iba v skupine detí od 2,5 do 4 rokov neboli výsledky celkom jednoznačné.

Analýza údajov z českého súboru (uskutočnila ju D. Černochová) potvrdila oba faktory s tým, že ako prvý (silnejší) sa ukázal faktor usudzovania (graf 6). Vo vekovo členených skupinách českého súboru sa však dvojfaktorovú štruktúru preukázať nepodarilo.

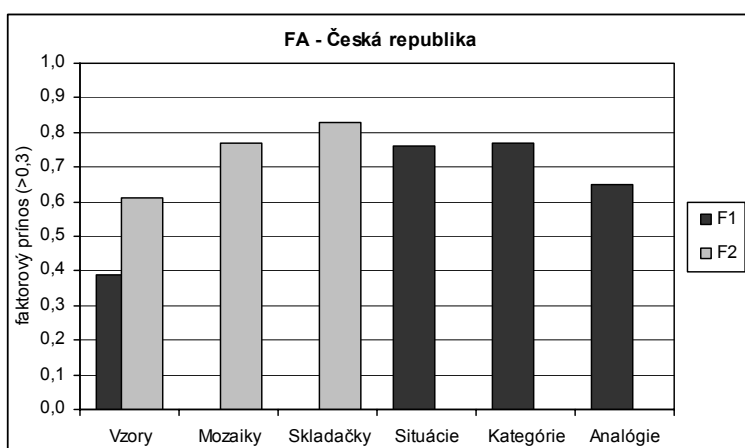
Graf 4: Faktorové prínosy jednotlivých subtestov SON-R 2½-7 v holandskom štandardizačnom súbore

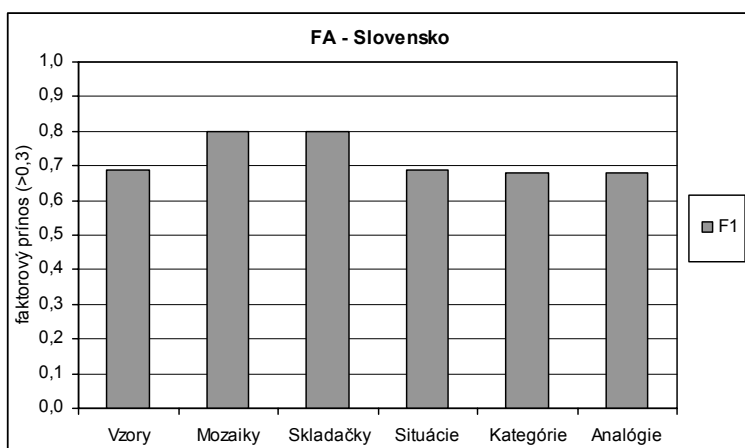
Graf 5: Faktorové prínosy jednotlivých subtestov SON-R 2½-7 v nemeckom štandardizačnom súbore

Graf 6: Faktorové prínosy jednotlivých subtestov SON-R 2½-7 v českom štandardizačnom súbore

Graf 7: Faktorové prínosy jednotlivých subtestov SON-R 2½-7 v slovenskom štandardizačnom súbore

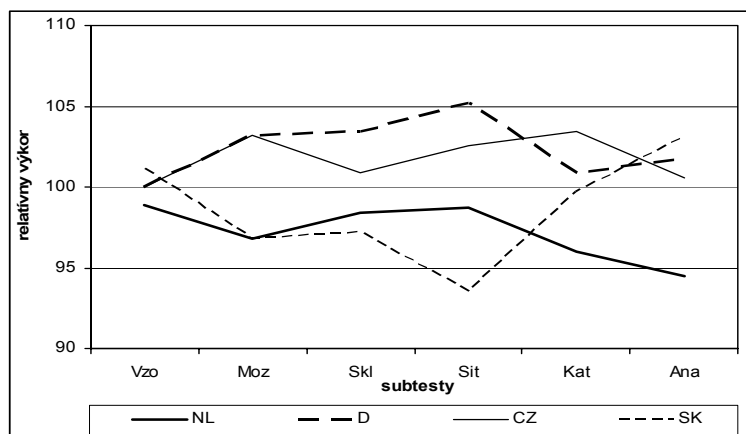
Údaje zo slovenského štandardizačného súboru našli za výkonmi detí (v celom súbore i v podskupinách) iba jediný faktor všeobecnej inteligencie (graf 7). Zodpovedá to synkretickému charakteru schopností v predškolskom veku (Dočkal, v tlači).

Zdá sa, že k diferenciacii schopností dochádza v sledovaných národných skupinách rozličným tempom, ktoré rastie od východu na západ. Pokým slovenské predškolské deti uplatňujú pri riešení testových úloh ešte málo diferencovanú synkretickú inteligenciu, v českom prostredí už badáme tendenciu k odlišeniu logického a činnostného (performačného) myslenia. U nemeckých a holandských detí dochádza k zreteľnejšiemu oddeleniu oboch druhov schopností už v predškolskom veku, cca po štvrtom roku života.

Medzikultúrne rozdiely v intelektových profiloch

Rozdiely v profiloch schopností možno vyjadriť pomocou štandardného skóre spoločného pre všetky testované subjekty (skupiny). Spoločné normy pre sledované európske národy však nejestvujú a nemožno ich vypočítať, ak nemáme k dispozícii základné údaje. Priemery hrubých skóre národných skupín ale možno previesť na spoločného menovateľa aj iným spôsobom. Za spoločný „štandard“ (v každom subteste osobitne) pokladám priemer HS zo štyroch priemerných hodnôt sledovaných národných súborov (tie sú uvedené v príručkách). Priemerné hrubé skóre každej národnej skupiny potom transformujem na percentá vo vzťahu k tomuto „štandardu“. Intelektové profily zostrojené z vypočítaných relatívnych hodnôt sú uvedené na grafe 8.

Graf 8: Profily relatívnych výkonov sledovaných národných skupín v jednotlivých subtestoch SON-R 2½-7

Okrem potvrdenia celkovej superiority nemeckých (a čiastočne českých) detí prináša obrázok aj ďalšie zaujímavosti:

Podľa získaných výsledkov sú českým a slovenským predškolským deťom o voľačo bližšie úlohy abstraktného charakteru (Analogie, Kategórie), ktoré holandským deťom vyhovujú najmenej. Môže to súvisieť s vysokou mierou dochádzky našich detí do materskej školy; jej program rozvíja práve tento typ myslenia. Malí Nemci dominujú najmä v úlohách zameraných na konkrétne myslenie (Situácie, Skladačky); ich výkony však môžu byť ovplyvnené aj formou príslušných subtestov, ktorá vyžaduje výrazné zapojenie psychických procesov ako pozornosť, trpezlivosť, dôslednosť v práci, tradične zdôrazňovaných v nemeckom kultúrnom okruhu.

Záver

Porovnanie výkonov detí z holandskej, nemeckej, českej a slovenskej štandardizácie testu SON-R 2½-7 ukázalo, že:

- Ani neverbálne testy nemôžu byť „culture free“ v zmysle R. B. Cattellove j (1963) koncepcie „fluidnej inteligencie“ (I. Ruisel, 2004, pokladá možnosť zostrojiť takýto test za iluzórnu).
- Už v predškolskom veku sa schopnosti detí vyvíjajú v rôznych krajinách rozdielne, a to nielen čo do miery ich rozvoja, ale aj čo do ich štruktúry.
- V pozadí týchto rozdielov nie je etnicita v zmysle biologickej príslušnosti k národu, ale v zmysle odlišných národných kultúr.

Literatúra

CATTELL, R.B., 1963, Theory of fluid and crystalized intelligence: a critical experiment. *Journal of Educational Psychology*, 54, 1, 1-22.

DOČKAL, V., 2006, Intercultural differences in intelligence in the mirror of european WISC-III standardizations. *Studia Psychologica*, 48, 3, 213-228.

DOČKAL, V., 2007a, Rozdiely v intelektových výkonoch európskych detí predškolského veku. Poster. 25. Psychologické dni. SPS pri SAV : Trenčín.

DOČKAL, V., 2007b, Sociálne determinanty intelektových výkonov predškolských detí. Poster. Sociální procesy a osobnost 2007. Telč : PÚ AV ČR.

- DOČKAL, V., v tlači, Intercultural differences manifested in the european standardizations of the SON-R $\frac{1}{2}$ -7 nonverbal intelligence test. *Studia Psychologica*.
- DOČKAL, V., FARKAŠOVÁ, E., KOPČANOVÁ, D., 2007a, Výkony rómskych detí v teste SON-R 2 $\frac{1}{2}$ -7. Poster. 25. Psychologické dni. SPS pri SAV : Trenčín.
- DOČKAL, V., KOPČANOVÁ, D., FARKAŠOVÁ, E., 2007b, Vzťah výkonu detí v SON-R 2 $\frac{1}{2}$ -7 ku vzdelaniu ich rodičov. Poster. 25. Psychologické dni. SPS pri SAV : Trenčín.
- FLYNN, J.R., 1987, Massive IQ gains in 14 nations: What IQ tests really measure. *Psychological Bulletin*, 101, 171-191.
- KOPČANOVÁ, D., FARKAŠOVÁ, E., DOČKAL, V., 2007, SON-R 2 $\frac{1}{2}$ -7: Nový nástroj na diagnostiku neverbálnych schopností detí. Poster. 25. Psychologické dni. Trenčín : SPS pri SAV.
- RUISEL, I.. 2004. *Inteligencia a myslenie*. Bratislava : Ikar.
- TELLEGEN, P.J., LAROS, J. A., PETERMANN, F., 2007, SON-R 2 $\frac{1}{2}$ -7. Non-verbaler Intelligenztest. Testmanual mit deutscher Normierung und validierung. Göttingen : Hogrefe.
- TELLEGEN, P.J., WINKEL, M., WIJNBERG-WILLIAMS, B.J., LAROS, J.A., 1998, *Sinjders-Oomen Nonverbal Intelligence Test SON-R 2 $\frac{1}{2}$ -7. Manual and Research Report*. Lisse : Sweets & Zeitlinger.

Dočkal, V., 2009, Interkultúrne rozdiely v štruktúre rozumových schopností detí predškolského veku. In L. Golecká, J. Gurňáková, I. Ruisel (Eds) *Sociálne procesy a osobnosť 2008. Zborník z konferencie*. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, s. 712 – 720, ISBN 978-80-88910-26-8.

Osobnostné dimenzie ako mediátory kontrafaktového myslenia adolescentov

Ficková Emília

emilia.fickova@savba.sk

Ústav experimentálnej psychológie SAV, Bratislava

Abstrakt

Štúdia sa zameriava na vzťahy frekvencie kontrafaktového myslenia (premýšľanie o neuskutočnených alternatívach riešenia problémov) adolescentov a) s osobnostnými dimenziami – neurotizmom, extraverciou, otvorenosťou, prívetivosťou, svedomitosťou, b) s pozitívnou a negatívnou afektivitou z hľadiska úspešnosti a neúspešnosti riešenia problémovej situácie. Z metodík sme použili dotazník Premýšľanie o neuskutočnených alternatívach riešenia (Ruiselová, 2007) zameraný na kvantitatívne a kvalitatívne aspekty kontrafaktového myslenia, osobnostný dotazník NEO-FFI (Costa, McCrae, 1992) a dotazník pozitívnej a negatívnej afektivity PANAS (Watson et al., 1988). Výsledky ukazujú častejší výskyt kontrafaktového myslenia u adolescentov s vyššou úrovňou neurotizmu a negatívnej afektivity s výraznejším prejavom u dievčat.

Kľúčové slová: adolescenti, dimenzie osobnosti, afektivita, kontrafaktové myslenie

Grantová podpora: Grant VEGA č. 2/7034/27

Vzťahy osobnostných charakteristík a kontrafaktového myslenia u zdravotných sestier skúmali Z. Ruiselová a A. Prokopčáková (2007). Zistili, že pri vyššom výskyte tohto typu myslenia sa prejavuje vyššia anxieta a nižšia efektívnosť zvládania problémových situácií. Z. Ruiselová et al. (2007) prezentujú výsledky skúmania zdravotných sestier a lekároch, u ktorých súvisí nižšia frekvencia kontrafaktového myslenia s efektívnejším zvládaním stresu a nižšou úrovňou anxiety. M. Bratská a A. Prokopčáková (2008) sa zamerali na výskyt kontrafaktového myslenia vo vzťahu k osobnostným charakteristikám a zvládaniu záťažových situácií u vysokoškoláčok a poslucháčok Univerzity tretieho veku.

Táto štúdia analyzuje výsledky porovnania adolescentov so zriedkavým a častým používaním kontrafaktového myslenia – premýšľania o neuskutočnených a možných alternatívach riešenia problémov (ako by niečo dopadlo, keby bola východisková situácia iná než bola reálna). V skúmaných skupinách chlapcov a dievčat sa zameriava na a) významné rozdiely v piatich základných osobnostných dimenziách – neurotizme, extravertzii, otvorenosti, prívetivosti, svedomitosti, b) významné rozdiely v prežívaní pozitívneho a negatívneho afektu pri riešení problémovej situácie v prípade úspechu a neúspechu, c) významné vzťahy skúmaných osobnostných dimenzií s pozitívnym a negatívnym afektom prežívaným pri úspechu a neúspechu.

Metóda

Výber

Výskum sme realizovali so študentmi gymnázií (90 chlapcov a 110 dievčat, N=200) 1. ročníka s N = 112, 51 chlapcov, 61 dievčat, 15 – 17-roční (priemer veku 15,8) a 3. ročníka s N = 88, 39 chlapcov, 49 dievčat, 16 – 18-roční (priemer veku 17,6).

Metodiky

Osobnostný dotazník NEO-FFI (Costa, McCrae, 1992; slovenská verzia Ficková, Adamovová, Ruisel) – obsahuje 60 položiek, 12 pre každú z 5 dimenzií: neurotizmus, extravergia, otvorenosť, prívetivosť, svedomitosť. Pre odpovede na výroky uvedené v dotazníku sa používa 5-bodová škála: 0 – vôbec ma nevystihuje, 1 – skôr ma nevystihuje, 2 – váham, neviem, 3 – skôr ma vystihuje, 4 – úplne ma vystihuje.

Škála pozitívneho a negatívneho afektu (PANAS, Positive and Negative Affect Scale; Watson et al., 1988; slovenskú verziu vypracovala Ficková) – zahŕňa 20 adjektív, 10 pre pozitívny a 10 pre negatívny afekt. Za účelom skúmania stavu afektivity sme použili inštrukciu "Do akej miery ste sa cítili uvedeným spôsobom v prípadoch prežívania úspechu, resp. neúspechu pri riešení vašich problémov". Na adjektíva (napr. skl'účený, nadšený, nervózny, rozhodný) odpovedali študenti na 5-bodovej škále: 1 – veľmi málo alebo vôbec nie, 2 – trochu, 3 – priemerne, 4 – dosť, 5 – veľmi.

Dotazník Premýšľanie o neuskutočnených alternatívach riešenia (Ruiselová, 2007) – s 10 otázkami zameranými na kvantitatívne a kvalitatívne aspekty kontrafaktového myslenia. Študenti odpovedali na 4-bodovej škále: 1 – nikdy, 2 – zriedka, 3 – často, 4 – veľmi.

Pre štatistické spracovanie výskumných dát sme použili program SPSS.

Výsledky a diskusia

Porovnanie chlapcov a dievčat celého výberu pred delením na skupiny podľa frekvencie kontrafaktového myslenia podľa zistených hodnôt priemerov dimenzií osobnosti (NEO-FFI; Tab. 1) ukazujú, že dievčatá sú významne neurotickejšie, extravertnejšie, otvorenejšie, prívetivejšie a nevýznamne svedomitejšie ako chlapci. Podľa výsledkov Škály pozitívneho a negatívneho afektu (PANAS; Tab. 1) prežívajú dievčatá nevýznamne väčší pozitívny afekt pri úspechu, chlapci významne väčší pozitívny afekt pri neúspechu a nevýznamne väčší negatívny afekt pri úspechu aj pri neúspechu.

Podľa autorov použitej metodiky D. Watsona et al. (1988) pozitívny afekt (PA) odráža úroveň príjemnej, dobrej súčinnosti človeka s prostredím; vysoký PA sa prejavuje entuziazmom, energiou, rozhodnosťou a odzrkadľuje extraverziu, nízky PA predstavuje smútok a letargiu; negatívny afekt (NA) predstavuje široké pásmo temperamentálnej senzitivity na negatívne podnety z prostredia. Ako dimenzia subjektívneho distresu, reprezentuje povahové črty a nálady typické pre neurotizmus a anxieta; vysoký NA sa prejavuje hnevom, nervozitou, pocitmi viny, nízky NA je stavom vyrovnanosti a pokoja.

Tabuľka 1: Priemery, štandardné odchýlky, t-hodnoty dimenzií osobnosti (NEO-FFI) a afektivity (PANAS) všetkých chlapcov a dievčat skúmaného výberu

DIMENZIE OSOBNOSTI A AFEKTIVITY	Chlapci (N=90)		Dievčatá (N=110)		t	p
	AM	SD	AM	SD		
NEO-FFI						
Neurotizmus	19,14	7,76	22,67	8,42	3,05	0,003
Extraverzia	30,90	7,44	34,35	6,40	3,52	0,001
Otvorenosť	25,73	6,21	29,35	6,94	3,85	0,000
Prívetivosť	27,89	5,99	31,03	5,94	3,70	0,000
Svedomitosť	27,66	7,40	28,08	6,65	0,43	0,668
PANAS						
Pozitívny afekt pri úspechu	37,34	4,81	38,45	4,70	1,63	0,105
Negatívny afekt pri úspechu	14,84	3,85	14,71	3,55	0,26	0,797
Pozitívny afekt pri neúspechu	21,92	5,86	19,13	5,96	3,32	0,001
Negatívny afekt pri neúspechu	29,20	7,69	28,98	7,84	0,20	0,844

Na základe výsledkov frekvencie požívania kontrafaktového myslenia (KM) sme rozdelili adolescentov do skupín s jeho zriedkavým a častým používaním, ktoré ďalej porovnávame z hľadiska skúmaných osobnostných dimenzií a afektu. Z celkového počtu chlapcov (N=90) ich je v skupine so zriedkavým KM 45,6 % (N=41), s častým KM 54,4 % (N=49). Z celkového počtu dievčat (N=110) tvorí skupinu so zriedkavým KM 36,4 % (N=40), s častým KM 63,6 % (N=70). Podľa percentuálnych výsledkov sa kontrafaktovými myšlienkami zaoberajú častejšie dievčatá ako chlapci.

Tabuľka 2: Priemery, štandardné odchýlky, t-hodnoty dimenzií osobnosti a afektivity chlapcov so zriedkavým a častým kontrafaktovým myslením (KM)

DIMENZIE OSOBNOSTI A AFEKTIVITY	Chlapci (N=41) Zriedkavé KM		Chlapci (N=49) Časté KM		t	p
	AM	SD	AM	SD		
NEO-FFI						
Neurotizmus	16,76	6,83	21,14	7,99	2,77	0,007
Extraverzia	31,63	7,54	30,29	7,37	0,86	0,395
Otvorenosť	23,29	5,18	27,78	6,30	3,64	0,000
Prívetivosť	28,39	5,87	27,47	6,12	0,72	0,471
Svedomitosť	29,02	6,05	26,51	8,25	1,62	0,109
PANAS						
Pozitívny afekt pri úspechu	36,51	4,26	38,04	5,18	1,51	0,134
Negatívny afekt pri úspechu	14,90	3,81	14,80	3,93	0,13	0,897
Pozitívny afekt pri neúspechu	22,78	5,24	21,20	6,30	1,28	0,206
Negatívny afekt pri neúspechu	26,61	6,92	31,37	7,69	3,06	0,003

Porovnaním chlapcov so zriedkavým a častým KM (Tab. 2) sme zistili, že: Kontrafaktovým myslením sa častejšie zaoberajú významne neurotickejší a otvorenejší chlapci; v porovnaní s nimi sa u chlapcov so zriedkavým KM prejavuje nevýznamne vyššia extravergia, prívetivosť a svedomitosť. Chlapci s častým KM prežívajú nevýznamne väčší pozitívny afekt pri úspechu a významne väčší negatívny afekt pri neúspechu; chlapci so zriedkavým KM majú nevýznamne vyššie úrovne negatívneho afektu pri úspechu (s veľmi malým rozdielom pri $t=0,13$) a pozitívneho afektu pri neúspechu.

Výsledky použitého dotazníka (Premýšľanie o neuskutočených alternatívach riešenia; ďalej dotazník KM), ktoré v tabuľkách neuvádzame ukázali, že chlapci s častým KM v porovnaní s chlapcami so zriedkavým KM významne častejšie a zároveň intenzívnejšie prežívajú emočné pôsobenie neúspechu, častejšie sú smutní pri rozmyšľaní "ako mohlo niečo dopadnúť, keby...", viac uvažujú o lepších aj o horších alternatívach ako v skutočnosti nastali, častejšie im kontrafaktové myslenie pomáha pri riešení problémov. Chlapcov so zriedkavým kontrafaktovým myslením takéto uvažovanie nevýznamne viac brzdí pri riešení problémov ako chlapcov s častým KM.

Tabuľka 3: Priemery, štandardné odchýlky, t-hodnoty dimenzií osobnosti a afektivity dievčat so zriedkavým a častým kontrafaktovým myslením (KM)

DIMENZIE OSOBNOSTI A AFEKTIVITY	Dievčatá (N=40) Zriedkavé KM		Dievčatá (N=70) Časté KM		t	p
	AM	SD	AM	SD		
NEO-FFI						
Neurotizmus	19,60	7,39	24,43	8,52	3,00	0,003
Extravergia	34,87	5,81	34,04	6,74	0,65	0,514
Otvorenosť	27,30	6,65	30,53	6,87	2,40	0,018
Prívetivosť	31,47	5,70	30,77	6,09	0,60	0,552
Svedomitosť	27,93	6,17	28,17	6,94	0,19	0,853
PANAS						
Pozitívny afekt pri úspechu	37,68	4,63	38,89	4,72	1,30	0,195
Negatívny afekt pri úspechu	14,00	3,08	15,11	3,75	1,60	0,114
Pozitívny afekt pri neúspechu	20,47	4,93	18,36	6,38	1,81	0,073
Negatívny afekt pri neúspechu	26,75	7,02	30,26	8,04	2,30	0,023

Porovnanie dievčat so zriedkavým a častým KM (Tab. 3) ukazuje takmer rovnaké rozdiely ako medzi chlapcami so zriedkavým a častým KM. Odlišujú sa iba v svedomitosti a negatívnom afekte pri úspechu. Dievčatá zaoberajúce sa častejšie kontrafaktovým myslením majú významne vyššiu úroveň neurotizmu, otvorenosti a nevýznamne o trochu ($t = 0,19$)

väčšiu svedomitost'; v porovnaní s nimi sa zriedkavejšie venujú kontrafaktovému uvažovaniu nevýznamne extravertnejšie a prívetivejšie dievčatá. Dievčatá s častým KM prežívajú nevýznamne väčší pozitívny aj negatívny afekt pri úspechu a významne väčší negatívny afekt pri neúspechu; u dievčat so zriedkavým KM sme zaznamenali väčší pozitívny afekt pri neúspechu avšak na hranici významnosti ($p=0,073$).

Podľa výsledkov dotazníka KM sme zistili, že dievčatá s častým KM (v porovnaní s dievčatami so zriedkavým KM) významne častejšie, ale aj intenzívnejšie emočne vnímajú dôsledky neúspechu, častejšie a viac sú smutné pri uvažovaní "ako mohlo niečo dopadnúť, keby...", viac uvažujú o lepších alternatívach ako v skutočnosti nastali (aj o horších alternatívach, ale iba s malým rozdielom; $t=0,17$).

Tabuľka 4: Priemery, štandardné odchýlky, t-hodnoty dimenzií osobnosti a afektivity chlapcov a dievčat so zriedkavým kontrafaktovým myslením (KM)

DIMENZIE OSOBNOSTI A AFEKTIVITY	Chlapci (N=41) Zriedkavé KM		Dievčatá (N=40) Zriedkavé KM		t	p
	AM	SD	AM	SD		
NEO-FFI						
Neurotizmus	16,76	6,83	19,60	7,39	1,80	0,076
Extraverzia	31,63	7,54	34,87	5,81	2,16	0,033
Otvorenosť	23,29	5,18	27,30	6,65	3,02	0,003
Prívetivosť	28,39	5,87	31,47	5,70	2,40	0,019
Svedomitosť	29,02	6,05	27,93	6,17	0,81	0,420
PANAS						
Pozitívny afekt pri úspechu	36,51	4,26	37,68	4,63	1,18	0,242
Negatívny afekt pri úspechu	14,90	3,81	14,00	3,08	1,17	0,246
Pozitívny afekt pri neúspechu	22,78	5,24	20,47	4,93	2,04	0,045
Negatívny afekt pri neúspechu	26,61	6,92	26,75	7,02	0,09	0,928

Výsledky porovnania chlapcov a dievčat so zriedkavým KM (Tab. 4) sa zhodujú v troch dimenziách osobnosti a pozitívnom afekte pri neúspechu s výsledkami chlapcov a dievčat (Tab. 1) pred delením na skupiny podľa frekvencie KM. U dievčat so zriedkavým KM sme zistili významne vyššiu úroveň extravenzie, otvorenosti, prívetivosti a nevýznamne vyšší neurotizmus; chlapci so zriedkavým KM sú nevýznamne svedomitejší. Dievčatá so zriedkavým KM prežívajú nevýznamne väčší pozitívny afekt pri úspechu a nepatrne väčší negatívny afekt pri neúspechu ($t=0,09$); chlapcov so zriedkavým KM charakterizuje nevýznamne väčší negatívny afekt pri úspechu a významne väčší pozitívny afekt pri neúspechu.

Dotazníkom KM sme zistili, že dievčatá so zriedkavým KM (v porovnaní s chlapcami so zriedkavým KM) významne častejšie a silnejšie emočne prežívajú neúspech pri riešení problémov, významne častejšie uvažujú o horších alternatívach ako v skutočnosti nastali. Nevýznamne viac na ne emočne pôsobí aj úspech, sú smutnejšie pri uvažovaní "ako mohlo niečo dopadnúť, keby..." a KM im viac prekáža pri riešení problémov. Chlapci so zriedkavým KM nevýznamne častejšie uvažujú o lepších alternatívach ako v skutočnosti nastali a KM im viac pomáha pri riešení problémov.

Tabuľka 5: Priemery, štandardné odchýlky, t-hodnoty dimenzií osobnosti a afektivity chlapcov a dievčat s častým kontrafaktovým myslením (KM)

DIMENZIE OSOBNOSTI A AFEKTIVITY	Chlapci (N=49) Časté KM		Dievčatá (N=70) Časté KM		t	p
	AM	SD	AM	SD		
NEO-FFI						
Neurotizmus	21,14	7,99	24,43	8,52	2,12	0,036
Extraverzia	30,29	7,37	34,04	6,74	2,88	0,005
Otvorenosť	27,78	6,30	30,53	6,87	2,23	0,028
Prívetivosť	27,47	6,12	30,77	6,09	2,90	0,004
Svedomitosť	26,51	8,25	28,17	6,94	1,19	0,237
PANAS						
Pozitívny afekt pri úspechu	38,04	5,18	38,89	4,72	0,92	0,358
Negatívny afekt pri úspechu	14,80	3,93	15,11	3,75	0,45	0,656
Pozitívny afekt pri neúspechu	21,20	6,30	18,36	6,38	2,41	0,018
Negatívny afekt pri neúspechu	31,37	7,69	30,26	8,04	0,75	0,452

Porovnanie chlapcov a dievčat s častým KM (Tab. 5) tiež ukazuje zhodu v prvých štyroch dimenziách osobnosti a pozitívnom afekte pri neúspechu s výsledkami chlapcov a dievčat skúmaného výberu pred delením na skupiny (uvedené v Tab. 1). Dievčatá s častým KM charakterizuje významne vyššie skóre neurotizmu, extravenzie, otvorenosti, prívetivosti a nevýznamne väčšej svedomitosti. Dievčatá s častým KM prežívajú nevýznamne väčší pozitívny aj negatívny afekt pri úspechu; chlapci s častým KM prejavujú pri neúspechu významne väčší pozitívny afekt a nevýznamne väčší negatívny afekt.

Výsledky dotazníka KM ukázali, že dievčatá s častým KM (v porovnaní s chlapcami so častým KM) významne častejšie emočne prežívajú neúspech pri riešení problémov, kontrafaktové myslenie im významne viac prekáža pri riešení problémov, nevýznamne na ne častejšie emočne pôsobí tiež úspech a sú smutnejšie pri uvažovaní "ako mohlo niečo

dopadnúť, keby...". Chlapci s častým KM nevýznamne častejšie uvažujú o lepších alternatívach ako nastali v skutočnosti a KM im významne viac pomáha pri riešení problémov.

Záver

Adolescenti – chlapci aj dievčatá s frekventovanejším kontrafaktovým myslením (v porovnaní s adolescentmi so zriedkavým kontrafaktovým myslením – KM) sú významne neurotickejší, otvorenejší a prežívajú významne väčší negatívny afekt pri neúspechu. Chlapci aj dievčatá s častým KM (v porovnaní s chlapcami a dievčatami so zriedkavým KM) prežívajú emočne významne častejšie a intenzívnejšie dôsledky neúspechu, sú významne smutnejší pri uvažovaní "ako mohlo niečo dopadnúť, keby..." a významne častejšie uvažujú o lepších alternatívach ako v skutočnosti nastali. Výsledky porovnania skupín chlapcov a dievčat so zriedkavým KM so skupinami chlapcov a dievčat s častým KM ukázali zhodne a) významne vyššie úrovne neurotizmu, extravenzie, otvorenosti, prívetivosti, ale nevýznamne väčšiu svedomitosť u dievčat so zriedkavým aj s častým KM v porovnaní s chlapcami so zriedkavým aj s častým KM, b) prežívanie významne väčšieho pozitívneho afektu u chlapcov so zriedkavým aj s častým KM v porovnaní s dievčatami so zriedkavým aj častým KM, c) významne častejšie a intenzívnejšie emočné pôsobenie neúspechu na dievčatami so zriedkavým aj s častým KM.

Literatúra

BRATSKÁ, M., PROKOPČÁKOVÁ, A., 2008, Osobnostné charakteristiky a zvládanie u vysokoškoláčok a poslucháčok Univerzity tretieho veku. In Golecká, L., Gurňáková, J., Ruisel, I. (Eds.), Sociálne procesy a osobnosť 2008. Zborník z konferencie. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, 2009.

COSTA, P.T., McCRAE, R.R., 1992, Revised NEO Personality Inventory (NEO-PI-R) and NEO Five-Factor Inventory (NEO-FFI). Professional Manual. Odessa: Psychological Assessment Resources, Inc.

RUISELOVÁ, Z., PROKOPČÁKOVÁ, A., 2007, Kontrafaktuálne myslenie u zdravotných sestier. In Sarmány Schuller, I. (Ed.), Metanoia – Harmónia človeka. Bratislava: Stimul, 449-453.

RUISELOVÁ, Z., PROKOPČÁKOVÁ, A., KRESÁNEK, J., 2007, Counterfactual thinking in relation to the personality of women – Doctors and nurses. *Studia Psychologica*, 49, 4, 333-339.

WATSON, D., CLARK, L.A., TELEGEN, A., 1988, Development and validation of brief measures of positive and negative affects: The PANAS scales. *Journal of Personality and Social Psychology*, 54, 6, 1063-1070.

Ficková, E., 2009, Osobnostné dimenzie ako mediátory kontrafaktového myslenia adolescentov. In L. Golecká, J. Gurňáková, I. Ruisel (Eds) *Sociálne procesy a osobnosť 2008*. Zborník z konferencie. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, s. 721 – 729, ISBN 978-80-88910-26-8.

Kultúrne a vývinové aspekty zovšeobecnenia základných farieb

Géci Milan

milan.geci@mylan.com

Ústav experimentálnej psychológie SAV, Bratislava

Abstrakt

V práci autor prezentuje výsledky štúdie I.R.L.Daviesa týkajúcej sa vnímania základných farieb, ich pomenovania a kategorizácie v troch odlišných jazykových skupinách a výsledky vlastných prác týkajúcich sa názorného a kategoriálneho zovšeobecnenia základných farieb 2 – 6 ročnými deťmi.

Kľúčové slová: vnímanie, pomenovanie, kategorizácia, základné farby, názorné zovšeobecnenie, kategoriálne zovšeobecnenie

Výskum I. R. L. Daviesa

Vychádzajúc zo Sapir – Whorfovej hypotézy, podľa ktorej lexikálne a gramatické kategórie jazyka určujú, akým spôsobom vnímame a kategorizujeme svet sa Ian R. L. Davies (1998) zamyslel nad problémom týkajúcim sa toho, do akej miery determinuje štruktúra jazyka naše vnímanie farieb.

Vybral si tri jazyky vyznačujúce sa rozdielnym počtom názvov pre klasifikáciu základných farieb: angličtinu – 11 pojmov (biely, čierny, červený, zelený, žltý, modrý, hnedý, fialový, ružový, oranžový, šedý); ruštinu - 12 pojmov (jedinci hovoriaci ruským jazykom vnímajú dva rôzne druhy modrej nie len jej dve rôzne kvality: sinij - tmavomodrý, goluboj - bledomodrý); jazyk Setswana, ktorým sa hovorí v Botswane – 5 pojmov (bosweu – biely; bontsho – čierny; bohidibu – červený; botala – zelený a modrý; borokwa – hnedý).

Predlohy pozostávajúce zo 65 rôznych štandardizovaných farebných štvorcov vytvorených z Color – aid Corporation založenom na Oswaldovom farebnom vretene mali vybrané skupiny osôb z každej jazykovej skupiny ovládajúce len materinský jazyk triediť

podľa ich prirodzeného vnímania príbuznosti jednotlivých farebných predlôh do toľkých skupín, ako samy považovali za najvhodnejšie bez obmedzenia počtu skupín.

Z výskumu I.R.L. Daviesa vyplynuli nasledovné závery:

- Počet voľne vytvorených farebných zoskupení bol u ľudí hovoriacich jazykom Setswana väčší ako u anglicky a rusky hovoriacich ľudí aj keď možnosti týkajúce sa pomenovávania jednotlivých farieb boli u nich najmenšie.
 - Užívatelia jazyka Setswana farebné predlohy slovne nepomenovávali len ich porovnávali medzi sebou.
 - V skupine podobných predlôh sa tak ocitali aj predlohy dvoch odlišných farieb aj keď veľmi podobných odtieňov napr. tmavé odtiene modrej či fialovej farby...
 - Nejedná sa o uvedomelé a kategoriálne vnímanie farieb. Farby sú triedené na základe zmyslového vnímania podobnosti či rozdielnosti.
 - Slovné pomenovanie má v ich prípade komunikačnú nie kognitívnu funkciu.
- Priemerný počet nenútene vytvorených farebných triedení u Angličanov a Rusov výrazne koreluje s počtom základných pojmov v oboch jazykoch aj keď hranice medzi jednotlivými farbami v daných jazykoch neboli identické.
 - Predlohy kategorizovali na základe osvojených pojmov.
 - Pod ten – ktorý pojem (napr. “červený”) zaraďovali ako fokálne tak aj bledé a tmavé odtiene danej farby.
 - Kategorizácia vychádza z prototypovej teórie. Tá je založená na predpoklade, že pojmy (kategórie) sú zapamätané vo forme najlepších príkladov daných objektov. (Rosch, Mervis, 1975; Rosch, Lloyd 1978).

Pre ľudí sú všetky základné farby psychologicky reálne. Jazyk nepotláča vnímanie odtieňov farieb, pre ktoré nemá slovné pomenovanie (Rosch 1975; Rosch, Lloyd 1978).

Samotná štruktúra toho - ktorého jazyka dovoľuje klasifikovať farby spôsobom, ktorý je pre danú kultúru podstatný.

Kultúrne rozdiely v rozoznávaní a pomenovávaní farieb sú priamo závislé od komplexnosti spoločnosti a jednotlivé jazyky sa líšia v tejto terminológii v závislosti od kultúrnej vyspelosti svojich nositeľov (Berlin a Kay, 1969).

Náš výskum

V našich prácach (Géci, 2001; 2003; 2006) sme si položili otázku: Ako sa spolu s osvojovaním si reči v procese ontogenézy mení vnímanie farieb u detí?

Zamerali sme sa na názorné a kategoriálne zovšeobecnenie základných farieb u 2 – 6 ročných detí.

Charakteristika súboru a pomôcky

19 dvojročných detí dostalo za úlohu na základe inštrukcie triediť 49 pastielok v ich rôznych odtieňoch do toľkých skupín, ako samy považovali za najvhodnejšie bez obmedzenia počtu skupín (Géci, 2001).

2r. N = 19: 13 dievčat a 6 chlapcov PDV= 2,713

PDV- priemerný decimálny vek

254 detí vo veku od 3 do 6-rokov dostalo za úlohu na základe inštrukcie triediť 49 pastielok v ich rôznych odtieňoch do toľkých skupín, ako samy považovali za najvhodnejšie bez obmedzenia počtu skupín (Géci, 2003).

$\Sigma N = 254$

124 dievčat a 130 chlapcov

3r. N = 83: 39 dievčat a 44 chlapcov PDV= 3,515

4r. N = 53: 25 dievčat a 28 chlapcov PDV= 4,524

5r. N = 58: 31 dievčat a 27 chlapcov PDV= 5,357

6r. N = 60: 29 dievčat a 31 chlapcov. PDV= 6,296

PDV- priemerný decimálny vek

Pastelky $\sum N = 49$ (tmavé odtiene, fokálne členy, bledé odtiene)

1 čierna	(0+1+0)	5 žltých	(2+1+2)	3 ružové	(2+0+1)
8 hnedých	(3+2+3)	8 zelených	(3+2+3)	2 šedé	(1+0+1)
8 červených	(3+2+3)	8 modrých	(3+2+3)	1 biela	(0+1+0)
2 oranžové	(0+2+0)	3 fialové	(2+0+1)		

K dispozícii sme mali aj dve bordové pastelky.

V našej ďalšej práci 50 – päťročných detí dostalo za úlohu na základe inštrukcie triediť 71 pastielok základných farieb v ich rôznych odtieňoch do toľkých skupín, ako samy považovali za najvhodnejšie bez obmedzenia počtu skupín (Géci, 2006).

5r. N = 50: 25 dievčat a 25 chlapcov PDV = 5,48

PDV- priemerný decimálny vek

Pastelky $\sum N = 71$ (tmavé odtiene, fokálne členy, bledé odtiene)

1 čierna	(0+1+0)	8 žltých	(3+2+3)	5 ružových	(2+1+2)
8 hnedých	(3+2+3)	8 zelených	(3+2+3)	5 šedých	(2+1+2)
8 červených	(3+2+3)	8 modrých	(3+2+3)	1 biela	(0+1+0)
5 oranžových	(2+1+2)	5 fialových	(2+1+2)		

K dispozícii sme tiež mali:

1 tyrkysovú ; 2 červeno – oranžové; 2 modro – fialové; 2 modro – zelené a 2 bordové pastelky

Fokálne členy (Lakoff, 1987) sú najlepšimi reprezentantmi tej - ktorej farebnej kategórie: tmavé odtiene - fokálne členy - bledé odtiene – (tmavo zelená – zelená - blede zelená).

U každého dieťaťa bola na základe práce s Ishiharovými tabuľkami vylúčená možnosť poruchy vnímania farieb (Velhagen, 1967).

Metóda

Na testovanie sa použila inštrukcia:

Vyber si pastelku, ktorá sa Ti páči a drž ju v ruke. Akej farby je tá pastelka? Teraz vyber také pastelky, ktoré sa na ňu podobajú. Prečo sa podobajú? Teraz opäť vyber jednu pastelku. Akej je farby? Vyber všetky pastelky, ktoré sa na ňu podobajú. Prečo sa podobajú?...

Na základe kvalitatívnej analýzy sme dospeli k nasledujúcim záverom:

- Deti používali pri tvorbe skupín pastielok nasledovné stratégie:
 - a) len ich porovnávali prikladaním jednej k druhej a slovne ich nepomenovávali
 - b) slovne ich pomenovávali
 - c) porovnávali ich prikladaním jednej k druhej a zároveň ich aj slovne pomenovávali
- Počet a zloženie skupín, do ktorých deti zaraďujú jednotlivé pastelky súvisí s kvalitatívnymi aj kvantitatívnymi zmenami vo vnímaní farieb. Tie závisia najmä od stupňa osvojenia si názvov farieb a ich odtieňov, rečového vývinu, úrovne kognitívnych schopností, veku, sociálneho statusu a skúsenosti detí.
 - U najmladších detí sa výber pastielok začínal obvykle tým, že deti vybrané pastelky postupne prikladali k vzorovej pastelke. Najprv vybrali dve až štyri pastelky, ktoré sa najviac podobali vzorovej pastelke... (jednalo sa o úzke a v podstate diferencované zovšeobecnenie). Neskôr však pridávali ďalšie pastelky podobných odtieňov. Ich zovšeobecnenie tak malo dve časti... Už v tomto období možno hovoriť o akejsi tendencii triediť... Dvojročné deti často vytvárali spektrá.
 - Postupne s tým, ako deti začnú farby pastielok pomenovávať či už v názornej forme (trávičková) a neskôr postupne v abstraktnej forme (zelená), majú tendenciu pastelky triediť. Spočiatku pastelky neznámeho odtieňa farby “prevádzajú do svojho jazyka“ t. j. prirovnávajú ich k pre ne známym, často pomenovaným a najviac podobným odtieňom pastielok (oranžové k žltým, alebo k červeným; fialové k červeným, alebo k modrým; ružové k červeným, alebo k fialovým, prípadne fialové spolu s ružovými priradia k červeným; šedé k bielym... Potreba triediť a neskôr kategorizovať je u detí zjavná a esenciálna.

Takto dochádza k širokému (rozsahom i obsahom) nediferencovanému zovšeobecneniu kvalitatívne odlišných ale podobných farieb a ich odtieňov, založenom na porovnávaní a tiež pomenovávaní týchto pasteliek. Takéto triedenie je charakteristické najmä pre trojročné deti.

- S postupnou tvorbou pojmov dochádza k širokému diferencovanému zovšeobecneniu jednej farby, pri ktorom deti pastelky často len pomenovávajú a vytvoria skupinu všetkých napr. modrých pasteliek. K prirovnávaniu jednej pastelky k druhej dochádza len v prípade, ak sú odtiene danej farby veľmi odlišné (vzdialené) napríklad od tzv. fokálnej modrej, prípadne sú veľmi tmavé, alebo sa jedná o odtiene ako napríklad modro – zelený... Inak tento proces prebieha skryte.

Takéto zovšeobecnenie základných farieb je charakteristické najmä pre štvorročné deti.

- Počet voľne vytvorených skupín pasteliek je najväčší u detí, ktoré farby pasteliek porovnávajú medzi sebou ich vzájomným prikladaním jednej k druhej a zároveň ich aj slovne pomenovávajú. Deti pastelky kategorizujú do jednotlivých kategórií (bledé – tmavé) odtiene alebo (bledé – fokálne – tmavé) odtiene jednotlivých farieb.

Niektoré deti vnímajú kvalitatívne rozdiely jednotlivých pasteliek (odtieň každej pastelky vďaka ich prirovnávaniu jednej pastelky k druhej vnímajú ako jedinečný), súčasne však pastelky aj kategorizujú na (bledé – fokálne – tmavé) odtiene jednotlivých farieb.

U týchto detí sa jedná o uvedomé a kategoriálne vnímanie základných farieb, zodpovedajúce logickým princípom. Od veku 5,5 roka je viac ako 50% detí schopných kategoriálneho zovšeobecnenia základných farieb (Géci, 2006).

- Čo sa týka odtieňov ako napr. modro - zelený, červeno - oranžový, modro - fialový..., spočiatku sa ich deti snažia kategorizovať pod známy pojem. Neskôr ak ich aj nevedia pomenovať, zaraďujú ich do samostatných, nimi nepomenovaných skupín.

Zovšeobecnenie farieb u detí prechádza vývinom a postupne sa zdokonaľuje.

Dochádza k postupnému prechodu od širokého (rozsahom i obsahom) nediferencovaného zovšeobecnenia viacerých podobných farieb cez široké zovšeobecnenie jednej farby k úzkemu diferencovanému zovšeobecneniu jednej farby.

Vrcholom je tak široké a úplne zovšeobecnenie odtieňov jednej farby líšiacich sa svetlosťou a sýtosťou – kategoriálne zovšeobecnenie, založené nielen na porovnávaní, ale aj pomenovávaní farieb (Geci, 2001; 2003; 2006).

Vnímanie farieb získava spolu s osvojovaním si reči uvedomelý a kategoriálny charakter. Slovo okrem iného dovoľuje vyčleňovať všeobecné v jedinečnom, ovládnutie nových slov zväčšuje počet kategórii, do ktorých je možné farby zaradiť, čím sa odhaľujú nové aspekty v ich vnímaní.

Zoznam použitej literatúry

- BERLIN, B.O., Kay, P.D., 1969, Basic Color Terms. University of California Press, Berkley.
- DAVIES, I.R.L., 1998, A study of colour grouping in three languages: A test of the linguistic relativity hypothesis. *British Journal of Psychology*, 89, 433 – 452.
- GÉCI, M., 2001, Názorné zovšeobecnenie farieb u detí mladšieho predškolského a predškolského veku v závislosti od osvojenia či neosvojenia si názvov farieb. Diplomová práca, PRIF UK, Bratislava. 53s.
- GÉCI, M., 2003, Vplyv osvojovania názvov farieb na ich názorné zovšeobecnenie. Rigorózna práca, PRIF UK, Bratislava. 65s.
- GÉCI, M., 2006, Kategoriálne zovšeobecnenie základných farieb u päťročných detí a faktory, ktoré ho ovplyvňujú. Poster pri príležitosti 65. narodenín Prof. Ruisela, Ueps SAV.
- LAKOFF, G., 1987, *Women, Fire, and Dangerous Things*. University of Chicago Press, Chicago.
- ROSCH, E., 1975, Cognitive Representations of Semantic Categories. *Journal of Experimental Psychology*, 104, 192-233.
- ROSCH, E., Lloyd, B., 1978, *Cognition and Categorizations*. Hillsdale, Erlbaum.
- ROSCH, E., Mervis, C.B., 1975, Family resemblances: Studies in the internal structure of categories. *Cognitive psychology*, 7(4), 573-605.
- VELHAGEN, K., 1967, *Tafeln zur Prüfung des Farbensinnes*. Veb Georg Thieme, Leipzig.

Géci, M., 2009, Kultúrne a vývinové aspekty zovšeobecnenia základných farieb. In L. Golecká, J. Gurnáková, I. Ruisel (Eds) *Sociálne procesy a osobnosť 2008*. Zborník z konferencie. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, s. 730 – 736, ISBN 978-80-88910-26-8.

Neurokognitívny prístup k skúmaniu komunikácie: kauzálne inferencie

Hanulová Jana

jana.hanulova@gmail.com

Ústav experimentálnej psychológie SAV, Bratislava

Abstrakt

Kognitívna neuroveda vnáša do štúdia porozumenia reči prínosnú úroveň analýzy: umožňuje skúmať procesy porozumenia v reálnom čase, ako aj neurálne štruktúry v ich pozadí. V doterajšom výskume však prevažuje tendencia skúmať porozumenie na úrovni izolovaných slov a viet, bez širšieho kontextu. Existujú pritom teoretické aj empirické argumenty, že neurálne štruktúry v pozadí porozumenia reči na „základnej“ úrovni sú len časťou širšej jazykovej siete, ktorá je aktívna, ak sú slová/vety súčasťou diskurzu -- príbehov, dialógov, a pod. Jednou z otvorených otázok je, ktoré štruktúry širšej jazykovej siete sú zapojené do procesu „kauzálneho odvodzovania“ (causal inferencing), t.j. procesu budovania koherentného diskurzu na základe obohatenia explicitne prezentovanej informácie o implicitné/zamlčané prvky. V závere príspevku autorka uvedie do problematiky skúmania kauzálnych inferencií na neurálnej úrovni a prezentuje projekt psycholingvistickej štúdie využívajúcej magnetickú rezonanciu.

Kľúčové slová: kauzálne inferencie, porozumenie reči, kognitívna neuroveda

Úvod: porozumenie reči a kognitívna neuroveda

Kognitívna neuroveda skúma procesy porozumenia reči na úrovni ich neurálnej implementácie, čím obohacuje naše poznanie o ďalšiu – kvalitatívnu – úroveň analýzy. Tejto experimentálnej tradícií však implicitne dominuje jednostranná definícia reči: rečový akt nie je považovaný za „akt komunikácie“, ale skôr za „výmenu informácií“ (Clark, 1997; van Berkum, 2007, v tlači). V typickom neurokognitívnom experimente zameranom na porozumenie sú podnetovým materiálom izolované slová alebo vety premietané na obrazovku

počítača (resp. prezentované sluchovo neutrálnou intonáciou), ktoré má participant pozorne čítať/počúvať, prípadne sporadicky odpovedať na niekoľko ľahkých kontrolných otázok. Kto, čo, komu hovorí, za akých okolností, a čo tým chce dosiahnuť: tieto aspekty významu prezentovaných viet sa v experimentoch zvyknú „odfiltrovať“ ako nepodstatné.

Kritici (napríklad van Berkum, 2007; Clark, 1997) upozorňujú na to, že hoci na jednej strane je istá miera idealizácie dôležitá a vedie k „čistým“ dátam s vysokým pomerom signálu k šumu²¹, na druhej strane sa zásadným spôsobom líši od toho, ako prebieha porozumenie reči v rámci skutočnej komunikácie. Teoretici z oblasti pragmatiky a filozofie jazyka považujú za jednu z ústredných črt komunikácie vyjadrovanie (na strane produkcie) a rozpoznávanie (na strane porozumenia) komunikačných zámerov (napríklad Grice, 1989). H. P. Grice argumentuje v prospech inferenčného módu komunikácie, ktorý je alternatívou ku klasickému modelu komunikácie („model kódu“) (Wilson a Sperber, 2004). Kým podľa tradičného modelu kódu prebieha porozumenie výpovediam tak, že hovorca zakóduje svoj komunikačný zámer do signálu, a poslucháč ho dešifruje za použitia toho istého typu kódu (lingvistického), inferenčný model je viacvrstvový: hovorca poskytne dôkaz o svojom zámere komunikovať určitý význam, a poslucháč tento význam na základe poskytnutého dôkazu odvodí. Dekódovanie lingvistického významu je teda jednou zo súčastí procesu porozumenia, avšak porozumenie nemožno redukovať na čisto lingvistické dekodovanie (Wilson a Sperber, *ibid.*). Výsledkom inferenčného procesu je interpretovanie zamýšľaného významu (viď nižšie).

Tri úrovne významu a ich vzájomné vzťahy

Vo výskumnej agende kognitívnej neurovedy hrajú dôležitú rolu procesy a reprezentácie: k jej typickým otázkam patrí, aké reprezentácie sú v pozadí daného kognitívneho procesu, akým spôsobom sú v mysli/mozgu realizované, a aké operácie na nich prebiehajú. Čo sa týka reprezentácií významu, zvykne kognitívna neuroveda ignorovať komplexnosť reprezentácií významu v tom zmysle, ako ich chápe napríklad pragmatická teória. V tejto súvislosti sa hodí H. Clarkovo (1997) kritické tvrdenie, že jednou zo základných dogiem psycholingvistického

²¹ Pri zobrazovacích metódach ako funkčná magnetická rezonancia či elektroencefalogram (EEG) sú zmeny signálu spôsobené kritickou manipuláciou rádovo menšie ako zmeny signálu spôsobené všeobecným „šumom“ nesúvisiacim s experimentálnou podmienkou. Preto musí každá experimentálna podmienka obsahovať približne 30 až 40 podnetov, ktoré sú z hľadiska kritickej manipulácie rovnaké (podnetmi sa v tomto prípade myslia slová alebo vety).

výskumu je jeho zameranie na úzku definíciu významu: možno konštatovať, že o súčasnom neurokognitívnom výskume reči to platí v plnej miere²².

Z pragmatickej teórie vieme, že proces porozumenia aktivuje minimálne 3 typy reprezentácií významu na rôznych úrovniach: H. Clark ich charakterizuje ako reprezentácie významu vety, významu výpovede a zamýšľaného významu²³. Význam vety (sentence meaning) je kompozičný, a závisí od konvenčného významu/významov jednotlivých slov a gramatických vzťahov medzi nimi. Pri určení významu výpovede (utterance meaning) je kľúčový kontext: kto, kde a za akých okolností danú vetu vyslovil. Existuje množstvo výpovedí, ktorých význam nedokážeme určiť bez poznania kontextu: jednoduchým príkladom sú vety obsahujúce zámená („Spravila to ona!“). Bez poznania toho, k čomu referujú výrazy ako „to“ a „ona“, je veta prakticky nezrozumiteľná. Zamýšľaný význam (speaker meaning) je význam, ktorý chcel hovoriaci komunikovať vyslovením danej výpovede. Zamýšľaný význam sa môže od významu vety podstatne líšiť, napríklad v prípade irónie („Dnes je naozaj krásne,“ povedané za upršaného počasia).

Kognitívne procesy, ktoré na týchto reprezentáciách operujú, sa líšia: napríklad reprezentácie významu výpovede sú integrálne späté s reprezentáciami kontextu, v ktorom sa komunikačná výmena odohráva (do kontextu patria napríklad poznatky o hovoriacom, situácií, pamäťová stopa predchádzajúceho priebehu rozhovoru včítane reprezentácie stavu mysle komunikačného partnera, a pod.).

Úzka definícia významu v neurokognitívnom skúmaní reči má dôsledky na to, čo sa o neurálnom substráte porozumenia reči môžeme dozvedieť. Porozumieť dialógu dvoch ľudí, či už z pozície priameho účastníka dialógu alebo z pozície pozorovateľa, vyžaduje nielen zapojenie pamäťových štruktúr, v ktorých sú uložené významy slov (mentálny lexikón) a aplikovanie pravidiel gramatiky daného jazyka, ale aj integráciu vizuálnych informácií obsiahnutých v situácií (gestá, mimika, bezprostredné okolie aktérov, ak je dôležité z hľadiska rozhovoru), neustále budovanie situačného modelu rozhovoru (textu) a „zohľadňovanie“ toho, čo sa v ňom odohráva, a zároveň aktualizovanie informácií, ktoré sú známe obom interagujúcim (budovanie common ground, Clark 1997), či zapájanie štruktúr teórie mysle na pochopenie pragmatických aspektov reči.

²² Z hľadiska uvedených technických požiadaviek na dizajn experimentov možno špekulovať, že podobné idealizácie sú v neurokognitívnom výskume reči ešte výraznejšie, pretože experimenty sú jednak dlhšie, a participant je obmedzený aj fyzicky (napríklad nemôže hýbať hlavou, žmurkať môže len v určenú dobu, pri magnetickej rezonancii je neustále prítomný hlasný zvuk magnetu a podobne).

²³ Pre úplnosť dodávame, že trojstupňové delenie významu nie je akceptované všetkými pragmatikmi či filozofmi jazyka, pomerne rozšírené je aj dvojstupňové delenie na význam výpovede a zamýšľaný význam (Bezuidenhout, 2005). Taktiež označovanie rôznych úrovní významu sa líši medzi autormi (napríklad význam vety sa niekedy označuje aj ako doslovný význam („literal meaning“)).

Výskumníci v neurokognitívnej tradícii by na svoju obhajobu mohli namietat', že zameranie výskumu na úzke chápanie reči nie je problematické, pretože reprezentácie významu vety sú tu základnými reprezentáciami, na ktorých stavajú ostatné, zložitejšie reprezentácie. Vzťah medzi jednotlivými rovinami významu je však komplikovanejší. Poslucháči niekedy dešifrujú zamýšľaný význam bez toho – alebo skôr napriek tomu – aby plne uchopili význam vety. Príkladom sú tzv. sémantické ilúzie (napr. Sanford a Sturt, 2002), kedy poslucháči porozumejú zamýšľanému významu vety napriek tomu, že samotná veta obsahuje významovú anomáliu. Napríklad na otázku „Kde treba pochovať pozostalých po leteckej katastrofe?“ zodpovedala polovica participantov „Tam, kam si to príbuzní želajú,“, napriek tomu, že otázka bola nezmyselná²⁴ (Barton a Sanford, 1993).

Ani vzťah medzi významom výpovede a zamýšľaným významom nie je jednoznačný. Hoci podľa klasického delenia H.P. Gricea (1975) musíme najprv dešifrovať význam výpovede, a až potom zamýšľaný význam (v Griceovej terminológii sa jedná o „povedané“ vs. „implikované“), H. Clark (s. 572) používa Griceov vlastný príklad ako protiargument voči tomuto tvrdeniu. Predstavme si dialóg vodiča, stojaceho vedľa svojho auta, s náhodným okoloidúcom:

Vodič: Minul sa mi benzín.

Okoloidúci: Za rohom je garáž.

Hoci okoloidúci povedal len to, že za rohom ulice, na ktorej práve stoja, je garáž (= význam výpovede), zamýšľaným významom (implikatúrou) jeho slov bolo, že garáž je otvorená, možno v nej natankovať benzín, atď. H. Clark však namieta, že dokonca samotné dešifrovanie významu výpovede závisí od toho, čo implikuje – keďže slovo „garáž“ má v americkej angličtine rôzne významy (benzínová pumpa a miesto na parkovanie), na pochopenie významu výpovede musí poslucháč aktivovať ten význam, ktorý je v súlade so zamýšľaným významom výpovede. H. Clark svoje tvrdenie ilustruje nasledujúcim príkladom:

V: Myslím, že parkujem v zakázanej zóne.

O: Za rohom je garáž.

²⁴ Pozostalých netreba pochovávať, v správne znejúcej otázke by bol použitý výraz „obete“.

V tomto prípade opäť zamýšľaný význam determinuje význam slova „garáž“ (miesto na parkovanie).

V tejto súvislosti je zaujímavý aj výsledok štúdie M. Nieuwlanda a J. van Berkuma (2006), ktorí experimentálne ukázali, že ani rovina „základných významov“ jednotlivých slov nie je nezávislá od kontextu, ale dynamicky sa mení v závislosti od rôznych faktorov, napríklad predchádzajúceho diskurzu. Podobnú pozíciu zastáva aj L. Barsalou (in Sperber a Wilson, 2004), ktorý predkladá výsledky experimentálnych štúdií, podľa ktorých aj na prvý pohľad stereotypné významy jednoduchých výrazov ako „vták“ či „nábytok“ silne závisia na kontexte, v ktorom sú prezentované.

Je zjavné, že ak má kognitívna neuroveda plne uchopiť reprezentácie a procesy v pozadí porozumenia reči – tak, ako sa odohráva v rámci prirodzenej komunikácie -, a nezostať pri špecifickejšej, úzkej rovine analýzy, musí sa nechať inšpirovať pragmatickými teóriami a začať sa systematicky zaoberať rečou v širšom kontexte, napríklad v kontexte príbehov či dialógov. Hoci daňou za podobné rozšírenie záberu je zložitejší experimentálny dizajn, výhodou je možnosť osvetliť, ako fungovanie „základného“ rečového systému ovplyvňuje súčinnosť s inými kognitívnymi procesmi (teória mysle, emócie atď.).

Širšia rečová sieť

Prvé dôkazy o tom, že rozšírenie neurokognitívneho „záberu“ na skúmanie porozumenia reči v kontexte prináša nové poznatky o neurálnej implementácii týchto procesov, prinášajú práce E. Ferstl a kol (2007, 2008). E. Ferstl (na základe metaanalýzy zatiaľ obmedzeného počtu štúdií²⁵ využívajúcich magnetickú rezonanciu) identifikovala širšiu jazykovú sieť (extended language network). Tvoria ju mozgové štruktúry, ktoré sú aktívne pri porozumení príbehov či figuratívneho jazyka, – t.j. úlohách vyžadujúcich interpretácie na úrovni presahujúcej úroveň izolovaných slov a viet. Na porozumenie širším diskurzívnym celkom je okrem rozpoznania jednotlivých slov a syntaktických vzťahov medzi nimi potrebné množstvo ďalších kognitívnych procesov: napríklad aktivovať poznatky o svete (world knowledge), integrovať výpoveď s kontextom, ktorý ju predchádza, a skontrolovať, či výsledný význam výpovede zodpovedá situácii nastolenej v predchádzajúcich riadkoch príbehu (Ferstl, ibid.).

²⁵ Je nutné dodať, že predsa existuje oblasť, v ktorej kognitívna neuroveda presahuje základný stupeň významu: práca s pacientmi s poškodením pravej mozgovej hemisféry alebo poškodením frontálnych lalokov. Nakoľko je to však špecifická oblasť skúmania, v tomto texte sa jej nebudeme podrobnejšie venovať. Ani metaanalýza Ferstl et al. nezahŕňa štúdie s pacientmi.

Širšia rečová sieť zahŕňa štruktúry tradične spájané s porozumením reči, ako Brocova a Wernickeho oblasť (ľavý inferiórny frontálny gyrus a posteriórna časť superiórneho temporálneho gyru), angulárny gyrus a oblasti pozdĺž laterálnej ryhy. Navyše však obsahuje aj ďalšie štruktúry v prednej, strednej a dorzálnnej časti temporálneho gyru v oboch hemisférach.

Hoci poznatky o presných funkciách a prepojeniach jednotlivých štruktúr zapojených do širšej rečovej siete sú zatiaľ neúplné, v kontexte tohto príspevku je podstatná najmä skutočnosť, že štruktúry (a procesy), ktoré sa bežne skúmajú v neurovede ako neurálne koreláty porozumenia reči, sú len podmnožinou tých štruktúr (a procesov), ktoré sa zapájajú do porozumenia reči v kontexte²⁶, t.j. do porozumenia reči príbehov, metafor, irónie, dialógov, a podobne. Výzvou pre výskumníkov, ktorí sa zaoberajú porozumením reči v kontexte kognitívnej neurovedy, je systematicky skúmať jednotlivé podprocesy a reprezentácie porozumenia reči v rôznych kontextoch a na rôznych úrovniach významu.

Inferencie a zamýšľaný význam

V druhej časti príspevku sa venujem konkrétnej oblasti skúmania rečového porozumenia, ktorá je jedným z mála pokusov o adresovanie roviny zamýšľaného významu. Ako ilustráciu experimentálneho dizajnu uvediem vlastnú pripravovanú štúdiu²⁷.

Typickým znakom reálnych konverzácií je, že výpovede prenášajú množstvo informácií implicitne, nepriamo, náznakovo. Napríklad:

X a Y, dobrí kamaráti, sa rozprávajú pri východe zo školy:

X: Môžeš mi pomôcť s tým zadaním?

Y: Z matiky som strašne zlý.

Hoci Y priamo neodpovedal na otázku X, jeho odpoveď mala vyvolať v poslucháčovi X nasledovné presvedčenia: 1.) Y nemôže pomôcť X s úlohou, 2.) a to preto, lebo matematike nerozumie (a nie napríklad preto, že chce stráviť poobedie v kine). Na to, aby sme porozumeli zamýšľanému významu výpovede Y v kontexte otázky X a danej situácie, musíme obohatiť

²⁶ Termín kontext je tu použitý nešpecificky, v metaanalýze sú zahrnuté všetky štúdie, v ktorých a) bola použitá funkčná magnetická rezonancia, a b) podnetové materiály presahovali úroveň izolovaných viet a slov (príbehy, koherentné dvojice viet, metafory, a pod.).

²⁷ Štúdia sa realizuje v rámci doktorandského štúdia autorky.

explicitne prezentovanú informáciu o implicitné/zamlčané prvky. Tento proces sa nazýva kauzálna inferencia (napr. Kuperberg et al., 2006).

Jednou z otvorených otázok neurokognitívneho skúmania porozumenia reči je, ktoré štruktúry širšej jazykovej siete sú zapojené do procesu kauzálneho inferencovania, t.j. prechodu od vety/výpovede k zamýšľanému významu. Existujúce štúdie o neurálnej implementácii kauzálnych inferencií (Mason a Just, 2004; Ferstl a von Cramon 2001; Kuperberg et al., 2006) majú niekoľko spoločných znakov. Typickým podnetovým materiálom sú príbehy (prezentované vizuálne alebo auditívne), na porozumenie ktorých je potrebné vykonať kauzálne inferencie rôznej intenzity (Tab. 1). Porovnáva sa aktivácia mozgových štruktúr pri čítaní/počúvaní kritických (spravidla posledných) viet príbehov s inferenciou a bez inferencie (kontrolné podmienky), prípadne jednoduchších a zložitejších inferencií.

Na základe realizovaných štúdií boli identifikované štruktúry, ktoré sú nevyhnutné na prechod od výpovede k zamýšľanému významu – stále však nie je jednoznačné, aká je ich presná funkčná signifikancia (Kuperberg et al., 2006). Podľa nášho názoru je to preto, lebo uvedené štúdie majú niekoľko problematických predpokladov, vďaka ktorým sa inferenčné procesy v nich skúmané líšia od inferenčných procesov v prirodzených rečových situáciách. V nasledujúcom odseku uvedieme výhrady voči už realizovaným štúdiám a v závere príspevku načrtne dizajn pripravovanej štúdie, ktorej cieľom je prekonať sporné miesta doterajších štúdií.

1. V uvedených štúdiách vykonávali účastníci okrem pozorného čítania príbehov dodatočnú úlohu, explicitne zameranú na kauzálny vzťah medzi kontextom a kritickou podnetovou vetou (napríklad odpovedanie na otázku, či kritická veta súvisí s príbehom). Zacielenie pozornosti účastníkov na tento aspekt príbehu môže interferovať s bežnými procesmi porozumenia, či preceňovať vplyv „top-down“, kontrolovaných inferenčných procesov, na úkor tých automatických.

2. Kontrolná podmienka C (vid' Tab. 1) je koncipovaná ako podmienka „bez inferencie“ – kritická veta nie je logicky alebo pragmaticky spojená s predchádzajúcim kontextom. V prirodzených rečových situáciách však pomerne často prepájame zdanlivo nesúvisiace vety, a preto je otázne, či účastníci chápu danú kontrolnú podmienku ako nesúvisiacu, alebo naopak, (prechodne) zintenzívnia inferenčný proces a automaticky „hľadajú význam“ príbehu.

V pripravovanej fMRI štúdií sme prispôbili experimentálny dizajn tak, aby sme sa čo najviac priblížili porozumeniu za prirodzených podmienok. 1. Odstránili sme úlohu vyžadujúcu explicitné posúdenie koherencie medzi kritickou vetou a kontextom, čím odstránime rušivý vplyv strategických (kontrolovaných) inferenčných procesov. 2. Podnetový materiál je koncipovaný ako dialóg zdanlivo reálnych aktérov, pričom inferencia je nevyhnutná na to, aby participant porozumel zamýšľanému významu odpovede (t.j. ako sa odpoveď vzťahuje k otázke, viď. príklad vyššie). Takýmto spôsobom sú naše experimentálne situácie jednak prirodzenejšie, a zároveň môžeme predpokladať, že participant budú automaticky interpretovať otázku ako relevantnú k odpovedi (t.j. sme si istí, že prebehne kauzálna inferencia a extrakcia zamýšľaného významu).

Záver

V závere môžeme konštatovať, že hoci je pripravovaná štúdia jedným z mála pokusov o neurokognitívne skúmanie porozumenia reči na „komunikačnej“ úrovni, je len malým krokom: bude nevyhnutné systematickejšie sa zamerať na výskum na všetkých 3 úrovniach významu – vety, výpovede aj zamýšľaného významu.

Predovšetkým je potrebné vytvárať také experimentálne situácie, v ktorých bude participant skutočným komunikačným aktérom, s reálnym záujmom „niečo sa dozvedieť“, a nie len účastníkom – pozorovateľom.

Tabuľka 1. Príklad autorkou kritizovaného experimentálneho dizajnu, ktorý sa typicky využíva na skúmanie kauzálnych inferencií.

<p>A: kontrolná podmienka, na porozumenie významu kritickej vety (KV) je nutná jednoduchá kauzálna inferencia na základe predošlého kontextu (K)</p> <p>1. Chlapci išli na výlet.(K) 2. Na konci sa pobili.(K) 3. Na druhý deň mali na tele modriny. (KV)</p>
<p>B: experimentálna podmienka, na porozumenie KV nutná stredne ťažká kauzálna inferencia na základe K</p> <p>1. Chlapci išli na výlet 2. Na konci sa pohádali 3. Na druhý deň mali na tele modriny.</p>
<p>C: kontrolná podmienka, KV nenadväzuje na K (kauzálna inferencia nie je možná)</p> <p>1. Chlapci išli na výlet. 2. Na konci sa strhla veľká búrka. 3. Na druhý deň mali na tele modriny.</p>

Literatúra

- BARTON, S. B., SANFORD, A. J., 1993, A case study of anomaly detection: Shallow semantic processing and cohesion establishment. *Memory & Cognition*, 21, 477-487.
- BERKUM, J.J.A. van, 2004, Sentence comprehension in a wider discourse: Can we use ERPs to keep track of things? In M. Carreiras & C. Clifton Jr. (Eds.), *The on-line study of sentence comprehension: Eyetracking, ERPs and beyond* (pp. 229-270), New York: Psychology Press.
- BERKUM, J.J.A. van, 2007, Beyond Decontextualized Sentences: What can ERPs Tell Us about Pragmatics (and Semantics)? *Experimental Pragmatics 2007 (XPRAG-2007)*, Berlin, December 13-16.
- BERKUM, J.J.A. van, v tlači, The neuropragmatics of simple' utterance comprehension: An ERP review. To appear in U. Sauerland & K. Yatsushiro (Eds.), *Semantic and pragmatics: From experiment to theory*, Palgrave.
- BEZUIDENHOUT, A., 2005, Expression meaning vs. utterance/speaker meaning. in *The Encyclopedia of Language and Linguistics*, Elsevier Publishers, Editor-in-Chief, Keith Brown.
- Clark, H. H., 1997, Dogmas of understanding. *Discourse Processes*, 23, 567-598.
- GRICE, H. P., 1975, Logic and conversation. In: *Syntax and Semantics*, Vol. 3, *Speech Acts*, eds. P. Cole a J. L. Morgan, New York: Academic Press, s. 41-58.
- GRICE, H. P., 1989, *Studies in the Way of Words*. Harvard University Press.
- FERSTL, E. C., von CRAMON, D. Y., 2001, The role of coherence and cohesion in text comprehension: An event-related fMRI study. *Cognitive Brain Research*, 11, 325-340.
- FERSTL, E. C., NEUMANN, J., BOGLER, C. , von CRAMON, D. Y., 2008, The extended language network: A meta-analysis of neuroimaging studies on text comprehension. *Human Brain Mapping*, 29, 581-593.
- FERSTL, E. C., 2007, The functional neuroanatomy of text comprehension: What's the story so far? In F. Schmalhofer & C. Perfetti (Eds.), *Higher Level Language Processes in the Brain: Inference and Comprehension Processes* (pp. 53-102), Mahwah: NJ, Lawrence Erlbaum.
- KUPERBERG, G.R., LAKSHAMANAN, B.M., CAPLAN, D., HOLCOMB, P.J., 2006, Making sense of discourse: an fMRI study of causal inferencing across sentences, *NeuroImage* 2006; 33: 343-361.
- MASON, R.A., JUST, A.M., 2004, How the Brain Processes Causal Inferences in Text: A Theoretical Account of Generation and Integration Component Processes Utilizing Both Cerebral Hemispheres. *Psychological Science*, 15 (1), 1-7.

NIEUWLAND, M.S., BERKUM, J.J.A. van, 2006, When peanuts fall in love: N400 evidence for the power of discourse. *Journal of Cognitive Neuroscience*, 18(7), 1098-1111.

SANFORD, A. J., STURT, P., 2002, Depth of processing in language: not noticing the evidence. *Trends in Cognitive Sciences*, 6, 382-386.

WILSON, D., SPERBER, D., 2004, Relevance theory. In L. Horn & G. Ward (eds.) *The Handbook of Pragmatics*. Oxford , Blackwell: 607-632.

Hanulová, J., 2009, Neurokognitívny prístup k skúmaniu komunikácie: kauzálne inferencie. In L. Golecká, J. Gurnáková, I. Ruisel (Eds) *Sociálne procesy a osobnosť 2008*. Zborník z konferencie. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, s. 737 – 746, ISBN 978-80-88910-26-8.

Subjektivní kritéria normality

Havigerová Jana Marie, Haviger Jiří*

jana.havigerova@uhk.cz, jiri.haviger@uhk.cz

Ústav primární a preprimární edukace PF Univerzita Hradec Králové

*Katedra informatiky a kvalitativní matematiky Fakulta informatiky a managementu
Univerzita Hradec Králové

Abstrakt

Předmětem našeho studia jsou implicitní (tedy subjektivní, laické, intuitivní) koncepty normality. Pozornost jsme soustředili na otázku: Které deskriptory jsou rozhodující pro popis normálního člověka u skupiny pracovníků v oblasti pomáhajících profesí a liší se tyto deskriptory u odlišně zaměřené profese informatiků? Pro řešení výzkumné otázky jsme použili metodu volné výpovědi (výsledky této a dalších čtyř metod jsou průběžně zpracovávány). V příspěvku jsou prezentovány dílčí výsledky.

Klíčová slova: implicitní teorie, normalita, pomáhající profese

Grantová podpora: GA ČR Reg. číslo 406/07/1397

Abstract

The paper deals with the Implicit theory of normality in helping professions (project No. GA406/07/1397). Attention is paid to the question: Which descriptors are crucial for the description of a normal individual given by so called helping professions, and to what extent do they differ when the description is given by IT specialists? A new online test was constructed to obtain these answers. The article presents partial results of the research.

Key words: implicit theory, normality, helping professions

Úvod

Tento příspěvek je součástí projektu Implicitní teorie normality u pomáhajících profesí, jehož výzkumným cílem je explorace prototypů normality (vytvoření typologie) a deskriptorů normality (analýza klíčových dimenzí pro posuzování normality v sociálním kontextu, profesní specifika). V rámci řešení projektu jsme publikovali na internetu dotazník sestávající z 5 bloků: blok 1 volná výpověď (popis normálního/nenormálního člověka), blok 2 synonyma (asociované synonymum pro pojmy normální/nenormální, pořadí předdefinovaných), blok 3 elementy (REP test – volba elementů), blok 4 deskriptory (REP test – získání deskriptorů), blok 5 hodnocení (posouzení normality elementů a sebe sama na bodové škále normality). Pro tuto studii jsme zpracovali blok 1, tedy otázku, co si vysokoškolští studenti představují pod označením normální člověk.

Vymezení pojmů

Pojem implicitní je odvozen z latinského *implico* (vplétat) a znamená: zahrnutý, obsažený, ale nevyjádřený přímo či rozumějící se samosebou. Implicitní (též subjektivní, naivní) teorie je označení laických teoretických konceptů, tedy konceptů, které vytváříme bezděčně a nevědomky o životě a světě kolem nás (srv. Kelly, 1953, Groeben a Scheeleová, 2001, Sedláková, 2006). Jejich smyslem je interpretace individuální a sociální skutečnosti, která slouží jako explanační a predikční nástroj lidského chování. Implicitní teorie jsou do jisté míry explikovatelné, především prostřednictvím jazykových promluv. Tyto verbální reprezentace implicitních teorií normality jsou předmětem našeho zkoumání.

Pojem norma je odvozen z latinského *norma* (úhelnice, míra, měřítko, přeneseně pak pravidlo) a původní význam byl vzor, míra určená k napodobení (Floss a kol., 1995). Norma je v obecném smyslu kritériem umožňujícím srovnávání, posuzování, hodnocení. Normalita bývá vymezena jako souhlas s normou; protikladem normality je abnormita (anomálie) či deviace (odchylka). Řada autorů (např. Offer a Sabshin, 1966/1974, Syřišťová, 1972, Vágnerová, 2004, Kohoutek, 2005) uvádí jako základní 3 významy pojmu normalita: statistická normalita, podle níž je normální to, co je průměrné, resp. nejčastější, funkční normalita, podle níž je norma schopnost systému plnit svoji funkci vzhledem ke stavu optimální činnosti a ideální (normativní) normalita, kdy je norma předem dohodnutá na základě racionálního úsudku, je stanoven určitý ideál, např. plné duševní zdraví.

Tyto definice slouží jako teoretická opora autorům, pro respondenty však nemají hlubšího významu, neboť sledujeme jejich subjektivní pojetí.

Výzkumný soubor

Výzkumný soubor tvoří studenti Masarykovy univerzity v Brně a Univerzity Hradec Králové. Studenti byli kontaktováni emailem. Osloveno bylo celkem 7045 studentů humanitních a technických oborů. Do této studie bylo zařazeno celkem 495 k datu 30.6.2008 kompletně vyplněných dotazníků (studenti byli osloveni v týdnu 16.-23.6.2008, tj. těsně před prázdninami, sběr dat bude ukončen 31.12.2008).

Metody

Jelikož se jedná o explorační typ výzkumu, neměli bychom odpovědi předjímat, výzkumný nástroj proto obsahuje pouze otevřené položky. V bloku I byli respondenti vyzváni, aby co nejpodrobněji popsali normálního člověka. Automaticky bylo zaznamenáno prvních 10 výroků. Zpracování výpovědí probíhalo v následujících krocích: 1. segmentace výroků na významové jednotky, 2. převedení jednotek na substantiva a substantivní spojení, 3. unifikace terminologie a kódování prvního řádu, 4. kategorizace významových jednotek a kódování druhého řádu, 5. frekvenční analýzy. Zpracování výpovědí bylo provedeno expertně (pro účely této studie je využito pouze první posouzení - psycholožka, po ukončení sběru dat jsou plánována další dvě expertní posouzení - socioložka a matematik – a validace výstupů). Cíl: explorace deskriptorů implicitních teorií normality, srovnání pomáhajících profesí s IT specialisty.

Výsledky

Pro tento příspěvek jsme zpracovali data od pracovníků pomáhajících profesí (N=156) a IT specialistů (N=31). Zpracovali jsme celkem 1298 výroků (PP=1100, IT=198), přičemž pracovníci pomáhajících profesí byli sdílnější: udávali průměrně 7 výroků, zatímco IT specialisté byli stručnější, udávali průměrně pouze 5 výroků na osobu. Provedli jsme segmentaci výroků na významové jednotky metodou identifikace klíčových slov a jejich substantizace (např. výrok „chodí pravidelně do práce“ = práce, „bydlí v bytě nebo rodinném domku“ = bydlení, „dodržuje normy platné ve společnosti, v níž žije“ = normy, atp.),

sjednotili jsme terminologii (např. práce, facha a hokna jsou zařazena pod kód „zaměstnání“) a provedli kategorizaci (např. klíčová slova výška, postava, zevnějšek či upravenost byla zařazena do kategorie „vzhled“). Kategorie považujeme za deskriptory normality. Prvních deset kategorií (dle relativní četnosti) u sledovaných profesí ukazuje tabulka. Výsledky naznačují, že mezi respondenty z oblasti pomáhajících profesí panuje větší variabilita výpovědí (prvních deset kategorií zohledňuje pouze 25,55%, zatímco u IT specialistů 38,38% z celkového počtu výpovědí). Výsledek však může být zkreslen v důsledku malého počtu respondentů v IT skupině.

Topten - pomáhající profese		
Charakteristika	četnost	procento
1. zaměstnání	67	6,09
2. rodina	45	4,09
3. komunikace	33	3,00
4. přátelé	31	2,82
5. vzhled	29	2,64
6. záliby	27	2,45
7. slušnost	26	2,36
8. spokojenost	21	1,91
9. nenápadnost	18	1,64
10. normy	17	1,55
Celkem	314	28,55

Topten - IT specialisté		
Charakteristika	četnost	procento
1. zaměstnání	19	9,60
2. přátelé	12	6,06
3. záliby	11	5,56
4. rodina	8	4,04
5. vzhled	7	3,54
6. bydlení	6	3,03
7. dovolená	5	2,53
8. oděv	3	1,52
9. postava	3	1,52
10. děti	2	1,01
Celkem	31	38,38

Respondenti z oblasti pomáhajících profesí častěji zdůrazňují

- komunikaci - např. výroky „je komunikativní“, „normálně komunikuje s ostatními lidmi“, „nevyhýbá se komunikaci s ostatními“, „má potřebu komunikovat“,
- slušnost - „je slušný“, „umí se slušně chovat“, „na veřejnosti slušně vystupuje“, „dodržuje zásady slušného chování“
- spokojenost - „je spokojený sám se sebou“, „dělá to, co ho uspokojuje“, „žije spokojeně“,
- nenápadnost – např. výroky „je nenápadný“, „chová se nenápadně“,
- normy – „akceptuje společenské normy“, „neporušuje společenské normy“, „plní společenské normy“, „jejich běžné chování je v rámci normy“

Profesionálové v IT oblasti častěji zdůrazňují

- bydlení – „někde bydlí“, „má kde bydlet“, „bydlí v paneláku“, „bydlí v bytě, ale touží po domku“
 - dovolená – „jednou za rok jezdí na dovolenou, „jezdí na dovolenou v létě k moři, v zimě do hor“, „jezdí na dovolenou s cestovkou“
 - oděv – „chodí oblečen, upraven“, „obléká se přiměřeně“, „bývá oblečen podle módy“, „kupuje značkové oblečení“
 - postava – „je střední postavy“, „je vyšší postavy“, „je mírně obézní, ale chtěl by zhubnout“
 - děti – „má 2 děti“, „chce mít děti“

Jako profesně nezávislé se jeví následující deskriptory:

- zaměstnání – např. výroky „chodí do práce“, „má stálé zaměstnání s pevnou pracovní dobou“, „pracuje nebo studuje“,
 - rodina – „má rodinu“, „stará se o rodinu“, „chce založit rodinu“, „žije rodinný život“
 - přátelé – „má přátele“, „má pár dobrých přátel a hodně známých“, „rád se setkává s přáteli“
 - záliby – „má nějakou zálibu“, „má koníčky, které ho baví“, „ve volném čase se věnuje svým koníčkům“
 - vzhled – „pečuje o svůj zevnějšek“, „dbá o svůj vzhled“, „upravený vzhled“, „nevýrazný vzhled“, „tuctový vzhled“, „svým vzhledem chce splynout s okolím“...

Diskuse a závěr

V příspěvku jsme prezentovali analýzu volných výpovědí k podnětu „Popište normálního člověka“. Jako výzkumný soubor byly zvoleny dvě odlišné skupiny respondentů: studenti dálkového studia humanitních oborů se zaměřením na pomáhající profese (psychologie, pedagogika, speciální pedagogika, sociální práce) a jako kontrolní skupina studenti dálkového studia technických oborů (IT specializace), všichni zúčastnění současně se studiem pracují v uvedeném oboru. Východiskem pro volbu oborů byly poznatky diferenciatní a poradenské psychologie o těsnosti vztahu mezi profesní orientací a určitými psychologickými charakteristikami jako jsou osobnostní charakteristiky, komunikační dovednosti, struktura inteligence atd. (viz např. Kohoutek, 2000).

Prezentovaná část výsledků nabízí následující poznatky k diskusi:

Za prvé, skupina osob profesně zaměřených na práci s lidmi je v porovnání se skupinou IT specialistů sdílnější. Toto zjištění můžeme označit jako triviální, neboť sdílnost je zjevně atributem spjatým s danou profesní orientací. Výsledek tak můžeme považovat za známku validity ve vztahu k výběrovému souboru.

Za druhé, byla zaznamenána větší variabilita výpovědí u souboru respondentů profesně zaměřených na pomáhající profese. Také tento výsledek dokumentuje těsnost vztahu mezi profesní orientací a verbálními dovednostmi, které jsou rozvinutější u humanitně zaměřených osob (viz např. Hošková, Valoušková, 2003).

Za třetí, skupina osob profesně zaměřená na práci s lidmi (tzv. pomáhající profese) vykazuje preferenci odlišných deskriptorů normality nežli skupina IT specialistů. Respondenti z oblasti pomáhajících profesí preferují spíše charakterové vlastnosti (komunikace, slušnost, spokojenost, nenápadnost, normy), profesionálové v oblasti IT preferují spíše vnější atributy (bydlení, dovolená, oděv, postava, děti). Profesní orientace odráží řadu charakteristik, jako jsou osobní zájmy, hodnoty, sebehodnocení atd. Nepochybně je rovněž odrazem převažujícího zaměření pozornosti. Osoby, které jako své povolání zvolily některou z pomáhajících profesí, jsou patrně více zaměřeny na lidi - setkávají se s nimi každodenně v rámci pracovních kontaktů, jejich práce vyžaduje intenzivní komunikaci s nimi, musí analyzovat jejich projevy a reagovat na ně, vysuzovat o druhých lidech závěry, ovlivňovat je. Tuto zkušenost přenášejí i do vlastních implicitních konceptů normality – normální je ten, kdo komunikuje běžným způsobem, kdo nevybočuje, kdo zachovává psaná i nepsaná pravidla soužití. Osoby profesně zaměřené na technické obory, v našem případě IT specialisté, patrně zaměřují svoji pozornost spíše na věci nežli na lidi. Profesně se orientují na práci s daty, analýzu a řešení problémů nesociálního charakteru. Přestože v práci se nevyhne kontaktu s druhými lidmi (komunikace s vedením, se zadavatelem úkolů atd.), jedná se obvykle o vedlejší produkt s minimální časovou dotací. Frekvence sociálních kontaktů a jejich převážně pragmatický obsah (zadání požadavků, kontrola souladu hotového produktu s požadavky apod.) může mít jistou spojitost s preferencí vnějších, prakticky orientovaných kritérií normality – normální je ten, kdo se chová většinově, má svůj domov, jezdí na dovolenou, nakupuje módní oděvy v supermarketech, drží diety. Vzhledem k faktu, že ve zkoumaném souboru mezi IT psecialisty převažovali muži a u pomáhajících profesí naopak ženy, lze předpokládat, že výsledky budou ovlivněny i genderovými aspekty. Data podrobíme analýze i

z tohoto pohledu. Další výsledky budeme postupně zveřejňovat, průběžně jsou k dispozici u autorky.

Literatura

- FLOSS, Pavel a kol., 1995, Filosofický slovník. Olomouc: FIN. ISBN: 80-7182-014-8
- GROEBEN, Norbert & SCHEELE, Brigitte, 2001, Dialogue-Hermeneutic Method and the "Research Program Subjective Theories". Forum: Qualitative Social Research. Vol .2, No 1. <http://qualitative-research.net/fqs/fqs-eng.htm>.
- HÁJEK, Milan, 2004, Pojem normality v tisku a běžném hovoru – vývoj, sémantika a sociologické aspekty. In: Kabele, J., Potůček, M., Prázová, I. & Veselý, A. (Eds.) Rozvoj české společnosti v Evropské unii, 1.díl. Praha: MatfyzPress. ISBN 80-86732-35-5
- HOŠKOVÁ, Šárka, VALOUŠKOVÁ, Ivana, 2003. Struktura intelektu u studentů VŠ [online]. Vyškov : XXI. mezinárodní kolokvium, [cit. 2008-11-23]. Dostupný z: <<http://uzivatel.unob.cz/hoskova/clanky/clanek12.pdf>>.
- KELLY, George A., 1953, The psychology of personal constructs. 1st edition. New York : W.W.Norton & company. 2 sv. ISBN 0-415-03799-9.
- KOHOUTEK, Rudolf , 2005, Úvod do psychologie - normalita a abnormalita psychiky a osobnosti. Brno: Masarykova univerzita. ISBN 8021037954.
- KOHOUTEK Rudolf., ŠTĚPANÍK Jaroslav, 2000: Psychologie práce a řízení. Brno: VUT. ISBN 80-214-1552-5
- OFFER, Daniel & SABSHIN, Melvin, 1974, Normality: Theoretical and Clinical Concepts of Mental Health. NY: Basic Books. ISBN: 0-465-05147-2.
- SEDLÁKOVÁ, Miluše, 2006, Folková psychologie: její předmět, funkce a vztah k vědecké psychologii. Československá psychologie 44, 5, 451-470.

Havigerová, J. M., Haviger, J., 2009, Subjektívni kritéria normality. In L. Golecká, J. Gurňáková, I. Ruisel (Eds) Sociálne procesy a osobnosť 2008. Zborník z konferencie. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, s. 747 – 753, ISBN 978-80-88910-26-8.

Vzťah dôvery k vybraným psychologickým charakteristikám

Jusková Tatiana

havrilova@unipo.sk

Inštitút psychológie, Filozofická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove

Abstrakt

Vo výskume boli zisťované vzťahy medzi dôverou v blízkych interpersonálnych vzťahoch merané Škálou dôvery (Rempel, Holmes, Zanna, 1985) v dimenziách viery, predvídateľnosti, spoľahlivosti a premennými emocionálna stabilita, miera spontánnej orientácie, empatie a altruizmu (merané dotazníkom VAPO), optimistickou orientáciou (merané dotazníkom LOT-R) a spokojnosti so životom (merané dotazníkom SWLS – Satisfaction with Life Scale) na vzorke 30 mužov a 30 žien. Bolo zistené, že muži sa ženy nelíšia v miere dôvery a na slovenskej vzorke neboli v korelačnej analýze preukázané významné vzťahy medzi dôverou v blízkych vzťahoch a skúmanými osobnostnými premennými.

Kľúčové slová: dôvera, altruizmus, optimizmus, spokojnosť so životom

Grantová podpora: VEGA MŠ SR č. 1/2523/05 Psychologické dimenzie kvality života a rozvoj sociálneho kapitálu

Teoretické východiská

Čo je dôvera?

V psychologickom prístupe k definíciám dôvery M. Deutsch (1973, podľa Marsha, 1994) definuje dôveru ako presvedčenie. Je to presvedčenie očakávania od iných skôr toho, po čom túžime, ako toho, čoho sa obávame - ak je šanca na získanie úžitku malá alebo žiadna, voľba dôverovať sa stáva málo pravdepodobnou.

V rámci sociálno-psychologického prístupu je dôvera v teórii D. Gambettu dôležitým sociálnym konceptom, ktorý pomáha ľuďom kooperovať so svojim sociálnym prostredím a je súčasťou každej ľudskej interakcie. „...dôvera (alebo rovnako nedôvera) je špecifickou úrovňou subjektívnej pravdepodobnosti, keď jeden človek hodnotí iného človeka alebo

skupinu ľudí, že sa bude správať konkrétnym spôsobom ešte predtým, ako ho pozoruje (alebo nezávisle na možnosti správanie pozorovať), a v kontexte, v ktorom ovplyvňuje jeho vlastné správanie. Keď hovoríme, že niekomu dôverujeme alebo že je niekto dôveryhodný, implicitne zvažujeme pravdepodobnosť, že sa bude správať prospešne alebo aspoň nepoškodujúco voči nám a to posilňuje naše presvedčenie o možnosti kooperácie s týmto človekom. Rovnako, ak povieme, že je niekto nedôveryhodný, vedie nás to k záveru, že pravdepodobnosť spolupráce je nižšia alebo že kooperovať nebudeme“ (Gambetta, 2000, s. 217).

B. Barber (1983, podľa Marsha, 1994) vníma dôveru z pohľadu sociálnych vzťahov. Jeho práca je založená na sociologických koncepciách. Podobne ako M. Deutsch spája dôveru s očakávaniami a presvedčeniami do budúcnosti. Dôveru považuje za všeobecnejší postoj alebo očakávanie o iných ľuďoch a sociálnych systémoch, v ktorých sú „zakotvení“.

Charakterizoval ju ako prirodzené a morálne sociálne pravidlá, ktoré vedú k pochopeniu života ľudí v spoločnosti.

Podľa ďalšieho z predstaviteľov sociálno-psychologického prístupu ku dôvere N. Luhmanna (1988) je štúdium tohto fenoménu široké a nie je len za hranicami špecifickej oblasti skúmania. Úzko sa dotýka všetkých členov spoločnosti a predstavuje veľkú oblasť, ktorá nie je plne preskúmaná. Jeho koncepcia, podobne ako Barberova, je orientovaná viac sociologicky. Tvrdí, že dôvera vzniká v interakciách dôverujúcich jedincov v spoločnosti a je prostriedkom zjednodušovania komplexnosti v spoločnosti. To znamená, že vždy sme vystavení komplexnosti, ešte aj v jednoduchých situáciách rozhodovania.

Americký výskumník E. M. Uslaner (2002) rozdeľuje dôveru na dôveru s morálnym základom a strategickú (obe sú na osobnej úrovni jednotlivca). Okrem toho ešte rozlišuje kontinuum medzi generalizovanou a partikularizovanou dôverou (rozvíjajú sa na úrovni spoločnosti). Centrálnou myšlienkou dôvery s morálnym základom je presvedčenie, že väčšina ľudí (aj cudzinci) zdieľajú naše základné morálne hodnoty a preto im dôverujeme.

Ľudia jednoducho dôverujú a sú presvedčení o tom, že je správne dôverovať iným. Zväčša, aj keď nie bezvýhradne, tento typ dôvery pochádza od našich rodičov, kedy dieťa v ranom veku nadobúda systém hodnôt, ktoré sa v priebehu života menia len málo. Na rozdiel od dôvery s morálnym základom je strategická dôvera založená na poznaní. Je to viera v súlade s našimi každodennými individuálnymi skúsenosťami s konkrétnymi osobami. Opiera sa o informácie a očakávania, vzťahuje sa k špecifickým osobám. Očakáva sa, že sa osoba bude správať určitým spôsobom na základe predošlých skúseností s iným človekom. Ďalší typ dôvery - generalizovaná dôvera vychádza z dôvery s morálnym základom. Vo všeobecnosti je definovaná ako otvorenosť založená na morálnych presvedčeniach,

kolektívnych skúsenostiach a optimistických postojoch týkajúcich sa cudzincov. Spočíva v presvedčení, že všetci sme súčasťou spoločnej morálnej komunity a že väčšina ľudí môže byť dôveryhodná. Generalizovaná dôvera je založená na optimizme a princípe ekonomickej rovnosti (spravodlivosti). Optimizmus sa skladá z troch komponentov - očakávania dobrej budúcnosti (presvedčenie, že budúcnosť bude lepšia ako minulosť), presvedčenia o schopnosti kontrolovať svoje prostredie a svoj osud a antiautoritatívnych hodnôt. Partikularizovaná dôvera, rovnako ako generalizovaná dôvera sa viažu na morálnu komunitu. To, či veríme iným, závisí od toho, či daný človek patrí alebo nepatrí do našej komunity.

Predstavitelia sociokognitívneho prístupu ku dôvere R. Falcone a C. Castelfranchi (2001) sa zaoberajú kognitívnym pohľadom na dôveru ako na komplex štruktúry presvedčení a cieľov - konkrétne kauzálnych atribúcií (internálnych aj externálnych), hodnotení a očakávaní. Dôveru považujú za kognitívny činiteľ, pretože je založená na cieľoch a presvedčeniach a usiluje sa ju skúmať v jej explicitných prejavoch v sociálnom prostredí. Dôvera je zároveň považovaná za dynamický fenomén. Mení sa na základe skúseností, zdrojov, z ktorých vychádza, s emocionálnym stavom dôverujúceho, prostredia, v ktorom sa nachádza dôverujúca osoba a pod. Títo autori rozlišujú dva základné aspekty dôvery z hľadiska jej dynamiky: 1. tradičný aspekt posilňovania dôvery na základe pozitívnych skúseností jednotlivcov a naopak, jej pokles v prípade negatívnych skúseností; 2. skutočnosť, že v jednej a tej istej situácii môže byť dôvera ovplyvňovaná dôverou viacerými komplexnými cestami (napríklad dôvera vedie k recipročnej dôvere a nedôvera vyvoláva nedôveru a naopak).

Skúmané psychologické charakteristiky

1. Altruizmus – E. L. Glaeser a kol. (1999) dávali recipročné dôverujúce správanie do súvislosti s altruizmom. Tvrdia, že altruizmus môže byť dobrým opisom primárnych psychických síl – vplyvov, ktoré zvyšujú pravdepodobnosť návratu k dôvere. Spojenie medzi altruistickými postojmi a dôverou je reálne a altruizmus môže byť jedným z faktorov, ktorý vzbudzuje u niektorých ľudí vyšší stupeň dôvery. J. Vonkomer (1992) spája empatiu a altruizmus do jednej vlastnosti a uvádza prejavy empatického a altruistického človeka. Tvrdí, že takýto človek rád spolupracuje s inými, chápe slabosti iných, pomáha iným bez zisku vo forme odmeny, je úspešný v snahe vžiť sa do situácie iných, pomáha riešiť problémy iných. Empatický a altruistický človek sa prejavuje vysokou mierou dôvery voči iným.

2. Optimizmus – podľa M. Seligmána (1991) dôvera vychádza z optimistického pohľadu na svet, ktorému sa učíme od svojich rodičov. Nazýva to ako „explanatory style“ – vysvetľujúci štýl. To, nakoľko dôverujeme iným, vyplýva z nášho pohľadu na svet, či sme optimisti alebo pesimisti. Rovnako aj S. P. Marsh (1994) tvrdí, že optimisti kooperujú viac, nemajú strach zariskovať a to neskôr v budúcnosti súvisí s ich väčším úspechom. Podľa E. L. Uslanera (2002) je jednoznačné, že dôverujúci sú optimistickjší. Optimistickým pohľadom veríme, že budúcnosť bude lepšia ako minulosť a sme presvedčení, že môžeme kontrolovať naše prostredie a robiť ho lepším. Optimisti dôverujú iným a sú presvedčení o reciprocite svojej dôvery. Generalizovaná dôvera zjednodušuje život vytváraním predpokladov o svete, že väčšina ľudí zdieľa spoločné hodnoty a preto sa nebudú navzájom využívať. Len optimisti budú akceptovať tieto predpoklady bez dôkazu. Sú náchylní nebrať do úvahy zlé správy a nadmerne dôverujú pozitívnym informáciám. Neobávajú sa, že cudzinci ich budú vykorisťovať. Veria, že môžu urobiť zmeny v životoch iných ľudí.

3. Extroverzia – K. Furumo a E. Pillis (2007) predpokladajú, že extrovertovaní jedinci budú iným dôverovať viac ako jedinci introvertovaní. M. Barrick a T. Mount (1991, podľa Furumoa, Pillisa, 2007) tvrdia, že extrovert sa orientuje na svet okolo seba a na iných ľudí. Je otvorený novým známotiam – kooperácii, ktorej nevyhnutnou podmienkou je istá úroveň dôvery. Naopak jedinec introvertovaný sa sústreďuje na seba a svoje myšlienky, je rezervovaný, utiahnutý, nezávislý a tichý. Nevykazuje vysokú mieru ochoty s niekým spolupracovať a teda v konečnom dôsledku aj dôverovať. J. Vonkomer (1992) označuje extrovertovaného jedinca ako prístupného vonkajším podnetom, ako spoločenského, družného, asertívneho, komunikatívneho, energického a zároveň optimistického. Taktiež uvádza, že introverti majú podstatne menej dôverných priateľov ako extroverti.

4. Emocionálna stabilita – ako uvádzajú M. Barrick a T. Mount (1991, podľa Furumoa, Pillisa, 2007), pre ľudí s nižším stupňom emocionálnej stability (vyšší neuroticizmus) sú príznačné prejavy úzkosti, depresie, hnevu, obáv, rozpakov, neistoty. Takýto jedinci majú ťažkosti s kontrolovaním svojich prejavov, ak sa ocitnú v stresovej situácii. Tieto, ale aj mnohé ďalšie prejavy sa v správaní odzrkadľujú v zníženej ochote dôverovať iným. S. Bruck a D. Allen (2003, podľa Furumoa, Pillisa, 2007) dodávajú, že človek so zvýšenou mierou emocionálnej stability (znížený neuroticizmus) je kľudný, uvoľnený a ľahko odoláva stresovým situáciám.

5. Spokojnosť so životom – E. Duffy (2004, podľa Bouma, 2006) vo svojom výskume opísal pozitívne a negatívne faktory, ktoré ovplyvňujú našu spokojnosť so životom. Tieto faktory opísal aj vo vzťahu k dôvere. Vyššia miera dôvery súvisí napríklad s vyšším statusom

alebo finančným zabezpečením. Negatívnym faktorom, ktorý sa signifikantne odráža v miere dôvery je napríklad nižší vek respondentov alebo dlhotrvajúce ochorenie. Možno teda predpokladať, že faktory spokojnosti so životom sa odrážajú v tom, či budeme iným dôverovať a nakoľko. Taktiež podľa výsledkov z World Values studies a American General Social Survey publikovaných v prácach B. Orrena (1997), K. Newtona (1999) a S. Whitelya (1999, podľa Newtona, 2004) je sociálna dôvera ovplyvnená viacerými individuálnymi premennými ako je príjem, sociálny status, vzdelanie, spokojnosť so životom, spokojnosť s prácou a podobne. Ľudia, ktorí majú vysokú sociálnu dôveru, sú označení, ako „vítazi“ spoločnosti, teda ľudia s vysokým príjmom, vyšším vzdelaním, vyšším socio-ekonomickým statusom, vyššou mierou spokojnosti so životom. Naopak nedôverujúci ľudia sa nachádzajú často medzi „smoliarmi“ s nízkym vzdelaním, nižším príjmom, nízkym statusom a ktorí prežívajú nespokojnosť so svojim životom. Taktiež teória úspechu a pohody naznačuje, že medzi dôverou a individuálnymi premennými ako sú šťastie, životná a pracovná spokojnosť, sociálny status, vzdelanie a podobne je úzky vzťah. Rovnako P. Inglehart (1999, podľa Newtona, 2004) zdôrazňuje silné spojenie medzi sociálnou dôverou, šťastím a pohodou (well-being).

Ciele výskumu a výskumný problém

Cieľom bolo posúdiť vzájomnú súvislosť medzi dôverou a vybranými psychologickými premennými – spontánnou stálosťou (emocionálna stabilita), spontánnou orientáciou (extroverzia), empatiou a altruizmom, spokojnosťou so životom a životnou orientáciou (optimizmus).

Výskumné otázky: Líšia sa navzájom muži v ženy v miere prežívanej dôvery? Existuje súvislosť medzi dôverou a vybranými osobnostnými premennými? Sú dôverujúci ľudia spokojní s vlastným životom?

Hypotézy

1. Predpokladáme, že muži sú viac dôverujúci ako ženy, t. j. vo všetkých meraných komponentoch dôvery vykazujú významne vyššie skóre dôvery ako ženy.
2. Predpokladáme významný vzťah medzi emocionálnou stabilitou a komponentmi dôvery, t. j. emocionálne stabilní jedinci budú vykazovať významne vyššiu mieru dôvery - očakávame štatisticky významné pozitívne korelácie.

3. Predpokladáme významný vzťah medzi extroverziou a komponentmi dôvery, t. j. extroverti budú vykazovať významne vyššiu mieru dôvery - očakávame štatisticky významné pozitívne korelácie.

4. Predpokladáme významný vzťah medzi empatiou a altruizmom a komponentmi dôvery, t. j. čím je jedinec empatickejší a altruistickejší, tým viac dôveruje iným - očakávame štatisticky významné pozitívne korelácie.

5. Predpokladáme významný vzťah medzi spokojnosťou so životom a komponentmi dôvery, t. j. čím viac sú jedinci spokojní so svojím životom, tým viac dôverujú iným - očakávame štatisticky významné pozitívne korelácie.

6. Predpokladáme významný vzťah medzi optimizmom a komponentmi dôvery, t. j. čím sú jedinci v živote viac optimisticky naladení, tým viac dôverujú iným - očakávame štatisticky významné pozitívne korelácie.

Výskumná vzorka

Výskumnú vzorku tvorilo 60 respondentov. Priemerný vek celej vzorky bol 25,83 roka, smerodajná odchýlka 8,33. Respondenti boli vo vekovom rozpätí od 18 – 50 rokov. Vzorka pozostáva z 30 žien s priemerným vekom 27,43 roka a smerodajnou odchýlkou 9,25. Mužských respondentov bolo 30 s priemerným vekom 24,23 a smerodajnou odchýlkou 7,11. Výber účastníkov výskumu je nenáhodný, príležitostný. Zväčša ide o jedincov s ukončeným stredoškolským vzdelaním, väčšina z nich je zamestnaná alebo študuje na vysokej škole. Súhrnný opis vzorky účastníkov výskumu je uvedený v tabuľke 1.

Tabuľka 1: Výskumná vzorka z výskumu

Účastníci výskumu	n	Rod muži / ženy	Vekový priemer muži / ženy	s muži / ženy
Študenti a študentky VŠ, resp. zamestnaní	60	30 / 30	24,23 / 27,43	7,11 / 9,25

Legenda: n- počet ľudí; s- smerodajná odchýlka

Výskumné nástroje

Vo výskume boli použité 4 nástroje merania:

1. TS – Trust Scale – škála na zisťovanie dôvery v blízkych vzťahoch – Trust Scale (Rempel, Holmes, Zanna, 1985). Pôvodná verzia má 26 položiek, skrátená verzia 17. Škála má 7 stupňov, prostredníctvom nich respondent vyjadruje mieru svojho súhlasu, resp. nesúhlasu s daným tvrdením. Jednotlivé položky sa delia na tri komponenty: viera – 7 položiek, predvídateľnosť – 5 položiek, spoľahlivosť – 5 položiek. Viera sa zameriava na pocity istoty vo vzťahu, citlivosť a starostlivosť očakávané od partnera v situácii, v ktorej sme vystavení nejistej budúcnosti. Spoľahlivosť sa sústreďuje na dispozičné kvality partnera, ktoré potvrdzujú istotu v rizikových situáciách alebo pri potenciálnom ublížení. Predvídateľnosť je charakterizovaná ako zovšeobecnené očakávanie subjektívnej pravdepodobnosti, že sa jedinec bude v budúcnosti správať očakávaným spôsobom. Konzistentnosť a stabilita partnerovho špecifického správania závisia od minulej skúsenosti správania sa v rôznych situáciách. Psychometrické vlastnosti: celková Cronbachova $\alpha = 0,81$ (viera $\alpha = 0,80$; predvídateľnosť $\alpha = 0,70$; spoľahlivosť $\alpha = 0,72$). Reliabilita nášho merania – Cronbachova $\alpha = 0,76$.

2. VAPO - Vlastnosti a prejav osobnosti (Vonkomer, 1992). Je to multidimenzionálny dotazník umožňujúci diagnostikovať veľký rozsah dimenzií a rysov osobnosti v normálnej populácii. Obsahuje 350 položiek a diagnostikuje vlastnosti a prejavy osobnosti v 5 dimenziách: 1. Spontánny prejav základných vlastností; 2. Prejavy prežívania vzťahov; 3. Prejav sebauplatnenia; 4. Zrelosť osobnosti; 5. Predpoklad výkonu. V jednotlivých dimenziách sa nachádza 23 vlastností a prejavov osobnosti. Respondent hodnotí jednotlivé položky prostredníctvom dimenzie súhlasím – nesúhlasím, resp. áno – nie. Škála je vyjadrená na jednopólovom kontinuu vysoké – nízke skóre. Psychometrické vlastnosti – koeficienty split – half reliability sa pohybujú od 0,73 po 0,88. Korelačné koeficienty test – retest sa pohybujú od 0,61 po 0,92. Validita - korelácie dimenzií VAPO s dimenziami dotazníkov KUD, EOD, Bellov dotazník prispôsobivosti) sú nad 0,7. Pre účely výskumu boli vybrané 3 vlastnosti a prejavy osobnosti – 1. spontánna stálosť (emocionálna stabilita) - patrí pod dimenziu Spontánny prejav základných vlastností, obsahuje 40 položiek; 2. spontánna orientácia (extroverzia) – taktiež sa zaraďuje pod dimenziu Spontánny prejav základných vlastností, obsahuje 40 položiek; 3. empatia a altruizmus ako zložky dimenzie Prejav sebauplatnenia, obsahuje 40 položiek. Reliabilita nášho merania pre jednotlivé subškály:

Cronbachova α pre spontánnu stálosť = 0,85; pre spontánnu orientáciu α = 0,81; pre vlastnosť empatia a altruizmus α = 0,84.

3. SWLS – Spokojnosť so životom – Satisfaction with Life Scale (Diener, 1985). Pozostáva z 5 položiek a slúži na zhodnotenie globálnej spokojnosti jedinca s vlastným životom. Odpoveďová stupnica pozostáva z piatich stupňov (od silno súhlasím po silno nesúhlasím). Hodnotená bola obsahová validita a v rámci konštruktivej konvergentnej validity s inými nástrojmi a inými škálami na meranie subjektívnej pohody boli získané korelačné koeficienty nad 0,50. Reliabilita test – retest bola 0,82 (Diener, Pavot, 1993). Reliabilita nášho merania – Cronbachova α = 0,84.

4. Dotazník životnej orientácie – LOT – R – Life Orientation Test – revidovaná verzia (Scheier, Carver, Bridges, 1994). Dotazník bol vytvorený na zhodnotenie individuálnych rozdielov vo všeobecnom optimizme verzus pesimizme. Pozostáva z 10 položiek, ktoré posudzujú pozitívne alebo negatívne očakávanie respondentov vo svojom živote. Svoj súhlas, resp. nesúhlas s daným tvrdením respondenti vyjadrujú na 5 stupňovej škále, od 1 – silno súhlasím, 2 – mierne súhlasím, 3 – neviem sa rozhodnúť, 4 – mierne nesúhlasím, 5 – nesúhlasím. Z 10 položiek sa 3 vzťahujú k optimizmu, 3 k pesimizmu a zvyšné 4 sa neskórujú, pretože nesúvisia so žiadnou z týchto dvoch orientácií. Test-retestová reliabilita sa pohybuje od 0,56 – 0,79. Hodnota Cronbachovej α = 0,78. Reliabilita nášho merania – Cronbachova α = 0,73.

Postup vo výskume

Väčšina dotazníkov bolo administrovaných osobne, niektoré boli získané sprostredkovaným zberom údajov. Niektorí účastníci boli oslovení elektronickou cestou – prostredníctvom e-mailu. Pred administráciu boli účastníkom poskytnuté inštrukcie. Dotazníky boli administrované v tomto poradí – VAPO, LOT-R, SWLS, Trust Scale. Údaje boli štatisticky spracované v programe SPSS 15.0.

Výsledky

Štatistické spracovanie – bola použitá deskriptívna štatistika, One – Way ANOVA pre porovnanie dvoch nezávislých výberov, Pearsonovov korelačný koeficient na zisťovanie „tesnosti“ vzťahov medzi dvoma premennými, Kolmogorov – Smirnov test na analýzu

rozloženia hrubého skóre škál dotazníka VAPO a hodnota skewness na overenie normality rozloženia odpovedí položiek v škálach merajúcich ďalšie skúmané premenné. Odpovede na položky škál boli normálne rozložené, preto boli využité techniky parametrickej štatistiky.

1. Hypotéza 1 - rozdiely v dôvere z hľadiska rodu

V hypotéze 1 sme predpokladali, že muži sú štatisticky významne viac dôverujúci ako ženy. Výsledky analýzy rozptylu sú uvedené v tabuľke 2. Výsledky poukazujú na neprítomnosť významného rozdielu v komponentoch dôvery, ako aj v celkovej dôvere z hľadiska rodu. Na hranici blízkej štatistickej významnosti je rozdiel v úrovni spoľahlivosti ($p = 0.058$) predvídateľnosti ($p = 0.053$).

Tabuľka 2: Rozdiely medzi mužmi ($n = 30$) a ženami ($n = 30$) v komponentoch dôvery a celkovej dôvere

ANOVA	priemer	df	F	Sig.
	muži/ženy n=30/n=30			
1. Viera	2,26/2,70	1	3,070	.085
2. Spoľahlivosť	2,08/2,53	1	3,738	.058
3. Predvídateľnosť	4,88/4,45	1	3,916	.053
4. Celková dôvera	2,98/3,16	1	1,129	.292

2. Hypotézy 2, 3, 4, 5, 6 – štatisticky významné korelácie medzi vybranými osobnostnými premennými, komponentmi dôvery a celkovou dôverou.

V ďalších hypotézach sme predpokladali, že emocionálna stabilita, extroverzia, empatia a altruizmus, spokojnosť so životom a optimizmus budú v tesnom pozitívnom vzťahu s komponentmi dôvery a celkovou dôverou. V tabuľke 3 sú uvedené hodnoty korelačných koeficientov. Korelácie sú zväčša nízke a štatisticky nevýznamné. Iba korelácia medzi emocionálnou stabilitou a predvídateľnosťou (koeficient determinácie objasňuje 7 % spoločnej variancie), ako aj korelácie medzi spokojnosťou so životom a vierou (koeficient determinácie objasňuje 11 % spoločnej variancie) a spoľahlivosťou (koeficient determinácie objasňuje takmer 10 % spoločnej variancie) sú štatisticky významné a želanom smere.

Tabuľka 3: Korelačná analýza osobnostných premenných, komponentov dôvery a celkovej dôvery (n = 60)

r	Viera	Spoľahlivosť	Predvídateľnosť	Celková dôvera
Spontánna stálosť (emocionálna stabilita)	-,131	-,177	,266*	-,051
Spontánna orientácia (extroverzia)	-,104	-,021	,119	-,021
Empatia a altruizmus	-,192	-,062	,059	-,117
Spokojnosť so životom	,337**	,314*	-,240	,251
Životná orientácia (optimizmus)	,170	,175	-,105	,111

Legenda: r - Pearsonov korelačný koeficient, * = $p \leq 0,05$; ** = $p \leq 0,01$ (obojsmerná distribúcia)

Závery

1. Hypotéza 1 sa nepotvrdila – muži nie sú štatisticky významne viac dôverujúci ako ženy. Výsledky analýzy rozptylu medzi mužmi a ženami nepreukázali predpokladaný rozdiel.

2. Hypotéza 2 sa potvrdila čiastočne – iba korelácia medzi emocionálnou stabilitou a predvídateľnosťou je významná a želanom smere, ďalšie komponenty dôvery, ako aj celková dôvera nesúvisia s emocionálnou stabilitou tak, ako sme predpokladali. U emocionálne stabilného jedinca podnety a situácie rôznej intenzity nevyvolávajú dlhodobé subjektívne „ťažké“ zážitky. Je vyrovnaný, rozvážny, schopný sebaovládania, rýchle a primerane reagujúci v rôznych situáciách. Keďže subjektívne prežívanie vonkajších vplyvov je stabilné, dá sa predpokladať, že stabilní jedinci budú zároveň očakávať stabilné a konzistentné správanie sa človeka, ktorému dôverujú, pretože stabilitu správania prejavil aj v minulosti v rôznych situáciách.

3. Hypotézy 3, 4 a 6 sa nepotvrdili - nepreukázal sa významný vzťah medzi extroverziou, empatiou a altruizmom, optimistickou životnou orientáciou a komponentmi dôvery, ako aj celkovou dôverou.

4. Hypotéza 5 sa potvrdila čiastočne – spokojnosť so životom a komponenty dôvery viera a spoľahlivosť korelujú v želanom smere a štatisticky významne, avšak životná spokojnosť nesúvisí s predvídateľnosťou, ako aj celkovou dôverou. Čím sú ľudia viac spokojní so svojím životom, prežívajú viac istoty a očakávajú viac starostlivosti od osoby, ktorej dôverujú. Dokážu sa na druhého spoľahnúť, že im v prípade potreby pomôže.

Literatúra

- BOUMA, J., SOEST, D., BULTE, E., 2006, Trust, Trustworthiness and Cooperation: Social Capital and Community Resource Management. Department of Economics. Tilburg University, Netherlands.
- DIENER, E., EMMONS, R. A., LARSEN, R. J., GRIFFIN, S., 1985, The Satisfaction With Life Scale. *Journal of Personality Assessment*, 49, 45-64.
- DIENER, E., PAVOT, W., 1993, Review of Satisfaction with Life Scale. *Psychological Assessment*, 2, 164-172.
- FALCONE, R., CASTELFRANCHI, C., 2001, Social Trust: A Cognitive Approach. In C. Castelfranchi, Y.H. Tan (Eds.), *Trust and Deception in Virtual Societies* (pp. 55-84), Kluwer Academic Publishers.
- FURUMO, K., PILLIS, E., 2007, Individual Personality Dimensions that Impact Trust in Virtual Teams. Decision Sciences Southwest Regional Meeting in San Diego. California.
- GAMBETTA, D., 2000, Can We Trust Trust? In: D. Gambetta (Eds.), *Trust: Making and Breaking Cooperative Relations* (chap.13), Retrieved February 5, 2007, from <http://www.sociology.ox.ac.uk/papers/gambetta213-237.doc>
- GLAESER, E. L., LAIBSON, D., SCHEINKMAN, J. A., SOUTTER, CH., 1999, What is Social Capital? The Determinants of Trust and Trustworthiness, National Bureau of Economic Research, Cambridge.
- LUHMANN, N., 1988, Familiarity, Confidence, Trust: Problems and Alternative. In: D. Gambetta (Eds.), *Trust: Making and Breaking Cooperative Relations* (pp. 94-107), Oxford: Blackwell.
- MARSH, S. P., 1994, Formalising Trust as a Computational Concept. Unpublished doctoral dissertation, University of Stirling, United Kingdom.
- NEWTON, K., 2004, Social trust: Individual and cross- national approaches. *Portugues Journal of Societal science*, 3, 15-35. Retrieved February 8, 2007, from <http://www.atypon-link.com/INT/doi/pdf/10.1386/pjss.3.1.15/0>.
- REMPEL, J.K., HOLMES, J.G., ZANNA, M.P., 1985, Trust in close relationships. *Journal of Personality and Social Psychology*, 49, 95-112.
- SELIGMAN, M., 1991, *Learned Optimism. How to Change Your Mind and Life*. New York: Alfred A. Knopf.

SCHEIER, M. F., CARVER, C. S., BRIDGES, M. W., 1994, Distinguishing optimism from neuroticism (and trait anxiety, self-mastery, and self-esteem): A re-evaluation of the Life Orientation Test. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67, 1063-1078.

USLANER, E. M., 2002, *The Moral Foundations of Trust*. New York: Cambridge University Press.

VONKOMER, J., 1992, *Vlastnosti a Prejav osobnosti – príručka*. Bratislava: Psychodiagnostika.

Jusková, T., 2009, Vzťah dôvery k vybraným psychologickým charakteristikám. In L. Golecká, J. Gurnáková, I. Ruisel (Eds) *Sociálne procesy a osobnosť 2008*. Zborník z konferencie. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, s. 754 – 765, ISBN 978-80-88910-26-8.

Silné stránky osobnosti, životná spokojnosť a šťastie

Kordačová Jana

jana.kordacova@savba.sk

Ústav experimentálnej psychológie SAV, Bratislava

Abstrakt

Predmetom štúdie bolo zistiť, ako súvisí miera životnej spokojnosti a šťastia s charakteristikami, ktoré pozitívna psychológia označuje ako tzv. silné stránky osobnosti. Výsledky potvrdili predpoklad o pozitívnych vzájomných vzťahoch na vzorke náhodne vybraných poslucháčov VŠ, keď sledované silné stránky vysoko signifikantne korelovali s pocitom ich životnej spokojnosti aj šťastia. K takémuto pozitívnemu prežívaniu prispela najmä celková úroveň múdrosti, ľudskosti, transcencie a odvahy respondentov; z jednotlivých pozitívnych charakteristík to boli predovšetkým zvedavosť, láska k učeniu a poznávaniu, hravosť a zmysel pre humor, entuziazmus, sociálna a emočná inteligencia, sebapoznanie, zmysel pre krásno, duchovnosť, vytrvalosť, statočnosť, vďačnosť, láskavosť, a napokon nádej a optimizmus. Konštatuje sa potreba detailnejšieho štúdia týchto súvislostí, a to aj na vekovo variabilnejších vzorkách našej populácie.

Kľúčové slová: životná spokojnosť, šťastie, silné stránky osobnosti, pozitívna psychológia

Grantová podpora: Štúdia vznikla s finančným príspevkom CEKOG (Centrum excelentnosti pre výskum kognícií pri Ústave experimentálnej psychológie SAV) a grantovej agentúry VEGA - Grantový projekt č. 2/6185/26.

Úvod

Skúmanie tzv. silných stránok a cností človeka patrí od vzniku pozitívnej psychológie (PP) ku kľúčovým oblastiam jej záujmu. Ide o charakteristiky ako napríklad optimizmus, viera, nádej, vďačnosť, odvaha, radosť, múdrosť a i., ktoré fungujú ako „narázniky“ proti

pocitu nešťastia a duševným poruchám, a môžu byť kľúčom k vytváraniu psychickej odolnosti (Seligman, 2003, Park 2004, Peterson 2006, a iní).

Ako psychológia ľudských silných stránok (psychology of human strengths) sa - ako sme to už uviedli na inom mieste (Kordačová, 2007) - pozitívna psychológia deklaruje ako veda o pozitívnych individuálnych rysoch, životných zážitkoch, skúsenostiach a pozitívne fungujúcich spoločenstvách a inštitúciách, ktorá na rozdiel od tradičného patologizujúceho prístupu k človeku hľadá pomocou rigorózneho empirického výskumu spôsoby, ako umožniť ľuďom prežiť šťastnejší a zmysluplnší život (Mareš, 2001, Seligman 2002, 2003). Podľa J. Křivohlavého (2004) je vznik pozitívnej psychológie odpoveďou na potrebu dobrého psychického fungovania človeka. M. Seligman hovorí o budovaní najlepších kvalít života, pričom tzv. dobrý život spočíva v každodennom využívaní charakteristických silných stránok, z ktorého plynú pozitívne zážitky a emócie v zmysle „naráznikov“ proti pocitom nešťastia a rýchlych rozpúšťáčov negatívnych emócií.

O klasifikáciu pozitívnych stránok človeka sa usilovali zakladatelia PP od jej vzniku a slovenský čitateľ sa s podrobným popisom silných stránok mohol stretnúť napr. v monografii M. Seligmana (2003). Problém ich klasifikácie a genézu ich taxonómie podáva aj J. Mareš (2008), pričom sa opiera o prehľadovú prácu C. Petersona a M. Seligmana z r. 2004. M. Seligman hovorí o 24 takýchto silných stránkach osobnosti, alebo ak chcete – o kladných stránkach/prednostiach človeka/ľudského charakteru, ktoré sú dnes už aj metodicky relatívne dobre prepracované a ktoré v typických zoskupeniach reprezentujú 6 základných kultúrne nezávislých ľudských cností. Tieto kľúčové charakteristiky človeka zvlášť oceňujú filozofi morálky a tiež náboženský myslitelia (bližšie Mareš, 2008).

Precizovanie predmetu i pojmového aparátu pozitívnej psychológie nie je ukončený proces a terminologicky zatiaľ nedošlo k úplnému zjednoteniu ani medzi domácimi autormi. Niektorí prekladajú anglické strengths, resp. human strengths ako individuálnu silu (Sólyi, 2003), alebo ako prednosti (Nišponská, 2006, Mareš, 2008), iní ako silné stránky osobnosti (Kordačová, 2007), alebo charakteru, resp. človeka (Mareš, 2008), prípadne ako charakterové črty (Nišponská, 2006). Hovorí sa aj o pozitívnych charakterových vlastnostiach, alebo o pozitívnych, kladných stránkach osobnosti človeka/ľudí (Mareš 2008), prípadne o charakteristických silných stránkach (Kordačová, 2007), pričom jednotliví autori ich zväčša používajú ako pracovné názvy. Osobne sa prikláňame k prekladu silné stránky osobnosti, keďže podľa nášho názoru je obsahovo dostatočne výstižný tak či do psychologickéj príbuznosti s osobnostným rysom ako trvalejšej, transsituačnej charakteristiky či dispozície, ako aj - a zároveň – svojím konotatívnym dôrazom na psychickú silu v človeku ako istú

zovšeobecňujúcu schopnosť, ktorá sa javí kľúčovou charakteristikou pri nazeraní na silné stránky aj v odbornej literatúre (pozri napr. Snyder, Lopez, 2002). Toto „terminologické hľadanie“ je dôsledkom a výrazom obťažnosti operacionalizovať nové pojmy v psychológii, najmä ak sú zasadené do viacúrovňového psychologického rámca než sa javí na prvý pohľad, prípadne ak sa zvažuje, či ide o charakteristiku, alebo proces a pod. (bližšie k tomuto problému pozri Aspinwalová, Staudingerová, 2003 a i., tiež Mareš 2008).

Keďže silné stránky osobnosti a cnosti sa dávajú do súvislosti najmä s prežívaním šťastia, zdravím a celkovou kvalitou života jednotlivca (napr. Seligman, 2003, Park 2004, Peterson 2006, a iní), rozhodli sme sa zistiť, ako súvisí prežívanie životnej pohody a šťastia so silnými stránkami osobnosti na našej populácii.

Cieľ výskumu, výber a metóda

Cieľom nášho výskumu bolo overiť, ako súvisia silné stránky osobnosti s prežívaním subjektívnej pohody, životnej spokojnosti a šťastia, či je toto prežívanie u mužov a u žien rovnaké a či je na mieste očakávať rozdiel aj v silných stránkach ich osobnosti.

Výber tvorilo 187 vysokoškolákov, 87 mužov a 113 žien, poslucháčov Pedagogickej fakulty FFUK v Bratislave, Filozofickej fakulty Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave (psychológia) a Materiálovo-technologickej fakulty STU v Trnave. Použili sme metodiky:

1. Dotazník charakteristických silných stránok (CHSS) M. Seligmana a Ch. Petersona (2002), ktorý meria 24 silných stránok osobnosti a 6 cností (uvedených v zátvorke): Zvedavosť, Láska k učeniu, Úsudok/Kritické myslenie, Vynaliezavosť/Tvorivosť, Praktická inteligencia, Sociálna inteligencia, Perspektíva (Múdrosť a poznanie); Statočnosť, Vytrvalosť, Integrita (Odvaha); Láskovosť a štedrosť, Schopnosť milovať a byť milovaný (Ľudskosť); Občianske vystupovanie/Lojalita, Nestrannosť a Schopnosť viesť (Spravodlivosť); Sebakázeň, Obozretnosť a Pokora/Skromnosť (Striedmosť); Zmysel pre krásu, Vďačnosť, Nádej/Optimizmus, Duchovnosť, Odpustenie, Hravosť a Entuziazmus (Transcendencia). Použili sme skrátenú 48-položkovú verziu (Seligman, 2003).

2. Škálu všeobecnej miery šťastia (VMSŠ) S. Lyubomirskej (2003) - sebaopisová škála, zachytávajúca globálnu mieru subjektívneho prežívania pocitu šťastia.

3. Škály emocionálnej habituálnej subjektívnej pohody (SEHP) J. Džuku a C. Dalberta (2002) – určené na meranie emocionálneho komponentu subjektívnej pohody (frekvenciu); pozostávajú zo škály pozitívneho prežívania a zo škály negatívneho prežívania.

4. Škála životnej spokojnosti (ŠŽS) M. Seligman (2003) - sebauposudzovacia škála, zachytávajúca mieru životnej spokojnosti z aspektu prítomnosti, budúcnosti i minulosti.

Predpokladali sme, že jednotlivé silné stránky a cnosti budú pozitívne súvisieť s pocitom životnej spokojnosti a prežívaním šťastia respondentov.

Výsledky a ich interpretácia

Zistené korelačné vzťahy jednotlivých silných stránok so subjektívnou pohodou, životnou spokojnosťou a s prežívaním šťastia uvádzame v tabuľke 1. Najviac korelácií sme zaznamenali so všeobecnou mierou šťastia, k čomu prispela najmä hravosť a zmysel pre humor, statočnosť a tiež láska k učeniu a poznávaniu našich respondentov. S výnimkou 4 silných stránok (schopnosť milovať a byť milovaný, sebaregulácia, skromnosť a pokora, a schopnosť odpúšťať) sa so subjektívnym prežívaním šťastia spájali prakticky všetky silné stránky. Podobne to bolo aj so vzťahom silných stránok a škál subjektívnej pohody, t.j. s tým, ako sa jedinec zvyčajne cíti a čo prežíva. Tu súviseli so silnými stránkami predovšetkým pozitívne emócie. S negatívnym prežívaním korelovali silné stránky záporne, pričom najvýraznejšie so statočnosťou. Čím teda bola dotyčná osoba menej statočná, (ale týka sa to aj ďalších, v tab. č 1 uvedených silných stránok), tým častejšie prežívala hnev, strach a ostatné negatívne emócie. K celkovej miere subjektívnej pohody našich respondentov pozitívne prispievala najmä duchovnosť a schopnosť lásky.

Tabuľka 1: Korelačné vzťahy silných stránok osobnosti so subjektívnou pohodou, životnou spokojnosťou a s prežívaním šťastia.

Silné stránky jednotlivu ↓	Všeobecná miera šťastia (VMŠ)	Životná spokojnosť (ŠŽS)	Subj. pohoda celkovo (SEHP)	Pozitívne emócie (SEHP)	Negatívne emócie (SEHP)
Zvedavosť	,280**	,272**	-	,225**	-,169**
Láska k učeniu	,310**	,273**	-	,249**	-,155*
Prakt. intelig.	,246**	-	-	,178*	-,230**
Soc. intelligen.	,182*	-	-	-	-
Statočnosť	,346**	,293**	-,188*	,340**	-,454**
Vytrvalosť	,242**	,243*	-	,201**	-,262**
Láskavosť	,240**	,149*	-	,169*	-
Schopn. lásky	-	,231**	,159*	-	-
Schopn. viesť	,164**	-	-	,232**	-,164*
Sebaregulácia	-	-	-	-	-,156*
Pokora/Skrom.	-	-	-	-,158*	,189*
Zmys.pre krásu	,217**	,280**	-	-	-
Vďačnosť	,155*	,217**	-	,148*	-
Optimizmus	,287**	,197**	-	,264**	-,263**
Duchovnosť	,247**	,263**	,167*	-	-
Odpustenie	-	,194**	-	-	-
Hravosť/Humor	,355**	,171*	-	,312**	-
Entuziazmus	,187*	-	-	,280*	-,227**

Silné stránky osobnosti sa u sledovaných VŠ pozitívne spájali aj so životnou spokojnosťou. Jej celková miera tu korelovala s väčšinou silných stránok a najtesnejšie so statočnosťou. Záporne súvisela statočnosť jedine s celkovou subjektívnou pohodou, čo môže byť dané jej spomínaným tesným vzťahom s negatívnymi emóciami, ktoré túto silnú stránku človeka znižovali. V súvislosti s odpoveďou na našu prvú výskumnú otázku môžeme teda konštatovať, že v našom výbere respondentov sa potvrdila tesná súvislosť silných stránok osobnosti s mierami subjektívnej pohody, životnej spokojnosti aj šťastia, pričom podľa všetkého sa navzájom potencovali a najvýznamnejšou mierou k nim prispievala statočnosť.

Čo sa týka sledovaných cností (v zmysle akejsi kumulovanej metaúrovne silných stránok osobnosti), z výsledkov v tabuľke 2 vidíme, že sa najtesnejšie spájali s kladným emočným prežívaním. Múdroosť, odvaha, ľudskosť, spravodlivosť, striedmosť a transcendentnosť výrazne súviseli aj s celkovým prežívaním šťastia, k čomu v našom výbere vysokoškolákov prispela najmä transcendentnosť, ktorá sýtala aj vysokú mieru ich životnej spokojnosti. Na druhej strane, odvaha a spravodlivosť súviseli predovšetkým s negatívnymi emóciami (záporne), pričom najmä pre odvahu platilo, že čím jej bolo menej, tým viac negatívneho prežívania priniesla. Takéto zistenie platí aj pre spravodlivosť, pričom je podobné vzťahu

jednotlivých silných stránok so statočnosťou (tab. 1). Analogicky teda platí, že odvaha a spravodlivosť negatívne súvisia s prežívaním celkovej subjektívnej pohody, pričom aj tu statočnosť (ako súčasť cnosti nazvanej odvaha) výrazne sýtila prežívanie subjektívnej pohody, životnej spokojnosti a šťastia (i keď v prípade subjektívnej pohody záporne – porovnaj tab. 1). Zdá sa teda, že odvaha a spravodlivosť sú „emočne nepohodlné“, a zároveň odvaha prispela k prežívaniu šťastia a životnej spokojnosti najvýraznejšie.

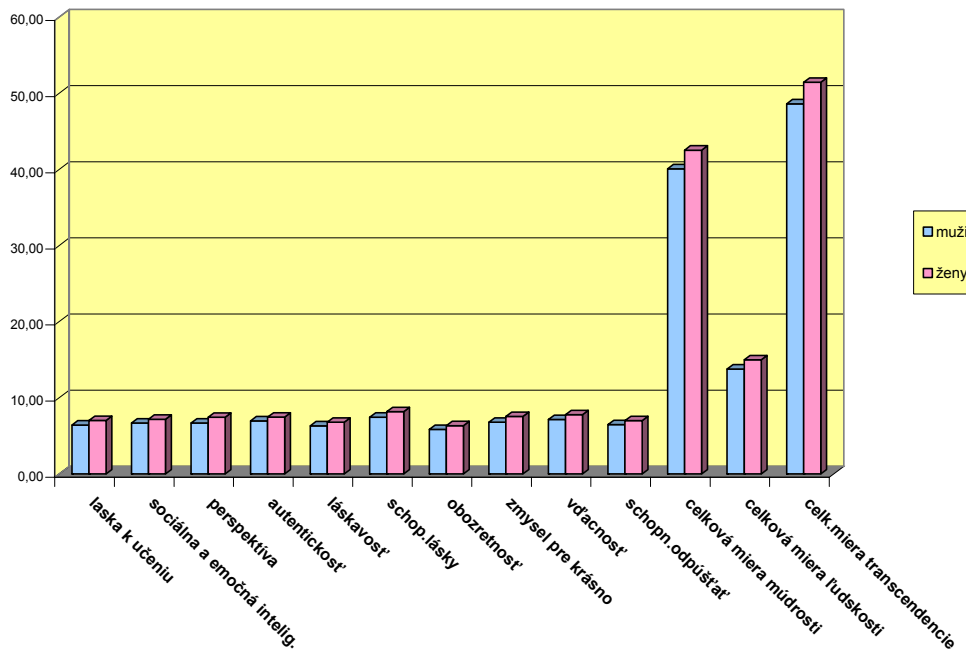
Tabuľka 2: Korelácie celkovej miery silných stránok osobnosti so subjektívnou pohodou, životnou spokojnosťou a s prežívaním šťastia.

Silné stránky celkovo - cnosti	Všeobec. miera šťastia	Životná spokojnosť celkovo	Subjektívna pohoda celkovo SEHP	Pozitívne emócie SEHP	Negatívne emócie SEHP
Múdrosť	,330**	,256**	-	,232**	-
Odvaha	,325**	,268**	-,146*	,306**	-,384**
Ľudskosť	,213**	,246**	,192**	,198**	-
Spravodlivosť	,190*	-	-	,182*	-,146*
Striedmosť	-	-	-	,175*	-
Transcendentnosť	401**	,368**	-	,322**	-

Ďalšou z cností, ktoré sa v našom výbere vysokoškolákov najfrekvencovanejšie spájali s mierami spokojného života, bola ľudskosť (humánnosť). Na rozdiel od odvahy, humánnosť nesúvisela s negatívnymi emóciami, a subjektívnu spokojnosť (spolu so všeobecnou mierou šťastia a životnej spokojnosti) sýtila výlučne pozitívne. Dá sa teda usudzovať, že byť humánnym je emočne „výhodnejšie“ ako byť odvážnym a statočným, avšak treba tu zohľadniť aj vekovú špecifickosť našej výskumnej vzorky s tým, že uvedené nemusí platiť pre iné vekové kategórie, napr. starších osôb.

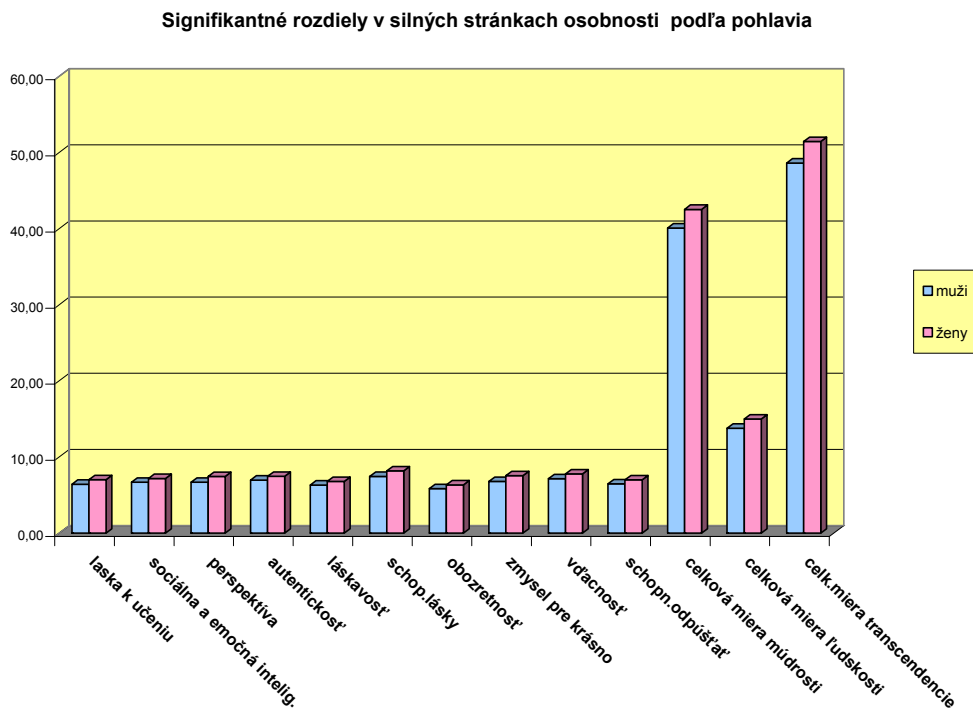
Pokiaľ išlo o zisťovanie rozdielov v sledovaných premenných, zaujímalo nás, či medzi mužmi a ženami existuje rozdiel jednak z pohľadu na ich silné stránky a jednak v prežívaní ich subjektívnej pohody, životnej spokojnosti a šťastia. Výsledky znázorňuje Graf 1 a Graf 2, pričom v nich uvádzame iba štatisticky významné rozdiely.

Signifikantné rozdiely v silných stránkach osobnosti podľa pohlavia

Ukázalo sa (Graf 1), že ženy nášho výberu preukázali signifikantne vyššiu mieru silných stránok osobnosti ako muži, pričom išlo o takmer polovicu všetkých 24 sledovaných silných stránok osobnosti a o polovicu z cností (3 zo 6). Mladé ženy teda prejavili významne viac lásky k učeníu a poznávaniu, sociálnej a emočnej inteligencie, perspektívy, autentickosti, láskavosti, schopnosti milovať a byť milovaná, obozretnosti, zmyslu pre krásu, vďačnosti a schopnosti odpúšťať ako muži, čo sa prejavilo aj v cnostiach ako kvalitách „vyššieho rádu“, akou je múdrosť, ľudskosť a transcendencia, v ktorých naše vysokoškoláčky svojich rovesníkov „predbehli“. Toto zistenie môže súvisieť aj s vývinovým aspektom daného problému.

Graf 1

Čo sa týka rozdielov v prežívaní životnej spokojnosti a subjektívnej pohody (Graf 2), tu sme tiež zistili trend prevahy pozitívneho prežívania v prospech žien, s výnimkou negatívnych emócií, ktoré vysokoškoláčky nášho výberu prežívali signifikantne častejšie ako muži. Celkovo však v prežívaní subjektívnej pohody a životnej spokojnosti získali vysokoškoláčky nášho výberu významne vyššie skóre ako muži aj napriek tomu, že vo všeobecnej miere šťastia dosiahli muži vyššie skóre (rozdiel však nebol signifikantný). Na našu tretiu výskumnú otázku o rozdieloch v prežívaní mužov a žien nášho výberu môžeme odpovedať v tom zmysle, že ženy prežívali signifikantne viac životnej spokojnosti a subjektívnej emočnej pohody ako muži, a to vrátane častejšieho prežívania negatívnych emócií.

Záver a diskusia.

Cieľom štúdie bolo zistiť, ako súvisí životná spokojnosť a šťastie s charakteristikami, ktoré pozitívna psychológia označuje ako silné stránky osobnosti a cnosti. Zároveň nás zaujímalo, či je tu na mieste očakávať medzipohlavné rozdiely. Výskum sme uskutočnili na

vzorke náhodne vybraných poslucháčov VŠ, pričom sme predpokladali pozitívne vzťahy medzi sledovanými charakteristikami a existenciu rozdielov s ohľadom na pohlavie.

Výsledky ukázali, že silné stránky štatisticky významne súviseli s pocitom životnej spokojnosti aj šťastia našich respondentov. K zistenému pozitívnemu prežívaniu prispela najmä celková úroveň ich odvahy, ľudskosti, transcendentnosti, múdrosti a spravodlivosti, a z jednotlivých pozitívnych charakteristík to boli najmä statočnosť, láska k učeniu a poznávaniu, zvedavosť, vytrvalosť, optimizmus, humor a hravosť, praktická inteligencia, schopnosť viesť, vďačnosť, duchovnosť, entuziazmus, láskavosť, zmysel pre krásno, schopnosť lásky, pokora a skromnosť, schopnosť odpúšťať, sociálna inteligencia a sebaregulácia.

Najviac vzťahov silných stránok osobnosti sme zistili s celkovým prežívaním šťastia, pozitívnymi emóciami a so životnou spokojnosťou, a najmenej s negatívnymi emóciami. Pritom sa ukázalo, že celková subjektívna pohoda akoby s jednotlivými silnými stránkami nesúvisela aj napriek tomu, že vlastné škály pozitívnych a negatívnych emócií, z ktorých celková miera subjektívnej pohody pozostáva, sa so sledovanými silnými stránkami spájali frekventovane. Pravdepodobne to súvisí s vysokým zastúpením inverzných vzťahov negatívneho emočného prežívania s jednotlivými silnými stránkami, čo sa mohlo premietnuť do absencie štatisticky významných vzťahov celkového prežívania subjektívnej pohody so silnými stránkami, a to aj na úrovni cností – tabuľka 2.

Zaujímavým zistením bolo, že z jednotlivých cností súvisela s mierami šťastia a spokojnosti predovšetkým odvaha a ľudskosť, a najmenej striedmosť. Striedmosť bola pritom zároveň jedinou cnosťou, ktorá s výnimkou pozitívneho prežívania (škála pozitívnych emócií SEHP) - nekorelovala u našich VŠ so žiadnou zo sledovaných mier šťastia, pohody a spokojnosti. Vynára sa tu otázka, či náročné sebaregulačné úsilie, zabezpečujúce vysokú mieru striedmosti, nie je u mladých ľudí menej efektívnou stratégiou, a či „schodnejšou“ cestou k dosiahnutiu životnej pohody a spokojnosti u nich nie je skôr rozvíjanie odvahy a humanizmu, ktoré s prežívaním šťastia a pohody naopak súviseli vysoko významne.

Z ďalších výsledkov, ktoré stoja za pozornosť je zistenie, že negatívne emócie korelovali so silnými stránkami inverzne, čo je zaujímavé najmä v prípade statočnosti a pokory, ktoré ako jediné zo sledovaných silných stránok znižovali prežívanie životnej pohody. Zdá sa teda, že čím pestrejšou paletou silných stránok jednotlivец disponuje, tým menej negatívnych emócií prežíva, a naopak – čím menším množstvom silných stránok „je obdarený“, tým viac priestoru to vytvára pre negatívne emócie. Pritom sa ukázalo, že statočnosť tu hrať kľúčovú úlohu. Z ostatných silných stránok, ktoré výraznejšie podporovali prežívanie šťastia a životnej spokojnosti skúmaných VŠ možno ešte spomenúť hravosť a zmysel pre humor, a lásku

k učení a poznávaniu. K celkovej subjektívnej pohode našich respondentov ešte výraznejšie prispievala aj ich duchovnosť a schopnosť lásky.

Čo sa týka interpohlavných rozdielov, mladé ženy nášho výberu celkovo preukázali štatisticky významnejšie zastúpenie „sily“ silných stránok osobnosti ako mladí muži. Ženy skórovali významne vyššie aj v celkovej subjektívnej pohode a životnej spokojnosti, avšak v porovnaní s mužmi prežívali oveľa častejšie negatívne emócie. Takéto výsledky nabádajú k potrebe hlbšieho štúdia príčin interpohlavných rozdielov v silných stránkach a cnostiach, nakoľko ich zistenia by mohli prispieť k precíznejšej rodovej špecifikácii praktických záverov z výskumov pozitívnej psychológie. Ide tu však ide o jednu z prvých sond do vzťahov silných stránok osobnosti so životnou spokojnosťou a šťastím v našich podmienkach a preto považujeme za potrebné nielen pokračovať v intenzívnom bádani na tomto poli výskumu, ale rozšíriť ho aj na ďalšie výskumné vzorky a vekové kategórie.

Literatúra

ASPINWALL, L. G., STAUDINGER, U.M., (Eds.), 2004, A Psychology of Human Strengths. Fundamental Questions for a Positive Psychology. Washington: APA, 2nd Edition, 2003 and 3rd Edition, 2004.

KORDAČOVÁ, J., 2007, Osobnostné a kognitívne pozadie silných stránok osobnosti. In: Humpolíček, P., Svoboda, M., Blatný, M. (Eds.), Sociální procesy a osobnost 2007. Brno: MSD, spol. s r.o., 236-244.

KŘIVOHLAVÝ, J., 2004, Pozitivní psychologie. Praha: Portál.

MAREŠ, J., 2001, Pozitivní psychologie – důvod k zamyšlení i výzva. Československá psychologie.

MAREŠ, J., 2008, Nová taxonomie kladných stránek člověka – Inspirace pro pedagogiku a pedagogickou psychologii. Pedagogika, LVIII, 1, 4 – 20.

NIŠPONSKÁ, M., Prijatie minulosti ako faktor osobného rastu. Dizertačná práca. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, 2006, 91s.

Park, N., Peterson, C., Seligman, M.E.P., 2004, Strengths of character and well-being. Journal of Social and Clinical Psychology.

PETERSON, C., 2006, Strengths of character and happiness: Introduction to special issue. Journal of Happiness Studies, 7, 289-291.

PETERSON, C., SELIGMAN, M.E. (Eds.), 2004, Character Strengths and Virtues. Oxford: Oxford Univ. Press.

SELIGMAN, M.E.P., Positive prevention and positive therapy. In C.R.Snyder & S.J.Lopez (Eds.), Handbook of positive psychology (pp. 3-9), New York: Oxford University Press.

SELIGMAN, M.E.P., 2003, Opravdové štěstí. Pozitivní psychologie v praxi. Praha: Ikar,

SNYDER, C.R., LOPEZ, S. J., 2002.: Handbook of positive psychology. Oxford: University Press.

SÓLYI, P., 2003, Naučený optimizmus. Diplomová práca. Bratislava: FFUK, 68 s.

Kordačová, J., 2009, Silné stránky osobnosti, životná spokojnosť a šťastie. In L. Golecká, J. Guňáková, I. Ruisel (Eds) Sociálne procesy a osobnosť 2008. Zborník z konferencie. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, s. 766 – 776, ISBN 978-80-88910-26-8.

Obsah národních stereotypů v příhraniční oblasti České republiky a Rakouska

Kouřilová Sylvie, Hřebíčková Martina

kourilov@fss.muni.cz

Psychologický ústav, Akademie věd České republiky, v.v.i

Abstrakt

Príspevok predstavuje výzkum národních stereotypů v příhraniční oblasti České republiky a Rakouska. Předmětem zájmu bylo zachytit, jakým způsobem Češi a Rakušané posuzují své vlastní osobnostní charakteristiky, osobnostní charakteristiky členů vlastního národa (autostereotyp) a národa sousedního (heterostereotyp). Metoda použitá k sebesouzení a posouzení obsahu národních stereotypů vychází z pětifaktorového modelu osobnosti. Prvním z cílů výzkumu bylo porovnat obsahy jednotlivých typů posouzení – národního autostereotypu, národního heterostereotypu a sebesouzení. Dalším cílem bylo porovnat českou a rakouskou část výzkumného souboru. Výsledky ukázaly, že se čeští a rakouští adolescenti v sebesouzení výrazně neliší. Mezi sebesouzením a autostereotypem byl prokázán negativní vztah v obou částech výzkumného souboru. Očekávaný negativní vztah mezi sebesouzením a heterostereotypem byl statisticky průkazný pouze v české části souboru. Srovnání auto- a heterostereotypů ukázalo, že mezi rakouskými a českými respondenty neexistuje shoda v posuzování charakteristik typického Čecha/Češky a typického Rakušana/Rakušanky.

Klíčová slova: sociální kognice, národní stereotypy, pětifaktorový model osobnosti

Grantová podpora: Studie vznikla v rámci grantového projektu 406/07/1561 Grantové agentury ČR a je součástí výzkumného záměru AV0Z0250504 Psychologického ústavu AV ČR, v.v.i.

Abstract

The study researched national stereotypes in a border region of the Czech Republic and Austria. We were interested in how Czechs and Austrians perceived their own personality

characteristics, personality characteristics of their own nation members (autostereotype) and the neighboring nation members (heterostereotype). Method used for self-ratings and ratings of national stereotypes content is based on the five-factor personality model. The first goal of our study was to compare the content of national auto-, heterostereotypes, and self-ratings. Another goal was to compare the Czech and Austrian sample. The outcomes showed a convergence between the self-ratings of Czech and Austrian adolescents. However, the self-ratings differed from the national autostereotype in both parts of the sample. The expected negative relationship between self-ratings and national heterostereotype was significant just in the Czech sample. The comparison between national auto- and heterostereotypes revealed divergent perceptions of a typical Czech and a typical Austrian within Czechs and Austrians.

Key words: social cognition, national stereotypes, five-factor model of personality

Příspěvek shrnuje výsledky výzkumu národních stereotypů v příhraniční oblasti České republiky a Rakouska. Předmětem výzkumu bylo zachytit, jakým způsobem Češi a Rakušané posuzují své vlastní osobnostní charakteristiky, osobnostní charakteristiky typických členů vlastního národa (autostereotyp) a národa sousedního (heterostereotyp). Příhraniční oblast byla vybrána na základě předchozích zjištění, že stereotypy v oblastech intenzivnějšího kontaktu mezi sousedními národy ústí v mnohem propracovanější, plastičtější obraz druhého národa (Drabinová, 1999).

Teoretickým rámcem, který jsme použily pro zachycení percepce osobnostních rysů jak v případě sebeposouzení tak v případě posouzení obsahu národních stereotypů, tvoří pětifaktorový model osobnosti. Osobnostní charakteristiky v uvedených typech posouzení byly sledovány v dimenzích extraverte, přívětivost, svědomitost, emocionální stabilita a intelekt/otevřenost ke zkušenosti (např. Allik, & McCrae, 2002; Hřebíčková, 1997).

Tento výzkumný projekt sledoval několik cílů. Můžeme je rozdělit do dvou hlavních skupin podle toho, zda se týkají rozdílů mezi jednotlivými typy posouzení (národní autostereotyp, heterostereotyp a sebeposouzení) nebo rozdílů mezi dvěma částmi výzkumného souboru – českou a rakouskou.

Nejprve jsme se zaměřily na stanovení shod a rozdílů mezi jednotlivými typy posouzení. Konkrétně jsme srovnávaly sebeposouzení s národním autostereotypem a dále sebeposouzení s národním heterostereotypem. Zjišťovaly jsme, do jaké míry jednotlivci sami sebe vnímají ve shodě s posouzením typického představitele vlastní referenční skupiny – národa Čechů nebo

Rakušanů – a nakolik se vymezují vůči typickému představiteli sousedního národa. Předpokládaly jsme, že se sebeposouzení bude blížit posouzení příslušníka vlastního národa (identifikace s vlastním národem) a naopak se bude odchylovat od posouzení příslušníka druhého národa. Tzn. sebeposouzení českých účastníků studie se bude více podobat charakteristikám, které připisují Čechům/Češkám, než charakteristikám, které připisují Rakušanům/ Rakušankám a naopak pro rakouské účastníky studie.

Druhá skupina výzkumných otázek směřovala k zjištění shod a rozdílů mezi českou a rakouskou částí výzkumného souboru. A to jak na úrovni sebeposouzení českých a rakouských adolescentů, tak na úrovni posouzení národního auto- a heterostereotypu. Našimi hypotézami v této části bylo, že se čeští a rakouští respondenti/-tky v sebeposouzení navzájem neliší. Dále pak, že se posouzení typického představitele vlastního národa českými respondenty/-tkami nebude lišit od posouzení typického představitele sousedního národa rakouskými respondenty/- tkami (obraz typického Čecha/Česky). V případě percepce charakteristik typického Rakušana/Rakušanky jsme předpokládaly, že se posouzení typického člena vlastního národa rakouskými respondenty/-tkami nebude lišit od posouzení typického člena sousedního národa českými respondenty/-tkami.

Případné rozdíly mezi skupinami byly pro účely tohoto příspěvku sledovány převážně na úrovni profilů jednotlivých typů posouzení, tedy ne na úrovni jednotlivých dimenzí pětifaktorového modelu osobnosti (pro podrobnější analýzu na úrovni jednotlivých dimenzí pětifaktorového modelu viz Kouřilová, 2006).

Soubor

Výzkumný soubor lze rozdělit na dvě části podle národů, u kterých sběr dat probíhal, na část českou a rakouskou. Českou část výzkumného souboru tvořilo 135 středoškolských studentek/-tů gymnázia a ekonomické střední školy ve Znojmě ve věku 16 až 21 let ($M = 18,0$ let; $SD = 0,9$; 67 % žen). V rakouské části se věk respondentek/-tů pohyboval od 15 do 21 let ($M = 17,6$ let; $SD = 1,3$; 62 % žen). Respondentky/-ti navštěvovali gymnázium v Hornu nebo ekonomickou střední školu v Retzu. Obě části byly vyrovnané z hlediska věku, vzdělání a trvalého bydliště, které může být pro konstrukci a obsah stereotypů klíčové (Tolková, 1999).

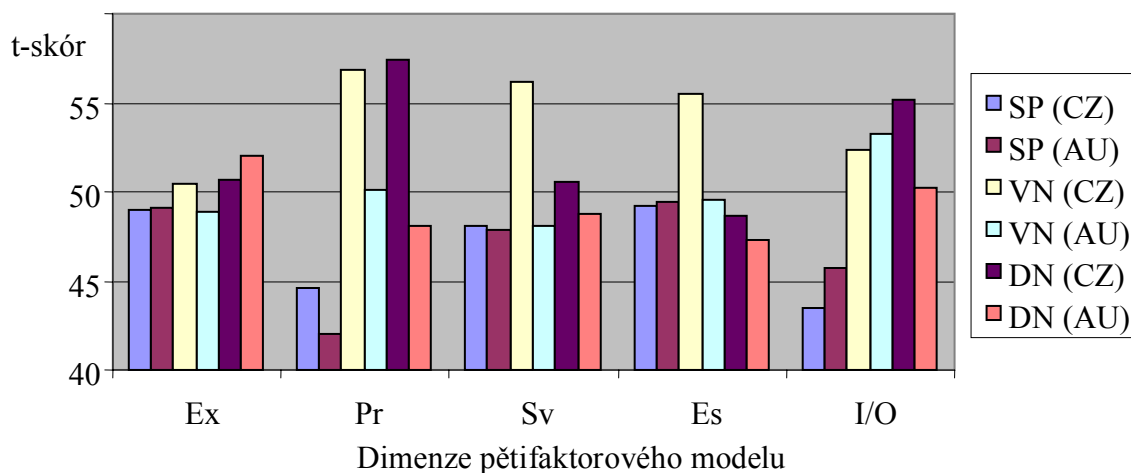
Metoda

Klíčovým nástrojem užitým v tomto výzkumu byl Inventář přídavných jmen pro posouzení pěti obecných dimenzí osobnosti IPJ-R (Hřebíčková, Urbánek, & Čermák, 2000). Inventář IPJ-R je tvořen 60 dvojicemi bipolárních adjektiv náležejících do 5 dimenzí pětifaktorového modelu osobnosti (tedy 12 dvojic pro každou dimenzi). Škály bipolárních adjektiv IPJ-R vhodně zachycují kategoriální povahu národních stereotypů. Úkolem respondentek/-tů bylo posuzovat charakteristiky osobnosti na šestibodové škále. Nejprve měli pomocí dvojic adjektiv posoudit své vlastnosti, poté vlastnosti typického představitele vlastního národa a nakonec vlastnosti typického představitele národa sousedního.

Výsledky

Pro zjištění reliability měřicího nástroje (IPJ-R) byly stanoveny hodnoty Cronbachova koeficientu alfa. Hodnoty kritéria 0,70 dosáhly všechny škály inventáře IPJ-R ve všech typech posouzení. Inventář IPJ-R lze tedy považovat za reliabilní metodu pro posuzování osobnostních charakteristik a charakteristik obsažených v národních stereotypech. Provedená explorační faktorová analýza prokázala, že faktorové náboje většiny položek dosahují na odpovídajícím faktoru hodnot vyšších než 0,30 a zároveň hodnot nižších než 0,30 v případě zbývajících faktorů. Výsledky posouzení osobnostních charakteristik v rámci jednotlivých dimenzí pětifaktorového modelu a tří typů posouzení (sebeposouzení, národní auto- a heterostereotyp) byly převedeny na t-skóry (viz Graf 1). T-skór v rozmezí 45-55 znamená nevyhraněnost v dané charakteristice, t-skór nižší než 45 nízkou míru a t-skór vyšší než 55 vysokou míru dané charakteristiky.

Graf 1: T-skóry pro sebesposouzení (SP), posouzení typického představitele vlastního (VN) a sousedního národa (DN) provedených Čechy (CZ) a Rakušany (AU) v jednotlivých dimenzích pětifaktorového modelu

Vysvětlivky: (CZ) posouzení provedené Čechy/Čechy, (AU) posouzení provedené Rakušankami/Rakušany. SP sebesposouzení, VN posouzení typického představitele vlastního národa, DN posouzení typického představitele druhého národa. Ex extraverte, Pr přívětivost, Sv svědomitost, Es emocionální stabilita, I/O intelekt/otevřenost ke zkušenosti.

Pro stanovení shod a rozdílů mezi sebesposouzením a národním autostereotypem a sebesposouzením a národním heterostereotypem (první z cílů výzkumu) byly stanoveny hodnoty vnitrotřídních korelací (ICC). Vnitrotřídní korelace jsou vhodné k posouzení podobnosti jednotlivých typů posouzení, protože jsou citlivé jak ke tvaru profilů tak k rozdílům v jejich zvýšení (Terracciano, & McCrae, 2005). S výjimkou porovnání sebesposouzení Čechů a Rakušanů, byly vnitrotřídní korelace stanoveny zvlášť pro obě části výzkumného souboru.

Hodnota vnitrotřídní korelace pro sebesposouzení Čechů/Čechů a sebesposouzení Rakušank/Rakušanů je rovna 0,52 ($p = 0,01$). V české části souboru je hodnota vnitrotřídní korelace pro sebesposouzení a posouzení typického představitele vlastního národa rovna -0,59 ($p = 0,01$), pro sebesposouzení a posouzení typického představitele druhého národa -0,78 ($p = 0,01$). V rakouské části souboru je hodnota vnitrotřídní korelace pro sebesposouzení a posouzení typického představitele vlastního národa rovna -0,35 ($p = 0,01$). Vztah mezi sebesposouzením Rakušank/Rakušanů a posouzením typického představitele druhého národa nebyl statisticky průkazný.

Vztah mezi českým národním auto- a heterostereotypem – tedy mezi posouzením charakteristik typického představitele českého národa z pohledu Čechů/Češek a z pohledu Rakušane/Rakušanů – byl roven $-0,67$ ($p = 0,01$). Vztah mezi rakouským národním auto- a heterostereotypem nebyl statisticky průkazný.

Diskuze

Prvním z cílů tohoto výzkumu bylo stanovit korespondenci mezi sebeposouzením a posouzením typického představitele vlastního národa (autostereotypem). Na základě výpočtu vnitrotřídních korelací (ICC) jsme zjistily, že spolu profily sebeposouzení a autostereotypu korelují negativně jak v české (ICC = $-0,6$; $p = 0,01$) tak v rakouské části výzkumného souboru (ICC = $-0,4$; $p = 0,01$). Lze uzavřít, že se respondenti za typické představitele vlastního národa nepovažují, naopak se proti svojí představě o typickém představiteli vlastního národa vymezují. První hypotézu o podobnosti mezi sebeposouzením a národním autostereotypem tedy zamítáme.

Srovnání sebeposouzení s popisem národního charakteru v literárních pramenech prováděli v rámci ověřování NEO inventářů v českém, polském a slovenském kulturním kontextu M. Hřebíčková, T. Urbánek, I. Čermák, P. Szarota, E. Ficková, & L. Orlická (2002). Predikované skóry v dimenzích pětifaktorového modelu osobnosti, které byly stanoveny na základě vybraných charakteristik české národní povahy, nebyly při porovnání se sebeposouzením respondentů/-tek potvrzeny stejně jako tomu bylo v případě našeho výzkumu.

Ke stejnému výsledku dospěla také rozsáhlá mezinárodní studie koordinovaná A. Terracianem a R. R. McCraem (2005). Jejím cílem bylo zjistit, zda intraskupinové percepcie národního charakteru (autostereotypy) zrcadlí průměrné hodnoty osobnostních rysů, které byla získána dříve prostřednictvím sebeposouzení a posouzení druhého. Tým autorů dospěl k závěru, že se percepcie národního charakteru při srovnání se sebeposouzením a posouzením druhého neshodují ve většině z 49 zkoumaných zemí v žádné z pěti dimenzí. Autoři uzavírají, že národní stereotypy nejsou zobecněním osobnostních rysů jednotlivců, které by byly odvozeny z pozorování lidí, se kterými se člověk uvnitř své kultury setkává. Jsou sociálními konstrukcemi, které slouží rozličným účelům jako je např. udržování národní identity (McCrae, & Terraciano, 2005; Holý, 2001).

V případě srovnání sebeposouzení a národního heterostereotypu (posouzení příslušníka sousedního národa) jsme zjistily, že se v české části souboru sebeposouzení a národní heterostereotyp navzájem odlišují ($ICC = -0,8$; $p = 0,01$). Hypotéza o rozdílech mezi sebeposouzením a posouzením příslušníka sousedního národa byla v české části výzkumného souboru potvrzena. V rakouském souboru spolu sebeposouzení a národní heterostereotyp signifikantně nekoreluje. Čeští respondenti/-tky se tedy při posuzování vlastních charakteristik vymezují vůči charakteristikám, které připisují typickému představiteli druhého národa, zatímco v rakouské části výzkumného souboru spolu tyto dva typy posouzení nijak nesouvisí.

Druhou skupinu výzkumných cílů tvořilo stanovení rozdílů mezi českou a rakouskou částí výzkumného souboru. V rámci sebeposouzení se ve shodě s naší hypotézou čeští a rakouští respondenti vzájemně neliší ($ICC = 0,5$; $p = 0,01$). Sebeposouzení respondentek/-tů v rámci našeho výzkumu odpovídá obecným trendům v sebehodnocení adolescentů (např. hodnotit se jako méně přívětiví ve srovnání s dospělou populací) nezávisle na jejich příslušnosti k určitému národu (Hřebíčková, 2003). Pro sebeposouzení v našem výzkumném souboru se věková specifika zdají být určujícími na rozdíl od faktu, zda respondenti náležejí ke skupině Čechů či Rakušanů.

Při posuzování typického Čecha/Češky se čeští a rakouští respondenti rozcházejí ($ICC = -0,7$; $p = 0,01$). Mezi respondenty těchto dvou sousedních národů neexistuje shoda v tom, jaké charakteristiky popisují osobnost typického Čecha/Češky. V rámci posuzování charakteristik typického Rakušana/Rakušanky neexistuje souvislost mezi charakteristikami připisovanými typickému Rakušanovi/Rakušance českými a rakouskými respondenty. Na základě uvedených výsledků lze uzavřít, že respondenti/-tky z pohraniční oblasti mezi Českou republikou a Rakouskem nesdílejí obraz typického představitele českého ani rakouského národa. Zjištěné odlišnosti v národních auto- a heterostereotypech se rozcházejí se závěry studie D. Peabodyho (1985), který tvrdí, že se národní auto- a heterostereotypy překrývají. U českých a rakouských respondentů/-tek v našem výzkumu se tento předpoklad nepotvrdil.

V závěrech vyplývajících z výsledků je nutno reflektovat, že výzkumný soubor tvořili adolescenti, kteří se v sebepercepci a percepcích národních stereotypů mohou lišit od starší populace (Průcha, 2004). A. Terraciano a R. R. McCrae (2005) však uvádějí, že pokud byly do výzkumného souboru zahrnuty starší osoby, jejich percepcie národních autostereotypů se od mladších respondentů významně nelišila. Výše uvedená námitka se tak týká především sebeposuzování respondentů/-tek.

Literatura

- ALLIK, J., & MC CRAE, R.R., 2002, A five-factor theory perspective. In A. J. Marsella (Series Ed.), R. R. McCrae, J. Allik (Eds.), *The five-factor model across cultures* (pp. 303–322), New York: Kluwer Academic Publishers/Plenum.
- DRABINOVÁ, D., 1999, Etnické stereotypy a studující mládež. In D. Gracová (Ed.), *Školní výuka dějepisu a překonávání stereotypních obrazů sousedních národů* (pp.5–49), Ostrava: Ostravská univerzita.
- HOLÝ, L., 2001, *Malý český člověk a velký český národ*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- HŘEBÍČKOVÁ, M., 1997, *Jazyk a osobnost*. Brno: Masarykova univerzita.
- HŘEBÍČKOVÁ, M., URBÁNEK, T., ČERMÁK, I., 2000, Inventář přídavných jmen pro posouzení pěti obecných dimenzí osobnosti. *Československá psychologie*, Vol. 4, pp. 318 – 330.
- HŘEBÍČKOVÁ, M., URBÁNEK, T., ČERMÁK, I., SZAROTA, P., FICKOVÁ, E., ORLICKÁ, L., 2002, The NEO Five-factor Inventory in Czech, Polish, and Slovak contexts. In A. J. Marsella (Series Ed.), R. R. McCrae, J. Allik (Eds.), *The five-factor model across cultures* (pp. 53–78), New York: Kluwer Academic Publishers/Plenum.
- HŘEBÍČKOVÁ, M., 2003, Posuzování osobnostních charakteristik Slováků českými vysokoškoláky. In: M. Svoboda, P. Humpolíček, J. Humpolíčková, J. (Eds.), *Sociální procesy a osobnost* (pp. 123–128), Brno: Psychologický ústav FF MU Brno. Vyšlo na CD.
- KOUŘILOVÁ, S., 2006, *Osobnost v kulturním kontextu*. Diplomová práce. https://is.muni.cz/th/41764/ff_m/
- MC CRAE, R.R., TERRACCIANO, A., 2005, Personality Profiles of Cultures: Aggregate Personality Traits. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 89, No. 3, pp. 407–425.
- PEABODY, D., 1985, *National Characteristics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- PRŮCHA, J., 2004, *Interkulturní psychologie: sociopsychologické zkoumání kultur, etnik, ras a národů*. Praha: Portál.
- TERRACCIANO, A., MCCRAE, R.R., 2005, National Character Does Not Reflect Mean Personality Trait Levels in 49 Cultures. *Science*, Vol. 310, pp. 96–100.
- TLOLKOVÁ, Š., 1999, Autostereotyp Čecha u studující mládeže. In D. Gracová (Ed.), *Školní výuka dějepisu a překonávání stereotypních obrazů sousedních národů* (pp.51–55), Ostrava: Ostravská univerzita.

Kouřilová, S., Hřebíčková, M., 2009, Obsah národních stereotypů v příhraniční oblasti České republiky a Rakouska. In L. Golecká, J. Gurňáková, I. Ruisel (Eds) Sociálne procesy a osobnosť 2008. Zborník z konferencie. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, s. 777 – 785, ISBN 978-80-88910-26-8.

Předběžné výsledky standardizace dotazníku QTI (Questionnaire on Teacher Interaction) pro II. stupeň českých základních škol

Lukas Josef, Šerek Jan*

lukas.josef@seznam.cz, janserek@centrum.cz

Katedra psychologie FSS MU Brno a Katedra psychologie PedF MU Brno

* Katedra psychologie FSS MU Brno

Abstrakt

Příspěvek je věnován procesu a výsledkům standardizace dotazníku QTI pro II. stupeň českých základních škol. Dotazník a jeho počítačová verze bude sloužit jako screeningová metoda pro zjišťování interakčního stylu učitelů základních škol. Získané výsledky mohou být podkladem pro práci s případnými nedostatky v oblasti interpersonálního chování učitele a tím mohou přispět i ke zlepšení komunikace a interakce učitel – žák. Stejně tak je dotazník možné využít jako součást diagnostiky klimatu třídy i povahy celkového sociálního prostředí školy.

Klíčová slova: učitel, interakční styl, standardizace, QTI, klima třídy

Úvod

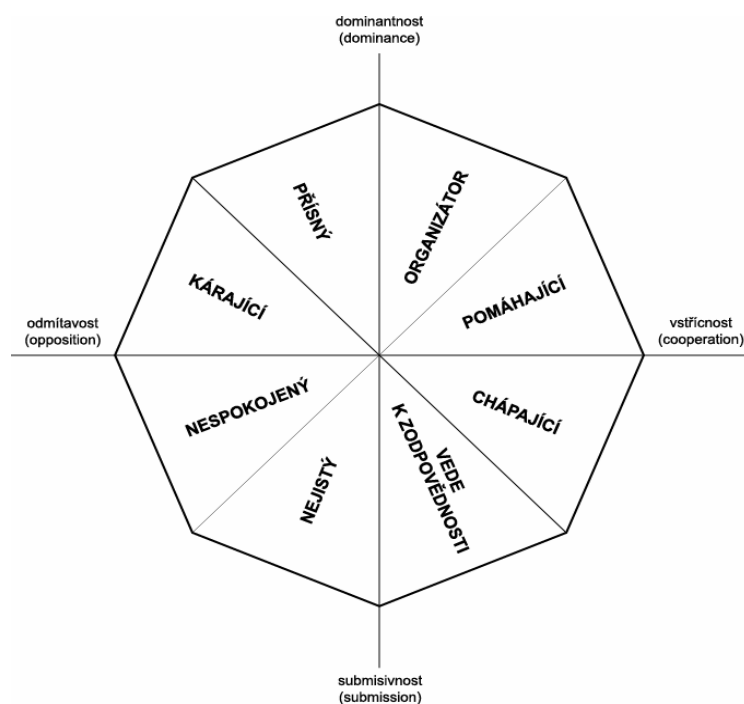
Na školách se často setkáváme s potřebou vnitřní evaluace procesů, které ovlivňují úspěšnost žáků, ale i vnímanou „kvalitu“ školy jako takové. Jedním z nejdůležitějších aspektů, které výrazně ovlivňují konečný „obraz“ školy a které formují vnitřní sociální prostředí školy, jsou vztahy mezi učiteli a žáky (k termínu vnitřní sociální prostředí viz Lukas, 2007). Interakce mezi žáky a učiteli lze zkoumat mnoha různými způsoby, které se liší svou náročností jednak pro školu samotnou (především časovou), jednak pro badatele (časovou i odbornou). Často právě ze strany škol bývají vznášeny požadavky na co nejjednodušší aplikovatelné výzkumné nástroje, pokud možno dotazníkového typu. Mimo jiné také z tohoto důvodu jsme přistoupili ke standardizaci dotazníku QTI (Questionnaire on Teacher Interaction) pro II. stupeň základních škol, i když jsme si vědomi četných omezení tohoto

přístupu, která vycházejí především ze známých nedostatků samotné metody dotazníkového šetření.

Teoretická východiska

Při sledování vnitřního sociálního prostředí školy obecně, a tedy i jeho součásti – vztahů mezi učitelem a žáky ve třídě, vycházíme ze systémového pojetí komunikace a interakce ve škole (viz Lukas, 2005a). Systémový přístup se stal východiskem pro zkoumání komunikace ve třídě především pro holandské vědce, z nichž například H. Créton, T. Wubbels a H. Hooymayers (1993) zdůrazňují, že pro porozumění průběhu výuky a výchovy na školách je třeba znát celý „ekologický“ systém, tj. veškeré souvislosti, ve kterých výukový proces probíhá. T. Wubbels a kolegové adaptovali pro školní prostředí pojetí interpersonálního chování T. Learyho (viz např. Kožený, Ganický, 1978) a základní principy svého přístupu shrnuli v přehledné monografii (Wubbels, Levy, 1993). Do českého a slovenského prostředí pak tento přístup převedli J. Mareš a P. Gavora (Gavora, Mareš, den Brok, 2003; Mareš, Gavora, 2004).

Chování učitele ve vztahu k žákům je u výše zmíněných autorů popisováno za pomoci souřadnicového systému, který vychází z Learyho modelu interpersonálního chování. Uvedený systém umožňuje graficky zaznamenat základní interakce mezi jedinci a z jejich chování (způsobů komunikace) odvodit míru spolupráce a míru „kontroly“ interakce (kdo převážně určuje její průběh). Kontrola interakce bývá obvykle zobrazována na vertikální ose modelu s krajními póly dominantnost a submisivnost. Názvy pólů horizontální osy (odpor a kooperace) nejsou v našem prostředí příliš vhodné pro popis stylu přístupu učitele k žákům, a proto J. Mareš a P. Gavora (2004) nahradili doslovný překlad českými ekvivalenty odmítavost a vstřícnost. Ze základního dvouosého modelu vychází osmissektorový klasifikační systém (viz Obrázek 1). Charakteristika typů interpersonálního chování v jednotlivých sektorech klade důraz především na učitelovo chování k žákům.

Obrázek 1 : Klasifikační systém interpersonálního chování modifikovaný pro školní prostředí (upraveno dle Mareš, Gavora, 2004)

Pro zjišťování učitelova interpersonálního chování (stylu) se jeví být vhodným Dotazník interakčního stylu učitele QTI, který byl vytvořen v osmdesátých letech minulého století zmiňovanými holandskými autory (Wubbels, Levy, 1993) na základě Learyho Dotazníku interpersonální diagnózy (Interpersonal Check List – ICL). Při zpracování QTI je pro každého učitele vyhodnoceno 8 kompletních škál, které jsou zaneseny do osmivektorového grafu. Každá škála nabývá hodnoty od 0 do 4, přičemž hodnota 0 znamená nepřítomnost daného chování a hodnota 4 trvalou přítomnost. Je třeba zdůraznit, že každý učitel obvykle používá všech osm možných způsobů chování, některé ve větší, jiné v menší míře, a tím si vytváří svůj osobitý komunikační styl (Gavora et al., 2003, používají termín interakční styl učitele). Dotazník QTI vyplňují jednak žáci (hodnotí konkrétního učitele), jednak samotní učitelé (sebehodnocení). Při standardizaci QTI jsme zpracovávali dotazníky vyplňované žáky, přičemž jsme vycházeli ze zkušeností P. Gavory et al. (2003) s adaptací QTI pro Slovensko, z některých zahraničních výzkumů interakčního stylu učitele (viz např. Mareš, Gavora, 2004) a z pilotního ověřování QTI na českých základních školách (Lukas, 2005b).

Vzorek

Výzkumu se zúčastnilo 799 žáků 6. - 9. tříd ZŠ (z Brna, Štěpánova nad Svatkou a Adamova), z toho bylo 425 (53,2 %) chlapců a 370 (46,3 %) dívek; 4 respondenti (0,5 %) své pohlaví neuvedli. Respondenti pocházeli z celkového počtu 43 tříd na 7 základních školách. Počet žáků ve třídách se pohyboval v rozpětí od 7 do 44, průměrný počet žáků v jedné třídě pak byl 18,1. Ve 37 třídách hodnotili žáci vždy jednoho učitele a ve zbývajících 6 třídách hodnotili učitele dva. Celkově bylo tedy od žáků získáno 886 vyplněných dotazníků. Předmětem hodnocení bylo 26 učitelů, z nichž 23 bylo hodnoceno ve dvou třídách, zbývajících 3 pouze ve třídě jedné.

Metoda

Žákům byla administrována česká pracovní verze dotazníku QTI, která má 116 položek. Větší množství položek slouží především k tomu, aby mohlo být zjištěno, které z nich budou vhodnější pro adaptaci dotazníku. U každé položky, která nějakým způsobem charakterizuje chování učitele, vyjadřují probandi svůj názor na pětibodové číselné škále v rozsahu od 0 do 4 (0 znamená nepřítomnost daného chování, 4 jeho stálou přítomnost), existuje také možnost odpovědi „N“ („nemohu se vyjádřit“). Na základě teoretických východisek je předpokládáno, že každá z položek reprezentuje některý z osmi sektorů učitelova interakčního stylu.

Zpracování dat

Přípravná fáze

V přípravné fázi analýzy byly z dalšího zpracování vyřazeny dotazníky, v nichž se respondenti při odpovídání evidentně neřídili zadáním, a dotazníky, které byly z podstatné části nevyplněné. Jednalo se o 16 (1,8 %) z celkového počtu 886 dotazníků.

QTI je primárně nástrojem k zachycení interakce mezi učitelem a třídou, nikoli mezi učitelem a jednotlivými žáky (Gavora, Mareš, Den Brok, 2003), a proto jsme provedli analýzu na rovině tříd. Pro každou třídu jsme spočítali průměrnou odpověď na každou ze 116 položek. Jestliže třída hodnotila dva učitele, sloučili jsme každé hodnocení zvlášť. Tímto způsobem jsme získali 49 „respondentů“ (tj. průměrných hodnocení konkrétního učitele za jednu třídu),

s nimiž jsme dále pracovali. Rozumnou se nám zdála být podmínka, aby výsledná průměrná „třídní“ odpověď vznikla na základě odpovědí nejméně 10 žáků. Proto jsme v případě, že v některé třídě na některou položku platně odpovědělo méně než 10 žáků, danou položku pro tuto třídu chápali jako chybějící hodnotu. Na základě uvedeného kritéria jsme museli z analýzy zcela vyřadit třídu, ve které se hodnocení zúčastnilo pouze 7 žáků, a snížit tak počet „respondentů“ na 48.

Výběr položek

Dalším krokem byl výběr nejvhodnějších položek. Považovali jsme za žádoucí zredukovat počet položek v dotazníku přibližně na 64, aby byl každý sektor reprezentován zhruba 8 položkami. Prvním kritériem pro posuzování položek byla jejich srozumitelnost. Původně byly položky určeny především pro středoškolské studenty, a proto jsme očekávali, že některé z nich mohou být pro žáky základních škol méně srozumitelné. Za jeden z ukazatelů srozumitelnosti jsme zvolili počet chybějících odpovědí; jako problematické jsme vyřadili ty položky, u kterých více než 10 % žáků odpovědělo „nemohu se vyjádřit“ nebo neodpovědělo vůbec. Jako nesrozumitelné jsme chápali rovněž položky, na jejichž význam se žáci během vyplňování opakovaně dotazovali – oba způsoby posuzování srozumitelnosti se přitom občas prolínaly (příklad málo srozumitelné položky: „Je taktní.“).

Druhým kritériem byla síla korelace položky s ostatními položkami v příslušném sektoru a s celkovým sektorovým skóre (tj. průměrnou hodnotou všech položek, které podle teorie k danému sektoru náležejí). Jako nevhodné jsme vyřadili ty položky, které v rámci svého sektoru slabě, či dokonce záporně korelovaly s ostatními a s celkovým sektorovým skóre. Přesnou hranici pro vyřazení položky jsme sice nestanovili, avšak usilovali jsme, aby korelace s příslušným celkovým sektorovým skóre (bez započítání dané položky) nebyla nižší než 0,6. Vedle toho jsme pro každý sektor spočítali korelaci jeho celkového skóre s položkami z ostatních sektorů. Pokud jsme zjistili, že některá z položek výrazně koreluje právě s tímto sektorem a její obsah odpovídá jeho definici, přeřadili jsme ji sem. Předchozí kritérium by při důsledném uplatnění mohlo vést k riziku, že v rámci jednotlivých sektorů budou vybrány obsahově identické položky, což je nevhodné jak s ohledem na reliabilitu škály (identické položky škálu de facto zkracují), tak na její validitu. Proto jsme se rozhodli dále nepracovat s položkami, které byly obsahově totožné, a tudíž nadbytečné. Zároveň jsme vyřadili položky, které po obsahové stránce evidentně neodpovídaly definici příslušného sektoru.

Posledním kritériem pro výběr položek byl rozptyl v získaných odpovědích. Vyřazeny byly položky s nízkým rozptylem, na něž třídy u různých učitelů odpovídaly velmi podobně a které se tudíž nezdály příliš napomáhat v rozlišování mezi jednotlivými interakčními styly. Jak bylo zamýšleno, pro každý sektor jsme vybrali 8 nejvhodnějších položek a zredukovali tak jejich celkový počet na 64. Jako příklad uvádíme položky vybrané pro sektor Organizátor vyučování (ORG): 1. Učivo jasně vysvětluje.; 2. Udrží naši pozornost.; 3. Je dobrým organizátorem.; 4. U něho se hodně naučíme.; 5. Všechno má dobře promyšlené.; 6. Jde přímo k věci.; 7. Jeho hodina má hlavu a patu.; 8. Říká nám přesně, co od nás chce.

Reliabilita a validita

Reliabilitu každého ze sektorů jsme posuzovali prostřednictvím výpočtu jeho vnitřní homogenity. Vzhledem ke způsobu výběru položek (zejména s ohledem k druhému kritériu) jsme očekávali poměrně příznivé výsledky. Tento předpoklad se naplnil, neboť reliabilita všech sektorů vyjádřená Cronb. α přesáhla hodnotu 0,9. Reliabilita jednotlivých sektorů: ORG – organizátor ($\alpha = 0,94$); POM – pomáhající ($\alpha = 0,97$); CHAP – chápající ($\alpha = 0,97$); ZOD – vede žáky k zodpovědnosti ($\alpha = 0,96$); NEJ – nejistý ($\alpha = 0,92$); NES – nespokojený ($\alpha = 0,96$); KAR – kárající ($\alpha = 0,96$); PRI – přísný ($\alpha = 0,95$).

Vedle reliability bylo nezbytné posoudit rovněž validitu navrženého dotazníku. Vzhledem k tomu, že jsme neměli k dispozici žádné vnější kritérium, s nímž bychom mohli hodnoty zjištěné dotazníkem porovnat, zaměřili jsme se na konstruktovou validitu a vyšli jsme přitom z postupu, který uplatňují P. Gavora, J. Mareš & P. Den Brok (2003). QTI má svůj teoretický základ v Learyho kruhovém modelu, čemuž by měl odpovídat zjištěný vztah mezi jednotlivými sektory. Konkrétně to znamená, že pokud sektory uspořádáme na základě teorie do kruhu, potom bychom měli nalézt nejsilnější korelace mezi sousedními sektory a naopak s rostoucí vzdáleností po kruhu by měla síla korelace klesat. Protější sektory by pak spolu měly korelovat silně negativně. Abychom zjistili, do jaké míry se nám podařilo uvedený požadavek naplnit, spočítali jsme vzájemné korelace mezi sektory a graficky je seřadili – příklad korelace jednoho ze sektorů s ostatními viz Tabulka 1 (obdobné výsledky jsme získali i u ostatních sektorů).

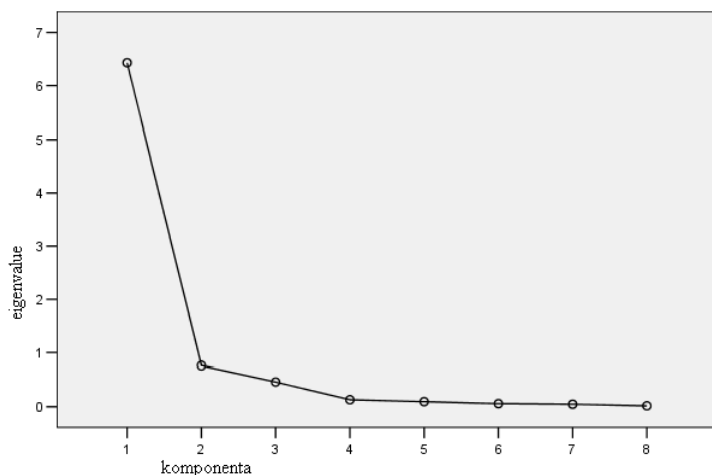
Tabulka 1: Korelace sektoru Pomáhající (POM) s ostatními sektory.

	ORG		
	0,80		
	PRI	POM	
	-0,81		
KAR			CHAP
-0,85			0,95
	NES	ZOD	
	-0,85	0,97	
	NEJ		
	-0,63		

Nejsilnější pozitivní korelaci bychom na základě teorie očekávali se sousedními sektory, tj. Organizátor (ORG) a Chápající (CHAP), poté by měly korelace po kruhu klesat a nejsilnější negativní korelace by měla být zjištěna se sektorem protějším, tj. Nespokojený (NES). Ve skutečnosti zde však tyto předpoklady nejsou zcela naplněny. Korelace sektoru POM se sektory ORG a CHAP je sice velmi silná (0,80 a 0,95), avšak nedochází k poklesu s postupně rostoucí vzdáleností po kruhu – např. korelace se sektorem Vede k zodpovědnosti (ZOD) je dokonce 0,97. Silná negativní korelace -0,85 s protějším sektorem Nespokojený (NES) je podle teorie v pořádku, ale například obdobná korelace -0,81 se sektorem Přísný (PRI) by již zdaleka takto silná být neměla, protože sektor PRI je sektoru POM podstatně blíže než sektor NES.

Jiným prostředkem pro ověření konstruktové validity je podle P. Gavory, J. Mareše a P. Den Broka (2003) faktorová analýza sektorů. Learyho teoretický model totiž nepředpokládá pouze kruhové uspořádání, ale rovněž základní kolmou dvoudimenzionální strukturu dominantní – submisivní, vstřícný – odmítavý, na jejímž pozadí se jednotlivé sektory profilují. Abychom zjistili, zda je rovněž naše verze dotazníku schopna tuto základní strukturu postihnout a abychom tím prověřili jeho validitu, podrobili jsme celkové hodnoty jednotlivých sektorů explorační faktorové analýze. Stejně jako P. Gavora, J. Mareš a P. Den Brok (2003) jsme za extrakční metodu zvolili analýzu hlavních komponent (PCA) se zadáním provést ortogonální rotaci Varimax a extrahovat dva faktory. Vstupní data se ukázala být pro faktorovou analýzu vhodná (KMO = 0,88) a získané řešení dokázalo vysvětlit uspokojivých

89,9 % celkového rozptylu. Hodnoty původních eigenvalues však poměrně jasně odhalily problematičnost zadaného dvoufaktorového řešení. Jak ukazuje screeplot na Obrázku 2, eigenvalue u prvního extrahovaného faktoru byla podstatně vyšší než u ostatních faktorů a navíc pouze ona přesáhla hodnotu 1, což jednoznačně hovoří pro jednofaktorové řešení.

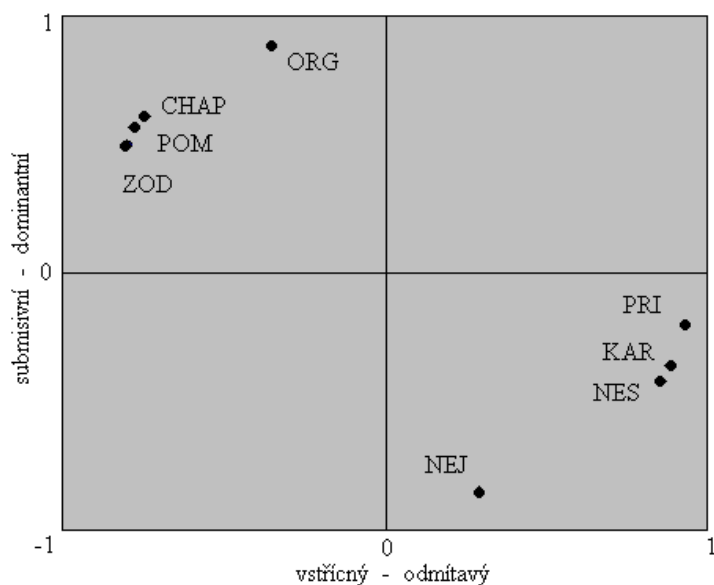

Obrázek 2: Screeplot

I přes toto výrazné omezení jsme se pokusili s dvoufaktorovým řešením pracovat. Validita našeho dotazníku by byla potvrzena tehdy, pokud by jednotlivé sektory po vynesení svých faktorových zátěží do dvouosého grafu tvořily kružnici. Každá z os v tomto grafu by měla odpovídat jedné z Learyho základních dimenzí. Faktorové zátěže jsou uvedeny v Tabulce 2 a jejich grafické znázornění lze nalézt na Obrázku 3.

Tabulka 2: Faktorové zátěže sektorů extrahované faktorovou analýzou

Sektor	Vstřícný - odmítavý	Submisivní - dominantní
Přísný	0,93	-0,20
Kárající	0,88	-0,36
Nespokojený	0,86	-0,42
Vede k zodpovědnosti	-0,80	0,50
Pomáhající	-0,78	0,57
Chápající	-0,74	0,61
Organizátor	-0,35	0,89
Nejistý	0,29	-0,85

Obrázek 3: Grafické zobrazení faktorových zátěží

Na základě grafického vyobrazení se zdá určitý náznak kruhové struktury pravděpodobný, rovněž pořadí jednotlivých sektorů v kružnici zhruba odpovídá teoretickým předpokladům. Na druhou stranu je zřejmé, že se sektory mají tendenci shlukovat ve dvou protilehlých kvadrantech, zatímco zbývající dva zůstávají zcela neobsazené, což je očekávatelný důsledek menší vhodnosti dvoufaktorového řešení.

Diskuze

Vzhledem k tomu, že nám jde o adaptaci dotazníku pro populaci žáků 2. stupně ZŠ, jedním ze základních úkolů je zajištění srozumitelnosti položek. Při vytváření naší verze Dotazníku interakčního stylu učitele jsme vycházeli z poměrně rozsáhlé zásoby položek (vybírali jsme 64 položek ze 116), jejichž adekvátnost jsme testovali na relativně velkém vzorku (799 respondentů). Díky této skutečnosti jsme měli při vytváření dotazníku dostatečnou možnost výběru a srovnání mezi položkami i širokou zpětnou vazbu od respondentů. Domníváme se proto, že se nám podařilo poměrně spolehlivě identifikovat, které položky jsou žákům daného věku srozumitelné a které nikoli, nehledě k tomu, že mnohé z nich se jeví jako problematické již v předvýzkumu (Lukas, 2005b). Předběžná verze našeho dotazníku vykazovala rovněž výbornou reliabilitu jednotlivých sektorů. Pro každý sektor překročila hodnota Cronbachovy α 0,9, což je více než uspokojivý výsledek, splňující i ta nejpřísnější kritéria.

Problematickou se však ukázala být konstruktová validita dotazníku. Korelace mezi jednotlivými sektory odpovídala pouze částečně teoretickým předpokladům, vycházejícím z Learyho modelu. Zatímco v hlavních obrysech byly teoreticky dané požadavky splněny (sektory obvykle silně pozitivně korelovaly s některým ze sousedních sektorů a silně negativně se sektorem protilehlým), o plném potvrzení Learyho modelu hovořit nelze. V některých případech síla korelace s rostoucí vzdáleností po kruhu neklesala, ale oproti teoretickým předpokladům rostla. Síla korelace se po kruhu navíc často neměnila postupně, ale spíše v jakýchsi skocích, což opět neodpovídá Learyho modelu. Některé vzájemné korelace mezi sektory byly dokonce natolik silné (čtyři z nich přesáhly hodnotu 0,9), že je v jejich případě otázkou, zda lze hovořit o samostatných sektorech. Jasnější vhled do vztahu mezi sektory jsme získali provedením faktorové analýzy. Ukázalo se, že se do všech sektorů silně promítá jediný faktor, zatímco další faktory jsou pro vysvětlení celkového rozptylu spíše nadbytečné. Takové zjištění nesouhlasí s Learyho modelem, který předpokládá dvoudimenzionální strukturu. Vynesení faktorových zátěží do dvouosého grafu potvrdilo závěr analýzy mezisektorových korelací – totiž že zde existuje určitá tendence k naplnění teoretických předpokladů a sektory mají pozorovatelnou tendenci vytvářet kruhový profil o určitém uspořádání, avšak tato tendence není natolik silná, abychom mohli hovořit o dostatečné validizaci dotazníku. Zřejmým se naopak zdá být tíhnutí sektorů shlukovat se ve dvou protilehlých oblastech grafu, což je důsledek výše zmíněné jednodimenzionální struktury v pozadí. Když bychom k její interpretaci využili Learyho model, na jednom pólu této dimenze by se spojovala dominance se vstřícností a na druhém submisivnost s odmítavostí.

Další kroky při konstrukci dotazníku se budou odvíjet od toho, jak zodpovíme otázku, zda jsou tyto ne zcela uspokojivé výsledky ověřování validity dány nevhodným výběrem položek, anebo neadekvátností předpokládaného teoretického modelu pro zkoumanou populaci. Pokud jsou skutečně Learyho dvoudimenzionální model a z něj odvozená teorie interakčních stylů nevhodné pro popis toho, jak žáci základních škol hodnotí své učitele, a pokud by bylo přesnější předpokládat jedinou dimenzi s póly vstřícná dominance a odmítavá submisivnost, potom bude pravděpodobně nutné pozměnit teorii, na níž je verze dotazníku pro základní školy založena (k jiným sporným místům v teorii interakčních stylů učitele viz. Lukas, 2005b). Podle dostupné literatury je však osmisektorový Dotazník interakčního stylu učitele v zahraničí pro danou populaci úspěšně využíván (viz např. Goh, Fraser, 2000, a jejich úspěšné využití dotazníku u singapurských žáků ve věku 10-11 let), a proto se nám jako pravděpodobnější zdá být spíše druhá možnost, tj. že nebyly ve všech případech vybrány

vhodné položky. Považujeme tudíž za nutné přehodnotit původní výběr položek a pokusit se jej provést způsobem, který by dokázal lépe naplnit teoretické předpoklady.

Cíle pro další fázi vytváření našeho dotazníku vycházejí z výše uvedeného. Pokusíme se pro některé ze sektorů pozměnit výběr položek (popř. přesunout položky mezi sektory), aby bylo možné při zachování vysoké reliability, zjevné validity a srozumitelnosti respondentům dané sektory lépe vyprofilovat a aby se jejich vzájemné vztahy přiblížily teoretickým očekáváním. Pokud bychom jako orientační vodítko zvolili grafické znázornění pozice sektorů na dvou learyovských dimenzích (Obrázek 3), potom bude třeba zaměřit se především na sektory Přísný (PRI), do něhož se nedostatečně promítá dominance, a Vede k zodpovědnosti (ZOD), do něhož se naopak dominance promítá přespříliš. Uspokojivých výsledků z hlediska předpokládaných faktorových zátěží se zdají dosahovat sektory Organizátor (ORG), Nejistý (NEJ), Pomáhající (POM) a Nespokojený (NES), a proto je alespoň v prvním kroku ponecháme v současné podobě. Nelze ovšem vyloučit, že se při změně některých dotazníkových položek promění celkové rozložení faktorových zátěží a bude třeba upravit rovněž složení těchto sektorů. Dále by bylo vhodné lépe vzájemně rozlišit trojici sektorů Chápající (CHAP), Pomáhající (POM) a Vede k zodpovědnosti (ZOD) a dvojici Kárající (KAR) a Nespokojený (NES). Jejich vzájemné korelace překračují hodnotu 0,9 a síla jejich vztahu je patrná i z grafu na Obrázku 3. Otázkou ovšem zůstává, do jaké míry je tento úkol proveditelný, neboť i v adaptaci dotazníku předložené P. Gavorou, J. Marešem a P. Den Brokem (2003) jsou přesně tyto sektory vzájemně velmi silně spjaty.

Literatura

CRÉTON, H., WUBBELS, T., HOOYMAYERS, H., 1993, A Systems Perspective on Classroom Communication. In: T. Wubbels, J. Levy (Eds.), *Do You Know What You Look Like? Interpersonal Relationships in Education* (1-12). London: The Falmer Press.

GAVORA, P., MAREŠ, J., DEN BROK, P., 2003, Adaptácia Dotazníka interakčného štýlu učiteľa. *Pedagogická revue*, 55, 126-145.

GOH, S. C., FRASER, B. J., 2000, Teacher interpersonal behavior and elementary students' outcomes. *Journal of Research in Childhood Education*, 14, 216-231.

LUKAS, J., 2005a, Systémové pojetí výukové komunikace a osobnost učitele v jejím procesu. In: P. Macek, J. Dalajka (Eds.), *Vývoj a utváření osobnosti v sociálních a etnických kontextech* (370-376), Brno: FSS MU.

- LUKAS, J., 2005b, Zkušenosti se zjišťováním interakčních stylů učitelů na 2. stupni ZŠ. In: J. Mareš, T. Svatoš (Eds.), *Novinky v pedagogické a školní psychologii* (29-43), Hradec Králové: ESF, IPPP ČR a AŠP ČR a SR.
- LUKAS, J., 2007, *Návrh koncepce diagnostiky vnitřního sociálního prostředí základní školy*. http://www.jlukas.cz/doc/pedagogicka/navrh_koncepce_diagnostiky.pdf.
- MAREŠ, J., GAVORA, P., 2004, Interpersonální styl učitelů: teorie, diagnostika a výsledky výzkumů. *Pedagogika*, 54, 2, 101-128.
- KOŽENÝ, J., GANICKÝ, P., 1978, *Dotazník interpersonální diagnózy-ICL*. Bratislava: Psychodiagnostica n. p.
- WUBBELS, T., LEVY, J. (Eds.), 1993, *Do You Know What You Look Like? Interpersonal Relationships in Education*. London: The Falmer Press.

Lukas, J., Šerek, J., 2009, *Předběžné výsledky standardizace dotazníku QTI (Questionnaire on Teacher Interaction) pro II. stupeň českých základních škol*. In L. Golecká, J. Gurnáková, I. Ruisel (Eds) *Sociálne procesy a osobnosť 2008. Zborník z konferencie*. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, s. 786 – 797, ISBN 978-80-88910-26-8.

Cierpienie duchowe a zdrowie

Mausch Karol

Karol_Mausch@poczta.onet.pl

Uniwersytet Szczeciński Instytut Pedagogiki i Psychologii, Szczecin

Abstrakt

V teoretickej časti sú predstavené modely a koncepcie zdravia v interdisciplinárnom ponímaní. Empirická časť na príklade výsledkov získaných výskumom študentov pedagogiky (683 osôb) na univerzite v Štetíne, poukazuje na význam príslušných kompetencií v oblasti osobnostných vlastností a široko chápaného zdravia. Hlavný výskumný problém bol sformulovaný nasledovne: Aké sú relácie medzi úrovňami vnímania zmyslu života a noopsycho-somatickými poruchami u skúmaných študentov? Bolo zistené, že súčasne s úbytkom pocitu, že život má zmysel narastá počet psychosomatických porúch, čo potvrdzuje hypotézu o jednote duchovnosť biopsychospoločenskej osobnosti a oprávňuje nazývať psychosomatické puchy - noopsycho-somatickými problémami. Ponúka sa praktické využitie získaných výsledkov výskumu pri organizovaní prednášok, cvičení, seminárov a kurzov pre študentov a pracovníkov pôsobiacich v oblasti pomoci iným ľuďom, za účelom zvýšenia ich intelektuálnej i emocionálnej kvalifikácie.

Kľúčové slová: vnímanie zmyslu života, noopsycho-somatické zdravie

Grantová podpora: Badania finansowane z grantu własnego nr N107 010 31/1712). Artykuł stanowi skrót tekstu, który ukazał się w 2007 pt.: Karol Mausch, Noopsycho-somatyczny wymiar cierpienia. (w:) A. Kalus, D. Krok (red.), Psychologiczny wymiar cierpienia. Teoria i badania, Wydawnictwo Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2007, s. 155 – 177.

Noetyczny wymiar zaburzeń psychosomatycznych – noopsycho-somatyka

Według Kazimierza Popielskiego (1999) w niewystarczającym stopniu w analizach teoretycznych i w praktyce psychoterapeutycznej zaburzeń psychosomatycznych uwzględnia

się podmiotowo – osobowe ujęcie egzystencji, tj. egzystencjalno – intelektualny, moralny czyli noetyczny wymiar osobowości. Rezygnacja z wymiaru wartości w badaniu osobowości i pomocy psychologicznej osobie, stanowi nie uwzględnianie istotnych znaczeń dla podmiotowo – osobowego życia i przeżywania. Jak wiadomo wartości służą ukierunkowaniu i orientacji egzystencji ludzkiej, a „świat wartości i sensu orientuje człowieka w jego egzystencjalnym bycie i stawaniu się” (Popielski, 1999). Niewykształcenie systemu wartości i zdolności do wartościowania lub jego niedorozwój staje się przyczyną zaburzonej egzystencji, frustracji egzystencjalnej, poczucia niespełnienia i niezrealizowania siebie, co prowadzi do poczucia cierpienia. Konsekwencją tego stanu rzeczy jest pustka egzystencjalna i nerwica noogenna, o której pisał V. Frankl (1998). K. Popielski (1999) wskazuje na zaburzenia noopsychosomatyczne jako skutek noofrustracji. W genezie zaburzeń i dolegliwości w ludzkiej egzystencji, w cierpieniu człowieka, zbyt małą wagę przypisuje się pozabiologicznym właściwościom osobowości składających się ludzkie dążenia, tęsknoty, uczucia itp., na metapotrzebę - sensu życia (Popielski, 1999). Niski poziom poczucia sensu życia i/lub jego brak prowadzi do cierpienia w sensie duchowym i/lub somatycznym, sprzyja zaburzeniom (np. bóle brzucha, głowy, szybkie bicie serca itp.) i chorobom takim jak np. nadciśnienie tętnicze, zawał serca, depresja, nerwice i in. (Luban-Plozza B., Poldiger W., Kroger F., Wasilewski B., 1995; Krok, 2006). istotę stanowi zagadnienie sensu życia i wartości w życiu, którymi wcześniej zajmowali się m.in.: V.E.Frankl (1998), B. Fromm, C. Jaspers, E. Lukas, K. Obuchowski, S. Szuman. Problem sensu życia i wartości w psychologii pojawił się z obszaru praktyki psychoterapeutycznej i skarg pacjentów na niedostatek poczucia zadowolenia z życia, na cierpienie duchowe i fizyczne, często pomimo wysokiego materialnego poziomu życia i statusu społecznego. Z czasem sens życia i cierpienie pojawiające się przy jego braku, stały się centralną kategorią psychologiczną (w diagnostyce, psychoterapii, poradnictwie i psychoprofilaktyce) w psychologii humanistyczno – egzystencjalnej, decydującą o bycie ludzkim, stawaniu się człowieka i jakości jego egzystencji. Naturalną konsekwencją przyjęcia przez K. Popielskiego biopsychonoetycznego modelu osobowości stało się sformułowanie idei noopsychosomatyki. Wynika ona z tego, że egzystencja pozostaje w potrójnym wiązaniu: intra- inter i ekstraspsychicznym. Środowiska te jeśli pozostają w stanie równowagi, to sprzyjają zdrowiu. Mogą jednak także oddziaływać negatywnie na biopsychonoetyczne funkcjonowanie i prowadzić do chorób, do cierpienia fizycznego, podobnie jak środowisko przyrodniczo – ekologiczne życia człowieka, które może oddziaływać jako czynnik stresujący. Nadmierne obciążenie struktur i mechanizmów osobowości, procesów poznawczych i emocjonalno – uczuciowych może prowadzić do

frustracji egzystencjalnej, nerwicy egzystencjalnej, depresji, myśli samobójczych lub do zaburzeń noopsycho-somatycznych, a więc do cierpienia. K. Popielski nazywa ten stan ogólnym zaburzeniem zdrowia noobiopsychicznego, związanego z niewydolnością lub patogennością funkcji noetycznego wymiaru egzystencji (Popielski 1999).

Kluczowe kwestie duchowości

Czym jest duchowość? Emmons (2006) zauważa, że do niedawna najodpowiedniejszym przymiotnikiem odnoszącym się do tego pojęcia był przymiotnik "mętny". Historycznie ujmując, problem był marginalizowany przez psychologię naukową. Z racji tych problemów, trudności w definiowaniu, poważni naukowcy podchodzili do problemu duchowości bardzo ostrożnie. To jest zrozumiałe. Aby następował postęp w dyscyplinie naukowej, musi być konsensus wokół pojęć i ich możliwości mierzenia. Brak doprecyzowania pojęć ogranicza ten postęp. Uzgodnienie wspólnego rozumienia duchowości i religijności jest trudne do osiągnięcia, gdyż krajobraz religijności w szerszej perspektywie kulturowej i w psychologii zmienia się wraz z narodzinami nowej duchowości, która często różni się od tradycyjnych koncepcji religii (Emmons, 2006; Krok, 2005). Duchowość jest rozumiana i mierzona różnie w różnych badaniach. I. Heszen-Niejodek i E. Gruszczyńska opisując wymiar duchowy w ramach psychologii wskazują, że należy go traktować jako atrybut człowieka mający status konstrukt teoretyczny i jako taka duchowość jest bezpośrednio niemierzalna. „Duchowość jako konstrukt psychologiczny odpowiada za specyficzny zakres funkcjonowania osoby ludzkiej, obejmującego zarówno aktywność obserwowalną, jak i doświadczenie wewnętrzne” (Heszen- Niejodek, Gruszczyńska, 2003)

Thoresen i Friedman (za Heszen, Sęk, 2007) wskazują, że większe zaangażowanie duchowe/religijne ogranicza rozmiar cierpienia człowieka i sprzyja, np.:

- Mniejszej liczbie przypadków choroby niedokrwiennej serca i prób samobójczych
- Niższemu ciśnieniu krwi
- Mniejszej liczbie zawałów serca
- Poprawia fizyczne funkcjonowanie, zwiększa samoocenę, obniża lęk, zmniejsza niepokój o zdrowie u osób w czasie jednego roku po przebyciu transplantacji serca
- Redukuje poziom bólu u osób chorych na raka
- Pozwala lepiej spostrzegać stan zdrowia i zmniejsza potrzebę korzystania z usług medycznych.

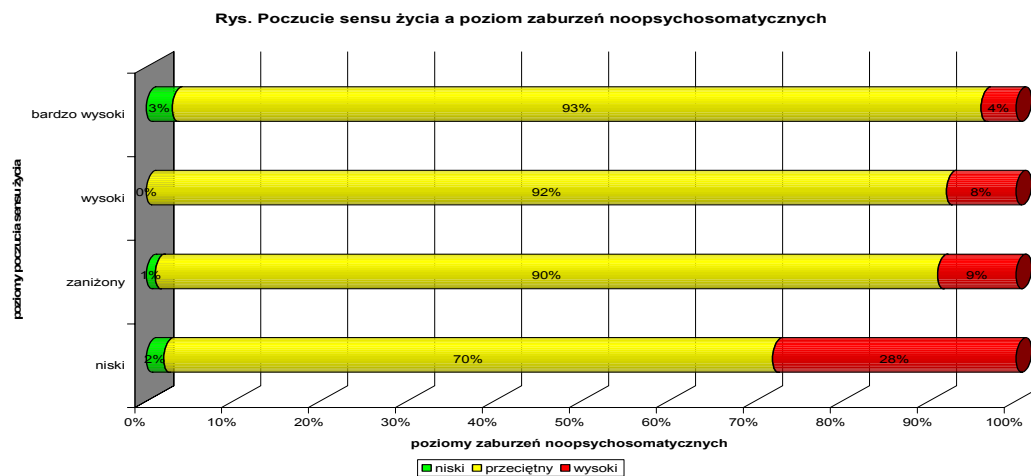
Osoby o silnie rozwiniętej duchowości w sytuacji trudnej psychologicznie lepiej się adaptują, stosują efektywniejsze mechanizmy obronności i szybciej powracają do stanu równowagi psychicznej (Ryś, 2007; Ryś – w druku; Ryś, 2006). W czasie choroby odczuwają mniej dolegliwości, przyjmują mniej leków, szybciej powracają do zdrowia. Świadczą o tym pojedyncze przykłady kliniczne, ale także badania epidemiologiczne przeprowadzane na dużych próbach osób (Thoresen, Harris, 2002). Można zatem sformułować tezę, iż wymiar duchowości w strukturze osobowości człowieka, odpowiednio wykształcony i rozwinięty zmniejsza poziom cierpienia.

Badania własne

Próba badawcza: próba reprezentatywna studentów pedagogiki z Instytutu Pedagogiki Uniwersytetu Szczecińskiego – 683 osoby, kobiety – 91%, mężczyźni 9%, średnia wieku – 25 lat. Sformułowano następujący problem badawczy: Jakie relacje zachodzą między poziomami poczucia sensu życia a zaburzeniami psychosomatycznymi i cierpieniem u badanych studentów pedagogiki Uniwersytetu Szczecińskiego? Hipoteza główna: Wzrostowi cierpienia duchowego towarzyszy nasilenie się występowania cierpienia psychosomatycznego, tzn. obniżaniu się natężenia poczucia sensu życia współtowarzyszy zwiększanie się liczby i natężenia odczuwanych dolegliwości psychosomatycznych. Można więc mówić o cierpieniu noopsychosomatycznym (duchowo- psychosomatycznym). Zastosowano następujące metody badawcze, które studenci wypełniali samodzielnie: 1) Skala sensu życia J.C. Crumbougha i L.T. Maholicka (wersja rozszerzona – przełożona na język polski i wzbogacona przez Z. Płużek), 2) Kwestionariusz Dolegliwości Psychosomatycznych K. Mauscha - Listy Dolegliwości Psychosomatycznych wg K. Mauscha (wymieniono w nim 38 rodzajów dolegliwości psychosomatycznych). Struktura zaburzeń noopsychosomatycznych, którą przyjęto w pracy obejmuje: 1) zaburzenia konwersyjne, 2) ból fizyczny, 3) osłabienie fizyczne, 4) zaburzenia seksualne, 5) zaburzenia nerwicowo – depresyjne, 6) zaburzenia układu pokarmowego, 7) zaburzenia układu krążenia (Mausch – w druku).

Wyniki badań²⁸

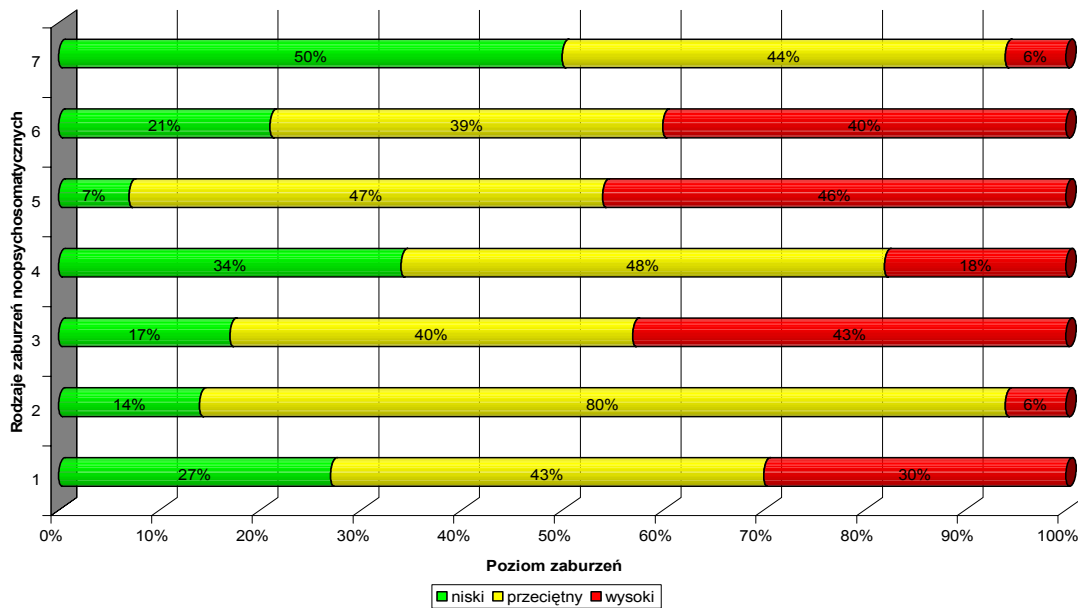
Rys.1 Poczucie sensu życia a poziom zaburzeń noopsychosomatycznych

Przeprowadzone badania pozwalają stwierdzić, że osoby o niskim poziomie sensu życia (por. rys.1) mają 28% zaburzeń noopsychosomatycznych na wysokim poziomie, 70% na przeciętnym poziomie i 2% na niskim. Osoby o bardzo wysokim poziomie poczucie sensu życia mają 4% zaburzeń noopsychosomatycznych na wysokim poziomie, 93% na przeciętnym i 3% na niskim poziomie.

²⁸ Programy autorskie do obliczeń statystycznych opracowane zostały przez prof. dr. hab. Bo. Gębskiego w Zakładzie Metod i Technik Badań Socjologicznych na Uniwersytecie Szczecińskim. Programy autorskie w języku C++ skompilowane zostały na kompilatorze BORLAND, obliczenia zostały wykonane na komputerze PC IBM Pentium IV 4.5.

Rys.2 Niski poziom poczucia sensu życia a zaburzenia noopsychosomatyczne

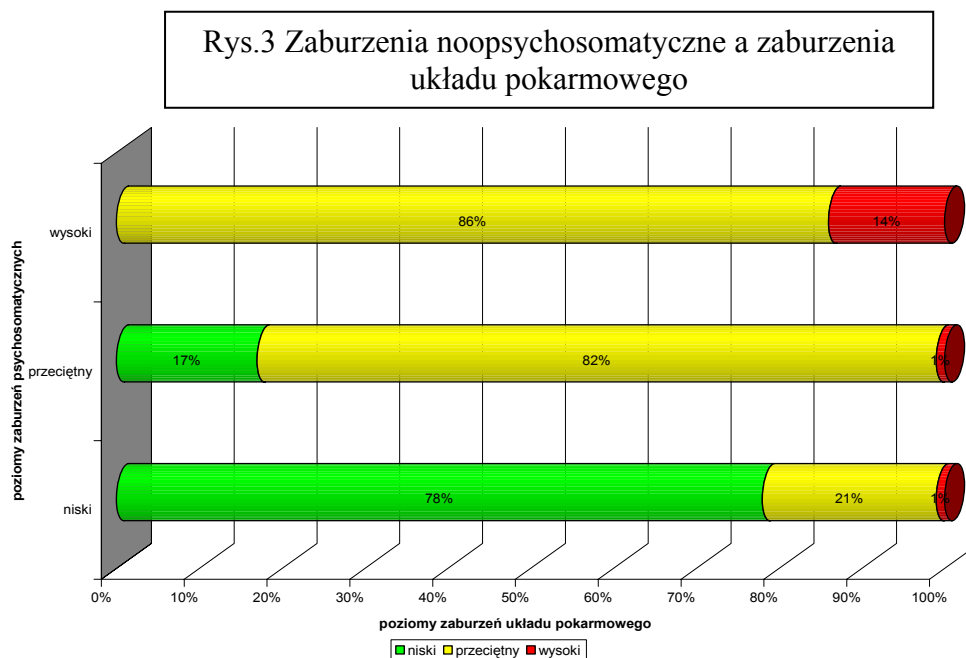
1. zaburzenia konwersyjne, 2. ból fizyczny, 3. słabość fizyczna, 4. zaburzenia seksualne 5. zaburzenia nerwicowo –depresyjne, 6. zaburzenia układu pokarmowego , 7. zaburzenia układu krążenia

Wyniki badań wskazują , że osoby o zaniżonym i niskim poziomie poczucia sensu życia (por. rys. 2) miały stosunkowo dużo dolegliwości psychosomatycznych o wysokim natężeniu (od 6 do 46%). Dominowały zaburzenia nerwicowo – depresyjne (46%), słabość fizyczna (43%), zaburzenia układu pokarmowego (40%). Stosunkowo dużo było także zaburzeń psychosomatycznych o przeciętnym natężeniu (od 39 do 80% - ból fizyczny).

Na podstawie przeprowadzonych badań stwierdza się, że przy wysokim poziomie zaburzeń noopsychosomatycznych 78% zaburzeń o wysokim natężeniu to była „słabość fizyczna”, 77% „zaburzenia neurotyczno – depresyjne”, 69% „ból fizyczny”, 56% „zaburzenia układu krążenia”. Najmniej o wysokim natężeniu było „zaburzeń konwersyjnych” - 5%. Osoby o ogólnie dużej liczbie zaburzeń psychosomatycznych miały 77% zaburzeń nerwicowo – depresyjnych, przy przeciętnej licznie tych dolegliwości zaburzeń nerwicowo – depresyjnych było 21%, a przy niskim poziomie zaburzeń psychosomatycznych było 2% zaburzeń nerwicowo – depresyjnych. Analiza statystyczna interakcji między zaburzeniami noopsychosomatycznymi i zaburzeniami nerwicowo – depresyjnymi wskazuje na wysoką korelację między zmiennymi(d- Hellwiga 0.639). Cechą różnicującą interakcje były zaburzenia noopsychosomatyczne (h-Góralskiego dla zmiennej zaburzenia noopsychosomatyczne = 0.665; h- Góralskiego dla zmiennej zaburzenia

nerwicowo – depresyjne 0.952), tzn. wzrostowi liczby zaburzeń noopsychosomatycznych towarzyszy wzrost liczby zaburzeń nerwicowo – depresyjnych.²⁹ Uzyskane wyniki badań pozwalają stwierdzić, że przy wysokim poziomie zaburzeń nerwicowo – depresyjnych 48% osób odczuwało bóle fizyczne, przy przeciętnym poziomie – 24%, a przy niskim – 3% badanych odczuwało bóle fizyczne. Analiza statystyczna interakcji między zaburzeniami nerwicowo - depresyjnymi i bólem fizycznym wskazuje na wysoką korelację między zmiennymi (d- Hellwiga 0.500). Wskaźnik h-Góralskiego dla obu zmiennych – zaburzenia nerwicowo – depresyjne i ból fizyczny jest jednakowy i wynosi h- Góralskiego = 0.952, tzn. siła zmiennych jest taka sama.

Analiza statystyczna interakcji między zaburzeniami nerwicowo – depresyjnymi i osłabieniem fizycznym wskazuje na górną granicę przeciętnej korelacji, co przy tak wysokiej próbie badawczej (683 osoby) można uznać za wysoką korelację między zmiennymi (d- Hellwiga 0.486). Cechą różnicującą interakcje było osłabienie fizyczne (h-Góralskiego dla zmiennej osłabienie fizyczne = 0.887; h- Góralskiego dla zmiennej zaburzenia nerwicowo – depresyjne 0.952), tzn. wzrostowi natężenia osłabienia fizycznego towarzyszy wzrost liczby zaburzeń nerwicowo – depresyjnych.

²⁹ wskaźnik dyspersji względnej klasyfikacji - h – Góralskiego:
$$h = \frac{2}{k-1} \sum_{j=2}^k / j - 1 / \cdot C_{[j]}$$
 (w:) Góralski A., Metody opisu i wnioskowania statystycznego w psychologii i pedagogice, Warszawa 1974, s. 31.

Na podstawie przeprowadzonych badań stwierdzono, że przy wysokim poziomie zaburzeń noopsychosomatycznych 14% osób miało dolegliwości ze strony układu pokarmowego, przy przeciętnym poziomie i niskim – po 1%. Analiza statystyczna interakcji między zaburzeniami noopsychosomatycznymi i zaburzeniami układu pokarmowego wskazuje na wysoką korelację między zmiennymi (d- Hellwiga 0.605). Cechą różnicującą interakcje były zaburzenia noopsychosomatyczne (h-Góralskiego dla zmiennej zaburzenia noopsychosomatyczne = 0.665; h- Góralskiego dla zmiennej zaburzenia układu pokarmowego 0.683), tzn. wzrostowi liczby zaburzeń noopsychosomatycznych towarzyszy wzrost liczby zaburzeń ze strony układu pokarmowego.

Omówienie wyników badań

Wyniki badań empirycznych wskazują na istnienie współwystępowania (tendencji) pomiędzy poziomem poczucia sensu życia, tj. stanem duchowym człowieka a dolegliwościami noopsychosomatycznymi, a więc cierpieniem (d- Hellwiga = 0.352). Wzrostowi cierpienia duchowego towarzyszy nasilenie się występowania cierpienia psychosomatycznego, tzn. obniżaniu się natężenia poczucia sensu życia współtowarzyszy zwiększanie się liczby i natężenia odczuwanych dolegliwości psychosomatycznych. Można więc mówić o cierpieniu noopsychosomatycznym (duchowo- psychosomatycznym) w grupie badanych osób.

Na szczególną uwagę zasługuje fakt, iż osoby o niskim poczuciu sensu życia w 28% doświadczały dolegliwości noopsychosomatycznych o wysokim natężeniu a 70% o przeciętnym natężeniu. Przy bardzo wysokim poziomie poczucia sensu życia tylko 4% badanych miało dolegliwości psychosomatyczne na bardzo wysokim poziomie natężenia, a w 93% o przeciętnym natężeniu. U badanych osób przeważały zaburzenia nerwicowo – depresyjne, a więc powiedzielibyśmy „duchowe” które przekładały się na dolegliwości i objawy somatyczne, np. ból fizyczny. Natężenie bólu rosło wraz z nasilaniem się objawów nerwicowo – depresyjnych (48% badanych). Niski poziom poczucia sensu życia skutkował także wzrostem subiektywnie odczuwanego osłabienia fizycznego (od 13% do 58% badanych o wysokim natężeniu dolegliwości psychosomatycznych). Badani o wysokim natężeniu dolegliwości noopsychosomatycznych mieli także więcej dolegliwości ze strony układu pokarmowego (14% badanych) w porównaniu z osobami o niskim poziomie tych dolegliwości (1% badanych).

Osoby cierpiące, a więc z dużym natężeniem dolegliwości nerwicowo – depresyjnych rzadziej niż osoby o małym natężeniu takich dolegliwości, istotę sensu życia odnajdywały w relacjach z bliskimi osobami (38%-40%) i w miłości (25%-30%), częściej też nie znajdowały sensu życia (9%-2%). Osoby z dolegliwościami nerwicowo – depresyjnymi częściej niepokoiły się o przyszłość niż osoby o małym nasileniu tych dolegliwości (38%-23%), rzadziej rozumiały chorobę i cierpienie w kategoriach racjonalnych jako naukę (36%-54%) i częściej jako ból (40%-24%). Wzrost natężenia dolegliwości noopsychosomatycznych wpływał także na obniżenie u badanych oceny życia jako wartościowe (50% przy wysokim natężeniu i 85% przy niskim natężeniu zaburzeń noopsychosomatycznych), obserwowano także wzrost ocen życia jako smutne i ciężkie przy ogólnie wysokim natężeniu zaburzeń noopsychosomatycznych. Wysoki poziom bólu fizycznego, zaburzeń nerwicowo - depresyjnych, natężenia osłabienia fizycznego, zaburzeń układu krążenia, układu pokarmowego, zaburzeń konwersyjnych i zaburzeń w sferze seksualnej obniżał u badanych oceny życia jako wartościowe i zwiększał oceny życia jako smutne i ciężkie.

Z przeprowadzonych badań wynika, że 46% badanych studentów pedagogiki na Uniwersytecie Szczecińskim miało niski i zanizony poziom poczucia sensu życia („Zanizony poziom poczucia sensu życia [101-110 punktów] uzyskało 22%; niski poziom poczucia sensu życia [do 100 punktów] uzyskało 24% badanych”; Ryś- w druku) oraz miało dolegliwości noopsychosomatyczne. Osoby te wymagają zatem same pomocy psychoterapeutycznej. Tymczasem jako pedagogicy, wychowawcy, działacze społeczni czy pracownicy socjalni powinni być zdolni do pomagania innym osobom: „Pracownik socjalny musi występować wobec swojego klienta jako psychoterapeuta – pomocnik w poszukiwaniu przez człowieka sensu życia. To jedno z podstawowych zadań pracownika socjalnego. Wyniki badań potwierdzają, że tego właśnie oczekują klienci od pracowników socjalnych” (Ziakova 2005).

W świetle zaprezentowanych założeń teoretycznych przyjęto, iż wzrostowi cierpienia duchowego towarzyszy nasilenie się występowania cierpienia psychosomatycznego, tzn. obniżaniu się natężenia poczucia sensu życia współtowarzyszy zwiększanie się liczby i natężenia odczuwanych dolegliwości psychosomatycznych. Przeprowadzone badania własne potwierdziły te przewidywania. Można więc mówić o cierpieniu noopsychosomatycznym (duchowo- psychosomatycznym), które ujawnia się pod wpływem obniżającego się poczucia sensu życia, pustki egzystencjalnej, nerwicy noogennej. Zaburzenia noopsychosomatyczne znajdują swoje podłoże w noopsychoneuroimmunologii, która – jak pokazują badania – objaśnia zjawiska zaburzeń somatycznych w kontekście funkcjonowania układów: nerwowego, hormonalnego i immunologicznego oraz proporcjonalnie do poczucia sensu

życia. Obniżanie się lub brak odpowiedniego poziomu poczucia sensu życia może zaburzać funkcjonowanie organizmu przez hormony i neurotransmitery oraz prowadzić do chorób.(Mausch 2000, 2003, 2008).

Generalnie można zatem stwierdzić, że zaburzeniom duchowym noetycznym (obniżenie poczucia sensu życia) towarzyszą zaburzenia somatyczne, a zatem cierpienie psychofizyczne, co potwierdza tezę o jedności biopsychospołecznoduchowej człowieka.

Bibliografia

- EMMONS, R.A., 2006, Spirituality: recent Progress. In: M. Csikszentmihalyi, I.S. Csikszentmihalyi, A life worth living. Oxford: University Press Oxford.
- FRANKL, V., 1998, Homo patiens. Warszawa: PAX
- GÓRALSKI, A.,1974, Metody opisu i wnioskowania statystycznego w psychologii i pedagogice. Warszawa: PWN.
- HESZEN, I., SEK, H., 2007, Psychologia zdrowia. Warszawa: PWN
- HESZEN-NIEJODEK, I., GRUSZCZYŃSKA, E., 2003, Wymiar duchowy człowieka, jego znaczenie w psychologii zdrowia i jego pomiar, Przegląd Psychologiczny, t.47, nr 1, (pp. 15-31).
- KROK, D., 2005, Religia a funkcjonowanie osobowości człowieka. Studium psychologiczne, „Studia Teologiczne – Historyczne Śląska Opolskiego”, nr 25,
- KROK, D., 2006, Psychopatologiczne przejawy życia religijnego, „Studia Teologiczne – Historyczne Śląska Opolskiego”, nr 26
- LUBAN-PLOZZA, B., POLDOGER, W., KROGER, F., WASILEWSKI, B.,1995, Zaburzenia psychosomatyczne w praktyce lekarskiej. Warszawa: PZWL.
- MAUSCH, K., 2000, Psychologiczne właściwości człowieka a stan układu immunologicznego. Szczecin: Pomorska Akademia Medyczna.
- MAUSCH, K., 2003, Wprowadzenie do psychoneuroimmunologii. Szczecin: Wydawnictwo Uniwersytetu Szczecińskiego.
- MAUSCH, K., Zdrowie w aspekcie pracy socjalnej. Interdyscyplinarne studium empiryczne. Maszynopis oddany do druku.
- POPIELSKI, K., 1999, Noopsychosomatyka: propozycja nowego podejścia diagnostyczno – terapeutycznego. Przegląd Psychologiczny, t.42, nr 4, (pp17-41)

RYŚ, E, Zaburzenia poczucia sensu życia w sytuacji zmiany społecznej. Studium empiryczne na przykładzie nauczycieli województwa zachodniopomorskiego. In: K. Mausch, E. Ryś, 2007, Patologia społeczna. Wybrane zagadnienia. Szczecin: Zapol.

RYŚ, E., Cierpienie duchowe. Studium empiryczne, maszynopis oddany do druku.

RYŚ, E., 2006, Rozwój emocjonalny studentów jako idea pedagogiki szkoły wyższej. In: Pedagogika Szkoły Wyższej nr 28, s.108, Szczecin – Warszawa: PPH Zapol.

THORESEN, C.E., Harris H.S., 2002, Spirituality and Health: What's Needed? Annals of behavioral medicine, 24, 1, (pp. 3-13)

ŽIAKOVA, E., 2005, Psychosociálne aspekty sociálnej práce. Prešov : Akcent Print.

Mausch, K., 2009, Cierpienie duchowe a zdrowie. In L. Golecká, J. Gurnáková, I. Ruisel (Eds) Sociálne procesy a osobnosť 2008. Zborník z konferencie. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, s. 798 – 808, ISBN 978-80-88910-26-8.

Poznámky ke konceptualizace empatie v současné psychologii

Mlčák Zdeněk

zdenek.mlcak@osu.cz

Katedra psychologie a soc. práce FF OU, Ostrava

Abstrakt

Poster je věnován přehledu chápání konceptu empatie v současné psychologické bibliografii z hlediska jeho vývojových, definičních, konceptuálních a dimenzionálních aspektů.

Klíčové slová: empatie, emocionální empatie

Grantová podpora: Příspěvek byl podpořen projektem GA ČR. č. 406/06/0861 „Prosociální chování se zřetelem k altruismu, afiliaci a empatii“.

Empatie je fenomén, který tvoří jednu ze základních komponent většiny existujících psychologických jevů. V počátcích jejího vědeckého zkoumání ji pod pojmem vcítění (Einfühlung) v roce 1903 popsal T. Lipps. Empatii chápal jako specifický druh poznání, ve kterém zdůraznil jeho emocionální aspekty. Pro překlad německého výrazu „Einfühlung“ do anglického jazyka vytvořil jiný psycholog, hlavní představitel amerického strukturalismu, E. Titchener v roce 1909 neologismus „empathy“. Další vývoj pojetí empatie v psychologii byl poměrně komplikovaný a dodnes je její konceptualizace bohužel zatížena řadou přetrvávajících terminologických, teoretických i metodologických obtíží.

Dlouhodobé problémy v konceptualizaci tohoto jevu vyplývají např. z faktu, že empatie bývá v psychologické literatuře traktována třemi základními způsoby, které se navíc mohou významově více či méně překrývat.

1) Empatie jako osobnostní vlastnost – v tomto pojetí bývá traktována jako vlastnost, dispozice, rys, schopnost, dovednost, tendence či orientace. Může jít např. o schopnost poznávat jiné osoby pomocí vnitřních prožitků, vnímat a cítit emoce druhých či o schopnost interpersonální orientace na druhé. Empatie ve smyslu vlastnosti může mít emocionální i

kognitivní povahu a její úroveň podléhá interindividuální variabilitě, takže lidé se z hlediska této vlastnosti mohou vzájemně kvantitativně či kvalitativně odlišovat.

2) Empatie jako situačně specifický psychický stav – v rámci tohoto způsobu chápání je pojímána jako nepřímá, zástupná či zprostředkovaná reakce na určitý podnět či podněcující osobu. Tato kognitivní, afektivní či afektivně kognitivní reakce, která se mění v závislosti na různých situačních podmínkách i na základě intraindividuálních rozdílů, se může vyznačovat různou mírou shody mezi prožitky pozorovatele a pozorované osoby (tj. přesnosti), kterou lze rozvíjet tréninkem.

3) Empatie jako multifázový experienciální proces – v tomto pojetí je popisována jako sekvence momentálně vznikajících a interpersonálně sdělovaných prožitků. Tyto sekvence byly detailně popisovány v etapových modelech empatie.

Tradiční komplikaci v konceptualizaci empatie již od počátku jejího zkoumání představují otázky, které se týkají povahy tohoto konstruktů. Z tohoto hlediska je možné rozlišit dva základní druhy koncepcí, případně ještě koncepcie smíšené.

1) Emocionální koncepce empatie zdůrazňují její citové aspekty, tj. především mechanismus vcit'ování se do psychiky druhých osob. Tyto koncepce empatii nejčastěji vymezují jako schopnost, stav či proces, na jehož základě lze dosáhnout citového porozumění chování a prožívání psychických jevů u druhých lidí, předvídat jejich reakce a to zejména prostřednictvím procesů identifikace a projekce.

2) Kognitivní koncepce empatie akcentují její poznávací aspekty, tj. mechanismus vmýšlení se do psychiky druhých osob. Tyto koncepce empatii nejčastěji vymezují jako percepční vlastnost, schopnost sociálního vhledu nebo i jako komunikační proces. Poměrně často je empatie v kognitivním významu chápána jako synonymum pro koncept přijímání role či pro koncept přijímání perspektivy.

V psychologii se empatie tradičně zkoumá v referenčním rámci sociální psychologie, a vývojové psychologie. Ve všech zmíněných oblastech přední teoretikové empatie dospěli k přesvědčení, že empatie představuje multifacetový fenomén, který lze analyzovat s hlediska jeho dimenzí či vývojových etap. K demonstraci této skutečnosti je možné využít dvou významných současných koncepcí empatie.

Vývojová psychologie

V oblasti vývojové psychologie patří k nepropracovanějším pojetím empatie koncepce M. L. Hoffmana. Podle M. L. Hoffmana (1987, s. 48) je empatie „emocionální reakce více odpovídající situaci někoho jiného než vlastní“. Tato empatická reakce nemusí přitom přesně odpovídat emocionálnímu prožívání pozorované osoby a může se týkat jakékoliv emocionální reakce, které je obecně slučitelná s podmínkami, jimž tato osoba čelí. Emocionální a kognitivní aspekty empatie jsou v jeho pojetí pojímány v úzké interakci (Hoffman 1984a, 1984b, 1987). Autor se ve své obsáhlé teorii pokouší vysvětlit způsob, jakým lidské schopnosti emocionálně reagovat na druhé vzájemně ovlivňují rozvoj jejich kognitivní schopnosti porozumět druhým, a to zejména v průběhu lidské ontogeneze.

Koncepce empatie M. L. Hoffmana (Hoffman 1984a, 1984b, 1987) je velmi obsáhlá a lze ji popsat spolu s M. H. Davisem (1996). Koncepce popisuje vývojové aspekty nejpravděpodobnějších způsobů vyvolání empatie, kognitivního chápání druhých a empatických reakcí.

Ve své teorii M. L. Hoffman identifikuje v průběhu lidské ontogeneze šest základních způsobů, které mohou sloužit k vyvolání empatické reakce, a to od těch nejjednodušších až po ty nejsložitější.

1) Empatii lze již v ranném věku dítěte vyvolat prostřednictvím primární cirkulární reakce, která vyjadřuje tendenci vytvářet již v ranném věku dítěte paralelní emocionální reakce s druhými (např. reakce pláče šířící se mezi novorozenci). M. L. Hoffman se domnívá, že se jedná o výsledek vrozeného mechanismu. Tento jev přesvědčivě signalizuje, že již ve velmi raném věku je člověk schopen reagovat distresem na distress jiných osob.

2) Také motorická mimika může sloužit jako prostředek k vyvolání empatie. V tomto případě se jedná se o dvoufázový proces, který ještě nevyžaduje kognitivní zpracování. V první fázi pozorovatel slabými mimickými a pantomimickými pohyby automaticky a převážně nevědomě napodobuje obličej i držení těla pozorované osoby. V druhé fázi dochází díky působení aferentní zpětné vazby u pozorovatele k vytvoření adekvátní emocionální reakce.

3) K vyvolání empatie mohou sloužit i procesy klasického podmiňování, jež jsou odpovědné za to, že emocionální reakce na druhé vyplývají z minulých situací, v nichž pozorovatel vnímal emocionální podněty a současně prožíval stejné emoce jako pozorovaná osoba. Přímé, aktuální a často opakované spojení emocionálního podnětu a prožívané

emocionální reakce zvyšuje pravděpodobnost, že budoucí vystavení obdobnému emocionálnímu podnětu bude vyvolávat také odpovídající emocionální reakci.

4) Empatie může být vyvolána i pomocí přímé asociace, která nepředpokládá přímé aktuální spojení emocionálního podnětu a prožitku emoce. Pozorování osoby, která prožívá určité emoce může pozorovateli připomínat situace, které prožil v minulosti a které byly spojené s prožitkem obdobné emoce. Přímá asociace je tak flexibilnějším způsobem vyvolání empatie než procesy klasického podmiňování.

5) Vyvolat empatii může také jazykově zprostředkovaná asociace, která vychází ze spojení verbálního, symbolického pojmenování emoce pozorovanou osobou a minulých prožitků pozorovatele. Např. verbální sdělení pozorované osoby o tom, že nesložil důležitou zkoušku vyvolá v pozorovateli emoci zklamání. Ve skutečnosti pozorovaná osoba ani nemusí být fakticky přítomna. Např. fiktivní literární postava verbálně pojmenovává svůj emocionální stav jako úzkost, a tím vyvolá ve čtenáři odpovídající emoci úzkosti.

6) Nejvyspělejším způsobem vyvolání empatie je přijímání role, při němž se pozorovatel záměrně snaží představit si, jak by se cítil při konfrontaci s podmínkami, které působí na pozorovaný subjekt. Tato snaha v pozorovateli vytváří paralelní emocionální reakci s emocionální reakcí pozorované osoby. Tento způsob vyvolání empatie má některé znaky společné s přímou i jazykově zprostředkovanou asociací a předpokládá vysoce rozvinuté kognitivní schopnosti, proto se vyskytuje spíše méně často.

M. L. Hoffman se ve své teorii empatie současně domnívá, že s výjimkou primární cyklické reakce, která je časově omezena na ranné dětství a s výjimkou přijímání role, která je využívána méně často, mohou ostatní čtyři způsoby fungovat společně, a to v závislosti na situačních okolnostech. Silné expresivní podněty budou podporovat při vyvolání empatie roli mimiky, přítomnost situačních podnětů může zvyšovat pravděpodobnost podmíněného reflexu nebo přímé asociace a významné sémantické aspekty situace mohou podněcovat jazykově zprostředkovanou asociaci. Vzhledem k tomu, že situace mohou obsahovat komplexy různých podnětů, mohou být aktivovány rozmanité způsoby vyvolání empatie. Bez ohledu na kvalitu situačních podnětů či způsob vyvolání empatie, je vždy výsledkem emocionální reakce pozorovatele, jejíž kvalita je závislá na kognitivních schopnostech jedince.

V modelu empatie M. L. Hoffmana vyžadují všechny způsoby jejího vyvolání, s výjimkou primární cyklické reakce a mimiky, určitou úroveň kognitivní schopnosti porozumět druhým či chápat druhé. Nejvýznamnější vliv na emocionální reagování výše zmíněný autor nazývá

jako kognitivní chápání druhých (cognitive sense for others). Kognitivní chápání druhých má rozhodující vliv na emocionální empatické reakce a může dosahovat tří vývojových stadií, které se liší vzrůstající úrovní složitosti.

1) První stadium kognitivního chápání druhých je uvědomění si skutečnosti, že druzí lidé existují jako samostatní jednotlivci. Tuto nejnižší úroveň M. L. Hoffman nazývá jako uvědomění si stálosti osoby (person permanence). Na počátku života si děti tuto skutečnost neuvědomují, protože nemají stálé vědomí sebe ani jiných, které percipují jen fragmentárně. Tuto schopnost chápat jinou osobu jako stálého jedince, i když tato osoba již není v jeho zorném poli dítěte, získává dítě do konce jednoho roku.

2) Druhé stadium kognitivního chápání spočívá ve zdokonalování schopnosti přijímání role (perspektivy). S dosažením uvědomění stálosti osoby dítě se dítě naučí rozeznávat trvalý fyzický rozdíl mezi vlastním já a ostatními, ale ještě nechápe, že se druzí lidé od něj odlišují také ve svých vnitřních stavech. Děti v tomto věku proto nemohou přesně rozpoznat, když jiní lidé myslí nebo cítí odlišně než ony sami. M. L. Hoffman se domnívá, že počáteční schopnosti přijímání role se začínají objevovat mezi druhým a třetím rokem a dále se rozvíjí v průběhu dětství.

3) Třetí stadium kognitivního chápání druhých, souvisí s uvědoměním si identity osoby. Druzí lidé jsou chápány jako osoby, které mají stabilní identitu, postoje, zážitky a vnitřní stavy, které existují i mimo aktuální situaci. Před dosažením tohoto stupně děti mohou rozumět vnitřním stavům jiných osob pouze v závislosti na jejich expresích a současně působících situačních podmínkách. S uvědoměním identity osoby jsou pozorovatelé schopni odhadnout jeho reakce v konkrétních situacích, ale také vyvodit obecné závěry z těchto situací a vytvořit koncept obecných životních zkušeností druhého jedince.

V každém stadiu vývoje u dítěte splývá v empatických reakcích kognitivní chápání druhých se zprostředkovanou emocí, aktivovanou prostřednictvím výše uvedených šesti způsobů vyvolání empatie. Na základě této emocionálně-kognitivní syntézy rozlišuje M. L. Hoffman čtyři úrovně empatie.

1) Všeobecná empatie je příznačná pro první roky života, v nichž dítě nedokáže spolehlivě odlišit vlastní já od druhých osob. Empatická odpověď reakce na distress druhých má povahu obecné a nediferencované reakce během níž dítě nedokáže rozlišit, zda je ve distressu jeho vlastní já nebo druzí. M. L. Hoffman nazývá takové sdílení negativního afektu

empatickým distresem a charakterizuje ji jako pasivní, neúmyslnou reakci, která vyžaduje pouze nejnižší úroveň kognitivních procesů. Tento způsob odpovědi však poskytuje základ pro dokonalejší empatické reakce. Koncem prvního roku života, kdy děti začnou chápat výše uvedený koncept stálosti osoby, se obecná reakce dítěte stále více začíná diferencovat na distres vlastního já a distres druhých.

2) Egocentrická empatie se objevuje od konce prvního roku, kdy si dítě druhé již uvědomuje jako samostatné osoby, ale postrádá pochopení, že druzí se do něj liší z hlediska svých vnitřních stavů. Děti reagují na distres druhých nabídnutím inadekvátní pomoci, kterou jako pozorovatelé považují za vhodnou. M. L. Hoffman se domnívá, v na této vývojové úrovni vzniká soucitný distres (sympathetic distress). Na rozdíl od empatického distresu která je v podstatě paralelní reakcí odrážející reakci subjektu, je soucitný distres charakteristický pocitu soucitu s pozorovaným subjektem.

3) Empatie k pocitům druhých se vyvíjí kolem v období kolem 2. – 3. let věku. Během pozdního dětství si děti osvojují stále dokonalejší schopnosti přijímání role. Děti jsou stále schopnější rozlišovat mezi různými druhy expresivních i situačních podnětů a porozumět jim. Umí se současně také vcítit do různých, někdy i protichůdných emocí. Rozvoj jazykových schopností zkvalitňuje tento proces tím, že děti jsou schopny využívat složitějších symbolických podnětů. Také pomoc lidem, kteří se nacházejí v situaci distresu se stává efektivnější. Schopnost střídavě přecházet z vlastní perspektivy do perspektivy druhých a naopak zvyšuje pravděpodobně zvyšuje výskyt soucitu.

4) Empatie k obecným podmínkám druhých se objevuje na počátku pubescence a vyplývá ze získání osobnostní identity, která dospívajícím dovoluje uvažovat o druhých z hlediska dlouhodobějších aspektů, aniž by byli ovlivněni aktuálními okolnostmi. Tento druh empatie umožňuje i více abstraktní povahu empatické reakce (např. soucit s diskriminovanými osobami).

Sociální psychologie

Nejvýznamnější koncepci empatie v této oblasti psychologie vypracovat M. H. Davis (1980, 1983, 1996). Ve snaze uspořádat sémanticky odlišné, či naopak významově se překrývající konstrukty, které byly v odborné literatuře zjednodušeně označovány pojmem empatie a které vedly k mnoha teoretickým nejasnostem i rozporným výzkumným výsledkům, vytvořil M. H. Davis (1996), jeden z předních teoretiků empatie, tzv. organizační model empatie, jenž byl zčásti inspirován názory M. L. Hoffmana (1984b) a E. Stauba (1987).

Empatii M. H. Davis (1983, s. 113) definuje empatii v širokém pojetí jako „reakci na pozorované prožívání druhého“. Později empatii chápe M. H. Davis (1996) jako soubor konstruktů, jenž souvisí s kognitivními, emocionálními či behaviorálními reakcemi jedince, který má možnost pozorovat prožitky jiné osoby. V tomto kontextu diferencuje mezi čtyřmi základními soubory konstruktů, vztahujících se k empatii, jimiž jsou: A) antecedenty, B) procesy, C) intrapersonální důsledky a D) interpersonální důsledky.

Logika organizačního modelu indikuje, že teoretické i empirické zkoumání empatie lze nejlépe realizovat na základě explicitně multidimenzionálního pojetí tohoto tématu. Organizační model empatie současně předpokládá, že silnější vztahy budou existovat mezi konstrukty, které v modelu bezprostředně následují, tj. mezi příčinami a procesy, mezi procesy a intrapersonálními důsledky a mezi intrapersonálními a interpersonálními důsledky. Mezi konstrukty v modelu vzdálenějšími lze pak předpokládat vztahy spíše slabší.

A) Antecedenty představují soubor konstruktů, které souvisejí s I) osobnostními charakteristikami pozorovatele a s II) parametry situace, v nichž pozorování prožitků jiné osoby probíhá. Oba tyto podsoubory konstruktů mohou ovlivňovat nejen empatické procesy, ale také jejich intrapersonální a interpersonální důsledky. K charakteristikám pozorovatele patří relativně stálá 1) biologická schopnost empatie, 2) individuální (dispoziční) rozdíly v tendenci angažovat se v procesech souvisejících s empatií nebo ve zkušenostech jedince s empatickými důsledky a také 3) individuální historie učení, včetně socializovaných hodnot a chování vztahujících se k empatii. K parametrům situace náleží její 1) intenzita, která může vzbuzovat různě silné emoce na straně pozorovatele a 2) stupeň podobnosti mezi pozorovatelem a pozorovanou osobou. Oba parametry mohou a zvýrazňovat či naopak oslabovat vliv osobnostních proměnných pozorovatele.

B) Procesy reprezentují empatické děje, které vznikají na straně pozorovatele, jenž pozoruje jinou osobu. V této souvislosti lze rozlišit I) nonkognitivní procesy, II) jednoduché kognitivní procesy a III) rozvinuté kognitivní procesy, které se odlišují stupněm kognitivního úsilí a také úrovní jejich složitosti. K nonkognitivním procesům lze přiřadit 1) primární kruhovou reakci (např. plačtivá reakce novorozence na pláč jiného dítěte) a 2) motorickou mimiku, při níž pozorovatel nevědomě napodobuje pozorovanou osobu a prožívá podobné emoční stavy jako pozorovaná osoba. K jednoduchým kognitivním procesům patří 1) klasické podmiňování, při němž se emoční podněty pozorované osoby stávají podmíněným podnětem pro vznik stavu rozrušení u pozorovatele, 2) přímé asociace, které představují obecnější verzi spojení mezi emočními podněty a stavy rozrušení u pozorovatele a 3) labelling (označování),

při němž pozorovatel používá jednoduchých podnětů k vyvozování prožitků pozorované osoby (např. emoční stavy jsou odvozovány od znaků situace, která jej většinou u lidí evokují, např. promoce – radost). K rozvinutým kognitivním procesům se přiřazují 1) asociace zprostředkované jazykem, při nichž je reakce pozorovatele na nepříjemnou situaci pozorované osoby vyvolávána aktivací kognitivní sítě založené na jazyce, která spouští asociace u vlastních pocitů a prožitků pozorovatele, 2) kognitivní sítě, pomocí nichž pozorovatel využívá podnětů od pozorované osoby k tomu, aby svých znalostí využil k vytvoření závěrů o jejím prožívání a 3) přijímání role či perspektivy, při nichž se pozorovatel snaží porozumět pozorované osobě tak, že potlačí své egocentrické stanovisko a představí si jeho roli či perspektivu.

C) Intrapersonální důsledky jsou konstrukty, které zahrnují I) afektivní důsledky a II) nonafektivní důsledky, které se obecně týkají reakcí pozorovatele v situaci jeho expozice vůči pozorovanému subjektu. Afektivní důsledky mohou obsahovat jakékoliv emocionální reakce na pozorovanou, včetně reakcí opačných. Z tohoto aspektu mohou být z tohoto aspektu členěny na 1) paralelní důsledky, při nichž dochází k reprodukci pocitů pozorované osoby pozorovatelem a 2) reaktivní důsledky, při nichž dochází na straně pozorovatele k prožitkům odlišných emocí než u pozorované osoby. Nonafektivní důsledky je možné posuzovat z hlediska 1) interpersonální přesnosti, která se týká úspěšnosti odhadu myšlenek a vlastností pozorovaného člověka. Nonafektivní důsledky semohou týkat také 2) atribučních soudů pozorovatele vůči pozorované osobě.

D) Interpersonální důsledky tvoří konstrukty týkající se behaviorálních reakcí pozorovatele vůči pozorované osobě. Častým interpersonálním důsledkem empatie je nejen I) pomáhání, tj. nabízení pomoci pozorovatele pozorované osobě, ale také II) agresivní chování pozorovatele vůči pozorované osobě a také mnohé další důsledky, jimiž empatie ovlivňuje III) sociální chování pozorovatele.

Rozhodující přínos teorie M. H. Davise spočívá s pojetí dispoziční empatie, která podle tohoto autora zahrnuje čtyři vzájemně související, nicméně oddělené základní komponenty.

1) Přijímání perspektivy (perspective taking) odráží tendenci přijímat hledisko druhých, které je založeno na nonegocentrickém myšlení a tendenci přizpůsobit psychologický náhled na druhé osoby v každodenním životě.

2) Empatický zájem (empathic concern) zahrnuje pocity sympatie, vřelosti, soucitu a zájmu o neštěstí jiných, které se projevují v altruistickém chování.

3) Fantazie (fantasy) se týká tendence imaginativně se přemístit do pocitů a jednání fiktivních postav v knihách, hrách a filmech.

4) Osobní distres (personal distress) odráží úroveň na sebe orientovaných pocitů úzkosti a neklidu v intenzivních interpersonálních situacích a prožívat pocity diskomfortu jiných osob.

Literatura

BARRET-LENNARD, G.T., 1962, Dimensions of therapy response as causal factor in therapeutic change. *Psychological Monographs*, 76, 1-33.

BARETT-LENNARD, G.T., 1981, The empathy cycle: Refinement of a nuclear concept. *Journal of Counseling Psychology*, 28, 91-100.

BARRET-LENNARD, G.T., 1993, The phases and focus of empathy. *British Journal of Medical Psychology*, 66, 3-14.

DAVIS, M. H., 1980, A multidimensional approach to individual differences in empathy. *JSAS Catalog of Selected Documents in Psychology*, 10, 85-104.

DAVIS, M. H., 1983, Measuring individual differences in Empathy: Evidence for multidimensional approach. *Journal of Personality and Social psychology*, 44, s. 115-126.

DAVIS, M. H.: 1996, *Empathy: A social psychological approach*. Boulder, Westview Press.

HOFFMAN, M. L., 1984a, The contribution of empathy justice and moral judgment. In: N. EISENBERG, J. STRAYER (Eds.), 1984, *Empathy and its development*. Cambridge, Cambridge University Press, 47-80.

HOFFMAN, M. L., 1984b: Interaction of affect and cognition in empathy. In: C. E. IZARD, R. B. KAGAN, R. B. ZAJONC (Eds.), 1984. *Emotions, cognition, and behavior*. Cambridge, Cambridge University Press, 103-131.

Mlčák, Z., 2009, Poznámky ke konceptualizace empatie v současné psychologii. In L. Golecká, J. Gurnáková, I. Ruisel (Eds) *Sociálne procesy a osobnosť 2008*. Zborník z konferencie. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, s. 809 – 817, ISBN 978-80-88910-26-8.

Vnímanie fyzickej atraktivity z pohľadu evolučnej a vývinovej psychológie

Pohánka Martin, Jobbágyová Andrea

mpohanka@ukf.sk

Katedra psychologických vied FSVaZ UKF, Nitra

Abstrakt

Viacero súčasných výskumov z oblasti evolučnej psychológie predpokladá, že ženská fyzická atraktivita je založená na ukazovateľoch zdravia a reprodukčného potenciálu. Výskumy sa sústredili na index WHR, čo predstavuje pomer pásu a bokov, pričom ak je jeho hodnota níka, predpokladá sa že žena disponuje optimálnou distribúciou tuku pre vysokú plodnosť a teda, že by mal byť tento tvar ženskej postavy vysoko atraktívny. Dôraz sa kladie aj na pomer výšky a váhy BMI (body mass index), ktorý je taktiež úzko spätý s reprodukčným potenciálom a zdravím ženy. Náš výskum je zameraný na zistenie preferencie ženských postáv na základe uvedených dvoch indexov pubescentmi a adolescentmi. Výsledky analýz v našej práci ukazujú menšiu preferenciu pre postavy s ideálnymi hodnotami BMI a WHR v porovnaní s postavami, ktorých hodnoty BMI sú klasifikované ako podváha a väčšiu preferenciu v porovnaní s tými, ktorých hodnoty BMI sú klasifikované ako nadváha.

Kľúčové slová: fyzická atraktivita, WHR, BMI, evolučná psychológia, pubescenti, adolescenti

Úvod

Napriek tomu, ako hlboko sa ponímame ako sociálne bytosti, nemôžeme sa vyhnúť faktu, že sme zároveň významne determinovaní biologickou podstatou našej existencie. Aj pri tak sociálne významnom akte, ako je nadviazanie kontaktu s iným človekom, resp. následné vytvorenie vzťahu voči nemu, sa nevyhneme intervencii našej biologickej stránky nášho ja. Atribúty (ne)atraktivity a následnej (ne)príťažlivosti sú implicitne prítomné v každom hodnotení našich sociálnych interakcií. Významným primárnym faktorom nadviazania vzťahu

s osobou opačného pohlavia je práve fyzická atraktivita. Súčasné výskumy z oblasti evolučnej psychológie predpokladajú, že ženská fyzická atraktivita je založená na ukazovateľoch zdravia a reprodukčného potenciálu. Sústreďujú sa najmä na index WHR (waist to hipp ratio), čo predstavuje pomer pásu a bokov a BMI (body mass index), pomer výšky a váhy, ktoré sú úzko späté s fertilitou a zdravím ženy. Okrem nášho vlastného vnímania atraktivity druhých ľudí používame svoje telo aj my sami ako nástroj na vyjadrovanie svojich emócií, myšlienok a pocitov a je taktiež aj odrazom nášho zdravotného stavu. Upútava pozornosť okolia či chceme alebo nie. Táto dostupnosť nášho tela ostatným ľuďom, je dôvodom, prečo niektorí vedci pokladajú naše telesné ja, za naše verejné ja. Nakoľko vzhľad a schopnosti nášho tela začíname vnímať vo svojom vývine pomerne skoro, v interakciách so svetom sa prirodzene formuje vnímanie nášho vlastného tela aj v zmysle fyzického/telesného self (physical self). Náš výskum sme zamerali na zistenie preferencie ženských postáv (vnímanie ich fyzickej atraktivity) na základe uvedených indexov v dvoch kľúčových vývinových obdobiach, súvisiacich s formovaním sebaobrazu – pubescencie a adolescencie. Výskumný problém sme následne sformulovali do otázky: Existujú odlišnosti vo vnímaní signálov fyzickej atraktivity vzhľadom na vek a pohlavie?

Atraktivita má mnoho podôb a podieľa sa nielen na nadväzovaní vzťahov, ale predovšetkým na ich utváraní, kvalite a trvaní. Je omnoho ľahšie atraktivitu rozpoznať ako ju definovať, a to predovšetkým, pre jej neobyčajnú rozmanitosť prejavov a mnohé transkultúrne rozdiely. Napriek tomu podľa J. Výrosta a I. Slaměníka (1997, str. 294) môžeme atraktivitu vymedziť ako „ocenenie inej osoby, majúce smer (pozitívny či negatívny) a intenzitu (hĺbku emocionálnej väzby)“. Atraktivita má v zásade dve podoby: a) fyzickú (vzhľad) a b) osobnú, do ktorej patria osobnostné črty a vlastnosti, názory, presvedčenia, postoje, záujmy, potreby, ale tiež socio-ekonomický status. V našom príspevku sa primárne zaoberáme fyzickou atraktivitou, hoci si plne uvedomujeme význam ako individuálnych, tak i sociokultúrnych odlišností pri hodnotení tak subjektívnej kategórie ako je „krása“. Fyzická atraktivita môže mať významný vplyv na to, ako ľudí súdime pri výbere do zamestnania, alebo pri výbere priateľov, ale má významný vplyv aj na naše sexuálne správanie a uzatváranie manželstiev.

Podľa P. Weissa (2002, str. 20) „...z hľadiska evolučne-biologického určujú mužský výber partnerky faktory, ktoré zameriavajú mužskú sexuálnu preferenciu smerom k znakom reprodukčnej kapacity objektu, teda predovšetkým na mladosť, tvar tela a absenciu genetických anomálií. Primárnu úlohu v tomto procese hodnotenia má zrak.“ Muži hľadajú ženy s vysokým reprodukčným potenciálom, ale nakoľko ženy nemajú žiadne vonkajšie

znaky ovulácie či plodnosti, musia sa spoliehať na také nepriame kľúče ako je fyzická atraktivita, a preto dávajú prednosť partnerkám, ktorých fyzický vzhľad oplýva rysmi, ktoré bývajú spájané s mladosťou – teda ženám s hladkou pokožkou, s dobrým svalovým napätím (tonusom), lesklými vlasmi a plnými perami.

Teoretické východiská

Odkedy je zahrnutý v posudzovaní atraktivity aj tvar tela, výskum sa zamerával na pomer šírky pásu ku šírke bokov (waist -to- hip ratio) (Zaadstra et al. 1993, In: Tovée et al., 1999). Meria, v akom pomere je tuk rozložený okolo trupu. Štúdia F. Marlowa, C. Apicella a D. Reeda (2005), o ktorú sme sa v našom výskume opierali, uvádza spojitosť WHR so zdravím alebo plodnosťou. Heterosexuálni muži preferujú ženy s priemernou hmotnosťou a s typickým ženským pomerom medzi pásom a bokmi. Tento, pravdepodobne, po veku hneď druhý najdôležitejší výberový faktor je okrem toho, že je ukazovateľom plodnosti ženy, aj dôkazom toho, že nie je tehotná (Weiss, 2002). Okrem toho, je spoľahlivejšou metódou na odhadnutie veľkosti rizika srdcového infarktu, hypertenzie, srdcových chorôb ako index BMI, vďaka tomu, že umožňuje hodnotiť mieru obezity (Zaadstra et al. 1993 in Tovée et al., 1999). Štúdie D. Singhovej, R. Henssa a A. Furnhama (Singh 1993, 1994, 1995, Henss 1995, Furnham et al. 1997. In Tovée et al., 1999) preukázali, že pokiaľ jednotlivé kultúry majú odlišné názory na ideálnu váhu ženy, je ideálny pomer obvodu pásu a bokov pri všetkých kultúrach rovnaký – 0,7. Ten predstavuje klasickú ženskú „postavu v tvare presýpacích hodín“ (Evans, Zarate, 2002). D. Singhová (1993, In Tovée et al., 1999) ďalej uvádza, že muži vnímajú ako najkrajšie (najatraktívnejšie, najzdravšie a najvhodnejšie pre dlhodobé partnerstvo) ženy s normálnou hmotnosťou, no v prípade, že by mali voliť spomedzi žien s nadváhou, alebo podváhou, preferovali by tie, ktorých hodnota indexu WHR je 0,7. Vnímali ich ako krajšie, než ženy s normálnou hmotnosťou, no vyšším WHR. Prirodzený výber vybavil mužov preferenciou práve postavy s hodnotou blízkou k 0,7 pravdepodobne práve preto, že pomer obvodu pásu a bokov býva dobrým indikátorom plodnosti (Evans, Zarate, 2002). Takže podľa niektorých štúdií sa zistilo, že WHR je dôležitejším prediktorom atraktivity ako zdanlivá váha ženskej postavy, pričom výskumy ukázali (Singh 1994), že je podstatný i pre vnímanie atraktivity postavy samotnými ženami. Pravdivosť týchto tvrdení ukazujú ako výskumy, tak i praktický život, v ktorom znižovanie váhy nevedie nutne k zvýšeniu spokojnosti s vlastným telom a k presvedčeniu o jeho väčšej atraktivite, pretože úprava váhy nemusí viesť k úprave WHR smerom k ideálu. Naopak, drastické diéty a

chorobné chudnutie vedú skôr k strate „ženských tvarov“, čo spôsobuje, že napr. „anorektičky“ napriek radikálnym stratám váhy nemôžu pociťovať spokojnosť so svojim vzhľadom, pretože tvar ich postavy je dokonca menej atraktívny (Démuthová, 2006).

Ďalším z prediktorov fyzickej atraktivity je index BMI odhadujúci stavbu tela, ktorý dáva do vzájomného pomeru váhu a výšku jednotlivca k určeniu jeho telesnej hmoty. Pri jeho posudzovaní je však potrebné zohľadňovať vek, pohlavie, etnicitu, a stupeň fyzickej zdatnosti jednotlivca (Mackey, 2006). Diskusie o tom, či je lepším prediktorom fyzickej atraktivity index WHR alebo BMI pretrvávajú dodnes. Ak berieme do úvahy výskumy, ktoré uskutočnila D. Singhová (1993, 1994, 1995, In: Tovée et al., 1999), mohli by sme sa prikloniť k názoru, že dôležitejším je WHR, v posledných rokoch sa však uvádza, že pomer výšky a váhy (BMI), môže byť ďaleko dôležitejším faktorom ako WHR pri určovaní atraktivity ženského tela (Tovée et al., 1999). Je však známe, že tieto dva ukazovatele spolu môžu pozitívne korelovať a jeden druhý dopĺňať (Evans, Hoffman, Kalkhoff, Kissebah, 1983 In: Grammer et al., 2005). Ak sú použité fotografie reálnych žien, BMI sa zdá byť dôležitejším prediktorom posudzovania fyzickej atraktivity, kým WHR slúži ako jeden z mnohých sekundárnych ukazovateľov. Zistenia, že BMI môže byť primárnym determinantom ženskej atraktivity sa zhodujú s faktom, že všetky úspešné modelky spadajú do úzkeho rozmedzia BMI (Tovée et al. 1999). Je preukázané, že zmeny BMI majú tiež silný vplyv na zdravie (Manson et al. 1995, Willet et al. 1995, In: Tovée et al., 1999) a reprodukčný potenciál (Reid, Van Vugt 1987; Frisch, 1988; Lake et al., 199, In: Tovée et al., 1999). Takže stratégia výberu partnera založená na BMI tiež pomáha úspechu reprodukcie. Tieto zistenia predpokladajú, že niekto jednoducho nemusí byť až taký vnímavý na tvar tela ako podstatný ukazovateľ. Predchádzajúce výskumy podporujú zistenia, že tvar tela ako ukazovateľ nie je hlavným faktorom ženskej fyzickej atraktivity – pretože „ideálna“ ženská postava západného sveta zobrazovaná modelkami, sa postupom času stala štíhlejšou a menej zaoblenou (Morris, Cooper, Cooper, 1989; Silverstein, Perdue, Peterson, Kelly, 1986, In: Swami, Tovée, 2005).

F.D. Krch (1990, In: Hrachovinová, Chudobová, 2004) uvádza, že pri vnímaní, prežívaní a hodnotení tela aj jeho častí zohľadňujeme vlastné skúsenosti, priania, vlastné očakávania, ale aj očakávania sociálneho okolia, porovnávame ho s inými a posudzujeme ho aj vo vzťahu k mediálnym obrazom. Vnímanie tela a predstavy o tele výrazne ovplyvňujú identitu osobnosti, ako je zrejme z poznatkov vývinovej psychológie, hlavne v oblasti dospievania. Hodnotenie telovej schémy je považované za dôležitú zložku konceptualizácie v rámci pubertálneho procesu, hlavne u žien (Brooks-Gunn, Petersen, 1983, In: Hrachovinová, Chudobová, 2004). Telesné dospievanie môže pre pubescenta predstavovať záťaž. Zmena

prináša neistotu a posilňuje potrebu orientácie v novej situácii. Sociálne reakcie na nový vzhlad pubescenta sa do jeho identity zabudovávajú. Ako referenčný variant mu slúži vrstovnícky štandard atraktivity (Vágnerová, 2000). Formálne operačné myslenie, prítomné u pubescenta umožňuje, okrem vnímania seba samého, zvažovanie nových možností a presvedčení. Podľa tejto teórie sa domnievame, že dievča v pubescentnom veku môže nadobudnúť presvedčenie, že k tomu aby dosiahlo úspech musí kopírovať úspešný model, napríklad vychudnutú modelku, alebo štíhlu a inými ľuďmi obľúbenú kamarátku. Toto presvedčenie sa môže odzrkadliť aj v posudzovaní atraktivity iných dievčat. Okrem toho môže pri hodnotení vychádzať z nárokov a kritérií pre atraktivitu, ktoré si stanovilo samo pre seba, a ktoré môže byť posilňované jej vrstovníčkami. Takýmto kritériom môže byť napríklad práve štíhla postava. Podľa Vágnerovej (2000), je súčasný ideál krásy, prezentovaný napr. modelkami, veľmi blízky prepubertálnemu dozrievaniu. Také dievča je extrémne štíhle, s dlhými nohami, bez bokov a stehien. Vyššie uvedený dôvod môže byť tiež príčinou toho, že sa dievčatá v tomto veku pri posudzovaní atraktivity, krásy iných dievčat vo väčšej miere prikláňajú k štíhlosti, až k chudosti. Obdobie adolescencie je druhou fázou relatívne dlhého časového úseku dospelovania. Trvá približne od 15 do 20 roku života s určitou individuálnou variabilitou. Podobne ako pri pubescentoch, je dôležitou súčasťou adolescentnej identity telesný vzhlad, aj keď v tejto fáze už nepredstavuje telesný vývoj žiadnu prevratnú zmenu. Vlastné telo je posudzované vo vzťahu k aktuálnemu štandardu atraktivity, je porovnávané s ostatnými adolescentmi aj aktuálne prijímaným ideálom. Schéma tela sa však môže stať aj najdôležitejšou súčasťou vlastnej identity adolescenta. Pokiaľ zodpovedá aktuálnemu ideálu krásy, vytvára oporu vlastného sebavedomia. Krása je ponímaná ako úloha, ktorú treba splniť. Adolescenti, hlavne dievčatá, dokážu v tomto smere vyvinúť značnú aktivitu, len aby sa takému ideálu priblížili (byť veľmi štíhlou, mať krásne dlhé vlasy a pod.). Tendencia k uniformite je v dnešnej dobe značná a vo veľkej dobe je podporovaná pôsobením médií. Napodobňovanie vzoru s veľkou pravdepodobnosťou zaručí pozitívne hodnotenie, ale za cenu straty identity. Ku koncu tohto obdobia však majú k tomuto problému hlavne vyrovnanejší dospelávajúci odstup, pretože našli štýl, ktorý im vyhovuje a nepotrebujú kopírovať model napriek tomu že bol sociálne oceňovaný (Vágnerová, 2000). Pokiaľ sa pubescent, alebo adolescent nedokáže priblížiť ideálu prezentovanému v médiách, alebo negatívne vníma tlak vrstovníkov na vlastné telo, môže uňho snaha za každú cenu „páčiť sa“ vyústiť do zníženého sebavedomia, ale aj do patologických prejavov akými sú poruchy príjmu potravy.

V našej práci sme zvolili ako posudzovateľov a posudzovateľky práve študentov z vyššie uvedených vekových kategórií, nakoľko z uvedených výskumov a teórií vyplýva, že pre tieto

obdobia je charakteristické formovanie názorov o vlastnej atraktivite a atraktivite iných ľudí. Máme dôvod sa domnievať, že títo mladí ľudia budú posudzovať atraktivitu prísnejšie práve z dôvodu ovplyvnenia médiami, alebo vrstovníkmi.

Hypotézy

H1 Chlapci budú posudzovať za fyzicky atraktívnejšie dievčatá s ideálnymi mierami, ako dievčatá, ktorých miery nie sú ideálne. (t.zn.: BMI=18,51 až 25,00 a WHR=0,70 až 0,79)

H2 Dievčatá budú posudzovať ako fyzicky atraktívnejšie dievčatá s podváhou ako dievčatá s ideálnou váhou. (t.zn.BMI<18,51).

H3 Chlapci budú posudzovať ako fyzicky atraktívnejšie dievčatá s podváhou ako dievčatá s ideálnou váhou. (t.zn.BMI<18,51)

H4 Dievčatá aj chlapci budú posudzovať ako fyzicky menej atraktívne dievčatá s nadváhou ako dievčatá s ideálnou váhou. (t.zn.BMI(>25,01)

H5 Pubescenti budú posudzovať ako fyzicky atraktívnejšie dievčatá s podváhou ako adolescenti. (t.zn.BMI<18,51)

H6 Pubescenti budú posudzovať ako fyzicky menej atraktívnejšie dievčatá s mierami inými ako je ideál (nadváha aj podváha) ako adolescenti. (t.zn. 18,51<BMI>25,01)

H7 Pubescenti budú posudzovať ako fyzicky menej atraktívnejšie dievčatá, ktoré nie sú dobre tvarované ako adolescenti. (t.zn. 0,70<WHR>0,79)

Výskumná vzorka

Nášho výskumu sa zúčastnilo 121 študentov z piatich tried (kvarta, kvinta, septima, 1.C, 2.B, oktáva) Gymnázia v Komárne vo veku od 13 do 18 rokov. Z vyššie uvedeného počtu bolo 75 dievčat a 46 chlapcov. Rovnakým pomerom bolo zastúpené aj rozloženie vzorky vzhľadom na vývinové obdobia: 46 pubescentov (do 15r.) a 75 adolescentov. Priemerný vek respondentov bol 15,8 rokov. Zber údajov sa uskutočnil v apríli 2007 v Gymnáziu v Komárne.

Výskumná metóda

Na overenie stanovených hypotéz sme použili farebné fotografie postáv 17 dievčat bielej pleti, prevažne študentiek vysokých škôl. Priemerný vek žien na fotografiách bol 22,23 rokov.

Ženské postavy na fotografiách z hľadiska indexov BMI a WHR zastupovali všetky základné kategórie uvádzané pre tieto miery v odbornej literatúre. Postavy žien sme odfotili spredu a z profilu, teda spolu tvorilo podnetový materiál 34 fotografií. Fotografie jednej osoby (fotografia spredu a fotografia z profilu) boli umiestnené vedľa seba, pričom im bolo priradené poradové číslo od 1 po 17, ktoré bolo umiestnené medzi dvomi fotografiami tej istej osoby. Pozadie fotografií bolo upravené v počítači tak, aby bolo na každej fotografii rovnaké. Poradie žien na fotografiách bolo náhodné. Všetky mali oblečené rovnaké čierne priliehavé tielko a rovnaké biele krátke elastické nohavice, aby sme predišli možnému skresleniu z dôvodu prisúdenia väčšej alebo menšej atraktivity oblečeniu posudzovateľmi a aby boli postavy osôb na fotografiách čo najlepšie viditeľné. Postavy boli odfotené len od krku dole, aby sme zachovali anonymitu a aby do hodnotenia nevstupoval faktor subjektívneho hodnotenia atraktivity tváre. Posudzovateľov sme požiadali o posúdenie atraktivity postavy na každej fotografii pomocou ohodnotenia na 10-bodovej škále, pričom hodnota 1 predstavovala hodnotenie postavy ako veľmi atraktívnej a hodnota 10 ako úplne neatraktívnej pre posudzovateľa. Posudzovatelia mali na hodnotenie k dispozícii 45 minút. K štatistickému spracovaniu údajov získaných z odpovedňových hárkov sme použili program SPSS. Analýzu získaných údajov sme testovali s využitím Studentovho t-testu.

Výsledky

Na základe údajov zobrazených v Tabuľke 1 môžeme konštatovať, že hypotézy 1,2,3,4 a 7 prijímame a hypotézy 5 a 6 zamietame. Ad. H1 – chlapci hodnotili postavy na fotografiách s ideálnymi mierami (BMI aj WHR) ako atraktívnejšie než postavy s mierami: podváha/nadváha a nie dobre tvarovaná postava. Ad.H2 – dievčatá hodnotili postavy na fotografiách s podváhou ako fyzicky atraktívnejšie než postavy s ideálnou telesnou hmotou. Ad.H3 – chlapci hodnotili postavy na fotografiách s podváhou ako fyzicky atraktívnejšie. Ad.H4 – Chlapci aj dievčatá hodnotili postavy na fotografiách s nadváhou ako fyzicky menej atraktívne než postavy s ideálnou váhou. Ad.H5 – Pubescenti sa nelíšili v posudzovaní fyzickej atraktivity postáv s podváhou od adolescentov. Ad.H6 - Pubescenti sa nelíšili v posudzovaní fyzickej atraktivity postáv s inými mierami ako je ideál (podváha,nadváha) od adolescentov. Ad.H7 - Pubescenti posudzovali v porovnaní s adolescentmi ženy (postavy na fotografiách), ktoré nie sú dobre tvarované ako významne menej atraktívne. Je nutné však dodať, že obe skupiny skórovali na škále v pásme negatívneho hodnotenia, čo samozrejme platí aj v predchádzajúcich hypotézach 1, 3, 4 a 6.

Tabuľka 1: Vzťah medzi jednotlivými kategóriami indexov fyzickej atraktivity a pohlavím alebo vekom posudzovateľov.

	Posudzov atelia	Kategórie indexov BMI a WHR	N	AM	SD	t
H1	Len chlapci	atraktivita postáv s ideálnym BMI	40	5,81	1,277	-4,970***
		atraktivita postáv s BMI iným ako ideál	40	6,67	1,221	
		atraktivita postáv s ideálnym WHR	40	5,59	1,232	-10,720***
		atraktivita postáv s WHR iným ako ideál	40	7,55	1,292	
H2	Len dievčatá	atraktivita postáv s ideálnym BMI	73	5,58	1,216	3,538**
		atraktivita postáv s BMI - podváha	73	4,97	1,702	
H3	Len chlapci	atraktivita postáv s ideálnym BMI	45	5,84	1,299	3,400**
		atraktivita postáv s BMI - podváha	45	5,09	1,693	
H4	Všetci	atraktivita postáv s ideálnym BMI	108	5,67	1,250	-16,503***
		atraktivita postáv s BMI - nadváha	108	8,67	1,825	
H5	Pubesc.	atraktivita postáv s BMI - podváha	41	5,23	1,797	1,279
	Adolesc.		73	4,81	1,598	
H6	Pubesc.	atraktivita postáv s BMI iným ako ideál	41	6,85	1,289	1,969
	Adolesc.		71	6,37	1,213	
H7	Pubesc.	atraktivita postáv s WHR iným ako ideál	41	7,70	1,100	2,237*
	Adolesc.		71	7,13	1,419	

Diskusia a záver

Z výsledkov analýz v našom výskume pre nás vyplynulo niekoľko záverov. Zistili sme, že pubescenti i adolescenti hodnotili ženy na fotografiách s ideálnymi mierami (či už s ideálnym BMI alebo WHR) pozitívnejšie (prisúdili im vyššiu atraktivitu) v porovnaní so ženami, ktoré ideálne miery nemali. Pozitívnejšie hodnotenie žien s podváhou v porovnaní so ženami s ideálnou váhou (ideálnym BMI) ako u pubescentov tak i adolescentov je mimo očakávaní na základe výskumov v tejto oblasti, ktoré uvádzajú, že najatraktívnejšie by mali byť ženy s ideálnymi mierami a so znižujúcimi alebo zvyšujúcimi hodnotami BMI a WHR by mala atraktivita klesať. Možným vysvetlením je, že chlapci v pubescentnom a adolescentnom veku sa vo väčšej miere riadia celkovým spoločenským trendom ako ukazovateľmi plodnosti a

zdravia žien. Vo väčšine výskumov, v ktorých sa zisťovalo hodnotenie atraktivity žien boli participantmi dospelí muži, u ktorých sa zistilo, že sa viac ako spoločenskými ideálmi riadili signálmi vysokého reprodukčného potenciálu žien. Domnievame sa, že ich preferencia ideálnych mier partnerky je vo veľkej miere založená na vidine dlhodobjšieho vzťahu a následného založenia rodiny. Väčšina pubescentov a adolescentov však ešte po založení rodiny netúži. Taktiež preferencia štíhlych postáv medzi mladými ľuďmi môže byť vo veľkej miere ovplyvnená mediálnou prezentáciou. Všetky modelky sú štíhle, až extrémne štíhle. Módnych tvorcov pravdepodobne nezaujíma, že väčšina mladých ľudí práve vo veku, v akom boli aj naši respondenti si potrebujú vytvárať vzory a ideály a teda sa často snažia podobať extrémne štíhlym, ale úspešným a známym modelkám. Môžu si vytvoriť predstavy, že atraktivita – krása je založená na extrémnej štíhlosti. Mnoho mladých žien sa práve z tohto dôvodu môže trápiť výzorom svojho tela až do tej miery, že sa u nich rozvinie porucha príjmu potravy. Podobať sa ideálu je pre dospievajúcich často dôležitejšie ako zdravie. Toto tvrdenie by sme mohli potvrdiť zisteniami z nášho výskumu, a síce, že pubescentky aj adolescentky hodnotili významne atraktívnejšie postavy s podváhou až anorexiou. Iným vysvetlením by mohol byť taktiež aj možný tlak rodičov na štíhle postavy svojich dcér. Čo sa týka hodnotenia postáv s nadváhou, pubescenti aj adolescenti ich hodnotili ako neatraktívne. Táto skutočnosť taktiež môže vyplývať zo spoločenského ideálu štíhlosti, avšak v tomto prípade do hodnotenia mohli vstúpiť aj faktory zdravia, celkového životného štýlu postáv či stereotypy, pričom pod pojmom stereotyp v tejto súvislosti rozumieme presvedčenie, že „čo je pekné, je aj dobré“ hoci k uvedenému presvedčeniu nie je objektívny dôvod (Eagly, Mladinic, Otto, 1991 In: Výrost, Slaměnik, 1997, str. 295). V našej práci sme zistili niektoré významné rozdiely v hodnotení atraktivity pubescentmi a adolescentmi a i keď tieto odlišné hodnotenia neboli štatisticky významné, boli priemerné hodnotenia rozdielne v smere negatívnejšieho hodnotenia všetkých postáv pubescentmi. Domnievame sa, že tieto hodnotenia mohli byť zapríčinené zvýšenou kritickosťou, ktorá je príznačnou črtou tohto vekového obdobia. Výskumami sa zistilo, že dospelí ľudia sa pri hodnotení atraktivity ženského tela vo veľkej miere riadia nevedomými signálmi zdravia a plodnosti hodnotených žien a teda za najatraktívnejšie považujú ženy s ideálnymi mierami založenými práve na týchto dvoch faktoroch. U dospievajúcich ľudí v našom výskume sme však zistili väčšiu preferenciu dievčenských postáv, ktoré mali hodnoty podváhy až anorexie. Táto preferencia je možno zapríčinená pôsobením nevhodných vzorov, ktoré mladí ľudia vnímajú ako ideálne, ale dôvodom môže byť len vek našich respondentov, kedy sa ešte signálmi plodnosti žien neriadia. Keďže spôsob akým je ženské telo prezentované v médiách a celkový trend k

štíhlosti pravdepodobne nezmeníme, pretože kľúč k zmene majú možno módní tvorcovia, môžeme sa len snažiť podporovať dospeievajúcich v nájdení si vhodných vzorov, v zdravom zvyšovaní ich sebavedomia a podporovaní originality a netlačiť ich k tomu aby sa podobali vychudnutým vzorom negatívnymi narážkami na ich aj keď „nedokonalé“, ale zdravé postavy. A tiež keď lepšie pochopíme princípy hodnotenia fyzickej atraktivity dospievajúcimi dievčatami, budeme ich možno vedieť aspoň trochu ovplyvniť v pohľade na krásu, ktorá nemusí byť v súlade so súčasným ideálom, ale za to nemá negatívny dopad na ich zdravie.

Literatúra

- EVANS, D, ZARATE, O., 2002, Evoluční psychologie. Praha: Portál.
- VÝROST, J., SLAMĚNÍK, I., 1997, Sociálna psychológia. Praha: ISV.
- VÁGNEROVÁ, M., 2000, Vývojová psychologie. Praha: Portál.
- HRACHOVINOVÁ, T., CHUDOBOVÁ, P., 2004, Body image a možnosti jeho měření. *Československá psychologie*, 48, 6, 499-509.
- DÉMUTHOVÁ, S., 2006, Vybrané aspekty atraktivity a ich biologické korene. Trnava: FF UCM.
- TOVÉE, M. J., MAISEY, D.S., EMERY, J.L., CORNELISSEN, P.L., 1999, Visual cues to female physical attractiveness. *London: Proceedings of The Royal Society*, 266, 1415, 211 – 218. <http://journals.royalsociety.org/content/7b3p3276bcfy7xmr/fulltext.pdf>
- WEISS, P., 2002, Ženská přitažlivost z pohledu sociobiologie. *Psychologie Dnes*, 3, 20-21
- MACKAY, C. S. 2006, Nutrition and Well being A to Z, Body mass index. <http://www.faqs.org/nutrition/Ar-Bu/Body-Mass-Index.html>
- MARLOWE, F., APICELLA, C., REED D., 2005, *Evolution and Human Behavior*. 26, 458 – 468.
- SWAMI, V., TOVÉE, M. 2005, Female physical attractiveness in Britain and Malaysia: A cross-cultural study. *Body image* 2 , 2, 115-128. www.sciencedirect.com
- GRAMMER, K., MØLLER, A., FINK, B., MANNING, J. T., 2005, Physical attractiveness and health: Comment on Weeden and Sabini. *Psychological bulletin*, 131, 5, 658-661.

Pohánka, M., Jobbágyová, A., 2009, Vnímanie fyzickej atraktivity z pohľadu evolučnej a vývinovej psychológie. In L. Golecká, J. Gurňáková, I. Ruisel (Eds) *Sociálne procesy a osobnosť 2008. Zborník z konferencie*. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, s. 818 – 827, ISBN 978-80-88910-26-8.

Poczucie sensu życia a oceny życia

Studium empiryczne na przykładzie studentów pedagogiki

Uniwersytetu Szczecińskiego

Ryś Ewa

rys.ewa@op.pl

Uniwersytet Szczeciński Instytut Pedagogiki i Psychologii, Szczecin

Abstrakt

V prezentovanej práci je duchovnosť chápaná ako atribút a regulátor aktivity človeka. Štruktúra zmyslu života obsahuje: 1) afirmáciu života, 2) akceptáciu seba; 3) vedomie cieľa; 4) pocit slobody; 5) hodnotenie budúcnosti; 6) postoj k smrti. Základná téza: profesionalizácia roly sociálneho pracovníka je spojená s nevyhnutnosťou duchovného rozvoja, keďže „pracovným nástrojom“ v tomto povolání je osobnosť. V teoretickej časti autorka podrobila analýze: 1) duchovnú dimenziu povahy človeka; 2) pocit zmyslu života ako duchovnú skúsenosť človeka. V empirickej časti je predstavená diagnóza pocitu zmyslu života študentov pedagogiky (potenciálnych sociálnych pracovníkov) Štetínskej univerzity. Výskum bol zrealizovaný na reprezentatívnej vzorke (683 osôb) v rokoch 2006/2007, bola použitá metóda pedagogicko – psychologickéj diagnózy opierajúcu sa o Škálu PIL.

Kľúčové slová: Duchovnosť, pocit zmyslu života

Poczucie sensu życia stanowi jedną z koncepcji występujących w licznych teoriach naukowych interpretujących rozwój człowieka oraz ludzką kondycję. „Doświadczanie poczucia sensu życia określić można jako doświadczanie przez jednostkę stanu psychicznego, życiowo satysfakcjonującego i motywującego ją do życia” (Popielski 1994). W prezentowanej pracy przyjęto, za Cz. Cekierą koncepcję struktury sensu życia opracowaną na podstawie Skali PIL, w skład której wchodzi następujące komponenty: 1) afirmacja życia; 2) akceptacja siebie; 3) świadomość celu; 4) poczucie wolności; 5) ocena przyszłości; 6) postawy do śmierci (Cekiera 1994). Celem prowadzonych badań empirycznych było określenie natężenia poczucia sensu życia (poziomów) u badanych studentów pedagogiki oraz

ustalenie jakie relacje zachodzą między komponentami sensu życia a ocenami życia, które badani wyrazili w zdaniu otwartym *Moje życie jest...* Ocena życia jest wyrazem dobrostanu psychicznego człowieka, obejmuje elementy oceny poznawczej i emocjonalnej (Diener, Lucas, Oishi 2005).

Metodologia badań własnych

Metoda badawcza: Skala sensu życia (PIL) J.C. Crumbougha i L.T. Maholicka (wersja rozszerzona – przełożona na język polski i wzbogacona przez Z. Płużek). Skala PIL zbudowana jest z czterech części: 1) część A obejmuje 20 twierdzeń osadzonych na 7-mio punktowej skali szacunkowej, gdzie badany ustosunkowuje się do treści danego twierdzenia; 2) część B obejmuje 13 zdań niedokończonych, które badany ma dopełnić pierwszą myślą jaka pojawi się w jego świadomości (charakter metody projekcyjnej). W prezentowanym artykule do analiz wybrano zdanie otwarte: *Moje życie jest*

Badany mógł otrzymać maksymalnie 140 punktów, minimalnie 20. Wynik 100 jest uznawany za wynik średni, osoby zdrowe uzyskują powyżej 100 punktów, zaś grupy kliniczne poniżej 100 punktów, np. usiłowanie samobójstwa – 66 punktów, toksykomani – 77, alkoholicy – 95 punktów, normalni – 114 punktów (Cekiera 1994). Wyniki wysokie wyznacza liczba 111 punktów. W prezentowanej pracy, za T. Borowską, przyjęto występowanie czterech poziomów poczucia sensu życia, którym przypisane zostały następujące przedziały punktowe (rys. nr 1) (Borowska 1998):

Rys. nr 1.

Tabela nr 1. Przedziały punktowe odpowiadające poziomom poczucia sensu życia.

L.p.	Poziom poczucia sensu życia	Przedziały punktowe
1.	Niski	do 100
2.	Zaniżony	101-110
3.	Wysoki	111-120
4.	Bardzo wysoki	121-140

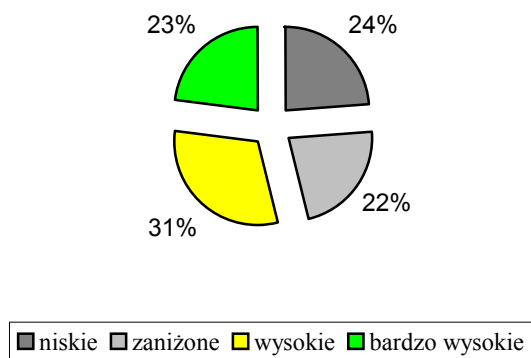
W celu rozstrzygnięcia postawionych w pracy problemów naukowych wybrana została procedura postępowania badawczego oparta na próbie reprezentacyjnej uzyskanej w sposób losowy. Wielkość próby reprezentacyjnej wyniosła 683 osoby. Badania właściwe przeprowadzone zostały w październiku i w listopadzie 2006 roku. Programy autorskie do

obliczeń statystycznych zostały przygotowane przez prof. dr. hab B. Gębskiego w języku C++ i skompilowane na kompilatorze BORLAND. W badaniach wykorzystano m.in. następujące parametry rozkładu badanej cechy: 1) h-Góralskiego (wskaźnik dyspersji względnej); d-Hellwiga (współczynnik zależności stochastycznej, którego walorami jest m.in. to, że może być miarą zależności, gdy obie zmienne są mierzalne, gdy obie zmienne są niemierzalne, gdy jedna zmienna jest mierzalna a druga niemierzalna; jest bardziej czuły niż χ^2 i r Pearsona. Statystyczny badany student był: kobietą około 25 lat, stanu wolnego, pochodzącą z pełnej rodziny robotniczej.³⁰ Socjalizacja pierwotna badanych studentów przebiegała w zróżnicowanych środowiskach, na ogół w dużym mieście i na wsi, a ich rodzice mieli przede wszystkim wykształcenie zawodowe i wyższe.

Wyniki badań własnych

Średnia poczucia sensu życia badanych studentów Instytutu Pedagogiki US wyniosła 109.5 punktów, czyli usytuowana była w górnej granicy zaniżonego natężenia poczucia sensu życia.

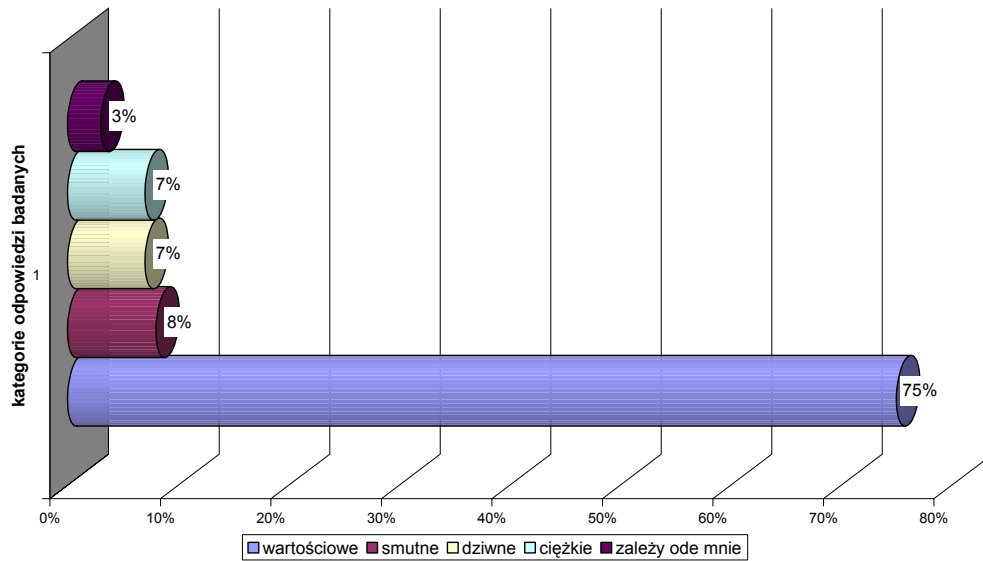
Rys. nr 2. Poziomy poczucia sensu życia badanych studentów

W analizie jakościowej wypowiedzi badanych w zdaniu otwartym *Moje życie jest...* zostały skategoryzowane ze względu na treść. Skategoryzowanie uzyskanego materiału (zbudowanie matryc) pozwoliło na dokonanie analiz statystycznych.

³⁰ Przedziały wiekowe badanych: 64% od 21 do 30 lat; 32% od 19 – 21 lat; 4% powyżej 31 lat. Struktura badanych ze względu na płeć: 88% kobiety; 9% mężczyźni; 3% brak danych.

Rys. Odpowiedzi badanych w zdaniu otwartym:
„Moje życie jest...”

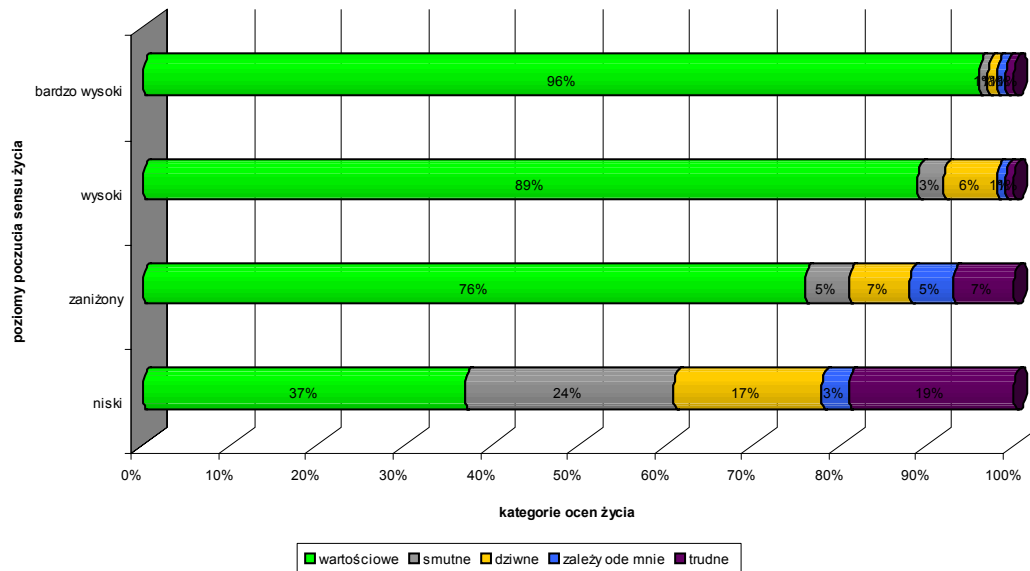

Wypowiedzi respondentów w zdaniu otwartym „Moje życie jest...” (rys. nr 3) pozwoliły uchwycić oceny własnego życia dokonane przez badanych studentów. Respondenci ocenili swoje życie jako: 1) wartościowe (75%); 2) smutne (8%); 3) dziwne (7%); 4) ciężkie (7%); 5) zależne od nich (3%). Osoby, które uznały swoje życie za wartościowe najczęściej pisały, że jest ono: „sensowne”; „wartościowe i pełne szczęścia”; „ważne i wyjątkowe”; „szczęśliwe”; „wartościowe”; „piękne”; „udane i pełne niespodzianek – miłych”; „całkiem udane”; „pełne doświadczeń, które mimo wszystko umacniają”; „wspaniałe”; „fajne”; „satysfakcjonujące”; „pełne niespodzianek”; „pełne celów”; „cudowne”; „pasją”; „pełne wartości”; „miłe”; „coraz bardziej sensowne”. Wśród wypowiedzi wskazujących, że życie jest smutne dominowały następujące określenia: „nudne”; „średnio interesujące”; „czasami nudne i pozbawione szczęścia”; „monotonne, szare; czasem tylko się coś układa”; „dziwne, zagubione, sinusoidalne, przykre”. Osoby, które napisały, że ich życie jest dziwne najczęściej wypowiadały się następująco: „głupie”; „mieszane”; „szeregiem dziwnych zdarzeń”; „różne?”; „dziwne”. Dla części respondentów ich życie było ciężkie, tzn.: „skomplikowane”; „trudne”; „pogmatwane”; „trudne”. Część respondentów stwierdziła, że ich życie nie zależy od nich: „takie jak chcę”; „ode mnie zależy”.

Rozkład empiryczny interakcji zmiennych sens życia a oceny życia ujawnił istnienie wysokiej zależności statystycznej między tymi zmiennymi (d -Hellwiga = 0.500). Wartości dyspersji względnej klasyfikacji h -Góralskiego pozwoliły przyjąć, że zmienną różnicującą zależności były oceny życia (h -Góralskiego dla zmiennej sens życia = 0.992, natomiast dla

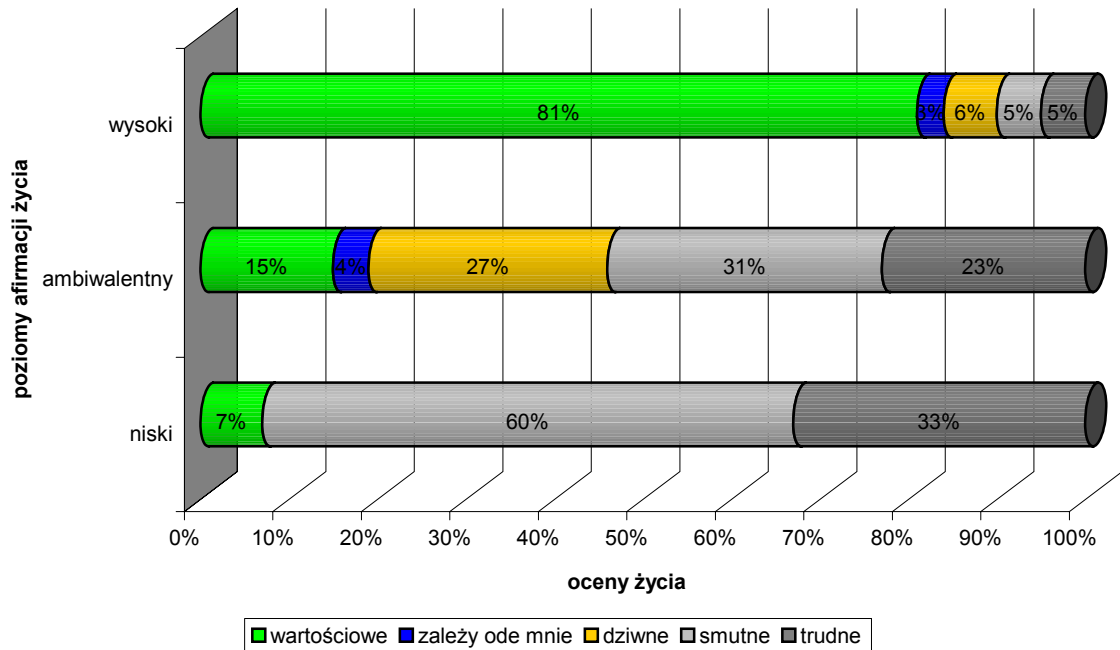
zmiennej oceny życia h -Góralskiego = 0.523). Przeprowadzona analiza pozwoliła zaobserwować wyraźną tendencję do współwystępowania wraz z utratą poczucia sensu życia

Rys. nr 4. Poczucie sensu życia a oceny życia

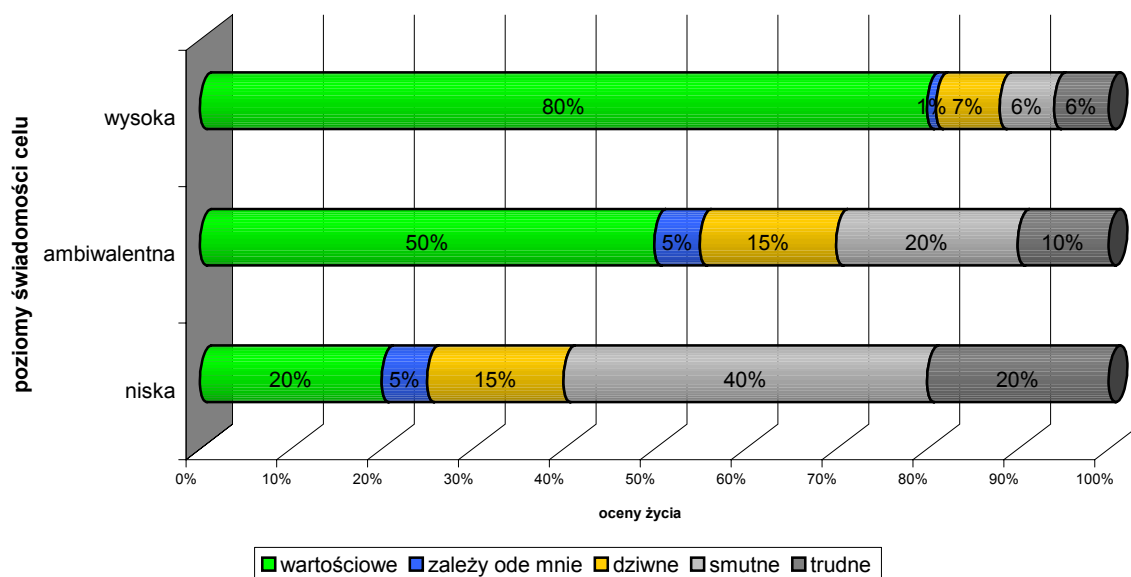
negatywnych ocen życia (rys. nr 4). Przy niskim poczuciu sensu życia tylko 37% badanych studentów oceniło swoje życie jako wartościowe, natomiast aż 24% jako smutne, 19% jako trudne (ciężkie), 17% jako dziwne (nie rozumiało swojego życia), 3% jako zależne od nich. Można przyjąć, że rozkład empiryczny cech: sens życia i oceny swojego życia potwierdza empirycznie stanowisko teoretyczne np. na gruncie logoteorii, psychologii pozytywnej, psychiatrii (Frankl, Popielski, Kępiński, Dąbrowski, Mausch).

Rys. nr 5. Afirmacja życia a oceny życia

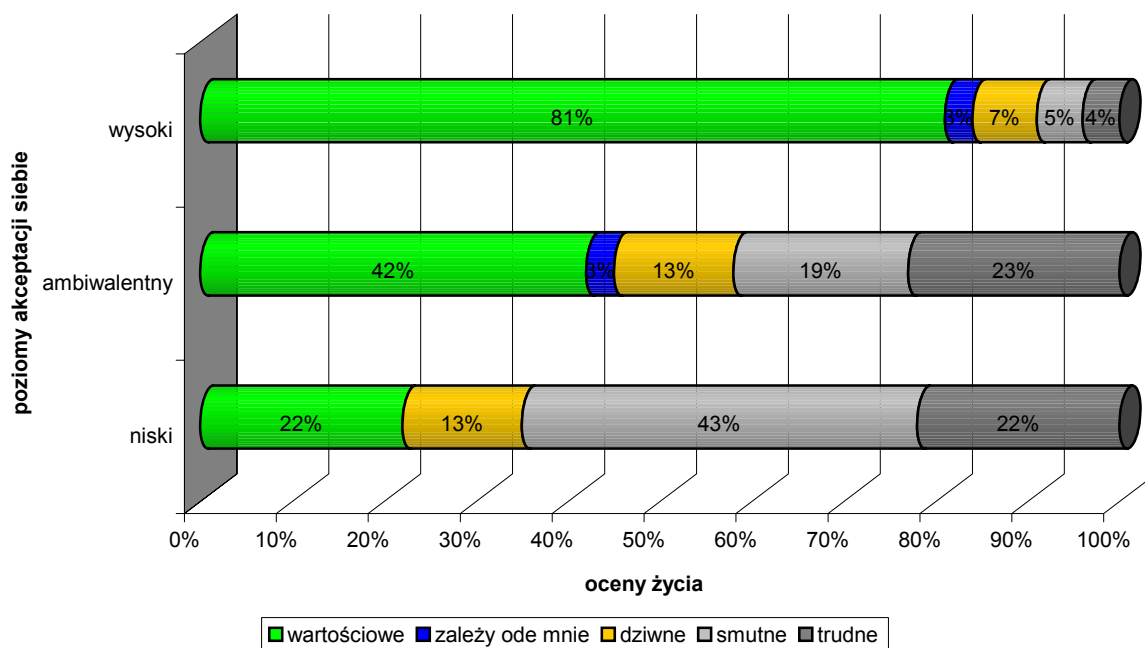
Rozkład empiryczny interakcji między afirmacją a ocenami życia ujawnił istnienie przeciętnej zależności statystycznej między tymi zmiennymi ($d\text{-Hellwiga} = 0.420$). Wartości dyspersji względnej klasyfikacji h-Góralskiego pozwoliły przyjąć, że zmienną różnicującą zależności była afirmacja ($h\text{-Góralskiego dla zmiennnej afirmacja życia} = 0.258$, natomiast dla zmiennnej oceny swojego życia h-Góralskiego = 0.523). Przeprowadzona analiza pozwoliła zaobserwować wyraźną tendencję do współwystępowania wraz z utratą afirmacji życia wzrostu negatywnych ocen życia (rys. nr 5). Przy niskiej afirmacji życia tylko 7% badanych studentów oceniło swoje życie jako wartościowe, natomiast aż 60% jako smutne, a 33% jako trudne (ciężkie). Można przyjąć, że rozkład empiryczny cech: afirmacji życia i oceny swojego życia potwierdza empirycznie stanowisko teoretyczne np. na gruncie logoteorii, psychologii pozytywnej, psychiatrii (Frankl, Popielski, Kępiński, Dąbrowski, Mausch).

Rys. nr 6. Świadomość celu a oceny życia

Rozkład empiryczny interakcji między świadomością celu a oceną swojego życia ujawnił istnienie przeciętnej zależności statystycznej między tymi zmiennymi (d -Hellwiga = 0.364). Wartości dyspersji względnej klasyfikacji h-Góralskiego pozwoliły przyjąć, że zmienną różnicującą zależności była świadomość celu (h -Góralskiego dla zmiennej świadomość celu = 0.359, natomiast dla zmiennej ocena swojego życia h -Góralskiego = 0.523). Przeprowadzona analiza pozwoliła zaobserwować wyraźną tendencję do współwystępowania wraz z utratą świadomości celu wzrostu negatywnych ocen swojego życia (rys. nr 6). Przy niskiej świadomości celu tylko 20% badanych studentów oceniło swoje życie jako wartościowe, natomiast aż 40% jako smutne, a 20% jako trudne, 15% jako dziwne, a 5% jako zależne od siebie. Można przyjąć, że rozkład empiryczny cech: świadomość celu i ocena swojego życia potwierdza empirycznie stanowisko teoretyczne np. na gruncie logoteorii, psychologii pozytywnej, psychiatrii (Frankl, Popielski, Kępiński, Dąbrowski, Mausch).

Rys. nr 7. Akceptacja siebie a oceny życia

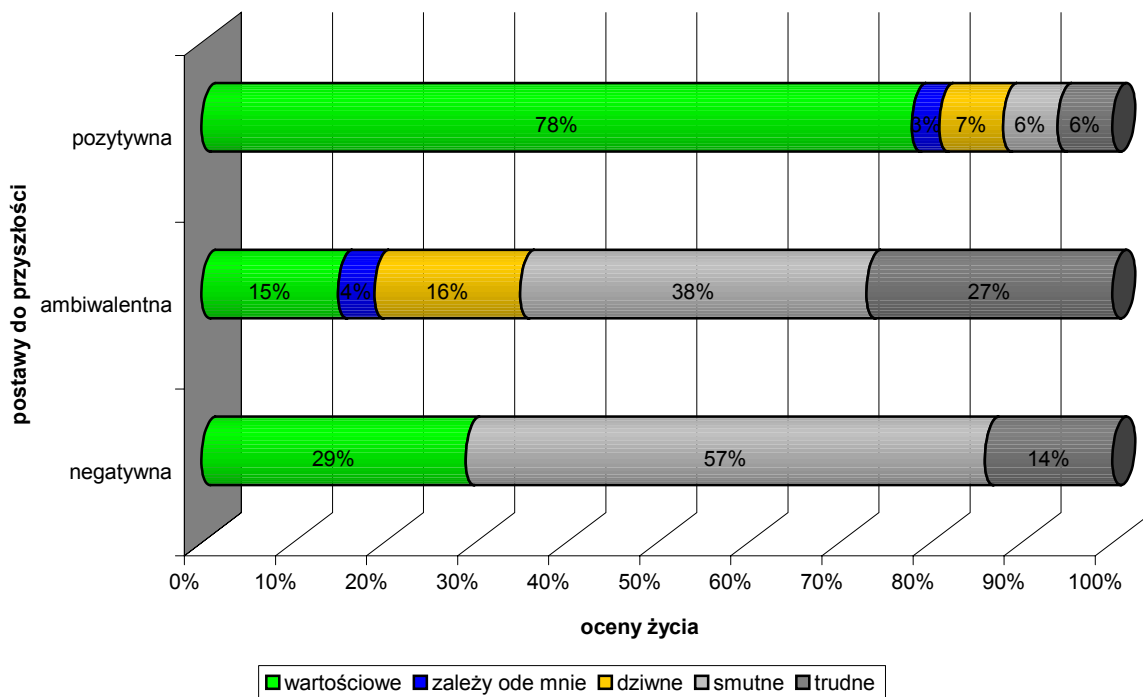

Rozkład empiryczny interakcji akceptacją siebie a oceną swojego życia ujawnił istnienie przeciętnej zależności statystycznej między tymi zmiennymi (d -Hellwiga = 0.393). Wartości dyspersji względnej klasyfikacji h -Góralskiego pozwoliły przyjąć, że zmienną różnicującą zależności była akceptacja siebie (h - Góralskiego dla zmiennej akceptacja siebie = 0.353, natomiast dla zmiennej ocena swojego życia h -Góralskiego = 0.523). Przeprowadzona analiza pozwoliła zaobserwować wyraźną tendencję do współwystępowania wraz z utratą akceptacji siebie wzrostu negatywnych ocen swojego życia (rys. nr 7). Przy niskiej akceptacji siebie tylko 22% badanych studentów oceniło swoje życie jako wartościowe, natomiast aż 43% jako smutne, a 22% jako trudne, 13% jako dziwne. Można przyjąć, że rozkład empiryczny cech: świadomość celu i ocena swojego życia potwierdza empirycznie stanowisko teoretyczne np. na gruncie logoteorii, psychologii pozytywnej, psychiatrii (Frankl, Popielski, Kępiński, Dąbrowski).

Rozkład empiryczny interakcji między oceną przyszłości a oceną swojego życia ujawnił istnienie przeciętnej zależności statystycznej między tymi zmiennymi (d -Hellwiga = 0.290). Wartości dyspersji względnej klasyfikacji h -Góralskiego pozwoliły przyjąć, że zmienną różnicującą zależności była ocena przyszłości (h - Góralskiego dla zmiennej świadomość celu = 0.139, natomiast dla zmiennej ocena swojego życia h -Góralskiego = 0.523). Przeprowadzona analiza pozwoliła zaobserwować wyraźną tendencję do współwystępowania wraz z zaburzeniami oceny przyszłości wzrostu negatywnych ocen swojego życia (rys. nr 8).

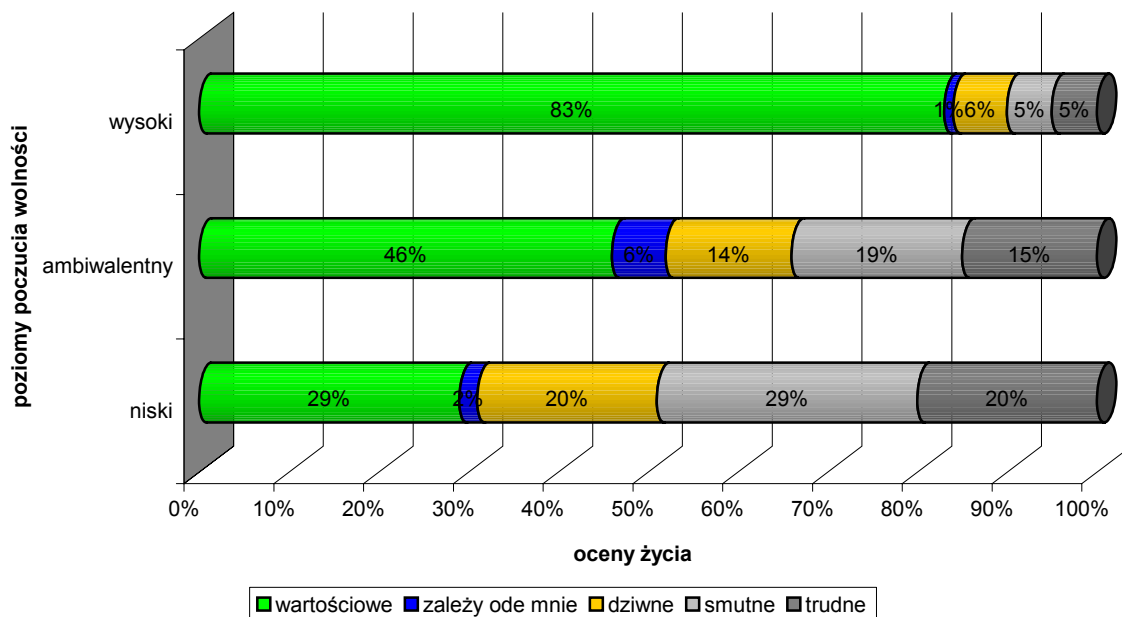
Przy negatywnej ocenie przyszłości tylko 29% badanych studentów oceniło swoje życie jako wartościowe, natomiast aż 57% jako smutne, a 14% jako trudne. Można przyjąć, że rozkład empiryczny cech: świadomość celu i ocena swojego życia potwierdza empirycznie stanowisko teoretyczne np. na gruncie logoteorii, psychologii pozytywnej, psychiatrii (Frankl, Popielski, Kępiński, Dąbrowski, Mausch).

Rys. nr 8. Ocena przyszłości a oceny życia

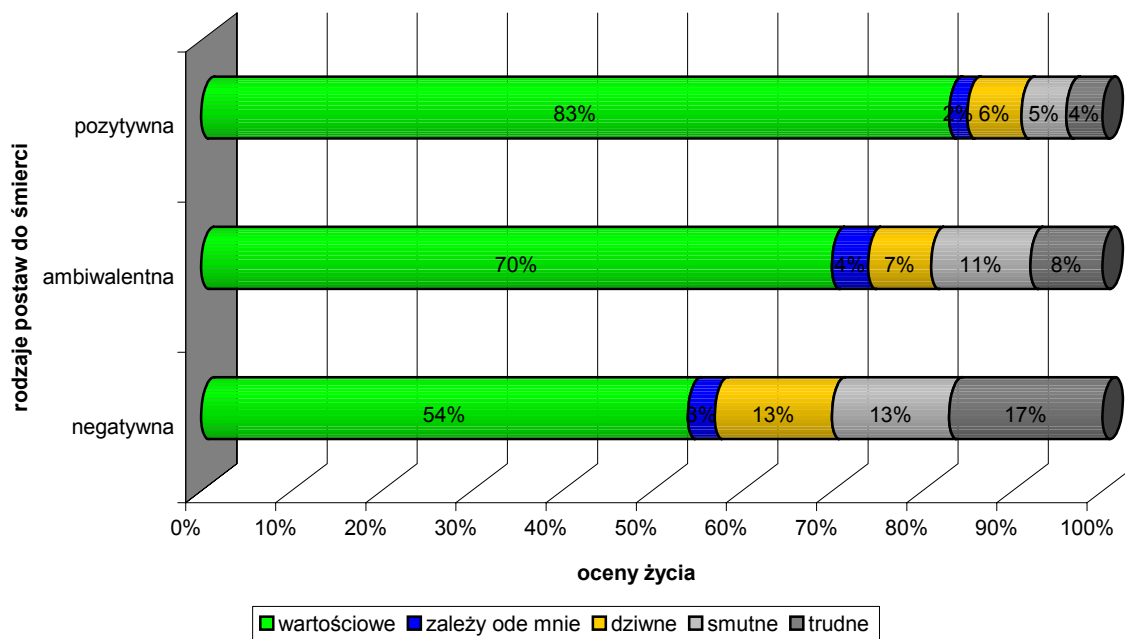
Rozkład empiryczny interakcji poczucie wolności a oceną swojego życia ujawnił istnienie przeciętnej zależności statystycznej między tymi zmiennymi (d -Hellwiga = 0.438). Wartości dyspersji względnej klasyfikacji h-Góralskiego pozwoliły przyjąć, że zmienną różnicującą zależności było poczucie wolności (h- Góralskiego dla zmiennej poczucie wolności = 0.484, natomiast dla zmiennej ocena swojego życia h-Góralskiego = 0.523). Przeprowadzona analiza pozwoliła zaobserwować wyraźną tendencję do współwystępowania wraz z utratą poczucia wolności wzrostu negatywnych ocen swojego życia (rys. nr 9). Przy niskim poczuciu wolności tylko 29% badanych studentów oceniło swoje życie jako wartościowe, natomiast aż 20% jako smutne, a 20% jako trudne, 20% jako dziwne, a 2% jako zależne od siebie. Można przyjąć, że rozkład empiryczny cech: świadomość celu i ocena swojego życia potwierdza empirycznie stanowisko teoretyczne np. na gruncie logoteorii, psychologii pozytywnej, psychiatrii (Frankl, Popielski, Kępiński, Dąbrowski, Mausch).

Rys. nr 9. Poczucie wolności a oceny życia

Rozkład empiryczny interakcji między postawą do śmierci a oceną swojego życia ujawnił istnienie przeciętnej zależności statystycznej między tymi zmiennymi (d -Hellwiga = 0.373). Wartości dyspersji względnej klasyfikacji h-Góralskiego pozwoliły przyjąć, że

Rys. nr 10. Postawa do śmierci a oceny życia

zmienną różnicującą zależności była ocena swojego życia (dla zmiennej ocena swojego życia h-Góralskiego = 0.523, natomiast h- Góralskiego dla zmiennej postawa do śmierci = 0.856). Przeprowadzona analiza pozwoliła zaobserwować wyraźną tendencję do współwystępowania wraz z negatywną postawą do śmierci wzrostu negatywnych ocen swojego życia (rys. nr 10). Przy negatywnej postawie do śmierci 54% badanych studentów oceniło swoje życie jako wartościowe, natomiast aż 17% jako smutne, a 13% jako trudne, 13% jako dziwne, a 3% jako zależne od siebie. Można przyjąć, że rozkład empiryczny cech: świadomość celu i ocena swojego życia potwierdza empirycznie stanowisko teoretyczne np. na gruncie logoteorii, psychologii pozytywnej, psychiatrii (Frankl, Popielski, Kępiński, Dąbrowski, Mausch).

Zakończenie

W wyniku zastosowania analiz statystycznych odkryto występowanie syndromatyczności statystycznej między komponentami sensu życia oraz ocenami własnego życia.

Bibliografia

- BOROWSKA T. (1998), Pedagogia ograniczeń ludzkiej egzystencji, Warszawa.
- CEKIERA CZ. (1994), Ryzyko uzależnień, Lublin.
- DĄBROWSKI K. (1986), Trud istnienia, Warszawa.
- DIENER E., LUCAS R.E., OISHI S. (2005), Dobrostan psychiczny. Nauka o szczęściu i zadowoleniu z życia (w:) J. Czapiński (red. nauk.), Psychologia pozytywna, Warszawa.
- FRANKL V.E. (1998), Homo patiens, Warszawa.
- KĘPIŃSKI A. (1989), Poznanie chorego, Warszawa.
- KĘPIŃSKI A. (1979), Melancholia, Warszawa.
- MAUSCH K. (2006), Procesy emocjonalne w kontekście kształcenia nauczycieli (w:) Pedagogika Szkoły Wyższej nr 28, Szczecin.
- MAUSCH K. (2008), Uczucia duchowe jako zagrożona wartość w edukacji pedagogów (w:) J. Kostkiewicz (red.), Aksjologia w kształceniu pedagogów. Kraków.
- MAUSCH K. (2007) Noopsychosomatyczny wymiar cierpienia.: Krok, D., Kalus, A. (red.), Psychologiczny wymiar cierpienia. Teoria i praktyka. Opole.

POPIELSKI K., (red.) (1987), Człowiek - pytanie otwarte, Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin.

POPIELSKI K. (1999), Noopsychozomatyka: propozycja nowego podejścia diagnostyczno – terapeutycznego (w:) „Przegląd Psychologiczny”, tom 42, nr 4.

Ryś, E., 2009, Poczucie sensu życia a oceny życia Studium empiryczne na przykładzie studentów pedagogiki Uniwersytetu Szczecińskiego. In L. Golecká, J. Gurňáková, I. Ruisel (Eds) Sociálne procesy a osobnosť 2008. Zborník z konferencie. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, s. 828 – 839, ISBN 978-80-88910-26-8.

Konštruovanie slovenskosti v dennej tlači (1993-2004): kritická diskurzívna analýza

Petrjánošová Magda, Lášticová Barbara, Plichtová Jana

petrjanosova@fphil.uniba.sk

Katedra psychológie FiF UK, Bratislava

Abstrakt

Príspevok vychádza z výskumného projektu „Národ ako sociálna kategória a naratívna konštrukcia: prípad Slovenska 1989-2004“. Cieľom projektu je na základe analýzy vybraných slovenských denníkov preskúmať, aké mediálne reprezentácie slovenského národa boli produkované a cirkulované v kritických fázach sledovaného obdobia; kým a na aké účely boli používané, a aké diskurzívne zdroje ich sýtili. Analyzujeme denníky Pravda a SME v obdobiach okolo (2 týždne pred a 2 týždne po) vzniku samostatnej SR a vstupu SR do EÚ. Ako metódu využívame kritickú diskurzívnu analýzu (kvantitatívnu aj kvalitatívnu analýzu na troch úrovniach – lingvistickej, diskurzívnych praktík a sociálnych praktík). Špeciálne sa zameriame na nadpisy článkov a detailnú analýzu celých čísiel denníkov v predvečer kľúčových udalostí.

Kľúčové slová: národná identita, EÚ, slovenskosť, kritická diskurzívna analýza, analýza tlače

Grantová podpora: Vznik tohto textu bol podporený grantom VEGA 2/6159/26, „Národ ako sociálna kategória a naratívna konštrukcia: prípad Slovenska 1989-2004“.

Obrázok 1: SME, 30.4.2004, stiahnuté z www.shooty.sk

1. Načo skúmať tlač? (Úvod)

V rámci projektu „Národ ako sociálna kategória a naratívna konštrukcia: prípad Slovenska 1989-2004“ skúmame, aké reprezentácie slovenského národa boli produkované a cirkulované v určitých konkrétnych fázach tohto obdobia; a kým a na aké účely boli používané. Odpoveď na tieto otázky by sme chceli nájsť prostredníctvom analýzy vybraných slovenských denníkov, ktorá nám umožní zachytiť zmenu konceptualizácií národnej identity Slovákov v meniacom sa spoločenskom a politickom kontexte.

Prečo skúmať národnú identitu cez tlač? V teóriách nacionalizmu panuje konsenzus o tom, že vznik moderných národov bol vo významnej miere podmienený aj vznikom tlače v národných jazykoch. To umožnilo vytvoriť imaginárne národné spoločenstvá (imagined communities, Anderson, 1991), ktoré umožnili ľuďom, ktorí by sa nikdy nestretli tvárou v tvár, prežívať pocit identity národnej skupiny. Tlač a médiá vo všeobecnosti sú dobrým komunikačným kanálom, ktorý poskytuje inštitucionálnu podporu pocitu národnej spolupatričnosti (Mann, in Conboy, 2006). Spolu so školou a inými inštitúciami, ako sú napríklad múzeá, sa stávajú významným faktorom národnej socializácie, potrebnej pre plnú intersubjektívnu participáciu na národnom projekte (De Cillia et al, 1999).

Napriek vyššie uvedenému však nemožno mechanicky predpokladať, že medzi mediálnymi reprezentáciami národa a národnou identitou je priamy vzťah (Schlesinger, 1993), a teda že národná identita je presne taká, ako sa o nej píše. Ako potom tlač konštruuje národné spoločenstvo (Conboy, 2006)? Zastávame názor, že tlač nereprezentuje verejnú mienku, ale je diskurzívnou arénou, v ktorej sa vyvíja politická aj verejná debata a formujú osobné názory a postoje (Triandafyllidou, 2002), a ktorá zároveň poskytuje diskurzívne zdroje na konštruovanie národných identít (porov. Lášticová, 2007).

2. Ako postupovať pri analýze tlače?

Na základe našej skúsenosti s touto výskumnou metódou sa domnievame, že aj v prípade analýzy tlače je potrebné a užitočné uvažovať o výskumnej vzorke, i keď ňou nie sú živi účastníci, ale rôzne druhy textov. V literatúre sme sa stretli s dvoma protichodnými výberovými stratégiami, ktoré sa týkajú jednak časového obdobia, ktoré má výskum pokrývať, a jednak množstva a typu zdrojov - autori sa buď zameriavajú na krátke časové obdobie a veľké množstvo zdrojov (napríklad Billig, 1995), alebo na dlhšie časové obdobie a obmedzený počet zdrojov (Triandafyllidou, 2002).

V našom projekte sledujeme vydania denníkov SME (skôr stredo-pravá orientácia) a Pravda (skôr ľavicová orientácia) v rokoch 1993 (vznik samostatnej SR) a 2004 (vstup SR do EÚ). Zamerali sme sa vždy na dva týždne pred a dva týždne po týchto udalostiach.

A ako vyberať jednotlivé články? V našom projekte sme inšpirované J. Richardsonom (2004) vyberali články, kde sa spomínalo Slovensko, čokoľvek slovenské, slovenčina, dôležité slovenské osobnosti zo súčasnosti aj histórie, slovenské symboly a pod., ako aj všetky zoskupenia, ak sa o nich písalo ako o niečom, čoho je Slovensko členom, resp. súčasťou (napr. V4, EÚ, NATO, Európa). Zároveň sme si všímali zmienky o Maďaroch, Čechoch a Rómoch, ako o typických Iných, voči ktorým sa slovenskosť zvykne vymedzovať. Do databázy textov na analýzu sme najprv zahrnuli všetky články (ale aj obrázky, kreslené vtipy a reklamy), bez ohľadu na to, kde v texte sa takáto zmienka vyskytla. Jedným z dôvodov bolo aj to, že hlavne vo vydaniach denníkov z roku 1993 často nadpis článku len veľmi nepriamo súvisel s jeho obsahom a články boli celkovo inak štruktúrované než v roku 2004, čo nám sťažovalo prácu. Celkovo sme zozbierali skoro 1400 článkov, z ktorých sme neskôr vylúčili všetky reklamy a nepravidelné prílohy denníkov. Takto nám ostalo 1200 článkov, s ktorými sme ďalej pracovali.

3. Aký druh analýzy textu si zvolit'?

Pri rozhodovaní o tom, ako budeme zozbierané texty analyzovať sa samozrejme musíme najprv rozhodnúť, čo bude jednotkou analýzy. Môže to byť celá novinová strana, jeden článok (tento prípad je najčastejší), ale môže ísť aj o jeden odsek alebo dokonca vetu – hlavne v prípade analýzy nadpisov článkov (porov. Altheide, 1996). Výber jednotky analýzy samozrejme závisí od zvoleného typu analýzy.

Veľa autorov sa nehlási k nijakému konkrétnemu prístupu, hovoria o analýze tlače/ sociálnych reprezentácií/ mediálneho diskurzu. Klasickou metódou je pritom obsahová analýza (Berelson, 1952 in Plichtová, 2002), ktorá je zväčša kvantitatívna, pričom najčastejšie sa spočítava výskyt a spoluvýskyt termínov a zameriava sa skôr na manifestné obsahy. Množstvo autorov sa sústreďuje iba na túto úroveň analýzy, my ju však považujeme len za užitočný predstupeň kvalitatívnej analýzy.

Z množstva prístupov k analýze, s ktorými sme sa stretli, nás najviac zaujala kritická diskurzívna analýza (KDA, v angličtine CDA) v podaní J. Richardsona (2004, 2007), pretože ide dostatočne do hĺbky a je zároveň dostatočne komplexná. Prvou úrovňou KDA je lingvistická analýza (Richardson, op. cit.), ktorá sa zameriava na viacero oblastí. V prvom rade si všima výber a význam použitých slov, stratégie pomenovávania a popisov osôb a situácií. Napríklad niektoré slovenské denníky neustále označovali vtedajšieho premiéra Mečiara ako bývalého boxera, pričom manipulatívny zámer pri vybratí práve tohto označenia zo všetkých možných je úplne jasný. Lingvistická analýza si ďalej všima vetnú konštrukciu, a to hlavne použitú syntax, pasívnosť/aktívnosť slovies a priamosť/nepriamosť predmetu, pretože cez ne sa konštruje aktérstvo. Analýza použitia modálnych slovies a v slovenčine a češtine aj slovíčok ako „určite“, „asi“ a „údajne“ zasa ukáže, či je informácia podávaná ako overená alebo neoverená, dôveryhodná alebo nedôveryhodná. Ďalšou zaujímavou oblasťou je použitie hyperboly, metafory, metonymie, atď. a v texte skrytých predpokladov. Dôležitý je aj celkový spôsob výstavby textu, napr. poradie podávaných informácií, na základe ktorého čitateľ môže ľahko predpokladať neexistujúce kauzálne vzťahy.

Druhou úrovňou KDA je analýza diskurzívnych praktík žurnalistiky a sociálnych praktík, ktorá považuje za dôležité nesledovať len formálne charakteristiky textu, ale aj jeho spoločenské dôsledky (Gerbner, 1958 in Richardson, 2004). Kladie si otázky ako: Prečo sa píše práve o tomto, na tejto strane, v takom rozsahu? Bude novinár odmenený/potrestaný za takýto článok? Ako je „značka“ novín komunikovaná cez výber článkov, layout, nadpisy,

fonty, atď.? Akú moc a vplyv má citovaný zdroj? Je poradie citovania zdrojov dôležité? Potvrďuje/ vyvracia správa určité stereotypy? Kto získa a kto stratí vďaka tejto správe?

Zároveň je analýza tlače najzaujímavejšia práve vtedy, keď sa sleduje zmena prezentácie nejakej témy v čase. Avšak naša vlastná skúsenosť ukazuje, že už aj desať- pätnásť rokov staré noviny sú niekedy v zlom stave a nie sú tak ľahko dostupné, ako sme predpokladali. Napríklad SME z roku 1993 je k dispozícii len v troch knižniciach na Slovensku a len prezenčne. Dá sa síce objednať naskenovaná verzia, ale nie vždy je vo vyhovujúcej kvalite. Aj podoba novín sa po desiatich rokoch zmenila výraznejšie, než sme očakávali. Ich rozsah aj štruktúra sú iné, čo sťažuje aj základnú kvantitatívnu obsahovú analýzu. Zmenil sa aj celkový štýl písania a prezentovania správ, zmenil sa používaný jazyk, počet a farebnosť obrázkov a pod.

4. Priblíženie prvé – kvantitatívna analýza

V tomto texte (kvôli obmedzenému rozsahu) len naznačíme, ako sme pri kvantitatívnom stupni analýzy postupovali, a na čo sme sa sústreďovali. Ako sme už spomínali vyššie, celkovo sme zozbierali okolo 1400 textov, z ktorých nám po vytriedení ostalo okolo 1200. Také množstvo textov nie je možné analyzovať v ich plnom rozsahu kvalitatívne, ale už jednoduchý kvantitatívny prehľad umožňuje porovnať jednak rôzne denníky, jednak štruktúru toho istého denníka s rozdielom viac ako desiatich rokov, ako aj počet textov súvisiacich so slovenskou identitou v jednotlivých médiách v príslušných obdobiach, a tiež meniaci sa spôsob prezentovania informácií. V tejto súvislosti nás zaujal napr. zvyšujúci sa počet správ s vyjadreniami oproti správam, v ktorých sa necituje žiaden priamy zdroj (viď tabuľku 1).

Tabuľka 1: Prehľad zozbieraných textov.

	1992-93		2004	
	Pravda	Smena	Pravda	SME
všetky články	296	196	448	459
z toho vyčistené dáta	290	193	338	385
z toho správy	165	116	130	225
z toho správy s vyjadreniami	19	13	57	96

Ďalej je možné sledovať v akých rubrikách sa texty súvisiace so slovenskosťou v akých médiách nachádzajú, a ako sa to menilo v čase. Napr. v roku 1993 boli veľká väčšina textov týkajúcich sa Slovenska v oboch denníkoch konzekventne v rubrike „doma“ a celkovo sa spomínalo menej Iných (hlavne ČR a MR), ktorí zasa boli konzekventne v rubrike „zo sveta/zo zahraničia“. Naproti tomu v roku 2004 sa vďaka zmenenému politickému kontextu väčšina správ o Slovensku týkala zároveň EÚ (či už išlo o vysvetľovanie ďalšieho fungovania SR v rámci EÚ, alebo o porovnávanie Slovenska s inými krajinami EÚ v rôznych aspektoch), a takéto texty boli typicky v rubrike „doma/z domova“, akoby sa už celá EÚ určitým spôsobom mohla rátať za „domov“.

5. Priblíženie druhé - analýza nadpisov

Ďalším dobrým spôsobom, ako získať prehľad o zozbieraných dátach sú rôzne druhy analýzy nadpisov (v tomto texte opäť uvedieme len stručný príklad). Podľa J. Richardsona (2007) sú nadpisy súčasťou spravodajskej rétoriky, ktorej účelom je pritiahnúť čitateľa a majú dvojakú funkciu: sémantickú (týka sa textu, na ktorý odkazujú) a pragmatickú (týka sa čitateľa, ktorému je text určený). Nadpisy samozrejme obe tieto funkcie plnia simultánne, sémantická je obsiahnutá v pragmatickej.

Jedným zo spôsobov nazerania na nadpisy je zameranie sa na aktérstvo, teda na rôzne typy sloviess (mentálne, verbálne, vzťahové, tranzitívne, netranzitívne), pretože sú nositeľmi

odlišných významov (sémantické rozdiely medzi jednotlivými výroky), v súvislosti s tým, kto sú účastníci deja a akým spôsobom (kto je aktér?, kto objekt?, za akých okolností?).

Tento postup sa, žiaľ, ukázal menej prínosným, než sme na základe naštudovaných anglických zdrojov očakávali. Domnievame sa, že to spôsobili hlavne rozdiely medzi slovenským a anglickým jazykom, kde práve aktérstvo funguje trochu inak, rovnako ako odlišný spôsob novinárskej práce práve z hľadiska práce s nadpismi. Nadpisov, ktoré jasne hovoria o tom, že niekto niečo robí bolo málo, a nie vždy sa dalo jasne posúdiť, či takouto výpoveďou sprostredkujú pozitívny, negatívny alebo ambivalentný obraz Slovenska/slovenskosti. Napriek týmto obmedzeniam je možno rozpoznať určitý meniaci sa trend (viď tabuľky 2 a 3) v prezentovanej pozícii Slovenska: Kým v roku 1992/93 medzi pozitívnymi nadpismi jasne prevažovali také, kde Slovensko hralo pasívnu úlohu (napr. „Slovensko má dôveru a dostalo šancu“), v roku 2004 už medzi pozitívnymi nadpismi prevažovali také, kde malo Slovensko úlohu aktívnu (napr. „Slovensko má čo ponúknuť Európe“, alebo „Slováci oslavovali vstup do únie aj hokej“).

Tabuľka 2: Nadpisy v denníku Pravda na prelome rokov 1992-93 z hľadiska ich pozitívnosti/ negatívnosti pre Slovensko.

1992-93	pozitívne	negatívne	ambival.
aktívne	4	1	3
pasívne	9	1	2

Tabuľka 3: Nadpisy v denníku Pravda v roku 2004 z hľadiska ich pozitívnosti/ negatívnosti pre Slovensko.

2004	pozitívne	negatívne	ambival.
aktívne	8	1	2
pasívne	3	4	2

Cez nadpisy sa tiež dajú ukázať celkové trendy prezentovania rozdelenia federácie a vstupu do EÚ, je možné analyzovať, ktorí jednotlivci a skupiny sú za akých okolností chápaní ako My a ktorí ako Oni, ako sa takáto kategorizácia mení kvôli určitým strategickým zámerom jednotlivých textov, atď.

6. Priblíženie tretie – analýza celých čísiel denníkov

Ďalším zmysluplným spôsobom práce s takýmito dátami je podľa nás analýza celých čísiel denníkov (v tomto texte máme priestor len na jej stručné spomenutie), napr. v predvečer dôležitých udalostí (viď Lášticová, Petrjánošová, 2007) alebo naopak v prvý deň po nejakej dôležitej udalosti (viď Petrjánošová, Lášticová, 2007). Takáto analýza umožňuje analyzovať nielen jednotlivé texty, ale zobrať do úvahy kontext čísla, napr. to, pri akých iných článkoch a obrázkoch sa text nachádza, aký je tón celého vydania vďaka obsahu titulnej strany a pod. Takisto je vidno hlavné aspekty prezentovania danej udalosti, ako aj to, čo je považované za také dôležité, že sa tomu treba venovať tesne pred alebo po udalosti.

7. Záver

Môžeme len potvrdiť, že analýza tlače je metóda časovo náročná a ťažká z hľadiska samotnej realizácie aj mnohých čiastkových metodologických rozhodnutí. Napriek odhodlaniu nechať sa viesť dátami si analýzu treba nejakým spôsobom naplánovať, inak je dát prosté priveľa. Vďaka nášmu zameraniu na tému slovenskej národnej identity sa nám osvedčil napríklad už spomínaný „filter“ My versus Oni. Domnievame sa, že je naozaj nutné texty analyzovať na viacerých úrovniach – nielen kvantitatívne (frekvencia určitých tém), ale aj aspoň čiastočne lingvisticky a z hľadiska diskurzívno – sociálnych praktík. V tomto texte sme však ukázali len pár príkladov a naznačili niektoré spôsoby analýzy, ktoré sme skúšali, ako aj to, kam nás doviedli, pretože takto široko poňatú analýzu tu kvôli jej rozsahu nie je možné prezentovať.

8. Použitá literatúra

ANDERSON, B., 1991, *Imagined Communities*. London: Verso.

ALTHEIDE, D.L., 1996, *Qualitative Media Analysis*. London: Sage.

BILLIG, M., 1995, *Banal Nationalism*. London: Sage.

CONBOY, M., 2005, *Tabloid Britain*. London: Routledge.

- DE CILLIA, R., REISIGL, M., WODAK, R., 1999. The discursive construction of national identities. *Discourse and Society*, 10, 149-173.
- LÁŠTICOVÁ, B., 2007, *Národná identita v kontexte európskej integrácie*. Nepublikovaná dizertačná práca. Bratislava: FiF UK.
- LÁŠTICOVÁ, B. PETRJÁNOŠOVÁ, M., 2007, *Obraz Slovenska v slovenskej tlači: Pokus o kritickú diskurzívnu analýzu*. Ústny príspevok na 9. pracovnej konferencii Biografu, Borek u Suchomast: ČR.
- PETRJÁNOŠOVÁ, M., LÁŠTICOVÁ, B., 2007, *Nesem vám noviny, posluchajte: metodologické úskalia analýzy tlače*. *Acta Universitatis Palackianae Olomouensis. Psychologica - Supplementum*, 37, 129-139.
- PLICHTOVÁ, J., 2002, *Metódy sociálnej psychológie zblízka. Kvalitatívne a kvantitatívne skúmanie sociálnych reprezentácií*. Bratislava: Médiá.
- RICHARDSON, J., 2004, *(Mis)Representing Islam*. Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins.
- RICHARDSON, J., 2007, *Analysing Newspapers: An Approach from Critical Discourse Analysis*. London: Palgrave Macmillan.
- SCHLESINGER, P., 1993, *Wishful thinking: Cultural politics, media, and collective identities in Europe*. *Journal of Communication*, 43, 6-17.
- TRIANDAFYLLIDOU, A., 2002, *Negotiating Nationhood in a Changing Europe: Views from the Press*. Ceredigion, Wales and Washington D.C.: Edwin Mellen Press.

Petrjánošová, M., Lášticová, B., Plichtová, J., 2009, *Konštruovanie slovenskosti v dennej tlači (1993-2004): kritická diskurzívna analýza*. In L. Golecká, J. Gurňáková, I. Ruisel (Eds) *Sociálne procesy a osobnosť 2008. Zborník z konferencie*. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, s. 840 – 848, ISBN 978-80-88910-26-8.

Stresové reakce nezletilých obětí domácího násilí

Sedlák Jiří, Janský Karel, Kohoutek Rudolf

jirisedlakdrsc@seznam.cz , karel@jansky.cz , rudolfkohoutek@seznam.cz

Psychologická poradna Brno,

Pedagogická fakulta MU Brno

Abstrakt

Dlouhodobě působící stresové podněty na nezletilé v rámci domácího násilí mohou u nich vyvolat teoreticky až desítky příznaků. Reakce na stres se případ od případu liší.

Nejvíce frekventované příznaky stresu ve fyzické a psychické oblasti jsou: zvýšená činnost srdce, rychlé a mělké dýchání, sucho v ústech, pocení, třes, vnitřní napětí, zažívací potíže, plačtivost, bolesti hlavy, potíže se soustředěním, podrážděnost, poruchy spánku, náladovost, výpadky paměti a další.

Klíčová slova: stres, příznaky a následky stresu

Úvod

Společenské změny v ČR „změnily“ pořadí zájmů, hodnot, postojů, dovedností, stereotypů. Změnila se ochota riskovat při podnikání, snaha mít úspěch, odvaha, snaha, talent, píle. Jejich realizaci brzdí několik záludností. Je to např. schopnost orientovat se v chaotické džungli psychických a fyzických reakcí člověka, který není připraven ani na značné výkyvy a tlaky, ale ani na programování nových životních cest. Není připraven na zvládání zátěží, stresů, na změny sociálních stereotypů. To všechno narušuje pracovní podnikání i běžný život v rodinách.. Narušená křehká lidská psychika převádí dlouhodobé zátěže a stresy do tělesných potíží různého druhu.

V publikacích o stresu, zátěži a přetížení bylo shromážděno ve světové i české a slovenské odborné literatuře obrovské množství informací (Bratská, 1992, Břicháček, Mikšík, 1982, Hladký, Křivohlavý, 1994, Scheuch, Schreinicke, 1986, Schreiber a spol., 1985,

Schreiberová, U. Bergen, 1997 aj.). Přes poznatky fyziologů, psychiatrů, endokrinologů, psychologů, pedagogů a dalších odborníků, stále existuje množství oblastí, ve kterých nebyla aplikace informací o stresu a zátěži realizována. Patří k nim i příčiny vzniku, důsledky působení stresu a zátěže u nezletilých i o dospělých, u nichž byla konstatována diagnóza týrané dítě a týraný dospělý člověk, tj. v případech domácího násilí (dále jen DN). Problematika je bohužel neobyčejně složitá a mnohotvárná, neboť jde o multifaktoriálně podmíněné jevy, které mají závažnou praktickou stránku (Kostolanský, Senka, 1983). Zátěž a stres je nedílnou součástí života každého člověka. V současné době však vzrůstá nejen počet, ale i vážnost situací, které stresují dospělé i děti. Mnozí z nich je bohužel nedokáží překonat a dochází pak u nich k různým poruchám a poškození organismu. Zátěž a stres se beze sporu uplatňuje i v případech DN, avšak projevy stresu a zátěže DN nejsou prozkoumány.

Stresové podněty

Původní pojetí stresu je fyziologické. Z pohledu psychologů vzniká stres u osob ohrožených DN na základě např. očekávání, na základě představ, při konfliktech, při nadměrně hlučném domácím prostředí. Stres mohou vyvolat i středně silné či slabé negativně prožívané podněty, pokud jsou dlouhodobé. Z fyziologického hlediska stoupá při psychickém stresu vylučování kortikoidů, zejména kortizolu.

Odborníci posuzují stres ve dvojitým významu. Jako funkci některého ze stresorů a jako odpověď organismu, a také jako poruchu adaptačního syndromu, kdy dochází z fyziologického hlediska ke snížení výkonnosti všech funkcí. K tomu však dochází na základě působení silných, neobvyklých nebo dlouhodobě působících podnětů, jako je tomu u DN. Stres vzniká také při nespokojenosti, nedostatku spánku, při všech vlivech, které naruší ustálený stav organismu (Pavel, 1976, Duchoň, 1976, Sedlák, 1981, 2002, 2003).

Stresem a zátěží je každý zásah, který porušuje rovnovážný stav organismu (Charvát, 1969). Je to vztah mezi tím, co se od jedince požaduje, co se od něho očekává, co na něj z vnějšku doléhá a mezi tím, jak je pro daný požadavek vnitřně vybaven a motivován.

Otázka stresu a zátěže patří k jednomu z nejobtížnějších problémů současné psychologie, pedagogiky, fyziologie, a také endokrinologie. Velmi závažné jsou důsledky působení stresu na zdravotní stav a činnost nejen člověka dospělého, ale zvláště dětí (Břicháček, 1982). B.

Lagerbäcková (1991) správně upozornila na to, že děti bývají také postihovány stresem nepřímým, a to tehdy, je-li napaden za jejich přítomnosti dospělý (matka nebo otec či sourozenec) a přímo, pokud jsou samy oběťmi DN. K problémům, které se během partnerského vztahu uplatňují, přispívají stresové situace, jako např. přibývajícím věkem, stresy v zaměstnání, různé postoje, různá motivace a různé stereotypy partnerů, pití alkoholu, potíže se srdcem jako je např. infarkt, hádky. Jen málokteré z prací o zátěži a stresu byly zaměřeny na otázky, jak stresové a zátěžové situace prožívají týrané děti, jaké to u nich má následky, případně jaký je vztah mezi prožíváním DN a jeho promítáním do stresových reakcí

Následky

Rozhodující pro hodnocení vlivu zátěže a stresu je tedy v každém případě subjektivní prožívání konkrétní situace u oběti DN. Síla a závažnost stresu nemusí být závislá na síle podnětu. Je však plně závislá na jeho tzv. signálním významu (Machač, Macháčová, 1985). Stres u obětí DN vzniká z napětí nebo přepětí svalového, psychického nebo emocionálního. Výsledkem jeho působení jsou velmi reálné

Stres u dětí

Dítě je na svých rodičích v útlém věku i během dospívání zcela závislé a nemůže se proti násilí bránit. Proto u něho vznikají nejrůznější poruchy v tělesné a psychické oblasti (Pospíšil, 1996). B. Lagerbäcková (1991) správně upozornila na to, že děti bývají také postihovány stresem nepřímým, a to tehdy, je-li napaden za jejich přítomnosti dospělý (matka nebo otec či sourozenec) a přímo, pokud jsou samy oběťmi domácího násilí. Chorobné domácí emocionální klima vyvolává u dítěte stres (Schreiberová, van Bergen, 1997). Vlivem zátěže a stresu může vzniknout u dítěte chorobná úzkost s poruchami emoční sféry. Úzkost vždy ovlivňuje výkon. Vyznačuje se bohatým somatickým a aktivačním doprovodem, který vzniká i tehdy, když je ohrožení dítěte nepravidelné nebo slabé, ale dlouhodobé. Výrazný je psychomotorický neklid, poruchy hodnocení, deformace vztahu k okolí i k vlastní osobě, rozpor v motivech, obsese, somatické problémy (Vaněk a spol., 1974). U dětí se mohou projevit ve většině případů pouze některé stresové reakce, a to v různých kombinacích. Některé z nich mají přechodný charakter, jiné vyvolávají trvalejší změny v psychice dítěte. Dítě, které bylo vystaveno rodinnému stresu, vykazuje některé typické druhy reakcí, poruch nebo onemocnění. Manifestují se pouze tehdy, když není dítě dostatečně schopné snášet

neobvyklý stres, tj. když proti němu není dostatečně odolné (Terr, 1991). U některého dítěte se vyvine pouze některý z příznaků, u jiného více psychických nebo tělesných reakcí. Násilnické prostředí si vybírá daň i na nemluvňatech a kojencích. Bohužel někteří dětské lékaři nemají zkušenosti s domácím násilím, takže i zřetelné příznaky jako jsou např. bolesti břicha, defekace, nechuť, apod. bagatelizují (Bentacourtová, 1999). Ještě čtyři roky po násilí na dítěti, tyto děti nesly následky poškození psychiky. Dětské trauma má dlouhodobý účinek. Na obtíže s vyrovnáváním se s násilím u dětí poukazují Z. Matějček a M. Pokorná (1998), V. Schreiber a spol.(1985), G. Schreiberová a U. van Bergen (1997). Z odborně psychologického hlediska poukážeme na to, že by při posuzování činů domácích násilníků a následných příznaků u obětí měli policisté, sociální pracovníci, psychologové, lékaři a soudci brát v úvahu jejich sílu, délku trvání, závažnost a intenzitu škodlivých následků.

A.J. Burdick a spol. (1979) zkoumali, jak se promítá stres do zdravotního stavu dětí. Většina stresových podnětů a reakcí na ně je nerozlučně spjata s emocemi. Jsou to emoce velmi různorodé a je jich velké množství. Patří k nim projevy netrpělivosti, očekávání, strachu, obav, úzkosti, agresivity tělesné i slovní.

Nejsou zmapovány fyziologické a endokrinologické příznaky při působení krátko- středně a dlouhodobého stresu nízké, střední a masivní intenzity. Někteří autoři jsou toho názoru, že krátkodobý stres není nebezpečný (Novák, 2007). Příznaky jsou mnohdy málo nápadné. Avšak pozorovatel je může rozpoznat. Patří mezi ně např. náladovost, výpadky paměti, nedostatek soustředění, noční pocení, celková tělesná ochablost, problémy v sexuální oblasti. Při dlouhotrvajícím stresu se v těle kumuluje napětí, které se projevuje ztuhlou šíjí, bolestmi hlavy, potížemi trávení, vysokým tlakem, zrychleným tepem i dechem zvýšeným prokrvením tkání, apod. Extrémní stres je pro organismus nadlimitní zátěží. Dítě onemocní psychosomaticky a tato nemoc se laicky nazývá „třaslavka.“ Vzniká po razantním stresovém zážitku, nebo po stresových dlouhotrvajících podnětech. Intenzitu stresu prožívá každý jinak. Je to individuální. Může a také nemusí vést ke vzniku duševního onemocnění.

Reakce na stres se případ od případu liší. V Psychiatrické léčebně Bohnice v Praze u pacientů měla reakce na stres podobné příznaky jako jsou neurotické reakce. To bylo zjištěno u 54,6 % pacientů při ambulantních návštěvách. Na psychosomatických nemocích se nejvíce podílí duševní stav a sociální situace. Dlouhodobý stres narušuje a oslabuje imunitu. Fyzické symptomy vyvolává psychický problém. Úzkost a strach nedovoluje vzniklé potíže řešit nebo

se s nimi svěřit další osobě. Některé oběti DN řeší takové situace nějakou formou „útěků“. Buď je to únik fyzický nebo vyhýbání se problému nebo formou uplatnění lži, úniku do snů a nereálného světa, např. do počítačových her, nebo začnou užívat alkohol či brát drogy. Některé oběti „utíkají“ do nemoci a tak se vyrovnávají s tíživou situací.

Když došlo k vyčerpání energetických rezerv organismu, objeví se u obětí DN bolesti hlavy, nespavost, alergie, poruchy imunity, častá nemocnost, bolesti páteře, kloubů, srdeční bolesti, křeče žaludku, střevní potíže. Lékaři spatřují primární příčiny v dlouhodobém stresu, v nadprahové zátěži, v opakovaných drobných psychických traumatech. Vyčerpání organismu není na první pohled patrné, snadno se přehlédne, mnozí je považují za malicherné, zanedbatelné, řešitelné pouhou vůlí. Teprve až se potíže nakupí, hledají se způsoby řešení. Nejvíce frekventovaným příznakem stresu je zvýšená činnost srdce, rychlé mělké dýchání, sucho v ústech, pocení, třes, ubývání nebo přibývání na váze, trávící potíže, plačtivost, bolesti hlavy, potíže se soustředěním, podrážděnost, poruchy spánku. Pokud žije jeden z rodičů dlouhodobě s dětmi druhého rodiče z jeho předchozího manželství, při soužití dochází mnohdy ke vzniku neshod, takže stres působí dlouhodobě.

Psychosociální vlivy silně působí na změny motoriky střeva. Vzniká tak podle Tomislava Svestky střevní neuroza. Stres uvedené problémy vyvolává, udržuje a dále zhoršuje. Poruchy jsou pak dalším stresovým faktorem pro pacienta. Jaké jsou její příznaky? Nutká jít na toaletu, projevuje se nepravdělností vyprazdňování, bolestmi břicha, přidávají se někdy žaludeční potíže jako je nevolnost, zvracení, nadýmání, větry, říhání, zápach z úst, škrundání v břiše, malátnost, nervozita, nespavost, bolesti v zádech. Uvedené příznaky se mohou objevit občas, pravidelně i trvale (srov. Jagošová 2006).

Při stresu se pravidelně objevují psychické problémy. Je to strach z neúspěchu, selhání. Časté jsou bolesti hlavy, nespavost, bušení srdce, nepravdělnost srdečního rytmu, poruchy trávení, poruchy stravování, vzniká metabolický syndrom (hromadění břišního tuku), zvýšením hladiny cholesterolu, snížením citlivosti na inzulin (Výšinová, 2007).

Citlivější jedinci by třeba i chtěli svou nepříjemnou zkušenost vymazat z paměti. Ale je uložena v dlouhodobé paměti. Připomíná se jim neodbytně, i když sami nechtějí. Např. se jim vrací i ve snech. Stačí také, když s nimi jen promluví určitá osoba, která jim ubližovala a zachvátí je strach, odpor, odmítají s ní mluvit, setkat se s ní. Také jim stačí jen se přiblížit k místu, kde se to stalo a odehraje se totéž. Trpí pokaždé, když se jim událost připomene třeba i jen nějakým náhodným detailem. Bylo prokázáno, že je klíčem k takovým utkvělým

vzpomínám část mozku, která se nazývá AMYGDALA. Při nepříjemném zážitku se na tomto místě aktivizují určité neurony.

Závěr

Příznaky stresu nejpřesněji zkoumají a registrují nejen fyziologové, endokrinologové, ale i psychologové. Pro odborné psychology jsou obtížně rozpoznatelné. Jejich vnější projevy jsou málo nápadné, takže i když je odborník pozná, obvykle je nespojuje s problematikou domácího násilí. Avšak zaškolený pozorovatel - diagnostik je může zaznamenat a učinit je součástí své zprávy pro policii a pro soud.

Literatura

- BENTACOURTOVÁ, M., 1999, Jak zajistit bezpečí pro děti. Zpravodaj BKB 3, 18-26.
- BRATSKÁ, M., 1992, Vieme riešiť záťažové situácie ? Bratislava, SPN.
- BŘICHÁČEK, V., MIKŠÍK, O., 1982, Vztah mezi stylem rodinné výchovy v dětství a strukturou psychických zátěží v dospělosti. Čs. psychol. 26, 214.
- BURDICK, A.J., ADAMSON, J.D., CHEBIB, F.S., DUPERON, D.F., 1979, Cosine analysis of heart beat data od children in a stressful situation. ANS 21, 97-104.
- DUCHOŇ, J., 1976, Lékařská chemie a biologie. Praha, SPN.
- HLADKÝ, A., 1978, Některé poznámky k pojmům stres a zátěž. Čs. psychol. 22, 448.
- CHARVÁT, J., 1969, Život, adaptace a stres. Praha, SPN.
- JAGOŠOVÁ, D., 2006, Sřevní neuróza. HaNo 10.6., II.
- KIEHOLZ, P. a spol., 1981, Psychosomatic cardiovascular disorders. Bern, Hans Huber.
- KOSTOLANSKÝ, R., SENKA, J., 1983, Psychická zátěž z ontogenetického hlediska. Psychol. a patopsychol. dieťaťa 18, 423.
- KŘIVOHLAVÝ, J., 1994, Jak zvládat stres. Praha, Grada.
- LAGERBÄCK, B., 1991, 1995, Victims of crime and their reaction. Stockholm. Oběti zločinu a jejich reakce. Praha, BKB.
- MACHAČ, M., MACHAČOVÁ, H., 1985, Stručná charakteristika pojmu psychický stres. TPTV 33, 414.
- NOVÁK, T., 2007, Asertivně na stres. Praha, Grada.
- NOVÁK, T., 2007, Jak bojovat se stresem. Praha, Grada.
- PAVEL, J., 1976, Fyziologie. Praha, SPN.

- POSPÍŠIL, M., 2007, Řešení konfliktů a stresů, manipulace v komunikaci. Plzeň, nákladem vlastním.
- PRAŠKO, J., 2004, Jak se zbavit napětí, stresu a úzkosti. Praha.
- SEDLÁK, J., 2004, Posuzování následků domácího násilí. XXI. Psychologické dny. "Svět žen a svět mužů. Polarita a vzájemné obohacování." Olomouc 9.- 11.9. Sborník.
- SEDLÁK, J., 1981, Pracovní únava. Praha, Academia.
- SEDLÁK, J., 2002, Stresy, asertivita a sexuální zneužívání zdravotně postižených. Praha, SdZP v ČR 13-19. Sborník.
- SEDLÁK, J., 2003, Zátěže a stresy při domácím násilí. Psychologické dny 2002. "Kořeny a zakořenění." Rodina jako zdroj zakořenění. Olomouc, Psychologický ústav AVČR a ČMPS, katedra psychologie FF UP v Olomouci, 102-108. Sborník.
- SELYE, H., 1974, Stress without distres. Philadelphia, Lippincot.
- SCHEUCH, K., SCHREINICKE, G., 1982, 1986, Stres. Gedanken. Theorien. Probleme. Berlin, Volk und Gesundheit.
- SCHREIBER, VI. (red.), 1985, Stres. Praha, Avicenum.
- SCHREIBEROVÁ, G., BERGEN, U., van, 1997, Chronický únavový syndrom. Praha, UK.
- TERR, L.C., 1991, Childhood traumas. AmJPsychiatry 148, 1.
- VANĚK, M., HOŠEK, V., SVOBODA, B., 1974, Studie osobnosti. Praha, UK.

Sedlák, J., Janský, K., Kohoutek, R., 2009, Stresové reakce nezletilých oběti domácího násilí. In L. Golecká, J. Gurnáková, I. Ruisel (Eds) Sociálne procesy a osobnosť 2008. Zborník z konferencie. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, s. 849 – 855, ISBN 978-80-88910-26-8.

Nezletilá oběť domácího násilí - styk s agresivním rodičem

Sedlák Jiří, Kohoutek Rudolf, Janský Karel

jirisedlakdrsc@seznam.cz, rudolfkohoutek@seznam.cz, karel@jansky.cz

Psychologická poradna Brno

Pedagogická fakulta MU Brno

Abstrakt

Právo dítěte na styk s oběma rodiči který je dán zákonem o rodině č. 140/1961 Sb. by nemělo být povinností. Styk s dítětem by se neměl vynucovat za každou cenu i proti vůli dítěte, zejména pokud k tomuto odmítání mohou vést objektivní důvody, například bylo-li dítě svědkem násilí jednoho rodiče vůči druhému rodiči nebo když bylo samo týráno. V každém soudním opatrovnickém řízení musí být nezletilým poskytnuta možnost, aby byli vyslyšeni a pokud jsou dostatečně psychicky vyspělí, aby se k jejich názoru vždy přihlíželo. Domácí násilí pokračuje i po odchodu od pachatele. Právě v tomto období hrozí dítěti největší nebezpečí.

Klíčová slova: právo týraného dítěte, styk s druhým rodičem, násilí, domácí násilí

Úvod

Zákon o rodině (č. 94/1963 Sb.) určuje, že dítě má právo stýkat se s oběma rodiči. Sociální pracovníci vycházejí z pokynů ministerstva práce a sociálních věcí. Jejich předpis říká, že je cílem sociálně právní ochrany dětí především vrácení dítěte do rodiny, pokud je úplná. Tento názor zastává i Ombudsman. Cílem „startovacích procesů“ je scelení rodiny. S tím je možno souhlasit, pokud se nejedná o případy domácího násilí (dále jen DN). Orgány státní správy i naše justice v konkrétních případech nepostupují v zájmu nezletilých. Také Usnesení vlády ČR číslo 1.180/2004 doporučuje styk dítěte s oběma rodiči. Pokud jeden z nich brání tomuto styku, je možno styk dítěte s druhým rodičem podle uvedeného pokynu vynucovat. V praxi se toto doporučení tvrdě aplikuje. Vychází se z ne vždycky řádně doložených důkazů, že jde o manipulaci druhým rodičem a že jde o neoprávněné vštěpování

odporu a kritiky vůči druhému rodiči, tedy kdy se předpokládá vznik tzv. syndromu zavrženého (správně odcizeného) rodiče. Současná praxe řeší takové případy, kterých je mnoho, z různých důvodů buď nešťastně nebo nedostatečně, případně v zájmu rodiče a ne v zájmu dítěte. Aplikace legislativy je podle našeho přesvědčení a zkušeností v uvedených případech nesprávná. V těchto případech se střetly zájmy dětí se zájmy rodičů. Zákon pořád bohužel dává přednost zájmům rodičů (Křivánková, 2008).

Uvedené usnesení vlády ČR je interním usnesením. Není závazné, ale v praxi se aplikuje. Vychází ze syndromu zavrženého rodiče, který není uznáván mezinárodně za diagnostickou jednotku.

R. Gardner (1991, 1996), který tento termín zavedl, ve své pozdější publikaci jeho původní interpretaci upřesnil takto: „Syndrom zavrženého rodiče lze použít pouze tehdy, když rodič nezavdal nezletilému příčinu k tomu, aby jej dítě oprávněně nenávidělo. Dojde-li k tomu, že rodič nezletilého týral a je to prokazatelné, je odmítání tohoto rodiče dítětem oprávněné a koncept syndromu zavrženého rodiče není platný.“

Pokud je nezletilý ve věku (není určeno v jakém věku, ale předpokládá se kolem 16 roků, případně dříve) a je schopen se rozhodovat, má právo se vyjádřit, kterému rodiči dává přednost. Podle článku 6 Úmluvy o lidských právech musí být názor nezletilého zohledněn jako faktor, jehož závažnost narůstá úměrně s věkem a stupněm vyspělosti

(Deklarace práv 1959, Evropská úmluva 1996, Sdělení MZV 2001, Usnesení předsednictva 1993). Je pravda, že mají rodičovskou odpovědnost oba rodiče. To platí i po rozvodu s výjimkou, kdy je jeden z rodičů soudem zbaven pravomocným soudním rozhodnutím rodičovské zodpovědnosti. Pokud mají rodiče rozdílné názory, je sice třeba respektovat názor obou, je však třeba přednostně přihlédnout k prospěchu dítěte. Při podezření na týrání svěřené osoby je třeba řešit problém jiným způsobem oproti případům, kdy o DN nejde (Mach, 2007).

Domácí násilí a styk

Někteří odborníci (Pokorná, Sedlák, Kunová, Paňáková, Hoferová aj.) upozorňují na to, že návrat do rodiny k despotickému otci, kde děti trpěly a byly týrány, není vhodný a děti

psychicky poškozují. Uvedený názor není v řadě případů respektován ani sociálními pracovníky, ani soudními znalci ani soudy (Sedlák, 2007, Sedlák, Kunová, 2008).

Právo dítěte na styk s oběma rodiči by nemělo být povinností. Styk s dítětem by se neměl vynucovat za každou cenu i proti vůli dítěte, zejména pokud k tomuto odmítání mohou vést objektivní důvody, například bylo-li dítě svědkem násilí otce vůči matce/otci nebo bylo samo týráno. Zde záleží na věku dítěte. Do stáří 14 let by podle našich zkušeností měly být v úvahu brány doklady, zprávy o DN od psychologů a od poučených sociálních pracovníků. Pokud byl nezletilý fyzicky nebo psychicky týrán, zavražďován, ponižován nebo jinak ovlivňován druhým rodičem – agresorem nebo jeho partnerem/partnerkou, pak i po nuceném pobytu v izolaci, nebude s ním chtít stýkat ani s ním komunikovat. Děti, které se v rodině staly svědky DN, by neměly být po rozchodu rodičů svěřeny do výhradní či střídavé péče násilníků. V každém soudním řízení musí být nezletilým poskytnuta možnost, aby byl vyslyšen a pokud je fyzicky a psychicky zdravý, je normálně psychicky vyvinut, aby byl jeho názor vážně brán v úvahu ve shodě s Úmluvou o právech dítěte (1989, 1991), která je součástí našeho právního řádu (1991). Podle odborníků psychologů většina sociálních pracovníků, členů přestupkových komisí, soudních znalců z oboru psychiatrie a psychologie, státních zástupců, pracovníků krizových center, rodinných poraden (v ČR je jich 79), právních zástupců i mnohých soudců nezná problematiku DN a v praxi postupuje chybně. Není možné v případech DN dítě nutit ke styku. Pokud k něčemu takovému dojde, je patrné, že je vždy nezletilý v psychickém stresu ze setkání s tímto rodičem. Špatně ho snáší. Pokud byl donucován, projeví se to v jeho psychice. Hrozí ještě jedna okolnost. Potomek, který je nucen se s násilným rodičem stýkat, pak od něj také přebírá podobné vzorce chování. Naučí se, že násilí je nejjednodušším prostředkem k dosažení toho, co chce. Podle údajů z průzkumu (2006) byly děti svědky DN v 94 procentech případů. Fyzický či psychický útok na matku zažilo přes 40 procent dětí a skoro polovina se sama stala obětí domácího násilí.

Podle § 13 Úmluvy o právech dítěte (1991) má nezletilý právo a možnost vyjadřovat se ke všem otázkám, které se ho týkají. V praxi soudního řízení se dostatečně nerozlišuje násilí od domácího násilí. V praxi je to v ČR zcela běžné

Ve Výboru pro práva dítěte má být projednán návrh, aby se děti starší 14 let mohly samy rozhodnout, se kterým rodičem chtějí po jejich rozchodu zůstat. Bude se to týkat i možnosti, aby bylo rozhodnutí dítěte pro soud závazné. V současné době soudy často vůbec nezjišťují, co si potomek z rozpadlé rodiny přeje, jaké jsou jeho postoje a motivy. To je možno navíc zdůvodnit tím, že DN pokračuje i po odchodu jednoho z rodičů od násilníka (sr. B. Vargová). Zvláště v období puberty hrozí dítěti největší nebezpečí.

Úloha sociálního oddělení

Sociální pracovníci běžně navrhnou, aby se dítě odebrané rodičům vrátilo do rodiny, a to i tehdy, když dítě klade odpor a zpět do rodiny se vrátit nechce, protože bylo psychicky nebo fyzicky týráno, když přihlíželo týrání druhého rodiče či sourozence. Tehdy pracovníci zamítají možnost anebo ji neberou v úvahu, zda u dítěte předtím nedocházelo k týrání. To se v poslední době stalo v ČR u celé řady dětí. Veřejnost v ČR se seznámila např. s případem nezletilé (10) z Prahy, dále pak s případem dvou dětí náboženských fanatiků z Brna a dlouhé serie dalších případů.

Úloha soudních znalců

Soudní znalci obvykle řeší tzv. rozvodové a porozvodové „manipulace“ rodičů s dětmi. Vzájemný „boj“ rodičů nebo partnerů o děti se téměř stereotypně vyznačuje tím, že je jeden z rodičů automaticky přesvědčen, že dítě bylo a je stále manipulováno proti němu. To souvisí zároveň nejen se syndromem zavrženého rodiče masivně uplatňovaných v ČR, ale také s problémem styku nezletilého s násilným rodičem. To v těch případech, kdy vzniklo třeba i jen podezření z páčání trestného činu násilí. Posouzením jsou obvykle soudem pověřeni psychologové, psychiatři, chirurgové a další odborníci. Děti někdy samy hledají aktivně pomoc v případech, kdy jsou týrány nebo zneužívány nebo když jim doma nikdo nevěří, když jsou doma svědky rozvodových střetů mezi rodiči. Dozvědí se, že existuje SOS telefonní linka nebo tísňová linka, linka PROFEM, Magdalenium, modrá linka apod. a zavolají kvůli pomoci nebo kvůli informacím. O pomoc nejčastěji aktivně žádají až tehdy, když jsou v rodině střety dlouhodobé. DN je bohužel nejen u nás, ale i jinde ve světě skrytou kriminalitou (sr. J. Sedlák, 2002). DN je navíc transgeneračním problémem, protože když bylo doma dítě týráno, později když dospěje, týrá stejným způsobem své děti. Dotazů i žádostí o pomoc je na uvedených linkách vyřizováno ročně několik tisíc případů. Např. jen v organizaci SPONDEA v Brně se obrací o radu a žádá o pomoc nebo se jen svěří se svými problémy jedno týrané nebo zneužívané dítě týdně, které nejčastěji přímo hledá azyl. To jsou za měsíc čtyři děti, za rok skoro 50 dětí (sr. Veselá, 2008). V dalších zařízeních je to obdobné.

Styk a manipulace

Sociální pracovníci i soudní znalci se mnohdy přiklánějí k nepodloženému tvrzení násilníka, že protistrana s dítětem manipuluje a že z toho důvodu dítě s ním nehovoří a odmítá se s ním stýkat. Informace o celé řadě podobných případů proběhly denním tiskem.

Příklad 1. Jeden 16 letý chlapec žil rok s matkou a jejím druhem. Matka si s výchovou nezletilého v pubertě po nastěhování druhá do bytu nevěděla rady. Proto přenechala „výchovu“ syna svému partnerovi. Protože také nezletilého výchovně nezvládal, docházelo k jednostranným fyzickým, psychickým a sociálním útokům na chlapce. „Tresty“ se opakovaly, docházelo ke zraněním hochy, jehož „vnitřní odpor“ se zvyšoval. Zesilovaly se i útoky „svalovce,“ tj. nového, matkou pověřeného „vychovatele.“ Když jednou došlo k vážnějšímu poranění na četných místech jeho těla, byl nezletilý svým otcem umístěn k ošetření v nemocnici. Během jeho vyšetřování na očním, chirurgickém, psychiatrickém, psychologickém a vnitřním oddělení byla jeho zranění řádně zdokumentována. Diagnózu týrání dítěte určil psychiatr a psychologka v nemocnici, kde nezletilý pobýval kvůli fyzickým zraněním, a předtím psycholog v soukromé psychologické poradně (Krejčová, 2008, Sedlák, 2007). Lékaři v nemocnici splnili ohlašovací povinnost. Na základě lékařských zpráv soud prvního stupně vydal okamžitě předběžné opatření, kterým byl chlapec určen do péče otce. Po propuštění nezletilého z nemocnice po pěti dnech ho matka spolu se svým přítelem a sociálním pracovníkem odvezla do krizového centra, kde již čekal kriminalista, aby ho vyslechl. Nezletilý přešel do péče otce. Na základě odvolání matky tentýž soud prvního stupně vydal nové rozhodnutí, kterým byl na základě posouzení soudních znalkyň umístěn v krizovém centru. Nezletilý na to reagoval vnitřním nesouhlasem. Do krizového centra však nastoupit musel, ale s matkou tam nekomunikoval. Jeho umístění do krizového centra na neomezenou dobu bylo údajně nařízením, které sledovalo jeden cíl. Zdůvodňovala to sociální pracovníce, i matka nezletilého. „Měl si tam k ní najít kladný vztah. Pokud by k ní nezměnil svůj negativní postoj a pokud by setrval na svém záporném vztahu k ní, do té doby tam měl povinně zůstat. To bylo obdobné, věcně nesprávné řešení, obdobné jako předtím v případě desetiletého děvčete z Prahy. Matka, která byla původcem a spoluviníkem jeho týrání, měla sama hledat způsoby, jak změnit jeho vztah k ní. Bohužel ve styku s ním používala nesprávné formy komunikace, používala jako předtím v domácím prostředí nařizovací a vyčítací formy, které jsou u dítěte v pubertě naprosto chybné. Většina rodičů je bohužel používá v mylné představě, že je to výchovně vhodná forma.

Po dvou měsících na protest otce proběhlo jednání krajského soudu, který konstatoval, že selhala nejen sociální pracovnice, obě soudní znalkyně, ale selhala výchovně i matka (sr. Sedlák, 2007).

Soudy se v ČR zabývají často podobnými složitými případy porozvodové péče o nezletilé. Řeší je opakovaně okresní či městské i krajské soudy a trvá to léta. Když se rodiče mezi sebou domluví, je to dobré, správné i rychlé. Relativní spokojenost je na všech stranách. Avšak je víc případů, kdy se rodiče nejsou schopni domluvit, a to buď vinou jednoho z nich nebo vinou obou. Řešení je ještě složitější v těch případech, kdy vztahy komplikuje násilí jednoho z rodičů. Kdo má potom rozhodnout, na čí straně je pravda a především zda jsou v pořádku práva dítěte?

Veřejnost se mylně domnívá, že rozhoduje soudce. To je pravda jen částečná. Na rozhodování soudu má totiž významný podíl sociální pracovník, který zná nebo by měl znát poměry v rodině, soudní znalec, obvykle psycholog, případně psychiatr nebo chirurg, obvodní lékař apod., dále státní zástupce a pokud se objeví podezření z páchaní trestného činu, pak policista a odborník z kriminálního oddělení. Kdyby všichni zúčastnění odborníci dbali na práva dítěte podle Úmluvy o právech dítěte, kdyby se řídili nálezy Ústavního soudu (ÚS č. IV, 695/2000 a ÚS 363/2003), soudce by měl polovinu práce a rozhodoval by v zájmu dítěte.

Bohužel soudní znalci i soudci vycházejí z původní formulace R. Gardnera (1992, 1996) a nesprávně syndrom zavrženého rodiče uplatňují v praxi u mnohých kauz. Také poslední uvedené Usnesení vlády se přidrzuje této nesprávné interpretace. Tím se ale zaměňuje právo nezletilého na styk s oběma rodiči a především s rodičem, se kterým se nechce oprávněně stýkat za jeho povinnost. A uvedenou tzv. povinnost pak vynucují. Takové donucování naráží v praxi na četné potíže. Aby se tyto potíže eliminovaly, zřizují se tzv. integrační centra, v nichž je dítě od rodičů dočasně izolováno. Případně se v nich má pod dozorem s rodiči stýkat. Mediace by měla být buď nabídnuta nebo soudem nařízena oběma rodičům, aby se naučili spolu komunikovat, ovšem jen v tom případě, pokud není jeden z nich násilník. Kvůli sporu mezi rodiči by nemělo být dítě v žádném zařízení izolováno. Žádné takové zařízení totiž nemůže být pro dítě neutrálním prostředím, protože je v něm vždy jako dozor cizí osoba. Dopad na psychiku dítěte je ve všech podobných případech negativní a dítě poškozuje (Cerqueirová, 2007).

Vláda ČR schválila novelu občanského soudního řádu, tzv. „dětskou novelu,“ která začala platit od 1.1.2008. Je v ní definováno tzv. „vhodné prostředí,“ do kterého mají být umísťovány děti, o které se dlouhodobě přou rodiče. Soud může stanovit plán „navykacího režimu“ v případech, kdy dítě se má začít stýkat s rodičem, od kterého bylo dlouhodobě odloučeno. To vše bez ohledu na to, že dítě není možné násilím k rodiči nutit, že by soudy měly více dbát na názor dítěte a v případech, když se zjistí domácí násilí, měla být častěji aplikována možnost zákazu styku nezletilého dítěte s násilným rodičem.

Závěr

Případy, když chtěl někdo z rodičů nebo prarodičů, případně osoba, která se podílela na týrání, navštívit v domově nebo v krizovém centru týrané dítě, bylo mnoho.

Řešily je soudy, všechny osoby, které se podílely na rozhodování soudů. Řešilo je v řadě případů i MPSV ČR, vedoucí azylových zařízení, i OMBUDSMAN a další instituce. Kritikové měli za to, že je k tomu příslušný pouze soud. Není to podle nich právo ani psychologů ani psychiatrů ani vedení azylového domu. Bohužel opomenuli fakt, že spolurozhodují zprávy odborníků, které vyžádá soud. Po diskusích byl vydán závazný pokyn ministerstva, že jedině správný postup je ten, kdy ředitel zařízení může rozhodnout okamžitě, ale že je povinen ihned podat návrh na předběžné rozhodnutí, které vydává soud. Tím by se mohla zajistit objektivita a profesionalita.

Literatura

- CERQUEIROVÁ, A., 2007, Právo dítěte na oba rodiče není povinností. HaNo 17, 250, 13.
- DEKLARACE PRÁV DÍTĚTE, 1959, Rezoluce 20. Valného shromáždění OSN. New York.
- EVROPSKÁ ÚMLUVA O VÝKONU PRÁV DĚTÍ, 1996.
- GARDNER, R., 1991, Rozvod a čo ďalej ? Martin, Osveta.
- GARDNER, R., 1996, Syndrom zavrženého rodiče. MPSV, Praha, Jan.
- KREJČOVÁ, D., 2008, Domácí násilí řeší i manželská a rodinná poradna. Brněnský Metropolitan 3, červen, 6.
- KŘIVÁNKOVÁ, E., 2008, Postupuje Klokánek správně ? MFD 19, 105, D 1 a D 4.
- MACH, J., 2007, Komunikace s nezletilým pacientem a jeho zákonnými zástupci. Ani s nezletilým pacientem nelze nekomunikovat. Tempus medicorum 16, 7-8, 36-37.

PRÁVNÍ ŘÁD, 1991. In: KUDRNOVSKÁ, M.: Kabinet zanedbává Úmluvy o právech dětí. HaNo 17, 15, 3.

SDĚLENÍ MZV O EVROPSKÉ ÚMLUVĚ A VÝKONU PRÁV DĚTÍ, 2001, Praha.

SEDLÁK, J., JANSKÝ, K., 2008, Úloha sociálních pracovníků v pomoci obětem domácího násilí. Abstrakta přednášek a posterů. XXVI. Psychologické dny „Já & my a oni.“ Olomouc, ČMPS, Katedra psychologie Filozofické fakulty UP v Olomouci, Slovenská psychologická společnost při SAV, 41.

SEDLÁK, J., KUNOVÁ, J., 2008, Pomoc soudních znalců. Abstrakta přednášek a posterů. XXVI. Psychologické dny „Já & my a oni.“ Olomouc, ČMPS, Katedra psychologie Filozofické fakulty UP v Olomouci, Slovenská psychologická společnost při SAV, 57.

SEDLÁK, J., 2002, Domácí násilí stále rafinovanější. Universitas, revue Masarykovy univerzity v Brně 34, 4, 9-14.

SEDLÁK, J., 2007, Styk s násilným rodičem. Universitas 39, 4, 3-6.

SEDLÁK, J., KOHOUTEK, R., BŘEZINA, M., 2007, Nové mýty o domácím násilí. Universitas 39, 3, 18-21.

ÚMLUVA O PRÁVECH DÍTĚTĚ, 1989, 1991, Valné shromáždění OSN. Sdělení Federálního ministerstva zdravotnictví o přijetí Úmluvy o právech dítěte.

USNESENÍ VLÁDY ČR, 2004, č. 1.108.

USNESENÍ PŘEDSEDNICTVA ČNR O VYHLÁŠENÍ LISTINY ZÁKLADNÍCH PRÁV A SVOBOD, 1993.

VÁGNEROVÁ, M., 2004, Psychopatologie pro pomáhající profese. Praha, Portál.

V ČESKU JE TÝRÁNO AŽ 40TISÍC DĚTÍ, 2006, Právo 16, 62,.

VESELÁ, J., 2008, Týraní si útěky promýšlejí. LN 7.6.

ZÁKON O RODINĚ, č. 94/1963 Sb.

Sedlák, J., Kohoutek, R., Janský, K., 2009, Nezletilá oběť domácího násilí - styk s agresivním rodičem. In L. Golecká, J. Gurňáková, I. Ruisel (Eds) Sociálne procesy a osobnosť 2008. Zborník z konferencie. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, s. 856 – 863, ISBN 978-80-88910-26-8.

Overovanie nástrojov na skúmanie emocionálnej inteligencie

Salbot Vladimír, Molnárová Lenka, Nábělková Eva

vsalbot@pdf.umb.sk

Katedra psychológie PF UMB, Banská Bystrica

Abstrakt

Štúdia prezentuje výsledky procesu vytvárania a overovania dvoch nástrojov na meranie dimenzií emocionálnej inteligencie (EI). Overovacie výskumy boli realizované na vysokoškolských študentoch. Analyzovali sa korelačné vzťahy medzi zodpovedajúcimi dimenziami EI meranými overovanými nástrojmi, ako aj vzťahy týchto dimenzií s osobnostnými faktormi Big Five.

Kľúčové slová: emocionálna inteligencia, výskumný nástroj, vnútorná konzistencia, Big Five

Úvod

Psychologický konštrukt emocionálnej inteligencie má nedávnu históriu. Ako prví predstavili koncept emocionálnej inteligencie (EI) P. Salovey a J. Mayer v roku 1990. V roku 1997 svoj pôvodný model prepracovali a chápu EI ako súbor emocionálnych schopností, ktoré možno rozdeliť do štyroch vetví: 1. vnímanie, posudzovanie a vyjadrovanie emócií; 2. emocionálna podpora myslenia; 3. porozumenie emóciám a ich analýza; 4. premyslená regulácia emócií (podľa Schulze, Roberts, 2007). Tento model je základom chápania EI ako schopnosti až po súčasnú dobu.

Iní autori (napríklad Bar-On, Petrides, ale aj popularizátor Goleman) však chápu emocionálnu inteligenciu ako súbor rozličných nekognitívnych charakteristík, ktoré môžu pomôcť človeku byť v živote úspešným (tamtiež). Toto ponímanie sa označuje ako črtový, resp. zmiešaný model EI.

Merania EI taktiež vychádzajú z naznačených dvoch prístupov: existujú nástroje, ktorých zámerom je zachytiť EI ako schopnosť, resp. súbor čiastkových schopností (výkonové testy

EI zamerané na tzv. maximálne správanie), ako aj nástroje, ktoré sa snažia postihnúť EI ako osobnostnú črtu majúce sebaopisný charakter (tzv. self-report testy zamerané na typické správanie). Črtová EI je tu operacionalizovaná ako vnímaná osobná emočná účinnosť, pričom zahŕňa behaviorálne dispozície aj subjektívne vnímanie vlastných schopností vo vzťahu k emóciám (Pérez et al., 2007). Koncept črtovej EI býva niekedy kritizovaný z toho dôvodu, že príliš koreluje so základnými osobnostnými dimenziami, a tak vlastne neprispieva ničím novým ku kritériálnemu rozptylu (problematická kritériálna validita).

Cieľ a metóda

My sme sa rozhodli pracovať so sebaopisnými nástrojmi na meranie EI, ktoré sme vytvorili z položiek nájdených v dvoch – viac-menej popularizačných – knižných publikáciách. Prvý nástroj sme zostavili na podklade knihy „Testy emocionálnej inteligencie” (Wood, Tolley, 2003) a pre druhý nástroj sme vybrali položky z publikácie „Test your EQ...” (Davis, 2004). V oboch nástrojoch sa do značnej miery odráža Golemanov koncept EI (Goleman, 1997) a konštrukty nimi merané majú charakter črtového, resp. zmiešaného modelu.

Na vzorke vysokoškolských študentov psychológie sme realizovali výskum zameraný na overenie vnútornej konzistencie zostavených nástrojov a na zistenie sily korelačných vzťahov čiastkových dimenzií EI s osobnostnými faktormi modelu Big Five (meranými osobnostným dotazníkom NEO-FFI). Tiež sme sa zamerali aj na skúmanie prípadných vzťahov medzi zodpovedajúcimi dimenziami EI meranými týmito dvoma nástrojmi.

Dotazník EI-1

Autori R. Wood a H. Tolley (2003) ponúkajú vo svojej publikácii súbor otázok, ktoré by mali postihovať päť dimenzií EI: sebauvedomenie, sebaovládanie, sebamotiváciu, empatiu a sociálnu angažovanosť (po 26 otázok pre každú z nich). Z tohto súboru sme na základe výberu dvoma nezávislými odborníkmi (autori príspevku) v prvom kroku získali spolu 53 otázok, ktoré sme oproti českému prekladu mierne modifikovali. Ku každej otázke boli ponúknuté tri odpovede (”najviac, stredne a najmenej emočne inteligentná”). Týmto odpovediam sme priradili skóre: 3 body (”najinteligentnejšej”), 1 bod a 0 bodov (”najmenej inteligentnej”). Neekvivalentnými rozdielmi medzi jednotlivými možnosťami získateľného

skóre (3,1,0 namiesto 2,1,0) sme chceli pri vyhodnocovaní dotazníka „vzdvihnúť“ (pridaním numerickej váhy) „emočne najinteligentnejšie“ odpovede.

Následne sme realizovali predvýskum zameraný na odhadnutie vnútornej konzistencie dimenzií zostaveného nástroja (koeficienty vnútornej konzistencie uvádzame vo výsledkovej časti príspevku). Ďalej sme na základe analýzy interkorelácii položiek v rámci dimenzií a korelácií jednotlivých položiek s celkovým skóre v dimenziách zo súboru otázok vylúčili položky javiace sa ako nekonzistentné. Dve dimenzie – empatiu a sociálnu angažovanosť – sme pre nízky počet použiteľných položiek zlúčili do jednej, ktorú sme označili ako sociálna kompetencia (zlúčenie spomínaných dvoch dimenzií možno podložiť aj tým, že obe podčiarkujú sociálny, interpersonálny aspekt emocionálnej inteligencie, kým zvyšné tri dimenzie /sebauvedomenie, sebaovládanie, sebamotivácia/ skôr aspekt osobnostný, resp. intrapersonálny). Takto upravený nástroj pozostávajúci z 32 položiek (8 pre každú dimenziu) sme pracovne označili ako Dotazník EI-1.

Dotazník EI-2

M. Davis (2004) prezentuje vo svojej knihe „testy“ emocionálnej inteligencie vyvinuté špeciálne pre túto publikáciu. Zo 100 pôvodných Davisových položiek sme po preklade do slovenčiny vybrali 50, z ktorých vždy 10 sýti každú z dimenzií emocionálnej inteligencie ako konštruktu pozostávajúceho z piatich základných dimenzií (pôvodné označenia dimenzií sme pozmenili kvôli možnosti porovnávania s dimenziami Dotazníka EI-1): sebauvedomenia, sebariadenia, sebamotivácie, empatie a sociálnej angažovanosti. Tento nástroj sme pracovne nazvali ako Dotazník EI-2. Položky dotazníka sú sformulované ako tvrdenia a sú opatrené 5-stupňovou škálou, pričom respondenti majú vybrať odpoveď na základe toho, nakoľko pre nich to-ktoré tvrdenie platí (od 1: platí najmenej, resp. neplatí nikdy po 5: platí najviac, resp. platí vždy).

Analýzu reliability v zmysle vnútornej konzistencie dimenzií Dotazníka EI-2 sme realizovali až na našej výskumnej vzorke študentov (koeficienty vnútornej konzistencie uvádzame vo výsledkovej časti príspevku).

Výsledky

Na odhadnutie reliability v zmysle vnútornej konzistencie dimenzií Dotazníka EI-1 (sebauvedomenie, sebaovládanie, sebamotivácia, sociálna kompetencia) sme použili údaje získané v rámci predvýskumu (N=46) a Cronbachov koeficient alfa. Koeficient sme najprv vyčíslili pre pôvodnú 53-položkovú verziu dotazníka, a potom aj pre upravenú 32-položkovú verziu. Hodnoty koeficientu pred a po úprave nástroja sumarizuje tabuľka č. 1.

Tabuľka 1: Hodnoty Cronbachovho koeficientu α pre dimenzie EI pred a po úprave Dotazníka EI-1

dimenzie EI	α	
	PRED úpravou	PO úprave
sebauvedomenie	0,53	0,70
sebaovládanie	0,27	0,58
sebamotivácia	0,62	0,69
sociálna kompetencia	0,17	0,44

Na odhadnutie reliability v zmysle vnútornej konzistencie dimenzií Dotazníka EI-2 (sebauvedomenie, sebariadenie, sebamotivácia, empatia a sociálna angažovanosť) sme použili Cronbachov koeficient alfa počítaný z údajov získaných v rámci samotného výskumu (N=50). Výsledky analýzy reliability poukazujú na nie celkom dostatočnú konzistentnosť niektorých dimenzií tohto nástroja. Hodnoty koeficientu pre jednotlivé dimenzie EI sumarizuje tabuľka č. 2.

Tabuľka 2: Hodnoty Cronbachovho koeficientu α pre dimenzie Dotazníka EI-2

dimenzie EI	α
sebauvedomenie	0,37
sebariadenie	0,83
sebamotivácia	0,51
empatia	0,41
sociálna angažovanosť	0,72

Na zistenie sily korelačných vzťahov čiastkových dimenzií EI s osobnostnými faktormi sme použili Spearmanov korelačný koeficient. Vyčíslené hodnoty koeficientov pre dimenzie EI merané Dotazníkom EI-1 a faktory Big Five prezentujeme v tabuľke č. 3 a pre dimenzie EI merané Dotazníkom EI-2 a faktory Big Five v tabuľke č. 4.

Tabuľka 3: Hodnoty korelačných koeficientov pre dimenzie Dotazníka EI-1 a Big Five (N=50)

	neurotizmus	extraverzia	otvorenosť	prívetivosť	svedomitosť
sebauvedomenie	-0,34*	0,36**	0,09	0,21	0,29*
sebaovládanie	-0,14	0,15	0,04	-0,05	-0,20
sebamotivácia	-0,36**	0,29*	0,06	0,07	0,45**
sociálna kompetencia	-0,07	0,13	-0,06	0,31*	0,08

** štatistická významnosť na hladine $p < 0,01$

* štatistická významnosť na hladine $p < 0,05$

Tabuľka 4: Hodnoty korelačných koeficientov pre dimenzie Dotazníka EI-2 a Big Five (N=50)

	neurotizmus	extraverzia	otvorenosť	prívetivosť	svedomitosť
sebauvedomenie	-0,13	-0,12	0,07	0,22	0,17
sebariadenie	-0,34*	0,10	0,03	0,21	0,22
sebamotivácia	-0,32*	0,41**	0,18	0,19	0,37**
empatia	-0,17	0,18	0,29*	0,30*	0,04
soc. angažovanosť	-0,28*	0,24	0,36**	0,03	0,09

** štatistická významnosť na hladine $p < 0,01$

* štatistická významnosť na hladine $p < 0,05$

Ďalej (tabuľka č. 5) sumarizujeme výsledky korelačnej analýzy prípadných vzťahov medzi dimenziami EI meranými dvoma overovanými nástrojmi.

Tabuľka 5: Hodnoty korelačných koeficientov pre dimenzie Dotazníka EI-1 a dimenzie Dotazníka EI-2 (N=50)

	S-O (EI-1)	S-U (EI-1)	S-M (EI-1)	S K (EI-1)	S-U (EI-2)	S-R (EI-2)	S-M (EI-2)	E (EI-2)
S-U (EI-1)	-0,06							
S-M (EI-1)	-0,02	0,41**						
S K (EI-1)	0,05	-0,06	0,09					
S-U (EI-2)	0,17	-0,14	0,00	0,04				
S-R (EI-2)	0,08	0,10	0,20	0,03	0,64**			
S-M (EI-2)	0,01	0,27	0,30*	0,00	0,38**	0,43**		
E (EI-2)	0,03	0,05	0,21	0,38**	0,31*	0,33*	0,21	
S A (EI-2)	0,03	0,09	0,23	-0,02	0,40**	0,35*	0,49**	0,42**

** štatistická významnosť na hladine $p < 0,01$

* štatistická významnosť na hladine $p < 0,05$

S-O: sebaovládanie

S-U: sebauvedomenie

S-M: sebamotivácia

S K: sociálna kompetencia

S-R: sebariadenie

E: empatia

S A: sociálna angažovanosť

Diskusia a závery

V našom overovacom výskume identifikované korelačné vzťahy (zväčša triviálne, niekoľko stredne tesných) medzi dimenziami EI a osobnostnými faktormi Big Five naznačujú, že tu nejde o jednoducho zameniteľné konštrukty. Aj zložitejšie analýzy údajov iných, širšie koncipovaných, výskumov (napr. Petrides et al., 2007) poukazujú na to, že črtová EI má istú diskriminačnú a prírastkovú validitu. K. V. Petrides so spolupracovníkmi (tamtiež) napríklad empiricky doložili prírastkovú validitu črtovej EI (nad rámec nielen faktorov Big Five, ale aj eysenckovských faktorov Giant Three) pri predikcii takých kriteriálnych premenných ako životná spokojnosť, ruminácia negatívnych udalostí, či adaptívne a maladaptívne copingové stratégie. Črtová emocionálna inteligencia sa teda javí byť relatívne samostatným konštruktom, ktorým má význam sa ďalej zaoberať.

Na druhej strane, to, že identifikované stredne tesné korelačné vzťahy medzi dimenziami EI a osobnostnými faktormi v podstate sú psychologicky zmysluplné, resp. logicky očakávateľné (napríklad pozitívny vzťah sebamotivácia – svedomitosť, sociálna kompetencia, resp. empatia – prívetivosť, negatívny vzťah sebauvedomenie – neurotizmus), je určitým poukazom na súbežnú kriteriálnu validitu príslušných dimenzií overovaných nástrojov, tú však bude treba ešte ďalej skúmať v budúcich výskumoch.

V rámci korelačnej analýzy vzťahov medzi príslušnými dimenziami použitých nástrojov sa nám nepodarilo identifikovať významné súvislosti medzi zodpovedajúcimi dimenziami. Napriek tomu, že položky dimenzií EI pre obidva overované nástroje vyberali tí istí nezávislí odborníci (autori príspevku), výsledky korelačnej analýzy nepoukazujú na evidentný obsahový súlad vzájomne prislúchajúcich dimenzií z týchto dvoch nástrojov. Z toho nám vyplýva, že ani podobne vymedzené konštrukty (dimenzie) nemajú od autora k autorovi analogický obsah a že sa do nich premietajú špecifická nástrojov, ktorými sú merané. Za povšimnutie stojí, že všetky dimenzie Dotazníka EI-2 (nie však Dotazníka EI-1) vykazujú významné korelačné vzťahy medzi sebou navzájom. Možno zhrnúť, že v oblasti skúmania emocionálnej inteligencie stále chýba konsenzus, z ktorých základných dimenzií EI pozostáva, aký je ich vzájomný vzťah a aj aký je ich obsah.

Každopádne je dôležité uvedomiť si, že operacionalizácia EI ako črty, ktorú možno zaradiť do štruktúry osobnosti (na nižšiu hierarchickú úroveň ako veľké osobnostné faktory), vedie k zásadne odlišnému konštruktu ako operacionalizácia EI ako kognitívnej schopnosti súvisiacej skôr so všeobecnou intelektovou schopnosťou (Pérez et al., 2007).

Literatúra

- DAVIS, M., 2004, Test Your EQ: Find out how emotionally intelligent you really are. London: Piatkus.
- GOLEMAN, D., 1997, Emoční inteligence. Praha: Columbus.
- PÉREZ, J. C., PETRIDES, K. V., FURNHAM, A., 2007, Měření rysové emoční inteligence. In: Schulze, R., Roberts, R.D.(Eds.), Emoční inteligence: Přehled základních přístupů a aplikací (s. 201-218), Praha: Portál.
- PETRIDES, K. V., PITA, R., KOKKINAKI, F., 2007, The location of trait emotional intelligence in personality factor space. *British Journal of Psychology*, 2007, 98, 273-289.
- SCHULZE, R., ROBERTS, R.D.(Eds.), 2007, Emoční inteligence: Přehled základních přístupů a aplikací. Praha: Portál.
- WOOD, R., TOLLEY, H., 2003, Testy emoční inteligence. Praha: Computer Press.

Salbot, V., Molnárová, L., Nábělková, E., 2009, Overovanie nástrojov na skúmanie emocionálnej inteligencie. In L. Golecká, J. Gurňáková, I. Ruisel (Eds) Sociálne procesy a osobnosť 2008. Zborník z konferencie. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, s. 864 – 870, ISBN 978-80-88910-26-8.